

Uluslararası
Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi
Sempozyumu Bildirileri

International Symposium on
Ghazi Akça Koca And History Of Kocaeli
Proceedings

Cilt
- I -

Uluslararası
Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi
Sempozyumu Bildirileri

International Symposium on
Ghazi Akça Koca And History Of Kocaeli
Proceedings

Cilt
- I -

© 2015 Kocaeli Büyükşehir Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi
Başkanlığı Yayınları No:30

© Copyright 2015 Kocaeli Metropolitan Municipality, Department of
Culture and Social Affairs No:30

Bu kitabın her türlü basım, yayın ve telif hakları Kocaeli Büyükşehir
Belediyesi, Kültür ve Sosyal İşler Dairesi Başkanlığı'na aittir.
Başkanlığın yazılı izni olmadan elektronik, mekanik ya da diğer
yollarla basılamaz, çoğaltılamaz ve dağıtılamaz.

All rights reserved. No part of this book may be printed, reproduced
or distributed by any electronic, optical, mechanical or other
means without the written permission of the Kocaeli Metropolitan
Municipality, Department of Culture and Social Affairs

Tasarım

Mert Uğurdil
Burcu Çelik

Baskı-Cilt

Pelikan Basım

Takım No: 978-605-5116-13-2 (Tk.)

ISBN: 978-605-5116-14-9 (1. c)

Uluslararası
Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi
Sempozyumu Bildirileri

International Symposium on
Ghazi Akça Koca And History Of Kocaeli
Proceedings

EDİTÖRLER:

Prof. Dr. Haluk SELVİ
Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK

KOCAELİ 2015

Düzenleme Kurulu/Executive Board

Ersin YAZICI

Doç. Dr. Tahir BÜYÜKAKIN

Prof. Dr. Zekeriya KURŞUN

Prof. Dr. Nevnihal ERDOĞAN

Prof. Dr. Haluk SELVİ

Doç. Dr. İbrahim ŞİRİN

Yrd. Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK

Dr. Ali YEŞİLDAL

Raşit FİDAN

Hayriye SÖZER

Mustafa CEBECİ

Volkan ŞENEL

Alptekin CEVHERLİ

Adem YILMAZ

Resül NARİN

Sempozyum Sekreterliği/Secretariate

Bilimsel Konular/Scientific Matters

Yrd. Doç. Dr. M. Bilal ÇELİK

Resül NARİN

Bilim ve Danışma Kurulu
Scientific and Advisory Board

Prof. Dr. Erhan AFYONCU
Prof. Dr. Dursun Ali AKBULUT
Prof. Dr. Mehmet ALPARGU
Prof. Dr. Mehmet BEŞİRLİ
Prof. Dr. Süleyman BEYOĞLU
Prof. Dr. İdris BOSTAN
Prof. Dr. Emre DÖLEN
Prof. Dr. Halil İNALCIK
Prof. Dr. Nedim İPEK
Prof. Dr. Enver KONUKÇU
Prof. Dr. Kemalettin KUZUCU
Prof. Dr. Azmi ÖZCAN
Prof. Dr. Sabahattin ÖZEL
Prof. Dr. Yücel ÖZTÜRK
Prof. Dr. Adnan SOFUOĞLU
Prof. Dr. Enis ŞAHİN
Doç. Dr. Yaşar BÜLBÜL

“Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Bildirileri”
başlığını taşıyan bu eserdeki yazıların bilimsel sorumluluğu yazıları kaleme
alan bilim insanlarına aittir.

The scientific responsibility of the articles, which take place in this book called
“International Symposium on Ghazi Akça Koca and History of Kocaeli”, belongs
to the researchers.

İÇİNDEKİLER

Sunuş	3
Açılış Konuşmaları	7
İbrahim KARAOSMANOĞLU, Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı Haluk SELVİ, Düzenleme Kurulu Adına	
Açılış Oturumu	15
Şehir Tarihi Araştırmaları ve Kocaeli Azmi ÖZCAN Özer ERGENÇ Enver KONUKÇU Erhan AFYONCU	
Kapanış Konuşması	29
Mustafa İSEN	
SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ //	
Metin TUNCEL	
Tarihî Coğrafya Açısından İzmit Şehrinin Ayrıcalıkları	35
Engin BEKSAÇ-Şule Nurengin BEKSAÇ	
Kocaeli ve Çevresinin Erken Tarihi ve Arkeolojisine Kısa Bir Bakış	41
Hülya BOYANA	
Nikomedea Kenti ve Men Kültü	61
Nurfettin KAHRAMAN	
Eskihisar (Gebze) Fosil Yataklarında Yeni Bulgular	73
Özkan ERTUĞRUL	
Roma ve Bizans Devrinde İzmit ve Çevresinde İki Merkez: Serdivan ve Yazlıkköy	81

Gerşom QIPRIŞÇI

A Theologian Aaron Ben Eliyah (1300-1369): One Of The Most Important Spiritual Leaders of Nicomedian Karaim Community.....105

Recep YAŞA

Kocaeli ve Çevresinde Selçuklu Hâkimiyeti.....111

Enver KONUKÇU

Akçakoca, Akçakocalılar ve Kocaeli.....121

Halil İNALCIK

Koca-Eli Yöresinin Fethi.....147

Mustafa KESKİN

Hem Güneşin Hem Denizin Görüldüğü Birer Merhalede Yatanlar: Akçakoca ve Gazi Süleyman Paşa 153

Yücel ÖZTÜRK

Osmanlının Kuruluşunda Akıncı Uç Beylerinin Rolü 167

Meryem KAÇAN ERDOĞAN-Meral BAYRAK (FERLİBAŞ)

Akçakoca Ailesinden Hayırsever Bir Devlet Adamı: Fazlullah/Efdal Paşa ve Gebze'deki Hayratı.....189

Uğur KURTARAN

Gazi Akça Koca'nın Osmanlı Devleti'nin Kuruluşundaki Etkisi ve Faaliyetleri.....221

Volkan ŞENEL

Kocaeli Akça Koca Bey Anıt Mezarı.....229

Nejdet GÖK

Osmanlı Kuruluş Dönemi Beratları Kapsamında Kocaeli Yarımadası Fetihleri, Siyasi ve Ekonomik Sonuçları.....241

Ümit EKİN

Seyahatnamelerdeki İzmit ile İlgili Veriler Nasıl Değerlendirilebilir? (16. ve 17. Yüzyıllar).....253

Muhittin ELİAÇIK

Resmî-i Kayserî'nin Bilinmeyen Seyahatnamesinde Kocaeli Çevresine Ait Bilgiler.....265

Cavid QASIMOV

Azeri Gezgin Hacı Zeynel Abidin Şirvanî'nin Seyahatnamesinde Kocaeli ve Civarı ile İlgili Malumatlar 273

Yusuf OĞUZOĞLU

Koca-Eli Sancağı'nı Dış Dünyaya Bağlayan Yol Ağı.....277

Nurfettin KAHRAMAN-Refik ARIKAN Gebze'den İznik'e İpek Yolu.....	287
Özer ERGENÇ Osmanlı Klasik Döneminde Mekân Organizasyonu Açısından Kocaeli ve Hüdavendigâr Sancakları.....	309
Vedat TURGUT XVI. Yüzyılın Sonlarında Kocaeli Sancağı'nda Demografik ve İktisadi Vaziyet.....	315
Ahmet GÜNEŞ 16. ve 17. Yüzyıllarda İznikmid (Şehri, Mahalleleri ve Nüfusu).....	419
Gülfettin ÇELİK Kocaeli Yarımadasında Nüfus ve Yerleşim (15-19. Yüzyıllar).....	447
Ahmet GÜNDÜZ Tapu-Tahrir Defterlerine Göre Kocaeli ve Çevresindeki Yer Adları Hakkında Bir Değerlendirme.....	465
Mehmet Salih ERPOLAT XVI. Yüzyıldan XX. Yüzyıla Kocaeli'ndeki Yer Adlarında Meydana Gelen Değişmeler.....	497
Yılmaz KURT Akçakoca'nın Kurduğu Şehir: Akçaşehir.....	537
Emine DİNGEÇ Kocaeli Sancağı'nda Çingeneler ve Cizye Meselesi.....	547
Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI Darbhâne-i Âmir'e'nin Yakacak İhtiyacının Temininde Kocaeli'nin Yeri ve Önemi.....	557
Hüseyin Şevket Çağatay ÇAPRAZ Orta Macar Krallığı'ndan İzmit'e İmre Thököly.....	563
Mustafa Nuri TÜRKMEN XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında Osmanlı Ordusuna Kocaeli Bölgesinden Yapılan Lojistik Destekler.....	577
Osman KÖSE 19. Yüzyıl Başlarında Kocaeli Sancağı'nda Eşkıyalık.....	585
Yaşar BAŞ Gebze Menzihanesinin Fizikî Yapısı ve Müştemilatı (1700-1850).....	599

BAŞKAN SUNUŞ

SUNUŞ

Dünya değişiyor, Türkiye hızla gelişiyor. Artık yeni bir Türkiye kuruluyor...

“Yeni Türkiye” siyasî, iktisadî ve uluslararası alanlardaki ilerlemesi kadar kültürel alandaki çalışmaları ile de yükselen bir ülke oluyor. 2023 ve 2071 hedeflerine doğru koşar adım ilerliyor. Bu ilerlemenin temelinde millî ve manevî değerlerini korurken diğer yandan da dünyayı takip eden ve hatta teknoloji konusunda öncülük yapan bir medeniyet inşa etme gayreti vardır. Bu ise kültür çalışmalarıyla birlikte yaşama ve geleceğe güvenle bakma anlayışını da beraberinde getirmektedir.

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi olarak biz de tarihine sahip çıkan, modern yeni bir şehir anlayışı ile mutlu bir toplum inşa etmeyi hedefliyoruz.

Çalışmalarımızda sadece bugünü değil, geçmişi de düşünüyoruz. Şehrimizin birçok yerinde tarihe tanıklık etmiş, zaman içerisinde toplumsal hayatımıza damgasını vurmuş birçok değer var. Bunları tek tek işleyerek ve işlevsel hale getirerek geçmişle günümüz arasında bir köprü kuruyoruz.

Şehrimize ismini veren Gazi Akça Koca da, 622 yıl boyunca dünyanın en büyük kültür ve medeniyet anlayışlarından birini inşa eden Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda önemli görevler yapan fatihlerden birisidir. Adaletin, ilmin ve İslam'ın sancaktarlığını yapan, bir uç beyliğinden dünya siyasetine yön veren süper bir devlet haline gelen Osmanlı İmparatorluğu'nun kuruluş evresinde şehrimiz ve çevresinde yaşananları genç kuşaklara aktarmak ve ortak bir kültür etrafında birleştirmek temel hareket noktalarımızdan birisidir. Bu düşüncelerle 2, 3, 4 Mayıs 2014 tarihlerinde gerçekleştirdiğimiz “Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu” bu hedefe ulaşmada önemli bir adım olmuştur. Bölgenin Türk - İslâm kültür dünyasına katılmasında büyük emeği olan, Osman Gazi'nin silah arkadaşlarından ve şehrimizin isim babası Gazi Akça Koca'yı tema edinen sempozyum, bizim için ayrı bir manevî harekât merkezi olmuştur. Yaygın medya tarafından da büyük bir ilgi ile takip edilen sempozyuma 115 akademisyen katılmış, şehrimiz ve çevresinin tarihi, mimarisi, kültürü ve inançları üzerine bilimsel tebliğler sunmuşlardır.

Bu sempozyumun en önemli ürünü ise Kocaeli ve Gazi Akça Koca ile ilgili ilk çağdan günümüze kadar uzanan zamanı içine alan sunum ve tebliğlerden oluşturduğumuz elinizdeki bu değerli kitaptır... Dünya tarihinin büyük medeniyetlerin kurulduğu bu coğrafyada, önemli bir geçiş noktası olan Kocaeli, kültür ve tarihinin böyle bir çalışma ile ortaya konulması tarihsel birikimin geniş kitlelere ulaştırılması açısından önemlidir. Bu eserle tarih ve kültür çalışmalarına bir destek ve bilinç oluşmasına katkı sağlamış oluyoruz.

Dünü, bugüne ve yarına taşımak gayreti ile hazırlanmış, titiz bir çalışma örneği olarak karşımıza çıkan bu kitap için çaba gösteren, fikir geliştiren, projelendiren ve emek veren herkesi kutluyor; Kocaeli'nin tarihsel kimliğini pekiştireceğine, tanıtımına değerli katkılar sağlayacağına gönülden inanıyorum. Bu vesile ile sempozyuma katılan ve bu eserin ortaya çıkmasında emeği geçen herkese teşekkür ediyorum.

İbrahim KARAOSMANOĞLU
Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanı

SEMPOZYUM
AÇILIŞ KONUŞMASI

Kıymetli Akademisyenler,

Değerli Hanımefendiler,

Beyefendiler,

Sevgili konuklar,

Uluslararası Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu'na hepiniz hoş geldiniz...

Sözlerime Cemil Meriç'ten bir alıntı ile başlamak istiyorum.

“Mazinin mefâhirini (iftihar edilecek şeylerini) yaşatmak, bir millete yapılacak en büyük hizmettir” diyor üstat. Mazi ile bağımız olacak ki, âtimiz olabilsin. Zira mazisi olmayanın âtisi de olmaz! Ecdadını unutanlar, kaynaksız ırmağa, köksüz ağaca benzerler. Bir medeniyetin kökü ne kadar sağlamsa, kaynağı ne kadar güçlüyse; o medeniyet, o kadar uzun ömürlü olur. Bu noktada bize düşen görev, köklerimizle bağımızı güçlendirmektir.

Anadolu'daki bin yıllık tarihimiz, bin yıl daha devam etsin istiyorsak, insanımız medeniyet çınarımızın altında binlerce yıl daha barış içinde, huzur içinde yaşasın istiyorsak, köklerimizle olan bağımızı güçlendirmek için var gücümüzle çalışmalıyız.

Değerli dostlarım,

2071'de Malazgirt Zaferi'nin 1000'inci yılını kutlayacağız. Onun evveli de 10 bin sene öncesine uzanıyor. Söylemesi çok kolay... Keşke idrak etmesi de kolay olsa...

Bu bizlere ayan beyan, çok kıymetli bir mirastır. Medeniyetimizi ve onu inşa edenleri anlamak, anlatmak ve tanıtmak, bir vazifedir.

Geçmişte yakaladığımız medeniyet seviyesine sadece biz değil, bütün dünya hâlâ imrenerek bakıyor. Türkiye bugün, o yüksek medeniyetin yeniden şahlanması için atağa kalkmış durumda. İnşallah 2071'e gelindiğinde, dünya yeniden çınarımızın gölgesinde serinliyor olacak. Buna yürekten inanıyorum.

Cumhuriyetimizin 100'üncü; Malazgirt'in 1000'inci yılı yaklaşırken, tarihinde ilk defa Cumhurbaşkanını kendi oyu ile seçecek olan milletimiz, sağlam iradeyle, kendi iradesiyle yola emin adımlarla devam edecek. Tarihe daima güçlü devletlerle mühür vurmuş olan bu millet, bu kudreti; evvela Hak'tan, sonra da eşsiz medeniyetinden ve kültüründen alıyor.

Ecdadımız, gittiği yerlere sadece köprü, medrese, han, hamam, çeşme götürmedi. Tohumları sadece toprağa sermedi. Gönüllere de serpti. Fethi; kalelerden değil, kalplerden başladı. O ulu çınarın tohumlarını ekenlerden biri de Gazi Akçakoca idi.

Karamürsel Alp, Konur Alp, Abdurrahman Gazi, Samsa Çavuş... Ve tarihe sığamayan nice kahramanlar, bu topraklara koca bir tarih sığdırdılar.

Kocaeli'nin günümüz Türkiye'sindeki önemini, ben biraz da bu gözle okumaya çalışıyorum. Bu coğrafya, bu topraklar, bu şehir, bu yöre... Adeta bir duanın besmelesidir. Beylikten, Devlet-i Âli'ye giden yolun ilk adımları burada atılmıştır. Selimiye'yi anlamak için, buradaki kıl çadırların düşünüyü anlamak lazım gelir, diye düşünüyorum.

Değerli arkadaşlarım,

Osman Gazi'ye silah arkadaşı, Orhan Gazi'ye lala olmuş büyük bir isimden bahsediyoruz. Kocaeli'nin manevi sahibi Akça Koca ve diğer Alpler, Erenler... Bu çekirdek kadro, ulu çınarın henüz fidan olduğu bir dönemde, fetihten fethetme koşulları, büyük zaferler kazandılar. Ruhları şad olsun. Dilerim ki bizlerden de hoşnut olsunlar.

Tarihimize yeniden barışmak ve millî hafızamızı tazelemek amacıyla düzenlediğimiz bu çalışmalarımızı Karamürsel Alp, Konur Alp, Turgut Alp, Samsa Çavuş ile sürdüreceğiz; Kurtuluş Savaşımızın destanlaşan kahramanları Yahya Kaptan'a, Kara Fatma'ya ve diğerlerine kadar getireceğiz inşaallah...

Böylece tarihi ile barışık, tarihi ile buluşan ve onu objektif olarak değerlendiren bir nesil yetiştireceğiz...

Bugün, bunun için buradayız. Onları layıkıyla anlatmayı, tanıtmayı istiyoruz.

Değerli dostlarım,

Tarihi ve kültürel mirasımıza hassasiyetimiz bundan ibaret değil. Diğer yandan mimari eserlerimize de sahip çıkıyoruz. Biz büyükşehir olarak tarihi mirasımızı ihya etmek için ilk günden bu yana büyük bir gayretle çalışıyoruz. Göreve geldiğimizde 1923'ten beri Kocaeli'de sadece 17 eserin restore edilmiş olduğunu tespit ettik. Bu çok büyük bir eksiklik, tarihimize ve kültürümüze karşı yapılmış çok büyük bir ihmaldir. Hemen kollarımızı sıvadık, çalışmaya başladık. Kaderine terk edilmiş, yıkılmaya yüz tutmuş Sırrı Paşa Konağı'nı, Portakal Hafız Mescidi'ni, Osman Hamdi Bey Evi'ni, İzmit'le özdeşleşmiş Saat Kulesi'ni, hülusa 10 yılda 65 eseri ihya ettik. Tarihi Kentler Birliği'nden Uygulama Ödülü aldık.

Şimdi de Gazi Akça Koca'nın türbesini ve etrafını kendisine yakışır bir şekilde restore etmek için hızlı bir çalışma başlattık.

Değerli misafirler,

Pek çok üniversiteden kıymetli tarihçiler aramızda. Yaptıkları çalışmalarla geçmişe ışık tutacaklar. Bize Kocaeli'mizi ve abidevî şahsiyetlerimizi anlatacaklar. Sempozyumun, tebliğlerin ufkumuzu açacağına yürekte inanıyorum.

Kocaeli Üniversitesi ve Sakarya Üniversitesi, bu sempozyum için çok gayret etti. Her iki kuruma ve emeği geçenlere teşekkür ederim.

Bu yıl Akça Koca Tarih Ödülü'nün ilki verilecek. Yapmış olduğu titiz çalışmalarla kültür mirasımıza son derece değerli katkılar sağlayan, aynı zamanda bir Kocaelili olan Ahmet Nezih GALİTEKİN Beyefendi'ye çalışmalarından dolayı teşekkür ediyorum, kendisini tebrik ediyorum.

Değerli konuklar,

Bugün Akça Koca Anı Evi'nin de açılışını yapacağız. Anı evinde Kocaeli'nin 3 dönemi tanıtılacak. Akça Koca ve Osmanlı döneminde Kocaeli, Millî Mücadele döneminde Kocaeli ve Cumhuriyet dönemine ilişkin muhtelif sergiler anı evimizde ziyaretçilerimizle buluşacak.

Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Şehir Tiyatroları da "Kıl Çadırların Düşü" isimli tiyatro oyunuyla bu kültür hamlesine katkı sağladı. Emeklerinden dolayı kendilerine teşekkür ediyorum, bu akşam yapılacak olan gala gösterimine hepinizi davet ediyorum.

Değerli konuklar,

Sözlerime son verirken sempozyumun Türkiye'mize ve Kocaeli'mize hayırlara vesile olmasını temenni ediyorum, hepinizi tekrar saygı ve muhabbetle selamlıyorum.

AÇILIŞ KONUŞMALARİ
DÜZENLEME KURULU

Sayın Konuklar, Sayın Katılımcılar, Değerli Basın Mensupları,

Sizleri Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu Düzenleme Kurulu ve şahsım adına saygıyla selamlıyorum. Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu'na hoş geldiniz.

Kocaeli Büyük Şehir Belediyesi; kültür hayatımıza katkı sağlayan, ülkemiz, gençliğimiz ve Kocaeli şehrinin geleceğinin inşası adına bilimsel esaslar doğrultusunda çalışmalar yürütmektedir. Bu bağlamda, Kocaeli Üniversitesi ve Sakarya Üniversitesi'nin katkılarıyla, sosyal ve kültür hayatımızın daha etkin bir şekilde devamını sağlamak ve gelecek nesillere daha mutlu yaşam ortamları ve kültürel alt yapı kurulması adına Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi Sempozyumu'nu düzenlemiş bulunuyoruz.

Kocaeli Büyük Şehir Belediyesi'nin aldığı karar doğrultusunda, sempozyumun hazırlıkları, yaklaşık 6 ay önce başladı. Bu süreçte, Düzenleme Kurulumuz ve sekretarya 7 farklı toplantı yaptı.

Düzenleme Kurulumuzun dört ana başlık altında gerçekleştirmeye karar verdiği Sempozyum, aşağıdaki ana tema ve alt başlıkları altında oluşmuştur. Bunlar;

- Osmanlı Fetihleri Döneminde Kocaeli ve Çevresi
- Akça Koca ve Osmanlı Uç Beylerinin Fetih Siyasetleri
- Osmanlı İdaresinde Kocaeli ve Çevresinin Sosyal ve İktisadi Tarihi
- Seyahatnamelerde ve Dönemin Kaynaklarında Kocaeli ve çevresi
- Dönüşüm Sürecinde, XIX. Yüzyılda Şehir ve Mekânda Yeni Oluşumlar
- Milli Mücadele Döneminde Kocaeli Yarımadası
- Cumhuriyet Dönemi Çalışmaları ve Bu Dönemin Bölge için Önemi
- Sağlık, Eğitim, Mimari, Sanat ve Kültür Tarihi

Ayrıca şehrin Osmanlı Öncesi Gelişmeleri de tarihi bütünlüğün sağlanması adına sempozyum konularına dâhil edildi.

Bu konu başlıklarından hareketle düzenlenen sempozyumumuz, yine altı önemli bileşen etrafında şekillendirilmiştir. Bu çerçevede kurgulanan sempozyumumuz, bugüne gelindiğinde elinizde olan sempozyum programıyla hayata geçirilmiştir.

Bu vesileyle kongremizin gerçekleşmesi yolunda kaynak yaratan Kocaeli Büyük Şehir Belediyesi Başkanı Sayın İbrahim Karaosmanoğlu'na ve bilimsel olanaklarını bizimle paylaşan Sakarya Üniversitesi ve Kocaeli Üniversitesi Rektörlüklerine, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Kültür ve Sosyal İşleri Dairesi Başkanlığına, Sempozyum Düzenleme Kurulu adına içtenlikle teşekkür ederim.

Kültürel çevrenin ve tarihî alt yapının inşası adına başlattığımız çalışmalar kapsamında, sempozyuma sunulan 110 tebliğ, kısa süre içerisinde kitap haline dönüştürülerek büyük bir külliyyatın ilk nüvesini oluşturacaktır. Bu sempozyumda sunulan bütün tebliğler tek başına büyük bir kitap halinde neşredilebilecek bir bilgi birikiminin oluşmasını sağlamıştır. Bu sebeple sempozyumumuz Türkiye’de son yirmi yıl içerisinde düzenlenen akademik katılımın ve akademik kalite değerinin en yüksek olduğu toplantılardan birisi olma özelliğine de sahiptir.

Kıymetli akademisyenler,

Geçen dört ayınızı fedakâr çalışmalarla geçirdiğinizin, tebliğlerin arşiv kaynaklarından, yazılı ve görsel diğer kaynaklardan yararlanarak hazırladığınızın farkındayız. Özverili çalışmalarınız ve davetimize karşılık vermeniz olmasaydı bu sempozyum hayata geçirilemezdi. Bu sebeple emeklerinizin karşılığı yoktur. Sizlere Türkiye’nin tarihî alt yapısının oluşturulmasında verdiğiniz destekten ötürü Sempozyum Düzenleme Kurulu adına teşekkür ediyorum.

Kongremizin daha verimli geçmesi noktasında, başta destekleyen tüm kurum ve kuruluşlara, Kongre Düzenleme, Yürütme Kurulu ve Bilim Kurulu üyelerine, Bildiri Sunan tüm katılımcılara ve Kongre Sekreterlerimize katkılarından ötürü teşekkür eder, kongremizin başarılı geçmesi dileğiyle tüm konuklarımıza ve katılımcılara saygılarımı arz ederim.

Prof. Dr. Haluk SELVİ
Düzenleme Kurulu Adına

AÇILIŞ OTURUMU

ŞEHİR TARİHİ ARAŞTIRMALARI VE KOCAELİ

Azmi ÖZCAN*

Sayın Büyükşehir Belediye Başkanım,

Sayın Rektörüm,

Değerli Belediye Başkanlarımız,

Değerli Kaymakamlarımız,

Kıymetli ilim adamları ve akademisyenler,

Kıymetli misafirler hepinize hoş geldiniz diyoruz.

Sempozyumumuzun açılış panelinde her şeyden evvel ilme ve ilim adamlarına gösterdikleri bu nezaket, nezahet ve kibar ev sahipliği için büyükşehir belediye başkanımızın şahsında bütün ekibine, bir kısmı benim meslektaşım olan, bir kısmı da öğrencilerim olduğu için de iftihar ettiğim düzenleme kurulu üyelerine, Kocaeli Üniversitemiz ve Sakarya Üniversitemiz rektörlüklerine çok teşekkür ediyorum.

Tarihin örselendiği, tarihle birlikte pek çok değer örselendiği bir dönem yaşıyoruz. Belki bizler hissetmeyebiliriz, ama bunun maliyetini gelecek nesiller eğer tedbir almazsak çok acı bir şekilde ödeyecekler; çünkü tarih doğrudan doğruya insanın ve milletin, varlık ve kimliğiyle alakalı bir değer... Bu tarih, bize varlık âleminde ne için var olduğumuzu hatırlatan, bu şuuru veren ve aynı zamanda da bu tarih, şehir tarihi ile birleştiği zaman, doğrudan doğruya bir medeniyet meselesi haline gelen bir değer... Şehir demişken ülkemizde şehir tarihçiliği son yıllarda gelişmiş olmakla birlikte uzun yıllar ihmal edilmiş bir çalışma alanı... Hâlbuki bizim inanç değerlerimizde, inanç sistemimizde ve medeniyet âlemimizde ömür ve iman aynı kökten gelir. İnanırız ki Allah bize bir ömür vermiş ve hem bu ömrümüzü hem de yaşadığımız çevreyi imar edebilelim diye. Çevremizin görüntüsü, şehirlerimizin görüntüsü esas itibarıyla bizim ruh dünyamızın dışarıya yansımış şeklidir. Devletimizin yöneticilerinin de zaman zaman şikâyet ettiği, ama kaçınılmaz bir şekilde ihtiraslara kurban edilen çevrecilik ve şehircilik anlayışımızın zaten şu an içinde bulunduğu durum, eğer bir şey hakkında bize bilgi verecekse o da ruh dünyamızın bir kaos içinde olduğunun gösterilmesi... Bu itibarla, bu sempozyum ve buna benzer sempozyumlar hakikaten çok

* Oturum Başkanı, Prof. Dr. Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi Rektörü.

gerekli ve çok anlamlı... Ben, Bilecik'ten geliyorum. Dolayısıyla bu bölgede de geldiğim yer itibariyle ruçhanîyetim var sayın Başkanım. Akça Koca, bizim diyardan buraya yola çıktı. O medenîyet üç saç ayak üzerine yükselmişti. Birisi ilim ayağı, birisi irfan ayağı, diğeri de irade ayağı idi. Biz inanıyoruz ki ilim ayağını Dursun Fakih; irfan ayağını Şeyh Edebali ve irade ayağını da Osman Gazi ile arkadaşları temsil ediyordu. Eğer bu üç değer birbirinden ayrılırsa bu üçünün üzerinde yükselecek medenîyet de ne yazık ki inkıta uğradı, uğradı. Şimdi bu üç ayağı tekrar bir araya getirme görevidir. Hem ilim, hem irfan, hem de irade ayağını... İşte bunu yapacak olan öncelikle ilim adamları ve tarihçilerimizdir. O yüzde lütfen! Tarihe ve tarihçilere özellikle sahip çıkalım. Tabii bu arada Metin Tuncel Hocamı da gördüm coğrafyacıları hiç ihmal etmeyelim. Tarih ve coğrafyayı birbirinden hiçbir şekilde ayırmamız mümkün değil. Çünkü coğrafya ve tarih bize hem zemin hem de imkân verir. Ve medenîyet de onun üzerine yükselir.

Dikkatiniz için bir kez daha teşekkür ediyorum ve sözü Enver KONUKÇU hocama bırakıyorum.

Enver KONUKÇU*

Değerli katılımcılar, bugün tarihî bir gün yaşıyoruz. Akça Koca ve Kocaeli, hemen hemen iki isimde bir kişiyi sembolize etmektedir. Eskiden fetihler olduğu zaman Osman Gazi döneminde ele geçirilen topraklara il adı veriliyordu. Bu eski teşkilat tarihimizin Göktürklerden günümüze gelen bir durumudur. Akça Koca, ilk defa bölgemiz topraklarına Ayan Gölü'nde ayak bastı. Sonra Beşköprü'de bir müddet kaldı. Uçsuz bucaksız bir orman gördü ve seyir etti (Tarihçilerin anlatışı aşağı yukarı böyle). Şimdi Akça Koca'nın vardığı sınırlar 1328'e kadar çok enteresandır. Birinci bölüm Aşağı Sakarya Bölgesi ele geçirildi ve oradan o tepeden -hala kendisinin de türbesinin bulunduğu o tepeden- Karadeniz'i, Osmanlı Beyliği ilk defa görme şansını elde etti. Daha sonra İstanbul'u, Çamlıca'dan değil, Aydos ve Samandıra Dağlarından seyretme imkânını buldu ve orayı da Abdurrahman Gazi, sembolize etti. İzmit'e ilk gelen ve giren kişi de Abdurrahman Gazi oluyor. Bir tekfurun satış işlemi için İstanbul'a gidildi ve diğer tekfurlara başvuruldu; fakat İzmit'teki tekfur "ben karşılığında kurtuluş parası veririm." dedi ve öylece Abdurrahman Gazi, tek başına bu bölgede İzmit'i ilk gören Osmanlı kumandanı oldu. Böylece Kocaeli olayı gündeme geldi. Ama Akça Koca, İzmit'in alınışını göremedi. Bu 1337'de olacaktır; ama bu fedakâr millet ve idarecilerimiz onun hatırasını unutmadılar. Buraya İznikmid adını verdikleri gibi bölgeye Kocaeli ismini de verdiler. Sınırımız çok enteresan, Anadolu Kavağı'ndan başlıyor ve Melen Nehri'ne kadar Akça Koca, Kocaeli olarak görülür. Bir de Hüdavendigar ili var. O da aşağı yukarı aynı sınırları içine alıyor. Merkezi Bursa ve en önemlisi en yakın arkadaşı, ağabeyi, kardeş statüsü taşıyan Konur Alp'in Safranbolu'ya kadar olan bütün bölgeyi ele geçirmesidir. Onunkine de Konur Alp İli adı verildi. Şimdi böylesine zengin bir bölgede yaşıyoruz. İzmit, bugün otelimizin olduğu sahada tarihe adımlarını attı. Ve daha sonra deprem nedeniyle yukarıya bugünkü yerine taşınıyor. Çok güzel bir mevki olarak seçilmiş Nikomedia, şimdiki İzmit'in olduğu yerde ilk ismiyle karşımıza çıkıyor ve bu şehrin sahibi de Bitinya Kralı oluyor.

Romalılar devrini yaşadık, Bizanslılar devrini yaşadık, Osmanlı devrini yaşadık, kısa dönem Rum veyahut Yunan İşgalini yaşadık. Ama bu tarihi akış içinde, Kocaeli, çok önemli olaylara ve kültürel hareketlere sahip olmuştur. Bir defa doğu-batı diye ayrılan Roma'nın

* Prof. Dr. Emekli Öğretim Üyesi.

doğudaki başkenti oldu ve adeta buraya Truva gibi 'Yeni Roma' adı verilmiştir vaktiyle. Dediğimiz gibi tarihî akışta büyük şehirlerin büyük tarihleri olur. Fakat günümüze kadar tarih yazımları da tarih metoduna göre ele alınmadı.

Şöyle bir toparlama yaptım. Önce bir büyük tarihçimizden bahsedelim. Bizden değil ama İskender'in tarihini yazdı: Flavius Arrianus, dünyada İskender'in tarihini en iyi şekilde yazan ve bunu on binlerle karşılaştıran bir tarihçimiz. Flavius Arrianus, böylece ilk defa dünyada doğu ve batı kültürlerinin birleşmesini sağlayan Hellenizm hareketinin en güzel örneklerini de Arrianus'un tarihinde görüyoruz.

19. yüzyıla kadar bütün gezginler buradan geçtiler; fakat hiçbiri ne Kocaeli, ne de İznikmid ismini, tarih veya seyahatnamelerine geçirmediler. Böylece Doğu-Batı ayrılığı bir kere daha gündeme gelmiş oldu. İlk defa ilmî İzmit tarihini yazanlar içinde 'Nikomedia: Tarih ve Arkeolojik Bir Bakış'¹ adlı kitaplarıyla tanınan Rus asıllı D. Pogodin ve F. Wulf yer almaktadır. Bizim daha çok Emin Efendi olarak diye tanıdığımız Clemens Emin Bosch 1937'de 'İzmit Şehri'nin Muhtasar Tarihi'² isimli eserini yazdı. II. Dünya Savaşı devam ederken bölgenin ilk çağ kalıntılarını inceleyen ve hala bu araştırmalarıyla tanınan Alman Prof. Dr. Friedrich Karl Dörner ise 'Bithynia'da Kitabeler ve Anıtlar'³ isimli çalışmayı kaleme almıştır. Ayrıca kitapta ağırlık İzmit-Kocaeli Bölgesi'ne verilmiş olup savaşın devam ettiği 1949 yıllarında da bu kitabın ilk basımı gerçekleşmiştir. Ve daha sonra İzmit tarihinde derin izler bırakan Rifat Yüce Bey'in 'Kocaeli Tarih ve Rehberi'⁴ vardır (Bu kitaplar amatör bir şekilde yazılmıştır; ama günümüzde genel tarih olmuştur). Yine Sayın Avni Öztüre'nin 'Nikomedia'⁵ diye bir kitabı vardır. Nezh Fıratlı'nın da İzmit'i ufak bir broşürle anlatan "İzmit Rehberi"⁶ adlı eseri de 1959 yılında yayımlanmıştır.

Belediyemizin desteğiyle süratli bir şekilde büyük kitaplar yayımlanmaya başlamıştır. Sabahattin Özel, Yusuf Çam, Atilla Çetin, Adnan Sofuoğlu ve Yavuz Ulugün eserleriyle Kocaeli'ne önemli katkıda bulunmuşlardır. Ulugün, gerçekten İlk Çağ Tarihi'nin üç önemli cildini yayınlamıştır.⁷ Bu eserleri bizim için son derece önemlidir ve son zamanlarda da günümüz tarihine ait çalışmaları olduğunu da biliyoruz.

Körfez'de tarihi olmayan yer kalmadı. Eskiden kitap bulamazdık. Şimdi ise yığınla kitap var. Ki bunlar arasında Galitekin'in yeri doldurulacak gibi değildir ve son derece önemlidir. Bölge tarihleri devam ediyor. Karamürsel olsun üzerinde Başiskele olsun, Körfez, Hereke ve Gebze tarihleri de Yeni Çağ bölümleriyle yazılmıştır. Darıca, kendi imkânlarıyla temettuat defterlerini yayınladı. Ayrıca Atilla Çetin'in üzerinde çok uğraş vererek ortaya çıkardığı 'Kandıra Temettuat Defterleri'⁸ çalışması da önemlidir. Tabi bu arada Gebze'yi de unutmamız lazım.

- 1 P.D. Pogodin i O.F. Vul'f, Nikomidiya: İstoriiko-Arheologičeskij Očerok, Odessa: "Ekonomičeskaia" tip. i lit., 1897.
- 2 Clemens Bosch, İzmit Şehrini Muhtasar Tarihi, İstanbul: Devlet Basımevi, 1937.
- 3 Friedrich Karl Dörner, Inschriften und Denkmäler aus Bithynien, Berlin: Deutsches Archäologisches Institut, 1941.
- 4 Rifat Yüce, Kocaeli Tarih Ve Rehberi, İzmit: Türk Yolu Matbaası, 1945; Rifat Yüce, Kocaeli Tarih Ve Rehberi, Hazırlayan, Atilla Oral, İstanbul: Demkar Yayınevi, 2007.
- 5 Avni Öztüre, Resim, Fotograf, Belgelerle Nicomedia İzmit Tarihi, İstanbul [Çeltüt Matbaacılık Koll[ektif] Ş[irke] ti, 1969; Avni Öztüre, Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi, İstanbul: Avni Öztüre Yayınları, 1981.
- 6 Nezh Fıratlı, İzmit: Tarihi ve Eski Eserleri Rehberi, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu, 1959; Nezh Fıratlı, İzmit (Nicomédie): Petite Guide: Son Histoire et ses Monuments, traduit par A. N. Rollas, İstanbul: Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu Yayını, 1964.
- 7 F. Yavuz Ulugün, Taner Aksoy, Muhittin Bakan, İlker Tepeköy, Kocaeli ve Çevresi Tarihi: Tarih Öncesi ve Helenistik Dönem Bithynia, 1. c., Kocaeli: Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği, 2004; F. Yavuz Ulugün, Muhittin Bakan, Taner Aksoy, Kocaeli ve Çevresi Tarihi: Roma Dönemi Bithynia, 2. c., İzmit: Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği KYÖ; İzmit Rotary Kulübü, 2007; F. Yavuz Ulugün, Kocaeli ve Çevresi Tarihi: Bizans, Selçuklu ve Haçlılar dönemi Bithynia, 3. c., İzmit: Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği KYÖD, 2010.
- 8 Kandıra Temettuat defterleri (1844-1845), hazırlayan, Atilla Çetin, İzmit: Kocaeli Valiliği İl Özel İdaresi, 2008.

Kocaeli merkez oldu, ama İstanbul'a yakınlığı nedeniyle kültür ve medeniyet şehri olarak Gebze gündeme hemen oturmuştur.

Akça Koca, kendisi İzmit'te oturamadı. İki sene sonra yani Kocaeli'nin fethinden sonra hayata gözlerini yumdu; ama 1337'de Clive Foos'un da işaret ettiği gibi Nikomedia, Orhan Gazi tarafından Türk topraklarına katıldı. Yalnız burada dikkatinizi çekmek istiyorum. Şöyle ki bazı tekfurlar Bizanslı değildir; onlar Hıristiyanlığı kabul etmiş Tatar asıllı veyahut Balkanlardan göç eden kişilerdir. Bunlar arasında 13. yüzyılın başlarında Küşin Başhi diye bir kişi oluyor. Ahmet Refik'e göre bizim burayı barış yoluyla teslim aldığımız hatun kişi Maria ismini taşımaktadır.

'Süleyman Paşa' adlı kitabı da çıkardık (Süleyman Paşa; Akça Koca'nın ölümünden sonra bölgeye ve İzmit'e vali olan ilk kişi, Orhan Gazi'nin ve Nilüfer Hatun'un oğludur). Bu kitapların imzalanışı sırasında, ben çok önemli bir kitabı da imzalattım ve hala saklıyorum. Sayın Belediye Başkanımız İbrahim KARAOSMANOĞLU'nun çok güzel bir kitabı, İzmit çalışmalarının devamı 'Çalışınca Oluyor' kitabını. Demek ki bize işaret çizilmiştir ve bunu içten kalben söylüyorum, bundan sonraki tarih yayınları da, öyle görünüyor ki sona erecek gibi değil. Yine tekrar söylüyorum, çalışınca olur...

Özer ERGENÇ*

Tarih araştırması yaparken belirli sorular sorarak geçmişe bakarız. Bu sorduğumuz sorular; içinde yaşadığımız dönemin koşullarının, şartlarının bizim üzerimizdeki etkisine, meraklarımıza ve araştırma yeteneklerimize bağlıdır. Bende hasbelkader Osmanlı Tarihi ile uğraştım biraz. Osmanlı Tarihi'ne ilişkin sorular sorarken yine o dönemleri anlatan eserlerden edindiğim bilgiler etkili oldu. Osmanlı Devleti'nin kuruluş meselesini ve sürecini inceleyenler bilirler; Osmanlı Devleti, bir gazi beylik olarak Kuzey-Batı Anadolu ucunda ortaya çıktı. Bu uç bölgesinde Gaziler, uç hayatının şartlarına bağlı olarak ortaya çıkan fırsatlar neticesinde sürekli hareket halindeydiler. Bizans'a karşı bir mücadelenin içinde bulunuyorlardı. Kimi zaman bir şehri kuşatıyorlar, kimi zaman bir bölgeyi egemenlikleri altına alıyorlardı. O dönemi anlatan eserlerde, Gazilerin dur durak bilmedikleri ve hiçbir yerde çok uzun süreli kalmadıkları anlatılıyordu. Bu önemli bir şeydir. Sadece Gazilere kalsaydı bu bölgenin sahiplenilmesi, hiçbir yerde uzun zaman kalamayan Gaziler buranın sürekliliğini sağlayamazlardı. Demek ki sürekli sahiplilik için başka gelişmeler söz konusu olmuştur.

İkinci gene benim dikkatimi çeken şey, bir ünlü Osmanlı Tarihçisi ve Osmanlı ideolojisini, siyasal düşüncesini gayet iyi bilen Osmanlı Tarihçisi Hoca Sadettin Efendi, 'Tacüt Tevarih' adlı eserinde Yavuz Sultan Selim'in Mısır'ın fethi vesilesiyle olan gelişmeleri anlatacağı bölüme bir önemli cümleyle başlar. Der ki: "Bir memleketin zaptı, tesirinden asidir." Burada sanki eş anlamlıymış gibi iki sözcük var. Tesir; bir yeri zorla almak, silahla, kılıçla almak demektir. Zapt ise o kılıçla alınan yerin yönetimi, idaresi ve Osmanlılaştırılması ve orada yaşayanlarla uzlaşmaya dayalı bir entegrasyonun sağlanmasıdır. Burada yaptığı vurgu, yine silahtan daha önemli olanın teşkilatlanmak ve o teşkilat sayesinde oranın sahiplenilmesidir.

Bir üçüncü önemli edindiğim bilgi, Osmanlı Tarihi ile uğraşanlar da bilirler, Osmanlı siyasal ideolojisi, Cihanşümül hedefler belirlemiştir. Bütün cihana hâkim olmayı, bütün âleme egemen olmayı öngörmüşlerdir. Aslında bu cihan, bu âlem, bu arazi, bu yer neresidir? Biraz muhayyeldir. Ama gene Osmanlı belgeleri bunu daha iyi açıklar. Derler ki: "Osmanlı sultanının hedefi: 'Safha-i rüzgâr' ele geçirmektir.". 'Safha-i rüzgâr' dediğimiz şey; dönemin bütün bilinen yerlerine egemen olmaktır. Böyle bir egemenliği ele geçirebilmek için kuşkusuz önce Osmanlı sultanlarının 'havza-i hükümet' olarak tanımladıkları yani asıl egemenlik alanlarını iyi örgütlemeleri, orada bütün gelişmeleri kontrol edebilecek gücü

* Prof. Dr. Bilkent Üniversitesi, İktisadi, İdari ve İnsani Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi.

yakalamaları gerekir. O yüzden işte, ben geçmişe ilişkin sorularımı hazırlarken, geçmişe ilişkin sorular sorarken; askerî harekâttan daha çok askerî harekâtın arkasından gelen bu örgütlenmeyi, bu teşkilatlanmayı anlamaya çalıştım. Bu teşkilatlanma; aynı zamanda o topluluğun, o siyasal kuruluşun kültürel ve medeniyet seviyesinin göstergesidir. Ve bu nedenle daha çok mekân örgütlenmesi üzerinde durdum.

Hepimizin bildiği gibi Osmanlılar, egemen oldukları memlekete ‘memalik-i mahruse’ demişlerdir. Memalik-i mahruse, çok geniş bir alandır ve sadece Müslümanların oturduğu ülkelerden, bölgelerden de oluşmaz. Farklı farklı kökenlerden, farklı farklı menşelerden gelen, etnik açıdan, dini açıdan ve diğer başka ölçütlere göre oluşmuş olan değerlendirmelere göre; farklı coğrafyalar, farklı gruplar, farklı milletler tarihin belli bir döneminde Osmanlı hâkimiyetinin şemsiyesi altında buluşmuşlardır. Ve uzlaşılı halde birbirlerinden etkilenerek yaşamışlardır.

İşte bugün üzerinde uzun uzun tartışacağımız, çeşitli meseleler üzerinde görüş alışverişinde bulunacağımız Kocaeli Sempozyumu’nun konusunu da ben böyle değerlendirerek kendi birazcık bildiğim alandan yani “Mekânın nasıl örgütlendiğini?” Kocaeli örneğinde göstererek katkıda bulunmak istedim. Ve bunun için bu sorduğum soruların arka planını, beni böyle bir soru sormaya yönelten etmenleri açıkladım.

Şimdi mekânın örgütlenmesini iyi anlayabilmek için yine bu alanlarda çalışanlar bilirler, önemli birtakım yerleşme birimleri bizim için ilk anda üzerinde duracağımız konulardır. Bunlar belirli bir bölgenin şehirleridir. Şehir tarihi yahut da şehir dediğimiz yerleşme birimi, sadece belirli bir alanda yaşayanların alanı olarak ele alınamaz. Çünkü teknolojik düzeyin bugünkü seviyeye gelmediği bir dönemde, Osmanlı’nın 19. yüzyılına kadar şehirlerin oluşabilmesi için onların etraflarından beslenebilmeleri, şehirde yaşayanların iâşesinin etrafından sağlanabilmesi gereklidir. Yani bir anlamda şehirlerin büyüklüğünü, şehirlerdeki hayatın çeşitlenmesini veya çeşitlenmemesini belirleyen etrafındaki kırsal alandır. Eğer oradan rahat beslenebiliyorsa şehir hayatı başka bir şekilde tezahür eder. Eğer zorluklar varsa zaten şehirlerin oluşması güçleşir. Bunun tersi de söz konusu olabilir. Şehirler nasıl iâşe bakımında etraflarındaki kırsal alanlara bağlı iseler, aynı zamanda oraya da o kırsal alanda olmayan tarım dışı üretimin ürünlerini, metânı, emtiasını ve hizmetini sunarlar. Ürettikleri hizmetle de etrafındaki kırsal alanla bütünleşirler. Bu bakımdan şehri incelemek demek; belli bir dönemin bütün teşkilatlanmasını, bütün örgütlenmesini ve kültürel düzeyini anlamaya çalışmak demektir. Bu bakımdan şehirlerin üzerinden biz bir tarih yaparken aslında bütün mekânın örgütlenmesi üzerinde duruyoruz.

Nitekim Kocaeli Sempozyumu vesilesiyle de önce bölge içinde bu beldeyi inceleyeceğiz. Sonra halkaları daha da genişleterek büyük bir çerçevede, geçmişe -Kocaeli’nin geçmişine- ilişkin resmi tamamlamaya çalışacağız.

Kısaca ‘memalik-i mahruse’ dediğimiz geniş Osmanlı ülkesinde Osmanlı padişahı o zamanın teknolojik düzeyine göre en ücra köşeye kadar varlığını, egemenliğini hissettirebilmesi için ülke boyutunda halkalar halinde en uca giden birtakım yetki alanları oluşturarak ve bu yetki alanlarının üzerine kendisine ait olan birtakım yetkileri ve birtakım hizmetlere devretmek suretiyle önce ‘memalik-i mahruseyi’ egemenlikleri altına aldılar [Ki buna Osmanlı kaynaklarını tümünü göz önünde bulundurarak ‘havza-i hükümet’ (Osmanlı hâkimiyetindeki bölge) diyorlar]. İşte bunun sağlamlığına bağlı olarak da ondan sonra ‘cihanşümül’ politikalarına yönlendiler. Yapabildikleri kadarıyla tarihin belirli dönemlerinin belirli şartlarının da yönlendirmesiyle ‘safha-i rüzgâr’ın bazı yerleri zaman zaman ‘memalik-i mahruse’ nin bir parçası oldu ve zaman zaman da ayrıldı. Ben bu açılış konuşmasında sunacağım bildirin geniş çerçevesini size sunmak istedim. Dinlediğiniz için teşekkür ederim.

Erhan AFYONCU*

Değerli Belediye Başkanım,

Kıymetli Rektörlerimiz,

Değerli meslektaşlarım,

Kıymetli öğrenci kardeşlerim,

Tabi Türkiye, son 30 yılda birçok alanda ilerledi. Fakat maalesef en eksik kaldığımız yön, kültür alanı kaldı. Kültür alanı, ulaşım gibi, diğer alanlar gibi, Türkiye’de ilerleyen alanlardan birisi maalesef olmadı. İnşallah, mahalli idarelerin desteğiyle ve üniversitelerin de kendi bölgesine katkılarıyla bu alanda gelişecek diye düşünüyoruz. Fakat bu alandaki eksikliğin farkına varılması lazım. Yani nasıl Ahmet Nezih Galitekin Bey, ömrünü kitaba adadıysa, devletin de bu yönde bir politikası olması lazım, bir kültür politikası olması lazım. Maalesef bu durum, Cumhuriyet döneminde zaman zaman ön plana çıkan, zaman zaman da ihmal edilen bir husustur. Tabi böyle bir kültür politikanız eksik olunca ne oluyor? Bakın, 20 Haziran 2002 yılında Meclis’te bir kanun kabul edildi. İçel şehrinin ismi, Mersin olarak kabul edildi. Aynı Kocaeli gibi merkezi olmayan bir yeri Mersin de. Merkezin ismi, Mersin’di; ilin ismi İçel’di. Yani buradaki İzmit ve Kocaeli’nde olduğu gibi... İçel, Selçuklular zamanından kalma öz Türkçe bir isimdi. Ama maalesef bizzat Mersin Milletvekillerinin teklifiyle Türkçe, öz Türkçe bir isim değiştirildi. Tarih ve kültür bilen bir milletvekili bunu yapmaz. Yani bu, Mersin Milletvekillerinin çok büyük bir günahıdır, tarihî bir günahıdır bana göre. Kocaeli’nde biz böyle bir şey duymadık, gururla taşıyorlar. İnşallah, gelecek mahalli idareciler de aynı Mersin’de yapılan hataları burada yapmazlar. Yani siz, bir Türkçe ismi alıyorsunuz, tarihî bir ismi alıyorsunuz (Selçuklular ve Osmanlılar zamanında alınmış bir ismi), 19. yüzyılda ortaya çıkmış Mersin ismiyle değiştiriyorsunuz. Bu tamamıyla dediğimiz gibi tarihî değerleri bilmemezlikten kaynaklı bir husustur.

Osmanlı Devleti ve Osmanlı hanedanı Osman Gazi’nin kurduğu hanedan tek başına kurulmuş değildi. Bir de kurucu aileler vardı. İşte bunlardan birisi Akça Koca’ydı. Bir diğeri Karamürsel’di. Bir diğeri Evronos Gazi’ydi. Bir diğeri Köse Mihal’di. Yani devlet, Osman

* Prof. Dr., Marmara Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Yönetim Kurulu Üyesi.

Gazi ve onun silah arkadaşları (ki bunlar kurucudur, devletin kurucu babalarıdır) ile birlikte kurulmuştur. Ve Fatih Sultan Mehmet döneminin sonlarına kadar bu kurucu aileler, devletin yönetiminde önemli ölçüde söz sahibidir. Fakat Fatih Sultan Mehmet zamanında, merkezî idarenin kuvvetlenmesiyle birlikte bu kurucu aileler yavaş yavaş devlet yönetiminden uzaklaştırılmışlardır; fakat varlıklarını çoğu günümüze kadar devam ettirmiştir. Ve bunların isimleri de yerel olarak birçok yerde kalmıştır. Yani Kocaeli'nde olduğu gibi, Karamürsel'de olduğu gibi, Konuralp'de olduğu gibi bunların isimlerini her yerde buluyoruz.

Tabi burada mahalli tarih araştırmalarının önemli unsurlarından birisi de insan. Mesela bizim en çok, sık karşılaştığımız ve birçok meslektaşımızın da en çok üzerinde durduğu iki şeyi sorar insanlar. Birincisi; kendi soy-soplarını sorarlar. Biz nerden gelmişiz? Biz kimiz? vb. sorularını yöneltirler kendilerine. Hatta bizim burası gayrimüslim mahallesiymiş, işte burası Kafkas göçmeniymiş derler. Fakat bilmiyor insanlar; çünkü Cumhuriyetin ilk yıllarındaki kültürel kopukluk maalesef birçok yerde bu kopmayı gerçekleştirmiştir. İkincisi; kendi mahallelerinin mahalli bölgelerinin tarihine meraklılık ederler. Tabi bunların hepsinin gerçekleşmesi, özellikle biz Osmanlı tarihçilerinin yaptığı araştırmalarla ortaya çıkıyor.

Türkiye Cumhuriyeti döneminde, Osmanlı araştırmaları oldukça gelişti ve mahalli tarih araştırmaları da gelişti. Ve bunların özellikle arşiv kaynaklı olarak gelişmeleri son derece önemlidir. Çünkü çok geniş; yalnız Türkiye'deki Türkler için değil Osmanlı hâkimiyetinde yaşamış 20 küsur devletin toprakları için de birinci derecede kaynaklar Osmanlı arşivleridir. Ve bunlar çok sistematize bir şekilde incelenmektedir.

Osmanlı'nın kurulduğu dönemlerde 4 bölge bana göre son derece önemlidir. Bunlardan birisi Kocaeli'dir. Bir diğeri Bursa ve civarı Hüdavendigar bölgesidir. Bir diğeri Eskişehir-Sultanönü, bir diğeri de Çanakkale-Gelibolu'dur. Bu 4 bölge sadece mahalli tarih değildir. Bu 4 bölgenin incelenmesi aynı zamanda Osmanlı'nın kuruluşuna ve kuruluş yıllarına ışık tutacaktır. Mesela Bursa, Özer hocamız ve rahmetli Ömer Lütfü Barkan'ın çalışmalarıyla oldukça incelenmiş bir bölgedir. Gelibolu, Kocaeli ve Eskişehir maalesef aynı teferruatla incelenmedi. Buraların incelenmesi mahalli tarih araştırmalarının yanı sıra Osmanlı'nın kuruluşundaki karanlık noktaları da ortaya çıkaracaktır. Çünkü Osmanlı'nın kurulduğu zaman yazılmış kaynaklar elimizde çok az. Yani 3 tane Arap seyyahla, 4 tane Bizans kroniğın verdiği çok az bilgilerden hareket ediyoruz. Osmanlı'nın kuruluşuna dair asıl önemli kaynaklar, çok geç bir tarihte (1481'den sonra II. Beyazıt döneminde) yazılmıştır ve karışıktır. O yüzden bu arşiv belgelerinin incelenmesiyle birlikte Osmanlı'nın kuruluş dönemine ait bu mahalli bölgelerde yapılacak araştırma, oradaki kurucu unsurları ve diğer teferruatı da ortaya çıkaracaktır. Özellikle bunların üzerinde durmamız gerekiyor. Kocaeli de bunlardan birisidir.

Tabi elimizde dediğimiz gibi önemli materyaller var. 15 ve 16. yüzyıllardan itibaren tarihçi arkadaşlarımızın da çok iyi bildiği tahrir defterleri adı verilen mufassal, icmal ve evkaf olarak üçe bölünen tahrir defterleri, çok zengin bir veri ağı sağlamaktadır. 1431 yılından başlar bu tahrir defterleri, 1590'lı yıllara kadar III. Murad dönemine kadar gelir. Yaklaşık 150 yıl bu defterlerden teferruatlı olarak öğrenmek mümkündür. Yani o bölgedeki mahalleleri, kaba olarak nüfusu, üretilen ürünleri, o bölgede beslenen hayvanları vs. birçok şeyi oradan öğrenmek mümkündür. Bu kaynaklar 1980'li yıllardan itibaren çok kullanılmaya başlandı. Benim öğrencilik yıllarımdan itibaren Türkiye'de bir şehir tarihi yazma hevesi gelmişti insanlara. Tabi bu defterleri ilk kullananlar Ömer Lütfü Barkan ve Halil İnalçık'tır. Daha sonra rahmetli Nejat Göğünç hocamızdır. Rahmetli hocamızın Mardin üzerine yaptığı çalışma, ilk ve öncü çalışma olmuştu. Daha sonra rahmetli İsmet Miroğlu'nun, Özer Ergenç hocamızın, Ferudun Emecen ve Mehmet Ali Ünal gibi hocalarımız

tarafından Harput, Manisa, Bursa, Ankara gibi birçok şehrin tarihi yazılmaya başlandı. 80'li yıllarda ise üniversitelerde çok yoğun olarak 15 ve 16. yüzyıllarda Tokat'tan Gelibolu'ya, Urfa'dan Maraş'a her yerin tarihi yazıldı. Tabii burada önemli problemler vardı. Zaman zaman biz bunu dile getirdik. Yani bilgi, ham mamul bilgisi olarak kullanıldı bu defterlerde. Lakin işlenmesi tam istediğimiz ölçüde olmadı. Araştırmaların önemli hususu da şudur: Bunların bir araya getirilerek imparatorluğun genel perspektifinin çıkarılması lazım; fakat metodoloji olarak birbirleri arasında problem olduğu için genel bir çıkarım maalesef söz konusu olamadı. Çünkü bizim tarihçiler olarak fen bilimleri gibi test yapma şansımız yok. İyi bir metodolojiye sahip değilseniz ve eleştirel süzgeci kullanmıyorsanız yaptığınız araştırmalar maalesef ilmî olmaktan uzaklaşıyor.

16. yüzyılın sonlarında devlet, kendini yeni şartlara göre adapte etti. Dünyada aynı ekonomiden nakdi ekonomiye geçilirken devlet de Tımar Sistemi'nin yerine İltizam Sistemi adı verilen yeni bir sisteme geçti ve yeni bir sayım türü çıktı karşımıza. Bu, avarız adını verdiğimiz avarız defterlerinin mahalli tarih araştırmalarında kullanacağı yeni bir yöntemdi. 17 ve 18. yüzyıllarda da bu defterler vasıtasıyla mahalli tarih araştırması yapmamız mümkün oldu. 19. yüzyılda ise özellikle Tanzimat döneminde temettuat defterleri, II. Mahmud döneminde de 1831'den itibaren nüfus defterleri tarihçilerin önünü açan önemli materyallerdir. Nüfus defterleri yakın zamana kadar arşivde kapalıydı. Öyle ki yıllarca biz bunun kavgasını verdik. Çünkü bunlar son derece önemli defterlerdi. Özellikle soy sop araştırmalarında ve aile lakaplarının bulunduğu için bu defterlerde sabit aileler için aile kimliklerini ortaya çıkaran defterlerdi. Bu defterler de yaklaşık 5-6 yıl kadar önce Osmanlı Arşivi tarafından açıldı. Fakat 1831'den sonraki sayımlar hala kapalı. Nüfus Genel Müdürlüğü'nde bunlar bulunuyor ve bunların da araştırmalara açılması lazım. Çünkü bunlar hem mahalli araştırmalar için, hem de aile kimlikleri için son derece önemli veriler içeriyor ve bu defterler günümüzde yayınlanmaya başladı. Günümüzde Karadenizli arkadaşların öncülüğünde Trabzon, Rize ve Giresun'un nüfus defterleri yayınlanmaya da başlandı. Aynı şekilde birçok belediye ve valilik verdiği destekle bu nüfus defterlerinin yayını teşvik ediyor ve bunlar son derece önemli defterler. Yani bu defterler yayınlandığı zaman en azından şunu görüyorsunuz: En azından insanlar dedelerini bulabiliyorlar.

Tabii mahalli tarih araştırmaların bir diğer önemli kaynağı şer'îye sicilleridir. Şer'îye sicilleri, Osmanlı döneminde tutulan mahkeme kayıtlarıdır. Bu kayıtların 30 bini kadar günümüze ulaşmıştır. Yurt dışında önemli ölçüde Şam'dan Üsküp'e kadar her yerde bulunabilir. Fakat bu kayıtlar bazı bölgelerde eksiktir. Mesela Kocaeli bölgesinin şer'îye sicillerinin çoğu yoktur. Mesela Kayseri ve Bursa, Fatih döneminden itibaren bu mahkeme kayıtlarına sahiptir. Bunlar mahalli tarihçiler için vazgeçilmez bir unsurdur. Fakat maalesef bizim tarihçilerimizin şöyle bir eksikliği oldu. Bu bütün verilerin bir arada kullanılıp tahrir defterinden temettuat defterine kadar ulaşan sürecin birlikte yazılması lazım. Fakat tarihçiliğimizdeki Yeni Çağ-Yakın Çağ tarihi ayrımı, bunu gerçekleştirmedi ve mahalli tarih araştırmaları genelde yarım bırakıldı. Bunu tam olarak yapanlar var mesela Feridun Emecen'in Bulancak araştırması bu şekildedir. Fakat Mesela Afyon'un 15-6. Yüzyılı çalışılıyor. Birisi gidiyor 19. Yüzyılı çalışıyor. Baştan sona ele alınması lazım. Maalesef tarihçiliğimizdeki eksik hadiselerden biri bu oldu.

Kocaeli'de bu mahalli tarih araştırmaları sırasında ön plana çıkan illerden biri oldu. Ahmet Güneş arkadaşımızın doktora tezi "16-17. yüzyıllar arasında Kocaeli" bu duruma en güzel bir örnektir. Tabii Kocaeli'nin arşiv kayıtları, maalesef 1523 yılından itibaren başlıyor. 1523 yılında, 17 mahalleden oluşan bir il olarak görüyoruz Kocaeli'yi. 16'sı Müslüman, 1'i Gayrimüslim hane ve yaklaşık 2000 nüfuslu küçük bir şehir. Anadolu'daki o dönemdeki diğer şehirlere bakıldığı zaman 8-10 bin nüfuslu şehirlere göre Kocaeli, ufak bir şehir.

1591'de yine 2000 nüfusu var. 1625'te 4200, 1697'de 3600, Cumhuriyet dönemine gelindiğinde ise İzmit'in nüfus dağılımı 15.000'dir. Tabii Cumhuriyet döneminde gelişen bir şehir olmuştur İzmit.

Bu sempozyumda birçok tebliğ, Kocaeli tarihinin bir tarafından tutacak ve günümüzse kadar getirecek; fakat tüm verilerin toplanıp tek bir kitap haline getirilmesi lazım. Ben burada da en önemli görevi Kocaeli Üniversitesi'nde görüyorum.

Azmi ÖZCAN

Moderatör olarak her üç hocamıza ben de teşekkür ediyorum. Hem disiplinli hem ihatalı sunumları için. Biz bilim adamları tespit yaparız, tahlil yaparız. Ve hepsinden önemlisi tenkit ederiz. Yöneticilerimiz de bu tenkitler ışığında politikaları tayin ederler, karar alırlar ve ufuk açarlar. Bu yüzden mahalli tarih araştırmaları, şehir tarihi araştırmaları hem akademisyenleri hem de yöneticileri bir araya getirmeleri itibarıyla büyük önemi haizdirler. Söz konusu olan tarih Kocaeli şehri tarihi olunca tabii Sayın Erhan Afyoncu'nun da dediği gibi sadece şehir tarihi olmaktan öte, aynı zamanda Türklerin Anadolu'daki tarihini de içinde barındıran bir tarih, Avrupa'nın kapısı, İstanbul'un kapısı. İlk defa Selçuklularla beraber Türklere ev sahipliği yapmış fakat kıymeti, kadri belki yeterince takdir edilemediği için bir müddet sonra yine sahipliğini değiştirmiş aziz bir bölgemiz. Biz yöneticilerimizden sadece Kocaeli'nin değil Anadolu'daki Türk Tarihinin, Osmanlı Tarihinin bilinmezlerine ışık tutacak bütün kronikleri, bütün temel kaynakları neşretmelerini bekliyoruz. Başta tahrir defterleri, temettuat defterleri ve kadı sicilleri olmak üzere arşiv belgelerinin... Çünkü batı tarihiyle bizim tarihimizin en büyük farkı, üzerinde tarih inşa edilebilecek temel kaynaklarımız henüz bu topraklarda basılmış değil. Onun için çok büyük teşvike ihtiyacımız var. Çok büyük gayrete ihtiyacımız var. Anadolu tarihinde Anadolu'nun üzerinde tarih boyunca en uzun süre kalabilen millet belki de biziz. Çok kızgın bir sac gibi ve bu sacın üzerinde bu kadar uzun süre kalabilmenin şartları var, bedeli var... Bunların en önemlisi de ilim ve sanat. İlim ve sanatı geliştirmek de yöneticilerimizin işi. İlim ve sanat nazlı olur. Ama ilim ve sanat olmayınca da medeniyet inşa edilemiyor. Dikkatleriniz için, hiç esneyen dinleyici görmediğim için bahtıyarlığımı bir kez daha ifade edeyim. Demek ki bu konulara burası epey susamış. Bir kez daha teşekkür ediyorum.

KAPANIŞ KONUŞMASI

SEMPOZYUM KAPANIŞ KONUŞMASI

Mustafa İSEN*

Niçin katılmak istedim, doğrusu bunları sizinle paylaşmak istiyorum. Ben biraz ucundan Kandıra doğumlu birisi olarak meseleyle ilgili kanaatlerimi belirtmek istiyorum. Ben Adapazarılıyım, biliyorsunuz. Buradaki arkadaşların en azından önemli bir kısmı biliyor. Adapazarı 1954 yılına kadar Kocaeli'nin idari bakımdan bir parçasıydı. Benim köyümün bulunduğu nokta da o zamanki adıyla "Şeyhler Nahiyesi", yani şimdiki Kaynarca'nın eski adı Şeyhler Nahiyesi de Kandıra'ya bağlıydı. Dolayısıyla nüfus kâğıdımdaki doğum yeri, eli dörtten önce idari taksimat yapıldığı için Kandıra olarak yazıyor.

Değerli arkadaşlar, ben sosyal bilimlerle uğraşan birisiyim. Hayatımın erken yaşlarından itibaren bu işlere merak eden birisiyim. Ama hal böyle olmakla birlikte ben şahsen Akça Koca'nın Kandıra'da yatmakta olduğunu çok sonra öğrendim. Bu çok sonra öğrenmenin gerekçesi hakkında bazı kanaatlerimi paylaşmak istiyorum. Şimdi geriye dönüp bakıyorum da hayatım yatılı okullarda geçti. Bu yatılı okulda beraber olduğumuz çok yakın arkadaşlarımdan bir tanesi, şimdi Akça Koca'nın mezarının olduğu, mekânının olduğu yerin hemen yakınında bir köyde yaşıyormuş. Buradan hiç ben bahsettiğini hatırlamıyorum çocukluk yıllarımızda. Demek ki burada yanlış olan bir şey var. İşte şimdi o yanlış olan şeylerin giderilmesi konusunda bazı çalışmalar yapılıyor. Ben bu konudaki kanaatlerimi sizinle paylaşmak için bu toplantı da hassaten olmak istedim. Ama öncelikle bir şey söylemek istiyorum. Büyükşehir Belediyesi'ne çok teşekkür ediyorum, kentin tarihi arka planıyla ilgili bu tür çalışmalar yaptıkları için. Ben daha önce de kanaatimi söylemiştim. Sayın belediyemizin genel sekreteriyle birlikte bir değerlendirme fırsatı bulduk. Oraya güzel şimdi bir anıt mezar yapılacak. Şunun için teşekkür etmek istiyorum: "Buldukları noktaya bir arka plan kazandırdıkları için." Biliyorsunuz Kocaeli Büyükşehir Belediyesi (İstanbul'un kendine özgü şartları var. Onu hariç tutacak olursak) Türkiye'deki bu büyükşehir çalışmalarına modellik eden pilot bir uygulama oldu. Ve bu pilot uygulama iyi sonuçlar verdi ki; bunu Türkiye'nin nerdeyse nüfusunun %70'lik bölümüne hükümet yeni bir idari taksimat olarak, idari reform olarak tatbik etmek ihtiyacını duydu ve bu 30 Mart'ta yapılan seçimler sonrasında da şimdi Türkiye'nin büyük bir bölümü büyükşehir belediyeleri çerçeveleri içinde artık idare edilebilecek bir yapıya kavuştu. Ayrıca Büyükşehir, Kocaeli Büyükşehir, yani hem alt yapı hizmetlerine kırsal kesime yönelik, alt yapı hizmetlerine

* Prof. Dr., Cumhurbaşkanlığı Genel Sekreteri

yönelik başarılı çalışmalarıyla, hem de başta ağaçlandırma olmak üzere pek çok alanda yapmış olduğu çalışmalarla iyi bir örnek oluşturdu.

Değerli arkadaşlar, biz hepimiz biliyoruz. Faaliyetleri belirleyen, bir yöneticinin faaliyet alanını belirleyen temel işlerden bir tanesi, ihtiyaçlardır. Türkiye'nin 1960'lı yıllardaki ihtiyaçları başka türlüydü. O yıllarda Türkiye'nin daha çok alt yapı ihtiyaçlarına yönelik faaliyetler gerçekleştirmesi gerekiyordu. Bu bakımdan da yaşı ellinin üstünde olan arkadaşlar kolaylıkla hatırlayacaklardır; mesela o yılların en başarılı belediye başkanı "asfalt Osman" gibi falan gibi yani yaptığı işle anılıyordu. Hani yiğit lakabıyla anılır diye dilimizde bir laf var ya bu bunlarla anılıyordu. Sonra bu bitti ve sosyal belediyecilik diye farklı tür bir belediyecilik başladı. Ben şahsen onun da miadını doldurduğu kanaatindeyim. Ben bu 30 Mart seçimlerinin Türkiye'deki belediyecilik çalışmaları açısından da bir mihenk noktası olacağı kanaatindeyim. Yani belediye başkanlarının yeni bir ihtiyaç sıkalası ortaya çıkararak bu ihtiyaç üzerinden yeni iş tanımlamaları yapmaları gerektiğini düşünüyorum. Bu yeni iş tanımlamalarının bence birincil noktası Türkiye'de artık madem bu alt yapı çalışmaları büyük ölçüde bitti, yollar bitti, kanalizasyon işleri bitti, isale hatları bitti, su problemleri bitti; hatta park ve bahçe problemleri büyük ölçüde çözüldü, şimdi bir üst yapı inşası faaliyeti başlıyor. Türkiye'de belediyeler şimdiye kadar hiç eğitimle, kültürle 10 yıl öncesine kadar çok meşgul olmadılar; çünkü onlara sıra gelmemiştii.

Bu Maslov diye meşhur bir adam vardır. Biliyorsunuz, onun ihtiyaçlar teorisi diye bir teorisi vardır. Bu ihtiyaçlar teorisine göre ihtiyaçlar kategoriktir. İnsanlar, öncelikle bizim asli ihtiyaçlar diyebileceğimiz yemek gibi, içmek gibi, barınmak gibi ihtiyaçlarını temin etmekle yükümlüdürler. Kültürel ihtiyaçlar; eğitim, kültür, sanat faaliyetleri bu işler tamamlandıktan sonra insanların talep edeceği, aklına gelebileceği işlerdir. Ben şahsen artık bunun devrinin geldiğinin ve hatta biraz geçmek üzere olduğunu düşünüyorum. Bu bakımdan yeni belediyelerin büyük ölçüde çalışmalarını böyle bir eksen üzerine oturtmaları gerektiğini düşünüyorum. Ben umuyorum ki Kocaeli Büyükşehir Belediyesi bu noktada da örneklik gösterecek ve bu çalışma da işte o üst çalışma, üst yapı çalışmaları, kimlik çalışmaları, kültürel çalışmalarla ilgili önemli bir nokta... Şunun için önemli bir nokta, bakın ben kendi şahımdan söylüyorum. Akça Koca gibi bu bölgenin kurucu babalarından birisi ki bu bölgenin 3 kurucu babası vardır. İşte birisi Akça Koca, ikicisi Karamürsel, üçüncüsü de Düzce'de yatmakta olan Konur Alp'tir.

Ben geçen hafta içinde yeni seçilen Düzce Belediye Başkanı'na da telefon ettim ve hem tebrik ettim, hem de kendisine bu rolünü hatırlattım. Kocaeli'nin yapmakta olduğu bu çalışmadan da bahsettim. Baktım, dedim, Akça Koca için böyle bir anıt mezar yapılıyor ve bunun benzer bir örneğini şimdi oradaki modelden de yararlanarak Konur Alp için de yapmak gerekir. Benzer bir şeyi -sayın başkan biraz önce söyledi- Karamürsel için de yapmak gerekir. Bunlar gerçekten bu bölgenin hem fiziki manada fethini gerçekleştiren hem insan unsuru konusunda modellik etmiş olan fevkalade önemli isimlerdir. Bunları yeni nesillerin tanıması lazım. Yani yeni nesillerin bu insanların nasıl fedakâr insanlar olduğunu, nasıl toplumun beklentilerini kişisel beklentilerinin çok önüne koyarak hayatları uğruna mücadele ederek bize bir vatan bıraktıklarını öğrenmeleri lazım ki insanlar bunları örnek alsınlar, bunlar gibi yaşamaya ve bunlar gibi hareket etmeye gayret etsinler. Bu açıdan Akça Koca, Karamürsel ve Konur Alp; bu bölgenin -ben bu bölgeyi müşterek havza olarak, bir desterasyon olarak tanımlıyorum- yani Kocaeli'nin, Sakarya'nın ve Düzce'nin coğrafi olarak da özellikleri büyük ölçüde birbirine benzeyen yapı gösterir, insan unsuru da büyük ölçüde birbirine benzeyen bir yapı gösterir. Dolayısıyla bu bölgenin ortak kültürel tarih üzerinde inşa edilmiş olduğunu görerek bir desterasyon mantığı çerçevesinde bunlara yaklaşıp, bunların üçünü birlikte değerlendirecek ve buradan hakikaten yeni bir takım

yapılar çıkarmak gerektiğini düşünüyorum. Bu da sadece bir sempozyumla olmaz. Şimdi bir anı evinin yapılmasına ayrıca memnun oldum. Çünkü Akça Koca bir dağın başında, çok güzel bir dağın başında orda yaşamaya devam ediyor; ama biraz gözden irak... Bunu Kocaeli'nin merkezine getirip koyduğunuz zaman insanlara Akça Koca'yı hatırlatmak ve ihtiyaç duyanlara da oradaki mekânı işaret etmek ve gidip oraları ziyaret etmeyi tavsiye etmek gerektiğini düşünüyorum. Bu da anlamlı bir tavır olur.

Değerli arkadaşlar, bu da yetmez. Memnun olduğum bir başka husus, bir sahne sanatı haline getirilmiş. Yani çağdaş bir biçimde bu konu yeniden anlatılmış. Ben oyunu görmedim. Umarım başarılı bir prodüksiyon ortaya konmuştur. Bunu da yapmak gerekir. Hatta bunlarda yetmez. Bunların romanını yazmak gerekir. Özellikle genç arkadaşlara söylüyorum. Hikâyelerini yazmak gerekir. Bunların filmlerini çekmek gerekir. Bütün dünyada sizin seyrettiğiniz "Robin Hoodlar" -şunlar bunlar, falan feşmekân- bu insanlardan daha kahraman, daha fedakâr, toplumu için daha büyük bir rol modellik üstlenmiş isimler değil. Şunu hiç unutmayın! Özellikle genç arkadaşlara söylüyorum: "Değerli arkadaşlar, gelişmiş kültür- gelişmemiş kültür yoktur. İşlenmiş kültür-işlenmemiş kültür vardır. Siz işlerseniz bunlar da sizin için dünyanın en güzel sinema eserleri, dünyanın en güzel romanları, dünyanın en güzel biyografi çalışmaları -tabi bilim adamları için tarih çalışmaları ve sanat tarihi gibi benzer örnekler - çerçevesinde değerlendirilebilir".

Kocaeli Üniversitesi hakikaten burada bir tarihi platform oluşturdu. Film çekimleri içinde yine gayret gösteriyorlar. Bu konuda da İzmit'i, Kocaeli'yi merkez yapmak için bir gayret içinde oldular. O bakımdan ben bu çalışmalar için önce Büyükşehir Belediyesi'ne, Sakarya ve Kocaeli Üniversitelerinin birlikte gerçekleştirmiş olduklarına ayrıca memnun oldum. Keşke Düzce Üniversitesi'ni de katsalardı, katabilirlerdi. Oradaki arkadaşlarımız da bu ortak yapılanma çerçevesi içerisinde eminim yardımcı olacaklardır. Üniversitelere teşekkür ediyorum, sayın Rektörlere teşekkür ediyorum. Ama bunun arkasını burada bırakmamak lazım. Dediğim gibi bunu ufuk çizgisi gibi yani biz şimdi bir noktaya kadar geldik. Önümüze yeni bir ufuk çıktı. Buradan yeni imkânlar çıkacak, yeni sorunlar çıkacak. O yeni imkânları, yeni sorunları da aynı şekilde değerlendirecek yeni çalışmaları devam ettirmek lazım.

Bu çalışmaların en büyük faydası ne arkadaşlar? Bu çalışmalar; yarın televizyonda yayımlandığı zaman, dediğim gibi durgun suya atılmış taş gibi bu sanat eserlerine yansıdığı zaman, tiyatrosuna gittiği zaman bu bölgeden yetişmiş bir çocuk, bir öğrenci emin olun bu toprağa daha güvenle basacaktır. Bizim zaten kültürün ve sanatın insanlara sağlayacağı en büyük faydalardan bir tanesi odur. Kendi milletiyle gurur duymak, kendi tarihiyle gurur duymak ve o ülkenin onurlu bir vatandaşı olarak ben, 800 yıldan beri bu coğrafyada yaşamaya devam ediyorum ve 800 yıldan beri benim atalarım burada yaşamaya devam ediyorlardı gibi bir psikolojiyle bu topraklar üzerinde yürüyorsa, bu coğrafya üzerinde yürüyorsa, bizim yaptığımız çalışmalar amacına ulaşmış demektir. Bu tabi aynı zamanda ona gurur vermemiş olacak ve aynı zamanda da büyük bir sorumluluk yüklemiş olacaktır. Ben 800 yıldan beri atalarımın devraldığım bu mirası; şimdi kendimden sonraki nesle aynı başarıyla, aynı fedakârlıkla, aynı gayretle devretmeliyim gibi bir yükümlülüğü de omuzlarında hissettirecektir.

Ben tekrar hem yöneticilere, hem katılan değerli bilim adamlarına, hem bundan istifade eden değerli izleyenlere çok teşekkür ediyorum. İnşallah kısa bir süre içinde Babadağ'daki bu Akça Koca Anıtı'nın açılışını da gerçekleştiririz. Beraberinde inşallah kısa bir süre sonra Karamürsel için benzer bir uygulamaya tanık oluruz. Konur Alp için benzer bir uygulamaya tanık oluruz. Bununla tabi yetmeyecek. Ondan sonra ikinci derece siyasi kuruculardan

sonra başka kurucular gelecek. Mesela Şeyh Muslihiddin gelecek. (Bu coğrafyanın en eski bilim ve tasavvuf adamlarından birisidir) Kocaeli'nin bu manada yetiştirdiği başka isimler de var. Başka kültürden insanlar var. Yani ben eminim önümüzdeki yıllarda Strabon için böyle bir çalışma yapılabilir. Bu bölgenin en eski coğrafi tarihçilerinden birisidir, bölgeyle ilgili en eski bilgileri anlatan. Bizim meşhur bu bölgenin depremlerinden birisini anlatıyor. Orda tanık olmuş. "Ayakta durmakta zorlandım, o kadar büyük bir deprem oldu, şehirde taş üzerinde taş kalmadı" diyor. Bunlar bizim tarihimizi daha ayrıntılı, daha sağlıklı öğrenmemiz için bize ışık tutan, projektör tutan büyük isimler... Bunların her birisinden yararlanacağız. Her birisi hakkında ayrıntılı bilgiler sahibi olacağız. Ben sadece teşekkür borçluyum bu işi gerçekleştiren arkadaşlara. Bunları yaparak arkadaşlar, biz sadece geçmişimizi kurtarmıyoruz; biz yarınlarımızı kurtarıyoruz. Onun için ben eminim ki bu çalışmaları bir vizyon çerçevesi içerisinde gerçekleştirsek; unutmayalım ki yarın elbet bizim, elbet bizimdir.

SEMPOZYUM BİLDİRİLERİ

TARİHÎ COĞRAFYA AÇISINDAN İZMİT ŞEHRİNİN AYRICALIKLARI

Metin TUNCEL*

Türkiye'nin en büyük şehrini (İstanbul) ülkenin başkentine (Ankara) bağlayan kara ve demir yolu üzerinde bulunan İzmit, bu ayrıcalıklı durumunun kendisine sağladığı avantajı kullanarak, günümüzde Marmara bölgesinin İstanbul ve Bursa'dan sonra üçüncü büyük şehri durumuna gelmiştir.

İzmit'in coğrafyasında görülen bu ayrıcalıklı durum sadece günümüze ait bir özellik değildir. Şehrin tarihinin her dönemindeki coğrafyası gözden geçirilince, İzmit'in ayrıcalıklar dizisi, birbirini izler. Bunların başında da tarihinin hemen her safhasında iyi bir liman (özellikle harp limanı) ve tersane şehri olma özelliğini sürdürdüğünü görüyoruz.

İzmit şehrinin kurulduğu çevrenin, ayrıcalıklı durumunun başında, Marmara Denizi'nin doğusunda karalar içine derin bir şekilde sokulmuş olan körfezin mevcudiyeti gelir. Adı geçen denizin doğusunda karalar içine sokulan iki körfezden birisi olan İzmit körfezi (eski adıyla Sinus Astacus yahut S. Olbianus), Kocaeli yarımadası ile Samanlı dağları arasında uzanır ve Darıca batısındaki Yelkenkaya feneri ile onun karşısına isabet eden Çatal burun (Yalova doğusu) arasına çekilen bir çizgiden körfezin bitim yeri arasında aşağı-yukarı 50 km. uzunlukta uzanır. Adı geçen körfezin kara içine sokulan iç kısmı Gölcük hizalarında genişliği 2 km.'ye kadar inen bir boğum meydana getirir. Bu yüzden körfezin bitim yeri eskiden beri bir liman şehri için en iyi şartlara sahip bir durum arz eder. Nitekim bu elverişli vaziyet şartlarından dolayı, İzmit'in kuruluş yıllarından günümüze kadar devam eden yaşayışının hemen her safhasında iyi bir liman şehri ve tersane şehri olma niteliğini devam ettirdiğini görmekteyiz. Böyle bir körfezin varlığına eklenen daha başka doğal şartlar da şehrin gelişmesini kamçulamıştır. Körfezin bitim yerinde başlayan İzmit ovasının Anadolu'nun iç kesimleri ile bağlantısını sağlayan doğal imkânlar da çok elverişlidir. Zira İzmit ovası doğuya doğru izlenirse alçak Büyük Derbent eşliğinden sonra Sapanca gölünün bulunduğu çukur alana varılır. Bu sonuncu çukur alandan sonra da Adapazarı ovasına zahmetsizce geçilir. Bazı eşikler aşılarak Düzce ovası ve Bolu ovasından sonra doğuya doğru uzanan yolların yapımına doğal imkânlar elverişlidir. Nitekim Anadolu'nun muhtelif devirlerindeki yollara ait etütler, yukarıda zikrettiğimiz doğal imkânlardan faydalanarak Bolu'ya ulaşan yolların varlığını ortaya koymaktadır.

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi, e-mail: ymtuncel@gmail.com

Sapanca çukur alanı doğuya doğru uzanan ovalar dizisi vasıtasıyla kolayca doğuya bağlandığı gibi, Sapanca gölünün güneyini boylayan Samanlı dağlarının, Adapazarı ovası ile güneydeki Pamukova (Akhisar ovası) arasında Sakarya'nın geçtiği bir boğaz vasıtasıyla yarılmış olması (Geyve boğazı) yolların buradan itibaren güneye doğru da uzanarak İzmit körfezi kıyılarındaki şehrin daha başka doğrultudaki merkezlere kolayca bağlanabilmesini sağlar. Günümüzde de hem demiryolu hem de karayolunun geçtiği Geyve boğazı İzmit'i Geyve-Taraklı-Göynük-Mudurnu üzerinden tekrar Bolu'ya bağlar ve bu yolun Mudurnu'dan güneye yönelen bir kolu Nallıhan-Beyazırma-Ayaş üzerinden Ankara'ya ulaşır, diğer taraftan güneye doğru uzanan ve Sakarya vadisini izleyen yollar vasıtasıyla İç Anadolu merkezlerine bağlar.

İzmit körfezinin güneyinde uzanan ve en yüksek noktası 1600 m. (Keltepe)'yi aşan Samanlı dağları, körfezin güneyini izleyecek bir yolun varlığına imkân verdiği gibi, iki noktada da bu dağları aşacak yollar için alçalma sahası meydana getirerek, İzmit'in Batı Anadolu'nun önemli merkezlerine bağlanmasına yardımcı olur.

Samanlı dağlarının kuzey eteklerini izleyen yol, Yalova'ya ulaştıktan sonra buradan itibaren güneye yönelerek Yalova-Orhangazi arasında Samanlı dağlarının alçalma sahasından faydalanarak Gemlik üzerinden Bursa'ya ve oradan da Ege bölgesinin önemli merkezlerine bağlanır. Samanlı dağlarını aşan bir ikinci yol, Yalova'dan daha doğuda Karamürsel'den itibaren güneye yönelir, bu kesimdeki bir alçalma sahasından yararlanarak Yalakdere üzerinden İznik'e ulaşır.

İzmit körfezinin kuzeyi Kocaeli plâtosu adını verdiğimiz bir plâto sahası ile Karadeniz'den ayrılır. Üzerinde az yüksek tepeler ihtiva eden bu plâtonun en yüksek noktası, İzmit'in kuzeybatısında bulunan ve şehrin meşhur Çene suyunun kaynaklarının bulunduğu Çene dağında 645 m.'yi bulur. Kocaeli yarımadasının körfez kıyısına tekabül eden kısmı dar bir kıyı şeridi halindedir. Bu şerit hem İzmit'i İstanbul'a bağlayan bir kıyı yolunun geçmesine elverişlidir, hem de kuzeyindeki dağlık, tepelik kesim tarafından kuzey rüzgârlarına karşı korunduğu için ikliminin yumuşaklığı ile de dikkati çeker. Bu yüzden adı geçen şerit bazı seyyahlar tarafından "Kocaeli Rivierası" adı verilerek tasvir edilmiştir. Platonun kenarı ile körfez arasında kalan kıyı şeridi önemli bir yolun geçmesine elverişli olduğu gibi plâtonun yüzeyini izleyen bir yol da İzmit'i İstanbul'a bağlar.

İzmit'in kuzeyinde bulunan Kocaeli tepelik alanı ile İzmit körfezinin güneyinde uzanan Samanlı dağları ormanlık alanlarla kaplıdır. Mevcut iklim şartları, İzmit'in yakın civarında, orman formasyonuna elverişli şartlar hazırlamıştır. Bir zamanlar "ağaç denizi" adı verilen kesif ormanların yakınlığı da gemi yapımının geliştiği bir tersane şehrinin varlığını hazırlayan doğal şartlar arasında sayılabilir.

Bu coğrafi ayrıcalığının sonucu olarak, şehrin yaşayışının her aşamasında, liman şehri ve tersane şehri olma fonksiyonunu nasıl sürdürdüğünü, aşağıdaki satırlarda ele alacağız:

İzmit şehri M. Ö. 8. yüzyılda bugünkü İzmit'in aşağı yukarı 6 km. güneydoğusunda, (günümüzdeki Başiskele mevki) körfezin bitim yerinde kurulmuştu. Burası bir deniz limanı olarak, Astakos adıyla gelişti ve bir de tersane kuruldu (Astakos Tersanesi).

İzmit yerini değiştirip bugünkü yerine geçtikten sonra da bu özelliğini sürdürdü. Şehrin bugünkü yerinde kurucusu olan Bitinya kralı I. Nikomed burada bir tersane yaptırmıştı.

Daha sonraki Roma döneminde İzmit'in daha çok önem kazandığını görüyoruz. M. S. 41 yılında İmparator olan Claudius (Kladyus) döneminde, İzmit ve çevresindeki imar hareketleri daha çok hızlandı. Yine bu dönemde İzmit'i önemli merkezlere bağlayan yollar inşa edildi. Böylece İzmit önemli yolların düğüm noktası haline geldikten sonra, Roma

İmparatorluğu'nun önemli harp filolarından biri de burada üslemeye başladı (zira bütün Roma İmparatorluğu sınırları içinde karalar içine bu kadar sokulan başka elverişli körfez yoktur). Ayrıca yukarıda adı geçen ve terk edilmiş durumda olan Astakos tersanesi yeniden onarıldı. Fakat o da ihtiyaca yetmeyince, I. Nikomed devrinde yapılmış olan tersane günün ihtiyaçlarına cevap verecek hale getirildi. Büyük gemilerin yanaşabilmesi için rıhtımlar ve ekler yapıldı. Gene bu dönemde İzmit'te kurulan darphanede basılan sikkeler üzerinde çeşitli gemi resimlerinin bulunması, denizciliğe verilen önemi belirtir.

İzmit'in harp limanı olarak önemi M. S. 284 yılında Diocletian'in bu şehri resmen başşehir yapmasından sonra daha da arttı. Adı geçen asrın ortalarındaki Got istilasının korkulu izleri hâlâ silinmemiş olduğundan körfezdeki donanma daha çok sayıda gemi ile takviye edildi. Yeni bir istilâ sırasında gereken ikmalin kolay sağlanabilmesi için surların kıyı cephesinde bulunan kapı sayısı çoğaltılmış, bu arada ikinci bir tersane de kurulmuştu. İmparator Diocletian devrinde şehir görülmedik bir hızla gelişti ve ona paralel olarak nüfusu da arttı. M. S. IV. yüzyılın ilk yıllarındaki tespitlere göre 100.000'i aşan nüfusu ile Roma, Antakya (o devirdeki Antiochia) ve İskenderiye (o devirdeki Alexandria)'den sonra dünyanın dördüncü büyük şehri oldu.

Bizans döneminde ve onu izleyen Selçuklu döneminde İzmit'in harp limanı ve tersane şehri niteliğini sürdürdüğüne dair bir kayda rastlamamamıza karşılık, eldeki tarihî kayıtlara göre bu dönemin içinde yer alan kısa süreli Lâtin işgali sırasında (M. S. 1204-1207) İzmit limanına önem verildiği, gerektiğinde İstanbul'a yardım edebilecek gemilerin yapımı için tersanenin yeni eklerle genişletildiği ve onarıldığı anlaşılıyor.

Osmanlı döneminde İzmit'te tersane işlerine önem verilmeye başlandı. Daha ikinci padişah Orhan döneminde, eski tersane üzerinde durulmuş, çeşitli nedenlerle önemini kaybeden bu tesis küçük çapta deniz araçlarının yapımına elverişli hale getirilebilmişti. Fakat kısa bir süre sonra Süleyman Paşa'nın Gelibolu'yu alması ve bunun üzerine Gelibolu tersanesinin önem kazanması yüzünden İzmit tersanesi yeniden önemini kaybetmeye başlamıştı. Yavuz Selim döneminde bu tersaneye yeniden önem verildi ve kısa zaman içinde çalışır hale getirildi.

XVII. asrın Köprülüler döneminde de donanmaya ve tersaneye önem verildi. İzmit tersanesi esaslı bir revizyona tabi tutularak genişletildi. Kürekli gemi yapan tezgâhlar tamamen kaldırıldı. Harp gemileri yapımına başlandı. Venedik donanması ile çarpışan filodaki gemilerden birçoğu İzmit'te denize indirilmişti. Bu asırda İzmit'i ziyaret eden Evliya Çelebi iskele civarında 200 kadar kereste deposu bulunduğunu ve bu kerestelerden gemi imalinde faydalandığını yazar. İskele yakınında kerestelerin yığıldığı ticarethanelerden bir ecnebi seyyah da bahseder: Tavernier, burada yığılı keresteleri işleyen birçok gemi tezgâhlarının varlığını zikreder.

Bir sonraki asırda vuku bulan iki depremden sonuncusunun (1766) zararları tersaneye de dokundu. Rıhtımların çöktüğü bu felakette tersane büyük zarar gördü ve uzun müddet terk edilmiş durumda kaldı. III. Mustafa tarafından tersanenin onarılması için gayret gösterildi.

XIX. yüzyılda II. Mahmut zamanında tersanenin modernize edilmesi çabaları görülür. Padişah bu iş için Kaptan Ahmet Fevzi Paşa'yı görevlendirdi. II. Mahmut'tan sonraki padişah Abdülmecit devrinde İstanbul'dan İzmit'e haftada iki defa olmak üzere gemi seferleri ihdas olunmuştur. Bu hattın ilk seferinde bizzat padişah kendisi de bulunmuştur.

Çok daha eskiden beri Anadolu'nun kapısı durumunda olan İzmit, körfezde işleyen gemi seferlerinin başlaması üzerine, çok daha önemli konaklama yeri oldu.

Zira Anadolu'dan gelen kervanlar önce İzmit'e gelir, hayvanı olmayan yolcular buradan gemiye binerek 7-8 saatte İstanbul'a ulaşırlardı.

XIX. yüzyılın sonlarında İzmit'in imarında önemli yeri olan Mutasarrıf Sırrı Paşa döneminde de tersanenin başına getirilen Ali Paşa, bu tesisi iyi işler bir hale getirmiştir.

Kuruluşundan günümüze kadar süren bu fonksiyon özelliği, yani harp limanı ve tersane yeri olması, bugün de körfezin bitim yerinde Gölcük'te süregelmektedir. Burada askerî maksatlarla 1925 yılında bir tesis kurulmuş, sonra 1950'den itibaren bugünkü modern halini almıştır.

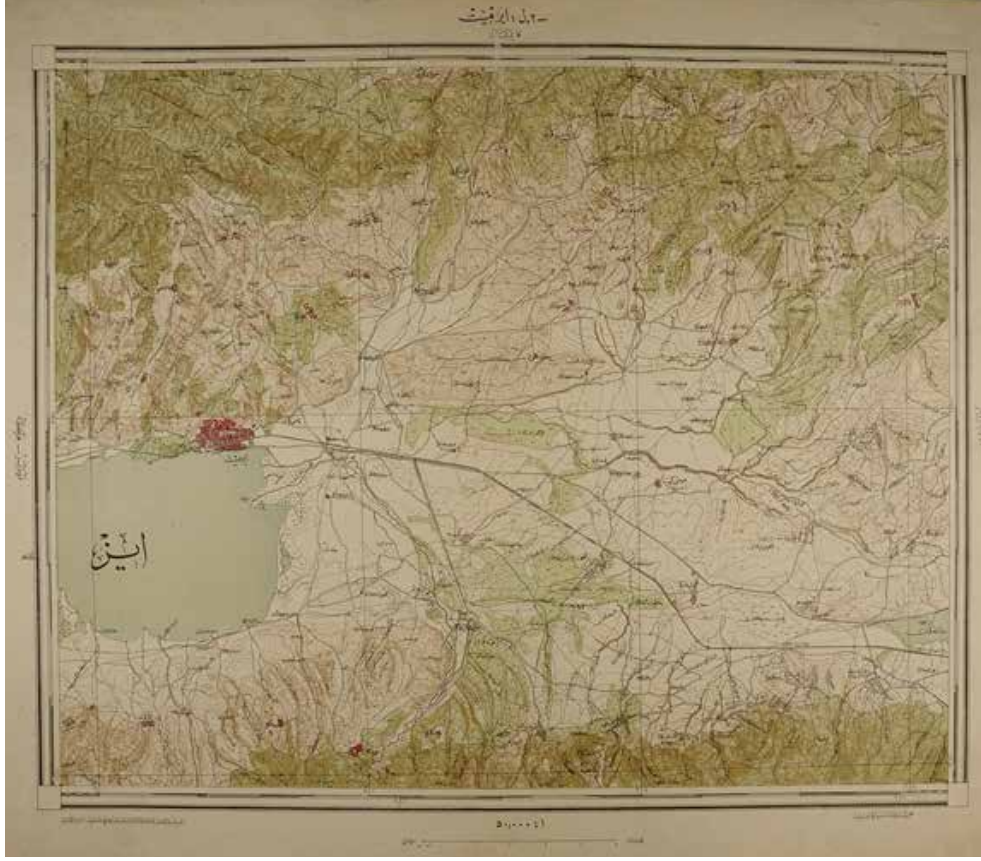
İşte ilkçağdan beri süregelen tersane ve harp limanı şehri olma niteliğinin günümüzde de İzmit'in ayrılmaz bir parçası kabul edebileceğimiz Gölcük'te devam etmesi 28 yüzyıllık bir geleneğin sonucudur. Fakat bu geleneği oluşturan da yukarıda izah ettiğimiz coğrafi şartlardır.

İzmit'in kuruluş yerinin özel durumunun etkilediği bu fonksiyonel sürekliliği dışında başka yerlere benzemeyen ayrıcalıklı yanları da vardır. Örneğin bu satırların yazarı gibi, orta öğrenimini bir Anadolu şehrinde yapan, yüksek öğrenim yapmak için İstanbul'a gelen ve o zamana kadar hiç deniz görmemiş bir kişi için, İzmit aynı zamanda denizin ilk görüldüğü yer olarak da ayrı bir özellik taşır ve hafızalardan silinmez.

İzmit'in yakın yıllara gelinceye kadar, başka hiçbir şehre benzemeyen bir coğrafi ayrıcalığı daha vardı: İstanbul'u Ankara'ya bağlayan demiryolu şehrin en faal yerini meydana getiren ve en büyük iş yerlerinin bulunduğu bir caddeden geçiyordu. Bir şehri ikiye bölen demiryollarına başka yerlerde de rastlamak mümkündür. Fakat, demiryolunun şehrin en faal caddesinden (şehir coğrafyasında kullanılan terimle şehrin "prestij eksenini" den) geçmesi Türkiye'nin başka hiçbir şehrinde görülmemiş ve İzmit'in adeta simgesi haline gelmiş bir özelliği idi; fakat 2000 yılı sonunda demiryolu buradan kaldırılarak sahildeki yoldan geçirildi. Bu suretle de İzmit'in başka yerlere benzemeyen bu coğrafi özelliği de, maalesef, ortadan kalkmış oldu.

KAYNAKÇA

- BOA. HRT. h. 421/7
- Bostan, İdris, "İzmit", *DİA*, cilt 23, s. 536-541.
- Darkot, Besim, "İzmit", *İA*, V/2, s. 1251-1256.
- Darkot, Besim, Metin Tuncel, *Marmara Bölgesi Coğrafyası*, İstanbul 1981.
- Fıratlı, Nezih, *İzmit: Tarihi ve Eski Eserleri Rehberi*, İstanbul 1959.
- Öztüre, Avni, *Nicamedia, İzmit Tarihi*, İstanbul 1969.
- Tuncel, Metin, "Bugünkü İzmit", *DİA*, cilt XXIII, s. 541-542.
- Tuncel, Metin, "İzmit Şehri ve Yayılış Sahası...", *İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, sy. 18-19, İstanbul 1973, s. 167-198.
- Tuncel, Metin, "Şehir Yerleşmelerinde Kuruluş Yerinin Fonksiyonel Sürekliliğe Etkisi Üzerine Bir Deneme: İzmit", *İÜ Coğrafya Enstitüsü Dergisi*, sy. 22 (1977), s. 93-97.
- Tuncel, Metin, "Tarih Boyunca Türkiye'de Kent Kuruluşları", *Doğumunun 100. Yılında Atatürk'e Armağan*, İstanbul 1981, s. 329.
- Yüce, Rifat, *Kocaeli Tarihi ve Rehberi*, İzmit 1945.

İzmit civarının topografik askeri haritası (1916) BOA. HRT. h. 421/7

KOCAELİ VE ÇEVRESİNİN ERKEN TARİHİ VE ARKEOLOJİSİNE KISA BİR BAKIŞ

Engin BEKSAÇ*

Şule Nurengin BEKSAÇ**

Kocaeli arkeolojik açıdan Kuzey Batı Anadolu Kültür Alanı dâhilinde kalan Bithynia Bölgesi kapsamında ele alınmaktadır (Harita 1). Anadolu ve Balkanlar arasında (Harita 2) önemli bir geçiş bölgesi olarak dikkat çekici özellikler göstermesine rağmen bu bölgenin arkeolojik açıdan tam olarak değerlendirildiğini söylemek zordur.

Kocaeli'nin içinde bulunduğu bu bölge üzerinde yapılan çalışmalar da zengin bir arkeolojik mirasa sahip olan İzmit ve yakın çevresi ile Bursa iline bağlı Yenişehir ve İzmit ilçelerinde yoğunlaştırılmış bulunmaktadır.

Bu bölgeler dışında, İstanbul'un Anadolu Yakası'nda kalan bazı ilçeler ile Düzce, Bolu, Zonguldak, Bilecik ve Sakarya illeri bünyesinde kalan bazı buluntular da bu bölgenin arkeolojik kimliğini anlamamız açısından büyük bir önemi haizdir (Harita 3).

Kocaeli'nin arkeolojik kimliği esasında tam merkezinde yer aldığı, Antik Bithynia Bölgesi ile açıklık kazanmaktadır (Harita 4). İsmi bölgede yaşamış ve hâkimiyetlerini M.Ö. 74'e kadar sürdürmüş olan Bithynlerden alan Bithynia, çok erken süreçlerden başlayarak farklı özellikler gösteren bir alt bölge olarak da Anadolu arkeolojisi içinde ayrıcalıklı bir yer işgal etmektedir (Harita 1).

Bithynia'nın çok erken süreçlerden başlayarak birçok araştırmacının ilgisini çekmesine ve birçok araştırmaya konu olmasına rağmen yeterince çalışılmadan kalması ilginçtir. Özellikle Prehistorik ve Protohistorik çalışmalar açısından yeterince çalışılmamış olması çok daha ilginçtir.

Bithynia Bölgesi bir bütün olarak ele alındığında bölgenin arkeolojisi çok daha iyi anlaşılabilir ve bu bölge içinde yer alan bütün iller ve alt yönetim bölgelerinin arkeolojik durumu ve önemini daha iyi tanımamıza imkân tanımaktadır. Bu nedenle bütüncül bir bakış açısıyla bu bölgenin arkeolojisinin ele alınması ve değerlendirilmesi zorunluluk arz etmektedir.

* Prof. Dr., Trakya Araştırmaları Merkezi Müdürü; Sanat Tarihi Bölümü Başkanı. Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, e-mail: ebeksac@gmail.com

** Öğr. Gör., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Sanat Tarihi Bölümü, e-mail: sulebeksaç@trakya.edu.tr

Tümüyle bakıldığı zaman Kocaeli ve onu çevreleyen bölgeyi içine alan Bithynia Bölgesi'nin çok erken tarihlere giden bir geçmişinin olduğu ve bu bölgenin içinde yer alan alt bölgelerinde çok önemli bir arkeolojik kimliğe sahip olduğu çok açık bir biçimde gözlemlenmektedir.

Esasında eldeki veriler çok belirgin olsa da, yapılan çalışmaların azlığı bölgenin bilimsel açıdan değerlendirilmesini, arkeolojik kimliği ve niteliğinin de tam olarak anlaşılmasını engellemiştir. Bu noktada yeni başlayan araştırmalar umut verici, fakat hala da yetersizdir.

Bu bölgenin önemli sanayi bölgesi olması, yoğun bir ulaşım ağı içinde bulunması ve buna bağlı yoğun nüfus hareketliliği de çalışmaları engellediği kadar arkeolojik mirasın korunmasını büyük ölçüde zorlaştırmış ve hatta zaman zaman da imkânsız hale getirmiştir.

Bütün olumsuz koşullara rağmen elde mevcut bulunan veriler dahi bölgenin arkeolojik kapasitesini ve arkeolojik açıdan ne kadar önemli olduğunu göstermeye yeterlidir.

Antik Çağ kaynaklarında Bithynia'nın sınırları batıda İstanbul Boğazı ile birlikte Marmara Denizi (Propontis), kuzeyde Karadeniz (Pontus Euxinus), doğuda Bartın Çayı (Parthenius), güneyde ise Orhaneli Irmağı (Rhyndacus) olarak belirtilmektedir (Harita 4).

Bu durumuyla da Antik Çağ'ın Bithynia Bölgesi günümüzde İstanbul'un Anadolu Yakası, Kocaeli, Yalova, Sakarya, Düzce ve Bolu illeri ile birlikte Bartın, Zonguldak ve Bursa illerinin önemli bir bölümünü kapsamaktadır. Bithynia'nın coğrafi oluşumu içinde Kocaeli tam merkezde yer almaktadır. Kocaeli halen de yüz yıllarca baş şehirliğini yaptığı bu bölgenin arkeolojik merkezi konumundadır (Harita 3).

Bölgede insan varlığı çok erken süreçlere kadar takip edilebilmekteyse de bu konu üzerinde yoğunluk kazanmış detaylı arkeolojik çalışmalardan bahsetmek mümkün değildir. Çünkü bölgenin en erken süreçlerine yönelik detaylı çalışmalar henüz tam anlamıyla ortaya konmuş değildir. Bölgenin erken süreçlerini tanımamıza imkân veren en önemli kaynaklar da az sayıdaki yüzey araştırması ve tesadüfi buluntularla ortaya konan bilgiler olmuştur.

Geçmiş yıllarda erken süreçlere yönelik olarak yapılan çalışmalar daha çok tespit çalışmaları olup geniş boyutlu araştırmalara dönüşmeden kalmıştır.

Son yıllarda bölgenin erken iskânı, materyal kültür verileri ve erken kültürlerine yönelik bazı yeni yüzey araştırmalarına başlanmış olması sevindirici olsa da, bunlar da sayıları bir iki araştırmacıyı geçmeyen ve çalışma alanları da çok sınırlı ilk başlangıç çalışmaları düzeyindedir. Bu nedenle bu bölgenin erken süreçlerine ait çalışmaların daha geniş boyutlu olarak yapılması zorunluluk arz etmektedir. Çünkü bölgenin sosyo-ekonomik şartları ve yoğun nüfus potansiyeli nedeniyle bu veriler hızla yok olma tehdidi altındadır.

Bithynia üzerine yapılan arkeolojik çalışmalar Helenistik ve Roma dönemleriyle birlikte yoğunlaşmakta ve özellikle Ortaçağ süreci açısından çok daha yoğunluk kazanmış bulunmaktadır. Bu süreçlere ait çalışmalar erken süreçlere oranla çok daha iyi bir durum arz etmektedir.

Bithynia Bölgesi kapsamında Paleolitik dönemlere ait buluntulara İstanbul Boğazı yakınlarından başlayarak özellikle Karadeniz kıyı şeridi veya bu alanlara çok yakın iç kesimlerde rastlanmıştır. İstanbul kapsamında Göksu Vadisi, İçerenköy, Pendik, Dudullu-Ümraniye çevrelerinde görülen izler Domalı-Şile ve Ağva çevresi ile Kocaeli'nin Kefken-Kerpe bölgesinde yoğunlaşmaktadır. Bu alanlara ilaveten Sakarya ili dâhilinde özellikle Kaynarca çevresinde de erken süreçlere ait buluntular dikkat çekmektedir. Bu alanlar dışında İstanbul sınırları dâhilinde Pendik çevresinde bulunan örnekler de önemlidir.

Paleolitik buluntular bu sürecin Alt, Orta ve Üst safhalarını belgeler niteliktedir. Bu bölgelerde ayrıca Epi-Paleolitik Dönem malzemesinin varlığı da dikkat çekmektedir.

Neolitik Dönem özellikle ilginç özellikler gösteren kültür bölgeleriyle temsil edilmekte ve yapılan çalışmalarla iyi takip edilmektedir.

Neolitik Dönem'e ait veriler mevcut şekliyle Marmara Denizi'ne açılan kıyı bölgeleri ile İznik Gölü çevresinde yoğunluk kazanmış bulunmaktadır. Son yapılan Marmaray çalışmaları esnasında bulunan Neolitik Dönem verileriyle İstanbul'un Avrupa yakasıyla da ilişkisi olduğu anlaşılan ve denize dayalı bir yaşam gösteren İstanbul'un Anadolu Yakası'ndaki Fikirtepe, Pendik-Temenye ve Tuzla buluntuları ilginç ve özgün mahalli bir kültürü göstermektedir. Buna karşın, İznik Gölü çevresinde yer alan merkezlerde bazı ilişkilere rağmen öncelilerden farklı bir kültürel kimliğin varlığı teşhis edilmektedir. Yapılacak yeni çalışmaların bölgedeki Neolitik oluşumlar açısından yeni veriler ortaya koyacağına kesin gözle bakmamız gerekmektedir. Mevcut Neolitik buluntular M.Ö. 7000-5000 arasındaki sürece tarihlendirilmektedir.

Paleolitik süreç buluntuları kuzeyde Karadeniz Kıyı Bölgesi ve yakın çevresinde yoğunlaşmasına karşın, Neolitik sürecinkilerin daha çok güney kesimde kalan Marmara Denizi kıyı şeridi ile İznik Gölü ve yakın çevresinde yoğunlaşması ilginç bir durum arz etmektedir.

Kalkolitik ve Bronz Çağı buluntuları şu an için seyrek olsa da bölgede tespit edilebilmektedir. Bu süreçlere ait verilerin çoğu da daha iyi çalışılmış bir bölge olan İznik Gölü çevresinden gelmektedir. Bunlar dışında Kocaeli sınırları dâhilinde Karamürsel yakınlarında ve Sakarya ili dâhilinde Geyve yakınlarında yapılan çalışmalar bu süreçlere ait veriler ortaya koymuştur.

Ayrıca İstanbul sınırları içinde Tuzla içindeki iki alanda ve Kadıköy, Kalamış'taki Yat Limanı sahasında deniz içinde bu sürece ait bazı seramik buluntularına rastlanmıştır.

Erken Bronz Çağı'na ait bazı buluntulara Sakarya ilinin kuzey kesimlerinde de rastlanmaktadır.¹ Ayrıca bölgenin doğu kesiminde Ereğli yakınlarında bulunan Yassıkaya'da yapılan kazı çalışması da bölgedeki Bronz Çağı oluşumları açısından önemli bilgiler sağlamıştır.²

Bunlar dışında Kocaeli il sınırları dâhilinde Başiskele'deki askerî alana bitişik kesimlerde Geç Bronz Çağına ait bazı seramik parçalarına rastlanmıştır.³

Bithynia dâhilinde rastlanan Bronz Çağı buluntuları M.Ö. 4000 ve 3500 sürecinden başlayarak Balkanlı toplulukların bölgede mevcudiyetini göstermektedir.

Balkanlardaki kültürler ile irtibatlı bir yapılaşma Bronz Çağı öncesinde bölgede teşhis edilen Neolitik kültürel oluşumlar için de söz konusu olup Trakya'da yapılan çalışmalar her iki bölge arasındaki ilişkileri açıkça ortaya koymuş bulunmaktadır.

Ayrıca Hitit yazılı kayıtları da Geç Bronz ve Erken Demir Çağları sürecinde bu bölgede Balkan kökenli bazı halkların yerleşmiş olduğunu açıkça göstermektedir.⁴

Bu Balkan ve özellikle de Trak kökenli halkların Hitit hâkimiyetinin dışında oldukları M.Ö. 14. yüzyıla ait Hitit kayıtlarında da çok net bir biçimde teşhis edilmektedir.⁵

1 Sakarya ilinin kuzey kesimlerinden geldiği bilinen ilginç bir cilalı taş keser 2003 yılındaki bir ziyaret esnasında Sakarya Müzesi'nde görevli Arkeolog Mürşit Yazıcı tarafından bu makalenin yazarına gösterilmiştir. Yazar bu vesileyle yıllar sonra tekrar Sayın Arkeolog Mürşit Yazıcı'ya teşekkürlerini sunmayı bir borç bilir.

2 Efe, T. 2002; 2004. Yassıkaya buluntuları aynı zamanda Zonguldak ili kapsamında Çaycuma, Alparslanlı Köy, Kocakaya ve Karabük ili Eskipazar, Yazıbayır buluntularıyla tam bir uyum içinde olup kültürel açıdan bir bütünlük arz etmektedir. Araştırmacıların da belirttiği gibi tüm bu buluntuların Balkanlar ile ilişkisi çok belirgindir (Bkz. Mathew, R. 1988: Efe, T. 2002).

3 Bu alan 2004 yılında Kocaeli Müzesi ile yapılan bir ortak çalışma esnasında müze yetkilileri tarafından yazara gösterilmiştir.

4 Beksaç, E 2005.

5 Garstang, J., Gurney, O. R. 1959; Forlanini, M. 1977, 2010; Freu, J., Mazoyer, M, 2007; Szemerényi, O., 1977.

Trak kökenli halkların Bithynia Bölgesi'nin kültürel şekillenmesi ve kimlik kazanmasında önemli bir rol oynadıkları çok aşikârdır.

Esasında göçebe veya yarı göçebe olarak Trakya'dan gelmiş bu halkların arasında fazla bir fark bulunmadığı (Strabon, Geog., XII-4, 4) ve onların Asya Trakları olarak adlandırıldıkları (Thukydides, Anab. VI-2, 17; Plinius, Nat. Hist. V-145; Strabon V-41; Xenophon, Anab.VI-4-1) Antik Çağ kaynaklarında açıkça belirtilmiştir.

Trak topluluklarının bölgedeki ilk temsilcileri olarak da Bebrykler ve Maryandinlerin adı geçmektedir. Kaynaklarda Bebryklerin Kocaeli Yarımadası'nın batı kesiminde yaşadıkları belirtilirken bölgenin doğuya gelen kısmının kuzeyinde de Maryandinlerin bulunduğu ifade edilmiştir. Bazı Antik kaynaklarda Bebryklerin, bölgede yaşadığı bilinen başka bir Trak kavmi olan Mysialılar ile de yakın akraba olduklarını belirtmektedir (Apollodorus, Epitome 1.9.19)

Bazı Antik Çağ kaynakları ayrıca Bithynialıların oluşumunda önemli bir taban teşkil eden ve günümüz Kırklareli bölgesinden Anadolu'ya göç ettikleri bilinen önemli bir Trak Kabilesi olan Thynler ile bölgenin daha eski sakinleri olan Maryandinler arasında yakın bir akrabalık bağı bulunduğunu ifade etmektedir.

Bu kaynaklar efsanevi bir Trak Kralı olan ve günümüz Kıyıköy yerleşmesi Salmydessos ile ilişkilendirilen Pineus'un oğulları olarak Thyn ve Mariandyn'in adını vermektedir.⁶

Bunlar dışında, Antik Çağ kayıtlarında Bebrikler'in krallarından birinin ismi olarak karşımıza çıkan Mygdon sözcüğünün bir Frikyia kralının ismi olarak da karşımıza çıkması bu halkların arasındaki yakın bağları da ortaya koymaktadır.

Bu halklar dışında bölgede bulunan diğer Trak etnisitesiyle bağıntılı halklar arasında Mysialılar ve Frigler'in adı geçmektedir. Homeros İliada'da bölgede Mysialılar ve Friglerin varlığını vurgularken (Homeros İliada II-859-862), daha sonraki kaynaklar günümüz Kocaeli Bölgesi'nde Bithynlerin varlığına işaret etmektedir.

Bu noktada özellikle Vezirhan'a yakın Gülünbe'de bulunmuş olan Frigçe ve Yunanca yazıtlı bir sunağa ait stel M.Ö. 5. yüzyıl civarında bölgedeki Frig varlığını belgelemektedir.⁷

Vezirhan dışında Frig varlığını gösteren bir başka yer de Göynük'ün güneyinde bulunan Soğukçam (Germanos) Köyü yakınlarındaki Türbe Önü Kayası'nda bulunan kaya nişiyle ilişkili Frigçe yazılı bir kitabe ile hemen yakınında bulunan kutsal mağara ve kaledir.⁸

Bunlar dışında Sakarya ili dâhilinde Karapürçek İlçesine bağlı Teketaban Köyü yakınlarında bulunan tümülüs de bölgedeki Frig varlığının önemli bir kanıtıdır.⁹

Bithynialılar (Bithynler) bu bölgeye gelen son Trak kökenli halk olarak teşhis edilmektedir. Eski adlarının Batı Trakya'da Struma Irmağı kıyısında iskân edilmiş olmaları nedeniyle Strymonialılar olduğu ve Kuzey Batı Anadolu 'ya geçtikten sonra Bithynialılar olarak adlandırılmaya başladıkları bilinmektedir (Herodotos, Hist. VII-75). Bu Bithynia göçünün MÖ.I.Binin başlarında gerçekleşmiş olduğu kanısı yaygındır.

6 Fol, V., Popov, D.,Yordanov, K, 2014, s. 49.

7 Fiedler, G., 2003, s. 102; Gorbachov, Y., 2008; Neumann, G., 1997; Rowe, G. 2009, s. 30; Woudhuizen, F. C. 2008-2009; ayrıca The Anatolian Civilizations, Ankara, 1983, s. 60.

8 Fiedler, G. 2003, s. 103; Firatlı, N., Tuğrul, M., 1966, Lubotsky, A., 1993.

9 Teketaban Tümülüsü Sakarya Müzesi tarafından yapılan bir kurtarma kazısı ile ortaya çıkartılmıştır. Bu kurtarma kazısı daha önce büyük ölçüde tahrip edilmiş olan tümülüs hakkında önemli ipuçları vermiştir. Mezar odasının ahşap olduğu ve kütüklerle yapılmış olduğu anlaşılan odanın Frig özelliği gösterdiği teşhis edilmiştir. Daha önceki defineci faaliyeti ve diğer tahribatlar nedeniyle fazla bir buluntu vermeyen mezardan ele geçen tek obje olan metal koku kabının da Frig özellikleri gösterdiği görülmüştür (Sakarya Müzesi Kazı Raporu).

Bithynleri Struma'ya, yani Batı Trakya'ya dayandıran bu bilgiler ile Thynleri Salmydessos'a dayandıran bilgiler bize iki farklı Trak topluluğu arasında yapılan ittifakı göstermektedir. Bu sosyal ve politik bütünleşme de Trak toplulukları arasında sıklıkla görülen bir durumdur.

Esasında Strymonialılar ve Thynler birinden farklı kabileler olup Bithyn adı altında yeni bir federasyon oluşturmuşlar ve bu yapılanmanın başlarından itibaren kırsal karakterlerini korumuşlardır.

Trak soylu halklar daha çok küçük yerleşmelerde yaşayan yarı göçer nitelikli kabile toplulukları ve bu toplulukların oluşturduğu kabile ittifakları tarafından oluşturulan bir politik yapıya sahip oldukları için genelde büyük şehir yaşamından uzak kalmayı yeğlemişlerdir.

Trak topluluklarının kapalı ve gelenekçi yapısı zaman içinde Bithynia'da her ne kadar önemli ölçüde Helenistik etkilerle bozulmuşsa da, bu toplulukların kırsal kalan yaşam biçimleri uzun bir süre varlığını korumuştur. Bu sebeple bölgedeki şehirleşme süreci geç oluşmuş ve hatta Klasik Dünya'nın diğer topluluklardan farklı bir yol izlemiştir. Bu durumdaki Trak soylu topluluklar kırsal yaşama dayalı yapılarını Roma devrinin içlerine kadar da sürdürmüşlerdir.

Bu bölgede ilk şehirleşme sürecinin başlangıcının belgelenebileceği yer olarak da, adı bir Frig yöneticisinin ismiyle özdeşleştirilen Otroio (Otreos) şehridir (Strabon, Geog. , XII-IV-7; Plinius, Nat. Hist., V-XVIII-148).

Bu yerleşmenin İzmit Körfezi'nin doğusu ve muhtemelen de günümüzdeki Vezirhan veya yakın çevresi ile irtibatlı olabileceği kanısı yaygındır. Vezirhan yakınında bulunan Merdivenlikaya Açık Hava Tapınağı ve Gülünbe'de bulunan kitabeli stel aslında bu erken Frig şehirleşme hareketinin oluşumu için önemli birer kanıt teşkil etmektedir.¹⁰

Daha sonra bölgenin en önemli yerleşmesi olan Astakos MÖ 715'te Yunanistan'dan gelen Megaralılar tarafından bir koloni yerleşmesi olarak kurulmuştur. M.Ö. 435'te Atinalı kolonizatörlerin yerleştiği bu şehir bu tarihten sonra Olbia adını almıştır. Bu şehrin iskân alanı genellikle İzmit Körfezi'nin güney doğu köşesinde Başiskele mevkiinde yer alan arkeolojik bölge olarak teşhis edilmektedir.¹¹

MÖ 7. yüzyıl ortalarında bölgede Bithynialıların etkin olmaya başladıkları gözlemlenmektedir. Fakat bu süreçte vukuu bulan Kimmer istilası bölgeyi derinden etkilemiştir.

Daha sonra Kimmerleri Anadolu'dan çıkartan Lydialılar bölgede zayıf da olsa, belirli bir hâkimiyet ve denetim sistemi kurmayı başarmışlardır.

Bu süreç bölgenin dış etkilere ve kültürel değişimlere uğramaya başladığı ilk aşamaları temsil etmektedir. Bu esnada bölgede özellikle Yunanistan ile bağıntısı olan ve daha çok da Megara şehri tarafından yönlendirilen kolonizasyon faaliyetleri yoğunlaşmaya başlamıştır.

Bölgede bulunan en önemli koloni şehri günümüzdeki Karadeniz Ereğlisi yerleşmesinin öncüsü olan Heraklea Pontika'dır. M.Ö. 560 civarında Yunanistan'dan gelen Megaralı kolonistler tarafından kurulan Heraklea Pontika zaman içinde güçlenerek

¹⁰ Bkz. Dip Not 7; Vezirhan yakınlarında yer alan ve tam anlamıyla bilimsel bir araştırmaya konu olmamış bulunan açık hava tapınağı da ilginç özellikler göstererek Trakya ve Kuzey Batı Anadolu tipi sunaklar ile Frig sunakları arasında bir geçiş örneği olduğu intibasını vermektedir.

¹¹ Günümüzde önemli ölçüde askerî alanlar ile çevrilmiş bulunan bu arkeolojik alan üzerinde 2004 yılında yapılan çalışma esnasında Balkanlar ve Trakya ile ilişkili bazı Bronz ve Demir Çağı seramiklerine rastlanmış olması bu noktada dikkat çekicidir. Çünkü bu seramikler Megaralı Yunan kolonizatörlerinden çok Trak kökenli halkların seramikleri ile daha yakın bir ilişkiyi göstermektedir.

çevresindeki geniş bir alana hükmetmiş ve defalarca Bithynialılar ve daha doğuda bulunan Paphlagonialılar ile mücadeleler yapmış bir şehir devletidir. Zaman içinde çevresindeki diğer koloni şehirlerini de denetimi altına alan Heraklea Pontika Karadeniz kıyılarında kendisine bağlı yeni koloni şehirleri de kurmuştur. Bunlar Kastamonu, Cide yakınlarındaki Kytorus, Romanya'da Mangalia'nın yanı başında kalıntıları bulunan Kallatis ve Kırım'da Sivastopol'un yanı başında kalıntıları bulunan Khersonesos'tur.

Bir diğer önemli koloni şehri de günümüzdeki Kadiköy'ün öncüsü olan Khalkedon'dur. Khalkedon koloni şehri M.Ö. 685'de Megaralılar tarafından kurulmuş ve bölgede önemli bir şehir olarak ön plana çıkmıştır.¹²

Günümüz Üsküdar'ının öncüsü olan Khrysopolis ile günümüz Pendik yerleşmesiyle özdeşen Panteikheion Khalkedon'a bağlı daha küçük yerleşmelerdir. Antik Çağ kayıtlarında Khalkedon ile bağlantılı olarak İstanbul Boğazı'nın doğu kesiminde yer alan ve bugünkü Yoros Kalesi'nin yerinde olduğu bilinen Zeus Ourios Tapınağı'nın bahsine de sıklıkla rastlanmaktadır.

Bölgenin hâkimiyeti M.Ö. 546'da Lydia'nın Perslere yenilmesinden sonra, Perslere geçmiştir. Bithynia bölgesi M.Ö. 435'e kadar Perslerin oluşturduğu Satraplık Sistemi içinde Frigya Straplığı sınırları içinde kalmıştır (Harita 5).

Bölgede bulunan Bithynialıların bir devlet oluşturma süreci MÖ 5. yüzyılın ikinci yarısından sonra olmuş ve ittifak oluşturan iki Thyn kabilesinden adını alan Bithynialılar bu süreçten sonra bölgenin güçlü yönetimlerinden birini oluşturmayı başarmışlardır.

İlk Bithynia yöneticisi olarak da MÖ 440-430 arasında hüküm süren Doedalsus'un adı geçmektedir. Doedalsus bölgenin en batısında bulunan Khalkedon (Kadiköy) üzerine yaptığı akınlar ve M.Ö. 435'te Perslerin Hellespontin Phrygia Satrabı Pharnabazus'a karşı yaptığı mücadeleler ile iyi bilinmektedir. Bu akınları önleyebilmek için Pers Satrabı ile birlikte, Khalkedon ve Byzantion kolonileri Trakya'da hâkim olan Odrisler'den destek istemişlerdir. Fakat Odrisler de Bithynler karşısında başarısız olmuştur.

Pers hâkimiyeti altında kalsa da oldukça özgür bir biçimde bölgeyi yönettiği anlaşılan Doedalsus, Bithynlerin özgürlüğe giden yolda önemli bir güç kazanmasını sağlamıştır.

Perslerin kendi aralarında baş gösteren çatışmalar için kiraladıkları Yunanlı paralı askerler M.Ö. 400'de Bithynia'dan geçmiştir (Harita 6). Xenophon'un Anabasis adlı eseri bu konuda en iyi kaynaktır.

Atina ve Sparta arasında patlak veren Pelopones Savaşı esnasında bölgeye gelen Spartalı Komutan Derkyides M.Ö. 399-398 sürecinde bölgede tutunmaya çabalamış, fakat Bithynler karşısında başarısız olduğu için bölgeden ayrılmak zorunda kalmıştır (Xenophon, Hellenika 332).

Bithynialıların gerçek anlamda güçlü bir devlet haline gelmesi Boteia'nın oğlu Bas döneminde (MÖ 377-328) olmuştur.

Bas'ın yöneticiliği esnasında M.Ö. 334'te Persleri yenen Makedonyalılar bölgeye hâkim olmaya çabalamışlarsa da başarılı olamamışlardır.

Bas, Makedonyalı İskender'in Hellespont Frigya Strategosu olan Calas'ı bozguna uğratarak bölgedeki Makedon hâkimiyetini kırmış ve Bithynia hâkimiyetini oluşturmuştur.

12 Darius yönetimindeki Persler' in hâkimiyetine kadar özgür bir şehir olarak (Herodot V-26) Persler ve Yunanlılar ile Atina ve Sparta arasındaki mücadelelere sahne olan Khalkedon daha sonra Bithynialılar' ın hâkimiyetine girmiştir.

M.Ö. 326'da iktidara gelen Zipoetes (MÖ 328-278) Lysimakhos ve Selevkos gibi Makedonyalı komutanlar tarafından kurulan devletlerle yaptığı savaşları kazanmış ve esasında Makedonyalı komutanlardan Lysimakhos'a bırakılmış bulunan bu bölgede Makedonyalıları alt ederek, Bithynia hükümrانlığını tesis etmiştir. M.Ö. 297'de Bithynia bağımsız devlet statüsünü kazanmıştır.

Zipoetes, Astakos ve Khalkedon koloni şehirleriyle mücadeleye girişmiş ve bu şehirlerle savaşmaya başlamışsa da, İskender'in ölümünden sonra Anadolu'nun hâkimiyetini eline geçiren Makedonyalı komutan Antigonos Monophthalmos'un bu şehirlere destek vermesi sebebiyle kesin bir başarı elde edememiştir.

Mücadeleden yılmayan Zipoetes, Antigonos Monophthalmos'un anlaşmazlığa düştüğü diğer Makedonyalı komutanlardan Lysimachos ve Selevkos komutasındaki ordularla yaptığı M.Ö. 301 tarihli İpsos Savaşı'nda ölmesi üzerine, tekrar bu şehirlere saldırmaya başlamıştır. Sonunda Bithynialılar M.Ö. 281'de Lysimakhos'un tahrip ettiği Astakos şehrini ele geçirmişlerdir.

M.Ö. 288'den sonra günümüzdeki İznik kasabasıyla özdeşen Nikaea'da üstlenen Zipoetes önemli bir şehirleşme ve imar faaliyetine de başlamıştır.

Astakos'un tamamen tahrip olması üzerine yeni şehirler kurmaya yönelik Zipoetes'in kendi adından esinlenerek Zipotion (Zipoteum) adını verdiği bir şehir kurmuş olduğu bilinmektedir. Fakat Lyperdon dağın eteklerinde kurulmuş olduğu bildirilen bu şehrin yeri hâlihazırda bilinmemektedir.

M.Ö. 3. yüzyıl Bithynialılar için önemli sosyal ve ekonomik değişimleri de beraberinde getirmiş ve Bithynialı yöneticiler Helenistik etkilerle gerçek kimliklerini kaybetmeye ve Bithynia'da Helenize anlayışa dönük bir şehir yaşamı etkinlik kazanmaya başlamıştır. Yöneticilerin adıyla anılan şehirlerin kurulmaya başlanması da bu durumun en güzel yansımalarından biridir.

Zipoetes'in oğlu I. Nikomedes (MÖ 278-255) M.Ö. 277'de Gelibolu'dan Anadolu'ya getirdiği Galatların desteği ile tüm rakiplerini alt ederek Bithynia Krallığı'nın tek hâkimi olmuştur.

I. Nikomedes devrinde Bithynia devletinin gücü artarken, Bithynialı yöneticilerin şehirlere bir kimlik kazanma süreci de hız kazanmıştır.

Basileus unvanını kullanmaya başlayan I. Nikomedes kendi adıyla anılan günümüz İzmit yerleşmesinin öncüsü olan Nikomedia şehrini MÖ 264'de kurmuştur. Bu şehir zaman içinde bölgenin en önemli şehri olmuş ve daha önce kurulmuş olan çevredeki diğer yerleşmelerde yaşayan insanların büyük bir bölümü burada iskân edilmiştir.

Daha sonra iktidara gelen Zelas (M.Ö. 255-230), Bithynia'nın sınırlarını doğuya doğru genişleterek bugünkü Bolu şehrinin bulunduğu yerde Bithynion şehrini kurmuştur.

Zelas'in oğlu olan I. Prousius (230-182), Bergama Krallığı ile savaşarak önemli fetihler yapmış ve Heraklea Pontika'dan ele geçirdiği Kieros şehri yerine kendi adıyla anılan Prousius Ad Hypium şehrini ve Bergama Krallığı'ndan ele geçirdiği bölgede M.Ö. 183'te günümüz Bursa şehrinin öncüsü olan Prousius Ad Olympum'u kurmuştur.

Bu şehirlere ilaveten I. Prousius, damadı Makedonya Kralı V. Philipos'un (M.Ö. 221-179) Bergama Krallığı ile yaptığı savaşta M.Ö. 202'de ele geçirerek kendisine verdiği Mudanya yakınlarındaki koloni şehri Myrlea'yı aslen Makedonyalı olan eşi Apamea'nın adına vererek (Strabon XII. 4, 3) yeniden kurmuştur. Günümüzde Gemlik ile özdeşen Kios kolonisini de Prousius Ad Mare adıyla yeni baştan imar etmiştir.

I. Prousius ayrıca babası I. Nikomedes'in Bergama Krallığı'na karşı destek almak amacıyla Gelibolu'dan Anadolu'ya geçirdiği Galatlar ile de mücadeleye girşerek onları M.Ö. 220 de yenmiştir.

I. Prousius'in oğlu olan II. Prousius (M.Ö. 182-149), Pontus Kralı I. Pharnaces ile çetin bir mücadeleye girişmiş ve daha sonra M.Ö. 156-154 yılları arasında bir müddet Bergama Krallığı topraklarını işgal etmiştir.

II. Prousius, Bergama Krallığı'na karşı yaptığı mücadele sürecinde Bergama ile mücadele içinde olan ve Trakya'da yaşayan Trak topluluklarıyla da yakın temas kurmuştur. M.Ö. 145'te II. Attalos yönetimindeki Bergama Krallığı'nın Trakya hâkimiyeti hayallerine son veren, Doğu Trakya'nın güney kesiminde topraklarda hâkim bulunan Kaeniler 'in (Kainoi) Şefi olan Dieglys 'in (Diegily) II. Prousius'in damadı olması bu ilişkiler için iyi bir örnektir.¹³

II. Prousius'in destek almak için Roma'ya gönderdiği ve orada eğitim gören oğlu Nikomedes, Romalılar'ın desteğini kazanmış ve babasına karşı başkaldırmıştır. II. Prousius'ı öldürten bu oğlu II. Nikomedes (M.Ö. 149-127) olarak Bithynia tahtına çıkmıştır. Roma ile işbirliği yaparak uzun bir hâkimiyet sürmüştür. Bu süreçte ülke üzerinde Roma etkisi daha da güçlenmiştir.

II. Nikomedes'in oğlu III. Nikomedes (M.Ö. 127-94), Paphlagonia ve Kapadokya üzerinde hâkimiyet kurmaya çalışmışsa da, Romalıların bu duruma karşı çıkması nedeniyle bu isteğini gerçekleştirememiştir. III. Nikomedes, Roma ile yakın ilişkilerini itina ile sürdürmüştür.

Bithynia'nın son kralı IV. Nikomedes (M.Ö. 94-74) döneminde Bithynia çok zorlu bir sürece girmiştir. IV. Nikomedes Roma'nın can düşmanı Pontus Kralı VI. Mithridates ile yaptığı savaşlarda başarısız olmuştur. VI. Mithridates de IV. Nikomedes'in erkek kardeşi Socrates Khrestusa'yu destekleyerek IV. Nikomedes'i tekrar Roma'ya sığınmak zorunda bırakmıştır.

Bir yıllık sürenin sonunda Romalılar hâkimiyeti ele alarak IV. Nikomedes'i M.Ö. 89 da tekrar tahta çıkartmışsa da, Pontus Kralı VI. Mithridates, Bithynia'ya tekrar müdahale etmiş ve M.Ö. 88'de IV. Nikomedes'i tekrar Roma'ya sığınmak zorunda bırakmıştır (Harita 7).

Antik Çağ tarihinde Mihridatik Savaşlar olarak bilinen ve Roma ile Pontus Krallığı'nı karşı karşıya bırakan savaşlar sürecinde M.Ö. 85'te Romalılar IV. Nikomedes'i tekrar Bithynia tahtına çıkartmışlardır. M.Ö. 74'te ölen IV. Nikomedes, topraklarının yönetimini doğrudan Roma'ya vasiyet etmiş ve bu süreçte V. Nikomedes adıyla ortaya çıkan kişi de Roma karşısında başarısız olmuştur. Roma Senatosu M.Ö. 63'te yaptığı oylama sonucunda bölgenin Bithynia Et Pontus Eyaleti olarak Roma topraklarına katılmasını onaylamıştır (Harita 8).

Antik kaynaklarda ormanlık ve dağlık iç bölgelerine karşın zengin kıyı ovalarıyla tanıtılan Bithynia (Harita 4), Antik Çağ'ın en önemli ve zengin bölgelerinden biriydi. Önemli bir nüfus potansiyeline sahipti. Stratejik bir bölgede bulunması nedeniyle askerî açıdan olduğu kadar, ekonomik açıdan da büyük önemi haizdi. Orman ürünleri yanında özellikle tahıl ürünleri, şarabı ve peyniriyle de çok ünlüydü (Xenophon, Anabasis VI-4,4), (Strabo XII), (Plinius Naturalis Historia XI-42).

Bithynialıların bölgeye gelişinden önceki dönemlerdeki adı Bebykia, daha sonra da Mysia olan Bithynia'nın doğu sınırları önceleri Sakarya Nehri'yle belirlenirken, yapılan savaşlar ve kazanılan topraklarla bu sınır daha doğuya doğru kaymış ve Bartın Çayı (Parthenios)'na ulaşmıştır (Strabon XII. 3. 3).

Adı geçen coğrafî bölge içinde Bithynia Krallığı döneminden kalma arkeolojik verilere

¹³ Fol. V; Popov, D; Yordanov, K. 2014.

ulaşmak daha önceki dönemlere oranla daha kolaydır. Fakat bu noktada da Bithynialılar dan daha önce bölgede bulunan diğer Trak kökenli topluluklar ile birlikte Bithynialılar' ın ilk iskân süreçlerine ait arkeolojik materyallere ulaşmak zorluk arz etmektedir. Bölgeden derlenen arkeolojik veriler ve mevcut buluntuların büyük bir bölümü daha geç dönemlere ait olup Geç Helenistik dönem ve Erken Roma süreciyle birlikte Roma Devri ve Orta Çağ'a aittir.

Bithynia arkeolojisinin en tanınmış arkeolojik buluntu tipi tümülüslerdir. Bölge kapsamında çok geniş bir dağılım gösteren tümülüsler genel özellikleriyle Helenistik döneme ait olduklarını açıkça göstermektedir.

Büyük toprak yığma tepeler altında yer alan mezar odaları ile dikkat çeken bu mezar anıtlarının Trakya ile ilişkisi aşikârdır.

Bu toprak yığma tepeler altında yer alan mezar odaları da özellikle bir birine benzer veya yakın plan şemalarına sahiptir.

Bithynia bölgesinde yer alan ve çok geniş bir alana yayılan bu tümülüslerin hemen hemen tümü bir mezar odası ve bu oda önünde yer alan dromos kısmından müteşekkil olarak inşa edilmiştir. Bu mezar odalarının örtü sistemleri de çoğunlukla beşik tonoz veya bindirme çatı tekniği ile yapılmıştır. Bunlar dışında dirsek tonoz sisteminin farklı uygulamalarına da rastlanılmıştır.

Helenistik Dönem Tümülüsleri Bithynia aristokrasisi ile yakın bir ilişki sergilemektedir.

Bölgenin yoğun hareketliliği ve yoğun nüfus nedeniyle Bithynia Kralları tarafından kurulan şehirlerden arda kalan arkeolojik veriler çok net ve belirgin değildir. Bölge içinde nüfusun yoğun olmadığı kesimlerdeyse bu veriler çok daha netlikle gözlenebilmektedir.

Tümülüsler İstanbul yakınlarından başlayarak doğuya doğru zaman zaman çok sayıdaki tümülüs grupları biçiminde, kimi zaman da tek tek tümülüsler olarak dağılmış bulunmaktadır.

Kocaeli sınırları dâhilinde tek veya gruplar hâlinde birçok tümülüs gözlemlenirken, Sakarya, Düzce, Bartın ve Bolu illeri dâhilinde de tümülüs örnekleri görülmektedir. Bunlar dışında Bursa sınırları dâhilinde de önemli tümülüslere rastlanmaktadır.

Bu tümülüslerin hiç şüphesiz en önemli örnekleri arasında Kocaeli sınırları dâhilinde, Aytepe, Üçtepelere, Semetler Tümülüsü, Kanlıbağ Tümülüsü, Mecidiye Tümülüsleri, Akmeşe Tümülüsü, Güvercinlik Köyü Tümülüsü, Yaylapınarı Tümülüsü, Büyükderbent Hikmetiye Tümülüsleri, Gebze Kutluca Kubbeli Mezarı, Ulupınar Tümülüsü, Sakarya sınırları dâhilinde Tersiyer Tümülüsü, Akyazı Küçücek Tümülüsü, Karapürçek Tektaban Tümülüsü, Kaynarca, Sarıbeyler Tümülüsleri, Kaynarca, Kırktepelere, Topça Köyü Tümülüsü, Hendek Sivritepe ile Pamukova ve Geyve çevresindeki Tümülüsler, Bursa sınırlarında Mudanya Akçabayır, Gemlik Küçükçukur, Bandırma yakınlarındaki Közentuğ, İzmit yakınlarında Elbeyli'deki Dört Tepeler, Bolu sınırları dâhilinde kalan çok sayıdaki tümülüs dikkat çekmektedir.

Bithynia bölgesindeki tümülüslerin hepsini de Bithynialılara mal etmek mümkün değildir. Bölgede bulunan farklı etnik gruplara ait tümülüslerin varlığı da bilinen bir gerçektir. Bunun en güzel örneği Bolu'nun Hıdırşeyh Köyü yakınlarında bulunan iki Galat (Kelt) tümülüsüdür.

Bithynia arkeolojisinin bir diğer buluntu tipi çist tipi özellikler gösteren düz mezarlık alanlarıdır. Bu tip mezarlık alanları tümülüsler kadar iyi tanınmasa da bölgenin önemli arkeolojik buluntuları arasında önemli bir yer işgal etmektedir.¹⁴

14 Bu tip bir mezar alanı makalenin yazarı tarafından 2003 yılı yazında Sakarya Üniversitesi kampüs sınırları içinde tespit edilmiştir. Burada rastlanan keramik buluntuları Demir Çağı sürecinden Roma devrine kadar giden bir kullanımı göstermiştir.

Bunlar dışında kaya mezarları ve diğer tiplerdeki mezar oluşumları da bölgenin dikkat çekici ve özgün arkeolojik verileri arasında önemli bir yer işgal etmektedir. Bu noktada Bursa sınırları içinde İznik yakınlarında bulunan Berberkaya ilginç bir Helenistik dönem Bithynia mezar abidesidir.

Yerleşim alanları ve kale kalıntıları da bir diğer önemli buluntu tipleri arasında önemli bir yer işgal etmektedir.¹⁵

Trakya ve Kuzeybatı Anadolu'nun birçok bölgesinde benzerleri bulunan kaya oyma kutsal anıtlar ve açık hava kült alanları Bithynia arkeolojisi için de önemli bir anıt tipidir.

Bithynia bölgesinde bu tip kutsal alanlar ve kaya anıtlarının bulunması son derece doğaldır. Çünkü bu bölgeyi çevreleyen tüm komşu bölgelerde bu tip kaya anıtlarının birçok örneğine rastlanmıştır. Bu örnekler gerçekten ilgi çekici özellikleriyle Trak bağlantılı toplulukların dinleri ve manevi âlemleri hakkında önemli ipuçları vermektedir.

Bu anıtların yeterince iyi tanımlanamamaları ve hatta uzman bir göz tarafından teşhis edilememeleri nedeniyle ya incelenmeden kalmış ya da yanlış tanımlanmıştır. Bölgenin hızlı değişimi ve tahribatlara açık oluşu nedeniyle bu tip anıtlar ne yazık ki büyük ölçüde hasar görmüş ve hatta hiç tanımlanmadan yok olup gitmiştir.

İstanbul il sınırları içinde Tuzla yakınlarındaki Aydınlı Köyü ile irtibatlı Hacetderesi bu durumun en güzel örneği olarak karşımızda durmaktadır. Burada bulunan kutsal kaya oluşumları ne yazık ki son yıllarda yok edilmiş, sadece bugün dahi kutsal kimliğini koruyan ve ziyaret yeri olma niteliğini sürdüren kısım kaya kültürleri ve eski tapınımlardan yansımalar taşıyan bir kutsal mahal olarak ayakta kalmıştır.

Bunlar dışında yine yanlış tanımlanan bir başka kutsal alan da Kocaeli il sınırları dâhilinde Körfez ilçe merkezinin ardındaki yükseltiler içinde yer alan İlim Tepe'deki Belen mevkiinde bulunmaktadır. Hemen yanı başında bulunan akarsu yatağıyla dikkat çeken ve Kaya oyma mezar alanı olarak tanımlanan bu alan da esasında tipik bir Bithyn-Trak kutsal alanı örneğidir. Bu alanın özellikle cenaze kültürleri ve hatta kremasyon törenleriyle yakın ilişkisi olduğu fark edilmektedir.¹⁶

Bu tip kaya anıtlarının farklı bir tipi ise, Bursa ili, İznik ilçe merkezi yakınlarında Elbeyli'de ve Bilecik ili Vezirhan yakınlarında bulunan ve halk arasında 'Merdivenli Kaya' olarak adlandırılan iki açık hava kaya sunağıyla temsil edilmektedir. Bu tip kaya sunakları Bithyn-Trak ve Frig-Trak tipi kaya sunaklarının ilginç bir ara örnekleme olarak teşhis edilebilmektedir. Benzer örnekleri bölgenin tüm çevresinde bulunmaktadır.¹⁷

Kuzeybatı Anadolu ve yakın çevresinde benzerlerine rastlanan bir başka kaya kült anıtı tipi de daha çok Helenistik süreçle irtibatlı bulunmaktadır. Bu tip anıtlar için en ilginç örnekleri arasında İznik'in kuzey doğusunda bulunan Deliktaş ve Mustafalı köyündeki Nişli Kaya dikkat çekicidir. Bu noktada Göynük, Soğukçam Köyü yakınlarındaki Türbe Önü Kayası da başka bir örnektir.

15 Bu makalenin yazarı bu tip bir kale kalıntısı ve yerleşim alanlarının izlerine ziyaret için gittiği Sakarya ili Kaynarca İlçesi Sarıbeyli Köyü'nde rastlamıştır. Çok önemli arkeolojik bir bölge olduğu fark edilen Kaynarca içinde dikkat çekici veriler ortaya koyan Sarıbeyli ve hemen komşusu olan Kırktepeler çalışması aciliyet gerektiren bölgeler olarak dikkat çekmektedir.

16 2004 yılında Yazlık Beldesi'nde Kocaeli Müzesi ile ortak yapılan bir kazı çalışması nedeniyle bölgede bulunan bu makalenin yazarı Kocaeli Müzesi görevlilerinin davet ve yol göstermesiyle bu bölgeyi ziyaret etmiş ve kutsal alan ile birlikte bu kutsal alanın yanı başındaki mezarlık alanını teşhis etmiştir.

17 Bu tip sunaklar bazı ufak farklılıklar Bithynia dâhilinde ve tüm yakın çevrelerde karşımıza çıkmaktadır. Beksaç, E., 2003, 2010a ve b; Beksaç E., Nurengin Beksaç, Ş., 2009, 2012; Berndt-Ersöz, S., 2006; Fol, V. 2007; Karauğuz, G. 2008; Markov, V. 2007; Prozhonov K-Portalsky, A., 2012; Sivas Tüfekçi, T., 2007; Sivas, H. 2007; Tamsü-Polat, R. 2010; Vassileva, M. 2012; Zdravko-Dimitrova, Y. 2008.

Elbeyli ve Vezirhan Kaya Sunakları daha erken dönemlerin Trak bağlantılı dinsel kimliğini gösterirken son iki örnek oldukça farklılaşmış bir dinsel oluşumla çok daha farklı bir dinsel kimlik sergilemektedir. Deliktaş'ın özellikle hemen yanı başında bulunan Herakles kaya kabartmasıyla irtibatlı oluşu gerçekten dikkat çekicidir.

Bithynia arkeolojisinin bir başka kutsal anıt örneğini Kutsal Mağaralar oluşturmaktadır. Bu tip mağaraların en ilginç örneklerinden biri Karadeniz Ereğlisi'nin yanı başındaki mağaradır.

Göynük, Soğukçam Köyü yakınlarındaki Türbe Önü Kayası mevkiinde bulunan mağara da kutsal mağaraların bir başka örneğidir.

Bu tip kutsal kaya anıtların bir başka örneği olan Karadeniz Ereğlisi yakınlarındaki Yassıkaya, her ne kadar burayı kazan akademisyen tarafından bir yerleşme olarak tanımlanmışsa da, esasında kutsal mağara ve altar düzenlemeleriyle dikkat çeken tipik bir kaya sunağıdır.¹⁸

Bithynia bölgesinin bu tip kültürel ve dinsel değişimleri açıkça sergileyen ve daha çok da bölgesel mahiyette özellikler gösteren bir başka arkeolojik objesi mezar stelleridir.

Genellikle büyük boyutlarda eserlerle temsil edilen bu mezar stelleri üzerlerinde yer alan epigramlarla da dikkat çekmektedir. Daha çok Dağlık Frigya ile irtibatlı olan bu tip stellerin Trakya ile de yakın irtibatı olduğu fark edilmektedir.

Bithynia bölgesinin hayli fazla örnekle temsil edilen bu mezar stellerin bazıları yazıtlarıyla da dikkat çekmektedir. Bu tip steller arasında Bilecik ili sınırları içinde Vezirhan'da bulunan ve üzerinde Frik ve Yunan dillerinde iki kitabe taşıyan Tanrıça Kültü'ne adanmış stel; Sakarya ili sınırları dâhilinde Adliye Köyü yakınlarında bulunmuş olan ve üzerinde Yunanca yazıt bulunan Mokazis Steli; Sakarya ili sınırları içinde Akyazı İlçesi, Karaçalılık Köyü yakınlarında bulunarak Sakarya Müzesi bahçesinde saklanan ve üzerinde Yunanca kitabe bulunan stel tanınmış örneklerdir.

Bunlar dışında çok dikkat çekici özellikler gösteren birçok stel hakkında da bilgiler mevcuttur. Bu stellerin ilginç bir ikonografik açılımı ve bir o kadar da ilginç olan kültistik içerikleri de olduğu da gözden kaçmamaktadır.

Bu ilginç mezar stelleri dışında bölgede çok sayıda Phalik mermer objeye rastlanması da rastlantı olmayıp bu objeler bölgede çok rağbet gördüğü bilinen Trakya bağlantılı Orfik Myster inanışlarla kaynaşmış Dionysos Priapos Kültü'nün yansımalarıdır.¹⁹

Zaman içinde farklılaşmakla ve de Helenistik dönemde önemli ölçüde aşınmış olmakla beraber Bithynia'nın yerli dininin Trakya ile yakın ilişkiler sergilediği gözlemlenmektedir.

Helenistik dönemdeki kültistik değişimler de tamamen bu Trakya bağlantılı gizlemleri dini oluşum üzerinde şekillenmiştir.

Bu noktada Homeros'un Nilüfer Çayı yakınlarında bulunan küçük kasabalarda yaşadıklarından bahsettiği ve muhtemelen de Trak bağlantılı olan Alazonların Apollon Kültü'ne bağlı olduklarını vurgulaması, özellikle Traklar'ın Güneş Kültü ile irtibatlı bir durumu belgelemektedir. Çünkü Antik Çağ yazarlarının büyük bir çoğunluğu Traklar'ın Güneş kültlerini Apollon ile irtibatlı olarak algılamışlar ve bu şekilde de ifade etmişlerdir.

18 Efe T. 2002; 2004.

19 Cencillo, C., 1998, s. 411, Theodossiev, N., 1994; Bölgede bazı değişimlere uğramasına rağmen Pan Kültü'nün de bulunduğu bilinmektedir (Bkz. Borgeaud, P., 1988, s. 223).

Bithynia bölgesini dinî açıdan Trakya ile irtibatlı kılan ilginç bir durumda Bithynia takviminde yer alan Bendideios adını taşıyan ve ilkbaharın başlangıcını temsil eden aydır.²⁰

Traklar'ın inanç sisteminde temel olan Tanrıça Bendis'e ait olan şekilde açıklanabilecek olan bu sözcük ilginç çağrışımlar yapmakta ve Bithynialılar'ın Trakya bağıntılı dini hakkında da önemli ipuçları vererek, bölgede çok yaygın talep gören Artemis Braurion, Hyperborean Artemis ve ağaç kültlerinin de neden bu kadar ilgi çektiğini anlamamıza imkân tanımaktadır.²¹

Bu bağlamda bölgede Tanrıça Diana Oreilokha Kültü'nün revaçta olduğu ve bu kültle ilintili insan kurbanı da yapıldığına dair bilgiler bulunması ilginçtir. Ammianus Marcellinus (Yk. M.S. 330 - 395) bu konudaki en önemli kaynaklardan biridir.

Kültler açısından Bithynia krallarının bastırıldığı sikkeler üzerindeki tasvirler de ilgi çekicidir. I. Nikomedes'in bastırıldığı sikkeler üzerindeki Tanrıça Bendis tasviri ile Mızraklı Atlı tasviri tipik Trakya bağıntılı kültlere işaret etmektedir.

I. Prousius ve II. Prousius tarafından bastırılan sikkeler üzerinde bulunan Zeus, Theos Megas, Apollon ve Dionysos tasvirleri de Helenistik etkilere rağmen Trakya bağıntılı kültleri ve kültlerin değişime uğramasını belgelemektedir.

I. Prousius tarafından bastırılan bir sikke üzerinde yer alan Lyr ise doğrudan Orfeus ve Orfik kültlerle ilişkili olup Trakya bağıntılı bir oluşum göstermektedir.

Bölgede kolonilere yakın olan veya koloniler tarafından kurulmuş sunakların durumu farklı olup, bunlar yerli Trak kimliğinden çok şehri kuran kolonizatörlerin inanışlarıyla ilişkilidir. Fakat bu inanış biçimlerinde dahi yerel etkiler sezilebilmektedir.

Antik Çağ kayıtlarında Bithynia topraklarında bulunduğu bildirilen bir başka kutsal yer de Thynias Adası'dır. Günümüz Kefken Adasıyla özdeşen bu yerde bir Apollon Tapınağı bulunduğu ve bu nedenle adaya Apollonia adının verildiği ifade edilmektedir (Apollodorus Rhod. 2.684) (Strabon XII-3-7).

Antik Çağ kaynakları tarafından Bithynia dâhilinde bulunduğu bildirilen bu tip kutsal yerler arasında hiç şüphesi en ünlüsü İstanbul Boğazı'nın çıkışında yer alan Zeus Ourios'a adanmış Hieron Dios Ouriou olarak bilinen kutsal yerdir.

Günümüzde Yozoz Kalesi'nin bulunduğu yerde olduğu belirtilen bu Hieron özellikle denizcilere yönelik işlevi haiz bir kutsal yer olarak teşhis edilmektedir. Megaralılar tarafından kurulan sunak daha çok Myster kültler ile bağıntılı özellikler göstermekte olup kutsal alanın içinde bu tip kültlere dönük altarların bulunduğu bilinmektedir.²²

Bithynia kralları, ilk Basileus unvanını kullanan I. Nikomedes'ten başlayarak sikke bastırmıştır. Bu sikkelerin ön yüzünde bastırılan kralın kabartma büstü yer alırken arka yüzde de Basileus unvanının yanı sıra çeşitli kültistik semboller ile tanrı veya tanrıçaları temsil eden kabartma büstler yer yer almaktadır.

20 Macurdy, G. H., 1912, s. 74.

21 Macurdy, G. H., 1912, s. 75 ve 77; Deoudi, M., 2010; Planeaux, C., 2000/2001, Smith, C. H., 1899.

22 Hieron Dios Ouriou ve Zeus Ourios Sunağı Antik Çağ kayıtlarında çok sıklıkla bahsedilen (Arrian, Peripletus XII. 2. XXV. 4) (Herodotus 4.85.87) (Polybius 4.39.6) bir kutsal yerdir. Zeus Ourios sözcüğü iyi rüzgâr veren veya iyi deniz yolculukları sağlayan Zeus anlamına gelmektedir. Kutsal alan içinde bulunan ana altarların Dios, Büyük Tanrılar ve Zeus Ourios'a ait olması o esnada geçerli olan değişik kültlere bağlı kişilere göre bir düzenleme yapıldığını göstermekteyse de esasında Myster Kültlere ağırlık veren bir eğilim olduğu fark edilmektedir. Bu durumda Megaralılar'ın kendi kült özelliklerini de göz önünde bulundurmak gerekir. Çünkü Megara Myster Kültler'in etkin olduğu bir şehirdir. Bu kutsal yer Khalkedonlular tarafından kurulmasına rağmen, daha sonra Byzantion kolonisi tarafından satın alınmış ve onların denetimine geçmiştir. Byzantionlular'ın satın almasından kısa bir süre sonra bölge Bithynia Kralı I. Prousius tarafın zapt edilmiştir. Aslan, M., 2005 ve 2010; Avram A., Hind, J., Tsetschladze, G., 2004, s. 929; Moreno, A. 2008.

Bu sikkelerin arka yüzlerindeki tasvirler genel olarak basıldıkları sürecin sikkeleriyle uyuşan semboller ihtiva etmektedir. I. Nikomedes'in bastırdığı sikkelerde arka yüzde Tanrıça Bendis yer almaktadır. Bu sikkelerde bir kaya üzerinde oturan tanrıça elinde mızrak tutar vaziyette tasvir edilmiştir.

Zielas adına basılan sikkelerde bolluk sembolü yer alırken, I. Prousius adına basılan sikkelerde Zeus ve Athena büstleriyle birlikte, lir, ok ve yay sembolleri yer almaktadır.

II. Prousius'in sikkelerinin arka yüzünde Dionysos ile birlikte Zeus'u temsil eden şimşekler ve kartal gibi semboller yanında Herakles ve Lir çalan Sentauros Kheiron tasvirleri kullanılmıştır.

II. Nikomedes'in sikkelerinde ayakta gösterilen Zeus ile Zeus'u temsil eden şimşekler ve kartal tasvirleri yer almaktadır.

III. Nikhomedes ve IV. Nikomedes'in sikkeleri de II. Nikhomedes'in kullandığı tasvirleri kullanmaya devam etmiştir.

Bithynia sikkelerinin devletin ekonomik gücüne paralel olarak çevre bölgelerde de önemli bir kullanıma sahip olduğu anlaşılmaktadır. Bu nedenle Bithynia sikkelerine geniş bir coğrafi alanda rastlanmaktadır. Bu coğrafi alanın da özellikle Karadeniz ve çevresinde önemli bir yayılıma sahip olduğu 2012 yılı Eylül ayı içinde Bulgaristan 'ın Karadeniz kıyısındaki küçük bir yerleşmesi olan Sinemorets 'deki bir kazıda bulunan 199 parça gümüş sikke arasında yer alan Bithynia sikkelerin tanıklığında netlik kazanmaktadır.²³

Bithynia ve merkezinde bulunan Kocaeli arkeolojik açıdan çok önemli bir bölge olarak tarihsel mirasıyla göz doldurmaktadır. Bütün veriler Kocaeli'nin arkeolojik açıdan büyük bir önemi haiz olduğunu göstermektedir. Sanayileşme ve yoğun nüfus hareketleri nedeniyle önemli ölçüde tehdit altında bulunan bu arkeolojik mirasın korunması ve bilinçli bir şekilde değerlendirilmesiyle önemli bir aşama sağlanacağı ortadadır. Elde mevcut bulunan ve gelecekte elde edilecek arkeolojik veriler dikkatle değerlendirildiği takdirde Kocaeli ve çevresinin güçlü bir arkeolojik potansiyel kazanması ve önemli bir turizm girdisi sağlanmasına da imkân taniyacak niteliktedir.

23 Sinemorets Kazısı Arkeolog Daniela Agre başkanlığında Velika Deresine ve Karadeniz kıyısında uzanan bir kumsala yukardan bakan ağır tahkimatlı bir Trak yerleşmesinde gerçekleştirilmiştir. Bu yerleşmenin duvarlarının hemen dışında özel olarak hazırlanmış bir çukurda bulunan bir testinin içinde yer alan sikkeler M.Ö. 2. yüzyılın ortalarından M.Ö. 1. yüzyılın başlarına kadar uzayan bir zaman sürecine tarihlendirilirken yerleşmenin özellikleri M.Ö. 3. yüzyıla işaret etmektedir. Sikkelerden 1 tanesi Bithynia Kralı II. Prousius (M.Ö. 182-149), 13 tanesi de II. Nikomedes (M.Ö. 149-127) devrine aittir. Bu buluntular bize Bithynialılar'ın Traya'nın güney kesiminde yaşayan Trak kabileleri ile birlikte Karadeniz çevresinde yerleşmiş bulunan diğer Trak kabileleri ile yakın bir ilişki içinde olduklarını göstermektedir. Sikke buluntularıyla takip edilen bu durum özellikle cenaze kültleriyle bağlantılı steller ve mezar odası resimleri ve lahit süslemelerinde de kendisini göstermektedir. Bu süreçte tüm Trak toprakları üzerinde hemen hemen ortak diyebileceğimiz bir ikonografik dil ve ortak kültlerin mevcut olduğu da bellidir. Bithynia sikkeleri üzerinde Tanrı Zeus'un tasvirleri bulunmaktadır. Sinemorets Definesi'nde yer alan diğer sikkelerden 150 tanesi Byzantion Kolonisi'ne, 36 tanesi bu esnada Trakya'da hüküm sürdüğü belli olan, fakat hakkında bazı sikke buluntuları dışında hiçbir şey bilinmeyen Trak Kralı Mostis'e aittir. Bunlar dışındaki sikkeler ise Odessos ve Masambria gibi Bulgaristan'ın Karadeniz kıyısında bulunan Yunan koloni şehirleri ile Kuzey Batı Anadolu'nun önemli koloni yerleşmesi olan Kyzikos'a aittir. Kyzikos sikkesi sadece 1 tanedir (Bkz. Karayotov, I., 2012).

KAYNAKÇA

- Apollodorus Rhod.
- Arrian, Polypletus Herodot Homeros
- Plinius Naturalis Historia Polybius
- Strabon Thukydidex Xenephon, Anabasis Xenephon, Hellenika

Araştırma Eserler:

- Adak, M., Akyürek Şahin, N. E., 'Katalog der Inschriften im Museum von Adapazari', *Gephyra*, 2, 2005, s. 133-172. Asgari, N., *Anadolu Medeniyetleri*, Ankara, 1983.
- Aslan, M., *Arrianus'un Karadeniz Seyahati*, İstanbul, 2005.
- Avram, A., 'The Propontic Coast of Asia Minor', Hanson, M. H., Nielsen, T. H. *An Inventory to Archaic and Classical Poleis*, Oxford, 2004, s. 974-999.
- Avram, A., Hind, J. Tsetschladze, 'The Black Sea Area', Hanson, M. H., Nielsen, T. H., *Inventory to Archaic and Classical Poleis*, Oxford, 2004, s. 924-974.
- Ballestros Pastor, L., *Mitridates Eupator*, Rey del Ponto, Granada, 1996.
- Beksaç, E., 'Bithynia'nın Erken Tarihinde Sakarya Ve Arkeolojisi', *Sakarya Tarihi*, Sakarya, 2005, s. 11-32.
- Beksaç, E., 'Kartepe ve Çevresinin Arkeolojisi', *Kartepe Kitabı*, c. 2, Kocaeli, 2013, s. 685-695.
- Beksaç, E., 'Trakların Anıları. Trakyanın Anıtları', *Yöre*, 118, 2010, s. 3-18.
- Beksaç, E., 'Trakların Anıları. Trakyanın Anıtları', *Yöre*, 119/120, 2010, s. 59-76.
- Beksaç, E., 'Voices Of Mysia. The Three Rock-Cut Sanctuaries Of Bigadic In Province Of Balıkesir', *Thracia XV*, Sofia, 2003, s. 149-161.
- Beksaç, E., Nurengin Beksaç, Ş., 'El Mar, El Rio Y El Santuario', *Izkustvo I Ideologiya*, Sofia, 2012, s. 472-487.
- Beksaç, E., Nurengin Beksaç, Ş., 'The Foggy Phantoms Near The Sea', *Thracia*, XVIII, Sofia, 2009, s. 391-415. Berndt-Ersöz, S., *Phrygian Rock-Cut Shrines*, Leiden, 2006.
- Blümel, W., Merkelbach, R., 'Grabepigram auf Mokazis', *EA*, 25, 1995, s. 67-69. Borgeaud, P., *The Cult Of Pan In Ancient Greece*, Chicago, 1988.
- Bosch, E., 'Bitinya Tetkikleri. I. Kısım', *Bellekten*, X-17, 1946, s. 29-53. Bouzek, J., *Thracians And Their Neighbors*, Prag, 2004.
- Cahn, H. A., 'An Imperial Mint In Bythinia', *Israel Numismatic Journal*, 8, 1984-85, s. 13-26.
- Carstens, A. M., 'Cultural Contact And Cultural Change: Colonialism And Empire', Bekker-Nielsen, T.: *Rome And The Black Sea Region. Domination, Romanization, Resistance*, Aarhus, 2006, s. 119-132.
- Cencillo, C., *Historia Sistemática De Los Dioses*. Madrid, 1998.
- Cohen, G. M., *The Hellenistic Settlements In Europe, The Islands And Asia Minor*, Berkeley, 1995. Cole, S. G., 'Landscape Of Artemis', *Classical World*, 93, 2000, s. 471-481.
- Corsten, T., 'The Role And Status Of The Indigenous Population In Bithynia', Bekker-Nielsen, T.: *Rome And The Black Sea Region, Domination, Romanization, Resistance*, Aarhus, 2006, s. 85-92.
- Cramer, J. A., *Geographical And Historical Description Of Asia Minor With A Map*. VI. 1, Oxford, 1832.
- Deoudi, M., *Diethrakische Jagerin*, Rutzen, 2010.
- Dönmez, Ş., 'The Prehistory Of The Istanbul Region: A Survey', *ANES*, 43, 2006, s. 239-264.
- Dörner, F. K., *Bericht über eine Reise in Bithynien*, Viana, 1952.
- Dörner, F. K., *Inschriften und Denkmäler aus Bithynien*, İst. Forsch., 14, Berlin, 1941.
- Duyuran, R. 'Adapazari Tersiyer Köyü Tümülüsleri', *İstanbul Arkeoloji Müzesi Yıllığı*, 9, 1960.
- Efe, T., 'Yassıkaya: Karadeniz Ereğli (Heraclea Pontica) Yakınlarında Bir İlk Tunç Çağı Yerleşmesi', *23 Kazı Sonuçları Toplantısı*, 2001, Ankara, 2002, s. 315-326.
- Efe, T., 'Yassıkaya', *Festschrift für Nemejçova Pavukova*, Berlin, 2004, s. 27-38.
- Erskine, A. A., *Companion To Ancient History*, Chichester, 2009, s. 23-57.
- Esin, U., 'İstanbul'un En Eski Buluntu Yerleri Ve Kültürleri', Abbasoğlu, H. Belli, O.: *Semavi Eyice Armağanı: İstanbul Yazıları*, İstanbul, 1992, s. 57-71.
- Fernoux, H. L., *Notables des Cites de Bithynia aux époques Hellenistique Et Romaine*, Lyon, 2004.
- Fıratlı, N., 'Bithynia Araştırmalarına Birkaç İlave', *Bellekten*, XVII/165, 1953, s. 15-25.

- Fıratlı, N., 'Üsküdar-Şile Yolunda Ömerli Tümülüsleri', *Türk Arkeoloji Dergisi*, 8/II, 1958, s. 66-76.
- Fıratlı, N., *İzmit Şehri Ve Eski Eserler Rehberi*, İstanbul, 1971.
- Fıratlı, N., Tuğrul, M., 'Germanos Frig Kitabesi', *İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı*, 13-14, 1966, s. 230-235
- Fiedler, G., *Le Monde Phrygien Du Xe s. Aul Ve s. Avant Notre Ere: Culture Materielle, Territoires Et Structures Sociales*, Universite de Provence Aix-Marseille I de Savunulmuş Tez, 2003.
- Fol, A., 'Paralleles Thraco-Bithyniens de l'Epoque Preromaine. I. Le Regime de la Propiete', *Etudes Historiques*, Aout 1970, s. 177-189.
- Fol, A., 'Thrako-Bitynische Parallelen im Vörrömischen Zeitalter. II Bevölkerungs-und Gesellschaftsstrukturen', *Thracica*, 1972, s. 197-212.
- Fol, A., *Ancient Thrace*, Sofia, 2001.
- Fol, A., Fol, V. *The Thracians*, Sofia, 2005.
- Fol, A., Marazov, I., *Thrace And The Thracians*, Sofia, 1977.
- Fol, A., *Thracian Culture: Told And Untold*, Sofia, 2010.
- Fol, V. Orpheus, *The Thracian*, Sofia, 2008.
- Fol, V. Orpheus., *Skalni Toposi Na Vyara V Yugoiztochna Europa i V Mala Aziya Prez Grebnostta*, Sofia, 2007
- Fol, V., Popov, D., Yordanov, K., *Thracian Kings*, Sofia, 2014.
- Forlanini, M., 'Deporti E Mercenari Dall'Anatolia Occidentale All'Alto Eufarate Sotto L'imperio Hittita', *Oriente*, 79, 2010, s. 152-163.
- Forlanini, M., 'L'Anatolia Nordoccidentale Nell Imperio Eteo', *SMEA*, 18, 1977, s. 197- 225.
- Freu, J., Mazoyer, M., *Les Debuts du Nouvel Empire Hittite*, Paris, 2007.
- Gabelko, O. L., 'The Dynastic History Of The Hellenistic Monarchies Of Asia Minor According To The Chronology Of George Synkellos', Hojte, J. M., *Mithridates IV And The Pontic Kingdom*, Aarhus, 2009.
- Gabelko, O. L., *Istoriya Bifinskogo Tsarstva*, StPeterburg, 2005.
- Garstang, J., Gurney, O. R., *The Geography Of The Hittite Empire*, Ankara, 1959.
- Geyer, B., Lefort, J., *La Bithynie Au Moyen Age*, Paris, 2003.
- Goodison, L. *Death, Women And The Sun*, Londra, 1989.
- Gorbachov, Y. 'Nine Observations On The Old Phrygian Inscription From Vezirhan', *Kadmos*, 47, 2008, s. 91-108.
- Green, M., *The Sun-Gods Of Ancient Europe*, Londra, 1991.
- Harcourt, C. S., 'The Torch Race Of Bendis', *Classical Review*, 13/4, 1899, s. 230-232.
- Harmankaya, S., 'Pendik Kazısı 1981', *IV. Kazı Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1983, s. 25-30.
- Haspels, C. H. E., *The Highlands Of Phrygia*, Princeton, 1971.
- Hoddinot, R., *The Thracians*, London, 1982.
- *İstanbul'un Antik Çağ Tarihi*, İstanbul, 2010.
- Kansu, Ş. A., 'Bithyniada Prehistorya Araştırmaları', *Atatürk Konferansları*, II, 1964-1968, Ankara, 1970, s. 111-119.
- Kansu, Ş. A., 'Marmara Bölgesi Ve Trakya'da Prehistorik İskân Tarihi Bakımından Araştırmalar (1959-1962)', *Bellekten*, XXVII/108, 1963, s. 637-705.
- Kansu, Ş. A., 'Marmara Bölgesi Ve Trakya'da Prehistorik İskân Tarihi Bakımından Araştırmalar (1959-1962)', *Atatürk Konferansları*, I, Ankara, 1964, s. 205-214.
- Karauğuz, G., 'On Open Air Cult Area In Devrek And Environment', *Anodos*, 6/7, 2006/2007, Trnava, 2008, s. 227-233.
- Karayotov, I., 'Senzasionmoto Monetno Sikrovishte Ot Sinemoretz', *Izledvaniya*, 27 Septembria, 2012.
- Kökten, K., 'Kuzey Batı Anadolu'nun Tarih Öncesi Hakkında Yeni Gözlemler', *DTC Fakültesi Dergisi*, 3, 1951, s. 201-214.
- Lubotsky, A., 'Word Boundaries In The Old Phrygian Germanus Inscription', *EA*, 21, 1993, s. 93-98.
- Macurdy, G.H., 'The Origin Of A Herodotean Tale In Connection With The Cult Of The Spinning Goddess', *Transactions And Proceedings Of The American Philosophical Association*, 43, 1912, s. 73-80.
- Mansel, A. M., 'Gebze Yöresinde Kutluca Kubbeli Mezarı Ve Onun Trakya Kubbeli Mezarları Arasında Aldığı Yer', *Bellekten*, XXXVII-146, 1973, s. 143-158.

- Mansel, A. M., 'Gemlik Tümüls Mezarı', *Bellelen*, XXXVIII-150, 1974, s.181-189.
- Mansel, A. M., 'Mudanya Mezar Binası', *Bellelen*, X-37, 1946, s. 37.
- Mansel, A. M., *Yalova Ve Civarı*, İstanbul, 1936.
- Marazov, I., *Ancient Thrace*, Plovdiv, 2005.
- Marazov, I., *Thracian Warrior*, Sofia, 2005.
- Markov, V., *Kulturno Nasledstvo I Priemstenost*, Blagoevgrad, 2007.
- Matthews, R., 'Research Reports 1988', *Anatolian Archaeology*, 4, 1988, 2. 21-22.
- Mendel, G., 'Inscriptions de Bithynie', *BCH*, 25, 1901, s. 5-92.
- Meyer, E., 'Bithynia', *Real Encyklopedia*, VI. 3, 1898, s. 510-524.
- Molev, E. A., *Vlastitel v Ponta*, Moskova, 1995.
- Moreno, A., 'Hieron. The Ancient Sanctuary Of The Mouth Of The Black Sea', *Hesperia*, 77, 2008, s. 655-709.
- Neuman, G., 'Die Zwei inschriften auf der stelevon Vezirhan', Gusmani, R., Salvini, M. Vanicelli, V: Frigi e Frigio, Roma, 1997, s. 13-32.
- Olmstead, A. T., *History Of The Persian Empire*, Chicago, 1948.
- Özdoğan, M., '1984 Yılı Trakya Ve Doğu Marmara Araştırmaları', *III.Araştırma Sonuçları Toplantısı*, Ankara, 1985, s. 409-420.
- Özdoğan, M., 'Archaeological Evidence On The Westward Expansion Of Farming Communities From Eastern Anatolia To The Aegean And The Balkans', *Current Anthropology*, 52/4, 2011, s. 415-430.
- Pasinli, A.Uzunoğlu, E., Atakan, N., 'Pendik Kurtarma Kazısı', *IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri*, Ankara, 1994, s. 147-163.
- Planeaux, C., 'The Data Of Bendis' Entry Into Attica', *Classical Journal*, 96/2, 2000/2001, s. 165-192.
- Polatel, O., 'Nikomedia'dan İzmit'e Bir Kent Adının Dönüşümü', *HistoryStudies*, 2012, s. 279-295.
- Porozhanov, K., Portalsy, A. 'A Rock-Cut Object In TheArctonnesos (Apoll. Rhod. Arg. 961-1102)', *Proceeding Of The First International Symposium: Ancient Cultures In South Eastern Europe And The Eastern Mediterranean, Megalithic Monuments And Cult Practices*, Blagoevgrad, 2012, s. 58-62.
- Ramsey, W. M., *The Historical Geography Of Asia Minor*, Cambridge, 1890.
- Reed, L. C., *The History Of Bithynia*, University Of Missouri, (Tez) 1914.
- Reinach, T., *Mithridat e Eupator*, Paris, 1890.
- Roller, L. E., *In Search Of God The Mother*, Berkeley, 1999.
- Rowe, G., 'Epigraphic Cultures Of The Classical Mediterranean: Greek, Latin And Beyond',
- Saprikin, S. Yu., *Pontiiskoe Tsartvo Gosudartvo Grekov I Varvaron V Prichernomere*, Moskova, 1995.
- Sevin, V., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, I, Ankara, 2007.
- Sivas Tüfekçi, T. 'Frig Vadileri'nden Günümüze Kalan Frig İzleri', Sivas Tüfekçi Sivas H.: *Frig Vadileri*, Eskişehir, 2007, s. 16-54.
- Sivas, H., 'Frig Vadilerinde Helenistik Ve Roma Dönemlerine Ait Kaya Anıtları', Sivas Tüfekçi, T., Sivas, H.: *Frig Vadileri*, Eskişehir, 2007, s. 54-80.
- Storey, S. J., *Bithynia*, Edmonton, (Tez), 1998.
- Tacheva, M., *Ancient Thrace And South East Europe*, Sofia, 1976.
- Tamsü Polat, R., 'Phrygian Rock-Cut Altars In The Light of New Findings And A Typology Propossal', *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 10/1 2010, s. 203-222.
- Theodossiev, N., 'The Ithyphalic Altar From Polianthos And The Sacred Marriage Of The Gods', *Oxford Journal Of Archaeology*, 13-3, 1994, s. 313-323.
- Theodossiev, N., 'The Lantern-Roofed Tombs In Thrace And Anatolia', *Proceedings Of The 10th International Congress Of Thracology*, Atina, 2006. (Ms.)
- Ulugün, F. Y., *Tarih Öncesi Ve Hellenistik Dönemi Bithynia*, İzmit, 2004.
- Vassileva, M., 'Thracian And Phrygian Rock-Cut Tombs: A Comparative Overvie', *Proceeding Of The First International Symposium. Ancient Cultures In South Eastern Europe And The Eastern Mediterranean, Megalithic Monuments And Cult Practices*, Blagoevgrad, 2012, s. 44-58.

- Vassileva, M., 'Thracian-Phrygian Cultural Zone', Tuna, N., Aktüre, Z., Lynch, M.: *Thracians And Phrygians: Problems Of Paralelism*, Ankara, 1998, s. 13-19.
- Wilson, D. R., *The Historical Geography Of Bithynia, Paphlagonia And Pontus In The Greek And Roman Periods*, 1960.
- Woudhuizen, F. C., 'PhrygianAndGreek', *Talanta*, XL-XLI, 2008-2009, s. 181-217.
- Zdravkova-Dimitrova, Y., 'From Late Bronze Age To Early Iron Age Thracian Sanctuaries In The Eastern Rhodopi Mountain, Bulgaria', *Anodos*, 6/7, 2006/2007, Trnava, 2008, s. 493-509.

HARİTALAR

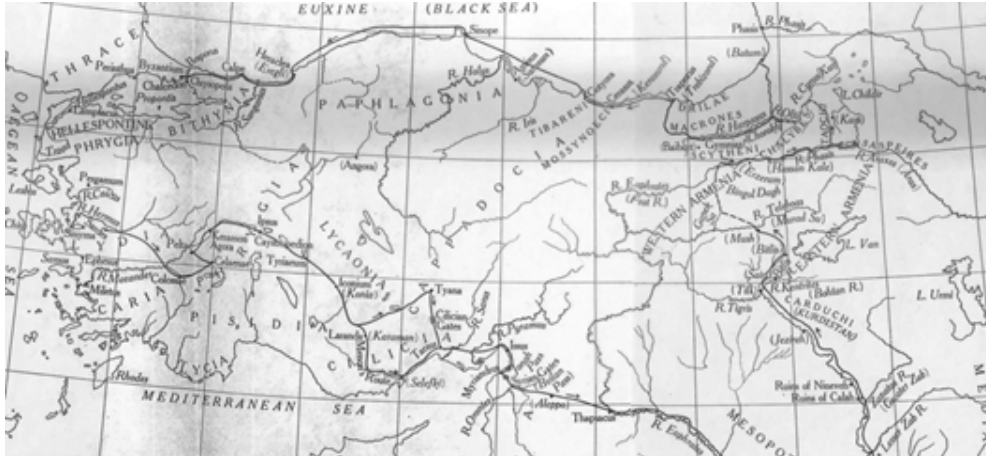

Harita 1. Antik Çağ'da Anadolu'nun Bölgeleri ve Bithynia.

Harita 2. Antik Çağ'da Anadolu ve Balkanlar.

Harita 6. Onbinler'in Anadolu'da İzledikleri Yol ve Bu Süreçte Anadolu'nun Etnik Durumu.

Harita 7. Hellenistik Dönem'de Anadolu ve Hellenistik Krallıklar.

Harita 8. Roma Yönetimi'nde Anadolu ve Roma Eyaletleri.

NIKOMEDEİA KENTİ VE MEN KÜLTÜ

Hülya BOYANA*

Bildirimize başlarken öncelikle Anadolu'nun kuzeybatısında yer alan Bithynia bölgesinin coğrafi durumuna bakmamız gerekmektedir.

Bithynia, kuzeyde Karadeniz (Pontus Euxeinos), batıda Çanakkale Boğazı (Hellespontos), İstanbul Boğazı (Bosphoros) ve Kocaçay (Rhyndakos), güneyde Sakarya Irmağı (Sangarios) ile sınırlanmış, Anadolu'nun kuzeybatısında bulunan bir bölgedir. Asya kıtasının Avrupa'ya doğru ilerlemiş bir uç parçası olan Bithynia Bölgesinin üç tarafı denizlerle kaplıdır ve uzun bir sahil şeridinde sahiptir, ancak Küçük Asya (Asia Minor)'nın çeşitli tarih ve haritalarında Bithynia'nın sınırları farklı gösterilmiştir.

Nikomedea Bithynia Bölgesine başkentlik etmiş ve bulunduğu mevki dolayısıyla bölgenin en önemli kentidir. Nikomedea kenti dünyanın en iyi limanlarından birine sahiptir. Körfez gittikçe daraldığı için kolayca kapatılarak, denizden gelebilecek saldırıları önleme olanağı da sağlamıştır. Nikomedea üç ana yol üzerindedir. Bunlardan ilki doğuya yönelmiş Bithynia arazisi içine doğru derinlemesine uzanan körfez ve Bolu'dan, Paphlagonia üzerinden Amasya'ya uzanır. Diğer sahilden Marmara Denizine yönelerek, Avrupa sahiline ulaştıran yol olup, üçüncüsü de körfezin kuzey sahilini takip ederek, İstanbul'a giden yoldur¹.

Nikomedea meyve bahçeleri ve verimli tarım alanlarına sahip olan bir kenttir. Bununla beraber kent birinci derecede deprem bölgesinde yer almaktadır. Yazılı kaynaklardan edindiğimiz bilgilere göre bu bölgede birçok şiddetli depremler olmuştur.

Nikomedea'nın içinde bulunduğu, Hellenlerle Romalıların Bithynia dedikleri coğrafi bölgenin M.Ö. XII. yüzyıla kadar durumu karanlıktır².

M.Ö. 712 yılında Hellas'ın (Yunanistan) Megara şehrinden hareket eden ve kendilerine yeni bir şehir kurmak için uygun bir yer arayan göçmen grubu, İzmit'in tam karşısında, körfezin güney köşesinde bulunan keramik parçalarının gösterdiğine göre "Baş İskele" mevkiine yerleşmişlerdir³. Bu şehir kısa zamanda ilerleyerek kendi adına sikke

* Doç. Dr. Ankara Üniversitesi, Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi, Tarih Bölümü, Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Öğretim Üyesi, e-mail: boyana@humanity.ankara.edu.tr

1 C. Bosch, *İzmit Şehrinin Muhtasar Tarihi*, çev. Osman Nuri Arıdağ, İstanbul, 1937, s.7.

2 Jean Marcade, *Recueil General des Monnaies grecques d'Asie Mineure I*, Paris 1953, s.14.

3 W. Ruge, "Nikomedea", RE XVII, 1, Stuttgart 1936, s.471; J. Sölch, "Bithynische Städte im Altertum", *Klio* XIX, Leipzig 1925, s. 142.

darbete başlamıştır. Bu sikkeler üzerinde şehrin sembolü olan istakoz resmi görülür⁴. Sikkeler üzerinde yazılı olan Astakos kelimesi bildiğimiz deniz hayvanı istakozdur. Megaralıların şehir kurarak yerleştikleri bu bölge daha önce de bir yerleşme yeri idi. Yani Megaralıların buranın ilk halkı değildir. Daha önce yerleşilmiş olan bir yeri ele geçirerek bir Hellen şehri haline getirmişlerdir. Söylenceye göre Astakos isimli kahraman bu yerin perisi olan Olbia ile denizlerin tanrısı Poseidon'un oğludur. Bu söylence, Hellen kolonizatörlerinin diğer yerlerde de şehir kurduklarında tekrar ettikleri geleneksel bir masaldır. Astakos sikkelerinin arka yüzlerinde görülen kadın başı Nikomedeia'nın perisi olan Olbia'nın başı olmalıdır⁵.

M.Ö. V. yüzyılda yaşayan, antik çağın ünlü coğrafyacısı Skylax, Astakos isimli bir yerden bahsetmemekte, onun yerinde Olbia'yı göstermektedir⁶. M.Ö. I. yüzyılda yaşayan Amasia'lı coğrafyacı Strabon ise Geographica adlı eserinde Astakos kentinden şöyle bahsetmektedir. "Khalkedon (Kadıköy) kıyısını izleyerek Propontis'in (Marmara Denizi) bir parçası olan Astakenos Körfezi'ne (İzmit Körfezi) gelinir. Bu körfezde bulunan Nikomedeia, Bithynia krallarından birisi (Nikomedes I) tarafından kurulmuş ve ismini ondan almıştır. Burada Megaralıları ve Athenalıları ve daha sonra Daidalsos tarafından kurulmuş olan Astakos kenti de vardır ve körfez ismini Astakos kentinden almıştır. Burası Lysimakhos tarafından yerle bir edilmiştir ve halkı Nikomedeia'nın kurucusu tarafından Nikomedeia kentine yerleştirilmiştir⁷. Bu verilere göre Astakos ile Olbia isimlerinin, aynı yerin çeşitli zamanlarda kullanılmış iki ismi olduğu anlaşılmaktadır. Olbia-Astakos-Nikomedeia aynı şehirdir diyebiliriz.

M.Ö. VII. yüzyılın ilk çeyreğinde Treterlerin Bithynia'dan geçtikleri sırada Astakos'un da yağma edildiği, fakat yine Megaralıların diğer bir kolonisi olan Khalkedon (Kadıköy) tarafından tekrar iskân edildiği anlaşılmaktadır⁸. Astakos şehrinin M.Ö. 500 ile 435 yılları arasında sikke darbettiği ve bağımsız bir Hellen yerleşmesi olduğu bilinmektedir. Şehir 435 yılında Atina'nın hâkimiyetine geçtikten sonra sikke darbına son vermiştir⁹. Daha sonra Astakos'un tarihi Bithynia'da gelişen genel olaylara bağlı kalmıştır.

M.Ö. 500 ile 435 yılları arasında darbedilen sikkelerin üzerinde (Resim I No.1) şehrin arması olarak yine istakoz resmi görmekteyiz. Sikkelerin arka yüzünde ise bir kadın başı vardır. Hellen kolonistleri bununla Astakos'un perisi Olbia'yı göstermek istemişlerdir. Nikomedeia'lı tarihçi Arrianos'un Bithyniaka adlı eserinde de, denizlerin tanrısı Poseidon'dan doğma Astakos'un bu kenti kurduğu yazmaktadır¹⁰.

Bu sikkelerin darbedildiği dönemde Astakos şehrinin ismi Attika-Delos Deniz Birliğinin vergi listelerinde görülmeğe başlamıştır¹¹. Bu listede Astakos'un yılda 9000 drahmi verdiği görülmektedir. M.Ö. 450 yılında vergi miktarı 1000 drahmiye çıkmıştır. M.Ö. 441 yılında listeden tamamen kaybolmuştur. Atina'yı yöneten Perikles Pontos ile ticaret yapmak ve Boğazları tamamen Atina'nın eline geçirmek için Karadeniz'e askeri harekât düzenlemiştir. Bu amaçla da Astakos'u güçlendirmek için göçmenler yerleştirmiştir. Bundan sonra Astakos süratle genişlemiştir.

Bithynia bölgesinde Hellenistik Döneme kadar Bithynia kökenli yerel bir merkezi iktidar oluşmamıştır. M.Ö. V. yüzyılın ikinci yarısında Daidalsos, Bithynia'da siyasi bir birlik

4 Sölch, *a.g.m.*, s. 143; B.V. Head, *Historia Numorum*, London 1911, s. 510; Imhoof Blumer, *Monnaies grecques*, Paris 1883, s. 232-238.

5 FHistGr III, s. 793.

6 Skylax, 92.

7 Strab. XII, 563.

8 Sölch, *a.g.m.*, s. 144; Bosch, *a.g.e.*, s. 12; N. Fıratlı, *İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi*, İstanbul 1970, s. 3.

9 A.M. Mansel, *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1984, s. 309.

10 Arrian, *Bithyniaka*, Fragman 5.

11 B. D. Meritt, H. T. Wade-Gery, M. F. Mc Gregor, *The Athenian Tribute Lists*, vol.I, Princeton 1939, s. 523.

kurmaya çalışmıştır. Daidalsos'ten sonra Boteiras ve daha sonra Bas'ın adı bölgenin kralları arasında yer almıştır. Daha sonra yönetime geçen Bas'ın oğlu Zipoites, Bithynia Krallığı'nın Hellenistik dönem genel yapısı içinde tanımlanan ilk kral unvanına sahip olmuştur¹². Zipoites (M.Ö. 327-279) Astakos'u M.Ö. 315 yılında kuşatmış ise de, Anadolu'ya hâkim olan Antigonos'un komutanı Ptolemaios'un baskısı dolayısıyla başarılı olamamıştır¹³. Aynı kral M.Ö. 279 yılında Astakos'u ele geçirmiştir. Zipoites ile Trakya kralı Lysimakhos arasında uzun müddet devam eden savaşlar sırasında, Lysimakhos Astakos'u kısa bir süre için zapt etmiştir. Ancak elinde tutamayacağını anlayınca şehri tahrip etmiştir.

Bithynia kralı Zipoites ölünce, yerine oğlu I. Nikomedes geçmiştir. I. Nikomedes kendi ismi ile anılan yeni bir şehir kurmaya karar verdiğinde, bu şehir için Astakos'un yerini seçmiştir. Burası körfezin sonunda ve dünya ticareti bakımından önemli bir nokta idi. Bu şehri kurmakla da Bithynia Kralı I. Nikomedes o zamanki dünya ticaret ve uygarlığına açılan bir kent kurmuş oluyordu. I. Nikomedes Astakos'un karşısında bugünkü İzmit'in bulunduğu yerde M.Ö. 264 yılında Nikomedeia kentini kurmuştur¹⁴. Ancak, Astakosluların şehirlerinin karşı tarafa aktarılmasını hoş karşılamayacağını düşünerek, yeni şehrin kuruluşunu kâhinlerin dileğine ve bir doğal olaya bağlamıştır¹⁵. Bu kentin kuruluşu Roma İmparatorlarından Maximinus Thrax (M.S. 235-238) ve Gordianus III (M.S. 238-244) zamanında sikkeler üzerinde gösterilmiştir¹⁶ (Resim 2). Sikkenin ön yüzünde, sol tarafta sağ elini kalçasına dayamış, sol elindeki kurban çanağını (patera) aşağıya doğru tutmuş olan sakalsız bir adam görünmektedir. Saçlarında kralların taşımış olduğu bir bağ vardır. Önünde etrafına bir yılan sarılmış ve yanmak üzere olan bir kurban altarı durmaktadır. Bunun üstünde de aşağı doğru uçan bir kartal vardır. Sikkenin sağ tarafında, sağ kolunda ucu eğri bir asa tutarak sol elini de yukarı kaldıran sakallı bir adam durmaktadır. Sikkenin arka yüzünde muhtemelen Poseidon'a ait bir tapınak görünmektedir. Sikkedeki kral kenti kuran I. Nikomedes'tir¹⁷. Bu sikke Nikomedeia'nın 500. Kuruluş yıl dönümü dolayısıyla darp edilmiştir.

Yeni kente kurucusu tarafından Nikomedeia ismi verilmiştir. Eski Astakos şehrinin halkı da buraya yerleşmiştir. Kral burayı Bithynia krallığının merkezi yaparak şehirde birçok tapınak ve binalar inşa ettirmiş, kültürün yayılması için önlemler almıştır. Nikomedeia sürekli gelişme göstererek büyük bir Hellenistik şehir haline gelmiştir¹⁸. Daha sonra Roma M.Ö. I. yüzyılın ilk yarısında Bithynia'yı zapt etmiş ve Pontos kralı Mithridates ile Romalılar arasındaki savaşta şehir zarar görmüştür. Kral IV. Nikomedes (M.Ö. 91-74) ölürken krallığını Romalılara bağışlamıştır¹⁹. VI. Mithridates tekrar Bithynia'yı zapt ederek Nikomedeia'yı karargâh yapmıştır²⁰. Ancak, Pompeius'un VI. Mithridates'i kesin olarak mağlup etmesinden sonra Bithynia artık bir Roma eyaleti haline gelmiştir²¹. Nikomedeia'yı, doğu-batı yolu üzerinde, stratejik konumu önemli olduğu için ve boğazlara hâkim bir konumda olduğu için Bithynia Bölgesinin merkezi (Metropolis) yapmışlardır²². Bir süre bu unvanı Nikaia almış ise

12 Ayşe Çalık Ross, *Antik İzmit-Nikomedia*, Delta Yay. İstanbul 2007, s. 61.

13 Sölch, *a.g.m.*, s. 145.

14 Strab. XII, 563; Memnon XX.

15 Astakos sirtlarında kurban edilen bir hayvanın kutsal mezbahada yanması sırasında gökten bir kartal inerek yanmakta olan hayvanı alır. Bu sırada bir yılan da hayvana sarılır. Yılan karadan, kartal havadan Nikomedeia'nın temellerinin atılacağı yerde buluşurlar. Kâhinlere göre tanrı şehrin buraya kurulmasını istemiştir. Böylece Nikomedeia'nın temelleri atılır. Bkz. Sölch, *a.g.m.*, s. 146.

16 Levha I, No.2.

17 Fıratlı, *a.g.e.*, s. 5.

18 Dio Cass., XXXVI, 104. Ed. Ionnes Melber, *Historia Romana*, Lipsiae 1890.

19 Memn., XLIII, 1; D. Magie, *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton 1950, s. 320; Mehmet Ali Kaya, *Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları II*, İzmir 2012, s. 271.

20 Brandis, "Bithynia", *RE V*, Stuttgart 1897, s. 524 vd.

21 O. Akşit, *Roma İmparatorluk Tarihi*, İstanbul 1985, s.473 vd.

22 Mehmet Ali Kaya, "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırları ve Roma Yönetimi", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, c.24, sayı:38, Ankara 2005, s. 17.

de sonradan Nikomedeia yine merkez olmakta devam etmiştir. Nikomedeia Roma yolları üzerindedir ve özellikle askeri nakliyat bakımından büyük önem taşımıştır. Şehirde Roma İmparatorluk Döneminde sürekli bir Roma askeri birliği ve Roma filosu bulundurulmuştur²³. Deprem kuşağı üzerinde bulunduğu için kentte kuruluşundan itibaren çok sayıda depreme bağlı yıkımlar meydana gelmiştir. Nikomedeia'da olan bu depremlerden biri M.S. 123 yılına tarihlendirilmektedir. Depremden harap olan kent İmparator Hadrianus tarafından (M.S. 117-138) onarılmıştır²⁴.

Üçüncü yüzyılda imparatorluğun genel olarak çökmeye başlaması, Gotların ve Partların taarruzlarına maruz kalması sonucunda Nikomedeia da zarar görmüştür. Gotlar gemilerle çıkarak şehri yağma etmişlerdir²⁵.

M.S. 284 yılında Nikomedeia, imparator olan Diokletianus zamanında imparatorluğun merkezi olmuştur. M.S. 358'deki büyük depremden sonra kentte büyük yangınlar da olmuş ve halk yakın kentlere göç etmiştir. M.S. 362 yılında meydana gelen depremde ise kent tamamen tahrip olmuştur²⁶.

Bithynia Bölgesinin bulunduğu mevkii dolayısıyla en önemli kenti olan Nikomedia'da Ay Tanrısı Men'i ele almaya başlamadan önce Men hakkında bilgi vermek istiyorum. Nikomedeia'da yaşayan halkın Hellas'tan Megara Bölgesinden geldiğini belirttik. Hellen dini doğu din kültürünün zenginliğinden esinlenmiş ve etkilenmiştir. Hellen dininde sınırlayıcı ve zorlayıcı bir unsur olmadığı için Anadolu ve Mezopotamya kökenli tanrı ve tanrıçalar Hellen dünyasına rahatça girebilmiştir.

Sürekli bir değişim içinde bulunan ayın, büyüüp küçülmesi, üç gece ortadan kaybolduktan sonra yeniden görünmesi gibi özellikleri, insanların yüzyıllar boyunca dikkatini çekmiştir. Doğa ve toplumda olan birçok olayı ayın hareketleri ile özdeşleştirmişlerdir. Biz bu çalışmamızda günümüze kadar pek incelenmemiş olan Men'in Nikomedeia'daki izlerini bulmaya çalışacağız.

Ay Tanrısı Men'in kökeni hakkında iki görüş öne sürülmüştür. Birincisi Tanrının Phrygia-Anadolu kökenli olduğudur²⁷. Afif Erzen Men'in kökeninin Hitit Dönemine kadar gittiğinden söz etmektedir ve buna kanıt olarak da Yazılıkaya, Malatya ve Kargamış kabartmalarındaki ay tanrısı motiflerini gösterir²⁸. Tarihin babası olarak kabul edilen M.Ö. VI. yüzyıl tarihçisi Herodotos Lydialıların kendi atalarını Ay Tanrı Men'e dayandırdıklarını söyler²⁹ ki bu ifade de Erzen'i destekler niteliktedir.

Ay Tanrısı Men'in kökenine ilişkin ikinci görüş ise Pers kökenli olduğudur³⁰. Lane'e göre Men ismi Perslerin ay perisi olan Mao'dan türemiştir³¹. Amaseia'lı coğrafyacı Strabon ise Pontos'ta Men'in kralların tahta çıktıklarında yemin ettiği tanrı olduğunu yazmaktadır³². Lane, Pontosluların kendilerini Perslerin varisi olarak gördüklerini, dolayısıyla kraliyet yeminini de bu geleneğe dayanarak gerçekleştirdiklerini öne sürmektedir³³. Lane bu bilgilere dayanarak Men'in Anadolu'ya İran'dan geldiğini ifade etmektedir.

23 Plin. Epist. X, 74,1.

24 Stephen Mitchell, "Imperial Bulding in the Eastern Roman Provinces", *Harvard Studies in Classical Philology*, vol. 91, 1987, s. 333; Anthony R. Birley, *Hadrian: The Restless Emperor*, Routledge, London 1997, s. 157-158.

25 Edward Gibbon, *The Decline and Fall of The Roman Empire*, Everymann's Library 1993, s. 105-108.

26 Ch. Marek, *Orbis Provinciarum, Pontus et Bithynia. Die römischen Provinzen im Norden Kleinasien, Sonderbände der antiken Welt*, Mainz am Rhein, 2003, s. 94.

27 Afif Erzen, "Ay Tanrısı Men'in Adı ve Menşei Hakkında", *Belleten*, XVII, 65, TTK, Ankara, s. 1-14; W. M. Ramsay, *Cities and Bishoprics of Phrygia*, Vol.1, Oxford 1895.

28 Erzen, *a.g.m.*, s.4.

29 Herod. I, 94.

30 E. N. Lane, "Men", *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, 18:3, Leiden 1990, s. 2165-2178.

31 Lane, *a.g.e.*, s. 2166.

32 Strab. XII, 3, 31.

33 E. N. Lane, *Corpus Monumentorum Religionis Dei Menis III*, Brill, Leiden 1976, s. 113-114.

Anadolu'da Men'in tapınım gördüğü ve en çok belge bulunan bölge Lydia'dır. Özellikle Kula vadisi kült merkezi izlenimi vermektedir³⁴. Kültün yoğun biçimde görüldüğü bir diğer bölge ise Pisidia'dır. Özellikle Antiokheia'da tanrıya ait tapınım merkezi bulunmuştur³⁵. Strabon burada önemli bir Men tapınağının olduğunu söylemektedir³⁶. Diğer tapınım merkezi Galatia Bölgesinde bulunan Ankyra'dır³⁷. Yukarıda da söylediğimiz gibi Pontos'ta da Men kültünün izleri vardır. Bu bölgelerin dışında Karia'da Aphrodisias'ta³⁸, Lykaonia-Kilikia'da³⁹ ve Bithynia Bölgesinde Luliopolis ve Nikomedeia, Nikaia'da Men'e ait yazıtlar ve sikkeler bulunmuştur⁴⁰.

Men arkeolojik eserlerde Phryg kıyafeti olarak kabul edilen bir başlık, yüksek kemerli gömlek, manto ve tozluk giymiş olarak ve omuzları üzerinde hilal ile tasvir edilmiştir. Sakalsız ve genellikle omuzlarına kadar uzun saçlı, genç bir adam olarak gösterilmiştir (Resim 3). Çoğu kez bir elinde bir patera veya yeniden doğuşu simgeleyen çam kozalağı ya da gücün simgesi olan küreyi ya da Nike'yi tutmaktadır. Diğer eliyle bir mızrağa dayanmaktadır (Resim 4). Men at üzerinde (Resim 5-6), sabahları ötmesinden dolayı ay ile ilişkisini vurgulayan horoz üzerinde (Resim 7), oturmuş ve horozu yanında (Resim 3) ya da ayakta bir boğa başına basmış olarak (Resim 8) tasvir edilmiştir⁴¹. Aileyi koruyucu ve doğurganlığı simgeleyen rölyeflerde koçun üzerinde oturan Men'e dua eden çiftler tasvir edilmiştir (Resim 9). Phryg başlığı ve omuzlarının gerisinde bulunan hilal Men'in en çok görünen tasviridir⁴². Tanrının diğer tasvirlerinde yanındaki hayvanlardan biri de arslandır. Arslanın tanrının ayakları ucunda gösterilmesi, hayvanların ve özellikle vahşi hayvanların hâkimi olduğunu düşündürmektedir. Men Lydia'da şifa dağıtan tanrı olarak, Lydia ve Phrygia'da su ve ekin tanrısı olarak karşımıza çıkmaktadır. Men burada, hem suların bereketle hem de ay ile taşkınlar arasındaki ilişkiden dolayı nehirler ile ilişkilendirilmiştir⁴³. Lydia, Pisidia ve Lykonian bölgelerinden çıkan yazıtlardan anlaşıldığına göre Men yeraltı dünyası ile de ilişkilendirilmiştir⁴⁴.

Men'in epithetlerini genitif formda olanlar ve sıfat gibi adı niteleyenler olmak üzere iki gruba ayırabiliriz. Genitif formdaki epithetlerin büyük bir kısmının, kutsal alan kurucusunun adından geldiği, yani anthroponim oldukları kabul edilmiştir. Men'in genitif formdaki epithetleri Pharnakou, Karou ve Tiamou'dur. Pharnakou epithetine biz Strabon'da rastlamaktayız⁴⁵. Drexler bu epithetin Pontos Kralı Pharnakes'i işaret ettiğini söylemiştir⁴⁶. Karou epithetini de biz Strabon'da görmekteyiz⁴⁷. Strabon Laodikeia ile Karoura arasında Men Karos tapınağı olduğunu söylemiştir. Ayrıca Attouda sikkesinin ön yüzünde yer alan Men betiminde Μην Καρου lejandı görülmektedir⁴⁸. Herodotos'ta⁴⁹ Kariyalıların efsanevi kurucusu Kar'dır. Karou epithetinin de bu kurucudan geldiği düşünülmektedir.

34 C. H. E. Haspels, *Higlands of Phrygia*, c.1, Princeton 1971, s. 167.

35 J. G. C. Anderson, "Festivals of Men Askaenos in Roma Colonia at Antioch of Pisidia", *Journal of Roman Studies* III, s. 286.

36 Strab. VII, 3, 31; VII 8, 19.

37 M. Arslan, *Galatia Krallığı ve Roma Dönemi Ankyra Şehir Sikkeleri*, Ankara 2004, no. 19-31; Hülya Boyana, "Antik Dönemde Ankara'da Tanrılar ve Kültler", *Tarihte Ankara Sempozyumu*, c. II, Ankara 2011, s. 560-561.

38 W. Drexler, "Men", *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*, c. 6, Zurich 1992, s. 2698; B. V. Head, *A Catalogue of the Greek Coins of Caria, Cos, Rhodes, etc.*, London 1897, s. 34.

39 E. N. Lane, *Corpus Monumentorum Religionis Dei Menis* I, Leiden 1971, s. 143.

40 Hülya Boyana, *Bithynia Tanrıları ve Kültleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1997, s. 193, 292.

41 Erzen, *a.g.m.*, s. 6.

42 W. H. Roscher, *Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie*, Leipzig 1884-86, s. 2688.

43 Ahmet Türkan, "Men, Mensis, Moon/Ay Tanrı Men, Özellikleri ve Kültü", *Ömer Çapar'a Armağan*, Ankara 2012, s. 341.

44 Lane, *a.g.e.*, s. 66-67.

45 Strab. XII,3,31.

46 Drexler, *a.g.e.*, s. 2752.

47 Strab. XII, 8, 10.

48 Drexler, *a.g.e.*, s. 2710; B. V. Head, *a.g.e.*, s. 65, no. 18-19. Lev. X.

49 Herod. I, 171.

Tiamou epithetinin ise özel bir ismin genetik hali olabileceği ya da Asur-Babil yeraltı sularının tanrıçası Tiamat olabileceği düşünülmektedir⁵⁰.

Tanrının adını niteleyen, ikinci grup epithetler ise Askaenos, Aksiottenos, Selmeenos, Vindieinos, Kaoualenos, Dolanos, Motelleites, Kolianokomenetes, Touietos, Goiseanos, Androneinos, İtalikos, Tyrannos, Katakththonios, Megas, Ouranios, Epiphanes, Phosphoros ve Patrios'tur.

Askaenos Men'in Küçük Asya'da en sık kullanılmış epithetlerinden biridir. Bu epithet Phrygia'daki Askanos, Askania gibi coğrafi isimlerle bağlantılıdır⁵¹. Askania Limne Bithynia Bölgesinde yer alan İznik Gölünün antik dönemdeki ismidir.

Aksiottenos epitheti ile, cezalandırıcı ve şifa verici olarak, en çok Lydia Bölgesi'nde ele geçirilen yazıtlarda karşımıza çıkmaktadır⁵². Kaoualenos epitheti Uşak'ın güneyinde bulunan Kaualenon katoikia (Elmacık?)'ta bulunan bir adak stelinde⁵³, Motelleites epithetine güneybatı Phrygia'da yer alan Motella/Metellopolis (Medele Köyü/Yeşilova)'te iki adak yazıtında geçmektedir⁵⁴. Selmeenos (Galatia'daki Gözören/Kozviran) kentindeki altarlardaki adak yazıtlarında⁵⁵, Vindieinos Konya civarında bir altar üzerinde Men ve yılan kabartmaları ile adak yazıtında⁵⁶, Androneinos epitheti Ankara'nın güneybatısında bulunan Androna (Topaklı) ile ilgili olduğu⁵⁷, düşünülmektedir. Bey, hükümdar, efendi anlamına gelen Tyrannos epitheti ise Lydia'da bulunmuş yazıtlarda geçmektedir⁵⁸. Men Pisidia, Lykonía, Kilikia ve Isauria'da bulunmuş mezar yazıtlarında Khthonios/Katakththonios epitheti ile karşımıza çıkmaktadır⁵⁹. Men'in gece ve karanlık dünya ile bağlantısı olduğu için, yeraltı tanrısı, ölülerin ve mezarların koruyucusu sıfatı verilmiştir.

Bu epithetlerin dışında Men'e θεος επι κοος (kulak veren, dinleyen tanrı), μεγας (büyük), ουρανιος (göksel), επιφανης (görünen) ve özellikle Antalya'daki mezar yazıtlarında φωσφορος (parlak) sıfatı ile bilici tanrı olarak, Pisidia Antiokheia'da (Yalvaç'ta) ó πατριος ημωνθεος yani baş tanrı olarak tapınım görmüştür. Ayrıca Phrygia ve Lydia'da bulunan belgelerde ise Men'e σσιος και δικαιος (aziz ve adil), σωτηρ (kurtarıcı) olarak tapınılmıştır⁶⁰.

Bithynia bölgesinde Nikomedeia'daki Kalburcu'da bulunan bir altarda ise Men karşımıza Dolanos epitheti ile çıkmaktadır⁶¹. Nikomedeia'da bu altarın bulunması burada Men kültürünün varlığını bize göstermektedir. Ayrıca yine Bithynia Bölgesinde Nikaia'da Men için bir sunu yazıtı ve iki de sikke bulunmuştur⁶², luliopolis'de ise 8 adet sikke bulunmuştur.

Bu epithetlerden Men'in Anadolu'da birçok tapınım gördüğü sonucunu çıkarabiliriz. Men kültüründe yerel tapınımların önemli bir yer tuttuğuna da işaret etmektedir. Epithetlerden anladığımız göre, tanrının karakteri bölgelerde değişik yönleri ile karşımıza çıkmaktadır.

50 Banu Büyükgün, *Men Kültüyle İlgili Eskişehir, Afyon, Kütahya ve Pamukkale Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Bazı Taş Eserler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Eskişehir 2006, s. 29.

51 Erzen, a.g.e., s. 7; E. Oberhammer, "Askania 1", *RE II*, 2, Stuttgart 1931, s. 1610; Strab. XIV, 5,29; W. Ruge, "Askania 2", *RE II*, 2, Stuttgart 1931, s. 1610.

52 Lane, 1976, s. 73.

53 Drexler, a.g.e., s. 2714.

54 L. Robert, *Nouvelles Inscriptions de Sardes*, Paris 1964, s. 36.

55 J. G. C. Anderson, "Exploration in Galatia cis Halym", *JHS XIX*, 1899, s. 299, no. 220-221; Lane, 1964, s. 25, no. 17-19; Lane, 1971, s. 70-72, no. 107-109.

56 Lane, 1964, s. 48, no. 2.

57 Lane, 1964, s. 48, no. 1; 1971, s. 99, no. 157.

58 Lane, 1971, s. 15-18, no. 22-27.

59 Drexler, a.g.e., s. 2768.

60 Drexler, a.g.e., s. 2752.

61 Sencer Şahin, *Neufunde von Antiken Inschriften in Nikomedia (İzmit) und in der Umgebung der Stadt* (Münster: Dissertation, 1973), s. 121, no. 66.

62 Boyana, a.g.e., s. 293.

Omuzlarında ay ile tasvir edilen Men'e ait Nikomedeia'da iki sunu yazıtı bulunmuştur. Kalburcu'da bulunan, kalker taşından kaideye şöyle yazmaktadır:

Ἀγαθὴ τύχη	“ Uğurlu olsun;
Θεῶ Μηνί	Tanrı Men
Δολανώ	Dolanos'a
Δωρον	Kreittios
Κρέιττιος	Markianos
Μαρκιανός.	Sundu”

Yağcılarda bulunan, şimdi İzmit müzesinin bahçesinde bulunan bir başka yazıtta ise Men'e sunulan yazıt şöyledir:

A[υρ.] Κλαύδιος Ἀκυλινός	“Aur. Klaudios Akulinos
.....	.....
.....	.....
.....	.....
Τόν [Β]ωμόν [ά]νέ[σ]τη[σ]εν...	sunayı Traianus
...[ε]κ τῶν ιδίων ετους...	Hadrianus Kaisarus'un
Τραιανου Ἀδριανου [κ]α[ί]σα[ρος]	.....yılında kendi cebinden dikti”

Kalker taşından yapılmış bu kaide İmparator Hadrianus döneminde adanmıştır. Bu sunu yazıtının M.S. 117 -138 tarihleri arasında adandığını söyleyebiliriz. Yazıtın üst kısmı çok tahrip olmuştur. Kaidedeki ay tasvirinden bu adağın Men'e adandığını anlamaktayız⁶³.

Nikomedeia'da bulunan bu iki sunu yazıtına dayanarak burada Men tapınımı olduğunu ve Dolanos epitheti kullanıldığını söyleyebiliriz. Ayrıca Bithynia yarımadasında kullanılan yöresel bir isim olan Dolanos⁶⁴ epitheti ilk defa Nikomedeia kentinde karşımıza çıkmıştır.

Tüm bu verileri toparlayacak olursak Ay Tanrısı Men aile, kadın, çocuk, bereket, doğurganlık, şifa ve yeraltı tanrısı olarak, adalet, ölümlerin ve mezarların koruyucusu, dinleyen, büyük, göksel, görünen, parlak ve baş tanrı olarak tapınım görmüştür. Men'in kültü ile ilgili veriler Hellenistik ve Roma dönemlerine aittir.

Nikomedeia'da M.S. 2. yüzyıla ait sunu yazıtlarını, Nikaia'da M.S. 2.-3. yüzyıla ait Men sikkelerini, Iuliopolis'te bulunan Men sikkelerini ve Nikaia'da bulunan sunu yazıtını da dikkate alırsak Bithynia Bölgesinde de Men tapınımı olduğu sonucuna varabiliriz.

63 Şahin, *a.g.t.*, s. 125; F. K. Dörner, TAM IV, Vindobance 1978, s. 25, no. 73.

64 *A.g.e.*, s. 121.

KAYNAKÇA

- Akşit ,O., *Roma İmparatorluk Tarihi*, İstanbul 1985.
- Anderson, J.G.C., "Festivals of Men Askaenos in Roma Colonia at Antioch of Pisidia", *Journal of Roman Studies*, III, s. 267-300.
- Arrian. Arrianos, *Bithyniaka*, TLG CD ROM; California 2000.
- Arslan, M., *Galatia Krallığı ve Roma Dönemi Ankyra Şehir Sikkeleri*, Ankara 2004.
- Birley,A.R., *Hadrian: The Restless Emperor*, Routledge, London 1997, s. 157-158.
- Bosch, C., *İzmit Şehrinin Muhtasar Tarihi*, çev. Osman Nuri Arıdağ, İstanbul 1937.
- Boyana,H., *Bithynia Tanrıları ve Kültleri*, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara 1997.
- _____, "Antik Dönem Ankara Tanrıları ve Kültleri", A.Ü.,DTCF Tarih Bölümü Tarihte Ankara Uluslararası Sempozyumu, c. II, Ankara 2012, s. 557-575.
- Brandis, "Bithynia", RE V, Stuttgart 1897, s. 507-539.
- Büyükgün, B. *Men Kültüyle İlgili Eskişehir, Afyon, Kütahya ve Pamukkale Arkeoloji Müzelerinde Bulunan Bazı Taş Eserler*, Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Eskişehir 2006.
- Dio Cass. Dio Cassius, *Historia Romana*, Ed. Ionnes Melber, Lipsiae 1890.
- Drexler, H., "Men", *Lexicon Iconographicum Mythologiae Classicae (LIMC)*, v. VI, Zurich 1992.
- Dörner, F.K., *Tituli Asiae Minoris, Tituli Bithyniae IV*, Vindobance 1978.
- Erzen, A., "Ay Tanrısı Men'in Adı ve Menşei Hakkında", *Bellekten XVII*, 65, TTK, Ankara 1953, s. 1-14.
- Fıratlı, N., *İzmit Şehri ve Eski Eserleri Rehberi*, İstanbul 1970.
- F Gr Hist *Die Fragmente der griechischen Historiker*, Ed. F. Jacoby, Leiden 1962.
- Gibbon, E., *The Decline and Fall of The Roman Empire*, Evermann's Library 1993.
- Haspels, C.H.E., *Higlands of Phrygia*, c.I, Princeton 1971.
- Head, B.N., *A Catalogue of the Greek Coins of Caria, Cos, Rhodes*, London 1897.
- _____, *Historia Numorum*, London 1911.
- Herod. Herodotos, *Historiai*, çev. Müntekim Ökmen, *Herodot Tarihi*, Ankara 1973.
- Imhoof-Blumer, *Monnaies Graecques*, Paris 1883.
- Kaya, M.A., "Anadolu'da Roma Eyaletleri: Sınırları ve Roma Yönetimi", A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi, c. XXIV, sayı.38, Ankara 2005, s. 11-30.
- _____, *Türkiye Tarihi ve Uygarlıkları II*, İzmir 2012.
- Klio *Beitrage zur alten Geschichte*, Berlin.
- Lane, E.N., "A Re-Study of the God Men, Part 1: The Epigraphic and Sulptural Evidence", *Berytus* 15: 5-58, 1964.
- _____, *Corpus Monumentorum Religionis Dei Menis I*, Brill, Leiden 1971.
- _____, *Corpus Monumentorum Religionis Dei Menis III*, Brill, Leiden 1976.
- _____, "Men", *Aufstieg und Niedergang der Römischen Welt*, 18,3, 2165-2178.
- Magie, D., *Roman Rule in Asia Minor*, Princeton 1950.
- Mansel, A.M., *Ege ve Yunan Tarihi*, Ankara 1984.
- Marcade, J., RG: *Recueil Général des Monnaies grecques d'Asie Mineure I*, Paris 1953.
- Marek, C., *Orbis Provinciarum, Pontus et Bithynia. Die römischen Provinzen im Norden Kleinasien. Sonderbände der antiken Welt*, Mainz am Rhein 2003.
- Memnon *Historia, Fragmenta*, TLG CD Rom, California 2000.
- Meritt, B:D.-Gery, H.T.,-McGregor, M.F., *The Athenian Tribute Lists*, Princeton 1939.
- Mitchell, S., "Imperial Bulding in the Eastern Roman Provinces", *Harvard Studies in Classical Philology*, v.XC1, 1987.
- Plin. Epist. Plinius, *Epistula*, TLG CD Rom, California 2000.
- Ramsay, W.M., *Cities and Bishoprics of Phrygia*, v. I, Oxford 1895.
- RE *Paulys Real Encyclopadie der classischen Altertumwissenschaft*, München.

- Robert, C., "Daidalses", RE IX, 1903, s. 1266-1267.
- Robert, L., *Nouvelles Inscriptions de Sardes*, Paris 1964.
- Roscher, W.H., *Ausführliches Lexicon der griechischen und römischen Mythologie*, Leipzig 1884-1886, s. 2688.
- Ross, A.Ç., *Antik İzmit-Nikomedia*, İstanbul 2007.
- Ruge, W., "Askania", RE II,2, 1931, s. 1610.
- _____, "Nikomedea", RE XVII,1, 1936, s. 468-469.
- Skylax *Fragmanlar*, TLG CD Rom, California 2000.
- Sölch, J., "Bithynische Städte im Altertum", Klio XIX, Berlin 1925, s. 140-188.
- Strab. Strabon. *Geographica*, çev. A. Pekman, *Coğrafya*, İstanbul 1987.
- Şahin, S., *Neufunde von antiken Inschriften in Nikomedea (İzmit) und in der Umgebung der Stadt*, Dissertation, Münster 1973.
- TAM *Tituli Asiae Minoris*, Ed. F.K. Dörner, Vindobance 1978.
- Türkan, A., "Men, Mensis, Moon/Ay Tanrı Men, Özellikleri ve Kültü, Ömer Çapar'a Armağan, Ankara 2012, s. 333-348.

EKLER

Resim 1

Resim 2

Resim 3

Erzen, Res. 16

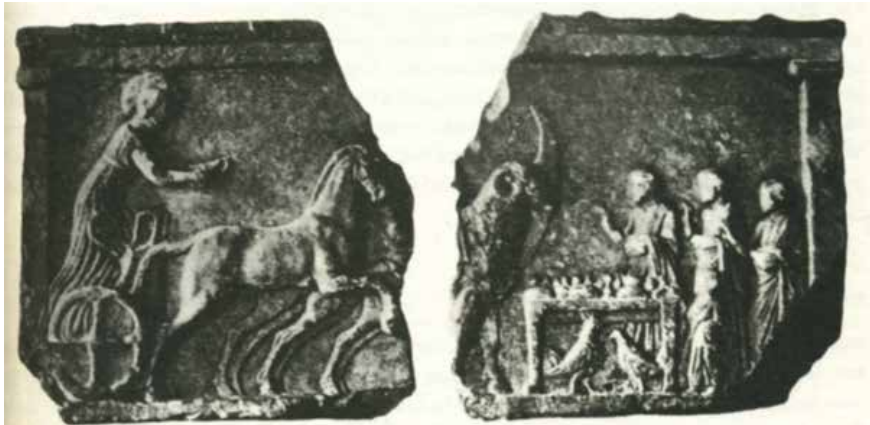
Resim 4

Erzen, Res. 12

Resim 5-6

Erzen, Res. 13-14

Resim 9

Lane 1971: Lev.2

Resim 7

Erzen, Res. 15

Resim 8

Erzen, Res. 6

ESKİHİSAR (GEBZE) FOŞİL YATAKLARINDA YENİ BULGULAR

Nurfeddin KAHRAMAN*

Giriş

İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan kara ve demiryollarının geçtiği Kocaeli Yarımadası, yeni ulaşım hatlarının yapımı ile birlikte daha yoğun şekilde beşeri etkinliklere açılmaktadır. Bu durum yarımada'nın tarihî dokusu yanında, sahip olduğu doğal oluşumlarının da tahribine yol açacak gibi görünmektedir. Ortaya çıkan gelişmeler, bölgede bulunan söz konusu kültür ve tabiat varlıklarının tespiti ve bu tespitler doğrultusunda korunmalarını gerekli hale getirmektedir.

Kocaeli Yarımadası'nın güney kıyılarına yakın konumda bulunan Gebze ilçesine bağlı Eskihişar Köyü çevresinde (Harita 1), ilk kez 1896 yılında Alman jeologu F. Toula tarafından ortaya çıkarılan Neojen omurgalı fosilleri, yarımada'nın sahip olduğu tabiat varlıklarına örnek oluşturmaktadır.

Eskihişar faunasını barındıran fosil yataklarına dikkat çekmek için 1998 yılında, *Türk Coğrafya Kurumu Dergisi*'nde bir makale yayınlandı. Fakat bu makalede ele alınan Eskihişar faunasına beklenen ilgi gösterilmedi. Sonraki yıllarda da bölgeden uzak kalmamız nedeniyle konu ile yakından ilgilenmek mümkün olmadı.

Kuruçeşme Dere Fosil Yatakları

Eskihişar faunasına ait fosiller, Gebze'nin kurulduğu plato sahasından kaynaklanarak İzmit Körfezi'ne dökülen Kuruçeşme Dere üzerinde inşa edilen Bağdat-Hicaz demiryolu köprüsünün ayakları için yapılan kazılarda ortaya çıkmıştır¹ (Foto 1). Buradan alınan fosiller, Almanya'da Leipzig'e götürülerek orada sergilenmiştir. Bilimsel literatürde "Eskihişar faunası" olarak tanınan bu fosiller içerisinde şu türler tayin edilmiştir:

Mastodon Pandionis Falc.

Equus sp. Namadiscus Falc.

Elephants clifti Falc.

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, e-mail: nurfeddin.kahraman@bilecik.edu.tr

1 E. Çaput, 1976, *Türkiye'de jeolojik ve jeomorfojenetik tetkik seyahatları*, (çev. A. Tanoğlu). İst. Üniv. Yay. No. 324. İstanbul. s. 241.

Rhinoceros cf. Blanfordi Lydekker

Hippotherium (Hipparion) cf. Antilopium Falc.

Stegodon cf. Clifti Falc.

Aceratherium cf. Blanfordi Lyd.

Eskihisar faunal topluluğu içinde bulunan *Mastodon Pandionis Falc.* ve *Aceratherium cf. Blanfordi Lyd.* örnekleri, Belucistan'daki Dera Bugti'den yakınlarındaki tepelik arazilerden Pilgrim tarafından toplanmıştır². Bazı araştırmacılar içerdikleri fosil türler bakımından, Eskihisar faunasının Hindistan'daki Siwalik yatakları ile de bağlantılı olduğunu belirtmektedirler (Chaput 1976).

Sonraki yıllarda Eskihisar çevresinde yayılış gösteren Neojen karasal dolgulardaki arama çalışmalarında, bu fosillere ait herhangi bir bulguya rastlanmamıştır (Erguvanlı 1949 ve Chaput 1976). Toula'dan sonra ilk kez, 1979 yılında bölgede yaptığımız incelemeler sırasında iki lokalitede, bu faunaya ait fosiller ortaya çıkarılmıştır.

Belirtilen fosil lokalitelerinin ilki, Toula'nın Eskihisar faunasına ait omurgalı fosillerini ortaya çıkardığı Kuruçeşme Dere'deki eski demiryolu köprüsünün yakın çevresidir (Harita 2, Şekil 1). Gebze İstasyonu'nun 500 m. kadar doğusunda, adı geçen derenin batı yamaçlarından topladığımız fosil parçaları arasında Yalçınlar'a göre gazella sp. ve hipparion sp. örnekleri vardır. Burada açılan yol yarmalarındaki siltli, killi yol yarması yüzeylerinde, seyrek şekilde rastlanan azı dişi örnekleri toplanmıştır.

Otobur türlere ait fosil parçaları topladığımız ikinci nokta, Kuruçeşme Dere demiryolu köprüsünün yakın doğusundaki tünel yarmalarıdır. 1964-65 yıllarında yapılan tünelin doğu çıkışındaki yarmalarda ve tünel hafriyatı içinden, kemik parçaları ve diş örnekleri toplanmıştır. Buradan toplanan fosil örnekleri, İstanbul Üniversitesi Coğrafya Enstitüsü'ne götürülmüş, bu parçalar da Yalçınlar tarafından *Hipparion* ve *Gazella sp.* olarak tayin edilmiştir.

Yukarıda tanımlamış olduğumuz fosil lokaliteleri, yakın zamanlarda yapılan yeni demiryolu hatları ve düzenleme çalışmaları nedeniyle büyük ölçüde ortadan kaldırılmıştır. Fosil bulundurması muhtemel olan araziler ise yerleşim alanları içinde kalmıştır.

Kuruçeşme Dere üzerinde, 1890'lı yılların sonlarında inşa edilen demiryolu köprüsünün kazıları sırasında ortaya çıkarılan omurgalı fosillerinin yaşları tartışmalı olsa da, bulunan türlere göre söz konusu yatağın Üst Miyosen'e ait olduğu görüşü ağırlık taşımaktadır (Chaput 1976, Yalçınlar 1979).

Yenibağlar Omurgalı Fosil Yatağı

İzmit Körfezi'nin Eskihisar Köyü ile Diliskelesi arasındaki kuzey kıyıları, İzmit Körfezi'ne inen bazı dere ağızları hariç falezli kıyılardır (Şekil 1). Belirtilen yerleşmeler arasında, kıyıda kuzeye doğru basamaklar halinde yükselen yamaçların büyük bölümü, TÜBİTAK Marmara Araştırma Merkezi'nin arazileri içerisinde kalmaktadır. Bu kesimde deniz seviyesinden yaklaşık 50-60 m. yükseltilerde, Kuvaterner denizel seki dolguları ile kaplı düzlükler, parçalar halinde yer alır (Harita 2). Söz konusu araştırma merkezinin körfez kıyılarındaki sosyal tesisleri gerisinde bulunan Yenibağlar Mevkii'ndeki düzlük kesimlerde toprakla örtülü şekilde çakıllı, kumlu Kuvaterner yaşlı seki dolguları, birkaç hektarlık alanda yayılır. *Ostrea*, *pecten*, *cardium*, gibi denizel yumuşakçalara ait kavkılar içeren bu denizel seki dolgularının benzerleri, İzmit Körfezi'nin kuzey kıyıları boyunca, aşınımından korunabilmiş kesimlerde de bulunmaktadır (Göney 1964).

2 G. E. Pilgrim, *Description of some new suidae from the Bugti Hills, Beluchistan survey of India.*

Yenibağlar'ın 1 km kadar doğusundaki Kazmalı Dere vadisinin doğu yamaçlarını oluşturan sırt, demiryolu yapımı ile oldukça geniş bir şekilde yarılmıştır (Foto 2, 3). Yarıлма sonucu sırtın merkezi kesiminin 200 X 100 m ebadında, karasal dolgularla kapanmış bir çukurluk olduğu görülmüştür. Yaptığımız incelemeler sonucu, Neojen karasal dolgularla kaplı bu çukurluğun, paleokarstik bir çanak olduğu da anlaşılmıştır. Çakıllı, kumlu, silt ve killi dolgulardan oluşan tabakalı seviyeler (Foto 3) arasında üste doğru kumlardan oluşan çapraz tabakalar içinde bulduğumuz kafatası parçaları arasında, bir türe ait iyi korunmuş alt çene kemiğinden iki diş örneği alınmış ve teşhis için İstanbul Üniversitesi Coğrafya Bölümü'ne götürülmüştür. Diş örnekleri, Yalçınlar tarafından *Dinotherium sp.* olarak tayin edilmiştir. Hortumlular sınıfının ilk örneklerinden olan böyle bir türün bölgede bulunması önemlidir. Bu tür, Toul'a'nın Kuruçeşme Dere kazılarında ortaya çıkardığı türler arasında bulunmamaktadır.

Yenibağlar omurgalı fosil yatağının bulunduğu paleokarstik çukurluğun merkezî kesimi, demiryolunu geçirmek için yarılmış ve buradan çıkan karasal dolgunun büyük bölümü ortadan kaldırılmıştır. Bu nedenle hafriyat çalışmalarından arta kalan dolgu materyali, vakit geçirilmeden incelenerek dolgu içinde kalması muhtemel olan fosil kalıntıları alınmalıdır.

I. ve II. Zaman Arazilerindeki Denizel Fosiller

Kocaeli Yarımadası'nda Paleozoik (I. Zaman), Mesozoik (II. Zaman) ve Senozoik (III. Zaman) yaşlı araziler yaygındır. Eskihisar faunasının bulunduğu lokalitelerin yakın çevresinde başkalaşıma uğramamış, Paleozoik ve bunların üzerine uyumsuz olarak oturan Mesozoik formasyonlar geniş alanlar kaplar (Şekil 2). Bu formasyonların bazı seviyeleri, denizel fosil bakımından oldukça zengindir.

Paleozoik'e ait denizel fosiller, Gebze'nin batısında Çakaldere ile Gebze arasındaki yamaçlarda bulunur. Bütünüyle yapılaşma alanları içinde kalan bu kesimde, Paleozoik'in alt devirleri olan Silüriyen ve Devoniyen'e ait formasyonlar bulunur. Silüriyen yaşlı kilitaşları (şeyl) içinde *halysites* gibi mercan türleri, yumuşakçalardan *spiriferler* eklembacaklılardan *trilobitler* hayli yaygındır. Devoniyen yaşlı, kilitaşı ve kalker tabakalarında da bu fosil türler bulunabilmektedir.

Gebze'nin güneyinde Kuruçeşme Dere'nin vadi yamaçlarında Karasal Karbonifer'e ait kilitaşı, kalker ve kumtaşı tabakalarından oluşan yüzeylerde, özellikle kilitaşları içinde *Lepidendron Stenbergi sp.*, *Henopteris sp.* ve *Calamites* gibi o döneme ait bitki fosillerine rastlanır.

Gebze, Eskihisar ve doğuya doğru Diliskelesi arasındaki arazilerde ise İkinci Zaman'ın alt devirlerinden olan Triyas ve Üst Kretase'ye ait formasyonlar, birbiri üzerine uyumsuz olarak oturur. Her iki devre ait fosil lokaliteleri, çoğu yerde bulunur ve bu lokaliteler değişik denizel türlere ait fosil bakımından da zengindir. Özellikle Gebze-Diliskelesi arasındaki İzmit Körfezi kıyılarını takip eden demiryolu hattı boyunca, Muallimköy'ün güneyindeki yol yarmaları ve kıyı gerisindeki falez yüzleklerinde, Triyas'ı karakterize eden *Ammonit*, *Orthoceras*, *Ceratites*, *Daonella* gibi denizel fosiller, koyu renkli kalkerler içinde cepler halinde bulunmaktadır. Üst Triyas'ın Karniyen katı için karakteristik olan ve bordo renkli kalkerler içinde de *Belemnites*, *Halobia*, *Trachyceras* türleri, Dilburnu gerisindeki bordo renkli kalkerlerde yaygındır.

Diliskelesi ilçe merkezinin kuzeyindeki Tepeköy'ün çevresinde, II. Zaman'ın ilk devresi olan Triyas'ın alt katlarından Ladiniyen ve Karniyen yaşlı araziler, denizel faunaya ait fosiller bakımından bölgenin en zengin kesimlerindedir. 2011 yılında Tepeköy çevresine yaptığımız bir günlük araştırma gezisinde, bu fosil yataklarının da bozulmalara uğradığını tespit ettik. Tepeköy fosil yataklarının köyün 3-4 km. güneyinde kurulan organize sanayi bölgesinin etki alanı içinde kalması, bu yataklar için de ciddi tehdit oluşturmaktadır.

Darıca ve Hereke'de kurulu bulunan çimento fabrikalarının hammadde ihtiyacını karşılayan killi kalkerler, II. Zaman'ın Üst Kretase devrinde çökelmiş denizel formasyonlardır. Bu formasyonlar içinde bulunan *ekinit*, *ammonit* türlerine Darıca, Eskihisar, Muallımköy çevrelerinde ve İzmit'in kuzeyindeki arazilerde fazla oranda rastlanmaktadır. Hereke civarında da hippuritesli kalkerler yaygındır.

Sonuç ve Öneriler

Kocaeli Yarımadası'nda Paleozoyik'ten Kuvaterner'e kadar geçen zamanlara ait oluşuklar bulunur. Paleozoyik de dâhil bütün bu zamanlara ait formasyonlar başkalaşıma uğramamıştır. Bu durum, belirtilen jeolojik zamanlara ait formasyonlar içinde bulunan canlı kalıntılarının ilksel biçimleri ile günümüze kadar ulaşabilmesini sağlamıştır. Adı geçen zamanlara ait formasyonlar, birbiri üzerine açılal uyumsuz olarak gelirler. Bir zamana ait oluşuklardan sonraki zamana geçişler genellikle taban konglomeraları ile başlamaktadır. Bu durum bölgede deniz basması olaylarının adeta jeolojik kayıtlarıdır. Gebze doğusunda, Kocaeli Triyasının bitki fosilli Karbonifer yaşlı formasyonlar, Hereke civarında "Hereke pudingleri" olarak adlanan Üst Kretase yaşlı taban konglomeralarının da Triyas üzerine açılal uyumsuz olarak gelmeleri, bölgenin paleocoğrafik özellikleri bakımından önemlidir.

1896 yılında Eskihisar'da ilk kez ortaya çıkarılan ve çoğu araştırmacı tarafından Üst Miyosen yaşı verilen omurgalı türlere ait fosiller, Anadolu ve Avrupa karaları arasında zamanımızdan 8-10 milyon yıl önce meydana gelen hayvan göçleri hakkında bilgiler önemli sağlayabilir. Yeni yapılacak araştırmalarla Kocaeli Yarımadası üzerinde yüzeylenmiş olan Neojen karasal dolguların yayılış alanları, başta omurgalı fosiller olmak üzere fosil potansiyeli sağlıklı bir şekilde ortaya konmalıdır.

Bağdat-Hicaz demiryolunun yapımı sırasında Eskihisar çevresindeki omurgalı fosilleri bilim dünyasına kazandıran Alman jeolog F. Toula, çıkardığı fosilleri Almanya'ya götürerek Leipzig'de sergilemiştir. Böyle bir çalışma geçirilmeden Türkiye'de de yapılmalı ve Eskihisar fosil yataklarından yeni araştırmalarla çıkarılacak geçmiş jeolojik devirlerde yaşamış hayvanlara ait buluntular, kamu yararına olacak şekilde bir doğa tarihi müzesinde sergilenmelidir.

Doğa tarihi müzeleri, kuruldukları beldelere turizm açısından yeni ve farklı bir soluk aldırıldığı gibi, yetişen nesillerin de doğa eğitimine büyük katkılar sağlamaktadır. Bu müzeler yeni iş alanları yaratabildiği gibi, zaman içinde birer araştırma merkezi haline dönüştürülmekte, böylece sürdürülebilir kalkınmaya ciddi katkılar yapmaktadır.

KAYNAKÇA

- Chaput, E. 1976, *Türkiye'de jeolojik ve jeomorfojenetik tetkik seyahatları*, (çev. A. Tanoğlu). İst. Üniv. Yay. No. 324. İstanbul.
- Erguvanlı, K. 1947, "Kocaeli Triyasında yeni fosil yatakları (New fosiliferous beds in Kocaeli Triassic formations)", *Türkiye Jeoloji Kurumu Bülteni*, C: 1, S: 1. s. 158-160. S. 22-23 s.
- Göney, S. E. 1964, "İzmit Körfezi ve kuzey kıyıların jeomorfolojisi", *Türk Coğ. Derg.*, Yıl: XVIII-XIX, S: 22-23. s. 187-303.
- Kahraman, N. 1998, "Eskihisar (Gebze) civarında yeni bir vertebral yatağı ve jeomorfolojik özellikleri (New vertebral bed and it's geomorphological features around Eskihisar (Gebze)", *Türk Coğrafya Derg.*, S. 33, s. 589-592.
- Ketin, İ. 1983, *Türkiye jeolojisine genel bir bakış*, İTÜ Vakfı yay. No: 32. İstanbul.
- Özdemir, Ü., "Kocaeli Triyasının tipik belemnitleri hakkında", *Maden Tetkik ve Arama Dergisi*, Sayı 85 (1975), s. 149-160.
- Özdemir, Ü. Y. "Kocaeli Yarımadası, Tepeköy Triyası mikrofaunası ve biostratigrafisi", *Maden Tetkik ve Arama*

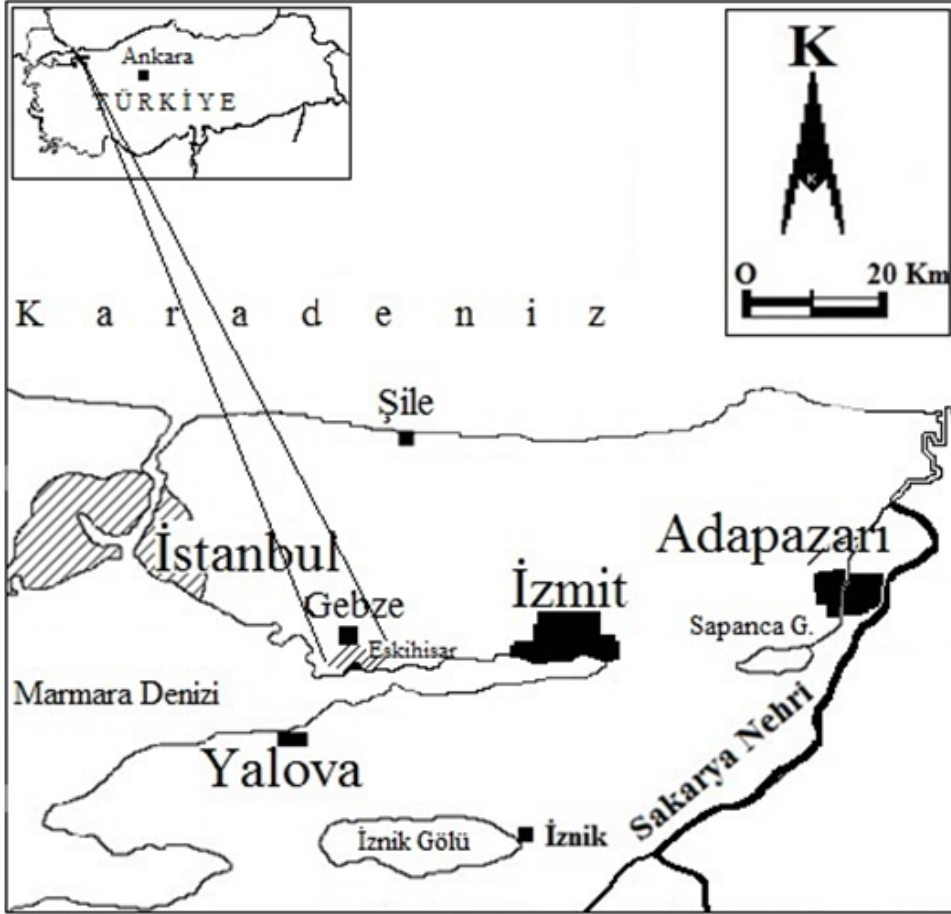

Dergisi, No. 77, s: 57-98. Ankara.

- Pilgrim, G. E., *Description of some new suidae from the Bugti Hills*, Beluchistan, Geological survey of India.
- Yalçınlar, İ. 1983, *Türkiye’de Neojen ve Kuvaterner omurgalı araziler ve jeomorfolojik karakterleri (Terrains a vertebres Neogenes et Quaternaires en Turquie et leurs caracteres geomorphologiques)*, İst. Üniv. Ed. Fak. Yay. No: 2741 İstanbul.

Nurfeddin
KAHRAMAN

EKLER

Harita 1. Eskişehir faunasının bulunduğu Gebze-Eskişehir’in konum haritası.

Harita 2. Eskişehir faunasına ait omurgalı fosil yatakları ve Kuvaterner yaşlı denizel sekilerin bulunduğu yerler.

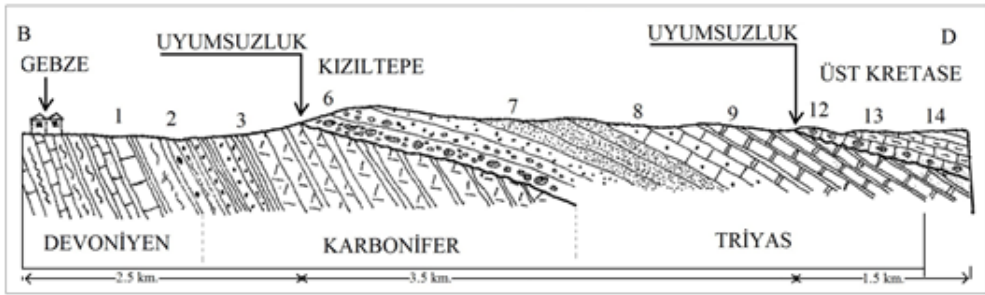
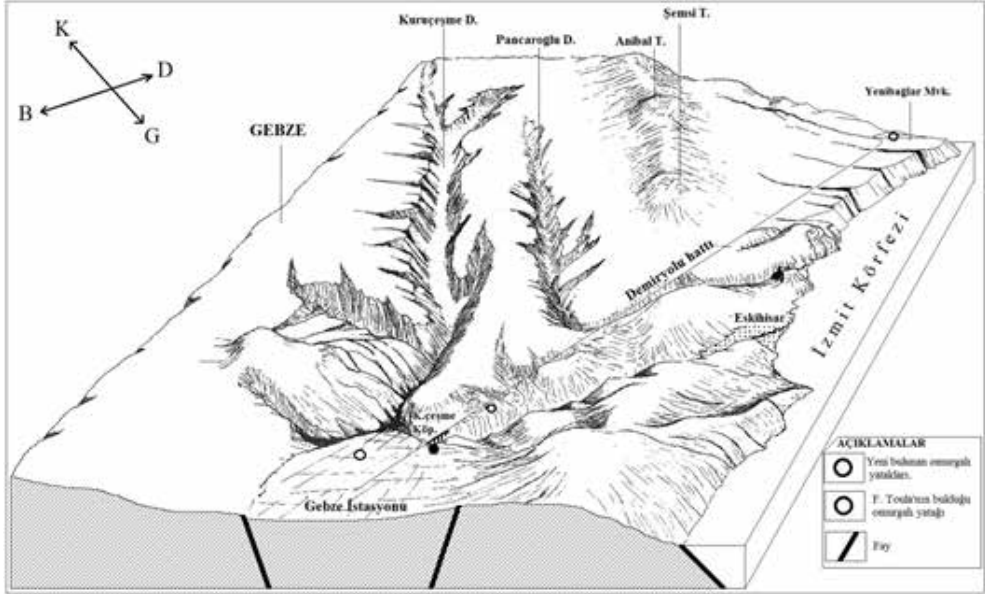

Foto 1. Gebze demiryolu istasyonunun 500 m. kadar doğusundaki Kuruçesme Dere vadisi üzerine 1896 yılında inşa edilen köprünün günümüzdeki ayakları.

Foto 2. Dinotherium sp. fosilinin bulunduğu Kazmalı Dere vadisinin doğusundaki sırtta, hızlı tren hattı yapım çalışmaları nedeniyle 2013 yılında açılan yeni yol yarmalarının görünümü.

Foto 3. Kazmalı Dere doğusundaki sırtta açılan yeni yol yarmalarında omurgalı fosiller içeren karasal formasyonların yakından görünüşü.

ROMA VE BİZANS DEVRİNDE İZMİT VE ÇEVRESİNDE İKİ MERKEZ: SERDİVAN VE YAZLIKKÖY*

Özkan ERTUĞRUL**

1980'li yıllardan beri çalıştığımız bir alan olan Bithynia, hiç şüphesiz Anadolu'nun da en önemli bölgelerinden birini teşkil etmektedir. Son derece geniş yayılma alanı ile Trakya bölgesinden gelen akınların uzunca bir süre etkisinde kalmış, hatta ilk yerleşik toplumun Traklar olduğu dahi kabul edilebilir bir görüştür. Bu antik bölgenin merkezi durumunda olan İzmit, eski çağlardan beri ciddi bir yerleşim yeri olarak gözükmektedir. Nikomedia kenti bir yamaç kent olarak aynı zamanda tepelik formu da veren önemli bir coğrafi konumdadır. Kale, Alaca, Kabaran ve Paç olarak dört tepe şeklinde görülen kent ve yamaçları Nicomedia'nın yapısını oluşturmaktadır. Özellikle Roma ve Roma'nın doğal bir devamcısı olan Bizans'ın buradaki varlıkları günümüze ulaşan kalıntılardan da anlaşılacağı üzere son derece de önemlidir. Buradan geçen pek çok seyyah buna işaret etmiş, hatta bazı kalıntılar hakkında hem çizim yapmış, hem de bilgi vermişlerdir. İstanbul'dan başlayarak, önemli noktaları geçen bölge hiç şüphesiz, Nikomedia, Sangarius, Nicea gibi çok ünlü bölgelerin yanı sıra pek çok antik kentle de karşımıza çıkmaktadır. Özellikle Nicomedia'nın Diocletianus'la birlikte iyice ünlenmesi mimariye de yansımış saray, tiyatro tapınaklar gibi eserlerin kalıntılarının uzunca bir süre görülebilmesini sağlamıştır. Ancak modern çağla birlikte pek çok eser kaybolmuş kalanlarında bir kısmı denize dökülmüş ve hatta bir kısmının üzeri betonlanmıştır. Günümüzde ise ancak tiyatronun bir kısmı, son derece değişmiş kale kalıntıları ile birkaç su mimarisi örnekleri dışında elimizde pek bir şey kalmamıştır. SEKA Fabrikası sınırları içinde ve altında ele geçen buluntular ise İzmit kentinin adeta zenginliğini ispatlar derecede kendini göstermektedir. İzmit'in Nicomedia olarak ünlenmesinin ardında ise neredeyse 19. yüzyıla kadar pek çok seyyahın uğrak yerlerinden biri olması neden olmuştur. Hemen hepsi neredeyse bölgenin zenginliğinden bahsetmektedir. Bölgemizden geçen seyyahlar arasında R. Pockocke, Ch. Peyssonel, Le Bas Waddington sayılabilir. Özellikle Peyssonel kale ve Diocletianus'a ait olduğunu düşündüğü saray kalıntılarında bahsetmiş ve Nikomedia antik yazıtları hakkında bilgiler vermiştir. Joseph Freiherr von Hammer-Prustgall (1804) ise su kemerleri ve

* Bölgede yaptığımız bu kısa gezi sırasında yardımları ile gerçek bir çalışma kolaylığı sağlayan ve daha da önemlisi manevi desteklerini eksik etmeyen Serdivan Belediyesi Başkanı Sayın Yusuf Alemdar'a, Başkan Yardımcısı Fikret Bayhan'a, Proje Etüd Müdürü Çağlar Kotaoğlu'na ve öğrencilerim Sanat Tarihçisi Selçuk Arslan ile Merve Kızanlık, Merve Melda Engin, Melike Bayrak, Nilgün Özkan, Ali Can Çağlayan, Tuğba Güner ve Şevket Ateş'e teşekkür ederim.

** Yrd. Doç. Dr., Trakya Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Öğretim Üyesi, e-mail: ozkanertugrul@trakya.edu.tr

Genç Plinius'un Roma İmparatoru Tranius ile yazıştığı kanal projesinden bahsetmiştir. Ayrıca, Georges Perrot (1861), Guillaume Grelot (1677), Charles Texier (1843) de Nicomedia hakkında bilgi veren seyyahlardan olmuştur. Nikomedia için ilk bilgiler ise bir antik çağ coğrafyacısı olan Skylax'a aittir (M.Ö 6 yüzyıl). Ancak henüz net olarak var olmayan Astakos (Başiskele) şehrinden söz etmez. Strabon ise (M.S 18-19), Bithynia bölgesinin, ismini Trakların akınlarından sonra, M.Ö 7. yüzyıl öncesinde bölgeye yerleşen Bithyler ve onların akrabaları Thyenlerin adlarından aldığını kesin bir dille ifade etmiştir. Pausanias ise Astakos'un kurucusunu Trak soyundan olan Zipoites olarak belirtir. Nikomedia'nın eski çağdaki durumu ise Arap yazar İbn Khordadbeh tarafından ele alınmıştır. Khordadbeh'in anlatımı kentin harabe halini açıklamaktadır. İkinci haçlı seferiyle bölgeye gelen tarihçi Odo de Deuil ise kentin inanılmaz derece zengin eski eserle dolu olduğunu belirtmektedir. Augier Ghislain de Busbeck (1521-1591) ise İzmit kentinden bahsederken hem kaleden hem de mimarilere ait parçalardan bahsetmektedir. Busbeck ile bir süre gezen Hans Dernschwam (1533-1555) ise 1555 yılında geldiği İzmit'ten bahsederken buranın zamanında çok müthiş bir kent olduğunu gördüğü kalıntılardan yola çıkarak tarif etmekte aynı zamanda buradaki bir kiliseden bahsetmektedir. Ve iddialı bir şekilde neresi kazılsa bir şey çıkıyor diye de geniş bir yelpaze ile bilgi vermektedir. Reinhold Lubenauise 1588'de geldiği İzmit'te gördüklerini 1628'de yayınladığında özellikle Pantaleimon manastırından bahsetmiştir. Ve ayrıca kilisede, altının altında Pantaleimon'un mezarı bulunmaktadır demektedir. 17.yüzyılın önemli seyyahlarından Jean Thevenot (1656) ise Nikomedia'nın su perisi Olbia tarafından kurulduğunu ancak adını Bithynia Kralı Nicomedes'den aldığını belirtmektedir. Ayrıca pek çok Rum kilisesi, Osmanlı camisi ile hanlarından bahsederek ünlü su kaynağı Çene Suyuna da yer vermektedir. Guillaume Grelot ise 1677 yılında geldiği İzmit'ten daha çok ilgilendiği Latince ve Grekçe yazıtlar açısından bilgi verir. Paul Lucas (1712) ise daha çok Pantaleimon manastırı ile ilgilenmiştir. Tabii bu arada Fransa adına eski eser ve antika toplamayı da ihmal etmemiştir. Richard Pococke (1740) ise belki de Nicomedia'yı bilimsel olarak inceleyen seyyahların başında gelir. Verdiği bilgiler son derece önemlidir. Neredeyse bütün anıtlardan bahsederek detaylı bir çalışma yapmıştır. Charles de Peyssonel, 1745 yılında yaptığı gezide özellikle Diocletianus'un sarayı ile ilgilenmiş, bu konuda gördüklerini biraz da romantik bir dille aktarmıştır. 19. yüzyılın başlarında gelen MacDonald Kinneirise garip bir duygusallıkla burası hakkındaki düşüncelerini kaleme almıştır. Sultan Mahmut dönemi seyyahlarından Sir James Porter ise yine saraydan bahsederek tek kalıntının saray ve yanındaki tapınak olduğunu belirtmiştir. 1832 yılında ise mimar Charles Texier 1843'te ele aldığı kent için geniş bir tarihi bilginin dışında buradaki saray, hanlar, hamamlar, kaplıcalar gibi pek çok yapıdan da bahsetmektedir. Bunların dışında; Xavier Hommaire de Hell, Charles Mac Farlane (1799-1858), Georges Perrot (1861), Eugene Dallegio (1912) gibi seyyahlar bölgemiz için önemli kişilerdir.

Tarihî süreç içinde ise özellikle Roma devrinden itibaren adını aldığı, I. Nikomedes (M.Ö 279-255) ile ünlendiği anlaşılmaktadır. I. Nikomedes, Zipoites'in en büyük oğlu ve aynı zamanda ikinci Bithynia kralıdır. M.Ö 264 yılında Astakos'un karşısında Nikomedia adını verdiği bir kent kurmuştur. IV. Nikomedes Philopator (M.Ö 94-75) ise, Bithynia hanedanlığının son kralıdır. IV. Nikomedes ise Pontus kralı Mithradates tarafından desteklenen kardeşi Sokrates'e karşı mücadele etmiş ve krallığı geri alarak 74 yılında Roma'ya miras bırakmıştır. C. Plinius Caecilius Secundus (M.S 63-113) ise bir avukat, yazar filozof aynı zamanda Bithynia eyalet yöneticisidir. Lucius Flavius Arrianus (M.S 87-145) bir tarihçi olarak Nikomedia'da doğmuş ve senatörlük yapmıştır.

Bölgemizle ilgilenen Antik yazarların çoğu ise kaleme aldıkları bilgilerle doğrudan kendi dönemlerinin durumunu yansıtmaları açısından çok önemlidir. Bunlardan Libanius'un

kentin depremle sarsılmasını ve ne var ne yoksa harap olmasını son derece gerçekçi bir dille anlatır. Lactantius ise Diocletianus'un burada inşa ettirdiği yapılardan basilica, circus, darphane, silah fabrikası ve saraydan detaylıca bahsetmektedir. Bizans'ın önemli tarihçilerinden Prokopios ise imparatorun (Iustinianus) tekrar hayata geçirdiği Antoninus Hamamları ile ünlü Sakarya Irmağı projesinden bahsetmektedir. Pausanias ise Trajan tarafından Roma'ya taşınan ve Nikomedia'yi temsil eden fildişi heykeli anlatmaktadır.

Nikomedia'nın MÖ 3. Yüzyılda Nicomedialıların I. Nikomedes tarafından Megaralılar tarafından kurulan Astakos'tan getirilip bölgeye yerleştirildiği fikri ne yazık ki ispatlanabilir değildir. Trakya'dan M.Ö 8 yüzyılda gerçekleşen göçler sırasında bir Trak kolunun buradan geçtiği, hatta yerleştiği fikri çevrede yer alan buluntular ve özellikle de Trak izi veren Tümülüsler incelendiğinde daha mantıklı görülmektedir. Bu dönemde basılan şehir sikkelerinin pek çoğunda ise daha da ilginç olarak bir yüzünde Olbia diğer yüzde ise Astakoz resmi bulunmaktadır. Özellikle araştırılması gereken konulardan biridir. Seleukos Krallığı'nın tarih sahnesinden silinmesinden sonra ise Bithynia krallığı Zipoites tarafından kurulmuştur. Öyle ki çevredeki pek çok antik yerleşim halen bu dönemin izlerini isimlerinde taşımaktadır. Zipoites ve Trak kralı Lysimakhos arasındaki uzun soluklu savaşlarda değişik defalar şehir el değiştirmesine ve Traklar tarafından çok fazla tahrip edilmesine rağmen Nikomedia, tekrar yeniden ele alınmış ve Zipoites'in oğlu I. Nikomedes tarafından M.Ö 264-63 yılında kurulmuştur. Cladius döneminde ise Nikomedia'da büyük inşa faaliyetlerine girilmiş, kent adeta yeniden inşa edilmiştir. Kentin bir Roma şehri gibi ele alınıp modern bir yapıya dönüştürülmesi ise hiç şüphesiz ki, Traian, Hadrian ve Antoninus Pius dönemlerinde gerçekleşmiştir. Bir imparator olarak Roma'da fazla kalmayan ve sürekli gezerek tüm eyaletlerde imar çalışmalarını bizzat kontrol altında tutan Hadrianus M.S 123 yılında şehri ziyaret etmiş ve her türlü yardımı sağlamıştır. Tam da bu sırada büyük bir deprem paniği yaşayan kent için bu inanılmaz bir şanstı. Bundan dolayı basılan pek çok sikkede görüleceği üzere kendisine "Restitutori Nikomedia" Nikomedia'nın banisi (yeniden inşa eden anlamında) unvanı verilmiştir. Antoninus Pius'un belki de bu bölgede en fazla tanınmasını sağlayan şifalı sular ile birlikte yaptırdığı hamam ve kaplıcalardır ki konumuz olan Yazlıkköy kaplıcasının da onun tarafından yaptırılmış olması kuvvetle muhtemeldir. Yine onun gerçekleştirdiği Antoninus hamamları çok uzun bir süre kullanılmaya devam etmiştir. M.S 257-258 yılında Gotların ciddi saldırıları karşısında harabeye dönen kent Valerianus'un ölümü üzerine imparator seçilen Diocletianus ile birlikte yeni bir canlanışa geçmiştir. Ancak Diocletianus Roma İmparatorluğu'nda ciddi bir yapılanmanın şart olduğunu bilmektedir. Öyle ki Roma'yı görmeden Roma imparatoru olup savaşlarda ömrünü geçiren imparatorlar vardı. Bu kadar büyük bir imparatorluk alanını yönetmek o kadar kolay değildi. Düşündüğü fikir imparatorluğu iki parçaya idare etmek ve konsüllük sistemini daha da genişletmekti. Bu fikri hemen uygulamaya başladı. 286 yılında Diocletianus, Maximianus'u Batı Roma'nın başına getirir. Ve yanlarında *caesar* sıfatıyla ve aktarılan bilgilere göre aynı zamanda evlat edindikleri iki de yardımcı seçerler. Bunlardan Galerius doğuda, Constantius batıda görev yapacaklardır. Aslında bu, Roma İmparatorluğu'nda bir süre devam edecek olan 'tetrarkhia'ler yönetiminin de başlangıcıdır. Ancak Diocletianus'un bunu düşündüğünde aklında tek bir fikir vardı. Bir süre imparatorluğu böyle yönetip zamanı gelince yetkileri yardımcılara terk etmekte. Ve bu düzenin devam edip gitmesi idi. Ancak bu pek mümkün olmadı. Kendisi doğu yöneticisi olarak İzmit'i başkent yapıp orada yaşamaya başlayan Diocletianus Nikomedia'daki saraylar, hipodrom, tapınaklar ve tersaneler gibi binalar inşa ettirmiştir. Ayrıca kentle ilgili kararları alıp bunları duyurduğu bir Tanrı Jüpiter alanı inşa ettirmiş, üzerine de Tanrının heykelini diktirmiştir. Diocletianus, Maximianus'un Batı Roma üzerindeki haklarından, üzerinden yedi sene gibi bir süre geçmesine rağmen vazgeçmeye

yanışmaması üzerine saf dışı bırakılmış ve ardından İmparatorluk Galerius'un 305'te tahta çıkışı ile devam etmiştir. Nihayet Yugoslavya topraklarında doğup, sonra imparator olacak Constantin de Nikomedia'da yaşamaya başlamış ve hatta annesinin koyu bir Hıristiyan taraftarı olmasının da getirdiği baskı ile kendi adına bir de kilise yaptırmıştır. Aslında hiçbir zaman Hıristiyan olup olmadığını bilemeyeceğimiz Costantin, Diocletianus'un Hıristiyanlara uyguladığı zulmün ardından Hıristiyanlığı resmî din ilan edip aynı zamanda da serbest bırakması onun aziz ilan edilmesine de neden olmuştur. Hakkında çok fazla bilgi sahibi olamazsak da 332'deki yangında harap olan yapı, yeniden inşa edilmiştir. Constantin, Constantinopolis'i kurmadan bir süre burada yaşamış, ancak kentin savunmasının zorluğu ile İstanbul'un coğrafi özelliklerinin ağır basması ile başkenti İstanbul'a Constantinopolis adı ile taşımıştır. Aslında İstanbul'u seçmesi bir ihtimal veya tesadüf değildir. Birincisi İstanbul adını Zeus'un torunundan alan ve daha sonra da Byzans olarak Byzantium'a dönüşecek olan ve son olarak da 18. yüzyıldan itibaren bir Roma İmparatorluğu olmasına karşın Batılılar tarafından Bizans İmparatorluğu diye anılacak kentin kurulmasını sağlamıştır. İkincisi Roma şehrinde kentin tam ortasından güçlü bir nehir akarken İstanbul'da Boğaziçi ile tam ortadan bölünüyor idi. Haliç ise ana şehrin yan ayrımını oluşturuyordu. Yine Roma şehri ile İstanbul'un belki de en çok öne çıkan önemli coğrafi yapısı olan yedi tepeden oluşmaları idi ki tüm bunlar bu şehrin burada kurulmasını sağlamada ne kadar önemlidir, bunu bilmek pek mümkün değildir. Sadece birer hipotez olarak bahsedebiliriz. Ancak savunma anlamında İzmit'ten daha iyi bir durumda olduğu hiç şüphesiz aşîkârdır. M.S 4. yüzyılda II. Theodosius İzmit'te bazı imar faaliyetlerinde bulunmuşsa da, Constantinopolis şehrinin büyük önem kazanması ve Anadolu kökenli savunma kaygısının da pek fazla olmaması bu faaliyetleri hep eksik bırakmıştır. İşin ilginç yanı İstanbul bu kadar ünlenirken daha sonra bir prenslik haline gelecek olan Nikaia (İznik) şehri de pagan etkilerden kurtulmuş, bir anlamda Nicomedia'nın yerini almaya başlamıştı. Zaten bu inanılmaz yükseliş codekslerde de geçen İznik'teki göl kenarında yer alan 4. yüzyıl bazilikasının yapımına neden olmuş, ardından Constantin 1. İznik Konsül'ünü bugün kentin tam ortasında yer alan ve Poseidon tapınağının üzerinde yükselen Ayasofya kilisesinde toplamış ve resmî olarak açıklanmasa da eski Roma geleneklerine uygun olarak kendini Tanrı'nın yeryüzündeki temsilcisi sıfatını almasını sağlamıştır. Bu uğurda ariusçular bir köşeye atılmış, monofizit görüşü kendi açısından değerlendirip ruhani lider pozisyonun da karar aldırılmıştır. Ardından antik tiyatronun üzerini kapattırıp daha sonra gelen imparatorlar zamanında da üzerine bir kilise inşa edilmişti. Bütün bunların yanı sıra asklepion tapınağı yıkıldığında oradaki su kaynağı ayazmaya çevrilmiş, orta Bizans devrinde de kalan parçaların üzerine koimesis kilisesi yaptırılmıştı. Iustinianus döneminde ise sadece buraya değil, İzmit'e Ravenna'ya ve Afrika'ya pek çok yatırımlar yapıldığı dönemdir. Bizi ilgilendiren kısmında ise Iustinianus Sakarya nehrini İzmit körfezine akıtabilmek için kendi adı ile anılan köprü'nün hemen yanından gerçekleştirmeye çalıştığı su kanalını çok yakınlara kadar taşımasına rağmen niye bitirilmediğini anlamak mümkün değildir. Ancak halen bu kanal ve kanal üzerinde yer alan diğer köprülerin izlerini görmek mümkündür. Ayrıca kentte su sağlamak üzere yaptırdığı tesisler ile kiliseleri onarttığına dair bilgiler mevcuttur. Bunların arasında su kemerleri ve Antoninus hamamının yeniden inşası sayılabilir. Ancak bütün bunların yanı sıra önemli askerî binaların yer aldığı İzmit ve çevresi bu dönemde gözden düşmüş kale ve benzeri savunma yapıları Nikaia ve Bilecik hattı üzerindeki alanlara kaydırılmıştır. Anlaşıldığı üzere Iustinianus artık Anadolu askerî hattını daha güneye kaydırmıştır. Ve yine İzmit-Ankara hattı ile Karasu-Bilecik hattı üzerindeki pek çok kale de kaderine terk edilmişti. Ne ilginçtir ki bu kalelerin bir kısmı daha sonra Osmanlılar devrinde onarılıp kullanılmıştı.

Nicomedia-İzmit içinde Roma devrine ait olarak görülen eserler hiç şüphesiz yüzyılların ve geçirdiği depremlerin sonucu olarak çok fazla tahribata uğramıştır. Günümüze ulaşan

izlerden muhteşem bir tiyatroya, çok güçlü surlara, kilometrelerce yoldan getirilen suyun taşındığı su kemerlerine, büyük hamam kalıntlarına, kaplıca izlerine ve kalıntılara ayrıca kente kuzeyden gelindiğinde yer alan roma dönemi mezar anıtı olan tümülüsleri görmek mümkündür.

İlk çağda Nikomedia'da kentin büyüklüğünden ve arazinin yapısından ötürü biri akropolün kuzeydoğusunda, diğeri ise kuzey batısında olmak üzere iki ana nekropolisi vardı. İstanbul (D100) karayolunun Manastır bayırı çevresinde geçmesi dolayısı ile burada yapılan kazılarda, birçok mezar taşı ve lahit bulunmuştur. Şehrin batıya doğru genişlemesi sonucunda Manastır bayırının en yüksek kısmında Kırkmeşe-Zeytinlik mevkiindeki temel kazısı sonucunda dokuz odadan oluşan bir hypoge bulunmuştur ve buradaki mezar odalarında fresklere rastlanmıştır. Ayrıca yine İzmit'in kuzeyinde merkeze çok yakın arazide Kınalı-Sakarya otoyolu üzerinde Gültepe bölgesinde İzmit Müzesi tarafından yapılan kazılarda ortaya çıkarılan Roma ve Bizans dönemi nekropolü son derece de önemlidir. Mezar odaları (Hipojeler) geç Roma, erken Bizans devrine tarihlenebilir özelliktedir.

Ancak burada bulunan malzemeler değerlendirildiğinde bir manastır ve martyrion özelliği taşıdığı da anlaşılmaktadır. Kanımca kazıların sürdürülmesi gerekmektedir. Anlaşıldığı üzere burası kutsal bir alan olarak tam bir ziyaret yeri durumundadır. SEKA'da yapılan çalışmalar sırasında da çıkan mezarlar Diocletianus'dan hemen önce bu alanın nekropol olabileceğini gösteriyor. Ancak imparator şehri büyüttüğünde mezarlık sur içinde kalmıştır. Diocletianus'un imparatorluğu sırasında; (284-305) yapılan saray hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Sadece birtakım hipotezler vardır. SEKA alanı belki bir hipotez olarak düşünülebilir. Özellikle Yugoslavya Split'de bir benzeri olan Diocletianus sarayının bazı izlerini halen yapılan resmî veya gayriresmî kazılarda görmek mümkündür. Ancak tam da bu dönemin izlerini veren bazı kalıntılar, ne yazık ki bugün İzmit-Gölcük sahil yolundaki yol çalışmaları sırasında betonlandığından buraya atılan kalıntılarda tarihe gömülmüştür. Ancak SEKA arazisinde çıkan eserler hiç de azımsanmayacak kadar fazladır. Buna çöplükten çıkan Harakles tapınağına ait Herakles heykeli de dâhil edilirse kentin nasıl bir Roma kenti olduğunun da ispatlayıcısı olacaktır. Ayrıca bulunan kitabeler bölgenin tam anlamıyla bir başkent olduğunun izlerini taşırlar. Ayrıca belirli kazılarla ortaya çıkan sarnıçlar, emprovize alt yapılar ile halen sağlam olarak duran köprülerin bir kısmı yine Roma devri eserlerindedir. Ayrıca hem Roma, hem de Bizans devirlerine ait hypoge kalıntıları nekropole verilen önemi açıkça belli eder. Aslında bir başkent olarak özellikle Diocletianus zamanından itibaren aynı zamanda bir kültür başkenti özelliğini de koruyan İzmit bunun göstergesi olarak pek çok heykel ve kabartma ile süslenmişti ki zaman zaman çıkan buluntular da bunu göstermektedir. İşin ilginç yanı Constantin de bazı anıtları buradan alıp İstanbul'a diktirmişti. Bizans devrinde ise burası metropol merkezi olarak son derece önemli görülür. Özellikle Iustinianus'un yaptığı destekler ile başta eski yapıların takviyesi olmak üzere dinî yapılara da önem verdiği anlaşılmaktadır. Daha Bizans devrinde önemli bir azizin bölgede ünlendiği anlaşılmaktadır. Ve halen kutlanan özel günü yanında bölgede son derece saygı gören bir azizdir. Hagios Panteleimon İ.S. 271'de Adapazarı'nda doğmuştur. Babası ona Yunan dilini öğrettikten sonra hekimliği öğrenmesi için kendisini Efrosino hocaya göndermiş ve Hocasının ölümünün ardından kralın özel doktoru olmuştur. O yıllarda din adamı Ermolaos ile karşılaştıktan sonra hayatı değişmiştir. Henüz Hıristiyan olmayan Panteleimon, yola devam ederken efsaneye göre, yolunun üzerinde yılan ısırdığından o anda ölmüş olan bir çocuğa rastladı. O anda din adamının sözlerini hatırlayan Panteleimon hemen tüm kalbiyle Tanrı'ya çocuğu diriltmesi için dua etti. O anda çocuk sanki hiç bir şey olmamış gibi ayağa kalktı. Etrafta bulunanlar bu olayı gördüklerinde hep beraber Tanrı'ya şükrettiler. Bu olaydan sonra Panteleimon Hıristiyan olarak yaşamını insanlara

şifa dağıtarak devam ettiğine inanılır. Ancak Hıristiyan olduktan sonra saraydan kovulmuş ve başı kesilerek cezalandırılmıştır. İşte İzmit'te adını alan kilise kriptasında cesedinin olduğunun kabul edilmesi ve yüzyıllarca bu kiliseyi ziyaret edenlerin şifaya kavuştuğu inancı yapının sürekli olarak ayakta kalmasını sağlamıştır. Yapı zaman içinde yıkılmasına karşın burada yer alan ve 5-6. yüzyıllara ait olduğunu düşündüğümüz bazilikanın kriptası yakın zamana kadar ayakta durmakta idi. Hagios Panteleimon'un günü-bayramı olan 27 Temmuz'da her yıl aziz günü olarak anılmaktadır. Adına pek çok ülkede ve şehirde başka kiliseler de yapılmıştır.

Bugünkü İzmit'te Hagios Panteleimon Manastırı, şehrin batısında Manastır Bayırının batı yamacında yer almakta idi. Yapıya ait az da olsa istinat duvarları yamaçta halen görülmektedir. Yapı aslında Bizans devrinde buraya inşa edilen manastırın geç dönemde yenilenerek eski fotoğraflarda da görülen son şeklini almıştır. Orjinal halinden ise sadece kriptası kalmıştı. Ancak bu bölümde 1912 yılına kadar görülebiliyordu. Yapıya ait pek çok çizim ve fotoğraf günümüze ulaşmıştır. Yine Bizans devrine ait bir diğer eser Bekirdere mevkiinde bulunan kilisedir. 1947 yılında İzmit'in Bekirdere köprüsü mevkiindeki (Bekir Dere köprüsü; İzmit şehrinin yaklaşık olarak 3 km kuzey-doğusunda, Kandıra üzerinde yer alır) yapı aslında üç nefli bir bazilika planında yapı olmasına karşın, bunun bir alt yapı olduğu ve üzerinde haçvari bir yapının olduğu daha mantıklıdır. Bir apsis ve iki pastophorionlu bir yapıdır. Bemasız olarak inşa edilen yapının naosu üzerinde yer alan dört sütun haçvari planın izlerini taşır. Yapıda ele geçen kitabeler moloz malzeme olarak burada kullanılmıştır. Yine Bizans devrine ait bir sarnıç yapısı şehrin doğusunda Cedid mahallesinde Hastahane bayırında yer almaktadır. Ancak tüm kayıtlarda sarnıç olarak bahsedilmesine rağmen yapı aslında emprovize bir yapıdır. Üstte ise çok büyük ihtimalle bir kilise yapısına sahipti. Roma devrinde inşa edilen ve Bizans devrinde onarılarak kullanılan surların bir bölümü halen görülmektedir. Kale kısmı, Orhan Mahallesi'nde yer alır. Gerçekten burası kentin aynı zamanda akropolü olmalıdır. Surlar ise Paç Mahallesi'nden kuzeye doğru uzanır. Surlar, Terzi Bayırından batıya, oradan da Turgut Mahallesi'ne ve nihayet SEKA Fabrikası'na varır. Surların günümüzde var olmayan bir bölümü de St. Panteleimon Manastırı üzerinde yükseliyordu. Bazı araştırmacılar tarafından roma ve Bizans surları her ne kadar bıçakla kesilir gibi bölümlere ayrılrsa da bunun çok gerçekçi olmadığını düşünüyoruz. Çünkü birbirinin devamı olan ve dinî mimarisi dışında iki uygarlığın (aslında tek uygarlık) sadece devirlere göre farklılıklar göstermesi, ana şemanın her alanda aynı olması belki sadece onarılan bölümler başlığı altında değerlendirilebilir. Bizans devrinde çok fazla onarım gören surlardaki pek çok farklılığı da anlamak mümkün değildir. Ancak bu vesile ile İzmit tarihinde yer almayan Hagia Barbara şapeli adı ile bilinen surlardaki bölümü de anlamak mümkün değildir. Gerçekten burada bu isimle bir şapel inşa edilmemiştir. Ve ayrıca bilindiği üzere Kapadokyalı plan Hagia Barbara'nın da buralı olduğuna dair kesin bilgi yoktur. Anladığımız kadarı ile biraz da turistik bir amaçla yerleştirilmeye çalışılan bir bilgidir.

Post-Bizans devrinde ise hiç şüphesiz Osmanlı devrinde izin verilen ve inşa edilen yapıları bu makale sınırları içinde değerlendirmek pek mümkün değildir. Ancak bu çalışma daha sonraki bir yazımızda ele alınacaktır. Ancak şu kadarını belirtelim ki elimizdeki bilgilere göre neredeyse her köy ve kasabada bir yapı inşası için izin verilmiştir. Günümüze neredeyse sağlam gelmiş olan ve bugün İzmit'ten 30 km kadar kuzey doğuda yer alan Armaş; Aslanbey gibi Gregoryan Ermenilerin çoğunlukta olduğu bir kasabadır. 1611 yılında açılışı yapılan Armaş Manastırı Kilisesi 1717 yılında onarımına gereksinim duyulan bir durum gereği gösterdiğinde, 1720 yılında gözetmen Ngoğayos önderliğinde onarılarak, ayrıca ibadet yerinin arkasına bir anı taşı konularak yapının 1720'de toplum tarafından yapılan parasal yardımlarla onarımının gerçekleştirildiği kaydedilmiştir.

Konu başlığımız olan Yazlıkköy ise, 2004 yılında kısa bir çalışma imkânı bulduğumuz alanlardan biri idi. İzmit Müzesi başkanlığında gerçekleştirdiğimiz çalışmalar sırasında belki de çok nadir örneği görülen iki kaynak suyun oluşturduğu bir kaplıca alanı ile karşılaştık. Bizden kısa bir süre önce müze tarafından gerçekleştirilen temizlik çalışmaları sırasında kaplıca alanının ana yapısı görünümündeki hazne temizlenmiş ve kaçak olarak yapılan yeni duvar yıkılmıştır. Yaptığımız çalışmalar sırasında öncelikle haznenin içine yerleştirilmiş olan çakıl taşları ve beton asfalt taşları alandan çıkarılmış, suyun daha net olarak akması sağlanmıştır. Yine bu çalışmalar sırasında yapının gerçek yüksekliğinin daha fazla olduğu, Bizans devrinde alçaltılıp, büyük bir kemer yerleştirildiği anlaşılmıştır. Yapının suyu, iki ayrı kanaldan gelmektedir. Birincisi hemen arkada yer alan dağlık yayla bölgesi yolu üzerindeki sıcak su kaynağı, ikincisi ise yine yayla eteklerinden çıkarak alana kadar soğuk su kaynağıdır. Aslında buradaki sıcak suyun geliş nedeni çevredeki volkanik sıcak suyun yol bulmasıdır. Ancak suyun sıcaklığının fazla olmaması akla burasının bir kaplıca değil ılıca olabileceğini getirmektedir. Ancak soğuk su kaynağının sıcak suya karışarak mı ılıca olduğu, yoksa doğal hali mi ılıca bunu anlamak pek kolay değildir. Burada yaptığımız çalışma sırasında ana haznenin yıkanma havuzu şeklinde kullanıldığı anlaşılmaktadır. Arkada yer alan ikinci hazne ise bir künk yardımı ile bugünkü ana caddeye yakın alanda bulunan ikamet odalarına su sağlamak üzere kullanılıyordu. Ancak ne yazık ki bu alanlara son yıllarda yapılan bazı inşaatlar ve raporumuza rağmen sit alanı ilan edilmemesini anlamak mümkün değildir. Şu anda halen görülen yıkanma havuzu hiç şüphesiz Roma dönemi özellikleri gösteren 2. veya 3. yüzyıl mimari tekniğini belirtir. Daha sonra ise 5. ve 6. yüzyıllarda özellikle Iustinianus zamanında ihya edildiği yine alandaki malzeme incelendiğinde açıkça anlaşılmaktadır. Haznenin hemen üstünde ise anlaşıldığı üzere Bizans devrinde geniş açıklıklı kemerin üzeri kiremitlerle örtülmüştür. Haznenin hemen yanında ise yine Bizans devrine ait soğuk su getiren kanal, suyunu arkadaki dağın en üst noktasında yer alan kaynaktan almakta idi. Ancak bu kanal havuzun yanından itibaren uğradığı tahribat neticesinde sadece küçük bir bölümü günümüze kadar ulaşmıştır. Haznenin yanında yer alan ve suyun içindeki pisliklerin çökmesini sağlayan havuz ise nedensiz bir şekilde ortadan kaldırılmıştır. Su kalitesinde kükürdün yoğun olması buraya gelen ve buranın inşa edilmesinin asıl amacını da ortaya koymaktadır. Burası bir yıkanma alanından daha çok bir şifa yeri olması açısından önemlidir. Özellikle deri hastalıkları ve mide hastaları için önemli bir şifa merkezidir. Aslında günümüzde sadece havuz ve biraz aşağıda çıkarılan ikinci havuz kısımlarının kalmasına rağmen havuz alanının yaklaşık deniz tarafına doğru bugünkü ana caddeye kadar bir alanın konaklama alanı ile birlikte sağlanan aşağı yıkanma alanları olduğu anlaşılmaktadır. Kare planda inşa edilmiş konaklama alanlarının fazlalığı dikkat çekicidir. Aynı zamanda bu araya Roma devrinden itibaren çok fazla insanın gelmiş olduğu ve hatta uzun süren tedavi sonunda iyileşmeyip burada öldüğünde yine buraya gömüldüğü oldukça geniş tutulmuş nekropol alanından anlaşılmaktadır. Ki bu alanda kısa bir çalışma yaptığımızda yoğunluğun belirtisi olarak üst üste gruplar halinde mezarların da olduğunu tespit ettik. Yine ele geçen buluntulardan suyun sadece burada kullanılmadığı günlük ziyaretçilerin kaplarla su taşıdıklarını anlamaktayız. Genel olarak değerlendirdiğimizde ise bugünkü Yazlıkköy'ün neredeyse doğusunda yer alan tüm bu alanın çok daha fazla bir alanı kapladığı anlaşılmaktadır. Daha da sınırlayacak olursak havuzun önünden başlayan İlica Caddesi ile devam eden alan Cumhuriyet Caddesi'nin bitimine kadar devam etmekte idi. Aşağıda ise Barbaros Caddesi yolu ile Oruç Reis Caddesi'nin kesim yerinden aşağıya doğru Örnekevler Caddesi ile devam edip, D.130 karayolunda son bulmakta idi. Anlaşıldığı üzere burası tam bir şifa merkezi olarak inşa edilmiştir. Nekropol arazisi ise Karıncadere Caddesi'nden, Odabaşlar Caddesi'ne kadar uzanmakta idi. Ayrıca tüm bu arazi üzerinde tespit ettiğimiz üzere bol miktarda mimari malzeme yer almaktadır.

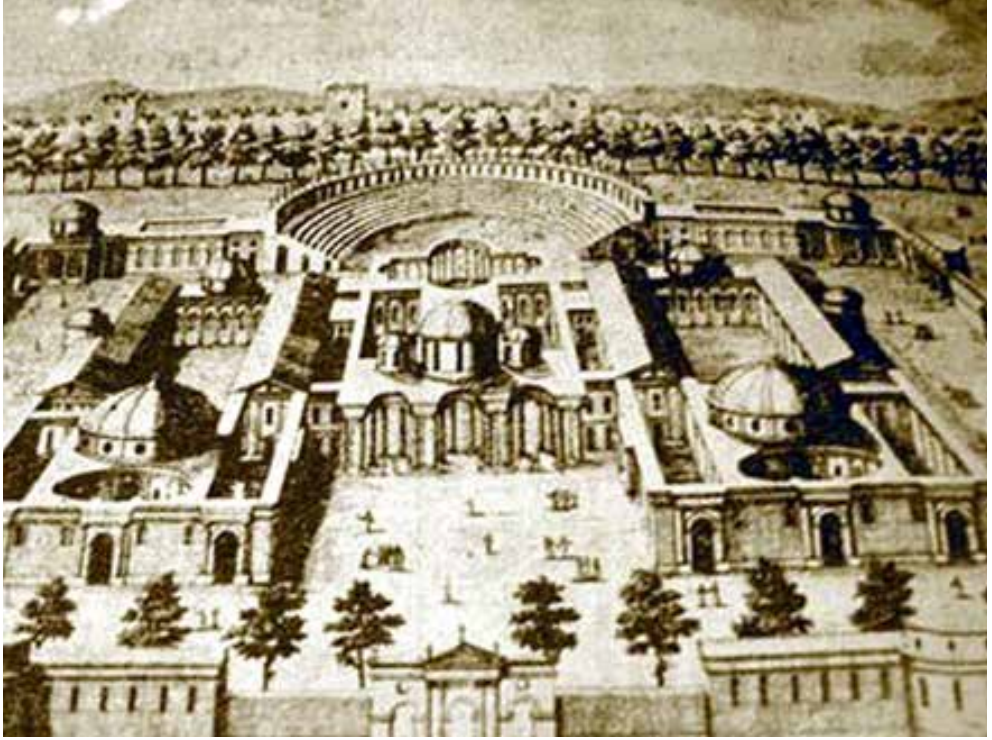
İkinci alanımız ise İzmit'e çok yakın hatta uzun bir süre tüm geçmişi İzmit'le anılan Serdivan ilçesidir. 2013 yılı içinde kısa bir çalışma şansı bulduğumuz beldede ilginç bir şekilde tescilli sadece iki mezarlık alanının yer alması dikkat çekmektedir. Alanda yaptığımız kısa bir çalışma sonucu tescile değer yüzün üzerinde evi değerlendirdik. Ayrıca Roma, Bizans ve post-Bizans ile Osmanlı devirlerine ait pek çok eser bir inceleme bile yapmadan açıkça niteliğini belli etmektedir. Serdivan bugün Sakarya iline bağlı bir ilçe olarak gözüke de tarihî coğrafya ve mimarlık tarihi açısından, İzmit ile daha yakın bir özellik taşıması açısından önemlidir. Serdivan aslında bugünkü yerleşim alanının biraz daha batısında yer alan ve kalabalık bir nüfusa sahip büyük bir köy olarak bir yerleşim alanına sahiptir. Buradaki ilk yerleşimlerin Traklar tarafından gerçekleştirildiğini günümüze ulaşan kalıntılardan anlamak mümkündür. Ancak talihsiz bir şekilde uzun süre Sakarya ili dâhilindeki geri atılmış bir yerleşim yeri olması itibari ile gelişimini ancak son yıllarda göstermiştir. Bugün ise belki de Türkiye'nin ciddi bir kentleşme ve modern anlayıştaki şehirleşmesi ile öne çıkmaktadır. Özellikle mimari dokunun gerçek anlamda çağdaş bir görünüme kavuşması çok sevindiricidir. Kent bugün şehir planlaması açısından en önemli beldelerimiz arasındadır.

Eski Serdivan'a gelince, hiç şüphesiz ilk yerleşimlerin merkez üssü olarak bu alanın tanımlanması uygundur. Etrafı dağlarla çevrili ve yanından geçen Sakarya nehri ile üzerinde yer alan Iustinianus köprüsü ve son yıllarda inşa edilen ve ilçe sınırları içinde kalan Sakarya Üniversitesi ile dikkat çeker. Gerçi üniversite inşa edilirken pek çok eser tahrip olmuş veya ortadan kaldırılmıştır, ama yine de günümüze ulaşan izlerden Traklarla başlayan sürecin, Roma ile devam ettiği, ardından Bizans devri ve nihayet Osmanlı döneminin ardından post-Bizans devri ve Cumhuriyet'le birlikte bu dönemlerin buluntularını barındırdığını görmekteyiz. Kronolojik olarak değerlendirildiği zaman Serdivan ve çevresinde göreceğimiz ilk eserler büyük ihtimalle Traklara ait olan Tümülüslerdir. Bunlardan biri Sakarya Üniversitesi'ne girmeden hemen önce 0275639-4513932 koordinatlarında aşırı derecede tahrip olmuş durumdadır. İkincisi, Serdivan ilçesi merkezinde yer alan mezarlığın içinde 0276402-4515858 koordinatlarında yer alır. Bir diğeri ise Serdivan Yukarı köy sınırları içinde 0268589-4513365 koordinatlarında yer alır ve 80 m. çapındadır. Kazım Paşa köyü Tümülüs'ü ise 22 metre çapında gayet sağlam durumdadır. Meşeli Köyü Tümülüs'ü ilginç bir şekilde daha sonra alanın Osmanlı mezarlığı haline getirilmesinden dolayı mezarlık alanı içinde kalmıştır. Tümülüs üzerindeki izlerden kaçak kazı yapıldığı anlaşılmaktadır. 26,80 metre çapındaki Tümülüs 0267931-4520395 koordinatlarında yer alır. Kırcaali köyü sınırları içinde ise üç adet Tümülüs tespit edilmiştir. Üçü de defneciler tarafından çok fazla tahrip edilmiştir. Bugünkü patika yol üzerinde aralarındaki yüz metrelik mesafelerle yan yana dizilmişlerdir. 0273539/451516, 0273713/4515238, 0273784-4515308 koordinatlarındaki Tümülüsler Trak izlerini taşırlar. Yine Serdivan sınırları içinde yer alan ve tescilli olan iki adet nekropol arazisi vardır. Ancak bu alanların tescilli durumunun biraz daha genişletilmesini düşünmekteyiz. İstiklal Mahallesi Altınışik caddesinde yer alan batı nekropolü ile Beşevler Mahallesi sınırlarında kalan doğu nekropolü arazisinde bol miktarda keramik arazi üzerinde görülebilmektedir. Yine doğu nekropolünde 0276647-4512838 koordinatlarında ve tescil edilen alanın dışında kalan arazide görülen pythos ve çevresindeki izlerden bu alanda dokuz adet mezar noktası olduğu anlaşılmakta, ancak sadece bir tanesi günümüze kadar ulaşabilmiştir. Diğerlerinin akıbeti bilinmemektedir. Pythosların yerleşimi eşit aralıklarla gerçekleştirilmiştir. Bizans devrinde ise bugünkü Çingir yokuşunda bir tepelik görünümünde olan alan içinde bir manastır inşa edildiği gözlenmiştir. Çevreye dağılmış buluntular arasında terracota olarak görülen haçlı işaretler, cam parçalar ve spolie mimari parçalar 12-13. yüzyıl özelliği taşırlar. Ancak daha sonra buraya post-Bizans devrinde ikinci bir kilise yapıldığı anlaşılmaktadır. Yayılma alanı batı-doğu yönünde olan zemin

üzerindeki izlerden bazilika karakterli bir yapının inşa edildiği anlaşılmaktadır. Tüm alanın ise bir höyük yerleşimi şeklinde ilk kullanım amacının olduğu söylenebilir. Eski yayınlardan elde ettiğimiz bilgiler ışığında burada Hagios Theodoros kilisesinin var olduğunu düşünebiliriz. Çünkü kaynaklara göre buradaki kilise eski kilisenin kalıntıları üzerine tekrar inşa edilmiştir. 80 kişilik olarak inşa edilen kilise bazilika planlıdır. İkinci kilise ise Kırcaali köyü sınırları içinde yine Bizans devrinde aynı yüzyıllarda yapılan ve 1800 yıllarında tekrar inşa edilen yapı ve iki dönemde de bazilika planının yapılan Hagia Kyriaki kilisesi olması kuvvetle muhtemeldir. Yapı anlaşıldığı üzere son yapımı 1846 yılına denk gelmektedir. Aynı kilisenin biraz ilerisinde yer alan şapel ise belirli inziva veya dualar için kullanılan bir yapı olmasına karşın günümüze sadece temel izleri kalmıştır. Son olarak ilk Serdivan yerleşmesinden günümüze kalan izler değerlendirildiğinde 0275205-4515162 koordinatlarındaki alanda bir kilisenin varlığı dikkat çeker. Geç Bizans ve post-Bizans devirlerinde burada bir kilise inşası bilinmektedir. Kayıtlardan son inşa tarihi olarak 1834 yılı verilmektedir. Profit İlyas adı ile bilinen yapının ne yazık ki bazı kullanılan parçaları arazi üzerinde dağılmış olarak halen durmaktadır. Yapı 14 X 28 metre ölçülerinde bazilika planındadır. Apsissin iki yanında pastophorion hücreleri yer almaktadır. Dışa taşkın üç bölümde pencere olduğu anlaşılmaktadır. Yapının kuzey ve güney cephelerinde üçer pencere ile aydınlık sağlanmaktadır. Yapının batı tarafında bir nartexi bulunmaktadır. Nartex önünde ise bir sundurmaya sahiptir. Yapı içinde altışardan on iki adet sütun yer almaktadır. Apsis içinde bir altar ile bir de kripta bulunmaktadır. Batı cephesinde ise kapı yanında iki ve üstte iki olmak üzere dört adet pencere bulunur. Yine yapının kuzey-batı köşesinde bir çan kulesi yer alır ki kiliseye ait iki çandan biri Yunanistan'a götürülmüş diğeri ise Adapazarı'nda durmaktadır. Yapının bazı kutsal eşyaları ve ikonları ise Yunanistan'a götürülmüş, aynı planda inşa edilmiş kiliseye yerleştirilmiştir. Ayrıca köyün hem güney, hem de kuzey girişlerinde iki adet ayazma mevcuttur. Yine Serdivan ve çevresindeki yerleşimlerde dinî mimari elemanlarından olan ayazmaların bugün çeşme olarak kullanılırsalar da gerçek varlığı anlaşılabilir. Bunlardan Kırcaali'de iki tane, Dağyoncalı'da bir tane, Yukarıdere köyünde bir tane, Selahiye'de bir tane ve son olarak da Uzunköy'de iki tane olmak üzere ayazmalar yer almaktadır. Tüm bunların yanı sıra bazı mimari ve küçük eser parçaları da Roma ve Bizans devirlerinin belgeleri olarak görülmektedir. Bunlardan Serdivan Beşevler Gündoğdu sokağındaki lahit kapağı ve rolaker parçası, Dağyoncalı'daki sütunlar, Uzunköy'deki lahit kapağı, Çubuklu'daki sütun, Yukarıdere'deki kaide gibi onlarca malzeme araziler üzerine dağılmış olarak durmaktadır. Tüm bunların yanı sıra seyahatnamelerde bahsedilen ve en son yaklaşık olarak iki yüz elli sene önce görülen ve kitabesi kopyalanan kitabeli iki sütun kaidesi de yine tanımlandığı gibi bir kahvehane köşesinde zemine betonlanmış olarak durmaktadır. Ayrıca bölgedeki diğer yapılarla ilgili olarak yaptığımız araştırmalar daha geniş bir biçimde yayınlanacaktır. Ancak şunu da belirtmemiz gerekir ki Serdivan ve çevresindeki gerek çok çeşitli ev mimarileri ve gerekse Türk-İslam yapıları ile son derece zengin Osmanlı mezar taşları gibi eserler bu makale kapsamı dışında kaldığından ele alınmamıştır. Son olarak Serdivan sınırları içinde kalan ve Bizans devrinde Iustinianus zamanında büyük bir gayretle yapılan, ancak tamamlanamayan köprüden de bahsetmek gerekir. Ayrıca Iustinianus'un Sakarya Nehri ile İzmit körfezini bağlama çalışmaları yapılan kanal ile bitmek üzere iken yarım kalması da ilginç bir çalışma olarak tarihteki yerini almıştır. Bizans devrinin en önemli anıtlarından biri olarak bugün Serdivan sınırları içinde kalan Iustinianus Köprüsü, hiç şüphesiz sivil mimari olduğu kadar askerî mimari olarak da Bizans'ın en önemli eserlerinden biridir. Anadolu'nun bu dönem ve öncesine ait köprüleri hakkında birkaç yayı dışında çok fazla çalışma yoktur. Anadolu'nun bu devire ait en önemli köprülerinin başında belki de ilk örnek olduğunu bildiğimiz ve imparator Theodosius'a verilen bir mektuptan öğrendiğimiz kadarı ile

Kızılırmak üzerinde yer alan vekral yolu üzerinde olduğu bilinen Kayseri Galatia üzerindeki köprüdür. Ancak hakkında kalıntı anlamında bir şey yoktur. Ancak Çeşnigir, Küçükçekmece, Büyükçekmece, İstanbul içinde Blakherna, Hagios Calliniqe ile Pandelimon köprüleri Bizans olarak kayıtlara geçmiş bir kısmı sağlam köprülerdir. Ayrıca yine İstanbul İhlamur'daki Hagios Mamas, Kadıköy'deki Khalkedon ile Yeşilyurt köprüleri yine bu dönemin önemli eserlerindedir. Tüm bunların dışında yine İstanbul'da Haliç içinde yer alan bazı köprüler yapılmışsa da haklarında çok fazla bir bilgi bulunmaz. Belki de Bizans'ın günümüze ulaşan en sağlam yapılarının başında bugün Adapazarı çevresinde bulunan Iustinianus köprüsüdür. Bugün köprünün bulunduğu arazi Adapazarı yani Akova Ovası içinde bir nehrin kolları üzerinde yer alır. Deniz seviyesinden yaklaşık otuz metre yukarıda bulunan alanın yakın çevresinde Nikomedia (İzmit) ve Prusias (Üskübü Konuralp) yer almaktadır. Ancak bu iki kentin geçmişi antik kent yapılarına ulaşmasına rağmen konumuz olan alanların geçmişinin bu konuda zayıf olması ve sadece köprünün öne çıkması bu alanlardaki coğrafi şartlarla doğru orantılı gibi gözükür. İstanbul'dan başlayan antik yollar buradan geçmesine rağmen şehir yerleşiminin olmaması, sadece küçük dinî merkez durumunda kalması da aynı nedenlerdendir. Bunun nedeni ise büyük ihtimalle coğrafi olarak Sakarya nehrinden kaynaklanmaktadır. Iustinianus tahta geçtikten sonra ilk iş olarak İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan büyük yolları inşa etmekle işe başladı. Hiç şüphesiz bunların en önemlisi İzmit'ten Kapadokya'ya oradan da Suriye'ye kadar olan güzergâhtı. İşte tam bu ovanın güneyden kuzeye akan Sakarya (Sangarius) nehrinin sık sık yatak değiştirmesi ve kollarının düzensiz oluşu tüm buradaki yerleşimleri olumsuz kılmıştır. Bahsi geçen köprü ise bu ovanın tam batısında yer almaktadır. Ve bugün Beşköprü adı ile anılmaktadır. Iustinianus tarafından yaptırılan ve Pentogephyria adı verilen köprünün altından hatırı sayılır bir su geçmemektedir. Köprü Iustinianus devri imar faaliyetleri ile ilgili belgelerde bahsedilmektedir. Köprü, Bizans devri köprüleri içinde en sağlam ve güzeli olarak bilinir. Sekiz gözlü olan köprünün en ortada yer alan en geniş gözü 33 metre genişliğindedir. Köprü ise 429 m. uzunluğundadır. Büyük kemerlerin arası 23, ayakların uzunluğu ise 6,5 m.dir. Büyük kalker taşlarından inşa edilmiştir. Ancak sayılar arasında tutarsızlık bulunur. Çünkü eski çizimlerde ortadaki sekiz kemerin dışında dört tane daha kemer vardır ki toprakla kapandığı düşünülebilir. Eski çizimlerde yine köprü ayakları altı cepheli olarak gösterilmiştir. Bu özelliği ile Paris köprülerine benzer. Göl Yanındaki tarafta *arc de triomphe* şeklinde yarım daire biçiminde bölüm yer alır ki burada büyük bir kapı vardı. İçinde ise helezon şeklinde merdivenler yer almakta idi. 553 yılında Iustinianus İranlılarla ciddi bir anlaşma yaptı. Hemen arkasında ise M.S. 561 yılında bu köprünün inşasına girişti. Yaptırılan köprüde bazı küçük onarımlar yapılmış olsa da çoğu bölümü günümüze orijinal gelmiştir. Prokopios tarafından yazılan *Des Aedifices* adlı (Binalar kitabı), henüz yazma aşamasında iken bu köprünün inşasına başlanmamıştı. Yazar kitabında köprüden bahsederken suların bu noktada çok güçlü aktığını ve çok derin olduğunu belirtmektedir. Köprünün yapımından hemen önce ise insanlar bu suları geçememekte ve büyük zayıatlar vermekteydi. Bazen de suların üzerine yan yana sandallar yerleştirmekte ve üstünden yürümekteydiler. Ancak bu teknikle geçişler sonucu o kadar ölüm gerçekleşti ki sonunda bundan vazgeçtiler. Çünkü bu aynı zamanda kayıkların da parçalanmasına neden oluyordu. Bunun üzerine Iustinianus harekete geçerek çok kısa bir zamanda köprünün bitirilmesini emretti. Ve gerçekten de kısa bir zaman zarfında bitirildi. İmparatorluğunun otuz dördüncü yılı yani miladi olarak 561 yılında bitirildiği anlaşılan köprünün gerçekte başlanıldığı mı yoksa bitirildiği yıl mı olduğu biraz karanlıkta kalmaktadır. Bunun yanında bu kadar güçlü akan bir nehrin üzerinde köprü yapmak son derece zor olduğundan bazı yazarlar bu problemi nehrin yatağının değiştirilerek halledildiğini belirtir. Constantin Porphyrogenetos bu eserden bahsederken *optimatum* dairesi kenarları görülmeye değer bir köprüye kavuşan Sakarya nehri ile sınırlıydı der. İşin

Diocletian Sarayı'nın bulunduğu alan

Eski İzmit

Eski Serdivan Kilisesi

Eski Serdivan Kilisesi kilise eşyası

Yıl 1904, bu tarihte nüfusu 1500 civarında olan Serdivan Köyü'nün genel bir görünümü.

İzmit sarnıç-alt yapı

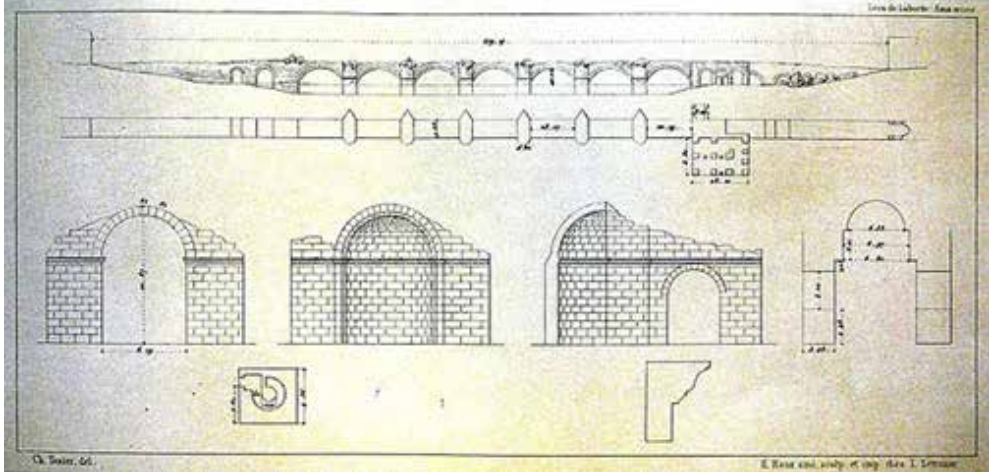
İzmit'te bulunmuş Constantius II'ye ait madalyon

Serdivan Justinianus köprüsü-1

Serdivan Justinianus köprüsü-2

Serdivan Justinianus köprüsü-3 eski çizimler

Yazlıkköy ikamet alanı

Yazlıkköy ikamet alanındaki buluntular

Yazlıkköy ikamet alanları

Yazlıkköy nekropol alanı-1

Yazlıkköy nekropol alanı

Yazlıkköy kaplıcası

Yazlıkköy kaplıcası üst örtüsü

Yazlıkköy kaplıcası içi

Yazlıkköy kaplıcası iç dolgu

Yazlıkköy kaplıcası aşağı alana su veren künkler

Yazlıkköy üç katlı mezar

KISA KAYNAKÇA

- Aksoy, T, **İzmit Su Yolları**, İzmit, 2000.
- Aksoy, T, **Kocaeli Kültür Envanteri**, Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Yayınları, 2011.
- Arabacıoğlu, A. M, **Nikomedea (İzmit) tarihi** Lisans Tezi, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, 1965.
- Baruyr, M.; Asdğik, M., **Armaş Dinsel Okulu**, Çev. Agopİnesyan, Kantzasar, 1998.
- Balkı, Ş, **Nicomedia'nın Büyülü Yüzü İzmit**, Kocaeli, İzmit Rotary Kulübü, 1999.
- Bosch, C, **İzmit Şehrinin Muhtasar Tarihi**, Çev.O.N.Arıdağ, İstanbul, 1942.
- Bosch, C, **"Bithynia Tetkikleri"**, Çev. Sabahat Atlan, TTK, Belleten, Ankara, 1946. s. 29-53.
- D'Alessio, Le Tombeau de Saint Pantaleemon a Nicomedie, **Actesdu VI. Congres International D'Etudes Byzantines** (Paris 1948), II (1951).
- Demir, Z, "Kınalı-Sakarya Otoyolu 88. Km İzmit Nekropolü Kurtarma Kazısı". **III. Müze Kurtarma Kazıları Semineri**, 27-30 Nisan 1992. s. 229-249
- Demir, Z, "Kınalı-Sakarya Otoyolu 88. Km İzmit kesimi Gültepe Park alanı Nekropolü1992 yılı Kurtarma Kazısı". **IV. Müze Kurtarma Kazıları Semineri**,26-29 nisan 1993,s.357-375
- Dernschwam, H, **Tagebuch Einer Reise nach Konstantinopel und Kleinasie (1553-55)**, München und Leipzig, 1923.
- Dirimtekin, F, **"Pelekanon, Philokrini, Nikitiaton, Ritzion, Dakibyza"**, **Fatih ve İstanbul: İstanbul Fethi Derneği 2: 1954**, s.45-78
- Dukas, V, **Bizans Tarihi**, Çev. V.Mirmiroğlu, İstanbul Fethi Derneği İstanbul Enstitüsü Yayınları, İstanbul,1956.
- Duyuran, R, "İzmit Ve Silivri'de Yapılan Arkeolojik araştırmalar 1947-1948", **Belleten**, XV, Ankara, 1951. s. 213-218
- Ebcioglu, İ, "İzmit Definesi", **İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı**, XIX 1967. S. 166-174
- Ertuğrul, Ö, "Bizans'ın Kültür Hayatı Üzerine", **Sanat Tarihi Araştırmaları Dergisi**, C. III, S. 8, 1990. s. 29-37
- Ertuğrul, Özkan; **İstanbul'da Bizans devri Su Mimarisi**, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü yayınlanmamış Doktora tezi, İstanbul 1989
- Eyice, S. "Monuments byzantins anatoliens inédits où peu connus", **Corsidi Culturusul l'Arte Ravennate e Bizantina**, XVIII, 1971. s. 309-332
- Eyice, S, "Türkiye'de Bizans Mimarisi Hakkındaki Yabancı Araştırmaların Kısa Tarihçesi (İkinci Dünya Savaşına Kadar)", **Sanat Tarihi Yıllığı**, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, 1976, s. 453-469.
- Fıratlı, N, **İzmit Rehberi**, İstanbul, T.T.O.K, 1959.
- Fıratlı, N, **İzmit Şehri Ve Eski Eserler Rehberi**, İstanbul, 1971.
- Foss, C, "1984 Yılı Kocaeli Ve Kütahya Ortaçağ Kaleleri Araştırması", **III. Araştırma Sonuçları Toplantısı**, Ankara, 1985, s.137-141
- Foss, C, **Anadolu'daki Ortaçağ Kalelerinin İncelenmesi II: Nikomedia**, Çev. F.Y.Ulugün, İzmit RotaryKulübü Kültür Yayını, Kocaeli, 2002.
- French, D, "1994 Araştırma Döneminde Roma Yolları, Mitaşları ve Yazıtları", **XIII Araştırma Sonuçları Toplantısı**, C.I, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara, 1996, s.1-7
- Galitekin, A. N, **Ord. Prof. Dr. A. Süheyl Ünver'in Defter ve Dosyalarında (Kocaeli) İzmit - Gebze**. Seçil Ofset. İstanbul, 2010.
- Gibbon, E, **Roma İmparatorluğu'nun Gerileyiş ve Çöküş Tarihi: Bizans**, Çev. A. Baltacıgil, Arkeoloji ve Sanat Yayınları, İstanbul, 1994
- Grelot, G. J, **Relation Nouvelle D'Un Voyage De Constantinople**. Paris, 1689.
- Janin, R, **Constantinople Byzantin**, Paris, 1950.
- Libanius, **Autobiography, Oratıon I**, Çev. A.F.Norman, Oxford, 1965
- Lubenau, R, **Beschreibung der Reisen des Reinhold Lubenau**, ed. **W. Sahn**,Konigsberg, 1914.
- Lucas, P, **Voyagedu Sieur**, Paris, 1712.
- Mango, C, **Bizans Mimarisi**, Çev. M. Kadiroğlu, Ankara, 2006.

- Nakracas, G, **Anadolu ve Rum Göçmenlerin Kökeni**, Belge yayınları, İstanbul, 2003
- Ostrogorsky, G, **Bizans Devleti Tarihi**, Çev. F.İşiltan, TTK, Ankara, 1995.
- Öztüre, A, **Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi**. Avni Öztüre Yayınları, İstanbul, 1981.
- Pischel, G, **Sanat Tarihi Ansiklopedisi**, Çev. H. Kuruyazıcı, Ü. Alsaç, C.I, Görsel Yayınlar, 1981.
- Plinius, **Naturalis Historia**, Çev. H.Rackham, Londra, 1938.
- Pogodin, P. D; Wolf, O. F, **Nicomedia, Isvestia de l'Institut Russe de Constantinople**, II, 1897.
- Ross, A. Ç, "İzmit'te Arkeoloji Ve Yüzey Araştırmaları", **I.Uluslararası Kocaeli ve Çevresi Kültür Sempozyum Bildirileri**, s. I-II Kocaeli, 2007.
- Ross, A. Ç, **Antik İzmit Nicomedia**, Delta Yayıncılık, İstanbul, 2007.
- Ruge, W, "Nikomedeia", **Pauly- Wissowa, Real enzyklopaedie**, C. XVIII, 1936, s. 468-492
- Sarıoğlu, M, **Kocaeli-İzmit Bibliyografyası (1932-2002): Bütün Yönleriyle (Seçilmiş)**, Kocaeli Üniversitesi, Kocaeli 2003.
- Sevin, V, **Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası**, Ankara, Türk Tarih Kurumu Yayınları 2001.
- Simeon, **Tarihte Ermeniler (1608-1619)**, Çivi Yazıları Yayınları, İstanbul, 1999.
- Soykan, C, "Ekrem Bey adasında ki Bizans Manastırı ve civarında ki Bizans kalıntıları", **İ.T.Ü Mimarlık Tarihi Ve Restorasyon Enstitüsü Bülteni**, C.I, S. 4, 1975.
- Şahin, S, **Neufunde von antiken Inschriften in Nikomedeia (İzmit) und in der Umgebung der Stadt**,Münster, 1974.
- Tekin, O, **Eski Anadolu ve Trakya, Ege Göçlerinden Roma İmparatorluğunun ikiye ayrılmasına kadar (M.Ö 12-M.S 4. Yüzyıllar Arası)**, İletişim Yayınları, İstanbul, 2007.
- Texier, C, **Küçük Asya. Bithynia**,Çev.R.Kaplanoğlu, İstanbul, 1997.
- Texier, C, **Description de l'Asie Mineure**, C.I, Paris, 1839.
- Tunay, M. İ, **Bibliyografya: Nezir Firatlı, İzmit Şehri Ve Eserleri Rehberi**, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1972.
- Ulugün, F. Y.; Bakan, M.; Aksoy, T.; **Kocaeli ve Çevresi Tarihi II Roma Dönemi Bithynia**, KYOD Tarih Yayınları, 2007
- Ulugün, F. Y, **Seyahatnamelerde Kocaeli Ve Çevresi**, İzmit RotaryKulübü Kültür Yayınları, İzmit, 2008.
- Ulugün, F. Y, **Kocaeli ve çevresi tarihi III: Bizans, Selçuklu ve Haçlılar dönemi**, Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği, Kocaeli, 2010.
- Ulugün, F. Y, **Kocaeli ve Çevresi Tarihi: Bithynia Arkeolojik Epigrafik Nüvizmatik Bibliyografyası**, Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği Tarih Yayınları, (Nisan 2006).
- Umar, B, **Bithynia**, İnkılap, İstanbul, 2004.
- Villehardouin, G, **La Conquête de Constantinople**, Çev. E. Faral, C.I (1199-1203), C.II (1203-1207), Paris, 1938.
- Vryonis, S, "Bir Dünya Uygarlığı: Bizans", **Cogito**, Çev. Z. Biliz, YKY, S:17, (9.Baskı), İstanbul, 2012, s.37-51
- Vural, V, **İzmit Bizans Devri Eserler**, İstanbul Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Sanat Tarihi Bölümü Lisans Tezi 1977.
- Whitby,Michael;Justinian's bridge over the Sangarius and the date of Procopius' de Aedificiis, **The Journal of Hellenic Studies**,s..105(1985) s.129-148
- Yakup, A.; Yakup, Ö., **Bithynia Tümlüğü İçinde Akmeşe (Armaş)**, GDK Yayınları, İstanbul, 2012.
- Yerasimos, S, **Les Voyageurs Dans L'empire Ottoman (XIV-XVI siècles)**, Imprimerie De La Societe Turque D'histoire, Ankara, 1991.
- Yeremyan, M, **Armaş Tarihi**, Erivan, 1991
- Yüce, R, **Kocaeli Tarih Ve Rehberi**, Türk Yolu Matbaası, İzmit, 1945.
- Yüksel, G, "Nicomedia'nın Yitirilen Kültür Mirası, Pantaleimon Manastırı". Kocaeli Yüksek Öğrenim Derneği Yıllığı, 2004.
- Zeyrek, T. H, **Nicomedia Arkeolojik Açından Bir Değerlendirme**. İstanbul, 2005.

A THEOLOGIAN AARON BEN ELIYAH (1300-1369): ONE OF THE MOST IMPORTANT SPIRITUAL LEADERS OF NICOMEDIAN KARAIM COMMUNITY

Gerşom QIPRIŞÇI*

The Term Karaim

Karaim in Hebrew and Russian, *Karaites* in English and French, *Karaimler* and *Karaylar* in Turkish and other Turkic languages are but different names to designate an ancient religious group\community of the followers of Torah of Moses (*Tevrat Musa* in Turkish) or Old Testament alone, who – similar to Samaritans, – separated themselves from the (Orthodox) Jews many centuries ago.

Unlike their spiritual opponents –the Rabbinic (Orthodox) Jews– the Karaim do not recognize the so-called Oral or second Torah, arguing that God revealed Himself to the Sons of Israel in the one and only text – the Torah of Moses which was written down in the Pentateuch.

If there are several theories about the origins of the early Karaim prior to the 8-10th century it is quite common today in research to consider Karaim as a religious movement of a scripturalist (i.e. Torah of Moses alone/Hebrew Scripture alone) nature, which emerged from different previously existed groups, sects and even possibly tribes converted to Karaism in the large areas of Persia and Babylon, Middle East, Byzantium-Turkey, Caucasus and the Crimea.

Karaim in Byzantium-Turkey

In his pioneer study 'Karaites of Byzantium' (1959) Zvi Ankori, one of the first researchers of the Karaim in that area designates the formative years of Karaism in the territory what is today the modern day Turkey as 970-1100.

In spite that there are two major monographs – that of Zvi Ankori himself and that of Daniel Lasker's 'From Judah Hadassi to Elijah Bashyatchi: Studies in Late Medieval Karaite Philosophy', Leiden/Boston: Brill, 2008. as well as some research done by Turkish scholars, the state of research of the Karaim in Turkey is still somehow poor, which is also mentioned by Meira Polliack in her preface to one of the most fundamental books on Karaism 'Karaite Judaism' (Leiden/Boston: Brill, 2003).

* Dr, The Leiden Research Institute for Rational Monotheism, Director, The Abraham Firkovich Heritage Institute, Director, e-mail: abba.gershom@gmail.com

Karaim in Nicomedia

The current conference is dedicated to the history of Nicomedia that is why our paper will present our current knowledge about the Karaites of that city. Nicomedia (Izmit) is an important city in today Turkey as well as it was an important city at the past. Nicomedia as the hub of nearly all Anatolian roads was a natural gateway to the Bosphorus and the carrying trade of the city, its commerce, its importance as the royal capital attracted Karaim to settle in the city and its suburbs. Even though we do not have direct evidence of presence of Karaim in the formative years of Karaism in Nicomedia some non-direct sources suggest so.

In his 'Karaitic Encyclopaedia' published in Frankfurt-on-Main 1995, Nathan Schur in two articles 'Nicomedia' and 'Aaron ben Elijah of Nicomedia' presumes that the Karaite community existed there already in the 13th century (and possibly earlier), and that the standard of learning and education of some of its members was of a high order.

All it means that although we do not know much about Karaite presence in the city we have some knowledge about one of the most influential Karaite philosophers and theologians ever Aaron ben Elijah of Nicomedia who happened to live in the city.

Aaron ben Elijah (appr. 1300-1369) of Nicomedia was indeed one of the most influential Karaite philosophers, scholars, theologians and poets.

Aaron ben Elijah was a proponent of a Karaim version of the Muslim philosophical school of *kalam*, namely of the *madhab/school of thought of Mu'tazila*. That is why in order to understand what was so special about him in the history of Karaism in general and in the history of Nicomedian Karaim theological school in particular one should place this theologian in the context of his epoch and even to start a bit earlier.

As it was mentioned earlier Aaron ben Elijah, being Karaim, belonged to the Karaite version of the Muslim Mu'tazila *madhab/school* of theology.

According to the definition given by Brill's Encyclopedia of Islam, the Mu'atazila is the name of a religious movement founded at Basra, in the first half of the 2nd Hijra/8th century CE by Wasil b. 'Ata' (d. 131/748), subsequently becoming one of the most important theological schools of Islam. The origin of this term -which has the sense of 'those who separate themselves, who stand aside'- remains enigmatic.

According to the Routledge Encyclopedia of Arabic Literature, members of the Mu'tazili school preferred to be known as the 'Champions\People of Monotheism and Justice' (ahl *al-tawhidwa-al-'adl*). They were proponents of a rationalist attitude towards theological discourse and they claimed that the obscurantism and absence of reasoning of most of their fellow Muslims prevented from Muslims to keep the true Monotheism and Justice. Willing to make Islam's case strong against the challenges of other religious traditions, the Mu'tazilis used the tools of reasoning borrowed from Greek and Hellenistic sources in the service of Islam.

Weiss, the author of the article adds that 'although an orthodox theology formulated principally by the Ash'ari school would challenge these Mu'tazili positions on equally rationalist grounds, the Mu'tazilli school proved to be a major stimulus to theological thought and continues to represent a heritage valued and to some extent utilized by Muslim thinkers'.

Principles of Mu'tazila

Based on the Mutasilite writings of Muslims, Jews, Qara'im, and Christians of the Middle Ages, i.e. all those who were involved in Mu'tazilite discourse, it is possible to formulate the five basic tenets or principles of Mutazilism:

The first is the Divine unity, *al-tawhid* (in Arabic)/*yichud* (in Hebrew),

The second is the Divine justice, *al-`adl* (in Arabic)/*sedeq* (in Hebrew),

The third is the Divine promise and threat, *al-wa`dwa-al-wa`id* (in Arabic)/*sakharwa-onesh* (in Hebrew),

The fourth is the place between the two places, *al-manzilahbayn al-manzilatayn* (in Arabic)/*beysadiq la-rasha'* (in Hebrew),

The fifth is commanding the good and prohibiting the evil, *al-amr bi al-ma`rufwa-al-nahy `an al-munkar* (in Arabic)/*sur me-ra' wa-'ase tov* (in Hebrew),

After the nearly complete disappearance of Mu'tazili theology among Muslims and Jews with the rise of Muslim and Jewish Orthodoxy, they were Karaites who still adhered to the principles of Kalam in general and Mu'tazili in particular.

It is also very important to stress that Aaron ben Eliyah of Nicomedia had important predecessors among Karaim Mu'tazila and was in fact one of the last really important Mutazila among Karaim in general and those of Turkey in particular. He continues to use rationalistic arguments from his Karaim predecessors of earlier period, for example these of Jerusalem scholars of 11 century, such as Yusuf al Basir and Yeshuah ben Yehudah, who in turn were loyal pupils of the greatest Muslim mutazili scholar, Kadi Abd-al-Jabbar.

As Daniel Frank argues in one of his article about Karaim, Aaron ben Eliyah belongs to the so-called post-Maimonidean period of Karaism and was an adherent of Muslim Kalam school even when the school was not popular anymore among the Muslims.

Aaron ben Eliyah's views are summarized in three books which till present days are in use among Karaim.

In the first book, *Etzhayyim* (1346; "Tree of Life"), Aaron ben Eliyah tries to create a Karaim *Mutazila kalam* counterpart to Maimonides' Aristotelian philosophy. It was a kind of 150 years delayed Karaim answer to the Maimonides' 'Guide to the Perplexed'.

Modelled on the Maimonides own 'Guide to the Perplexed', Aaron ben Eliyah's 'Ets Hayyim is the first major Karaim work of religious philosophy written in Hebrew. Similar to Maimonides, Aaron ben Eliyah claims that religious philosophy was an original component of the religion of the sons of Israel. But while Maimonides uses Aristotelianism as the speculative system, Aaron ben Eliyah is a staunch proponent of the Mut'azila kalam. Where Maimonides harshly criticizes kalam (Guide to the Perplexed, for example 1: 73-6), Aaron defends Mu'tazilite teachings or sometimes tries to harmonize them with Aristotelianism.

Prof. Aaron Maman clearly shows in his article 'Karaite Hebrew' that Byzantine Karaim attempted to create their own Hebrew vocabulary based on Torah language and different from that of Talmudic Orthodox Jews – the Rabbanites.

And it is important to stress that Aaron ben Eliyah tries to use such a specific Karaim vocabulary in Hebrew as well. Even though critical to the Jewish Orthodox attitude to the Torah, Aaron ben Eliyah's 'Ets Hayyim is more a Mutazile kalam response to Aristotelianism rather than the usual Karaim critique of Jewish Orthodoxy.

In his second book, Gan Eden (1354; “The Garden of Eden”), Aaron ben Eliyah sought to write down the Karaim code of law where through reasoning and scripturalism he attempts to create a different code of practical law from that of his Jewish orthodox opponents. As the usual Karaim way, he tries to base his laws on Bible rather than on the Talmud of the Jews.

The third book of Aaron ben Eliyah, Keter Torah (1362; “Crown of Law”), is a commentary on the Torah of Moses, based on the so-called Peshutoshel Miqra, a more literal interpretation of the text based on plain meaning of the words, reason, common sense and Hebrew linguistics.

Aaron ben Eliyah also composed poems and hymns which were included later in Karaim prayer book. Among Karaim of his own and later generations his books were of great authority. There is no doubt however that further research about the Karaim in Turkey in general and those in Nicomedia in particular is required.

I would like to thank all the organizers of the conference for the opportunity to shed some light on the history of my Karaim people –in Turkey in general and in Nicomedia\ Izmit in particular.

OSMANLI ARKA PLANINDA KOCAELİ VE ÇEVRESİNDE SELÇUKLU HÂKİMİYETİ

Recep YAŞA*

Kocaeli Marmara Bölgesi'nin doğusunda, İzmit Körfezi'nin kuzey ve güneyindeki bir alana yayılmıştır. Aynı ismi taşıyan körfezin nihayetinde, Kocaeli (Koca İli)'nin merkezi İzmit şehri yer alır. Bitinya Kralı I. Nikomedes tarafından kurulan ve ismini ondan alan Nikomedeia (İzmit)¹ şehri, Araplar ve Selçuklular döneminde Nikomedeia'ya (Nikomedia) dönüşmüştür², Osmanlıların ilk dönemlerinde ise İznukumid, bir süre sonra da İznikmid adını almıştır³. Türkçe kaynaklarda da İznikmid şeklinde yer alan bu ad halk tarafından kısaltılarak İzmid'e çevrilmiş ve bugünkü imlasıyla da İzmit şekline dönüşmüştür⁴. Kocaeli adı ise, XIV. yüzyıl başlarında, Osman ve Orhan Gazi döneminde yöreye akınlar düzenleyen Akcakoca Bey'in adından kaynaklanmaktadır. 1924'te de, onun anısına, yöreye "Koca İli" anlamında Kocaeli adı verilmiştir⁵.

Bu şehir, İstanbul'a yakınlığı ve İstanbul'a olan ilişkisi nedeniyle, tarihin her döneminde önemini korumuş, Doğu Roma başka bir değişle Bizans İmparatorluğu zamanında da önemini yitirmemiştir. İlk Selçuklu orduları Marmara kıyılarına ulaştığında, Kocaeli ve çevresini kendilerinin ve onların arkasından gelen Türkmenlerin yerleşecekleri bir saha yapmışlardır. Bu çerçevede Kocaeli ve çevresinde gelişen Selçuklu hâkimiyetini ve bölgeye yerleşimini irdelemeyi uygun gördük.

Bilindiği üzere Bizans İmparatorluğu, onuncu yüzyıl ve erken on birinci yüzyılda parlak bir güç haline gelmesine rağmen, yüzyılın sonuna doğru dağılmaya başladı. Bu süreç, iç sorunlar ve Yakındoğuda Türklerin ortaya çıkmasıyla hızlandı ve 1071'de Bizans'ın Malazgirt'te ezici bir yenilgiye uğramasıyla sonuçlandı⁶. Bu savaşın kaybedilmesi ve imparator Romanos Diogenes'in esir alınması haberi İstanbul'a ulaşınca Mikhael Dukas, yaşının erginliğe ulaştığını ilan ederek Bizans İmparatorluğu'nun başına geçti. İyi bir zekâ ve kültüre sahip bir genç imparator olmasına rağmen⁷ Bizans'ın Malazgirt yenilgisini

* Yrd. Doç. Dr. Sakarya Üniversitesi, Fen – Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Adapazarı, ryasa@sakarya.edu.tr
1 Strabon, *Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap XII – XIII – XIV)*, Çev. Adnan Pekman, İstanbul 2009, s. 55.

2 Anna Kommena, *Alexiad*, (Çeviren. Bilge Umar), İstanbul 1996, s. 126, 198, 199, 249, 301.

3 İdris-i Bitlisi, *Heşt Bihşt*, C. 1. (Haz. M. Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş), Ankara 2008, s. 233, 236, 237.

4 Besim Darkot, "İzmit", *İslam Ansiklopedisi*, C. 5/II, İstanbul 1988, s. 1251.

5 "Kocaeli Mad", *Yurt Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1982 – 1983, s.4992.

6 Nadia Maria El Cheikh, *Arapların Gözüyle Bizans*, (Çev. Mehmet Morali), İstanbul 2012, s. 178.

7 Bkz. Işın Demirkent, *Mikhail Psellos'un Khronographia'sı*, Ankara 1992, s.239 –243.

izleyen yirmi yıllık tarihi, ayaklanmalar ve suikastların doğurduğu karışıklıklar içinde geçti ve Anadolu'nun Türkler tarafından fethi, ciddi bir şekilde, onun döneminde başladı.

Bizans'ın karşılaştığı bu ağır bunalımı değerlendiren Büyük Selçuklu Sultanı Melik Şah, Anadolu'yu Türk milleti için fethetmek vazifesini Kutalmışoğlu Süleyman'a verdi. Bu enerjik liderin etrafında toplanan Türkmenler harekete geçti. Bir taraftan Kutalmışoğlu Süleyman, Mansur, Alpilek ve Devlet, Bizans'ın elinde kalan toprakları, maiyetlerindeki Türkmen boy ve oymaklarına açarken, diğer taraftan Artuk, Tutak, Afşin, Demleçoğlu Mehmet, Tarankoğlu ve Duduoğlu adlarındaki Selçuklu emirleri, Kızılırmak'ı geçip Orta Anadolu yönünde fetihlerini aralıksız olarak sürdürmekteydiler⁸. Bunların arkalarından hafif silahlı, atları, çadırları ve aileleriyle birlikte gelen ve yaylaların otlaklarına göçen Türkmen göçebeleri akmaktaydı. Anadolu'nun fethine bütün kuvvetini ve haşmetini verenler de Türkmenlerdi.

Bu durum karşısında ciddi bir endişeye düşen yeni imparator Mikhael Dukas, büyük bir ordunun başında amcası lonnes Dukas'ı Nikephoros Botaniates ile birlikte, Bizans Devleti'nin bölge komutanı asi Roussel (urselius)'i⁹ yakalamak ve Sakarya'yı geçmiş olan Türkleri durdurmak amacıyla yola çıkardı. Roussel, Sakarya ırmağı yöresinde lonnes Dukas'ın karşısına çıkarak, onu kolayca yenilgiye uğrattı ve esir aldı. Bu hareketine meşru bir bahane yaratmak üzere, esiri bulunan lonnes Dukas'ı, bütün çırpınmalara rağmen, imparator ilan ederek Sapanca Dağı'na çekildi ve İstanbul'u ele geçirmek için hazırlıklara başladı. Hiçbir engelle karşılaşmadan Boğaziçi'nin Asya kıyısına kadar ilerleyerek Üsküdar'ı yaktı ve buranın harabeleri ortasında karargâhını kurdu. Ümitsizlik ve çaresizlik karşısında kalan Nikephoros Botaniates, bu sıralarda büyük bir Selçuklu kuvvetiyle İzmit yöresinde fetihler yapmakta olan Artuk Bey'le bir antlaşma yaparak onu, Roussel'in üzerine saldırıya razı etti. Derhal harekete geçen Artuk Bey, Sapanca Dağı karargâhında bulunan Roussel'e öncü kuvvetleriyle bir baskın yaptı. Daha sonra da asıl ana kuvvetleriyle yapılan şiddetli çarpışmalarda Frank kuvvetlerini yenilgiye uğrattığı gibi, bütün çıkış yolları kesilen Roussel ile beraber lonnes Dukas'ı İzmit (Nikomedeia) yakınlarında yakalayarak esir aldı. Fakat Artuk Bey, Bizans'a rağmen, çok geçmeden esirleri fide karşılığında serbest bıraktı (1073). lonnes Dukas, İstanbul'a dönerken, Roussel Amasya ve Niksar yöresine giderek, o yöreden topladığı kuvvetler ile yeniden isyan edip, kendisine karşı gönderilen bir Bizans kuvvetini yenilgiye uğrattı¹⁰.

Böylece bir yandan Selçuklu fetihleri, öbür yandan Roussel'in isyanı karşısında Bizans'ın tehlikeli durumlara düşmekte olduğunu gören imparator Mikhael Dukas, daha sonra Bizans tahtına oturacak olan Alexios Komnenos'u Doğu Orduları Başkomutanlığı'na atayarak Anadolu'ya gönderdi. O sıralarda, pek genç yaşına rağmen, Bizans Devleti'nce başkomutanlığa atanmış Alexios, yağma için Anadolu'ya giren Selçuklu Şehzadesi Tutuş'a haber göndererek "sana yüklü miktarda para vereceğim, Roussel'i tutuklatıp bana sat ve teslim et" demiş, Tutuş da bu pazarlığa uyarak Roussel'i Alexios'a teslim etmiştir¹¹. Böylece Bizans için ciddi bir duruma gelen Roussel tehlikesi Tutuş'un yardımı sayesinde ortadan kalkmış olduğu gibi, Bizans'ın yirmi yıl sonra izleyeceği siyasetin anlaşılmasına da çok yardımcı olmuştur. Öte yandan Selçuklu kuvvetleri, bir yandan İzmit yakınlarına kadar ilerlemekte, öbür yandan da Kutalmışoğulları Kuzey-Suriye'de fetihlerini sürdürmekteydiler.

8 Mükrimin Halil Yinanç, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 86.

9 Roussel de Bailleul (Urselius), bir Norman beyi olup İtalya'ya gelmiş, Sicilya'ya hâkim İslamlar ile savaşmış, Romanos Diogenes döneminde Bizans'ın hizmetine girmiş, ancak Diogenes'in tahtan uzaklaştırılıp ölmesi üzerine, yeni yönetimine bağımlı olmayı kabul etmeyerek baş kaldırmış asi Bizans kumandanı. Anna Kommena, *Alexiad*, a.g.e., s. 16.

10 Anna Kommena, a. g. e., s. 15 - 16; M. H. Yinanç, a. g. e., s. 86 - 87; Osman Turan, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971, s. 51 - 52; Georg Ostrogorsky, *Bizans Devleti Tarihi*, (Çev. Fikret İşıltan), Ankara 1986, s.321 - 322; Claude Cahen "Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi", *Belleten*, LI/201, Ankara 1988, s.1400.

11 Anna Kommena, a. g. e., s.17 - 21; Bilge Umar, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, İstanbul 1998, s. 82.

Süleyman Şah giriştiği Kuzezy Suriye seferinden sonra tekrar Anadolu'ya dönerek fetihlerine başladı. Kısa zamanda Orta Anadolu üzerinden daha önce Selçuklu akıncılarının harekâta buldukları Marmara Denizi'ne kadar ilerledi. O, 1075 yılında Bizans başkenti İstanbul'un hemen yanında, büyük ve tarihi bir kent olan, sağlam surlara sahip bulunan İznik'i ve ona bağlı yerleri fethetti. Burasını temellerini atmakta olduğu Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkenti yapmak suretiyle, devletini kurdu¹². Böylelikle Süleyman Şah tarafından İznik merkezli Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulması, Bizans'a karşı Anadolu sınırları içinde yeni bir gücün ortaya çımasına sebep oldu. Süleyman Şah, İznik'e yerleştikten sonra Bizans'ın uğradığı sıkıntı ve isyanlardan faydalanarak hızla topraklarını genişletme ve kuvvetlendirme imkânını buldu.

Gerçekten bu sırada Anadolu'da karışıklıklar gittikçe artmaktaydı. Dizginler Bizans İmparatorluk idaresinin elinden çıkmış, bir elden yürütülen siyaset artık kalmamıştı. Nihayet Bizans ülkesinde isyanlar başladı. Anadolu orduları komutanı olan Nikephoros Botaniates, kısmen kişisel iktidar hırsı, kısmen de Mikhael Dukas'ın zayıf idare ve hâkimiyetinin aşılması gerçeği ümitsizlik duyguları yüzünden isyan ederek imparatorluğunu ilan etti¹³. Fakat Nikephoros Botaniates, ordusu bulunmayan bir kumandandı. İhtiyaç duyduğu gücü elde etmek için, daha önce Bizans'a sığınan Erbasgan'ı¹⁴ İznik'te bulunan Süleyman Şah'a göndererek ittifak önerisinde bulundu. Ülkesinin sınırlarını genişletmek isteyen Süleyman Şah, bu öneriyi kabul etti ve Botaniates ile iş birliği kurdu. Botaniates'e sanki kendi sultanı imiş gibi davranan Süleyman Şah, Antakya'dan İznik'e kadar Türk hâkimiyetindeki topraklarından geçme izni verdi. Hatta Süleyman Şah, kendi ordusunun bir bölümünü de Botaniates'in ordusuna kattı. Böylece Botaniates, İstanbul üzerine yürürken ele geçirdiği şehirlerin garnizonlarına Türkleri yerleştirdi¹⁵. Tarihte ilk defa Türk birlikleri Erdek (Kyzikos), İznik (Nikaia) İzmit (Nikomedeia) Kadıköy (Khalkedon) ve Üsküdar (Khrysopolis) gibi Marmara Bölgesi'nin bu büyük şehirleri içine girdiler. Ancak bunlar her ne kadar yeni imparatorun ücretli askerleri idiyeler de, bu şehirlerden çıkmaları hiç de kolay olmayacaktı¹⁶. Sonunda Türk kuvvetleriyle güçlenen Botaniates, 1078 yılında Bizans tahtını ele geçirip imparator olunca Süleyman Şah Üsküdar'a gidip ona konuk oldu ve saygı ile ağırlandı. Türk kuvvetlerinin, eskiden başlamış olan akınları, böylece giderek yarı yerleşim yeri olarak İstanbul Boğazı'na kadar ulaştı.

Diğer taraftan Draç Duka'sı (Askeri Vali) olan Nikephoros Bryennios¹⁷ da Avrupa eyaletlerinin askerlerini ve Balkan yarımadasındaki Peçenekleri bayrağı altında toplayarak imparatorluğunu ilan etti. Bryennios'a karşı ise, Alexios Komnenos'un idaresinde, eğitimsiz Rumlardan ve alışılmış olduğu gibi orduyu terk edip kaçan birkaç Frank'tan oluşan küçük bir ordu gönderdi.

12 Azimi, *Tarihi*, neşr. ve Türkçe çev. Ali Sevim, *Azimi Tarihi Selçuklularla ilgili Bölümler*, Ankara 1988, s.21; Osman Turan, a. g. e., s. 54; O. Turan, "Süleyman Şah", İA, C. 11, İstanbul 1979, s. 206; İbrahim Kafesoğlu, "Selçuklular", İA, C.10, İstanbul 1988, s. 379; Zeki Velidi Togan, *Umumi Türk Tarihine Giriş*, İstanbul 1981, s. 202.

13 Urfalı Mateos, *Vakayiname (952 - 1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1131 - 1162)*, Türkçe Çev. Hrnt D. Andreasyan, Ankara 1987, s. 151 - 152.

14 Bilindiği gibi sultan Alp Arslan'ın kız kardeşi Gevher Hatun'un kocası Erbasgan, Yabgulu adlı kalabalık bir Türkmen kitlesinin başında isyan etmesinden ötürü, Afşin ve diğer Selçuklu emirlerinin önünden batı yönüne kaçarak Kızıl İrmak kıyılarına kadar ulaştı. Hatta yolunu kesmek isteyen Bizans komutanı Manuel'i Sivas yöresinde bozguna uğrattı. Manuel ile birlikte Nikephoros Melissenos ve bazı Bizans generallerini de esir aldı. Bununla birlikte Erbasgan'ın Selçuklu emirleri tarafından izlenmekte olduğunu öğrenen esir Manuel, Erbasgan'ı Bizans'a sığınmaya ikna etti. Böylelikle Erbasgan, Manuel ve diğer Bizans generallerini şerbest bıraktı ve Alp Arslan'ın gazabından korkup endişe etmesi sebebiyle, ailesi ve bazı yakınlarıyla birlikte İstanbul'a gitti ve Bizans İmparatorluğu'na sığındı. Bkz. M. H. Yinanç, a. g. e., s. 68.

15 Anna Kommena, a. g. e., s.23 - 26, 61 - 70; O. Turan, a. g. e., s.55; G. Ostrogorsky, a. g. e., s. 322.

16 Steven Runciman, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I. Cilt, (Çev. Fikret İşıltan), Ankara 1986, s. 53.

17 Alexios Komnenos'un kızı Anna'nın eşi. Anna Kommena, a. g. e., s. 11; Niketas Khoniates, *Historia (Ioannes ve Manuel Komnenos Devirleri)* (Çev. Fikret İşıltan), Ankara 1995, s. 3 -5.

Ancak Süleyman Şah'ın gönderdiği yardımcı askerlerin etkin desteği ve Peçeneklerin Anadolu'dan gelen soydaşlarına karşı savaşmak istememeleri yüzünden, Bryennios bozguna uğrayıp esir alındı¹⁸.

Bu sırada, Alexios Komnenos Çorlu'da topladığı birliklerinin başına geçip İstanbul surlarına dayandığı zaman, bu sefer Anadolu'daki en büyük kumandan Nikephorus Melissenos isyan ederek Türk Sultanı Süleyman Şah ile bir ittifak antlaşması yaptı. Buna göre, Anadolu'da henüz Türklerin eline geçmemiş, Bizans Devleti bağımlısı yerel yöneticilerin koruduğu kentleri birer birer Süleyman Şah'a teslim etti. Bu siyasi değişiklik Süleyman Şah ile Bizans İmparatoru Botaniates'in arasını açtı ve İmparator, Anadolu'ya bir ordu sevk etti (1080). Bu ordu İznik'i kuşatmak veya bu esnada Eskişehir yöresinde bulunan Süleyman Şah üzerine yürümek istedi. Sonunda İznik'in kuşatılmasına karar verildi ve kuşatma bir hafta kadar sürdü. Süleyman Şah büyük bir kuvvetle yardıma geldi. Fakat Bizanslılar kuşatmayı bırakıp kaçınca, İznik'te bulunan ve Melissenos ile işbirliği yapmış olan Türkler tarafından takip edildiler. Sonrasında Süleyman Şah'ın ordusu da yetişince Bizans ordusu ister istemez savaşı kabul etmek zorunda kaldı. Şiddetli bir savaş oldu ve Bizans ordusunun fena halde yenilgisiyle bitti¹⁹. Bizans ordusunun savaştığı bu sırada, elini çabuk tutan Alexios Komnenos, İstanbul surlarına dayanarak Edirne Kapı yanındaki burcu, dolayısıyla kapıyı savunan Alman paralı askerlerinin komutanını satın alıp İstanbul'a girmeyi başardı ve imparator oldu. Tahtını kaybeden Nikephoros Botaniates, İstanbul patriğinin tavsiyesine uyararak, hayatının geri kalan kısmını keşiş olarak geçirmek üzere saraydan çekildi²⁰.

Bizans İmparatorluğu'nun başına geçen Alexios Komnenos, Anadolu'da Bizans İmparatorluğu hâkimiyetinin artık fiilen sona erdiği gerçeğini kabullenerek ve komşusu İznik'i başkent edinmiş olan Süleyman Şah'la ilişkilerini buna göre düzenlemek zorunda kaldı. Türklerin her tarafta yayılmalarına ve henüz ele geçmemiş yerleri almalarına engel olamadı. Süleyman Şah bütün Marmara Deniz'i sahillerine hâkim oldu. Bursa ve İzmit başta olmak üzere Bitinia (Bithynia) havzasındaki bütün şehirler kendiliklerinden birer birer teslim oldular. Sonrasında Süleyman Şah bütün Kocaeli Yarımadası'nı hiç direnme olmaksızın baştanbaşa geçerek İstanbul Boğazı'na kadar gelip, Üsküdar ve Kadıköy'ün de dâhil olduğu Anadolu Yakası'na hâkim oldu. Böylece Süleyman Şah, Boğaz'ın Anadolu sahillerinde gümrük daireleri kurarak gelen geçen gemilerden vergi almaya başladı²¹. Artık İstanbul Boğazı, Selçuklular ile Bizans arasında sınır olmuştu. Süleyman Şah asırlardan beri bütün Müslümanların göz diktiği, azameti ve zenginliği ile bütün şarkta bir efsane haline gelmiş bulunan bu şehri temaşa ederek, Hz. Peygamber'in "İstanbul mutlaka fethedilecektir; onu fetheden kumandan, ne iyi bir kumandan, onu fetheden ordu ne iyi bir ordudur" dediği, Bizans başkenti İstanbul'a hayretle bakmıştır.

Diğer taraftan Süleyman Şah, Kyzikos²² şehri başta olmak üzere bütün Kapıdağ Yarımadası'nı ve Marmara havzasındaki diğer kasabaları birer birer ele geçirerek Çanakkale Boğazı'na kadar olan yerleri de fethetti. Böylece Türk orduları, her iki boğazın Anadolu sahillerine yerleşti. İstanbul ve Rumeli'ye karşı tehditler hissedilir bir şekil almaya başlayınca, Bizans İmparatorluğu büyük bir endişeye kapıldı. Bizans İmparatorluğu tahtına yeni geçmiş olan Alexios Komnenos, Türkleri Boğazlar ve Marmara Denizi sahillerinden geriye atmak için, Süleyman Şah'a kimi zaman dostluk, kimi zaman da düşmanlık elini

18 Geniş bilgi için bkz., Anna Kommena, *a. g. e.*, s. 24 – 34; M. H. Yinanç, *a. g. e.*, s. 107 – 108.

19 Anna Kommena, *a. g. e.*, s. 81 – 83; M. H. Yinanç, *a. g. e.*, s. 108; O. Turan, *a. g. e.*, s. 60 – 61; G. Ostrogorsky, *a. g. e.*, s.323; C. Cahen, *a. g. m.*, s. 1409.

20 Anna Kommena, *a. g. e.*, s. 86 –94; Urfalı Mateos, *a. g. e.*, s. 154; Bilge Umar, *a. g. e.*, s. 82, 86.

21 M. H. Yinanç, *a. g. e.*, s. 109.

22 Kyzikos, Erdek ile Bandırma arasında bir ortaçağ kenti. Kalıntılarının bulunduğu alana şimdi yöre halkı Belkis diyor. Anna Kommena, *a. g. e.*, s. 65.

uzattı. Nitekim Alexios, Kocaeli Yarımadası'na yayılmış olan Türkleri, deyim yerinde ise, "taciz baskınları" düzenleyerek, İstanbul Boğazı'ndan çekilmeye mecbur etti. Sonrada Süleyman Şah'a müracaat ederek belirli bir vergi vermek karşılığında barış istedi. Bu şekilde, Kocaeli Yarımadası'ndan İzmit Körfezi'ne akan Drakon Suyu (Dil Deresi), Bizans ve Anadolu Selçuklu Devleti arasında sınır olarak kabul edilip, bir barış antlaşması imzalandı (1081). Böylece Bizans İmparatorluğu'nun hâkimiyeti, doğuda İzmit (Nikomedeia) kentini de içine alacak kadar, Kocaeli Yarımadası'na yeniden uzanmış oldu²³. Bununla birlikte, Selçuklu Devleti'nin ağırlık merkezi Marmara sahillerine intikal etmiş olduğu için, Türk nüfusunun yoğunluğu giderek bu bölgelere doğru kayd²⁴.

Süleyman Şah, Drakon Suyu anlaşmasından sonra Antakya Seferine giderken (1082), devlet işlerini yürütmek üzere, yerine İznik'te Ebu'l-kasım'ı vekil (naib) olarak bıraktı²⁵. Ebu'l-Kasım, Süleyman Şah'ın ölümünden sonra (1086), İznik'te yönetimi ele alarak altı yıl bu devleti idare etti. Çok akıllı ve cesur bir insan olan Ebu'l-Kasım daha önce Bizans ile yapılan Drakon Suyu antlaşmasını bozarak Marmara sahilleri ve İstanbul Boğazı'na akınlarda bulundu²⁶. Bu arada fethedilen Kios (Gemlik) kıyı kentindeki limanda, Bizans ile mücadele etmek için gemi yapımını başlattı. Bunun üzerine Bizans imparatoru Alexios, Türk asıllı Tacik (Tatikios) ile Manouel Boutoumites kumandasında gönderdiği iki ayrı kuvvet İzmit'i aldıktan sonra, İznik'i kuşatıp sıkıştırdılar. Ancak Büyük Selçuklu Sultanı Melikşah'ın emir Porsuk'u kalabalık Selçuklu süvari birliğiyle İznik'e gönderdiği haberi üzerine, Bizans kuvvetleri geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine Ebu'l-kasım, çekilen Bizans kuvvetlerine yetişip onlarla savaştı ve onları yenilgiye uğrattıktan sonra yeniden İzmit'i geri aldı. Bununla beraber Porsuk'un İznik'e yaklaşması üzerine, "Zorunluluğa uymayı erdem sayarak" ve aynı zamanda Bizans İmparatoruna güvenerek barış yapmak zorunda kaldı. Bunu müteakiben davet edildiği İstanbul'a gitti. Çok geçmeden İznik'i kuşatan emir Porsuk, Bizans'ın müdahalesi üzerine kuşatmayı bırakıp çekilmek zorunda kaldı. Arkasından Melikşah yine ileri gelen Selçuklu emirlerinden Bozan'ı bir süvari birliğiyle İznik'e gönderdi (1092). Bozan, İznik'i kuşatmasına rağmen, şehri ele geçiremeden Ulubat (Lopadion) Gölü taraflarına çekildi. Öte yandan Ebu'l-Kasım İznik'in kendisine verilmesini sağlamak amacıyla kardeşi Ebu'l-Gazi'yi İznik'te bırakıp, kıymeyli hediyelerle İsfahan'a gidip Sultan Melikşah'ın katına çıkmak istedi. Ancak İznik konusundaki bu isteği kabul edilmedi. Bunun üzerine geri dönmek zorunda kalan Ebu'l-Kasım, yolda Bozan tarafından yakalanıp öldürüldü. Bozan, İznik'i almadan Horasan'a doğru yola çıktı²⁷.

1092 yılında Melikşah'ın ölümünden sonra ortaya çıkan taht kavgaları sırasında Büyük Selçuklu Sarayı'ndan kaçmayı başaran Kılıç Arslan, Bizans kuşatması altındaki İznik'e gelerek, şehrin yönetimini Ebu'l-Kasım'ın kardeşi Ebu'l-Gazi'den teslim aldı. Böylece sultan unvanıyla tahta oturan Kılıç Arslan, Ebu'l-Gazi'nin yerine emir Muhammed'i İznik askeri

23 Anna Komnena, *a. g. e.*, s.124 - 126; M. H. Yınanç, *a. g. e.*, s. 114; O. Turan, *a. g. e.*, s.61, 65.

24 Bakınız, Anna Komnena "Türklerin Alexios'un gözleri önünde Marmara Denizi yöresine yerleştiğine ve tüm Anadolu'da buyruk yürüten Süleyman'ın İznik (Nikaia)'i üst edindiğine, bizim imparatorluk dediğimiz sultanlık merkezinin de orada bulunduğu, sürekli olarak öteye beriye akıncılar gönderdiğine, Bithynia ile Thynia'nın komşu (kendi başkenti İznik'e komşu) tüm ülke bölümünü talan ettiğine, Bosphoros/ İstanbul Boğazı'nda şimdi Damalis kente kadar atlı ve yaya akıncılar yaptığına, pek çok ganimet devşirdiğine, hatta neredeyse denizi (Boğazı) bile aşmaya kalkışacak olduğuna işaret eder. Bizanslılar Türklerin hiç korku duymadan, her tarafta, kıyı boyundaki küçük kentlerde ve hatta kutsal yapılarda yaşamakta olduğunu, kimsenin de onları o yerlerden kovmadığını görmekte tam bir dehşete düşmüş bulunuyor ve ne yapacaklarını bilemiyorlardı" demektedir. Anna Komnena, *a. g. e.* s.124.

25 Bununla birlikte, Abu'l-Farac, Kutalmışoğlu Süleyman Şah'ın Anadolu'yu tekrar hâkimiyetini kurup Nikaia, Nokomedia ve Konya'yı fethettiğini ve Oğlu Kılıç Arslan'ı İznik'e tayin ederek Antakya'ya döndüğünü kaydeder. Abu'l-Farac İbnü'l- İbri, (G. Bar Hebraeus), *Chronicon Syriacum*, (İngilizce'den Türkçeye Çev. Ömer Rıza Doğrul), *Abu'l-Farac Tarihi*, C. I, Ankara 1987, s. 331.

26 Anna Komnena, *a. g. e.*, s. 194.

27 Anna Komnena, *a. g. e.*, 196 - 200, 201 - 202, 202- 206, 207 - 209; O. Turan, *a. g. e.*, s. 83 - 87; Ali Sevim-Yaşar Yücel, *Türkiye Tarihi*, 1, Ankara1990, s. 81; C. Cahen, *a. g. e.*, s. 1416 - 1417.

kumandanlığına atadı. Bu sırada Bizans, Kılıç Arslan'ın tarafından olmasa bile, hizmetinde olan kimseler tarafından karadan ve sahiliden sıkıştırılmaya devam edildi²⁸. İzmir ve yöresinde beyliğini kuran Çaka Bey (1081), Çanakale Boğazı ve Gelibolu Yarımadası'nı ele geçirmek suretiyle, İstanbul üzerine yürüme ve Bizans'a hâkim olma planları yapmaktaydı. En önemlisi de Rus bozkırlarından ve aşağı Tuna boylarından gelen Türklerin soydaşları Peçeneklerin İstanbul'u tehdit etmeleriydi. Böylece Bizans, Trakya'da Peçenekler, Marmara'da Anadolu Selçukluları, İzmir ve çevresinde Çaka Bey'in baskısı altında girdi.

İşte bu ciddi durumdan kurtulmak isteyen Alexios, daha ilk dönemlerinden itibaren alışılmış bir maharet ve beceriklilik anlayışı içinde, bir siyaset izlemeye başladı. Nitekim Volga Nehri'nden Balkanlara kadar sıkışmış olan Kuman / Kıpçak Türkleri ile işbirliği yaparak Peçenekleri ağır bir yenilgiye uğrattı ve Peçenek tehlikesi ortadan kalktı (29 Nisan 1091)²⁹. Öte yandan Bizans İmparatoru, Çaka Bey'i ortadan kaldırmak için, İoannes Dukas'ın idaresindeki kuvvetleri karadan, Konstantinos Dalassenos'un idaresindeki donanmayı denizden harekete geçirdi. Çaka kardeşi Yalvaç ile birlikte Midilli adasına çıkarma yapan Bizans kuvvetleriyle başarılı savaşlar yaptıysa da, Dalassenos'la barış yapıp İzmir'e çekilmek zorunda kaldı. Bu sırada Bizanslıların Marmara kıyılarındaki Selçuklu topraklarına saldırıya geçmeleri üzerine, Sultan Kılıç Arslan, Çaka Bey'in kızı ile evlenerek işbirliği ve ittifak yaptı. Bunu müteakiben Muhammed'in kumandasında gönderdiği kuvvetler, Bizanslıları yenilgiye uğrattığı gibi Ulubat Gölü ve Kapı Dağ yöresini fethetti. Ancak Muhammed daha sonra Bizans ordusuna yenilerek esir düştü. Bu sırada Çaka Bey kuvvetli bir donanmayla harekete geçip Ege adalarından bazılarını ele geçirerek Abidos (Abydos)'u kuşattı. Bunun üzerine İmparator Alexios, Dalassenos komutasında bir donanmayı Çaka Bey'e karşı gönderirken, diğer taraftan sultan Kılıç Arslan'a bir mektup yazarak Çaka Bey'e karşı harekete geçmesini sağladı. Sonunda Selçuklu - Bizans orduları arasında kalan Çaka Bey, ziyarete gittiği kayın babası Kılıç Arslan tarafından öldürülerek ortadan kaldırıldı³⁰. Böylece Türk beylerinden birini diğeri aleyhine kışkırtarak yaptığı entrikalarla siyasi hedefine ulaşan Alexios'un İstanbul'daki konumu gittikçe kuvvetlendi. Hedefi Türkleri sadece İzmit ve Marmara denizi kıyılarından değil, kılıç şakırtısı içinde tamamen Anadolu'dan geri atmaktı. Fakat ordusu küçüktü. Tecrübeli yabancı askerlere ihtiyacı vardı.

Nitekim Alexios ordusunu kuvvetlendirmek amacıyla Batı'dan ücretli asker istemeye karar vererek Papa II. Urbanus ile temasa geçti. Alexios'un düşüncesine göre, din duygusu kullanılarak papanın nüfuzu sayesinde oluşturulan güçlü ordular, Türkleri Anadolu'dan çıkartabilirdi. Nitekim gelişmeler de bu yönde seyretti. Gerçekten Batı Avrupa'da Vatikan kilisesinin önderliğinde, "Kutsal toprakları kurtarmak" sloganı ile oluşturulan ilk başıbozuk Haçlı orduları, hareketin öncüsü mahiyetinde olan keşiş Pierre l'Hermite idaresinde İstanbul'a geldi (1 Ağustos 1096) ve İmparator Alexios tarafından Boğaz'ın Anadolu Yakasına geçirildi. İzmit yönünde ilerleyen Haçlı kuvvetleri, karşılarına çıkan her şeyi yağma edip, Hristiyan ve Müslüman ayırt etmeksizin her türlü zulmü yaptılar. Ancak Emir Muhammed ve Kılıç Arslan'ın kardeşi Davud Kulan Arslan, Haçlı kuvvetlerini İzmit'e varmadan Drakon Suyu (Dil Deresi/ Kırkgeçit) yakınında pusuya düşürüp ağır bir şekilde yenilgiye uğratıp acınacak biçimde kıyımdan geçirdiler. Bu savaştan canlarını kurtaranlar ise, Bizans'ın tahsis ettiği gemiler ile İstanbul'a kaçabildi³¹. Buna rağmen Alexios mutsuz değildi. Zira, Bizans'ın sınırı olan Marmara sahillerinden ve bütün Anadolu'dan Türkleri atmak için büyük bir Haçlı ordusu harekete geçmişti. Bizans siyasetinin asıl hedefi de buydu.

28 O. Turan, *a. g. e.*, s. 96 - 97; Claude Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, Çev. Yıldız Moran, İstanbul 1979, s. 94- 95.

29 Anna Komnena, *a. g. e.*, s.213 - 251, 252 - 256; A. N. Kurat, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937, s. 214 -227; Timothy E. Gregory, *Bizans Tarihi*, Çev. Esra Ermert, İstanbul 2011, s.251 - 252.

30 Anna Komnena, *a. g. e.*, s.265 -268, 269- 271; O Turan *a. g. e.*, s. 92 - 95; A. N. Kurat, *a. g. e.*, s. 198 - 201.

31 Anna Komnena, *a. g. e.*, s. 213 - - 307; S. Runciman, *a. g. e.*, s. 101 - 103; A. Sevim -Y. Yücel, *a. g. e.*, s. 84.

Bu yenilgi sonrasında, Avrupa'da hazırlanarak harekete geçirilen Haçlı orduları İtalya ve Balkanlar üzerinden İstanbul'a geldiler. Haçlılar İmparator Alexsios ile "Bizans'tan yardım ve destek almaları karşılığında, Anadolu'da ele geçirecekleri yerleri Bizans'a bırakacakları" hususunda bir antlaşma yaptılar. Haç ile İncil üzerine yapılan yeminle Bizans'a "Bağlılık antı" ettiler (Ocak 1097). Çok geçmeden de Bizans gemileriyle Anadolu yakasına geçerek Bizans kuvvetleriyle birlikte İzmit yönünde yollarına devam edip, Türkiye Selçuklu Devleti'nin başkenti İznik'i kuşattılar. Durumu öğrenen Sultan Kılıç Arslan, kuşatmakta olduğu Malatya'dan İznik yöresine gelip kuşatmayı yarıp şehre girebilmek için sürekli olarak saldırıda bulunduydu da başarı sağlayamadı ve geri çekilmek zorunda kaldı. Bunun üzerine şehirdeki Selçuklu askerleriyle yapılan bir anlaşma gereğince, 22 yıldan beri Selçuklu başkenti olan İznik, Bizanslılara teslim edildi (19 Haziran 1097). Şehirdeki Selçuklu hazinelerini bizzat alan Alexios, şehrin yağmalanmasına izin vermediği gibi, içindeki Türklere de çok iyi davrandı ve onların kurtuluş akçesi karşılığında salı verilmesine müsaade etti³². Alexios bu başarıyı istismar hususunda acelecilik gösterdi. İmparatorun kuvvetleri İzmir, Efes ve Sardes ile eski Lydia'nın diğer birçok şehrini işgal ettiler. Böylelikle Bizans hâkimiyeti Anadolu'nun batı kısmında, Kocaeli Yarımadası ve Marmara Denizi kıyılarında yeniden kurulmuş oldu³³. İznik'in fethinden sonra Haçlı ordusu bir Bizans birliğinin refakatinde eski ordu yoluyla Eskişehir (Dorylaion), İkonion (Konya), Kayseri (Kaisareia) ve Maraş (Germanikeia) üzerinden Antalya'ya doğru yollarına devam ettiler³⁴.

Kocaeli'nin de yer aldığı Marmara Bölgesi'nde Selçuklu hâkimiyetinin son bulmasına rağmen, Türkmenlerin faaliyetleri kesintiye uğramadı. Çünkü bu bölge vadiler ve denize akan ırmaklarla ayrılmış idi. Bu verimli vadiler toprağı işleyenler için zengin fırsatlar sunarken, göçebe Türkmenler için de vazgeçilmez otlak alanları içermektedir. Şüphesiz ki Türkmenler kar düşmeyen bu alçak vadilerde verimli kışlaklarını oluşturdukları gibi yaylalarda da sürülerini otlatırlardı.

Öyle anlaşılıyor ki, Bizans Devleti göçebe Türkmen akınlarını engelleyemedi. Yazın Bizans ordusu sefere çıktığında göçebeler sert engebeli yazlık yaylalarında, kışın Bizans ordusu sefere çıkmadığında nehir vadilerinde bulunuyorlardı. Bizans imparatorları, Selçuklu sultanlarının bu göçebe hareketlerine destek vermelerinden şikâyet ederek bunun antlaşma ihlali olduğunu ileri sürüp savaş nedeni sayıyorlardı. Daha iyi otlaklar bulmak için daima alçak platolara ve sınır alanlarının ötesine göçen Türkmenleri, Selçuklu sultanlarının istese de engelleyemeyeceklerini Bizanslılar anlayamıyorlardı. Bu yaylacı Türkmenler daha da ileri giderek, tekrar Bizans'ın eline geçmiş olan şehir pazarlarına inerek Rumlarla alış veriş edip, bu şehirlere bile yerleşiyorlardı³⁵. Bu şekilde, Osmanlılar tarafından kısa zaman sonra tekrar fethedilen Marmara sahaları çabucak Türkleşti ve İzmit, İznik, Bursa gibi şehirler kısa zamanda Türk - İslam karakterine büründü³⁶.

Sonuç olarak anlaşılmaktadır ki, İznik merkezli Orta Anadolu'da Türkiye Selçuklu Devleti'nin kurulmasından sonra, İstanbul ve Çanakkale Boğazı'na kadar olan Marmara Bölgesi Selçuklular tarafından fethedildi. Böylece Orta Asya'dan gelen ve Anadolu'da çoğalan Türkler, adı geçen bölgede yer alan Kocaeli ve çevresine yerleşmeye başladılar. Hatta Haçlı Seferleri gibi dıştan gelen bir güç olmasaydı, Selçuklular belki de Osmanlılardan iki yüz yıl önce, bu topraklarda aradıkları fırsatı bulmuş ve hâkimiyetlerini kurmuş olacaktı.

32 Türk esirler arasında, İzmir'de beylik kurmuş ama bu arada öldürülmüş bulunan Emir Çaka'nın kızı olan Sultan Kılıç Arslan'ın eşi ile, sultanın kız kardeşi de vardı. Anna Komnena, *a. g. e.*, s. 328.

33 Bakınız bu konuda geniş bilgi için, Anna Komnena, *a. g. e.*, s. 313 - 324, 325 - 330; S. Runciman, *a. g. e.*, s. 110 - 149; Işın Demirkent, *Haçlı Seferleri Tarihi*, İstanbul 2007, s.21 - 36.

34 G. Ostrogorsky, *a. g. e.*, s. 336 - 337.

35 Rudi Paul Lindner, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Çev. Müfit Günay, İstanbul 2000, s.32 - 34.

36 Mustafa Akdağ, *Türkiye'nin İktisadi ve İçtimai Tarihi*, C. 1, İstanbul 1974, s.44 - 45.

Öyle anlaşılıyor ki, Büyük Selçuklu Devleti nasıl göçebe Türkmenleri Anadolu'ya sevk ettiyse, Anadolu Selçuklu Devleti de aynı düşünce ile bu göçebe Türkmenleri kendi sınırları dışına, yani Bizans'ın elinde bulunan topraklara gitmelerine izin verdi. Bu bölgenin coğrafi yapısı da Türkmenlere aradıkları fırsatı sundu. Böylece Bizans'ın hâkimiyetindeki Kocaeli ve çevresi, yeni gelen Türkmenler sayesinde fetih ve iskân sahası olmaya devam etti. Bu bakımdan Osmanlının kuruluş safhası bu sürecin bir uzantısı oldu.

BİBLİYOGRAFYA

- Abu'l- Farac İbnü'l- İbri, (G. Bar Hebraeus), *Chronicon Syriacum*, İngilizceden Türkçeye Çev. Ömer Rıza Doğrul, *Abu'l Farac Tarihi*, C. I, Ankara 1987.
- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisadi ve İctimai Tarihi*, C. 1, İstanbul 1974.
- Anna Kommena, *Alexiad*, (Çeviren. Bilge Umar), İstanbul 1996.
- Azimi, *Tarihi*, neşr. Ve Türkçe çev. Ali Sevim, *Azimi Tarihi Selçuklularla ilgili Bölümler*, Ankara 1988.
- Cahen, Claude, Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler, Çev. Yıldız Moran, İstanbul 1979.
- Cahen, Claude, " Türklerin Anadolu'ya İlk Girişi ", *Bellekten*, LI/201, Ankara 1988.
- Darkot, Besim, " İzmit ", *İA*, C. 5/II, İstanbul 1988, s. 1251 - 1256.
- Demirkent, Işın, *Mikhail Psellos'un Khronoraphia'sı*, Ankara 1992.
- Demirkent, Işın, *Haçlı Seferleri Tarihi*, İstanbul 2007.
- Gregory, Timothy E, *Bizans Tarihi*, Çev. Esra Ermert, İstanbul 2011.
- İdris-i Bitlisi, Heşt Bihişt, C. 1, (Haz. M. Karataş, Selim Kaya, Yaşar Baş), Ankara 2008.
- Kafesoğlu, İbrahim, " Selçuklular ", *İA*, C.10, İstanbul 1988, s. 353 - 416.
- " Kocaeli Mad. ", *Yurt Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul 1982 - 1983, s.4978 - 5096.
- Kurat A. N, *Peçenek Tarihi*, İstanbul 1937.
- Lindner, Rudi Paul, *Ortaçağ Anadolu'sunda Göçebeler ve Osmanlılar*, Çev. Müfit Günay, İstanbul 2000.
- Niketas Khoniates, *Historia* (Ioannes ve Manuel Komenos Devirleri) Çev. Fikret Işıltan, Ankara 1995.
- Ostrogorsky, Georg, *Bizans Devleti Tarihi*, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 1986.
- Runciman, Steven, *Haçlı Seferleri Tarihi*, I. Cilt, Çev. Fikret Işıltan, Ankara 1986.
- Sevim, Ali - Yücel, Yaşar, *Türkiye Tarihi*, 1, Ankara 1990.
- Strabon, Antik Anadolu Coğrafyası (Geographika: Kitap XII - XIII - XIV) Çev. Adnan Pekman, İstanbul 2009.
- Turan, Osman, *Selçuklular Zamanında Türkiye*, İstanbul 1971.
- Turan, Osman, " Süleyman Şah ", *İslam Ansiklopedisi*, C. 11, İstanbul 1979, s.201- 219.
- Umar, Bilge, *Türkiye Halkının Ortaçağ Tarihi*, İstanbul 1998.
- Urfalı Mateos, *Vakayiname (952 - 1136) ve Papaz Grigor'un Zeyli (1131 - 1162)*, Türkçe Çev. Hrant D. Andreasyan, Ankara 1987.
- Yinanç, Mükrimin Halil, *Türkiye Tarihi Selçuklular Devri I Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944.

AKÇAKOCA, AKÇAKOCALILAR VE KOCAELİ

Enver KONUKÇU*

Osmanlı Beyliği'nin kurulması ve gelişmesi sırasında rol oynayan önderlerden biri de Akçakoca'dır. Çocukluğu Ertuğrul, gençliği Ataman/Osman ve ihtiyarlığı genç beyzade Orhan yanında geçmiştir. Mensup olduğu aile hakkında bilgi, kaynaklarda pek göze çarpmıyor. Muhtemelen Kayılar ile yakınlığı vardı. Bu kabile *Oğuzname*'de, 24 önemli boydan biri olarak göze çarpmaktadır. Cengiz istilası üzerine Türkistan'da vatanlarını kaybeden bütün kabileler gibi Kayılar da kendilerine yeni hayat sahaları bulmak zorunda kalmıştır. Horasan'da Mahan çevresinde iken batıya göç kararı vermişlerdir. Bununla beraber Kayılar, daha önce de Anadolu'ya göç eden Selçukluların hizmetinde bulunan Türkler arasında idi. Anadolu'nun birçok yerinde göze çarpan Kayılar bunlardır. Yazıcızâde'nin de belirttiği gibi Paphlagonia'daki Rum hâkimiyetini kıran ve onların ülkesini ele geçiren Selçukluların Hüsemeddin Çoban isminde komutanı Kayı asıllı idi. Y. Yücel, Çobanlılar, Çandarlılar ve Kızıl Ahmedlilere ait eserinde, belgelere dayanarak o zamanki Kayılardan söz etmiştir. Ancak, Cengiz ve Noyanların Anadolu üzerine yürümleri, asıl Kayı kabilesini de harekete geçirmiş ve Süleyman Şah ile göçer evleri de önce Azerbaycan'a, sonra Anadolu'ya ayak basmışlardır. Süleyman Şah, Moğol fırtınasının devam ettiğini görünce, Erzurum üzerinden Suriye taraflarına inmiş; fakat Fırat'ı geçerken hayatını kaybetmiştir. Oğullar arasında kısa süreli şaşkınlık sonrası, Ertuğrul tekrar Erzincan, Erzurum ve Sürmeli taraflarında bulunmuş, kardeşleri ile görüşerek kendisinin batıya göçme kararını bildirmiştir. Kayılar tekrar ayrılma noktasına gelmişler, bir kısmı İran'a eski yurtlarına dönmeye karar verirken, Ertuğrul da şansını daha batıda denemeye karar vermiştir.¹ Tarih kaynaklarında bu göçün yolu Sivas, Ankara ve Söğüt olarak belirlenmiştir. Rumların Galatia'sı, Selçukluların Ankara'sını içine alan yörede, Karacadağ'da bir süre yaşadılar. Konya'daki sultanın izni ile de "uc" bölgesine gitme iznini aldılar ve Germiyanların kuzeyindeki Domaniçi, çevresini, dağlarını, düzlüklerini yurt tuttular. Göç öncesi ve sonrası da yaylak ve kışlak hayata devam ettiler. Daha sonra da Söğüt onların kışlağı olmuştur, Ertuğrul Gazi, Kayıların tarihî göçünü bu suretle noktalamış ve yeni bir döneme geçilmiştir.²

* Prof. Dr., Emekli Öğretim Üyesi.

1 Aşıkpaşazâde, *Osmanoğulları Tarihi*, hzl: K.Yavuz, M. A. Y. Saraç, İstanbul 2003 s. 53, 55.

2 a.g.y., s. 55; F. Başar, "Osmanlıların Menşei ve Kayıların Anadolu'ya Gelişi Hakkında", *Tarih Dergisi*, sayı: 36 (2000) s. 69-80.

Kayıların yerleşmesi ve etrafa yayılması, Bithynia'daki yöneticiler olan tekfurlar ile mücadelesinde, Alpler, Gaziler, Çavuşlar değil kabile içinde ve çevresinde Şeyh, Ahi, Fakihler de göze çarpmaktadır. Ama hepsinden menşelenen Erenler de dağ tepelerinde, ovalarda, su kenarlarında çamlıklarda, kavaklıklarda (çınar) sonsuz uykularını sürdürmektedirler. Fakat çevrelerindeki Türkmenler ise bu kutsal mezarları kendi başlarına bırakmamaktadırlar. Özellikle yaylaya çıkış zamanlarında, topluca ziyarette bulunuyorlar ve mevlit okutturuyorlar, adet gereği yiyecek ikram ediyorlardı.

Aşıkpaşazâde, Mehmed Neşri, Oruç ibn Adil, Hadîdi, Hoca Sadeddin İbn Kemal, Müneccimbaşı, Gelibolulu Mustafa Ali ve daha birçok tarihçi, kuruluş döneminin önde gelenlerine temas etmekte, sınırlı da olsa onlar hakkında bilgi vermektedirler. Yine bu tarihçilerden İdris-i Bidlisî de meşhur tarihinde şunları kaydetmektedir³: “Dört yüz mübâriz-i nâmdar ki Osman Bey Gâzi'nin peder-i büzurgu Ertuğrul ile ma'an Ahlat tarafından Diyâr-ı Rûm'a gelüb, Osman Beğ'in ve evlâdının zamanında ve dahi sonra kalmışlardır. Meşâhiri bu cemaattir ki zikrolunur: Gündaz Alp, Turgut Alp, Aykut Alp, Hasan Alp, Saltuk Alp Samsa Çavuş, Sülemiş Çavuş, Abdurrahman Gazi, Akbaş ve Mahmud Alp, Kara Oğlan, Kara Mürsel, Bahşi/Yahşi, Kara Tigin, Şeyh Mahmud, Targal, Mehmed ve Akçakoca... Her birinin evlâd ve akâbı bakidir.”

İdris-i Bidlisî gibi Mustafa Âli de eserinde, yöneticilerin son kısmında, o devirde gözde olan ileri gelen yiğitlerden söz etmektedir. Bununla da kalmayarak, zamanın din adamlarına da yer vermektedir.⁴

Osman Bey ile akına çıkanlar arasında birçok ileri gelen yanında, oğlu Orhan Bey'e savaş deneyimi kazanması için yardımcı verilen dört kişi de mevcuttur. Bunlar Akçakoca, Konur Alp, Köse Mihâl ve Abdurrahman Gazi'dir. Çavdar Tatarı olayından sonra hemen hemen bütün tarihçiler bu dörtlüden söz etmektedirler. Geyve Boğazi'nin ve Aşağı Sakarya'nın aynı zamanda doğuda ve batıda kalan Palaiologos hüümrânliğinin yok edilmesinde bunlar ön ayak olmuşlardır.

Akçakoca

Akçakoca⁵ ve arkadaşlarının hayatları hakkında bilinenler oldukça azdır. Yahşi Fakih *Menakıbnâme'si*⁶ kaynak gösteren birçok çağdaş ve olmayan tarihçiler, tarih sahnesine çıkışını Gemlik olayı ile başlatırlar. Kara Temürtaş ile Akçakoca, bu sahil kentinin akınında bulunmuş; ama kesin sonuç alınamamıştır.

İfade edildiği gibi Akçakoca, Ertuğrul, Osman ve Orhan devirlerinin Türk ve muhtemelen Kayı kökenli liderlerindendir. Doğumu ve çocukluğu, ailesi hakkında bilgiler hemen hemen yok gibidir. Çağdaş tarihçiler, aile soy kütüğünü genelde onunla başlatırlar. İ. H. Uzunçarşılı, I. Murad devrinde kaleme alınan Fazlullah Vakfiyesi kaydına dayanarak; “Fazlullah b. El-Hac İlyas bin Akçakoca ibn Abd el-Melik Gazi İbn Abd el-Fettâh el-Abbâsî, el-Gâzi” gibi farklı bir kütük ile karşımıza çıkmaktadır.⁷ Mustafa Âli ise diğerlerinden farklı olarak, “Fazlullah, kudema-ı ümeradan, hususa isbat-ı hakk iden küberadan'dır. Emir Abbas soyundan bir âlim-i nâmdar ve müteşerri-i perhiz-kâr idi” diyerek sadece Emir Abbas'ı zikretmektedir.⁸ Abd el-Melik'in gazi unvanı taşıdığı da ayrıca yazılmaktadır. Keza, onun da babası Abd el-Fettah Abbâsî'dir. Yine, Ali el-Abbâsî aile adından bahsetmekte, el-Gâzi sıfatına yer vermektedir.

3 İdris-i Bidlisî, *Heşt Bihişt*, hzl: M. Karataş, S. Kaya, Y. Baş, Ankara 2008, I, s. 79-80.

4 *Kitâbü't-Tarih-i Kühü'l-Ahbâr*, hzl: A.Uğur, A.Gül, M. Çuhadar, İ. H. Çuhadar, Kayseri 1997 I/1, s. 64 vd., 83-107.

5 İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, Ankara 1972 I, s. 551-552; F. Emecen, “Akçakoca”, *DİA*, 11, s. 224.

6 V. L. Menage, “The Menaqib of Yakhshi Faqih”, *BSOAS*, XXVI (1963), s. 50-54.

7 İ. H. Uzunçarşılı, *a.g.e.* s. 551-552; ayrıca bkz: Topkapı Sarayı Arşivi no: 7084.

8 *Kitâbü'1-Tarih-i Kühü'l-Ahbâr*, hzl: A.Uğur, A. Gül, M. Çuhadar, İ. H. Çuhadar, I/1, s. 240.

Kayı ileri gelenleri gibi, Konur Alp, Abdurrahman Gazi, Köse Mihal de Akçakoca'nın yakın dostları ve gaza arkadaşları idiler. Tekfurların hangi güçte ve durumda olduklarını iyi biliyordu. Osman Bey ile de ara sıra görüşürler ve beyliğin genişlemesi için neler yapılması lâzım geldiğini konuşurlardı.

1299'da, Kayılar beylik statüsünü kazandılar. İlk bey de Osman idi. Domaniç sonrası atasının mezarının bulunduğu Söğüt'eyerleşti. Siyasi ve askerî hadiseleri buradan yönlendirdi. Manevi yol göstericisi Şeyh Edebalı idi. Bilecik-Geyve ve Bursa üçgeni içerisinde ilk askerî hareketleri başlattı. Sakarya'nın sağında ve üst tarafında Ertuğrul ile birlikte yöreye gelen Samsa Çavuş kabilesi ile meskûn idi. Mudurnu, Taraklı ve Göynük tekfurlarını yakından tanıyor ve Rum ahali ile dostane geçiniyordu. Osman Bey, Konstantinopolis'teki Rumların çağdaşı idi. Hanedan, zikredildiği gibi Palaiologos adını taşıyordu. Göynük-Taraklı akınına takiben Geyve, Akhisar, Mekece ve Lefke tekfurları ona boyun eğmişti. Aşağı Sakarya'nın her iki tarafı ise Bithynia'ya aitti. Bu coğrafi ve idari bölge'nin batısı ise Nikomedia, Hereke, Gebze, Kandıra, Yoros'a komşu Thynia adını taşıyordu. Marmara'nın güneyinde, Mysia'da Karasililer hâkimdi. Güneydeki Germiyanlılar ise Osmanlıların komşuları arasında idi. Göynük, Mudurnu ve Bolu'da yerel hâkimler vardı. Ama Gerede Sultanlığı'nın dokusunda, eski Paphlagonia'da ise Çobanlıların halefi Candarlılar beylik kurmuştu.

Sakarya'nın batısının ele geçirilmesinde Akçakoca, Konur Alp, Abdurrahman ve Köse Mihal rol oynadılar. Bu dört Osmanlı Beyliği yiğitleri önce Melagina'nın ötesindeki Akhisar Ovası'nı ele geçirdiler. Orhan'ın da katıldığı akınlar Geyve Boğazı'nın kuzeyinde dar bir vadi içinde devam etti. Kara Çebiş ve Absuyu hisarları yeni uygulanan taktiklerle kolayca ele geçirilmiştir.⁹ Osman Gazi bu zaferlerden çok memnun kalmış ve Karaçebiş'i Konur Alp'e ve Absuyu Hisarını da çevresi ile Akçakoca'ya vermiştir. Aşıkpaşazade takiben üs olarak kullanılan bu yeni hisarlarda fazla kalmamış ve ilk defa Sakarya Nehri boyundaki, Akova'ya çıkış yeri olan araziye hücumlarını devam ettirmiştir.

Bithynia'nın Nikomedia-Prusias pros Hypios arasındaki yöre sık ağaçlık, bataklık ve dolayısıyla geçilemez halde idi. Palaiologosların daha önceleri bölgede savunma hatları kurduklarını, mevcut hisarların berkitildiğini ve özellikle Sakarya Nehri'nin Regio Tarsia'ya yönlendirildiğini, Pachymeres belirtmektedir. Osman Gazi'nin yeni emri ile Orhan bir süre sonra geriye dönmüştür. Konur Alp ve Akçakoca ikinci büyük harekâta girişmişlerdir. Konur Alp Akyazı Demetrium (?) tarafları ile meşgul olurken, Akçakoca da Sophon Gölü'nün doğu ucunda, Melas (Çarksuyu) üzerindeki meşhur İustinianus Köprüsü (şimdi Beş Köprü)'deki Bergos (burgaz-hisar)'u kendisine, gazilerine, akıncılarına üs yapmıştır. Aşıkpaşazade “.. Akçakoca da Ayan Gölü'nün suyunun aktığı Beşköprü'de bulunan birgoscukta konakladı, o da orman arasındaki yerlere akın ederdi.” demektedir.¹⁰

Absuyu veya yani ele geçirilen Bergoscuk olsun, muhteşem bir arazi yapılanmasına sahipti. Sakarya Nehri alışılagelmiş selleri ile Regio Tarsi'dan miras kalan Tersiyeye Düzlüklerini yapay göller haline getirirken, yeşillikleri ile de dikkati çeken sık ağaçlıklar, bir denizi andırıyordu. Bu yüzden tarihçiler, Akçakoca'nın sonraki harekâtını değerlendirirken “Orman arasındaki yerlere akın ederlerdi” demişlerdir.¹¹

9 Aşıkpaşazâde, s. 81-82; İbn Kemal, *Tevarih-i Al-i Osman*, hzl: Ş.Turan, Ankara 1970 I, s. 171-172. Şu anda artık izleri de kaybolmaya başlayan iki hisar kalıntısı göze çarpmaktadır. Bunlar Geyve tarafındaki Çoban Kale ve boğazdan çıkıştaki, Regio Tarsia'ya hâkim yerdeki Adliye Kalesi'dir. Daha önceki yayınlamızda her iki kale hakkında bilgi verilmiştir. C. Foss'un da incelemeleri olduğunu biliyoruz.

10 Aşıkpaşazade s. 82, Ayan Gölü şimdiki Sapanca Gölü'dür. Sophon adı ile Ortaçağ'da kullanılan isimdi. Ayan, Osmanlı fethinden sonra bir Türk kasabası olarak gelişti. Aynı zamanda, Ayan adı yanında Sapanca diye de söylenmiştir. Gelişen yollar nedeni ile 'sapmak' fiilinden türetilmiştir. Sap-an-ca şimdiki de kullanılmaktadır.

11 Aşıkpaşazade s. 82.

Bir ara Akçakoca, Karatigin/Karadin hisarının düşürülmesinden sonra, Orhan'ın emri ile Sams Çavuş da olduğu hâlde Nikeia/İznik kalesini-şehrini baskı altında tutmaya devam etmiştir. Konur Alp gibi o da "fethleri gerçekleştirmek için sürekli ayakta olup, geceleri uyumaz, gündüzleri de at sırtından inmezdi..." 1323 öncesi Ayan Gölü tamamen beylik kuvvetlerinin çemberi altında idi. Batıda uzaklarda, deniz sonundaki muhteşem kalesi ile dikkati çeken Nikomedia'daki Palaiologoslar yaklaşan tehlikenin farkında idiler. İmparator Andonikos, son gücü ile gittikçe aleyhine gerileyen sınırlarda tutunmaya çalışıyordu. O yüzden, Osmanlı kaynakları, bu kuvvetlerden İstanbul Kâfirleri diye nitelemektedirler. Akçakoca, öncelikle Sakarya'nın batısındaki iki kaleyi bertaraf ettirdikten sonra, Araman ve Kandıra'yı ele geçirdi.¹² Abdurrahman Gazi de daha ileride Khalhedon-Üsküdar doğusundaki iki tahkimli Bizans üssünü kontrol etmekte idi. Samandıra ve Aydos Kaleleri de bu gazinin zorlamalarına güçlkle dayanıyordu. Daha sonra, her iki kalenin vaziyeti Akçakoca'ya bildirildi. O da, bu hisarların artık düşürülmesi gerekliliğinde karar verdi. Ama kendi başına bunu başarması da biraz zor görünüyordu. Sonunda, gaza arkadaşı Konur Alp'i, Konurapa'dan yanına çağırdı. Birlikte arka arkaya Samandıra ve Aydos hisarları düşürüldü.¹³ Akçakoca ve Konur Alp, bu başarıları ile beylik sınırlarını Boğaziçi'ne (özellikle Yoros'a) kadar genişletmişlerdi.

Samandıra ve Aydos'tan önce de Bursa alınmıştı. 1326'da her iki yiğit, ilerlemiş yaşlarına rağmen hala kılıç elde savaşıyorlardı. Söğüt'ten gelen haber ile de Bursa düşürülmek üzere iken, Osman Gazi Nigris'ten hayata gözlerini kapadı ve sonra da geçici olarak toprağa verildi. Tarihçiler "ayağından zahmeti vardı" diye yazmaktadırlar.¹⁴

Osman Gazi'den iki yıl sonra da Akçakoca hayata veda etmiştir. Ele geçirdiği topraklar kayd-ı hayat şartı ile onun olmuştu. Karadeniz kenarına yakın Seyrek ve Kerpe gibi iskeleleri bulunan Kandıra'yı karargâhı bir başka deyimle darül-mülkü yapmıştı. Konur Alp de aynı şekilde Konur Alp İli'nin sahibi idi. Helen Nehri kenarındaki İzmit'e kuruluş itibarı ile benzeyen Üskübi/Konur Alp'te yaşamıştı. Orhan Gazi de, kendilerine büyük saygı duyuyor ve baba dostu olduklarından, özel bir itibara sahip olmuşlardı. Akçakoca'nın bütün yarımada'nın sahibi olması yanında, özlem duyduğu bir konu da körfez ucundaki Nikomedia'nın kendisi tarafından alınması idi. Ancak, fiziki şartlar uygun düşmedi. Bursa ve İznik gibi muhteşem surların aşılması zordu. İlk bilgileri arkadaşı Abdurrahman Gazi'den almıştı. Samandıra Tekfuru'nun fidyeye necat karşılığı satılması için son olarak Nikomedia tekfuruna başvurulmuştu. Sonunda, istenilen para alınabildi. Abdurrahman Gâzi, Nikomedia Kalesi ve içinde gördüklerini Akçakoca'ya anlatmıştı. Bu nedenle, şimdilik kaydı ile bu kentin, kalenin düşürülmesinden vazgeçilmişti. Osman Gazi ile akran olduğu için Akçakoca da artık ihtiyarlamıştı. İsmi sonrasında kullanılan Koca sıfatı da onun fiziki yorgunluğunu gösteriyordu. Kandıra'ya çekilmiş ve artık, yerini daha gençlere bırakmıştı. Bunlar Akbaş ile Yahşi idiler. Orhan, Kocaili'nin ölüm sonrası onlara bırakılmasını istemiş ve bunda da isabetli bir karar vermişti. Akçakoca, çoluk-çocuğu ile Kandıra'da ikâmet etti. Kışları Kandıra'da, yazları da çevredeki yaylada yaşadı. Osmanlı Beyliği sınırlarını ilk defa Karadeniz'e ulaştırın odur. Yeşil ile mavinin kucaklaştığı yerlerde tam bir Kayılı gibi hayat sürdü. Eşi ve çocukları hakkında bilgi azdır. Sadece tarih kaynaklarına geçen İlyas Bey olmuştur. Bursa'nın alınışından iki yıl sonra 1328 de Kandıra'da öldü. Kayı töresi icabı yakınlardaki, Karadeniz'i iyi gören bir dağ tepesinde toprağa verildi.¹⁵

12 Aşıkpaşazade s. 88. Araman, sürekli kaynak ve yorumlarında hatalı gösterilmiştir. Ermeni Pazarı veya Ermeşe gibi gösterilmiştir. Ermeşe veya Ermeni Pazarı'nın Ermenilerce iskânı 17. yüzyıldadır. Bkz: E. Konukçu, "Akçakoca'nın Kandıra'dan Sonra Osmanlı Topraklarına Kattığı Hisar Ermeni Bazarı mı? Yoksa Araman mı?", *Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Dergisi*, X/2 (2008), s. 123-139.

13 Aşıkpaşazade, s. 88-91.

14 Aşıkpaşazade, s. 92-93; Mehmed Neşri, *Cihannümâ*, hzl: N. Öztürk, İstanbul 2008, s. 65.

15 Hâdîdi, *Tevârih-i Al-i Osman*, hzl: N. Öztürk, İstanbul 1991, s. 65.

"Koca İli'n Akçakoca açmış idi / Yanında Kandarı'nın tağ içinde / Ecel irüb cihandan geçmiş idi Mezarı vardur yaylag içinde"

Hoca Sadeddin "Akçakoca bu akınları ve gaza yolundaki gayretleri ile ülkede adım adım, cihad yaparak Akova'ya kadar yayılıp nice başarılar göstermişti. Hala Kocaili adı ile anılan bölge, bu üstün kişinin gayreti ile İslam'a açılmıştır.." diye yazmakta takiben de şunları kaydetmektedir: "...bütün bunlarla beraber İzmit'i almak niyeti ile yüce gayret sahibi padişahın (doğrusu Orhan Bey) kendisini zafere iletcek, hazırlıklarını yapmakta olduğu bir sırada, Akçakoca öldü. Onun cenazesinin dilek sahiplerinin hala başvurdukları, hâlden anlayanların ziyaretinde kusur etmedikleri Kandıra'daki türbesine gömüldüğü haberi, keremli Orhan'ın katına ulaştırıldı. Bu arada, Allah'ın rahmetine ulaşan bu kutlu kişinin, açılışı zor olan bahis konusu kalenin ele geçirilmesi için vasiyette bulunduğu sözü de kudret sahibi Orhan'a duyurulmuştu. Bu vasiyet de yola çıkmak ve işi sıkıca tutmak için bir gerek oldu. Kocaili Sancağı'nın yönetimi Gazi Süleyman Paşa'ya verildi."¹⁶ Araman ile Kandıra yönetimleri de Akbaş'ın, Yahşi'nin idi. Merhum Akça koca ile olan Kandıra askerleri, bu iki kişi tarafından idare edilecektir. Karamürsel'in de bu tür kuvvete sahip olduğu biliniyor. Nikomedia'nın barış yolu ile el değiştirmesi sonrası bütün Kocaili'nin valisi Süleyman Paşa olmuştur.¹⁷

Akçakoca'nın ölümünden bir yıl geçmeden, Palaiologosların Rum İmparatoru, Osmanlılar aleyhinde harekete geçmiş ve taraflar arasında, Gebze-Tavşancıl arasındaki Pelekanon denilen yerde savaş yapılmıştır. Rumların, Türkler karşısında yenildiği, sağ kalanların güçlülükle Konstantinopolis'e dönebildikleri, biliniyor.¹⁸

Akçakocalılar

Akçakoca'dan hemen sonra hayata veda eden Osmanlı alpi, yakın arkadaşı Konur Alp idi. O da, darü'l-mülkü Üskübü'de toprağa verilmişti. Belgelere göre, Konuralp'in ailesinden onu takip eden halefleri olmamıştır. Hâlbuki Akçakoca'nın nesebi zamanımıza kadar süregelmiştir. Bu aileye Akçakocalılar deniliyor. Akçakoca'nın ölümünü takiben İlyas, Orhan ve I. Murad zamanlarında önceleri Kandıra'da, sonraları da yeni Türkleşen-İslâmlaşan Gebze'de hayat sürmüştür. XIV. yüzyıl Gebzesi'nde siyasi, dinî ve sosyal hareketlerde İlyas'ın adı geçmektedir. Süleyman Paşa'nın yanında göze çarpan İlyas, meşhur sal ile Rumeli'ye geçişin kahramanları arasında idi ve kaynaklar isim vermeden ondan Akçakocaoğlu diye söz etmektedirler.¹⁹ İlyas'ın ilk siyasi sıfatı "bey"dir. Tahsilini ikmal ettikten, dinî ilimleri de öğrendikten sonra da, hacca gitmiş ve bundan dolayı da isminin başında her zaman el-hac'ı kullanmıştır. Kübreviye'nin yayılmasında ve benimsenmesinde rol oynamıştır. Yarımada halifeleri olmuştur. Hafız Hüseyin Ayyansarayı, Sarı Kadı için şunları kaleme almış ve dolayısıyla Hacı İlyas Bey'e de temas etmiştir.²⁰

"Üsküdar'a karib Alem Dağı kurbünde, Kübreviye'den Şeyh İlyas Beyoğlu ve pirdaşı Sarı Kadı Mehmed Dede Efendi merhumun oğlu Mustafa Dede Efendi ki, mezkur İlyas Bey'in halifesidir... Sarı Kadı, İlyas'ın halifesidir ve sekiz vasıta ile Şeyh Cüneyd-i Bağdadiye vasıl olur.

İlyas Bey, cami ve tekke hayatı sürmüş, ömrünü genelde Gebze'de geçirmiştir. Vakıfları da mevcut olan bu yapıların günümüze intikal edeni olmamıştır. Ancak mimari tarzı tamamen değiştirilerek, yeniden hizmete açılan yapılar vardır. 1894 Marmara Depremi'nde enkaz hâline gelen yerler arasında İlyas Bey'in Türbesi tümü ile yıkılmıştır. Yanındaki cami de zarar görmüş, bir kısmı hasara uğramış ve minaresi de kullanılmaz hâle gelmiştir.²¹

16 Nikomedia'nın ilk valisi Süleyman Paşa olacaktır. Ama bu liman ve kalenin dışındaki yerler Akçakoca ili olarak isimlendirilmişti. Tarihçilerin söylemek istedikleri İzmit dışındaki yerlerdir. Bkz: *Tâcü't-Tevârih*, I, s. 59.

17 E. Konukçu, *Kocaeli'nin ilk Osmanlı Yöneticisi Süleyman Paşa*, Koçaeli 2009.

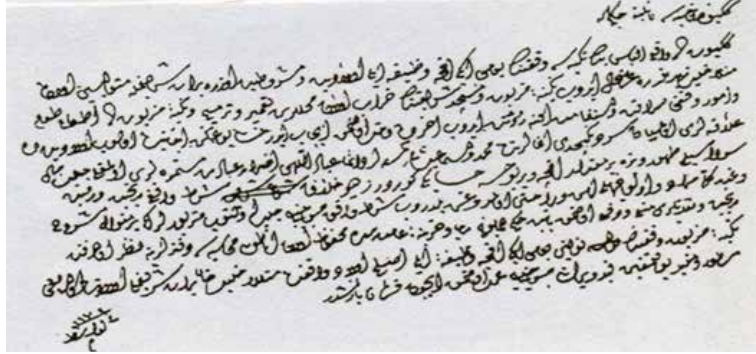
18 Pelekanon Savaşı için bkz: VI. Mirmiroğlu, "Orhan Bey ile Bizans İmparatoru III. Andrenikos Arasındaki Pelekanon Muharebesi", *Bellekten*, XIII (1949), s. 309.

19 Müneccimbaşı, *Camiü'd-Düvel*, hzl: A. Ağırakça, İstanbul 1995, s. 8, 98; Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, I, s.89, "Akçakoca oğlu, Osmanlıların emekdarlarından ve kırk yigitten biri idi."

20 *Mecmu'a-ı Tevârih*, yay: F. Ç. Derin, V. Çabuk, İstanbul 1985, s. 176.

21 M. Ünal, "Tarihte İzmit Depremleri", *M. S. Yalın'a Armağan*, Koçaeli 2001, s. 214. Yazar bu haberi 12 Tem-

S. Ühver, Gebze'deki İlyas Bey Türbesi son durumu hakkında Ressam Kıza Bey'den bilgi almıştır. Kasabanın şirin bir kısmında Türbe dışında Cami de söz konusu edilmektedir. Ancak, 1965'te ziyaret fırsatını bulabilmiş ve içler acısı hâlini kısaca anlatmıştır.²² İlyas Bey ve okullarının vakıfları, evlatları tarafından yürütülmekte idi. 1758 yılındaki vakıf için dile getirilenler şöyledir.²³

“Gekbuze nahiyesi naibine hüküm ki: Gekbuze'de vâki İlyâs Beğ tekyesi vakfının yevmî iki akçe vazife ile evlâdiyyet ve meşrûtiyyet üzere berât-ı şerîfümle mütevellisi olan Monlâ Halîl zîde kadruhû arz-ı hâl idüp tekye-i mezbûre ve mescid-i şerîfînün harâb olan mahallerin ta'mîr ü termîm ve tekye-i mezbûrede it'âm-ı ta'âm ve umûr-ı vakfı sadâkat ve istikâmet üzere ru'yet idüp ahardan dahl olınmak icâb ider hâlî yoğiken ecânebden olup evlâdiyyetde alâkaları olmayan serdengeçdi ağalarından Mehmed ve İsmâîl nâm kimesneler dâima ibadullahı ızzar âdet-i müstemirreleri olmağla celb-i mâl sevdasıyla zuhur ve bize bir mikdâr akçe vir yohsa hisâbunu görürüz diyü hilâf-ı şart-ı vâkıf rencide vü remîde ve gadr-ı külli murâd ve ol veçhile emn ü rahatı olmaduğın bil-dürüp şart-ı vâkıf mûcebince celb olunup mezbûrlarun ber minvâl-i meşrûh rencide vü te'addîleri men' u def olınmak babında hük-m-i hümâyûnum recâ ve Hazîne-i âmiremde mahfuz olan Anadolu muhasebesi defterlerine nazar olındukda tekye-i mezbûre vakfının tevliyeti yevmî iki akçe vazife ile aslah evlâd-ı vâkıfdan Monlâ Halil hâlâ berât-ı şerîfümle ev-lâddan oldığı mastûr u mukayyed bulunmağın kayd ve berâtı mûcebince amel olınmak için ferman yazılmışdur.”

Fî evâsıt-ı M sene 1172 [14-23 Eylül 1758]

İlyas Bey'in 1768'deki, vakıfları hakkında diğer bir belge de şudur:²⁴

5/339/1006 Evlatlık vakıflardan olan İlyas Bey vakfına ait Gebze'de bulunan ev arsalarına, bu arsaların kendi mülkleri olduğu iddiasıyla müdahale eden sahaların müdahalelerinin önlenmesine dair hüküm.

22 Ord. Prof. Dr. A. S. Ünver'in Defter ve Dosyalarında Kocaeli, Gebze, hzl: A. N. Galitekin, İstanbul 2010, s. 303, E. Yücel, Gebze ve Eskihisar, Gebze 1991, s. 23, 29, 47.
23 İstanbul Ahkâm Defterleri/ İstanbul Defterleri, İstanbul 1998, I, s. 246.
24 İstanbul Ahkâm Defterleri, İstanbul 1988, I, s. 288.

Gekbuze nahiyesi naibine hüküm ki:

Sulehâdan Monlâ Halîl zîde salâhuhû gelüp hâlâ evlâdiyyet ve meşrûtiyyet üzere berât-ı şerîfümle mütevellisi oldığı Gekbu-ze'de vâki' müteveffa İlyâs Beğ'ün evlâd-ı evlâdına meşruta defter-i hâkânîde mukayyed Gekbuze mahallâtından İlyâs Beğ mahallesinde olan ma'lûmetü'l-hudûd ev yirlerine ahardan bir dürlü dahl ü ta'arruz olunmak iktizâ itmez iken ecânibden Uzunoğlu Hasan (boş) ve (boş) ve (boş) nâm kimesneler zuhur ve ol ev yirleriçün bizüm mülkümüzdür diyü hilâf-ı defter-i hâkânî fuzûlî müdâhale ve teğallüben zirâ'at idüp ol veçhile evlâd-ı vakfa gadr-ı küllî eyledüklerin bildürüp defter-i hâkânîde mukayyed evyirleri ber mûceb-i defter-i hâkânî ve şart-ı vâkîf-ı müteveffâ-yı mûmâ ileyh İlyâs Beğ evlâdı tarafından vakfiyyet üzere zabt itdürülüp ecânibden olan mezkûrları mülkiyyet iddi'âsiyla bir dürlü dahi ü ta'arruz itdürilmeyüp zahir olan müdâhale vü te'addîleri men' u def olunmak babında emr-i şerîfüm recâ ve Defterhâne-i âmiremde mahfuz defter-i evkafa mürâca'at olındukda Gekbuze nahiyesine tâbî evkâf-ı merhum İlyâs Beğ diyü yazıldığı mahalde mezrâ'a-i an Orhan Beğ'den bir zemân Kutbeddîn Çelebi tasarrufında olmuş sonra timara zamm olunmuş iken ve kemâ kân merhum İlyâs Beğ zaviyesine vakf olması emr olunmağın defter-i cedîde kayd olındı hâsıl-ı an gaile ve gayrihî fi sene bin akçe ve çiftlik-i Osman vîrânî nezd-i münevver Karagöllü bir buçuk çiftlik yirdür ve buçuk çiftlik yir dahi karye-i mezbûre kadîmül-eyyâmdan merhum İlyâs Beğ evlâdı zirâ'at idüp öşr ü resm virirler imiş arz olındukda zikr olunan iki çiftlik yir merhum İlyâs Beğ zaviyesine vakf olup vakfiyyet üzere tasarruf olunup zaviyesinde fukaraya sarf olunmak emr olunmağla deftere sebt olunup ber mûceb-i defter-i atik hâliyâ kemâ kân vakfdur hâsıl-ı ani'1-galle ve gayrihî beş yüz akçe cem'an bin beş yüz akçe yazı ile ve yine nâhiye-i mezbûra tâbî vakf-ı Şeyh Muhyiddîn Mehmed ibn-i el-merhûm Mustafâ el-merhûm İlyâs mevlânâ-yı mezbûr İlyâs Beğ mahallesinde olan üç âhûr ve üç çardak ve bir firun ve kenîf ve bir-i mâ' ve üç anbâr ki üstünde çerâğıyla ve bezir evi; ki içinde mezâr-ı şerîf var dahi bir hücre ve iki yir evidür o dahi çilehâne dimeğle ma'rûfdur ve iki hücre sabika zikr olman bu yirler üste(?) müte'allikdir ve bir âhûr üstünde çardâğıyla ve kenîf ve huddâdesiyle ve muhavvitasıyla ve Safa bağı dimeğle ma'ruf olan bâğ ki hâlâ harâb olup yiri üzerine evler bina olmuşdur ve bezirhânenün sülûsânı zikr olan menzili ve bağı mevlânâ-yı mezkûr evlâdına ve evlâd-ı evlâdına ve evlâd-ı evlâdına neslen ba'de neslin ve batnen ba'de batnin vakf idüp ve ba'de'l-inkırâz eslah akribâsına ve ba'de'l-inkırâz İlyâs Beğ'ün ehîbbâlarına ve ba'dehû sâlihînden bir ehl-i ilme vakf eylemiş tevliyeti kendü nefsine şart itmiş mâdâm ki kayd-ı hayâtdadur ve ba'dehû evlâdına a-le'd-dîn el-mezbûr ber mûceb-i vakfiyye hâlâ evlâdından müstahikk berât-ı şerîf ile Neslişâh Hâtûn mutasarrıfdur diyü defter-i evkâfda muharrir kalemiyle başka başka tahrîr olmadığın bi'1-fi'l Defter emîni olan iftihârü'l-emâcîd ve'l-ekârim Nu'mân dâme mecduhû arz itmeğın arzı mûcebince amel olunmak için yazılmışdur.

Fî evâhîr-i L sene 1174[26 Mayıs-3 Haziran 1761]

İlyas Bey'in ailesi iki koldan Gebze'de hayat sürmüşlerdir. Şeyh Mustafa'nın halefleri Şeyh Muhiddin ve Şeyh İsa Çelebi'dir. Diğer kolda ise İlyas Bey'in oğlu Fazlullah'dır. Kemaleddin, Kutbeddin Çelebi ve Seydî Çelebi'dir. Fazlullah, babası yanında dinî ve diğer ilimleri öğrenmiştir. Doğum tarihi türbesindeki kitabe zamanla yok olduğundan, bilinmiyor. Osmanlı kaynaklarındaki bilgiler bazen karıştırılmıştır. Aynı ismi taşıyan ve II. Murad devrinde hekimlik yolu ile saraya yaklaşmış ve sonra vezaretle şereflendirilmiştir.²⁵ Bahis konumuz olan Şeyh Fazlullah, Gebze'de yaşamış ve sonra kadılığa yükselmiştir. Bu nedenle hemen hemen bütün kaynaklarda Gebze Kadısı diye tanıtılmıştır. Babası İlyas'ın vefatından sonra da devlet kapısında itibarını korumuştur. Fetret devrinde, Çelebi Mehmed kardeşi ile

²⁵ A. Güneş, "Bir Osmanlı Nefsi", *Gazi Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi, Sosyal Bilimler Dergisi*, 1/2 (1997) s. 92-93; Aşıkpaşazade, s. 294; Ali, I/1 s. 375 "Hekim-i Şehriyari, yani tabib-i şehriyari, tâc-dari iken, hüsn-i rey ü tedbirine binaen vezir oldu.." Münecimbaşı, *Câmiü'd-Düvel*, s. 235.

mücadele ederken, Rumeli'ye geçmesi gerekmiş ve Yoros/Anadolu Kavağı'ndan yelkenliler ile karşı sahile ulaşmasını temin etmiştir. Bütün kaynaklar O'nun Manuel Palaiologos ile dostane ilişkilerini belirtirler.²⁶ Çelebi Mehmed zamanının en önemli hadisesi olduğundan Aşıkpaşazade'den sonrakiler ve çağdaş bulunmayıp, bundan alıntılar yapanlar da Yoros Geçişine dikkati çekerler. Hadidi²⁷'nin mısraları da aynı şekilde Kadı Fazlullah'ı söz konusu etmektedir:

Yine bu kulzüm-i mevvâc-ı eflâk
Urur emvâc ki olur zehreler çâk

Bu deryada nice kişi olur gark
Bu derya ulu giçi eylemez fark

Bu derya neheng-i âdemî-hvâr
Toludur yir seni de âhir-i kâr

Ko bu vasfı ne hadd var buna ne add
Yazalum kıssâ-i Sultân Muhanimed

İder Rûm-ili'ne geçmeğe âheng
Ki ya'nî Mûsâ'yile eyleye ceng

Veziri Bâyezîd Pâşâ'ya söyler
Ki yazun nâmeler cem' ola leşger

Velîkin geçmeğe deryayı tedbîr
Nice itmek gerekdür fikr idün bir

Didi kim Şeh-Melik Beg olsa da'vet
Haber ma'lûm olurdu bize elbet

Buyurdu yazdılar mektûbı ol dem
Hemân istanbul'a saldılar âdem

Kesüp yol Şeh-Melik'e kâsıd irdi
Şehtta mektubun eline virdi

Görüp mektûbı mefhûmun bildi
Sürüp Sultân Muhammed Hân'a geldi

Didi Sultân Muhammed Rûm-eli'ne
Ne yirden geçmeğe tedbîr olına

Ayıtdı Şeh-Melik Beg şaha ol dem
Teküre gönderim kim vara âdem
Gemiler hâzır ide begler için
Hem âsân geçmeğe leşgerler içtin

26 Ali, 1/1 s. 240, 241; *Anonim Tevârih-i Al-i Osman*, hzl: N. Azamat, İstanbul 1992, s. 56.

27 Hadîdi, s. 140-141.

Gelibolu biltirsiz zabt olupdur
Gemiler hep limon içre toluğdur

Gözedürler gice vü gündüz anı
Ne zehre koyalar hâf bir ânı

Münâsib gör+diler erkân-ı devlet
Merler Kadı Fazlu'l-lah'ı da'vet

Ki Geybize'de kadı idi ol dem
Sühan-ver kişi idi yarar âdem

Tektirile buluşmışıdi tekrar
Nice kez virüp almişıdi ahbâr

Hemân nâme yazup ana virürler
Koşup âdem teküre gönderürler

Menâzil kesdi İstanbul'a irdi
Teküre şâh peygâmını virdi
Tekür sem'-i kabûlile idüp gûş
Başı üzre kodı barmak didi hoş

Buyurdı hâzır itdiler gemiler
Suhuletle giçe geldtikde leşger

Yuruz'da itdiler ahd ü karânı
Hisâridi Kara-deniz kenarı

Vida' itdi yine Bursa'ya irdi
Peyâmını tekürün şaha virdi

Göçp Sultân Muhammed çekdi leşger
Yuruz'a irdi hâzır idi gemilerr

Gemi vâfirdi geçdi leşger âsân
İşidüp Musa'ya düşdi hirâsân

Gönülüp Edrene'den Mûsâ göçer
Ki varup Sofya'da cem' ide leşger

Bu yanadan sürüp Sultân Muhammed Gelüp Edrene tahtın itdi mesned
Birez gün turdı anda şâh u leşger Mübârek-bâda geldi etele begler

Hâdidi gibi Ali de, nesir hâlinde, Fazlullah'a ait hemen hemen aynı bilgileri aktarmaktadır.²⁸

"Emîr Abbas neslinden, bir âlim-i namdar ve müteşerri-i perhiz-kâr idi. Bir zaman Gegbüze kazasında mutasarrıf oldu. İstanbul Tekvuru (Manuel Balalologos) ile hüsn-i mu'amelesi olmağla sultan Mahammed'in (Çelebi Mehmed) Rumili'nin geçmesine

28 Ali, 1/ 1 s. 240-241.

(Yoros'tan) illet-i müstaki ile olmuştur. Süleyman Şah ve Musa Han, Sultan Muhammed ile hüsn-i müdarâta salık olub, iktiza-ı din ü devlet lâzimatını ri'ayet ile her birinin hizmetinde isbat-ı hakk ile zuhûr bulmuştur. Gelibolu'da hayratı ve hangâhı ve bazı meberratı vardır. Bazı müverrihin kavlince ahır-ı ömründe Kara Halil gibi bunlar da rütbe-i imarete vasıl olmuşlardır."Ali, ayrıca O'nun Yıldırım Bayezid devrinde de Gebze'de bulunduğu dikkati çekmektedir.

Fazlullah'ın uzun ömür sürdüğü anlaşılıyor. Onun da türbesindeki kitabesi yok olmuştur. Yıldırım Bayezid-Çelebi Mehmed-II. Murad ve Fatih Sultan Mehmed devirlerinde yine kadılık ve şeyhlik ile meşgul olduğu biliniyor. Bazı belgelerde "iftiharü'l ulema-ı ve'l Fuzelâ Mevlâna Efdal Paşa"daki bu unvanın yakıştırma olduğu görülüyor. Afzal/Efdal de, Fazl'ın çoğuludur. Kendisi ve ailesine Orhan Bey'den başlayarak, Fatih Sultan Mehmed'e kadar Gebze ve civarında vakıflar tahsis edilmiştir. O da bunları Gebze'deki mimari eserlere, hayır kurumlarına vermiştir. Topkapı Sarayı Arşivi no: 7084'te bunları belirten bir belge mevcuttur. Vakıflar Umum Müdürlüğü Haremeyn Defteri 11, s. 137'de 735 numaralı Defter'in s. 69 sırasında kayıtlı belge metni ve çevirisi şöyledir²⁹:

NO: 69

735 Nolu defterin 137. sayfa 69. sırasında kayıtlı İstanbul'da "Efdal Paşa bin İlyas (Fazlullah Paşa bin İlyas) Vakfı"na ait 838 H. (1434 M.) tarihli vakfiyenin yeni harflere çevirisidir.

Yu'melu bi mazmunihî inde subutihi şer'an harrarahu el-Kadı Muhammed ufiye anhu.

Vakaftu alâ ma fihi min kavdimihî inni hava fihi harrarahu'1-fakiru Muhammed bin Mustafa el-Kadı bi-askeri el-muzaffer bi Rumeli ufiye anhuma.

Hasbiyallahu la ilahe sıvahu ma zukire fi haze'l-kitab muvafikün li'ş-şer'i ve ene'l-fakir Abdurrauf bin Mehmed el-Arabî.

İtemese'l-vâkıfu anni imzae ma vakafahu ibtiğâen li merzatillahi mu'tesimen bi hablillahi ve hüsnî tevfikil ilâhî ve ene'l-fakir ile'l-meliki'1-Bari Mehmed Hamza el-Fenari amehullahu bi lutfuhî'1-ânım es-sari bi itirafil-vâkıf ledeyye şifâhen (bir kelime okunamadı) bi ma fihi ve şurutihî ve kuyudihî fe emdaytu bi mâ fihi harrarehu er-raci afve Rabbihî Veli bin İlyas el-Hakim bihi Kekivize.

Cera bi'l-kabul ma ihtevahu ketebehu Mehmed bin Saadettin el-fakir ufiye anhu.

Yeliku bi vaz-ı aklamî'1-kabul ketebehu el-fakir Abdulaziz bin Saadettin el-Kadı Kostantiniyye.

Kabiltu ma fihi bade an kabiltu i'tabe hututihim harrarahu el-fakir Mehmed bin Abdulaziz el-Kadı bi medine-i Kostantiniyyeti'1-mahmiyye ani'l-beliyyeti ufiye anhu.

29 İ. H. Uzunçarşılı, 1, s. 551-552.

Kayd şode ba ferman-ı âli ve ba arz-ı Hacce Hamide Hatun an evlad-ı vâkif ber-vech-i meşrut mütevellie-i vakf gurre-i Şaban 1143.

Sebeb-i tahrir ve muceb-i takrir oldur kim iftiharü'1-ulema ve'l-fudela Mevlana Efdal Paşa ibni Hacı İlyas vakta kim bildiği ikbal-i dünya menuttur idbarına ve dahi müşahede kıldı kim tarik-i kıyamet emamındadır. Ve ahval-i kâim ve kuddamının ve ardının tariki için zâd ve mustakırri için 'iddet-i utat talebinde eyledi ve dahi tahkik bildikim Allahu Te'âla katında vakfın menfaati azimdir ve sevabı kâimdir ve arz-ı Kekivize (Gebze) şehrinde kendünün halis malıyla bir tekye bünyad kıldı. Bu tekyeye beni ademden her âyende için ve ravendi için vakf eyledi. Ve bu mezkur tekyenin mesalihi için ve bu tekyenin galesinden yenmek için Üsküdar katında an mülk köyün kim Cenger Köyle meşhurdur, vakf eyledi. Hudud-i erbaasıyla kim hadd-i şarkisi Yenice Köy sınırına muttasıl ve taraf-ı garbisi denize muttasıldır. Ve taraf-ı kibel-i İstavroz sınırına muttasıldır. Ve taraf-ı şimali Küçük Göksuya muttasıldır. Ve dahi bendin ulu mülk köyün hudud-ı erbaasıyla kim hadd-i şarki temenni yeriyile İshak sınırına muttasıldır. Ve hatt-ı garbisi Hacı Osman sınırına muttasıldır. Ve hadd-i kibelî denize muttasıldır. Ve hadd-i şimalisi tarik-i âmmeye muttasıldır. Ve dahi tekye ardındağı mülk bağı hudud-ı erbaasıyla kim hadd-i şarkisi ve şimali ve taraf-ı kibelî tarik-i ammeye muttasıldır. Ve hadd-i garbisi tekye ile kervansaray muttasıldır ve dahi tekye önündeki mülk bağı hudud-ı erbaasıyla kim hadd-i şarkisi tekyeye muttasıldır. Ve hadd-i garbisi kervansaray katındaki yola muttasıldır. Ve hadd-ı kibelisi tarik-i âmmeye muttasıldır. Ve hadd-i şimalisi tekye önünden giden yola muttasıldır. Ve dahi Oğul Beyce oğlundan satun aldığı bağı hudud-ı erbaasıyla kim hadd-i şarkisi tarik-i ammeye muttasıldır. Ve hadd-i garbisi pirinç yerine muttasıldır. Ve taraf-ı kibelisi ve hadd-i şimalisi tarik-i ammeye muttasıldır. Ve dahi şehir katındaki harman tarlasın hudud-ı erbaasıyla kim şarki Yakup Bey yerine muttasıldır. Ve hadd-i garbisi ve kibelisi tarik-i ammeye muttasıldır. Ve hadd-i şimalisi geru tarik-i âmmeye muttasıldır. Ve dahi kible tarafındağı bir tarlasını dahi kim tarik-i âmmenün altı yanındadır. Hudud-ı erbaasıyla kim hadd-i şarkisi Lüzbekoğlu sınırına muttasıldır. Ve Hadd-i garbisi İsa Bali yeriyile Mahume Hatun yerine muttasıldır. Ve hadd-i kibelisi körpe yerine muttasıldır. Ve şimalden yana Ulu Yuvaya muttasıldır. Ve dahi Herekedeki aşağı değirmeni kim Hacı Muhsin değirmeniyle meşhurdur. Cemi'-i tevabi'yle ve merafikiyle ve yanındaki bahçecüğüyle ve dahi Hereke'deki çiftlik yerin ki Hacı Muhsin yeriyile meşhurdur hudud-ı erbaasıyla kim taraf-ı şarkisi ulu dereye muttasıldır. Ve hadd-i garbisi Hüsameddin değirmenine muttasıldır. Ve hadd-i kiblesi ve hadd-i şimali Sadık Fakih ağılı yerine muttasıldır. Ve dahi kervan-saray muttasıl olan sekiz mülk dükkânın ve hamama muttasıl olan dört dükkânları işbu cemi'-i mezkurları hududları ile ve hukuklarıyla ve tarayikleriyle ve merafıklarıyla vakf eyledi bir vakf etmeklik kim sahihdir şer'idir cami'dir ebed olacak erkanları ve dahi cami'dir.

Ebed kalacak şartları ve dahi şöyle vakf eyledikim: Ne kim hasıl olur ise bu mevkulardan ve gailerlerinden ve menfa'atlerinden evvelen sarf ola. Bu vakf evladların aslahına ve bundan ziyade kalanun rub'unu mütevellî ala. Ve baki tekyede hare ola. Ve bundan sonra bu tekyenin tevliyetini iftihârü'1-havâtin Hatuna Durmelek Hatun binti Laî ismarladı. Ve bundan sonra kendin'in aslah evladının ola. Ve dahi evlad-ı evladının ola. Neslen ba'de neslin ve dahi bu Kekivize (Gebze) nahiyesine kim Kadı olursa bu evkafa nazır ol ola. Ve bu evkafın gailerlerinden günde bir akçe anun ola.

Ve ba'dehu bu vâkif-ı mezkur vakf olanları mütevellie teslim ittikten sonra geru rucu' eyledi muhtecen bi ademi'1-lüzum inde Ebî Hanife rahmetullah ben daî katına vâkif mütevellieyle beraber olub husumet edişdiler ben daî dahi bu cemi'-i evkaf-ı mezkurenin sıhhatına ve lüzumuna alâ kavli'1-imameyn hüküm eyledim. Her kimesne kim bu mevkuları tebdil-i tağyir etmek dilese "Fe-men beddelehû ba'demâ seml'ahû fe-

innemâ ismuhû ale'llezîne yubeddilûnehû inne'llâhe Semi'un Alîm." günahına müstehik ola. Mektubu mütalaa kılanlar mazmuniyle amel kılub müsâb olalar.

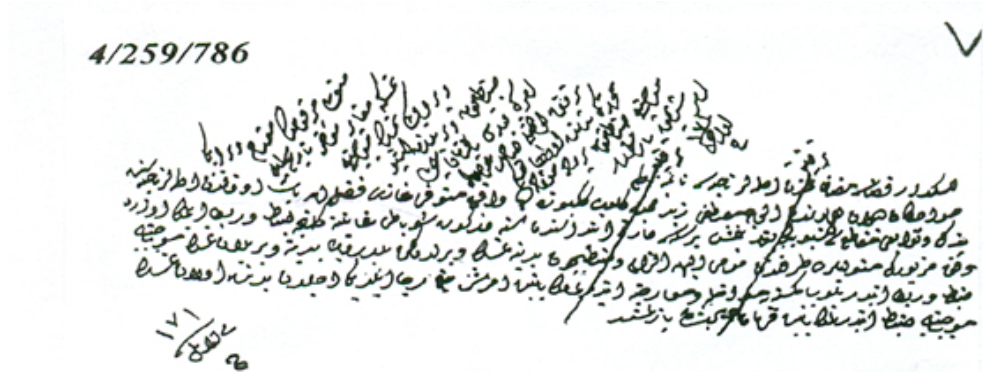
Enver
KONUĞÇU

Tahriren fi evasit-ı Rebiu'1-âhir sene semanın ve selasine ve semane mietin. (838)

Şuhud hükmü;

Sebete mazmun-ı haze'l-mektub inde recâ'i bi-sıhhati'1-vakf hükmen sahihan şer'iyyen ve ene' 1-fakir Mehmed bin Ali.

Ayvansarayı'nin yazdığına göre Fazlullah, Gebze'de 1509'da ölmüştür. Sağlığında yaptırdığı zaviye/tekkesine ait birçok belgede işaret olunmaktadır. Darıca, Pendik, Kartal, Gebze köyleri vs'de tekkeye ait vakıflar, sultanlarca güvence altına alınmıştır. 1758'de Gazi Fazlullah Paşa vakfında ise şunlar kaydedilmiştir.³⁰

4/259/786 Gazi Fazlullah Paşa vakfına ait Pendik ve çevresi mukataasının Hacı Mustafa isimli şahsa verildiğine ve bu şahsın tasarrufuna mani olunmamasına dair hüküm.

[Derkenar] Mütevellî-i merkumun mukaddem virdiği temessüke mugayir muahhar târîh ile virdüğü temessük mücebince zabtıçün virilen işbu emrün kaydı bâ fermân-ı âlî terkin olunmağla sâhib-i arz-ı hâl Mehemed'ün yedinde olan temessüki mücebince zabtıçün ber vech-i meşrûh emr-i şerif yazılmışdur.

[Fî] evâhir-i C sene [1J171 [2-10 Mart 1758]

Terkin

Üsküdar kazası muzâfâtından Adalar nahiyesi naibine hüküm: Hâcegân-ı Dîvân-ı hümâyûnumdan el-Hâcc Mustafâ zîde mecduhû gelüp Gekbuze'de vâkî müteveffa Gâzî Fazlullah Paşa evkafından Adalar nahiyesinde Pendik ve tevabî'i mukâta'âsı işbu bin yüz yetmiş bir senesi Mart'ı ihtidasından sene-i mez-kûre Şubat'ı gayetine gelince zabt u rabt eylemek üzre vakf-ı mezbûrun mütevellileri tarafından mûmâ ileyhe ilzam ve zabtıçün yedine temessük virildüğü bildürüp yedine virilen temessük mücebince zabt u rabt itdürilüp kimesneye müdâhale ve mu'âraza itdürilmemek babında emr-i şerîfum recâ eylediği ecilden yedinde olan temessük mücebince zabt itdürilmek babında fermân-ı âlîşân yazılmışdur.

Fî evâil-C sene [1]171 [10-19 Şubat 1758]

Kadı Fazlullah'ın ahfadı devam etmiştir. Kendisi de babası İlyas Bey gibi kalabalık tarafından Gebze'de toprağa verilmiştir. Bazı belgelerde İlyas Bey ile aynı mahalde gömüldüğü ifade ediliyorsa da onun da babası gibi görkemli bir türbesi olduğu söylenmektedir. Şimdiki E-5 Karayolu'nda, Hükümet Caddesi güneyinde aslı önemli ölçüde kaybolmuş ve dört duvar

30 İstanbul Ahkâm Defterleri, s. 228.

ile çevrili ve bahçesinde de Fazlullah'ın mezarının bulunduğu yer hala ziyaret yeridir. A. Öztüre "Gebze karayolu yapımı sırasında esas türbe yıkılmış ve yerine Karayolları Genel Müdürlüğüne, şimdiki makbeye yapılmıştır" diye yazmaktadır.³¹

Gebze'de Kadı Fazlullah Mezarı

Kemaleddin Çelebi de Fazlullah gibi tanınmış bir şeyh idi. Onun oğlu da Kutbeddin Çelebi'dir. Gebze'de faaliyet gösterdiği bir zaviyesi vardı. İzmit yolu üzerindeki Hereke'de, onun adına vakfedilmiş değirmen bulunuyordu.³² 1746 yılına ait belgede Kutbeddin Çelebi Vakfı'ndan ifade edilenler şöyledir: ³³

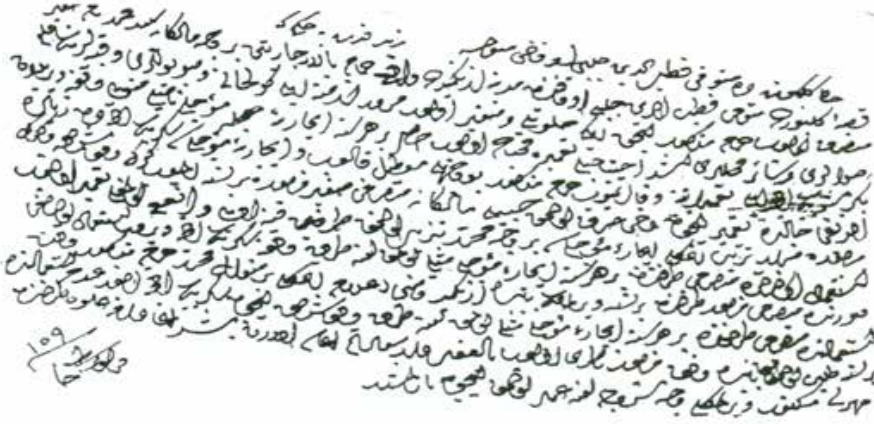
31 *Nikomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, İstanbul 1981, s. 181. Yeni düzenlemede konulan tabela hatalıdır. Burada Kadı Fezullah Türbesi denilmektedir.

32 A. N. Galitekin, *Kocaeli Körfez İlçesi Tarih ve Kültür Mirası Eserler*, İstanbul 2008, 11, s. 172; B0A no: 733 s. 452-453; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi no: 1989 s. 101, sıra 23.

33 *İstanbul Ahkâm Defteri*, I, s. 198.

2/120/406 Kutbeddin Çelebi vakfına ait Gebze'deki tamire muhtaç hamamın, kira bedelinden düşülmek üzere kiracıdan alınacak para ile tamir olunmasına dair hüküm.

Enver
KONUĞÇU

Hâlâ Gekbuze'de müteveffa Kutbeddin Çelebi evkafı mütevellisi (boş) zîde kadruhüya hüküm ki:

Kasaba-i Gekbuze'de müteveffa Kutbeddin Çelebi evkafından medîne-i İznikmid'de vâkî' hammâma bi'l-icâre'teyn ber vech-i malikâne Seyyid Mehmed nâm sağır mutasarrıf olup hammâm-ı mezkûr ancak İki halvetli ve sağır olup mürûr-ı ezmine ile külhanı ve su yolları ve kubbelerinün kal' sıvaları vesâir mahalleri eşedd-i ihtiyacıyla ta'mîre muhtâc olup hâsılı beher sene icâre-î müeccele nâmiyla mütevellî-i vakfa virilen yiğirmişer bin akçe ile ta'mîrâtına vefa itmeyüp hammâm-ı mezkûr bu veçhile mu'attal kalup ve icâre-i müeccelesi sekiz bin akçeden ziyâde olduğu hâlde ta'mîr için dahi sarf olınmak hasebiyle malikâne mutasarrıfı sağır-i mezbûre bir nesne almayup gerek vakf-ı şerîfe ve gerek mezbûra zarar terettüb itmeğle icâre-i müeccelesi ber vech-i muharrer tenzil olınmak tarafeyne evlâ vü enfa' olmağla ta'mîr olınup isti'mal olındukda mutasarrıfı tarafından beher sene icâre-i müeccele misli olmak üzere taraf-ı vakfa sekiz bin akçe virüp isti'mâl olındığı sûretde mutasarrıfı mezbûr tarafından bir nesne virilmemek babında iznikmid kadîsı ilâm itmeğle ber minvâl-i muharrer hammâm-ı mezkûr vakt-i isti'mâlinde mutasarrıfı tarafından beher sene icâre-i müeccele misli olmak üzere taraf-ı vakf-ı şerîf için sekiz bin akçe alınup adem-i isti'mâlinde bir nesne talep olınmamak babında vakf-ı mezbûr nâzın olup bi'l-fîl Dâru's-sa'âdefüm ağası olan Beşîr Ağa dâme ulüvvuhû tarafından mühürli mektûb virilmeğle vech-i meşrûh üzere amel olınmak için yazılmışdır.

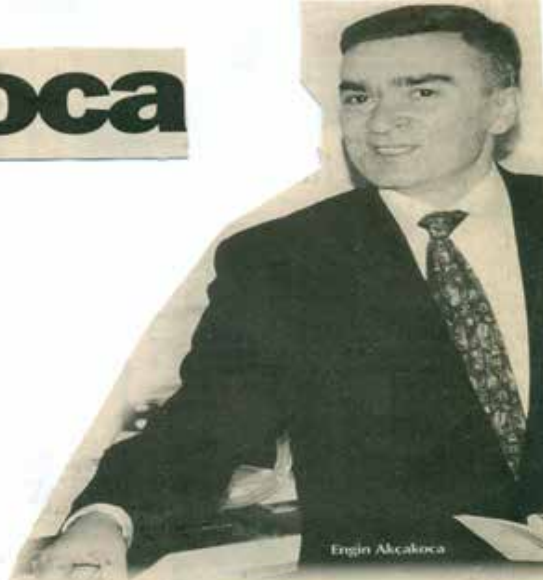
Fî evâsıt-ı Ca sene [1]159 [1-10 Haziran 1746]

Onun da türbesi harap haldedir. Hayatı hakkında pek malumat yoktur. Temenâ'nın mezraası sahibi idi. Bazen Kutbül-Arifin sıfatı ile tanınmıştır.³⁴ Yine belgelere akseden Akçakocalılardan biri de Seydi'dir, Ataları gibi Çelebi sıfatı ile göze çarpmaktadır.³⁵

34 Ahmet Refik, "Fatih Zamanında Kocaeli", *TTEM*, No:1/78 (1340), s. 32.

35 Günümüzde hayatta olan son Akçakocalı Engin Akçakoca'dır. 2000'de Koçbank Genel Müdürüydü.

Akçakoca

Kocaili

1337 yılına kadar İzmit için Nikomedia ismi kullanılmıştır. Bithynia Kralı Nikomedes tarafından körfez sonunda ve kuzeyinde kurulan şehir, IV. yüzyılda Doğu Roma İmparatorluğu'nun merkezliğini yapmıştır. Ara sıra geçirdiği büyük depremlerden büyük kayıplara uğramasına rağmen, yaralarını sarabilmiştir. Palaiologoslara kadar coğrafi bölge Bithynia, onun metropol şehri-kalesi de Nikomedia olmuştur.³⁶ Osman Bey zamanında, şehir dışındaki Bithynia Akçakoca'nın adına izafeten Koca İli ismini almıştır.³⁷ Orhan Bey, Akçakoca'nın ölümünden sonra Nikomedia'yı barış yolu ile ele geçirdi. Valiliğine oğlu Süleyman Paşa'yı atadı. Akbaş ile Yahşi gibi kumandanlar da Araman ve Kandıra'da beyliği temsil ettiler. Abdurrahman Gazi'nin Aydos'daki askerleri de daha sonra yeni ele geçirilen şehirde iskân edildiler. Türkler Nikomedia adını kendi aksanlarına bağlı olarak İznikmid diye devam ettirdiler. Eis-Nikomed'den şimdiki İznikmid ve zamanla da İzmit ortaya çıkmıştır.³⁸ İznikmid söyleyişinde göze çarpan İznik/Nikeia kelimesi ile kullanılan ismin tabii ki hiç bir ilişkisi yoktur. Biraz önce belirttiğimiz gibi Eis-Nikomedia, daha sonra İznikmid hâline dönüşmüştür. Kocaili, kuzeyde Karadeniz, güneybatıda ve Güneydoğuda Hüdavendigâr, doğuda da Bolu Sancağı ile sınırlı idi. Bolu kısmı Konur Alp'ten dolayı Konurapa İli adını taşımıştır. Yıldırım Bayezid zamanında Şile de Kocaili'ne dâhil edildi. Çelebi Mehmed'in de İzmit Körfezi'nin İstanbul tarafındaki kıyı köy ve kasabalarını ilhaki ile Kocaili son şeklini almıştır. Bazen, muzafat dolayısıyla Üsküdan Kocaili'nin batıdan komşusu olmuştur. İki asır sonra da Kanuni Sultan Süleyman'ın hâkimiyetine kadar bu durumu korumuştur. 1530 tarihli Muhasebe Defterindeki³⁹ bilgilere göre mülki yapılanması Merkez, Kandıra, Şile, Gebze, Yoros, İznik, Yalakâbâd ve Ayan(Adapazarı ile birlikte)'dir.

İzmit'in Orhan Bey tarafından fethi, İbn Kemal gibi Hoca Sadeddin tarafından şöyle anlatılmaktadır: ⁴⁰

İzmit Kalesinin Fethi

İznikmid (İzmit) şehri eski çağlardan beri bakımlı ve gayet büyük bir şehir olup Makedon adıyla da tanınmaktadır. Makedonyalı İskender'in babası Filikos'un taht-kenti ve İskender'in

36 O. Polat, "Nikomedia'dan İzmit'e Bir Kent Adının Dönüşümü", *E. Konukçu Armağanı*, Ankara 2012, s. 280-295.

37 Oğuz Polatel, s. 282-283.

38 Oğuz Polatel, a.g.y.

39 Oğuz Polatel, a.g.y: 438 Numaralı Muhasebe-i

40 Hoca Sadeddin, *Tâcü't-Tevârih*, 1, s. 58-63.

doğum yeri olduğu için, İskender-i Makedonî şehri diye de bilinen güzel bir belde olup havası gayet iyi, çevresi de pek sevimlidir. Dört fersah uzağında bulunan geniş bir alan halkın mesire yeridir. Bunun ortasında büyük bir kuyu vardır. Anlatılmaya kalkılırsa yine bir destan olacak kadar renkli, ağaç denizi denilen ormanı ise, şehrin hemen yanı başında bulunmaktadır. Burasını Bahr-i Firenk ve Rum'a bağlayan körfeze Dil adı verilir ki, güzel eserlerle süslü İzmit kalesi, onun kenarındadır. Bu şehir en sonunda, miras yoluyla Kayserlerin torunlarından Belakonya adındaki bir prensese geçmiş ve onun yönetiminde kalmıştı. Akça Koca, ülkeler açan padişahın buyruğu ile ve kılıç zoruyla bu ilin kalelerini bir bir ele geçirince, gazilerin himmeti bereketi İslâm topluluğunun gücü, kudreti söz konusu bölgede iyice duyulmuş, İslâm askerlerinin yürüdükleri haberi, her gün bir biri ardına kâfirlerin kulaklarını doldurmuş bulunuyordu. Bu yüzden İstanbul tekfurü sözü edilen hisarı bir güzelce berkitmiş, top gibi, tüfek gibi daha nice savaş araçlarını, silâhları buraya yığmış, imdat gönderme yolunda beklenen bütün gayreti göstermişti. İzmit kalesi, özünden sağlam yapılı ve dayanıklı bir kale olduğu gibi, kaleyi savunmak için dilediğin kadar askeri hem karadan, hem de denizden çekmek imkânı da ortada bulunduğundan burayı ele geçirmek, zamanın ileri gelenleri gözünde zor sayılmaktaydı. Bütün bunlarla beraber şehri almak niyetiyle yüce gayret sahibi padişahın, kendisini zafere iletcek hazırlıkları yapmakta olduğu bir sırada Akça Koca öldü. Onun cenazesinin, dilek sahiplerinin hala başvurdukları, halden anlayanların ziyaretinde kusur etmedikleri Kandıra'daki türbesine gömüldüğü haberi, keremli padişahın katına ulaştırıldı. Bu arada, Tanrı'nın rahmetine ulaşan bu kutlu kişinin, açılışı zor olan söz konusu kalenin ele geçirilmesi için vasiyette bulunduğu sözü de, kudret sahibi padişaha duyurulmuştu. Bu vasiyet de yola çıkmak ve işi sıkıca tutmak için bir gerek oldu. Kocaeli Sancağı'nın yönetimi Gazi Süleyman Paşa'ya verildi, öte yandan Konarpa (Konrapa) ilinin fatihi ve bu ile kendi adını veren Konur Alp'in, Tanrı'nın rahmet diyarına yönelmiş olduğu haberi de devlet merkezine gelmiş bulunuyordu. Bu haber alınınca, sadece bu yöredeki bahadırların gayretiyle İzmit'in ele geçirilmesi ihtimali olmayacağı, başarılı padişahın katında iyice anlaşılmalı ve kendisinin bu seferi yürütmesi gereği belli olmuştu. Padişah, Sultanönü (Üyüğü) ile aynı serhadde bulunan Konrapa ilinin gözetimini, oğlu Gazi Murad Han'a ısmarladıktan sonra, Mecit Tanrı'nın başarı destekleri ve uğurlu bahtının rehberliğiyle 728 (M. 1327/28) yılında İzmit üzerine doğruldu. Sakarya köprüsü çökmüş ve tamire muhtaç olduğundan, burada bir süre bekledi. 100 evden fazla bir obayı köprü çevresine yerleştirerek, köprü'nün bakımı ve korunması karşılığı her türlü vergiden onları beri kıldı.

Güçlü ordusuyla genç padişah, köprüyü geçtiği sırada, Abdurrahman Gazi'yi, daha önce Samandıra tekfurunun fidesi bahanesiyle İzmit'e girmiş, kaleyi incelemiş, savaş yerlerini görmüş ve çevreyi tanımış olduğundan, orduya rehber ve öncü tayin etmişti. Böylece İzmit bölgesi İslam ordusunun sancakları için durak oldu. Kuşatma için gerekli donanmanın sağlanmasına çalışıldığı gibi, düşmana gelecek yardım yolları da tamamen kesildi. İzmit yöresinde, hala Koyunhisarı adıyla anılan kalede ise, Belakonya'nın Kalayun adındaki kardeşi yerleşmiş bulunuyor ve eli altındaki kuvvetli ordu ile bu yörede İslam askerinin yönetiminde olan köylere saldırıyor, çevrede dolaşan Türk sipahileriyle çarpışmaya kalkışıyordu. Bunun zararını ortadan kaldırmak ve tehlikeli olmasını önlemek için, ilk iş olarak, bir kısım birliklerle Kara Ali ile Aygut Alp onun üzerine gönderildiler. Kalayun kendine güvenle karşı çıkmaya, direnmeye kalkışmıştı. Savaşın başında, ciğeri delen, can alıcı bir ok ansızın bu dinsiz lanetlenesicenin kindar göğsüne saplandı ve temreni, edebsinin tam can yerine ulaşarak onun kale burcundan düşmesine sebep oldu. Kaledekiler, gökten inen bu kazadan, beklenmedik okun ettiği işten şaşkına döndüler ve can korkusuyla aman dilediler. Böylece sözü edilen hisar, sayısız ganimet ve mallarla birlikte gazilerin eline düşmüş oldu.

Kalayun'un başını pis bedeninden ayırıp padişahın katına görürdüler. Cihan padişahı bu kelleyi bir mızrak ucuna taktırarak İzmit önüne dikti. Kız kardeşi durumu haber alınca, yanık ahlarla cihan kafasının kubbesini tutuşturdu ve o kırgınlık, o çaresizlik içinde İzmit kalesini teslim etmek zorunda kaldı. Çeşitli hediye ve armağanlarla vezirini devletli padişahın yanına göndererek, yalvarıp yakarmalar arasında, mal ve can güvenliğiyle gemilere gönderilmelerinin sağlanmasını diledi.

Beyt:

Bir zaman olur düşerse aczile düşman kapına

Başka gelecekler için onları zinhar korkutma

denildiği gibi istekleri, padişah katında kabul gördü ve yenilmiş, ezilmiş bu topluluk gemilere doluşarak, İstanbul yoluna dökülüp gitti.

Ülkeler açan padişah, kudret sahibi Tanrı'nın desteği ile bu güzel hisarı rahatlık ve kolaylık içinde ele geçirince, buraya pek yakın bulunan Aydos kalesine artık gerek kalmadığından onu yıktırılmış, oradaki bekçileri de İzmit'e getirterek, bu kalenin korunmasında görevli kılmıştı. Kaledeki kilise ve manastırlar, hayırlı dualarda bulunanlar, dindarlar için mescit ve medreseler haline kondu. Bu kiliselerden birinde öğrenciler için hücreler yaptırıldı. Burada görev alanların ücretlerini, ihtiyaçlarını karşılamak üzere köyler ayrıldı. Bu medrese, şimdiye kadar kurulan medreselerin en güzeli olacak biçimde düzenlendi.

Bu tarihlerde İzmit ve çevresinin diğer bölgelere göre daha zengin ve bakımlı oluşunun bir sebebi şudur: Osmanoğulları kendilerini göstermeye başladıkları zaman, mal ve mülk sahibi kâfirlerin bir kısmı asıl yurtlarını bırakıp bu yöreyi daha güvenli, korunması öngörülen bir bölge olarak tanıdılar ve buraya göç etmişlerdi. Aynı zamanda burası, dara gelindiği vakit, deniz yoluyla kaçma kolaylığına da sahip bulunuyordu. Böylece bir birini destekleyerek burada yurt tutmuşlardı. Bir başka sebep de, Belakonya'ya ait olduğu Belako adıyla tanınan yörede birçok imkânların varlığıdır. Sıcak kaynak suları, bütün uyuz ve benzeri deri hastalıkları ile sinir ve bünye marazlarına iyi gelmekte olduğu tecrübelerle bellendiğinden, çevreden gelen halkla dolup taşmakta ve tutulmaktadır. Bu ılıcanın kuruluşu ve ilk yapısı, halkın gösterdiği ilginin aslı konusunda, haberleri rivayet edenler şöyle hikâye etmektedirler:

Hikâye — Geçmiş yıllarda İstanbul tefkurunun güzelliğinin eşsizliği, alımının üstünlüğüyle öğütmüş, gönül alıcı bir kıza vardı. Fakat zamanla bir gün gönül dinlendirici güzel, sözü işitenlerden uzak olsun cüzam illetine tutuldu. Vaktin hekimleri, ne deva ettilerse çare bulunmadı. Bunun üzerine kızcağız, kimsenin gelmeyeceği تنها bir yere çekilmek istediğini babasına söyledi. Hekimlerin de görüşleri alınarak, hava değişikliğine elverişli, gönül çekici bir yer araştırıldı. Deniz kıyısında, bu ılıcanın yapıldığı yer uygun görülerek orada şen, güzel, büyük bir saray kuruldu. Hasta kızcağız buraya yerleşti, babasıyla-anası da gemiyle zaman zaman gelip onu yoklamakta idiler. Vakit böylece geçerken, günlerden bir gün, sözü edilen prenses kederler içinde, bahçeye bakarken, uyuz ve kaşıntıdan halsiz kalmış.

Şimdi bu ılıca, çevresiyle birlikte Osmanoğulları ülkesine katılınca tımar haline kondu. Deniz boyu ise, Akça Koca'nın yetiştirdiği yiğitlerden Kara Mürsel'e verildi ve düşmanın gemilerle denizden saldırılarına karşı korucu tayin edildi. Bu yüzdendir ki çevredeki köyler, Kara Mürsellü diye, bu gazinin adıyla anılmaktadır.

Bir domuz gördü. Hayvan o hale gelmişti ki, adının tersi gibi zırnıktan çıkmış, çıplak ışıklar misali vücudunda değil kıl, iz bile kalmamıştı. Domuz o gün, akan sıcak suya daldı, bir süre çamurda yuvarlanıp yuvasına gitti. Sonra hayvanın her gün bu isi yaptığı anlaşıldı ve kırk gün tamam olunca hastalıktan kurtulduğu görüldü. Bunu izleyen prenses, suyun taşıdığı hasiyeti anladı ve aynı şekilde kırk gün, kendi kendini tedavi ederek, ulu Tanrının izniyle

sağlığını kazandı. Tekfur, bu gelişmeden haberdar olunca, söz konusu alanın onarılmasını buyurarak, bazı kişileri de buraya yerleştirip görevlendirdi. O günden beri bu yöre, bakımlı olarak kalmış bulunmaktadır.

İzmit'in alınışı ile Bithyia'nın büyük şehirlerinin tamamı Osmanlı hâkimiyetine geçmiş oluyor, Mülki ve sosyal yapılanma merkez ve yarımada Fatih Sultan Mehmed zamanında ikmal edilmiştir.⁴¹ Aşık Mehmed'e göre İzmit, bakımlı kentlerden olup suru yoktu. Güzel sokakları ve camileri ile dikkati çekiyordu. Çevresi yerleşim yerlerinin iskelesi olarak tanınmıştır.⁴² XV. yüzyıl ortasında İzmit'i ziyaret eden Ogier Ghiselin Busbeque sadece iç kalenin ayakta kalabildiğini yazmaktadır.⁴³

Tarih kaynaklarında şiir ve nesir olarak İzmit'in ilk mülki yapılanması hep aynıdır. Meselâ, Aşıkpaşazâde, Neşri, Hadidi aynı temayı belirtmişlerdir: ⁴⁴

Hem aldı Kandıra'yı Akçakoca

Koca İli'n eyledi feth ucdan uca

XVI. yüzyıldan sonra bazı Hüdavendigâr şehir ve kasabaları Kocaili'ne katılmıştır, Geyve, Yenice-i Taraklu, Göynük (daha sonra Bolu'da göze çarpmaktadır) Akyazı...

Akçakoca sağılığında Konur Alp ve Abdurrahman Gazi ile Samandıra ve Aydos'u ele geçirmiştir. Ölümünden sonra da İzmit'in düşürülmesi ile de sıra Hereke'ye gelmiştir, ilk fatihi Timürtaş Beyoğlu Ali Bey'dir.

Kocaili fetihlerinde, Palaiologosların aleyhinde toprak kayıpları devam etmiştir. Sakarya Nehri batısındaki ormana seçirden beylik askerleri Araman Pazarı ile Kandıra'yı ele geçirmişlerdi. Kandıra'nın eski Bithynia yerleşim yerlerinden olduğu biliniyor. İlk adı bilinmiyor ise de bölgede epeyce orta yaş Rum kalıntısı vardır.⁴⁵ Seyrek ile Kerpe ve yanı başındaki Cebeci civarındaki Kefken Adası da İtalyan kökenli şehir devletlerinin hâkimiyet alanı olmuş ve daha çok Cenevizliler yöreyi ellerinde tutmuşlardır. Kandıra'da, Akçakoca ile ilgili hatıralar mevcuttur. Ama herhalde en önemlisi epeyce yaşlı Akçakoca'nın hayata burada veda etmesi önemlidir. Baba Tepe'de sonsuz uykusunu devam ettiren Akçakoca, yukarıda da temas edildiği gibi Osmanlı'nın Karadeniz'de ilk çıkış yeri olmaktadır.

41 A. Refik, "Fatih Zamanında Kocaili", *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, no: 1 (78) (Kanun-ı Sani 1340), s. 25-36.

42 *Menâzirü'l- Avalim*, hzl: M. Ak, Ankara 2007, 111, s. 1031.

43 *Türk Mektupları*, çevr: H. O. Yalçın, İstanbul 1939, s. 63-64.

44 Hadidi, s. 55.

45 F.K. Dörner, *Inscripfen und Denkmaler aus Bthynien*, Berlin 1941, F. Y. Ulugün, *Kocaeli ve Çevresi Tarihi 11: Roma Donemi Bithynia*, İzmit 2007, s. 294.

Kandıra'nın Kuzey Doğusundaki Babatepe'deki Akçakoca Türbesi

Söğüt'te, Ertuğrulgazi Türbesi Haziresinde Akça Koca'nın Makam Mezarı

İzmit-İstanbul yolu üzerindeki, denizden kuzeyde göze çarpan Gebze, aslında Akçakocalıların, babalarından sonra yerleştiği ve asırlarca yaşadığı ilmî ve dinî etkinliklerde bulunduğu kasabadır. Lybissa ve Dakibysa gibi isimler bölge ile ilgilidir. Darıca ise Marmara Denizi ile ilgisini saklamaktadır. Dilucu ile Darıca arasındaki Eski Hisar, Marmara veya Körfez trafiğini kontrol eden bir tepeyi taçlandırmaktadır. Yöre halkının eski olarak nitelendirdiği kalenin, acaba yenisi neresi idi? Gebze gibi, birçok hadiseye sahne olmuş olan Pelekanon da savaş tarihinde önemi haizdir.⁴⁶

Orhan Gazi zamanındaki fetihler, Çelebi Mehmed'in Fetret meselesi halledilir edilmez, burada yeniden Türk idaresini kurması, Akçakoca ailesinden İlyas Bey ve oğlu Fazlullah'ın

⁴⁶ D. M. Nicol, *Bizans'ın Son Yüzyılları (1261-1452)*, çev: B. Umar, İstanbul 1999 s. 180-181; E. Yücel, *Gebze ve Eski Hisar*, Gebze 1991. Burada Gebze'nin eski durumu hakkında bilgi verilmektedir.

da Gebze'de yeni bir çığır açılmasını sağlaması sonra da oğullarının aynı yolda gayret sarf etmeleri derken, Fatih Sultan Mehmed dönemine ulaşılması kasaba için yeni değişiklikleri beraberinde getirmişti.

Gebze öyle görülüyor ki en hareketli zamanlarını bu sultan zamanında yaşadı. En önemlisi de Konstantinopolis'in Palaiologosların elinden alınması ve az sonra da Edirne'den başkentin oraya nakli idi. Böylece, Gebze, Osmanlı Devleti'nin yeni merkezine en yakın Kocaili kasabası olmuştur.

Fatih Sultan Mehmed'in saltanatı sırasında, Gebze, Kocaili Sancağı'nın zikre şayan kasabası ve kazası idi. Aynı sancağın belde olarak kullandığı yer de İznikmid veya İzmit idi. Ahmed Refik, bu nedenle "Fatih Zamanındaki Kocaili" için ilk detaylı bilgileri vermiştir. Resmî olarak, Kocaili'nin yarımada'daki kazaları Yoros, Şile, Kandıra ve Gebze oluyordu. Gebze, güneyde Marmara Denizi ve onun doğuya uzanan kısmı İzmit Körfezi ile çevrili idi. Tuzla/ Nikite önünde üç ada ve bir kaç önemli burun vardı. Üsküdar, eskiden beri batı komşusu idi ve 1453'ten sonra da başkent ile temasını sağlayacaktır. Yoros, şimdiki Anadolu Kavağı'dır. Samandıra ve Aydos gibi yerler eski önemini kaybettiğinden, Boğaz'ın çıkış noktasını iyi bir şekilde kontrol eden Yoros (eski İeron) kalesi altında bir de köy ve kasaba meydana gelmiştir. Fatih Sultan Mehmed'den önce de, Gelibolu Boğazı kapatıldığında, Yoros ve güneyindeki Anadolu Hisarı ordunun Rumeli tarafına geçişini sağlıyordu,

Anadolu Hisarı karşısında yeni bir engelleyici hisarın yapılması da Boğaz kontrolünü tamamen sağlamış ve Yoros Kalesi'nin mevcut yükü azaltılmıştır. Gebze'nin Karadeniz tarafında üç önemli komşusu vardı. Bunlar da, Riva (Cayağzı), Şile ve Kefken'le bağlantılı ama biraz içeride kurulmuş olan Akçakoca'nın yarımada akınları için üs olarak kullandığı Kandıra'dır. Şimdiye kadar pek az araştırılmış, Üsküdar, Samandıra, Taşköprü ve Kandıra irtibatı, o tarihlerde epey canlı idi. Bazı köprü ve kervansaray kalıntılarının bulunması, yarımada içerisinden, Gebze'ye de pek uğramadan, kuzeydoğu istikametinde, trafiğin Kandıra'ya ulaşması idi. Ama tâli bir yol ile Gebze-Kandıra ilişkileri de vardı.

Gebze'nin, sancak merkezi İzmit ile ilişkisi hem deniz ve hem de kara yolu ile mevcuttu. Hereke (eski Tavşancıl), biraz önce de Dilovası, Hereke ve Yarımca bu irtibatı sağlıyordu. Bunun dışında, İstanbul'dan hareket eden yelkenliler de, İstanbul'dan İzmit'e yol alırken, ihtiyaca göre, Eskihisar ve Dilovası'na uğrayarak, yolcu ve eşya bırakabiliyorlardı. Darıca da Gebze'ye en yakın irtibat noktası idi.

Kocaili Sancağı'nda, Gebze Kazası'na ait bazı önemli bilgiler, Ahmed Refik tarafından verilmektedir. Buna göre, Fatih Sultan Mehmed'in son zamanlarında arazi yazılımları yapılmış ve bu arada vakıf tespitleri de "nişan" ve "beratlar"la sağlanmıştır. Orhan Bey, Süleyman (Orhan ve Yıldırım oğlu iki kimseyi temsil etmektedir), Çelebi Mehmed dönemlerine ait vakıf merkezleri de dikkati çekmektedir.

Hem Vakıf ve hem de Tapu Tahririnde belirtilen köyler de Akpınar, Darıca, Pendik, Yenice Kale, Filokrin, Nikit, Dazlı Köy, Şemsî Şeyh, Yahyabeyoğlu, Aslah, diğer Akpınar, İçalın, Donuzluca, Ömerce, Çamluca, Temeniye, Danişmend Aranı ve Cungâr'dır.

Gebze'nin en çok temasta olduğu köyler ise Kartal sonrasındaki Pendik, Tuzla, Temeniya, Eski Hisar, Yenice Kale, Darıca ve aynı ismi taşıyan çay kenarındaki ve denize bitişik Dilovası'dır.

Ahmed Refik'in incelediği ve Fatih zamanına ait olan defterdeki kasaba ile ilgili kayıt "Vilâyet-i Kakivize Vakıfları Beyânındadır" başlığına taşımaktadır. Metin ise şöyledir:

“Karye-i Akpınar
Vakıftır.. Sultan İmaretine
Karye-i Darıca
Vakıftır
Sultan İmaretine
İskele resmi. Bir yıllık toplam: 20450 Akçe
Mezkureden evvel zamanda Kadı Fazlullah yer imiş. 700
Akçe kesilmiş.
Mezkûr Darıca’da kethüda olan yer imiş. Bir çiftlik
Koz ve zeytun geliri var
Karye-i Pendik..
Fazlullah’ın vakfıdır.. Zaviyesine..
Yenice Kale..
Karye-i Karzel..
Vakıftır..
Gebze’nin Camii’ne.. Orhan Bey’den
Karye-i Filokrin..
Vakıftır..
Bayezid Bey imaretine
Karye-i Nikite..
Vakıftır..
Bayezid Bey İmaretine..
Bu yerin iskelesi, balıklığı ve değirmeni, çiftliği var Tuzlası’ndan tuz elde edilmektedir.
Karye-i Dazlı
Vakıftır
Asılhan Fakih Atasından
Bayezid Bey’den Sultanımızdan mektupları dahi vardır.
Ketan tohumu, koz ve değirmen geliri var..
Na’l Değirmeni Kutbeddin Çelebi’nin mülküdür.
Karye-i Şems Şeyh..
Vakıftır
Orhan Bey’den
Şimdiki hâlde Murad mutasarrıftır.
Mezra’a: Yahyabeyoğlu Köyünde..
Yusuf imama ait
Bir Çiftlik yeri vakıftır.
Emir Süleyman elinde Sultanımız mektubu vardır
Karye-i Aslah Köyü
Beğ Bars (Baybars)
Bayezid Bey’den vakıf
Elinde Padişahımız mektubu vardır.
Mezra’a-ı Akpınar;
Vakıftır
Orhan Bey’den , Murad Bey’den, Sultanımızdan..
Kadiaskerlerden elinde nişanları olub, Hamza Fakih Mutasarrıftır.
Şimdiki hâlde mezkur Hamza Fakih
Mevlâna Hayreddin’e virüb, tevfiz kılmış, Eline Hükm-i Hümâyun dahi erzani kılmış
Mezra’a-ı İçalan
Hacı Fakih oğlu Durmuş Fakih’in bir çiftlik yeri vakıftır. Murad Bey’den, şimdiki hâlde

Resul Fakih mutasarrıftır..

Mezra'a-ı Donuzlu'ca (not: yörede Rumların yetiştirdiği domuz ile ilgili yoktur. Türkler, Donuzluca/Tonuzluo ile "deniz"i kastetmektedir).

Dere Tarlası, köy tarlası vakıftır. Elinde Padişahımız mektubu dahi var.. Şimdiki hâlde Kasım Fakih ve Ahmed Fakih ve Rüstem mutasarrıftır..

Mezra'a: Ömer(iç) Köyünde..

Beyoğlu ve oğlu Şaban'nın bir çiftlik yeri vakıftır..

Karye-i Çamluca ...

Vakıftır

Elinde Padişahımız mektubu dahi vardır. Şimdiki hâlde İvaz Fakih oğlu Ali mutasarrıftır...

Mezra'a-ı Temenniya...

Vakıftır

Şimdiki hâlde Kutbeddin Çelebi mutasarrıftır. Atadan ve dadadan..Elinde Padişahımız mektubu vardır.

Mezra'a-ı Kara Mustafa...

Çiftlik, vakıftır

Orhan Bey'den

Mezra'a-ı Danişmend Aranı...

Vakıftır

Mamağın

Orhan Bey'den mezkurun karındaşı Hasan Mutasarrıftır.

Şimdiki hâlde İbrahim Mutasarrıftır.

Mezra'a-ı Güğümlü ve Çerkeşli sınırında Hızır Tatar yeri ve Oruç Bey ..

Bir pare tarla Mevlâna Şemseddin mülküdür. Elinde Padişahımız mektubu vardır. Yıldırım Hünkar'ın vakfıdır..

Evvelden Kadılar tasarruf edegelmiş..

Karye-i Cungar

Vakıftır.

Fazlullah'ın zaviyesine

Vakıf kaydından Gebze'ye mahsus bazı kullanışlar da dikkati çekmektedir.

Aran: Hatalı okunuşla arran. Azeri Türkçesinde düzlük, ova demektir. Ayrıca Aras ve akarsu boylarındaki düzlüklere de bu isim verilmiştir.

Ata: Ailenin büyüğü. Ata-dede birlikte kullanılır.

Balıklik: Gebze'de, Pendik, Darıca, Eski Hisar ve Dil'de. Tutulan balıkların korunduğu yer. Balıkhane de deniliyor.

Bey: Bek, Big, Beğ kullanışları vardır. Metinde Orhan, I. Murad ve Yıldırım için kullanılmıştır.

C'ami: Müslümanların namaz için toplandıkları yer. Gebze'deki camiden kasıt, Orhan Bey'e ait olandır.

Dada: Karadeniz kıyısında Akçaşehir (Akçakoca) da köy adıdır. Dada, aile içinde bireydir. Dada-ş şekli ile kardeş, yiğit anlamındadır.

Danişmend: İlim irfan sahibi, âlim. Müderris yardımcısı. Gebze'de isim olarak kullanılmıştır.

Değirmen: Su ve rüzgâr ile çalışır, buğdayın toz hâline getirildiği yer. Değirmen, Değirmenlik, Değirmen taşı Değirmen başı gibi kullanışları var.

Fakih: Osmanlıların ilk zamanlarında sıkça kullanılan din adamı unvanı. Fıkıh öğretene, bilen anlamındadır.

Hünkâr: Hüdavendigâr'dan türeyen isim, unvan. Padişahların da unvanıdır. Vakıf kaydında, Yıldırım Bayezid için kullanılmıştır.

İmaret: Hali vakti yerinde olmayan, bu arada Medrese öğrencilerine karşılıksız verilen yemek yapılan yer. Orhan, I. Murad, Yıldırım Bayezid, Çelebi Mehmed ve Fatih'e kadar ki idarecilerin yaptıkları çok sayıda imâret-hâne vardır.

İskele: İtalyanca scala'dan Türk söyleyişine uydurulmuş denizcilik tabiri. Gebze'nin ticâret, ulaşım ve balık iskeleleri vardı. Pendik, Tuzla, Darıca ve Eskişehir, Dilovası..

Kadı: Osmanlılarda adalet işlerine bakan yetkili. Kasabalar da önde gelen idareci. Akçakoca ailesinden Fazlullah "Gebze Kadısı" olarak kaynaklarda yer etmiştir. II. Murad devrinde görevi bittikten sonra Gebze'de ikamete devam etmiştir. Fatih Sultan Mehmed zamanında hayatta idi ve etkin kişiliği kalmamıştı.

Kedhüda: Türkçede kâhya anlamındadır. Kasabanın önde gelen sorumlusudur. Köy kethüdası ise muhtar oluyordu.

Kile: Eski ağırlık ölçüsüdür. Anadolu'da şehirden şehre değişen ölçüye sahipti. Gebze'nin de kendine mahsus kilesi vardı.

Mama: Çocuk dilinde anne. Doğu Anadolu'da ailede evde kalması kararlaştırılmış bayan. Saltuklularda ve diğer siyasi kuruluşlarda Mama Hatun kullanılışı vardı. Erkek çocuğun da aynı şekilde "od" denilmiştir.

Mescid: Namaz kılınan, camiden küçük yer. Çoğulu mesâcid.

Mezra'a: Ekilen yer. Tarla anlamına da kullanılmıştır.

Padişah: Sultan'dan büyük yönetici. Osmanlılar, Fatih'ten sonra, Sultan kelimesini bıraktılar. Vakıf Defterindeki Padişah Ahmed Refik'in de vurguladığı gibi Fatih Sultan Mehmed'dir. Gebze'deki hak sahiplerine devlet adına mektup yazdığı biliniyor.

Sinor: Türkçeye sınır olarak geçmiştir. Fatih zamanında, Akkoyunlu dünyasında, Erzurum'da tarla belirlemesi, arazi belirlemesinde kullanılmıştır. Devletler arası hâkimiyet ayrılışını da "sinor" karşılamakta idi.

Tuzla: Tuz'dan üretilmiş kelime. Tuzla, Tuz elde edilen yerdir. Bazen Tuzluca da deniliyordu. Gebze'nin gelir getiren Tuzlası ise Pendik'in köyü şimdiki Tuzla'dır.

Vakıf: Vakf.. Hayır işlerine tahsis edilme. Gebze'de de çok sayıda Bey, Sultan, Padişah, ileri gelenler, diğerlerinin hayır için ayırdıkları, gelir bağladıkları vakıflar vardı. Fazlullah, Kutbeddin, Bayezid Bey vs vakıf sahipleri mevcuttu.

Zaviye: Kendini dine adanmış kişinin ibadet ettiği yer. Tekke karşılığı da vardır. Fazlullah Kadı Zaviyesi Gebze'nin meşhur dini yapısı idi.⁴⁷

Kocaili'nin Boğaziçi'ndeki sınırı Yoros idi. Karadeniz'e hâkim tepede kalesi, bunun eteğinde de Anadolu Kavağı denilen yerleşim yeri bulunuyordu.⁴⁸

Karadeniz Kıyısındaki Akçakoca

Günümüzde, Düzce İli (eski Konur Alp/Konur Apa: Konrapa) mülki teşkilatı içinde yer alan Akçakoca'nın, bahis konusu Akçakoca ile hiç bir ilgisi yoktur, Karadeniz kenarında, Kefken ile Ereğli arasında kalan, Palaiologoslar zamanında Dia/Dios ismini taşıyan kent, Osmanlı döneminde uzunca bir zaman Akçaşehir adını taşımıştır. Bazı kaynaklarda şehir kısaca "şar" diye söylendiğinden Akçaşehir, Akçaşar olup çıkmıştır. Yörenin fethi Orhan Bey zamanında olmuştur. Değirmensuyu batısındaki kayalık bir arazide korunma ve kontrol amaçlı bir hisarı da vardı. Kefken ile Ereğli arasındaki denizi iyi bir şekilde kontrol edebiliyordu. Akçaşehir'in

⁴⁷ Ahmed Refik, "Fatih Zamanında Kocaili", *TTEM*, no:1 (78) (1340), s. 25-36.

⁴⁸ S. Eyice, *Bizans Devrinde Boğaziçi*, İstanbul 2007, s. 82-100.

köylerinde ve dallarında Orhan ismini yaşatan yerler mevcuttur. Fakat muhtemelen, Koca ili yarımadasında ve Beylik arazisinde göze çarpan Kerameddinliler, iskân politikası gereğince sahilde değil, tepede ve korsanların tehdidinden biraz uzakta yerleşmişlerdir. Düzce'deki Gümüş ova (Gümüşâbâd/Kışla) gibi bir değerlendirme ile Akçaşehir adlandırılması yapılmıştır. Belgelere intikali ise XV. yüzyıldan başlamaktadır. Çevreden yapılanması ak veya beyaz renk oluşturduğundan Akça denilmiştir. Ama birçok gezgin ve yazar, kasabanın adını Akçe yani para ile şekillendirmektedir. Kerameddinliler, Akçakoca'da Aşağı ve Yukarı diye iki mahalle meydana getirmiştir. Sonraları, Hacı Yusuf, Koç ve Kavgırlı gibi mahalleler ile komşu olmuştur. XIX. yüzyılda iki büyük divanı oluşturan Kerameddinliler, Akçakoca'nın büyümesini sağlamışlardır. Özellikle Bolu ve Düzce'nin Üskübü/Konur Alp bağlantılı yolu ile kereste nakli kolaylaştırılmış ve yerliler de bunun İstanbul'a iletilmesine yardımcı olmuşlardır. Cumhuriyet'in ilânında mülki statüsü nahiye idi. 13 Ağustos 1934'te, Reis-i Cumhur Mustafa Kemal imzası ile de Bolu ili kazası haline getirilmiştir. Dâhiliye Vekili ve aynı zamanda Muğla Milletvekili olan Şükrü Kaya da Akçaşehir değil, Akçakoca olmasını sağlamıştır. 23 Haziran 1934'teki TBMM oturumunda, adı geçen vekil şu konuşmayı yapmış ve kabulünü sağlamıştır: "Efendim.. Akçaşehir Kazası isim iltibasını mucib olacağı düşünüldükçe Hey'et-i Aliye başka bir isim bulunması temayülünü göstermiş. Doğrudur. Fakat yalnız "Akça" da diyemeyiz. Aydın'da böyle bir isim vardır. Bendenizin hatırına, iki isim geldi. İkisi de Türkçedir. Birisi Akçakent diğeri Akçakoca'dır. Kent, malûm-ı âliniz Türkçe'dir. Eskiden şehirlere kent derlerdi. Yahut eski bir kumandan vardı. O'na izafeten AKÇAKOCA deriz. Hangisini kabul buyuruyorsunuz? O isimle bir kaza olmuş olur. (AKÇAKOCA sesleri..." Bundan sonra TBMM Reisi söz almış ve Encümenin kararını öğrenmek istemiştir. Dâhiliye Encümeni Çanakkale Milletvekili ise "AKÇAKOCA"yı kabul ederiz.

Bu kısa görüşmenin içeriğinden de anlaşılacağı üzere, Osmanlı Beyliği'nin önde çelen kumandanlarından olan Akçakoca ile Akçaşehir/Akçakoca'nın hiç bir alâkası yoktur. Ama Reisi Cumhur da aynı şekilde bir büyüğün adının Akçaşehir isminde yaşatılmasını uygun görmüş ve önüne gelen kararnameyi imzalamıştır.

Akçakoca'nın kaza olusu töreni geniş bir katılım ile Akçakoca'da kutlandı. İlk kaymakam Zarifi Cokay Bey olmuştur. Akçakocalılar yeni ismi cân-ı gönülden kabul etmiş ve bununla da yetinmeyerek, yakın zamanlarda Konur Alp-Osman Gazi-Akçakoca'nın temsili heykel grubunu yaptırmışlar ve deniz kenarındaki parkta ziyarete açmışlardır.⁴⁹

Akçakoca/Düzce'de Karadeniz Kenarında Osman Bey, Akçakoca ve Konur Alp

49 Z. Özlü, XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Karadeniz'de Bir Kıyı Kenti, İstanbul 2008, s. 49-56; Kastamonu Vilâyeti Salnamesi, 1312 s. 340; TBMM Zabıt Ceridesi, 1954 XXIII s. 284; Bolu Gazetesi, 13 Eylül 1934 s. 2; T.C. Resmî Gazete, sayı: 2846, 5 Teşrin-i sani 1934 Pazartesi, s. 2.

KOCA-ELİ YÖRESİNİN FETHİ

Halil İNALCIK*

Aydos Kalesi Kocaeli Fethi'nde Kilit Noktadır¹

İstanbul'a karşı ilk hareketler Kocaeli'nden, Aydos Kalesi'nden başlamıştır. Aydos niçin İstanbul'a karşı ilk harekât aşaması kabul edilebilir?

Aydos Kalesi bir Bizans kalesidir, o zamanki adı Aitos (Kartal-Kaya)'dır. Kocaeli'nin en yüksek tepesindedir. Bizans, Kocaeli bölgesinin en yüksek tepesinden, Aydos Kalesi'nden bölgeyi gözetler. Kalenin Osmanlıların eline geçmesi, Gazi Rahman (Abdurrahman) adı ile yakından ilgilidir. Rahman ilk kez Kandıra'da yerleşen (1305) Akçakoca'nın emrinde genç ve atılgan bir *uc* gazisidir. Aydos'un fethi 1337'de İzmit'in fethine kadar gelen süreçte ilk adımdır. Osmanlı *uc* gazileri Kocaeli'ne ne zaman ve nasıl geldiler?

Sakarya'nın denize döküldüğü ova, Osmanlılar için Geyve Boğazı'nı geçmedikçe kapalı bir bölgeydi. Osmanlılar, Geyve'den başlayarak Adapazarı'na kadar uzanan dağ geçidini 1305'te ele geçirdiler. Osman Gazi, oğlu Orhan Gazi'yi sayılı kumandanlarıyla buraya gönderdi. Burada boğazı belli başlı iki kale koruyordu; bunlardan birisi Karaçepüş, diğeri *Hypsu* idi (Pachymeres'te *Hypsu* diye geçen yer adı bizim kaynaklarda *Absu* diye geçer). Bu tarihte kuzeye doğru ilerleyişte iki komutan, Konuralp ve Akçakoca faaliyette idiler. Onların Geyve Boğazı'nı fetihleriyle ilk defa Osmanlı kuvvetleri Adapazarı Ovası'na indiler. Rahman'ın adı ilk kez bu savaşlarda geçer. O zaman komutan olan Akçakoca, boğazın belli başlı kalelerinden olan *Absu*'yu Gazi Rahman'a verir. Gazi Rahman o zaman bu *uc*'ta, Adapazarı'na yapılan akınların kumandanıdır; atak, cesur, yiğit bir serhad komutanıdır. Bundan sonra ikinci aşama, Beş-Köprü'de ovaya iniş faaliyetidir. Bugün Sapanca (Bizans zamanında *Sphon*) Gölü'nün doğusunda, Bizanslılar zamanından kalan Beş-Köprü'nün bulunduğu stratejik noktadır. Akçakoca ve onun komutası altında Gazi Rahman bölgede yerleştiler. Ovardan iki istikâmette akınlara başlar. Birisi Akyazı üzerinden Bolu tarafına, öteki Sapanca'nın kuzeyinden İzmit'e doğruydu. Bu akınların birinde, Akçakoca Kandıra'da yerleşti. Kocaeli yarımadasında ilk gaza akın merkezi Kandıra'dır. Akçakoca orada ölmüştür, mezarı o bölgede bir tepededir.

Osmanlıların Kandıra'dan sonra Mezotinia'da ilk önemli fetihleri Samandıra Kalesi'dir.

* Prof. Dr., Bilkent Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: inalcik@bilkent.edu.tr

1 Halil İnalçık, *Aydos Sempozyumu Konuşması*, 28 Mayıs 2011 Cumartesi.

Samandıra, Üsküdar'dan gelen büyük yolun üzerindedir. Osmanlılar ilkin Samandıra'yı, oradan Bizans kalesi, Aydos'u alırlar. Aydos tepede, ormanda erişilmesi güç bir kaledir, kalenin Bizans dönemi adı, Aetos (Ayetos), Kartal (Kaya) demektir; Gazi Abdurrahman (Rahman) Kocaeli'nin en yüksek tepesindeki bu Bizans kalesini ele geçirir. Rahman Akçakoca'nın emrinde Kocaeli fethinde en ileri safta yer alarak Aydos'tan akınlara başlar, Boğaz'a kadar yaptığı akınlarıyla Bizans'ı tehdit eder; bir uc, serhat gazisi olarak Aydos'u akın merkezi haline getirir. Oradan Pendik, Üsküdar ve Boğaz'a akınlar yapar. Bizans için bu bölge, İstanbul'un hemen karşısında stratejik bakımdan önemli bir bölge olduğu için, Bizanslılar buraya kuvvetler göndermekte gecikmez. Rahman'ın işi güçtür. Bizanslılarla çetin savaşlar olmaktadır. Aşıkpaşazâde'de Aydos'un fethi için bir efsane nakledilir: Sözde, Ayetos tekfurunun kızı rüyasında Abdurrahman'ı görüp aşık olur. Gazi Abdurrahman askeriyile Samandıra'dan gelip kaleyi kuşattığı zaman kız kaleden ip uzatır, bir de sevgilisine mektup yazar. Onu içeri alır beraber kalenin kapısını açarlar; Aydos böylece fetholunmuş. Bu gibi efsaneler, Rum kadınlarıyla Türk gazilerinin aşk hikâyeleri ve evlenmeleri *Danışmandnâme*'den beri anlatılagelir. Paul Wittek bu konuda bir makale yazmıştır: "The Taking of Aydos Castle: A Ghazi Legend and Its Transformation." Wittek'in makalesinde Aydos'un tarihi tartışılmaz. Yazar hikâyenin ne ifade ettiğini anlatmaya çalışır. "Bu, uc gazilerinin, Rum kadınlarıyla evlenmek, aşk maceraları için çok eskiden beri destanlara geçmiş bir gaza, akıncı hikâyesidir" der. Açıkça gazilerin yüreklerini ateşleyen iki şey vardır; ganimet ve Rum kızlarıyla evlenmek. *Danışmendnâme* destanında bu çeşit hikâyeler anlatılır, Rahman'ın aşk hikâyeside bunlardan biridir. İlk Osmanlı kaynakları, bir çeşit popüler destanımsı kaynaklardır. Aynı hikâyeyi Neşrî, 50 sene sonra yazdığı zaman, bunun bir masal olduğunu da belirtir. Wittek'in makalesi bu nokta üzerinde durur.

Özetle, Gazi Rahman, Osmanlıların Kocaeli'nde en ileri uc'ta, alınması güç bir Kartal Yuvası kalede yerleşerek, buradan Bizans'a karşı akınlar yapmaktadır. Bu akınların bir önemi de önemli bir savaşa neden olmasıdır. Bu savaş 1329 tarihli Pelekanon Savaşı'dır. Pelekanon Kalesi (Maltepe hatalıdır) Gebze'ye yakın, Eskihisar geçidinde sahilde bir kaledir. Bütün bu savaşlarda Gazi Rahman daima ön planda gösterilir. Palekanon Savaşı, Osmanlılara Kocaeli'yi kazandıran yaşamsal bir savaştır. İmparator III. Andronikos, Üsküdar'dan ordusuyla hareket etti; gemileri de sahilten onu takip ederek, bölgeye geldi. Gazi Abdurrahman vaktinde haber verdiği için Orhan, Gebze tepelerini tuttu; imparator ordusuyla geldiği zaman, Orhan stratejik bakımdan daha elverişli bir durumdadır. 1329 Palekanon Savaşı, tarihimizde İstanbul'un fethi gibi bir dönüm noktasıdır. Bizim kaynaklarda bu savaşla ilgili kayıt yoktur, fakat savaşta hazır bulunan Megadük Kantakuzenos'un tarihinde harekât bütün ayrıntılarıyla anlatılır. Savaşta imparator yaralanır ve kendisini gemiyle kaçırlar. Orhan galiptir. Gebze düşer ve Osmanlılar bundan sonra Pendik'ten Üsküdar'a kadar bütün sahil boyunca ellerine geçirir. Hereke, Pendik, Üsküdar ilk kez bu tarihte, 1329'da alınır. Osmanlılar, Üsküdar'a geldikten sonra doğrudan doğruya Bizans'ın, İstanbul'un karşısında İstanbul'u tehdit etmektedirler.

Pelekanon Savaşı'nda Rahman Gazi'nin mi, yoksa oğlu Karaca Rahman'ın mı hazır bulunduğunu kesin bilmiyoruz (aynı mevkide bir uc gazisi olarak kendisinden sonra savaşan bir Karaca Rahman anılır). Pelekanon Savaşı'na Aydos gazilerinin katıldığını biliyoruz. 1329 Pelekanon zaferinden sonra Yoros'a kadar Boğaz'ın Anadolu yakası, Üsküdar'dan Anadolu-Kavağı'na kadar Osmanlıların hükmü altına geçmiştir. Osmanlıların hedefi, bölgenin merkezi İzmit'i (Nikomedia) almaktır. Nikomedia direnmekte, imparator oraya denizden yardım göndermektedir. Orhan'ın Nikomedia'ya ilk saldırısı, 1333-34'tedir, imparator ve Kantakuzenos karşısında, Orhan başarı kazanamamıştır. İzmit'in fethi çok sonra, 1337'de gerçekleşmiştir. 1337'de İmparator III. Andronikos, Arnavutluk'tadır, bir Arnavutluk isyanını bastırmak için ordusuyla oraya gitmiştir. İzmit'i savunacak kuvvetler uzaktadır. İzmit'te Paleolog hanedanından bir prenses bulunmaktadır. Prens, ümitsiz durumu göreyek

teslim kararı verir. İzmit'in yukarısında bulunan sarp kalesi Orhan'a teslim olur. Orhan, oğlu Süleyman Paşa'ya İzmit'i merkez olarak verir. Süleyman Paşa'nın ve Orhan'ın yaptırdığı binalar, imaretler -Orhan'ın Camii, hamamı- bugün hâlâ işlemektedir. Şunu belirtmek gerekir: İzmit'in fethinde, Aydoslu gazilerin önemli rolü vardır, İzmit düştükten sonra bu gaziler, İzmit'in müdafaası için oraya nakledilmişlerdir.

Kronoloji şöyle: Kocaeli uc bölgesinde ilk yerleşme 1305-1306 yılında olabilir. Demek ki Aydos'ta yerleşme, 1305 ile 1337 arasındadır. Özetle, Pelekanon Muharebesi'nde ve İzmit'in fethinde uc gazileri olarak Aydoslu gazilerin önemli rolleri vardır. Böylece, İstanbul'un fethinden önce, İstanbul'u gazâ hedefi yapan Aydos'lu gazilerdir, diyebiliriz.

Kaynaklarda ilginç bir anlatı vardır: Karaca Rahman (Rahman'ın oğlu olmalı) babasının akınlarını devam ettirir. Aşıkpaşazade'deki kayda göre, İstanbul'da kadınlar çocuklarını 'Gazi Rahman geliyor' diye sustururlarmış. Bu hikâye, Aydos gazilerinin İstanbul'u nasıl tehdit ettiğini belirtmektedir.

İstanbul'un fethinde tarihçilerin atladığı başka bir tarih de şudur: Pelekanon Muharebesi ile Osmanlılar Pendik'ten Üsküdar'a kadar bütün sahili elde etmişlerdir.² O zaman Bizans batıdan gelen Haçlı gemileriyle işbirliği yapıp Lapseki'ye çıkarma yaptılar (1359). Bozguna uğradılar. İstanbul'u doğrudan doğruya tehdit eden, surların önüne kadar gelen Osmanlı Sultanı I. Murad (1362-1389)'dır. 1366 yılında, Silivri'de İstanbul'u müdafa eden iki Bizans kalesini İtalyan kaynaklarına göre Gelibolu'nun düşmesine karşılık olarak I. Murad alıyor ve İstanbul'u tehdit ediyor. Savualı VI. Amadeo bir Haçlı donanmasıyla İstanbul'a yardıma geliyor. Gelibolu'yu alıyor (1366) ve İstanbul'a geliyor. Silivri kalelerini geri alıyor; Karadeniz'e çıkıyor.

Sonuç olarak diyebiliriz ki, İstanbul'a ilk tehdit 1305-1306'da Osmanlı'nın Aydos tepesindeki kalede bir akın merkezi kurmuş olmalarıdır. Oradan Bizans'ı korkutan akınlarda bulundular. Fetihden önce, Osmanlılar tarafından İstanbul'a karşı ikinci büyük tehdit, 1366'da; I. Murad'ın Silivri fetihleridir. İlk ciddi kuşatma Yıldırım Bayezid'in, 1394'ten 1402'ye kadar İstanbul'u kuşatmasıdır. Yıldırım Bayezid'e İstanbul'u teslim için Patrik (bir Haçlı ordusunu harekete geçirmek için İmparator II. Manuel o zaman Avrupa'ya gitmişti) hazırlık yapıyordu. Fakat 1402'de Timur tehlikesi birden bire doğuda kendini gösterince Bayezid, kuşatmaya son verir ve Bizans bir kere daha kurtulur. Bundan sonra İstanbul kuşatması 1410'da Musa Çelebi, 1422'de II. Murad tarafından gerçekleştirilir. II. Murad o zaman tahta yeni geçmiş genç bir sultandır. Ona karşı Bizanslılar Anadolu'da Karamanlıları tahrik ediyorlar; Murad bu tehlikeyi bertaraf ettikten sonra Bizans'ı gelip kuşattı. 4 ay süren bu kuşatma da Sultan Murad top kullandı. Anadolu'daki kargaşa dolayısıyla II. Murad kuşatmayı kaldırmak zorunda kaldı. İstanbul'un zaferle biten son kuşatması 1453'te Fâtiht Sultan Mehmed'e nasip olacaktır.

Bapheus'dan Sonraki Gelişmeler

O zaman Pachymeres'in açıkladığı gibi, direnç görmeyen ve ganimet için uc bölgesine koşup gelmiş gaziler bir sel gibi İstanbul Boğazi'ne kadar yayıldılar. Bapheus bozgunundan sonra 1302-1307 yılları arasında bu durum karşısında Bizans'ın düştüğü anarşi ve çaresizlik durumunu Pachymeres son bölümlerinde dramatik ifadelerle anlatmaktadır. Tüm Mesothynia bu akıncıların ayakları altına düşmüş bulunuyordu (Mesothynia, İznik'in kuzeyi, İstanbul karşısında Kadıköy'e ve Aşağı Sakarya'ya kadar Koca-eli bölgesi olarak tespit olunmaktadır. Bu bölge, Sakarya Ucu'ndaki Türk kuvvetlerinin 1301-1307 yıllarında ileri harekâta buldukları toprakları içermektedir).

(Rumlar) sadece hayatlarını kurtarmak için doğuyu bırakıp batıya kaçıyorlardı: ...Türkler çok kalabalık idiler ve birçok başbuğ kumandası altında idiler.

² Halil İnalcık'ın *Bursa Araştırmaları*, Haz. Yusuf Oğuzoğlu, Bursa: Bursa Büyükşehir Belediyesi Yayını, 2012.

Bu akıncılar, 1304 yılı başlarında Koca-eli'nden İstanbul Boğazı'na kadar her yerde faaliyet göstermekte idiler. Türkler bir gemi bulunca Boğaz'ı geçiyor, İstanbul önlerine kadar geliyorlardı. Chélé (Şile) ve Anadolu-Kavağı'nda tepede Hiéron (Yoros) kaleleri onların saldırılarına hedef oluyordu. Panik halinde kaçan Rum halkı, İstanbul'a sığınıyor; sokaklar açlık ve hastalık çeken insanlarla doluyordu.

1302'de IX. Mihail'in ricatı, Gazan Han'ın ölümü (Mayıs 1304) ve Katalanların Batı Anadolu'da Türkmenler karşısında kalıcı bir sonuç alamadan geri dönüşü (1304 sonbaharı) ve nihayet Ephesus'un Sasa Bey tarafından fethi (26 Ekim 1304) Osman'ın Bizans'a karşı neden 1302-1305 yıllarında saldırgan bir siyaset güttüğünü açıklar.

Pachymeres Türkler için şöyle demiştir: "...kalabalık ve birbirinden ayrı gruplar halindeki Türkler birçok başbuğa tâbi olup bir başbuğ adamlarına başka başbuğlar idaresinde yağmalara katılma izni veriyordu."

Bapheus'tan sonra Osman, denize kadar "İznik ve Pythia etrafındaki tüm toprakları" ele geçirmiş bulunuyordu (Pythia, "İzmit körfezi güney kıyısında bir şehir" bugünkü Yalova olarak düşünülüyor).

Osmanlı kuvvetleri 1303 Dimbos zaferi üzerine batıda Ulubad (Lopadion), güneyde Adrianoi (bugün Orhaneli) kalelerine kadar akın yaptılar ve Yenişehir'e çekildiler. (Aşıkpaşazâde, 17. Bab). Keza Osman, Bursa ve İznik etrafında "havâle" kuleleri inşa ederek Bythinia'nın bu iki şehri önünden esas kuvvetlerini çekti. Osman, 1304 ve 1305 yıllarında doğuda Sakarya Vadisi'nden İznik'e giden ana yollar üzerindeki hisarlar üzerine seferleri için kuvvetleri toplamak zorunda idi.

Yenişehir Ovası'ndan Bursa Ovası'na giden yol, Koyunhisarı kalesi ve tepede Marmaracık kalesi üzerinden derin bir boğaza, Dimbos (Dinboz, bugün Erdoğlan) dağ geçidine varır. Bursa Ovası'ndaki tekfurlar, Bapheus'tan sonra Osman'ın artan tehdidi karşısında, belki imparatorlardan aldıkları emir üzerine ittifak ettiler. Bursa, Adranos, Bidnos, (Patnos?), Kestel, Kite tekfurları kuvvetlerini birleştirip Dimbos Boğazı'nı geçip Osman'ın uc merkezi Yenişehir'e doğru yürüdüler. Bu büyük kuvveti Osman yanındaki askerler Koyunhisarı'nda karşıladı. Düşman savaşa savaşa Dimboz Boğazı'na kadar çekildi ve kesin savaşı orada verdi. Tekfurlar "dağa arka verdiler, durdular, gayet de kırkun oldu"; Zafer Osman'ın oldu. Boğaz'ı geçen Osman, Bursa Ovası'na indi. Kestel tekfuru savaşa düşmüştü. Adranos tekfuru kaçmayı başardı, Bursa tekfuru kaçıp Bursa hisarına kapandı. Osman karşısında kalan Lopadionéa (Ulubad) kadar kovaladı. Tekfur, köprüyü geçip Ulubad tekfuruna sığındı. Tekfur köprüyü hiçbir zaman geçemeye kalkışmaması koşuluyla Kite tekfurunu Osman'a teslim etti.

Paflogonya ve Anadolu'nun başka taraflarından gaza ve "doyum" için akın akın bayrağı altına gelen yoldaşlarla ordusu beş bin kişiye varmış bulunuyordu.

Hicrî 704 seferi hakkında ilk ve en ayrıntılı kaynağımız, Âşıkpaşazâde'de (20.Bab) İshak Fakîh-Yahşi Fakîh'den gelen rivâyettir. Sefer mevsimi yaz ayları olduğundan Osman'ın bu seferi 1304 yılına düşse gerekir.

Osman Gazi'nin 704/1304 Sakarya Seferi

Âşıkpaşazâde (20.Bab) bu seferle ilgili,

"...Doğru Lefke'ye vardılar, Çadırlı Tekvuru ve Lefke Tekvuru muti" olup karşı geldiler, memleketlerin teslim etdiler.... Andan Mekece'ye vardılar; ol dahi itâ'at ilen gedl. Tekvuru Ak-Hisar'a bile geldi. Ak-Hisar Tekvuru leşker cem'etmiş, karşı geldi, gayetde eyü ceng etdiler, âhir kaçdı, hisarına girmedi. Gaziler hisarı yağma etdiler. ... Geyve'ye vardılar. ... Tekvurun dutdılar; Osman Gazi'ye getürdiler. ... Bir aydan artucak ol vilâyette durdular; muti'

olan yererli timar-erine verdiler. Halkın emn ü amân ilen inandırdılar. Vilâyet mukarrer oldı, tâ şimdiye değın.”³

Osman Gazi Sakaye seferinde, Orta-Sakarya üzerinde İznik'e kuzeyden ve doğudan gelen belli başlı geçit yerlerindeki kaleleri, Lefke, Mekece ve Geyve'yi ve yakın hisarları ele geçirdiği anlaşılmaktadır.

Bapheus Zaferi (1302) üzerine Bizans direncinin kırıldığına inanan binlerce gazi Anadolu içlerinden gaza ve ganimet için Bithynia bölgesine akın akın gelmektedir.

Türkler, yalnız Chélé (Şile) ve Astrabite (Şile'nin 60 km. doğusunda) değil, Boğaz'ın girişinde Hieron kalesine (Anadolu Kavağı'nda tepede Yoros kalesi) saldırıyor. İzmit açıklık ve susuzluk içinde son derece kötü durumda, İznik şehri etraftan çevrilmiş dışarıyla ilişkisi kesilmiş kıtlık içindedir. Kroulla ve Katoika'nın durumu daha kötü idi. (Kroulla Gürle'dir. Failler, Katoika'yı Arnakis'i izleyerek Kite olarak ileri sürmüştür. Katoika, Kara-Çöpüş kalesidir. Bizans'tan Harakleion (Marmara Ereğlisi) Limanı'na, oradan İznik'e gelen yolun kapanmış olduğunu Pachymeres açıklıyor. 1304 seferinde Osman tüm Sakarya Vadisi'ni, Geyve, Mekece, Absuyu (Hypsu) ve Lefke'yi ele geçirmiş bulunuyordu. İznik'e erişmek yalnız göl tarafından Kios (Gemilik, Gemlik) yolu açık kalmıştı. Neşrî de Osman'ın 1302 kuşatmasında yalnız göl kapısından İstanbul'a haberci gidebildiğini yineler.⁴

Rum tarihçi genel durumu tasvirler şöyle devam ediyor (21. Bab): “Pylai (Topçu İskelesi) ve Pthya (Yalova) halkı, Chalcédon (Kadıköy) halkı ve Halizônlar (İzmit-Yalova arasında yaşayan yerli halk) aynı güç duruma düşmüşlerdi. Kios (Gemlik'e) gemi ile gelenler o gün orada bekliyor ve gece selâmetle yollarına devam ediyorlar, sahili izliyerek Askania Gölü'ne varıyorlar, şehrin göl kapısında kıyıya çıkıyorlar, şehre giriyorlardı”.

Orhan'ın Seferi (1305)

Bu arada Pachymeres Marmara Denizi kıyısında Pégai'in aynı güçlükler içine düştüğünü belirtir. Pégai yarımadası (Kara-Biga) antik dönemden muazzam surları ile Marmara tarafından ele geçirilmiştir. Pachymeres'e göre Kara-Biga yarımadasına etraf halkı kaçıp sığınmış, kalabalıktan salgın hastalık çıkmış, hergün yüzlerce insan ölüme kurban gitmiş.

Katalanlar, 1303-1304 kışında Kyzikos (Kapıdağı) da atıl oturuyorlar, tüm kaygıları imparatorun para koparmaktı. Öte yandan ücretli gruplar, özellikle Katalanlarla Alanlar arasındaki çekişme, Türklere karşı hareketi geciktiriyordu.

Türkmen gazi beylerinin üstün yanı, sadece ganimet vaadiyle Anadolu içinden binlerce gaziyi bayrakları altında toplayabilmeleridir. Bizans'a karşı Türkmen beylerinin askerî üstünlüğünü bu durum açıklayabilir. İmparator, Katalanları Pégai ve dolaylarında Türk akınlarına karşı gönderme imkânı bulamadı.

Türkmen beylerinin en güçlüsü Germiyan Beyi Alişîr, Philadelphia'yı (Alaşehir) kuşatmış, etraftaki kaleleri eline geçirmiş olup şehri açıklıkla teslim almak üzere idi (1304). İmparator, Katalanları o tarafa sevk etti.

Daha bu tarihte Osmanlı uc kuvvetleri Sakarya Vadisi'nde Absuyu (Pachymeres'te Hypsu, bugün Abcalar) ve Kara-Çöpüş'ten ileride Beşköprü-Adapazarı ovasına inmiş görünmektedirler.

Kara-Çöpüş ve Absuyu fetihten sonra Konur-Alp'a uc olarak verildi.

Böylece 1305'te İznik'e gelen tüm yollar, Osman Gazi'nin kontrolü altına geçmiştir. Sapanca'dan gelen yol üzerinde Akhisar, Geyve ve Kara-Çöpüş (Katoika) kaleleri, doğudan gelen yolları Sakarya üzerinde kontrol eden Mekece ve Lefke, hepsi bu tarihte Osman'ın eline geçmiş bulunuyordu.

3 Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*, Atsız Neşri.

4 Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*.

HEM GÜNEŞİN HEM DENİZİN GÖRÜLDÜĞÜ BİRER MERHALEDE YATANLAR: AKÇAKOCA VE GAZİ SÜLEYMAN PAŞA

Mustafa KESKİN*

İki numûne insan: biri Osmanoğlu, öteki Osmanoğlu'nun bilge kılıç eri. Gaza ve cihada, ilâ-yı kelimetullaha adanmış iki ömür. Biri İzmid yarımadasının, diğeri Gelibolu yarımadasının fâtihi. İkisi de doğudan ve batıdan Kostantınıye'nin yol açıcıları, müstakbel fethin mübeşşirleri. Allah'a, Resûlü'ne ve bağından çıktıkları Osmanoğullarına içten itaat eden sadakat erleri: Akçakoca ve Gazi Süleyman Paşa. İkisine de sınırsız saygım ve muhabbetim vardır. Bilirim ki, itaat edenlere zevâl, asilere devlet yoktur. Kocaeli, bu iki erdemli, cesaretli ve bilgili şahsiyetin eliyle fethedilmiş, Türklüğe kûşad edilmiş muştulu şehrimizdir. Selçuklu Devleti'nin bânisine, Kara Arslan Gâzi Süleyman Şah'ın Boğaziçi seferine tanıklık etmiş Anadolu şehridir. Her ne zaman yolum Anadolu'nun bu muazzez topraklarına düşse, yâdima ilk düşen şahsiyet Akçakoca'dır. Kandıra ilçemiz sınırlarındaki Babadağı'na çıktığımda, O'nun manevi huzurunda ihtiramla durmuşumdur. Birinci dünyaya karşı sorumluluklarını bihakkin yerine getirmenin sevinç ve gururuyla; ikinci dünya açılmak için, hem güneşin ve hem karanın görüldüğü bu ulvi tepede mola vermiş olan Akçakoca'yı rahmetle ve hürmetle anıyorum. Semaya akseden Ezân-ı Muhammedî'yi, o gün bu gündür duyan, gök kubbemizin sakin ve bekçisi Gazi Akçakoca Bey'i selamlıyorum.

Hayat hikâyesinden çokça etkilendiğim, hocam, Prof. Dr. Enver Konukçu'nun "Gazi Süleyman Paşa"sını, önemseyip benimsediğim iki Osmanlı tarih yazıcısının zâviyesinden betimleyerek anlatmaya çalışacağım. Cesaret, şecaat, sehavet, ahlak ve fazilet timsâli, İstanbul hariç, Marmara havzasının fâtihi, "Kızılelma"ya doğru yolculuğumuzun öncüsü, Marmara Denizi'ni kendine ram eden Osmanlı Avrupa'sının ilk fâtihi, Gazi Sultan Orhan Bey'in büyük oğlu Gazi Süleyman Paşa; Nilüfer Hatun'dan doğmadır¹. Vefat ettiğinde 43 yaşında olduğuna nazaran, 1314 veya 1317 yılında doğmuş olmalıdır. Hem dedesinden, hem de dedesinin ümerâsından ilk terbiyesini almıştır. Paşalığı, ağabeyliğinden dolayıdır. Ailesinin ve boyunun bütün yüksek meziyetlerini şahsında topladığı anlaşılmaktadır. Kuzey-batı uc bölgesinde dedesi, kutlu emir ve askerleri nasıl her cihetten emîn ve temiz kimseler iseler, Süleyman da hem Anadolu'da, hem de fâtihi bulunduğu Trakya'da, her dinden teb'anın, yerli ve yabancıların itimad ettikleri bir şahsiyetti. Adını, Osmanlı ailesinin efsânevî, hakiki şahsiyeti, Selçuklu ailesinin gerçek şahsiyeti "Süleyman Şah"tan almıştır.

* Prof. Dr., Erciyes Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-posta: mkeskin@erciyes.edu.tr

1 Kâtip Çelebi, Osmanlı'nın yüce soy ağacında O'nun için Gazi Süleyman Şah demektir. *Fezleketü't Tevarîh-Târih u Mülûk-i Âl-i Osman*, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 2009, s. 387.

Osmanlı nesl-i nesibinin bu müstesna çocuğu, Gelibolu Yarımadası'nda, müttefik Haçlılara karşı gaza ve cihad ederken, fethettiği beldele Anadolu'nun Türkmenlerini getirterek iskân etmiş, Balkanlara yerleşmek ve burasını, tıpkı Anadolu gibi, ebedi yurt edinmek için fethettiğini, bütün dünya âleme göstermiştir. Câlîb-i dikkattir ki, şahadetinde Bursa'ya değil de Avrupa toprağına, hem de vasiyeti olarak defnedilmiştir.

Osmanlı Devleti'nin ilk Batı uc kumandanı, hem Anadolu, hem Rumeli topraklarının ilk beylerbeyi, Gazi Süleyman Paşa'yi, İdris Bitlisî'nin ve Kemâl Paşazâde'nin anlattıkları ile tanımaya çalışacağız. O'nun ruh dünyasını veciz olarak tasvir eden Şeyh Edebâli'nin oğlu Şeyh Mahmud'un dizeleri ile bitirmek istiyorum.

“Kerâmet gösterip halka suya seccade salmışsın

Yakasın Rumili'nin dest-i takvâ ile almışsın”²

Süleyman Adı Hakkında:

Süleyman kuş dilin bilir dediler

Süleyman var, Süleyman'dan içeru

.....

Tecelliden nasip erdi kimine

Kiminin maksudu bundan içeru³

Osmanlı ailesinde erkek çocuklara en çok verilen isim Süleyman'dır. Mehmet Süreyya Bey 12 Süleyman tespit etmiştir. Süleyman Kuran-ı Kerim'de adı geçen “Ben-i İsrail” peygamberlerinden olup Hz. Musa'nın şeriatını içeren Tevrat ile amel olan Hz. Davut'un oğludur. 40 yıl hükümet ettikten sonra vefat etmiş, babası gibi cismani ve ruhani egemenliği şahsında toplamıştır.⁴

Süleyman adı, Osmanlı ailesinin soy ağacında bulunmaktadır. Tarihler Osmanlı ailesinin atalarını, bazen Hz. Nuh'un oğlu Yafes'e, bazen de Hz. İshak'ın oğlu Kays'a ulaştırırlar. Her ikisinde de “Süleyman Şah” zikredilmektedir.⁵ Müellifimiz, Osmanlı ailesini Kaya Alp oğlu Süleyman Şah ile başlatıyor⁶ ve “Hz. Ertuğrul Bey Gazi'nin Süleyman Şah hazretlerinin sulbünden dünyaya geldiğini” ilave ediyor. Gazi Ertuğrul Bey'in 1281'de, tahminen 90 yaşlarında olduğuna bakılırsa, kendisinin 1191'de doğduğunu, Kuzey Suriye topraklarında, Fırat kenarında yaşarlarken, başlılarıyla beraber, 1232'de Anadolu'ya hicret ettiklerini tahmin edebiliriz.⁷

Süleyman adı, Selçuklulardan da tevarüs edilmiş olabilir. Selçuklu Süleymanlarının en tanınmış, hanedana adını vermiş olan Subaşı Selçuk Bey'in aziz hatırasını bu topraklarda ebedileştirmiş olan, Kutalmış oğlu Kara Aslan Gazi Süleyman Şah'tır. Türkiye Selçuklu Devleti'nin büyük sultanlarından biri olan II. Kılıç Arslan'ın oğullarından birinin adı da Rükneddin Süleyman Şah'tır. Osmanlılar, kesin olmasa da, Süleyman'ı ailenin atası olarak kabul ettikleri gibi daha da makul olanı, kendilerini Selçukluların varisi görmekte olmalarıdır. Halep yakınlarında Fırat kıyısında bulunan, şimdi baraj gölünde bir ada haline gelmiş olan

2 İsmail Hakkı Uzunçarşılı; *Osmanlı Tarihi*, C. I, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1972, s. 561; Uzunçarşılı, erken dönem Osmanlı tarihinde iz bırakmış aile ve şahsiyetler meyanında Şeyh Edebâli'ye ve O'nun soyağacı-na da yer vermektedir.

3 Burhan Toprak, *Yunus Emre Divanı*, İnkılap ve Aka Kitabevi, İstanbul, 1982, s. 182. “Bir Ben Vardır Bende”.

4 Ahmet Cevdet Paşa, *Kısas-ı Enbiya ve Tevarih-i Hulefa*, c 1, hazırlayan: Mehmet Şevket Eygi, Bedir Yayınevi, İstanbul 1966, s. 34-35.

5 Mehmet Süreyya, *Sicill-i Osmani Yahut Tezkire-i Meşahir-i Osmaniyye*, c. 1, hazırlayanlar: Mustafa Keskin, Ali Aktan, Abdulkadir Yuvalı, Sebül Yayınevi, İstanbul, 1995, s. 4.

6 Mehmet Süreyya, *a.g.e.* c. 1, s. 5.

7 Mehmet Süreyya, *a.g.e.* c. 1, s. 15.

Caber kalesinde yatan şahsın Batı Türkleri tarafından hürmetle ve rahmetle anılmasına, ziyaret edilmesine, burasının sınırlarımız dışındaki toprağımız olduğuna, orada Türk Bayrağı'nın dalgalandığına, Mehmetçik'in nöbet tuttuğuna binaen o şahsın Kaya Alp oğlu Süleyman Şah veya Kutalmış oğlu Kara Arslan Gazi Süleyman Şah olduğunu söyleyebiliriz.

Osmanlı soy ağacında yer alan Süleymanların ikincisi, tebliğimize konu olan, Gazi Sultan Orhan Bey'in büyük oğlu, Gazi Süleyman Paşa'dır. Birer cümle ile bahsedecek olursak, üçüncüsü Yıldırım Bayezid Han'ın oğlu Emir Süleyman Çelebi, dördüncüsü Sultan Selim-i Evvel'in oğlu Muhteşem Süleyman, beşincisi Sultan Selim-i Sani'nin oğlu Şehzade Süleyman, altıncısı Sultan III. Murat'ın oğlu Şehzade Süleyman, yedincisi Sultan I. Ahmet'in oğlu Şehzade Süleyman, sekizincisi Sultan IV. Murat'ın oğlu Şehzade Süleyman, dokuzuncusu Sultan İbrahim'in oğlu Sultan II. Süleyman, onuncusu Sultan III. Ahmet'in oğlu Şehzade Süleyman, on birincisi Sultan I. Abdulhamit'in oğlu Şehzade Süleyman ve on ikincisi Sultan II. Mahmut'un oğlu Şehzade Süleyman'dır.⁸

Bunca Süleyman'ın içinde bir Süleyman vardır ki, kendisine "tecelliden nasip eren", tebliğimize konu olan Gazi Süleyman Paşa'dır. Bu mütevazı araştırma sonucunda anladım ki, O'nun tasarrufu, sağlığında olduğu gibi, ölümünden sonra da devam etmiştir. Gazi Süleyman Paşa Osmanlı nesl-i nesibinin mümtaz ve muhteşem bir temsilcisidir. Türkmenlerde büyük oğula "paşa" demek adet olmakla, unvanı bu zata da alem olmuştur. Babasının Reisül ümerasıydı ve Kocaeli Sancağı uhdesine verilmişti. Kesintisiz olarak gaza ve cihatla meşguldü. Çanakkale'yi, denizi aşarak ta Gelibolu ve Tekirdağ'ını fethetmiş, kerim, sehi, şeci, gayur ve mukdim bir şahsiyet idi.⁹

Gazi Süleyman Paşa'nın dedesinin ve babasının ümerasından, aileye, boya ve devlete sadakatle hizmet ve bağlılıkları aşikâr olan Akça Koca ve Konur Alp gazilerden, her bakımdan etkilendiği bedihi hakikatlerdendir. Tebliğimizde O'nun hem yoldaşları, hem de muallimleri mevkiinde bulunan Akça Koca ile Konur Alp Gazilerden de bahsedeceğiz. Osmanlı Devleti'nin kuruluşunda hizmeti görülen bu beyler Gazi Osman Bey'in silah arkadaşları idi.¹⁰ Gazi Osman Bey, oğlu Orhan'ı, Kocaeli'nin fethine memur eyledikte, kıdemli komutanlarından, korku nedir bilmez serdarlarından Akça Koca, Konur Alp, Abdurrahman ve Köse Mihallerden O'nun emrine girmelerini teklif ettiğinde, onlar bunu can u gönülden kabul ettiler.¹¹

Akça Koca yaşlıların piri, güngörmüş komutanların kıdemlisi, danışılanların ilki, mücahitlerin öncüsü, Osmanlı Hanedanı'nın yar-ı garydı.¹² Gazi Ertuğrul Bey'in mümtaz ağalarından iken Gazi Osman Bey'in ümerası sırasına girmiş, bir askerî birliğe komutan olarak, büyük fetihlerle tanınmıştır. O'nun ve Konur Alp'in vefatıyla batı ucunda birer gedik açılmış, yerleri birer şehzadenin nam ve şanıyla kapatılmıştır.¹³ Gazi Sultan Orhan Bey'i İzmit'in fethine teşvik edenler onlardı. Sultan 1327-1328'de İzmit üzerine yürüdüğünde, azminde sebat eylemesini Akça Koca Gazi vasiyet etmişti. Vefatı İzmit'in fethine rastlamış, Kandıra'da, her iki dünyanın görüldüğü bir tepede, torağa verilmiş muazzez ve mükerrem kabri umum Müslümanların tavaf edilen makamı, kurban ve adaklarının, dualarının kabul edildiği ve her türlü hacetin arz edildiği bir sığınak olmuştur¹⁴ ki, O'nun ruhaniyeti Gazi Sultan Orhan Bey'e fethin yakın olduğunu hal diliyle ima ve inha etmiştir. Vefatını müteakip

8 Mehmet Süreyya, *a.g.e.*, c.1, s. 5, 40, 41, 42, 43.

9 Mehmet Süreyya, *a.g.e.*, c. 1, s. 40.

10 İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, c. 1, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara 1972, s. 551.

11 İdris Bitlisi, *Heşt Behişt*, c. 1, Mehmet Karataş, Bitlis Eğitim Kültür Vakfı Yayını, Ankara, s. 188.

12 İdris Bitlisi, *a.g.e.*, c. 1, s. 193-194; "Yar-ı gar", mağara dostu demek olup Hz. Peygamber'in, Hz. Ebu Bekir ile hicret ederlerken saklandıkları mağaradaki sırdaşlıklarını ve yoldaşlıklarını ifade etmek üzere icat edilen bu deyim, Osmanlı edebî ve siyasî metinlerinde sıkça kullanılmıştır. Mesela Kanuni Sultan Süleyman, İlalî Bâfî Paşa'ya yazdığı mektuplarına: "Yâr-ı garım ve Lâlâ-yı bahtiyarım Gazi Bâfî Bey Hazretlerine"; (Muallim Naci Efendi, *Lugati-ı Naci*, s. 650).

13 Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c. 2, s. 521.

14 İdris Bitlisi, *a.g.e.*, c. 1, s. 239.

İzmit fethedildiğinde Şehzade Süleyman Paşa hazretlerine tevcih edilmiştir.¹⁵ Akça Koca'nın evlat ve ahfadı kalmıştır. Heşt Behişt'te "ez-cümle Mevlana Fazlullah Çelebidir ki, ashâbı imaret ve hayrattandı, halen Gebze'de meşhud ve ahlakının güzelliği ile övülmektedir" ¹⁶ diye yazılıdır.

Gazi Süleyman Paşa, Gazi Sultan Orhan Bey'in Nilüfer Hatun'dan doğma iki oğlundan büyük olanıdır. ¹⁷ Gazi Sultan Orhan Bey zamanında ülke sınırları genişlemiş, ordu mevcudu artmış, komutanların bir mercii olmak üzere "Emirü'l Ümera" atanmasına ihtiyaç duyulmuş, Gazi Süleyman Paşa 1333'te Emirü'l Ümera, Türkçesiyle "Beylerbeyi" olarak atanmıştır. Ordular elinde bulunmakla memuriyeti çok önemli ve naziktir. Selçuklular zamanında "sipehsalar" ve "serasker" denilen Beylerbeylik rütbesi Gazi Süleyman Paşa'ya İznik eyaleti bırakılıp Divan-ı Hümayun'da müşir olmak üzere tevcih edilmiştir.¹⁸ Babası tarafından kendisine verilen "menşur-ı âli" Türkçe idi ve bundan sonra Divan-ı Hümayun'dan çıkan bütün "evamir-i alliyeler" hep Türkçe yazılır olmuştur. Gazi Osman Bey'e, Konya'dan gönderilen menşurda, "Osman Şah" denildiği gibi, bu menşurda da Şehzade Süleyman Paşa "Süleyman Şah" diye lakaplandırılmıştır. Gazi Süleyman Paşa, mülkî memuriyetini askerî memuriyetiyle, yöneticiliğinin güzelliği ile şahsında toplamasını bilmiştir¹⁹. Amcası Alâeddin Paşa²⁰, vezirlikten istifa edip uzlete çekilmekle O'nun makamı da Gazi Süleyman Paşa'ya kalmış, böylece kendisi hem vezir hem de beylerbeyi olmuştur.

İzmit'in kendisine verilmesiyle bağımsız olarak ve babasının merhametiyle Osmanlı mülkünü genişletmek üzere Yenice Tarakçı'yı, Göynük'ü ve Mudurnu'yu sulh ve eman yoluyla fethetmiştir.²¹

Karasi ilindeki iç çekişmeler, Gazi Sultan Orhan Bey'e bu beyliğe müdahale etme imkân ve fırsatını verecektir. Karasi ili, merkezi Balıkesir olan bir beylikti. Büyük beldeleri, güzel sahilleri ve limanları içeren, imara müsait bir vilayetti. İç çekişmeler, Karasi ilinin zevaline sebep olmuş, Osmanlılarla iyi ilişkilerde bulunan Aclan Bey'in vefatıyla beylikte sıkıntı olmuş, beylik nezaretinde bulunan Hacı İlbeyi, Bursa'ya gelerek, Gazi Sultan Orhan Bey'den nezdinde bulunan Dursun Bey'i beylik tahtına oturtmak üzere davet etmiş, bu davete icebet eden Gazi Sultan Orhan Bey Balıkesir önlerine gelmiş, beylik erkânı ile şehrin ileri gelenleri kendisine bağlılıklarını arz etmişlerdir.²² Dursun Bey'in Bergama'da kardeşi tarafından öldürülmesi üzerine Karasi ilini ilhak eden Osmanlı sultanı, beylik erkânını görevlerinde ibka ve muhalifleri ifna ettikten sonra, burasını İznik valisi Şehzade Süleyman Paşa'ya tevcih eylemiş, memleket işlerinin görülmesini de Hacı İlbeyi'ne, Gazi Fazıl, Ece Yakup ve Evrenuz beylere tevfiz ederek, onların görüş ve tedbirlerine başvurulmasını Şehzade Süleyman Paşa'ya tembihleyerek Bursa'ya dönmüştür.²³

Karasi ilinin halkı Türkmen aşiretlerinden olmakla, Osmanlı ülkesine katıldıklarında, bunlar Osmanlı hamuruna karışmışlardır. Görevleri ibka edilen Karasi beyleri hünerlerini sergileyip Millet-i İslamiyeye büyük hizmetlerde bulunmuşlardır. Bunlar Türkmen reislerindendi. "Hacı İlbeyi, Evrenuz Bey Rum cihetlerindedir" pek yanlış bir sözdür.²⁴ Karasi İli'nin ilhakıyla Osmanlı ülkesi genişlemiş, gücü katlanmış, tebaası çoğalmış ve "Akdeniz boğazının" Anadolu yakası ele geçirilmiştir.

15 İdris Bitlisi, *a.g.e.*, c. 1, s. 239.

16 İdris Bitlisi, *a.g.e.*, c. 1, s. 242.

17 İdris Bitlisi, *a.g.e.*, c. 1, s. 163-164.

18 Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c. 2, s. 528.

19 Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c. 2, s. 532.

20 Hammer, *Büyük Osmanlı Tarihi*, c. 1, tercüme eden: Mehmet Ata Bey, hazırlayanlar: Mümin Çevik, Erol Kılıç, Hikmet Yay., İstanbul, s. 147-148; Gazi Osman Bey'in Malhun Hatun'dan doğma oğlu ve Gazi Sultan Orhan Bey'in Li-ebeveyn kardeşidir.

21 İdris Bitlisi, *a.g.e.*, c. 1, s. 254-256.

22 Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c. 2, s. 536.

23 Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c. 2, s. 537, İdris Bitlisi, *a.g.e.*, c. 1, s. 256.

24 Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c. 2, s. 539.

Rumeli'ye geçmek, İstanbul'u fethetmek, Osmanlı zihniyetinde teşekkül etmiş bir arzu-yı mahsustu ki buna "Kızılma" diyebiliriz. Hammer, Türklerin 1263-1356 tarihleri arasında, 18 defa Avrupa'ya geçtiklerini, Osmanlı neslinin 1356'da nihai olarak Akdeniz boğazının Avrupa sahilinde yerleşmeye başladığını, bunu Gazi Süleyman Paşa sayesinde başardıklarını, öncekilerin önemli ve devamlı bir fethetme sebep olmadığını, Rum tarihçi Kantakuzenos'un ve bütün Osmanlı tarihçilerinin bu son geçiş ve yerleşmeyi, ince ayrıntılarına kadar, naklettiklerini söyledikten sonra, Gazi Osman Bey'in rüyasına göndermede bulunmaktadır: "Bu tür rivayetler, bir milletin fikir ve ahlakını takdire işaret ettiği gibi, bazen ilmin yalnız başına açıklayamayacağı olaylara kuvvetli bir aydınlık kazandırdığı için, özellikle dikkate değerdir"²⁵ diyor. Gerçekten de bu tarihten itibaren memalik-i Rumeli'nin fetih ve teshirine, "Derya-yı Rum" (Marmara Denizi)'dan asakir-i İslam'ın geçişi ve mülk-i İslam'ın oralarda duyulmasına başlanmıştır.²⁶ Gazi Süleyman Paşa, Bursa'da babasına veda etmiş, gazileriyle birlikte Karasi'ye dönmüş, Gelibolu yarımadasının ahvali hakkında ehl-i vukuftan istihbarat toplamıştır. Çünkü o tarihlerde bütün gemiler Rumeli ahalisine aitti ve onların izni olmadıkça karşıya geçilemezdi²⁷. Gazi Süleyman Paşa gazi beyleriyle istişare etmiş ve Rumeli kıyasına geçmek konusunda ikna olmuştur. Allah'a tevekkül etmiş, beyleriyle birlikte geçecekleri yeri belirlemişlerdir²⁸. Aksungur, Karaoğlan oğlu, Kara Timurtaş, Kara Hasan oğlu, Akça Koca Ali, Balabancık oğlu gibi komutanlar da, feda-yı can etmek için Şehzade Süleyman Paşa'ya biat edip, diğer bir gemiyle gaza ve cihada revan oldular. Çimpe'yi aldılar, bir kısım mücahitleri, kendilerine yardım ve imdat için geri gönderdiler²⁹.

Rumeli fütuhata, Çimpe kalesinin alınmasıyla başlamış, üç gün içinde, Karasi ve Aydın illerinden çok sayıda Türkmen gitmekle, Rumeli yakasında 10.000 kadar adam toplanmıştır.³⁰ Çimpe ahalisi, yaptıkları iyiliklere mukabil, ganimetlere hissedar ve in'ama nail oldular. İki kalenin ahalisini de, ihtiyati olarak Karasi iline gönderip yerleştirdiler. İskân ve kolonizasyon, bazen cebri olarak, Anadolu'dan Rumeli'ye, bazen de Rumeli'den Anadolu'ya göç ettirilen muhacirlerle yapılyordu.³¹

Çimpe, Gelibolu yarımadasının berzahında bir kale olup, bağ bozumunda alınmış, zafer sancağı burcuna dikilmiş, içine kolayca girilmiştir. Buldukları yaşlıları, hastaları, zayıfları, gönlü kırıkları incitmediler, mallarına, ailelerine, karılarına ve çocuklarına düşmanlık etmediler, yağmalamadılar ve hasar vermediler, kendilerine rehberlik edenlerine bol ihsanda bulundular ve azgınları itaate gönderdiler³². Osmanlılar, "Roma"yı "Rum"a tebdil ederek o yere Rumeli demişlerdir.³³

"Eyleyip ihsan Süleyman-ı zeman

Verdi ol kahır eline mühr-i eman"³⁴.

Rumeli'nin fethine Allah'ın yardımı muhakkak olmalı ki, çok şiddetli ve yaygın bir deprem yarımadaadaki şehirleri, kasabaları, hanları ve hisarları yıkmış, Gazi Süleyman Paşa'nın kuvvetleri derhal Konurhisar'ı, Gelibolu'yu, Bolayır'ı, Hayrabolu'yu ve Tekirdağ'ını, kaleleri ve çevreleriyle fethetmişlerdir³⁵.

25 Hammer, *a.g.e.*, c. 1, s. 132-137.

26 İdris Bitlisi, *a.g.e.*, c. 1, s. 264.

27 İdris Bitlisi, *a.g.e.*, c. 1, s. 266.

28 İdris Bitlisi, *a.g.e.*, c. 1, s. 267-269.

29 İdris Bitlisi, *a.g.e.*, c. 1, s. 270.

30 Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c. 2, s. 540; İdris Bitlisi sayıyı 3000 olarak vermekte, "kaleyi düzenlemişler, düşman saldırısından emin olmuşlardır" diyor (*a.g.e.*, c. 1, s. 271).

31 İdris Bitlisi, *a.g.e.*, c. 1, s. 271.

32 Kemal Paşazade, *Tevarih-i Al-i Osman*, II. Defter, hazırlayan: Şerefettin Turan, TTK Yayınları, Ankara, 1991, s. 119.

33 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. 2, s. 103.

34 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. 2, s. 120.

35 Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c. 2, s. 540.

Gelibolu, Anadolu'nun geçit yeri, Doğu ve Batı asker ve ticaret kabilelerinin, Kırım, Rusya vs kuzey beldelerinin ticaret gemilerinin geçiş yeri ve lojistik merkeziydi. Akdeniz Boğazı'ndan geçen gemilerin azık ve zahirelerini aldıkları bir ticaret iskelesiydi. Osmanlılar, Gelibolu ve çevresinin fethiyle Rumeli yakasında yerleşmiş oldular. Gelibolu'nun aslı Kalipoli'dir. Roma dilinde kasaba demektir. Bolayır tekfurunun kızı Kali'nin talebiyle yapılmış bir kale olup toprağı kıyıya kadar uzanır. Şehirlerarası gezgini olan denizcilerin toplantı yeridir ve adı her tarafta duyulmuştur.³⁶

Gelibolu'nun fethi, Selçuklu'nun mirasını paylaşmış olan Anadolu beylerine fetihnamelerle duyurulmuştur ki bu adet zamanımıza değin Türkiye'de muhafaza edilmiştir.³⁷

Gazi Süleyman Paşa, "sipahsalar-ı kümat-ı guzât"³⁸ olmuş, fethedilen beldelerin putgedelerine "minber-i İslam konulup" hutbe-i fetih okunup durmuştur³⁹. Şehzade Süleyman Paşa, elde ettikleri sayısız, her cinsten nefis ganimetleri asla hazinesine koymamış, cümlesini gazi ve mücahitlere ihsan ve ikram eylemiştir. Derviş külâhını ölçü alıp altın ve gümüş paraları mücahitlere saçmış, fakirlerden ve miskinlerden ikrama müstahak olanlarını zengin eylemiştir⁴⁰.

İdris Bitlisi, Gazi Süleyman Paşa'nın fetihlerini, gaza ve cihattaki başarılarını, mücahitlerinin cesaretini Hz. Mevlana Celaleddin Rumi'nin keramet ve bereketinden bildiğini söylemektedir⁴¹.

Bolayır toprağı, Gelibolu yarımadasında, deniz kıyısındaki kale ve memleketlerin bağlı olduğu bir yerd⁴². Yarımada Bulgarlar ile Rumlar arasında olduğu gibi, tekfuru ile komutanlar arasında da düşmanlık vardı. Gazi Süleyman Paşa bunu öğrenince gaza elini derhal oraya uzattı. Tekfur, gazilere iltifat etmek şöyle dursun, bilakis Bulgarlarla mücadeleyi bırakıp onlarla birlik olup Türklere karşı saf tuttular. Gazi Süleyman Paşa'nın ordusu yolu tutmuş, arslan pençeli ellerindeki kılıçlarla düşman boğazlarını dermiştir⁴³.

Bolayır ve Seydikkavağı'nı aldıktan sonra pür zulmet olan o yerleri "nur-ı insaf ve muadeletle ruşen" eylemiş, kaçıp bozkırlara ve dağlara dağılan iş güc sahiplerine ahd-ı eman eyleyip evlerine, yurtlarına girmelerini sağlamıştır⁴⁴. Tekfur dağı dedikleri dağlık yerde bulunan köyleri ve kaleyi de fethetmiş, Rumeli'de İslam bayraklarının kaldırdığını, açılan yerlerin korunmasına ihtimam eylediğini duyurmuş⁴⁵, Koyunhisar'ı ve Kalokonya'yı da fetihlerine ilave etmiştir⁴⁶. Bu yerleri "cihat ve içtihadlarının mükafatı zimmında Gazi Fazıl ve Gazi Ece beylere teslim etmiş, İslam arazisinin genişlemesi için onları komutanlıkla diğerlerinin önüne geçirmiş"⁴⁷tir. Gazi Fazıl ve Gazi Ece beylerin mezarları da Gelibolu yarımadasında olup "türbeleri Allah dostlarının tavaf ettikleri mezarlardır"⁴⁸. İkbali açık Şehzade Süleyman Paşa, Hacı Evrenuz Bey'i Hacı İlbeyi'ne yoldaş edip bu iki "saffderler başını" Dimetoka tarafındaki "darül harbe" havale etti. Hacı İlbeyi ve Hacı Evrenuz Bey, yiğitlerin kalbi ve meydan erlerinin sığınağı idi. Koyunhisar ve Kalokonya'nın ahd ü peyman uymayan gayr-i Müslimleri "diyar-ı İslam" Anadolu'ya gönderildiler⁴⁹.

36 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. 2, s. 127.

37 Hammer, *a.g.e.*, c. 1, s. 142.

38 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. 2, s. 136.

39 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. 2, s. 141.

40 İdris Bilisi, *a.g.e.*, c. 1, s. 273.

41 İdris Bilisi, *a.g.e.*, c. 1, s. 273.

42 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. II, s. 141.

43 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. II, s. 146.

44 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. II, s. 150.

45 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. II, s. 155.

46 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. II, s. 158.

47 İdris Bitlisi, c. I, s. 276.

48 İdris Bitlisi, c. I, s. 276.

49 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. II, s. 162-163.

Gazi Süleyman Paşa, Bolayır'ı merkez edininip, burada bir vakıf tesis etmiştir. O, Bolayır'ın her yanını adaletle abad etmiş, mevcut mabedlerini mescitlere dönüştürmüş, mükemmel bir imaret inşa etmiştir. Abad eylediği köyleri, mezraları Daru'l hayrına vakfedip deftere kaydetmiştir. Halen mamur ve hâsılı bol⁵⁰ olan zaviyesinde "misafire, mücavire minnetsiz sofraya kurulur, sabah, akşam, avam ve hassa her gün yemek çekilir, ayende ve revende (gelenler ve gidenler) yerler, içerler, kimseye git, dur denmez, huzurla konarlar ve sürurla giderlerdi".⁵¹

Ahmet Cevdet Paşa; Bizans taht müddeisi Kontakuzenos'un davet ettiği Balkan devletlerinin Osmanlıları Rumeli'den çıkarmak üzere ordularını hazırladıkları esnada Beylerbeyi Gazi Süleyman Paşa'nın, bu hazırlıklardan haberdar olarak, beylerine hitaben yaptığı bir konuşmayı nakletmektedir:

"Böyle yabancı bir memlekette, bizim gibi, kalilüladed (az sayıda) mücahidin kısa sürede mansur ve muzaffer olmamız, bunca fetihlerde bulunmamız, hep niyetimizin temizliğine mebni, Allah'ın yardım ve inayetiyle olduğunda şüphe yoktur. Üzerimize gelen düşman sayıca çoktur ve korkutucudur. Lakin şimdiye değin bizi galib kılan Allah'ın yardımından ümidimiz kesilmiş değildir. Emelimiz: ilâ-yı Kelimetullah'tır. Şehadet, bizim için ebedi mutluluğun gereğidir. Şayet vefatım vuku bulursa, olmaya ki düşmandan yüz çeviresiniz. Bilirsiniz ki düşman önünden kaçmak günahların en büyüklerindedir"⁵².

Aydinoğulları Beyliği'nin denizcilikteki maharetleri bilinmektedir. Onlar gaza ve cihat bayrağını denizlerde dalgalandırmaktaydılar. Aydın İli'nin beyi olan Umur Bey'e, Kemal Paşazade "Salar-ı kümat-ı guzat Gazi Umur Bey" demektedir⁵³. Ahmet Cevdet Paşa, Aydın oğlu Gazi Umur Bey'in, Bizans taht müddeisi Kontakuzenos'un daveti üzerine, 10.000 askeri içeren donanmasıyla Rumeli yakasına geçtiğini, O'nun rakipleriyle savaştığını, kıyıları vurduğunu, dönüşünde Bolayır'a geldiğini, Bolayır'ı hükümet merkezi yapmış olan Gazi Süleyman Paşa ile görüştüğünü⁵⁴, gaza ve cihat sancağını kaldıran Süleyman Paşa ile muhabbet ettiğini yazıyor.

Kemal Paşazade'ye göre Gazi Umur Bey, cenk semasının doğanıdır, adı dünyada cihat ile alem olmuş, destanı dillerde her yerde meşhur ve maruf bir kimsedir. Gazi Umur Bey, arslan yürekli yiğitlerin önderiydi. Deniz Gazileri O'nun yardımcılarıydı. Su içinde cenk ateşini yaktığında Frenk o ateşin odunu olurdu⁵⁵. Karaya çıktığında, kaçmak ihtimaline karşı gemileri yakmış, kaçmak fikrini hayallerden gidermiş, kararında sebat etmişti. Gazilere gelince, bunlar darül cihatta durmuşlar, kâfire kılıç çalmışlardı ki, burada oğlanları ok atar olmuş, kızları boylanmıştı. Sonuçta, o cenk havasında kanat çırpın doğanlar yuvalarını özlemiş, alışık oldukları vatan ve evleri arzusuna düşünce, başbuğları Gazi Umur Bey salimen ve yüklü bir ganimetle diyarına dönerken, kasıtlı ve bilinçli olarak, Gelibolu civarına çıkıp gelmiş, Bolayır'da, gaza sancaklarını açan, azgınları cezalandıran, asileri kovan Gazi Süleyman Paşa'yı ziyaret etmiştim. Birkaç gün birlikte olarak, başka bir işle meşgul olmaksızın, sohbetinde bulunmuş ve bundan çok mahzuz olmuş, muaşeret bahasının eserleri zuhura gelmiş, o iki sahib-i velayetin keramet nurlarıyla sohbet meclisi gül meclisi olmuş, ay ile güneş şeref burcunda birleşmiştir⁵⁶.

Pir-i umur-dide Gazi Umur Bey, bu civan-güzide Gazi Süleyman Paşa'ya çok nasihatte bulunmuş vedalaşırken O'na vasiyetini bildirmiştir:

50 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. II, s. 165.

51 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. II, s. 166.

52 Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c. II, s. 542.

53 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. II, s. 166.

54 Ahmet Cevdet Paşa, *a.g.e.*, c. II, s. 540.

55 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. II, s. 168.

56 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. II, s. 169.

“Şimdengeru size Anadolu Yakasına geçmeye ruhsat ve icazet yoktur. Gaza ve cihat bahçesinin eteğini bırakma! Allah rızasını gözleyip durmalısın. Darül- küfür civarında mekân tutup cihat sahrasını abad etmek, ihtimamla, sabır ve sebatla çalışmanın yayını kurmak, din düşmanlarına İslam’ın keskin kılıcını vurmak gerekir. Bu vilayetlerde dinin nur kandili sizin çalışmalarınızın yağı ile yansa, himmet soluğunuzla Rumeli’nde küfrün kandili sönüp, İslam’ın mumu yansa gerektir. Din çerağını pür-nur şeriat sarayını mamur ediniz.

Süleyman! şimdengeru diyar-ı küffarda pazar kurmak, gaza meydanında durmak, bedhah, intizamsız düşmanın başına dünya kılıcının darbesini vurmak sizin nesl-i nesibinize sunulmuştur. Divan-ı Kadim⁵⁷de, “nahnukasemna”da vaki olacak işler taksim olup ümeraya, fukaraya, yoksula ve baya, payelerine göre her kişiye, işi pay olundukta sizin hisseneze o nasib (yani gaza ve cihat işi) konulmuştur. Gaza ve cihadın türlü türlü menbanı her gün kamuya duyurunuz. Cenk meydanında küffarın kanını içki ve kanlı kılıcını kadeh ediniz. Kötü işli düşmanı öldürseniz gazi olursunuz, şehit olunuz: her halde mutluluk sizindir. Dünyada ve ahirette kutlu olursunuz. Himmet beline gayret kuşağını muhkem kuşanınız. Ölüm haktır, iştir, ne korkun, ne üşenin.”⁵⁸

Gazi Umur Bey, musahabe bitip, nasihatini tamamladıktan sonra Gazi Süleyman Paşa ile vedalaşmış, iklim-i küffarda kurduğu savaş meclisini dağıtmış, cemaatiyle gemiye binip eski yurtlarına gitmek üzere yola koyulmuştur.⁵⁹

Gazi Süleyman Paşa ve leşker-i İslam, Trakya’ya geçtikten sonra, kısa bir zamanda kıyı beldelerini fethederek, sayısız ganimetler elde etmiş, Hristiyan ayinleri yerine Müslümanların ruhani ve cismani hâkimiyetini kurmuş, bu hal Konstantiniyye, Selanik, Mora ve Eğriboz hâkimlerinin onlara karşı ittifakına sebep olmuş, 60 parçalık ve asker dolu donanmasını Gelibolu geçidinden geçirmişler, Tuzla ve Seydikavağı’ndan bazı Haçlı komutanları da 30 parça gemi ve askerle kendilerine katılmış, hepsi birden asakir-i İslam üzerine varmak için Gelibolu’ya çıkarma yapmaya karar vermişler, kara yönünden de krallar, prensler çok sayıda asker ile mücahitlere suikast yapmak suretiyle, Gazi Süleyman Paşa’nın mücahitleri karadan ve denizden kuşatılmakla, hiç birinin Anadolu’ya geçmesine imkan kalmamıştı.

“Takdir-i Huda kuvvet-i bazu ile dönmez,
Bir şem’a ki Hak yandıra, bir nevh ile sönmez” miş.⁶⁰

İdris Bitlisi; Şehzade Süleyman Paşa’nın, muharebe öncesinde, bir av partisinde atını ansızın koşturduğunu, avcı doğanını bir avına saldırdığı esnada atının sürdüğünü, o sahib-i temkin şehzadenin atın tahtından yere düştüğünü, vücudunun yokluk âlemine ve ruh-ı pakinin cennet kuşuyla kudsi aleme yolculuğa çıktığını söylüyor⁶¹, o temiz, soylu mücahidin ahret yurdunda, Allah yolunda şehit olanların sevincine mazhar olduğunu ilave ediyor. Nitekim Kuran-ı Kerim’de: “Allah yolunda öldürülenlere ölümler demeyiniz. Bilakis onlar diridirler, fakat siz bunu anlayamazsınız” diye buyrulmaktadır⁶². Cenazesinin Anadolu’ya götürülmemesini “fesad-ı din ve fitne-i dünya” çıkmasına sebep olur düşüncesiyle izah etmekte, sünneti şüheda üzere, hemen öldüğü yerde, Paşa’nın imareti dâhilinde kazılan mezar ve yapılan türbede defnedildiğini, mücahitlerin önde gelenlerinin üzerine toprak attıklarını, Bolayır’ın ordugâh ve mağrifetini himaye eden şehzadenin mezarı olduğunu da ilave etmektedir⁶³.

57 Kur’an-ı Kerim Zuhur Suresi, cüz: 25, sure 43, ayet:32; “Rabbini rahmetini onlar mı taksim ediyorlar? Dünya hayatında anlam geçimliklerini aralarında biz taksim ettik, bir kısmını diğerlerine derecelerle üstün kıldık ki bazısı bazısını çalıştırsın, birbirlerine iş gördürebilsinler diye, Rabbini rahmeti onların toplayıp biriktirdiklerinden daha hayırlıdır.”

58 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. II, s. 170.

59 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. II, s. 170-171.

60 İdris Bitlisi, *a.g.e.*, c. I, s. 279.

61 İdris Bitlisi, *a.g.e.*, c. I, s. 281.

62 Kur’an-ı Kerim, Bakara Suresi, cüz 2, sure 2, ayet: 154.

63 İdris Bitlisi, *a.g.e.*, c. I, s. 282.

Kemal Paşazade de, “hem said hem şehit” Gazi Süleyman Paşa'nın pak vücudunun gözyaşlarıyla yudunduğunu, Bolayır'a iletilip dualarla cenaze namazının kılındığını, imareti civarında markad-ı münevverine, meşhed-i mukadderine konulduğunu:

“Kınına girdi ol gaza kılıcı
Dün ü gün din için gaza kılıcı”

diye söylemektedir⁶⁴.

Gazi Süleyman Paşa, gönder gibi, yüz kişiden yüz döndürmez, üzerine gelen hasmı yerine göndermezdi. “Hamlede şir (aslan) ve zorda pil (fil), coşkunlukta Nil, taşkınlıkta sel” gibiydi. Gaza ve cihat meydanını aydınlatmak için, gece ve gündüz isteği, cihat kandilini bedhah düşmanın karaciğerinin yağı ile yakmak, düşmanlık ayağı üzerinde duran asilerin boynuna zillet halkasını takmaktı.⁶⁵

Kemal Paşazade'nin anlatımıyla, Gazi Süleyman Paşa, ihtiyatı hiç düşünmemiş, miğferi (tolgası) gece ve gündüz başının tacı olmuştu.⁶⁶ Küffarı “rehgüzar-ı gaza”dan defetmekle akranı arasında mümtaz olup cihat bayrağını yükseltmekle adı cihanı doldurmuştu:

“Adı ile dolmuştu Rum ve Şam
Bum-ı hasmın olmuştu günü gece”⁶⁷

Gazi Süleyman Paşa, ikram ve in'amiyla azadlıları kapısında kul, mihnet bendine düşmüşleri halas etmişti. Devrinde nam ve nişan sahibi olanlar kapısına bağlanmıştı. Bozguncuların ve asilerin cezalandırıcısı, iyiliklerin toplayıcısı olan namlı iş görenlerin piri idi.

Gazi Süleyman Paşa'nın trajik ölümünden dolayı 15.000 mücahit üzüntülenmiş, Haçlılar sevinç içinde asakir-i İslam'a hücum etmiş, gaza ve cihada ara vermenin felaketle sonuçlanacağını anlayan mücahitler, nihai bir savletle hücumu geçerek galip ve düşman ordusu da mağlup olmuştur. Haçlıların esir edilen, muteber komutanlarından bazılarına:

“Tam galip gelecekken ne oldu da kaçtınız, dünya sizden yüz çevirdi, türlü türlü belalara uğradınız?” diye sorulduğunda şöyle cevap vermişler: “Tam asakir-i İslam'a galip geliyorken, ansızın, cümlesi beyaz atlara binmiş, düzenli bir ordu ortaya çıktı, önlerinde son derece heybetli bir genç belirdi. Bir eliyle sancağı kaldırmış, bir eliyle de kılıcını bize çekmişti”⁶⁸. O'nun hakkındaki bu haber tevatür mertebesinde⁶⁹. Çünkü O'nun ölüm sonrası tasarrufu hakkında Kemal Paşazade de benzer bilgiler bulunmaktadır. “Karaya çıktığımızda üzerimize ansızın bir azap seli aktı. Deniz misali bir alay yüz atlılar bizi karşılayıp mecalimizi bırakmadılar, düzenimizi bozdular, bir sel gibi üzerimize aktılar, önümüzü ardımızı kuşatıp bütün tedbir ve ihtimamızı çözdüler. Bizi araya alıp dört yanımızdan at sürdüler, gemimizi dürttüler, kimimizi çaldılar ve kimimizi yokluk denizinde boğdular.”⁷⁰

“Görmedi hergiz bu işi bir kişi
Turfadır merdan-ı meydan cümbüşü”.

Rumeli'nin gazileri o şeksiz-gümansız haberi işitince bildiler ki gayb erenlerinden kendilerine yardım erişmiş. Nimet-i ganaime erdiklerinde Allah'a minnetlerini izhar ettiler, zafer ve yardım sevinciyle şükür şekeri dağıttılar, düşmanın dökülüp kalan silahını, yatını malzeme ve aletlerini yağma ettiler:

64 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. II, s. 185.

65 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. II, s. 186.

66 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. II, s. 187.

67 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. II, s. 187; Bum-ı hasm: Düşmanın yeri.

68 İdris Bitlisi, *a.g.e.*, c. I, s. 283.

69 İdris Bitlisi, *a.g.e.*, c. I, s. 284.

70 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. II, s. 196.

“Ceyş-i İslam salib ve galib
Eve döndüler avlarını alıp”⁷¹

Beyler, nökerleri ve kulları ile uçlu ucuna gittiler. Kan damlayan kılıçlarıyla İslam ülkesinin kenarlarına demirden duvar çekip o diyarı korumaya aldılar. Hacı İlbeyi ve Hacı Evrenuz beyler Dimetoka'ya gittiler. Gazi Ece ve Fazıl beyler Gelibolu'da durdular, düşmana kılıç vurdular. Çevreyi kâfirlerin murdar kanından arındırdılar, ölünceye dek gaza yolunda çalıştılar, ebediyen hayırla anılır oldular, her ikisinin de temiz şehitlikleri Eceabad'ta olup şöhret bulmuş ziyaretgâhlardandır. Her ikisi de sınanmışlardır, halkın kerametlerine inandığı hacetgâhlardır⁷².

Gazi Sultan Orhan Bey, şehzade-i adalet nijadı olan, Gazi Süleyman Paşa'nın kardeşi, Murat'ı, bulunduğu yerden huzuruna davet etmiş, veliaht ve kaymakamlığını kendisine vasiyetle tayin eylemiş⁷³, hemen o anda erkân-ı devlet ve ayan-ı ehli hall ve akdin ittifakıyla Rumeli Eyaleti'nin saltanat hutbesi Gazi Sultan Murat'ın adına okunmaya başlanmıştır.⁷⁴

Gazi Süleyman Paşa'nın velayet bayrağı, dünyayı aydınlatan güneş gibi, zahir ve bahir (aşikâr)dir. Keramet eserlerinin nuru, sabahı müjdeleyen fecri sadık gibi, ufuklara yayılmıştır⁷⁵. Vasiyetine gelince, ravi diyor ki: “Mevhum Süleyman Paşa, atından düşüp ölmeklik olunca, beylerini, divan üyelerini yanına çağırıp vasiyet etmişti: Gayret beline hamiyet kuşağını kuşanınız! Cam-ı namınızı dar mezar çalmadan dağılınız! Ben ahret seferine gidecek olursam, bu haberi duyacak olan düşman divan eyleyip üzerinize hücum etse gerektir. O kötü işliler gelip il'e girdiğini haber alınca, sakın kaçma düşüncesini tercih etmeyiniz. Dayanma süsünü perişan etmeyerek sabır ve sebat ediniz. Bu memleket Dar'ül İslam'a eklenmiş, darü'lharb şiarından boşalmış, İslam mumuyla aydınlanmış, Müslümanlarla iskân edilmişken, bırakmayınız ki yeniden kâfirle dolmasın⁷⁶, içi dışı yeniden pislenmesin. Namus kösünü çaldırınız, İslam bayrağını kaldırınız, er meydanında sarsıntısız durunuz. Gayret siperini yapınız ve himmet tolgasını örünüp, kötü işli kâfirlere kılıç vurunuz! Kalp kuvvetiyle karşılık veriniz ki fetih ve nusret sizin olsun. Fırsat sizindir, düşmana öyle vurunuz”. Bu sözler saffderlerin akıllarının köşesinde yer edinmiş, gönüllerini etkilemiştir. Düşmanların hücumunu ve coşkusunu duyunca ölüm kemerini kuşanıp siper direnişi yaptılar. Cihat oklarını süslediler, himmet atına bindiler. Akın yazılarında tarumar olan gaziler, kale duvarını yıkmak için, gelip bir yerde toplandılar, mehter çaldırıp, gaza sancağını kaldırıp savaş meydanına doldular⁷⁷.

Kuruluş ve erken dönem Osmanlı tarihiyle ilgili tarih kitaplarının, az veya çok, Osmanlı şehzadeleri arasında en ziyade bilgi verdikleri kimse Gazi Süleyman Paşa'dır. Gazi Süleyman Paşa yalnız askerî değil, aynı zamanda siyâsî dehasıyla da temayüz etmiş bir Osmanlı'dır. Adil ve merhametli, düşmanlara karşı şiddetli, velayet sahibi, keşfi açık bu Osmanlı şehzadesi hakkında bütün yerli kaynaklar düşünce birliği içindedirler. Rumeli toprağı elde olmadıkça Anadolu'da ve Anadolu toprağı olmadıkça da Rumeli'de Osmanlı Devleti'nin hayatiyetini sürdüremeyeceği gerçeğini ilk gören devlet adamı Gazi Süleyman Paşa'dır dersek, ne yanlış söylemiş, ne de mübalağa etmiş oluruz.

Erken dönem Osmanlı tarihi, kahramanların geçit resmi gibidir. Bu döneme ait vesikalar mevcut değilse de, yaklaşık yüz yıl sonra yazılan Tevarih-i Al-i Osmanların haberleri için “bunlar mütevatir”dir diyebiliriz. Halk arasında ağızdan ağza yayılan, şüyu bulan bilgiler

71 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. II, s. 197.

72 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. II, s. 198.

73 İdris Bitlisi, *a.g.e.*, c. I, s. 287.

74 İdris Bitlisi, *a.g.e.*, c. I, s. 288.

75 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. II, s. 187.

76 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. II, s. 190.

77 Kemal Paşazade, *a.g.e.*, c. II, s. 191.

olup, tarihçilerimiz bu bilgileri eserlerine dercetmişlerdir. Osmanlı Devleti'ni kuran aile etrafında oluşturulan tarih kitaplarında bu devletin kuruluş ve gelişiminde hasbi emekleri geçen ve her biri tali derecede hanedan olan beylere, beylerbeylerine, vezirlere, ulemaya, meşayihe vs.'ye de yer verilmektedir. Kuruluş ve erken dönem Osmanlı tarihine dair, başta Bizans kaynakları olmak üzere, bilgi veren yabancı kaynaklar kadar, hatta daha fazlası, yerli yazılı kaynaklara itibar edilmelidir. Mesela, bu tebliğimizi hazırlarken, mehzaz olarak kullandığımız, Yavuz Sultan Selim Han'ın, kendisine tuğrasını ve imzasını havi, içeriğini doldurmasını bıraktığı ferman örneklerini verdiği İdris Bitlisi'nin; asrının yektası, en erdemlisi, müderrisi, kadiaskeri, Şeyhül-İslamı, "Müfti-i sakaleyn"i Kemal Paşazade Ahmet Şemseddin Efendi⁷⁸'nin doğruluğunda, hakşinaslığından, adaletşiarlığından ve emniyetinden şüphe edilir mi? Böylelerinin tarihe yalan söyletmeleri düşünülebilir mi? Bunlar ve emsalinden yararlanırken, yaşadıkları çağın hâkim havasını, dünya görüşünü, reayanın ve berayanın Allah, kâinat ve insan anlayışını bilmek lazımdır.

Tebliğimize esas aldığımız *Heşt Behişt ile Tevarih-i Ali Osman*'ın dili ağır ve anlaşılması güçtür. Zamanın anlayışına uygun, Farsça ağırlıklı yazılmışlardır. Kemal Paşazade Türkçeyi bir bilim dili olarak kullanmada başarılı görülmektedir. Konuları anlatırken, nesrini Farsça ve Türkçe beyitlerle süslemektedir. Türkçe olanlarından bir kaçını metnimize koyduk. Yaşayan Türkçeye çevirirken, karşılıklarının isabetli olmasına gayret gösterdik, hatta bazı deyişlerini olduğu gibi kullandık. Bir dereceye kadar mukayeseli bir okuma ve sadeleştirmede bulunduk ki bu yöntemle konu bütünlüğünü sağlamış olduk.

Türkiye'de Gazi Süleyman Paşa ile ilgili müstakil bir kitap hazırlama şerefi, pek saygıdeğer hocam, Prof. Dr. Enver Konukçu Beyefendi'ye, basımı onuru da Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Başkanı, muhterem İbrahim Karaosmanoğlu'na aittir.⁷⁹

Gazi Süleyman Paşa, Rumeli'ye geçtikten sonra Anadolu'ya, payitaht Bursa'ya dönmeyen ilk Osmanlı şehzadesidir. Avrupa'yı Osmanî topraklarının altında imzası olan, mülki ve askerî görevleri şahsında cemetmiş devlet adamıdır. "Gaziler ve şehitler toprağı" Gelibolu'nun ebedi sakinlerinin piridir. Zaman zaman ihmal edilmiş olsa da, O'nun makamı cümle "Osmaniyan"ın ziyaretgâhı olmuştur. Hakkında, ileri geri, çok laf edilmiş olan, her düşünceden aydının esasen kendisini tanımladığı, Türklerin Hakanı ve yeryüzü Müslümanlarının Halifesi, Sultan II. Abdulhamit Han ülkesinin sonunu görür gibi, mevcut topraklarımızda, özellikle de Anadolu ve Rumeli'de, her ne kadar maddi âsârımız varsa, cümlesinin envanterini çıkartmış, fotoğraflatmış, onarımlarını yapmış, kitabelerini, yapılış ve tamir tarihlerini koydurmuştur. Erken dönemin hatıralarını barındıran Osmanlı yurtlarını ziyaret ettiğimde, öğrencilerime bu hakikati anlatmadan geçmemişimdir.

"Gaziler ve şehitler toprağı"dır diye Ahmet ve Mehmet Bican kardeşlerin, bu Bayramiye yolunun yolcuları, Türk dilinin serdarlarının vakıflandırdıkları, bir kazıyye-i muhkeme olarak kaydettikleri Gelibolu yarımadası, Akdeniz boğazı ve Çanakkale ile tanışıklığım 1965 yılında başlamıştır. İşaret edilen tarihten sonra geçen süre içinde buraya daima bir arkadaş topluluğu ile geldim. "Çanakkale Zaferi"nin sene-i devriyesinde, bazen de izleyen aylar içinde gelişerimde daima Gazi Süleyman Paşa'nın "hak-ı pay"ını, kabr-i şerifini ziyarette buldum. Rumeli fatihi, Osmanlı'nın ilk beylerbeyi, Şehzade Süleyman Paşa'nın türbesi dahi Sultan II. Abdülhamit Han tarafından, bugünkü haliyle inşa edilmiştir. Bu kudsî tepenin Balkan Savaşlarında uğradığımız ibretâmiz yenilgiye, Harb-i Umumi'deyse, ordularımızın yönetimini emanet ettiğimiz Limaon Von Sanders'in karargâhlığına tanıklık ettiğini de hatırlatmak lazımdır. Bütün bu talihsizliklere karşılık, paşamızın makamının Çanakkale

78 Abdulkadir Atunsu, *Osmanlı Şeyhül-İslamları*, Ankara, 1972, s. 17-20.

79 Enver Konukçu, *Kocaeli'nin İlk Osmanlı Yöneticisi Süleyman Paşa*, Kocaeli Büyükşehir Belediye Başkanlığı Kültür Yayınları, Kocaeli, 2009.

muharebelerinde hazır olan bir kısmı şehit, bir kısmı da gazi, her derece ve rütbeden Mehmetçiklerimiz için bir ziyaretgâh ve duagah olduğunu da, özellikle belirtmek istiyorum. Paşamız, her iki dünyanın görüldüğü bir merhaledeki berzahında, atıyla birlikte yatmaktadır.

Bizim milliyetçiliğimizin “kabaran ayranı”, milliyetçiliğimizi vatan toprağı ile örtüştüren, o coşku ve anlayışla bir de “Osmanlı Tarihi” yazan “vatan ve hürriyet şairi” olarak ünlenen Namık Kemal Bey’in kabri de, Şehzade Süleyman Paşa’nın türbesi hazirasında bulunmaktadır. Bu ikincisinin oraya, çok da isabetli olarak, defnini irade buyuran da Sultan II. Abdülhamit Han’dır. Osmanlı cihan devletinin, büyüklüğü ile mütenasib, bi-misil şairi Abdülbaki’nin söylediği gibi, yaşarlarken takdir edemediklerimizin “kadrini ancak musalla taşına konulduğunda ve yaran saf saf dirildiğinde” bilip anıyoruz. Sultan II. Abdülhamit’i de, kadrini, kıymetini sonradan bildiklerimizden sayıyorum. Birçok defa öğrencilerimizle huzuruna vardığımız, saygıyla durduğumuz ve rahmetle andığımız Gazi Süleyman Paşa’nın ruhaniyetinin, bütün zamanlarda, Gelibolu semasını kapladığına inanıyorum. Gençlerimizden O’nu, kahraman mesai arkadaşlarını, “hem şehit hem said”lerini unutmamalarını, unutturmamalarını, “kolonizatör Türk dervişlerinin azmine, iradesine, edebine ve digergamlığına sahip olmalarını diliyorum.

“Keramet gösterip suyu seccade salanları, kıyısın Rumeli’nin takva ile alanları” saygıyla, rahmetle anıyor, bu vesile ile “Akçakoca Sempozyumu”nu düzenleyenlere, bunu başarıyla gerçekleştirenlere, maddi ve manevi desteklerini verenlere, içten teşekkürlerimi, sağlık ve esenlik dileklerimi arz ediyorum.

OSMANLININ KURULUŞUNDA AKINCI UÇ BEYLERİNİN ROLÜ

Yücel ÖZTÜRK*

1. XIII. Yüzyılın Son Çeyreğinde Marmara Uç Bölgesi'nin İskân Coğrafyasının Genel Karakteri

Osmanlı Devleti'nin kuruluşunu yaşadığı Ankara-Bursa arasındaki bölge, Selçuklularla Bizans arasındaki siyasi ve askerî mücadelenin en yüksek düzeyde cereyan ettiği önemli bir coğrafya idi. Karacahisar'dan Bursa'ya kadar uzanan alan aynı zamanda Selçuklu-Bizans hâkimiyet mücadelesinin nihai şeklini aldığı yeri.

İlk Osmanlı kaynakları, Osmanlıların Köseadağ Savaşı ve Karacahisar'ın fethi sırasında oynadığı role dikkat çekerler. Bu olayların her ikisinin baş aktörü olarak Alâeddin Keykubad zikredilir. Alâeddin Keykubad'ın Osmanlılara Söğüt ve Domaniç'i yaylak-kışlak alanı olarak vermesi, Osmanlıların tarih sahnesine çıkışının ilk adımıdır.

"Ertuğrul'un Rum'a gelmesine çok rivayet vardır. En doğrusu bu fakirin söylediğidir." Ertuğrul oğlu Sarıyatı'yı Alâeddin'e gönderdi. "Bize dahi yurt gösterin. Varalım gaza edelim" dedi. Sarı Yatı atasının haberini Sultan Alâeddin'e getirdi." Alâeddin, bunların gelmesinden gayet memnun oldu. O zaman Karacahisar tekfuru ve Bilecik tekfuru sultana tabi olup haraç verirdi. O iki hisarın aralığı olan Söğüt'ü bunlara kışlak olarak yurt gösterdi. Domaniç Dağı'nı ve Ermeni Beli'nin dağı'nı da yaylak olarak verdi. Sarı Yatı atasına vardı, bu haberi verdi. Ertuğrul dahi kabul etti. Yürüdü Engürü'ye geldiler yurtlarında yerleştiler." "Ertuğrul Gazi zamanında cenk ü cidal olmadı. Yaylaların yayladılar ve kışlaların kışladılar. O zaman Karahisar vilayetinde Germiyan babası Alişar vardı. Aynı zamanda Çavdar derlerdi bir Tatar dahi vardı. Bu Karahisar vilayetiyle Bilecik vilayetini zaman zaman gelirler, vururlar, üşendürürlerdi. Bu Ertuğrul Gazi gelmesiyle o kâfirlerin vilayeti Tatarlardan emin olmuştu."¹

Sultan Alâeddin'in Osmanlılara Söğüt ve Domaniç'i vermesinin sebebi, buranın yüksek Stratejik ve jeopolitik öneme sahip olması idi. Sultan Alâeddin, Ankara'dan Marmara'ya uzanan alanda Bizans'a karşı Selçuklu hâkimiyetinin devamını sağlayacak olan Türk nüfusunu önderleriyle birlikte yerleştiriyor, buradaki nüfusun siyasi ve askerî bütünlüğünün

* Prof. Dr., Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-mail: yozturk@sakarya.edu.tr

1 Aşıkpaşazade, *Aşıkpaşazade Tarihi*, Haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2013 s. 8. Bu olay için ayrıca bkz. *Oruç Beğ Tarihi*, Haz. Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1972, s. 23; Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşri Tarihi*, I-II, Haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, Ankara 1995, s. 63-65.

sağlanması için tedbirler alıyordu. Bu tedbirlerin dayandığı politik esasın temeli, batıya doğru başlayan büyük göçün uçlara sevk edilmesi ve belli bir nizam içinde örgütlenmesiydi.

Osmanlılar Marmara Uç bölgesine sevk edilen tek Türk nüfus kesimi değildiler. Onlardan önce ve onlarla birlikte boylar ve oymaklar halinde Anadolu'ya sevk edilen çok sayıda Türk nüfusu bulunuyordu. Selçuklu sultanları bu nüfusu yönetecek önderlere berat, menşur göndererek yetki veriyordu. Osman Bey de bunlardan biriydi. O'ndan başka Şeyh Ede Balı, Turgut Alp, Konur Alp, Akça Koca gibi boy veya askerî birlik kumandanları da bulunuyordu. Osman Bey, bu Uç bölgesi nüfusunun beyi olarak tarih sahnesine çıkacaktır.

Ankara'nın batısındaki Karacahisar, Selçuklu-Bizans hâkimiyet alanının kesiştiği yer idi. Burası, Bizans tarafından Türk göç hareketine karşı ileri karakol olarak kullanılırken, Selçuklular için göç hareketinin güvenliğini tehdit eden bir engel konumundaydı. Bizans, buranın Hristiyanlarla meskûn nüfus ve askerî gücüne önem veriyordu. Selçuklular ve diğer Türk boyları, surlarla çevrili bu güçlü savunmaları aşacak güçte değillerdi. Ancak, Türkler kendilerine ait hayvancılık kültürü ile yüksek yaylalarda yerleşebiliyor, hayatlarını buralarda hayvancılık yaparak geçirebiliyorlardı. Kışın da güvenli yerlere inerek buralarda kışıyorlardı. Türkler bu suretle, Karacahisar ve batısındaki Bilecek, İnegöl, Bursa, İznik, İzmit, Bolu, Mudurnu gibi Bizans'a ait yerleşim yerlerini alamamış olmalarına rağmen, surlarla çevrili bu kalelerin hinterlandını teşkil eden yaylalarda önemli nüfusu oluşturacak şekilde yayılmış ve yerleşmiş bulunuyorlardı.

Osmanlıların Söğüt-Domaniç bölgesine gelmeleri, bu şekilde algılanmalıdır. Ertuğrul Bey ve Osman Bey'in ilk dönemlerinde Kayılar son derece sıradan bir toplumsal hayat yaşıyorlardı. Önemli bir askerî ve siyasi güce sahip değildiler. Onlar bu nedenle etraflarındaki Rum tefurlarıyla, özellikle Bilecik tefuruyla iyi geçinmek zorundaydılar. Söğüt kışlak, Domaniç ise yaylaklarıydı. Söğüt-Domaniç arasında, surlarla korumalı İnönü, Bozüyük ve İnegöl Tekfurlukları bulunuyordu. Bunlar içinde Osmanlılara en fazla zorluk çıkarıcı ve güçlüsü İnegöl Tekfurluğu idi. Osmanlılar Bilecik Tekfurluğuyla dostluk içinde idiler. Buna mecburdular, çünkü Söğüt'ten Domaniç'e uzanan uzun yayla yolunu kat ederken geride bıraktıkları eşyalarının güvenliğini ancak Bilecik Tekfurluğu sayesinde sağlayabiliyorlardı. İyi ilişkiler kurarak yaylaya çıkış sürecinde Söğüt'teki mal ve mülklerini güvenlik altına alıyorlar ve bu sayede büyük bir meşakkatten kurtuluyorlardı. Aşık Paşazade bu konuyu şöyle nakleder:

“Aya Nikola denen bir kâfir vardı, yani Eynegöl'de. Osman yaylaya çıkıp indiğinde zorluk çıkarırdı. Osman Bilecik tefuruna şikâyet etti. Aralarında ittifak oldu. Osman yaylaya çıkıp inende Bilecik kalesinde konaklar, mallarını oraya emanet ederdi. Dönüşte peynir, kilimler, halı, kuzular hediye ederdi. Emanetlerini alıp giderlerdi. Bu kâfirler onlara gayet itimat ederlerdi. Ancak, İnegöl kâfirleri Osman Gazi'den çekinirlerdi. Bilecik kâfirleri de İnegöl kâfirlerinden çekinirlerdi.”²

Aşiret yapısı içinde hayvancılığın ağırlık taşıdığı Söğüt-Domaniç bölgesinde geçen hayatın kayda değer siyasi ve askerî boyutu bulunmuyordu. Osmanlılar tarihlerinin bu ilk safhasında gayet sıradan bir aşiret hayatına sahip idiler. Eskişehir'in batısında, Bursa ve Adapazarı'na uzanan alanda onlar gibi birçok aşiret yaşıyor, aynı yayla-kışla hayatını sürdürüyordu. Osmanlıların bu dönemde devlet olduklarına dair bir işaret yoktur. Devlet olamadıkları için bir merkez ve başkentleri de yoktur.

Aşık Paşazade'nin belirttiğine göre, Osman Bey Söğüt'e ilk yerleşim aşamasında Bilecik Tefuru'na karşı müdara siyaseti güdüyordu. Bu hususa pek fazla dikkat edilmemiştir. Müdara siyaseti, Bitinya'nın fethi öncesinde Kayıların komşularıyla ilişkilerini analiz etmede

² Aşık Paşazade, s. 10. Mehmet Neşri, s. 79.

başvurulacak sosyo-politik bir kavram olarak araştırmacıya kolaylık sağlayacak niteliktedir. Osmanlıların bu ilk tarihî merhalesi, hesaplı dostluk ilkesine tam olarak uygunluk gösteriyordu. Osman Bey, bütün komşularına karşı hesaplı dostluk ilkesine göre hareket ediyordu. Aşık Paşazade bunu özellikle vurgular.³ Müdara, her halde zorunlu bir dostluk olmalıdır. İki taraf birbirine katlanmak zorunda olduğunda karşılıklı barış hali meydana geliyor. Bir taraf bu barışı bozacak bir güce sahip olduğunu hissederse müdara ortadan kalkabilirdi.

2. İnegöl Tekfurluğu Karşısında Başarısızlık ve Karacahisar'a Dönüş

Osmanlılar Marmara Uç bölgesinde kalıcı bir merkez kurma veya fethetme girişimlerini sürdürdüler. Söğüt ve Domaniç arasında sürekli gezerek ve kışladaki mallarını Bilecik'e emanet ederek siyasi bir güç haline gelmeleri imkânsızdı. Bu aşamada en önemli hedef İnegöl Tekfurluğu idi. Osmanlılar bu tekfurluk karşısında müdara siyaseti gütmemişlerdi. Osman Bey İnegöl tekfuruyla şiddetli bir mücadeleye girişti. Bursa zaten Osman Bey'in ilk dönemleri için hedeflenemeyecek kadar yüksek bir hedefti. Bu bakımdan İnegöl, hinterlandı ve yerleşim yeri olarak merkezi özelliği ile Osman Bey'in öncelikli hedefi olmuştu. Ancak, ilk mücadeleler başarısızlıkla sonuçlandı.⁴

Osman Bey'in yanındaki akıncıların yaya ve sayılarının ancak 70 kadar olması bu dönemin askerî gücü hakkında önemli fikir veriyor. Bu sayıda bir güce ordu demek mümkün değildir, ancak müfrezeden söz etmek mümkündür. İnegöl tekfuru karşısındaki mağlubiyetin sebebi savaşçı sayısının çok az oluşudur.

Osman Bey, kalıcı bir merkez edinme amacını sürdürdü. İnegöl'e ikinci bir saldırı gerçekleştirdi. Karacahisar tekfuru ile kardeşi Kalanoz'un İnegöl tekfuru ile ittifaka girdiği bu ikinci savaş şiddetli geçti. Sonuç tam bilinmiyor, ancak iki taraftan da üst düzeyde kayıplar verildi. Osman Bey'in kardeşi Saru Yatı şehit oldu. Onun intikamına karşılık Kalanoz öldürüldü. Kalanoz'un karnı yarıldı. Gömüldüğü yere 'it eşeni' denildi. 685/1286-7 tarihinde cereyan eden bu savaş, iki taraf arasındaki şiddetli düşmanlığı ortaya koyan hadiselere sahne oldu.⁵ Osmanlılar bu savaşta yenilmese bile İnegöl'ü alamadılar. İnegöl bu olaydan yaklaşık 12 yıl sonra fethedilecektir.

İlk kaynaklara göre Osman Bey'in İnegöl Tekfurluğu'yla yaptığı mücadeleler Sultan Alâeddin'in de takdirine mazhar olmuştu. Sultan Alâeddin, Karacahisar'ı alarak Bursa istikametinde kuvvetli bir hâkimiyet alanı kurma teşebbüsünde bulundu. Ancak, Tatarların saldırısı ile geri dönmek zorunda kaldı. Karacahisar kuşatmasına Osman Gazi de adamlarıyla katılmıştı. Alâeddin geri dönerken Karacahisar'ın fethedilmesi görevini Osman Gazi'ye bırakmıştı.

Osman Gazi bu görevi hakkıyla yerine getirir ve Karacahisar'ı alır. Sultan Alâeddin'in dönüşünü müteakip Osman Gazi birkaç gün sabretti, sonunda hisarı ele geçirerek yağma etti. Tekfuru da yakalandı. Gaziler yağma ile zengin oldular. Karacahisar bundan sonra İslam şehri oldu. Bu fetih Hicret'in 687/1288-9'unda oldu.⁶ Buranın alınması Osmanlı tarihi için her bakımdan bir dönüm noktasıdır. Osmanlılar daimi bir yerleşim yeri kazandıkları gibi, Eskişehir, Kütahya, Bilecik, Bolu gibi merkezlerin hinterlandına hitap eden, siyasi, askerî, ticari bakımdan merkez olma özelliğine sahip bir jeopolitik merkezi de elde etmiş oluyorlardı.

3 Aşık Paşazade, s. 21.

4 Aşık Paşazade, s. 10.

5 Aşık Paşazade, s. 13, 14.

6 Aşık Paşazade, s. 15.

“Karacahisar kalesi, Eskişehir’in 7 km. güneybatısında, Porsuk çayının kenarında yükselen ve 1010 m.ye ulaşan bir platonun üzerinde kurulmuştur. Yaklaşık olarak 200 x 300 metre alan kaplamaktadır. Kale, stratejik konumu nedeniyle Eskişehir kentini, Eskişehir ovasını, Porsuk vadisini ve Eskişehir’e gelen yolları gözetim altında tutabilmektedir. Ankara yolunu denetim altında tutan Dorylaion i (Şarhöyük) ve Bitinya-İstanbul yolunu gözetleyen Beştaş Derbent Zaviyesi ile bir üçgen oluşturan kale haberleşme kolaylığı sağlayan bir yerde bulunmaktadır. Burası İstanbul ve Marmara bölgesinden gelen yolların kavşak noktasında bulunuyordu. Yollar buradan itibaren Ankara ve Konya yönüne doğru devam ediyordu.”⁷

Osman Bey’in Karacahisar’ı fethetmesi, Selçuklu sultanı Alâeddin tarafından uç beyliğine terfi ettirilmesini sağladı. Bu hadise bütün kaynaklarda zikredilir. Aşık Paşazade bu önemli hadiseyi şu şekilde zikrediyor: “Osman Gazi, Karacahisar’ı fethettikten sonra esir ettiği tekfurunu kardeşinin oğlu Ak Temür’le Sultan Alaeddin’e gönderdi. Bu arada Sultan’a ganimet malından da bol miktarda gönderildi. Sultan Alâeddin bundan çok memnun kaldı. Osman Gazi’ye sancak esbabı ile atlar, silahlar gönderdi. Ak Temür’ün sancağı getirmesinden itibaren nevbet vurulmaya başlandı. Nevbetin ayakta bekleyen nöbetçilerin eşliğinde vurulması adet oldu.”⁸

Halil İnalçık, Aşık Paşazade’ye dayanan bu bilgilerin tarihî değerini kabul eder. Karacahisar’ın Osmanlıların ilk fetih hareketi olduğunu düşünür. Karacahisar’ın merkezî karakterini de vurgular.⁹

Nevbet vurulması, sancak, at ve silah kuşanılması, sembolik olarak aşiret yapısından devlet yapısına doğru geçişin en önemli sembolik göstergesidir. Özellikle bando eşliğinde çalınan nevbet, bir iradenin açık tezahürü, Türklerde ordunun vazgeçilmez ananesidir. Bugün mehter olarak bilinen ordu müziğinin belli aralıklarda, belli törenlerde, savaşlarda, zafer kutlamaları, matem ilanlarında çalınmasına nevbet vurulması veya çalınması denilirdi.

Selçuklu Sultanı’nın bir bölgeyi Osman Bey’e resmen sancağıyla birlikte vermesi, gayet önemlidir. Bilindiği üzere, Osmanlı Türklerinde vilayetlere sancak denmiştir. Arapçası da Liva’dır ve aynı anlamı taşır. Sancak, askerî bir sembol olup, illere gönderilen valilerin yönetme görevini yerine getirmek için ihtiyaç duyduğu askerî birimin sembolü idi. Zamanla bu askerî birliğin sembolü olmaktan çıkarak idari birim olarak şehri ifade etmiştir. Bu ilk dönemde Osman Bey’in sancak beyi olması kanaatimizce idari değil askerî bir görevi ifade etmektedir.¹⁰

Osmanlı klasik sisteminin temelini teşkil edecek olan sancakbeyliğinin ilk adımı bu şekilde atılmıştır. Bu anlamda, ilk sancakbeyinin Osman Bey olduğunu belirtebiliyoruz. İlk kaynakların Selçuklu Sultanı tarafından Osman Bey’e sancak verilmesi hakkında naklettiği bilgiler, Osmanlı Devleti’nin ilk kuruluş adımının aslında Osman Bey’in, Selçukluların bir valisi olarak uçlara atanması şeklinde gerçekleştiğini ortaya koyuyor.

Osman Bey’in resmî olarak sancak beyi olması ve nevbet çalması yanında, diğer önemli hadise, Karacahisar’da bir pazar yerinin kurulmasıdır. Bu hadise de ilk kaynaklarda ortaklaşa vurgulanır. Osmanlıların aşiret ananesinden kanun, nizam, maliye sistemine geçişi istikametinde atılmış en önemli adım, bahsedilen bu pazarın ortaya çıkışıdır.¹¹ Sosyolojik gelişmenin mantığına uygun olarak, pazarın kurulmasını Cuma camisinin ortaya çıkışı, Cuma kılınması ve hutbe okunması aşamaları izledi. Bu gelişmelerle ilgili bilgiler,

7 Halime Doğru, “Karacahisar Kalesi ve Osmanlı Devletinin Kuruluşundaki Önemi”, *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 1 / 1 (2000-2001), s. 106.

8 Aşık Paşazade, s. 17.

9 H. İnalçık, “Osmanlı Beyliği’nin Kurucusu Osman Beg”, *Bellekten*, Cilt, 71 / 261 (2007), s. 500 vd.

10 Metin Kunt idari ve askerî görev arasındaki farklılığa dikkat çekmiştir. Bkz. M. Kunt, *Sancaktan Eyaletle, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978, s. 15 vd.

11 Aşık Paşazade, s. 19, 20.

Osmanlıları ortaya çıkaran tarihî zeminin sosyo-kültürel ve sosyo-politik karakterini anlamamıza imkân veriyor.¹²

Pazar, kadı, hutbe gibi temel devletleşme adımlarını kanun yapılması izledi. Aşık Paşazade'yi izlemeye devam ediyoruz: "Madem ki kadı, subaşı konuldu ve bazar dahi kuruldu ve hutbe dahi kendi adına okundu, bu kez bu halk kanun ister oldular." Osman Gazi, Karacahisar'da kurulan pazarın ilk kanunlarını vaz etti ve uygulamaya koydurdu.¹³

3. İlk Bölgesel Akıncı Organizasyonu ve Bitinya'nın Fethi

Osmanlıların Söğüt-Domaniç bölgesinde yurt tutma girişiminin ilk safhasının başarısız olduğu ve bunun adeta geri dönüş şeklinde Karacahisar'ın zabtıyla neticelenen süreci ortaya çıkardığını kısaca ele aldık. Osmanlılar Söğüt-Domaniç bölgesinde iken aslında İnegöl-Bursa-Karacabey sahasını zapt ederek daimi bir merkeze sahip olmak istemişler, ancak iki teşebbüs sonunda bunu başaramamışlardı. Şimdi Karacahisar'ın alınmasından sonra Osmanlılar bu amaçlarına yeniden ve daha organize bir şekilde yürüyeceklerdir.

Osmanlıların boy nüfusunun buradaki Rum tekfurular organizasyonunu mağlup etmeye yetmediği, bu amaçla yeni ittifakların oluşturulmasının zorunlu olduğu anlaşıldığından kısa sürede yeni müttefikler arayışına girildi. Ankara'nın batısından Bursa, Adapazarı sınırlarına kadar uzanan alanda Türkler yayılmış vaziyette idiler. Türklerin Marmara sınırlarını zorlayacak şekilde bölgeye gelişiyle yeni bir iskân coğrafyası ortaya çıkmıştı. Marmara bölgesine gelen Türkler bazı kaynaklarda yer aldığı gibi sadece Kayılardan ibaret olmadığı gibi, dört yüz çadırılık bir aşiret ile de sınırlı değildiler. Halil İnalçık'ın naklettiği veriler, XIII. yüzyıl boyunca Anadolu'ya gerçekleşen göçün bir milyondan fazla olduğunu ortaya koyuyor. İnalçık'ın tespitine göre, Ladik'e 200.000, Kastamonu çevresine 100.000, Bolu-Sakarya bölgesine 30.000 çadırılık Türkmen nüfusu göç etmişti.¹⁴ P. Rudi Lindner da hemen hemen aynı verileri nakletmiştir.¹⁵

Osmanlıların Karacahisar'dan batıya doğru yürüyebilmelerinin kendi güçleri ile mümkün olamayacağı tarihî süreç içinde anlaşılmıştı. Marmara Uç bölgesinin dağlık alanlarını kaplayan göçebe Türkler bir birinden kopuk ve dayanışmasız yaşadığı sürece buradaki Rum tekfurularına yem olmaktan kurtulamayacaklardı. Bu artık tarihî açıdan iyice ortaya çıkmıştı. Bütün uç bölgesi Türk oymaklarının bilinçli bir ittifaka geçirilmesi ve tek vücut halinde Rumlara yöneltilmesi zorunlu idi.

Bu ittifakın gerçekleşebilmesi için Osman Bey'e artık sancak beyliğinden daha geniş çaplı bir liderlik verilmesi gerekiyordu. Bunun hukuki meşruiyetinin teşkil edilmesi, ananevi hâkimiyet anlayışının o dönemdeki nakil formları ve araçları ile gerçekleştirilecektir.

Bu aşama aynı zamanda, Osman Bey'in Karacahisar sancak beyliğinden Marmara Uç beyliğine yükselmesi şeklinde gelişmiştir. Bu gelişme, kaynakların naklettiğine göre, Şeyh Ede Balı'nın Türk hâkimiyet ananesi çerçevesinde Osman Bey'i Cihan padişahı ilan etmesiyle tarihî bir önem kazanmıştır. Bir rüya etrafında gelişen bu hakimiyet misyonu Aşık Paşazade tarafından şu şekilde nakledilir:

12 Aşık Paşazade, s. 18, 29.

13 Aşık Paşazade, s. 30, 31.

14 H. İnalçık, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Sorunu", Çev., *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt, 15, Sayı, 26, (1991), s. 330 vd.

15 1230 sonrasında dört Moğol tümeninin Azerbaycan'a gönderilmesi sonucu ortaya çıkan göçte 200.000 kişi Anadolu sınırlarını geçmişti. 1243 sonrası Anadolu'ya kaydırılan Moğol tümenleri daha fazla nüfusun batıya göç etmesine sebep oldu. 1250, 1277 tarihlerinde yine Moğol baskısıyla büyük çaplı göçler oldu. 13. yüzyılın ortalarında yazan Arap coğrafyacısı İbn Said, Gerede-Bolu ve Sakarya'nın doğusuna 30.000 çadır, Kastamonu civarına 10.000 çadırılık bir Türkmen göçü olduğunu naklediyor. Bir çadır beş kişilik nüfus olarak düşünülürse 1230 sonrasında Anadolu'ya bir milyondan fazla nüfusun göç ettiği ortaya çıkıyor. Bkz., Rudi Paul Lindner, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Research Institute for Inner Asian Studies, Indiana University, Bloomington 1983, s. 14.

“Osman Gazi bir gün niyaz etti ve bir lahza ağladı. Uyku galip oldu. Yatdı, rahat oldu, uyudu. Görür ki, bu azizin koynundan bir ay doğar, gelir Osman Gazi'nin koynuna girer. Bu ayın Osman Gazi'nin koynuna girdiği demde göbeğinden bir ağaç biter, gölgesi âlemi tutar. Gölgesinin altında dağlar var. Ve hem dağın dibinden sular çıkar. Bu çıkan sulardan içer, bağçeler suvarır, çeşmeler akıtır.”

“Uykudan uyandı, sürdürü geldi, şeyhe haber verdi. Şeyh, “Oğul Osman Gazi! Sana muştuluk olsun ki Hak Teâlâ sana ve nesline padişahlık verdi. Mübarek olsun dedi. Ve “benim kızım Malhun senin helalin oldu” der. Hemen nikâh edip kızını Osman Gazi'ye verdi.”¹⁶

“Ede Balı'nın padişahlık müjdesini vermesinden sonra, Turud (Turgud) adlı bir müridi müjdenin karşılığını istedi. Osman Gazi, her ne vakit padişah olursam sana bir şehir vereyim dedi. Derviş, şu köy bize yeter dedi. Osman Bey köyü verdi. Derviş belge olarak mektup istedi. Osman Bey, okuma bilmediği için, mektup yerine kılıcını verdi. Kılıcı hala o dervişin neslinde emanet durur.”¹⁷

Wittek, bu kılıç verme olayını doğrudan fütüvvet törenlerindeki bağlılık nişanına bağlar.¹⁸ Karacahisar'ın fethinden sonra yapılan arazi taksimatında Turgut Alp bağlangıçta yapmış olduğu pazarlığın karşılığını almıştır.

“Karacahisar'a İnönü derler. O'nu oğlu Orhan'a verdi. Subaşılığı'nı kardeşi Gündüz'e verdi. Yarhisar'ı yarar yoldaşı Hasan Alp'e verdi. İnegöl'ü Turgut Alp'e verdi. Şimdi o azizin adı anılır. İnegöl yöresinde köyler var. Buna Turgut İli derler. Kayın atası Ede Balı'ya Bilecik hâsılın timar verdi. Eşini de babasının yanında, Bilecik'de koydu. Kendisi Yenişehir'e vardı. Yanındaki gazilere evler verdi. Orada duraklandı. O'nun adını Yenişehir koydular.”¹⁹

Osman Bey'in Karacahisar'ı daha ilk dönemden itibaren veliaht gibi olan Orhan Gazi'ye vermesi de buraya hangi statüyü ön gördüğu hususunda fikir veriyor. Burası iç, merkez olup temel istinat noktası idi. Onun için orayı oğlu Orhan'a vermiştir. Diğer yerler ise ilk fetih hareketlerinde düşmandan kılıçla alınan yerlerin fethedilmesinde en çok rol oynayan gazilere kılıç hakkı olarak verilmiştir.

Yarhisar'ın Hasan Alp'e, İnegöl'ün Turgut Alp'e, Bilecik'in Ede Balı'ya verilmeleri, basit bir ihsan, lütuf değildir. Buralar iktâ olarak büyük mülk statüsüyle temlik edilmişlerdir.²⁰ Hasan Alp'i bilmiyoruz, fakat Turgut Alp'in bütün İnegöl yöresini kaplayacak büyük miktarda bir nüfusu olduğu belirtiliyor. Turgut Alp'ten Ede Balı'nın müridi olarak da bahsedilmiş, rüya yorumu sadedinde onunla Bilecik hususunda pazarlık yapmıştı. Buradan anlaşılıyor ki, Turgut Alp, aslında Ede Balı'nın yanında yetişmiş ve sonradan derviş olmuştur.

Hasan Alp'in de aynı statüde ve nitelikte birisi olduğu tahmin edilebilir. Bu meyanda, 'alp' unvanının burada dinî bir unvan olarak kullanıldığı görülüyor. Alp aslında askerî bir unvan olarak bilinmektedir.

Osman Gazi'nin kendisi ise seyyar bir vaziyette, gazilerine yeni yaptığı bir yerde, Yenişehir'de kaldığı ve gaza hareketini kumanda ettiği görülüyor. Gerçek anlamda bir gazi liderin doğuşunu izliyoruz. Kendini gazaya adanmış bir lider.

Osman Bey, Karacahisar-Bursa arasını bu gazi akıncı beyleriyle birlikte zapt etti. Şimdi sıra Sakarya vadisi boyunca kuzeye doğru uzanan arazilerle doğuda Bolu, batıda İznik, İzmit gibi büyük şehirler ve onlara tabi kasabaların zapt edilmesine gelmişti. Osman Bey,

16 Aşık Paşazade, s. 11.

17 Aşık Paşazade, 12, 13.

18 P. Wittek, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, s. 55.

19 Aşık Paşazade, s. 31.

20 Bu mülklerin Bizans pronoialarıyla karşılaştırılması öğretici olacaktır. Bkz. Aş.

bu aşamada Köse Mihal, Samsa Çavuş, Konur Alp, Akça Koca, Gazi Abdurrahman, Yahşi Bey gibi akıncı beyleriyle ittifak yaptı. Fethedilen yerler doğrudan merkeze bağlanmak yerine bu akıncılara büyük mülk-ikta olarak dağıtılıyordu. Buralarda henüz timar sisteminden söz edemiyoruz. Temlik sistemi bu dönemin en önemli mali uygulamasıdır.

Akıncı organizasyonunda kilit isim Köse Mihal'dır. Aşık Paşazade Köse Mihal'e öyle bir vurgu yapar ki, adeta onsuz bir gaza hareketinin olamayacağı anlatılmak istenir.

Osman Gazi sancak beyi olup ata bindiğinde en yakın adamı Köse Mihal idi. Köse Mihal daima Osman Gazi ile beraber idi. Gazilerin hizmetkârları Harmankaya kâfirleriydi.

Köse Mihal'in Osman Bey'le ilişkisinin şahsi olmadığı, halkıyla birlikte Osmanlı ailesiyle Müslümanlardan daha yakın bir diyalog içinde olduğu, hatta diğer gazilerin hizmetkârlarının da Harmankayalılardan olduğu anlaşılıyor.

Osman Gazi ile Köse Mihal hep birlikteydiler. Köse Mihal onun yanından ayrılmazdı. Osman Bey, Tarakçı Yenicesi'ne saldırmayı planlıyordu. Bu fikrini Köse Mihal'e açtı. Fikrini sordu. Köse Mihal'in araziye daha iyi bildiği belli idi.²¹

"Osman Gazi, "Mihal'i çağırırım, İslam'a davet edelim, O'nu Müslüman edelim. Ondan sonra her nereye dersiniz Allah emriyle varalım dedi. Eğer Müslüman olmazsa evvel onun vilayetini vuralım, bozalım dedi. Mihal'e adam gönderdiler, ulu seferimiz vardır, tez gelmek ardınca ol ki biz hazır olup dururuz dediler.

Mihal bu haberi duyunca iyi atlar ve güzel kılıçlar ve başka hediyelerle gelerek Osman Bey'in elini öptü. Müslüman oldu. Hilat giydirildi. Mihal, Osman'ın oğlu Orhan Gazi'ye koşuldu, Orhan ile birlikte Karacahisar'a konuldu. Saltuk Alp da gazi bir yiğit idi. O da Orhanla birlikte Karacahisar'a konuldu."²²

Köse Mihal, Sorkun üzerinden, Sarıkaya'dan Beştaş'dan geçerek, Sakarya Suyu'nu aşarak gitmeyi teklif etti. Bunun sebebi, diğer gazilerin de o taraftan gelmelerinin beklenmesi idi. Aynı zamanda Mudurnu Vilayeti de kolayca vurulabilirdi. Mudurnu Vilayeti mamur olup ganimet açısından elverişli idi.

Mudurnu tarafında Samsa Çavuş da vardı. Ona haber verelim, bir fırsat oluştuğunda bize bildirir, dedi. Bir yandan Samsa Çavuş'a haber verirken, bir yandan hareket ettiler. Beştaş'ın tekyesine vardılar. Şeyhine sordular: "Su geçit verir mi?" Şeyh, gazilere geçit vardır dedi. Suya yürüdüler. Samsa Çavuş onları hazır olarak bekliyordu. Samsa Çavuş gazileri alıp Sorkun üzerine götürdü. Sorkunlu gayri Müslim halk gazileri görür görmez itaat ettiler. Aralarında lider mertebesindeki birini çağırdılar, geldi, Samsa Çavuş'a itaat üzere olduklarını bildirdiler. Buranın halkı Samsa Çavuş'a itaat üzere idiler. Tekrar söz alındı.

Halkın itaat etmesine rağmen, Tarakçı Yenicesi yağmalandı. Göynük'e gidilip orası da vuruldu. Oradan Göl Falanoz'a ve Harmankaya'dan Karacahisar'a çıktılar. Mihal Gazi önlerinde kılavuz idi. Çok ganimet aldılar, ancak esir almadılar. Halkı kendilerine bağlamak için.

Aşık Paşazade, bir yandan Bilecikli kâfirin bardağına el koyan Türk'ün cezalandırıldığını adalet anlayışına örnek olarak sunarken, şimdi, Mudurnu Vilayeti'nin mamur olup yağmalanmaya elverişli olduğunu ima ediyor. Bu kesin bir çelişkidir. Buradan anlaşılan şudur: Osman Bey ve ona yakın gaziler etrafı yağmalayarak güçlenmeye, adamlarını artırmaya, gaza hareketini kızıştırmaya çalışmaktadırlar. Gaza, onların en önemli gidasıdır.

21 Aşık Paşazade, s. 20.

22 Aşık Paşazade, s. 35, 36.

Osman Bey yanındaki gazileri artırmak için maddi kaynağa ihtiyaç duymakta, maddi kaynağı artırmak için yağma ve baskın zorunlu olmaktadır. Yağma ve baskına adam bulabilmek için ise gaza ideolojisinin sürükleyiciliği gerekmektedir.

Samsa Çavuş'un Mudurnu civarında Müslim ve gayri Müslim herkesin itibar ettiği bir lider olduğu görülüyor. Samsa Çavuş, Sorkun, Taraklı, Mudurnu civarlarında etkisini gösteren bir gazi akıncı beyi idi. Hayli cemaati vardı. Yoldaşlığa yarar Sülemiş adlı bir kardeşi de vardı. Bu gazi akıncılar, Ertuğrul ile birlikte gelmişler, ancak Ertuğrul'dan ayrılarak Mudurnu bölgesine yerleşmiş idiler. Bunlar İnegöl tekfuruyla mücadele ettiler, ancak onunla başa çıkamayınca Mudurnu'ya çekildiler.²³

Samsa Çavuş ile Osman Gazi'nin ittifakı oldukça ilginç ve örnek bir uzlaşmayı sergiliyor. Samsa Çavuş İnegöl'de tutunamayarak Mudurnu'ya çekiliyor. Osman Bey İnegöl tekfuruyla ölümcül bir savaşa tutuşuyor, aile fertlerinin bir kaçını kaybediyor, ancak yılmıyor. Samsa Çavuş ise daha kolay hâkim olabileceği bir bölgeye, Mudurnu'ya çekiliyor. Osman Bey, etraftaki gazilerin güçlerini tek bir kumanda altında toplamadan bir başarı kazanamayacağını farkında olduğundan Taraklı Yenice'sini hedef seçiyor ve Bolu-Mudurnu istikametinde yayılmış olan gazileri gaza hareketine çekiyor. Osman Gazi, Mudurnu'yu Samsa Çavuş'a ismarlamakla, aslında Samsa Çavuş'a ait olan bir hâkimiyet alanını kendi hâkimiyeti altına almış oluyor. Bir bakıma, Samsa Çavuş'u oraya kendi temsilcisi olarak atamış oluyor. Bu açık bir mukavele içinde yapılmıyor, ancak olayların siyasi, askerî, sosyal gelişmesi bu sonucu kaçınılmaz olarak ortaya çıkarıyor.

Gaziler kendilerinin farkına vardılar. Artık galip olduklarını idrak ediyorlardı. "Hanımız! Elhamdülillah kim kâfir mağlubdur ve ehl-i İslam galibdir. Hassa kim bir senin gibi gazi hanımız var, gayretli. Şimdiden sonra oturmak cayiz değildir." Dediler.²⁴

Sakarya vadisinin fethedilmesi ile Köse Mihal'in Müslüman olması aynı zamanda oldu. Gaziler fetih talebinde bulununca Osman Gazi, Köse Mihal'in Müslüman olması için baskı yaparak onu Karacahisar'a, Orhan'ın yanına koydu. Kendisi kuzey istikametindeki fetihlerine devam etti. Saltuk Alp da yiğit bir gazi idi. Köse Mihal ile birlikte Karacahisar Kalesi'ne konuldu. Bir oğlunu annesiyle birlikte Bilecik'e koydu. Kendisi fetih hareketine devam etti.

Leblebici Kalesi'ne vardı. Tekfuru boyun eğdiği için yerinde bırakıldı. Tekfurun oğlu Osman Gazi'ye katıldı. Leblebici Kalesi'nden sonra Lefke'ye varıldı. Orası da boyun eğdi. Buranın muhafızları Osman Gazi'ye katıldılar.

Bu aşamada Samsa Çavuş Osman Bey'e geldi. "Hanım! Bana ver bu vilayeti kim bunlar tekrar düşman olmasınlar" dedi. Osman Bey bunu kabul etmedi, vilayetin bir kısmını vermem dedi. Zira bunları vilayetinden çıkarmazsın". Lefke'nin yanında dere ağzında Yenişehir Suyu'nun kenarında bir hisarcık vardı, onu Samsa Çavuş'a verdi. Şimdi dahi oranın adına Çavuş köyü derler.

Sakarya vadisi fetihleri Osmanlıların ilk kez Bilecik'in kuzeyine açılma teşebbüsleridir. Buralar sahihsiz değildi. Tarihi metinden anlaşıldığı üzere, buraların hâkim gazisi Samsa Çavuş idi. Samsa Çavuş ile Leblebici ve Lefke kasabalarının Müslim ve gayri Müslim halkı arasında bir tabiiyet ilişkisi mevcuttu. Aslında Osman Bey buralara açılmakla Samsa Çavuş'un hâkimiyet sahasına girmiş oluyordu. Samsa Çavuş, Osman Bey'den bizzat buraların hakimiyetini talep ediyor, ancak Osman Bey ona az bir araziyi bırakıyor, buraları kendi hakimiyetine dâhil ediyordu.

23 Aşık Paşazade, s. 21-22.

24 Aşık Paşazade, s. 35.

“Lefke’den Mekece’ye vardılar. Burası da boyun eğdi. Buranın tekfuru Akhisar’a gitti. Akhisar kuşatıldı, ancak karşı koydu. Şiddetli savaş oldu. Sonunda yenilerek kaçtı. Osman Bey kaleye girmedi. Gaziler yağma ettiler. Tekfuru Karaçepiş hisarına kaçtı. Bu hisar Sakarya kenarında dere içinde yüksek bir hisardır.”²⁵

“Birkaç gün yürüyerek Geyve’ye vardılar. Buranın halkı kaleyi boşaltmış ve gitmişti. Tekfurunu bulup mallarını yağma ettiler. Oradan Tekfur Pınarı’na geldiler, orayı da aldılar. Buraların arazilerini timar olarak askerlere verdiler, halkına emnü aman içinde koydular.”²⁶

Gaziler artık birlik haline gelmişler, büyük bir ordu olmuşlardı. Şimdiye kadar genellikle gaziler yalnız vaziyette idiler. Kendi işlerini kendileri yapıyorlar, toplu bir ittifak ve dayanışma ile ortak hedefe yürümüyorlardı. Şimdi artık kendi güçlerinin farkına varmışlar ve ortak hedefe yürümenin önemini anlamışlardı.

Burada dikkat edilmesi gereken bir diğer husus, artık gaza arzusunun gazilerden gelmesidir. Şimdiye kadar ortak hedefin belirlenmesi hep Osman Gazi’nin öncülüğünde gerçekleşiyor, gaziler bir araya geliyorlardı. Şimdi gaziler hedefin daha da yükseltilmesini bizzat kendileri arzu ediyorlardı.

Osman Bey gazilerin hedef yükseltmesine şahit olduktan sonra işe Gazi Mihal’den başladı. O’nun Müslüman olması büyük önem taşıyordu. Dikkat edilirse, şimdiye kadar yapılan fetihlerin organizasyonunu o yapmıştı. Osman Bey onu artık Türklerle ittifak yapan bir kâfir olarak görmek istemiyor, bizzat İslami gaza bayrağını açmış bir lider olarak görmek istiyordu.

Osman Gazi Sakarya vadisinde Leblebici, Lefke, Mekece ve diğer yerleri zapt ettiği sırada Çavdar Tatarı’nın Karacahisar’a saldırması stratejinin değiştirilmesine yol açtı. Osman Bey fetih hareketini yürütürken başkenti kaybetme tehlikesinin varlığının farkındaydı. Bu durumda kendisi merkeze çekilerek Orhan’ı fetih hareketine memur etti. Bu stratejisi o dönemin temel kaynağında şu şekilde ifade edilir: “Bir gün Osman Gazi der oğlu Orhan’a: Bu Tatar’a gerçi and verdik. Ve illa bunların Tatarlığı gitmez. Gel, sen var bu gazilerle Karaçepüş ve Karatekin’e. Hak ta’ala sana feth ede deyi umarım dedi. Orhan Gazi der: Hanım! Her ne ki sen buyurursan ben onu kabul ederim. Akça Koca’yı, Konur Alp’i, Gazi Abdurrahman’ı ve Köse Mihal’i, bu dört azizi buna yarar yoldaştır diye koşdu. Ve dedi: Gaziler! Ha görem sizi ki din yolunda nice deprenürsüz?. Orhan Gazi’nin ilk yalnız seferi budur.”²⁷

Orhan Bey, Karaçepüş’e vardı. Burada yapılan değerlendirmeye göre gaziler üç kola ayrıldı. Birincisi kendi kumandasındaki gazilerden oluşuyordu. Bu merkezi kol Karaçepüş’ü kuşatmak için harekete geçip, bozgun numarası yaparak çekilecekti. İkinci kol hisarın arkasına, üçüncü kol ise hisara yakın bir dereye girerek kendilerini kaybettirdiler. Plan gereğince birkaç gün savaştıktan sonra Orhan Bey kumandasındaki merkezî kol yenilmiş gibi kaçtılar. Kale savunucuları tekfurları kumandasında hisardan çıkarak Orhan Bey kolunu meydana getiren Türkleri kovaladılar. Hisar önünde yakaladıkları bir Türk’e başka Türk’ün olup olmadığını sordular, Türk, başka Türk yoktur, hepsi firar etti deyince, tekfur rahatlayıp kalenin kapılarını açtırdı, kaçan Türkleri kovalamaya koyuldu. Bu hengâmede kale arkasında ve dereye gizlenmiş Türkler çıkarak kaleyi zapt ettiler. Yağmalanan hisarın ganimeti gazilere paylaştırıldı. Hisarın surları sağlamlaştırıldı.²⁸

25 Aşık Paşazade, s. 36.

26 Aşık Paşazade, s. 37.

27 Aşık Paşazade, s. 38.

28 Aşık Paşazade, s. 39.

Ardından Ap Suyu adında bir kaleye vardılar, orayı teslimiyetle ve amanla aldılar. Bu hisara asker koyarak savunmasını sağlamlaştırdılar. Karaçepüş Konur Alp'a, Ap Suyu ise Akça Koca'ya verildi. Orhan Gazi tekfuru alarak döndü. Buranın askerlerini Akhisar'a getirdi. Buranın kâfirlerine aman verildi ve güvenlik altına alındı. Konur Alp zaman zaman Akyazi'ya saldırıyordu. Akça Koca da Ayan Gölü'nün suyunun aktığı Beşköprü'de bir gözcük vardı, orada duraklandı. Oradan Ormanlık alandaki şehre saldırdı.

Orhan Gazi bu ucu berkitdi. Tutsak kâfirleri Osman Gazi'ye gönderdi. Kendisi Karatekin üzerine yürüdü. Orhan Gazi hisarı amanla teslim almak istedi. Hisarın tekfuru kararlılıkla karşı koydu. Orhan Gazi bunun üzerine muhasara etti, kaleyi teslim aldı. Kale kılıç hakkı olarak yağmalandı. Tekfur öldürüldü, kızının mallarına ganimet hakkı olarak el kondu. Elde edilen esirleri Orhan Gazi satın aldı. Yine hisara koydu. Hisar'ın içine Samsa Çavuş'u görevlendirdi.²⁹

Bundan sonra İznik üzerine yürüdüler. İznik'in sur dışında bulunan bahçeleri harap edildi. Bir yandan İznik sıkıştırılırken bir yandan Konur Alp Akyazi'yi zapt etmekle meşguldü. Aynı zaman içinde Akça Koca ise İznikmid tarafı ile meşgul idi. Bu uçlar gayet hareketli vaziyette idi. Gaziler, İznik ve İzmit'i fethetmenin heyecanına girmişlerdi. Geceleri uyku tutmaz olmuştu. Gündüz at sırtından inmezlerdi.

Sakarya vadisi, Adapazarı ve İzmit çevreleri gaziler tarafından fethedilirken sıra Bursa'ya gelmişti. Çevresi iyice Türklerin eline geçtikten sonra açlığa mahkûm olan Bursa fazla dayanamayacak ve teslim olacaktır.

1326 tarihlerine rastlayan bu aşamada Osman Gazi ya hayatta değildi, ya da çok yaşlıydı. Kaynakların bütün fetih hareketlerinde olduğu gibi Bursa'nın fethinde de gazi akıncıları ön plana alan bir anlatımı vardır. Osman Gazi, Oğlu Orhan'ı Bursa'nın fethine yönlendirdi şu şekilde nakledilir: "Oğul! Sen evvel Atranoz'a var kim ol kâfirün atası Dinboz Gazası'nda benüm Bay Hoca'mun düşmesine sebep ol oldu" dedi. Gine Köse Mihal'i ve Turgut Alp'i buna yoldaş koşdu. Ve dahi bir aziz vardı. Ana Şeyh Mahmud derlerdi. Anı ve hem Ede Bali'nun karındaşı oğlu Ahî Hasan'ı bile diledi. Doğru Atranoz'a çıktılar.³⁰

Bursa'nın Köse Mihal, Turgut Alp, Şeyh Mahmud, Ahî Hasan'ın yer aldığı gaziler tarafından kuşatıldığı, Orhan Bey'in bu gazi ittifakına liderlik ettiği görülüyor.

Bursa'nın kuşatıldığı sırada gazi ittifakı Adapazarı, İzmit, İznik çevresini fetih hareketini sürdürüyordu. Bu sıralarda Konur Alp, Gazi Abdurrahman, Akça Koca, üç koldan Bitinya'nın kuzey sahalarını fethetmeyi sürdürüyorlardı.

Konur Alp Akyazi, Konrpa, Bolu ve Mudurnu'yu fethederek oraları kendi mülkü haline getirdi. Karaçepiş ve Ab Suyu'na kadar geldi. Buraya Gazi Rahman'ı görevlendirerek kendi alanına çekildi.³¹

Akça Koca ise Kandıra ve Ermen'i zapt etmiş, Samandıra'yı zapt etmeye hazırlanıyordu. Akça Koca, Samandıra'yı savaşa ele geçirdi. İki tarafın önemli kayıplar verdiği bir savaş sonunda Samandıra tekfuru esir edildi. Samandıra tekfuru, o dönemde İznikmid olarak belirtilen İzmit tekfuru tarafından fidye ile kurtarıldı. Akça Koca, Samandıra merkezli fetih hareketini yürütürken İstanbul'dan gelen tekfurularla da mücadele etmek zorunda kaldı. Bizans gazi akıncıların İstanbul'u tehdit ettiğini görüyor ve İzmit civarındaki tekfurlara yardıma koşuyordu. Akça Koca bu safhada Bizans mahreçli karşı saldırıları göğüsleyen önemli bir sima idi.³²

29 Aşık Paşazade, s. 40.

30 Aşık Paşazade, s. 41-42.

31 Aşık Paşazade, s. 45.

32 Aşık Paşazade, s. 45, 46.

Samandıra'dan sonra zapt edilen önemli merkezlerden birisi de Aydos idi. Aydos'un zabtı ilginç bir menkıbe eşliğinde verilir. Tekfur'un kızı lider gazilerden birini rüyasında görür ve ona âşık olur. Kaleyi kuşatan gazilere Rumca yazılmış bir mektubu atar. Bu mektup Gazi Rahman'ın önünde durur. Mektupta tekfurun kızı gazilere belirlediği bir tarihte kaleyi kuşatmalarını salık verir. Gaziler belirtilen zaman ve saatte kaleyi kuşatırlar. Sarkıtılan iple surları aşar ve kaleye girerler. Tekfur sarhoş yakalanır. Kız ise Orhan Bey tarafından Gazi Rahman'a verilir.³³

Bu bilgilerin, Rum-Türk mücadelelerinde destanlaşan gaziler etrafında oluşan folklorik destan ve menkıbe motifleri olduğundan şüphe etmiyoruz.

Gazilerle Osmanlı Hanedanı'nın ilişkisinin bir hiyerarşiye tabi olduğu görülüyor. Osman Gazi'nin kendisi de bir gazi olarak Şeyh Ede Balı tarafından bu gazilerin lideri olduğu müjdelenmişti. Bu, en eski Türk hâkimiyet ananesi etrafında yapılmıştı. Adeta Tanrı Osman Bey'e kut vermiş, bu ise Ede Balı tarafından bir rüya vasıtasıyla iletilmişti.

Osman Gazi ile gaziler arasındaki hiyerarşinin ilk safhası, Orhan Bey'in devreye sokulmasıdır. Osman Gazi kendisini bir merteye yükselterek Gazilerin başına Orhan Bey'i koyar. Bu suretle kendisi bir merteye yükselmiş olur.

Osman Bey'in vefatı ve Orhan Bey'in beyliği devralmasıyla bu hiyerarşi anlayışı farklı bir boyutta devam edecektir. Bu sefer Orhan Bey kendisi bir merteye yükselecek, gazilerin başına oğlu Süleyman Paşa'yı tayin edecektir.

İzmit zapt edilmeden önce Akça Koca ve Konur Alp vefat ettiler. Akça Koca İzmit ve Adapazarı'nın hinterlandını fethettikten sonra vefat etmiş, İzmit'in fethini görmek ona nasip olmamıştır. Kandıra'da yüksek bir tepe üzerinde defnedilmiştir. Konur Alp'in hâkimiyet sahası Süleyman Paşa'ya verildi. Akça Koca'nın hâkimiyet sahası hakkında kesin bir bilgi verilmez, ancak, İzmit'in fethedildiği sırada Akça Koca'nın en yakın adamı olduğu anlaşılan Gazi Rahman'ın fetih hareketine rehberlik ettiği anlaşılıyor. Orhan Gazi İzmit'i fethetmek için harekete geçtiğinde kuşatma ahvali ile ilgili her türlü umuru Gazi Rahman ile müzakere etmiş, onun tavsiyelerine göre hareket etmişti.

Süleyman Paşa İzmit kuşatması için hazırlık yapıldığı sırada Ap Suyu'nda bulunuyordu. Ap Suyu daha sonra Ab-ı Safi olarak anılan şimdiki Karapürçek veya oraya yakın bir yerleşim yeri ise Süleyman Paşa'nın Konur Alp'in vefatı sonrasında buraların nizam ve umurunu ele aldığını ortaya koyuyor. Akça Koca'ya bağlı başka bir gazi grubu da Ayan Gölü'nde bulunuyordu. Orhan Bey'in işareti üzerine bunlarla kuzeyli grup birleşerek İzmit kuşatmasını başlattılar. Bugünkü Sapanca olan Ayan Gölü ile Karapürçek arasındaki coğrafi konum dikkate alındığında, Süleyman Paşa ve ona bağlı gazi akıncıların İzmit'in doğusunda mevzilendiği ve Orhan Bey'in emri üzerine doğrudan fetih harekâtına katıldıkları anlaşılıyor. Sapanca'nın batısındaki Yalova, bir kadın olan İzmit tekfuruna tabi idi. Gazilerin henüz buraya sahip olmaları söz konusu değildi. Yalova, İzmit ile birlikte zapt edilmiştir.³⁴

İzmit 1331'de kuşatılmış, ancak altı yıl sonra aman ile teslim olmuştur. Bu nedenle şehir hâkimine ve halkına aman verilmiş, esir edilmemişlerdir. Osmanlıların Bursa, İznik, İzmit gibi sağlam surlarla çevrili kaleleri savaş yoluyla değil aman ile almış olmalarının analizi gerekir. Osmanlı fetih hareketini yürüten gaziler bu safhada surları yıkacak ateşli silahlara sahip değildiler. Surları Moğol askerî birliklerinin aşmasını sağlayan hususi tekniklerden de mahrum idiler. Bu nedenle gaziler kır yerleşim alanlarını rahatlıkla ele geçiriyor, ancak surların etrafını sararak şehirleri uzun süren bir tecride maruz bırakıyorlardı. Dış dünya ile bağları koparılan şehirler uzun süre içinde teslim olmak zorunda kalıyorlardı.

33 Aşık Paşazade, s. 48-49.

34 Aşık Paşazade, s. 53.

4. Gaza Hareketinin Niteliği Üzerine Düşünceler

4.1. Gazi Akıncılar İçinde Altınordu Menşeli Profesyonellerin Rolü

Gazi Akıncı Beyleri birkaç aşamada ve birkaç halka olarak ortaya çıktılar. Burada birinci aşama ve birinci halka ele alındı. Bu halkanın içinde yer alan ve lider konumunda bulunan Gazi Köse Mihal, aynı zamanda ikinci halkanın da en önemli simaları arasındadır.

Birinci halka, Osmanlıların Balkanlara geçmesiyle sosyolojik ve siyasi gelişmelere bağlı olarak merkeze dâhil oldu. Bunların merkez içinde özerk bir yapı oluşturmaları mümkün olmadı. Birinci halkanın en önemli şahsiyetleri, Orhan Bey liderliğinde Marmara bölgesindeki Bizans tekfurlarıyla yapılan savaşlarda asıl aktörler idiler. Osman Bey, Orhan Bey'in yanına bu akıncı beylerini koşturmuş idi.

İkinci halka, Rumeli'ye geçiş ve Balkan harekâtı sırasında yine birinci halka gibi sosyo-politik bir sürecin ürünü olarak ortaya çıkacaktır. İkinci halka, Balkan fetihlerini gerçekleştirip fonksiyonunu tamamladıktan sonra merkezî yapı içine dâhil edilerek eritilecektir. Bu safha, Fatih Sultan Mehmet zamanında önemli ölçüde tamamlanacaktır.

Birinci ve ikinci halkanın içinde yer alan Gazi Köse Mihal, her tarihi açısından muamma dolu olduğu kadar karakteristik bir simadır. Köse Mihal'in Bizans kaynaklarında yer alan *Tatar Koutzimpaxis* ile aynı şecereden gelme ihtimali çok yüksektir. Bu konu üzerinde yeterince olmasa da artık durulmaya başlanmıştır. Önümüzdeki dönemde bu alanda yeni araştırmaların ortaya çıkması kaçınılmazdır.

Altınordu emiri Nogay'ın Balkan harekâtlarında görevlendirdiği ve Nogay'ın ölümünden sonra Bizans hizmetine girerek vaftiz edildiği Bizans kaynaklarında yer alan *Tatar Koutzimpaxis*'in Gazi Köse Mihal ile aynı soydan gelmiş olma ihtimalini yükselten temel veriler bu kahramanın şeceresinde gizlidir. Türkiye'de Köse Mihal hakkında yapılan bir araştırmada Köse Mihal'in soyunda bir nesil arayla bahşi ve yahşi isimleri yer aldığı ortaya konulmuştur.³⁵ Hristiyanlık'tan İslam'a geçerek Abdullah ismi alanların bir daha eski paganik isimlerini kullanmaları belki hiç rastlanmayan bir gelenektir. Bu tür din değiştirmelerin öznesi olan şahıslar özellikle Arap menşeli isimleri tercih edeceklerdir.

Bizans kaynakları Marmara bölgesinde baş gösteren Tatar akınları hakkında ilginç malumat veriyorlar. Georges Pachymérés'in bildirdiğine göre 1261-1267 yılları arasında İznik'in Tatarlar tarafından işgal edildiği haberi halk arasında büyük paniğe yol açmış, bu haber yayıldığı her yerde halk arasında korku salmıştı. İznik'in Tatar istilasına uğradığı haberinin yarattığı korku Bizans imparatoruna ulaşınca imparator meseleden dolayı üzüntü duymuştur. Henüz uzakta olan Türklerin saldırıyı yapmadığı halde böyle bir haberin şayi olması imparatoru üzüntüye sürüklemiştir.³⁶

Pachymeres'e kadar yansıyan bu haberlerin aslında bölge üzerinde var olan Tatar-Türk baskısının yaratmış olduğu umumi ve daimi bir korkuya delil teşkil etmektedir. Tatarların bölge üzerindeki varlığı münferit bir vaka olmaktan öte daimilik arz ediyordu.

"Kısa zamanda istilacı Tatar halkı din değiştirmiş ve gittikleri yerlerde, orduları sayesinde, artık iyice karşı konulamaz bir hale gelmişlerdi. Ancak bir savaş yasalari olmadığından şeflerinden bazıları isyan edince büyük karışıklıklar yaşamış, saldırıya uğramışlardı. Bu halk birbirlerine zorlanmadan ve sıkı bir bağ ile bir araya gelmişlerdir. Onlar savaşta hızlı ve

35 Cemal Gökçek, *Türk İmparatorluk Tarihinde Akıncı Teşkilatı ve Gazi Mihal Oğulları*, Konya, tz, s. 76. Şecere için bkz. Ekler.

36 Georges Pachymérés, *Relations Historiques*, Fransızca'ya Çev. Vitalien Laurent, Editör, Albert Failler, Paris Société D'edition "Les Belles Lettres" 1984, Cilt I, s. 316, Kitap, III / 28; İlcın Bihter Gül, *Georges Pachymérés'in Relations Historiques Adlı Eserinde Yer Alan Türkler ile İlgili Kayıtların Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008, s. 31 vd.

kötüdürler; kimseye muhtaç olmadan yaşar geçimleri için endişelenmezler. Onların yasa koyucuları Solon, Lycurgue ya da Drakon kökenli değildir. Tam tersi bu kişi tanınmayan, eskiden demirci olan, sonradan han, yani hükümdar olan biridir. Hazar Denizi'nden göç etmeye karar veren halkına, yasasını takip etmeleri durumunda hep galip olacaklarına dair söz vermişti. Bu yasada şunlar vardı: kibar şeylerden uzak dur, önüne gelenden memnun ol, halkını gözet, geçim uğruna onlara acı verme, öğrenmeden her şeyi ye, birçok kadınla yaşa ama onların ihtiyaçlarını eksik etme çünkü soyumuz çoğalmalı, toprağın olsun ve ona gecikmeden evler inşa et, faydalı şeyler için gel ya da git, eğer yiyeceğe ihtiyacın olursa at avlamak ya da yakalamak için ok kullan ve onun kanını iç. Eğer daha katı bir yiyeceğe ihtiyacın varsa bu kanı koyun tulumunun içine koy ve tulumu da eyere yerleştir; böylece ısıyla birlikte yavaş yavaş pıhtılaşarak katılaşacak ve yemek olacaktır; eğer kumaş parçası bulan biriyle karşılaşarsan kıyafet dik ama gerekmedikçe kıyafet değiştirme, amaç elde etmek ve ihtiyacı olana götürmek; eski alışkanlıkların üzerine yenilerini eklemekten utanç duyma. Kendi köşende otururken eyerin, kıyafetlerin ve erzaklarınla idare et savaşta ise başkasınınkini almaktan çekinme. İşte yasa koyucu Cengiz Han'ın bu buyruklarına sıkıca tutunarak sözlerinde doğrucu davranışlarında ise adaletli oldular. Ruhlara özgürlük karakterlere dürüstlük geldi. Yani bu durum duyduklarını başkasına yalanla söylemeyip yaptıklarında da entrikacı olmamaktır.”³⁷

Pachymeres'in genelde nefret, ancak gizli bir takdir hissiyle anlattığı Tatarların lideri Nogay ile Bizans İmparatoru arasında tam bir anlaşma yaşanmıştı. Bu, Bizanslıların Kuzeyli Türklere uyguladığı genel bir politika idi. Yenemedikleri Türklere istifade etmek prensibi uzun süreli bir Bizans politikası olmuştur. Bizans, gerek Anadolu'dan yaklaşan Türk beylikleri, gerekse Balkanlardan gelebilecek saldırılar karşısında zırh, kıymetli kumaş ve şarap gibi hediyeler göndermek suretiyle Nogay ile dostluk kurmuştu.³⁸

Bizans İmparatoru VIII. Mikhail'in Teselya'da isyan eden Sébastokrator Jean'ı bastırmak için Tatarları davet etmekten başka başvurabileceği bir tedbir yoktu. Pachymeres, bir yandan Tatarların baskın ve yağmasından korkmak, bir yandan da Tatarların yardımına başvurmak zorunda kalmalarının utanç verici olduğunu yazıyor. Pachymeres, imparatorun kendi ordusuna değil Tatarların kuvvetlerine güvendiğini de ekliyor.³⁹

İmparator Mikhail hasta olup ancak Tekirdağ'a kadar gidebilmişti. Tatarlarla buluşarak isyancılar üzerine gitmeyi planlayan imparator, 1282'de ölmüş ve yerine Andronikos getirilmiştir. Yeni imparator için davet edilen Tatarlar önemli bir problem teşkil edecekti. Bizanslılar, Tatarların Trakya'yı yağmalamasından endişe ediyorlardı. Korktukları olmadı. Tatarlar barışçı bir şekilde Bizans alanından çıktılar.⁴⁰

Tatarlar Trakya'dan çıktılar, ancak, Bulgaristan kâmilen Nogay ve ona bağlı güçler tarafından yönetiliyordu. Bulgaristan'ın Altınordu hâkimiyetinde olduğu görülüyor. Bizans İmparatoru Altınordu ile olan dostluğunu üst düzeyde sürdürüyordu. Kızını Tokta ile evlendirmişti.⁴¹

Altınordu ve Bizans arasındaki ilişkilerin bu kadar yakın seyrettiği bir süreçte bir de Kösempaxis olayı yaşanmıştı. Pachymeres'de *Tatar Koutzimpaxis* Olayı adıyla müstakil başlık altında verilen bu mesele, Köse Mihal hadisesini yeni baştan ele almayı gerektirecek ehemmiyettedir. Pachymeres'in bütün eserinde gözlendiği üzere Bizans XIII. yüzyılın son çeyreği ile XIV. yüzyılın başlarında, yani Osmanlıların kuruluş safhasında kendisini Türk

37 Pachymérés, *Relations Historiques*, Fransızca'ya Çev. Vitalien Laurent, Editör, Albert Failler, Paris Société D'Édition "Les Belles Lettres" 1984, Cilt, II, s. 444 vd., Kitap, V / 4; Bihter, s. 34 vd.

38 Pachymérés, Cilt, II, s. 448, Kitap, V / 4; Bihter, s. 36.

39 Pachymérés, Cilt, II, s. 658 vd., Kitap, VI / 35; Bihter, s. 38vd.

40 Pachymérés, Cilt, III, s. 18 vd., Kitap, VII / 1; Bihter, s. 40 vd.

41 Pachymérés, *Relations Historiques*, Fransızca'ya Çeviren ve Yayınlayan, Albert Failler, Paris Société D'Édition "Les Belles Lettres" 1999, Cilt, III, s. 294., Kitap, IX / 27; Bihter, s. 44 vd.

tehdidi karşısında savunmak için Tatar güçlerine başvurmuştu. Bapheüs (Koyun Hisar) Muharebesi (1302) sıralarında Osman Bey'in bütün kuvvetleriyle Bizans'a yüklendiği sırada imparator yeniden Tatar güçlerine dayanan bir tedbire başvurmak zorunda kaldı. Bizans İmparatoru, Nogay'ın akrabası ve aynı zamanda etkili Müslüman olan Tatar Kösempaxis'den yararlanma planı yaptı.

Kösempaxis, Nogay'ın ölümünden sonra doğudaki Türklere katılmak için ailesiyle birlikte yola çıkmış, ancak olaylar onu Bitinya'ya sığınmak zorunda bırakmıştı. Profesyonel bir akıncı olduğundan şüphe edilemeyecek olan Kösempaxis, imparatorla anlaşarak onun hizmetine girmek istedi. İmparator, Hıristiyan olması karşılığında onu hizmetine almayı kabul etti. İmparator'un Kösempaxis'i yakın komşu düşmanlarından olan Süleyman Paşa'nın kızı ile evlendirerek Türklerin dostu gibi göstermesi, bu Tatar kumandanı ile ilgili hadiseleri iyice muamma haline sokuyor. Bizans, Kösempaxis'i İzmit bölgesindeki kuvvetlerinin başına getirdi, ancak hiçbir şey planlandığı gibi gitmedi. Süleyman Paşa damadı Kösempaxis nedeniyle saldırmıyordu. Ancak, bölgedeki Türk ilerleyişi bir veya birkaç kişi ile sınırlı olmaktan uzaktı. Bu ilerleyiş tabii bir nüfus kayması halinde geliyordu. Pahymeres, diğer iki adamın (Kösempaxis ve Süleyman Paşa) anlaşarak Bizans'a karşı düşmanlığını sürdürdüğünü ve bundan kazançlı çıktıklarını bildiriyor.⁴²

Köse Mihal'in ilk yurdu ve soyu hakkında Türk kaynaklarından Enveri'de ilginç bilgiler var. Enveri'ye göre Mihal Bey'in babasının adı Balta olup Marmara Bölgesi'ne Şam'dan gelmişti.⁴³

Mihaloğlu hakkında esaslı bir tetkik yapan Yordan Triphanov, Bulgar halkı arasındaki menkıbe ve kanaatleri de nakletmiştir. Triphanov, Bulgaristan'da Mihaloğlu hakkındaki tarihî söylentileri şu şekilde özetliyor. "Türk egemenliği döneminde Bulgaristan'ın birçok yerinde *Mihalbeyoğlu* soyadını taşıyan beyler yaşamıştı. Bunlar arasında ilk doğan çocuklar *vakıfların mütevellisi* (dinsel, eğitsel, hayri, toplumsal kurumların; cami, okul, imaret, köprü, çeşme vb. gibi yapıların masrafları karşılığı olarak vasiyet edilmiş emlak müdürü) olurdu. Vakıf gelirlerinin bir bölümü de, vakıfnameler hükümlerine göre, mütevellilerin ve ailelerinin geçim masraflarına harcanırdı. *Mihalbeyoğlu* adı Bulgarların da dikkatini çekmekten uzak kalmamıştır; çünkü bu, yalnızca Hıristiyan olmak şöyle dursun, aynı zamanda bir Bulgar adı gibi görünmüştür. Bu soyadıyla anılan beyler de kökenlerinin Hıristiyan olduğunu, İslâm dinini yüzyıllar önce kabul etmiş bulduklarını bilirlermiş. İçlerinden birçoğu da, tıpkı Bulgarlar gibi, ilkönce *Mihal* adını taşıyan dedelerinin Bulgar olduğuna inanırlarmış."⁴⁴

Enveri'nin verdiği bilgi, eğer doğruluk payı varsa, en azından Mihaloğlu'nun Rum menşeli bir asker olmadığını, babasının da Türkçe bir ad taşıdığını ortaya koyar. Bu ayrı bir problem teşkil eder ve araştırılması gerekir. Triphanov'un naklettiği söylentiler ise bizim açımızdan tarihî süreçle birebir uyumluluk gösterir. Belirtildiği üzere, Köse Mihal veya Pachimeres'deki adıyla *Tatar Koutzimpaxis*'in menşeinin Bulgaristan'a bağlanması çok normaldir, zira bu tarihlerde Bulgaristan kısmen Emir Nogay'ın kontrolünde, kısmen de etkisi altında bulunuyordu. Nogay'ın tarih sahnesinden çekilmesinden sonra *Tatar Koutzimpaxis*'in Bulgaristan'da bulunması ve oradan Marmara'ya gelmiş olması tarihî gelişme sürecine uygun düşmektedir.

Enveri'nin bilgisinde doğruluk payı varsa, bu soy bilgisini Bulgaristan'dan bir önceki aşamaya koymak gerekecektir.

42 Pachymérés, *Relations Historiques*, Fransızca'ya Çeviren ve Yayınlayan, . Albert Failler, Paris Société D'Édition "Les Belles Lettres" 1999, Cilt, IV, s. 378 vd., Kitap, X / 30; Bihter, s. 49 vd.

43 Enveri için bkz. Sabev, Orlin, "The Legend of Köse Mihal", *Turcica*, 34 (2002), s. 245.

44 Yordan Trifonov, "Tarih ve Söylentilerde Mihalbeyoğulları", Çev. Türker Acaroğlu, *Belleten*, 60 / 229, (Aralık 1996), s. 801.

Osmanlı kaynaklarında Bizans'a karşı gazileri organize ettiği bildirilen Süleyman Paşa'nın, Orhan Bey'in oğlu olduğunu biliyoruz. Süleyman Paşa'nın Orhan Bey iktidarı sırasında gazilerin lideri yapıldığı da Türk kaynaklarınca sabittir. Ancak, Osmanlı kaynaklarında Köse Mihal'in Osmanlı Hanedanı'ndan birisinin kızıyla evlenerek akraba olduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Bununla beraber, Pahymeres'in Süleyman Paşa ve Köse Mihal'in anlaşarak Bizans'a karşı saldırılarını sürdürdükleri yönündeki haberi, Köse Mihal hakkında Osmanlı kaynaklarındaki bilgilerle birebir örtüşmektedir. Türk kaynaklarında Köse Mihal, Pahymeres'de ise Kösempaxis hakkında yer alan bilgilerin tahlili, iki tarihî simayı birbirine adeta özdeş kılar niteliktedir. Aşık Paşazade'nin Köse Mihal ve Osman Bey arasındaki ilişkilerle ilgili anlatımı, adeta iki Müslüman arasındaki ilişkilere yaklaşan bir dostluğu ortaya koyar. Köse Mihal'in Hristiyan olduğu herkesçe bilinmesine rağmen bu hadise aralarındaki samimiyete bir engel teşkil etmemiştir.

Köse Mihal'in bölgedeki akıncı beyleri içinde en profesyoneli olduğu da kaynakların teyit ettiği bir husustur. Osman Gazi Bitinya harekâtında onun var olmasını zorunlu görmüş, arkadaşlarıyla "varıp Mihal'i İslam'a davet edelim, eğer yanaşmazsa zorla Müslüman edelim" yollu diyaloga girmiştir. Bu, Mihal'in nitelik ve fonksiyonları hakkında açık bir bilgi vermektedir.

Gerek Bizans, gerekse Türk kaynaklarının Köse Mihal ve Kösempaxis hakkında verdiği bilgiler başka bir sima ile bütünleşemeyecek kadar birbirini destekler niteliktedir. Köse Mihal hakkında oldukça titiz bir araştırma yapmış olan Sabev, Pahymeres'deki bilgilerin bütünüyle göz ardı edilemeyeceği sonucuna ulaşmıştır.⁴⁵

4.2. Akıncılığın Sosyo-Kültürel ve Sosyo-Politik Karakteri ve Bunun Osmanlılar İçin Önemi

İlk Osmanlı tarihçilerinin Ortaçağ anlayışına dayalı bir dinî gayretle İslami cihat-gaza mefhumu içine yerleştirdikleri gazi-akıncı hareketinin bu şekilde yorumu çağdaş tarihçiler tarafından da benimsenmiştir. Paul Wittek'in liderliğini yaptığı ve özellikle Halil İnalıcı'nın da kısmen paylaştığı bu görüş, akıncılık anlayışının neredeyse bir dinî hareket olarak algılanmasına yol açmıştır.⁴⁶

Gaza veya cihat mefhumu, akıncılığın ancak ideolojik bir boyutunu temsil edebilir. Realiteyle bir ilgisi yoktur. Gazi akıncılar, Gazi Mihal örneğinde görüleceği üzere, aslında dinî gayretten oldukça uzakta, savaş ve ganimete odaklanmış süvari birliklerinden oluşmaktaydı.⁴⁷ Bu akıncılar, beylerinin hizmetinde bulunuyorlardı. Marmara Uç bölgesinde kumanda heyetini teşkil eden Osman Bey'den başka 8-10 kadar akıncı beyinin olduğunu görüyoruz. Bunlar, kendilerine tabi muayyen birliklerle birlikte sürekli savaş yaparak varlıklarını sürdürebilirlerdi.

Söğüt ve Domaniç bölgesinde Osman Bey, İnegöl kırsalında Turgut Alp, Mudurnu civarında Samsa Çavuş, Bolu-Konrapa bölgesinde Konur Alp, Adapazarı-İzmit kırsalında Akça Koca, ona yakın Gazi Abdurrahman ve bunlarla işbirliği halinde birçok gazi akıncı beyi, kumandasındaki akıncı sayısını çoğaltmak ve gücünü artırmak için mücadele ediyorlardı. Bu akıncı beylerinin düzenli bir hazineleri ve güçlü birlikleri besleyecek gelir kaynakları yoktu. Bu açıdan daimi olarak savaşmak, ganimet toplamak zorundaydılar. Bizans tarihçisi Pahymeres bu gerçeği gayet yalın bir şekilde dile getiriyor.⁴⁸

45 Sabev, "The Legend of Köse Mihal", s. 249.

46 Bkz. Paul Wittek, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, Çev. Fatmagül Berktaş, İstanbul 1995, s. 47 vd.

47 Wittek'in en etkili ve esaslı eleştirisi Lindner tarafından yapılmıştır. Bkz., *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, s. 1 vd.

48 Bkz. Yuk.

Osman Bey de aynı konumda idi. Nitekim ilk mücadelelerini yetersiz asker ve kaynak yüzünden kaybetmişti. Akıncılar, profesyonel askerler olarak konumlarını ancak yeni yerler, şehirler fethetmek ve oraların gelirlerini tasarruf etmek suretiyle güçlendirebilirlerdi.

Bu akıncılık hareketi, yaklaşık 20-30 yıl içerisinde bütün bir Marmara Bölgesi Rum nüfusunun toplu halde göç etmesine ve İstanbul'a çekilmesine yol açmış, boşalan yerlere Türklerin yerleşmesiyle yeni güç kaynaklarının oluşmasının önünü açmıştı. Pahymeres bu toplu Rum göçünü trajik şekilde nakleder: "Doğudaki topraklar gittikçe çürüyor, imparatora her gün birbirinden kötü haberler geliyordu. Topraklarımızda olanları, çekilen acıları biz kendi gözlerimizle görebiliyor, acıların neden olduğu sızlanmaları duyabiliyorduk. Artık düşmanla aramızdaki tek sınır boşazdı: Düşman, başına buyrukluğuyla tüm toprakları, kiliseleri, görkemli manastırları istila ediyor, bazı kaleleri yıkıyor, bazılarını ise yakıyordu. Her gün insanları öldürerek ve kızlarını kaçıarak mutlu oluyorlardı. Bu daha önce hiç duyulmamış bir zalimlikti. Bithynia, Mysia, Phrygia ve Lydia'nın civarındaki topraklar yani ünlü Anadolu'yu, birkaç güçlü yerin dışında, tamamen yıkmışlardı. Bu bahsettiğimiz olayları yapan ve ölüm getiren zalimler ise Amourioslar, Osman'lar, Alişirler, Menteşeler, Suleyman Pasalar, Alaides'ler, Ameramanes'ler, Lamises'ler(?), Sphondyles'ler(?) ve Pagdines'lerdi(?). Kibirlerinin ve ürkütücü karakterlerinin verdiği cüretle, vahşi bir ateş gibi, her yeri ele geçiriyor ve parçalıyorlardı. Onların daha da ileri gitmelerine engel olabilen tek şey denizdi. Sürekli gelen felaket haberleri imparatora düşünecek zaman bile bırakmıyordu. Onlara karşı ilerlemek ya da direnmek mümkün değildi. Çünkü Bizans ordusu iyice zayıflamıştı; evlerini ve *pronoialarını* kaybedenler batıya ulaşabilmek için doğudan kaçmıştı ve artık tek ilgilendikleri hayatlarını kurtarmaktı; diğer taraftan birtakım ayrıcalıklar vermek pahasına bile olsa başka asker bulma şansımız da yoktu. Durumu biraz kurtarmak için antlaşma yapılırsa bile Türklerin karakteri bu antlaşmalar için uygun değildi ve yararsızdı: bu düşmanlar oldukça kalabalıktı, karakterleri çok farklıydı ve başlarında olan emirleri onlara yağma yapmaları ve ganimet elde etmeleri için izin veriyordu, eğer izin vermezlerse bile yağma ve ganimete ulaşmak için başka bir yol buluyorlardı. Bu yüzden dönemin şartlarına ve duruma uygun görünen tek önlem daha önce bahsettiğimiz manastırlara, kiliselere ve imparatorluk bahçelerine ayrılan özel toprakların orduya devredilmesi fikriydi. Böylece bu adamlar kendi malları için mücadele edebileceklerdi. Ancak bu sadece projeydi, hayata geçirilmesi için henüz karar verilmemişti. Türkler her yeri istila ediyor, insanları kılıçtan geçiriyorlardı. Bu durumdan kaçmayı başarabilenler ise Kyzikos kalesine sığınıyorlardı. Güçlü bir adam olan şehrin metropoliti Niphon bu kadınları, çocukları, hayvanları ve hatta malları bile şehre kapatmıştı."⁴⁹

Linda Darling'in İmber'den naklen üzerinde durduğu üzere, çağdaş Bizans ve Latin kaynakları Osmanlı gazilerini yukarıdaki metin çerçevesinde tasvir ediyorlar. Bu tasvirde dinî karakterde bir dayanışmadan ziyade askerî karakterde bir örgütlenme söz konusudur.⁵⁰ İlk gazilerin sistemli bir İslamlaştırma faaliyeti yaptıklarına da şahit olmuyoruz. Gazilerle Rum kızlarının birbirlerine âşık olmaları da söz konusudur. Bununla ilgili örneklerden birisi, Aydos'un zabtı sırasında tekfurun kızının Gazi Abdurrahman'a âşık olması ve gazilere kılavuzluk etmesi rivayettir.⁵¹

Bu gaza ve cihat nazariyesi tarihî bağlamından koparılarak dinî bir olguya dönüştürüldüğünde Osmanlı kuruluş şartlarının kendine has karakterini büsbütün kaybetmek tehlikesi mevcuttur. Hele bunun idealleştirilmesinin sınır tanımayacağı da göz önünde tutulursa Osmanlı tarihî yapılarının bütünüyle dinsel nazariye içinde kaybedilme tehlikesi mevcuttur.

49 Pachymérés, Cilt, IV, s. 422 vd., Kitap, XI / 9; Bihter, s. 50 vd.

50 Linda T. Darling, "Contested Territory: Ottoman Holy War in Comparative Context", *Studia Islamica*, No. 91 (2000), s. 135,136.

51 Aşık Paşazade'nin naklettiği bu rivayet için bkz. yuk.

Barkan'ın da vurguladığı üzere Marmara Uç bölgesinin Türkler tarafından fethi, toplu bir göç olayının siyasi ve dinî önderler tarafından organize edilmesi şeklinde cereyan etmiştir. Bu göç çok sistemli ve planlı şekilde yönetilmeydi yıkıcı bir sürece dönüşür, hem göç edenler, hem de bölgedeki toplumlar için büyük trajedilere neden olurdu.⁵² Bu süreçte Osmanlılar düzenli bir orduya sahip olmadıkları gibi, bu orduyu kuracak kaynaklardan da mahrum idiler. Bu nedenle, gaza ve yağma, adeta var olma ve genişlemenin zorunlu bir boyutunu oluşturuyordu.

Bu kendini idame ettirebilme yeteneğindeki gazi akıncı birlikleri olmasaydı Bizans belki Selçuklu sonrası dönemde yeniden toparlanır, hatta kendini Trakya ve Anadolu istikametinde güçlendirerek varlığını sürdürebilirdi. Bizans, bu tabii saik ve nitelikte ortaya çıkan nüfus hareketi karşısında çaresiz olarak İstanbul içine hapsolmuştur.

Türklerde alplık, akıncılıkla aynı fonksiyonlara sahip profesyonel askerliği ifade eden terim olup menşei çok eskilere gidiyordu. Alplar, kendilerine bağlı nöker ve yoldaşlara sahiptiler. Bu suretle Ortaçağ'a damgasını vuran akıncılık doğmuştu. Gazilik İslami dönemde eski alplık muadili olarak kullanılmıştır. Alplığın henüz tam olarak sönmediği ve gaziliğin mesleki bir terim olarak yerleşmediği tarihî bilgilerin analizinden anlaşılacaktır. İlk Osmanlı savaşılarına gazi denmesi, belki yüz yıl sonraki tarihçiliğin inşasına dayanmaktadır. Ancak, Osman Bey'in arkadaşlarının önemli bir kısmının alp unvanı taşıması ise somut bir gerçekliğe işaret etmektedir.⁵³

Osmanlı alplığı doğal bir tarihî süreç içinde gelişti. Osman Gazi'nin başarıları duyuldukça etraftaki alplar onun yanına koştular. Halil İnalçık, alplar ile onların nökerleri arasında bir ayırım yapmıyor. Alp unvanı kanaatimizce nökerlere, yoldaşlara liderlik yapan soylu kimselere veriliyordu. Nökerlik ise eski çağdan beri var olan neferlik, rütbesiz askerlik kurumunun muadili idi. Nöker, gulam ile de muadil olabilir. Rütbesiz askeri ifade etmelidir. Alplar, akıncı beyleri olarak nökerlerinin hayatından, geçiminden sorumlu idiler. Selçukluların son, Osmanlıların ilk dönemlerine damgalarını vuran bu alp gaziler, Osman Bey'in fetih hareketine destek verdikleri ölçüde kendilerine Bizans'ın *pronoiası*, Selçuklu-Abbasi iktası muadili olarak mülk, yurt niteliğinde topraklar verildi. Bunlar uç beyleri konumunda idiler. İnalçık, bu yapının feodal karakterine işaret eder.⁵⁴ Bu tespiti katılıyoruz, aynı zamanda bu nitelendirmeyi zorunlu görüyoruz. Kuruluş döneminin bu feodal niteliği ile klasik dönemin merkezî karakterini ayırtmak Osmanlı tarihini doğru analiz etmek için zorunludur.

Bu konuyu ele alan nadir araştırmacılar olan İnalçık'ın alp ve nöker arasında bir ayırım yapmaması, alplık kurumunun Türk Ortaçağı'ndaki fonksiyonlarının ayrıştırılmasını güçleştiriyor. İnalçık, nökerlik ve alplık kurumunu ayırmadan ikisini de March Bloch'dan naklen *commendatio veya hommage* terimiyle özdeşleştiriyor.⁵⁵

March Bloch'un anlattığı olgu, senyör ve vassaldan oluşan hâkimiyet ve tabiiyet ilişkisidir. Bu sistem sonsuz bir bağıllık ve tabiiyet ilişkisini içermekte idi. Kendinden aşağıdaki birisinin senyörü olan bir soylu, kendinden yüksek birisinin vassalı olabilirdi. Bu şekilde bir bağıllık ve hâkimiyet, soylular arasındaki bir hiyerarşiye işaret etmektedir. Osmanlı alplığı bu sistem içinde ele alınırsa, Osman Bey, Turgut Alp, Hasan Alp ve diğerleri aynı sınıftan asalet sahibi alplar olarak değerlendirilmek durumundadırlar. Osman Bey, daha babası Ertuğrul zamanında oluşan bir soyluluk hiyerarşisinin üzerinde yükselmiş bir kişi idi. Yani, daha

52 Ömer Lütfi Barkan, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I, İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II, (1942), ss. 279-387; Ö. L. Barkan, "Osmanlı imparatorluğunda bir iskan ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11 (1949-1950), s. 524-570; 13 (1953-1954), s. 209-237.

53 İnalçık, "Osman Beg", s. 491.

54 İnalçık, "Osman Beg", s. 492.

55 İnalçık, "Osman Beg", s. 495.

doğuştan bir asalete sahip idi. Kendi kazanımları ve başarıları, onu kendisi gibi soylu alplar arasında yükseltecek ve nihai olarak bey, padişah mevkiine taşıyacaktı.

Batı tarihinde Karolenj İmparatorluğu'nun son zamanlarında gelişmeye başlayan feodalizm, merkezî bir kralın, uzak çevrede kendi hâkimiyetini gevşek de olsa sürdürme çabasının ürünü olarak doğmuştur. Sınırlı bir para ekonomisi, yetersiz merkezî hazine imkânları içinde uzak çevreye hükmedemeyen ve onu kendisine bağlayamayan Şarلمان, soylulara vassallık şartıyla fiefler vererek onları kendine bağladı. Bu suretle barbar saldırıları karşısında da nispi bir korunma sistemi geliştirilmiş oluyordu. Aksi takdirde merkezî hükümetin gücü uzak çevreye ulaşamıyor ve çevre barbar saldırıları karşısında korumasız kalıyordu. Bu sistemin özünde yer alan sadakat (hommage) ve yurt (fief, pronioia, ikta) temel unsurları teşkil ediyordu. Yüksek soylu kendi vassalına fief vererek onun sadakatini kazanıyordu.⁵⁶

Nökerlere gelince, bunlar kanaatimizce rütbesiz askerler olup her alpin bu tür askerleri, neferleri vardı. Bunlar alplarına mutlak bağlı ve itaat içinde idiler. Bunlar gulam statüsünde olup herhangi bir *fief* veya *pronioia* tasarruf etmeleri söz konusu değildi. Bunlar tabi oldukları alpin sofrasından karınlarını doyurur, onun adamları olurlardı. Bunların asalet sahibi olmaları söz konusu değildi. Asalet sahibi olmak, her halde *alp* rütbesi ile ifade edilen yüksek bir statü idi.

Asya ve İslami dönem gulam sistemi hakkında yapılmış bir tez bu konuda aydınlatıcıdır. Nöker Moğol dilinde eski anlamıyla arkadaş, yoldaş manalarına gelmekte ise de Moğol İmparatorluğu'nun dağılmasından sonraki dönemlerde uşak, yamak, martaloz anlamlarını kazanarak değişikliğe uğramıştır. Lee'nin isabetle ortaya koyduğu üzere, 12. ve 13. yüzyıllarda Moğol aşiretleri hızla parçalanmış, yeni ve daha küçük aşiretlere bölünmüştür. Nöker, yeni aşiret reislerinin, aşiret bağlarına sahip olmayan kölelerini ifade ediyordu. Lee, bu tarzda aile bağlarının dışında kalmış grupların eski Türk sistemindeki muadilinin *çakar* olabileceği üzerinde duruyor. Arap uygulamasında bunun şakirt olarak değişime uğradığını belirtiyor.⁵⁷

Son Karolenj periyodu ile son Selçuklu döneminin mukayesesi de oldukça öğretici olacaktır. Şarلمان fief vererek vassal kazanıyor, bu suretle uzak çevreye hâkimiyetini ulaştırmaya çalışıyordu. Bu, Sultan Alâeddin'in Osman Bey ve diğer uç beylerine yurt vermesiyle hemen hemen aynı uygulamaya işaret etmektedir. Osmanlı dönemi alplığı, son Selçuklu döneminin ürettiği bir feodalizm olarak algılanmalıdır. Bu sistemin özünde, uzak çevreye hükmedemeyen merkezi sultanın, uzak çevredeki fiili güçlere yetki vermek ve meşruiyet kazandırmak suretiyle kendine tabi kılması prensibi yatıyordu. Bu sistem, merkezî hükümetin nihai başvurduğu çarelerden birisi olup kısa zaman sonra uzak çevrenin otonom karaktere bürünmesi kaçınılmazdı. Osmanlılar bu süreci aynen yaşamışlardır.

Burada bazı ufak ayrıntılara dikkat etmek zorunludur. Osman Bey'in Karacahisar'ı Sultan Alâeddin'den yurtluk olarak aldığı zamanki konumu ile Söğüt-Domaniç bölgesinde göçebe bir hayat sürdüğü zamanki konumunu ayırt etmek gerekir. Burada, toprağa dayalı *commendatio* ve *hommage* sistemi ile toprağa bağlı olmayan özgür savaşçılar arasında da bir ayırım yapmak gerekir. Gaziler, Marmara uç bölgesine ilk geldiklerinde

56 Bkz. George J. Pimentel, *Comparative Feudalism: Feudalism in Western Europe, Japan And The Ottoman Empire*, Doktora Tezi, Department of History Middle Tennessee State University, Murfreesboro, Tennessee, August 2002, s. 27 vd. Bahis Konusu eser Batı, Doğu ve bunlar arasında yer alan Türk feodalizmini oldukça başarılı bir şekilde mukayese edebilmiştir.

57 Nöker'i kendi isteği ile kumandanına bağlanan hür savaşçı olarak niteleyen Marksist anlayışlı Vladimiristov ve Weberian etkiler taşıyan başka analizlerin eleştirisini de içeren araştırma için bkz. Yonggyu Lee, *Seeking Loyalty: The Inner Asian Tradition of Personal Guards and its Influence in Persia and China*, Doktora Tezi, Harvard University Graduate School of Arts and Sciences 2004, s. 126 vd.

özgür savaşçılar idiler. Bunlar, kendilerine bağlı gönüllü nökerlere sahiptiler. Zaman içinde toprağa bağlı vassallık sisteminin parçası haline gelecektir. Bu, Karacahisar'ın fethi sonrasındaki fetih sürecinde gerçekleşecektir. Bunun örnekleri ilk Türk-İslam devletlerde görülmüştür. Samanoğullarının ilk askerî örgütlenmesi, toprak soylusu olan dihkanlara bağlı vassal statüsündeki birliklere dayanıyordu. Bu klasik feodal karakterde ordu, Avrupa ve Asya'nın değişik yerlerinde görülmüştür. Ancak, Samanoğullarında, dokuzuncu asrın sonlarına doğru, tarihî şartlara bağlı olarak toprağa bağlı olmayan, yalnız din temelli bir ideolojiye dayanan gazi karakterli birliklerin ortaya çıktığı görülmüyor.⁵⁸ Bu iki ordu karakteri arasında çok önemli farklar bulunuyordu. Bu ideolojik temelli örgütlenme, aslında toprak aristokrasinin olmadığı bir dönemin zorunlu uygulaması olarak ortaya çıkmıştır. Bu gazi örgütlenmesi, uygun şartlarını bulunca toprak aristokrasisine dönüşmekteydi. Bunun güzel örneği, Balkanlarda Osmanlıların kuruluş periyodunda ortaya çıkan uç beylikleridir.⁵⁹

Osmanlı gaza ideolojisinin sonradan, özellikle Timur karşısında karşılaşılan mağlubiyetin psikolojik sarsıntılarında kurtulmak için zihinsel çerçeve içinde yaratıldığı ve aslında toplumsal karşılığının bulunmadığı iddiaları da mevcuttur. Osmanlı gaza hareketi içinde yer alan kitlenin ezici kısmının aşiret ananesi içinde hareket eden, dinî ahlak ve bilgi düzeyinde içselleştirmesi mümkün olmayan kitle tarafından yürütüldüğü yabana atılmayacak bir iddiadır. Bu olgu ilk dönem gaza ideolojisini ele alan eserlerin takip ettikleri edebi formların yapısında da kendini ortaya koyar. Şahname, İskendername, Hamzaname formlarıyla yazılan bu edebi türler aslında eski Pers ve Yunan yazım tarzlarının İslamileştirilmesinden ibarettir.⁶⁰ Bu formlarda İslam'ın ne kalamî ne de fikhî boyutları kendisini hissettirir. Bu formlar en eski destanî araçları İslami kılık altında sürdürür. Daha çok animist ve Şamanist öğeler içerir.

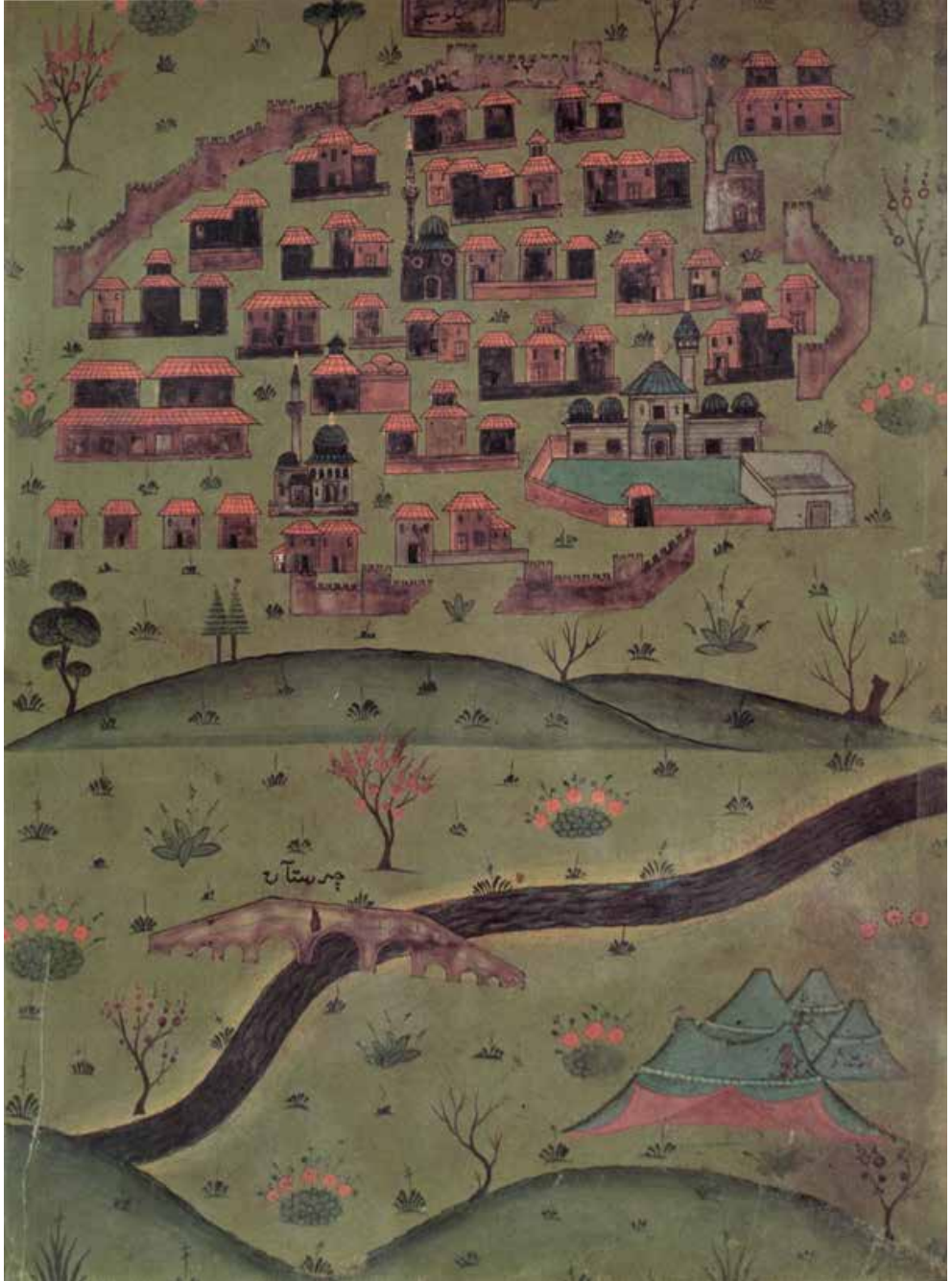
Osmanlı gaza ve gazi tezine en sert eleştiri Colin Heywood'dan gelir. Heywood, Wittek'in bu tezi gerçek dokümanlar üzerinden değil, kendi ait olduğu ananenin ve Cumhuriyet Türkiye'sinin Kurtuluş Savaşı şartlarının psikolojisinden esinlenerek ürettiğini ileri sürer.⁶¹

58 Bu konuda yararlı ayrıntılar içeren bir araştırma için bkz. D. G. Tor, "The Mamluks in the Military of the Pre-Seljuq Persianate Dynasties", *Iran*, Cilt., 46 (2008), s. 215.

59 Osmanlıların Balkanlarda ürettiği yeni feodal yapılar için bkz. Yücel Öztürk, "Osmanlı Balkanı: Tarihi Süreçte Rumeli Beylerbeyliği'nin Kuruluş ve Gelişimi", *Türk Tarihinde Balkanlar*, ed: Zeynep İskefiyeli, M. Bilal Çelik, Serkan Yazıcı, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları 2013, s. 236 vd.

60 Darling, "Contested Territory: Ottoman Holy War in Comparative Context", s. 161.

61 Colin Heywood, "Witteck and the Austrian Tradition", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 1 (1988), s. 7-25. Heywood'dun analizi için bkz. Caroline Finkel, "Writing Ottoman History: Documents and Interpretations by Colin Heywood Review by: Caroline Finkel", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Cilt, 66, No. 2 (2003N, s. 260-262; Ayrıca bkz. Heywood, "Boundless Dreams of the Levant: Paul Wittek, the George-"Kreis", and the Writing of Ottoman History", *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 1 (1989), s. 34.

Matrakçı Nasuh'un İzmit tasviri (yıl:1534)

KAYNAKÇA

- Aşıkpaşazade, *Âşıkpaşazâde Tarihi*, Haz. Necdet Öztürk, İstanbul 2013.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı imparatorluğunda bir iskan ve kolonizasyon metodu olarak sürgünler," *İstanbul Üniversitesi İktisat Fakültesi Mecmuası*, 11 (1949-1950), s. 524-570; 13 (1953-1954), s. 209-237.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Bir İskân ve Kolonizasyon Metodu Olarak Vakıflar ve Temlikler, I, İstîlâ Devirlerinin Kolonizatör Türk Dervişleri ve Zaviyeler", *Vakıflar Dergisi*, II, (1942), s. 279-387.
- Darling, Linda T. , "Contested Territory: Ottoman Holy War in Comparative Context", *Studia Islamica*, No. 91 (2000), s. 133-163.
- Doğru, Halime , "Karacahisar Kalesi ve Osmanlı Devletinin Kuruluşundaki Önemi", *Anadolu Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. I/1 (2000-2001).
- Finkel, Caroline, "Writing Ottoman History: Documents and Interpretations by Colin Heywood Review by: Caroline Finkel", *Bulletin of the School of Oriental and African Studies*, University of London, Cilt, 66, No. 2 (2003N), s. 260-262.
- Georges Pachymérés, *Relations Historiques*, Cilt I, Kitap, I-III; Cilt II, Kitap, IV-VI, Fransızca'ya Çev. Vitalien Laurent, Editör, Albert Failler, Paris Société D'Édition "Les Belles Lettres" 1984.
- Georges Pachymérés, *Relations Historiques*, Cilt III, Kitap, VII-IX, Cilt, IV, Kitap, X-XIII, Fransızca'ya Çev. ve Yayınlayan, Albert Failler, Paris Société D'Édition "Les Belles Lettres" 1999.
- Kunt, Metin, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978.
- Gökçek, Cemal, *Türk İmparatorluk Tarihinde Akıncı Teşkilatı ve Gazi Mihal Oğulları*, Konya tarihsiz.
- Gül, İlcan Bihter, *Georges Pachymérés'in Relations Historiques Adlı Eserinde Yer Alan Türkler ile İlgili Kayıtların Değerlendirilmesi*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir 2008.
- Heywood, Colin, "Witteck and the Austrian Tradition" , *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 1 (1988), s. 7-25.
- Heywood, Colin, "Boundless Dreams of the Levant": Paul Wittek, the George-"Kreis", and the Writing of Ottoman History, *Journal of the Royal Asiatic Society of Great Britain and Ireland*, No. 1 (1989), s. 32-50.
- İnalçık, Halil, "Osmanlı Beyliği'nin Kurucusu Osman Beg", *Bellekten*, Cilt, 71/261 (2007), s. 479-536.
- İnalçık, Halil, Tahir Sümbül, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluş Sorunu", Çev., Tahir Sümbül, Dil ve Tarih Coğrafya Fakültesi, *Tarih Araştırmaları Dergisi*, Cilt, 15, Sayı, 26, (1991), s. 329-339.
- Kunt, Metin, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Ümerası ve İl İdaresi*, İstanbul 1978.
- Lee, Yonggyu, *Seeking Loyalty: The Inner Asian Tradition of Personal Guards and its Influence in Persia and China*, Doktora Tezi, Harvard University Graduate School of Arts and Sciences 2004.
- Lindner, Rudi Paul, *Nomads and Ottomans in Medieval Anatolia*, Research Institute for Inner Asian Studies, Indiana University, Bloomington 1983.
- Mehmet Neşrî, *Kitâb-ı Cihan-Nümâ Neşrî Tarihi*, I-II, Haz. Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen, Ankara 1995.
- *Oruç Beğ Tarihi*, Haz. Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser, İstanbul 1972.
- Öztürk, Yücel, "Osmanlı Balkanı: Tarihi Süreçte Rumeli Beylerbeyliği'nin Kuruluş ve Gelişimi", *Türk Tarihinde Balkanlar*, ed: Zeynep İskefiyeli, M. Bilal Çelik, Serkan Yazıcı, Sakarya Üniversitesi Balkan Araştırmaları Uygulama ve Araştırma Merkezi Yayınları 2013, s. 225-258.
- Pimentel, George J., *Comparative Feudalism: Feudalism in Western Europe, Japan And The Ottoman Empire*, Doktora Tezi, Department of History Middle Tennessee State University, Murfreesboro, Tennessee, August 2002.
- Sabev, Orlin, "The Legend of Köse Mihal", *Turcica*, 34 (2002), s. 241-252.
- Tor, D. G., "The Mamluks in the Military of the Pre-Seljuq Persianate Dynasties", *Iran*, Cilt., 46 (2008), ss. 213-225.
- Trifonov, Yordan, "Tarih ve Söylentilerde Mihalbeyoğulları" Çev. Türker Acaroğlu, *Bellekten*, 60/229, (Aralık 1996), s. 801-818.
- Wittek, Paul, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Doğuşu*, Çev. Fatmagül Berktaş, İstanbul 1995.

AKÇAKOCA AİLESİNDEN HAYIRSEVER BİR DEVLET ADAMI: FAZLULLAH/EFDAL PAŞA VE GEBZE'DEKİ HAYRATI

Meryem Kaçan ERDOĞAN*

Meral BAYRAK (FERLİBAŞ)**

Giriş

Anadolu Selçukluları döneminde uç bölgelere yerleştirilmiş bir Türkmen boyuna mensup olduğu tahmin edilen Akçakoca ailesinin bir ferdi olan Fazlullah Paşa, Kocaeli'nin fethinde büyük yararlılık gösteren Akçakoca'nın torunu, Hacı İlyas'ın oğludur.¹

Osmanlı siyasetinde önce kadı, sonra da vezir olarak önemli bir rol oynayan Fazlullah Efendi'nin elçilik görevi ile birkaç kez Bizans'a gönderildiği bilinmektedir. İlk elçilik görevi Çelebi Mehmed'in kardeşi Musa Çelebi ile olan mücadelesinde Rumeli'ye geçmesi gerektiği zaman gerçekleşmiş ve o dönemde Gebze kadısı olan Fazlullah Efendi, İstanbul'a elçi olarak gönderilmiştir. Zira Fazlullah Efendi İstanbul tekfuruna komşu olduğu için tekfurun eskiden beri tanıdığı ve güvendiği bir şahıstır. Nitekim görüşme sonucunda tekfurla anlaşma sağlanmış ve Rumeli'ye geçmek mümkün olmuştur.² II. Murad zamanında ise yine Gebze kadısı iken İstanbul tekfuruna elçi olarak gönderilen Fazlullah Efendi, iki devlet arasında barış yapılmasına aracı olmuştur.³ Alim olarak da bilinen Fazlullah Efendi⁴ Gebze kadılığından sonra II. Murad'ın hekimi olmuş, bu görevde iken bazı hususlardaki iyi görüş ve tedbirleri dolayısıyla padişahın yakınlığını ve teveccühünü kazanmıştır. Nitekim Mehmed Paşa'nın ölümü üzerine 1436 yılında vezir olarak tayin edilmiştir.⁵ Bir yıl görevde kaldıktan

* Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, meryem@ogu.edu.tr

** Doç. Dr., Eskişehir Osmangazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, mbayrak@ogu.edu.tr

1 Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (Haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç), İstanbul 2003, s. 96; Mevlânâ Mehmed Neşri, *Cihannümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2008, s. 73; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, (F. Giese Neşri), (Haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992, s. 16; *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi-1288-1502]*, (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2008, s. 16-17; Hoca Sadettin Efendi, *Tacüt-Tevarih*, I, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1992, s. 46-47, 53, 55, 57, 59; Feridun Emecen, "Akça Koca", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*, 2, İstanbul 1989, s. 224. Gülfettin Çelik, 16-19. *Yüzyıl Gebze (Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme)*, Gebze 2003, s. 45'te Fazlullah Efendi'nin İlyas Bey'in damadı olduğunu belirtmektedir ki Fazlullah Paşa'nın vakfiyesinde kendisinin Akçakoca'nın torunu, İlyas Bey'in oğlu olduğu açıkça kayıtlıdır.

2 Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 149-150; Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul 1991, s. 141; *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 55-56; *Oruç Beğ Tarihi*, s. 46-47; Hoca Sadettin Efendi, *Tacüt-Tevarih*, II, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1979, s. 56-57; Ahmed Refik, "Fatih Zamanında Kocaeli", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, Sene XIV, Nr.1(78), s. 27.

3 Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 169-170; Neşri, *Cihannümâ*, s. 261; Ahmed Refik, "Fatih Zamanında Kocaeli", s. 27.

4 Mecdî Mehmed Efendi, *Şakaik-ı Nu'maniye ve ZeyleriHadaiku's-Şakaik*, (Haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989, s. 85.

5 Münecimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, (Yay. Haz. Ahmet Ağırakça),

sonra azledilen paşa 1439'da tekrar vezirliğe getirilmiştir. Ancak Fazlullah Paşa zaman zaman hazinede yaşanan para sıkıntısı üzerine padişahların halktan zorla mal toplamasının caiz olduğu konusunda II. Murad'a yapmış olduğu bir teklif sonrasında padişahın gazabına uğramış ve 1442'de azledilmiştir.⁶ Fazlullah Paşa'nın bu tarihten vefatına kadar geçen zaman zarfında faaliyetleri hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Onun II. Mehmed'in saltanatının başlarında vefat etmiş olduğu tahmin edilmektedir.⁷ Bazı kaynaklar türbesinin Edirne'de bulunduğunu belirtmesine rağmen⁸ paşanın vakfiyle ilgili bir arşiv kaydında Gebze'de medfun olduğu⁹ açıkça ifade edildiği gibi yine bazı kayıtlarda yer alan türbe ve türbedar¹⁰ kelimeleri de Edirne tezini çürütmektedir.

Günümüzde Kadı Feyzullah Bey Türbesi adıyla anılan türbe Gebze'nin güneydoğusundaki E-5 Karayolu'nun hemen kenarında yer alıp kabristan görünümündedir. Türbenin Fazlullah Paşa'nın ölümünden sonra oğulları veya torunları hatta büyük torunu Kutbeddin Çelebi tarafından yaptırıldığı zannedilmektedir.¹¹

I. FAZLULLAH PAŞA'NIN VAKFİYESİ VE DEĞERLENDİRİLMESİ

Fazlullahü'l-kadı, Kutbü'l-arifin, Gazi, Hoca gibi sıfatlarla, bazen de Efdal veya Feyzullah adıyla anılan Fazlullah Paşa, Gebze'de bir zaviye ve imaret yaptırarak akarât vakfetmiştir. Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde mevcut bir kayıta bulunan Fazlullahü'l-kadı el-Hurûfî¹² biçimindeki ifadeden paşanın Hurûfî Tarikatı¹³ mensubu olduğu, dolayısıyla kurduğu zaviyenin de başlangıçta bir Hurûfî Zaviyesi olarak faaliyet gösterdiği zannedilmektedir. Sonraki dönemlerde takibata uğrayan ve faaliyetleri yasaklanan Hurûfîler çeşitli tarikatlar içinde varlık göstererek zamanla etkinliklerini yitirdiklerinden paşaya ait zaviye de Halvetî Zaviyesi¹⁴ olarak işlevini sürdürmüş, bölgedeki fakirler ve gelip geçen yolcular için hizmet vermiştir. Paşa 15 Rebi'ülâhır 838/18 Kasım 1434 tarihinde tescil ettirdiği vakfiyesiyle bu hayratı hayata geçirmiştir.¹⁵ Âşik Paşazade, Fazlullah Paşa'nın Gebze'deki vakfının dışında Edirne'de -bugün Feyzullah Paşa Mahallesi denilen yerde- seyidlere mahsus bir

İstanbul 1995, s. 233; Neşrî, *Cihannümâ*, s. 384-385; *Oruç Beğ Tarihi*, s. 60-61, 63; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara 1994, s. 552.

- 6 Âşik Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 294-295; Paşa'nın azline sebep olan olay, Neşrî'de şu şekilde ifade edilmektedir. "...İttifâk bir gün eyitdi: "Sultânümüñ vilâyetinde mâl çokdur. Pâdişâhlaraâdetdür. Sehel-bahâneyile bu emvâldenalup, hazînesinegetürürler." Pâdişâheyitdi: "Ne vechilebahâneiderüz?" Cevâb virdi kim: "Bu halkuñ ekseri zekât virmezler. İmdi cemî-i vilâyetüñden bu halkuñ zekâtlarını cebriile almak gerek. Bu vechile mübâlagâ mâl hâsil olur." Murâd Han eyitdi: "Bire hey ebleh er! Zekât hodmâlun çerikidir, fukarânuñ hakkıdır. Ben pâdişâh olam, hakk-ı fukarâyı habâyisemvâliyimege ben müstahak mıyam? Ya cebriile alınan mâli niçün alup askerüme sarf idem? Bunı âkil olan kişi söyler mi? Bizüm üç dürlü mâlimuz vardur ki, gayrı pâdişâhlarda yokdur. Ben ve sipâhum ol mâldan yirüz ki, gâyet şühbesüz helâl mâldur. Biri gümüş ma'denleri ve biri küffârdan gelen harâc-ı şer'î ve biri dahî gazâda alınan mâl-ı ganimet. Hâşâ ki, ben harâmı kabûl idem. Leşkerüme yidürüp, halkuñ vebâlini boynuma alam." *Fi'l-hâsil, Fazlullah Paşa'yı azlidüp, tahkîr idüp, kovdı.*", Neşrî, *Cihannümâ*, s. 385; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 552.
- 7 Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 2, İstanbul 1996, s. 514; İ. H. Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, s. 552. M. Tayyib Gökbilgin, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar-Mülkler- Mukataalar*, İstanbul 1952, s. 229'da Fazlullah Paşa'nın Fatih devrinin sonlarına doğru 883/1478-1479 yılında vefat ettiğini ifade etmektedir.
- 8 Bâdi Ahmed Efendi, Fazlullah Paşa'nın Edirne'de inşa ettirdiği mescidin mihrabı tarafına defnedildiğini belirtmektedir (M. T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 229).
- 9 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD. d)*, nr.07750, s. 4.
- 10 Vakfın muhasebe verilerinde görevliler arasında sayılan ve görevine karşılık vakif gelirinden ödeme yapıldığı ifade edilen kayıtlar için bkz. BOA, MAD. d, nr.07750, s. 2; nr.07766, s. 2; BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defter (TSMa. d)*, nr.03951.0004.00002, v.1b; Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Osmanlı Arşivleri (OA)*, *Evkaf Mektubi Kalemi Cihat Kalemi (EV.MKT.CHT)*, 00651.00101; VGMA, *VGM. Defter*, nr.01829.0016; nr.01829.0026.00037.
- 11 Gebze'ye giriş yolunun sol istikametinde üçgen içinde olan taştan inşa ettirilen türbe yakın tarihte belediye tarafından onarılmıştır (Dünden-Yarına Gebze, İstanbul 1993, s. 141). Paşanın mezarının günümüzdeki hali için bkz. Ek I.
- 12 BOA, *Cevdet Evkaf (C.EV)*, 9984.
- 13 Tarikat hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Hüsamettin Aksu, "Hurûfîlik", TDVİA, 18, İstanbul 1998, s. 408-412.
- 14 24 Zilhicce 1196/30 Kasım 1782 tarihinde zaviyenin şeyhliği Halvetiye Tarikatı'nın Sinâniyye koluna mensup Derviş Mustafa'ya tevcih edilmiştir (VGMA, *VGM. Defter*, nr.00261.00075, s. 154).
- 15 Vakfiyenin orijinal hali ve sureti için bkz. Ek II.

dârûs-siyâde (seyyidler imareti) ve mescit inşa ettirdiğini belirtmiştir.¹⁶ Ancak paşanın Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde bulunan vakfiyesinde Edirne'ye dair herhangi bir bilgiye rastlanmamıştır.

Aşağıda paşanın Gebze'deki zaviyesi için bağışladığı gelir kaynakları tablo halinde gösterilmiş, devamında ilgili şartlar maddeler halinde verilmiştir.

Tablo I
Vakfiyeye Göre
Vakfedilen Gayrimenkuller
(15 Rebi'ülâhır 838/18 Kasım 1434)¹⁷

Akarât	Bulunduğu Yer	Özellikleri
Çenger köyü/ Çengelköy	Üsküdar	Haracı, ispençesi ve bütün rüsumatıyla
Pendik köyü	Üsküdar	Haracı, ispençesi ve bütün rüsumatıyla
Bağ	Gebze'de Fazlullah Paşa Tekkesi'nin arkasında	Bağın üç tarafı yol ile sınırlı olup batı tarafı tekkenin arka tarafına bitişiktir.
Bağ	Gebze'de Fazlullah Paşa Tekkesi'nin önünde	Bağın üç tarafı yol ile sınırlı olup doğu tarafı tekkenin ön tarafına bitişiktir.
Bağ	Gebze	Oğul Bekçeoğlu'ndan satın alınarak vakfedilmiştir.
Tarla	Gebze	Harman Tarlası olarak anılmaktadır.
Tarla	Gebze	-
Tarla	Tekkenin arkasında kervan yolunun alt yanında	Tekke tarlası olarak adlandırılan meyveli bostan yeri üzerinde, meyveli ağaçlar ile dolap bulunmaktadır.
Değirmen	Hereke	Yalı kenarında bulunan Hacı Muhsin Değirmeni veya Aşağı Değirmen adıyla anılan iki göz değirmen, yanındaki küçük bahçesi, önündeki ahşap mahzeni, ambarı ve iskelesi ile birlikte vakfedilmiştir.
Çiftlik	Hereke'de değirmen civarında	Hacı Muhsin yeri olarak anıla gelmiştir.
8 adet dükkan	Gebze'de kervansarayın bitişliğinde	-
4 adet dükkan	Gebze'de hamamın bitişliğinde	-

Tablodan görüleceği üzere Gebze'deki zaviye için Fazlullah Paşa'nın mülkü olan bugün İstanbul sınırları içinde bulunan Çengelköy ve Pendik birer vakıf köyü olarak bağışlanmış, bu köylerden alınacak tüm vergiler vakfa aktarılmıştır. Köylerin dışında -vakfiyede sınırları ayrıntılı bir şekilde belirtilen fakat büyüklükleri hakkında bilgi verilmeyen- Gebze'de olan üç adet bağ ile üç tane tarla vakfa gelir sağlamak üzere vakfedilmiştir. Yine Gebze'de bulunan 12 adet dükkan ile Hereke'deki değirmen ve çiftlik de vakfın gelir kaynakları arasında bulunmaktadır.

Fazlullah Paşa vakfiyede vakfettiği akarât ile vakfın idaresi konusunda birtakım şartlar ileri sürmüştü ve vakfın bu şartlar dâhilinde varlığını sürdürmesini talep etmiştir. Paşanın bu istekleri aşağıda maddeler halinde verilmiştir.¹⁸

16 Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, s. 289. Ayrıca bkz. Neşrî, *Cihannümâ*, s. 384; M. T. Gökbilgin, *Edirne ve Paşa Livâsı*, s. 44, 229.

17 Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), Defter, nr.7084; VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr.735, s. 137-138.

18 TSMA, Defter, nr.7084; VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr.735, s. 137-138.

1. Hereke'deki değirmenden ve müştemilatından sadece yerli halkın değil isteyen herkesin yararlanması şart koşulmuştur.
2. Pendik ve Çengelköy'deki iskelelerin eskiden olduğu gibi bu amaçla kullanılması, iskele yerlerinin değiştirilmemesi, buralara kullanımı engelleyecek ve geliri azaltacak tarzda herhangi bir müdahalede bulunulmaması istenmiştir. Ayrıca iskelelerin mukataa yoluyla tasarruf ettirilmesi şart olarak ileri sürülmüştür.
3. Çengelköy'de hassa bostan yerleri denilen üç arazinin müteveli tarafından en fazla kira vermeyi teklif edene verilmesi, uzun süreli kiralanmayıp üç yıllığına sözleşme yapılması şart koşulmuştur. Kiracıların tasarrufunda olan yerleri başka birisine satmalarına izin verilmemesi gerektiği belirtilerek arazilerin üzerine bina yapılmaması ve ağaç dikilmemesi talep edilmiştir. Ayrıca sözleşme şartlarına uyulmaması halinde sözleşmenin iptal edilmesi ve başka birine kiralanması istenmiştir.
4. Pendik köyünde Harmanlar Tarlası denilen iki adet hassa yerlerin de Çengelköy'deki hassa yerleriyle aynı şartlarla kiraya verilmesi talep edilmiştir.
5. Vakfedilen her iki köyde bulunan eskiden beri var olan bina, ayazma ve pınar gibi yerlere üzerinde yaşayanlar tarafından müdahale edilmemesi istenmiştir.
6. Çengelköy'de bulunan kilise müştemilatından olan eski bir bina içindeki bezirhanenin müteveli tarafından kiraya verilmesi istenmiş herhangi bir kimsenin müdahale etmemesi gerektiği vurgulanmıştır.
7. Her iki köyün sınırları içindeki bağlardan öşür alınması ve ziraat yapılan tarlalardan 1/8 oranında öşür alınarak vakıf adına mahzende muhafaza edilmesi şart koşulmuştur.
8. Vakfedilenlerin aşar, rüsum ve mahsulünün öncelikle giderler için kullanılması, kalanın 1/4'inin müteveliye verilmesi diğer 3/4'lük kısmın tekke imaretinden yararlanacak fakir, yolcu ve misafirler için sarf edilmesi istenmiştir.
9. Vakfın tevliyeti vâkıfın eşi olan Tur Melek Hatun'a, onun ölümünden sonra ise soyundan gelenlere şart kılınmıştır. Gelecekte neslin son bulması halinde Gebze kadısı olanların vakfa nazır olması ve bu hizmetlerine karşılık gelirden günde bir akçe almaları istenmiştir.

II. VAKFIN İŞLEYİŞİNE DAİR VERİLER

Bu bölümde arşivlerden tespit edilebilen belge ve defterlerde yer alan vakıfla ilgili kayıtlar değerlendirilmiş, vakfın zaman içindeki durumu, çalışanları ve aldıkları ücretler, gelir-giderleri, yapıların tamiratları, gelir kaynaklarına yapılan müdahaleler anlatılmıştır. Aşağıda vakfın amacına uygun işlevini sürdürebilmesi için görevlendirilmiş olanlara öncelikli olarak yer verilmiştir.

Vakıf Görevlileri ve Vakıftan Ödenek Alanlar

Vakfiyelerin pek çoğunda vakıfta görev alacak hizmet erbabı ile hizmetleri karşılığında ödenecek ücretler hakkında bilgi olmasına rağmen Fazlullah Paşa'ya ait vakfiyede müteveli ile nazır dışında bu tarz verilere yer verilmemiştir. Vakfa ait arşiv kayıtlarından vakıf çalışanlarına, vazife-horan tabir edilen evlâd-ı vâkıfa, azatlı kölelere ve dua okuyuculara ödenek ayrıldığı anlaşılmaktadır. Aşağıda vakıftan ücret alan görevliler ve ödenen ücretler ile vakıftan ödenek alanlar fikir vermesi açısından üç tablo halinde gösterilmiştir.

Tablo II
XVII. Yüzyılda
Vakıf Görevlileri ve Ücretleri

Meral
BAYRAK
FERLİBAŞ

Görevliler	1 Cemâziyelâhır 1008-29 Şevval 1009/19 Aralık 1599-3 Mayıs 1601 ¹⁹	Aldıkları Yevmiye (Akçe Olarak)	1 Muharrem 1068-30 Rebiülevvel 1071/9 Ekim 1657-3 Aralık 1660 ²⁰	Aldıkları Yevmiye (Akçe Olarak)	1 Receb 1075-30 Cemâziyelevvel 1076/18 Ocak 1665-8 Aralık 1665 ²¹	Aldıkları Yevmiye (Akçe Olarak)	1 Şevval 1079- 30 Ramazan 1080/4 Mart 1669-21 Şubat 1670 ²²	Aldıkları Yevmiye (Akçe Olarak)
Mütevelli	1	25	1	10	1	10	1	10
Kâtip	1	4	1	7	1	7	1	7
Kâtib-i Çengel	-	-	1	5	1	5	1	5
Kâtib-i Pendik	-	-	1	5	1	5	-	-
Kâtib-i kilari	1	2	1	7	1	5	2	5+5
Şeyh-i imaret	1	2	1	5	1	5	1	5
Câbî-i Çengel	1	4	1	7	1	7	1	7
Câbî-i Pendik	1	4	1	7	1	7	1	7
Câbî-i Gebze	1	1	-	-	-	-	-	-
Câbî-i Bağat	-	-	1	2	1	3	1	3
Câbî-i çeltik	-	-	-	-	1	2	1	2
Vekilharc	1	2	1	2	1	4	1	2
Türbedar	-	-	1	2	1	2	1	2
Kilari	1	1	1	4	1	4	1	4
Tabbah	1	2,5	-	-	1	8	2	4+4
Ferraş	1	2	-	-	-	-	-	-
Ferraş-ı han-ı kebir	-	-	1	2	1	2	1	2
Ferraş-ı han-ı sagir	-	-	1	2	-	-	1	2
İmam-ı Çengel	-	-	1	2	-	-	1	2
İmam-ı vakf	-	-	-	-	1	2	-	-
Meremmati	-	-	1	2	1	2	1	2
Gendüm-küb	1	1,5	-	-	-	-	-	-
Toplam	12	51	17 ²³	71	17	80	19	80

19 BOA, TSMA. d. nr.03951.0001, v.1b.

20 BOA, MAD. d. nr.07750, s. 2.

21 BOA, MAD. d. nr.07766, s. 2.

22 BOA, TSMA. d. nr.03951.0004.00002, v.1b.

23 İlgili defterde 17 görevli kayıtlı olup birine dair bilgiler okunamamıştır. Bu nedenle tabloda 16 görevli bulunduğu halde toplam 17 olarak verilmiştir.

Tablo III
XVII. Yüzyılda

Vakıftan Tahsisat Alan Evlâd-ı Vâkıf ve Diğerleri

Muhasebe Kaydının Ait Olduğu Dönem	Kişi sayısı	Aldıkları Yevmiye (Akçe Olarak)	İlgili Yıl veya Yıllarda Ödenen Toplam Ücret (Akçe Olarak)
1 Cemâziyelâhır 1008-29 Şevval 1009/19 Aralık 1599-3 Mayıs 1601 ²⁴	28 ²⁵	45	20.250
1 Muharrem 1068-30 Rebi'ülevvel 1071/9 Ekim 1657-3 Aralık 1660 ²⁶	29 ²⁷	136	159.120
1 Receb 1075-30 Cemâziyelevvel 1076/18 Ocak 1665-8 Aralık 1665 ²⁸	31 ²⁹	140	37.800
1 Şevval 1079-30 Ramazan 1080/4 Mart 1669-21 Şubat 1670 ³⁰	31 ³¹	145	52.200

Tablo IV
XIX-XX. Yüzyıllarda
Vakıf Görevlileri ve Ücretleri

Görevliler	19 Zilka'de 1284-16 Cemâziyelâhır 1304/13 Mart 1868-12 Mart 1887 ³²	Aldıkları Yıllık Ücret (Kuruş Olarak)	28 Ramazan 1313-3 Zilhicce 1319/13 Mart 1896-13 Mart 1902 ³³	Aldıkları Yıllık Ücret (Kuruş Olarak)	21 Safer 1327-4 Rebi'ülâhır 1331/14 Mart 1909-13 Mart 1913 ³⁴	Aldıkları Yıllık Ücret (Kuruş Olarak)
Mütevelli	1	30	1	30	1	30
Kâtip	1	21	1	21	1	21
Kâtib-i Çengel	1	15	1	15	1	15
Kâtib-i Pendik	1	15	1	15	1	15
Kâtib-i kilari	1	15	1	15	1	15
Zaviyedar	1	6	1	6	1	6

24 BOA, TSMA. d. nr.03951.0001, v.1b-2a.

25 Bu grupta yer alan 18'i hanım olan şahısların büyük kısmına günlük 1 akçe ödenmiş, en fazla günlük ücreti 5 akçe olarak Lütfü adındaki kimse almıştır.

26 BOA, MAD. d. nr.07750, s. 2.

27 Bu şahıslardan birkaçının isimleri okunamamakla birlikte en az 14'ü hanım olup en yüksek ücret günlük 15 akçe olarak Nurullah adındaki şahsa ödenmiştir. Vakıf gelirinden en az tahsisat alan da günlük bir akçe ile Zeynep Hatun olmuştur.

28 BOA, MAD. d. nr.07766, s. 2.

29 Bu şahısların bazılarının isimleri okunamamakla beraber en az 17'si hanım olup en fazla yevmiye 15 akçe olarak Nurullah'a verilmiştir. Mektum adındaki şahsa ise bir akçe ile en az yevmiye ödenmiştir.

30 BOA, TSMA. d. nr.03951.0004.00002, v.1b.

31 Vâkıfın soyundan geldikleri belirtilen bu şahısların 16'sı erkektir. İsimlerinin ve aldıkları yevmiyelerin tek tek kaydedildiği deftere göre en fazla günlük ücret Nurullah adındaki şahsa 15 akçe olarak ödenmiş, Mazlume adındaki hanımefendiye ise bir akçe ile en düşük yevmiye verilmiştir.

32 VGMA, OA. EV.MKT.CHT, 00651.00101.

33 VGMA, VGM. Defter, nr.01829.0016.

34 VGMA, VGM. Defter, nr.01829.0026.00037.

Câbî-i vakf	1	6	1	6	1	6
Câbî-i Çengel	1	15	1	15	1	15
Câbî-i Pendik	1	15	1	15	-	-
Câbî-i Bağat	1	9	1	9	1	9
Câbî-i han-ı kebir	1	9	1	9	1	9
Vekilharc	1	6	1	6	1	4
Türbedar	1	6	1	6	1	6
Abkeş	1	6	1	6	1	6
Tabbah	1	12	1	12	-	-
İhlaşan	1	30	1	30	1	30
İmam-ı Çengel	1	6	1	6	1	12
Toplam	17	222 ³⁵	17	222 ³⁶	15	199 ³⁷

Vakfın muhasebe verilerini içeren arşiv kayıtları esas alınarak hazırlanan bu tablolar incelendiğinde görevlilerle ilgili bilgilerin XVII. yüzyıl ile XIX. yüzyıla ait olduğu görülmektedir. Vakfın kurulduğu dönemden XVII. yüzyıla kadar işleyişine dair bilgiler içeren muhasebe kayıtlarının bulunmaması ve yine XVIII. yüzyıla ait verilerin olmaması söz edilen dönemlerin tablolara yansımaları engellemiştir. Yukarıda ifade edildiği gibi vakfiyede yer almamasına rağmen görevlendirilenlerin³⁸ ve bunlara yapılan ödemelerin nasıl ve kim tarafından düzenlendiği tespit edilememiştir. Özellikle XVII. yüzyılda tahsisat ayrıldığı saptanan -öncesi ve sonrasına dair ödenek aldıklarını gösteren veri bulunmayan- hatta toplamda görevlilere yapılan ödemelerden daha fazla miktarda ödendiği anlaşılan evlâd-ı vâkif, uteka ve dua okuyucularla ilgili bilgiye de ulaşılammıştır. Sadece vazife-horan denilen bu grup içinde anılan dua okuyucularla ilgili bazı tevcihleri içeren arşiv kayıtları tespit edilmiştir ki XIX. yüzyıla ait olan bu kayıtlardan söz edilen dönemde dahi bu görevin ifa edildiği anlaşılmaktadır.³⁹

Vakfın Muhasebe Bilançoları ve Değerlendirilmesi

Vakfın gayrimenkullerinden elde edilen gelirleri ve yapılan harcamaları hakkında ayrıntılı bilgi içeren ulaşılabilen en erken tarihli kayıtlar XVI. yüzyıl sonlarına aittir. Bu dönemden itibaren XVII. yüzyıla ait durumu takip etmek mümkün olmakla birlikte XVIII. yüzyıl kayıtlarına ulaşılammıştır. Bu nedenle muhasebe verileriyle ilgili bilgi veren aşağıdaki tablolara genellikle XVII. ve XIX. yüzyıla ait olanlar yansımıştır. Öncelikli olarak vakfın akarâtından sağlanan gelirler alttaki tabloda detaylı olarak gösterilmeye çalışılmıştır.

35 İlgili döneme ait muhasebe kaydında görevlilere ödenecek yıllık ücretler tablodaki gibi olduğu halde Çengelköy kâtipi ve câbîsi dışında üç kâtip ile dört câbiye ayrıca Çengelköy imamına ödeme yapılmamıştır.

36 İlgili döneme ait muhasebe defterinde görevlilere ödenecek yıllık ücretler tabloda verildiği biçimiyle kaydedildiği halde Çengelköy imamı ile dört kâtip ve beş câbiye ücretleri ödenmemiştir.

37 İlgili döneme ait muhasebe defterinde görevlilere ödenecek yıllık ücretler tabloda yer aldığı şekliyle kaydedildiği halde Çengelköy imamı, müteveli ve dört câbî dışında hiçbir vakıf çalışanına ödeme yapılmamıştır.

38 Arşiv kayıtlarında söz edilen vakıf görevlilerinin isimleri Ek III'te bir tablo dâhilinde verilmiştir.

39 Örneğin günlük 5,5 akçe ile bu görevi yürüten İbrahim kızı Fatma 19 Zilka'de 1209/7 Haziran 1795 tarihinde İbrahim adındaki başka bir şahıs ile görevi paylaşmak zorunda kalmış, bir süre sonra İbrahim'in ölmesiyle kendisinden alınmış olan nisf hissenin iadesi ve görevi tek başına sürdürme arzusuyla 8 Zilka'de 1216/12 Mart 1802'de müracaatta bulunarak yeni bir berat talep etmiştir (VGMA, VGM. Defter, nr.00385.0002.00018). XIX. yüzyıl ortalarına ait başka bir örnekte de 10 akçe yevmiye ile duagü olan Ayşe Sarife Hanım kendi rızasıyla görevi bırakmış, 28 Safer 1268/23 Aralık 1851 tarihinde yerine atanacak şahıs için berat talebinde bulunulmuştur (VGMA, OA, *Evkaf Tahrirat (EV.THR)*, 00320.00105).

Tablo V
Vakfın Gelirleri

Muhasebe Kaydının Ait Olduğu Dönem	Gelirler (Akçe Olarak) (XIX-XX. Yüzyıl Verileri Kuruş Olarak)							Toplam
	Çengelköy	Pendik Köyü	Gebze'deki Bağlar	Gebze'deki Öşür	Gebze'deki Dükkanların Kirası	Kutbeddin Çelebi Vakfı'ndan Gelen	Muaccele-i Vakf	
886/1481-1482 ⁴⁰	6.000	3.321	-	-	-	-	-	9.321
937/1530 ⁴¹	10.980	5.655	-	-	-	-	-	16.635
1 Cemâziyelâhır 1008-29 Şevval 1009/19 Aralık 1599-3 Mayıs 1601 ⁴²	73.343	33.333	558	860	120	-	-	108.204
1 Muharrem 1068- 30 Rebi'ülevvel 1071/9 Ekim 1657-3 Aralık 1660 ⁴³	189.000	126.000	-	-	-	-	55.000	370.000
1 Şevval 1079-30 Ramazan 1080/4 Mart 1669-21 Şubat 1670 ⁴⁴	91.300	60.000	-	-	-	-	-	151.300
1246/1831 ⁴⁵	1.200	8.000	-	-	360	200	-	9.760
10 Şevval 1247-1 Zilka'de 1249/13 Mart 1832-12 Mart 1834 ⁴⁶	1.200	8.000	-	230	18	200	-	9.648
2 Zilka'de 1249-24 Zilka'de 1251/13 Mart 1834-12 Mart 1836 ⁴⁷	1.300	10.000	-	1.212	12	200	-	12.118
10 Şevval 1247-24 Zilka'de 1251/13 Mart 1832-12 Mart 1836 ⁴⁸	2.500	18.000	-	1.225	48	400	-	22.173
1 Muharrem 1251- 30 Zilhicce 1251/29 Nisan 1835-17 Nisan 1836 ⁴⁹	650	5.000	-	182,5	12	100	526,5	7.020,5 ⁵⁰
5 Zilhicce 1252-26 Zilhicce 1254/13 Mart 1837-12 Mart 1839 ⁵¹	-	-	-	-	-	-	-	15.936

40 Ahmed Refik, "Fatih Zamanında Kocaeli", s. 30, 32.

41 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), II, Ankara 1994, s. 791.

42 BOA, TSMA. d. nr.03951.0001, v.1b.

43 BOA, MAD. d. nr.07750, s. 2.

44 BOA, TSMA. d. nr.03951.0004.00002, v.1b.

45 G. Çelik, 16-19. Yüzyıl Gebze, s. 46'da verilerin iki yıllık olduğunu belirtmiş ancak hangi yılları kapsadığını kaydetmemiştir.

46 BOA, Evkaf Defteri (EV. d), nr.09431, v.1b.

47 BOA, EV. d, nr.09431, v.3b.

48 VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 000651.00102.

49 VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 000651.00102.

50 Belirtilen toplam meblağa ilgili yıla ait 549,5 kuruşluk vakıf fazlası olarak kaydedilen miktar da dahil edilmiştir.

51 VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 000651.00103.

30 Muharrem 1258- 21 Safer 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1844 ⁵²	-	-	-	-	-	-	-	16.344
22 Safer 1260- 12 Cemâziyelâhır 1270/13 Mart 1844- 12 Mart 1854 ⁵³	-	-	-	-	-	-	-	76.380
6 Receb 1272-11 Ramazan 1278/13 Mart 1856-12 Mart 1862 ⁵⁴	12.000	36.000	3.000	3.960	72	600	12.786	67.818
12 Ramazan 1278- 18 Zilka'de 1284/13 Mart 1862-12 Mart 1868 ⁵⁵	-	-	-	-	-	-	-	55.031
19 Zilka'de 1284-10 Rebi'ülâhır 1298/13 Mart 1868-12 Mart 1881 ⁵⁶	26.000	78.000	500	660	156	-	-	104.156 ⁵⁷
19 Zilka'de 1284-1 Şa'ban 1308/13 Mart 1868-12 Mart 1891 ⁵⁸	158.654	-	-	-	3.312	1.300	-	175.910 kuruş 6 para ⁵⁹
28 Ramazan 1313-3 Zilhicce 1319/13 Mart 1896-13 Mart 1902 ⁶⁰	12.600	-	-	-	72	-	-	42.480 ⁶¹
21 Safer 1327-4 Rebi'ülâhır 1331/14 Mart 1909-13 Mart 1913 ⁶²	6.640 krş. 26 para	-	-	-	48	400	-	48.613 kuruş 9 para ⁶³

Tespit edilebilen arşiv kayıtlarına göre düzenlenen vakfın gelirlerini içeren tablodan Fazlullah Paşa tarafından başıslanan gayrimenkullerin önemli bir kısmının XX. yüzyıl başlarına kadar vakfa gelir sağlamaya devam ettiği anlaşılmaktadır. Vakfiyede yer alan 12 dükkânın zamanla sayı bakımından epeyce azaldığı⁶⁴ ancak büyük ve küçük olarak anılan iki hanın varlığı dikkat çekmektedir. Bu hanların ne zaman vakfın gelir kaynakları arasına katıldığı tespit edilememekle birlikte 1068-1071/1657-1660 yıllarına ait muhasebe bilançolarında iki han için de görevlendirilmiş olan ferraşın bulunması⁶⁵ XVII. yüzyılın ilk yarısında hanların akarâta dâhil olduğunu düşündürmektedir ki bu durum dükkânların yerini hanların aldığı ihtimalini akla getirmektedir.

52 VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 000651.00103.

53 VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 000651.00103.

54 VGMA, OA, Evkaf Muhasebe Kalemî (EV.MH), 00974.00085; 00974.00087.

55 VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 000651.00103.

56 VGMA, OA, EV.MH, 02106.00356.

57 Bu meblağa bağlardan elde edilen 500 kuruşluk aşar ile Gebze'deki arazilerden gelen 660 kuruş tutarındaki aşar dahil edilmemiş, söz konusu gelirler Maliye Hazinesi'ne aktarılmıştır.

58 VGMA, OA, Evkaf Mektubi Kalemî (EV.MKT), 01732.00120.

59 İlgili yıla ait gelirler toplamı 163.266 kuruş olduğu halde 12.644 kuruş 6 para ilavede bulunulmuştur. Eklenen bu meblağın hangi kaynaktan elde edildiğine dair bilgi bulunmamaktadır.

60 VGMA, VGM, Defter, nr.01829.0016.

61 Bu meblağa maliye hazinesinden iki taksit halinde vakfa ödenen 29.808 kuruş da dahil edilmiştir.

62 VGMA, VGM, Defter, nr.01829.0026.00037.

63 Bu meblağa önceki yıllara ait olan hayratın imarında kullanılmak üzere mahalli mal sandığında bulunan 21.932 kuruş ile maliye hazinesinden verilen 19.592 kuruş da eklenmiştir.

64 1008-1009/1599-1601 tarihli muhasebe kaydında Gebze'de bulunan üç dükkândan kira geliri elde edildiği belirtilmiştir (BOA, TSMA, d, nr.03951.0001, v.1b).

65 BOA, MAD, d, nr.07750, s. 2.

Vakfın kuruluşundan itibaren en önemli ve sürekli gelir kaynakları arasında yer alan vakıf köyler, vâkıfın çeşitli tarihlerde ve usullerde edinmiş olduğu mülklerden oluşmuştur. Her iki köy de gayrimüslim köyü olup Müslüman nüfus yok denecek kadar azdır. Fazlullah Paşa 116 nefer reayası olan Pendik köyünü İsmail oğlu Hasan'dan satın alıp zaviyesine vakfetmiştir. I. Murad tarafından Hasan'ın dedesi İbrahim Bey'e temlik edilen köyün bu özelliği II. Murad zamanında da devam etmiş, daha sonra timara verilmiştir. 6.709 akçe geliri olan köy eşkıncili olduğu için Fazlullah Paşa satın alıp vakfa bağışladıktan sonra da timar sahibine eşkınci bedeli ödemeye devam edilmiştir. Çengelköy ise 4 nefer Müslüman, 211 nefer gayrimüslim reayası ile II. Murad tarafından Fazlullah Paşa'ya temlik edilmiş ve eline mülknâme verilmiştir. Paşa 14.396 akçe geliri bulunan bu köyü de zaviyesine bağışlamıştır.⁶⁶ İlk erken tarihli bu bilgilerden sonraki tespit edilebilen diğer kayıtlar II. Mehmed dönemi sonlarına ait Kocaeli vakıf defterinde mevcut olup nüfus bilgilerinin hane olarak yazıldığı bu defterde Pendik'in 46, Çengelköy'ün 23 hane reayası olduğu belirtilmiştir.⁶⁷ Gelirlerin önceki döneme göre epeyce azaldığı görülen bu kayıtlardan yaklaşık 50, vakfın kuruluşundan da 100 yıl kadar sonrasına ait 1530 tarihli tahrir defterinde ise Çengelköy'de 5 Müslim, 70 gayrimüslim hane olduğu kaydedilmiş, 25 kişi mücerred yazılmıştır. Pendik'te de bir Müslim, 61 gayrimüslim hane bulunduğu belirtilerek 30 mücerred, 5 meremmetçi olduğu kayıtlara geçmiştir.⁶⁸

Üsküdar kazasına bağlı olan Pendik ve Çengelköy mefruzü'l-kalem ve maktuü'l-kadem minküllü'l-vücut serbest olup sınırları dahilindeki beytülmal-i amme ve hassa, aşar, bad-ı heva, cürm-i cinayet ve tapu-yı zemin gibi vergiler vakıf tarafından tahsil edilmiştir. Vakıf bu gelirlerine karşılık vakıf köyler sınırları içinde bulunan timar toprağından dolayı yukarıda belirtildiği gibi Pendik'te timar sahibine yıllık olarak 1.000, Çengelköy'de ise 3.000 akçe ödemeyi sürdürmüştür.⁶⁹ Bu meblağın daha sonraki süreçte de vakıf tarafından ödenmeye devam ettiği görülmüştür.⁷⁰

Mevcut gelir kaynakları arasında vakfa en fazla gelir sağlayan Çengelköy ve Pendik arşiv verilerinden anlaşıldığına göre iltizam yöntemiyle işletilmiştir. XVII. yüzyıl başlarına ait muhasebe kaydında ve sonraki diğer kayıtlarda köylerin iltizama verildiği, bazen ikişer mültezimin bazen de birer kişinin uhdesine bırakılarak aynı şahısların her iki köyü birden iltizamlarına aldığı saptanmıştır.⁷¹ Vakfın muhasebe verilerinin bir kısmında Çengelköy gelirleri arasında şıra rüsumu⁷² ile XIX. yüzyılda yine iltizama verilerek işletilen kantar geliri kaydına rastlanmış, Gebze'deki bağlardan elde edilen aşarın da iltizam yoluyla alındığı anlaşılmıştır.⁷³

66 VGMA, VGM. Defter, nr.00261.00075, s. 154. Pendik köyü ile ilgili olarak ayrıca bkz. VGMA, OA, EV.THR, 00322.00073.

67 Ahmed Refik, "Fatih Zamanında Kocaeli", s. 30, 32.

68 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), s. 791.

69 BOA, MAD. d. nr.07750, s. 3; nr.07766, s. 3; BOA, TSMA. D, nr.03951.0004.00002, v.2a.

70 Pendik'deki timarın malikâneye dönüştürüldüğü şeklindeki haberlerin merkeze ulaşması üzerine defterlerdeki kayıtlar incelenmiş ve eskiden olduğu gibi vakfın timar bedeli olarak mutasarrıfına 1.000 akçe ödemesi bundan fazla talep edilmemesi hakkında Üsküdar kadısına 16 Cemâziyelâhır 1130/17 Mayıs 1718 tarihli hüküm gönderilmiştir (VGMA, VGM. Defter, nr.00364.00074, s. 144).

71 1068-1071/1657-1660 yıllarına ait muhasebe defterinde Çengelköy ile Pendik'in İbrahim ve Hasan ağaların uhdesinde olduğu belirtilmiştir (BOA, MAD. d. nr.07750, s. 2). 1075-1076/1665 yılına ait defterde ise her iki köyün mülteziminin Sinan Ağa olduğu kaydedilmiştir (BOA, MAD. d. nr.07766, s. 2). Köylerin iltizama verilmesiyle ilgili olarak ayrıca bkz. BOA, TSMA. d. nr.03951.0004.00002, v.1b; BOA, EV. d. nr.09431, v.1b; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 000651.00102; *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1 (1742-1764)*, (Yay. Haz. Ahmet Tabakoğlu-Ahmet Kal'a vd.), İstanbul 1998, s. 228.

72 BOA, MAD. d. nr.07766, s. 2.

73 VGMA, VGM. Defter, nr.01829.0016; VGMA, OA, EV.MH, 00974.00085; 02106.00356; VGMA, OA, EV.MKT, 01732.00120; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 000651.00101.

Fazlullah Paşa'nın zaviye vakfına gelir sağlayan kaynaklar arasına paşanın vakfının kuruluşundan çeyrek asır kadar sonra torunu olan Kutbeddin Çelebi⁷⁴ tarafından kurulan zaviye vakfından aktarılan gelir de eklenmiştir. Zira Kutbeddin Çelebi 23 Rebi'ülevvel 863/28 Ocak 1459 tarihinde tescil ettirdiği vakfiyesiyle⁷⁵ kendi vakfının giderleri karşılandıktan sonra gelirin artması halinde vakıf fazlasının dedesi Fazlullah Paşa'nın zaviyesindeki imarete fakir-fukaranın yemek ihtiyacının karşılanması için bağışlanmasını şart koşmuştur.⁷⁶ Vakıf fazlasının miktarının belirli olmayacağı aşikâr olduğu halde XVIII. yüzyıl ortalarına ait 1162/1749 ve 1171/1758 tarihli iki arşiv kaydından Kutbeddin Çelebi Vakfı'ndan dedesinin zaviyesine aktarılanların standart hale geldiği anlaşılmaktadır. Buna göre her yıl maktu olan öşürden 40 ilâ 45 kile buğday, 45 kıyye sade yağ, 200 akçelik tuz, 800 akçelik odun ve her gün için 9 akçelik ekmek bedeli ödenmiştir.⁷⁷

XIX. yüzyılda sayılan ürünlerin yerini nakdi yardım almış, 1247-1249/1832-1834 yıllarına ait evkaf defterinde bu durum Kutbeddin Vakfı'ndan bermu'tâd altına gelen beher sene 100 guruş biçiminde ifade edilerek⁷⁸ her yıl için belirtilen miktarda düzenli ödeme yapılmıştır. Aynı yüzyıl sonlarıyla XX. yüzyıl başlarına ait muhasebe defterlerine de vakfın gelirleri arasına Kutbeddin Çelebi Vakfı'ndan yine her yıl 100 kuruş hatab bahası yani odun bedeli olarak kaydedilmiş ancak tahsil edilememiştir.⁷⁹

Vakfiye şartı gereği Fazlullah Paşa Vakfı'na yapılan bu yardımın dışında zaman zaman paşanın vakfının gelir darlığına düşmesi halinde Kutbeddin Çelebi Vakfı'ndan borç alınması yoluna gidilmiş,⁸⁰ toruna ait vakıf yedek finans kaynağı vazifesi görmüştür.

Tablo VI
Vakfın Muhasebe Verileri⁸¹

Muhasebe Kaydının Ait Olduğu Dönem	Gelir (Akçe Olarak) (XIX-XX. Yüzyıl Verileri Kuruş Olarak)	Gider (Akçe Olarak) (XIX-XX. Yüzyıl Verileri Kuruş Olarak)			Vakıf Fazlası (Akçe Olarak) (XIX-XX. Yüzyıl Verileri Kuruş Olarak)	Vakfın Borcu (Akçe Olarak) (XIX-XX. Yüzyıl Verileri Kuruş Olarak)
		Vakıf Görevlileri ve evlâd-ı vâkfa Ödenen	İmaret için Satın Alınan Zahir Bedeli	Aşure ve Helva Giderleri ile Diğer Masraflar		
1 Cemâziyelâhır 1008-29 Şevval 1009/19 Aralık 1599-3 Mayıs 1601 ⁸²	108.204	45.900	29.204	19.805	13.304	-
1 Muharrem 1068-30 Rebi'ülevvel 1071/9 Ekim 1657-3 Aralık 1660 ⁸³	383.071 ⁸⁴	252.720	103.348	25.792	1.211	-
1 Rebi'ülâhır 1071-30 Rebi'ülevvel 1073/4 Aralık 1660-12 Kasım 1662 ⁸⁵	241.211	155.520	69.116	14.780	1.795	-
1 Rebi'ülâhır 1073-29 Şa'ban 1074/13 Kasım 1662-27 Mart 1664 ⁸⁶	156.995	111.980	36.099	8.340	576	-

74 *Dünden-Yarına Gebze*, s. 142'de Kutbeddin Çelebi'nin babasının Kemalettin Bey olduğu belirtilmiştir. Oysa Kutbeddin Çelebi'nin vakfiyesinde "Mevlâna Hoca Fazlullah oğlu Mevlâna İsmail mahdumu Mevlâna Kutbeddin" biçiminde geçmekte olup babasının İsmail Bey olduğu ifade edilmiştir (VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr.747, s. 111).

75 Kutbeddin Çelebi'ye ait vakfiyenin orijinali için bkz. Ek IV.

76 VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr.747, s. 111-112. Ayrıca bkz. VGMA, *VGM. Defter*, nr.00261.00075.

77 VGMA, *VGM. Defter*, nr.00793.00045; nr.00795.00018.

78 BOA, *EV. d.* nr.09431, v.1b. Ayrıca bkz. VGMA, OA, *EV.MH.* 00974.00085; 02106.00356; VGMA, OA, *EV.MKT. CHT*, 000651.00102; VGMA, OA, *EV.MKT.* 01732.00120.

79 VGMA, *VGM. Defter*, nr.01829.0016; nr.01829.0026.00037; VGMA, OA, *EV.MKT.CHT*, 00651.00101.

80 1008-1009/1599-1601 yıllarına ait muhasebe defterine Kutbeddin Çelebi Vakfı'ndan 1.576 akçe borç alındığı kaydedilmiştir (BOA, *T SMA. d.* nr.03951.0001, v.1b).

81 Vakfın muhasebe bilançolarını içeren arşiv kayıtlarının bazılarında hesaplamalarda yanlışlıklar yapıldığı tespit edilmiş ancak doğru sonuçları yazmak yerine belge ve defterlere sadık kalınmıştır.

82 BOA, *T SMA. d.* nr.03951.0001, v.1b-2b.

83 BOA, *MAD. d.* nr.07750, s. 2, 4.

84 İlgili döneme ait bu meblağa önceki yıllarda tahsil edilemeyip bakaya kalanlar da dâhil edilmiştir.

85 BOA, *T SMA. d.* nr.07541.0001, v.1b.

86 BOA, *T SMA. d.* nr.03951.0002, v.1b.

1 Ramazan 1074-29 Şa'ban 1075/28 Mart 1664-17 Mart 1665 ⁸⁷	111.576	79.200	23.240	8.910	246	-
1 Şevval 1079-30 Ramazan 1080/4 Mart 1669-21 Şubat 1670 ⁸⁸	151.300	86.260	35.100	22.560	380	-
1 Muharrem 1089-30 Muharrem 1090/23 Şubat 1678-13 Mart 1679 ⁸⁹	175.000	95.490	43.970	16.120	19.420	-
28 Muharrem 1090-8 Safer 1091/11 Mart 1679-10 Mart 1680 ⁹⁰	172.400	88.550	54.545		29.326	-
1 Safer 1093-30 Muharrem 1097/9 Şubat 1682-27Aralık 1685 ⁹¹	635.663	368.640	145.815	116.537	4.671	-
1246/1831 ⁹²	9.760	10.966		-	206	-
10 Şevval 1247-1 Zilka'de 1249/13 Mart 1832-12 Mart 1834 ⁹³	9.648	-	10.846	3.237	-	4.435
2 Zilka'de 1249-24 Zilka'de 1251/13 Mart 1834-12 Mart 1836 ⁹⁴	12.118	-	12.569	2.717	-	3.168
10 Şevval 1247-24 Zilka'de 1251/13 Mart 1832-12 Mart 1836 ⁹⁵	22.173	-	23.615	6.592	-	9.001
1 Muharrem 1251-30 Zilhicce 1251/29 Nisan 1835-17 Nisan 1836 ⁹⁶	7.020,5	-	15.965		-	8.944
5 Zilhicce 1252-26 Zilhicce 1254/13 Mart 1837-12 Mart 1839 ⁹⁷	15.936	-	23.433,5		-	7.497,5
30 Muharrem 1258-21 Safer 1260/13 Mart 1842-12 Mart 1844 ⁹⁸	16.344	-	16.561		-	216
22 Safer 1260-12 Cemâziyelâhır 1270/13 Mart 1844-12 Mart 1854 ⁹⁹	76.380	-	71.913		4.466	-
6 Receb 1272-11 Ramazan 1278/13 Mart 1856-12 Mart 1862 ¹⁰⁰	67.818	6.174	66.888		-	5.244
12 Ramazan 1278-18 Zilka'de 1284/13 Mart 1862-12 Mart 1868 ¹⁰¹	55.031	-	42.387		12.644	-
19 Zilka'de 1284-10 Rebi'ülâhır 1298/13 Mart 1868-12 Mart 1881 ¹⁰²	104.156	24.852	79.399,5		-	95,5
19 Zilka'de 1284-1 Şa'ban 1308/13 Mart 1868-12 Mart 1891 ¹⁰³	175.910 kuruş 6 para	40.491,5	135.286		132 kuruş 26 para	-
28 Ramazan 1313-3 Zilhicce 1319/13 Mart 1896-13 Mart 1902 ¹⁰⁴	42.480	564	29.729		12.187	-
21 Safer 1327-4 Rebi'ülâhır 1331/14 Mart 1909-13 Mart 1913 ¹⁰⁵	48.613 kuruş 9 para	408	20		-	-

Yukarıda kısaca gelirleri hakkında bilgi verilen vakfın bu bölümde de tablodaki verilere dayalı olarak giderleri anlatılmaya çalışılmıştır ki tabloya göre üç ana başlıkta toplanan masraflardan 12 ilâ 19 kişi arasında dönemlere göre değişen sayıdaki vakıf görevlileriyle vakıftan tahsisat alanlara önceki bölümde değinildiği için diğer harcama kalemlerine yer verilmiştir. Aşağıda zaviye imaretinde pişen yemek için satın alınan malzeme ile miktarlarını ve bedellerini içeren bir tablo düzenlenmiş, örnek olması ve fikir vermesi açısından bazı muhasebe defterlerindeki veriler bu tabloda gösterilmiştir.

87 BOA, TSMA, d, nr.03951.0003, v.1b.

88 BOA, TSMA, d, nr.03951.0004.00001, v.1a; nr.03951.0004.00002, v.1b-2a.

89 BOA, TSMA, d, nr.03951.0005, v.1b.

90 BOA, TSMA, d, nr.07602.0001, v.1b.

91 BOA, TSMA, d, nr.07541.0002, v.1b.

92 G. Çelik, 16-19. *Yüzyıl Gebze*, s. 45'te verilerin iki yıllık olduğunu ifade etmesine rağmen hangi yıllara ait olduğunu belirtmemiştir.

93 BOA, EV, d, nr.09431, v.1b-2b.

94 BOA, EV, d, nr.09431, v.3b-4b.

95 VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 000651.00102.

96 VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 000651.00102; 000651.00103.

97 VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 000651.00103.

98 VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 000651.00103.

99 VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 000651.00103.

100 VGMA, OA, EV.MH, 00974.00085; 00974.00086; 00974.00087.

101 VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 000651.00103.

102 VGMA, OA, EV.MH, 02106.00356.

103 VGMA, OA, EV.MKT, 01732.00120.

104 VGMA, VGM, Defter, nr.01829.0016.

105 VGMA, VGM, Defter, nr.01829.0026.00037.

Tablo VII
İmarat İçin Satın Alınanlar

Muhasebe Kaydının Alt Olduğu Dönem	Harcama Kalemi (Akçe Olarak) (XIX-XX. Yüzyıl Verileri Kuruluş Olarak)																						
	Un		Buğday		Sade Yağ/ Zeytin Yağı		Bal		Pirinç		Susam Yağı		Ekmeç		Koyun Eti		Nohut		Tuz		Oğun		
	Kile	Bedeli	Kile	Bedeli	Kıyye	Bedeli	Kıyye	Bedeli	Kıyye	Kile	Bedeli	Kıyye	Bedeli	Günlük	Bedeli	Kıyye	Bedeli	Kıyye	Kile	Bedeli	Çeki	Bedeli	
1 Muharrem 1068-30 Rebi'ülevvel 1071/9 Ekim 1657-3 Aralık 1660 ¹⁰⁶	14	1.450	?	8.870	340	9.534	480	?	52	4.460	?	424	?	20	23.400	?	?	?	?	?	?	?	12.200
1 Şevval 1079-30 Ramazan 1080/4 Mart 1669-21 Şubat 1670 ¹⁰⁷	-	-	180	15.300 +3.500	115	3.450	-	-	-	-	-	-	-	20	7.200	-	-	-	-	-	250	-	-
1246/ 1831 ¹⁰⁸	-	216	-	5.040	-	1.980	-	1.530	-	1.000	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	-	720
10 Şevval 1247-1 Zilka'de 1249/13 Mart 1832-12 Mart 1834 ¹⁰⁹	12	216	360	5.040	360	1.980	360	1.530	50	1.000	-	-	-	-	-	80	176	6	-	-	-	90	720
10 Şevval 1247-24 Zilka'de 1251/13 Mart 1832-12 Mart 1836 ¹¹⁰	-	444	-	11.520	720	3.870	-	3.150	100	2.250	-	-	-	-	-	-	360	-	-	-	-	-	1.440
6 Receb 1272-11 Ramazan 1278/13 Mart 1856-12 Mart 1862 ¹¹¹	36	1.440	480	?	360/ 12	6.480 /96	540	3.240	-	-	-	-	-	-	-	108	530	90	12	84	60	900	
19 Zilka'de 1284-10 Rebi'ülevvel 1298/13 Mart 1868-12 Mart 1881 ¹¹²	78	3.360	1.040	26.000	780/ 312	8.360 /182	1.170	7.020	325	13.000	-	-	-	-	-	230	1.166	234	26	520	130	1.950	
28 Ramazan 1313-3 Zilhicce 1319/13 Mart 1896-13 Mart 1902 ¹¹³	-	-	-	-	-	3.168/ 2.010	-	-	-	3.240	-	-	-	-	10.710	-	4.542	-	-	144	-	-	816

106 BOA, MAD. d. nr.07750, s. 2, 3.

107 BOA, TSMA d. nr.03951.0004.00002, v.2a.

108 G. Çelik, 16-19. Yüzyıl Gebze, s. 46'da verilerin iki yıllık olduğunu belirtmiş ancak hangi dönemleri kapsadığını kaydetmemiştir.

109 BOA, EV. d. nr.09431, v.2a-2b.

110 VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 000651.00102.

111 VGMA, OA, EV.MH. 00974.00086.

112 VGMA, OA, EV.MH. 02106.00356.

113 VGMA, VGM. Defter, nr.01829.0016.

Yukarıdaki tabloya yansıyan imarete pişirilen yiyecekler için satın alınan gıda maddeleri ve odun dışında başka harcamalar da yapılmış, bunlar vakfın muhasebe verilerini içeren tabloda diğer masraflar olarak gruplandırılmıştır. Her biri hakkında uzun uzadıya bilgi vermenin gerekli görülmediği bu grupta yer alan harcamalar arasında Muharrem ayında yapılan aşure, kandil geceleriyle bayramlara özel hazırlanan helva, aydınlatmada kullanılan mum giderleri sayılabilir. Yine imaret için alınan şeker, biber, safran, kahve, gaz gibi ihtiyaç maddeleriyle Çengelköy ve Pendik'in timar bedelleri, İstanbul-Gebze arası zahirenin denizden nakli nedeniyle ödenen gemi ücreti, ihtiyaç maddelerinin karadan nakledilmesi halinde verilen araba bedeli yani nakliyat giderleri hep bu başlık altında değerlendirilmiştir. Burada sayılanlar hemen hemen bütün kayıtlarda yer almış, bazı belge ve defterlere yufka, buğday dökme, hamaliye ve kantariye ücretleri eklenmiş, imarete kullanılan bakır kapların kalay giderleri, kova, kanca gibi ihtiyaca binaen alınanlar, İstanbul gümrüğü kâtibi ile bekçisine yapılan ödemeler, okunan mevlüdlar için harcananlar, buhur, bal mumu, kömür masrafları gibi harcamalar da ilave edilmiştir.¹¹⁴

Tüm bu giderlerin dışında gerek hayratın gerekse gayrimenkullerin tamir masrafları aynı grup içerisinde gösterilmiştir. XV. yüzyıldan XX. yüzyıl başlarına kadar faaliyetlerini sürdüren vakfa ait binaların geçirdiği onarımlar ve yapılan harcamalar aşağıdaki tabloda ayrıca belirtilmiştir.

Tablo VIII
Vakfa Ait Yapıların Onarım Verileri

Onarımın Yapıldığı Dönem	Onarım Gören Bina	Yapılan Masraf (Akçe Olarak) (XIX-XX. Yüzyıl Verileri Kuruş Olarak)	Toplam (Akçe Olarak) (XIX-XX. Yüzyıl Verileri Kuruş Olarak)
1 Muharrem 1068-30 Rebi'ülevvel 1071/9 Ekim 1657-3 Aralık 1660 ¹¹⁵	Zaviye	450	2.577
	Büyük Han	645	
	Küçük Han	832	
	Odun Ambarı	450	
	Türbe	200	
1 Şeval 1079-30 Ramazan 1080/4 Mart 1669-21 Şubat 1670 ¹¹⁶	Kaydedilmemiş	1.350	1.350
1 Safer 1093-30 Muharrem 1097/9 Şubat 1682-27Aralık 1685 ¹¹⁷	Türbe, İmaret, Han ve Tabhane	41.500	41.500
10 Şeval 1247-1 Zilka'de 1249/13 Mart 1832-12 Mart 1834 ¹¹⁸	İmaret	950	950
2 Zilka'de 1249-24 Zilka'de 1251/13 Mart 1834-12 Mart 1836 ¹¹⁹	Tekke	430	430
1 Muharrem 1251-30 Zilhicce 1251/29 Nisan 1835-17 Nisan 1836 ¹²⁰	İmaret	950	1.380
	Tekke	430	
6 Receb 1272-11 Ramazan 1278/13 Mart 1856-12 Mart 186 ¹²¹	Zaviye ve İmaret	37.000	37.000

¹¹⁴ BOA, MAD. d, nr.07750, s. 3; BOA, TSMA. d, nr.03951.0003, v.1b; nr. 03951.0004.00001, v.1a; nr.03951.0004.00002, v.2a; nr.07541.0001, v.1b; nr.07602.0001, v.1b; BOA, EV. d, nr.09431, v.2b; VGMA, VGM. Defter, nr.01829.0016; VGMA, OA, EV.MKT, 01732.00120; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 000651.00102; G. Çelik, 16-19. *Yüzyıl Gebze*, s. 46.

¹¹⁵ BOA, MAD. d, nr.07750, s. 3.

¹¹⁶ BOA, TSMA. d, nr.03951.0004.00002, v.2a.

¹¹⁷ BOA, TSMA. d, nr.07541.0002, v.1b.

¹¹⁸ BOA, EV. d, nr.09431, v.2b.

¹¹⁹ BOA, EV. d, nr.09431, v.4b.

¹²⁰ VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 000651.00102.

¹²¹ VGMA, OA, EV.MH, 00974.00086.

XVII. ve XIX. yüzyılda yapılan tamiratları içeren yukarıdaki tabloda yer alan verilerin dışında bazı arşiv kayıtlarında XVIII. yüzyıla ait onarım bilgilerine de rastlanmıştır. Uzun süredir harap halde olan zaviyenin tamiri için birçok defa girişimde bulunulduğu bu kayıtlardan anlaşılmaktadır. Zira bu dönemde imaret işlevine devam ettiği halde zaviye atıl durumda kalmış sadece vakıf gelirinden günlük iki akçe ödenen zaviyedarın ikamet ettiği bir yer halini almıştır. Vakıf gelirlerinin giderleri karşılayamaması ve vakfın borçlu olarak faaliyetlerini sürdürmesi nedeniyle tamir için tahsisat ayrılamamıştır.¹²²

Hayratın tamire muhtaç durumu XIX. yüzyıl ortalarına ait arşiv kayıtlarına da yansımıştır. Medrese olarak ifade edilen zaviyenin saman ile dolu olduğu, türbenin harap durumda bulunduğu belgelerde anlatılmış, dönemin mütevellisi Kavvac oğlu Mustafa'nın vakıf gelirini kendisi için kullanması nedeniyle yaşandığı belirtilen bu duruma çare aranmıştır.¹²³ Yapılan tahkikat sonucunda türbe harap olduğu halde zaviyenin saman ile dolu olmadığı, imaretin faaliyetini sürdürmediği sadece Ramazan ayında ve bayramlarda pilav, zerde pişirilerek ikram edilen bir yer haline geldiği, mütevellinin zimmetinde vakfa ait meblağın bulunduğu anlaşılmıştır.¹²⁴

Zimmette kalan vakıf parasının tahsil edilip edilmediği bilinmemekle beraber yüzyılın sonlarına doğru zaviyenin tamiri tekrar gündeme gelmiş, keşfi yapılarak 11.800 kuruşa mâl olacağı belirlenmiştir. Avadis Kalfa tarafından yapılacak olan tamirin giderlerinin Çengelköy'ün kantar rüsumu ile Evkaf Hazinesi'nde olan vakfa ait paradan karşılanması kararlaştırılmıştır.¹²⁵ Bu tamiratın yapılmış olması kuvvetle muhtemeldir ki 1891 yılında zaviye ve imaretin mamur durumda olduğu, yolcu ve misafirlere her hafta Pazartesi geceleri yemek verildiği ve bir mütevellî vekili tarafından idare edildiği anlaşılmaktadır.¹²⁶

Hayratın tamiri ile ilgili tespit edilebilen son veri 1894 İstanbul depremi sonrasına aittir. Bu depremde büyük zarar gördüğü anlaşılan zaviyenin tamiri için tekrar keşif yapılmış, ancak imaret ve türbenin büyük hasar görmesi nedeniyle tamamen yıkılarak yeniden inşası kararlaştırılmıştır. Bu inşaatın 85.285 kuruşa mâl olacağı hesap edilmekle birlikte bundan sonraki gelişmelere dair veri bulunmadığından akıbeti saptanamamıştır.¹²⁷

Ancak XX. yüzyıl başlarına ait muhasebe kayıtlarından imaretin faaliyetlerini sürdürdüğü anlaşıldığından inşaatın yapılmış olduğu tahmin edilmektedir.

Gebze'deki hayratın dışında vakfın tamire muhtaç olan gayrimenkullerinin onarımına da zaman zaman vakıf gelirinden tahsisat ayrılmıştır. Nitekim 1884 yılında Çengelköy'deki iskelenin kayıklarla nakliyatın mümkün olamayacağı derecede harap olması nedeniyle tamiri konusu gündeme gelmiştir. Köyün kabristanından daha önce kesilmiş olan 500 kuruş değerindeki servi ağaçlarının bu iş için kullanılması, yeterli gelmemesi halinde daha fazla ağaç kesilmemesi düşüncesiyle köylülerden maddi destek sağlanması uygun görülmüştür.¹²⁸

Vakfın Gelir Kaynaklarına Yapılan Müdahaleler

Fazlullah Paşa'nın Gebze'deki zaviye ve imareti için bağışladığı gelir kaynaklarına tarihî süreç içerisinde zaman zaman bazı müdahaleler söz konusu olmuştur. Daha çok XVIII. yüzyılda ortaya çıkan ve vakıf köyler üzerinde yoğunlaşan bu müdahaleler idari, mali ve adli bazı gerekçeler ileri sürülerek gerçekleştirilmiştir.

122 1197/1783 ve 1199/1785 yıllarındaki mevcut durumu anlatan kayıtlar için bkz. VGMA, *VGM. Defter*, nr.00261.00097, s. 196; nr.00370.00099, s. 189; nr.00802.00035, s. 64; nr.00802.00061.

123 1265/1849 yılındaki bu durum için bkz. VGMA, *OA, EV.THR*, 00196.00124; 00196.00125.

124 VGMA, *OA, EV.THR*, 00237.00065.

125 BOA, *İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD)*, 00060.003462.001; 00060.003462.002.

126 VGMA, *OA, EV.MKT*, 01132.00122.

127 VGMA, *OA, EV.MKT*, 02134.00086.

128 VGMA, *OA, Evkaf Idare Meclisi (EV.IDM)*, 00043.00005; VGMA, *OA, EV.MH*, 02352.00356.

Vakıf köyler serbest olmasına rağmen özellikle vergisel problemlerle sürekli karşı karşıya kalmıştır. Bunların bir kısmı merkezî idarecilerin haksız müdahalelerinden kaynaklanmaktadır. Merkezî idarecilerin müdahalelerine her iki vakıf köyde de rastlanmaktadır. Nitekim Çengelköy'ün fıçı-yıhamr vergisi vakfa gelir olarak kaydedilmesine rağmen 1689 yılında hamr eminleri kanunsuz ve haksız bir şekilde bu gelire el koymuştur. Vakıf gelirlerinin azalmasına ve reayanın etrafa dağılmasına yol açan bu durum karşısında merkezî idare, gelirin vakfa ait olduğu ve müdahalenin önlenmesi konusunda görevlileri harekete geçirmiştir.¹²⁹ Vergi ile ilgili bir başka haksız uygulamayı Pendik köyünde görmek mümkündür. 1763 yılında köyün vakıf reayası tasarruflarında olan bağ, bahçe, bostan ve tarla gibi ekili yerlerden elde ettikleri mahsulün öşürlerini evkaf zabitlerine ödeyip geri kalanını satmak üzere kayıklarıyla İstanbul'a getirdikleri zaman meyve gümrükçüleri, ihtisap ağası ve yasakçıların vergi talebiyle karşılaşmışlardır. Bunun üzerine hükümet bu gibi mükerrer vergi taleplerinin kanunsuz olduğunu ve önlenmesini belirten bir fermanı ilgililere göndermiştir.¹³⁰

Bunun dışında mahalli idareciler de vakıf mallarına ve reayasına çeşitli yöntemlerle zarar vermişlerdir. Vakıf köylerin serbest oluşunu dikkate almadan yapılan bu girişimlerden biri Üsküdar beytülmal emini ile ilgilidir. Emin daha önce de vakıf arazilerinden elde edilen gelirlere müdahale ederek vakfı zarara uğratmış ve merkezî idare tarafından ikaz edilmiştir. Ancak eminin girişimlerini devam ettirmesi üzerine merkezî idare 1750 yılında bir fermanla duruma el koymuş ve vakfın serbest oluşunu tekrar hatırlatmıştır.¹³¹ Hükümet vakıf köylerin serbest oluşuna sürekli dikkat çekmek zorunda kalmış; zira vakıf köylerin serbestlik durumu devamlı olarak göz ardı edilmiştir.

Serbestnâme gereğince vakıf reayasının adlî olaylarının icrası vakıf zabitanın görevi iken bu durum da ihlal edilmiş, reaya diğer görevlilerin baskısına maruz kalmıştır. Özellikle 1763 yılında Çengelköy'e beylerbeyi, kule bahçesi ustaları, bölükbaşılar ve bostanî hasekileri çeşitli bahanelerle müdahale ederek reyadan bazılarını yakalayarak zincire vurmuşlardır.¹³² Hatta bu müdahaleler sırasında kule bahçesi ustaları, köydeki kireçhaneye gelen odunu kendileri tarttırıp kantar resmini almak suretiyle vakıf gelirlerine zarar vermişlerdir. Mahkemeye intikal eden olay sonrası hükümet Çengelköy'ün serbest oluşuna bir kez daha vurgu yaparak kantar resminin vakfa ait olduğunu ifade etmiştir. Bununla birlikte bu müdahalelerin sonraki dönemde de devam ettiği, bu kez kantar eminlerinin kantar resmine el koydukları görülmektedir. Hükümet kantar eminlerinin haksız müdahalesi karşısında sorunun çözümü için ilgilileri harekete geçirmiştir.¹³³

Mahalli idarecilerin vakıf köyleri üzerinde oluşturduğu baskıya bir başka örnek olarak Pendik köyünde sakin kocabaşı verilebilir. Kocabaşı 1763 yılında vakıf reayasının kendisine tabi olması için türlü faaliyetlerde bulunmuş, reayanın ve voyvodanın işlerine müdahale ederek vakıf gelirlerinin azalmasına yol açmıştır. Daha önce kadı tarafından uyarılmasına rağmen faaliyetlerine devam eden kocabaşının cezalandırılması için Kartal naibine ve Pendik voyvodasına emir gönderilmiştir.¹³⁴

1764 yılında ise bu kez mimar halifeleri evlerini tamir eden vakıf reayası üzerinde baskı oluşturup tamirata engel olmuşlardır. Oysa serbestnâmenin bir gereği olarak vakıf reayası küçük tamiratları kadı ve vakıf zabitanın denetiminde kendisi yapabilmekteydi. Hükümet

129 VGMA, *VGM. Defter*, nr.00341.00092, s. 336-337.

130 VGMA, *VGM. Defter*, nr.00333.00203, s. 281.

131 VGMA, *VGM. Defter*, nr.00344.00105, s. 233.

132 VGMA, *VGM. Defter*, nr.00333.00011-3, s. 191.

133 Hüküm yarım olmakla birlikte defterde yer alan önceki hükümlerden hareketle XIX. yüzyıla ait olduğu anlaşılmaktadır (VGMA, *VGM. Defter*, nr.00979.00094, s. 63).

134 VGMA, *VGM. Defter*, nr.00334.00074-2, s. 99.

vakıf mütevellisinin şikâyeti üzerine konu hakkında Üsküdar kadısını bilgilendirmiş ve müdahalenin önlenmesini istemiştir.¹³⁵

Vakıf işlerine müdahale eden bir başka kesim bölgenin ayan ve eşrafından olanlardır. Normal şartlarda vakfın bütün işlerinin yürütülmesinde müteveli yetkili olduğu gibi vakfi ilgilendiren davalar da Haremeyn müfettişi veya taşradaki vekilleri tarafından görülmekte idi. Dolayısıyla kadı ve naiplerin vakıf davalarını görme yetkileri yoktu. Ancak zaman zaman bölgedeki ayanların ve diğer kişilerin vakıf davalarına müdahil oldukları tespit edilmektedir. Vakfın işleyişinin bozulmasına yol açan bu durum karşısında merkezî idare taşrada davaların Haremeyn müfettişi vekillerince görülmesini bunun mümkün olmadığı durumlarda davanın İstanbul'da Haremeyn müfettişine havale edilmesini emretmiştir.¹³⁶

Yine bölgenin nüfuzlu kişileri vakıfla ilgili işleri kendi menfaatleri doğrultusunda yönlendirmekten çekinmemişlerdir. Vakıf köylerindeki arazinin ferağ ve intikal işlerini düzenleme yetkisi vekillerde olup temessükleri de vakıflar tarafından verilmekteydi. Ancak bu uygulama XIX. yüzyılda vakıf reayasından bazı kişilerin suiistimaline uğramış ve tasarruflarındaki araziye sahiplenerek sadece hüccetle ferağ ve intikal işlerini takip etmeye başlamışlar, meclis üyelerinden bazı kişilerin de desteğini almışlardır. Bu durumda vakfın gelir kaybına uğradığı görülmektedir. Zira vakıf, arazilerin ferağ ve intikal harçlarından mahrum olduğu gibi mahsulün muaccelatını da tahsil edememiştir. Hükümet bu konuda yetkili evkaf müdürlerine talimat vermiş, ferağ ve intikalin eskiden olduğu gibi uygulanmasını ve meclisin de buna yardımcı olması gerektiğini belirtmiştir.¹³⁷

Nüfuzlu kişiler dışında sıradan reaya da vakıf gelirleri üzerinde hak iddia etmiştir. Şöyle ki vakıf köylerin otlak ve kışlağı vakfa ait olup mültezimler vasıtasıyla koyun yetiştiricilerine kiralanmakta, otlak ve kışlak resmi adı altında bir vergi tahsil edilmekteydi. Ancak vakıf köylerde bağ ve bahçesi bulunan çevre köy reayası bu vergilerin kendilerine ait olduğu iddiasıyla otlak ve kışlağı kiralayan kişilerin koyunlarını otlatmasına engel olmuştur.

Olayın mahkemeye intikal etmesi üzerine dava vakıf köylere dışarıdan yapılan müdahalenin önlenmesi ve koyun yetiştiricilerinin buradaki bağ ve bahçelere zarar vermemesi şeklinde verilen kararlar sonuçlanmıştır.¹³⁸

Vakıf görevlileri de reaya üzerinde baskı kurarak haksız yere para tahsil etme yoluna gitmiştir. 1767 yılında Pendik köyünü iltizama alan Mehmed aynı zamanda köyün subaşı ve vakfın kâtibi olup reyanın ödediği vergilere kanaat etmeyerek cerime vs. gibi isimlerle çeşitli masraflar ortaya çıkarmış ve reyadan tahsil etmiştir. Vakıf reayasının şikâyeti üzerine olay mahkemeye intikal etmiş, dava sonucunda subaşının mültezimliği sona erdirildiği gibi vakıfla bağlantısı kesilmiştir. Reyadan tahsil edilen paranın da iadesine karar verilmiştir.¹³⁹

Başka bir vakfın idarecisi olduğu halde Fazlullah Paşa Vakfı'nın gelir kaynaklarına zarar veren bazı görevliler de bulunmaktadır. Bu sorun daha çok Kutbeddin Çelebi Vakfı'nın mütevellilerinden kaynaklanmaktadır. Bu vakıftan yukarıda söz edildiği gibi -vâkıfın şartı gereğince- Fazlullah Paşa zaviyesi için her yıl belirli bir tahsisat ayrılmıştır. Ancak XVIII. yüzyılın ortalarında bu tahsisatın vakfa intikalinde bazı sorunlar ortaya çıkmıştır. Vakıf mütevellileri bu meblağı ödemeye yanaşmadıkları gibi önceki yıllara ait olanları da muhasebe

135 VGMA, *VGM. Defter*, nr.00334.00098-2, s. 152.

136 1175/1762 ve 1177/1764 tarihli konuyla ilgili iki farklı hüküm için bkz. VGMA, *VGM. Defter*, nr.00333.00011-2, s. 51; nr.00334.00098, s. 138.

137 24 Rebi'ülevvel 1267/27 Ocak 1851 tarihli karar için bkz. VGMA, *OA, EV.THR*, 00286.00017.

138 Pendik köyünde sakin koyun yetiştiricisi bir zimminin Dolayobası köy halkından şikâyetini mahkemeye taşıması ve verilen karar hakkında 1 Cemâziyelâhır 1177/7 Aralık 1763 tarihinde Kartal naibine gönderilen hüküm için bkz. VGMA, *VGM. Defter*, nr.00334.00074, s. 97.

139 VGMA, *VGM. Defter*, nr.00336.00105-3, s. 345-346.

defterlerinde masraf olarak kaydedip zimmetlerine geçirmişlerdir. Darüssaade ağasının girişimi üzerine tahsisatın mütevelliden tahsil edilerek ilgili vakfa teslimi konusunda Gebze naibine bilgi verilmiştir.¹⁴⁰

Bunların dışında vakıf reayasından kaynaklanan bazı sorunlar da söz konusu olmuştur. Vakıf reyası bir kısım vergileri ödemekten kaçındığı gibi vakfiye şartları dışında çeşitli girişimlerde de bulunmuştur. Mesela vakfa gelir olarak kaydedilen öşür vergisinin tahsilinde türlü itirazlar yükselmiştir. 1717 yılında Çengelköy'de bağ, bahçe, bostan gibi çeşitli arazileri işleten vakıf reayasından öşür talep edildiğinde mukataaya tabi olduklarını ifade ederek vergiyi ödemek istememişlerdir. Oysa öşür mukataa muadili olmayıp reaya bu vergiyi vakfa ödemekle yükümlüydü. Vakıf gelirlerinin zarara uğramaması için devlet vakıf toprakların 20-30 yıldan beri yapılmayan tahririnin yapılmasını emredip bu tahrirde öşrün mukataaya muadil tutulmasını ya da öşrün eskiden olduğu gibi vakıf adına tahsil edilmesini istemiştir.¹⁴¹

Ayrıca vakfiye şartları gereğince her iki köy arazisinde tarla ve bostan tasarruf edenlerin bu araziler üzerine bağ ve ağaç dikmesi, ev inşa etmesi yasaklanmıştır.¹⁴²

Yasağa uyulmaması halinde müteveli vasıtasıyla inşa edilen evlerin yıktırılması ve tarlaların bir başkasına verilmesi söz konusudur. Bundan başka ekili arazilerin mütevellinin izni olmadan bir başkasına intikal ettirilmesi de mümkün değildi. Aksi halde mütevelliler tarafından araziler geri alınabilecekti. Bu tedbirler kuşkusuz vakıf gelirlerinin korunmasına yönelik olduğu gibi Osmanlı toprak sisteminin bir gereği olarak ekili arazilerin aslî fonksiyonları doğrultusunda kullanılmasının bir sonucu olarak görülmelidir.¹⁴³ Vakfiyedeki şartlar son derece açık olmasına rağmen vakıf araziler üzerine dikilen bağlardan dolayı mirasçılardan mülkiyet iddiasında buldukları görülmektedir. Nitekim 1768 yılında Pendik köyündeki iki adet tarlayı tasarruf eden Kalyoncu Mehmed'in ölümü üzerine tarlalar küçük oğluna intikal etmiş, ancak onun da ölümü üzerine tarlalara vakıf tarafından el koyulmuştur. Bununla birlikte yakınları durumu kabul etmeyip tarlalara dikilen bağların kendi mülkleri olduğu iddiasıyla olayı mahkemeye taşımışlardır. Mahkeme mütevellinin izni alınmadan dikilen bağların vakfiye şartlarına aykırı olduğundan bahisle bunların kaldırılması dolayısıyla mülkiyet iddiasının geçersizliği yönünde karar vermiştir.¹⁴⁴

Vakıf reyasını ilgilendiren bir başka konu vergilerin tevzii ve tahsili hakkında diğer vakıf reayasının baskısına maruz kalmasıdır. Özellikle dışarıdan yapılan müdahaleler sonucu reyanın ödeme gücünü aşan vergi talepleri vakıf reayasının etrafa dağılmasına dolayısıyla vakıf gelirlerinin azalmasına yol açmıştır. Pendik vakıf reyası 1785 yılında bu türden haksız bir müdahale ile karşılaşmış, Kartal ahalisinin baskısına maruz kalmıştır. Her iki köy de otlak emini ocaklığı olup avarızları karşılığında her yıl belirli bir meblağı otlak eminine ödemekle mükellefti. Kartal köyünün ödemekle mükellef olduğu verginin bir kısmını daha fakir olan Pendik köyünden tahsil etmeye çalışması, reyanın etrafa dağılmasına zemin hazırlamıştır. Hükümetin olaydan haberdar olması üzerine Pendik vakıf reayasının mali yeterliliğine göre vergilerini ödemesi ve dışarıdan yapılan müdahalenin önlenmesi yönünde karar verilmiştir.¹⁴⁵

140 1162/1749 ve 1171/1758 tarihli konuyla ilgili iki farklı hüküm için bkz. VGMA, *VGM. Defter*, nr.00793.00045, s. 87; nr.00795.00018, s. 42.

141 VGMA, *VGM. Defter*, nr.00364.00035, s. 67.

142 VGMA, *VGM. Defter*, nr.00762.00248, s. 232.

143 Çengelköy'deki vakıf arazilerin tasarrufu ile ilgili olarak Asitane kaymakamına ve Üsküdar kadısına gönderilen 22 Cemâziyelâhır 1130/23 Mayıs 1718 tarihli hüküm için bkz. VGMA, *VGM. Defter*, nr.00364.00076, s. 148.

144 VGMA, *VGM. Defter*, nr.00357.00003, s. 7.

145 BOA, *C.EV.*, 23349.

Vakıf köylerin yanı sıra Gebze'de bulunan vakıf araziler üzerine de vakfiye şartları dışında çeşitli binalar inşa edilmiş¹⁴⁶ hatta bu araziler başta askeri görevliler olmak üzere bazı şahısların eline geçmiştir. Vakıf gelirlerinin azalmasına yol açan bu gelişme üzerine defterhanedeki ve vakfiyedeki kayıtlar kontrol edilerek vakfın sahip olduğu arazilerin sınırları belirlenmeye çalışılmıştır. Kadı aracılığıyla başlatılan bu girişimde arazilerin bulunduğu yerde ikamet eden kişilere de müracaat edilerek vakıf arazilerin tespiti için çaba harcanmıştır. Ayrıca arazilere dışarıdan yapılan müdahalelerin önlenmesi amacıyla ilgililere emir verilerek vakfın gelir kaynaklarının korunmasına büyük hassasiyet gösterilmiştir.¹⁴⁷ Bununla birlikte XVIII. yüzyılın sonlarına doğru Gebze menzilcisi zaviyeyi harap hale getirdiği gibi vakfın gayrimenkullerini ve gelirlerini de zapt etmiştir. Zaviyedar Sinanî Şeyh Mustafa Sırrı imareti tekrar mamur hale getirmesine rağmen menzilci akarın bir kısmını kendi adamlarına taksim ederek vakfın gayrimenkullerinin elinden alınmasını engellemeye çalışmıştır. Ayrıca Şeyh Mustafa'yı zaviyedarlıktan uzaklaştırmış, eşya ve kitaplarını yağmalamış; hatta şeyhin İstanbul'a kaçmasına yol açmıştır. Menzilci kendi yandaşı olan İbrahim'i imaretin başına getirip zaviyeyi kapatmış, Gebze'deki diğer tekke vakıflarına da benzer müdahalelerde bulunup¹⁴⁸ tekkelerin faaliyetlerini sürdürmelerine engel olmuştur. Şeyh Mustafa bu durumu bildiren arzuhallerini merkeze göndererek haksızlığın düzeltilmesini istemiş, dört yıldan fazla sürdürdüğü mücadele sonunda sorunun çözümü için İstanbul'da mahkeme yapılmasına karar verilmiştir.¹⁴⁹

XIX. yüzyılda ise vakfın Gebze'deki emlak ve arazilerine mahalli belediyelerce müdahale edildiği¹⁵⁰ hatta arazilerin işletim usullerinin değiştirilerek bazı şahısların eline geçtiği anlaşılmaktadır. Daha önce vakıf tarafından icare-i vahideli olarak işletilen akar, zamanla icareteynli hale dönüşmüştür. 1887 yılında zaviye postnişini Şeyh İsmail Hakkı Efendi'nin bu durumdaki arazilerin vakfa teslim edilmesi gerektiği konusundaki girişimi üzerine hükümet akarların icareteynli hale dönüşmesinin ancak mahkeme kararı ve padişah iradesi ile mümkün olacağından bahisle arazilerin icareteyne dönüştürülme sebepleri ile kimlerin tasarrufunda olduğu ve ellerindeki evrakların araştırılması yönünde ilgililere talimat vermiştir.¹⁵¹ 1888 yılında yapılan tahkikat sonucunda arazileri tasarruf eden kişilerden senetlerini ibraz etmeleri istendiği halde bir kısmı bundan kaçınmış bir kısmı da senetleri olmadığını ifade etmiştir. Dolayısıyla tahkikattan sonuç alınamamış, durumun kesin olarak belirlenmesi için vakıf arazilerin hududnâme ve müfredat kayıtlarına ihtiyaç duyulmuştur.¹⁵²

Vakfın tüm bu müdahalelere rağmen gelir kaynaklarının bir kısmını XX. yüzyıl başlarına kadar koruduğu görülmektedir. Bununla birlikte vakıf eski işlevselliğini kaybetmiş, imaret hizmetinin devamlılığını sağlayamamış sadece zaviye ve türbesini ayakta tutmaya çalışan bir kuruma dönüşmüştür.

146 Gebze kasabası sakinlerinden Ömer ve eşi Hatice ile Mehmed ve eşi Ayşe'nin vakıf arsa üzerine mütevellinin izni olmaksızın inşa ettirdikleri binanın yıktırılması hakkındaki davanın mahkemede görülmesi ile ilgili Evâil-i Cemâziyevvel 1160/11-20 Mayıs 1747 tarihli hüküm için bkz. *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1 (1742-1764)*, s. 98.

147 Gebze naibine ve Haremeyn müfettiş vekiline gönderilen 21 Cemâziyelâhır 1129/2 Haziran 1717 tarihli hüküm için bkz. VGMA, *VG.M. Defter*, nr.00364.00036, s. 69.

148 Menzilcinin Fazlullah Paşa Tekkesi'nin dışında gelirlerini zapt ederek kendi yandaşlarına dağıttığı dolayısıyla işlevlerini sürdürmez hale gelmelerine neden olduğu diğer tekkeler şunlardır: Çoban Mustafa Paşa Tekkesi, Kutbeddin Tekkesi, İlyas Bey Tekkesi, Yahşi Bey Tekkesi, Şeyh Süleyman Tekkesi ve Körükçüoğlu Tekkesi (BOA, *C.EV.* 9984).

149 BOA, *C.EV.* 9984; 28475.

150 1881 yılında Postnişin İsmail Hakkı Efendi zaviyenin önünde yer alan ve vakfa ait olan avlunun düzenlenmesine teşebbüs ettiği zaman belediye tarafından engellenmiştir (VGMA, OA, *EV.MKT.* 01126.00162).

151 Konuyla ilgili yazışmalar için bkz. VGMA, OA, *EV.MKT.* 01360.00009; 01361.00013.

152 VGMA, OA, *EV.MKT.* 01505.00098.

Vakfın İdaresinde Ortaya Çıkan Sorunlar

Fazlullah Paşa Vakfı 1434 tarihli vakfiye ile yarı-âilevi vakıf¹⁵³ olarak kurulmuştur. Zira tevliyet görevi vâkifin eşinden başlamak üzere ailenin soyundan gelenlere verilmiş, soyun son bulması halinde ise Gebze kadısının vakfa nezaret etmesi şart koşulmuştur. Ayrıca vakıf giderlerinin karşılanmasından sonra artan meblağın 1/4'i mütevellilerin payı olarak ayrılmıştır. Bununla birlikte vakıf gerek tevliyetin intikalinde gerekse gelirlerin adil bir şekilde kullanılmasında bazı sorunlar yaşamaya başlamıştır. XVIII. yüzyılda yoğunlaşan bu sorunlardan biri tevliyetin müştereken yürütülmesi sonrası ortaya çıkmıştır. Bu konuda vakfiyedeki şartların da yeterince açık olmadığı görülmektedir. Tevliyet ailenin soyundan gelenlere şart koşulduğu halde bunun büyük erkek çocuk tarafından yürütülmesi prensibi vakfiyede yer almamaktadır. Bu nedenle müşterek tevliyet ve intikali bazı sorunları da beraberinde getirmiştir. Özellikle tevliyete ortak olan şahsın ölümü sonrasında kendi evlatlarından bu göreve talip olanlar çıkmıştır. Vakfiyedeki kayıtlara rağmen iddiasından vazgeçmeyen bu kişiler ancak şeyhülislamın fetvası üzerine davalarından vazgeçmek zorunda kalmışlardır.¹⁵⁴ Benzer şekilde yüzyılın ortalarına doğru tevliyeti müşterek olarak yürüten Ahmed b. Mehmed ile Ahmed b. Ömer'den Ahmed b. Ömer'in vefat etmesi üzerine kardeşi İsmail tevliyete ortak olmak istemiş ancak tevliyetin büyük kardeşe intikali hakkındaki uygulamaya binaen tevliyet büyük olan Ahmed b. Mehmed'e müstakil olarak tevcih edilmiştir. Bununla beraber evlâd-ı vâkif olan İsmail'e vakıf gelirlerinden yılda 25 kuruş tahsisat ayrılmıştır.¹⁵⁵ Bu tür sorunlar sonraki yıllarda da devam etmiş, müstakil olarak tevliyeti sürdüren kişilere müşterek idare konusunda kardeşleri tarafından dava açılmıştır. Bu süreçte tevliyet görevinin büyük erkek çocukta bulunma şartı sürekli olarak hatırlatılmış, iddia sahipleri de bazı menfaatler karşılığında davalarından vazgeçmişlerdir. Nitekim 1763 yılında müteveli olan İbrahim küçük kardeşi Mustafa davasından vazgeçtiği zaman kendisine günlük 15 akçenin yanı sıra hissesine düşen gelirden her yıl 45 kuruş ile teberrüken 120 kuruş ödemeyi taahhüt etmiştir.¹⁵⁶

Tevliyetin intikali dışında mütevellilerle ilgili birçok sorun ortaya çıkmıştır. Mütevelliler vâkifin vakfiyedeki şartlarına göre vakfı idare etmekle sorumlu oldukları gibi vakıf mirasını en iyi şekilde korumak, gelirlerini artırmak ve vakıf personelinin işleriyle ilgilenmek gibi görevlerle de yükümlü idiler. Ancak gerek sistemden, gerekse kendilerinin bazı yolsuzluk ve ihmalkârlıklarından kaynaklanan sorunlar nedeniyle vakfın işleyişi bozulmuş ve gelir kaynakları zarar görmeye başlamıştır. Şöyle ki vakıf görevlerini tasarruf edenlerden ferağ, intikal ve mahlûl söz konusu olduğunda tayinler daha önce mütevellinin mühürlü arzuhalı ile yapılmaktaydı. Fakat bu uygulama değişmeye başlamış, mütevellinin arzı olmaksızın fariğın tezkiresine, kadı ve naibin arzına veya arzuhal üzerindeki derkenara göre yapılı hale gelmiştir. Bu değişiklik görevlerin çoğunun ehliyesiz ve hak etmeyenlerin eline geçmesine sebep olmuş, vakıf işleri büyük ölçüde sekteye uğramıştır. 1762 yılında mütevellinin arzı üzerine tekrar eski uygulamaya geçilmesi yönünde ilgili kişilere emir verilmiştir.¹⁵⁷

Bunun dışında yine aynı dönemde mütevellilerin kötü idaresinden kaynaklanan ve vakfı zarara uğratan uygulamalar da bulunmaktadır. Vakıf mallarını satarak kendi menfaatleri doğrultusunda kullanan mütevelliler, zimmetlerine geçirdikleri parayı vakfa uzun süre

153 Bu tür vakfın özellikleri hakkında bkz. Bahaeddin Yediyıldız, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara 2003, s. 17-19.

154 VGMA, *VG.M. Defter*, nr.00364.00047, s. 91 (19 Zilka'de 1129/25 Ekim 1717).

155 VGMA, *VG.M. Defter*, nr.00325.00090, s. 165 (28 Muharrem 1156/24 Mart 1743).

156 VGMA, *VG.M. Defter*, nr.00337.00122, s. 100; nr.00337.00122-2, s. 101 (3 Cemâziyelâhır 1177/9 Aralık 1763).

157 VGMA, *VG.M. Defter*, nr.00333.00011, s. 11.

ödememişlerdir. Vakfı ve vakıf çalışanlarını mağdur eden bu durum karşısında hükümet mütevellilerin vakıf mukataalarını ancak kâtip ve ruznamçeci denetiminde satmalarını, harcamaları yine bu kişilerin gözetiminde yapmalarını, gelir fazlasını muhafaza ederek vakfa olan borçlarını ödemelerini istemiştir.¹⁵⁸ Ancak mütevelliler vakıf gelirlerini kendi menfaatlerine sarf etmeye devam ederek zaviyenin boş ve harap hale gelmesine sebep olmuşlardır. Zaviye şeyhinin arzuhali üzerine 1782 yılında vakfa ve zaviyeye yeniden işlerlik kazandırmak üzere harekete geçilmiş, vakfiyedeki şartlar gereğince idaresi için gerekli tedbirler alınmıştır.¹⁵⁹

Tevliyette yaşanan sıkıntılar vakfın diğer idareci kadrosunda da görülmektedir. 1783 yılında vakfın kaymakamlık görevini yürüten Seyyid Mustafa Halife vakıf idaresindeki yetersizliği sebebiyle görevinden alınmış hatta bu görev tamamen kaldırılarak idare mütevelliler eliyle sürdürülmüştür.¹⁶⁰ Ancak sonradan müteveli vekili olarak görev yapan kaymakamlığa yeniden dönülmüştür.

Mütevellilerin vakıf gelirin kullanımındaki uygunsuz davranışları sonraki yüzyılda da sürmüş, zaman zaman geliri kendi adlarına kullanmakla suçlanmışlardır. Böyle bir durum 1884 yılında yaşanmış, dönemin mütevellisi olan Mehmed Ağa on üç yıldır vakfın muhasebesini yapmamakla ve yüklü bir meblağı zimmetine geçirmekle itham edilmiştir. Mehmed Ağa her yıl vakfın muhasebesinin yapılması konusunda uyarılmasına rağmen buna yanaşmamış, kasaba halkı vakfın amacına uygun işlevini sürdürmediğini ileri sürerek ağanın tevliyetinin sona erdirilmesi konusunda talepte bulunmuştur.¹⁶¹

Benzer durumlarla daha sonra da karşılaşmış, 1892 yılı ortalarında zaviyenin postnişini olan İsmail Hakkı Efendi o dönemde maliye hazinesinden iki taksit halinde verilmekte olan 6.210 kuruş tutarındaki meblağın¹⁶² vakfiye şartı gereği 1/4'nin mütevelliyeye, 3/4'nün ise imarete ait olması gerektiğini belirterek¹⁶³ tamamını mütevellinin aldığını iddia etmiştir.¹⁶⁴

Bundan dolayı mahkemeye müracaat eden derviş efendi mahkeme sonuçlanıncaya kadar hazine tarafından yapılan ödemenin mütevelliyeye ödenmemesini içeren bir arzuhal yazmış; ancak onun bu girişimi mahkeme bitinceye kadar müteveli ile birlikte zaviye imaretine de ödeme yapılmamasına yol açmıştır.¹⁶⁵

Bu durumun nasıl çözümlendiği bilinmemekle birlikte Müteveli Mehmed Ağa'nın ölümü üzerine küçük yaşta tevliyet görevini üstlenen Mahmud adına vakfın idaresinden sorumlu olan Asâkir-i Şâhâne Kol Ağası Ahmed Tefvik Efendi ile zaviyedar İsmail Hakkı Efendi arasında gelirin kullanımı meselesi yine sıkıntı yaratmış ve konu mahkemeye intikal etmiştir. Sorun 1906 yılında İsmail Hakkı Efendi ölünceye kadar devam etmiş, karşılıklı suçlamalar sonucu hazineden yapılan ödemenin 1903 yılı Kasım ayında mahkemenin bitimine kadar bir kez daha durdurulmasına karar verilmiştir.¹⁶⁶ Ancak İsmail Hakkı Efendi'nin ölümünden

158 1129/1717 yılında vakfa bir yük akçe borcu olan mütevellinin durumu hakkında bkz. VGMA, *VGM. Defter*, nr.00364.00011, s. 18.

159 VGMA, *VGM. Defter*, nr.00261.00075, s. 154.

160 VGMA, *VGM. Defter*, nr.00802.00035, s. 64.

161 VGMA, *VGM. Defter*, nr.00307.00017; VGMA, OA, EV.MH, 02355.00239.

162 Vakfın Gebze'deki tarlalarından 660, Pendik mukataasından da 6.000 kuruş geliri olup 6.660 kuruş tutarındaki bu meblağın 450 kuruşu Haremeyn vakıflarına ayrıldıktan sonra kalan miktarıdır ki tespit edilebilen ilk kayıt olan 1854 yılından itibaren her yıl Haziran ve Eylül aylarında 3.105'er kuruş olarak iki taksitte ödenmiştir. Bu ödemelerin yapıldığını gösteren arşiv kayıtları için bkz. VGMA, OA, EV.MH, 00469.00093; 00574.00268; 00574.00269; 00675.00057; 00675.00058; 00892.00246; 00892.00247; 00967.00048; 00967.00049; 01067.00241; 01067.00243; 01245.00159; 01245.00160; 01245.00161.

163 İlgili şart pek çok arşiv kaydında tekrarlanmıştır. Bunlardan bir kısmı için bkz. VGMA, *VGM. Defter*, nr.00261.00075; nr.00307.00017; nr.01829.0026.00037; nr.01829.00070; VGMA, OA, EV.MKT, 03082.00214; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00651.00100; 00651.00105; BOA, İrade Evkaf (İ.EV), 42/46.

164 VGMA, OA, EV.MKT, 01822.00127.

165 VGMA, OA, EV.MKT, 01824.00140.

166 VGMA, OA, EV.MKT, 02850.00155; 02850.00156; VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00651.00100; 00651.00105.

sonra dava konusu ortadan kalkmış ve Evkaf-ı Hümayun Nezareti 1906 yılı Ekim ayı itibarıyla elde edilen vakıf gelirinin mütevellî kaymakamına ödenmesi yönündeki kararını Kordon Evkaf Muhasebeciliğine bildirmiştir.¹⁶⁷

Vâkıfın soyundan gelen mütevellîler ile onlar adına vakfın idaresinden sorumlu olan kaymakamlar tarafından gerçekleştirilen bu haksız uygulamalar son yüzyıllarda vakfın kuruluş amacına uygun olarak işletilemediğini göstermektedir.

SONUÇ

Fazlullah Paşa Vakfı Gebze'de kurulan önemli hayır kurumlarından biridir. Hayırsever bir aileden gelen paşanın babası Şeyh İlyas Bey ile torunları Kutbeddin ve Seydi Çelebiler de vakıflar kurarak Gebze'nin imar ve iskânına katkıda bulunmuşlardır. Zira önemli bir ulaşım ağı üzerinde yer alan Gebze'de vakıflar yoluyla inşa edilen cami, tekke, zaviye, imaret, kütüphane ve diğer müesseseler, fetihden sonraki süreçte Müslüman nüfusun giderek artmasına ve burasının bir Osmanlı şehri özelliği kazanmasına yardımcı olmuştur.

Yarı-ailevî bir özellik taşıyan Fazlullah Paşa Vakfı'nda tevliyet aileye şart koşulduğu gibi mütevellîler ve evlâd-ı vâkıfa da gelirlerden belirli bir hisse ayrılmıştır. Vakfın kuruluşundan XVII. yüzyıl başlarına kadar faaliyetleri bilinmemekle beraber vakfiyedeki şartlar gereğince zaviye ve imaretin işlevine devam ettiği anlaşılmaktadır. Eldeki veriler doğrultusunda XVII. yüzyılda gelir kaynakları yeterli olan hatta fazla veren bir vakıf bütçesi ile karşılanmaktadır. Bununla birlikte XIX. yüzyılda durum tersine dönmüş, vakıf bütçesi sürekli açık verir hale gelmiştir. Bu durumun ortaya çıkmasında vakfın gelir kaynaklarından bir kısmının satılması ve usulsüz bir şekilde kullanılması etkili olduğu gibi idarecilerin suistimalleri de rol oynamıştır. Gelir azlığı ve kötü idarenin bir sonucu olarak imaret asıl fonksiyonunu kaybederek belirli gün ve gecelerde hizmet veren bir kuruma dönüşmüş, XX. yüzyıl başlarında da faaliyetini durdurmak zorunda kalmıştır. Zaviye ise sadece zaviyedarın yaşadığı bir mekân olarak eski ruh ve canlılığını kaybetmiş, mütevellîlerle sürekli sorun yaşayan bir şeyhin idaresinde XX. yüzyıl başlarına kadar ayakta kalmaya çalışmıştır. Günümüzde vakıftan geriye kalan tek şey, Gebze'de Feyzullah Bey Türbesi olarak adlandırılan bir mezardır.

Yaklaşık beş asır boyunca çevredeki fakir-fukara ile yolcu ve misafirler için iâşe ve barınma imkânı sunan, Gebze'nin iktisadi, sosyal ve dinî hayatına katkıda bulunan bu hayrat dolayısıyla Fazlullah Paşa'yı hayır ve rahmetle anmak gerekir.

167 VGMA, OA, EV.MKT, 03082.00214.

Ek I

Fazlullah Paşa'nın Gebze'deki Mezarı¹⁶⁸

Ek II

*Fazlullah Paşa'nın
Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi'nde Bulunan Vakfiyesi¹⁶⁹*

168 Gülfettin Çelik, *16-19. Yüzyıl Gebze (Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme)*, Gebze 2003, s. 46.

169 TSMA, *Defter*, nr.7084.

170 VGMA, Vakfiye Defteri, nr.735, s. 137-138.

Ek III

Vakfın Tespit Edilebilen Görevlileri¹⁷¹

Meral
BAYRAK
FERLİBAŞ

Görevin Türü	Görevlinin Adı	Görevlendirildiği Tarih/ Görevde Olduğu Dönem	Aldığı Günlük Ücret (Akçe Olarak)
Tevliye	Tur Melek Hatun (Fazlullah Paşa'nın Eşi) ¹⁷²	15 Rebi'ülâhır 838/ 18 Kasım 1434	-
Tevliyet	Mehmed Efendi ¹⁷³	XVI. yüzyıl sonları	25
Tevliyet	Ahmed Çelebi ¹⁷⁴	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	10
Tevliyet	Ali Ağa ¹⁷⁵	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	10
Tevliyet	Yusuf Ağa ¹⁷⁶	XVII. yüzyılın son çeyreği	10
Tevliyet	Osman Ağa ¹⁷⁷	XVII. yüzyılın son çeyreği	10
Tevliyet	Mustafa Bey b. Ali ile amcaoğlu Mustafa (Müştereken) ¹⁷⁸	XVIII. yüzyılın ilk çeyreği	10
Tevliyet	Ahmed Efendi b. Mehmed ile Ahmed b. Ömer ¹⁷⁹	XVIII. yüzyılın ilk yarısı	10
Tevliyet	Ahmed Efendi b. Mehmed ¹⁸⁰	XVIII. yüzyılın ilk yarısı	10
Tevliyet	İbrahim Ağa b. Ahmed ¹⁸¹	XVIII. yüzyılın ikinci yarısı	10
Tevliyet	Ahmed Efendi ¹⁸²	XVIII. yüzyılın ikinci yarısı	10
Tevliyet	Muhiddin Çelebi ¹⁸³	XVIII. yüzyılın son çeyreği	-
Tevliyet	Mustafa Halife ¹⁸⁴	5 Cemâziyelevvel 1246/ 22 Ekim 1830	10
Tevliyet	Mehmed Efendi ¹⁸⁵	9 Zilka'de 1270/ 3 Ağustos 1854	10
Tevliyet	Mahmud ¹⁸⁶	25 Cemâziyelâhır 1309/ 26 Ocak 1892	10
Mütevelli Vekilliği/ Kaymakamlık	Seyyid Mustafa Halife ¹⁸⁷	XVIII. yüzyılın son çeyreği	10
Mütevelli Vekilliği/ Kaymakamlık	İsmail Hakkı Efendi ¹⁸⁸	26 Şevval 1301/ 19 Ağustos 1884	10

171 Bu tabloda yer alanlar vakfın tarihi boyunca göreve gelmiş tüm görevliler olmayıp sadece mevcut belge ve defterlerde adları geçenlerdir.

172 TSMA, *Defter*, nr.7084; VGMA, *Vakfiye Defteri*, nr.735, s. 137-138.

173 BOA, TSMA, d. nr.03951.0001, v.1b.

174 BOA, MAD, d. nr.07750, s. 2; nr.07766, s. 2; BOA, TSMA, d. nr.03951.0002, v.1b; nr.03951.0003, v.1b; nr.07541.0001, v.1b.

175 BOA, TSMA, d. nr.03951.0004.00001, v.1a; nr.03951.0004.00002, v.1b.

176 BOA, TSMA, d. nr.03951.0005, v.1b; nr.07602.0001, v.1b.

177 BOA, TSMA, d. nr.07541.0002, v.1b.

178 VGMA, *VGM. Defter*, nr.00364.00047, s. 91.

179 VGMA, *VGM. Defter*, nr.00325.00090, s. 165.

180 VGMA, *VGM. Defter*, nr.00325.00090, s. 165.

181 BOA, C.EV, 9984; 28475; VGMA, *VGM. Defter*, nr.00336.00105, s. 247.

182 VGMA, *VGM. Defter*, nr.00385.0002.00018, s. 30.

183 VGMA, *VGM. Defter*, nr.00261.00075, s. 154.

184 VGMA, OA, EV,THR, 00322.00073.

185 VGMA, *VGM. Defter*, nr.00307.00042; VGMA, OA, EV,MKT,CHT, 00134.00210; 00289.00086.

186 Mahmud tevliyet görevini sürdürmeyecek kadar küçük yaşta bu göreve getirilmiş, sorumluluğu alabilecek düzeye gelinceye kadar vakfın idaresi vekil olarak atanan Ahmed Tefvik Efendi'ye verilmiştir. VGMA, OA, EV,MKT,CHT, 00289.00088; 00289.00237; 00289.00014; 00289.00086; 00407.00046; 00407.00142; 00418.00046; VGMA, OA, EV,MKT, 01819.00134; 1846.0078.

187 BOA, C.EV, 9984; 28475; VGMA, *VGM. Defter*, nr.00802.00035, s. 64.

188 VGMA, *VGM. Defter*, nr.00307.00042.

Mütevelli Vekilliği/ Kaymakamlık	Ahmed Tevfik Efendi ¹⁸⁹ (Asâkir-i Şâhâne Kol Ağası)	25 Cemâziyelâhır 1309/ 26 Ocak 1892	10
Vakıf Kâtipliği	Mehmed ¹⁹⁰	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	7
Vakıf Kâtipliği	Mehmed Efendi ¹⁹¹	XVIII. yüzyılın ikinci yarısı	-
Çengelköy Kâtipliği	Ahmed ¹⁹²	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	5
Pendik Kâtipliği	Mehmed ¹⁹³	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	5
Pendik Câbîliği	Hüseyin ¹⁹⁴	XVI. yüzyıl sonları	4
Pendik Câbîliği	Ahmed ¹⁹⁵	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	7
Pendik Câbîliği	Hacı Mehmed ¹⁹⁶	-	7
Pendik Câbîliği	Seyyid Mehmed ve Seyyid İsmail (Hacı Mehmed'in oğulları) ¹⁹⁷	24 Zilkâ'de 1250/ 24 Mart 1835	7
Çengelköy Câbîliği	Ahmed ¹⁹⁸	XVI. yüzyıl sonları	4
Çengelköy Câbîliği	Ömer ¹⁹⁹	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	7
Gebze Câbîliği	Mehmed ²⁰⁰	XVI. yüzyıl sonları	1
Bağların Câbîliği	Yakub ²⁰¹	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	2
Bağların Câbîliği	İvaz ²⁰²	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	3
Büyük Han Câbîliği	Seyyid Mehmed ²⁰³	17 Zilhicce 1277/ 26 Haziran 1861	3
Zaviyedarlık	Derviş Mehmed ²⁰⁴	XVIII. yüzyılın ikinci yarısı	2
Zaviyedarlık	Sinanî Şeyh Mustafa Sırrı ²⁰⁵	24 Zilhicce 1196/ 30 Kasım 1782	2
Zaviyedarlık	Derviş İbrahim b. Süleyman ²⁰⁶	XVIII. yüzyılın son çeyreği	2
Zaviyedarlık	İsmail Hakkı Efendi ²⁰⁷	25 Rebi'ülâhır 1297/ 6 Nisan 1880	2
Türbedarlık	Mehmed ²⁰⁸	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	2

189 VGMA, OA, *EV.MKT.CHT*, 00289.00088; 00289.00237; 00289.00014; 00289.00086; 00407.00046; 00407.00142; 00418.00046; VGMA, OA, *EV.MKT*, 01819.00134; 1846.0078.

190 BOA, *MAD. d.* nr.07750, s. 2.

191 VGMA, *VGM. Defter*, nr.00385.0002.00018, s. 30.

192 BOA, *MAD. d.* nr.07750, s. 2.

193 BOA, *MAD. d.* nr.07750, s. 2.

194 BOA, *TSMA. d.* nr.03951.0001, v.1b.

195 BOA, *MAD. d.* nr.07750, s. 2.

196 VGMA, OA, *Evkaf Haremeyn Muhasebesi Belgeleri (EV.HMH-BELGE)*, 00071.00191.

197 VGMA, OA, *EV.HMH-BELGE*, 00071.00191.

198 BOA, *TSMA. d.* nr.03951.0001, v.1b.

199 BOA, *TSMA. d.* nr.03951.0004.00002, v.1b.

200 BOA, *TSMA. d.* nr.03951.0001, v.1b.

201 BOA, *MAD. d.* nr.07750, s. 2.

202 BOA, *TSMA. d.* nr.03951.0004.00002, v.1b.

203 VGMA, OA, *EV.MKT.CHT*, 00651.00104.

204 VGMA, *VGM. Defter*, nr.00261.00075, s. 154.

205 BOA, *C.EV.* 9984; 28475; VGMA, *VGM. Defter*, nr.00261.00075, s. 154.

206 BOA, *C.EV.* 28475.

207 VGMA, OA, *EV.MKT.CHT*, 00134.00073; 00134.00210; 00289.00086; 00651.00104; VGMA, *VGM. Defter*, nr.00307.00042. Şeyh İsmail Hakkı Efendi 1906 yılı Temmuz veya Ağustos ayında vefatına kadar görevini sürdürmüştür (VGMA, OA, *EV.MKT*, 03111.00050).

208 BOA, *TSMA. d.* nr.03951.0004.00002, v.1b.

Çengelköy İmameti	Fazlullah ²⁰⁹	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	2
İmaret Şeyhliği	Mehmed Efendi ²¹⁰	XVI. yüzyıl sonları	2
İmaret Şeyhliği	Mehmed ²¹¹	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	5
İmaret Şeyhliği	Mehmed Emin ²¹²	26 Muharrem 1209/ 23 Aralık 1794	5
İmaret Nazırlığı	İsmail ²¹³	9 Cemâziyelâhır 1272/ 16 Şubat 1856	7
Kiler Kâtipliği	Mahmud ²¹⁴	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	7
Kiler Kâtipliği	Mehmed ²¹⁵	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	5
Kiler Kâtipliği	Hafız İsmail ²¹⁶	4 Cemâziyelevvel 1214/ 4 Ekim 1799	5
Kilercilik	Mustafa ²¹⁷	XVI. yüzyıl sonları	1
Kilercilik	İbrahim ²¹⁸	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	4
Kilercilik	Mahmud ²¹⁹	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	4
Kilercilik	Hafız Mehmed ²²⁰	2 Zilhicce 1228/ 26 Kasım 1813	4
Vekilharçlık	Lütfi Efendi ²²¹	XVI. yüzyıl sonları	2
Vekilharçlık	Mehmed ²²²	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	2
Vekilharçlık	Mehmed ²²³	27 Safer 1252/ 13 Haziran 1836	2
Aşçılık	Mustafa ²²⁴	XVI. yüzyıl sonları	2,5
Aşçılık	Mustafa ²²⁵	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	4
Aşçılık	Mustafa ²²⁶	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	4
Aşçılık	Seyyid Mehmed ²²⁷	17 Zilhicce 1277/ 26 Haziran 1861	4
Aşçılık	Seyyid Mustafa ²²⁸	XIX. yüzyılın ilk yarısı	4
Diğer Aşçılık			4
Vekilharçlık			2
Küçük Han Ferraşlığı			2
Büyük Han Câbliği			3

209 BOA, TSMA. d. nr.03951.0004.00002, v.1b.

210 BOA, TSMA. d. nr.03951.0001, v.1b.

211 BOA, MAD. d. nr.07750, s. 2.

212 VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00651.00104.

213 VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00651.00104.

214 BOA, MAD. d. nr.07750, s. 2.

215 BOA, TSMA. d. nr.03951.0004.00002, v.1b.

216 VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00651.00104.

217 BOA, TSMA. d. nr.03951.0001, v.1b.

218 BOA, MAD. d. nr.07750, s. 2.

219 BOA, TSMA. d. nr.03951.0004.00002, v.1b.

220 VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00651.00104.

221 BOA, TSMA. d. nr.03951.0001, v.1b.

222 BOA, MAD. d. nr.07750, s. 2.

223 VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00651.00104.

224 BOA, TSMA. d. nr.03951.0001, v.1b.

225 BOA, TSMA. d. nr.03951.0004.00002, v.1b.

226 BOA, TSMA. d. nr.03951.0004.00002, v.1b.

227 VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00651.00104.

228 VGMA, OA, EV.HMH-BELGE, 00073.00278.

Aşçılık	Seyyid Mustafa'nın oğlu ²²⁹ (Adı kaydedilmemiş)	27 Safer 1252/ 13 Haziran 1836	4
Diğer Aşçılık			4
Vekilharçlık			2
Küçük Han Ferraşlığı			2
Büyük Han Câbîliği			3
Küçük Han Ferraşlığı	Mehmed ²³⁰	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	2
Küçük Han Ferraşlığı	SeyyidMehmed ²³¹	22 Zilka'de 1274/4 Temmuz 1858	2
Büyük Han Ferraşlığı	Hasan ²³²	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	2
Büyük Han Ferraşlığı	Mustafa ²³³	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	2
Büyük Han Ferraşlığı	Ahmed ²³⁴	5 Muharrem 1205/14 Eylül 1790	2
Tamircilik	Mehmed ²³⁵	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	2
Tamircilik	Ahmed ²³⁶	XVII. yüzyılın ikinci yarısı	2
Tamircilik	Hasan ²³⁷	2 Zilka'de 1228/27 Ekim 1813	2
Dua Okuyuculuk	Fatma Hatun ²³⁸	XVIII. yüzyıl sonları XIX. yüzyıl başları	5,5
Dua Okuyuculuk	Ayşe Sarife Hanım ²³⁹	-	10
Dua Okuyuculuk	Ümmühan Hanım ²⁴⁰	-	-
Dua Okuyuculuk	Mustafa ²⁴¹ (Ümmühan Hanım'ın oğlu)	1833	-
İhlaşanlık	Saraylı Hatice Hatun ²⁴²	-	10
İhlaşanlık	Zübeyde Hatun ²⁴³	1257/1841-1842	10

229 VGMA, OA, EV.HMH-BELGE, 00073.00278.

230 BOA, MAD. d. nr.07750, s. 2.

231 VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00651.00104.

232 BOA, MAD. d. nr.07750, s. 2.

233 BOA, TSMA, d. nr.03951.0004.00002, v.1b.

234 VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00651.00104.

235 BOA, MAD. d. nr.07750, s. 2.

236 BOA, TSMA, d. nr.03951.0004.00002, v.1b.

237 VGMA, OA, EV.MKT.CHT, 00651.00104.

238 VGMA, VGM. Defter, nr.00385.0002.00018, s. 30.

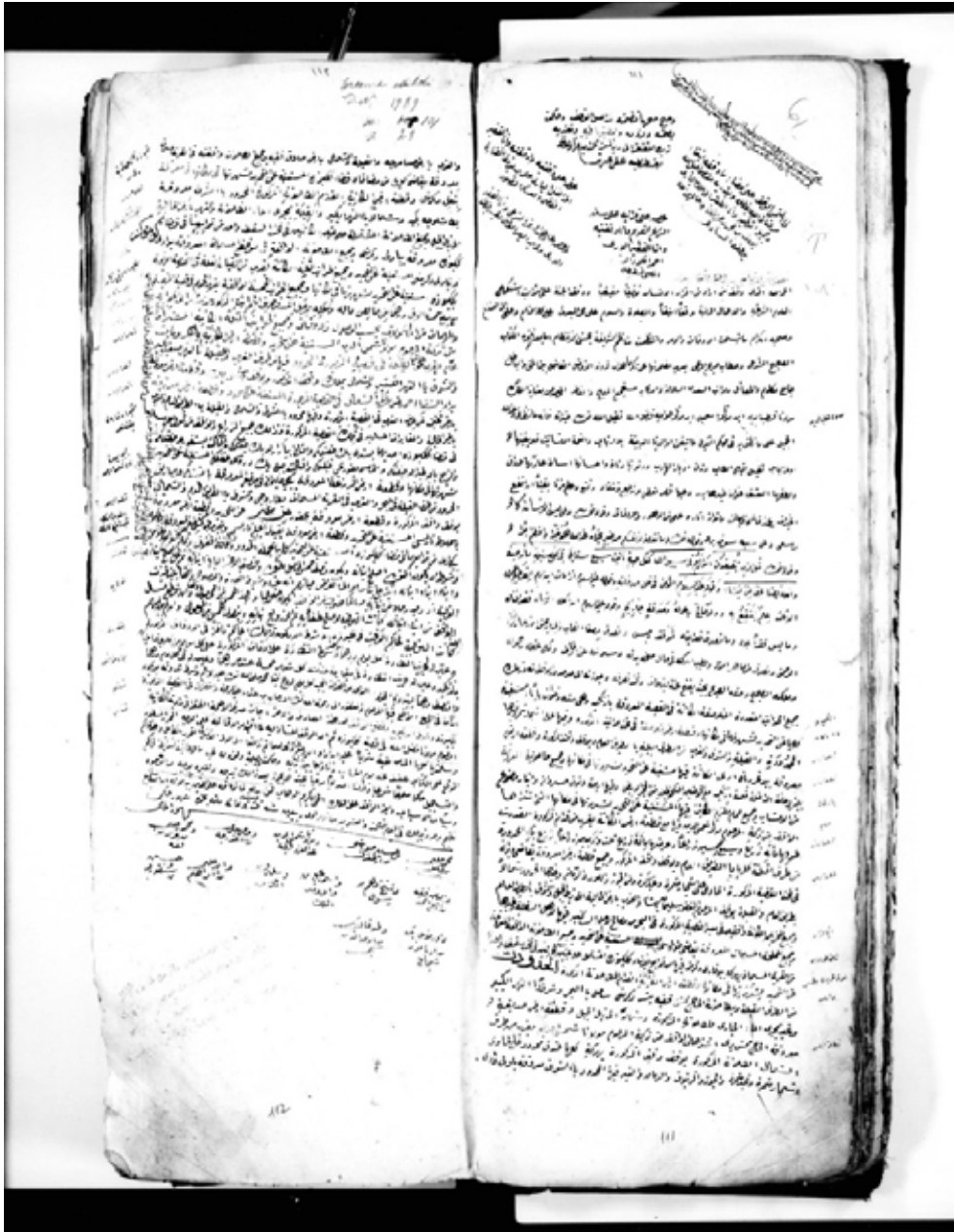
239 VGMA, EV.THR, 00320.00105.

240 VGMA, OA, EV.HMH-BELGE, 00040.00011; 00040.00013; 00044.00005.

241 VGMA, OA, EV.HMH-BELGE, 00040.00011; 00040.00013; 00044.00005.

242 VGMA, OA, Evkaf Başkitabeti (EV.BKB), 00095.00037.

243 VGMA, OA, EV.BKB, 00095.00037.

KAYNAKÇA

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), *Cevdet Evkaf (C.EV)*, 9984; 23349, 28475.
- BOA, *Evkaf Defteri (EV. d)*, nr.09431, v.1b-4b.
- BOA, *İrade Evkaf (İ.EV)*, 42/46.
- BOA, *İrade Şura-yı Devlet (İ.ŞD)*, 00060.003462.001; 00060.003462.002.
- BOA, *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD. d)*, nr.07750, s.2-4; nr.07766, s.2.
- BOA, *Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi Defter (TSMA. d)*, nr.03951.0001, v.1b-2b; nr.03951.0002, v.1b; nr.03951.0003, v.1b; nr.03951.0004.00001, v.1a; nr.03951.0004.00002, v.1b-2a; nr.03951.0005, v.1b; nr.07541.0001, v.1b; nr.07541.0002, v.1b; nr.07602.0001, v.1b.
- Topkapı Sarayı Müzesi Arşivi (TSMA), *Defter*, nr.7084.
- Vakıflar Genel Müdürlüğü Arşivi (VGMA), *Vakfiye Defteri*, nr.735, s.137-138; nr.747, s.111-112.
- VGMA, *VGM. Defter*, nr.00261.00075, s.154; nr.00261.00097, s.196; nr.00307.00017; nr.00307.00042; nr.00325.00090, s.165; nr.00333.00011, s.11; nr.00333.00011-2, s.51; nr.00333.00011-3, s.191; nr.00333.00203, s.281; nr.00334.00074, s.97; nr.00334.00074-2, s.99; nr.00334.00098, s.138; nr.00334.00098-2, s.152; nr.00336.00105-3, s.345-346; nr.00337.00122, s.100; nr.00337.00122-2, s.101; nr.00341.00092, s.336-337; nr.00344.00105, s.233; nr.00357.00003, s.7; nr.00364.00011, s.18; nr.00364.00035, s.67; nr.00364.00036, s.69; nr.00364.00047, s.91; nr.00364.00074, s.144; nr.00364.00076, s.148; nr.00370.00099, s.189; nr.00385.0002.00018, s.30; nr.00762.00248, s.232; nr.00793.00045, s.87; nr.00795.00018, s.42; nr.00802.00035, s.64; nr.00802.00061; nr.00979.00094, s.63; nr.01829.0016; nr.01829.0026.00037; nr.01829.00070.
- VGMA, *Osmanlı Arşivleri (OA), Evkaf Başkıtabeti (EV.BKB)*, 00095.00037.
- VGMA, *OA, Evkaf Haremeyn Muhasebesi Belgeleri (EV.HMH-BELGE)*, 00040.00011; 00040.00013; 00044.00005; 00071.00191; 00073.00278.
- VGMA, *OA, Evkaf İdare Meclisi (EV.İDM)*, 00043.00005.
- VGMA, *OA, Evkaf Mektubi Kalemî (EV.MKT)*, 01126.00162; 01360.00009; 01361.00013; 01505.00098; 01732.00120; 01732.00122; 01819.00134; 01822.00127; 01824.00140; 02134.00086; 02850.00155; 02850.00156; 03082.00214; 03099.00072; 03111.00050; 1846.0078.
- VGMA, *OA, Evkaf Mektubi Kalemî Cihat Kalemî (EV.MKT.CHT)*, 00134.00073; 00134.00210; 00289.00014; 00289.00086; 00289.00088; 00289.00237; 00407.00046; 00407.00142; 00418.00046; 00651.00100; 00651.00101; 000651.00102; 000651.00103; 00651.00104; 00651.00105.
- VGMA, *OA, Evkaf Muhasebe Kalemî (EV.MH)*, 00469.00093; 00574.00268; 00574.00269; 00675.00057; 00675.00058; 00892.00246; 00892.00247; 00967.00048; 00967.00049; 00974.00085; 00974.00086; 00974.00087; 01067.00241; 01067.00243; 01245.00159; 01245.00160; 01245.00161; 02106.00356; 02352.00356; 02355.00239.
- VGMA, *OA, Evkaf Tahrirat (EV.THR)*, 00196.00124; 00196.00125; 00237.00065; 00286.00017; 00320.00105; 00322.00073.
- 438 Numaralı Muhâsebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), II, Ankara 1994.
- Ahmed Refik, "Fatih Zamanında Kocaeli", *Türk Tarihi Encümeni Mecmuası*, Sene XIV, Nr.1(78), s.25-36.
- Aksu, Hüsamettin, "Hurûflük", *TDVİA*, 18, İstanbul 1998, s.408-412.
- Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, (F.Giese Neşri), (Haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992.
- Âşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (Haz. Kemal Yavuz-M. A. Yekta Saraç), İstanbul 2003.
- Çelik, Gülfettin, *16-19. Yüzyıl Gebze (Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme)*, Gebze 2003.
- *Dünden-Yarına Gebze*, İstanbul 1993.
- Emecen, Feridun, "Akça Koca", *Türkiye Diyanet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (TDVİA)*, 2, İstanbul 1989, s.224.
- Gökbilgin, M. Tayyib, *XV-XVI. Asırlarda Edirne ve Paşa Livâsı Vakıflar-Mülkler-Mukataalar*, İstanbul 1952.
- Hadîdî, *Tevârih-i Âl-i Osman (1299-1523)*, (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul 1991.
- Hoca Sadettin Efendi, *Tacüt-Tevarih*, I, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1992.
- Hoca Sadettin Efendi, *Tacüt-Tevarih*, II, (Haz. İsmet Parmaksızoğlu), Ankara 1979.

- *İstanbul Ahkâm Defterleri İstanbul Vakıf Tarihi 1 (1742-1764)*, (Yay. Haz. Ahmet Tabakoğlu-Ahmet Kal'avad.), İstanbul 1998.
- Meccî Mehmed Efendi, *Şakaik-ı Nu'maniye ve ZeylleriHadaiku'ş-Şakaik*, (Haz. Abdülkadir Özcan), İstanbul 1989.
- Mehmed Süreyya, *Sicill-i Osmanî*, 2, İstanbul 1996.
- Mevlânâ MehmedNeşrî, *Cihannümâ [Osmanlı Tarihi (1288-1485)]*, (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2008.
- Müneccimbaşı Ahmed b. Lütfullah, *Camiü'd-düvel Osmanlı Tarihi (1299-1481)*, (Yay. Haz. Ahmet Ağırakça), İstanbul 1995.
- *Oruç Beğ Tarihi [Osmanlı Tarihi-1288-1502]*, (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul 2008.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara 1994.
- Yediyıldız, Bahaeddin, *XVIII. Yüzyılda Türkiye'de Vakıf Müessesesi Bir Sosyal Tarih İncelemesi*, Ankara 2003.

GAZİ AKÇA KOCA'NIN OSMANLI DEVLETİ'NİN KURULUŞUNDAKİ ETKİSİ VE FAALİYETLERİ

Uğur KURTARAN*

Giriş

Osmanlı Devleti XIII. yüzyılın sonlarında İran Moğollarının baskısı nedeniyle yıkılan Anadolu Selçuklu Devleti'nden sonra, XIV. yüzyılda Anadolu'nun kuzeybatı bölgelerinde kurulan küçük bir uç beyliğidir. Selçuklu-Bizans sınırlarında kurulan bu beylik, kısa bir süre içerisinde Balkanlara ve Anadolu'ya egemen olarak, önemli bir dünya gücü hâline gelmiştir. Anadolu Türklüğü'nün XIII ve XIV. yüzyıllardaki siyasî ve içtimaî yapısına dayalı olarak kurulan bu yeni devletin büyümesinde etkili olan birçok faktörden bahsetmek mümkündür. Beyliğin coğrafi konumu, gaza ve cihat politikasına bağlı faaliyetleri ve hoşgörü politikasının yanı sıra, kuruluş yıllarından itibaren uygulanan başarılı stratejilerin bu büyüme üzerinde olumlu etkileri olmuştur. İşte bu temel stratejilerden birisi de kendinden önceki Anadolu Selçuklu Devleti'nin uyguladığı politikaların takip edilerek, uç bölgelerine Türkmen aşiretlerin yerleştirilmesidir. Kendilerine uç beyleri denilen bu aşiretler, sınırların muhafazasında ve yeni fetihlerin yapılmasında oldukça etkili olmuşlardır. Bunlar kimi zaman orduyla birlikte savaflara katılırken, kimi zamanlarda ise bir kalenin muhasarasına gidiyorlar, ya da bir şehrin idare ve imarında bulunuyorlardı. Yine bu uç beyleri harp ve sulh gibi durumlarda ulemanın da katıldığı istişare meclisleri tertip ederek, kararlarını ondan sonra veriyorlardı¹. Devletin kuruluşunda önemli rolü olan bu uç beylerinden birisi olan Gazi Akça Koca, ailesiyle birlikte Anadolu Selçukluları döneminde uç bölgelerine yerleştirilen bir Türkmen aşiret reisidir. Akça Koca, Orhan ve Süleyman Paşa'dan önce Bithynia'daki alt fetihleri gerçekleştiren alplerin başında yer alan bir isimdir. Nitekim döneme ait kroniklerde kendisinin Osmanlı gücünün kuruluş aşamasında Osman Bey ve oğlu Orhan Bey'e yoldaşlık ettiği belirtilmektedir². O tarihlerde Ertuğrul Gazi'ye bağlı olan Akça Koca, daha sonraları Osman ve Orhan Bey döneminde yaptığı fetihlerle beyliğin kuruluşu ve büyümesinde önemli bir rol oynamıştır. Bu açıdan gazi Türkmen geleneğinden gelen Osmanlıların bu sisteme sahip çıktıklarını ve fetihlerin yapıp devletin büyümesinde bu sistemden önemli ölçüde faydalandıklarını görmekteyiz. Bu çerçevede çalışmamız Gazi Akça Koca'nın faaliyetleri ekseninde Türkmen

* Yrd. Doç. Dr., Karamanoğlu Mehmetbey Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-mail: ugurkurtaran@gmail.com

1 Ahmet Şimşirgil, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Hizmeti Geçen Alpler ve Gaziler", *Türkler*, IX, Ankara 2002, s. 100.

2 Enver Konukçu, *Kocaeli'nin İlk Osmanlı Yöneticisi Süleyman Paşa*, Kocaeli 2009, s. 58.

beylerinin Osmanlı kuruluşu ve büyümesindeki etkilerini ortaya koymayı amaçlamaktır.

Gazi Akça Koca Hakkında

Kaynaklarda Osmanlı'nın kuruluşunda önemli rolü olan uç beylerinden biri olarak geçen³ Gazi Akça Koca'nın ailesi ve hayatı ile ilgili bilinenler oldukça sınırlıdır⁴. Doğum tarihi ve yeri ilgili herhangi bir bilgimiz olmamakla birlikte, 1328 yılında 94 yaşlarında öldüğünü varsayarsak, 1234 tarihinde doğmuş olabileceğini çıkartabiliriz. Ailesi muhtemelen Anadolu Selçukluları döneminde uç bölgelerine yerleştirilmiş bir Türkmen boyuna mensup olan Akça Koca'nın da o sıralarda bir aşiretin beyi olduğu ve Ertuğrul Bey'e bağlı olduğu sanılmaktadır. Ailesiyle ilgili bilinen şeylerden birisi torunu Gebze kadısı Fazlullah'ın 838 (1434) tarihli vakfiyesine göre babasının Abdülmelik b. Abdülfettah olduğudur⁵. Yine Akça Koca'nın babasının veya büyük babasının Süleyman Şah ile Ertuğrul Bey'in yakını olabileceği de düşünülmektedir. Bunun yanı sıra Akça Koca ile ilgili başka bir tez de onun Kayılar ile birlikte Anadolu'ya geldiği, Bithynia'nın Sakarya ve Söğüt taraflarında yerleşik hayata geçtiği görüşüdür. Bu ikinci iddiaya göre Akça Koca, Osman Gazi'nin akranıdır⁶. Nitekim Osmanlı kaynaklarında Akça Koca, Orhan Bey dönemine kadar Düz-Bazarı (bugün Adapazarı) civarındaki aşağı Sangaryas bölgesinde etkili olup Osman Bey'in müttefiki, sonra da vasalıdır⁷. Buna göre Ertuğrul Bey'den sonra yerine geçen Osman Bey'in de silah arkadaşlarından birisi olan Akça Koca'nın ismi muhtemelen Kayı geleneğinin tesiri ile verilmiş olup Ak-ça yani hayli beyaz anlamından gelir. Yine Koca ise, 'kocamış' fiilinden gelmekte olup ihtiyar anlamında kullanılmıştır⁸.

Gazi Akça Koca'nın Ertuğrul Bey Dönemindeki Faaliyetleri

Kuruluş dönemi kroniklerine göre Osmanlı Devleti'nin bağlı olduğu Kayı Boyu'nun Anadolu'da görünmeleri, Ertuğrul ve Dündar Bey'in Pasin Ovası'ndaki Sürmeliçukur (Aras Vadisi) bölgesine gelmesi ile başlar⁹. Ardından önce Ankara yakınlarındaki Karacağ'a¹⁰ ve sonrasında Söğüt ve Domaniç bölgesine yerleşen Osmanlıların başında Ertuğrul Gazi bulunuyordu¹¹. Batı bölgelerindeki sınırlara uç beylerini yerleştiren ve Bizans'a karşı akınlar yapan Ertuğrul Bey, beyliğini giderek güçlendirdi. Ertuğrul Bey'in Bizans'a karşı yaptığı bu akınlar sırasında Akça Koca, Samsa Çavuş, Kara Tigin, Aykut Alp gibi tecrübeli uç beylerini etrafında toplayarak onların desteğini aldı¹². O sıralarda bir Türkmen aşiretinin beyi olduğu bilinen Akça Koca ile ilgili kaynaklarda herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Bu sebeple konu ile ilgili bilgilerimiz sınırlı olup bildiğimiz Akça Koca'nın Ertuğrul Bey'in ölümü olan 1281 tarihine kadar ona bağlı olarak faaliyet gösterdiği¹³.

3 Feridun Emecen, "Akça Koca", *DİA*, II, İstanbul 1989, s. 224.

4 Konukçu, *Süleyman Paşa*, s. 58.

5 Emecen, "Akça Koca", 224.

6 Konukçu, *Süleyman Paşa*, s. 58.

7 Halil İnalçık, "Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi", *Osmanlı Beyliği (1300-1385)*, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), İstanbul 2001, s. 80.

8 Konukçu, *Süleyman Paşa*, s. 58.

9 İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, I, Defter, (Haz. Şerafettin Turan), Ankara 1970, s. 42-43; Aşkoğlu Ahmed, *Tevârih-i Âl-i Osman, Aşıkpaşazâde Tarihi*, (Neşr. Ali Bey), İstanbul 1332, s. 39; Gelibolulu Mustafa Ali Efendi, *Kitabü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbar*, (Haz. Ahmet Uğur ve diğerleri), Kayseri 2006, s. 20; Sencer Divitçioğlu, *Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşu*, İstanbul 2000, s. 20.

10 Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşri Tarihi*, I, (Yay. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen), Ankara 1995, s. 63; Gelibolulu Musatafa Ali Efendi, *Kitabü't-Tarih-i Künhü'l-Ahbar*, s. 22-23; İsmail Hakkı Uzunçarşılı, *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara 2011, s. 99; Fehmeddin Başar, "Ertuğrul Gazi", *DİA*, XI, İstanbul 1995, s. 315.

11 Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, 67; Şükrullah, *Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi*, İstanbul 1939, s. 28; Başar, "Ertuğrul Gazi", s. 315; Konukçu, *Süleyman Paşa*, s. 34.

12 Başar, "Ertuğrul Gazi", s. 315; Konukçu, *Süleyman Paşa*, s. 38.

13 Emecen, "Akça Koca", 224.

Gazi Akça Koca'nın Osman Gazi Dönemindeki Faaliyetleri

Ertuğrul Gazi'nin 1281 yılında¹⁴ ölümünün ardından yerine geçen Osman Bey döneminde beyliğin sınırları yeni fetihlerle birlikte giderek genişledi¹⁵. Yeni padişah babası gibi Türkmen beyleri ile arayı iyi tutarak, Bizans'a karşı yapacağı gaza ve cihat faaliyetlerinde onların desteğini aldı. Bu çerçevede bir Türkmen beyi olan Gazi Akça Koca onun döneminde fetih politikasının öncü beylerinden birisi haline geldi. Bu durumun gerçekleşmesinde, yani uçlardaki alplerin Osman Bey'in hizmetine girmesinde onun başarılarının etkisi büyüktür. Nitekim Osman Gazi uçlardaki Türkmenleri ve gelen "garip"leri gaza savaşları için örgütleyen subaşılarından bir alp gazisidir¹⁶. Bu şekilde alpler, Osman Bey'in seferlerinde "yarar yoldaş" ve "nöker"¹⁷ler haline geldiler. Bunların çoğu esir edilip yemin etmek suretiyle başbuğa hayat boyu bağlı kalan silah arkadaşlarıdır¹⁸. Ancak döneme ait Osmanlı kroniklerinde Osman Gazi'nin ilk fetih hareketleri olan Taraklı, Göynük ve Geyve ile Bithynia'daki bazı bölgelerin ele geçirilmesinde Akça Koca'nın adı geçmez¹⁹. 1302 Bafeus zaferinden sonra Osman Bey'in Bizans üzerinde saldırıları arttı ve şehzade Orhan tarafından Karaçepüş ve Absu hisarları²⁰ fethedildi²¹. Ardından Osman Bey alınan bölgeleri zaman içerisinde gazi uç beylerine taksim etmek suretiyle gücünü arttırdı. Buna göre yeni ele geçirilen uç bölgelerindeki Karaçepüş hisarını Kanuralp'e, Absu Hisarını da Akça Koca'ya verdi²². Böylece askerî bir savunma merkezi olan Absu'da bir süre oturan Akça Koca, Geyve'den Sakarya vadisini de içine alan Akova'ya kadar geniş bir bölgenin koruyuculuğuna getirildi²³. Bu şekilde kısa süre içerisinde Osman Gazi'nin silah arkadaşlarından birisi haline gelen²⁴ Akça Koca'nın ilk olarak şehzade Orhan Gazi'nin emrinde²⁵ Konur Alp, Gazi Rahman ve Köse Mihal gibi beylerle birlikte, Sakarya ve İzmit bölgelerine yapılacak olan akınlarda görevlendirildiği görülmektedir²⁶.

14 Ölüm tarihi olarak 1288 veya 1289 yılları da verilmektedir, Başar, "Ertuğrul Gazi", s. 316; Ayrıca Ertuğrul Gazi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: M. Halil Yınanç, "Ertuğrul Gazi", *İA*, IV, İstanbul 1991, s. 328-337; V. L. Menage, "Ertuğrul", *El2* (İng), II, s. 710-711; *Anonim Tevârih-i Ali Osman'da* ise Ertuğrul Bey'in ölümü şu şekilde ifade edilmektedir. "Gitti Ertugrul cihandan yirine. Oğlı Osman kaldı anun yirine", *Anonim Tevârih-i Ali Osman*, F. Giese Neşri (Haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992, s. 6.

15 Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s. 79; Başar, "Ertuğrul Gazi", s. 315; Uğur Kurtaran, "Bir İmparatorluğun Doğuşu Osmanlı Kuruluş Dönemi", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Sayı 5, Ocak 2012, s.251.

16 Halil İnalçık, "Osman I", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 444.

17 XIII. yüzyıl Moğol toplumunda soylu kişilerin bahadırların evinde ve seferde yanlarından ayrılmayan hizmetkâr ve silah arkadaşları için kullanılır, İnalçık, "Osman I", s. 445; kelimenin Türkçesi yoldaştır, Divitçioğlu, *Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşu*, s. 57; Bu durumu *Yazıcızâde Ali (Târih-i Âl-i Selçuk)* şu şekilde ifade eder: "Padişahların devleti ve hürmeti nöker ve il ve memlekettedir. Eğer nöker ve il ve raiyyet olmayacak olursa padişahlık mümkün değildir", Halil İnalçık, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, I, İstanbul 2009, s. 13.

18 İnalçık, "Osman I", s. 445.

19 Konukçu, *Süleyman Paşa*, s. 58.

20 Aşıkpaşazâde'de anlaşmayla alındığı belirtilen bu bölgelerin paylaşımı ise şöyle anlatılır: "Aşağı tarafta Absuyu derler bir hisar daha var idi, oraya getirdiler. Orayı da anlaşmayla aldılar ve bu iki hisara asker koyup tahkim ettiler. Konuralp'e Karaçepüş'i, Akça Koca'ya da Absuyu'nu verdiler", Aşıkpaşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, (Haz. K.Yavuz-M. A.Y. Saraç), İstanbul, s. 69.

21 İnalçık, "Osman I", s. 450; Raif Kaplanoğlu, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Bursa 2000, s. 13; Bu fetihler ile ilgili ayrıntılar için bkz: Aşıkpaşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, s. 69; Şimşirgil, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda", s. 101.

22 İnalçık, "Osman I", s. s. 445; Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s. 127; Divitçioğlu, *Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşu*, s. 86; M. Tayyib Gökbilgin, "Osman", *İA*, IX, İstanbul 1994, s. 440.

23 Konukçu, *Süleyman Paşa*, s. 58.

24 Emecen, "Akça Koca", 224.

25 Osman Gazi'nin buradaki temel amacı kendisinden sonra oğlunu beyliğe hazırlamaktır, İnalçık, *Devlet-i Aliyye*, s. 36.

26 Halil İnalçık, "Orhan", *DİA*, XXXIII, İstanbul 2007, s. 376. Konukçu, *Süleyman Paşa*, s. 41; Dönemin kaynaklarından Aşıkpaşazâde de olay şu şekilde geçer: "Bir gün Osman Gazi: "Oğul Orhan! Gerçi bu Tatar'a yemin ettirdik, ancak bunların tatarlığı geçmez. Sen bu gazilerle Karaçepüş ve Karatigin'e yürü. Yüce Allah'ın sana zafer ve fetih vereceğini umuyorum" dedi. Orhan Gazi de: "Han'ım! Senin buyurduğun her şeyi kabul ederim" dedi. Akça Koca'yı, Konuralp'i, Abdurrahman Gazi'yi ve Köse Mihal'i bu dört seçkin arkadaşı Orhan Gazi'nin yanına verdi. Sonra: "Gaziler haydi sizin din yolunda nasıl gayrete geldiğinizi göreyim" dedi. Orhan Gazi'nin yalnız başına olan ilk seferi işte budur", Aşıkpaşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, s. 68; Neşri, ise eserinde olaydan şöyle bahseder: " Çünkü Osman Gazi, Çavdar tatarun oğluna and virüb atasına muahede vechile yine

Buna göre 1302 Bafeus (Koyunhisar) Savaşı'ndan sonra güçlenen Osman Bey, sınırlarını genişletme politikasına yöneldi. Ardından 1304 ve 1305 yıllarında bu bölgelerde yapılan akınlarda İzmit ve İstanbul yolu üzerindeki Osmanlı egemenliğini sağlayarak, İzmit'e bu taraftan yardım gelmesi engellendi. Bu şekilde Osman'ın 1304 ve Orhan'ın 1305 seferi ile İzmit ve İstanbul yolu üzerindeki Osmanlı egemenliği sağlandı ve İzmit ile kuzeyindeki Adapazarı bölgeleri Osmanlı akınlarına açıldı²⁷. Akça Koca, Osman Gazi'nin yeğeni Aktimur ile birlikte batıda Kocaeli'ne akınlar düzenlerken, Konuralp de doğudaki bölgelere hâkim oldu. Böylece Osman Bey 1305 yılında bu Türkmen faaliyetleri sayesinde İzmit'e kadar giden tüm yolların hâkimiyetini ele geçirdi²⁸. Konuralp ve beraberindeki gaziler Akyazı tarafını ele geçirirken (1318), Akça Koca'nın Sakarya Nehri'nin batısından itibaren İzmit kalesine kadar olan fethettiği bölgelere Koca-eli denilmiştir²⁹. 1320'li yıllara gelindiğinde yaşanan Osman Bey, oğlu Orhan'ı vekil tayin ederek seferlere onu gönderdi³⁰. Osman Bey'in 1324 yılında 69 yaşında vefatının ardından yerine oğlu Orhan Bey geçti³¹.

Gazi Akça Koca'nın Orhan Gazi Dönemindeki Faaliyetleri

Osman Bey'in 1324 yılında ölümünden sonra onun yerine geçen³² Orhan Bey döneminde de fetih hareketleri devam etti ve beyliğin sınırları genişletildi. Aşıkpaşazâde'de geçen ifadeye göre; Orhan Bey'in kumanda ettiği ilk sefer, 1305 yılında Sakarya çevresi üzerine yapıldı. Buna göre, bir önceki bölümde belirttiğimiz üzere Orhan Gazi, babası döneminde yanına verilen Akça Koca, Konuralp, Abdurrahman Gazi ve Köse Mihal gibi gazi alpler ile birlikte 1305 yılında Sakarya'ya gönderildi³³. İşte bu sefer sırasında Orhan'ın maiyetinde bulunan Gazi Akça Koca diğer alpler ile birlikte mücadele ederek, Karaçepüş, Karatigin ve Absu kalelerinin fethini gerçekleştirdi³⁴. Bölgedeki yeni uçlardan Akyazı tarafına Konuralp, İzmit üzerine de Akça Koca akınlar için gönderildi³⁵. Konuralp Akyazı ovasını ve Konurpa ilini³⁶ ve Bolu şehriyle Mudurnu'yu fethetti ve kendine bağladı. Akça Koca da Kocaili'ni fethetti³⁷.

Gazi Akça Koca ardından Akova denilen günümüzdeki Adapazarı ovasına geldi. Dönemin kroniklerinden Aşıkpaşazâde'de geçen bir şiirde "Akça Koca Akova'ya akın yapmaya başladı. Gazi Rahman ise halkı gece yatırmaz oldu" diyerek bu gazilerin yeni fetihler yapmak için gerçekleştirdikleri faaliyetler anlatılır³⁸.

gönderdi. Sonra oğlu Orhan'a eytdi: "oğul, eğerçi bu tatar ile ahdi düband virüb gönderdük, ammâ tatar and bekler taife olmaz. Ben bunda oturayın. Bu kere var, sen gaza it. Ümiddür ki Hak teâlâ zafer vire diyüb Akça Koca'yu ve Konuralp'i ve Gazi Abdurrahman'ı ve Köse Mihal'i bile koşub Kara Çepiş'e ve Kara-Tigin'e gönderdi. Orhan'unyalunuzibtidâ seferi budur", Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s. 125; Yine Aşıkpaşazâde de bu konu ile ilgili geçen şiir için bkz:

"Bu Allah için çarpışan Orhan ata bindi;

Ve sıfatı da kendisiyle aynı oldu.

Onun doğan burcu Peygamber tarafından göründü.

Sen aynaya gönül gözünden bak.

Orhan bu İslam nuruna burç oldu

Ayna artık iki sifata düştü bil.", Aşıkpaşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, s. 69.

27 Herbert A. Gibbons, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, İstanbul 1928, s. 37; İnalçık, "Osman I", s. 450.

28 İnalçık, "Osman I", s. 450.

29 Oruç b. Adil, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Honofer 1343, s. 14; *Tevârih-i Al-i Osman*, s. 16; Divitçioğlu, *Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşu*, s. 58; Gökbilgin, "Osman", s. 441; Ancak bazı kaynaklarda Kocaeli bölgesinin Akça Koca tarafından fethinin 1312 tarihinde gerçekleştirildiği belirtilmektedir, Şennur Kaya, *Tanzimat'tan Cumhuriyete İzmit Kenti*, Kocaeli 2008, s. 24.

30 Gökbilgin, "Osman", s. 441.

31 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 15; Gökbilgin, "Osman", s. 442.

32 "Hikâyeti İstiklâli Orhan Gazi fî milki Osman Gazi", Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s. 147-148.

33 M. Tayyib Gökbilgin, "Orhan", İA, IX, İstanbul 1994, s. 400.

34 İnalçık, "Orhan", s. 376.

35 Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s. 120; Hadidî, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul 199, s. 49.

36 Neşri'de Düzce'nin eski adı olarak belirtilmiştir, Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s. 137, dipnot 1.

37 *Anonim Tevârih-i Âl-i Osman*, s. 16.

38 Aşıkpaşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, s. 71.

Yine döneme ait kroniklerden Aşıkpaşazâde³⁹ ve Mehmed Neşrî⁴⁰ ile yine onların eserlerinden yararlanan Hoca Sadeddin ve İbn Kemal gibi tarihçiler Akça Koca'nın Akova dışında batı ve kuzey batıya yönelik akınlarında Sakarya üzerindeki Beşköprü'de⁴¹ konakladığını belirtirler⁴². Burada hazırlıklarını tamamlayan Akça Koca ve silah arkadaşları⁴³ Osman Gazî'nin yeğeni Aktimur ile birlikte Sakarya'nın batısından harekete geçti. Bu akınlar sonucunda Akça Koca ve adamları Ermeşe (Araman)⁴⁴ ve Kandıra'yı ele geçirdiler⁴⁵. Akça Koca bu fetihleri ile Osmanlı sınırlarını ilk kez kuzeyde Karadeniz'e kadar ulaştırdı⁴⁶. Kandıra'nın fethinden sonra bir süre burada kalan Akça Koca'nın yeni hedefi Bithynia'nın boğaza yakın bölgelerini ele geçirmekti. Bu amaçla Abdurrahman Gazi Samandıra ile Aydos Hisarı çevresine geldi ve sonra Akça Koca ve Konuralp de bu bölgelerin kuşatılması için yardıma geldi⁴⁷. Dönemin kroniklerinden Aşıkpaşazâde ve Neşrî ile yine onlardan etkilenen Hadidî, Hoca Sadeddin ve İbn-i Kemal bu hisarların alınışını ve bu sırada ortaya çıkan durumları eserlerinde kullanmışlardır⁴⁸. Samandıra'da Bizans askerleri ile mücadele etmeye başlayan Akça Koca, bölgeyi ele geçirmeyi başardı⁴⁹. Dönemin kroniklerinde Akça Koca ve diğer akıncıların sürekli fetihler yaptığı ve fethedilen yeni bölgelerdeki köyleri düzeni soktukları, asayiş ve güvenliği sağladıkları belirtilmektedir⁵⁰. Buna göre Akça Koca ve gazileri Samandıra'nın fethinin ardından Aydos'un fethi için hazırlıklara geçti. Kroniklerde Aydos'un fethi bölge tekfurunun kızının yardımı ile gerçekleştirildiği belirtilmektedir⁵¹. Buna göre Akça Koca ve Gazi Rahman önderliğindeki Osmanlı kuvvetleri Aydos'taki (Aetos) Bizans kuvvetlerine karşı girilen savaşlar yoluyla bölgenin zaptını gerçekleştirdiler⁵².

39 Aşıkpaşazâde'de Akça Koca'nın Ayan gölünün aktığı Beşköprü'de bulunan Birgoscuk'da konakladığı belirtilmektedir, Aşıkpaşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, s. 69.

40 "Ve Akça Koca dahi Ayan gölinin suyu akduğu Biş-Köprü'de bir boğazlık varidi. Anda turaklanub, ol arada Orhan, arasında olan ile seğırdürdi", Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s. 127.

41 Beşköprü, Bizans döneminin Paphlagonia'ya uzanan yıllarının başlangıcı ve ayrılma yeridir. Köprü Flavius Justinianus (527-567) tarafından inşa edilmiştir, Konukçu, *Süleyman Paşa*, s. 61.

42 Aşıkpaşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, s. 69; Yine ilk kroniklerden aldığı bilgilerden istifade ile Hadidî bölgenin tarifini şu şekilde yapmaktadır:

"Ayan Gölü'nde, Koca İli dışında Gölyazga'nda, Beşköprü başında

O bergos kim dahi vardır nişanı

Makam idindi, Akça Koca anı

Ne denlüyir ki fethitdise ol er

Daha şimdi ana Kocaili derler", Hadidi, *Tevârih-i Âli Osman*, s. 51.

43 Aşıkpaşazâde'de Akça Koca ve silah arkadaşları şu şekilde anlatılıyor, bkz: "Konuralp, Akyazı'yı ve Konrapa ilini ve Mudurnu'yu ve oradaki yerleri fethedip idaresi altına alıp düzen verdi ve kendine döndürdü. Sonra Karaçepiş'e ve Absuyu'na geldi. Gazi Rahman'ı orada bırakıp kendisi yine gitti. Bu tarafta Akça Koca da Kandıra'ya ve İrmen'e asker koyup sağlamaştırdı. Maksudı Samandıra'ya varmaktı. Sözü'n kısası bunların işleri gece gündüz kâfirlerle savaşıp gaza etmek, bazen de onları tatlılıkla yola getirmek oldu", Aşıkpaşazâde, *Osmanoğullarının Tarihi*, s. 74-75.

44 Araman, Kandıra yakınlarında Kandıra'nın güneydoğusunda yer alan bir bölgedir, Enver Konukçu, "Akça Koca'nın Kandıra'dan Sonra Osmanlı Topraklarına Kattığı Hisar Ermeni Bazar mı? Yoksa Araman mı?", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, II, 2008, s. 125; Ayrıca bu bölgenin fethi ile ilgili ayrıntılı bilgi için bkz: Konukçu, "Akça Koca'nın Kandıra'dan Sonra", s. 125-135; Neşrî'de Ermeniye olarak geçen bu bölge günümüzdeki Akmeşe bölgesi olarak belirtilmiştir, Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s. 137.

45 Dönemin kroniklerinden Hadidî bu bölgelerin fethini "Hem aldı Kandıra'yı Akça Koca. Koca-ili'ni eyledi fethi-ucdan uca" şeklinde anlatmaktadır, Hadidi, *Tevârih-i Âli Osman*, s. 55; Yine Neşrî'deki hikâyet bölümündeki geçen ifade şu şekildedir: "Ve bir taraftan dahi Akça Koca, Kandıra'yı ve Ermeniye'yi musahhar idüb içlerine er koydı. Andan Samandıra'ya varmağa kasdetdi.", Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s. 137-138.

46 Konukçu, "Akça Koca'nın Kandıra'dan Sonra", s. 126.

47 Konukçu, *Süleyman Paşa*, s. 64-66.

48 Aşıkpaşazade, *Tevârih-i Âli Osman*, s. 88-92; Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s.139-151; İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âli Osman*, s. 11-23; Hoca Sa'adettin, Tacüt-Tevârih, I, İstanbul 1279, s. 53-58.

49 Bölgenin alınışı Aşıkpaşazâde'de şöyle anlatılır: "Bir gün ansızın Samandıra tekfurunun oğlu öldü. Kâfirler bunun cenazesinde toplanmışlardı. Gaziler de fırsat gözlerlerdi. Fırsat bulunca kâfirler hisar önünde iken, kâfirlerin bu gâfletlerinden faydalanarak onları bastılar. Bir kısmını öldürüp tekfurunu tuttular. Samandıra hisarı bu şekilde fethedildi...", Aşıkpaşazade, *Tevârih-i Âli Osman*, s. 45; Yine fetih Neşrî'de de benzer bir hikâye ile anlatılmıştır bkz: Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s. 139-141.

50 Aşıkpaşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, s. 75.

51 "Meğer tekfurun bir kızı var imiş. Bir gece Hazret-i Peygamber'i, selam onun üzerine olsun, o kız düşünde görmüş, ne görmüş? Kendisini bir derin çukura düşmüş görür. Bu halde iken ansızın güzel yüzlü, ahlaki güzel bir kişi gelip çukurdan çıkarır...", Aşıkpaşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, s. 75.

52 Aşıkpaşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, s. 75-76; Hadidi, *Tevârih-i Âli Osman*, s. 56; İnalçık, "Orhan", s. 377.

Gazi Akça Koca'nın bu başarıları üzerine Orhan Bey tarafından Samandıra bölgesi kendisine mülk olarak verildi. Ardından burada kalan Akça Koca birkaç sene daha İzmit, Üsküdar arasında kalan bölgelere akınlarda bulunduktan sonra⁵³, Orhan Bey'in İzmit seferine çıkmasından kısa bir süre önce 1328 yılında öldü⁵⁴. Akça Koca'nın ölümünden sonra adamları Karamürsel'in yanında toplanırken, uç beyliği yaptığı bölge öneminden dolayı şehzade Murad'a verildi⁵⁵. Öldüğünde 94 yaşında olduğu ileri sürülen⁵⁶ Akça Koca'nın Hacı İlyas adlı bir oğlunun bulunduğu, torunu Fazlullah'ın önce kadı⁵⁷, sonra da vezir olarak Osmanlı devlet hizmetinde buldukları bilinmektedir⁵⁸.

Akça Koca'nın ölümünden sonra bu bölgelerin fethiyle ilgili vasiyetinin Sultan Orhan Gazi'ye duyurulması üzerine, onun beylik sınırına dâhil ettiği bölgeler sancak haline getirildi ve Kocaeli sancağının yönetimi Gazi Süleyman Paşa'ya verildi. Yine Akça Koca'nın hâkim olduğu bölgeler olan Sakarya'nın batısındaki Kandıra bölgesi Akbaş'a verilirken, Araman da Yahşi Lala'ya verildi. Akça Koca'nın hizmetindeki askerlerde önce Abdurrahman Gazi'nin emrine verilirken, daha sonra Aydos ve Samandıra'nın güvenliği için görevlendirildi⁵⁹.

Sonuç

Sonuç olarak Osmanlı Devleti'nin kuruluş yıllarında etkili olan ve literatürde alp ya da yoldaş olarak geçen uç beylerinden biri olan Gazi Akça Koca yaptığı fetihlerle beyliğin büyümesinde oldukça etkili olmuştur. İlk olarak Ertuğrul Bey'e bağlı bir şekilde tarih sahnesinde görülen Akça Koca, onun ölümünün ardından, Osman Gazi ve Orhan Gazi dönemlerinde diğer uç beyleriyle birlikte özellikle batı bölgelerinde fetih hareketlerinde bulunmuştur. Bu çerçevede kuruluşun önemli isimlerinden biri haline gelen Akça Koca beylik için önemli bir arkadaş, kumandan, şehzade huzurunda bulunma ve onlara yol gösterme şereflerine nail olmuştur. Akça Koca özellikle Osman ve Orhan Bey dönemlerinde yaptığı fetihlerle beyliğin sınırlarını genişletmiş ve fethettiği bölgelerin bir kısmı kendisine verilmiştir. Bu şekilde hâkimiyetini arttıran Akça Koca'nın 1328 yılında ölümünün ardından, fetihlerde bulunduğu İzmit ve çevresine adına nispetle Koca-ili denilmiştir.

53 Mehmed Neşri'de Akça Koca, Konur Alp ve Abdurrahman'ın Konstantinopolis Scutaurion (Üsküdar) yakınlardaki hisar kuşatmaları ile ilgili, "Rivâyet iderler kim, Konuralp, Ak Yazı'yı ve Konurapa ilini ve Mudurnu'yı tamamen müsahtar idüb ili kendüye döndürdü. Girü Kara Çepiş'e ve Apsu'ya gelüb gazi Abdurrahman'ı anda koyub kendü gitti. Ve bu tarafdı dahi Akça Koca, Kandıra'yı ve Ermeniye'yi müsahtar idüb içlerine er koydu", Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s. 137.

54 Konukçu, *Süleyman Paşa*, s. 83; Akça Koca'nın ölümü dönemin kroniklerinde şu şekilde geçer, "Sonra Konuralp ve Akça Koca dar-ı fenadan, dar-ı bekaya rihlet ettiler. Allah emrine vardılar. Orhan, ol vilayet sancağın oğlu Süleyman Paşa'ya verdi", Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ*, s.151; "Akça Koca dünyadan göçüp ahret âlemine gitti mezarı Kandıra bucağında bir dağdadır", Aşıkpaşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, s. 116.

55 Emecen, "Akça Koca", 224.

56 Konukçu, *Süleyman Paşa*, s. 86.

57 Aşıkpaşazâde'de bu kişi Genliboz'da tekkesi bulunan Fazlullah Kadı olarak geçmekte ve kendisinin Akça Koca'nın neslinden olduğu belirtilmektedir, bkz. Aşıkpaşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, s. 82.

58 Emecen, "Akça Koca", 224.

59 Konukçu, *Süleyman Paşa*, s. 86.

KAYNAKÇA

- Anonim *Tevârih-i Âl-i Osman*, F. Giese Neşri (Haz. Nihat Azamat), İstanbul 1992.
- Aşıkpaşazade, *Tevârih-i Âl-i Osman, Aşıkpaşazâde Tarihi*, (Neşr. Ali Bey), İstanbul 1332.
- Aşıkpaşazade, *Osmanoğullarının Tarihi*, (Haz. K.Yavuz-M. A.Y. Saraç), İstanbul.2003
- Başar, Fehmeddin, "Ertuğrul Gazi", *DİA*, XI, (1995) s. 314-315.
- Dıvıtçioğlu, Sencer, *Osmanlı Beyliği'nin Kuruluşu*, İstanbul 2000.
- Emecen, Feridun, "Akça Koca", *DİA*, II, (1989), s. 224.
- Gelibolulu Musatafa Ali Efendi, *Kitabü't-Tarih-i Künhü'l-ahbar*, (Haz. Ahmet Uğur ve diğerleri), Kayseri 2006.
- Gibbons, Herbert A., *Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu*, İstanbul 1928.
- Gökbilgin, M. Tayyib, "Orhan", *İA*, IX, (1994), s. 401-431.
- _____, "Osman", *İA*, IX, (1994), s. 431-433.
- Hadidi, *Tevârih-i Âl-i Osman*, (Haz. Necdet Öztürk), İstanbul 1991.
- Hoca Sa'adettin, *Tacü't-Tevârih*, I, İstanbul 1279.
- İbn-i Kemal, *Tevârih-i Âl-i Osman*, I. Defter, (Haz. Şerafettin Turan), Ankara 1970.
- İnalçık, Halil, "*Osman Gazi'nin İznik Kuşatması ve Bafeus Muharebesi*", *Osmanlı Beyliği (1300-1385)*, (Ed. Elizabeth A. Zachariadou), (2001), s. 78-106.
- _____, *Devlet-i Aliyye Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar*, I, İstanbul 2009.
- _____, "Orhan", *DİA*, XXXIII,(2007), s.375-386.
- _____, "Osman I", *DİA*, XXXIII,(2007), s.443-453.
- Kaplanoğlu, Raif, *Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu*, Bursa 2000.
- Kaya, Şennur, *Tanzimat'tan Cumhuriyete İzmit Kenti*, Kocaeli 2008.
- Konukçu, Enver, *Kocaeli'nin İlk Osmanlı Yöneticisi Süleyman Paşa*, Kocaeli 2009.
- Kurtaran,Uğur, "Bir İmparatorluğun Doğuşu Osmanlı Kuruluş Dönemi", *Gümüşhane Üniversitesi Sosyal Bilimler Elektronik Dergisi*, Sayı 5, (2012), s.244-265.
- Mehmet Neşri, *Kitâb-ı Cihan-nümâ, Neşri Tarihi*, I, (Yay. Faik Reşit Unat-Mehmet Altay Köymen), Ankara 1995.
- Oruç b. Adil, *Tevârih-i Âl-i Osman*, Honofer 1343.
- Şimşirgil, Ahmet, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşunda Hizmeti Geçen Alpler ve Gaziler", *Türkler*, IX, Ankara 2002, s. 99-106.
- Şükruallah, *Dokuz Boy Türkler ve Osmanlı Sultanları Tarihi*, İstanbul 1939.
- Uzunçarşılı, İsmail Hakkı, *Osmanlı Tarihi*, I, Ankara 2011.
- Yinanç, M. Halil, "Ertuğrul Gazi", *İA*, IV, (1991) s. 328-337.

KOCAELİ AKÇA KOCA BEY ANIT MEZARI

Volkan ŞENEL*

Akça Koca Bey'in Hayatı

Uzun bir süre Roma ve Bizans'ın egemenliği altında kalmış olan Kandıra, Osmanlı Sultanı Orhan Gazi tarafından 14. yüzyılın ikinci çeyreğinde fethedilerek, Osmanlı topraklarına katılmıştır. Orhan Gazi'nin emrinde, Akça Koca, Konur Alp, Abdurahman Gazi, Köse Mihal vb. gibi tanınmış komutanlarla birlikte gerçekleştirilen bu fetihler, Osmanlı'nın kuruluş aşamasında oldukça önemliydi.

Kandıra ve çevresinin fethedilmesinde görev alan Akça Koca Bey, Ertuğrul Gazi, Osman Gazi ve Orhan Gazi'nin silah arkadaşı/yoldaşıydı. İlk devir Osmanlı tarihi yazarlarının eserlerinde adı geçen Akça Koca Bey'in, kendisi ve ailesi hakkında bilinenler oldukça kısıtlıdır. 13. yüzyılın ikinci yarısında doğduğu bilinmektedir. Daha sonraları Gebze Kadılığı yapmış olan Fazlullah'a ait bir vakfiyeye göre babasının adı Abdülmelik oğlu Abdülfettah'tır.

Tarihimizde sadece Akça Koca Bey tarafından kullanılmış olan "Akça" ismi "Ak-ça"dan gelmektedir. Türkçe bir ad olan "Akça" ismi "oldukça/hayli beyaz" anlamındadır. "Koca" ise kocamış fiilinin kökü olup, "büyük/ihiyar" anlamındadır.

Sapanca Gölü'nden İzmit'e, İzmit'ten Kandıra'ya kadar olan yerlerin fethini Akçakoca Bey üzerine aldı. Sapanca Gölü kıyısında Ayan Köyü'nü üs edinerek İzmit bölgesine doğru akınlarda bulundu. Bizans tekfurlarıyla gazalarda karşı karşıya geldi. Akova, Akçaköy, Kaymas, 1326'ya doğru Kandıra ve civarını Osmanlı Beyliği topraklarına kattı. Tarihe bilhassa "Kandıra Fatihi" olarak geçti. Ayrıca, Konuralp ve Gazi Abdurrahman ile beraber Kartal civarında Aydos, kuzeydeki Samandıra bölgesi kendisine mülk olarak bağışlandı¹.

Yukarıda bahsedilen yerlerin alınışıyla ilgili bilgileri birçok tarih yazıcısının eserlerinde görmekteyiz. Âşıkpaşazâde ve Hoca Sadeddin gibi tarihçilerin bizlere aktardığı bilgiler oldukça önemlidir:

"Konur Alp Akyazı ve Konrapa İlini ve Bolı'yı ve Muturnı'yı ve ol vilayetleri tamam ve müsahhar ve mukarrer itdi ve kendüye döndürdi ve girü Karaçepiş'e ve Absuyı'na geldi ve Gazi Rahman'ı anda koyup kendüsi gine gitdi. Bu tarafda Akça Koca dahi Kandıra'ya ve

* Tarihçi, e-mail: senelvolkan@hotmail.com

¹ Atilla Çetin, *Kocaeli Tarihinden Sayfalar*, İzmit, 2000, s. 59.

İrmen'e erler kodı berkitdi. Maksudı Samandıra'ya varmak oldu..."²

"Söz konusu edilen yılda, durağı Cennet olan Osman Gazi'nin ölümü üzerine Orhan Gazi, baş ve buğluk davulunu vurdurmuş, sadasını gök kubbeye ulaştırmıştı.

Yarlıgayan Tanrının çağrısı ulaşınca Osman'a

Erişti şimdi beylik neveti oğlu yiğit Orhan'a

İlk iş olarak bu beyliğin töreleri gereğince, komutanları beylerin her birini yine gaza ve cihat yolunda görevlendirmişti. Bu yıl kendini gösteren hoş bir rastlantı şu oldu: Osman oğullarının devlet fidanlığında, Orhan Gazi'nin ikbal dalında olgunlaşan bir meyve yere düştü. Şimdiye kadar bu ayarda bir mahsul alındığı kimsenin kulağına erişmiş değildi. Mutluluk getiren yeni doğan, Murad adıyla şeref buldu ve sonraları Gazi Hüdavendigâr diye tanındı. Bu yıla rastlayan başka bir olay ise, Konur Alp'in Tanrının rahmetine kavuşan Osman zamanında, Bolu, Konraba, Akyazı ve Mudurnu illerini İslam devletinin uğuruyla baştan başa açmış olmasıdır. Yine aynı yıl içinde Akça Koca savurduğu kılıçlarla Kandıra, Ermeni Pazarı (Akmeşe) ve Ayan Gölü'nü ele geçirmişti..."³

Akça Koca Bey, İzmit üzerine sefere çıkacağı sırada Kandıra'da vefat etmiştir. 1328 yılında 94 yaşında vefat ettiği düşünülen Akça Koca Bey'in, Türk töresine uygun olarak defnedildiği bilinmektedir. Nasıl öldüğü ile ilgili elimizde herhangi bir bilgi bulunmamaktadır. Ancak birçok tarihçi Akça Koca Bey'in öldükten sonra Kandıra'ya bağlı Baba Köy'de bulunan Baba Tepesi'ne gömüldüğü noktasında hemfikirdir. Akça Koca Bey'in, Bilecik Söğüt'te de makam türbesi bulunmaktadır.

Akça Koca Bey'in soyundan gelen birçok kişi hem Osmanlı döneminde, hem de Cumhuriyet döneminde bazı devlet görevlerinde bulunmuşlardır. Oğlu Hacı İlyas Bey ve torunu Gebze Kadısı Fazlullah Osmanlı Devleti'nde önemli görevler yapmışlardır. Akçakoca Bey'in adını soy isim olarak taşıyan, Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) Eski Başkanı Engin Akçakoca torunlarından birisidir⁴.

Anıt Mezarın Yapılışı

Kocaeli yöresi ve çevresinde önemli fetihler gerçekleştirmiş olan Akça Koca Bey'in aziz hatırasını yaşatmak amacıyla, yöreye "Koca-ili" anlamında "Kocaeli" adı verilmiştir⁵.

Akça Koca Bey'in Kandıra Baba Köy'de Baba Tepesi mevkiinde bulunan mezarının üzerine zamanla ahşaptan çandı bir türbe yapılmıştır. Ahşaptan yapılan ve üzeri açık olan bu türbenin yanında birde çandı mescit bulunmaktaydı. Ahşap türbe ve mescitle ilgili araştırmalar, bu iki yapının hangi tarihte yapılmış olduğunu ortaya koyamamıştır. Ancak, ahşap türbenin yanında bulunan mescit Sultan Orhan Gazi döneminde Kandıra yöresinde çok sayıda yapılmış olan çandı mescitlerle benzerlik göstermektedir.

Kandıra Baba Tepesi'nde bulunan ahşap türbe ve çandı mescit, zamanla bakımsız kalarak tahrip olmuştur. Türbe ve mescidin bakımsız hali görenler tarafından üzüntüyle karşılanmış, bu durumun giderilebilmesi için çeşitli girişimlerde bulunulmuştur⁶.

2 Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Al-i Osman*, (Haz: N.Atsiz), İstanbul, 1947.

3 Hoca Sadeddin Efendi, *Tacü't-Tevarih*, (Haz: İ. Parmaksızoğlu), Ankara, 1999.

4 Enver Konukçu, *Akçakoca ve Kocaeli* (Yayınlanmamıştır), Erzurum, 2009.

5 Ayrıntılı bilgi için bkz. Avni Öztüre, *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, İstanbul, s.149, *Yurt Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1983, s. 4992.

6 Tespit edebildiğimiz bu girişimlerden birisi de Prof. Dr. Enver Konukçu'ya aittir. Kendisinin bize birinci elden nakletmiş olduğu bilgiyi sizlere aktaralım: Sn. Konukçu, Ertuğrul Ünlüer'in Sakarya Valisi olduğu dönemde, Sakarya Sosyal Araştırmalar Merkezi Grubu üyesi olarak çeşitli çalışmalar yapmaktaydı. Bu dönemde Sn. Konukçu, Akça Koca Bey'le ilgili konuyu bir yemek sırasında Vali Ünlüer'e açmış, önemli bir Türk büyüğü olan bu Osmanlı komutanının şahsına yakışır bir anıt mezar yapılmasının öneminden bahsetmiştir. Sn. Vali Ünlüer'in Kocaeli Valisi olduktan kısa bir süre sonra, Akça Koca Bey'in mezarının bulunduğu Baba Tepe'ye bir anıt mezar yaptırılması konusunda girişimde bulunmasının önemli bir katkısı olmuştur.

Ertuğrul Ünlüer⁷ Kocaeli Valisi⁸ olarak göreve başlamasından sonra, Baba Tepesi'nde çeşitli incelemeler yapmıştır. Bu incelemeler sonrasında Vali Ünlüer, İzmitli mimarlardan Akça Koca Bey'in mezarının bulunduğu alana yönelik projeler hazırlamalarını istemiştir.

Anıt mezar projesiyle ilgili görüşülen mimarlardan bazıları, Kocaeli şehir tarihimiz açısından oldukça önemli bir şahsiyet olan Akça Koca Bey'le ilgili hazırlanacak böyle bir çalışmayı ücretsiz yapabileceklerini ifade etmişlerdir⁹. Vali Ünlüer de, 21 Eylül 1971 tarihinde bir basın toplantısı düzenleyerek yapılan çalışmalarla ilgili Kocaeli kamuoyunu bilgilendirmiştir.

Yapılan bu basın toplantısından sonra Vali Ünlüer'in Akça Koca Bey Anıt Mezarı Projesi'yle ilgili Kocaeli Gazeteciler Cemiyeti tarafından çıkarılan Kocaeli Bayram Gazetesi'ne 7 Şubat'ta verdiği özel demeç¹⁰ ise oldukça dikkat çekicidir. Vali Ünlüer demecinde;

"Kocaeli Fatih Akçakoca'nın mezarı hepimize utanç verecek bir bakımsızlık ve ilgisizlikle baş başdır.

Geçmişteki büyüklerine saygı duymayanlar, gelecekte kendilerine saygı beklemekte haklı olamazlar. Dünyaca ün yapmış olan Hanibal'in mezarı Gebze civarındadır. Tarihte büyük yeri olan bu ünlü kişiler adına bir anıt yapmak biz Kocaelililer için yalnız bir görev değil, ilimizin turistik potansiyelini büyük ölçüde artıracak basiretli bir davranış da olacaktır.

İlimizin endüstri alanında mevcut çok geniş imkânları tabii olarak nüfus artışını etkilemekte ve böylece Kocaeli büyük bir nüfus cazibe merkezi haline gelmektedir. Bu durumun sonucu olarak okul ihtiyacı da hızla artmaktadır. Bu ihtiyacın zamanında karşılanması, yavrularımıza sağlık ve pedagojik şartları tam, okullarda okuma olanağı sağlamak hepimize sevinç ve gurur verecek bir görev olmalıdır.

Bu konuda bazı sanayi müesseseleri şimdiye kadar güzel örnekler de vermişlerdir. Kendilerine teşekkür hepimiz için borçtur.

Başta ilimizdeki sanayi kuruluşları olmak üzere bütün Kocaelili vatandaşlarımı birkaç misalini verdiğim fakat daha pek çoğunu sayabileceğim bu hayırlı işlere katkıda bulunmaya davet eder bu davete asil bir yarışın müsabıkları olarak katılacaklarından asla şüphe etmediğimi de belirtmek isterim."

Hülasa, Ertuğrul Ünlüer'in öncülüğünde Kocaeli Anıtları Koruma Derneği'nin de desteğiyle Mimar Mühendis Suat Uygun'a bir projesi çizdirilmiş¹¹ ve Akça Koca Bey Anıt Mezarı bu projeye göre inşa edilmiştir.

1974 Haziran'ında yapımı tamamlanan anıt mezarın -aynı zamanda Kandıra ilçesinin de kurtuluş günü olan- 22 Haziran 1974 Cumartesi günü çifte törenle açılışı yapılmıştır¹².

Yapılan anıt mezar için İzmit Müzesi Müdürü M. Kemal Can ve Müze Asistanı Mehmet Akif Işın tarafından 13.06.1983 tarihinde bir tescil fişi¹³ doldurulmuş; ancak anıt tescillenmemiştir. Daha sonra ise Kültür ve Turizm Bakanlığı, Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu tarafından Akça Koca Anıt Mezarı 22.01.1989 tarihinde tescillenerek¹⁴ koruma altına alınmıştır.

7 Vali Ertuğrul Ünlüer'in özgeçmişi için bkz. www.tr.wikipedia.org/wiki/Ertugrul_Unluer

8 Ertuğrul Ünlüer, 15 Eylül 1970 tarihinde Kocaeli Valisi olmuştur.

9 Ayrıntılı bilgi için bkz. "İzmitli Mimarlardan Akçakoca'nın Onarılacak Mezarının Projesini Karşılıksız Hazırlayacaklar", *Sesim*, S. 70, 1971, s. 7.

10 "Vali Ertuğrul Ünlüer'in Bayram Gazetesi'ne Özel Deneci", *Kocaeli Bayram*, 7 Şubat 1971, s. 7.

11 Mimar Mühendis Suat Uygun'un Proje Müellifi Olduğunu Gösteren Muvafakatname Örneği (*Kocaeli Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi*).

12 "Akçakoca'nın Anıtı", *Seka Postası*, 1 Temmuz 1974, s. 4.

13 *İzmit Müzesi Akça Koca Anıtı Tescil Fişi*, Kocaeli, 1983.

14 *Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Kararı*, Bursa, 1989.

Mimari Özellikleri ve Önemi

Mimar Mühendis Suat Uygun tarafından projelendirilerek yapılan Akça Koca Bey Anıt Mezarı, üç ana bölümden oluşmaktadır. 1. Bölüm; kuzeyden basamakla çıkılan bir yürüyüş platformu (6,33 m. x 20,16 m.), 2. Bölüm; platforma çıkış merdiveninin ucunda geniş ve büyük bir dikme (1,15m x 1,15m) ve 3. Bölüm; büyük dikmenin önünde otağ biçiminde (Osmanlı başlığı) mezar alanı (R: 16,46 m.). Otağ biçimli mezar yapısının yüksekliği 5 m., büyük dikmenin yüksekliği ise 12,86 m.'dir.

Anıt mezar kuzey-güney doğrultusunda, betonarme olarak inşa edilmiştir. 348 m² alanı kaplayan anıt mezarda, Akça Koca Bey'in mezarı otağ biçimli piramidal mezar yapısının içerisinde bulunmaktadır. Mezarın kenarlarında merdiven şeklinde piramidal yükseltilere yer verilmiştir. Anıt mezarın piramidal üst bölümünün yarıdan itibaren büyük bir bölümü kapatılmış olup sadece kuzey ve güney istikametlerinde açıklıklara yer verilmiştir. Piramidal anıt mezarın alt bölümlerinde açıklıklar bulunmaktadır. Anıt mezarın platform zemini ve çıkış merdivenleri zamanla mermerle kaplanmıştır.

Anıt mezarın çevresinde günümüzde; küçük bir cami, ikinci bir türbe yapısı, yangın gözetleme evi, su deposu, piknik alanları ve baz istasyonu yapıları bulunmaktadır. 2013 yılında Kocaeli Büyükşehir Belediyesi tarafından bu bölgedeki karışıklığı düzenlemek amacıyla "Akça Koca Bey Anıt Mezarı ve Çevre Düzenleme Uygulama Projesi" hazırlanmıştır. Hazırlanan bu proje Kocaeli Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu tarafından 11.12.2013 tarih ve 1302 sayılı kararla¹⁵ onaylanmıştır. Onaylanan proje günümüzde uygulama aşamasındadır.

Sultan Orhan Gazi döneminde Kocaeli yöresinde fetihler gerçekleştiren ve ömrünün son günlerini Kandıra'da geçirerek vefat eden Gazi Akça Koca Bey için Baba Tepesi'nde yaptırılmış olan bu anıt mezar bu topraklar üzerindeki hâkimiyetimizi temsil eden ve milli hafızamızı yaşatan önemli bir öge olarak yer almaktadır.

KAYNAKÇA

- Akça Koca Bey Anıtı Çevre Düzenleme/Onarım Projesi 3D Modellemesi (Haz. Mimar Y.Burak Dolu), İstanbul, 2013

Kitaplar:

- Çetin, Atilla, *Kocaeli Tarihinden Sayfalar*, İzmit, 2000.
- Âşıkpaşazâde, *Tevârih-i Al-i Osman*, (Haz: N.Atsız), İstanbul, 1947
- Hoca Sadeddin Efendi, *Tacüt-Tevarih*, (Haz: İ. Parmaksızoğlu), Ankara, 1999
- Öztüre, Avni, *Nicomedia Yöresindeki Yeni Bulgularla İzmit Tarihi*, İstanbul.
- *Yurt Ansiklopedisi*, C. 7, İstanbul, 1983.
- Enver Konukçu, *Akçakoca ve Kocaeli* (Yayınlanmamıştır), Erzurum, 2009.

Gazeteler:

- "Vali Ertuğrul Ünlüer'in Bayram Gazetesi'ne Özel Deneci", *Kocaeli Bayram*, 7 Şubat 1971, s. 7.
- "Akçakoca'nın Anıtı", *Seka Postası*, 1 Temmuz 1974, s. 4.
- "İzmitli Mimarlar Akçakoca'nın Onarılacak Mezarının Projesini Karşılıksız Hazırlayacaklar", *Sesim*, S. 70, 1971, s. 7.

Belgeler:

- *İzmit Müzesi Akça Koca Anıtı Tescil Fişi*, Kocaeli, 1983.
- *Bursa Kültür ve Tabiat Varlıklarını Koruma Kurulu Kararı*, Bursa, 1989.
- *Kocaeli Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Kararı*, Kocaeli, 2013.
- *Mimar Mühendis Suat Uygun'a Ait Muvafakatname Örneği (Kocaeli Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Arşivi)*.

İnternet:

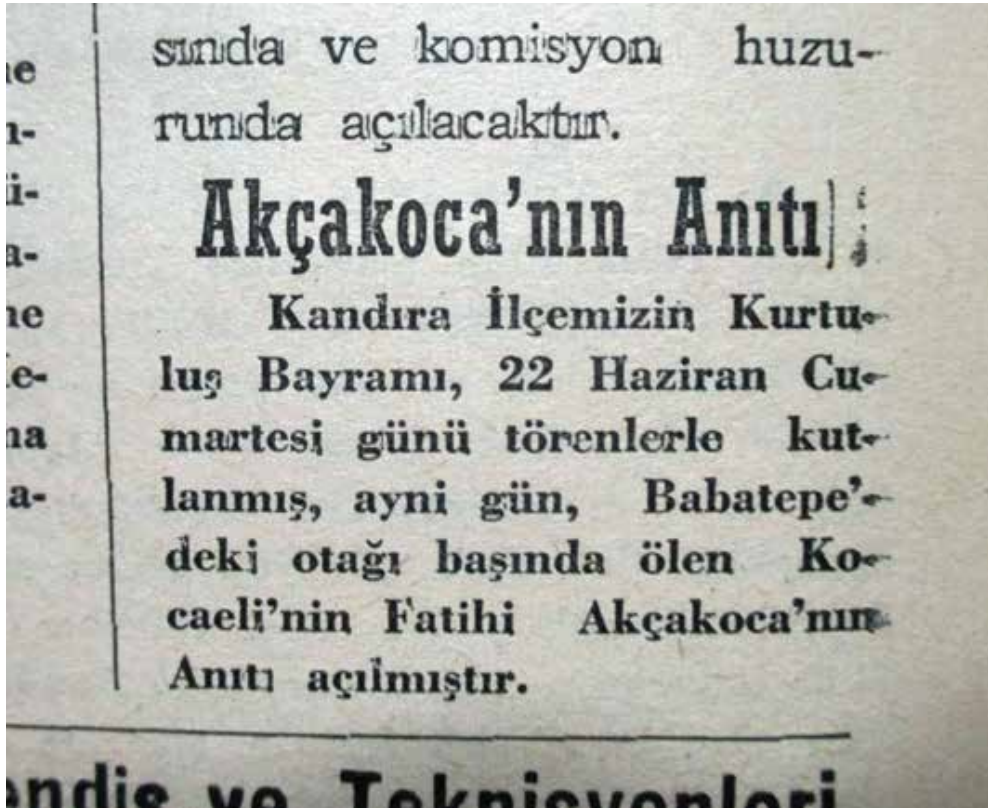
- www.tr.wikipedia.org/wiki/Ertugrul_Unluer

15 Kocaeli Kültür Varlıklarını Koruma Bölge Kurulu Kararı, Kocaeli, 2013.

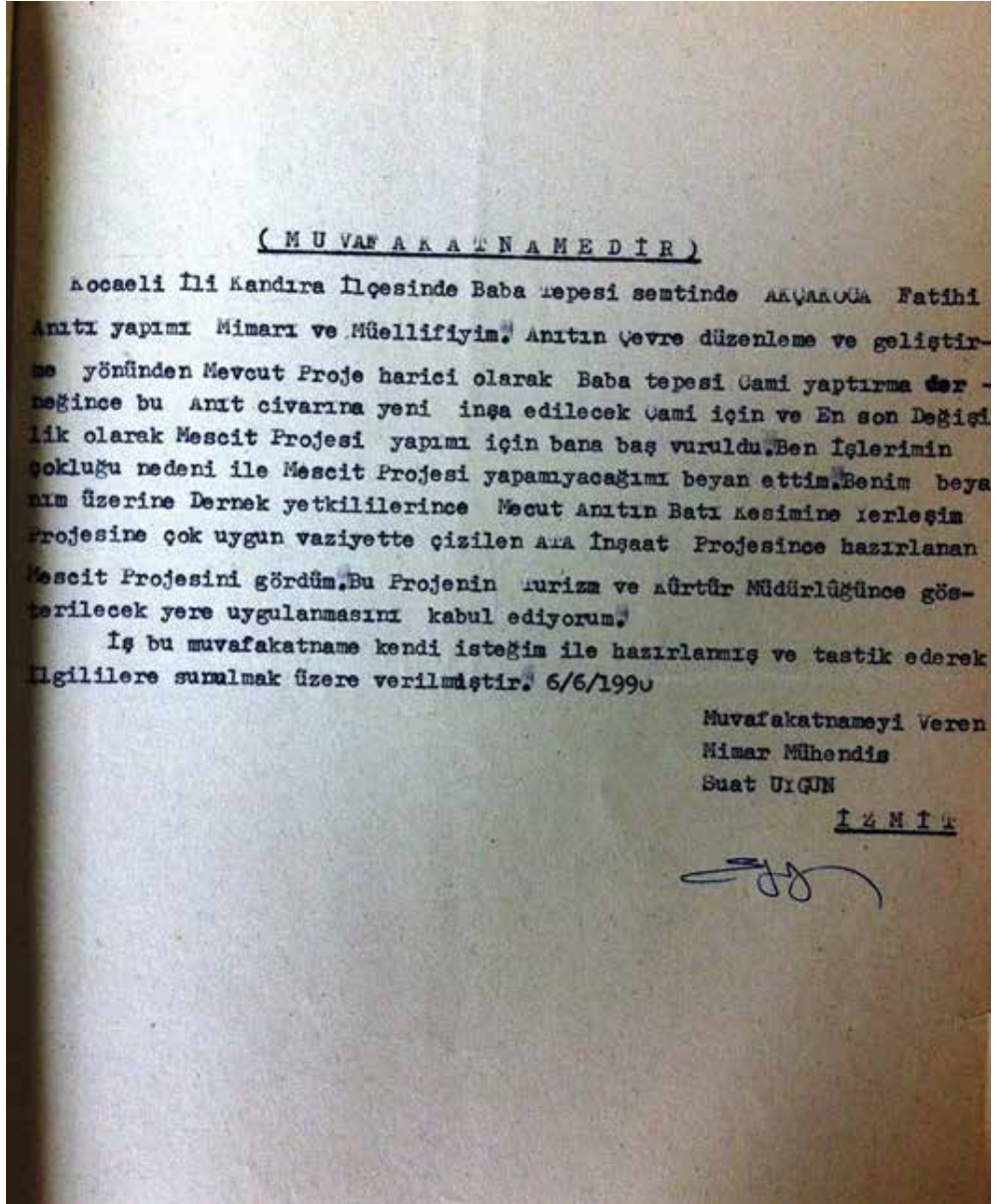

Kocaeli Valisi Ertuğrul Ünlüer'in Kocaeli Bayram Gazetesine Verdiği Demeç (7 Şubat 1971)

Akçakoca'nın Anıtı'nın Açılışının Yapıldığına Dair Gazete Haberi, (Seka Postası, 1 Temmuz 1974)

Mimar Mühendis Suat Uygun'un Proje Müellifi Olduğunu Gösteren Muvafakatname Örneği

Akça Koca Anıt Mezarıyla İlgili gazete Haberi (Yeni İzmit Gazetesi - 21 Eylül 1971)

Akça Koca Bey'in Anıt Mezarının Bulunduğu Kandıra Baba Tepesi

*Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Tarafından Hazırlanan Akça Koca Bey Anıt Mezarı ve
Çevre Düzenleme Uygulama Projesi*

*Kocaeli Büyükşehir Belediyesi Tarafından Hazırlanan Akça Koca Bey Anıt Mezarı ve
Çevre Düzenleme Uygulama Projesi (2)*

OSMANLI KURULUŞ DÖNEMİ BERATLARI KAPSAMINDA KOCAELİ YARIMADASI FETİHLERİ, SİYASİ VE EKONOMİK SONUÇLARI

Nejdet GÖK*

*“Ertugrul Gazi işitdi kim;
Âl-i Selçuk neslinden Sultan ‘Ala’addin ‘Acem’den Rum’a gelüp
padişah oldı. Ertugrul eydür:
“Bize dahı vacib oldı kim erün kadrı bilinür vilayete varavuz ve
hem biz dahı gaza idevüz.” didi. Ertugrul Gazi’nün üç oğlu var-ıdı.
Biri ‘Osman biri Gündüz ve biri Saru Yatı.Ana, Savcı dahı dirlerdi.
Bunlar dahı Rum’a teveccüh itdiler, geldiler, hısn-ı Musul vilayetine irdiler.
Ertugrul Gazi’nün Rum’a gelmesine bir nice rivayet vardur.
Esahh bu fakir zikr itdügümdür.”
(Aşıkpaşazade, 2.Bab)*

Giriş

Genel olarak değerlendirildiğine; Osmanlı fetih hareketi; “yukarıdaki ifadelerde açıkça belirtildiği üzere “bir gaza ve cihad mefkûresi” üzerine bina olunmuştur. Süleyman Şah’ın sözüyle; “Varun Rum’a gaza idün!”, Ertugrul Gazi’nin deyiimi ile de: “Bize dahı vacib oldı kim erün kadrı bilinür vilayete varavuz ve hem biz dahı gaza idevüz.”

Bu yüzden ilk Osmanlı Beylerine, bir İslam mücahidi için en gurur verici sıfat olan “Gazi” unvanı verilmiş, devletin gaye ve hedefinin küffara karşı cihad ve ila-i kelimetullah olduğu ısrarla vurgulanmış, Şeyh Edebalı gibi dinî otoritelerin, tarikatların, ahi teşkilatlarının, tekke ve zaviyelerin nüfuzundan olabildiğince yararlanmış, ancak ümera-ulema dengesi ve ilişkisine dikkat edilmiştir. Yıldırım Bayezid’in sadece sembolik bir dinî otorite olan Abbasi halifesinden “Rum Sultanlığı” için menşur talep etmesi de bu düşüncenin bir sonucudur.

Bu devlet siyaseti; Hz. Peygamber’le başlayan, Hz. Ebubekir’le devam eden, Hz. Ömer’den itibaren devletçi ve merkezîyetçi bir hüviyet kazanan, Emevi, Abbasi, Karahanlı, Gazneli ve Selçuklu gibi birçok İslam devlet ve hanedanı ile temsil edilen, İslam fütühat anlayışının Osmanlı eliyle bayraklaştırılması demektir.

II. Abdülhamid gibi son dönem sultanlarından bazılarının “Gazi” unvanını tekrar afişe etmeleri bu tarihî mefkûrenin bir kez daha hatırlatılması anlamına gelmektedir.

* Doç. Dr., Necmettin Erbakan Üniversitesi, Sosyal ve Beşeri Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü,
e-mail: ngok46@yahoo.com.tr

Ganimet ve mal sevdası, bu mefkûrenin gayesi değil, teşvik edici bir amili olmuştur¹. İlk Osmanlı fetihlerinin yağma ve talan amaçlı, gayesiz, bilinçsiz konar göçer aşiret saldırıları ve refleksi gibi kabul etme, Türk-Hristiyan karışımı yeni bir ırkın teşebbüsleri olarak değerlendirme veya yorumlama ideolojik zorlamalar olarak görülmektedir.² P. Wittek ve benzeri insafı gayr-i müslimlerin nerdeyse bir asır evvel kabul edip savundukları “gaza” gerçeğini hala birilerinin “kara delik” veya benzeri tabirlerle kapatmaya veya gölgelemeye çalışması, “kuruluş problemi” gibi fantastik tabirlerle nitelemesi hayret vericidir. Osmanlı kroniklerinin dışında çağdaş Bizans ve Arap kaynakları, az da olsa arşiv vesikaları ortada iken bu dönemi “muamma” gibi aktarmanın başka türlü izahını yapmak zordur.

Osmanlı kuruluş dönemine ait sultani vesikaların birçoğunun, fetihler sonucu elde edilen arazi ve mülklerin tasarrufu ile ilgili olduğunu görüyoruz. Söz konusu arazi ve emlak başta gazi ve dervişler olmak üzere devlete büyük hizmeti geçmiş, fetihlerde önemli roller üstlenmiş, “hakkında mezid-i inayet-i padişahâne zuhura gelmiş”, önemli şahsiyetlere berat, mülkname (temlikname), ahidname veya vakfiye türü vesikalarla, ya mülk olarak veya intifa hakkı olarak bağışlanmıştır. Bu vesikalar ilk dönem Osmanlı tarihinin aydınlatılması bakımından son derece önemli vesikalardır.

Yine bu devre ait en ikinci derecede önemli kaynaklar çağdaş Arap ve Bizans kronikleridir. Bunlar arasında Arap tarihçi Ömeri ve Bizanslı *Pachymeres*'in önemi büyüktür. XV. yüzyılın ikinci yarısına ait Aşıkpaşazade kroniğinden önce Ahmedî'nin 1390 yılında, Sultan I. Bayezid'in oğlu Şehzade Süleyman'na sunduğu *İskendername*'nin sonunda yer alan; çok ayrıntılı olmasa bile ilk manzum Osmanlı tarihi sayılabilecek 334 beyitlik *Gazavat-nâme*'nin de ilk dönem için ayrı bir önemi vardır.

Kocaeli Yarımadası fetihleri sonucunda ortaya çıkan uygulama da kuruluş devrine ait genel devlet siyasetinin tipik bir örneği olmuştur. Ancak devrin henüz kurulma ve gelişme döneminin başlangıcını oluşturan bürokratik yapılanmadan kaynaklanan arayışların bir sonucu olarak; tevcih, bağış veya lütuf klişeleri henüz olgunlaşmamıştır. Bu nedenle bazen aynı vesika içinde bile birbiri yerine kullanılan terim ve tabirlere rastlamak şaşırtıcı değildir. “Temlik ettim”, “berat-ı hümayunu verdim” vb. klasik dönemi tevcih formülleri yerine; Sadece “verdim”, “verdi”, “bağışladı” gibi kısa fiiller kullanılmaktadır.

İlk Osmanlı Beratları, Vakfiyeler ve Benzeri Vesikalar

Özellikle, ilk dönem Osmanlı beratlarını inceleyen en önemli çalışmalar, F. Kraelitz³'in adı geçen eserleri ve P. Wittek'in, II. Murad da dâhil olmak üzere ilk Osmanlı padişahlarına âit 13 adet beratı tetkik ettiği ve seri halinde Wiener *Zeitschrift für die Kunde des Morgenlandes*'de yayınladığı 7 makalesidir⁴.

Yine ilk dönem beratları hakkında önemli bir araştırma Irene Beldiceanu tarafından yapılmıştır. *Recherches sur les actes des règnes des Sultans Osman, Orkhan et Murad I*, (Monachu 1967) adlı eserde, Osman, Orhan ve I. Murad dönemlerine ait, daha önce çeşitli eserlerde yayınlanmış 51 adet vesika incelemiştir.

- 1 “Bir adam Resulullah'a gelerek: şöhet ve ganimet için cihad eden hakkında ne buyurursunuz, sevap alır mı? diye sordu. Hz. Peygamber: Onun için hiç bir şey (sevap ve şeref) yoktur, buyurdu: Adam sorusunu üç defa tekrarladi, Resulullah da aynı cevabı verdi ve şunu ekledi: Allah, ancak kendi rızasını gözeterek halis bir niyetle yapılan ameli kabul eder. Ve herkes her ne niyet ve maksadla cihad ederse ancak ona kavuşur.” (Süneni Nesai, Cihad Böl. Bab: 25)
- 2 Bu konuda ayrıntılı bilgi için bkz. Süleyman Demirci, “Erken Dönem Osmanlı Tarihi “Kara Bir Delik / A Black Hole” Mi?, Osmanlı Devletinin Kuruluşu “Gazi/Gazâ” İdeolojisi İle İlgili Tartışmalar”, *History Studies*, Volume 5 Issue 1, p. 89-100, January 2013.
- 3 F. Kraelitz, “Osmanischen Urkunden in türkischer Sprache aus der zwieten Hälfte des 15. Jahrhunderts. Ein Beitrag zur osmanischen Diplomatik”, *Sitzungsberichte der Akademie der Wissenschaften*, Wien 1921, s.45; “İlk Osmanlı Padişahlarının İsdar Etmiş Oldukları Bazı Beratlar”, TOEM, V/28 (1332), 242 vd.
- 4 P. Wittek, “Zu einigen frühosmanischen Urkunden”, WZKM 53 (1957), 300-313; 54 (1957), 240-256; 55 (1959), 122-141; 56 (1960), 267-284; 57 (1961), 102-117; 58 (1962), 165-197; 59/60 (1963-1964), 201-223.

Yine Osmanlının özellikle ilk dönemlerine âit vakıf ve temliklerle ilgili vesikalarda⁵ kişi veya kişilere verilmiş olan muâfiyet ve imtiyazlar, şekil ve muhteva bakımından Türk-Moğol tarhanlık müessesesi ile ilgili görülmektedir⁶. Bu gelenek “muâfiyet ve müsellemlik beratları” dediğimiz belgelerle imparatorluğun sonuna kadar devam etmiştir. İlhanlı, Altın Orda ve Timurlular gibi devletlerde vergiden muaf, asil bir sınıf için kullanılan “tarhanlık” müessesesi daha sonra Türk devletlerine de anlam ve mefhum olarak geçmiştir.

Osman Gazi'den itibaren fethedilen arazinin gaziler ve komutanlar arasında paylaştırılması, temlik olunması veya vakfedilmesi Türk devlet geleneği ile birlikte İslami temelleri olan bir hukuki durumu ifade eder.

Özellikle akıncı beylerine verilen mülknamelerle hem uç bölgelerin güvenliği ve şenlenmesi sağlanıyor, hem de fethedilen toprakların imâr ve iskânı amaçlanıyordu. Aynı zamanda ölü ve çorak araziler ihya olunarak yeni malikâneler oluşturuluyordu.

İslam Hukukunda Fethedilen Arazinin Durumu

İslam hukukuna göre; toprağın sulh veya harp yoluyla ele geçirilmesine göre kazandığı bir statü vardır. Halkı Müslüman olan arazinin eski sahipleri üzerinde bırakılması konusunda herhangi bir anlaşmazlık yoktur. Bu topraklar *arâzî-i öşriyye* olup devlet yıllık öşrünü muntazaman alır.

Sulh yoluyla elde edilen ve sahiplerine ahidname verilen toprakların sahipleri İslâmîyet'i benimsemese arazinin statüsü antlaşma şartlarına göre şekil kazanır. Bu toprakların mülkiyeti ya eski sahiplerinde bırakılır veya kuru mülkiyeti devlete alıkonularak tasarruf hakkı yerli ahaliye terk edilir.

İlk durumda bu topraklardan haraç alınır ve *arâzî-i harâciyye* kapsamında değerlendirilir. Bu haraç cizye hükmünde olup sahiplerinin Müslümanlığı kabul etmesi halinde düşer. İkinci durumda arazi Müslümanların ortak malı olarak devletin mülkiyetinde kalır (beytülmal veya vakıf arazisi). Bundan alınacak haraç ücret (kira) hükmünde olduğundan sahibinin ihtidâ etmesi halinde de düşmez.

Savaş yoluyla elde edilen topraklar konusunda tartışmalar olmuştur. Devlet başkanının bu arazileri gazilere dağıtacağı, ancak onların kendi istekleriyle vazgeçmeleri halinde kamuya tahsis edebileceği, devlet başkanının tahsisine gerek kalmadan fetihle birlikte doğrudan beytülmal arazisi haline geleceği, devlet başkanının gazilere dağıtma veya kamuya tahsis konusunda tercih hakkına sahip olduğu, devlet başkanının bu iki şikka ilâveten yerli gayri müslim halka mülk topraklar olarak tahsis konusunda tercih hakkı bulunduğu şeklinde farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Gazilere dağıtılıp mülk arazi haline getirilen topraklar *öşriyye*, gayri müslim halkın elinde bırakılanlar *harâciyye* olur.

İslam arazi hukunda devlet reisi tarafından, hâkimiyeti altında bulunan bir arazinin rekabesinin (temlikten ikta') veya menfaatlerinin (istiglâlen ikta') beytülmal'den istihkâki bulunan bir cihete tahsis edilmesine “ikta” denilmiştir. Osmanlı Devleti'nde “temliknâme ve arâzi tevcihi (timar)” şeklinde değişik tarzlarda uygulanan bu müessesenin meşrûiyeti, Hz. Peygamber'in Temim Dâri'ye yaptığı ikta'a ve Hz. Ömer'in buna dayanan uygulamalarına dayanmaktadır⁷.

5 Örnek için bkz. Tahsin Öz, *Murad I. İle Emir Süleyman'a Âit İki Vakfiyye*, TVD, sayı IV (1941), s. 243; P.Wittek, “Zu einigen frühosmanischen Urkunden V-VI”, WZKM, c. LVII (1961), 102-107; c. LVIII (1962), 165-197.

6 Wittek, WZKM, c. LIV (1957), s. 252; H. İnalçık, “Osmanlı Hukukuna Giriş”, *Osmanlı İmparatorluğu Toplum ve Ekonomi*, İstanbul 1993, s. 325.

7 İkta' konusunda geniş bilgi için bkz. H. İnalçık, “İslam Arazi ve Vergi sisteminin Teşekkülü ve Osmanlı Devrindeki Şekillerle Mukâyesesi”, *İslami İlimler Dergisi*, I-1 Ankara 1950, s. 29-46.

Osmanlı padişahları ilk dönemlerden beri önemli başarılar gösteren askerî kumandanlara, vezirlere, önde gelen ulemaya, tekke ve zaviye şeyhlerine fethedilen topraklardan mülk olarak tahsiste bulunmuşlardır.

Örneklerini aşağıda verdiğimiz Kocaeli Yarımadası fetihleri ve Balkan fetihlerinde de ilk uygulamalar bu şekildedir. Gazilere temlik olunan bu topraklar sayesinde Evrenosoğulları, Mihaloğulları gibi birçok gazi ve akıncı ailesi çok geniş mülklere sahip olmuşlardır.

II. Mehmed'in Fethedilen Arazileri Devletleştirilmesi

Fatih Sultan Mehmed, gerek Hz. Peygamber'in gerekse Hz. Ömer'in Irak bölgesi topraklarında yaptığı uygulamaları örnek alacak, fetih yoluyla elde edilen arazileri de "fey" hükmünde kabul edecek, Müslüman halkın menfaatini göz önüne alarak gaziler arasında taksimat yapılması muamelesine son verecektir⁸. Böylece; ilk devirlerden itibaren bu yolla yapılan temlikler ve vakıflar devletin mülkü haline getirilecektir. Yine bu toprakların büyük kısmı mülkiyeti devlete, intifa hakkı gazilere, devlete hizmeti geçen kişilere ve devlet memurlarına dağıtılan timar arazisi haline getirilecektir.

Fatih'in, geleneklerin aksine bu radikal uygulaması, İslam hukukunun devlet başkanına tanıdığı yetki kapsamında düşünülmelidir. Ancak sosyal tepkilerin zamanla artması sonucunda Fatih'ten sonra eski uygulamaya kısmen dönüşmüş, II. Bayezid devrinde (1481-1512) arazilerin bir bölümü eski sahiplerine iade edilmiştir.

Mâlikâne-divanî denilen sistemde de mâlikâne hisseleri tam bir özel mülkiyet statüsü içinde olup sahipleri tarafından satılabilir, vakıf haline getirilebilir ve miras bırakılabilir. Ancak mülkiyet hakkının mülknâmelerle tespiti, ayrıca her tahrirde yahut padişah değişmelerinde bu belgelerin incelenerek tekrar tasdik edilmesi gerekiyordu.⁹

Genel olarak Marmara bölgesi ve Koceli yarımadası fetihleri sırasında gazi ve mücahidlere verilen Osmanlı kuruluş dönemi beratlarının neredeyse tamamına yakını temlikname veya mülkname format veya kapsamındadır. Bir kısmında ise berat-vakfiye karışımı bir durum göze çarpmaktadır. O nedenle bazı tarihçiler Orhan'a ait h. 724 tarihli vesikaya "vakfiye" derken, bazıları da "tevlîyet nişanı" yani beratı demiştir.

Bir Berat Çeşidi Olan Temlikname-Mülknâmeler

Sultan tarafından bir arâzî parçasının hukûk-i şer'îyye veyâ rekabesinin bir veya bir kaç şahsa temlikî için verilen vesikalara *temliknâme* veya *mülknâme-i hümayûn* adı verilmiştir. Temlikname veya mülknâmeler tevcih olunan şahıslar açısından "Devlete Âit Mallar Üzerinde Tasarruf Hakkı Sağlayan Berâtlar" grubuna dâhil edilmelidir. Temliknâmeler de ahidnameler gibi özel bir berat türüdür. Bir beratla bulunması gereken rükün ve şartları taşırlar.

Tevcih olunan şahıslar açısından "Devlete Âit Mallar Üzerinde Tasarruf Hakkı Sağlayan Beratlar" grubuna da dâhil ettiğimiz temliknâme veya mülknâmeler, bir beratla bulunması gereken özellik ve şartları taşıdıkları için birer berat çeşidi kabul edilmiştir. Hükümdar

8 Hz. Peygamber Hayber'i fethedince onu gaziler arasında ganimet olarak taksim etti. Bu yeni tatbikata göre, beşe ayrılan bu toprakların 1/5'i Allah'a ve Resulüne ayrılır, geri kalan 4/5'i de mülk arazi olarak Müslümanlar arasında dağıtıldı. Ancak Hz. Ömer sonraki dönemlerde savaş yoluyla fethettiği arazileri taksim etme uygulamasını kaldırdı ve savaşmadan alınan topraklar için kabul edilen "Fey hükmünü" geçerli kıldı. Nitekim Hz. Peygamber Beni Nadir'in mallarına bu hükmü uygulamıştı. Doğal olarak bu yeni uygulamaya karşı ciddi itirazlar oldu ancak uzun müzakereler sonucunda Hz. Ömer'in görüşü; toprakların belli şahıs veya aileler elinde birikmesini engellediği ve Müslümanların genel menfaatinin de bunu zorunlu hale getirdiği görüşü göz önüne alınarak, eskiye göre daha uygun bulundu. Yukarıda da temas edeceğimiz üzere benzeri bir sıkıntı Osmanlı'nın ilk devirlerinde de ortaya çıkacak, geniş topraklar üç beş akıncı ailesinin elinde toplanacaktır. İslami uygulama konusunda geniş bilgi için bkz. Ali Bulaç, "Asr-ı Saadet'te Toprak Hukuku'nun Teşekkülü", *Bütün Yönleriyle Asr-ı Saadet'te İslâm*, Beyan Yayınları, (İstanbul 2006), C. III, s. 290.

9 M. Macit Kenanoğlu, "Mülk", *DİA*, c.XXXI, s. 541.

tarafından bir arazi parçasının hukûk-i şer'iyye veya rekabesinin bir veya birkaç şahsa temlîki için verilen vesikalara temliknâme veyâ mülknâme-i hümayûn adı verilmiştir¹⁰.

Kuruluş Dönemi Beratlarında Vakıf ve Temlik Formülleri

Özellikle ilk dönemlere âit vesikalarda “temliknâme” ile “vakfiye” arasında sıkı bir ilişki olduğunu görüyoruz. Kanâatimizce bu durum şu sebeplerden kaynaklanmaktadır.

İslam hukukuna göre bir şeyin vakfedilebilmesi için, o şeyin mutlaka vâkıfın mülkiyeti altında olması gerekirdi. Vâkıfın kendi mülkü olan bir malı vakfetmesine “vakf-ı sahîh” adı veriliyordu. Ancak sonraki çağlarda, mülkiyeti devlete âit toprakların da çeşitli yollardan vakıf haline getirildiği görülmektedir ki, bunlara “vakf-ı irsâdî” adı verilmektedir. Başlangıçta toprak vakıflarının özel mülkler üzerinde yapıldığını belirten C. Cahen, Ortaçağın sonunda Mısır'da Memlûklerin idaresinde, bunların devlet toprakları üzerinde yapılmış olanlarının da bulunduğunu, Selçuklu Türkiye'sinde de bu ikinci cins vakıfların çoğunlukta olduğunu ileri sürmüştür¹¹.

Osmanlı Devleti'nde XV. ve XVI. asırlarda vakf-ı irsâdîlerin sayısı son derece artmıştır. Ancak bu tür vakıflar XVI. asırdan sonra fonksiyonlarını kaybetmeğe başlamışlardır. Vakfiyelerden anlaşıldığına göre birçok mîrî çiftlik ve arazi veya köyün temliknâme yoluyla özel mülkiyete geçirildiği, sonra da bunların yarı âilevî vakıf haline getirildiği anlaşılmaktadır¹².

Timarların aleyhine vakıfların çoğalmasına sebep olan bu durum bazı Osmanlı müellifleri tarafından da ciddi olarak eleştirilmiştir¹³. Erken dönem beratlarında, sultan tarafından bir yerin herhangi bir şahsa temlik olunduğu bildirilirken şu ifadeler kullanılmaktadır.

Örneğin, Orhan Bey'in (h.754) tarihli bitisi sadece bir cümleden ibarettir;

*“...biti getüren Hamza Fakih'e... çiftliğini vakf idüb virdüm. Tasarruf eyleyüb devletime duâ eylesün...”*¹⁴.

Yine Orhan Bey'in (h.759) bir başka bitisinde;

*“...biti getüren Şeyh Muhammed'e... ilerden vakf itmişler, biz dahi mukarrer duttuk. Hiç âferide kâinen men kân ol vakıflara medhal itmesün...”*¹⁵.

I. Murad'ın (767/1366) tarihli bitisinde;

*“...dârende-i tevkî (fûlana) ...nahiyesinde bir pâre yer vakf kıldım. Bundan gerü tasarruf eylesün kâinen men kân müzâhim ve muâriz olmasın”*¹⁶.

I. Murad'ın bu belgesini tahlil eden P.Witteck, vesikanın giriş, metin ve sonuç protokolü ile “tam bir biti” olduğunu belirttiikten sonra, daha önceki dönemlere ait bitilerle mukayese yapıldığında yapılan yeni eklerle artık bu tarihten itibaren söz konusu bitiye artık “vakıfnâme” demenin de uygun olacağına işâret eder. Bu özelliğinden dolayı söz konusu belgenin vakıf defterlerinde de kayıtlı olabileceğini ifade eder¹⁷.

Bu durumda söz konusu dönemde berat yerine kullanılan “biti”lerle “vakfiye”ler arasında inşa tekniği veya Osmanlı diplomatikası açısından sıkı bir ilişki olduğu ortaya çıkmış olur. Bu durum aynı zamanda vakfiye formunun daha belirgin hale gelmesinin de bir başlangıcı

10 Nejdet Gök, *Beylikler Döneminden İtibaren Osmanlı Diplomatiğinde Berat Formu*, Marmara Üniversitesi Türkiyat Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İstanbul 1997.

11 C. Cahen, *Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler*, (trc. Y. Moran) İstanbul, 1979, s. 181; B. Yediyıldız, “Vakıf”, İA., XIII, s. 157.

12 İlk dönemlere âit örnek için bkz. Çelebi Mehmed'in (822/1419) tarihli bitisi. bkz. Wittek, a.g.m., s. 56, ves. 8.

13 *Koçî Bey Risâlesi*, İstanbul, 1277, s. 21, 26.

14 Erzi, *Bellekten*, XIV/53, (Ocak 1950), Wittek, *WZMK*, 53, ves. 1.

15 Wittek, a.g.m., ves. 2.

16 TSM, Sinan Paşa, nr.152; T. Öz, *Tarih Vesikaları*, I, nr. 4.

17 Wittek, *WZKM*, 58, s. 168.

kabul edilmelidir. Çok zaman geçmeden, özellikle de II. Murat devrinden itibaren belirgin bir biçimde ortaya çıkan Osmanlı entelektüel saray yaşamı ve bürokrasisinden inşa sanatı da nasibini alacak, öncelikle Farsça ve Arapça münşeatlar Osmanlı kâtiplerinin başucu eserleri haline gelecek, onları “Menahicü'l-İnşa” ve benzeri Osmanlıca münşeat örnekleri takip edecektir.

Yine kuruluş dönemine ait diğer biti ve nişan sahiplerine yapılan vakıflardan şu şekilde söz edilir:

...Biti getüren (fûlana)...vakf itmiş vermiş...ben dahi **vakf itdim**. (I. Murad 785/1383)¹⁸,

...Hâmil-i mektub (fûlana) elinde merhûm Ahmed Gâzî nişanı gördüm **vakf imiş**, ben dahi **müsellem dutdum** (Musa Çelebi, 804/ 1402)¹⁹

...merhum mağfur ammum evkafından ...yidüğü vakıf çiftliği kim, zaman-ı medîd ...mutasarrıf olmuş. Ol vefât idicek ...anı alub kendi çiftliğine katmış. Şimdiki halde bana arz itdiler ki, mezkur (fûlanın) kızı oğlu vardır...ol dedesi mutasarrıf olduğu vakıf çiftliği mezkur Hamza Fakih'e virdüm ki, ol **vakfı tasarruf idüb** mahsûlatını vech-i maaşına sarf ide. Anlarun ruhuna ve benim devâm-ı devletim ve kıvâm-ı haşmetim duâsına ...iştigal göstere. Mektub-i şerîf-i mütâlaa kılanlar tahkîk bilüb i'timad kılarlar. (II. Murad, 825/1422)²⁰

Örneklerden açıkça anlaşılacağı üzere mahiyet itibarı ile birer berat, daha özel anlamda birer temlik belgesi olan bu vesikalarda klasik dönem mülknâme kalıpları henüz yerleşmemiştir.

Fatih'ten itibaren mülknâmelerin kendilerine has formülleri Osmanlı diplomatikasına yerleşmeğe başlamıştır. Örneğin (h.873/m.1468) tarihini taşıyan “mülknâme” de şu şekilde yazıldığını görüyoruz;

Nişan formülü ile başlangıçtan sonra nakil veya iblağ kısmına şöylece giriş yapılıyor;

“...Şimdiki halde dârende-i misâl-i şerîf (Çanol Pahom'a ?) Mahrûse-i Kostantiniyye'de At Meydanı altında , Çatladı mülküne muttasıl olan sifâd evi kim, yerinin tulu'u...zirâdır. Evvelden üzerine yazulub, tezkire verdikleri sebebden **mülklüğe verdim ki**, bu kelimedden itibaren emir veya hüküm kısmına geçiliyor; **ba'de'l-yevm taht-ı yedinde olub, mâlikâne tasarruf ede**.

Malikane-Mülkname

Osmanlı Devleti'nde mülknâme ile temlik olunan bu arazilere mâlikâne (mâlikcesine) denilir, üstün hizmetleri görülen kumandanlara, ulemaya, meşayih vs. emekdarlara mülk gibi tasarrufta bulunabilmeleri için verilir. Tanzimat'tan sonra mâlikâne sistemi kaldırılmış, mülknâme ile tasarruf olunan yerlerden, timar ve zeâmetten mukâtaaya ve mukâtaadan da malikâneye çevrilen yerler, bedelleri ödenmek şartıyla, devlet tarafından ellerinden alınmış ve mülk gibi tasarruf olunan yerler için de mülknâme yerine sahiplerine tapu verilmiştir.

Erken dönemlere âit temliknâmelerin bir kısmı istisna edilecek olursa, XVII. yüzyıla kadar verilenlerin altında tıpkı hüccet ve vakfiyelerde olduğu gibi şahitler bölümü yer almaktadır. Bu özellikleri ile diğer beratlardan ilk bakışta kolayca ayrılabilir.

Elimizdeki En Eski Tarihi Temlikname

Halil İnalçık'ın da birkaç yerde üzerinde durduğu gibi, Orhan Bey'in Mart 1324'te Şerefeddin Mukbil'e verdiği berat son derece önemlidir. Bu vesika, Orhan'ın Mekece'de

18 Wittek, a.g.m., ves. 3.

19 S. Ünver, *Bellekten*, XI, s. 338.

20 TSM, Sinan Paşa Arşivi, nr.20.

kurduğu hankahın mütevelliliğine azat edilmiş kullarından hadım Şerefeddin Mukbil'i tayin ettiğine dairdir. Mukbil mütevellilik hizmeti karşılığında hâsılâtın onda birini alacaktı; tevliyet hizmetlerini görürken üçüncü şahısların karışmamaları için veya sultanların kendisini tevliyetten azletmelerini önlemek üzere berat kendi eline verilmiştir. Vakfiye şartlarını ve hizmetlerini Mukbil yerine getirecektir. Mukbil vakfiyede belirtilen hankah gelirlerini toplayacak, dervişlere, güçsüzlere, yurdundan ayrılmışlara ve fakirlere sarf edecektir²¹. Bu vakfiye ve benzerleri, Halil İnalçık tarafından Orhan Bey döneminde ciddi bir devlet sekreteryası ve küttab sınıfının olduğuna da kanıt gösterilmiştir. Kuşkusuz doğrudur. Ancak yine aynı vesikalar henüz arayış içinde olan bir inşa sanatının olduğunu da göstermektedir. Klasik dönemde yerli yerine oturan, berat, nişan, ferman, ahidname, mülkname, hüküm vs. terimlerin kimi zaman, aynı vesika içinde bile birbirleri yerine kullanıldığını yine aynı dönem vesikalarında görebiliyoruz.

Orhan Bey'in sözünü ettiğimiz h.724 tarihli bu Farsça tevliyet nişanından sonra, elimizdeki en eski tarihli orijinal temliknâme, Orhan Bey'in (Rebiu'l-âhir 749/Haziran 1348) tarihini taşıyan belgesidir. Aslı Topkapı Sarayı (E.10789) numarada kayıtlı olan vesika²²'nin üzerinde yer alan "Orhan b. Osman" şeklindeki tuğra, Osmanlı tuğralarını incelerken de belirttiğimiz gibi, elimizde bulunan en eski tarihli tuğralardan ikincisidir.

Nesih kırmayı ile büyük kısmı harekeli olarak yazılan temliknâme sonunda hüccet ve vakfiyelerde olduğu gibi şahitler kısmı vardır. Temliknâmenin diplomatika açısından genel yapısı şu şekildedir:

Davet ve tuğra rükünlerinden sonra; berat başlangıç formülleri ile metin kısmı başlamış olur: *Bu mektubun sebebi tahrîr-i oldurur kim;*

Nakil veya iblağ kısmı; *Hal-i sıhhatimde kendi memleketimde mutasarrıfken zaîmü'l-cüyûş ve'l-asâkir Ferzende -dâme izzühû- (ya) Pambucak deresini mülklüğe virdim.*

Tevcihi ifade eden bu cümleden sonra normal memuriyet ve cihet beratlarında pek rastlanmayan bir şekilde niçin bu tevcihi yaptığı şu ifadelerle belirtiliyor: *hasbeten lillâh ve hâlisen li-vechihî ve taleben li-marzâtihi ve sevâbihî ve halâsan min elîm-i ikâbihî* (Sadece Allah için onun rıza ve sevabına ulaşmak ve cezasından kurtulmak için verdim). Daha sonra normal bir beratın son kısmında yer alan te'kid ve tehdid cümleleri sıralanıyor:

Bu günden gerü hiç âferîde ânın mülkiyetine medhali olmaya muâırız ve müzâhim olmaya, her kimesne ki da'vâ kıla, dâvâsı bâtil ola ve zâlim ola, Şerî'at-i İslâm'da makbûl ve me'hûz olmaya. Tekrar verilen mülke dönülerek sınırları teker teker belirtildikten sonra diğer bazı devlet ileri gelenlerine yapılan ihsan ve verilen hediyeler belirtiliyor:

Belgenin en son kısmında klasik dönem temliknâmelerinde de yer alan şahitler kısmı yer almıştır: *Şühûd-i u'dûl ki, bu mektûbun mazmûnün hazırdılar, zikr kıldılar; Şehide bimâ fih / Şehide bimâ fih / Şehide bima fih / Sinânüddîn el-fakîh / Hacı Paşa / Timurboğa vs.* diğer şahitler zikredildikten sonra "kütibe fî evâhir-i Rebiu'l-âhir sene tis'a ve erbaîne ve seb'amie" şeklinde tarih rüknü konulmuştur.

Söz konusu temlikname sadece inşa geleneği konusunda değil, içerik bakımından da önemli bilgiler vermektedir.

Aşıkpaşazade'de Marmara ve Koceli Bölgesi'nin Fethi

Osman Gazi Bursa ve civarının fethinden önce oğlu Orhan'a bazı tavsiyelerde bulunuyor. Sonra Akça Koca, Konur Alp, Gazi Abdurrahman ve Köse Mihal'i kendisine yoldaş olarak veriyor:

21 Halil İnalçık, "Orhan", *DİA*, c. XXXIII, s. 375-385.

22 Bu vesika ile tahlil için bkz. İ. H. Uzunçarşılı, "Osmanlı Tarihine Âit Yeni Bir Vesikanın Ehemmiyeti ve İzahı ve Bu Münasebetle Osmanlılarda İlk Vezirlere Dâir Mütâlaa", *Bellekten*, c. III (1939), s. 99-106.

“Bir gün Osman Gazi eydür: “Oğul Orhan! Bu Tatar’a (İlhanlılar) gerçe and verdük. Ve illa bunların Tatarlığı gitmez. Gel sen var, bu gaziler ile **Karaçepüş’e** ve **Karatigin’e**. Hak Teala sana fetih vire deyü umarım. Didi. Orhan Gazi eydür: Hanum! Her ne ki sen buyursan ben anı kabul iderim.” Didi. **Akça Koca’yı, Konur Alp’i, Gazi Abdurrahman’ı ve Köse Mihal’i**, bu dört azizi buna yarar yoldaşdur diyü bile koşdı.

Ahidname Yoluyla Yapılan Fetihler

Ve eyitdi: Gaziler! Ha görem sizi ki din yolunda nice deprenürsüz.” Didi. Orhan Gazi’nin ibtida yalnız seferi bu durur...Çünkim atasından dua ve himmet kılıcını biline muhkem kuşandı, **sefer-i niyyeti** gaza itdi. Ol togrı **Karaçepüş’e** yöridi kim âna Osman Gazi dahi varmışıdı.... Hisarı aldılar, malın gazilere virdiler, sipahisin çıkardılar, teküri aldılar. Aşaga yanında Absuyı dirler bir hisar dahi varıdı, âna getürdiler. Âni dahi ahd-ilen aldılar ve bu iki hisara er koyup muhkem berkitdiler. Ve Konur Alp’e Karaçepüş’i virdiler Ve Akça Koca’ya Absuyı’ni virdiler....Vilayeti kafirlerini **emn ü eman-ıla** yirinde kodı. Amma Konur Alp dahi gâh gâh çıkar Akyazı’ya segirdürdi. Akça Koca’yı dahi Ayan Gölü’nin suyu akduğı Bişköpri’de bir burguşuk var-ıdı; ol orada turaklandı. Ve ol arada orman arasında olan ile segirdürdi... Orhan Gazi...Karatigin üzerine düşdi...alınan esirleri Orhan Gazi satun aldı. Gine hisarda kodı, **ahd u peymanlık** berkitdi...Ve bu gaziler şöyle dürişürler kim fethleri mukarrer olına. **Giceler uyku uyumazlar, gündüz at arkasından inmezlerdi; kâyim dururlardı.**²³

Fetihlerle İlgili Kullanılan Hukuki Terim ve Cümleler

Orhan Gazi ve gaziler Bursa üzerine yürüyorlar. Daha sonra Atranoz’a çıkıyorlar. Oranın tekfurı kaçıyor. Atranoz’un kalesini bozuyorlar. “halkına **istimalet virüb emn u emanıla** yirlü yirine kodılar.”

Hisarın dahi baki kalan halkını **emn ü eman** itdiler, kümsenin bir çöpini aldurmadılar. Baras Tekürün hazinesini Orhan Gazi gazilere bahş itdürüb üleşdürdi, kimse mahrum kalmadı. Hayli mübalaga mal bulundi, cemisini virdi. Gaziler gayetde gani oldılar....(Orhan Gazi) Gazilere **îsâr** eyledi.

Konur Alp, Gazi Rahman ve Akça Koca’nın Fetihleri ve Mukarrernameler

Konur Alp Akyazı’ya ve Konrapa ilini ve Bolı’yı ve Muturnı’yı ve ol vilayetleri tamam musahhar ve mukarrer itdi ve kendüye döndürdi ve girü Karaçepiş’e ve Absuyı’na geldi ve Gazi Rahman’ı anda koyup kendüsi gine gitdi. Bu tarafta Akça Koca dahi Kandıra’ya ve İrmen’e erler kodı berkitdi. Maksudı Samandıra’ya varmak oldı....El-hâsıl-ı kelam Samandıra Tekürini İznikmid teküri satun aldı. Akça Koca gelüb Samandıra’yı hisar idindi. İstanbul teküriyle ve Aydos teküriyle daima cenkler iderdi. Ve her vakt gaziler Akça Koca’yıla at arkasından inmezler idi. Zira kim İstanbul tekürinin cengi eksük degüldi. Anunıçun bu Aydos hisarından Türki sürmek isterler idi. **Akça Koca etrafun köylerini mukarrer itmiş idi emn ü eman-ılan ve ahd-ılan.**....²⁴

Ahidname ile İznikmid’in Ele Geçirilmesi

Orhan Gazi İznikmid kalesinin sahibi hatunla anlaşma yapıyor ve kaleyi teslim alıyor. Yapılan ahidle ilgili şu sözler ahdin anlamını en açık biçimde ortaya koyuyor:

“**Sakinun bu kafirlerün bir çöpi gitmesün kim biz ahdümüzde hayin olmazuz.**” Didi. Ne kim ahd olundi ahdi yirine getürdiler... Karamürsel dirler idi bir bahadur er var-ıdı ol kenarı ana virdiler ve vilayetini timar üleşdürdiler, timar erlerini kenara getürdiler kim İstanbul’dan gemi çıkub vilayeti incidüp taaddi itmesünler diyü ve Yalakova’yı dahi tîmara

²³ Aşık Paşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, (Hz. Kemal Yavuz, M. A.Yekta Saraç), İstanbul 2003, s. 329.

²⁴ Aşık Paşazade, *Osmanoğulları’nın Tarihi*, (Hz.Kemal Yavuz, M. A.Yekta Saraç), İstanbul 2003, s. 330.

viridiler ve bu Akça Koca'yla olan gazileri bu vilayete cem' itdiler. Araman (Ermeni) bazarını Yahşılı'ya viridiler. Kandırı vilayetini Akbaş'a viridiler. İmdi bunların neslinden şimdi dahi vardır. Fazlullah kadı kim Geniboza'da tekyesi vardır, ol Akça Koca'nun neslindedür ve Kocaili'nün ve Konrapa'nun ve Bolu vilayetinin bu cemisinün fethinin aslı ve hakikatı budur kim fakir şerh itdüm.²⁵

Tevcih Terim ve Tabirleri

“tevcih etti”, “ferman etti”, “mukarrer kıldı”, “berat verdi” veya “biti verdi” gibi klasik dönem inşa kalıplarından herhangi biri kullanılmıyor. Sadece “viridi” deniliyor.

*Andan sonra bir ulu keliseyi cum'a mescidi itdi ve bir manasdırı medrese itdi. Yinişehir kapusını çıkduğı yirde bir 'imaret yaptı. Yanında Hacı Hasan dirler-idi bir 'aziz var-ıdı. Kendüsi Edebalı'nun müridi-y-idi. Şeyhliğini ana **viridi** ve nesli ve nesebi ta bugüne degin anların elindedür. 'İmaretün kim kapısı açıldı, ta'am kim bişdi Orhan Gazi ol ta'amı kendü mübarek eli-y-ilen üleşdürdi ve çiragin dahi evvel gice kendü yakdı ve medreseyi dahi Mevlana Davud-ı Kayseri dirler-idi, ana **viridi** ve andan sonra Taceddin-i Kürd'e **viridi** ve Konya'da Siracü'ddin-i Urmevi'nün şakirdi-y-idi ve hitabetini Karahoca'ya **viridiler** ve İznik'i taht idindi. Bir niçe zaman anda zevka meşgul oldı.*

Ferman kelimesi başka yerlerde sultanın emri anlamında kullanılıyor: “her ne kim padişahun fermanıdır, biz ana muti'lerüz”, “Padişahın ne ferman olur ise biz ona boyun eğceğiz.”

Sonuç

Osmanlı'nın kuruluş devri fetihlerinden sonra ele geçirilen topraklar, gaza ve cihad mefkûresinin bir devamı ve İslam hukukunun da bir gereği olarak mücahid gazilere temlik olunuyordu. Bir diğer tabirle, gazilerin ellerine -bir tür ganimet olarak- bir berat çeşidi olan mülknameler veriliyordu. Ayrıca bu mülk toprakların bir kısmı da vakıf olarak bağışlanıyor, tekke ve zaviye hizmetlerinin yanında birer sosyal kurum olan imaretlerin sayısı da çoğalıyordu.

Dolayısıyla tüm bu siyasi ve ekonomik gelişmelerin ana unsuru, fetihler sonucunda gazilere verilen topraklar ve imtiyazlar olmuştur. Sultanın tuğrasını taşıyan mülkname ve benzeri vesikalarla berat sahipleri hükümdar adına tasarrufta bulunuyor, sosyal ve siyasi açıdan statü kazanıyor, ekonomik güç ve ayrıcalık elde ediyor, yaşadıkları bölgede sultanın vekili ve temsilcisi olarak kimi zaman “gazi” ve “bey” unvanını bile kullanabiliyorlardı.

Bu tür vesikaların en güzel örneklerinden ikisi yukarıda sözünü ettiğimiz Orhan Bey'in mülknameleri ve vakfiyesidir. Gerek kuruluş dönemi gerekse Kocaeli bölgesi fetihleri sonucunda gazilere verilen temliknameler, kurulan vakıflar, tasavvufi örgütlenmeler, Ahiler, Abdalan-ı Rum veya Bacıyan-ı Rum gibi teşkilatlarla birlikte yerli halkı kazanmaya yönelik istimalet politikası bu fetihlerin “gaza ve cihad” ideali çerçevesinde son derece sistematik ve organize bir biçimde geliştiğini, İstanbul'un fethi için bir altyapı oluşturulduğunu göstermektedir. Bazılarının iddia ettiği gibi yağma ve çapul amaçlı bir hareketin böyle muntazam başarılı bir siyaset ve sonuç ortaya çıkarmasına imkân yoktur. Osmanlı bu fütühatı yaparken geçtiği yerleri yakıp yıkmak bir tarafa, ihya ve imar ederek ilerlemiş, gayr-i müslimlerin bile sevgi ve hayranlığını kazanmıştır.

Devrin vakfiyelerinde yer aldığı üzere; ilk Osmanlı beyleri ve şehzadeleri “seyyidü'l-guzat ve'l-mücahidîn”dir. Bütün deliller bir tarafa kurulan vakıflar bile tek başına Osmanlı'nın göçebe bir yaşamı değil, yerleşik bir yaşamın tezahürü olan bir medeniyetin peşinde olduğunu kanıtlar.

²⁵ Aşık Paşazade, *Osmanoğulları'nın Tarihi*, (Hz. Kemal Yavuz, M. A.Yekta Saraç), İstanbul 2003, s. 363.

Kocaeli bölgesi fetihlerini ele almak ve araştırmak, Osmanlı kuruluş dönemi tarihi ve düşüncesini incelemek, araştırmak ve anlamak demektir.

Osmanlı tarihinde, Fatih Sultan Mehmed'e kadar devam eden bu klasik "mücahid gaziler" ve "gazi dervişler" merkezli fütühat anlayışı 15. yüzyılın ikinci yarısından itibaren esaslı bir değişime tabi olacak, yeni sistem, yeni yönetim felsefesi ve yeni bir devlet anlayışı ortaya çıkacaktır.

KAYNAKÇA

- Akdağ, Mustafa, *Türkiye'nin İktisâdî ve İçtimâî Tarihi I (1243-1453)*, Ankara 1999.
- Akgündüz, Ahmet, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, I-VIII, İstanbul 1992-94.
- Barkan, Ömer Lütfi, "İmparatorluk Devrinde Toprak Mülk ve Vakıfların Hususiyeti", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s. 249-280.
- Barkan, Ömer Lütfi, "Mülk Topraklar ve Sultanların Temlik Hakkı", *Türkiye'de Toprak Meselesi Toplu Eserler I*, İstanbul 1980, s. 231-247.
- Bayramoğlu, Fuat, "Tezhibli ve Padişah Onaylı Fermanlar", *Kültür ve Sanat*, Sayı.2, İstanbul 1976, s. 17-37.
- Biegman, N. H., "Some Peculiarities of Fermans Issued by the Ottoman Treasury in the Sixteenth Century", *Archivum Ottomanicum*, I (1969), s. 9-13.
- Busse, H., "Diplomatic-Iran", *EP*, (1978).
- Cahen, Claude, "Notes de Diplomatie Arabo Musulmane", *Journal Asiatique* nr. 251 (1963) s. 311-325.
- Cin, Halil, *Osmanlı Toprak Düzeni ve Bu Düzenin Bozulması*, Ankara 1978.
- Colin, G. S., "Diplomatic", *EP*, (1978).
- Çalı, Ayşegül, "Akıncı Beyi Evrenos Bey'e Âit Bir Mülkneme", *AÜDTCF*, XIX, s. 59-79.
- Emecen, Feridun, "Orhan Bey'in 1348 Tarihli Mülknâmesi Hakkında Yeni Bazı Notlar ve Düşünceler", *İlk Osmanlılar ve Batı Anadolu Beylikler Dünyası*, İstanbul 2005, s. 187-207.
- Erzi, Adnan-Lügal, Necati, (neşr.), *Fatih Devrine Ait Münşeât Mecmuası*, (Wien, National bibl. H. O. 1671), İstanbul 1956. (Taci-zade Sa'di Çelebi Münşeâtı / Düstur-i Debiri / Gunyetü'l-Katib ve Münyetü't-Talib risaleleri.)
- Fayda, Mustafa, "Hz.Ömer'in Dîvân Teşkilâtı", *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi, Çağ Yayınları*, İstanbul 1992, c.II, s. 107-189.
- Fekete, Lajos; "Berat" *Encyclopaedia of Islam*, c. I, London 1960, s. 1170-71.
- Feridun Ahmed Bey, *Münşeâtü's-Selatin*, c. I-II, İstanbul 1274-75.
- Genç, Y. İhsan, *Osmanlılarda Beratlar*, İstanbul Üniv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1988.
- Gök, Nejdet, "Osmanlı Diplomáticasında Berat Formu ve Berat Anlamında Kullanılan Diğer Terimler", *Türkler*, IX, 865-874 (2002); Gök, Nejdet, "The Berat Form in Ottoman Diplomatics", *The Turks*, III, 469-478 (2002).
- Gök, Nejdet, "Osmanlı Diplomáticasında Bir Berat Çeşidi Olan Ahidnameler", *Türkiye Günlüğü*, sayı: 59, (2000), s. 97-113.
- Gök, Nejdet, "Osmanlı Diplomáticasında Ferman ve Berat Arasındaki Benzerlik ve Farklar" *Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi* (OTAM) sayı: XI, (2001), s. 211-226.
- Gök, Nejdet, *Beylikler Döneminden İtibaren Osmanlı Diplomáticasında Berât Formu*, Marmara Üni. Türkiyat Enstitüsü Yayınlanmamış Doktora Tezi, (İstanbul 1997).
- Gökbilgin, Tayyib, *Osmanlı İmparatorluğu Medeniyeti Çerçevesinde Osmanlı Paleografyası ve Diplomatik İlmi*, İstanbul 1970.
- Heyd, Uriel, "Farman" *Encyclopedia of Islam*, (1965).
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu'nun Ekonomik ve Sosyal Tarihi I*, 1300-1600, Eren Yay., İstanbul 2000.
- İnalçık, Halil, "İmtiyâzât", *EP*, III (1971), s. 1179.
- İnalçık, Halil, "Orhan", *Diyanet İslam Ansiklopedisi*, c. XXXIII, s. 375-386.
- İnalçık, Halil, "Osmanlı Devleti'nin Kuruluşu", *Türkler*, c. IX, Yeni Türkiye Yay., Ankara 2002, s. 66-88.

- İnalçık, Halil, "Türkler ve Balkanlar", *Balkanlar*, OBİV Yay., İstanbul 1993, s. 9-32.
- İnalçık, Halil, *Kuruluş Dönemi Osmanlı Sultanları 1302-1481*, İSAM, İstanbul 2010, s. 75-77.
- İnalçık, Halil, *Osmanlı İmparatorluğu Klasik Çağ 1300-1600*, İstanbul 2004.
- İnalçık, Halil, *Ottoman Galata 1453-1553*, İstanbul 1991.
- İnalçık, Halil; "Osmanlı Hukukuna Giriş: Örfi-Sultani Hukuk ve Fatih`in Kanunları", *A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, XIII (1958), s. 102-126.
- Kalkaşandî, Ahmed b. Ali, *Subhu'l- âşâ fi-sinâ'ati'l-inşâ*, I-XVI, Kahire 1383 (1963).
- Kenanoğlu, M. Macit, "Mülk", *DİA*, c. XXXI, İstanbul 2006, s. 540-542.
- Koçi Bey, *Koçibey Risâlesi*, Haz. Yılmaz Kurt, Ankara 1998.
- Kraelitz, Friedrich V., "İlk Osmanlı Padişahlarının İsdar Etmiş Oldukları Bazı Beratlar", *Tarih-i Osmani Encümeni Mecmuası*, V/30, İstanbul 1333.
- Kraelitz, Friedrich V., "Osmanische Urkunden in Türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts", *Sitzungsberichte der Academie der Wissenschaften*, 197. band, Wien 1921.
- Kraelitz, Friedrich, *Osmanische Urkunden in Türkischer Sprache aus der zweiten Hälfte des 15. Jahrhunderts* Wien, Buchhändler der Akademie der Wissenschaften. 1922 ("Türk Lisani ile Osmanlı Vesikalari, 15. asrın son nisfina aid) Viyana Ulum Akademisi Kütüphanesi. 1922") *Türk Tarih Encümeni Mecmuası*, XIV/2 (1340) 121-124.
- Küçük, Abdurrahman, "Ahid", *DİA*, c.I, s. 532-533.
- Kütükoğlu, Mübahat, "Ahidnâme", *DİA*, I (1989), 536-540.
- Kütükoğlu, Mübahat, *Osmanlı Belgelerinin Dili, Diplomatik*, İstanbul 1994.
- Lewis, Bernard, "Beratlı" *Encyclopedia of Islam*, c. I, s. 1171.
- Lugal, Necati-Erzi, Adnan (neşr.) *Fatih Devrine Ait Münşeât Mecmuası*, (Wien, National bibl. H. O. 1671), İstanbul 1956.(Tâci-zâde Sa'di Çelebi Münşeâtı / Düstûr-i Debîri / Gunyetü'l-Katib ve Münyetüt-Talib risaleleri.)
- Makka'î, A. b. Muhammed, *Nefhu't-tib min Gusni'l-Endelüs er-Ratib*, I-VIII, Beyrut 1988.
- Muhammed Hamidullah, *İslam Peygamberi*, çev. Salih Tuğ, İstanbul 1982.
- Muhammed Hamidullah, *Mecmuatü el-Vesâiku's-Siyâsiyye*, Kahire 1376/1956.
- Neşri, *Kitab-ı Cihan-nüma*, (neşr. Faik Reşit Unat-Mehmed A. Köymen), Ankara 1949.
- Oruç Bey, *Tevarih-i Al-i Osman*, (neşr. F. Babinger), Hannover 1925.
- Osmanlı Fermanları=Ottoman fermans, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı yay, nr. 19, Ankara 1994.
- Osmanlı Padişah Fermanları, (neşr. Ayşegül NADIR), Londra 1986.
- Özcan, Abdülkadir, "Akıncı", *DİA*, c. II, İstanbul 1989, s. 250-251.
- Pakalın, M. Zeki, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, İstanbul 1972.
- Reyhman, J. - Zajaczkowski, A., *Handbook Of Ottoman Turkish Diplomats*, (genişleterek tercüme eden) Andrew S. Ehrenkreutz, Paris 1968; (trc.Mehmet Fethi Atay), *Osmanlı-Türk Diplomatikas El Kitabı*, İstanbul 1993.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Devleti'ne Medhal*, Ankara 1970.
- Uzunçarşılı, İ. Hakkı, *Osmanlı Tarihi II*, Ankara, 1994.
- Wittek, Paul, "Zu einigen frühosmanischen Urkunden", *WZKM* 53 (1957), 300-313; 54 (1957), 240-256; 55 (1959),122-141; 56 (1960), 267-284; 57 (1961), 102-117; 58 (1962), 165-197; 59/60 (1963-1964), 201-223.
- Zeydan, Corci, *İslam Uygarlıkları Tarihi, I-II*, (çev. Nejdet Gök), İletişim Yayınları, İstanbul 2004-2011.

SEYAHATNAMELERDEKİ İZMİT İLE İLGİLİ VERİLER NASIL DEĞERLENDİRİLEBİLİR? (16. ve 17. YÜZYILLAR)*

Ümit EKİN**

Yavaş yavaş ölümler
seyahat etmeyenler,
yavaş yavaş ölümler¹

Giriş

Tarihsel bilginin en önemli kaynaklarından biri şüphesiz seyyahlar ve onların kaleme aldıkları seyahatnamelerdir. Eski çağlardan beri, eserlerini tamamlamak için tarihçiler ya bizzat seyahat etmişler ya da seyahatnamelerde yazılanlardan yararlanmışlardır. Örneğin Herodot, M.Ö. 450-440 tarihleri arasında Anadolu, Ege Adaları, Mısır ve Babil'e kadar giderek buralarda gördüklerini, yaşadıklarını yazmıştı². Bir zamanlar pahalı ve çok az kimsenin gerçekleştirebildiği seyahat, bazen Thukydides gibi gönüllü sürgüne gitmek şeklinde bazen de bir görev ya da ticari amaçlar nedeniyle gerçekleşirdi. Ama en önemli ve kalıcı eserleri bırakan seyyahların ortak özelliklerinin bizatihi seyahatin kendisinin cazibesine kapılmış olduklarını iddia etmek herhalde abartı değildir. Bu bağlamda Strabon, İbn Batuta ve Evliya Çelebi'yi zikredebiliriz.

Seyahatnameler, doğaları itibariyle farklılıkları ve ilginç olanı barındırırlar. İçerideki açısından sıradan olan dışarıdan bakana enteresan gelebilir. İşte seyahatnamelerin kaleme alınış nedeni tam da budur. Seyyah kendi topraklarında görmediklerini, yaşamadıklarını, yemediklerini aktarır okuyucularına.

16. ve 17. yüzyıllar, *Büyük Türk* ve O'nun yönettiği Osmanlı İmparatorluğu özellikle Avrupalıların merakla izlediği, hakkında operalar ve romanlar yazdığı, tiyatrolar oynadığı, gizemli bir ülkedir. Bu merak pek çok seyyahın bu topraklara yolculuk yapmasına neden olmuştur. Gerek bu maksatla yolculuğa çıkan, gerekse ticaret yapmak ve diplomatik görevlerle *Türkiye*'ye gelen gezginler de ülkelerine döndükten kısa zaman sonra anı ve gözlemlerini yayımlamıştır.

* Makalemi okuyarak yapıcı eleştirilerde bulunan ve görüşlerimin berraklaşmasını sağlayan Hocam Prof. Dr. Özer Ergenç'e teşekkür ederim.

** Sakarya Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü. uekin@sakarya.edu.tr

1 Pablo Neruda, *Muere Lentamente*.

2 Gülgün Üçel-Aybet, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2010, ss. 16-17.

Bu eserlerde yer alan bilgiler sayesinde bugün çoktan unutulmuş ya da arşiv belgelerinde bulunmayan pek çok bilgiye ulaşabiliyoruz. Bazı gözlem ve bilgiler yanlış ya da önyargı ile kaleme alınmış olsa bile gene de bunların altın değerinde olduğunu söyleyebiliriz.

Konumuz açısından bakıldığında, İzmit ve çevresini ziyaret eden seyyahların sayısının oldukça fazla olduğu görülmektedir. Bunların hemen hemen tamamı Yavuz Ulugün tarafından tespit edilerek bunların gözlemleri bir araya getirilmiştir³. Bu araştırmada Busbecq, Dernschwam, Lubenau, Âşık Mehmed, Polonyalı Simeon, Evliya Çelebi, Tavernier, de Brun, Grelot, Lucas ve Eremya Çelebi'nin yazdıklarından yararlanılacaktır.

Osmanlı Yol Sistemi İçinde İzmit'in Konumu ve Önemi

İzmit, ilk kez aynı adla anılan körfezin doğu ucuna bir Yunan kolonisinin yerleşmesi ile kurulmuş olmakla beraber konumunun elverişsizliği ve uğradığı saldırılar nedeniyle yeri değiştirilerek Bithynia Kralı I. Nikomed tarafından hemen hemen bugünkü yerinde yeniden kurulmuştur. Şehir, İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan işlek bir yol üzerinde bulunduğundan Bizans döneminde daha da önem kazanmış ve konumunun getirdiği ticari ve askerî avantajlardan yararlanmıştı⁴. Bu önem, bölgenin Selçuklu ve Osmanlı egemenliklerine girmesinden sonraki zamanlarda da artarak devam etmiştir.

İstanbul'un Osmanlıların eline geçmesiyle başkenti Anadolu'ya bağlayan yolların ilk ve en önemli menzil şehri haline gelmiştir⁵. İstanbul'dan Anadolu'ya uzanan sol kol ile orta kol İzmit'ten geçiyor, sağ kol ise İzmit'e nispeten yakın sayılabilecek bir yerden, Gebze'den ayrılarak körfezin karşı yakasına uzanıyordu⁶. Anadolu'dan gelen kervanlar buradan dağılır, yükleri ve hayvanları olmayan yolcular gemilerle kısa zamanda İstanbul'a gitme imkânı bulabilirlerdi. Yolcuların ihtiyacını karşılamak için İzmit'te birçok han ve kervansaray inşa edilmişti. Kanuni Sultan Süleyman'ın veziri Pertev Paşa tarafından yaptırılan kervansaray bunların içinde en bilineni idi⁷. Şehrin, adeta İstanbul'un Anadolu'ya açılan kapısı denilebilecek bir konumda bulunması doğal olarak -münhasıran olmasa bile- buraya uğrayan seyyah ya da diplomatların sayısını arttıran bir etken olmuştur. Bu araştırmanın kaynaklarını oluşturan seyahatname yazarlarının önemli bir kısmı söz konusu güzergâhı kullanmıştır.

1548'de Kanuni'nin İran seferine gitmekle görevlendirilen D'Aramon, orta kolu kullanarak İstanbul'dan Anadolu'ya giderken İzmit'e uğramıştı⁸. 1555'te Kanuni ile görüşmek üzere Amasya'ya giden Busbecq ile O'nun heyetinde bulunan Hans Dernschwam hem gidiş hem de dönüşte aynı güzergâhı kullanmıştı⁹. Dernschwam, geçtikleri yolların kaldırım döşeli ve iki arabanın aynı anda geçebilecek kadar geniş olduğunu ve iki yıl önce padişahın İran'a sefere gidişi sırasında açıldığını eklemektedir¹⁰.

Şehrin Görünümü

Herhangi bir nedenle İzmit'e yolu düşen seyahatname yazarlarının ilk değindikleri noktalardan biri şehrin coğrafi konumudur. Yapılan ilk gözlem, şehrin yüksek dağlar üzerinde kurulu olup denize doğru uzandığıdır.

- 3 Geniş bilgi için bkz. F. Yavuz Ulugün, *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, İzmit Rotary Kulübü Kültür Yayınları, İzmit 2008.
- 4 Besim Darkot, "İzmit", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, C. V/2, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, ss. 1251-1252.
- 5 İdris Bostan, "İzmit", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXIII, İstanbul 2001, s. 537.
- 6 Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002, s. 52, 65 ve 86.
- 7 Besim Darkot, *a.g.m.*, s. 1152.
- 8 Jean Chesnau, *D'Aramon Seyahatnamesi, Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu Mezopotamya*, (Çev). Işıl Erverdi, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012, s. 46.
- 9 Ogier Ghislain de Busbecq, *Türk Mektupları*, (Çev). Derin Türkömer, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul 2005, s. 41; Hans Dernschwam, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, (Çev). Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992, ss. 209-213 ve 321-322.
- 10 Hans Dernschwam, *a.g.e.*, s. 209.

16. yüzyılda şehre gelen seyyah ve diplomatların çoğu¹¹ İzmit'in neredeyse harap bir halde olduğundan bahsetmektedirler. Jean Chesnau, Busbecq ve Dernschwam şehri bu şekilde betimlerken Lubenau çok fazla görülecek bir yer olmadığını söyler. Ancak belirtilmelidir ki, Osmanlı şehirlerini ziyaret eden pek çok seyyah benzer gözlemleri diğer şehirler için de yaparlar. Kendi memleketleri ile Osmanlı şehirlerini mukayese ettiklerinde hep aynı sonuçlara varırlar. Evlerin kerpiç ya da ahşap olması, cadde ve sokakların darlığı, istedikleri kalitede yiyecek bulamamaları seyyahların eleştirdikleri hususlardan sadece bazılarıdır. Bu yüzden İzmit'i harap ya da geri kalmış olarak tanımlamaları şaşkıncı değildir.

Buna mukabil 17. yüzyılda şehri ziyaret edenler ise şehrin gelişmiş olduğunu dile getirmektedirler. Evliya Çelebi, Kâtip Çelebi¹², Tavernier¹³, Eremya Çelebi, Thevenot¹⁴ ve Corneille De Brun¹⁵ ve Paul Lucas¹⁶ şehrin nüfus bakımından büyüklüğüne ve zenginliğine vurgu yapmaktadırlar. Ancak şehrin nüfusu, Thevenot¹⁷ ve Grelot'nun¹⁸ iddia ettiği gibi 30.000 değil, bu rakamın çok altındadır¹⁹.

İzmit Tersanesi ve Bölgedeki Ormanlar

İzmit civarındaki sık ormanlar bölgeyi ziyaret edenlerin gözünden kaçmamıştır. 17. yüzyılın ilk yarısında şehir ve etrafı hakkında gözlemlerde bulunan Evliya Çelebi ile Kâtip Çelebi aynı ismi kullanmıştır: *Ağaç Denizi*²⁰. Bölge, bu ismi boşuna almamıştır ve gerçekten de çok zengin ormanlarla kaplıdır. Bu nedenle erken dönemden itibaren merkezî ihtiyaçların karşılandığı bir alan olmuştur.

Bunca çok ormana sahip olan bölge ne oldu da zaman içerisinde hızla fakirleşti ve bugünkü hale geldi? Şimdi bu soruya cevap aramaya çalışacağız? 14. yüzyılın başlarında Osmanlılar Bizans İmparatorluğu'na ait toprakları, özellikle sahil bölgelerini ele geçirdikçe deniz gücünün ne kadar önemli olduğu anlaşılmıştı. Bu dönemde Karamürsel Alp tarafından bugünkü Karamürsel'de temelleri atılan ilk Osmanlı donanmasının kereste ihtiyacı Kocaeli bölgesindeki ormanlardan temin ediliyordu²¹. Meşe, çam, karaağaç, kestane, ceviz, şimşir, ihlamur ve çınar kereste elde edilen ağaçlardı ve bunların en azından bir kısmı bölgede bolca bulunuyordu²². Başkent'in İstanbul'a taşınmasından sonra burada kurulan Tersane-i Âmire'de inşa edilecek gemiler için lazım olan kerestenin sağlanmasında da Kocaeli havalisinden yararlanıldı. İmparatorluk donanması için sadece İstanbul'da değil İzmit, Sinop, Süveyş, Birecik, Basra, Rusçuk ve Kefken gibi ormanlara yakın yerlerde de tersaneler kurulmuştu. Ancak bunların üretim kapasiteleri İstanbul kadar yüksek değildi. Nitekim Evliya Çelebi²³ ile Tavernier²⁴ İzmit'teki bu tersaneden bahsetmektedir.

11 Âşık Mehmed İzmit hakkında farklı gözlemlerde bulunmaktadır. O'na göre İznikmid büyük bir beldedir. Şehirde pek çok cami ve temiz çarşılar vardır. Çevresinde bulunan kasaba ve şehirlerin iskelesi olarak görev yapmaktadır (Âşık Mehmed, *Menâzîrü'l-Avâlim*, (Haz). Mahmut Ak, C. III, TTK, Ankara 2007, s. 1031.

12 F. Yavuz Ulugün, *a.g.e.*, s. 40 ve 46.

13 Jean-Baptiste Tavernier, *Tavernier Seyahatnamesi*, (Ed). Stefanos Yerasimos, (Çev). Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006, s. 47.

14 F. Yavuz Ulugün, *a.g.e.*, ss. 46-47.

15 Serpil Güner, *XVII-XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010, ss. 115-116.

16 Gülgün Üçel-Aybet, *a.g.e.*, s. 587.

17 F. Yavuz Ulugün, *a.g.e.*, s. 47.

18 Josephus Grelot, *İstanbul Seyahatnamesi*, (Çev). Maide Selen, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1998, s. 36.

19 İzmit'in nüfusu hakkında ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet Güneş, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1994, s. 57 vd; İdris Bostan, "İzmit", s. 539.

20 F. Yavuz Ulugün, *a.g.e.*, s. 41 ve 46.

21 Resül Narin, "Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları", *Belleten*, C. LXXV, Sayı: 274, Ankara Aralık 2011, ss. 770-771.

22 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992, s. 102.

23 F. Yavuz Ulugün, *a.g.e.*, s. 41.

24 1632'de şehri ziyaret eden Tavernier, gördüğü yerin tersane olduğu konusunda tam emin olmadan şöyle

İhtiyaç duyulan kerestenin temininde birkaç yöntem benimsenmişti: Bunlardan ilki ocaklık²⁵ uygulaması, ikincisi ise Kocaeli valisinin taahhüdü idi. İlk yöntemle, gereken kereste avarız vergisi mukabilinde tedarik ediliyordu. Tersane'nin kereste ihtiyacını sağlayan kazaların başında İznikmid, İznik, Yalakâbad, Sarıçayır, Pazarköy, Âb-ı Sâfî, Karamürsel, Akhisar, Geyve, Akyazı ve Sapanca kazaları geliyordu²⁶.

17. yüzyılda meydana gelen savaşlar, keresteye olan talebi de arttırmıştı. Örneğin, bir kalyonun inşası için yaklaşık 10.000 adet keresteye ihtiyaç duyulmaktaydı²⁷. Bu yüzyılın ikinci yarısında sadece Kocaeli ve havalisinden istenen kereste miktarı şöyleydi: 1659'da 23.346, 1661'de 23.352, 1673'te 23.066, 1677'de 26.544 ve 1696'da 12.390 olmak üzere toplam 108.698 adet²⁸. Talep edilen kereste ormanlarda yapılan tahribatın çapını anlaşılır kılmaktadır.

Tersâne-i Âmire'nin talepleri 18. yüzyılda da devam etmiş, aralıklarla 1716'dan 1767'ye kadarki süre zarfında sadece Kocaeli havalisinden 424.443 adet kereste talep edilmişti²⁹.

17. yüzyıl boyunca, Kocaeli valilerinin mükellefiyetlerinden biri, İznikmid ve Şile mukataalarının gelirleri karşılığında belli sayıda kereste gönderme zorunluluğuydu. Buna göre vali olan kişi, her yıl 1.000 adet vürdinar-ı bellût ile 40.000 adet varil tahtası gönderecekti³⁰.

Osmanlı ordusunun ihtiyaç duyduğu barutun üretildiği Baruthâne-i Âmire³¹ de büyük ölçüde bölgedeki ormanlara bağımlıydı. Kara barut imalinde kullanılan odun kömürünün imalinde birçok ağaç kullanılmakla beraber daha ziyade kavak, söğüt gibi ağaçlar tercih edilmekteydi. Örneğin İstanbul, Selanik ve Gelibolu baruthanelerinde kullanılan odun kömürü çoğunca ak söğüt ağacından yapılmakta, bu ağaçlar da Bursa, Adapazarı ve İzmit ormanlarından getirilmekteydi³². Örneğin 1701-1703 yılları arasında Baruthane-i Âmire'nin ihtiyaç duyduğu odunkömürü İznikmid'den sağlanmış ve sadece nakliye ücreti olarak 1.166 para ücret ödenmişti³³. Her bir kantar barutun imalinde 2 çeki odunun kullanılması³⁴ oduna olan ihtiyacın ne kadar büyük olduğunu göstermektedir.

Kocaeli havalisindeki ormanları tüketen unsurlardan bir başkası da Tophâne-i Âmire'nin sonu gelmez gibi görünen talepleridir. Top dökümü sırasında hazırlanan kalıplarda, top arabaları ile tekerleklerinin imalinde kullanılan kereste ve tahtalar çoğunca İzmit ve Sapanca'daki ormanlardan sağlanırdı³⁵.

Ormanların azalmasına neden olan bir nokta daha üzerinde durmakta yarar var, o da demir ergitilmesinde odun kömürünün kullanılmasıdır. Demirin ergitilebilmesi için

demektedir: "Limanda kesme taştan iki büyük dalgakıran ve duvarlarla kapatılmış, askeri tersaneye çok benzeyen üç büyük kapalı alan var" (Jean-Baptiste Tavernier, a.g.e., s. 47).

25 Bir vergi toplama yöntemi olan *ocaklık* ile Doğu Anadolu'daki bazı sancaklarda rastlanan yönetim şekli olan *Yurtluk-Ocaklık* ve *Hükümet* terimleri birbirine karıştırılmaktadır. Anlam itibarıyla yakınlıkları olmakla beraber mali bir terim olan ocaklık farklı bir nitelik arz etmektedir. Buna göre, resmi kurumların ihtiyaç duyduğu mal ve hizmetlerin sağlanması amacıyla 17. yüzyılın başlarında oluşturulan bu sistemde, belli bir mal ya da masrafa karşılık gelen para, başka bir alanda kullanılmamak veya değiştirilmemek koşuluyla tahsis edilir, böylece herhangi bir mala ocaklık olarak bağlanan kaza yahut işletmenin her yıl o mali düzenli olarak göndermesi sağlanırdı. Geniş bilgi için bkz. Arif Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfağı*, Kitabevi, İstanbul 2004, ss. 134-135.

26 İdris Bostan, a.g.e., s. 102.

27 İdris Bostan, a.g.e., s. 104.

28 İdris Bostan, a.g.e., ss. 105-106.

29 Ayrıntılı bilgi için bkz. Yusuf Alperen Aydın, *Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri (1701-1770)*, Küre Yayınları, İstanbul 2011, s. 225 vd.

30 İdris Bostan, a.g.e., s. 112.

31 Bu kurum hakkında bkz. Birol Çetin, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001; Zafer Gölen, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, TTK, Ankara 2006.

32 Birol Çetin, a.g.e., ss. 48-49.

33 Zafer Gölen, a.g.e., s. 164.

34 Zafer Gölen, a.g.e., s. 145.

35 Salim Aydüz, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, TTK, Ankara 2006, s. 115 ve 166.

yüksek ısıya ihtiyaç vardı ve bu da odun kömürü ile mümkün olabiliyordu. Tophâne'deki fırınlarda demir, bakır gibi madenlerin eritilmesinde de bu bölgeden getirilen odunlara ve odun kömürüne ihtiyaç duyulmaktaydı. Ergitme fırınlarında odun ile birlikte kullanılan odun kömürü, ya ağaçların kesildiği Kandıra ve İzmit civarında ya da Üsküdar ve Yoros kazasındaki uygun yerlerde acemi oğlanları tarafından hazırlanırdı³⁶.

Metallerin ergitilmesi sırasında ısının çokyüksek derecede tutulması gerekiyordu. Örneğin Kritovulos, bu işlem için 3 gün 3 gece boyunca odun ve kömür yakıldığını belirtirken, Evliya Çelebi 24 saat sürdüğünü ifade etmektedir. Buna mukabil Defterdar Sarı Mehmet Paşa ise 17. yüzyıl sonlarında bir fırın bakırın yaklaşık 40 saatte eritilebildiğini söylemektedir. Kullanılan hammadde ve araç-gereçlerin niteliğine göre değişmekle birlikte ergitme işleminin 40 saatle 3 gün arasında değiştiği görülmektedir³⁷. Bu da süreyle mütenasip olarak kullanılan odun ya da odun kömürünün ne kadar fazla olduğunu göstermektedir. Nitekim 1 ton demirin ergitilmesi için gereken odun kömürünü üretebilmek için lazım olan odun miktarı dudak uçuklatacak düzeydeydi: Tam 120 dönümlük ormanlık alanın kesilmesi gerekiyordu³⁸.

Ormanların azalmasında rol oynayan bir başka faktör de kereste ticaretidir. Kocaeli ve civarında kereste ticaretinin yaygın bir iş olarak yapıldığını biliyoruz. Bu ticaret yasal yollarla yapıldığı gibi bazen de gizlice kesilen kerestelerin kaçak yollarla satılması şeklinde de gerçekleşiyordu. Özellikle İzmit ve Sapanca civarında bulunan ormanların gözlerden uzak kısımlarına yerleşen bazı Rumelili göçmenler, yasaklanmış olmasına rağmen gizlice ağaç kesiyor ve bunları satarak geçimlerini temin ediyordu³⁹. Nitekim Evliya'ya Çelebi'ye göre, iskele başında sayıları 200'e ulaşan kereste ve eşya deposu bulunmaktadır. Şehirdeki ayan ve eşrafın çoğu kereste tüccarıdır ve bunların zenginlikleri giymiş oldukları ipeklî elbiselerden anlaşılmaktadır⁴⁰. Tavernier de Evliya'yı desteklemekte, limandaki dehlizlerde çok miktarda kereste gördüğünü ve şehirde yaşayan bazı Yahudilerin bu ticaretle meşgul olduklarını ifade etmektedir⁴¹.

"Can sıkıcı" bir ürün olan odun söz konusu olduğunda birçok alandan bahsetmek gerekmektedir. Çünkü odun, bir ahşap ev cenneti olan İstanbul'da resmî ve sivil binaların yapımında, kara ve deniz ulaşım araçlarında, saban ve pullukta, mobilya imalatında ve evlerin ısıtılmasında başrolü oynamaktadır⁴². Odun o kadar önemlidir ki, bu malzemenin az bulunduğu Kıbrıs ve Mısır'a Anadolu'dan gemilerle taşınmakta, bazen de arkalarında sürükledikleri bir kütüğü götüren yelkenlilere bile rastlanmaktadır. Odunun ekonomik olabilmesinin birinci şartı kolayca ulaşılabilir yerlerden getiriliyor olmasıdır. Eğer deniz ve nehir yollarıyla kolayca taşınmıyorsa taşıma maliyetleri iflas ettirici boyutlara ulaşabilir⁴³.

İstanbul'un odun ihtiyacının sağlanmasında da bu bölge başrolü oynayan tedarik alanlarından biriydi. Evlerin ısıtılmasında⁴⁴, çeşitli esnaf gruplarının ihtiyaçlarının karşılanmasında, ev eşyalarının yapımında ve fırınlarda ekmek üretiminde orman

36 Salim Aydüz, *a.g.e.*, s. 261.

37 Salim Aydüz, *a.g.e.*, s. 272.

38 Sam White, aynı yer. 18. yüzyılın ikinci yarısında Samakov kadısı Divan-ı Hümâyûn'a gönderdiği raporda, bölgelerinde bulunan demir fırınlarının odun sıkıntısına yol açtığını belirtmekte, bu yüzden yeni fırınların açılmasının yasaklanmasını istemekteydi (Mehmet Genç, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000, s.213; Sam White, aynı yer).

39 İdris Bostan, *a.g.e.*, s. 111.

40 F. Yavuz Ulugün, *a.g.e.*, ss. 40-41.

41 Jean-BaptisteTavernier, *a.g.e.*, s. 47.

42 Fernand Braudel, *Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm, XV-XVIII. Yüzyıllar, Gündelik Hayatın Yapıları*, C. I, (Çev). Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 1993, ss. 317-320.

43 Fernand Braudel, *a.g.e.*, s. 320.

44 Evlerin ısıtılmasında çoğunlukla mangallarda yakılan odun kömüründen yararlanılıyordu. Evlerin çoğunda ocak ve mutfak yoktu. Bu nedenle olsa gerek Braudel, Osmanlı İmparatorluğu'nun tamamında baca olmadığını belirtmektedir (Fernand Braudel, *a.g.e.*, s. 248).

ürünlerinden yararlanılıyordu. Bu alanlarda kullanılan odunların tedariki, taşınması ve satışı çeşitli kurallara bağlıydı ve çok sıkı bir şekilde denetleniyordu⁴⁵.

Kocaeli ve çevresindeki ormanların azalmasını sadece Tersane-i Âmire ile başkentin talepleri ve yapılan kaçak kesimlerle açıklamak anlamlı görünmemekte, daha başka unsurların da hesaba katılması gerekmektedir. Bu bağlamda düşünüldüğünde akla ilk gelen soru bir ekolojik dönüşümden ya da felaketten bahsedilip bahsedilemeyeceğidir. Son yıllarda yapılan bazı araştırmalar, Osmanlı İmparatorluğu'nun da Küçük Buzul Çağı'nın olumsuz etkilerine maruz kaldığını göstermektedir. En basit ifadeyle, 14. yüzyıl ya da 16. yüzyıl sonu ile 19. yüzyıl ortalarına tarihlenen *Küçük Buzul Çağı*, yalın bir soğuma ya da buzul ilerleyişi olmayıp soğuk yazlar, sert kışlar yahut beklenmedik zamanlarda beklenmedik hava olaylarının cereyan ettiği bir dönem olarak tanımlanabilir. Küçük buzul çağı hakkında yapılan ilk araştırmalardan elde edilen sonuçlardan hareketle, Akdeniz dünyasında iklimle bağlantılı bir felaketin meydana geldiği konusunda bazı savlar ileri sürüldü. 1980'lerin başında da William Griswold, Celali İsyanları üzerine hazırladığı çalışmada Küçük Buzul Çağı'nın Osmanlı üzerindeki etkilerini ortaya koymaya çalıştı⁴⁶. Bu konuda başka incelemeler⁴⁷ de bulunmakla birlikte en kayda değer araştırma yakın zamanda Sam White tarafından tamamlanan monografidir. Söz konusu araştırmanın elde ettiği bulgular oldukça çarpıcıdır. Buna göre, Küçük Buzul Çağı sadece Avrupa'da meydana gelen bir felaket olmayıp tüm dünyayı etkileyen küresel bir olaydır. Çeşitli tarihsel kaynaklarla (kronikler, arşiv belgeleri) *dendrokronolojik* verilerden elde edilen bilgiler, 1560'larda Doğu Akdeniz, 1590'lardan itibaren de Osmanlı coğrafyasında tekrarlanan kuraklıkların ve dondurucu soğukların etkisini göstermeye başladığını ortaya koymuştur. Bu durum 17. yüzyılda da çeşitli aralıklarla devam etti⁴⁸. Ayrıca, 16. yüzyılın sonları ile 17. yüzyılın başlarından itibaren su yüzüne çıktığı varsayılan nüfus krizi döneminde etkileri görülmeye başlanan Küçük Buzul Çağı'na özgü hava koşullarının erozyona, mil birikimine ve düzlük alanlarda sıtmanın yayılmasına hız kazandırdığı, kıyı bölgelerinin terk edilerek buraların kısmen bataklığa ve kışlık meralara dönüştüğü ve böylece yamaçlardaki alanların kullanılmaya başlanmasıyla yüksek kesimlerdeki bitki örtüsünün insan eliyle değişmeye başladığı ileri sürülmüştür⁴⁹. Daha yüksek kesimlerde köylerin kurulması ve tarlaların açılmasının ormanlık alanların aleyhine olacağı açıktır.

Reyanın yüksek kesimlere çekilmesinin ardında yatan başka bir nedenden daha bahsetmek gerekmektedir. O da Celâli İsyanları'nın yarattığı kargaşa. Oktay Özel'in de gösterdiği gibi, Amasya kırsalında özellikle Celâli gruplarının geçiş güzergâhında bulunan kimi köy ve kasabalar boşalmış, bu yerleşim birimlerinin ahalisi (en azından bir kısmı) kolayca ulaşılamayacak yüksek yerlere sığınmışlardı⁵⁰.

Osmanlı kaynaklarından edinilen bilgiler, 17. yüzyılın başlarından itibaren aşırı ağaç kesme ve orman yakma olaylarının sıkça vuku bulduğuna işaret etmektedir. 1630'lu ve 1640'lu yıllarda çıkarılan emirlerde tarla açmak için ağaç yakma ve kesme, hayvan otlatma, odun kömürü imal etmenin önüne geçilmesi istenmekteydi⁵¹. Hepsinden önemlisi, 17.

45 Bekir Koç, "Osmanlı Devleti'ndeki Orman ve Koruların Tasarruf Yöntemleri ve İdarelerine İlişkin Bir Araştırma", *OTAM*, Sayı: 10, Ankara 1999, s. 149.

46 Sam White, *Osmanlı'da İsyan İklimi, Erken Modern Dönemde Celâli İsyanları*, (Çev.) Nurettin Elhüseyni, Alfa Basım Yayım Dağıtım San. İstanbul, ss. 182-183.

47 Örneğin bkz. Fikret Yılmaz, *XVI. Yüzyılda Edremit Kazası*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1995, ss. 89-92; Özlem Sert, "Kelemen Mikes'in Mektuplarına Göre 1716-1758 Yılları Mevsim Takvimi", *Kebikeç*, Sayı: 23, Ankara 2007, ss. 79-83; Kayhan Orbay, "Osmanlı Topraklarında Küçük Buzul Çağının Etkilerine Dair Bazı Notlar", *Kebikeç*, Sayı: 23, Ankara 2007, ss. 85-93.

48 Sam White, *a.g.e.*, s. 182 vd.

49 Faruk Tabak, *"Akdeniz'in Sonbaharı, 1560-1860"*, *Akdeniz Dünyası, Düşünce, Tarih, Görünüm*, (Ed.) Eyüp Özveren vd., İletişim Yayınları, İstanbul 2006, s. 57 vd.

50 Oktay Özel, *Türkiye 1643, Gışa'nın Gözleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013, s. 199 vd.

51 Sam White, *a.g.e.*, s. 388.

yüzyılda artan savaşlar ve gemi yapımının hızlanması keresteye olan talebi artırmıştı. 1640'larda Venedikli diplomat Contarini "birkaç yıl öncesine kadar kıyıya yakın yerlerde ağaç kesilebilirken şimdi yürüyüş mesafesiyle 3-4 günlük uzaklıktaki iç kesimlere gitmek gerekiyor" demişti⁵². Örneğin Girit Savaşı'nın sonlarına doğru kereste fiyatları iyice yükseldi. Çünkü bir zamanlar hiç bitmeyecekmiş gibi görülen Kocaeli bölgesindeki ormanlar azalmaya başlamıştı. Bu da devletin başka kaynaklara, özellikle Karadeniz kıyılarına yönelmesine yol açtı⁵³.

İzmit ve Çevresinde Yetişen Ürünler

İzmit ve çevresinde yetişen meyveler ile şehrin etrafındaki bağlar seyyahların dikkatini çekmiştir. Evliya Çelebi, beyaz kiraz ile kırmızı elmanın son derece meşhur olduğundan bahsetmektedir⁵⁴. Gerçekten de İzmit kirazı o kadar seviliyordu ki, Marmara Denizi'nin diğer yakasındaki Tekirdağ'da Evliya Çelebi'nin İzmit'i ziyaretinden yaklaşık 15 sene sonra okkası 8 akçadan satılıyordu⁵⁵. Thevenot, kentin meyve ağaçları, mısır ve bağlarla kaplı olduğunu söylemektedir⁵⁶. Grelot ile Le Brun'un İzmit'teki bağlar, bahçeler ve meyvelerle ilgili sözleri yukarıdakilerden farklı değildir. İksinin özellikle belirttiği yiyecek kavundur. Birer yıl arayla şehre gelen seyyahlar, neredeyse birbirinin aynı olan cümleyle İzmit kavununu methederler: İran'da yetişen Kâşân kavunundan aşağı kalmaz⁵⁷.

Doğal özellikleri gereği İzmit'te birçok sebze ve meyvenin en alasının üretildiğini biliyoruz⁵⁸. Burada biraz durup Thevenot'un İzmit'te yetiştiğini söylediği mısır üzerinde düşünmek gerekiyor. Çünkü fasulye, domates, patates gibi mısır da *Kolomb Takası*⁵⁹ ile Yeni Dünya'dan Eski Dünya'ya girmiştir ve ne zaman yaygınlaştığı tam olarak bilinmemektedir. Amerikan menşeli mısır imparatorluk topraklarına girmeden önce Osmanlıların mısırı tanıyıp tanımadıkları konusunda şüpheler bulunmaktadır. Kimi araştırmalarda, kokoroz, gâvers ve lazut gibi isimlerle anılan mısır bitkisinin 16. yüzyılda Anadolu'nun bazı yerlerinde, bilhassa Doğu Karadeniz bölgesinde Osmanlı reayası tarafından tanındığı ve ekiminin yapıldığı ileri sürülmektedir⁶⁰. Ayrıca 1611'de Osmanlı egemenliğindeki Hırvatistan'da mısırın üretildiği ve sonraki yıllarda Kuzey Balkanlar'a yayıldığına dair iddialar bulunmaktadır. Ancak yukarıda zikredilen üç ismin mısırı değil darıyı ifade etmesi kuvvetle muhtemeldir. İsim konusundaki bu karışıklık, büyük ölçüde taneli bitkilerin hep aynı isimle tanımlanmasından kaynaklanmaktadır. Bugün dahi Türkiye'nin bazı yörelerinde mısır kelimesi darı ve lazutun

52 Sam White, aynı yer.

53 Sam White, aynı yer.

54 F. Yavuz Ulugün, *a.g.e.*, s. 41.

55 Rodosçuk Şer'iyye Sicili (R.Ş.S.), No: 1590, s. 79 (29 Safer 1055/26 Nisan 1645 tarihli Narh Defteri).

56 F. Yavuz Ulugün, *a.g.e.*, s. 47.

57 Josephus Grelot, *a.g.e.*, s. 35; F. Yavuz Ulugün, *a.g.e.*, s. 50.

58 Örneğin, Rodosçuk kazasında düzenlenen Evâhir-i Zilhicce 1098/28 Ekim-6 Kasım 1687 tarihli bir Narh Defteri'ne göre İznikmid soğanı Tekirdağ'da aranan bir yiyecekti ve 1 okkası 4 akçadan satılıyordu (R.Ş.S. No: 1613, s. 138).

59 Tarihçilerin Kolomb Takası (Columbian Exchange) adını verdikleri bağlantılar sayesinde Atlas okyanusunun her iki yakasına da çok sayıda tarım ürünü ve hayvan götürülmüştür. Avrupa'dan Amerika'ya at, sığır, domuz, koyun ve tavuk götürülmüş, zaman içinde doğal ortama kaçan bu hayvanlar hızlı bir şekilde çoğalmışlardır. Örneğin İspanyolların bugünkü Arjantin'in sınırları içinde kalan meralara bıraktıkları 100 baş sığırın 30-40 yıllık süre içinde çoğalarak sayılarının on binleri aştığı görülmektedir. Avrupalılar ayrıca Amerika'da iyi yetişen buğday, üzüm ve zeytin de götürdüler. Afrika'dan ise kahve, hindistancevizi ve muz götürdüler. Amerika'dan Avrupa'ya taşınanlar ise çok daha fazladır. Bunlardan en önemlisi mısır ve patatestir. Bu ikisi önce hayvan yemi olarak üretilmiş, daha sonra insanlar tarafından tüketilmeye başlanmıştır. Bunlardan başka ananas, avokado, domates, biber ve yerbistonu da Avrupa'ya tanıttılar. Çağımız dünyasında yenen yiyeceklerin menşei Amerika'dır. Bununla beraber, Kolomb Takası'nın bir de olumsuz yanı vardır. Eski Dünya ile Yeni Dünya arasında kurulan bağlantılar sırasında veba, kolera gibi mikroplar da taşındı. Bu hastalıklara karşı hiçbir bağışıklığı olmayan on binlerce Amerikan yerlisi salgın hastalıklar nedeniyle öldü. Geniş bilgi için bkz. Merry E. Wiesner-Hanks, *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*, (Çev.) Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009, ss. 365-366.

60 Kemalettin Kuzucu, "Osmanlı Döneminde Karadeniz Bölgesinde Mısır Kullanımı ve Mısır Tarımını Geliştirme Çabaları", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, C. 8, Sayı: 2, Sakarya 2006, s. 116 vd.

karşılığı olarak kabul edilmektedir. 17. yüzyılın başlarında Balkanlar'da mısırın üretildiğine dair iddiaya gelince, döneme ait resmî kayıtlar içinde bu bilgiyi destekleyecek veri mevcut değildir⁶¹.

1493'te Kristof Kolomb tarafından Amerika'dan Avrupa'ya getirilen mısır, kısa zamanda benimsendi ve 16. yüzyılın ortalarına gelindiğinde Güney Avrupa'nın neredeyse tamamında ekilmeye başlandı. Başlangıçta hemşerisi patates gibi mısır da ot olarak kabul ediliyor ve hayvanlara yem olmak için üretiliyordu. İnsanlar tarafından beğenilen bir yiyecek haline gelmesi ve yaygın bir şekilde ekiminin yapılması 18. yüzyılda gerçekleşen bir durumdur⁶².

Avrupa'da geç sayılabilecek bir tarihte ekimine başlanan mısırın Osmanlı İmparatorluğu'na ne zaman girdiğine dair kesin bir bilgi yoktur. Osmanlı arşivlerinde Amerikan buğdayı yani mısırla ilgili erken tarihli 2 adet kayda rastlanmıştır ve her ikisi de 18. yüzyılın ikinci yarısına aittir. Bunlardan 1763 tarihli olanında Galata kazasına bağlı topraklarda, 1776 tarihli olanında da Silivri'de mısır ekimi yapıldığına işaret edilmektedir⁶³. İstanbul ve çevresinde mısır ekiminin yapılması imparatorluğun başka yerlerinde de üretiliyor olmasının göstergesi olarak kabul edilebilir. Ancak üretilen mısırın miktarı hakkında herhangi bir bilgiye sahip değiliz. Aynı durum mısır üretiminin hayvanlara mı yoksa insanlara mı yönelik olduğu konusunda da geçerlidir. 18. ve 19. yüzyıllara ait narh defterlerinde mısır hakkında bir veri bulunmaması, tıpkı Avrupa'da olduğu gibi, Osmanlı Devleti'nde de köylüler tarafından hayvan yemi olarak üretilmiş olabileceğini düşündürmektedir. Ayrıca, Osmanlı uygulamasında, bir malın narh defterlerinde yer alması o malın artık halkın önemli bir kesimi tarafından tüketilmeye başlandığının kanıtı olarak kabul edilebilir. Tersinden okuyacak olursak, bahsedilen dönemde narhlarda mısıra rastlanmaması henüz geniş kitleler tarafından benimsenmediği anlamına da gelebilir. Kaldı ki bugün bile ülkemizde mısır çoğunlukla Karadeniz gibi sınırlı bölgelerde ve diğer tahıllara nazaran daha az miktarda ekilmekte ve tüketilmektedir⁶⁴.

Seyyahların çoğu, gittikleri yerlerde gördükleri taneli bitkileri *corn* ya da *mais* kelimeleriyle adlandırmaktadırlar. Bu metinlerde yer alan söz konusu kelimeler mısır diye çevrildiğinden yanlışlığı yol açma ihtimali hayli yüksektir. Bu nedenlerden ötürü Thevenot tarafından ifade edilen 1656 gibi erken sayılabilecek bir tarihte İzmit'te mısır üretildiğine dair gözleme ihtiyatla yaklaşmak gerekmektedir.

Sonuç

Farklı ülkelerden, farklı amaçlarla yollara dökülen seyyahların kaleminden çıkan seyahatnameler, dışarıdan bakan bir gözün sunduğu en canlı ve nadir bilgileri yüzyıllar sonrasına aktarması bakımından son derece değerlidir. Ancak bazen yapılan gözlemler yanlış ya da hatalı olabilir. Bu nedenle, bu araştırmada, İzmit'i ziyaret eden seyyahların gözlemleri mevcut tarihsel bilgilerle karşılaştırılarak analiz edilmeye çalışılmıştır.

Büyük iklim olaylarının doğa üzerindeki etkisi ve yarattığı sonuçlar birdenbire ortaya çıkmadığı için yaşanan değişikliklerin nereden kaynaklandığının ya da hangi değişkenin daha etkili olduğunun tespiti oldukça güçtür. Akdeniz havzasının doğusunda konumlanmış olan *Memâlik-i Mahrûse*'nin büyük bölümünde Akdeniz iklimi egemendir. Yazların kurak ve sıcak, kışların ılıman geçtiği bu iklim bölgesinde, kuraklık ve bunun sonucu kıtlıklar sıklıkla yaşanmıştır. Belgelerde *kaht ü galâ* diye nitelenen bu sıkıntılı durumun olumsuzluklarını olabildiğince gidermek devletin en önemli faaliyetlerinden birini oluşturmuştur. Durum

61 Arif Bilgin, "From Artichoke to Corn: Some New Fruits and Vegetables in Istanbul Market (17th-19th Centuries)" (Henüz yayımlanmamış bu makaleyi kullanmama izin veren Sayın Arif Bilgin'e teşekkür ederim).

62 Arif Bilgin, *a.g.m.*

63 Arif Bilgin, *a.g.m.*

64 Arif Bilgin, *a.g.m.*

böyle olunca, ağır seyreden büyük olayların etkileri, olağan vak'alarla karıştırılır ve tespiti zorlaşır. Tarihçiler, geçmişte yaşanan dönemin tanıklıklarından öğrendikleri ve onların anlattıklarına dayandıkları için olaylara onların gözüyle bakarlar. İzmit'in bitki örtüsü ve özellikle de ormanların durumunu anlayabilmek için bu durumu göz önünde bulundurmak gerekir. Küçük Buzul Çağı denilen büyük iklim değişikliğinin muhtemel sonuçları, son yıllarda tarihçilerin de ilgi alanına girmiştir. Klimatologların ve doğa bilimleri araştırmacılarının bulguları, tarihsel analizlere ışık tutacak niteliktedir. Özellikle ağaç gövdelerinde bulunan halkaların bu konuda belirleyici olduğu görülmektedir. Buradan hareketle şu aşamada çok kesin sonuçlar çıkarmak mümkün olmasa da söz konusu verilerin hesaba katılması gerekmektedir. O nedenle bu makalede, özellikle Tersâne-i Âmire'nin ocaklığı olan ve diğer kurumların ihtiyaçlarının karşılandığı İzmit ve havalisindeki ormanlardan yapılan ağaç kesimlerinin sıklığı ve reyanın bilinçsiz kullanımı, yukarıda işaret edilen iklim değişiklikleriyle birlikte ele alınmış, 16. ve 17. yüzyıllarda bölgeye gelen seyyahların ağaç denizi olarak niteledikleri zengin ormanların zaman içerisinde fakirleşmesinin nedenleri gösterilmeye çalışılmıştır. Ancak belirtilmelidir ki, bu konudaki araştırmalar henüz başlangıç aşamasındadır ve yenilerine ihtiyaç duyulmaktadır. Alana yapılacak katkılar sayesinde bu konuda daha kesin sonuçlara ulaşmak mümkün olabilecektir.

Bu araştırmada ayrıca, Thevenot'nun İzmit civarında mısır üretildiğine dair iddiası üzerinde durulmuştur. Adı geçen gezgine ait gözlemin şüphe uyandırdığı, Amerika menşeli bu ürünün söz konusu tarihte Anadolu'ya ulaştığına dair kesin bilgiye sahip olmamız ve resmî kayıtlarda ancak 18. yüzyılda karşımıza çıkması gibi nedenlerden ötürü bu bilgiye ihtiyatla yaklaşılması gerektiğine vurgu yapılmıştır.

KAYNAKÇA

1. Arşiv Belgeleri

- Rodosçuk Şer'iyye Sicili (R.Ş.S.), No: 1590 ve 1613.

2. Kitaplar ve Makaleler

- Âşık Mehmed, *Menâzirü'l-Âvâlim*, (Haz). Mahmut Ak, C. III, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2007.
- Aydın, Yusuf Alperen, *Osmanlı Donanmasının Yelkenli Savaş Gemileri (1701-1770)*, Küre Yayınları, İstanbul 2011.
- Ayduz, Salim, *Tophâne-i Âmire ve Top Döküm Teknolojisi*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- Bilgin, Arif, *Osmanlı Saray Mutfağı*, Kitabevi, İstanbul 2004.
- Bilgin, Arif, "From Artichoke to Corn: Some New Fruits and Vegetables in Istanbul Market (17th-19th Centuries)" (Yayımlanmamış Makale).
- Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara 1992.
- Bostan, İdris, "İzmit", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, C. XXIII, İstanbul 2001, ss. 536-541.
- Braudel, Fernand, *Maddi Uygarlık, Ekonomi ve Kapitalizm, XV-XVIII. Yüzyıllar, Gündelik Hayatın Yapıları*, C. I, (Çev). Mehmet Ali Kılıçbay, Gece Yayınları, Ankara 1993.
- Chesnau, Jean, *D'Aramon Seyahatnamesi, Kanuni Devrinde İstanbul-Anadolu Mezopotamya*, (Çev). Işıl Erverdi, Dergâh Yayınları, İstanbul 2012.
- Çetin, Birol, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Barut Sanayi*, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 2001.
- Darkot, Besim, "İzmit", *İslam Ansiklopedisi (İA)*, C. V/2, Milli Eğitim Eğitim Basımevi, İstanbul 1993, ss. 1251-1256.
- De Busbecq, Ogier Ghislain, *Türk Mektupları*, (Çev). Derin Türkömer, Doğan Kitap, 1. Baskı, İstanbul 2005.
- Dernschwam, Hans, *İstanbul ve Anadolu'ya Seyahat Günlüğü*, (Çev). Yaşar Önen, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara 1992.
- Genç, Mehmet, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Devlet ve Ekonomi*, Ötüken Neşriyat, İstanbul 2000.
- Gölen, Zafer, *Osmanlı Devleti'nde Baruthâne-i Âmire (XVIII. Yüzyıl)*, Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara 2006.
- Grelot, Josephus, *İstanbul Seyahatnamesi*, (Çev). Maide Selen, Pera Turizm ve Ticaret A.Ş., İstanbul 1998.
- Güneş, Ahmet, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 1994.
- Gürer, Serpil, *XVII-XVIII ve XIX. Yüzyıllarda Fransız Seyahatnamelerinde Osmanlı Toplumunu*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayımlanmamış Doktora Tezi, Ankara 2010.
- Halaçoğlu, Yusuf, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, PTT Genel Müdürlüğü Yayınları, Ankara 2002.
- Koç, Bekir, "Osmanlı Devleti'ndeki Orman ve Koruların Tasarruf Yöntemleri ve İdarelerine İlişkin Bir Araştırma", *OTAM*, Sayı: 10, Ankara 1999, ss. 139-158.
- Kuzucu, Kemalettin, "Osmanlı Döneminde Karadeniz Bölgesinde Mısır Kullanımı ve Mısır Tarımını Geliştirme Çabaları", *Sakarya Üniversitesi Fen Edebiyat Dergisi*, C. VIII, Sayı: 2, Sakarya 2006, ss. 113-126.
- Narin, Resül, "Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları", *Bellekten*, C. LXXV, Sayı: 274, Ankara Aralık 2011, ss. 769-782.
- Orbay, Kayhan, "Osmanlı Topraklarında Küçük Buzul Çağının Etkilerine Dair Bazı Notlar", *Kebikeç*, Sayı: 23, Ankara 2007, ss. 85-93.
- Özel, Oktay, *Türkiye 1643, Goşa'nın Gözleri*, İletişim Yayınları, İstanbul 2013.
- Sert, Özlem, "Kelemen Mikes'in Mektuplarına Göre 1716-1758 Yılları Mevsim Takvimi", *Kebikeç*, Sayı: 23, Ankara 2007, ss. 79-83.
- Tabak, Faruk, "Akdeniz'in Sonbaharı, 1560-1860", *Akdeniz Dünyası, Düşünce, Tarih, Görünüm*, (Ed). Eyüp Özveren-Oktay Özel-Süha Ünsal- Kudret Emiroğlu, İletişim Yayınları, İstanbul 2006, ss. 57-78.
- Tavernier, Jean-Baptiste, *Tavernier Seyahatnamesi*, (Ed). StefanosYerasimos, (Çev). Teoman Tunçdoğan, Kitap Yayınevi, İstanbul 2006.

- Ulugün, F. Yavuz, *Seyahatnamelerde Kocaeli ve Çevresi*, İzmit Rotary Kulübü Kültür Yayınları, İzmit 2008.
- Üçel-Aybet, Gülgün, *Avrupalı Seyyahların Gözünden Osmanlı Dünyası ve İnsanları (1530-1699)*, İletişim Yayınları, 4. Baskı, İstanbul 2010.
- White, Sam, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, (Çev). Nurettin Elhüseyni, Alfa Basım Yayım Dağıtım San. İstanbul 2013.
- Wiesner-Hanks, Merry E., *Erken Modern Dönemde Avrupa 1450-1789*, (Çev). Hamit Çalışkan, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul 2009.
- Yılmaz, Fikret, *XVI. Yüzyılda Edremit Kazası*, Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yayınlanmamış Doktora Tezi, İzmir 1995.

RESMÎ-İ KAYSERÎ'NİN BİLİNMEYEN SEYAHATNAMESİNDE KOCAELİ ÇEVRESİNE AIT BİLGİLER

Muhittin ELİAÇIK*

Giriş

Seyahatnameler edebiyatımızda gezi ve anı türü eserlerden olup bu eserlerde çeşitli amaçlarla belli coğrafyalarda dolaşan seyahatçıların gördükleri yerler hakkında kaydettikleri bilgi ve notlar yer almaktadır. Seyahatnamelerde, görülen coğrafyanın iklimi, insanları, tarihî eserleri, yapıları, yol ve ulaşım özellikleri, günlük hayat ayrıntıları vb. bilgiler anlatılmış olup içerdikleri bilgi ve belgeler bakımından bu eserler en çok edebiyat, tarih, coğrafya ve sosyoloji bilimlerinin alanına girmektedir. Bu eserler sayesinde, sadece gidilip görülmeyen yerler değil, içinde yaşanıldığı hâlde özellikleri bilinmeyen yerler de tanınmış olmaktadır. Türk edebiyatında 'seyahatname' türüne verilebilecek ilk örnek, *Hitay Sefaretnâme'si* adıyla da anılan, Hoca Gıyaseddin Nakkaş'ın *Acâibü'l-Letâif* adlı eseridir. 1422'de tamamlanan bu eserde Timur'un oğlu Mirza Şahruh'un Çin imparatoruna gönderdiği elçilik heyetinin Herat'tan başlayıp üç yıl devam eden yolculuğu anlatılmıştır. Tüccar Ali Ekber Hitâî'nin *Hitâînâme'si* de buna benzer bir eserdir. Pirî Reis'in *Kitab-ı Bahriyye'si* de adeta bir denizcilik seyahatnamesi olup Akdeniz'i tüm yönleriyle tanıtan manzum-menzur karışık bir eserdir. Seydi Ali Reis'in 1557'de bitirdiği *Mir'atü'l-Memâlik*, dört yıllık maceralı bir yolculukta görülen yerlerin anlatıldığı bir eserdir. Seydi Ali Reis ayrıca, gemicilere Hint denizlerini tanıttığı *Kitâbü'l-muhîl fi-ilmî'l-eflâk ve'l-ebhur* adlı bir denizcilik seyahatnamesi daha yazmış ve bu eser Kâtip Çelebi'nin Cihannümâ'sının da kaynakları arasında yer almıştır. Babür Şah'ın *Babürnâme'si* Türk edebiyatının en mühim seyahatnamelerinden olup 16. yüzyıl başlarında Afganistan, Orta Asya ve Hindistan'da gezilip görülen yerler hakkındaki gözlemler anlatılmıştır. Kâbil üzerinden Hindistan'a gitmiş Ahmed İbn-i İbrahim Tokadî adlı bir tüccarın yazdığı *Acâibnâme-i Hindistan* adlı manzum seyahatnamede 16. yüzyıl sonlarının Hindistan'ı anlatılmıştır. Trabzonlu Âşık Mehmet Çelebi'nin *Menâzirü'l-Avâlim* adlı seyahatnamesi 16. yüzyıl sonlarında yazılmış olup Kafkasya hakkında bilgi verilmiştir. Türk edebiyatında seyahatname türünün en büyük eseri ise Evliya Çelebi'nin elli yıllık gezi ve izlenimlerini anlattığı ünlü *Seyahatnâme'si*'dir. Kendi devrinde pek tanınmasa da sonradan çok önemli hâle gelen on ciltlik bu eser, 17. yüzyıl Osmanlı coğrafyasını tarih, etnografya, folklor, yapı, yol, kültür, dil vb. bakımlardan yansıtan büyük bir ansiklopedidir.

* Prof. Dr., Kırıkkale Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü.
e-mail: meliacik63@yahoo.com

17. yüzyıl *Divan* şairlerinden Mâlî'nin *Divan*'ında bulunan bir mesnevi de bir seyahatname hüviyetinde olup Bağdat, Diyarbakır, Muğla, İzmir, Bursa, İstanbul şehirleriyle Sakız Adası hakkında izlenimler anlatılmıştır. 17. yüzyıl sonlarında Yusuf Efendi tarafından yazılmış *Makâle-i Zindancı Mahmud Kapudan* başlıklı metin de bir seyahatname olup 1674 yılında İskenderiye-İstanbul arasında yapılmış maceralı bir deniz yolculuğu anlatılmıştır. Hac yolculukları da seyahatname türü eserlerden olup 17. ve 18. yüzyıllarda birçok örneği ortaya konulmuş ve bunlar arasında Mehmet Edîb'in *Menâsiku'l-Hacc* adlı eseri öne çıkmıştır. Bir başka örnek ise Nâbî'nin 1712'de tamamladığı *Tuhfetü'l-Haremeyn* adlı manzum-mensur karışık eser olup İstanbul'dan Urfa'ya kadar uğranılan menziller ve Halep, Şam, Kudüs üzerinden yapılan hac yolculuğu anlatılmıştır. Osmanlı'nın 1683 Viyana kuşatmasında esir düşüp yıllarca Fransa'da kalan Süleyman Ağa'nın seyahatnamesi Fransa'yı ilk kez ayrıntılı biçimde tanıtan mühim bir eserdir. Kâtip Çelebi'nin *Cihannümâ ve Tuhfetü'l-kibâr fi-esfâri'l-bihâr* adlı eserleri coğrafi konularla seyahatin iç içe olduğu mühim eserlerdir. 1823 yılında Keşan'a sürülmüş olan Keçecizade İzzet Molla'nın *Mihnet-i Keşan* mesnevisi de bir tür seyahatnamedir.¹

Türk edebiyatında seyahat geleneği içinde gelişmiş bir de "sefaretname" türü vardır ki 17. yüzyılın ikinci yarısından itibaren yaygınlaşmış olan bu eserlerde gidilen devlet ve ülkeler hakkında çok değerli bilgiler ortaya konulmuştur. Osmanlı'da çeşitli tarihlerde Fransa, Almanya, Avusturya, İtalya, İspanya, Rusya, İran gibi ülkelere gönderilen elçiler birçok sefaretname yazmış ve bu ülkelerle ilgili önemli bilgileri ortaya koymuşlardır. Bu eserler birer resmî rapor hüviyetinde olup çoğunda bir seyahatname tarzı anlatım sergilenmiştir. İbrahim Paşa'nın 1719 tarihli *Viyana Sefaretnamesi*'nde yolculuk anıları, menziller, görülen yerler anlatılmıştır. Ahmet Dürrî Efendi'nin 1721 tarihli *İran Sefaretnamesi*'nde iki ülke arasındaki siyasî ilişkiler anlatılmıştır. Nişli Mehmet Ağa'nın *Rusya Sefaretnamesi* (1730), Mehmet Efendi'nin *Lehistan Sefaretnamesi* (1730), Hattî Mustafa Efendi'nin *Nemçe Sefaretnamesi* (1748), Ahmet Resmî Efendi'nin *Viyana* (1758) ve *Prusya Sefaretnamesi* (1764), Vasîf Efendi'nin *İspanya Sefaretnamesi* (1787-88), Ebubekir Ratib Efendi'nin *Nemçe Sefaretnamesi* (1791-92) gidilen ülkelerle ilgili zengin bilgiler içermektedir. 18. yüzyılın sonlarından itibaren Fransa'ya gönderilen Osmanlı elçileri birçok sefaretname yazmış olup bunlar arasında Morali Seyyid Ali Efendi'nin 1797, Amedî Mehmed Said Galib Efendi'nin 1802, Seyyid Abdürrahim Muhib Efendi'nin 1808, Seyyid M. Emin Vahid Efendi'nin 1806 tarihli sefaretnameleri dönemin Fransa'sını tanıtmıştır. Yirmisekiz Çelebi Mehmet Efendi'nin elçilik raporu olarak sunduğu, Osmanlı'nın Batılılaşma tarihinde çok önemli bir yere sahip olan *Fransa Sefaretnamesi* hem sefaretname, hem de seyahatname olup Osmanlı'da matbaanın kuruluşu ve kitap basım tekniğine önemli katkı sağlamıştır.²

Osmanlı'da Tanzimat döneminde Avrupa'ya yapılmış çeşitli seyahatlerde birçok seyahat eseri kaleme alınmış ve bunlardan Sadık Rifat Paşa'nın 1838 tarihli *İtalya Seyahatnamesi* ve Mustafa Sami Efendi'nin 1840 tarihli *Avrupa Risalesi* Avrupa'yı yakından tanıma bakımından özel bir öneme sahiptir. Her iki eser de 19. yüzyıl sonlarında Avrupa uygarlığının ulaştığı seviyeyi anlatmıştır. Mehmet Rauf'un *Seyahatname-i Avrupa'sı* (1851) ve yazarı bilinmeyen *Seyahatname-i Londra* (1852)'de Malta, İtalya, Fransa güzergâhında Messina, Napoli, Roma, Livorno, Pisa, Floransa, Venedik, Viyana, Paris ve özellikle Londra şehirleriyle halkın yaşantısı, eski eserler, tabiat ve şehir görüntüleri anlatılmıştır. 1840-1860 yılları arasında birçok tıp eseri yazan Hayrullah Efendi'nin *Avrupa Seyahatnamesi* (1864) de Avrupa hakkında önemli bir eser olup Roma, Floransa, Livorno, Cenova, Paris, Viyana, Londra, Boulogne, Prater, Sevr gibi birçok şehir anlatılmıştır. 1867 Paris Sergisi

1 Bâki Asiltürk, "Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler", *Turkish Studies*, V.4/1-1, Winter 2009, s. 914-924.

2 Asiltürk, a.g.e. s.924-925.

için Fransa kralı III. Napolyon'un daveti üzerine Paris'e giden Sultan Abdülaziz'in maiyetinde yer alan İstanbul şehremini Ömer Faiz Efendi'nin yazdığı *Seyahatname* (1867) ile Ahmet Midhat Efendi'nin *Avrupa'da Bir Cevelan* (1889) adlı eseri de önemli eserlerdir. Ahmet Midhat, Stockholm'deki VIII. Müsteşrikler Kongresi'ne bildiri sunmak üzere resmî üye olarak gitmiş ve güzergâhındaki şehir ve ülkeler hakkında ayrıntılı bilgiler vermiş, yollar, yolcular, ulaşım araçları, manzaralar, müzeler, tiyatro ve operaları anlatmıştır. Ahmet İhsan ise *Avrupa'da Ne Gördüm?* (1891) adlı seyahatnamesini yazmıştır. Doktor Hüseyin Hulki'nin *Berlin Hatıratı* (1892) mesleki izlenimlerden oluşsa da çeşitli seyahat bilgileri de verilmiştir. Süleyman Şükrü'nün *Seyahatü'l-Kübrâ'sı* (1893) da Paris merkezli hacimli bir seyahatname olup heykeller, meydanlar, bulvarlar, mezarlıklar, sokaklar, köprüler, opera ve tiyatrolar anlatılmıştır. Gümrük müdürü Mustafa Sait Bey'in *Avrupa Seyahatnamesi* (1898) İstanbul-Viyana arası gezinin izlenimlerini yansıtır. 20. yüzyıl başlarında Fağfurîzâde Hüseyin Nesimî'nin *Seyahat* (1904) adlı eserinde İtalya, Fransa, İngiltere, Almanya, İsviçre'de binalar, meydanlar, sanat eserleri, çalışma ve eğlence hayatı, eğitim, adalet, ekonomi anlatılmıştır. Celal Nuri'nin *Şimal Hatıraları* (1914) ve *Kutup Musahabeleri* (1915)'nde Kuzey Avrupa ülkeleri tanıtılmıştır. Halit Ziya'nın *Almanya Mektupları* (1915) ve *Alman Hayatı* (1915) 20. yüzyıl başlarında artan Almanya seyahatlerinin mühim örneklerindedir. Mehmet Akif'in, manzum *Berlin Hatıraları* (1915) da mühim Almanya seyahati eserlerindedir. 1908'de beden eğitimi ve sporda uzmanlık eğitimi için İsveç'e giden Selim Sırrı'nın *İsveç'te Gördüklerim* adlı eseri bir başka seyahat eseridir. Cenap Şahabettin'in *Avrupa Mektupları* (1919) yine Almanya ağırlıklı bir seyahatnamedir.

Osmanlı'da Avrupa dışı ülkelerle Balkanlara ve Anadolu'ya yapılan seyahatlere ait de birçok eser olup bunların başında da Ömer Lütfi'nin yazdığı *Ümit Burnu Seyahatnamesi* gelmektedir. Şirvanlı Ahmed Hamdi'nin Hindistan, Svat, Afganistan Seyahatnamesi 1878'de yapılan resmî gezinin izlenimlerini verir. Seyyah Mehmed Emin'in 1878 tarihli İstanbul'dan *Asyâ-yı Vustâ'ya Seyahat* adlı eseri kuzeydoğu merkezli bir seyahatnamedir. Abdülhamid'in Afrika'ya gönderdiği resmî heyetin başkanı Sadikulmüeyyed'in 1892 ve 1905 tarihli seyahatnameleri de anılmalıdır. 1892'de Bursa merkezli bir gezinin anlatıldığı İbnülcemel Sezayi'nin *Brusaya Seyahat* adlı eseri bir yurt içi seyahatnamedir. Hasan Taib'in *Mir'ât-ı Brusa* (1907) ile Mehmed Ziya'nın *Brusa'dan Konya'ya Seyahat* adlı eserleri de aynı özelliktedir. Ahmet Midhat Efendi'nin 1893 tarihli *Sayyâdâne Bir Cevelan* adlı eseri de bir yurt içi gezi eseridir. Yenişehirizade Halit Eyyüb de arkadaşlarıyla yaptığı bir geziyi *Kayıkla Bir Cevelan* (1901) adlı eserinde anlatmıştır. Düyûn-ı Umumiye müfettişi Âli Bey'in *Seyahat Jurnalı* (1898) batılı anlamda ilk günlük seyahat eseridir. İbrahim Abdüsselâm'in *Yemen Seyahatnamesi* (1907) merkeze uzak bir diyarın tanıtımınca önemlidir. Cenap Şahabettin'in *Hac Yolunda* adlı eserinde sıkça anlatılmış bir coğrafya tanıtılmıştır.

Osmanlı'da Afrika sayahatnameleri de yazılmış olup bunlardan Ömer Subhi'nin 1891 Trablusgarp ve Bingazi ile Sahrâ-yı Kebir ve Sudan Merkezi, Mehmed Muhsin'in *Afrika Delili* (1896), Ahmet İhsan'ın *Altı Hafta Nil'de Seyahat* (1896), Halil Halid'in *Cezayir Hatırâtından* (1906), Halid Ziyaeddin'in 1910 tarihli *Musavver Mısır Hatırâtı*, Muhammed Mihrî'nin 1910 tarihli *Sudan Seyahatnâmesi* önemlidir.

Öte yandan birçok gazetecinin çıktıkları seyahatlerde çeşitli seyahatnameler yazdıkları dikkati çekmekte olup *Tanin* muhabiri Ahmet Şerif'in *Anadolu'da Tanin* adlı röportaj-seyahatnamesi, Rüşdî'nin 1909 tarihli *Yemen Hatırası*, Abdülganî Senî'nin *Yemen Yolunda: Yemen'den Avdet* (1914), Cenap Şahabettin'in *Âfâk-ı Irak, Avrupa Mektupları, Suriye Mektupları*; Doktor Şerefettin Mağmumî'nin gezi kitapları, Ali Suad'ın *Seyahatlerim* (1914), Ahmet İhsan'ın gezi kitapları, Ahmet Rasim'in *Romanya Mektupları* (1917) önemlidir.³

3 Asiltürk, a.g.e. s. 931-970.

Resmî-i Kayserî ve Seyahatnamesi

Bu eser, büyük bir ihtimalle bir paşanın yanında katip olan Kayserili Resmî'nin kendi şahsî defterine kaydedilmiş bilgilerden oluşmaktadır. Bu defter bir seyahatname sayılabileceği gibi, daha başka özellikleri de bulunmaktadır. Bu defter hem bir mecmua'-ı eş'âr, hem bir fevâid deposu, hem de bir kroniktir. Milli Kütüphane'de kayıtlı bir yazma eserin⁴ 145a-214a yapraklarında yer almaktadır. Ne bu defterden, ne de içindeki seyahatname ve yazarından şu ana kadar bahseden bir kaynağa rastlanılmamıştır. Yazarının adı da sadece yaptığı işe dayalı olarak "Resmî" olarak kaydedilmiştir. Fakat yazar çeşitli tarihlerde defterinin kenarlarına yazdığı notlarda kendisi, ailesi, memleketi vs. hakkında çok ayrıntılı bilgiler vermiş, eş ve çocuklarının sayılarıyla adlarını, doğum ve ölüm tarihlerini, evlendikleri gün ve saati ve daha birçok bilgiyi ayrıntılı biçimde kaydetmiştir. Bu defter aynı zamanda bir şiirler mecmuası olup gerek bu durum, gerekse defterin yazarı olan Kayserili Resmî'nin bazı sayfalarda kendi şiirlerini de vermesi Resmî'nin iyi bir şair olduğunu açıkça göstermektedir. Mesela 146a yaprağında kayıtlı olan şu nottan onun şair olduğu açıkça anlaşılmaktadır:

"Rami Mehmed Paşa vezir oldukda söyledüğümüz târîhdir:

Gün gibi burc-ı şerefden tulû' itdi zemîn üzre

Ziyâlandı kamu 'âlem eger Rûmî eger Şâmî(1703)"

Ayrıca, çeşitli tarihlerde vuku bulan olaylar, afetler, depremler vs. de tüm ayrıntılarıyla kaydedilmiş, hatta o sırada oluşan kıtlık, pahalılık vs. bizzat fiyat ortaya konularak mukayeseli olarak gösterilmiştir.⁵ Defter bu yönüyle önemli bilgiler içeren bir bilgi hazinesidir. Eserde Kayseri'den başlayarak yerleşim yerleri numaralandırılarak anlatılmıştır. Kayseri'den sonra sırayla Kırşehir, Engüri, Ayaş, Beypazarı, Torbalı, Taraklı, Geyve, Sabancı, İzminid, Gekbüze, Kartal, Üsküdar, İslambol....birçok yer anlatılmış olup defterin sonunda 214a yaprakta ise yapılmakta olan görev ve son gezilen yerler şöyle bildirilmiştir:

"Basradan geldükden sonra 1137/1725 senesinde Kuşçu mezrasına yazıcı olup gezdüğümüzde gördüğümüz kasaba ve şerhler bunlardur ki zikr olunur: Adana Sis Misis Tarsus Karaman Karaağaç Yalvaç Seydişehir Beğşehir Konya Aksaray Niğde Bor."

Eserde Kocaeli ve Çevresine Ait Bilgiler

Defterin 147a yaprağında Kocaeli ve çevresine ait olmak üzere İzminid ve Gekbuze (Gebze) hakkında kısaca bilgi verilmiş olup 146b yaprağında ise Sabancı (Sapanca) ile ilgili görülen hususlar anlatılmıştır. Bu üç yerin adının da bugünkü yazılıp söylenen imlaları ile defterde kaydedilmediği dikkati çekmektedir. "Sabancı>Sapanca, İzminid>İzmit, Gekbuze>Gebze" imlaları, bu yerlerin 1710'lu yıllarda eski imlalarını hâlâ korumakta

4 O6 Mil Yz A 4277/2. Boyut (dış-ıç) 200x147-180x132 mm; str. 20, yazı türü: talik, kâğıt türü: suyolu filigranlı.

5 Mesela 145b/146a yapraklarında kenarlara kaydedilmiş şu notlar böyledir: *İslâh buğdayın dört kilesi islâh arpanın altı kilesi bir guruşa olup alur kimesne kalmadı fî gurre-i M. sene 1133. Buğdayın on ölççeği arpanın on dört ölççeği bir guruşa iştiâh oldu ve unun beş batmanı fî gurre-i M. sene 1135. Defa bazıkurâlarda sığır kıranı oldu fî gurre-i CA sene 1135. Buğdayın kilesi arpanın bir buçuk kilesi fî gurre-i L sene 1135. Samanın kıymeti iki guruşatârîh-i mezbûr. 146a: 1131 senesinde 'azîm kara sığır kıranı oldu tâ Acem memleketinden kopup Sivasdan Kayseriyeden Adanaya ve Engüriye ve bütün memleketlere 'ale'l-umûm gelüp sokaklarda sığır leşinden geçilmez oldu. Anın gönü bir rub' a'lâsı bir sülüs öküz yarım guruşa a'lâsı bir rabta ve ol sene pelas ve gümrük buğdayının otuz ölççeği bir guruşa ve Bozokun aşlalık arı buğdayı üç buçuk kilesi bir guruşa ve Zamantının gök çavdarı kırksekiz ölççeği bir guruşa ve burçağın dört kilesi bir guruşa ve arpanın beş buçuk kilesi bir guruşa unun onsekiz batmanı mercimek bir buçuk kilesi tulum peynri dört batmanı sade revgan tokuz vukiyyesi artmış ve pasdırmanın batmanı bir sülüse aldım. Bozokda buğdayın yedi kilesi arpanın bir musılı bir guruşa idi. Kuru üzüm vukiyyesi üç akçaya incir dört akçaya fî gurre-i ZA sene 1131. Sene 1133. Muharremü'l-harâmda incirin iki kilosu beş akçaya oldu ya'nî dörtüzdü dirjem ve ol kadar koyun keçî kırıldı ki hisâba gelmez çok kimsenin eli belinde kaldı. Buğdayın yedi ölççeği arpanın sekizi 1130 târîhinde bir guruşa oldu. 1131 târîhinde arpanın üç kilesi buğdayın iki kilesi bir guruşa oldu. Harmanda arpanın dördü buğdayın yirmisi çavdarın otuzu oldu. Sene 1136 C buğdayın altı ölççeği arpanın tokuzu bir guruşa oldu ba'dehu harmanda arpanın onbeşi buğdayın yedi kilesi oldu m. sene 1136 N. Harman zamanı buğdayın dördü arpanın sekizi 1144.*

olduğuna dair bir delildir. Ayrıca, “İzminid” şekli bildiğimiz kadarıyla başka bir kaynaktan bu şekilde geçmemektedir. Bu yerin eski imlası genellikle İznikmid, İznikümed şekillerinde görülmektedir. Her ne kadar “İzminid” şeklindeki imlayı yazanın yanlışlıkla böyle yazmış olması ihtimal dâhilinde ise de, farklı bir kullanıma ait bir kaynağın ortaya çıkmasıyla eserdeki bu imla önemsenecek bir ayrıntıdır.

Defterde Kocaeli ve çevresine ait menzilleri Geyve'den başlatarak sırayla Sapanca, İzmit ve Gebze olarak vermek istiyoruz. Bu yerlerin başındaki rakamlar defterdeki sırayı belirlediği için aynen göstermeyi uygun bulduk:

Kasaba-i Geyve

Bu kasaba bir küçük kasabadır. Bütün dükkân ve bir iki hanı vardır, haftada pazarı durur, elma armud ve sair meyve zamanında bu kasabada boldur. Bir sahrânın ortasındadır ve bu kasabada biten buğday pâdişâh için has ekmek yapılmışa gider ve Irmağ-ı Saka-riyye yanındadır. Ve Nallıhan'dan bu kasabaya gelinceye dek ormandır, ammâ açık yirleri vardır. Bundan öte İzminid şehrine varıncaya dek 'azîm ormandır, aslâ açık yer yoktur, ağaç denizi ta'bîr iderler, ekser çınar ağacı ve yaban asması ve akcağaç çoktur.

Kasaba-i Sabancı

Bir büyük kasabadır. Câmileri ve hanları çoktur. Çârşûsı hâline göre güzeldir, bir ormanlı tağın dibindedir ve Sakariyye ırmağı Geyve ile bunun arasındadır, 'azîm ırmağıdır, ayakda geçilmek muhâldir, lâkin Geyve'nin yanında yedi sekiz göz bir köprüsü vardır, ağır binâdır, andan geçilür niçe_kere köprüyü götürmüş pâreleri aşağıda yatıyor ve hâlâ bu köprü dahi çatılmışdır, bunu da götürmek ihtimâli vardır. Ve bu kasabanın önünde bir 'azîm göl vardır ibtidâ varan anı göricek deryâ kıyâs_i-der ve bu kasabanın arkasındaki dağdan 'azîm sular iner, su hızarı bu suların üzerindedir, her dâ'im su ile ma'an talaş akar, tahtayı suya biçdirirler dolay fındı vardır suya hızarı kurarlar koca tomrukları ağzına virürler biçer yatar insan gibi yorulmaz görmez ol kadar doğru biçer ki hiç uvalmaz ve tîz biçer. Eger bu find olmasa İslambol'a tahta yetişmezdi ve her tahta bir altuna olurdu, bu binâlara göre söz çok bu da tamâm olsun.

Medine-i İzminid⁶

Bu şehir bir küçük şehirdir; Akdeniz'in kenarında bir dağın yüzündedir karşılayın görünür güzel evler ve saraylar vardır hâlâ pâdişâh sarayı dahi vardır. Bostancı ustası bekler ve 'acâyib hammâmlar ve hanlar ve güzel çârşûsı bâzârı vardır gayri İslambol'un nişânın bu şehirden alursın 'azîm iskeledir İslambol'un ekser tahtası ve odunu ve binâyı müte'allik ağaçları bundan gider her ne levâzım var ise bu şehirde bulunur odun arpa saman boldur. Adamının tabîatı eyüdüdür sert değildir. Anladuğumuza göre murâd iden gemiye biner buradan İslambol'a murâd iden karadan gider, üç konak yerdir İslambol.

Kasaba-i Gekbuze

Bir büyük kasabadır bir tağın üstünde İzminid ile bunun mâ-beyninde bir konak dahi vardır, deryâ kenârında Heleke derler karşı karşıya iki handır; arpa, saman bulunur, murâd iden anda yatarlar. Ve bu kasabada her şey bulunur, çârşûsı pazarı hâline göre suları eyü hanları çok güzel câmiler ve 'imâretler vardır. Evlerinin binâsı biraz alçaktır.

6 MÖ. 264'ten Osmanlı hâkimiyetine kadar olan süre içerisinde *Nikomedia* olarak anılan kent, bu tarihten sonra yeniden adlandırılmış olup kentin adına dair 15. Ve 16. yüzyıl Osmanlı kroniklerinde ve resmî kayıtlarda genellikle iki yazım şekli görülür. Kefe gümrük bekâyâ defterinde, 1523 tarihli ve daha sonraki tahrir defterleri ve mühimme defterlerinde, Neşri'nin *Kitâb-ı Cihânnümâ* adlı eserinde, "İznikmid", *Hadidi Tarihi*'nde İznikimîd ve Seydi Ali Reis'in *Mir'atü'l-Memâlik* adlı eserinde İznikmid olarak yazılmıştır. Bu kaynaklar dışında 15. ile 19. yüzyıllar arasında yazılmış birçok eserde şehrin adı İznikmid olarak kaydedilmiştir. (Oğuz Polatel, *Nikomedia'dan İzmit'e: Bir Kent Adının Dönüşümü*, *HistoryStudies: Prof. Dr. Enver Konukçu Armağanı*, 2012, s. 282, 283).

Değerlendirme

Resmî-i Kayserî Seyahatnamesi'nde Kocaeli ve çevresine ait kayıtları şöyle ifade etmek mümkündür:

Geyve, bir ovanın ortasında, Sakarya ırmağı kenarında küçük bir kasaba olup dükkân, han ve haftalık pazarı vardır. Elma, armut vs. meyveleri mevsiminde bol olup burada yetişen buğday, saraya mahsus ekmeğ yapılmak için gider. Nallihan'dan bu kasabaya gelinceye kadar tamamen orman olsa da açık yerler de vardır. Ama buradan ötesi İzmit şehrine varıncaya kadar ağaç denizi denilen büyük bir ormandır ve asla açık yeri yoktur; çoğunlukla çınar ağacı, yaban asması ve akçaağaç vardır.

Sapanca, ormanlı bir dağın dibinde cami ve hanları çok olan büyük bir kasaba olup, çarşısı durumuna göre güzeldir. Geyve ile arasında Sakarya ırmağı vardır ve bu ırmak ayakta geçilmesi imkânsız büyük bir ırmaktır; lâkin Geyve'nin yanında üzerinden geçilen yedi sekiz göz, ağır yapılı bir köprü vardır ve bu ırmak birçok defa bu köprüyü yıkmış ve parçaları aşağısında durmaktadır. Şu anki bu köprü onun yerine yapılmıştır, ama bunu da yıkma ihtimâli vardır. Bu kasabanın önünde büyük bir göl olup ilk görüldüğünde denize benzetilmektedir. Bu kasabanın arkasındaki dağdan büyük sular inmekte olup bu suların üzerinde bir su hızarı vardır ve tahtayı suya biçirdiklerinden daima su ile birlikte talaş akmaktadır. Yuvarlak bir dağ burnu olup suya bu hızarı kurarlar ve koca tomrukları ağzına verip biçerler, o da biçip yatar, insan gibi yorulmaz; o kadar doğru ve hızlı biçer ki hiç ufalanmaz. Eğer bu burun olmasa İslambol'a tahta yetişmez ve her tahta bir altına olurdu. Bu yapılara göre söz çok oldu, burada bitsin.

İzmit, Akdeniz kenarında bir dağın yüzünde karşı cepheden görünen küçük bir şehirdir. Güzel evleri ve sarayları olup hâlen bostancı ustasının beklediği bir padişah sarayı da vardır. Acayip han, hamam, güzel bir çarşısı ve pazarı vardır. İslambol'un nişanı bu şehirden alınabilir. Büyük bir iskele olup İslambol'un tahta, odun ve binaya ait ağaçları genellikle buradan gider. Gerekli her türlü ihtiyaç bu şehirde bulunup, odun, arpa ve saman boldur. İnsanı iyi tabiatlı olup sert değildir. Anlaşıldığına göre, buradan İslambol'a isteyen gemiyle, isteyen de karadan gider. İslambol üç konak (105 km) yerdir.

Gebze, bir dağın üstünde büyük bir kasaba olup İzmit ile arası 35 km.dir. Deniz kenarında Heleke denilen yerde arpa ve samanı bol olan karşı karşıya iki han olup isteyenler orada yatarlar. Bu kasabada her şey bulunup hâline göre çarşısı, pazarı, hanları, suları iyidir. Çok güzel cami ve imaretleri vardır. Evlerinin yapısı biraz alçaktır.

Sonuç

Bugüne kadar adı sanı bilinmeyen bir seyahatname olan Resmî-i Kayserî Seyahatnamesi bu bildiri ile tanıtılmış olmaktadır. Şahsî bir defter mahiyetinde olan bu eserde Kocaeli ve çevresine ait verilen bilgilere göre adı geçen dört yerleşim yeri, 1710'lu yıllarda da bugünkü durumlarıyla mütenasip ve büyük ölçüde İstanbul'un durumu ile paralel bir gelişme göstermişlerdir. Geyve, ormanlık, meyveleri bol şirin bir yer; Sapanca, ormanlık bir dağın dibinde, önünde deniz gibi büyük bir göl olan, ağaçların kesilip biçildiği bir su hızarının bulunduğu büyük bir kasaba; İzmit, Akdeniz kenarında bir dağın yamacında, güzel evleri ve sarayları olan, bir padişah sarayının bulunduğu, odun, arpa ve samanı bol ve insanı yumuşak tabiatlı olan küçük bir şehir; Gebze ise, bir dağın üstünde, İzmit'e 35 km, çarşısı, pazarı, hanları, suları iyi, çok güzel cami ve imaretleri olan, evlerinin yapısı biraz alçak olan büyük bir kasabadır. Bu arada, defterin kenarlarına çeşitli tarihlerde gelişigüzel kaydedilmiş bilgilerin çok değerli olduğunu, belki de hiçbir kaynakta bulunamayacak kadar özel ve ilk elden bilgilerin bu notlar arasında yer aldığını da burada belirtmeliyiz.

KAYNAKÇA

- Asiltürk, Bâki, "Edebiyatın Kaynağı Olarak Seyahatnameler", *TurkishStudies*, 4/1-I, Winter, (2009).
- *Evliya Çelebi Seyahatnamesi*, (Hz. Z. Danişman), Zuhuri Danişman Yayınları, İstanbul. 1969.
- Polatel, Oğuz "Nikomedia'dan İzmit'e: Bir Kent Adının Dönüşümü", *HistoryStudies*, Nisan (2012).
- *Resmî-i Kayserî Seyahatnamesi*, Milli Kütüphane, 06 Mil Yz A 4277/2.

AZERİ GEZGİN HACI ZEYNEL ABİDİN ŞİRVANÎ'NİN SEYAHATNAMESİNDE KOCAELİ VE CİVARI İLE İGİLİ MALUMATLAR

Cavid QASIMOV*

Ünlü Azerbaycan gezgini Hacı Zeynel Abidin Şirvanî'nin 'Seyhatnamesi' ile ilgili bir araştırma üzerinde çalışılmıştır. Tabii ki orada geniş Osmanlı coğrafyasıyla ilgili malumatlar da yer almıştır. Bunun yanında lokal malumatlara da yer verilmiştir. Yani bir şehir, bir kasaba ile ilgili çalışma yapılmıştır. Bu malumatlar içerisinde Kocaeli ve etrafı ile ilgili malumatlar da bulunmaktadır.

Ben Kocaeli ve etrafı ile ilgili malumatlara girmeden önce ünlü gezgin hakkında bilgi vermek istiyorum. Türkiye'de Kâtip Çelebi ve Evliya Çelebi nasıl bir konuma sahipse; Azerbaycan dünyasında da Hacı Zeynel Abidin Şirvanî o konuma sahiptir.

Hacı Zeynel Abidin Şirvanî, 1780 senesinde Azerbaycan'ın Şamahı şehrinde dünyaya gelmiştir. Bir müddetten sonra o dönemin medrese tahsilini alır. Aldığı bu medrese tahsilini yeterli görmeyerek, o dönemdeki Irak'ın ilmi ve dini merkezlerinden biri olan Kerbela şehrine ailesiyle birlikte göç eder. Orada eğitimini inkişaf ettirmeye başlar. Fakat kendi hatıralarındaki malumata göre devrin medrese eğitimi onu tatmin etmemiştir. Yani burada verilen eğitimler hususiyile pozitif bilimlerin öğrenilmemesi; Hacı Zeynel Abidin Şirvanî'de "Nasıl bilgi edinebilirim?" düşüncesini ortaya çıkarır. Bunların sonucunda 18-19 yaşında dünya seyahatine çıkmaya karar verir. Ve tabii ki bu seyahatleri biz, gezi sırası olarak 5 kısma bölebiliriz. Yani Hacı Zeynel Abidin Şirvanî, 58 senelik hayatının 40 senesi seyahatte geçirmiştir. Gezmeden önce de gideceği yerlerin rotasını çizmiştir. Bulgaristan'ın Tuna Nehri'nden Siyam Adalarına kadar geniş bir coğrafyada, 40 senelik bir seyahat hayatı geçirmiştir.

Hacı Zeynel Abidin Şirvanî'nin seyahat hayatını kısa olarak 5 bölümde inceleyebiliriz. Birincisi, Osmanlı topraklarına yapmış olduğu seyahatleridir. Yani çıkmış olduğu ve birinci kısmı teşkil eden gezisinde; Osmanlı Devleti'ne bağlı olan Hürmüz Boğazı, Umman Körfezi, Yemen, Habeşistan, Sudan, Cidde, Hicaz, Mekke, Medine, Gine, Kahire, Port Said, Sina Yarımadası, Ürdün, Filistin, Lübnan, Suriye, Irak ve Anadolu'nun çeşitli vilayetlerini: Aydın, Diyarbakır, Sivas ve başka yerleri gezerek, çok önemli bilgiler toplamıştır. İkincisi ise İran topraklarına yapmış olduğu seyahatlerdir. Bu seyahatine İran'a yanaşık olan Güney Azerbaycan'da olan toprakları da dâhildir.

* Doç. Dr., Azerbaycan Milli Bilimler Akademisi Öğretim Üyesi, e-mail: cavidqasimli@box.az

Üçüncü seyahatinde, Türkistan topraklarından Taşkent, Buhara, Yarkend, Tiyanşan, Merv, Hive vb. şehirleri ziyaret eder. Dördüncü gezisinde, Afganistan'ın çok önemli merkezlerinden olan Herat ve Kabil'e yer verir. Beşinci ve son seyahatinde, Hindistan'ın uzak Siyam Adalarını, Hint Okyanusu sahillerini ve Maçin Adalarını; tüm seyahatleriyle birlikte toplamda 40 senede gezer. Öyle ki Hacı Zeynel Abidin Şirvanî, yapmış olduğu bu gezilerdeki tüm anılarını 4 esas kitabında toplar. Bu eserlerini: "Riyâzu's-Seyâhat" (Seyahat Bahçeleri), Hadâikü's-Seyâhat" (Seyahat bağları), "Büstânü's-Seyâhat" (Seyahat Bostanı) ve "Keşkül Maarif"(Marifetlerin Buluşu) oluşturur.

Hacı Zeynel Abidin Şirvanî Osmanlı coğrafyası, Filistin, Mısır, İstanbul, Arabistan vb. toprakları gezdikten sonra Anadolu topraklarını gezmeyi merak eder. Ve o, Anadolu topraklarını İstanbul dâhil olmak üzere iki kez ziyaret eder. İlk gezisinde, 1826-1827 yılları arasında o dönemde Osmanlı İmparatorluğu'nun başında olan II. Mahmud tarafından güzel bir şekilde karşılanır. Ve İstanbul'da yaşaması için Hacı Zeynel Abidin Şirvanî'ye bir nevi müreffeh imkânlar sağlanır (O dönem Osmanlı'ya gelen seyyahlara, Bab-ı Ali'den teskere çıkarılırdı. Yani yabancılar Osmanlı topraklarında başıboş dolaşmaması için hususi teskere çıkartılıp memurlar onlara nezaret ederek yardımcı olurlardı). Bu amaçla kendisine yardımcı olunmuşsa da ve medresede hocalık görevi teklif edilmişse de Hacı Zeynel Abidin Şirvanî, bunların hiç birini kabul etmemiştir. Yine bu zaman diliminde Hacı Zeynel Abidin Şirvanî; sırasıyla Aydın, Diyarbakır, Sivas, Maraş, İzmir ve İstanbul'u gezerek bilgiler toplamaya muvaffak olmuştur.

Hacı Zeynel Abidin Şirvanî, iki gezisinde de (ilk gezisi 1826-1827 yılları arası, ikinci gezisi 1831-1832 yılları arası) Kocaeli ve çevresi ile ilgili malumatlar verir. Ve özellikle "Riyâzu's-Seyâhat" (Seyahat Bahçeleri) adlı eserinde Kocaeli Sancağı ile ilgili malumatlar verir. Yani o dönemin seyahatname kuralları gereğince Hacı Zeynel Abidin Şirvanî, Kocaeli bölgesinin tarihiyle ilgili, şehriyle ilgili, mimarisiyle ilgili, önemli insanlarıyla ve burada yaşayanlarla ilgili malumatlar verir. Hususiyle İzmit şehrine bu seyahatnamede çokça yer verilir. Yine seyahatnamede, bu bölgenin fethinde önemli role sahip olan, yerli halk tarafından çok sevilen ve hayırla anılan Akçakoca'dan sıkça bahsedilir. Onun yazılarında İzmit'in, Kuzeybatı Anadolu'nun çok önemli bir kenti olduğundan ve adeta İstanbul için can damarı hususiyeti taşıdığından bahsedilir. Yine İstanbul'un erzak, kereste ve yakacak odun ihtiyacının İzmit'ten tedarik edildiği hususu ele alınırken, Anadolu'dan gelen kervanların İzmit'ten dağılıp erzakların buradan bırakılıp gemilerle devam edilmesiyile ilgili malumatlara da yer verilir. Şehirde çoklu misafirhanelerin, hanların ve kervansarayların olduğundan bahsedilir. Ve aynı zamanda 19. yüzyılın sonlarında İzmit'te bulunan mahalle ve pazarlarla ilgili malumatlara da yer verilir. Yine Ünlü gezgin Hacı Zeynel Abidin Şirvanî sayesinde İzmit'te önemli mahallerin varlığından haberdar oluruz. Bunlar seyahatnamede; Hamza Fakih, Hacı Hürrem, Ömer Ağa, Hacı Hızır, Hacı Hasan vb. isimleriyle geçer. Bunların yanı sıra Hacı Zeynel Abidin Şirvanî, eserinde İzmit'te bulunan camilerle ilgili -hususen Akçakoca adına yaptırılan camilerle ilgili- malumatlara yer vermektedir. Örneğin; Akçakoca Camisi, Alca Mescit, Yumurtacı Cami, Yalı Cami, Bekirpaşa Camisi vb. camiler bunlardan bir kaçıdır. Ünlü gezginimiz yine nüfusla, yani Kocaeli bölgesinde bulunan nüfusla ilgili malumatlar da vermektedir. Hususiyle gayrimüslimlerden Ermenilerin, Rumların, Gürcülerin ve Yahudilerin isimlerinden bahsetmektedir. Konuya paralel olarak burada ayrı bir parantez açarsak ve bu önemli hususu vurgularsak, ünlü gezgin Hacı Zeynel Abidin Şirvanî seyahatnamesinde aynen şöyle diyor: "Ben Bulgaristan'ın Tuna Nehri'nden Siyam Adalarına kadar geniş bir coğrafyada gezdim, gördüm. Her gittiğim yerde Ermenileri ve Yahudileri gördüm. Fakat Osmanlı'daki kadar onların mevkisini, imtiyazlarını ve devletin onlara beslediği iyi münasebetleri başka ülkelerde katiyen görmedim.

” Aynı zamanda ünlü gezgin, döneminde Kocaeli’ne bağlı olan kazalar hakkında da malumatlar vermektedir. Karasu, Akhisar, Geyve, İznik bu kazalardan birkaçıdır.

Genel olarak Kocaeli ile ilgili seyahatnameleri bulunan batılı ya da doğulu seyyahlara nazaran Hacı Zeynel Abidin Şirvanî’nin eserleri, Kocaeli’nin 19. Yüzyılına -özellikle çok yakın dönemine- 1820’li ve 1830’lu yıllarına ışık tutmaktadır. Bunların haricinde söylemeden geçemeyeceğim: Kocaeli’nin gerek etnik, gerek ticaret, gerekse ekonomik bakımından öğrenilmesinde ünlü gezgin Hacı Zeynel Abidin Şirvanî’nin çok büyük katkısı vardır.

Cavid
QASIMOV

KOCA-ELİ SANCAĞI'NI DIŞ DÜNYAYA BAĞLAYAN YOL AĞI

Yusuf OĞUZOĞLU*

Kocaeli yöresi Osmanlı Devleti'nin kuruluşu sırasında çok önemli bir stratejik yere sahip olmuştur. Prof. Dr. Halil İnalçık'ın keşifleri sayesinde bu süreç aydınlatılmıştır. Bu noktada Osman Gazi'nin 27 Temmuz 1302 Bapheus (Yalakova) Zaferi bir dönüm noktasıdır. Çağdaş Bizans kaynağı Pachimeres'i ve Anonim *Tevarih-i Al-i Osman*'ı değerlendiren Halil Hoca, Hersek İskeleyi'nin varlığını, karşı tarafta Eskihisar ve Gebze'yi, İstanbul Boğazı'nın Karadeniz'e çıkış noktasındaki Yoros'u, Yalova'dan Gölcük'e kadar uzanan kıyı şeridini ve nihayet İzmit'i Osmanlı-Bizans mücadelesinde köşe başları olarak zikretmiştir.¹ Bu bağlamda verimli kıyı şeridine Türkmenlerin yerleştirildiğini ve Osman Gazi'nin 1304 Sakarya Seferi sonucu Lefke, Mekece ve Geyve'yi fethettiğini öğrenmekteyiz. Nihayet 1337'de Orhan Gazi tarafından İzmit de fethedilecektir.

Bu tarihî görüntü İzmit ve çevresinde körfezin iki tarafını çevreleyen karayolu güzergâhından başka güneyde Hersek, kuzeyde Gebze deniz bağlantısını, ayrıca Sakarya Vadisi'nin tarihî geçit olma özelliğini göstermektedir. Osmanlı yönetimi sancak teşkilatını oluştururken konuya hammadde, tarım, ticaret gibi halkı ilgilendiren ana meselelerle yaklaşmış, birbirine bağımlı yol ağı olan yerleri aynı sancağın sınırları içine katmıştır. Biz Kocaeli sancakbeylerine yazılan emirlerde körfezin güneyinde Hersek ve onun kuzeyindeki Gebze'nin sancağın yönetimi altında bulunduğunu görmekteyiz. Aynı anlayış doğuda Ada (Adapazarı), Sapanca, Akyazı güneyde Geyve-Taraklı-Göynük yönlerini kapsayacak şekilde Kocaeli'ne dâhil edilmiştir.

Gebze'de İzmit körfezini geçmek için en uygun olan yer Dil İskeleyi'nde Orhan Gazi'nin aynı şekilde bir vakfı bulunmaktaydı. Cengiz Orhonlu'nun araştırmasına göre burası da XVIII. yüzyılda birtakım değişikliklere uğramıştı. Artık padişaha ait olan korudaki Dil İskeleyi denilen gemiciler köyü civarında bulunan At İskeleyi, aynı hükümdarın tesis ettiği vakfa aitti.² Evliya Çelebi Seyahatnamesi'nde "Dil Baba Dede" hakkında bilgi verilmektedir: "*Orhan Gazi devrinde bir derviş karşıya geçmek için kayıklarına müracaat eder, fakat onlardan olumlu bir cevap alamaz. Bunun üzerine eteğine toprak doldurarak denize doğru yürür,*

* Prof. Dr., Düzce Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, e-posta: yoguzoglu@gmail.com

1 Halil İnalçık, "Osman Gazi'nin Fetihleri ve Devletin Kuruluşu", *Halil İnalçık'ın Bursa Araştırmaları*, Haz. Yusuf Oğuzoğlu, Bursa 2012, s.112 vd.

2 Cengiz Orhonlu, *Osmanlı İmparatorluğunda Şehircilik ve Ulaşım Üzerine Araştırmalar*, Der. Salih Özbaran, İzmir 1984, s. 110-111.

yürüdükçe denize toprak serper, toprak serptiği anda deniz kara olur, bu şekilde geminin arkasından gider. Bunu gören gemiciler boğazı doldurup ekmeğine engel olmaması için valvarırlar. Derviş 12000 adım denizi doldurup kara yaptıktan sonra gemiye biner, karşıya geçtikten sonra da hemen vefat eder. Gebze’de Dil İskelesi civarında Dil Baba Dede ismiyle medfundur.”³ Bu inanış bir bakıma yörede denizin öne çıktığına, insanla bütünleştiğine de işaret etmektedir.

Kocaeli yöresinin yol ağı hem karada menziller olarak, hem de deniz kıyısında iskelelerde bulunmaktaydı. Yukarıda daha fetih yıllarında Hersek ve Dil İskelelerinin önemini görmüştük. Osmanlı Arşivinde iskele ve menzilleri gösteren birçok defter vardır. Bunlardan birisi Kamil Kepeci Tasnifi 2555 numarada kayıtlı olan defterdir. Mühimme kayıtları arasında “Kavak’dan Faş’a kadar” Anadolu’nun kuzey kıyılarını izleyen iskele güzergâhı üzerindeki kadılara ve iskele eminlerine hitap eden emirler bulunur. Evliya Çelebi 1640 yılı başında İstanbul’dan Trabzon’a giderken Kocaeli’nin deniz kıyısındaki iskeleleri de saymıştır. Bu bağlamda Kavak İskelesi Menzili (Kavak Kalesi-Yoros), İrve İskelesi Menzili, Şile Kasabası, Kefken Kasabası, Kerpe Adası (“Kocaeli içinde Kandıra Kasabası’na dört saat yakın adadır. Sakarya bu yakınlarda denize karışır”), Sakarya Nehri birer iskeleye sahipti.⁴ Yukarıdaki menzil defterinde ise Fener Boğazı, Riva, Kara-Burun, Şile, Ağva, Sarı-Su, Kefken, Kerpe, Denizköyü, Sakarya, Karasu-Melen iskeleleri sıralanmıştır. Bu iskeleler deniz ulaşımının çok ucuz olması sebebiyle yörenin Karadeniz’e bakan topraklarındaki kereste ve tarımsal ürünlerin İstanbul’a taşınmasında kullanılmaktaydı.⁵

Antik dönemde Bithynia diye anılan Kocaeli yöresi tersaneleri ile ünlüydü. Elbette bu durumu yörenin zengin orman ürünleriyle bağdaştırmak gerekir. 1832-1843 yılları arasında Anadolu ve İran’da araştırmalar yapan Charles Texier “Küçük Asya” isimli eserinde Bithynia’yı özel olarak ele almıştır. Bu kapsamda yörenin hem denizden hem de karadan sahip olduğu yollar antik yer isimleri ile birlikte sayfa aralarında zikredilmiştir. Texier şöyle diyor: “Nikomedia’nın ünlü tersanelerinde; İtalya’ya kadar değerli mermer, renkli yeşim taşları ve süslemede kullanılan maddeleri taşıyan gemiler yapılıyordu.”⁶

İdris Bostan’ın yaptığı değerli araştırmalara göre erken Osmanlı döneminde kısa zamanda Edincik, Gemlik, Karamürsel ve özellikle İzmit’te tersaneler kurulup geliştirildi ve bu sayede Osmanlı Deniz Kuvvetleri’nin ilk nüvesi oluşturuldu. Bu çalışmaların içinde, meşhur Karamürsel Bey’in kendi icadı olup onun adıyla anılan çekdiri tipi küçük geminin yüzyıllarca Osmanlı denizlerinde kullanılması, ilk gayretlerin önemli ölçüde kalıcı olduğunu göstermektedir.⁷

Kocaeli yöresinde hem Karadeniz şeridinde, hem de güneyde Yalova-Geyve istikametinde uzanan Samanlı Dağları’nda gemi yapımı için elverişli değerli kereste kaynakları vardı. Ayrıca İstanbul’da inşaatlarda kullanılan kerestenin bu taraftan geldiğini biliyoruz. Mübahat Kütükoğlu Hoca’nın yayınlamış olduğu es’ar defterinde bu hususla ilgili kayıtlar bulunmaktadır.⁸ İzmit çevresinden İstanbul’a gemilerle kereste taşınıyordu. “Sütun-ı İznikmid, Sütun-ı Karasu, Sütun-ı Şile” olarak kaydı geçen ağaç direkler fiyatlandırılmıştı. Ayrıca “elvah-ı İznikmid-gürgen” olarak biçilmiş keresteler de işlem görüyordu. Bir de yine İzmit kökenli “Samanlı mertek-i İznikmid” vardı.⁹

3 Evliya Çelebi Seyahatnamesi: 1.-6. Kitaplar, Cilt 1, Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Öztürk, İstanbul 2012, İkinci Kitap, s. 46.

4 Age., s. 48 vd.

5 BOA., KK.d. nu: 2555.

6 Charles Texier, *Küçük Asya – Bithynia*, Haz. Raif Kaplanoğlu, İstanbul 1997, s. 69.

7 İdris Bostan, *Osmanlılar ve Deniz – Deniz Politikaları, Teşkilat, Gemiler*, İstanbul 2007, s. 3.

8 Mübahat Kütükoğlu, *Osmanlılarda Narh Müessesesi ve 1640 Tarihi Narh Defteri*, İstanbul 1983.

9 Mertek: Dört köşeli yapı kerestesi, Age., s. 294.

24 Ekim 1564 tarihli bir mühimme kaydı Kocaeli (ve ayrıca Biga, Vize ve Hüdavendigar) Sancağı'nda donanma için "ağaç kesilmesi, ağaç kesenlerin ücretleri, iskelelere indirilerek gemilere yüklenmesi" hususlarını içermektedir.¹⁰ Bir başka kayıta "miri kadirga kerestesi kat'ına tayin olunan bıçkıcıbaşı İbrahim'in" İznikmid Sapanca arasında eşkiyanın saldırısına uğradığı dile getirilmiştir.¹¹ Bu bilgiler İzmit yöresinin kereste zenginliğinin deniz yolundan tersanelere taşındığını yansıtmaktadır. İzmit yöresinde İzmit, Kefken ve Sakarya Nehri üzerinde tersaneler vardı. 1828'de Fatsa, Samsun, Bartın, Akçayşehir ve İzmit'de toplam altı firkateynin inşasına başlanmıştı. İzmit'deki firkateynin 1831'de tamamlanmış olduğu tespit edilmektedir.¹² XVI. yüzyılın sonlarına kadar yine sancak beyi olarak anılan derya beyleri, emirleri altındaki görevlilerle birlikte donanmanın hizmetinde olup gelirlerine göre bir, iki veya üç kadirga ile gemici ve gerekli mühimmatı da temin ederek deniz seferine katılmak mecburiyetindeydi. Kocaeli beylerbeyi de bir gemi ile donanmaya katılmaktaydı.¹³

Kocaeli Bölgesinin Kara ve Deniz Yol Ağını Gösterir Harita

Yabancı seyyahlar da deniz yolundan İzmit'e gelmişlerdir. 1587-1589 yıllarında "Osmanlı ülkesinde" bulunan Lubenau seyahatnamesinde şöyle der: "Uludağ'ın dibinde kurulmuş olan güzel Bursa kentindeki Türk hükümdarlarının mezarlarını görmek, konsillerin toplandığı ve ünlü Ascania Gölü'nün bulunduğu İznik kentini seyahat etmek ve pek çok antika esere sahip olduğumu duyduğumuz İzmit'i gezmek ve imkân bulursak Ankara'ya kadar uzanabilmek için izin istemeye karar verdik."¹⁴ Lebenau Mudanya Körfezi'nden İzmit'e gitmek üzere yola çıktığını, Bozburun'daki kervansarayda kaldığını, sonra Anadolu yakasında Kartal'a ulaştığını, İzmit Körfezi'nde Tekfur Çayırı'nda konakladığını, ardından Gebze'ye geldiğini söyler. İzmit Körfezi'nde fırtınaya yakalanınca karşı kıyıya geçmek zorunda kalıp Carmesal (Karamürsel) adı ile bilinen köye ulaştıklarını belirtir. Seyyahımız buradan

10 BOA., Mühimme Defterleri, Nu:972, 18 Rebiülevvel 972, s. 283; ayrıca bkz. Ek-I

11 BOA., Mühimme Defterleri, Nu:82, 1026, s.42; ayrıca bkz. Ek

12 Bostan, age., s. 165.

13 Age., s. 74.

14 Reinhold Lebenau Seyahatnamesi, Çev. Türkis Noyan, İstanbul 2012, s. 479.

İznik'e geçmiştir. Daha sonra ise denizden İzmit'e yol aldığı sırada "civardaki köylerden yağın halindeki tahılın ve kesilen odunların gemilerle yüklenip deniz yoluyla İstanbul'a ve başka yerlere nakledildiğini" zikretmiştir. Lebenau "körfezin karşı yakasında bulunan İzmit Kenti'ne gidecek bir pereme bulunca dinlendik" demektedir.¹⁵

Osmanlı Devleti deniz ulaşımını bir düzene bağlamıştı. "Kayıkçılık ve peremecilik" mesleği bulunmaktaydı. Cengiz Orhonlu bu işi yapan kimselerin meslek ehli ve bir yere kefil olarak bağlı bulunmaları gerektiğini tespit etmiştir. Kefili olmayanlara peremecilik yapma izni verilmezdi. Kefil için, peremecilerin her türlü işlerinden sorumlu olan ve onları denetleyen peremeciler kethüdası idi. Bir iskeledeki her bir kayıkçı bir diğerine kefil olabiliirdi. O iskeledeki iskele kethüdası hepsine kefil olunca kefalet muamelesi tamamlanmış olurdu. Bu husus titizlikle takip edilmesine rağmen çeşitli tarihlerde yapılan ve sayım niteliği taşıyan denetimlerde kefilsiz kayıkçıların da var olduğu belirlenmişti.¹⁶ Ayrıca her iskelenin kethüdası vardı. İskelelere yanaşan gemi reislerinin ve kayıkçıların aykırı hareketlerine karşı kuralları ve nizamları uygulayan kişi idi, uyarıları o yapardı.¹⁷ Mübahat Kütükoğlu Hoca İstanbul'dan İznikmid'e giden peremeler ile "yük getüren gemiler" için belirlenen narhı tespit etmiştir. Altı kürek kaba pereme yevmi 60 akçe, dört kürek kaba pereme yevmi 40 akçe idi. Altı kürek pereme İstanbul'a varub gelme 320 akçe, "ancak varmaya" 200 akçe idi. "Samanlı'dan, İznikmid'den, İrva'dan (Riva) yük getüren gemilerden keyl (kile) başına 1 akçe alınıyordu."¹⁸

Kocaeli çevresinin kara yol ağı da Osmanlı menzil teşkilatı içinde önemli bir yere sahiptir. Bu konuda Yusuf Halaçoğlu "Osmanlılar'da Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)" başlıklı çalışması ile Franz Taeschner'in "Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı" isimli kitabı konumuzla ilgili bilgiler vermektedir.¹⁹

Bilindiği gibi Osmanlı Devleti menzil sistemi teşkil etmişti. Menzilci denilen görevliler kendi yol güzergâhı içinde ulak ve bargir (beygir) hizmeti vermek zorundaydılar. Türkçe "konak" denilen menzillerde han veya kervansaray bulunmaktaydı. Ortalama bir günlük yol mesafesi olan 40 km'lik bir güzergâh, menzil yol aralığını teşkil ediyordu. Menzillerin finansmanı tahrirler sırasında kaydedilmiş, bir ya da birkaç köyün vergi gelirlerinden karşılanıyordu. Zamanla menzil yükü arttığı için yakında bulunan kazaların ahalisine "menzil-i imdadi" olarak hane başına yükümlülük eklenmiştir. Sicillerde bulunan "salyane defterleri" örneklerinde bu bilgiler yer almaktadır. Charles Texier menzillik konusunda şu bilgileri verir: "... bu genel postala örgütü Bizans İmparatorluğu zamanında bozulmaya başladı.... Türkler Bithynia'ya geldikleri zaman bu düzensizlik sürüyordu. Türkler binici ve göçebe bir topluluk oldukları için bu kurumu geliştirdi. Yollarda oldukça fazla kervansaray yaparak yolları güvenli kıldılar. Bu kervansarayların bir katında geniş ağırlıklar ve mallar için ambarlar; üst katında ise yolcular için odalar vardır. Faaliyetini sürdüren kervansarayların bir vakıfları vardır. Kervanlardan çok az miktarda para alınır."²⁰

Anadolu yol sistemi Üsküdar'dan başlamakta, üç kol halinde sağdan Kahire'ye, ortadan Bağdat'a, soldan Tebriz'e uzanmaktaydı. Bu yol ağı üzerinde menziller yer alıyordu. Sağ kol güzergâhında Üsküdar, Gebze (Gekbuze), Dil (Hersek), Lefke, Söğüt, Eskişehir Menzilleri bulunuyordu. Evliya Çelebi "İznikmid Vilayeti'ne" giden menzilleri kaydederken şunları

15 Age., Cilt 2, s. 505-525.

16 Orhonlu, age, s. 84.

17 Age, s. 86; 3 Cemaziyülevvel 1134 (19 Şubat 1722) de berat ile tevcih edilmiş olan Karamürsel Kavak iskeleleri kethüdalığı ile Bandırma, Edincik ve Erdek iskeleleri kethüdalıkları için bkz. MAD. Nu. 9909, s. 202. Ancak tayinleri zikredilen bu kethüdalar daha ziyade gemi reislerini denetliyorlardı.

18 Kütükoğlu, age., s. 286-287.

19 Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara: PTT Genel Müdürlüğü, 2002; Franz Taeschner, *Osmanlı Kaynaklarına Göre Anadolu Yol Ağı*, Çev. Nilüfer Epçeli, Ed. Yücel Öztürk, İstanbul 2010.

20 Texier, age., s. 96.

söyler (1640): “Gebze Dil İskelesi Menzili: burada eski iki han, iki ekmekçi dükkânı, bir bozahane, iki bakkal dükkânı vardır. Konya, Halep, Şam ve Mısır’a giden hacılar ile tüccar ve ziyaretçilerin tamamı bu iskelede at kayıklarına binip 1 mil karşı tarafta bulunan Hersek Dili’ne geçerler.”²¹ Bu bilgiden anlaşıldığına göre Kahire’ye giden ana yol Gebze’den deniz üzerinden karşıya geçmekte, İznik üzerinden Sakarya Vadisi’ne inerek Lefke (Osmaneli)-Söğüt üzerinden Eskişehir tarafına yönelmekteydi. Taeschner “Hac Yolu” başlığı altında şunları kaydetmiştir: “Muhtemelen karşıya geçme zorluğundan dolayı ordu seferleri için Osmanlı döneminde İzmit’den İznik’e giden karayolu kullanılırken hacılar daha Bizans döneminde alışkanlık olduğu üzere (Müslüman hacılar gibi Hıristiyan hacılar da güneye [Kudüs, Kâbe yönü] doğru aynı güzergâhı kullanmışlardır.) Dil İskelesi’nde Dil Boğazı’nı (İzmit Körfezi başı) aşarak Hersek’e geçiyorlardı.”²² Taeschner’in ordu seferleri için verdiği güzergâhı Sultan IV. Murad’ın Bağdad Seferi sırasında takip edebiliyoruz. Bu seferin menzilnamesine göre Osmanlı ordusu sırasıyla Üsküdar, Maltepe, Tuzla, Dilöni, İznikmid, Kazıklı, Dikilitaş, İznik, Yenişehir üzerinden güneye yönelmişti.²³ Burada Dilönü’nden sonra Hersek İskelesi’ne denizden geçmeyip körfezi dolaşarak İzmit tarafından Kazıklı-Dikilitaş yoluyla İznik’e varılmış olduğu dikkati çekmektedir.

Orta kol güzergâhı (Üsküdar-Bağdad) İznikmid (İzmid), Sapanca, Hendek, Düzce Pazarı yönünden seyrediyordu. Sol kol başlangıçta Merzifon’a kadar bu güzergâhı kullanmakta, oradan Sivas-Malatya-Diyarbakir tarafına yönelmekteydi. Anadolu Orta Kolu’ndan ayrılan bir başka yol da mevcuttu. Sapanca-İznikmid’e (İzmit), Geyve-Taraklı, Torbalı, Göynük, Nallıhan, Beypazarı, Ayaş, Ankara güzergâhı bulunuyordu.²⁴ Osmanlı Devleti’nin ilk asırlarında Bursa’da ipek sanayiinin geliştiği sıralarda İpek Yolu, Tebriz üzerinden Bolu-Mudurnu, Göynük, Geyve, İznik üzerinden Bursa’ya gelmekteydi. Ünlü İbn Battuta 1333 yılında Bursa’dan çıktıktan sonra Gürle (İznik Gölü’nün batı tarafında bir kadılkı), İznik, Mekece, Geyve, Göynük yolunu izlemişti. O sıralarda henüz menzil teşkilatı yoktu. Bunun görevini hemen her konakta bulunan Ahi Zaviyeleri yapıyordu. İbn Battuta bunları zikreder.²⁵

21 Bkz. EK-IV ve V’deki kayıtlar.

22 Taeschner, age., s. 156.

23 Halil Sahillioğlu, “Dördüncü Murad’ın Bağdad Seferi Menzilhanesi-Bağdad Seferi Harp Jurnalı”, *Belgeler*, II/3-4, 1965, s. 1-35.

24 Halaçoğlu, age., s. 52.

25 *İbn Battûta Seyahatnamesi*, Çev. A. Sait Aykut, 2. Baskı, İstanbul 2013, s. 297 vd.

EKLER

EK-I: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri, No: 6, Belge no: 283.

Hâliyâ Ters-hâne-i Âmirem'de binâ olunacak Donanma-i Hümâyûnum gemileri için ağaç kesmek lâzım olup taht-ı livânda olan kâdîliklardan ağaç kesenlerin ücretleri için kifâyet kadar akça ile Hâssa-i Hümâyûnum re'islerinden irsâl olunup ol bâbda defterdârlarum tarafından Hük-m-i Hümâyûnum gönderilmiştir. Buyurdum [ki]:

Hük-m-i şerîfüm varıcak, bi'z-zât kesilmesi emrolunan ağaçların üzerine olup yallara indürmek için kifâyet kadar zü'amâvü sipâhî ile alaybeği ta'yîn idüp mu'accelen iskelelere indürüp varan gemilere tahmîl idüp irsâl itmeğe tamâm ikdâm ü ihtimâm idüp bu mühimi sâyir umûr-ı mühimmeye kıyâs itmeyüp vakti ve mevsimi geçmedin keresteyi irsâl itmek ardınca olasin. Şöyle ki; ihmâl ü müsâhele olmağla vakti ile kereste irişmemekle gemiler yapılmayup maslahat avkolmak lâzım ola, özrin üz-makbûl olmaz; şöyle bilesiz.

Fî 18 Rebî'u'l-evvel, sene 972 (24 Ekim 1564)

EK-II: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri, No: 6, Belge no: 543.

Kocaili beğine hüküm ki: Hâliyâ on pâre kadirge binâ olunmağ için ağaç lâzım ü mühim olmağın Hizâne-i Âmirem'den ücret için kifâyet kadar akça ihrâc olunup irsâl olunmuştur. Buyurdum ki:

Hük-m-i şerîfüm varıcak, aslâ te'hîr itmeyüp taht-ı livânda bulunan yirlerden on pâre kadirge binâsına lâzım olan kerestesin işbu mâh-ı Cumâde'l-ülâ'nun evâhırine değın bi't-tamâm kesdürüp yondurmağa mübâşeret itdürüp hâzır u müheyyâ idüp ve kesilen ağaçları cinslü cinsi ile yazup defter idüp defterünün bir sûretin kâdîlara teslim idüp ve bir sûretin mühürleyüp Atebe-i Ulyâm'a mu'accelen irsâl idesin. Husûs-ı mezbûr gâyet ile mühimm olup hüsn-i ikdâmuna itimâden sana emrüm olmuştur. Ana göre mukayyed olup itmâm-ı maslahat itmek ardınca olup ve rencber tâyifesinün dahı bi't-tamâm ücretlerin virüp kimesneye zulm ü hayf olmakdan sakinasın. Sen dahı Donanma-i Hümâyûnum'la gitmeğe hâzır u müheyyâ olasin.

Fî 22 Cumâde'l-ülâ, sene 972 (26 Aralık 1564)

EK-III: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Mühimme Defteri, No: 82,

Belge no: 322, 1026 (1617).

Kocaili ve Hudâvendigâr sancaklarında olan kâdîlara hüküm ki: Hâlâ İznikmid Kâdîsı olan Mevlânâ Şerîf Ahmed mektûb gönderüp; "Hâssa bostâncılardan olup mîrî kadirge kerestesi kat'ına ta'yîn olunan Bıçkıcıbaşı İbrâhîm bundan akdem kereste tevzî'ına gider iken İznikmid ile Sabancı mâbeyninde bir nice kuttâ'-ı tarîk yolına inüp mezbûr İbrâhîm galebe idüp bir-ikisini ele getürüp şer'le haklarından gelinmekle yollar emn ü emân üzre olup lâkin zikrolunan eşkiyâdan bir kaçı taht-ı kazânuзда ba'zı yirlerde sâkin olmağla mezbûr bıçkıcıbaşı mübâşeretiyile ele getürilmek için emr-i şerîfüm virilmek" bâbında arz itmeğın buyurdum ki:

Varduk da, mukaddemâ mezbûr bıçkıcıbaşınun yolına inüp katl kasdında olan eşkiyâdan her kankınuzun taht-ı kazâsında sâkin olmuş var ise mezbûr İbrâhîm mübâşeretiyile ele getürüp üzerlerine sübût bulan mevâddı sûret-i sicilleriyile kendülerini Dîvân-ı Hümâyûnum'a gönderesiz. Ammâ hakk üzre olup bu bahâne ile kendü hâlinde olanlara te'addî olunmakdan ihtirâz eylesesiz.

EK-IV: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Tasnifi Nafia Evrakı, nu: 635, 26 Zilhicce 1155 (21 Şubat 1743).

Yusuf
OĞUZOĞLU

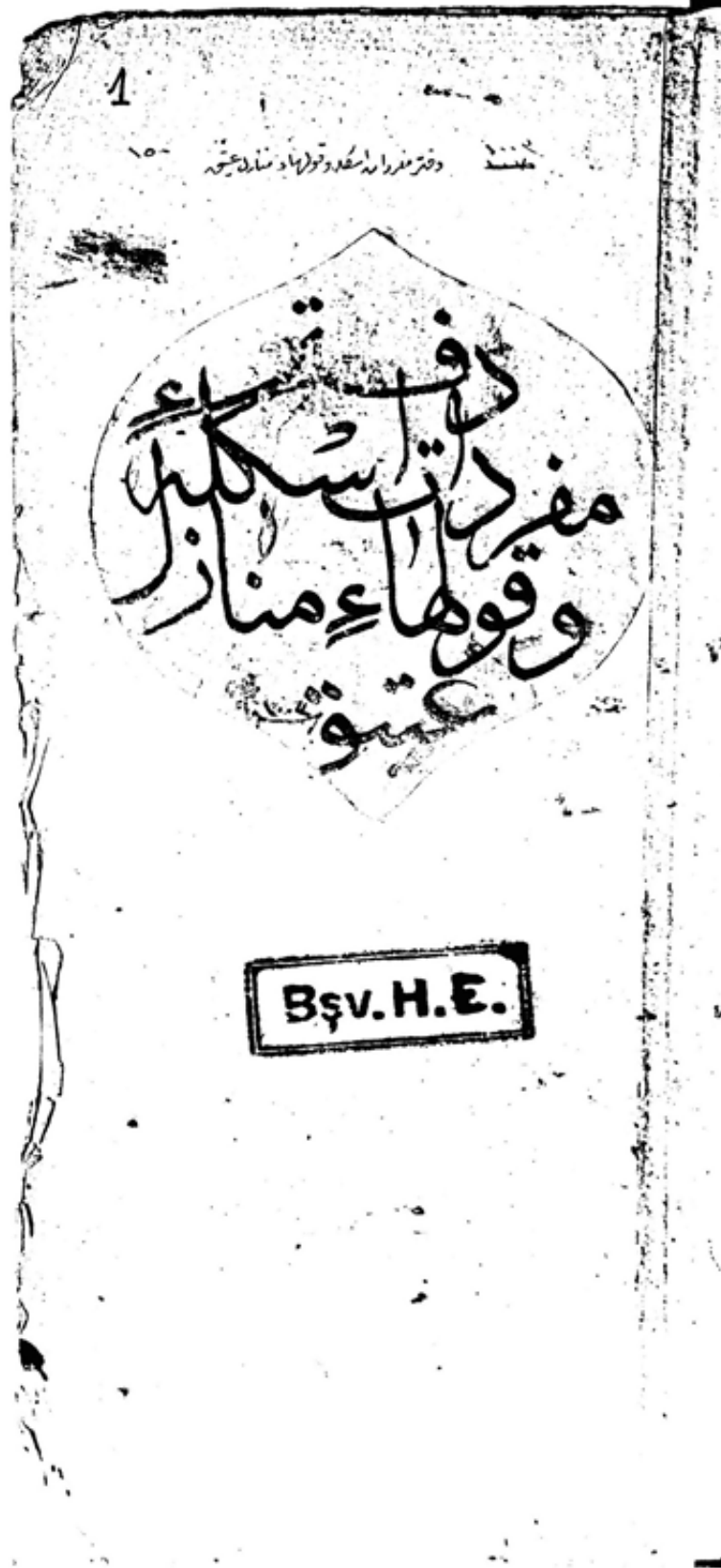
Der devlet-i mekine arz-ı dai-i kemine budur ki

Medine-i Üsküdar Kazası mülhakatından Gekboze (Gebze) nahiyesine tabi koruyı hümayun dâhilinde Dil iskelesi demekle maruf Gemiciler karyesi kurbinde At iskelesi hassa bostanı hasekileri ortası vakfından olup yine karye-i mezkur toprağında 5 çiftlik mensuh timara mutasarrıf Mehmed Sipahi iskeleyi timarım kurbindedir deyü fuzuli zab tedüb taraf-ı vakfa gadr etmekle mahallinde mürafaa-i şer olunmak babında bu fakire hitaben sadır olan emr-i aliye imtisalen bu fakir bi-nefsihi mahall-i nizamın üzerine varub aks-ı meclis-i şeri kavim olunduk da müteveli-i vakfın vekil-i müsecceli Haseki İbrahim Ağa ile mezbur Mehmed Sipahi bi't-terazi mürafaa-i şeri olundukda iskele-i mezburun resmi tarik ile bostani olmak üzere canib-i vakfa teslim oluna gelüb bir dürlü müdahale olunmak icab etmez iken mezbur Mehmed sipahi fuzuli müdahale eder sual olunub müdahalesi men ve def olunması matlubumdur dedükde gibbe's-sual Sipah-i merkum cevabında yedimde olan suret-i defter-i hakani mucebince müdahale ederim deyü defle cevab vermeğin yedinde olan defter-i hakaniye nazar olunduğunda iskele-i mezbur timar-ı markuma hasil kayd olunmayıp zabtı filhakika fuzuli olduğu nümeyan olmağla husus-ı mezbureye vukuf-ı tammı olup bi-garez müsliminin müsinn ü ihtiyarlardan ber-muceb-i emr-i ali sual olunduk da Köşler karyesi imamı Mehmed efendi Elhac Mehmed Bin Yusuf ve Muallim imamı Yahya Efendi ve İbrahim bin Mahmud ve Demircü karyesinden Hasan bin Mustafa ve Çerkeşli karyesinden Mehmed bin Mehmed ve Tavşanlı karyesinden Ahmed bin Veli ve Mehmed bin Ömer ve gemici reislerinden Mehmed Beşe bin Ali ve Hasan Beşe ibn Hüseyin ve Mehmed Beşe ibn Halil ve Osman Beşe ibn Mehmed nam kimesnelerden sual olunduk da cevaplarında iskele-i mezbur hassa hasekileri ortası vakfından olup tamir ve tecdidı vakf-ı mezbur tarafından oluna gelüb ve lazım gelen rüsumatı ez-kadim bostani payı namıyla müteveli-i vakf-ı mezbur tarafından ahz oluna gelmişdir deyü her birleri bi'l-muvacehe şehadet-i şeriye eyledüklerinde mucebince mezbur Mehmed Sipahi'nin iskele-i merkumdan kasr-ı yedinde taraf-ı şerden tenbih ve muarazadan men olunduğu bi'l-iltimas paye-i serir-i alaya arz u ilam olundu baki emr ü ferman der adlıdır hurre refi'lyevmi's-sadis ve'l-işrin min zilhicce'ti's-şerife li-sene hamse hamsin ve miete ve elf. El-abdü'd-daili'l-devleti'l-aliyyeti'l-hakaniyye. İmam-zade Osman en-Naibbi Gebze.

EK-V: Başbakanlık Osmanlı Arşivi, Cevdet Tasnifi Nafia Evrakı, nu: 635, 1071 (1660).

Arz-ı bendeleridir ki,

Kocaeli sancağında Gekboze (Gebze) nahiyesinde karye-i Gemiciler vakf-ı Orhan Beg tabeserahu Dil'de olan gemileri işletür deyu tahtında dört aded çiftlikten maada defter-i atıkde kürekçi elinde olan çiftlikler dahi haliya reis tasarrufundadır ve bir çiftlik imam her kim imam olur ise tasarruf eder olan İmam Bekir Fakih veled-i İlyas mutasarrıfıdır deyu defter-i evkafda muharrir kalem ile tahrir badehu zikr olunan Gemiciler nam karye merhum ve mağfürünle Sultan Orhan Gazi tabeserahu evkafından olup Dil'de olan gemiler için reislerine ve imamına karye-i merkumede olan 5 çiftlik yerleri ile vakf ve şart edüb cemi zemandan berü kimesne tasarrufunda olmayub hani ve harabe olub ve Mehmed Şaban nam kimesne ehl-i hırfet taifesinden katiban-ı kütüb-i hassadan yevmi yirmi beş akça ulufeye mutasarrıf olmağla ulufesi hazine mande kalmak ve 3000 akça kılı timar olmak üzere 1071 tarihinde tevkii kalem ile tashih ve hala 3000 akçalık üzere başka berat ile Mehmed veled-i Ali üzerinde olduğu defter-i hakaniden der-kenar olunmuş.

GEBZE'DEN İZNIK'E İPEK YOLU

Nurfeddin KAHRAMAN*

Refik ARIKAN**

*“Evrende iki yol vardır, biri Samanyolu,
diğeri de İpek Yolu’dur.”*

Özbek Atasözü

Giriş

Yollar, farklı coğrafyaları, ülkeleri ve şehirleri birbirine bağlar. Bu bağlantılar sayesinde devlet denilen siyasi organizasyonların da varlığını teminat altına alır. İstanbul’dan Anadolu’ya uzanan yollar, tabiat şartları bakımından büyük bir çeşitlilikle donanmış böyle bir coğrafyada sağlanan egemenliğin şüphesiz en önemli araçlarıydı. Bu yollar, Roma ve Bizans döneminde doğuya sefere giden orduların takip ettiği hatlar olduğu gibi, Anadolu’yu katederek Kudüs’e kadar uzanan “Hacılar Yolu” işlevini de yerine getirmekteydi. İstanbul’u Anadolu ve onun ötesine bağlayan yol güzergâhları, Osmanlı döneminde de önemini muhafaza etti.

İstanbul-Anadolu arasındaki “Diyagonal” yol, aynı zamanda Asya ile Avrupa arasındaki ticareti sağlayan temel güzergâh olup kuzeybatı istikametinde Belgrad’a kadar uzanmaktaydı¹. Nitekim Anadolu’nun jeopolitik önemi bu yoldan mütevellit artmıştır. İstanbul’dan başlayıp Dil Burnu’nu denizden katederek karşıya geçen ya da İzmit üzerinden körfezi dolaşarak İznik’e ulaşan bu yolun güneydoğu yönünde önemli menzilleri; Eskişehir, Adana, İskenderun ve Antakya’ydı².

İzmit Körfezi’ni geçiş noktasında hangi yol daha fazla tercih edildi sorusu bizi iki sonuca götürmektedir: Özellikle Justinian döneminden itibaren seyyahlar Hersek istikametini kullanırken³, Osmanlı döneminde de kervanlar ve hacılar aynı güzergâhı tercih etmişlerdir.

* Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Coğrafya Bölümü, e-mail: nurfeddin.kahraman@bilecik.edu.tr

* Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: refik.arikan@bilecik.edu.tr

1 Franz Taeschner (2010), s. 134.

2 Franz Taeschner (2010), s. 138; Taeschner, bu yolun Bizans İmparatoru Konstantin öncesinde İzmit üzerinden gittiğini, ancak bu dönemden sonra deniz yolunun ağırlık olarak kullanıldığını belirtmektedir. Diğer taraftan geç Bizans döneminden itibaren Konya ve Ereğli de bu yolun geçtiği şehirlerden olmuştur.

3 W. M. Ramsay (1960), s. 203; Justinian döneminde, İstanbul’dan gemi ile doğrudan Hersek’e gitmek yaygınlaşmış ve bunun sonucu olarak Kadıköy-Gebze arasındaki yollar ilgisizlikten harap olmuştur.

Diğer taraftan Osmanlı ordularının doğu seferlerinde ise, körfezi karadan dolanmak suretiyle İznik tarafına geçtikleri bilinmektedir⁴.

İstanbul'dan Anadolu'ya uzanan yollara bakıldığında, İzmit topraklarının bu yollar için çok önemli bir kavşak noktası olduğu görülür. Osmanlı öncesi Anadolu'ya giden yollar, ağırlıklı olarak Üsküdar-Kartal-Pendik-Gebze-Diliskelesi ve buradan deniz yolu ile Hersek Burnu tarihiyle Yalakdere (Dragon) Vadisi'ne ve buradan da Kızderbend üzerinden İznik'e ulaşırdı. Bu yola hâkim olma düşüncesi, Osman Bey'in 1302'de Bizanslılar ile yaptığı Bafeus Savaşı için önemli bir sebep teşkil etmiştir. Nitekim Osmanlıların Bitinya'daki ilerlemeleri ve İznik kapılarına dayanmalarına rağmen harekete geçmeyen Bizans, İznik-İstanbul yolunun güvenliğini sağlamak için tedbir almaya yönelmiş ve bunun sonucunda da mezkûr savaş meydana gelmiştir.

İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan yolun ikinci güzergâhı, Dil Deresi üzerinden Hereke'ye, oradan daha doğudaki İzmit'e uzanmaktaydı. İzmit Körfezi'nin doğusundan dolanan bu yolun önemli menzillerinden biri, Gölcük'teki Kazıklı Kervansaray'ı idi. Yol, Kazıklı Kervansaray'ından sonra Samanlı Dağları'nı aşarak İznik'e varmaktaydı⁵.

Dil Burnu'ndan iki farklı güzergâhı izleyerek İznik'e ulaşan yol, yine buradan çeşitli rotalar takip ederek Anadolu içlerine yönelmiştir. İznik'ten Anadolu'ya giden yolun Bizans ve Osmanlı dönemi için en eski güzergâhlarından birisi, Bursa ve Kütahya'yı birbirine bağlayan hattı⁶. İznik'ten ayrılan bir diğer rota ise, Osmaneli (Lefke) üzerinden Söğüt'e uzanmakta ve oradan Eskişehir'e ulaşan yoldu⁷. Yukarıda bahsettiğimiz yollara nazaran daha uzun süre kullanılan asıl istikamet ise "Eski Ordu Yolu" olarak adlandırılan ve XVII. yüzyıla kadar ordular, hacılar ve kervanlar tarafından tercih edilen İznik-Yenişehir-Bozüyük-Eskişehir hattıdır. Nitekim bu yola ait izler, yolun farklı noktalarında hala takip edilebilmektedir.

Saha Gözlemleri

Gebze-Dil Burnu Hattı

Gebze, İstanbul'dan sonra Anadolu'ya giden yolların ilk menzili olması sebebiyle büyük önemi haizdi. Nitekim günümüze ulaşan kalıntılar bile, bu hattın ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır. Çoban Mustafa Paşa Külliyesi, Orhan Camii ve tarihî dokusu ile dikkat çeken Eskişehir Köyü bu durumu ortaya koyan örneklerden sadece birkaçıdır. Evliya Çelebi de Gebze'den bahsederken, bu belde için "Darıca Kalesi'nin kuzeyinde, dağlar üzerinde, Bağdat ve Erzurum yolundadır" der⁸.

Baştan şunu ifade etmemiz gerekir ki; bölgedeki sanayileşme, buna bağlı nüfus artışı ve beraberinde gelen yoğun yapılaşma ile birlikte belli başlı eserler haricinde eski yol ya da menzil kalıntılarının ulaşmak imkânsız hale gelmiştir. Bu tahribata rağmen yol güzergâhlarının hatıraları "Bağdat Caddesi", "İpek Yolu" veya "Bağdat Mahallesi" gibi isimlendirmelerle cadde, sokak ve mahalle adlarında yaşatılmaktadır. Ayverdi de bu duruma dikkat çekmiş ve eserinde, şehrin doğu tarafındaki Orhan Camii yanında bulunan Menzilhane Hamamı'nın⁹ ve bu mahalleye menzilhane denilmesinin eski yolun buradan geçtiğinin kanıtı olduğunu ifade etmiştir¹⁰.

Yol izlerini takip etmek üzere yaptığımız saha araştırmasının ilk durağı, Gebze ilçe merkezinin güneybatısındaki Köşklüçeşme Mahallesi, Mehmet Akif Ersoy Caddesi, Mehmet

4 Franz Taeschner (2010), s. 143.

5 Bkz Resim 1.

6 Franz Taeschner (2010), s. 143-144; XVI. yüzyılda genel kullanımda olmasa da Yavuz'un 1516 Mısır Seferinde ve Kanuni'nin 1534 İran Seferinde Osmanlı orduları bu güzergâhı tercih etmişlerdir.

7 Bu yolun önemi Vezirhan'da bulunan Köprülü Mehmet Paşa Hanı'nın yapılması ile artmıştır.

8 Evliya Çelebi (1998), c. II, s. 38.

9 Bkz. Resim 6; kaynak: <http://www.panoramio.com/photo/45652981>

10 Ekrem Hakkı Ayverdi (1989), s. 139.

Akif Ersoy Camii'nin 50 m güneyindeki eski çeşme oldu¹¹. Çeşmenin yanında bulunan yaşlı selviler hala yerinde durduğu halde çeşmenin birkaç sene önce burada inşa edilen binalar ile birlikte ortadan kaldırıldığını gördük. Buradan kuzeydoğu yönünde devam eden cadde "Bağdat Caddesi" olarak adlandırılmakta olup Çoban Mustafa Paşa Külliyesi'nin¹² batısındaki ana kapıya ulaşmaktadır. Külliye'den doğu kapısı ile ayrılan yol, Çarşı Hamamı¹³ ve İbrahim Paşa Çeşmesi¹⁴ arasından Orhangazi Caddesi'ni takip ederek Sultan Orhan Camii'ne varmaktadır. Bu camiinin hemen güneyinde ise Menzilhane Hamamı yer alır.

Menzilhane Hamamı'ndan doğu istikametinde "Eski Bağdat Caddesi"¹⁵ takip edildiğinde, yol, Gebze-İzmit karayolunu keserek daha doğudaki otoyol gişelerinin bulunduğu Kızıltepe Sirtı'na, oradan Muallimköy'ün kuzeyinden devam edip, Gebze Yüksek Teknoloji Enstitüsü'nün yeni tesislerinin batı tarafında kalan Akçapınarçeşme Dere tabanı ile İzmit Körfezi kıyısına inmektedir. Bu vadi içerisinde bulunan ve yalağı yekpare oyma taştan yapılan çeşme¹⁶, tarihî yolun bir başka parçasıdır. Akçapınarçeşme Dere'nin vadi tabanı hafriyat ile dolgulandığından yol izlerini bulmak mümkün olmamıştır. Ancak derenin kıyıda oluşturduğu alüvyal düzlüğe açıldığı kısmın doğusundaki vadi yamacı altında 10 metreye yakın uzunlukta, tabanı taş döşeli bir yol parçası, eski yolun buradan geçtiğini işaret eder. Ayrıca söz konusu vadinin yamaçlarında rastladığımız duvar ve kuyu kalıntıları, yolun buradan geçtiğini teyit eden diğer kanıtlardır. Bu dereye adını veren Akçapınarçeşme'nin varlığı 30 yıl öncesinde tespit edilmişken¹⁷ daha sonra çeşmenin bulunduğu yere pompaj tesisi kurulmuş ve adı geçen çeşme ortadan kaldırılmıştır.

Akçapınarçeşme Dere'nin kıyıya açıldığı kısımda oluşturduğu alüvyal düzlüğün kuzey kenarının dayandığı sırtın önünde, dere yatağı dışında kalan bir kısmı tahrip edilmiş, tek kemerli bir köprü¹⁸ kalıntısı görülmektedir¹⁹. Köprü kalıntısının yaklaşık 100 m güneyinde ise dere içinde, alüvyal dolgu yüzeyinden 1,5 m aşağıda, alüvyonlarla örtülmüş, Bizans dönemine ait duvar kalıntıları bulunmaktadır. Bu kalıntılar, bölgedeki dolgulanmanın derecesini ve tarihî dokuya ait izlerin de bu şekilde örtülmüş olabileceğini göstermesi açısından önemlidir.

Bağdat Yolu, buradan doğu istikametinde bulunan Dil Burnu'nu dönmek suretiyle Diliskelesi'ne ulaşır. Körfez geçişini sağlayacak köprü çalışmaları sebebiyle Dil Burnu ve gerisindeki Çardak Bayırı Sirtı, tamamen şantiye alanı haline geldiğinden buradaki tarihî izleri araştırmak mümkün olamamıştır. Evliya Çelebi, Konya, Halep, Şam ve Mısır'a gidenlerin bu iskeleden Hersek Dili'ne geçerek yollarına devam ettiklerini belirtirken Diliskelesi'nde iki han, bir ekmekçi dükkânı ve bir bozahane olduğunu ifade etse de²⁰ bunlardan günümüze ulaşan herhangi bir kalıntı yoktur. Evliya Çelebi'nin Menzil-i İçme suyu ya da İskele-i

11 Bkz. Resim 2.

12 Bkz. Resim 3

13 Bkz. Resim 4

14 Bkz. Resim 5

15 Gebze'de Eski ve Yeni Bağdat Caddesi olmak üzere iki Bağdat Caddesi mevcuttur. Eski Bağdat Caddesi, şehrin çıkışında Hükümet Caddesi'ni keserek E-5 Karayoluna bağlanır ve bu yolu takiben Dilovası'na ulaşır. Burada Liman Caddesi kavşağından sonra Kanuni Sultan Süleyman Köprüsü'nü geçtikten sonra ana yoldan ayrılarak Yüce Sokak ile birleşerek kaybolur. Yeni Bağdat Caddesi ise Gebze merkezden kuzeydoğuya yönelerek Tavşanlı istikametinde sona ermektedir.

16 Bkz. Resim 7; Bu çeşme Akçapınarçeşme Dere'nin batı kanadında yer almaktadır. Üç yalıklı olan çeşme dolomit kalker taşından inşa edilmiştir. Özellikle taştan oyma V şeklindeki yalağı ile tarihî yola şahitlik etmektedir. Çeşmenin suyu bol olmasına rağmen tadı çok güzel değildir.

17 Nurfeddin Kahraman, 21.03.2014 tarihli mülakat.

18 Bkz. Resim 16

19 Kemerli Köprü (üzerinde bulunduğu dereden mütevellit Akçapınar Köprüsü de denilebilir.) Gebze-Dil İskelesi bağlantısını sağlamaktadır. Köprü'nün kemer açıklığı 2,10 m, kemer genişliği ise 2,94 metredir. Kemer yüksekliği 2 m olan köprü'nün kemeri ortalama 40 cm yüksekliğinde taşlar kullanılarak inşa edilmiştir. Köprü'nün bazı kısımlarında yer alan beton dolgular, tamir geçirdiğini göstermektedir. Gebze-Dil İskelesi bağlantısı için daha doğu da yer alan Dil Deresi'nin bu bağlantıyı sağlamış olması zayıf ihtimaldir. Çünkü bu Dil Deresinin aşağı çığırı bataklık olup, sel ve su baskınlarına uygun topografik özellik göstermekteydi.

20 Evliya Çelebi (1998), c. II, s. 38.

İçme suyu olarak tabir ettiği ve bir kayadan çıktığını söylediği su kaynağı²¹ ise kıyı hattı doldurularak yapılan sanayi tesislerinin içinde kalmıştır.

Hersek-İznik Hattı

Tarihî yol²², Diliskelesi'nden sonra İzmit Körfezi'nin karşı kıyısındaki Hersek Burnu'na deniz yolu ile geçmekteydi. Hersek'te, Hersekzade Ahmet Paşa Camii ve caminin güney tarafında hamam kalıntıları bulunmaktadır. Evliya Çelebi burada yine Ahmet Paşa yapıları dâhilinde büyük bir han olduğundan²³ da bahsetmektedir. Ancak bu handan geriye bir iz kalmamıştır. Hersekzâde Ahmet Paşa Camisi'nden güneye doğru yolun sol tarafında Hersek Gölü içerisinde görülen yapı kalıntısı da, buradaki tarihi dokuya ait izlerden biridir.

Osman Gazi'nin Bafeus Savaşı'na gelirken kat ettiği yolu takiben Yalakdere (Dragon) Vadisi'ne girildiğinde, Karadere yakınında bulunan Çobankale'ye²⁴ ulaşılmaktadır²⁵. Hersek-İznik hattının önemini vurgulayan bu kale; yolun hem güvenliğini, hem kontrolünü sağlamaktaydı. Osman Bey bu kaleyi almadan, Bafeus'ta Bizanslıları yenilgiye uğratsa da bu haveliye sahip olamamıştır. Çobankale, İzmit'in 1337'de fethi ile birlikte Osmanlı topraklarına katılabiliştir. Bizans'ın burada uzun süre direnebilmesinde kalenin konumu çok etkili olmuştur. Kalenin bulunduğu kesimde, Karadere, geniş gömük menderesler yaparak akar ve Çobankale'nin bulunduğu tepenin batı tarafı hariç etrafını dolandır. Büyük ölçüde tahrip olan kalenin surları dere yatağından 80 m. kadar yüksektedir. Burada yamaç eğimi de fazladır (%30). Tepenin çevresini kuşatan taban düzlüklerinin geçmişte bataklıklarla kaplı, kalenin de tahrip olmadan önce dik yamaçlarda daha muhkem şekilde olduğu düşünülürse; Çobankale'nin o günün şartlarında fethinin ne kadar zor olduğu anlaşılır.

Çobankale'nin 11 km kadar güneydoğusundaki Yalakdere beldesine bağlı Valideköprü Mahallesi'nde tarihî yolun en önemli izlerinden biri olan Valide Köprü bulunur²⁶. Köprü üç kemerli yapısı ile Dil Deresi üzerindeki Kanuni Sultan Süleyman Köprüsü'ne çok benzer bir yapıdır. Köprü, restore edildikten sonra araç trafiğine kapatılmıştır. Valideköprü²⁷ aynı zamanda bir yol kavşağı olarak dikkati çekmektedir. Karamürsel'den gelen yol ile Gölcük-Akçat tarafından gelen yol burada birleşir ve İznik'e yönelir. Bu nokta-i nazarla bakıldığında köprünün bulunduğu yerin önemi daha da artmaktadır.

Valideköprü'den itibaren güneye doğru tarihi yol takip edildiğinde, 6,5 km sonra Kızderbend'e²⁸ varılır. Tarihî kaynaklarda Hersek-İznik hattının Samanlı Dağları'ndaki yegâne menzili olan köyde, mübadele ile Yunanistan'dan getirilen soydaşlarımız iskân edilmiştir. Köy kahvesinde yaptığımız sohbetler buradaki tarihî değerlerin nasıl yok edildiğini göstermiştir²⁹. Bu geçiş noktasında 1950'li yıllara kadar ayakta olan han, yerine

21 Evliya Çelebi'nin faydalarını ayrıntısı ile anlattığı bu su ile ilgili ayrıntılı bilgi Seyahatname'nin II. Cilt sayfa 38 ve III. cilt sayfa 7'de görülebilir.

22 Osmanlılar öncesinde son derece önemli bir güzergâh olan Hersek-İznik yolu, bu dönemde "Osmanlı Hac Yolu" olarak da son derece önemi haizdi. Belgelerde hacıların ulaşımını rahatça sağlamaları için Hersek-Kızderbend arasındaki kaldırımların ve köprülerin derbend köyleri reayası tarafından tamiri hakkında hükümler bulunmaktadır; BOA, C.NF., 35/1731, 04/S/1205(H); BOA, C.EV., 419/21202, 29/S/1205(H).

23 Evliya Çelebi (1998), c. II, s. 38.

24 Bkz. Resim 10

25 Çobankale, XI. yüzyılda Bizanslılar tarafından inşa edilmiş olup 150 m rakımlı bölgeye son derece hâkim bir noktada bulunmaktadır.

26 Bkz. Resim 9

27 https://www.academia.edu/5413126/Osmanli_Kurulus_Doneminde_Yalovanin_Kurulusu_ve_Bolgedeki_Eski_Yerlesim_Yerleri; Raif Kaplanoğlu bu makalede köprünün isminin yolu yaptıran İmparator Konstantin'in annesi Helena'dan gelmiş olma ihtimali üzerinde durmaktadır. Diğer taraftan Kaplanoğlu, XVI. yüzyıl Osmanlı eseri olan köprünün aynı yerde bulunan Roma köprüsünün yerine yapıldığını ifade etmektedir. Köprünün restore kitabesinde köprüyü kimin yaptırdığı belli olmayıp XVI-XVII. yüzyıl Osmanlı eseri olarak geçmektedir.

28 Evliya Çelebi (1998), c.III, s. 7-8; Evliya Çelebi, bu köyün bir camili yüz haneli ve iki hanlı mamur bir belde olarak tarif etmektedir. Yine Evliya Çelebi yolun uzandığı bu vadiyi "Kırk Geçit" olarak isimlendirir.

29 Köyün eski belediye başkanı 1939 doğumlu Haşim Baştürk ve kahvehane işletmecisi 1946 doğumlu Alişan Üğür ile 21 Mart 2014 saat 15:00'de yaptığımız mülakat. Bu mülakatta hanın son derece sağlam olduğunu,

camii yapılmak için köylüler tarafından sökülüştür. Anlatılanlara göre hanın duvarları yere çakılan kazıklar üzerine Horasan harcı kullanılmak suretiyle örülmüştür. Görgü tanıkları, bu hanın Vezirhan'da bulunan Köprülüh Mehmet Paşa Kervansarayı'na çok benzediğini ifade etmişlerdir. Yıkılan hanın yapı malzemesi kullanılarak inşa edilen ilk camii de günümüze ulaşmamış ve hanın bulunduğu yere, yakın zamanlarda mevcut camii yapılmıştır.

Kızderbend'den İznik'e uzanan yol, Bayındır Köyü'nü geçtikten sonra birtakım sırt ve tepelerden aşarak İznik Gölü kuzey kıyısındaki Boyalıca beldesine ulaşır. Boyalıca'dan sonra gölün kıyı çizgisine paralel şekilde uzanan yol, doğu yönde Çakırca Köyü yakınındaki Kuruköprü'ye³⁰ varmaktadır. Kuru Köprü³¹, Karasu Dere'nin yatağının değişmesi sonucu güncel yataktan 200 m doğu tarafta, tarım arazileri içinde kalmıştır. Sözü edilen Roma köprüsünün 3 km kadar kuzeyinde ikinci bir köprü kalıntısı bulunmaktadır. Bu köprü'nün yapım tekniği ve malzemesi bakımından Bizans dönemi eseri olduğu anlaşılmaktadır. Üç kemerli, 40 m uzunluğunda olan köprü'nün genişliği ise 3 metredir. Tarihî yol, bu köprüyü geçtikten sonra Kuzeybatı Anadolu'daki en önemli kavşak noktalarından birisi olan İznik'e ulaşır.

Dil Burnu-İzmit-İznik Hattı

Gebze'nin doğusundaki Diliskelesi'nden itibaren İzmit Körfezi'nin doğusundan dolanarak Gölçük üzerinden İznik'e ulaşan güzergâhın, körfezin kuzey kıyılarındaki ilk menzili İzmit'tir. Saha gözlemlerimize göre bu güzergâhta, yol kalıntılarının büyük ölçüde yok olduğu anlaşılmaktadır. Tarihî dokunun belirtilen hat üzerinde yok olma noktasında tahribata uğramasının ana sebepleri arasında, İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan kara ve demiryolu hatları ile birlikte bu güzergâhta meydana gelen yoğun sanayileşme, nüfuslanma ve yerleşme esas rolü oynamıştır.

Gebze-İzmit güzergâhında en önemli yol kalıntılarında biri, Dil Deresi üzerinde bulunan Kanuni Sultan Süleyman Köprüsü'dür³². Bu köprü üzerinden geçen yol, Hereke ve Zeytinburnu'nu takiben İzmit'e varmaktaydı³³. Günümüzdeki kalıntılardan³⁴ anlaşıldığı üzere Hereke'de inşa edilen bir kale, buradan geçen yolun hem güvenliğini hem de kontrolünü sağlamaktaydı. Elimize geçen eski tarihli bir fotoğraftan da anlaşıldığı kadarıyla Hereke'nin doğusundaki Mağara Burnu'nda Bağdat Yolu'na ait yol izleri görülebilmektedir³⁵. Körfez ilçesinde ise otopan ile E-5 arasında uzanan Bağdat Caddesi de, zihinlerdeki yol izlerine ait bir hatıra olmalıdır. İzmit merkezindeki Karayolları Bakımevi'nin kuzeyinde E-5'e paralel batı-doğu yönünde ilerleyen Bağdat Caddesi, buradan güneydoğuya yönelmekte, Kilezdere Köprüsü'nü geçerek Gölçük'teki Kazıklı Kervansarayı'na ulaşmaktadır³⁶.

hatta yıkılması esnasında taşları sökmek için çok uğraşıldığı belirtilmiştir.

30 Bkz. Resim 11; http://www.envanter.gov.tr/files/belge/A25ASR1_1270.pdf, s.18; Köprü bu ismin dışında Roma Köprüsü şeklinde de adlandırılmaktadır.

31 Köprü'nün herhangi bir kitabesi bulunmamakla birlikte, yapım tekniği ve kullanılan malzemeler Roma dönemi izlerini taşımaktadır. Yakın zamana kadar iki tarafında kaldırım yol var ise de günümüzde bundan bir eser kalmamıştır. Bölgedeki dolgulanma sebebiyle tam uzunluğu belli olmasa da yüzeyde kalan kısmı 41 m uzunluğunda olan köprü'nün genişliği ise 4 metredir. Ortada genişliği 6,5 m ve yüksekliği 3,20 m olan bir büyük kemer ile her iki yanında genişlikleri 5 m ve yükseklikleri 2,55 m olan iki küçük kemerden meydana gelmiştir.

32 Bkz. Resim 8; Enis Karakaya, "Kanuni Köprüsü", *DİA*, c. 24, s. 332; İstanbul-Bağdat yolu üzerinde yer alan köprü, hem kervanlar hem de ordu için bu istikameteki önemli bir geçiş noktasıdır. Kitabesi olmayan köprü, mimari özellik olarak Sinan'ın eserlerine benzemektedir. *Beyan-ı Menazil*'de yer almaması bu tarihten (1533) sonra yapıldığını göstermektedir. Üç kemerli ve 42,5 m uzunluğunda olan köprü zaman içinde yıpranmış ve 1972-73 yılında restore edilmiştir.

33 Franz Taeschner (2010), c. II, s. 20.

34 Matrakçı Nasuh b. Abdullah, *Beyan-ı Menazil*, s. 13.

35 Bkz. Resim 18

36 Bu istikamet dışında İzmit'ten İstanbul istikametinde "Eski İstanbul Yolu" adlandırılan bir yol daha vardır. E-5'in yapımından önce kullanılan bu güzergâh, Kocaeli Üniversitesi Umud Tepe Kampusu'ndan geçerek Sevindikli üzerinden Gebze Çayırözü'ne kadar gitmektedir. Bu istikamette hemen Sevindikli Köyü'nün 3 km kuzeyinde Kutluca Köyü yakınında Taş Köprü (Kutluca) bulunmaktadır.

Geçmişte Roma Yolu, Osmanlı döneminde Bağdat Yolu olarak tanınan bu güzergâh, İstanbul'u Anadolu'ya bağlayan ana arter olarak önemini uzun süre muhafaza etmiştir. Roma Yolu, İzmit'ten sonra Gölcük-Başkırız (Senaiye)-Orhaniye³⁷-Dikilitaş menzillerini izleyerek İznik'e ulaşmaktaydı. Bu yola alternatif olarak Hersek-Kızderbend-İznik hattının önem kazanmasında, Roma Yolu'nun güzergâhının zorlu bir topografyaya sahip olması ve yoğun ormanlık arazilerden geçmesi rol oynamıştır. Nitekim I. Haçlı Seferi'nde İzmit'ten bu güzergâhı kullanarak İznik'e geçmek isteyen Haçlılar; ordunun geçişinden önce 3 bin kişilik bir birliğe pala ve baltalarla yolu temizletmişlerdir³⁸.

Arazi çalışmalarımız sırasında, tarihî kayıtlarda belirtilen yol hatları arasında en zorlu kesimin Samanlı Dağları'nı aşarak İznik'e ulaşan güzergâh olduğu görülmüştür. Gerek tarihî kayıtlardan, gerek yöre insanları ile yapmış olduğumuz sözlü görüşmelerden anladığımız kadarıyla bu dağlar üzerinden aşan çok sayıda tarihî güzergâh bulunmaktadır. Bu düşüncelerin ne derece doğru olduğunu gözlemlemek maksadı ile Samanlı Dağları hem güneyden kuzeye, hem de aksi yönde farklı hatlar taranarak geçilmiştir. Burada ilk çıkış noktamız İznik'in kuzeyindeki Elbeyli'nin güneybatısında bulunan Dikilitaş³⁹ olmuştur. Çünkü İzmit üzerinden İznik'e gidişi gösteren tüm kaynaklarda İznik'ten önce zikredilen yer Dikilitaş'tı. Diğer taraftan Gölcük tarafında ise Kazıklı Beli, Kazıklı Derbendi gibi tanımlar çokça geçmekteydi⁴⁰. Bu yolun Osmanlılar döneminde özellikle Yavuz Sultan Selim ve Kanuni Sultan Süleyman dönemlerindeki seferlerde kullanılmış olması⁴¹ birtakım kalıntılara ulaşabilme umudumuzu da arttırmıştır. Aynı dönemde diğer bölümde bahsedeceğimiz üzere ticaretin ve hacıların Hersek üzerinden gitmelerine karşın orduların bu yolu tercih etmesi, muhtemelen ağırlıklarını deniz yolu ile geçirmede yaşadıkları zorluklar yüzünden olmalıdır.

Yolun bilinen kısımlarını hatırlamak için Taeschener'in bu konudaki tablosunu aktarmak faydalı olacaktır⁴²:

Selim I 1514 Çaldıran	Selim I 1516 Mısır	Kanuni 1522 Rodos	Kanuni 1534 İrakeyn	Busbek 1550	Murad IV1637 Bağdat	Mehmed IV E. Çelebi	Kipert
-Sitare Köprüsü -Kazıklı Derbendi -Yaylacık -Kazıklı Derbendi -Dikilitaş -İznik	-Sitare Köprüsü -Kazıklı Derbendi -Dikilitaş -İznik	-Sitare Köprüsü İznikmid -Kazıklı Derben- di-Dikili	-Sitare Köprüsü -Kazıklı Dere -Dikilitaş	İznikmid -Kazıklı -Kazıklı Deresi -Obelisk -İznik	-İznikmid -Kazıklı -Dikilitaş	-İzmid -Kazıklı Beli -İznik Kasabası	-İzmid- Kirezsu Obelisk İznik

37 David H. French (2013), s. 22.

38 Thomas Asbridge (2005), s. 118; John France (1994), s. 122; France eserinde Asbridge ile aynı bilgileri paylaşırken bir takım ayrıntılar vermektedir. Burada Roma yolunun Naldöken Dağlarından ve 1400 metreden geçtiği ifade edilir. Ancak Bu bölge hem çok dağlıktır, hem de mevcut buluntulara göre daha doğuda kalmaktadır.

39 http://www.envanter.gov.tr/files/belge/A25ASR1_1270.pdf, s.14; İznik'in Elbeyli Köyü'nün 1,5 km batısında tarlalar içinde yer alan Dikilitaş, Cassius Philiscus adına M.S. I-II. yüzyılda dikilmiştir. 15 m boyunda olan anıt, dörtgen bir kaide üzerinde üst üste duran 5 üçgen blokta oluşmaktadır; Kitabesinde "C. Cassius Philiscus, C. Cassius Asklepiodotus'un oğlu 83 yıl yaşadı yazmaktadır.

40 Matrakçı Nasuh b. Abdullah, *Beyan-ı Menazil*, s. 14; Franz Taeschener (2010), s. 158-160.

41 Dikilitaş, Osmanlı Döneminde Doğu'ya yapılan seferlerde İzmit-İznik arasında Kazıklı ile birlikte iki menzilden birisidir. Bununla ilgili Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde pek çok belge vardır. Belgelerde Kazıklı ve Dikilitaş menzilleri mübaşirlerinden bahsedilmesi de iki menzilin bu güzergâhtaki önemini belirtmektedir. Belgelerde iki menzil arasında bahsedilen Çayırık menzili ise müstakil bir durak olmayıp seferler münasebeti ile kullanılmaktadır. Nitekim burada ihtiyaç duyulacak zehair için Dikilitaş ve Kazıklı mübaşirlerine hüküm gönderilmiştir; BOA, C.A.S., 1107/48963, 17/S/1143(H); BOA, C.A.S., 1107/48982, 23/S/1143(H) ; BOA, C.NF., 13/612, 27/Ş/1156(H).

42 Franz Taeschener (2010), Tablo 4; Bu tabloda toplam 14 örnek verilmiştir. Ancak genel kanaat oluşturması için 7 tanesini almayı uygun bulduk. Nihayetinde tamamı İzmit-Dikilitaş arasında vermektedir.

Kuzeyde, İzmit-İznik yolunun çıkış noktası olan Sitare Köprüsü, aynı isimle günümüze kadar gelememiştir. Ancak Kocaeli'nin Başiskele İlçesi, Kullar Beldesi sınırları içinde bulunan Kilezdere Köprüsü, Sitare Köprüsü ile aynı köprü olmalıdır. Nitekim bazı yöre belediyelerinin resmi internet sitelerinde, bu köprü'nün tarihî Bağdat Yolu'nun Kilezdere üzerinden geçişini sağlayan köprü olduğu vurgulanmakta⁴³, köprü'nün hemen yakınlarından geçen Gölcük Yolu da, "Eski İpek Yolu" olarak anılmaktadır. Diğer taraftan Taeschner'in yukarıdaki tablosundan anladığımız üzere Kipert, diğer kaynaklardan farklı olarak İzmit'ten hemen sonra Kirezsu'dan bahseder ki; bu tanımlama da Sitare Köprüsü'nün konumuna uymaktadır. Sitare Köprüsü ile Kilezdere Köprüsü arasındaki bir diğer benzerlik de Beyan-ı Menazil'deki konumlamadır⁴⁴.

İzmit'ten Kazıklı istikametine devam eden yolun ilk durağı ve en önemli menzili, Kazıklı Kervansarayı'dır. Halen Gölcük ilçesi, Şirinköy Mahallesi, İpek Yolu Caddesi üzerinde bulunan Kazıklı Kervansarayı⁴⁵ kalıntıları, yolun buradan geçtiğinin kesin kanıtıdır. Osmanlı arşiv belgelerine göre bu kervansaray ordu geçişlerinde menzil olarak kullanılmıştır. Kazıklı'dan sonra ise Çayırılık ve Dikilitaş menzilleri yer almaktadır⁴⁶.

Kazıklı Kervansarayı'ndan (derbend) ayrılan yol, güneybatı istikametine Kazıklı Dere vadisini takip ederek Senaiye Köyü'nün yakın doğusundaki Kazıklı Beli'ne ulaşır. Kazıklı Beli olarak tabir edilen yer tarihi kayıtlarda net olarak belirtilmemiş olsa da⁴⁷ Başkiraz (Senaiye)'in kurulduğu nokta, bu tanıma uymaktadır. Coğrafi terim olarak boyun veya eşik hattı anlamına gelen "bel" sözcüğü dikkate alındığında, Başkiraz'dan akarsular hem batıdaki Akçat istikametine (Avcı Deresi) hem de Gölcük tarafına (Kazıklı Deresi) akmakta ve burası adı geçen derelerin su bölümü çizgisine tekabül etmektedir.

Başkiraz Köyü'nün güneyinde bulunan Mercimek Tepe'nin (993 m) kuzeybatı yamaçlarında, iş makineleri yamacı yararak köy yolunu genişletmiştir. Oluşan yeni yol yarmasında bulunan yamaç dolgularının 1,5 m altından taş döşeli yola ait izler⁴⁸ ortaya çıkmıştır. Taşların çok düzgün bir şekilde oluşturdukları hat ve biraz daha ileride toprak kayması ile daha net gördüğümüz yol kalıntıları, İznik'e uzanan Roma Yolu'nun buradan geçtiğini göstermektedir⁴⁹. Yol kalıntılarının bugüne kadar ortaya çıkmamasının temel sebebi, yamaç molozları tarafından örtülerek yamaç yüzeyinin 1,5 metreden fazla altında kalmış olmasıdır. Yol izlerini ilk tespit ettiğimiz kısımda görülen seviye farklılıkları⁵⁰, meydana gelen büyük depremlerle gelişen çökmelerin olduğuna işaret etmektedir⁵¹. Çökme izinin bulunduğu Yörük Tepe (633 m.) güney yamacından yaklaşık 1 km güneydoğudaki yol yarmalarında da tespit ettiğimiz izler, burada da heyelan ve toprak kaymalarının eski yolu tahrip ettiğini göstermektedir. Yörük Tepe yamaçlarında toprak dolgularla karışık halde bulunan eski yola ait döşeme taşları, tuğla parçaları, Roma Yolu'nun kaymalar sonucu tahrip olduğuna kanıt teşkil etmektedir. Tuğla parçalarının yoğunluğu, bu kesimde han benzeri bir yol boyu yapısının bulunduğunu da ortaya koymaktadır⁵².

43 <http://kocaeli.bel.tr/icerik/basiskele-ilcesi/2412/11183.aspx>; <http://www.basiskele.bel.tr/tr/icerikdetay/10/10/tarihi.aspx>

44 Matrakçı Nasuh b. Abdullah, *Beyan-ı Menazil*, s. 14.

45 Onur Kamiloğlu (2011), s. 45-50; Kanuni devrinde Hacı Hamza b. İvaz tarafından yapıldığı bilinmektedir; Kervansarayın girişinde bulunan tanıtım levhasında İpek Yolu güzergâhında olduğu yazmakta, ayrıca burasının Osmanlı ordusu tarafından da kullanıldığı belirtilmektedir.

46 BOA, C.A.S., 1107/48963, 17/S/1143(H), 1730 (M); BOA, C.NF., 41/2040, 17/S/1143 (H); Burada geçen Çayırılık menziline neresi olduğunu tam olarak tespit edemese de yolun devamı dikkate alındığında, bu menzilin günümüz İznik Sariağıl Köyü civarında olması gerekir.

47 Franz Taeschner (2010), s. 158'de ana durak olan Kazıklı'nın bilinmediğini belirtirken Kazıklı Derbendi olarak da Başkiraz geçidini vermektedir.

48 Bkz. Resim 13

49 Yola dair ilk izleri Senaiye-İznik Yolunun Yörüktepe mevkiinde tespit ettik.

50 Bkz. Resim 12

51 Dikilitaş'ın var olduğu bilinen ancak şu anda olmayan altıncı taşı bir deprem sonucu düşmüştür; Fatih Adatepe, Levent Erel (2006), s. 147.

52 Bu kalıntılar Sanaiye-İznik Yolu Deve Deresi mevkiindedir.

Mercimek Tepe kuzeybatı yamaçlarında takip ettiğimiz Roma Yolu'na ait izler, İznik istikametinde Osmaniye Köyü yol ayrımı ile Sariağıl Köyü arasındaki sırt ve tepelerde yer yer bulunmaktadır.

Yolun İznik tarafına baktığımızda ise elimizdeki yazılı kaynaklara göre tek menziliz, yukarıda da belirttiğimiz gibi Dikilitaş'tır⁵³. İznik'e bağlı Elbeyli kasabasının 1,5 km kadar batısındaki Dikilitaş'a İznik'ten gelen tarihi yol, bu noktadan kuzey-kuzeybatı yönde Ömerli Köyü'nün yaklaşık 1,5 km batısındaki Kaldırımbaşı Mevkii'ne ulaşmaktaydı. Kaldırımbaşı Mevkii'nde sözlü görüşmeler yaptığımız Ömerli Köyü sakinleri yakın yıllara kadar Dikilitaş'tan buraya ulaşan yolun taş kaplı olduğunu, bu nedenle bu mevkie Kaldırımbaşı dendiğini ifade etmişlerdir⁵⁴. Kaldırımbaşı Mevkii'nin batısındaki Ömerli pompa istasyonu ve oradan Karasu Dere vadisine inerek bu derenin batı yamaçları taranmış olmasına rağmen herhangi bir tarihî yol izine rastlanmamıştır. Buna karşılık Kaldırımbaşı Mevkisi'nden Ömerli Köyü yönüne giden yol üzerinde karşılaştığımız çok yaşlı selvi ağaçları altında, etrafı duvarlarla çevrilmiş bir yatır, bu yatırın 500 m ötesindeki köy girişinde bulunan eski çeşme ve yine çok yaşlı çınar ağacı, eski yolların Ömerli üzerinden geçtiği düşüncesini kuvvetlendirmektedir. Esasen tanımlamaya çalıştığımız bu güzergâhın İznik-Elbeyli kasabası arasında bulunan çok yaşlı bir selvi ağacı⁵⁵, yörede Merdivenli Kaya olarak bilinen kesimdeki tarihî kalıntılar, bu görüşü destekler bir tablo ortaya koymaktadır.

İznik-Boyalıca karayolunun Çakırca Köyü doğusundaki Karasu Dere üzerinden geçtiği köprüden yaklaşık 1 kilometre kuzeyde, dere yatağının doğu kenarında geniş kısımları alüvyal dolgularla örtülmüş, büyük bir köprü kalıntısı daha bulunmaktadır. Yöre sakinlerince "Koca Köprü"⁵⁶ olarak isimlendirilen bu köprü'nün, yapım malzemesi ve mimari özellikleri bakımından Bizans dönemi köprülerinden olduğu anlaşılmaktadır. Dolayısıyla Koca Köprü, yapım tarihi bakımından İznik-Çakırca karayoluna yakın olan Roma Köprüsü'nden (Kuru Köprü) daha yenidir. Her iki köprü'nün herhangi bir tahribata maruz kalmadan terk edilmiş olması, Karasu Dere'nin İznik-Boyalıca arasındaki aşağı çığırında sık sık yatak değiştirdiğini ve yolları tahrip ettiğini göstermektedir. Bu yatak değiştirmeler sırasında da Samanlı Dağları'ndan aşarak İznik'e yönelen yollar da tahrip olduğu için terk edilmekte ve bu alüvyal düzlüklerde yeni yollar yapmak zarureti hâsıl olmaktadır. Nitekim Kuruköprü'nün batısında takip ettiğimiz taş döşeli Roma yolu⁵⁷, adı geçen köprü çevresinde Karasu Dere'nin yaptığı yatak değişikliği nedeniyle terk edilmiş ve kalıntıları günümüze kadar gelebilmiştir.

İncelemelerimiz sırasında her yerde karşılaştığımız tarihî dokuya yönelik tahribatın bu kesimde de fazla olduğunu gördük. İznik Gölü depresyonunun kuzeydoğusunu oluşturan alüvyal dolgulu taban düzlüklerinde de yoğun tarım faaliyetleri, nüfuslanmaya bağlı gelişmeler yanında bölgenin tektonik bakımdan çökme eğilimi göstermesi sebebiyle gelişen alüvyal dolgulanma, tarihî dokuya ait izlerin ortadan kalkmasına yol açmaktadır⁵⁸.

Kaldırımbaşı'ndan doğu yönde Ömerli Köyü'ne giden yol üzerinde bulunan yatır ve köy girişindeki büyük çeşmenin yanı başındaki asırlık çınar da, yolun bu noktadan geçtiğine dair kanıtlar olarak görülmüştür.

Ömerli ve Tacir köylerinin batısından kuzey istikametinde uzanan yol, Karasu vadisini takip ederek Mecidiye'ye ve oradan da Sariağıl-Osmaniye üzerinden Başkiraz'a bağlanmaktaydı. Yol izlerinin pek çok sebeple kaybolduğu ve yeni güzergâhların yeni yerleşim birimlerine

53 Bkz. Resim 14.

54 İznik Tacir Köyü'nden 1960 doğumlu Ali Korkusuz ile yapılan mülakat.

55 Bkz. Resim 15.

56 Bkz. Resim 19.

57 Bkz. Resim 20

58 Dikilitaş'ın bu sebeple 1,5 m zemin altında kalan kaidesi ve yakın zamanda İznik Gölü'nün altında çıkan kilise kalıntısı da bu duruma işaret etmektedir.

göre belirlendiği⁵⁹ bir zamanda bu yolların tespitinde yöre halkının yardımları büyük önem arz etmektedir. Bu bağlamda yolun yukarıda zikredilen Kaldırımbaşı Mevkii'nden nasıl devam ettiği hususunda yöre halkının değerli katkıları olmuştur.

Kaldırımbaşı Mevkii istikametinden gelen yol, Yörükler (Kandamış)⁶⁰ tarafına geçmekte ve buradan Ballıkaya'nın üst ve Kartalkaya'nın karşı tarafından Mecidiye Köyü'ne çıkmaktadır. Yörükler Köprüsü, eski kemerli köprülerden biri iken zamanla sel suları ile tahrip olmuş ve yerini ayak kalıntıları üzerine yeni bir beton köprü inşa edilmiştir. Buradan hemen sonra yol kuzeye doğru yükselir ve dereyi takip eder. Köprüden yaklaşık 500 m kadar kuzeyde yer alan "Han Yeri"⁶¹ alanı ve burada var olan hana ait dair duvar kalıntıları, yolun önemine işaret etmektedir. Diğer taraftan bölgede çokça görülen duvar kalıntıları da, buralarda eski yerleşim izlerini⁶² göstermektedir. Bu yol aynı zamanda bölgede hala kalıntıları rahatlıkla görülebilen taş ocaklarından çıkarılan malzemenin İstanbul'a taşındığı güzergâhtı⁶³. Bu yolun İzmit'e iki farklı güzergâhtan ulaştığı da ifade edilmektedir. Bunlardan ilki bizim de takip ettiğimiz ve Başkırız'a inip Kazıklı Dere vadisini takip ederek Kazıklı Derbendi'ne ulaşan yoldur. Diğerisi ise vadiye inmeyerek Anabaca'dan (Eski Manastır) sırtı takip ederek Bahçecik'e ulaşan güzergâhtır.

Sonuç

Anadolu karası tarihî süreç içinde Doğu ve Batı dünyaları arasında her zaman doğal bir köprü rolü oynamıştır. Bu durum yaşadığımız bu coğrafyada ulaşım hatlarını da daima önemli hale getirmiştir. Ekonomik bakımdan birbirine muhtaç, farklı kültür dünyaları arasında böyle bir konumda olmak, Anadolu coğrafyasında hâkimiyet kurmuş her topluluğu yol yapımına ve bu yollarda güvenliği sağlamaya teşvik etmiştir. Çünkü bu yollardan sağlanan gelir, her çağda devletler için ciddi bir gelir ve geçim kaynağı oluşturmuştur. Bu bakımdan eski yollarda sadece yol yapımı değil, yolla beraber konaklama, güvenlik ve seyahat eden yolcuların ihtiyaçları da göz önüne alınarak yola bağlı tesislerde inşa edilmiştir.

Bizans-Osmanlı dönemlerine ait, gözden geçirmiş olduğumuz tarihî kaynaklarda Gebze-İznik arasındaki yol güzergâhları konusunda verilen bilgilerin, tam bir fikir birliği içinde olmadıkları anlaşılmıştır.

Saha çalışmalarımız sırasında, Dilburnu, Samanlı Dağları'ndaki Senaiye (Başkırız) ve İznik depresyonunun kuzeydoğusundaki güzergâhlarda tarihi yollara ait yeni bulgular ortaya konmuştur. Dilburnu gerisindeki yol, köprü ve taş döşeli yol parçası kalıntıları, Senaiye yakınlarındaki toprak dolgular altından çıkan Roma Yolu ve han kalıntıları, İznik kuzeydoğusundaki köprüler, han kalıntıları bunlar arasındadır.

Yapılışlarından günümüze kadar çok uzun bir süre geçmiş olması, bu yol kalıntılarının çok yerde tahrip olmasına ve ortadan kalkmasına yol açmıştır. Eski yol izlerini incelemeye çalıştığımız Gebze-İznik hattı üzerinde son yıllarda meydana gelen gelişmeler, tarihî dokunun dolayısıyla eski yol izlerinin daha süratli bir şekilde tahribata uğrayabileceğini

59 Yol güzergâhında olan Sariağıl, Süleymaniye, Mecidiye köyleri XIX. yüzyıl sonunda kurulmuşlardır. Eski yollar devre dışı kalmış ve bu yerleşim birimleri ulaşım hatlarını belirlemişlerdir.

60 Kandamış tabirinin "Kan Damlamış"tan geldiği ifade ediliyor. Buradan hareketle Evliya Çelebi'nin 5. cilt 137-138. sayfalarda buralardan geçerken bahsettiği Celali asilerine karşı yürütülen takibat ve yakalananların idamı bu iki tabir arasında bağlantı kurmaktadır.

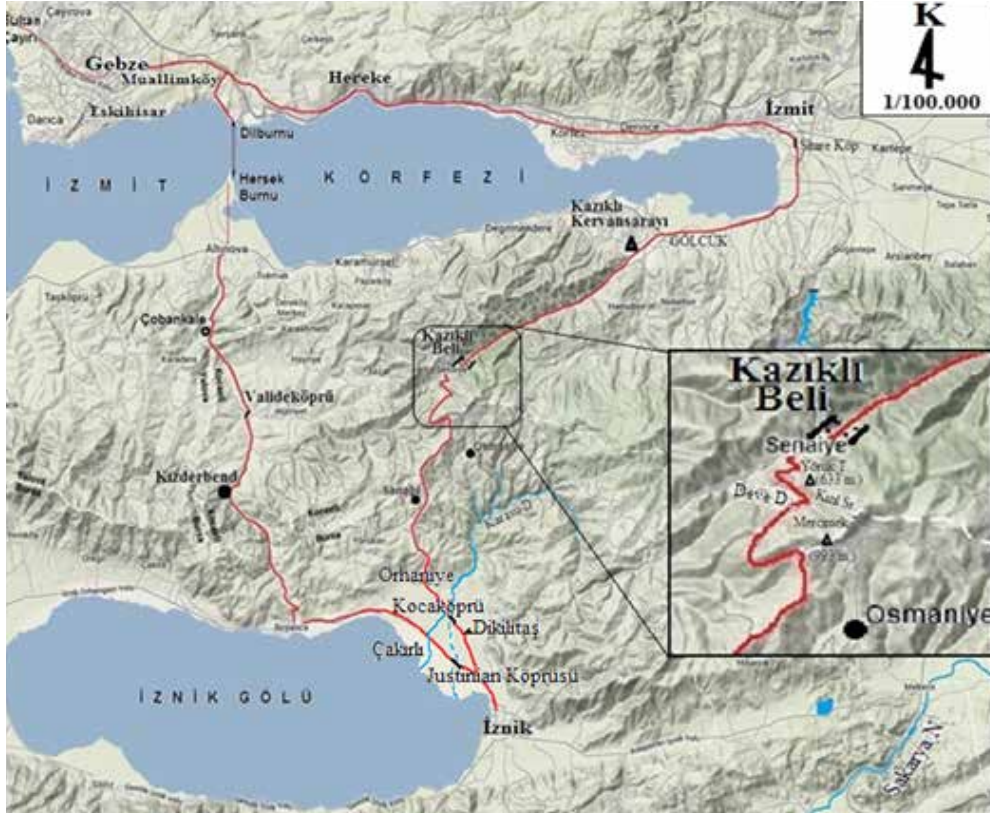
61 Bkz. Resim 17

62 Ali Korkusuz, bu bölgedeki köy kalıntılarının İznik'te XVII. yüzyıl başında yaşanan salgın hastalıklar sonucu şehirden kaçıp buralara sığınanlar tarafından kurulan yerleşim birimlerine ait olduğunu ifade etti. Bu duruma dair; 1568'de İznik'e gelen Rauter'in İznik'te nüfusun çok az olduğuna dair ifadeleri ve 1609'da İznik'ten geçen Polonyalı seyyah Simeon'un da benzer söylemleri bu durumu desteklemektedir; Ahmet Güneş, "İznik (Osmanlılar Dönemi)", *DİA*, c.XXIII, s. 545.

63 İlhan Şahin, "Nurbânû Sultan", *DİA*, c. 33, s. 250-251; Nurbânû Sultan'ın banisi olduğu Üsküdar Atik Valide Sultan Külliyesi'nin yapımında ihtiyaç duyulan taş, İznik ve Gelibolu'dan, tahta ise Sapanca ve İznik'ten temin edilmiştir.

düşündürmektedir. Bu bakımdan zaman geçirilmeden yeni ve detaylı araştırmalarla, bu yollara ait izler ortaya çıkarılmalı ve koruma altına alınmalıdır. Böylece eski seyyahların, ticaret kervanlarının, orduların, savaşların hatıralarını saklayan bu yollar turizm ve diğer rekreasyonel faaliyetler bakımından değerlendirilmelidir.

EKLER

Resim 1: Gebze-İznik Yol Güzergâhları

Resim2: Gebze Mehmet Akif Ersoy Caddesi

Resim 3: Gebze Çoban Mustafa Paşa Külliyesi

Resim 4: Gebze Çarşı Hamamı

Resim 5: Gebze İbrahim Paşa Çeşmesi

Resim 6: Gebze Menzilhane Hamamı

Kaynak: <http://www.panoramio.com/photo/45652981>

Resim 7: Gebze Akçapınardere Vadisi

Resim 8: Dil Ovası Kanuni Köprüsü

Resim 9: Valide Köprü

Resim 10: Yalova, Altınova, Çobankale

Resim 11: İznik Kuruköprü

Resim 12: Karamürsel, Senaiye Köyü

Resim 13: Karamürsel, Senaiye Köyü

Resim 14: İznik, Dikilitaş

Resim 15: İznik-Elbeyli Yolu

Resim 16: Gebze, Akçapınardere

Resim 17: İznik, Tacir Köyü

Resim 18: Hereke

Kaynak:<http://herekeli.com/Tr/Hereke3.asp?m1=1&m2=6&m3=3>

Resim 19: İznik Kocaköprü

Resim 20: İznik Çakırca Yolu

KAYNAKLAR

Arşiv Kaynakları

- BOA, C.AS.,1107/48963, 17/S/1143(H)
- BOA, C.AS., 1107/48982, 23/S/1143(H)
- BOA, C.EV., 419/21202, 29/S/1205(H)
- BOA, C.NF., 35/1731, 04/S/1205(H)
- BOA, C.NF., 13/612, 27/Ş/1156(H)
- BOA, C.NF., 41/2040, 17/S/1143 (H)

Basılı Kaynaklar

- Adatepe, Fatih, Levent Erel, "İzmit tarihsel Dönem Deprem Verilerinin İrdelenmesi", *İstanbul Üniversitesi Müh. Fak. Yerbilimleri Dergisi*, c. 19, S. 2, İstanbul 2006.
- Asbridge, Thomas, *The First Crusade: A New History*, Oxford University Press, New York, 2005.
- Ayverdi, Ekrem Hakkı, *Osmanlı Mimarisinin İlk Devri*, c. I, İstanbul: İstanbul Fetih Cemiyeti Yayınları, 1989.
- Evliya Çelebi *Seyahatname*, Yay. Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, c. III, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- Evliya Çelebi, *Seyahatname*, Yay. Haz. Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, c. II, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 1998.
- France, John, *Victory in the East*, Cambridge University Press, Cambridge, 1994.
- French, David H., *Roman Roads and Milestones of Asia Minor*, British Institute at Ankara, 2013.
- Güneş, Ahmet, "İzmit (Osmanlılar Dönemi)", *DİA*, c. XXIII, s. 545.
- Kamiloğlu, Onur, Kazıklı *Hacı Hamza Bin İvaz Kervansarayı*, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Ankara, 2011.
- Karakaya, Enis, "Kanuni Köprüsü", *DİA*, c. 24, s. 332.
- Matrakçı Nasuh b. Abdullah, *Beyan-ı Menazil*
- Ramsay, W. M., *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyası*, İstanbul: MEB Basım Evi, 1960.
- Şahin, İlhan, "Nurbânû Sultan", *DİA*, c. 33, s. 250-251.
- Taeschner, Franz, *Anadolu Yol Ağı*, İstanbul: Bilge Kültür Sanat Yayınları, 2010.

İnternet Kaynakları

- http://www.envanter.gov.tr/files/belge/A25ASR1_1270.pdf
- <http://kocaeli.bel.tr/icerik/basiskele-ilcesi/2412/11183.aspx>
- Kaplanoğlu, Raif, *Osmanlı Kuruluş Döneminde Yalova'nın Kuruluşu ve Bölgedeki Eski Yerleşim Yerleri*, <https://www.academia.edu/5413126>

Mülakatlar

- Kahraman, Nurfezzin, Doğ. 1956, 21 Mart 2014 tarihinde saat 10:00'de yapılan mülakat
- Öztürk, Abdullah, Doğ. 1957, 21 Mart 2014 tarihinde saat 13:00'de yapılan mülakat
- Baştürk, Haşim, Doğ. 1939, 21 Mart 2014 tarihinde saat 14:00'de yapılan mülakat
- Uğur, Alişan, Doğ. 1946, 21 Mart 2014 tarihinde saat 14:00'de yapılan mülakat
- Korkusuz, Ali, Doğ. 1960, 04 Nisan 2014 tarihinde saat 13:00'de yapılan mülakat

OSMANLI KLASİK DÖNEMİNDE MEKÂN ORGANİZASYONU AÇISINDAN KOCAELİ VE HÜDAVENDİGAR SANCAKLARI

Özer ERGENÇ*

Osmanlı klasik döneminde taşra örgütlenmesi, padişaha ait iki yetkinin aynı anda birbirini denetler biçimde kullanılmasını öngörmekte idi. Bunlardan biri “örf yetkisi”, diğeri ise “kaza yetkisi” idi. İdari yargı ve yargı yetkisinin kullanıldığı yetki alanı “kaza” idi. Örf yetkisinin kullanıldığı yetki alanı ise “eyalet” ve eyaletin alt birimi olan “sancak” idi. Kazalara kadı denilen görevliler, eyalet ve sancağa ise “bey” unvanını taşıyan örf yetkilileri atanırdı.

Bu taşra birimlerinin oluşturulmasının birçok nedeni vardı. Ancak, başta gelen neden taşrada idari yönden ulaşılabilirliği sağlanmış mekânlar kurmak, ekonomik yönden de kırşehir entegrasyonunu mümkün kılacak alanları seçmektir. Bu açıdan sancak denilen yetki alanları, 19. yüzyıla kadar pek değişikliğe uğramamıştır.

Bu bildiriye, Hüdavendigâr ve Kocaeli sancaklarının, Orta Sakarya Havzası'nın denetimini nasıl sağladıkları sorusuna cevap aranarak idari, ekonomik ve askeri açılardan değerlendirmeler ve bazı analizler yapılacaktır.

Hüdavendigâr ve Kocaeli sancaklarının tarihsel olarak önemi kuruluş yıllarından itibaren Osmanlıların bu bölgede örgütlenmiş olmalarına dayanır. Söğüt-Domaniç bölgesinde başlangıçta bir uc kuvveti olarak faaliyet gösteren gaziler, fetihler sonucu ele geçirdikleri topraklar üzerinde yerleşik bir örgütlenme aşamasına geçmişlerdir. Bursa'nın 1326'da fethedilmesini izleyen yıllarda Sakarya Havzası'nın yukarı kısmı olan Kocaeli ve Adapazarı ovaları da onların hâkimiyetine girmiştir. Buralarda yerleşik örgütlenmeye geçerken doğal olarak mekânın özelliklerine bağlı kalmak zorundaydılar. Bursa ve Kocaeli gibi kuzeybatı Anadolu'nun iki önemli yerleşim merkezi etrafında örgütlenirken bu şehirleri besleyecek etraflarında bir kırsal alanın bulunması gerekiyordu. Çünkü şehirdeki yerleşiklerin çevrelerinden aktarılan tarım ürünlerine ihtiyaçları vardı. Aynı şekilde, çevreleri de tarım dışı üretim açısından bu merkezlere muhtaç idiler. Bu iktisadi entegrasyon Osmanlı idari örgütlenmesini de etkiledi. Yani, taşrada oluşturulan sancak ve kaza düzeyindeki yönetim alanları bu iktisadi entegre ünite ile çakışmak durumundaydı. Fakat, bu entegre ünitenin oluşması sadece iktisadi faktörlere bağlı değildi. İdari kurumların giderek belirginleşmesi, idari yönün de düşünülmesini gerektiriyordu. Bu etkileyici bir faktördü. Bu faktörleri çoğaltmak mümkündür.

* Prof. Dr., Bilkent Üniversitesi, İktisadi, İdari ve Sosyal Bilimler Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: oergenc@bilkent.edu.tr

Örgütlenme bölgesinin kadim yollar üzerinde olması veya bu yollara kolay bağlantı sağlanabilmesi aynı şekilde kır-şehir ilişkisinin yanında düşünülmesi gereken bir diğer faktördü.

Şimdi bu söylediklerimi daha da somutlaştırmak istiyorum. 1326'dan itibaren Bursa Osmanlı devletinin payitahtı özelliğini kazandı. Yani, Orhan Gazi'den itibaren Osmanlı padişahları 1361'de fethedilen Edirne'nin Rumeli'nin önemli bir merkezi durumuna geldiği tarihe kadar Bursa'da ikamet ettiler. Daha sonraki yıllarda Bursa, Osmanlıların ilk merkezi olma özelliğini sürdürdü. Devlet, doğuda ve batıda gelişip ülke sınırları genişlediği zaman taşra yönetim birimlerinin sayısı da çoğaldı. Bu süreçte, Bursa merkezli Hüdavendigâr sancağının bir diğer adı daima "Bey Sancağı" idi. Buradaki "Bey", Osmanlı Devleti'nin kurucusu olan hükümdarlara işaret etmektedir. Devletin yönetim merkezi durumuna geldiği andan itibaren Bursa'daki nüfus, kısa zamanda etrafından beslenebilecek yoğunluğunun üstüne çıktı. Çünkü Bursa, her zaman Osmanlı sarayı ile ilişkisini sürdürdüğü için orada kalabalık bir "hassa görevlileri" faaliyet gösterdiler. Diğer yandan Bursa, etrafındaki tarım alanının sunduğu imkânlar sebebiyle ipekli üretiminde ihtisaslaştı. Sanayi öncesi dönemlerin ulaşılabilecek şehir nüfusu yoğunluğunu aştı. Bu durum, Hüdavendigâr sancağının özel biçimde örgütlenmesini gerekli kıldı. Bu gereklilik nedeniyle, etrafındaki Kocaeli, Karasi ve hatta Ankara sancakları da bundan etkilendi.

Sanayi öncesi dönemlerde yukarıda da belirttiğim gibi şehirler ancak etraflarındaki kırsal alanlardan beslenebilirler. Bu nedenle, şehirlerin büyüklüğünü etraflarındaki kırsal alanlar belirler. Bursa'nın bulunduğu bölgeye bakacak olursak, Marmara Denizi'nin güneyinden hafif bir eğimle güneye doğru alçalan ova, Bursa'nın eteklerinde yer aldığı, bugün Uludağ dediğimiz dağlık kitleye kadar uzar. Yani, Bursa'yı ve onun etrafındaki diğer kasabaları besleyecek olan bu ovadır. Bizans döneminde Bursa, bunun için bugün Tophane dediğimiz kal'anın sınırları içinde belirli bir büyüklüğe sahip bir şehir idi. Osmanlılar Bursa'yı ele geçirdikten sonra, kuzeybatı Anadolu'nun siyasal entegrasyonunu sağladılar. Bu sebeple Bursa, Bizans döneminin kale şehir özelliğini yitirerek, bir açık şehir olma sürecine girdi. Osmanlı Bursa'sı kal'anın dışında doğu-batı ekseninde gelişme gösterdi. Bugünkü Çekirge'den doğuda Yıldırım'a kadar doğu-batı ekseninde uzanan şehir alanını dağdan inen ırmaklar üç ayrı parçaya ayırıyordu. Yeni Bursa, bu parçalar üzerinde oluştu. Yeni mahalleler, yeni dini ve sosyal yapılar etrafında kurularak sayıları hızla arttı. Böylece, şehrin daimi yerleşikleri de çoğaldı. Bu daimi yerleşiklerin yanı sıra çok fonksiyonlu bir şehir niteliği kazanan Bursa'nın geçici yerleşikleri de vardı. İşte bu yüzden, onun etrafındaki Hüdavendigâr Sancağı doğal yapının sınırlamalarını aşacak yeni düzenlemelere sahne oldu.

Kalabalık bir şehir durumuna gelen Bursa'nın iaşesinin sağlanabilmesi için Hüdavendigâr Sancağı'nın sınırları doğal çevreyi genişletecek biçimde oluşturulmuştur. Bugünkü Gönen'den Göynük'e kadar uzanan güney Marmara ovaları ile Sakarya Havzası'nın aynı yönetim birimi içinde yer alması bu bakımdan değerlendirilmelidir. Aynı şekilde bir yandan Bergama ve Tarhala bölgesi diğer yandan da Beypazarı ve Sivrihisar kazaları Hüdavendigâr Sancağı'na bağlanmıştır. Yine aynı şekilde, Yarhisar, Ermeni Pazarı, Geyve, Yenice Taraklı, Akyazı, Mihaliç gibi tarımsal alanı geniş olan kaza ve nahiyeler de Orta Sakarya Havzası'nda İzmit ve Adapazarı'na daha yakinken Hüdavendigâr Sancağı'na bağlanmışlardır. Oysaki Bergama çevresi Karesi (Balıkesir)'ye daha yakındır. Ulaşım teknolojisinin hayvan gücüne dayandığı bir dönemde Bergama ile Bursa arasındaki mesafe at hızıyla 40 saat'ten fazla bir zamanı gerektirecek kadardır. Yine aynı şekilde Domaniç'in Kütahya'ya uzaklığı 12 saat kadarken Bursa ile arasında 17-18 saatlik bir mesafe vardır. Söğüt'ten Sultanönü (Eskişehir)'ne 9 saatte gidilirken buradan Bursa'ya varmak için en az 2 katı zaman gerekiyordu. Hele Sivrihisar ile Beypazarı'nın Bursa'ya uzaklıkları daha

da fazladır. Kendilerine daha yakın merkezler varken, buraların Hüdavendigar Sancağı sınırlarının içine alınmasının nedeni Bursa'nın etrafındaki şehri besleyecek tarımsal alanın yapay biçimde genişletilmek istenmesidir. Nitekim tahrir defterleri üzerinde yapılan çalışmalar Hüdavendigar Sancağı'nın gelirlerinin önemli bir bölümünün bu sözünü ettiğim yerlerden olduğunu göstermektedir.

İzmit'e gelince, Hüdavendigar Sancağı ile böyle bir ilişki içinde olan bu sancak bir başka açıdan daha fazla önem taşımaktadır. Bu önemi açıklayabilmek için Osmanlı Devleti'nin nihai payitahtı olan İstanbul, Bursa ve Orta Sakarya Havzası'nı kontrol eden İzmit arasındaki ilişkiyi anlamak gerekir. Nasıl oluşan merkezleri besleyecek tarımsal alanları göz önünde bulundurmak taşra örgütlenmesinin önemli unsurlarından birisi ise, Memalik-i Mahruse'nin tümünü kaplayacak mekânın ulaşılabilirliğini sağlamak da büyük önem taşıyordu. Osmanlı klasik döneminde bunun için 2 yol izlendi. Birincisi, İstanbul'dan başlayan ve bir taraftan Rumeli canibinde diğer yandan da Anadolu canibinde sağ, orta ve sol kol adı ile oluşturulan yol ağı kurulmuştur. Bu ana kollar etrafındaki yerleşmeler tali kollarla birbirine bağlanmıştır. Bu yollar üzerinde güvenliği ve ulaşılabilirliği sağlamak üzere menzil ve derbend teşkilatları etkin olmuştur. Yol güzergâhları üzerindeki köylülerin avarız yükümlülükleri dışında tutularak derbendci ve menzilci olarak bu yollar üzerinde seyr ü sefere yardımcı olmaları öngörülmüştür. Ancak, uzun mesafeler kat etmeyi ve merhaleler aşmayı gerektiren bu yolların işlerliği sadece bu iki teşkilat ile sağlanamazdı. Onun için, mekân entegrasyonu için izlenen ikinci bir yol vardır. O da, İstanbul'dan itibaren çevreye doğru genişleyen yol güvenliği çemberleri idi. İşte İstanbul merkezli ilk çember, payitaht İstanbul-Hüdavendigar ve İzmit sancaklarının yer aldığı mekândı. İzmit, Orta Sakarya Havzası'nın ana ve tali yollarını kontrol ederken Hüdavendigar da güney Marmara'da aynı fonksiyonu sağlıyordu. İzmit, bir yandan Üsküdar'dan başlayan Gebze üzerinden Dilovası'na ve oradan İzmit Sancağı'na giren yolları kontrol ediyordu. Diğer yandan da bu bölgenin en önemli taşra birimi olarak İstanbul'un nüfusunu kontrol edebilecek bir durumdaydı. Tarihsel belgelere baktığımızda İstanbul'un taşra ile bağlantısının ilk çemberi olan bu bölge, tarihsel süreçte İstanbul'u hedefleyen göç dalgalarını kesen ve birçok grupları kendi sınırları içinde barındıran bir özelliğe sahip olduğunu görüyoruz. Aynı durum, güney Marmara'da Hüdavendigar Sancağı için de söz konusudur.

*İzmit Rıhtımı. Hemen arkasında ise, sonradan Belediye Oteli olacak olan Düyun-ı Umumiye binası görülüyor.
(Yıl 1902.) (KBB Arşivi)*

1900'lerin başı, İzmit'in denizden genel görünümü. (KBB Arşivi)

XVI. YÜZYILIN SONLARINDA KOCAELİ SANCAĞI'NDA DEMOGRAFİK VE İKTİSADİ VAZİYET

Vedat TURGUT*

Giriş

Kocaeli, Anadolu'da Karadeniz ile Marmara ve Adalar denizleri arasında batıya doğru bir yarımada şeklinde uzanan İstanbul Boğazi'nin karşı sahilinde Çatalca yarımadasına intikal eden bölgenin adıdır. Adapazarı Ovası ile Geyve Boğazi'nden bütün aşağı Sakarya havzası da bu bölge içerisinde yer almaktadır¹.

Osmanlıların Bilecik ve çevresini ele geçirdikten sonra etrafında toplanan gaziler ile beraber kısa süre içinde fetih coğrafyasını genişlettikleri bilinmektedir. Osman Gazi, nökerleri Akça-Koca, Konur-Alp, Gazi Abdurrahman ve Köse Mihal ile beraber bu fetihlerini ilk etapta Bursa ve İznik istikametinde devam ettirmişlerdir. İncelenen bölgenin fetih süreci de erken dönemde Akça-Koca ve Konur-Alp'in gayretleri ile başlamıştır. Bursa'nın fethini müteakip, gazilerin fetih hareketleri Osmanlı tevârihlerinde neredeyse aynı şekilde anlatılır. Neşri'nin *Cihan-nüma*'sında bölgenin fetih süreci şu şekilde anlatılır: "...Konur-Alp gâh gâh çıkub Akyazi'ya seğirdirdi ve Akça-Koca dahi Ayan Gölü'nün suyu akduğu Bişkoprü'de bir boğazcık varıdı anda turaklanub ol arada Orhan, arasında olan ile seğirdirdi²...". "Konur-Alp, Akyazi'yi ve Konurpa İli'ni ve Mudurnu'yu temamet musahhar idübili kendüye döndürdi. Girü Kara-Çepiş'e ve Ap-su'ya gelüb Gazi Abdurrahman'ı anda koyub kendü gitdi ve bu taraftan dahi Akça-koca Kandıra'yi ve Ermeniyye'yi musahhar idüb içlerine er koydı. Andan Samandıra'ya varmaya kasd etti...³". Samandıra ve Aydos Kaleleri'nin fethini müteâkib, asıl hedef olan İznikmid'in (İzmit) fethi için Orhan Gazi, oğulları ile beraber harekete geçmiştir. "...Konur-Alp dahi dünyasını değüştirdi. Orhan Gazi, ol ucun sancağını oğlu Murad Gazi'ye virdi. Andan asker cem' idüb İznikmid'e azm itdi... Geyve'ye varub oğlu Süleyman Paşa'yi Ap-suyında bulub Ayan Gölü kenarında ve Aydos'da olan gaziler dahi anda gelüb Orhan'a yoldaş olub İznikmid'e vardılar. Ol vakit İznikmid'in sahibesi bir hatundi. İstanbul tekvurı'na alakası varıdı. Yalakova'da turduğı hisarda bir kâfir var idi, Yelekonye dirlerdi, Yalakova'nın sahibiydi ve sırtı dahi hisar dahi vardur ki şimdi ana Koyunhisarı dirler, Yelekonye'nün bir harındaşı var idi, adına Kaleyon dirlerdi, ol hisarcuk anundi ve bi'l-cümle çünkü, bu

* Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Öğretim Üyesi, e-mail: turgutvedat@hotmail.com

1 Besim Darkot, "Kocaeli", *İ.A.*, C. VI, s. 830.

2 Mehmed Neşri, *Kitab-ı Cihannüma*, I, Haz. F. Reşit Unat-Mehmed A. Köymen, TTK Yay. Ankara, 1995, s. 127.

3 Neşri, *Cihannüma*, I, s. 137-139.

hisarların üzerlerine düşüb cenge başladılar, Yelekonye'nin göksine ok tokinub ol mel'un eğlenmeyub öldi. Ol esnada Orhan dahi gelüb İznikmid üzerine düşdi... ol hatun gemiler hazır itdirüb iskeleye inüb mâl ve esbâbın muradunca yükledüb İstanbul'a gitti. Gaziler kaleye koyulub Aydos'da olan gaziler dahi anda gelüb mesken tutdılar. Orhan dahi oğlu Süleyman Paşa'yı İznikmid'de koyub kilisaları mescidler idüb bir âli kilisayimedrese itdi. El an dahi medresedür...⁴”.

Aynı süreç Aşıkpaşazâde'de şu şekilde aktarılır: “...Konur-Alp, Akyazı, Konurapa İli, Bolu ve Mudurnu ülkelerine yer edindi döndü yine Kara Çepiş'e ve Absuyu'na geldi. Gazi Rahman'ı orada bırakub kendi yine gitti. Akçakoca'yı Kandıra'ya yolladı. Onlara da erler bıraktı, maksatları Samandıra'ya varmaktı. El hâsıl bunlar gece gündüz kâfirlerle bazen savaş bazen barışla vakit geçirir oldular. Bir gün Samandıra tekfurunun oğlu ölmüştü... tekfuru tuttular, Samandıra da fetholundu. Tekfurunu Aydos Hisarı'na ilettiler... bu tekfur “beni İstanbul'a götürün, orada satun” dedi. ...İstanbul kâirleri”ne adam satarız ne de alırız” dediler... el hâsıl Samandıra tekfurunu İzmit tekfuru satın aldı, Akçakoca geldi Samandıra'yı hisar edindi İstanbul tekfuru ve Aydos tekfuru ile daim savaşır oldu”⁵... Aydos Hisarı'nın Gazi Abdurrahman ve tekfurun kızı arasındaki büyük bir aşk hikayesi sayesinde fetholunduktan sonra asıl hedef olan İzmit'in fetih hikayesinin seyri de burada aynı olup⁶, Neşri'nin bu olayları Aşıkpaşazâde'den naklettiğini düşündürmektedir.

Oruç Bey Tarihi'nde de bölgenin fetih süreci bazı küçük farklılıklara rağmen aynı şekilde anlatılmıştır: “...Bu taraftan Konur-Alp, Gazi Rahman ve Akçakoca ittifak ettiler ki her taraftan yürüyeler. Konur-Alp, Gazi Rahman, Akçakoca Yazı Ovası'nı, Konurapa'yı, Bolu'yu ve Mudurnu illerini fethettiler, kendilerine bağladılar. Akçakoca Kocaili'ni fethetti. Onun için Kocaili derler. Sonra Konur-Alp Gazi ve Akçakoca ahirete göçtüler. Rahmetler olsun. Orhan Gazi dahi o illeri sancak idüb oğlu Süleyman Paşa'ya verdi. İnönü Sancağı'nı diğer oğlu Murad Gazi'ye verdi ki küçük oğlu idi. Orhan Gazi gelib İzmit'i fethetti. Kiliselerini yıktı, mescid ve medreseler yaptırdı. Şimdi henüz İzmit'te medresesi vardır. Kara Mürsel derler bir yiğit vardı o kıyayı ona verdi. Ülkesini tımar olarak üleştirdi. Tımar erleri o kıyıya geldiler. İstanbul'dan gemi çıkartmaz oldular... Yalakova'yı Akçakoca'ya verdiler. O da kendisiyle gelen gazilere üleştirdi...”⁷.

Hoca Saadeddin *Tacü't-Tevârih* adlı eserinde bölgenin fethini daha süslü bir dille kaleme almıştır. “...Bu yıla (1326) rastlayan başka bir olay ise, Konur-Alp'in Tanrının rahmetine kavuşan Osman zamanında Bolu, Konurapa, Akyazı ve Mudurnu illerini İslam devletinin uğuruyla baştanbaşa açmış olmasıdır. Yine aynı yıl içinde Akçakoca savurduğu kılıçlarla Ermenipazarı ve Ayan Gölü'nü ele geçirmişti. Ondan sonra bu iki anlı ve şanlı serdar Kocaili denilen ülkenin tamorta yerinde bulunan Samandıra Kalesi'ni ve çevre ilini almak için gerekli hazırlıklara kalkışmışlardı...”⁸ O, Samandıra Kalesi'nin ve Aydos Kalesi'nin fethini yukarıda zikrolunduğu vechle anlattıktan sonra İzmit ve Hereke Kaleleri'nin nasıl alındığı üzerinde durur. Onun anlatımında İzmit'in tarihi coğrafyasına da yer verilmektedir: “...İznikmid şehri, eski çağlardan beri bakımlı ve gayet büyük bir şehir olup, Makedon adıyla da tanınmaktadır. Makedonyalı İskender'in babası Filikos'un taht kenti ve İskender'in doğum yeri olduğu için İskenderi Makedonî şehri diye de bilinen güzel bir belde olup, havası gayet iyi, çevresi de pek sevimselidir... bu şehir en sonunda miras yoluyla kayserlerin torunlarından Belakonya adındaki bir prensese geçmiş ve onun yönetiminde kalmıştı. Akçakoca, ülkeler açan padişahın buyruğu ile bu ilin kalelerini bir bir ele geçirince ... İstanbul tekürü sözü

4 Neşri, *Cihannüma*, I, s. 152-153.

5 Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, Haz. Atsız, Ötüken Yay., İstanbul, 2011, s. 42-43.

6 Aşıkpaşazâde, *Aşıkpaşaoğlu Tarihi*, s. 47-48.

7 Oruç Beğ, *Oruç Beğ Tarihi*, Haz. Atsız, Tercüman 1001 Temel Eser/5, İstanbul 1972, s. 32-33.

8 Hoca Saadeddin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, I, Haz. İsmet Parmaksızoğlu, Kültür Bakanlığı Yay./301, Ankara, 1992, 53-54.

edilen hisarı bir güzel berkitmiş, top gibi tüfek gibi daha nice savaş araçlarını silahları buraya yığmış...İzmit Kalesi sağlam yapı ve dayanıklı bir kale olduğu gibi ...dilediğin askeri hem karadan hem de denizden çekmek imkânı da ortada bulunduğu burayı ele geçirmek, zamanın ileri gelenleri gözünde zor sayılmakta idi..."⁹. Akçakoca ve Konur-Alp'in bu zamanda rahmete kavuşması, Orhan Gazi'nin oğulları ile beraber kalenin fethi işini kendi eline almasını gerektirdi. Bundan sonrasını yine Hoca Saadeddin'den aynen nakletmek, ilerleyen bölümlerde yerleşmeler incelenirken değinilecek olan köprücülerin görevlendirilme tarihini de göstermesi bakımından faydalı olacaktır: "... Padişah, Sultanönü ile aynı serhadde bulunan Konrapa İli'nin gözetimini oğlu Gazi Murad Han'a ismarladıktan sonra... İzmit üzerine doğruldu. Sakarya Köprüsü çökmüş ve tamire muhtaç olduğundan burada bir süre bekledi. 100 evden fazla bir obayı köprü çevresine yerleştirerek köprü'nün bakımı ve korunması karşılığı her türlü vergiden onları beri kıldı..."¹⁰. Hoca'nın anlatımı İzmit Kalesi'nin aman ile alınmasında kardeşinin başını bir mızrağın ucunda gören prensesin, Osmanlı ordusuna karşı koyamayacağına kanaat getirmesine bağlayarak devam etmektedir.

Bölgenin idari taksimatı hakkında bu noktada bilgi vermek yerinde olacaktır. Osmanlı taşra teşkilâtı, idari-askeri ve idari kazai olmak üzere iki temele dayanmakta olup, Türk ve İslam müesseselerinin tesiriyle bunlardan ilki eyalet, sancak ve nahiyeye; ikincisi ise kaza esasına göre taksim edilmiştir¹¹. Bir müddet Kocaeli Sancağı'nın da dâhil olduğu Anadolu Eyaleti Yıldırım Bayezid zamanında Osmanlı sınırlarının batıya doğru genişlemesiyle kurulmuştu. Bu beylerbeyliği merkezlerinden ilki Ankara ikincisi ise Kütahya idi¹². Liva, cemâat, divan vs karşılığında kullanıldığı da bilinen "nahiye" ıstılâhı, genel olarak coğrafi ve idari manada sancaklardaki alt birimler olarak tarif edilebilir¹³. Doğrudan merkeze bağlı olan kadıların selahiyet bölgesi olan kaza, bir iskân yerine değil de bir mıntıkaya işaret etmektedir¹⁴.

Kocaeli Sancağı, XVI. yüzyılın ikinci yarısına kadar Anadolu Eyaleti'ne, daha sonra ise Cezâir-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne bağlanmıştır¹⁵. Kocaeli Sancağı'nı oluşturan nahiyeye merkezlerini İznikmid, Kandırı, Şili, İznik, Yoros, Yalakabad, Ada ve Genivize (Üsküdar dahil) teşkil etmektedir¹⁶.

1. Sancakta Bulunan Şehirler

Şehir ve Nefs Kavramı

Yerleşmeler incelenirken, genellikle hisarlar ve etrafını çeviren surlar üzerinde durulmuş, bunun yanında ulaşım yolları üzerindeki konumu da ayrıca incelenmiştir. Kendilerinden çok küçük izlerin kaldığı bu surlardan başka, ifa ettiği anlam bakımından zıttı olan yolların da insanlık tarihi için önemi büyüktür. Osmanlı kuruluş coğrafyasının, Anadolu'nun en önemli ticaret yolları üzerinde bulunduğu unutulmamalıdır. Osmanlı şehirlerini kuşatan surlar,

9 Hoca Saadeddin Efendi, *Tacü't-Tevârih*, s. 58-59.

10 Hoca Saadeddin Efendi, *Tacü't-tevârih*, I, s. 60.

11 Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete, 1550-1650 Arasında Osmanlı Umerâsı ve İl İdaresi*, İstanbul, 1978, s. 26-29; M. F. Köprülü, *Bizans Müesseselerinin Osmanlı Müesseselerine Tesiri*, (Haz. Orhan Köprülü), İstanbul, 1981, s. 46-54; Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadi Tarihi Üzerinde Araştırmalar*, İzmir, 1990, s. 54-71.

12 Mehmed Neşrî, *Kitâb-ı Cihannüma*, C. I, Ankara, 1987, s. 179.

13 M. T. Gökbilgin, "Nahiye", İ.A., C. IX, s. 37; Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara, 1991, s. 38-39.

14 M. Ali Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1528-1566)*, Ankara, 1989, s. 50-51; İsmet Miroğlu, *Kocaeli Sancağı ve Erzincan Kazası (1528-1566)*, Ankara, 1990, s. 23-24; Yaşar Yücel, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Desentralizasyona (Adem-i Merkeziyet) Dair Genel Gözlemler", *Belleten*, C. XXXVIII/152, 1974, s. 667.

15 T. Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I, Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Ankara, 1988, s. 99-100 ve 109; İ. Metin Kunt, *Sancaktan Eyalete...*, s. 136 ve 152.

16 Buraya kadar verilen bilgiler için ayrıca bkz. Enis Şahin-Vedat Turğut, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Yalakabad ve Adapazarı Nahiyelerinde Demografik ve İktisadi Vaziyet", *Kartepe Kitabı I*, Kocaeli 2014, s. 147-177.

her ne kadar genelde Osmanlı fethinden önce yapılmış olsalar da sivil halkın kendilerini güvende hissedebilmeleri ve siyasi erkin kontrolünde olmayan eşkiya zümresinin zulmünden, üretken toplumun muhafazası için gerekli birer sanat eseri hüviyetini haiz mimari eserler olduğundan önemlerini korumuşlardır. Osmanlı şehirlerinin genel manada surlar ile çevrili oluşu ve şehrin en önemli etkinlik sahası olan çarşıların surlara yakın inşası bu muhafaza anlayışının bir tezahürüdür. Bu sayede hem halkın güvenli bir etkinlik alanına sahip olması sağlanırken, diğer taraftan da mevcut fiziki kültürün gelecek nesillere aktarılması kolaylaştırılmış oluyordu¹⁷.

Yollar da insanlık tarihi ve uygarlık için çok önemli imar girişimleri olarak karşımızda durmaktadır. Bolluğun ve bereketin dolaşımı ve paylaşılmasının bir simgesi olan yollar sayesinde, insanlar ve kültürler kaynaşmış, ekonomiler canlanmıştır. Romalılar, yollara önem veren belki de ilk devlet olarak karşımıza çıkmaktadır. Vergilius'un "Aineis" adlı destanında, Truvalıların devamı olarak sunduğu bu devlet kurulurken, daha önce atalarının başına gelen felakete, surların -bolluğun ve bereketin dolaşımını engelleyici vasıf kazanmasından dolayı- yol açtığı anlayışı ortaya çıkmış görünüyor. Bundan sonra Romalılar, "bütün yollar Roma'ya çıkar" felsefesi ile surları sadece düşmana karşı savunma aracı olarak görüp, dileyenin yollar aracılığı ile bolluğa ve berekete tabi ki Roma hâkimiyetini kabul etmek şartıyla kavuşabileceğini benimsemişlerdi¹⁸. Romalıların bolluğun ve bereketin paylaşılması prensibi etrafında oluşturduğu sağlam sistemin, siyasi ve askeri istikrarsızlık neticesinde bozulmasından sonra surlar, yeniden -genelde yerleşik olan- etnocentrist bir toplumun, barbarlardan kendilerini ve zenginliklerini korumalarına yarayan mimari eserler durumuna gelmişlerdir. Orhan Bey zamanında görülen şehrin sur dışına doğru taşıp kurulması durumu, İnalçık tarafından kendilerine duydukları güven olarak yorumlanmıştır. Bu yorum doğru olmakla beraber aslında durumun, kendilerine güvenden ziyade bolluk ve bereketin paylaşımına hazır olduğu mesajının çevreye iletilmesi amacıyla oluşturulduğu da düşünülebilir¹⁹. Nitekim Aşıkpaşazade, Osmanlı hanedanının belirgin özelliği olarak "yoksul doyuran sofrası sahipleri" olduklarının altını çizmiştir²⁰. Osman Bey'in İbrahim peygamberi takip eden bir gelenek olarak ayda bir ikindi vakitlerinde tertib ettiği yemekler, Orhan Bey'in ve sonra gelenlerin imaretlere yaptığı yatırımlar bunun göstergesi olup düğün-derneklerde diğer devlet elçilerinin gözlerini kamaştıracak zenginliklerin cömertçe paylaşılması, birçok gazinin kendi bayrakları altında toplanmalarını dahi sağlamıştır. Surlara açılan birçok kapı ile birikimin, bereketin yollar aracılığı ile dağıtıldığı da devletin güçlü olduğu dönemlerde görülmektedir. Bu dağıtımın olmadığı zamanlarda devlet de güçsüzdür ve merkezî otoriteden yoksundur. Osmanlı Devleti'nin payitahtı olan İstanbul'un; Anadolu ve Balkanların zenginliğini çeken bir merkez niteliğini kazanmasıyla, devletin gücündeki gerilemenin paralellik gösterdiği görülmektedir.

Şehir, içinde meskûn bulunanların özellikle hizmet kesiminde çeşitli profesyonel etkinliklerde buldukları belirli büyüklükte yerleşim alanı olarak tanımlanmaktadır²¹. Tarih araştırmalarında sıkça kullanılan sosyolojik bir tanıma göre şehir, tarımla birlikte başka üretim faaliyetleri de gerçekleştiren ve hukukî statüsü olan yerleşim merkezidir²². İktisadî motifleri de mündemiç bir tarife göre "şehirleşme", dar mekânlı bir cemaat hayatından

17 Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul, 1985, s.26.

18 Türkan Uzel, *Vergilius, Aineis Destanı*, Ankara, 1988, s. 283.

19 Ortaçağ döneminde, Avrupa şehirlerinde müşahade edilen Yahudilerin belirli saatten sonra sur dışına çıkarılması ise, Yahudilere duyulan kinin eseri idi ve Yahudilerin kendileri tarafından korunmayacağı kendilerine anlatılmış oluyordu.

20 Aşıkpaşazade, *Tevarih-i Ali Osman*, Haz. : Kemal Yavuz- M. A. Yekta Saraç, Ankara, 2007, s.480-482.

21 Aydın Yalçın, "Şehirlerin Sosyal Fonksiyonları", *Ankara Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi*, C.1, S. 2, Ankara, 1943, s. 377.

22 Dogan Kuban, "Anadolu Tük Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *VD*, C. VII, Ankara, 1968, s. 57.

geniş mekânlı bir cemiyet hayatına geçiş ve bu ikinci hayat tarzı çizgisinde yeni sosyal münasebetlere ve bunun gerektirdiği yeni teşkilatlanmalara giriştir. Görüleceği üzere bu tariflerde doğrudan ya da dolaylı olarak; idarî-demografik, sosyo-ekonomik ve kültürel kıstaslara işaret edilmektedir²³. Farklı coğrafyalarda farklı toplumlarda ve farklı inanç sistemlerinde kendine özgü şehir kültürleri ve medeniyetlerinin oluşumu kaçınılmazdır. Buradan hareketle, süreç olarak bakıldığında Osmanlı şehirciliğinin kendine özgü karakteristiğinin XV. ve XVI. yüzyıllarda belirginlik gösterdiği söylenebilir²⁴.

Şehirlerin yukarıda ifade edildiği şekli ile bir üretim merkezi hüviyetine sahip olması, zaman içinde nüfus açısından gelişimi de kaçınılmaz kılmıştır. Hatta araştırmacılar şehirlerin genel karakter ve şehir olma kıstaslarını ortaya koyarken niceliksel bir takım formülasyon çabalarına dahi girişmişlerdir²⁵. Bu cümleden olarak bir yerleşim yerinin şehir olup olmadığı konusundaki belirleyiciler arasında nüfustan başka, idarî ve ticarî faktörlerin bulunduğu da unutulmamalıdır²⁶. Şehri, sakinlerinin iş bölümüne bağlı olarak, pazarlamak için tarım dışı üretimde bulunan çevresine, mal ve hizmet sunan bir yerleşme merkezi olarak da tanımlamak mümkündür²⁷. Ebu's-Suud Efendi, "şehir içinde kalan yerler mülktür" diyerek²⁸ çoğunlukla tarım dışı üretim yapılan şehir topraklarının, genellikle vakıf, nadir olarak da mülk arazilerden oluşmasının hukuki temellerini oluşturmuştur. Bu bağlamda bilinen şehir tanımıyla, Osmanlı şehir olgusunun ters düşen bir noktası olmayıp göze çarpan tek fark, klasik şehirlerde gıda üretimi yapılmazken²⁹, Osmanlı şehirleri, gıda üretiminin yapıldığı yerlerdir. Osmanlı şehirleri İslam şehri hüviyetinde olup, çeşitli maddi ve kültürel sebepler ile diğer İslam şehirlerinden farklılaşan ancak İslami temelde onlar ile bütünleşen özelliklere sahiptir. Sağlam bir temele sahip olan Osmanlı şehirlerinin ana hususiyetleri XIX. asrın başlarına kadar zarar görmeden devam etmiş³⁰.

Osmanlı Devleti'nde şehir ve kasabanın, "Cuma kılınur ve bazaru durur" yer olarak tanımlandığına ilk dikkati çeken Ergenç olmuştur. Osmanlı kanununa göre, han, hamam, bedesten ve kervansaray inşa edilmişse, o yer kasabadır. Hatta Osmanlı şehirlerinin genel Tük-İslam şehirciliği ile en önemli paralelliği şehir dokusunun hareket ekseninin çarşıya yönelik oluşudur³¹. Gerçekten de bir Cuma Camisi, Osmanlı şehirlerinin çekirdeğini oluşturmaktadır. Aynı zamanda belirli aralıklarla kurulan pazarların şehirlerin ayrılmaz bir parçası olduğu anlaşılmaktadır³². Şehir merkezlerine göre daha küçük yerleşimler olan kasabalar da kendilerine has özelliklere sahiptirler. Her şeyden önce, bağ, bahçe, bostan gibi zirai ünitelerle çevrilmiş olan kasabalar bir anlamda küçük dağ köyleri arasında bir pazar görevi görmekte idi. Bir yerleşim merkezine şehir diyebilmek için gerekli olan özelliklerin başında, tarım dışı üretim ve bu üretimin yakın çevre veya uzak çevredeki diğer yerleşim merkezlerinde yaşayan insanlara pazarlanması ile birlikte dinî ibadet ve adalet dağıtım merkezi özelliğine sahip olması gelmektedir³³. Osmanlı şehirlerinde de var olan bu yapı,

23 İhsan Sezal, *Şehirleşme*, İstanbul, 1992, s. 22-23.

24 Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul, 1985, s. 25.

25 Suraiya Faroqhi-Leila Elder, "The Development of The Anatolian Urban Network During The Sixteenth Century", *Journal Of The Economic And Social History Of The Orient*, XXIII/III, 1980, s. 269; S. Faroqhi, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, Çev.: N. Kalaycıoğlu, İstanbul, 1993, s.15.

26 Faroqhi, *Osmanlıda Kentler ve Kentliler*, Çev.: N. Kalaycıoğlu, İstanbul, 1993, s.12-13; S. Faroqhi, "The Twons Twonmen of Otoman Anatolia Trade", *Crafts and Food Production in An Urban Setting*, Cambridge, 1984, s. 65.

27 Osman Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazası'nda Yerleşme ve Nüfus*, Ankara, 2001, s.75.

28 M. Ertuğrul Düzdağ, *Şeyhülislâm Ebusuûd Efendi Fetvâları İşığında XVI. Asır Türk Hayatı*, İstanbul, 1972, s. 167.

29 Tuncer Baykara, *Türkiye'nin Sosyal ve İktisadi Tarihi* Ankara, 2000, s. 371.

30 Taner Timur, *Osmanlı Çalışmaları: İlkel Feodalizmden Yarı Sömürge Ekonomisine*, İstanbul, 1998, s. 86.

31 Mustafa Cezar, *Tipik Yapılarıyla Osmanlı Şehirciliğinde Çarşı ve Klasik Dönem İmar Sistemi*, İstanbul, 1985, s. 31.

32 Zeki Arıkan, *XV- XVI. Yüzyıllarda Hamit Sancağı İzmir*, 1988, s. 45; Suraiya Faroqhi, "Osmanlı Şehirleri ve Kırsal Hayatı", Çev.: Emine Sonnur Özcan, Doğu-Batı, Mayıs 2006, s. 35.

33 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*,

beraberinde bazı binaların inşa edilmiş olma gerekliliğini de ortaya koymaktadır. Bunların başında cami ve bedesten gelir. Cami, ilgili yerleşim merkezinin ve yakın çevrede mevcut küçük yerleşim merkezlerinin ve hatta yine o civarda konar-göçer olarak yaşayan hareketli insan topluluklarının, haftada bir cuma günü kılınan “Cuma Namazı” ibadetlerini yerine getirme ihtiyaçlarını ifa ettikleri merkezdir. Bu merkez, yakınında imamı ve müezzininin evlerini de bulundurabilmektedir. Kadı da çoğunlukla yine bu merkezde adlî işlerin muhakemesini ve görüşülmesini icra etmektedir. Bedesten ise, camiye yakın bir yerde inşa edilir ki, cami civarındaki nüfus hareketliliğinden istifade ile insanların günlük ve hayatî ihtiyaçlarını giderebilmelerine matuf alış-veriş dükkânlarını ihtiva etmektedir³⁴.

Bu türden çalışmaların vazgeçilmez kaynağı olan ve “Devlet-i Âliyye” tarafından tutulan kayıtlarda (tahrirler) derece ayrımı yapılmaksızın kasaba, şehir vs. karşılığında “nefs” istilahı kullanılmıştır. Günümüzde muhtevası oldukça müphem olan bu tabirden hareketle, herhangi bir şehri yerleşimin niteliğinin, açıkça bilinen modern tariflere uygun bir şehir olup olmadığı hakkında hüküm vermek şimdilik imkânsızdır³⁵. Daha açık bir ifadeyle nefis ibaresinin, doğrudan ilgili birimin nüfus miktarı ve yoğunluğuna, sınaî ve ticarî faaliyetlerin yaygınlık ve gelişmişliğine ve genel idarî yapıdaki konumuna işaret edip etmediği de belli değildir³⁶.

Nefs, kelime manası olarak şehir merkezi ve kasaba gibi isimlerle açıklanmış olup, Osmanlı sisteminde kadı ve mülki, askeri idarecilerin bulunduğu Osmanlı şehri manasında kullanılmıştır³⁷. Göyünç de “nefs”in genellikle “şehir-kasaba” anlamına geldiğini belirtmekte ise de, XVI. yüzyılda bu terimin kasabası bulunmayan kimi bölgeler için de kullanıldığına dikkat çekmiştir. Bununla beraber “nefs” sözcüğünün kadı bulunan yeri anlatabileceği üzerinde de durmuştur³⁸. Genellikle Tahrir defterlerinde Nefs deyiimi, yönetim biriminin merkezi niteliğinde olan şehir ya da kasaba düzeyindeki yerleşim merkezi için kullanılmıştır. Osmanlı arşiv belgelerinde “şehir” kelimesi ile tarif edilen yerin özellikleri belirtilirken “cum’a kılınur bazarı durur yer” olarak tespit edilmiştir³⁹. Bazı kanunnâmelere göre, han, hamam, bedesten ve kervansaray bina edilmişse o yer kasabadır. Osmanlı dönemi İslam şehri için yapılan tariflerde ise “dini işlere bakan bir müft üsü ve kaza hakkına sahip bir kadısı olan” yere şehir denilebileceğine işaret edilmektedir.

Mahalle Kavramı

Mahalle “mahall” kökünden türetilmiş bir kelime olup, başlangıçta konaklama gibi bir anlam ifade ederken, zamanla bir iskân coğrafyası kavramı olarak kesif bir nüfusu bünyesinde barındıran şehir ya da bazı büyük köylerin bir alt birimi, daha doğrusu onu meydana getiren yerleşim ünitelerinden her birini ifade etmek için kullanılmıştır⁴⁰. Günümüzde iskân coğrafyacıları mahalleyi, birbirleri ile sosyo-ekonomik bağlar kurmuş, karşılıklı dayanışma sistemine ulaşmış, birbirleri ile tecrit faktörünü yıkmış kimselerin birbirinden uzak ya da yakın mesafede tesis etmiş oldukları meskenlerin meydana getirdiği toplum şeklinde tanımlamaktadırlar⁴¹. Bir diğer tarife göre mahalle; genellikle bir dinî yapı ya da pazarın etrafında gelişen, çoğunlukla herbirinde dinî inanç ve iktisadî faaliyetleri,

II, (Ankara 11-15 Ekim 1976), İstanbul, 1979, s. 65-66.

34 Özer Ergenç, “Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerindeki Bazı Düşünceler”, VIII. *Türk Tarih Kongresi*, (Ankara 11-15 Ekim 1976), II, Ankara, s. 1266; Ö. Ergenç, “Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya...”, s. 103; Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, Çev.: N. Kalaycıoğlu, İstanbul, 1993, s. 15.

35 Ahmet Güneş, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, Basılmamış Doktora Tezi, Ankara, s.22-23.

36 Suraiya Faroqhi, *Osmanlı’da Kentler ve Kentliler*, Çev. N.Kalaycıoğlu, İstanbul, 1993, s. 12-13.

37 Halime Doğru, *XVI. Yüzyılda Eskişehir ve Sultanönü Sancağı*, İstanbul, 1992, s. 47.

38 Nejat Göyünç, *XVI. Yüzyılda Mardin Sancağı*, Ankara, 1991, s. 56.

39 BOA. TTD. 438, s. 220.

40 J. H. Kramers, “Mahalle”, *İslam Ansiklopedisi*, C. VIII, Ankara, 1998, s. 144.

41 Necdet Tunçdilek, *Türkiye’de Yerleşmenin Evrimi*, İstanbul, 1988, s. 108.

kıscacası, hayat tarzları aynı olan insanların yaşadığı bir birimdir⁴². Nitekim ileride ilgili fasıllarda da doğrudan ya da dolaylı olarak açıklanacağı gibi, Kocaeli Sancağı'nda da müslim ve gayrimüslimlerin ayrı mahallelerde oturdukları anlaşılmaktadır. Ancak, bu cümleden, adı geçen cemaatler arasında herhangi bir etkileşimin olmadığı anlamı çıkarılmamalıdır. Şehrin hem fiziki, hem de sosyal bir ünitesi olarak kabul edilmesi gereken Osmanlı mahallesini, "birbirlerini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yer"⁴³ veya "aynı mescidde ibadet eden cemaatin aileleri ile bereber ikamet ettikleri şehir kesimi"⁴⁴ olarak tanımlamak uygun olacaktır. Osmanlı şehrindeki mahallenin en belirgin vasıflarından biri, şehir bütününe bir kesitini ifade etmekle beraber, içtimai ve iktisadi bakımdan kendi içinde bir bütünlük arzemesidir⁴⁵. Mahallenin en dikkate değer yanlarından birisi de şehir platformunda kendi içinde organize olmuş bir üniteyi ifade etmesidir. Bu noktadan bakıldığında, şehir mahallelerden müteşekkil bir idari organizasyon olarak görülebilir⁴⁶. Vergiye muhatab olan "reaya", tahrir defterlerine ve diğer bazı vergi kayıtlarına isim isim ayrıca mahalleler dikkate alınarak yazılmıştır. Bu özelliklerin dikkate alınması, ardından bazı tedbirlerin uygulanmasını da gündeme getirmiştir. Osmanlı şehirlerinde görülen bu uygulama, mahallenin kendi aralarında birbirine kefil edilmeleri neticesini ortaya çıkarmıştır⁴⁷. Mahalle sakinleri, mescid veya caminin devamlısı oldukları için, belgelerde mahalle ahâlisi için "cemaat" tabiri kullanılmaktadır. Şu halde; caminin veya mescidin imamı, mahallenin önderi ve temsilcisi durumunda oluyordu⁴⁸. İmam, en genel anlamda şehir idaresinde bir alt birim olan mahalle idaresinden sorumlu yönetici sıfatıyla, mahalleli ile şehrin üst düzey yöneticileri arasında bir köprü vazifesi görüyordu⁴⁹.

Şehri meydana getiren hâkim unsurlar olarak cami, bedesten, imaret siteleri, han, hamam gibi vakıflar eliyle tesis edilen yapılar ile çarşı-pazar ve dükkânlar yer almaktaydı. Bu müesseselerin yerlerini şehrin fiziki planında tespit etmek ve bu istikamette bir tablo çizmek, gerek malzemenin muhtevası, gerekse sahanın ve zamanın büyüklüğü düşünüldüğünde, bu safhada, bu araştırmanın sınırlarını aşmaktadır. Şehir, nefis ve bunları oluşturan mahalle üzerindeki bu kısa mütalaanın ardından, tezimizin coğrafi sınırlarını oluşturan, Osmanlı'nın kuruluş coğrafyası içindeki seçilmiş birkaç nahiyeyi tanımaya başlayabiliriz.

1.1. İzmit (İznikmid) Nefsi:

16. yüzyılın sonuna gelindiğinde İzmit şehri, toplam 26 mahalleden müteşekkil büyük bir şehir görüntüsü vermektedir. Mahallelerde meskûn olarak kaydedilenlerin sayısının 57 neferi gebran olarak kaydedilmiş bulunan toplam 814 neferi bulduğu belirtilmektedir⁵⁰.

42 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, II, (Ankara 11-15 Ekim 1976), İstanbul, 1979, s. 65-66. H. Ziya Ülken de ilkçağ sitelerinin tapınak, pazar yeri ve siyasî otorite teşkilatı olmak üzere başlıca üç merkez çevresinde kurulduğunu belirtmektedir. Bkz. H. Z. Ülken, "Vakıf Sistemi ve Türk Şehirciliği", *VD*, IX, Ankara, 1971, s. 13-14.

43 Turan Gökçe, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lâzikiyye (Denizli) Kazâsı*, Ankara, 2000, s. 71; Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, IV, 1984, s. 73.

44 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrinde Esnaf Örgütlerinin Fiziki Yapıya Etkileri", *VIII. Türk Tarih Kongresi Bildirileri*, II, (Ankara 11-15 Ekim 1976), İstanbul, 1979, s. 65-66; M. Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara, 1989, s. 47.

45 Doğan Kuban, "Anadolu Türk Şehri, Tarihi Gelişmesi, Sosyal ve Fiziki Özellikleri Üzerinde Bazı Gelişmeler", *VD*, VII, 1968, s. 66.

46 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki Mahalle'nin İşlev ve Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, IV, 1984, s. 72.

47 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehrindeki "Mahalle"nin İşlev Nitelikleri Üzerine", *Osmanlı Araştırmaları*, VI, 1984, s. 75.

48 Özer Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerindeki Bazı Düşünceler", *VIII. Türk Tarih Kongresi*, Ankara 11-15 Ekim 1976, Kongreye Sunulan Bilgiler, II, Ankara, 1979, s. 1271.

49 Ziya Kazıcı, "Osmanlı'da Mahalle İmamlarının Bazı Görevleri", *İslam Medeniyet Dergisi*, V/3, İstanbul, 1982, s. 31.

50 TADB. TTD. 49, v. 8b-20a.

1.1.1. Baş Çeşme Mahallesi:

Mahallede 33 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁵¹.

1.1.2. Kersen ma'a Mescid-i Cedid Mahallesi:

Mahallede 75 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁵².

1.1.3. Bayezid Bey nam-ı diğer Baba Tekkesi Mahallesi:

Mahallede 13 neferi Bayezid Bey'in ûtekâsı olarak mimlenen toplam 66 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁵³.

1.1.4. Su Kapusu Mahallesi:

Mahallede 33 neferi Sinan Bey'in utekâsı olarak mimlenen toplam 57 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁵⁴.

1.1.5. İne Pınarı Mahallesi:

Mahallede yedi nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁵⁵.

1.1.6. İmaret Mahallesi:

Mahallede 32 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁵⁶.

1.1.7. Mehmed Bey Cami'i Mahallesi:

Mahallede dokuz neferi Mehmed Bey'in ûtekâsının teşkil ettiği toplam 33 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁵⁷. Mehmed Bey'in bina ettirdiği cami etrafında şekillendiği anlaşılan mahallede, vâkıf tarafından yapılan beş misafirhâne, on adet hücre, bir zâviye, bir kervansaray, 140 bab dükkân ve oda ve hamamın bulunduğu ve bunlardan vakıf adına 23.952 akçe hâsıl sağlandığı anlaşılmaktadır⁵⁸.

1.1.8. Sinan Bey Mescidi Mahallesi:

Mahallede 28 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁵⁹.

1.1.9. Çarşı Mescidi Mahallesi:

Mahallede 49 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁶⁰.

1.1.10. Kadı Mahallesi:

Mahallede 19 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁶¹.

1.1.11. Cum'a Mahallesi:

Mahallede 28 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁶².

1.1.12. Şıhlar Mahallesi:

Mahallede 12 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁶³.

51 TADB. TTD. 49, v. 12b.

52 TADB. TTD. 49, v. 13a.

53 TADB. TTD. 49, v. 13b.

54 TADB. TTD. 49, v. 13b-14a.

55 TADB. TTD. 49, v. 14a.

56 TADB. TTD. 49, v. 14a.

57 TADB. TTD. 49, v. 14b.

58 TADB. TTD. 579, v. 2b.

59 TADB. TTD. 49, v. 14b.

60 TADB. TTD. 49, v. 15a.

61 TADB. TTD. 49, v. 15a.

62 TADB. TTD. 49, v. 15b.

63 TADB. TTD. 49, v. 15b.

1.1.13. Akçe Mescid mahallesi:

Mahallede 36 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁶⁴.

1.1.14. Hacı İri nam-ı diğer Çukur Mahallesi:

Mahallede 10 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁶⁵.

1.1.15. Debbağlar Mahallesi:

Mahallede 34 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁶⁶.

1.1.16. Turudoğlu Mahallesi:

Mahallede 13 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁶⁷.

1.1.17. Yenice nam-ı diğer Ahmedcik Mahallesi:

Mahallede 17 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁶⁸.

1.1.18. Çarşı Mahallesi:

Mahallede 26 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁶⁹.

1.1.19. Sandal Mahallesi:

Mahallede 25 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁷⁰.

1.1.20. Uruslar Mahallesi:

Mahallede 95 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁷¹.

1.1.21. Hacı Hasan Mahallesi:

Mahallede 19 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁷².

1.1.22. Depecik Mahallesi:

Mahallede 35 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁷³.

1.1.23. Hacı Hurma nam-ı diğer Şeyh Mahallesi:

Mahallede 35 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁷⁴.

1.1.24. Hamza Fakih Mahallesi:

Mahallede 24 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁷⁵.

1.1.25. İskele Mahallesi:

Şehrin altındaki mahallede 43 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁷⁶.

1.1.26. Kavak Mahallesi:

Yeni teşkil olunduğu anlaşılan mahallede 14 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁷⁷.

64 TADB. TTD. 49, v. 16a.

65 TADB. TTD. 49, v. 16a.

66 TADB. TTD. 49, v. 16a.

67 TADB. TTD. 49, v. 16b.

68 TADB. TTD. 49, v. 16b.

69 TADB. TTD. 49, v. 16b.

70 TADB. TTD. 49, v. 17a.

71 TADB. TTD. 49, v. 17b.

72 TADB. TTD. 49, v. 17b.

73 TADB. TTD. 49, v. 18a.

74 TADB. TTD. 49, v. 18a.

75 TADB. TTD. 49, v. 18b.

76 TADB. TTD. 49, v. 18b.

77 TADB. TTD. 49, v. 20a.

Şehrin toplam hâsılı 109.500 akçeyi bulmaktadır. Bu hâsılın 15.000 akçesi meyve kapanından (pazar), 18.000 akçesi âsiyâbdan, 5200 akçesi bâc-ı keyl, 1600 akçesi iskeleden, 20.000 akçesi beytü'l-mâl, resm-i bennâk, ârus ve resm-i ganem (koyun), gebran-ı yave, Mirliva hassından olmak üzere 47.400 akçesi iskele gümrük mukata'ası, bezirhane ve ganem resmi⁷⁸, 6000 akçesi bâc-ı bazar ve gurebâha, 14.000 akçesi şemhâne ve bozahane mukata'ası, 2000 akçesi ispençe, 10.000 akçesi bâd-ı hevâ ve resm-i ârus, 20.000 akçesi beytü'l-mâl, mâl-ı gâib, mefkûd, yave, kaçgun vs., tımar hissesinden olmak üzere 6000 akçesi resm-i ârûs ve cürm ü cinâyet ve bâd-ı hevâ, 4500 akçesi Tuzcu Köyü mahallesi ve 1000 akçesinin kilise bağlarından alınan vergilerden teşekkül ettiği anlaşılmaktadır⁷⁹. Şehrin fiziki yapısı içinde Kutbeddin Zaviyesi adına kayıtlı bulunan bir hamam, 36 bab dükkân ve bir arzdan toplam 5800 akçe hâsıl sağlandığı görülmektedir⁸⁰.

1.2. Kandıra Nefsi:

Mirliva Hassı olduğu anlaşılan şehrin dört mahaleye ayrılmış olarak kaydedilen 242 nefer ile meskûn bulunduğu anlaşılmaktadır⁸¹.

1.2.1. Câmî' nâm-ı diğer Hacı Aydın Mahallesi:

Mahallede biri hatib ve imam, biri sipahi ve biri imam olan toplam 75 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁸².

1.2.2. Kara Durak Mahallesi:

Mahallede biri imam olan toplam 70 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁸³.

1.2.3. Debbağlar nâm-ı diğer İrioğlu Mahallesi:

Mahallede üçü mu'tak olan toplam 68 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁸⁴.

1.2.4. Çarşı Mahallesi:

Mahallede biri imam, biri sipahi ve üçü mu'tak olan toplam 29 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁸⁵.

Şehrin toplam hâsılı 16.800 akçe olup, bunun 15.000 akçesinin bâc-i Pazar, resm-i kile, resm-i ganem, resm-i arûs ve cürm ü cinayet ile bâd-i heva, 1800 akçesinin ise Körpi (Kerpe) iskelesi gümrük gelirinden sağlandığı belirtilmektedir. İskele gelirlerinin padişah hassı olduğu görülmektedir⁸⁶. Bunun yanısıra Kandıra nefsindeki bozahâne ve hamam gelirinden 3624 akçenin hâsıl olduğu da belirlenmektedir⁸⁷.

1.3. Gebze (Genivize) Nefsi:

Gebze nahiyesi'ne bağlı olarak Gebze nefsinden başka, Üsküdar nefsi de göze çarpmaktadır. Nahiyenin kaza merkezliğini Üsküdar nefsi teşkil ederken, Gebze nefsinin nahiyeye merkezi olarak telakki edilmesi akla uygundur. Söz konusu iki nefste mütemekkin olarak kaydedilen Müslüman nüfus 745 nefer kadar olup, iki şehir merkezinin hâsılı 52.900 akçe olarak hesaplanmaktadır.

78 1400 akçesi Süleyman Paşa camii imamına aittir.

79 TADB. TTD. 49, v. 19b.

80 TADB. TTD. 579, v. 14a.

81 TADB. TTD. 49, 49, v. 39b.

82 TADB. TTD. 49, 49, v. 39b.

83 TADB. TTD. 49, 49, v. 40a.

84 TADB. TTD. 49, 49, v. 40b.

85 TADB. TTD. 49, 49, v. 40b.

86 TADB. TTD. 49, 49, v. 41a.

87 TADB. TTD. 49, 49, v. 45a.

1.3.1. Gebze nefsi

On mahalleye ifraz edilmiş olarak kaydedilen nefsin nüfusu, tamamı Müslüman olan 320 neferi bulmaktadır. Gebze nefsinde elde edilen toplam hâsılın 19.000 akçe olup, bu hâsılın şehrin kile, ganem, cürm ü cinayet, bâd-ı hevâ, beytü'l-mâl, mâl-ı gaib ve mâl-ı mefkûd, yave ve kaçgun vergilerinden sağlandığı anlaşılmaktadır⁸⁸.

1.3.1.1. Osman nam-ı diğer Şeyh İlyas Bey Mahallesi:

Mahallede üçü mu'tâk, ikisi Şeyh İlyas Bey neslinden, biri imam, biri müezzin ve biri sipahi olarak kaydedilen toplam 25 nefer meskûndur⁸⁹.

1.3.1.2. Subaşı nam-ı diğer Orhan Cami'i Mahallesi:

Mahallede ikisi mu'tâk, biri ser-mahfil-i Orhan, biri Hoca Fazlullah Zaviyesi şeyhi, biri vekil-i harç, biri muhassıl, biri ma'zûl sipahi, biri yeniçerizâde ve biri hamamcı olarak kaydedilen toplam 53 nefer meskûndur⁹⁰.

1.3.1.3. Güzel nam-ı diğer Haraççı Mahallesi:

Mahallede dördü mu'tâk olan toplam 50 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁹¹.

1.3.1.4. Adalı Mahallesi:

Mahallede biri mu'tâk olan toplam 26 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁹².

1.3.1.5. Bahşi Bey nam-ı diğer Hacı Halil Mahallesi:

Mahallede üçü mu'tâk ve biri imam olarak kaydedilen toplam 46 nefer meskûndur⁹³.

1.3.1.6. Küçük Mescid Mahallesi:

Mahallede biri mu'tâk ve biri imam olarak kaydedilen toplam 28 nefer meskûndur⁹⁴.

1.3.1.7. Kara Bakkal Mahallesi:

Mahallede biri imam olan toplam 22 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁹⁵.

1.3.1.8. Cedid Cami'-i Mustafa Paşa Mahallesi:

Mahallede üçü mu'tâk olan toplam 55 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁹⁶. Mahallenin teşekkül ettiği cami çevresinde Mustafa Paşa tarafından yaptırılan 98 bab dükkândan 11.000 akçe sağlandığı anlaşılmakta olup, bunun yanısıra bir bab başhâne, bir bab bozahâne ve bir aşçı dükkânı daha kaydedilmiştir. Eski Hisar adı verilen yerde meskûn bulunan On nefer ortakçından da vakıf adına 2650 akçe alındığı tesbit edilmiştir⁹⁷.

1.3.1.9. Hüsrev Bey Mahallesi:

Mahallede üçü mu'tâk olan toplam sekiz nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁹⁸.

1.3.1.10. Mütevellî Mustafa Bey Mahallesi:

Mahallede yedi nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir⁹⁹.

88 TADB. TTD. 49, v. 216b-218b.

89 TADB. TTD. 49, v. 216b.

90 TADB. TTD. 49, v. 216b-217a.

91 TADB. TTD. 49, v. 217a.

92 TADB. TTD. 49, v. 217a-b.

93 TADB. TTD. 49, v. 217b.

94 TADB. TTD. 49, v. 217b-218a.

95 TADB. TTD. 49, v. 218a.

96 TADB. TTD. 49, v. 218a-b.

97 TADB. TTD. 579, v. 52a-b.

98 TADB. TTD. 49, v. 218b.

99 TADB. TTD. 49, v. 218b.

1.3.2. Üsküdar Nefsi:

Üsküdar Nefsi, toplam 19 mahalleye ifrâz edilmiş olan toplam 425 nefer ile meskûn bir kaza merkezi durumundadır. Nefsin bostan, bagat, hâsıl-ı gâlle, çift, ihtisâb ve bâd-ı hevâ vergilerinden sağlandığı anlaşılan toplam 33.900 akçelik gelirinin 32.000 akçesinin padişah hası, 1900 akçesinin ise Mevrûs Kalesi dizdâr tımarı hissesi olduğu görülmektedir¹⁰⁰.

1.3.2.1. Mehmed paşa İmaret Mahallesi:

Mahallede biri imam ve biri hatib olarak kaydedilen toplam 29 nefer meskûndur¹⁰¹. Mehmed Paşa'nın bânisi olduğu Camii için, Hoca Hayreddin Mahallesi'ndeki sekiz bab dükkan, bir hamam ve çeşitli yerlerde tesbit edilen dükkanların yanısıra, Üsküdar'da bir hamam, Tunca Köyü gelirleri ve diğer akarâtan toplam 88.836 akçelik gelirin vakfedildiği anlaşılmaktadır¹⁰².

1.3.2.3. Gülgam Mahallesi:

Mahallede ikisi imam olan 30 nefer meskûndur¹⁰³.

1.3.2.3. Süleyman Ağa Mahallesi:

Mahallede biri imam ve hatib olan 25 nefer meskûndur¹⁰⁴.

1.3.2.4. Ahmed Çelebi Trabzoni Mahallesi:

Mahallede 15 nefer meskûndur¹⁰⁵.

1.3.2.5. Sultaniyye Cami'i Mahallesi:

Mahallede biri imam olan toplam 29 nefer meskûndur¹⁰⁶.

1.3.2.6. Solak Sinan Mahallesi:

Mahallede biri imam olan 25 nefer meskûndur¹⁰⁷.

1.3.2.7. Hayreddin Çavuş Mahallesi:

Mahallede ikisi imam, biri müezzin, biri bevâb ve biri Sultaniyye Camii imam ve hatibi olarak kaydedilen toplam 47 nefer meskûndur¹⁰⁸.

1.3.2.8. Torbalı Mahallesi:

Mahallede biri imam ve biri cüzhân olarak kaydedilen toplam 14 nefer meskûndur¹⁰⁹.

1.3.2.9. Hamid Fakih Mahallesi:

Mahallede ikisi imam, biri kâtib, biri hatibzâde ve biri bezirgân olarak kaydedilen toplam 24 nefer meskûndur¹¹⁰.

1.3.2.10. İsfendiyar Mahallesi:

Mahallede biri müezzin olan 12 nefer meskûndur¹¹¹.

100 TADB. TTD. 49, v. 256b-259b.

101 TADB. TTD. 49, v. 256b.

102 TADB. TTD. 579, v. 53a-55a.

103 TADB. TTD. 49, v. 256b.

104 TADB. TTD. 49, v. 257a.

105 TADB. TTD. 49, v. 257a.

106 TADB. TTD. 49, v. 257a-b.

107 TADB. TTD. 49, v. 257b.

108 TADB. TTD. 49, v. 257b-258a.

109 TADB. TTD. 49, v. 258a.

110 TADB. TTD. 49, v. 258a.

111 TADB. TTD. 49, v. 258a-b.

1.3.2.11. Evliya Hoca Mahallesi:

Mahallede biri imam, biri müezzin ve biri sipahi olarak kaydedilen toplam 24 nefer meskûndur¹¹².

1.3.2.12. Bulgurlu Mahallesi:

Mahallede biri imam ve biri zaviyedâr olarak kaydedilen toplam 15 nefer meskûndur¹¹³.

1.3.2.13. İrice nam-ı diğer Kepçe Mahallesi:

Mahallede biri imam, biri müezzin ve ikisi hariçten olarak kaydedilen toplam 21 nefer meskûndur¹¹⁴.

1.3.2.14. Toygar Hamza Mahallesi:

Mahallede biri mu'tâk olan 16 nefer meskûndur¹¹⁵.

1.3.2.15. Hasan Ağa Mahallesi:

Mahallede biri mu'tâk, biri imam, biri müezzin ve biri kavcı olarak kaydedilen toplam 47 nefer meskûndur¹¹⁶.

1.3.2.16. Hacı Mehmed Dibtal Mahallesi:

Mahallede biri imam, biri müezzin ve biri hazinedâr olarak kaydedilen toplam 21 nefer meskûndur¹¹⁷.

1.3.2.17. Geredelü Mahallesi:

Mahallede biri imam olan 15 nefer meskûndur¹¹⁸.

1.3.2.18. Davud Paşa Mahallesi:

Mahallede biri serbölükçü-i saraçhane, biri müezzin ve biri kadızâde olarak kaydedilen toplam 28 nefer meskûndur¹¹⁹.

1.3.2.19. Kara Kadı Mahallesi:

Mahallede 13 nefer meskûndur¹²⁰.

Şehrin fiziki yapısını oluşturan ve Fazlullah Kadı Vakfı adına kayıtlı bulunan çeşitli bağ, bahçe, dükkan, dalyan ve kervansaraydan 4216 akçe hâsıl sağlandığı anlaşılmaktadır¹²¹. İzmit'teki İbrahim Ağa Zaviyesi için vakfedilen çiftlik, çayır, âsiyâb gibi akârat ile onu onbirbuçuk hesabı üzere murabahaya meşrût 57.500 akçe nakitten vakıf adına toplam 19.050 akçe hâsıl elde edildiği belirlenmektedir¹²².

1.4. Şile Nefsi

Yıldırım Bayezid tarafından Bursa'daki Şeyh Ebu İshak Kâzerûnî Hazretleri Zaviyesi adına vakfedildiği anlaşılan Şile nefsinin dört mahallede tesbit edilen toplam 79 nefer Müslüman ve 195 nefer gebrandan müteşekkil toplam 274 nefer nüfusu bulunmaktadır. Şile nefsinde

112 TADB. TTD. 49, v. 258b.

113 TADB. TTD. 49, v. 258b.

114 TADB. TTD. 49, v. 258b-259a.

115 TADB. TTD. 49, v. 259a.

116 TADB. TTD. 49, v. 259a-b.

117 TADB. TTD. 49, v. 259b.

118 TADB. TTD. 49, v. 259b.

119 TADB. TTD. 49, v. 259b.

120 TADB. TTD. 49, v. 259b.

121 TADB. TTD. 579, v. 22b, 24b.

122 TADB. TTD. 579, v. 52a.

vakıf adına 23.384 akçe toplandığı anlaşılmaktadır¹²³. Bununla beraber, Şile iskelesinden padişah hassına dahil olmak üzere 6500 akçe ayrıldığı anlaşılmaktadır¹²⁴. Mirliva hassı hissesinden olmak üzere şehir bâd-ı hevâ ve nısf-ı resm-i arûs ve cürm-i cinayet ve bâc-i pazar vergilerinden 6000 akçe kaydedilmiştir¹²⁵. Şile Pazarı'nda satılan kerestelerden 7738, niyâbet vergisinden 2500 akçenin de Mirliva hassı olarak kaydedildiği görülmektedir¹²⁶. Böylelikle, Şile şehrinin toplam hâsılının 46.122 akçeyi bulduğu söylenebilir.

1.4.1. Hisar Eri Mahallesi:

Mahallede 14'ü hane olan 16 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir.

1.4.2. Zaim Mehmed Bey Mahallesi:

Mahallede sekizi hane olan on nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir.

1.4.3. Cami'i Mahallesi:

Mahallede 20'si hane olan 35 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir.

1.4.4. Mevlana Bâli Bey Mahallesi:

Mahallede 14'ü hane olan 18 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir.

1.5. İznik Nahiyesi

İznik nefsi 20 mahalleye ayrılmış durumda olup, 331 neferi Müslüman ve 10 neferi gebran olmak üzere toplam 341 nefer ile mütemekkindir. İznik nefsinden sağlanan toplam hâsıl, her ne kadar 15.000 akçe olarak gösterilmişse de yaklaşık 38.000 akçeyi bulduğu hesaplanmaktadır¹²⁷.

1.5.1. Hayreddin Paşa Mahallesi:

Mahallede altısı seyyid olarak kaydedilen 13 nefer mütemekkindir¹²⁸.

1.5.2. Akça Mescid Mahallesi:

Mahallede yedi nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹²⁹.

1.5.3. Ser-Mahfel Mahallesi:

Mahallede 31 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹³⁰.

1.5.4. Mezid Bey Mahallesi:

Mahallede 31 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹³¹.

1.5.5. Süleyman Paşa Mahallesi:

Mahallede sekiz nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹³². Süleyman Paşa'nın evkâfi etrafında teşekkül eden mahalle ve dışındaki akardan evkâf için 8335 akçe hâsıl yazılı olduğu anlaşılmaktadır¹³³. Bununla beraber, aşağıda da görüleceği üzere vakfedilen akarın geliri bunun çok üzerindedir.

123 TADB. TTD. 579, v. 108a-114b.

124 TADB. TTD. 49, 49, v. 97b.

125 TADB. TTD. 49, 49, v. 102b.

126 TADB. TTD. 49, 49, v. 142b-143a.

127 TADB. TTD. 49, v. 152a-155b.

128 TADB. TTD. 49, v. 152a.

129 TADB. TTD. 49, v. 152a.

130 TADB. TTD. 49, v. 152a.

131 TADB. TTD. 49, v. 153a.

132 TADB. TTD. 49, v. 153a.

133 TADB. TTD. 579, v. 90a.

1.5.6. Boz Şeyhi Mahallesi:

Mahallede 12 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹³⁴.

1.5.7. Hacı İne Beyi Mahallesi:

Mahallede dokuz nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹³⁵.

1.5.8. Mısırlu Alaeddin Mescidi Mahallesi:

Mahallede sekiz nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹³⁶.

1.5.9. Kuyumcu Mahallesi:

Mahallede 13 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹³⁷.

1.5.10. Kara Oğlan nam-ı diğer Hacı Bey Mahallesi:

Mahallede 21 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹³⁸. Vakıf adına iznik'te 9660 akçe hâsıllı akar kaydı bulunmaktadır¹³⁹.

1.5.11. Muslihiddin Hoca Mahallesi:

Mahallede 22 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹⁴⁰.

1.5.12. Hüsam Bey Mahallesi:

Mahallede 25 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹⁴¹.

1.5.13. Yenice nam-ı diğer Sefer Bey Mescidi Mahallesi:

Mahallede 14 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹⁴².

1.5.14. Sivri Mescidi nam-ı diğer Savcı Bey Mahallesi:

Mahallede 26 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹⁴³.

1.5.15. Hacı Hamza ma'a Hacı Ömer Mahallesi:

Mahallede 27 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹⁴⁴.

1.5.16. Yalı Mahallesi:

Mahallede 27 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹⁴⁵.

1.5.17. Gebe Kilise Mahallesi:

Mahallede 20 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹⁴⁶.

1.5.18. Hızır Subaşı Mahallesi:

Mahallede 18 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹⁴⁷.

134 TADB. TTD. 49, v. 153a.

135 TADB. TTD. 49, v. 153a.

136 TADB. TTD. 49, v. 153b.

137 TADB. TTD. 49, v. 153b.

138 TADB. TTD. 49, v. 153b.

139 TADB. TTD. 579, v. 89a.

140 TADB. TTD. 49, v. 154a.

141 TADB. TTD. 49, v. 154a.

142 TADB. TTD. 49, v. 154a.

143 TADB. TTD. 49, v. 154b.

144 TADB. TTD. 49, v. 154b.

145 TADB. TTD. 49, v. 154b.

146 TADB. TTD. 49, v. 155a.

147 TADB. TTD. 49, v. 155a.

1.5.19. Ayşe Hatun Mahallesi:

Mahallede 17 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹⁴⁸.

1.5.20. Manastır ma'a Bağban Kâfirleri Manastırı:

Mahallede on nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹⁴⁹.

İznik nefsinde ispençe ve fıçı resminden 3500, bâc-i Pazar, resm-i arûs, ihtisab ve bâd-i hevâ vergilerinden 16.400, Koz Pınar ve Kiraslu mezrâ'alarından 3000, İznik Gölü balıklağusu'ndan 14.800, üç adet bağ zemininden 200 akçe olmak üzere toplam 37.900 akçe hâsıl sağlandığı hesaplanmaktadır.

1.6. Yoros Nahiyesi

1.6.1. Yenice Kalesi Nefsi:

Hass-ı Şahi olarak kaydedilen şehrin üç mahalleye ifraz edilmiş olan toplam 71 neferin mütemekkin olarak kaydedildiği görülmektedir¹⁵⁰. Şehrin hâsılı 1300 akçe olup, gelir kalemlerini; 700 akçeyle hububat, 500 akçeyle bağ-bostan, 80 akçeyle çayır ve 17 akçeyle bâd-ı hevâ ma'a deştâni vergileri teşkil etmektedir¹⁵¹. Ayrıca Pazar gelirlerinden de 280 akçe elde edildiği belirlenmektedir¹⁵². Yoros Kalesi içinde mütemekkin olarak kaydedilen 95'i hane olan 174 neferden ise 8878 akçe hâsıl sağlandığı anlaşılmakta olup, vakfı teesbit edilememiştir¹⁵³.

1.6.1.1. Câmi-i Atik-i Sultan Mehmed Han Mahallesi:

Mahallede 25 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹⁵⁴.

1.6.1.2. Kazasker Mahallesi:

Mahallede 31 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹⁵⁵.

1.6.1.3. Sinan Çelebi Mahallesi:

Mahallede ikisi hariçten, biri imam, biri mu'tak olan toplam 15 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹⁵⁶.

1.7. Yalakabad Nahiyesi

Yalakabad Nahiyesi'nde Kara Mürsel'in, mahallelere ayrılmış bir köy olarak nahiyenin merkezini teşkil ettiği söylenebilir¹⁵⁷.

1.7.1. Kara Mürsel Nefsi:

Kara Mürsel altı mahalleden müteşekkil bir yerleşim birimi durumunda olup, bu mahallelerde toplam 317 neferin mütemekkin olarak kaydedildiği anlaşılmaktadır.

1.7.1.1. Kızak Mahallesi:

Mahallede 43 bennak ve 31 mücerreden müteşekkil toplam 74 neferin mütemekkin olarak kaydedildiği görülmektedir¹⁵⁸.

148 TADB. TTD. 49, v. 155a.

149 TADB. TTD. 49, v. 155b.

150 TADB. TTD. 49, v. 266b.

151 TADB. TTD. 49, v. 261b.

152 TADB. TTD. 49, v. 279a.

153 TADB. TTD. 579, v. 99a-b.

154 TADB. TTD. 49, v. 266b.

155 TADB. TTD. 49, v. 266b.

156 TADB. TTD. 49, v. 266b-267a.

157 Enis Şahin-Vedat Turğut, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Yalakabad ve Adapazarı...", s. 147-177.

158 TADB. TTD. 49, v. 191a; Enis Şahin-Vedat Turğut, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Yalakabad ve Adapazarı...", s. 147-177.

1.7.1.2. Dolay Oba Mahallesi:

Mahallede 15 bennak ve 8 mücerreden müteşekkil toplam 24 nefer meskûndur¹⁵⁹.

1.7.1.3. Hacı Yunus nam-ı diğer Hoş Kadem Mahallesi

Mahallede 19 bennak ve 11 mücerreden müteşekkil 33 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹⁶⁰.

1.7.1.4. Cami Ma'a Orta Mahallesi

Mahallede biri ekinlü, 37'si caba bennak ve 34'ü mücerred olan toplam 72 neferin mütemekkin olduğu görülmektedir¹⁶¹.

1.7.1.5. Demürçi Mahallesi:

Mahallede 33 bennak ve 22 mücerreden müteşekkil toplam 55 nefer meskûndur¹⁶².

1.7.1.6. Çam Çukuru nam-ı diğer İzzeddin ve Tamga Mahallesi:

Mahallede 33 bennak ve 26 mücerreden müteşekkil toplam 59 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir¹⁶³.

Kara Mürsel'in toplam hâsılı 6800 akçe olarak kaydedilmiştir. Gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 2314, bagat ve meyve 2800, bâc-ı bazar ve ihtisab 500, yemişli çiftlik 200 ve bâd-ı heva ve deştâni 1000 akçe ile teşkil etmektedir. Bununla beraber Kara Mürsel'in bâd-ı hevâsı, nisf-ı ârusu ve cürm ü cinayeti 5500, Yalak Abad Kazası bâd-ı hevâsı, cürm ü cinayeti ve ârusu 2500, Kara Mürsel'in İskele bâcı ve Yalakabad'ın Kavak İskelesi mahsulü 5600 ve Samanlı İskelesi bâcı ise 3360 akçe olarak verilmiştir¹⁶⁴.

1.8. Ada ma'a Karasu Kazası

Ada ma'a Karasu Kazası'nın herhangi bir nefsi bulunmayıp, Ayan Gölü, Kutluca-i Kebir ve Kutluca-i Sagir köylerinin beraberce nahiyenin merkezini teşkil ettikleri düşünülebilir. Adapazarı Kazası'nda haftada bir gün kurulan pazarın "kadimden beri pazar günleri" kurulduğu ancak zimmilerin başvurusu üzerine pazarın önce cumartesi gününe "tahmil ve tahsisi" kararlaştırılmış ise de bu kerre Cuma ibadetini edâ edecek olan Müslümanların -pazara uzak yerden gelecekler için- zor duruma düşmesi üzerine pazarın pazartesi günü kurulması için hüküm sadır olduğuna dair bir kayıt bulunmaktadır. Adapazarı'nın bâd-ı heva, nisf-ı arûs ve cürm-i cinâyet gelirlerinin mirliva hassı olarak ayrıldığı ve yekûnunun 3300 akçeyi bulduğu da anlaşılmaktadır¹⁶⁵.

2. Kır İskân Birimleri

Devletin en önemli gelir kaynağı mahreçleri olan kır iskânlarının en büyüğü olan köyler, üzerinde yaşadıkları toprak parçasıyla organik bir bütünlük oluşturan insanların sakin olduğu bir iskân merkezi olarak tanımlanmaktadır¹⁶⁶. Köyler, ekonomik fonksiyonları büyük ölçüde tarım ile havancılığa dayanan ve nüfusları şehirlere göre az olan yerleşme merkezleridir. Daha doğru ifade ile geçimlerini hammadde üreterek sağlayan insanların yaşadığı nispeten küçük yerleşme merkezleri ile adı geçen faaliyetlerin yapılması için

159 TADB. TTD. 49, v. 191a; Enis Şahin-Vedat Turğut, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Yalakabad ve Adapazarı...", s. 147-177.

160 TADB. TTD. 49, v. 191a; Enis Şahin-Vedat Turğut, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Yalakabad ve Adapazarı...", s. 147-177.

161 TADB. TTD. 49, v. 191b; Enis Şahin-Vedat Turğut, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Yalakabad ve Adapazarı...", s. 147-177.

162 TADB. TTD. 49, v. 192a.

163 TADB. TTD. 49, v. 192b.

164 TADB. TTD. 49, v. 192b.

165 Enis Şahin-Vedat Turğut, "XVI. Yüzyılın Sonlarında Yalakabad ve Adapazarı...", s. 147-177.

166 Ali Tanoğlu, "İskan Coğrafyası, Esas Fikirler, Problemler, Metodlar", *TM/XI*, İstanbul, 1954, s. 1-32.

gerekli arazinin oluşturduğu birliğe köy denir¹⁶⁷. XVI-XVII. yüzyıllarda, nüfusun çoğunluğu, geçimin tarım ve hayvancılıkla sağlandığı kırlarda yaşamaktaydı¹⁶⁸. Karyeler, Osmanlı idari taksimatının en alt kısmında yer almakla birlikte bu idari mekanizmanın en önemli yapı taşlarıdır. Bu sebeple buralar, Osmanlı Devleti'nin en mühim gelir kaynağı mahreçleriydi. Karyeler zamanla gelişim göstererek büyüebilir ve kaza haline de gelebilirdi. Bu durumda tahrir kaydı sırasında bu gelişim bir kanunname ile ifade edilerek idari taksimatta yapılan değişikliklerle uygulamaya konurdu. Bu tip değişimlerin tespit edilebilmesi için bir bölgeye ait tahrirlerin bir süreç dâhilinde incelenmesi gerekmektedir. Merkezi otoriteler tarafından planlı olarak kurulan şehirler hariç, bütün yerleşmeler başlangıçta küçük birer köy durumundadır. İncelen bölge, böyle bir gelişmeye örnek teşkil etmektedir.

Karyeler, mufassal defterlerde çoğunlukla tımar sahibinin ismine göre kaydedilirken bazen defterlerin hemen başında bir indeks halinde de bulunabilmektedir. Bu indekslerde, çoğunlukla karye sayısı ve sıra numaraları verilirken zaman zaman hane sayıları da verilebilmekte idi. Tahrir Defterlerinin yazılı şekli herhangi bir köyün hakiki çehresini toptan görmemize manidir. Bu konu hakkında Barkan'ın "köyler ekseriya bütün olarak değil muayyen şahısların vakıf veya tımar hissesi olarak ayrı ayrı kayıtlıdır. Bu sebeple aynı köyü ayrı ayrı hane adetleri ve sakinleri ile muhtelif sipahi tımarları arasında müteaddit defalar başka bir çehre ile zikredilmiş görmekteyiz." şeklindeki tesbiti çok önemlidir¹⁶⁹.

"Mezraa" ise, kelime anlamı olarak ekilecek, ziraat yapılacak yer manasında kullanılmıştır. Daha geniş manada ziraat olunan, yani ekim yapılan fakat kalıcı yerleşim merkezi olmayan araziler hakkında kullanılan bir tabirdir. Ahalisi dağılmış eski yerleşim merkezlerine bu isim verildiği gibi ekime açılmış ancak iskâna açılmamış yerlere de bu isim verildiği bilinmektedir. Ortak bir ifadeyle, ziraat yapılan araziye, sürekli iskân yapılmamak şartıyla mezraa denilebilir. Esasen bölgelerarası farklılıklardan kaynaklanmak üzere, -köylerden demografik, ekonomik açıdan kolayca tefrik edilemediğinden- mezraanın müttefikten kabul gören tek bir tarifi de yoktur¹⁷⁰. Bu tariflerden birine göre, ahalisi dağılmış sadece ekinlik alan statüsünde olan eski¹⁷¹, bir diğerine göre ise geçici yerleşme merkezleridir. Mezralar terminolojik manada, tamamı ile ziraata ayrılmış geniş tarım alanlarıdır¹⁷². Ancak bunun yanında, mezra'a kavramı, tahrir defterlerinde ahalisi dağılmış yerleşim yerlerini de ifade edebilmektedir. Bu manada bir yerin ekinlik mi yoksa halî bir mezra mı olduğunu tayin etmek için harabesi, suyu veya mezarlığının olup olmadığını tespit etmek gerekmektedir¹⁷³.

Mezraanın varlığını, "harabesi, suyu ve mezarlığı"nın olup-olmadığı teşkil eder deniliyorsa da bunu kuvvetlendirecek izleri tespit etmek mümkün değildir¹⁷⁴. Mezraaların nasıl ortaya çıktığı konusunda değişik görüşler öne atılmıştır. Örneğin İnalçık, mezraların "terk edilmiş" karyeler olduğunu, bir yerleşme merkezinin mezraa olması için daha önce yerleşmiş olması gerektiğini ileri sürmüştür. Ayrıca bir mezraanın bir tımar sahibine gelir olarak yazılması buranın yakın bir köyün ekinliği olduğu ya da tımarlı sipahinin üzerine yazılmayan *hariç raiyetin* işlediği bir toprak parçası olduğu manasına da gelebilir¹⁷⁵. Mezraların büyük bir bölümü, zirai ünite olarak faal iken, iskân açısından faal değildir.

167 Osman Gümüşçü, *XVI. Yüzyıl Larende (Karaman) Kazasında Yerleşme ve Nüfus*, Ankara, 2001, s. 98.

168 Mehmet Ünal, *XVI. Yüzyılda Harput Sancağı*, Ankara, 1989, s. 64.

169 Ömer L.Barkan, *Türkiye'de Toprak Meselesi*, İstanbul, 1980, s. 680.

170 M.Feridun Emecen, *XVI. Asırda Manisa Kazası*, Ankara, 1989, s. 117.

171 Bahaeddin Yediyıldız, *Ordu Kazası Sosyal Tarihi 1455-1613*, Ankara, 1985, s. 50-52; Üçler Bulduk, *XVI. Asırda Karahisar-ı Sahib Sancağı*, Basılmış Doktora Tezi, Ankara, 1993, s. 120-123.

172 Mehmet Zeki Pakalın, *Osmanlı Tarih Deyimleri ve Terimleri Sözlüğü*, I, İstanbul, 1993, s. 528-529.

173 Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, 2. Baskı, Ankara, 1987, s. XXVIII.

174 Ö. Lütfi Barkan, "XV. ve XVI. Asırlarda Osmanlı İmparatorluğu'nda Zirai Ekonominin Hukuki ve Mali Esasları", *Kanunlar I*, İstanbul, 1943, s. 133; Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, 2. Baskı, Ankara, 1987, s. XXIX.

175 Halil İnalçık, *Hicri 835 Tarihli Süret-i Defter-i Sancak-i Arvanid*, 2. Baskı, Ankara, 1987, s. XXIX.

Tahrir defterlerindeki verilerden bazı köylerin zamanla perakende olarak ahalden hali kalmasıyla mezraya dönüştüğü anlaşılmaktadır. Terk edilmiş köyler sorunu ile ilgili kısımda bunlara dair örnekler verilmişti. Bununla beraber, tam tersi bir gelişme ile mezraaların veya çiftliklerin, sürekli yerleşim birimi köyler haline geldiğini de daha önce görmüştük.

Tahrir defterleri incelendiğinde karye kavramının standart bir hane sayısına bağlı olmaktan öte, yaşam tarzı ve kırsal özellikleri göre şekillendiğini görülmektedir. Dolayısıyla, köyü diğer yerleşim birimlerinden ayırmak için esas kriter olarak benimsenmiş olan nüfus ölçüsü, bu dönemdeki köy gerçeğine uygun değildir¹⁷⁶. Zira bazen, bir kazaya bağlı 1-2 hanelik bir karye karşımıza çıkabilirken, aynı kazaya bağlı bir başka karyenin haneye kadar ulaştığını da görebilmekteyiz.

Köylerin özellikleri ile ilgili bilgi verirken “yerleşmelerin gerilemesi” ile ilgili konuya da değinmek gereklidir. Faroqhi'nin “terk edilmiş köyler sorunu” ile ilgili yaptığı analizler çok önemlidir. Bir köyün adının yeni listelerde geçmemesi onun mutlak surette terkedildiği anlamına gelmeyeceği düşüncesinden hareketle tahrirlerdeki kayıtların yanıltıcı olabileceği belirtilmelidir¹⁷⁷. Faroqhi'ye göre bu sorunun halledilmesi için, belli dönemdeki yerleşmelerin belirlenip, haritalandırma çalışmasının tamamlanması ve arşiv çalışması bittikten sonra da en ince ayrıntısına kadar planlanmış bir arazi araştırmasının yapılması gerekmektedir¹⁷⁸. Terkedilmiş ve dolayısıyla nüfus barındırmayan köyler tahrir defterlerinde karşımıza sıkça çıkmaktadır. Bunlar da “*halidir*” ya da sadece “*hali*” ibaresi ile gösterilmektedir. Bununla beraber, tam tersi bir seyrin varlığını da tahrir defterlerinden izlemek mümkündür. Daha önce mezra olarak kaydedilen bir yerin, köy haline geldiğini görmekteyiz. Öncesinde mezra olarak kayıtlı bulunan bir yerin daha sonra köy olarak kaydedilmesinin en önemli sebebinin gelirindeki yükselme olduğu söylenebilir.

Kır iskân yerlerinin, başka bir açıdan da dağınık ve toplu olarak iki kısımda mütalaa edildiğini belirtmek gerekir¹⁷⁹. Dağınık yerleşmelere rağmen, meskenlerin cami ve çeşme gibi unsurların etrafında toplu olarak inşa edilmiş olması, köylülerin iskân yeri ile iktisadi faaliyet sahasının birbirinden ayrılması ve hudutları tayin edilmiş olan bir üniteyi ifade etmesi gibi hususlar, XVI. yüzyıl karyelerinin özelliklerini belirtmektedir. Karyelerin, cami ve mescidlerin çevresinde kurulup geliştiği, daha doğru bir ifadeyle cami ve mescidlerin karyelerin çekirdeğini oluşturdukları bilinen bir vakıdır. Birçok vakıf kaydında köylerde bulunan camilerin imamlarına maaş karşılığı olmak üzere geliri ayrılan bir çiftlik, bağ yeri gibi üretim ünitelerinin gelirlerinin tahsisinden bunu anlayabiliyoruz. Bir Osmanlı köyünde belirleyici olabilen diğer bir unsur da pazarlar olup, pazarı olan köylerin çevre köylere göre daha merkezi bir durumda olduğu görülmektedir.

2.1. İzmit Nahiyesi'nde Kırsal Yerleşim Birimleri

2.1.1. Gülaz Köyü:

Padişah hasası olan köyde biri mu'tak olan 13 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 4000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1400 akçesinin hububat, 239 akçesinin hane ve mücerred, 1680 akçesinin sebze ve meyve, 320 akçesinin hayvancılık, 300 akçesinin âsiyâb, 60 akçesinin bâc-ı bâzar ve 101 akçesinin bâd-ı hevâ türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır¹⁸⁰.

176 Turan Gökçe, *XVI. ve XVII. Yüzyıllarda Lâzıkiyye(Denizli) Kazâsı*, Ankara, 2000, s. 165.

177 Suraiya Faroqhi, “Anadolu'nun İskânı ve Terk edilmiş Köyler Sorunu”, *Türkiye'de Toplumsal Bilim Araştırmalarında Yaklaşım ve Yöntemler*, Ankara, 1976, s. 289-302.

178 Suraiya Faroqhi, a.g.e., s. 289-302.

179 Ali Tanoğlu, “İskân Coğrafyası, Esas Fikirler, Problemler, Metodlar”, *TM/XI*, İstanbul, 1954, s. 1-32.

180 TADB. TTD. 49, 49, v. 20a.

2.1.2. Köşeler Köyü:

Padişah hasası olan köyde ikisi hariçten 21 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 600 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 350 akçesinin hububat, 138 akçesinin hane ve mücerred, 48 akçesinin ceviz ve 74 akçesinin bâd-ı hevâ türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır¹⁸¹.

2.1.3. Busuri Köyü:

Padişah hasası olan köyde beş neferi hariçten 24 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 1500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1085 akçesinin hububat, 229 akçesinin hane ve mücerred, 50 akçesinin meyve ve 31 akçesinin bâd-ı hevâ türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır¹⁸².

2.1.4. Koz Yolu Mezrâ'ası:

Önceleri köy olduğu belirtilen ekinlikte 22 nefer mukayyedir. Köyde 3000 akçe hâsıl yazılı olup, hâsılın 2300 akçesinin hububat, 244 akçesinin hane ve mücerred, 130 akçesinin keten ve ceviz, 300 akçesinin kışlak ve 26 akçesinin deştâni vergilerinden sağlandığı anlaşılmaktadır¹⁸³.

2.1.5. Ören Güneş Köyü:

Musa Çiftliği ile beraber Padişah hasası olarak kaydedilen köyde 13 neferi hariçten olan toplam 72 nefer mütemekkin olup, 12 neferi çiftlikte sâkindir. 5800 akçelik hâsılın neredeyse % 90'ı hububat türü vergilerden sağlanmakta olup, diğer vergi kalemlerini hane ve mücerred, keten ve meyve, kovan ve bâd-ı hevâ-deştâni teşkil etmektedir¹⁸⁴.

2.1.6. Çengerlü ma'a Hacı Hızır Köyü:

Padişah hasası olan köyde altısı hariçten toplam dokuz nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 3200 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın neredeyse tamamı hububat türü vergilerden sağlanmakta olup, diğer vergi kalemlerini hane ve mücerred, sebze ve meyve, hayvancılık ve bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır. Köyde 50 akçe hâsıllı Ferhad Paşa Çiftliği de kaydedilmiştir¹⁸⁵.

2.1.7. Mihaliç Köyü:

Padişah hasası olan köyde sekiz nefer Müslümanın yanısıra altısı hariçten olan 19 nefer gebran mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyde mütemekkin olanların bazısının ormancılık yaptığı, bazısının ise re'aya statüsünde olduğu belirtilmektedir. 6161 akçelik hâsılın 5650 akçesinin hububat, 74 akçesinin hane ve mücerred, 350 akçesinin ceviz ve bağ, 50 akçesinin kovan ve 137 akçesinin bâd-ı hevâ ve deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır¹⁸⁶.

2.1.8. Yaycılar nam-ı diğer Kaymak Mezrâ'ası:

Padişah hasası olan köyün "sâbıkâ" karye iken mezrâ'a haline geldiği belirtilmektedir. Burada bulunan Pertev Paşa Çiftliği'nden 4400 akçe hâsıl kaydedildiği görülmektedir¹⁸⁷.

2.1.9. Yakalu Mezrâ'ası:

Boz Kopan Köyü'nden ifrâz olduğu anlaşılan ekinlikte üç nefer mütemekkin olup, 1000 akçe hâsıl yazılıdır¹⁸⁸.

181 TADB. TTD. 49, 49, v. 20b.

182 TADB. TTD. 49, 49, v. 20b.

183 TADB. TTD. 49, 49, v. 21a.

184 TADB. TTD. 49, 49, v. 21b.

185 TADB. TTD. 49, 49, v. 22a.

186 TADB. TTD. 49, 49, v. 22b.

187 TADB. TTD. 49, 49, v. 22b.

188 TADB. TTD. 49, 49, v. 23a.

2.1.10. Kumlu Köyü:

Padişah hası olan köyde 26'sı hariçten toplam 72 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 4550 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 3100 akçesinin hububat türü vergilerden, 688 akçesinin hane ve mücerred, 250 akçesinin sebze ve meyve, 330 akçesinin hayvancılık ve 200 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır¹⁸⁹.

2.1.11. Gedüklü Köyü:

Padişah hası olan köyde üçü hariçten toplam 11 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 800 akçe hâsıl yazılıdır¹⁹⁰.

2.1.12. Kalkanlu nam-ı diğer Hacı Hamza Köyü:

Hariçten zira'at edildiği belirtilen ekinlikte 650 akçe hâsıl kayıtlıdır.

2.1.13. Tuzcu Köyü:

Padişah hası olan köyde 29'u hariçten toplam 43 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 7200 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2510 akçesinin hububat türü vergilerden, 750 akçesinin hane ve mücerred, 200 akçesinin nohut, 520 akçesinin sebze ve meyve, 150 akçesinin hayvancılık, 60 akçesinin bezirhâne ve 100 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır¹⁹¹.

2.1.14. Kerdenit nâm-ı diğer Satıköy:

Padişah hası olan köyde biri hariçten olan 23 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 1100 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 382 akçesinin hayvancılık, 168 akçesinin hane ve mücerred, 160 akçesinin sebze ve meyve, 300 akçesinin su bıçkısı ve 12 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır¹⁹².

2.1.15. Yassı Bağ Köyü:

Padişah hası olan köyde biri sipahi ve biri sipahizâde olan yedisi hariçten toplam 19 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 1800 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1150 akçesinin hububat türü vergilerden, 256 akçesinin hane ve mücerred, 220 akçesinin sebze ve meyve, 50 akçesinin kovan ve 24 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır¹⁹³.

2.1.16. Öz Bey nâm-ı diğer Depeköy:

Padişah hası olan köyde dokuzu hariçten toplam 37 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2100 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1160 akçesinin hububat türü vergilerden, 356 akçesinin hane ve mücerred, 350 akçesinin sebze ve meyve, 150 akçesinin hayvancılık ve 84 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır¹⁹⁴.

2.1.17. Aflaganlu nam-ı diğer Kazaklu Köyü:

Padişah hası olan köyde 29'u hariçten toplam 59 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 10.275 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 6900 akçesinin hububat türü vergilerden, 439 akçesinin hane ve mücerred, 1850 akçesinin sebze ve meyve, 200 akçesinin hayvancılık ve 420 akçesinin âsiyâb ve su bıçkısı, 266 akçesinin bâd-ı hevâ-

189 TADB. TTD. 49, 49, v. 23a-b.

190 TADB. TTD. 49, 49, v. 24a.

191 TADB. TTD. 49, 49, v. 24b.

192 TADB. TTD. 49, 49, v. 25a.

193 TADB. TTD. 49, 49, v. 25a-b.

194 TADB. TTD. 49, 49, v. 25b.

deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır¹⁹⁵. Köyde Rüstem Paşa'nın vakfına ait 13 müdlük yer, iki göz değirmen, bahçe ve bostanlıkların bulunduğu anlaşılmakta olup, bunların hâsılları ile ilgili bilgi mevcut değildir¹⁹⁶.

2.1.18. Hisarcıklı nam-ı diğer Gülburs Köyü:

Padişah hassı olan köyde 13'ü hariçten toplam 27 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 3000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1480 akçesinin hububat türü vergilerden, 331 akçesinin hane ve mücerred, 850 akçesinin sebze ve meyve, 240 akçesinin âsiyâb ve su bıçkısı ve 99 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır¹⁹⁷.

2.1.19. Alaklu Mezrâ'ası:

Yortan Köyü yakınında olan ekinlikte iki nefer mütemekkin olup, 1150 akçe hâsıl mukayyedir¹⁹⁸.

2.1.20. Çayır ve Armağanşah Köyü:

Padişah hassı olan köyde 24'ü hariçten toplam 47 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 1700 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 360 akçesinin hububat türü vergilerden, 393 akçesinin hane ve mücerred, 200 akçesinin bağ, 180 akçesinin âsiyâb, 50 akçesinin çayır, 500 akçesinin zemin mukatâ'ası ve 34 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır. Mirahur Ahmed Ağa Çiftliği'nden de 44 akçe hâsıl alındığı görülmektedir¹⁹⁹. Köyün tımar hissesinde ise 1000 akçe hâsıl mukayyedir. Böylece köyün toplam hâsılının 2700 akçe olduğu hesaplanmaktadır.

2.1.21. Kabakoz nam-ı diğer Çeltükçi Köyü:

Kutlu Mezrâ'ası ile beraber kaydedilen köyde 22'si hariçten toplam 38 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 4274 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 3000 akçesinin hububat türü vergilerden, 381 akçesinin hane ve mücerred, 200 akçesinin çeltik, 300 akçesinin sebze ve meyve, 310 akçesinin hayvancılık, 60 akçesinin su bıçkısı ve 93 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁰⁰.

2.1.22. Dayı Köyü:

Padişah hassı olan köyde yedisi hariçten toplam on nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 1200 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 400 akçesinin hububat türü vergilerden, 158 akçesinin hane ve mücerred, 172 akçesinin sebze ve meyve, 180 akçesinin hayvancılık ve 50 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁰¹.

2.1.23. Bekri Viranı Köyü:

Padişah hassı olan köyde 18'i hariçten toplam 31 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2100 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1280 akçesinin hububat türü vergilerden, 375 akçesinin hane ve mücerred, 200 akçesinin ceviz, 30 akçesinin âsiyâb, 150 akçesinin otlak ve 65 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁰².

195 TADB. TTD. 49, 49, v. 26a-b.

196 TADB. TTD. 579, V. 1a-b.

197 TADB. TTD. 49, 49, v. 26b.

198 TADB. TTD. 49, 49, v. 27a.

199 TADB. TTD. 49, 49, v. 27a-b.

200 TADB. TTD. 49, 49, v. 27b-28a.

201 TADB. TTD. 49, 49, v. 28a-b.

202 TADB. TTD. 49, 49, v. 29a.

2.1.24. Yortan Köyü:

Padişah hası olan köyde üçü hariçten toplam 19 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1700 akçesinin hububat türü vergilerden, 258 akçesinin hane ve mücerred, 230 akçesinin sebze ve meyve, 172 akçesinin hayvancılık, 30 akçesinin âsiyâb ve 80 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁰³.

2.1.25. Tur Tutan Köyü:

Padişah hası olan köyde 11'i hariçten toplam 21 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 1200 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 900 akçesinin hububat türü vergilerden, 147 akçesinin hane ve mücerred, 40 akçesinin sebze ve meyve, 40 akçesinin âsiyâb, 50 akçesinin hayvancılık ve 23 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁰⁴.

2.1.26. Dere Kilise Köyü:

Padişah hası olan köyde 90 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 5500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 4500 akçesinin hububat türü vergilerden, 902 akçesinin hane ve mücerred, 50 akçesinin meyve, 50 akçesinin kovan ve 98 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁰⁵.

2.1.27. Melek ma'a Berak Köyü:

Sâbika ekinlik iken karye haline geldiği belirtilen birimde altısı hariçten gelen toplam dokuz nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2300 akçe olup, hâsılın 1460 akçesinin hububat türü vergilerden, 232 akçesinin hane ve mücerred, 500 akçesinin bağ ve meyve ve 108 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁰⁶.

2.1.28. Kızılca Elma Köyü:

Padişah hası olan köyde üçü hariçten toplam dokuz nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1200 akçesinin hububat türü vergilerden, 184 akçesinin hane ve mücerred, 470 akçesinin sebze ve meyve, 40 akçesinin kovan ve 106 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁰⁷.

2.1.29. Asum nam-ı diğer Sideler Köyü:

Padişah hası olan köyde beşi hariçten toplam 14 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 800 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 480 akçesinin hububat türü vergilerden, 179 akçesinin hane ve mücerred, 50 akçesinin bağ, 60 akçesinin hayvancılık ve 31 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁰⁸.

2.1.30. Ketencilü Köyü:

Padişah hası olan köyde 29'u hariçten toplam 64 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 3820 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2900 akçesinin hububat türü vergilerden, 544 akçesinin hane ve mücerred, 170 akçesinin sebze ve meyve, 100 akçesinin hayvancılık ve 86 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁰⁹.

203 TADB. TTD. 49, 49, v. 29b.

204 TADB. TTD. 49, 49, v. 29b.

205 TADB. TTD. 49, 49, v. 30a-b.

206 TADB. TTD. 49, 49, v. 30b.

207 TADB. TTD. 49, 49, v. 30b-31a.

208 TADB. TTD. 49, 49, v. 31a.

209 TADB. TTD. 49, 49, v. 31b-32a.

2.1.31. Sındıra nam-ı diğer Degirmen Köyü:

Padişah hasası olan köyde 16 neferi Müslüman ve iki neferi gebran olan 18'i hariçten toplam 26 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 3200 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2000 akçesinin hububat türü vergilerden, 166 akçesinin hane ve mücerred, 428 akçesinin sebze ve meyve, 300 akçesinin âsiyâb, 160 akçesinin çayır ve 134 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²¹⁰.

2.1.32. Yenice Köyü:

Padişah hasası olan köyde 19'u hariçten toplam 20 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 1800 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1510 akçesinin hububat türü vergilerden, 290 akçesinin hane ve 50 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²¹¹.

2.1.33. Dere Mezrâ'ası:

"sâbıka" karye olduğu belirtilen köyde iki nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 580 akçe hâsıl yazılıdır.

2.1.34. Hisar Beği Köyü:

Padişah hasası olan köyde on nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 3000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2550 akçesinin hububat türü vergilerden, 136 akçesinin hane ve mücerred, 350 akçesinin sebze ve meyve ve 14 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²¹².

2.1.35. Yassıbağ Köyü:

Tımar hissesinde olan köyde sekizi hariçten toplam 22 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 1400 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 520 akçesinin hububat türü vergilerden, 289 akçesinin hane ve mücerred, 235 akçesinin kerhâne ve zemin ve 99 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²¹³.

2.1.36. Çınarlu Köyü:

Padişah hasası olan köyde dokuzu hariçten toplam 15 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 1100 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 660 akçesinin hububat türü vergilerden, 290 akçesinin hane ve mücerred, 140 akçesinin sebze ve meyve, sekiz akçesinin orman ve 10 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²¹⁴.

2.1.37. Dalyan, Bostan, Zemin, Kışlak ve Mezrâ'alar

1329 akçelik hâsıl kayıtlıdır.

2.1.38. Çiftlik:

Çiftlikte beş nefer mütemekkin olup, 1000 akçe hâsılıyla mukayyedir.

2.1.39. Saraylı Köyü:

Çandarlı Halil Paşa'nın mülküdür. İznikmid'e bağlı olan köyde 38'i hariçten, biri Akbıyık dervişi, biri pir-i fâni ve biri hatib olmak üzere toplam 68 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 9000 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 645 akçeyle

210 TADB. TTD. 49, 49, v. 32b.

211 TADB. TTD. 49, 49, v. 32b.

212 TADB. TTD. 49, 49, v. 33a.

213 TADB. TTD. 49, 49, v. 33a-b.

214 TADB. TTD. 49, 49, v. 33b.

hane, 5480 akçeyle hububat, 2765 akçeyle meyve-kiraz-ceviz-kestane, keten, bahçe-bostan-piyaz, bağ-bostan, 400 akçeyle çayır, kovan ve ağnam ve 800 akçeyle beytül-mâl-bâd-ı hevâ ma'a deştâni vergileri teşkil etmektedir²¹⁵.

2.1.40. Orcunlu Köyü:

Çandarlı Halil Paşa'nın mülküdür. İznikmid'e bağlı olan köyde beşi hariçten, biri mâ'lûl olan 40 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1300 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 326 akçeyle hane, 680 akçeyle hububat vergileri teşkil etmektedir²¹⁶.

2.1.41. Dellallar Köyü:

Çandarlı Halil Paşa'nın mülküdür. İznikmid'e bağlı olan köyde yedisi hariçten, beşi mu'tâk ve biri hatib olmak üzere toplam 13 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1500 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 257 akçeyle hane ve 640 akçeyle hububat vergileri teşkil etmektedir²¹⁷.

2.1.42. Sığırlık nam-ı diğer Anılğanlı Köyü:

Çandarlı Halil Paşa'nın mülküdür. İznikmid'e bağlı olan köyde altısı hariçten, toplam 36 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 8000 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 265 akçeyle hane, 4360 akçeyle hububat, 1900 akçeyle keten, meyve- kiraz-bostan-sir-piyaz, bağ, 150 akçeyle çayır ve ağnam, 480 akçesi âsiyâb ve 517 akçeyle beytül-mâl-bâd-ı hevâ ma'a deştâni vergileri teşkil etmektedir²¹⁸.

2.1.43. Değirmen Deresi Köyü:

Çandarlı Halil Paşa'nın mülküdür. İznikmid'e bağlı olan köyde onu hariçten, biri imam olan toplam 35 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 8000 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 408 akçeyle hane, 2600 akçeyle hububat, 3392 akçeyle meyve-kiraz-armut-ceviz-kestane, keten, bahçe-bostan-piyaz, bağ-bostan, 100 akçeyle çayır ve ağnam, 990 akçeyle âsiyâb ve 550 akçeyle iskele resmi, beytül-mâl-bâd-ı hevâ ma'a deştâni vergileri teşkil etmektedir²¹⁹.

2.1.44. Hanımköyü:

İznik Camii hatibine meşrûl olmak üzere Süleyman Paşa tarafından vakfedilen köyde beşi hariçten olmak üzere 12 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3758 akçe hâsıl yazılıdır. Süleyman Paşa tarafından imamete meşrûl olarak vakfedilen bir mevrâ'da ise dört nefer tesbit edilmiş olup, 1513 akçe hâsılı bulunmaktadır. Yine imamete meşrûl olan köhne hamamdan 500, yeni hamamdan ise 1130 akçe hâsıl alındığı belirtilmektedir²²⁰. Süleyman Paşa'nın 20'si hane olan 21 nefer ile meskûn olduğu anlaşılan 2097 akçe hâsıllı mevrâ'ayı da medresesi için vakfettiği anlaşılmaktadır. İznik'teki medrese talebesi için 1800, Bolayır'daki imaret için 1800 akçe hâsıllı akarât bağışlayan Süleyman Paşa, üç dükkânın da eklenmesiyle toplam olarak 3897 akçeyi daha vakfetmiştir²²¹. Süleyman Paşa'nın vakfettiği Halife Viranı mevrâ'sından ise, 1290 akçe hâsıl yazılıdır²²².

2.1.45. Tarlık Köyü:

Sultan Selim Han'ın İstanbul'daki Camii-i Şerifi için vakfedildiği anlaşılan köyde, 63'ü

215 TADB. TTD. 49, v. 290b-291a.

216 TADB. TTD. 49, v. 291b-292a.

217 TADB. TTD. 49, v. 292b.

218 TADB. TTD. 49, v. 292b-293a.

219 TADB. TTD. 49, v. 293b.

220 TADB. TTD. 579, v. 3b-4a.

221 TADB. TTD. 579, v. 10b-11a.

222 TADB. TTD. 579, v. 15b.

hane olmak üzere toplam 85 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 7345 akçe hâsıl yazılıdır²²³.

2.1.46. Tavşanlı Köyü:

Sultan Selim Han'ın İstanbul'daki Camii-i Şerifi için vakfedildiği anlaşılan köyde, 51'i hane olmak üzere toplam 68 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 6486 akçe hâsıl yazılıdır²²⁴.

2.1.47. Ada nam-ı diğer Gökçeviran Köyü:

Sultan Selim Han'ın İstanbul'daki Camii-i Şerifi için vakfedildiği anlaşılan köyde, 26'sı hane olmak üzere toplam 36 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3193 akçe hâsıl yazılıdır²²⁵.

2.1.48. Karagöllü Köyü:

Firuz Ağa tarafından İstanbul'daki mescidine vakfedildiği anlaşılan köyde, 56'sı hane olmak üzere toplam 72 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2378 akçe hâsıl yazılıdır²²⁶.

2.1.49. Selegri nam-ı diğer Demirci Köyü:

Abdüselam Bey'in İstanbul'daki külliyesine vakfedildiği anlaşılan köyde, 30'u hane olmak üzere toplam 37 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 7345 akçe hâsıl yazılıdır²²⁷. Bununla beraber çeşitli dükkân ve bunun gibi çatılı akarâttan elde edilen hâsıllarla beraber vakfin İzmit'teki toplam hâsılı 40.447 akçeyi bulmaktadır.

2.1.50. Dürzüm nam-ı diğer Alaca Atlu Köyü:

Abdüselam Bey'in İstanbul'daki külliyesine vakfedildiği anlaşılan köyde, dördü hane olmak üzere toplam on nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 624 akçe hâsıl yazılıdır²²⁸.

2.1.51. Emirhanlı Köyü:

Sultan Bayezid Han'ın nişanıyla Şeyh Muhiyiddin'in İznik, Gebze ve Taşköprü'deki muallimhâneleri için vakfedildiği anlaşılan köyde, 27'si hane olmak üzere toplam 36 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3000 akçe hâsıl yazılıdır²²⁹.

2.1.52. Çine Köyü:

Sultan Bayezid Han'ın nişanıyla Şeyh Muhiyiddin'in İznik, Gebze ve Taşköprü'deki muallimhânesi için vakfedildiği anlaşılan köyde, 16'sı hane olmak üzere toplam 17 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1791 akçe hâsıl yazılıdır²³⁰.

2.1.53. Ahi Hacı Köyü:

Ahi Hacı için Süleyman Paşa tarafından vakfedildiği anlaşılan köyün daha sonra neslinden Mustafa, Mahmud, Mehmed, Hızır ve Hundi Hatun'a intikâl ettiği anlaşılmaktadır. Köyde dördü evlad ve sekizi hariçten olmak üzere toplam 14 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1980 akçe hâsıl yazılıdır²³¹.

223 TADB. TTD. 579, v. 4a-b.

224 TADB. TTD. 579, v. 5a-b.

225 TADB. TTD. 579, v. 5b-6a.

226 TADB. TTD. 579, v. 6a-7a.

227 TADB. TTD. 579, v. 3a, 7a-8a.

228 TADB. TTD. 579, v. 10a.

229 TADB. TTD. 579, v. 8a-b.

230 TADB. TTD. 579, v. 9a.

231 TADB. TTD. 579, v. 9b.

2.2. Kandıra Nahiyesi Kır İskân Birimleri

2.2.1. Oruçanlı Köyü:

Köyde yedi neferi hariçten 31 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2700 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2000 akçesinin hububat türü vergilerden, 440 akçesinin hane ve mücerred, 105 akçesinin sebze ve meyve, 70 akçesinin hayvancılık ve 90 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²³².

2.2.2. Sarı Doğan nam-ı diğer Gökçe Viran Köyü:

Padişah hassı olan köyde 11 neferi hariçten 27 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 7000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 4800 akçesinin hububat türü vergilerden, 392 akçesinin hane ve mücerred, 855 akçesinin sebze ve meyve, 260 akçesinin hayvancılık, 110 akçesinin kârhâne, 330 akçesinin mâhi ve kamışlık ve 273 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²³³.

2.2.2. Tuclu Divanı Köyü:

Padişah hassı olan köyde iki neferi hariçten 120 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 7500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 5300 akçesinin hububat türü vergilerden, 1240 akçesinin hane ve mücerred, 400 akçesinin sebze ve meyve, 350 akçesinin hayvancılık, 60 akçesinin âsiyâb ve 150 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²³⁴.

2.2.3. Hatıblü Köyü:

Padişah hassı olan köyde 28 neferi hariçten, biri imam 120 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 9000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 6500 akçesinin hububat türü vergilerden, 1362 akçesinin hane ve mücerred, 500 akçesinin sebze ve meyve, 170 akçesinin hayvancılık, 240 akçesinin âsiyâb ve 228 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²³⁵.

2.2.5. Tetimme-i Hatıblü nam-ı diğer Çalacak ve Okmece Köyü:

Padişah hassı olan köyde 16 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 3000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2100 akçesinin hububat türü vergilerden, 199 akçesinin hane ve mücerred, 40 akçesinin keten, 180 akçesinin hayvancılık, 315 akçesinin âsiyâb ve 166 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²³⁶.

2.2.6. Firuzlu ve Dolab Köyü:

Padişah hassı olan köyde sekiz neferi hariçten 16 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 1200 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1000 akçesinin hububat türü vergilerden, 110 akçesinin hane ve mücerred, 20 akçesinin meyve, 65 akçesinin hayvancılık ve 15 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²³⁷.

2.2.7. Tuti Divanı nam-ı diğer Topçu Köyü:

Padişah hassı olan köyde 17 neferi hariçten 65 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 6000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 4600 akçesinin hububat türü vergilerden, 668 akçesinin hane ve mücerred, 400 akçesinin sebze ve meyve, 130 akçesinin hayvancılık, 30 akçesinin âsiyâb ve 172 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²³⁸.

232 TADB. TTD. 49, 49, v.41a-b.

233 TADB. TTD. 49, 49, v.41b-42a.

234 TADB. TTD. 49, 49, v.42b-43a.

235 TADB. TTD. 49, 49, v.43a-b.

236 TADB. TTD. 49, 49, v.44a.

237 TADB. TTD. 49, 49, v.44a-b.

238 TADB. TTD. 49, 49, v.45a.

2.2.8. Çalköy:

Padişah hasası olan köyde 18 nefer hariçten 42 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2200 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1400 akçesinin hububat türü vergilerden, 457 akçesinin hane ve mücerred, 110 akçesinin sebze ve meyve, 150 akçesinin hayvancılık ve 83 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²³⁹.

2.2.9. Kızılcaköy:

Mirliva hasası olan köyde biri hariçten 14 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2000 akçesinin hububat türü vergilerden, 148 akçesinin hane ve mücerred, 200 akçesinin sebze ve meyve, 100 akçesinin hayvancılık ve 52 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁴⁰.

2.2.10. Muhtesib Köyü:

Mirliva hasası olan köyde yedi nefer hariçten 36 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 3587 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2687 akçesinin hububat türü vergilerden, 433 akçesinin hane ve mücerred, 260 akçesinin sebze ve meyve, 210 akçesinin hayvancılık, 20 akçesinin kârhâne ve 127 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁴¹.

2.2.11. Ay Tutan Köyü:

Mirliva hasası olan köyde iki nefer hariçten 120 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 1400 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 900 akçesinin hububat türü vergilerden, 239 akçesinin hane ve mücerred, 150 akçesinin sebze ve meyve, 80 akçesinin hayvancılık ve 31 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁴².

2.2.12. Elvanlu nam-ı diğer Güzellü Köyü:

Mirliva hasası olan köyde yedi nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2300 akçesinin hububat türü vergilerden, 86 akçesinin hane ve mücerred, 60 akçesinin sebze ve meyve, 35 akçesinin hayvancılık ve 19 akçesinin deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁴³.

2.2.13. Karacalar nam-ı diğer Kurucalu Köyü:

Mirliva hasası olan köyde 17 nefer hariçten, biri danışmend olan toplam 32 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 4940 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 4140 akçesinin hububat türü vergilerden, 344 akçesinin hane ve mücerred, 150 akçesinin sebze ve meyve, 130 akçesinin hayvancılık ve 176 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁴⁴.

2.2.14. Karaca Umurlu Köyü:

Mirliva hasası olan köyde dokuz nefer hariçten 29 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 3000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2500 akçesinin hububat türü vergilerden, 178 akçesinin hane ve mücerred, 100 akçesinin keten ve meyve, 80 akçesinin hayvancılık, 40 akçesinin âsiyâb ve 102 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁴⁵.

239 TADB. TTD. 49, 49, v.45a-b.

240 TADB. TTD. 49, 49, v.45b.

241 TADB. TTD. 49, 49, v.46a.

242 TADB. TTD. 49, 49, v.46b.

243 TADB. TTD. 49, 49, v.46b.

244 TADB. TTD. 49, 49, v.47a.

245 TADB. TTD. 49, 49, v.47a-b.

2.2.15. Kırk Amrud Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 12 nefer hariçten, biri imam olan 74 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 3100 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1700 akçesinin hububat türü vergilerden, 864 akçesinin hane ve mücerred, 150 akçesinin keten ve meyve, 200 akçesinin hayvancılık, 60 akçesinin âsiyâb ve 126 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁴⁶.

2.2.16. Naib İshak Çiftliği nam-ı diğer Olper ve Eyreklü Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 20 nefer hariçten 33 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 3000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2500 akçesinin hububat türü vergilerden, 304 akçesinin hane ve mücerred, 150 akçesinin keten ve meyve ve 46 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁴⁷.

2.2.17. Pelid Pınarı Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 20 nefer hariçten 82 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 4390 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2790 akçesinin hububat türü vergilerden, 923 akçesinin hane ve mücerred, 370 akçesinin keten ve meyve, 130 akçesinin hayvancılık, 15 akçesinin âsiyâb ve 162 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁴⁸.

2.2.18. Kaymas Köyü:

Mirliva hassı olan köyde biri muhassıl ve biri sipahizâde olan 107 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 9000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 6300 akçesinin hububat türü vergilerden, 1649 akçesinin hane ve mücerred, 500 akçesinin keten ve meyve, 320 akçesinin hayvancılık, 30 akçesinin âsiyâb ve 201 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁴⁹.

2.2.19. Temurtaş Köyü:

Mirliva hassı olan köyde yedi nefer hariçten 38 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 1800 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1100 akçesinin hububat türü vergilerden, 432 akçesinin hane ve mücerred, 60 akçesinin keten ve meyve, 50 akçesinin hayvancılık, 30 akçesinin âsiyâb ve 78 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁵⁰.

2.2.20. Alafllu Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 44 nefer hariçten 68 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 6000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 4500 akçesinin hububat türü vergilerden, 768 akçesinin hane ve mücerred, 250 akçesinin keten ve meyve, 106 akçesinin bezirhâne ve dükkân zemini, 100 akçesinin kovan, 60 akçesinin âsiyâb ve 246 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁵¹.

2.2.21. Küçük Hasanlu Köyü:

Mirliva hassı olan köyde biri hatib olan 15 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 1400 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1000 akçesinin hububat türü vergilerden, 211 akçesinin hane ve mücerred, 90 akçesinin keten ve meyve, 210 akçesinin hayvancılık ve 69 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁵².

246 TADB. TTD. 49, 49, v.48a.

247 TADB. TTD. 49, 49, v.48b.

248 TADB. TTD. 49, 49, v.49a.

249 TADB. TTD. 49, 49, v.49a-50a.

250 TADB. TTD. 49, 49, v.50b.

251 TADB. TTD. 49, 49, v.50b-51a.

252 TADB. TTD. 49, 49, v.51a-b.

2.2.22. Yeniceköy ve Ömerlü Köyü:

Mirliva hassı olan köyde beş neferi hariçten 20 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 1800 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1400 akçesinin hububat türü vergilerden, 263 akçesinin hane ve mücerred, 80 akçesinin keten ve meyve, 10 akçesinin kovan ve 47 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁵³.

2.2.23. Toraçlı Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 14 neferi hariçten 28 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 3000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1600 akçesinin hububat türü vergilerden, 216 akçesinin hane ve mücerred, 70 akçesinin keten ve meyve, 70 akçesinin hayvancılık, 60 akçesinin âsiyâb ve 84 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁵⁴.

2.2.24. Yeraşlı Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 23 neferi hariçten 49 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2200 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1550 akçesinin hububat türü vergilerden, 422 akçesinin hane ve mücerred, 80 akçesinin keten ve meyve, 86 akçesinin hayvancılık ve 60 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁵⁵.

2.2.25. Sereller Köyü:

Mirliva hassı olan köyde yedisi hariçten, üçü köprücü ve biri bazdar olan 69 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 4000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2300 akçesinin hububat türü vergilerden, 750 akçesinin hane ve mücerred, 350 akçesinin keten ve meyve, 400 akçesinin hayvancılık ve 200 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁵⁶.

2.2.26. İndelik Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 50 neferi hariçten 87 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 4500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 3100 akçesinin hububat türü vergilerden, 772 akçesinin hane ve mücerred, 348 akçesinin keten, bağ ve meyve, 500 akçesinin hayvancılık, 90 akçesinin âsiyâb ve 160 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁵⁷.

2.2.27. Hafirlü Köyü:

Mirliva hassı olan köyde on neferi hariçten, biri meremmetçi ve biri köprücü olan 47 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 4000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2800 akçesinin hububat türü vergilerden, 598 akçesinin hane ve mücerred, 180 akçesinin keten ve meyve, 300 akçesinin hayvancılık ve 122 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁵⁸.

2.2.28. Danişmendli Köyü:

Mirliva hassı olan köyde sekiz neferi hariçten, biri mülâzım, biri pir-i fâni ve üçü bazdar olan 40 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1700 akçesinin hububat türü vergilerden, 401 akçesinin hane ve mücerred,

253 TADB. TTD. 49, 49, v.51b.

254 TADB. TTD. 49, 49, v.52a.

255 TADB. TTD. 49, 49, v.52a-b.

256 TADB. TTD. 49, 49, v.52b-53a.

257 TADB. TTD. 49, 49, v.53b-54a.

258 TADB. TTD. 49, 49, v.54a-b.

190 akçesinin keten ve meyve, 140 akçesinin hayvancılı ve 69 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁵⁹.

2.2.29. Ozanoğlu Köyü:

Mirliva hasası olan köyde beş nefer hariçten 33 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 1200 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 800 akçesinin hububat türü vergilerden, 255 akçesinin hane ve mücerred, 50 akçesinin keten ve meyve, 25 akçesinin hayvancılık ve 70 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁶⁰.

2.2.30. Koyluca Köyü:

Mirliva hasası olan köyde 12 nefer hariçten, biri Koca Baba Camii meremmetçisi 38 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 3200 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2300 akçesinin hububat türü vergilerden, 513 akçesinin hane ve mücerred, 130 akçesinin keten ve meyve, 165 akçesinin hayvancılık ve 92 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁶¹.

2.2.31. Özbek Köyü:

Mirliva hasası olan köyde beş nefer hariçten 41 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 4800 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 3900 akçesinin hububat türü vergilerden, 534 akçesinin hane ve mücerred, 170 akçesinin keten ve meyve, 70 akçesinin hayvancılık ve 126 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁶².

2.2.32. Kevgecekü Viranı, Akçe ve Çukur Beylü Köyü:

Mirliva hasası olan köyde beş nefer hariçten 22 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 1300 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 360 akçesinin hububat türü vergilerden, 437 akçesinin hane ve mücerred, 50 akçesinin keten, 400 akçesinin hayvancılık ve 53 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁶³.

2.2.33. Yarıclı Köyü:

Mirliva hasası olan köyde 19 nefer hariçten 52 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 5299 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 3899 akçesinin hububat türü vergilerden, 496 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 300 akçesinin hayvancılık, 100 akçesinin kârhâne, 15 akçesinin âsiyâb ve 189 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁶⁴.

2.2.34. Kınık nam-ı diğer Karaağaç Köyü:

Mirliva hasası olan köyde beş nefer hariçten 18 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 5420 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 4800 akçesinin hububat türü vergilerden, 328 akçesinin hane ve mücerred, 100 akçesinin keten ve meyve, 40 akçesinin hayvancılık, 15 akçesinin âsiyâb, 100 akçesinin kârhâne ve 37 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁶⁵.

259 TADB. TTD. 49, 49, v.54b-55a.

260 TADB. TTD. 49, 49, v.55a.

261 TADB. TTD. 49, 49, v.55b.

262 TADB. TTD. 49, 49, v.56a.

263 TADB. TTD. 49, 49, v.56a-b.

264 TADB. TTD. 49, 49, v.56b-57a.

265 TADB. TTD. 49, 49, v.57a-b.

2.2.35. Topeklü Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 18 nefer hariçten 42 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 1200 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 400 akçesinin hububat türü vergilerden, 348 akçesinin hane ve mücerred, 120 akçesinin keten ve meyve, 70 akçesinin hayvancılık, 120 akçesinin âsiyâb ve 142 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁶⁶.

2.2.36. Hacılı Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 46 nefer hariçten 77 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 6700 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 4900 akçesinin hububat türü vergilerden, 721 akçesinin hane ve mücerred, 400 akçesinin keten ve meyve, 380 akçesinin hayvancılık, 90 akçesinin âsiyâb, 40 akçesinin zeytin kârhânesi ve 269 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁶⁷.

2.2.37. Karaca Rahman nam-ı diğer Danişmendoğlu Köyü:

Mirliva hassı olan köyde on nefer hariçten 70 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 5387 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 3987 akçesinin hububat türü vergilerden, 829 akçesinin hane ve mücerred, 200 akçesinin keten ve meyve, 220 akçesinin hayvancılık, 30 akçesinin âsiyâb, 121 akçesinin kârhâne ve 37 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁶⁸.

2.2.38. Tece Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 12 nefer hariçten, biri pir-i fâni olan toplam 25 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2050 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1400 akçesinin hububat türü vergilerden, 200 akçesinin hane ve mücerred, 175 akçesinin keten ve meyve, 130 akçesinin hayvancılık ve 145 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁶⁹.

2.2.39. Gügercinlik Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 15 nefer hariçten 27 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 950 akçesinin hububat türü vergilerden, 372 akçesinin hane ve mücerred, 200 akçesinin keten ve meyve, 442 akçesinin hayvancılık ve 36 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁷⁰.

2.2.40. Aleksi nam-ı diğer Kardal Köyü:

Mirliva hassı olan köyde on nefer hariçten, biri hâtib olan 38 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1600 akçesinin hububat türü vergilerden, 465 akçesinin hane ve mücerred, 60 akçesinin keten ve meyve, 110 akçesinin hayvancılık, 40 akçesinin âsiyâb, 40 akçesinin zeytin kârhânesi ve 210 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁷¹.

2.2.41. Eğrioğlu Çiftliği Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 12 nefer hariçten 67 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 5420 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 3900 akçesinin hububat türü

266 TADB. TTD. 49, 49, v.57b.

267 TADB. TTD. 49, 49, v.58a-b.

268 TADB. TTD. 49, 49, v.58b-59a.

269 TADB. TTD. 49, 49, v.59a-b.

270 TADB. TTD. 49, 49, v.59b.

271 TADB. TTD. 49, 49, v.60a.

vergilerden, 765 akçesinin hane ve mücerred, 241 akçesinin keten ve meyve, 240 akçesinin hayvancılık ve 157 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁷².

2.2.42. Yulaflu Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 12 nefer hariçten 60 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 5200 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 3800 akçesinin hububat türü vergilerden, 726 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 230 akçesinin hayvancılık ve 144 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁷³.

2.2.43. Saru Beğlü Köyü:

Mirliva hassı olan köyde üç nefer hariçten, biri müezzin olan 18 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2000 akçesinin hububat türü vergilerden, 179 akçesinin hane ve mücerred, 150 akçesinin keten ve meyve, 70 akçesinin hayvancılık ve 101 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁷⁴.

2.2.44. Akçe Kilise Köyü:

Mirliva hassı olan köyde biri sipahi ve biri yeniçeri olan 28 nefer hariçten, biri hatib, üçü müezzin, biri kayyum ve biri meremmetçi olan toplam 161 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 14.500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 10.500 akçesinin hububat türü vergilerden, 1751 akçesinin hane ve mücerred, 1400 akçesinin keten ve meyve, 550 akçesinin hayvancılık, 140 akçesinin âsiyâb ve su bıçkısı, 60 akçesinin bezirhâne ve 330 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁷⁵.

2.2.45. Erikli Çiftliği Köyü:

Mirliva hassı olan köyde yedi nefer hariçten, üçü sipahizâde olan toplam 36 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 1500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 800 akçesinin hububat türü vergilerden, 462 akçesinin hane ve mücerred, 100 akçesinin keten ve meyve, 40 akçesinin hayvancılık, 50 akçesinin âsiyâb ve kârhâne ve 48 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁷⁶.

2.2.46. Kara İbrahim nam-ı diğer Kara Temurhan Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 21 nefer hariçten 82 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 6200 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 4900 akçesinin hububat türü vergilerden, 734 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 182 akçesinin hayvancılık, 30 akçesinin âsiyâb ve 64 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁷⁷.

2.2.47. Samram nam-ı diğer Uzunköy:

Mirliva hassı olan köyde biri yeniçeri olan on nefer hariçten toplam 31 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 3220 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2520 akçesinin hububat türü vergilerden, 321 akçesinin hane ve mücerred, 200 akçesinin keten ve meyve, 60 akçesinin hayvancılık, 45 akçesinin âsiyâb ve 124 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁷⁸.

272 TADB. TTD. 49, 49, v.60b.

273 TADB. TTD. 49, 49, v.61a.

274 TADB. TTD. 49, 49, v.61b.

275 TADB. TTD. 49, 49, v.62a-b.

276 TADB. TTD. 49, 49, v.62b-63a.

277 TADB. TTD. 49, 49, v.63a-b.

278 TADB. TTD. 49, 49, v.64a.

2.2.48. Canus Köyü:

Mirliva hassı olan köyde dokuz neferi hariçten, biri pir-i fâni 66 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 5420 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2366 akçesinin hububat türü vergilerden, 701 akçesinin hane ve mücerred, 190 akçesinin keten ve meyve, 230 akçesinin hayvancılık, 39 akçesinin âsiyâb ve 149 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁷⁹.

2.2.49. Has Beylü Köyü:

Mirliva hassı olan köyde dördü hariçten, beşi sipahizâde ve biri sipahi olan toplam 33 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 3200 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2400 akçesinin hububat türü vergilerden, 294 akçesinin hane ve mücerred, 280 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin kovan ve 126 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁸⁰.

2.2.50. Üsküdarlu nam-ı diğer Çerkeşlü Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 19 neferi hariçten 66 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 6000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 4800 akçesinin hububat türü vergilerden, 830 akçesinin hane ve mücerred, 250 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin kovan, 15 akçesinin âsiyâb ve 105 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁸¹.

2.2.51. Osmanlu Köyü:

Mirliva hassı olan köyde dokuz neferi hariçten 28 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1340 akçesinin hububat türü vergilerden, 290 akçesinin hane ve mücerred, 150 akçesinin keten ve meyve, 50 akçesinin hayvancılık ve 160 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁸².

2.2.52. İncalu Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 30 neferi hariçten, ikisi bazdar olan toplam 76 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 5008 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 3508 akçesinin hububat türü vergilerden, 777 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 200 akçesinin hayvancılık, 45 akçesinin âsiyâb ve 178 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁸³.

2.2.53. Nısıfyancı Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 29 neferi hariçten 32 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 1300 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 900 akçesinin hububat türü vergilerden, 152 akçesinin hane ve mücerred, 100 akçesinin keten ve meyve, 70 akçesinin hayvancılık ve 78 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁸⁴.

2.2.54. Çatallar Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 16 neferi hariçten, ikisi sipahi vebiri hatib olan toplam 55 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 3000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın

279 TADB. TTD. 49, 49, v.64a-b.

280 TADB. TTD. 49, 49, v.64b-65a.

281 TADB. TTD. 49, 49, v.65a-b.

282 TADB. TTD. 49, 49, v.65b-66a.

283 TADB. TTD. 49, 49, v.66a-b.

284 TADB. TTD. 49, 49, v.66b-67a.

2000 akçesinin hububat türü vergilerden, 603 akçesinin hane ve mücerred, 200 akçesinin keten ve meyve, 130 akçesinin hayvancılık, 30 akçesinin âsiyâb, 100 akçesinin kârhâne ve 37 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁸⁵.

2.2.55. Mürseller Köyü:

Mirliva hasası olan köyde biri hariçten dokuz nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 700 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 400 akçesinin hububat türü vergilerden, 90 akçesinin hane ve mücerred ve 150 akçesinin keten ve meyve türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁸⁶.

2.2.56. Güllüce-i diğer Köyü:

Mirliva hasası olan köyde yedi neferi hariçten 23 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2700 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1900 akçesinin hububat türü vergilerden, 294 akçesinin hane ve mücerred, 260 akçesinin keten ve meyve, 120 akçesinin hayvancılık, 30 akçesinin âsiyâb ve 96 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁸⁷.

2.2.57. Tuti Divanı nam-ı diğer Kerebit Köyü:

Mirliva hasası olan köyde üç neferi hariçten 95 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 5265 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 3100 akçesinin hububat türü vergilerden, 1133 akçesinin hane ve mücerred, 400 akçesinin keten ve meyve, 376 akçesinin hayvancılık, 90 akçesinin âsiyâb ve 217 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁸⁸.

2.2.58. Ötük nam-ı diğer Umurcalı Köyü:

Mirliva hasası olan köyde 46 neferi hariçten 78 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 6500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 5400 akçesinin hububat türü vergilerden, 616 akçesinin hane ve mücerred, 230 akçesinin keten ve meyve, 150 akçesinin hayvancılık ve 104 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁸⁹.

2.2.59. Teleclü nam-ı diğer Danişmendlü Köyü:

Mirliva hasası olan köyde biri hariçten, biri ma'lûl olan 52 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 900 akçesinin hububat türü vergilerden, 488 akçesinin hane ve mücerred, 200 akçesinin keten ve meyve, 300 akçesinin hayvancılık ve 112 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁹⁰.

2.2.60. Tuti Divanı nam-ı diğer Kara İbrahimlü Köyü:

Mirliva hasası olan köyde 16 neferi hariçten, biri pir-i fâni olan toplam 45 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2200 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1500 akçesinin hububat türü vergilerden, 375 akçesinin hane ve mücerred, 150 akçesinin keten ve meyve, 70 akçesinin hayvancılık ve 105 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁹¹.

285 TADB. TTD. 49, 49, v.67a-b.

286 TADB. TTD. 49, 49, v.67b.

287 TADB. TTD. 49, 49, v.68a.

288 TADB. TTD. 49, 49, v.68a-69a.

289 TADB. TTD. 49, 49, v.69a-b.

290 TADB. TTD. 49, 49, v.69b-70a.

291 TADB. TTD. 49, 49, v.57a-b.

2.2.61. Eflamurci-i Halil nam-ı diğer Hasırcı Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 15 nefer hariçten 36 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2750 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1950 akçesinin hububat türü vergilerden, 374 akçesinin hane ve mücerred, 160 akçesinin keten ve meyve, 70 akçesinin hayvancılık, 60 akçesinin âsiyâb ve 136 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁹².

2.2.62. Bağdiken Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 22 nefer hariçten, biri imam, biri sipahi veikisi meremmetçi olan toplam 116 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 6265 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 3665 akçesinin hububat türü vergilerden, 1395 akçesinin hane ve mücerred, 400 akçesinin keten ve meyve, 380 akçesinin hayvancılık, 90 akçesinin âsiyâb ve 235 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁹³.

2.2.63. AkarcaKöyü:

Mirliva hassı olan köyde 17 nefer hariçten 60 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2118 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1018 akçesinin hububat türü vergilerden, 593 akçesinin hane ve mücerred, 150 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin hayvancılık, 60 akçesinin âsiyâb ve 198 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁹⁴.

2.2.64. Güllüce-i Hızırlı Köyü:

Mirliva hassı olan köyde altısı hariçten 23 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2600 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2000 akçesinin hububat türü vergilerden, 294 akçesinin hane ve mücerred, 150 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin hayvancılık ve 76 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁹⁵.

2.2.65. Korkudoğlu Çiftliği nam-ı diğer Küçük Viran Köyü:

Mirliva hassı olan köyde biri hariçten, biri müderris olan dokuz nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 250 akçe hâsıl yazılıdır²⁹⁶.

2.2.66. Elmacık ve Kadı Divanı nam-ı diğer İne Kulu Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 20 nefer hariçten 81 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 5200 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 3500 akçesinin hububat türü vergilerden, 884 akçesinin hane ve mücerred, 410 akçesinin keten ve meyve, 200 akçesinin hayvancılık, 70 akçesinin âsiyâb ve kârhâne ve 136 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁹⁷.

2.2.67. İmirce Çiftliği:

Mirliva hassı olan köyde 12 nefer hariçten 38 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2450 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1450 akçesinin hububat türü vergilerden, 375 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 230 akçesinin hayvancılık ve 95 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁹⁸.

292 TADB. TTD. 49, 49, v.70b-71a.

293 TADB. TTD. 49, 49, v.71a-b.

294 TADB. TTD. 49, 49, v.71b-72a.

295 TADB. TTD. 49, 49, v.72b.

296 TADB. TTD. 49, 49, v.72b-73a.

297 TADB. TTD. 49, 49, v.73a-b.

298 TADB. TTD. 49, 49, v.73b-74a.

2.2.68. Tuti Divanı ve Karaca Müsellim ve Şeyh İshak Çiftliği:

Mirliva hassı olan köyde sekiz neferi hariçten 38 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2659 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1559 akçesinin hububat türü vergilerden, 474 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 165 akçesinin hayvancılık, 30 akçesinin âsiyâb ve 121 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır²⁹⁹.

2.2.69. Umurköy:

Mirliva hassı olan köyde 12 neferi hariçten 28 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1200 akçesinin hububat türü vergilerden, 307 akçesinin hane ve mücerred, 350 akçesinin keten ve meyve, 50 akçesinin hayvancılık ve 97 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁰⁰.

2.2.70. Kızılca-i Diğer:

Mirliva hassı olan köyde yedisi neferi hariçten 82 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 12.000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 10.300 akçesinin hububat türü vergilerden, 966 akçesinin hane ve mücerred, 400 akçesinin keten ve meyve, 75 akçesinin hayvancılık, 45 akçesinin âsiyâb ve 214 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁰¹.

2.2.71. Keçilü nam-ı diğer Pir Ayn Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 13 neferi hariçten 27 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1300 akçesinin hububat türü vergilerden, 218 akçesinin hane ve mücerred, 350 akçesinin keten ve meyve, 50 akçesinin hayvancılık, 30 akçesinin âsiyâb ve 52 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁰².

2.2.72. Menteşe nam-ı diğer Yavrucak Köyü:

Mirliva hassı olan köyde altısı hariçten, biri pir-i fâni, biri sipahi ve üçü köprücü olan toplam 114 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 10.000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 7000 akçesinin hububat türü vergilerden, 1576 akçesinin hane ve mücerred, 800 akçesinin keten ve meyve, 340 akçesinin hayvancılık, 120 akçesinin bezirhâne ve 224 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁰³.

2.2.73. Olper nam-ı diğer Taceddinlü Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 11 neferi hariçten 30 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 4432 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 3600 akçesinin hububat türü vergilerden, 445 akçesinin hane ve mücerred, 150 akçesinin keten ve meyve, 50 akçesinin hayvancılık ve 187 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁰⁴.

2.2.74. Türkmen Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 24 neferi hariçten, biri sipahi olan 48 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 4000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2800 akçesinin

299 TADB. TTD. 49, 49, v.74a.

300 TADB. TTD. 49, 49, v.74b.

301 TADB. TTD. 49, 49, v.75a-b.

302 TADB. TTD. 49, 49, v.75b.

303 TADB. TTD. 49, 49, v.76a-b.

304 TADB. TTD. 49, 49, v.76b-77a.

hububat türü vergilerden, 460 akçesinin hane ve mücerred, 400 akçesinin keten ve meyve, 150 akçesinin hayvancılık, 90 akçesinin âsiyâb ve 100 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁰⁵.

2.2.75. Yusuf Şah Köyü:

Mirliva hassı olan köyde biri müderris olan on neferi hariçten, biri imam, biri muhassıl ve biri Kubbaz Baba Zaviyesi meremmetçisi olan toplam 110 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 4455 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2655 akçesinin hububat türü vergilerden, 1109 akçesinin hane ve mücerred, 250 akçesinin keten ve meyve, 163 akçesinin hayvancılık, 30 akçesinin âsiyâb ve 146 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁰⁶.

2.2.76. Saburlu Köyü:

Mirliva hassı olan köyde dokuz neferi hariçten, biri muhassıl olan toplam 58 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 7500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 6000 akçesinin hububat türü vergilerden, 753 akçesinin hane ve mücerred, 320 akçesinin keten ve meyve, 185 akçesinin hayvancılık, 30 akçesinin âsiyâb ve 212 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁰⁷.

2.2.77. Sinanlı Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 31 neferi hariçten, biri kâtib 76 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 3800 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2300 akçesinin hububat türü vergilerden, 666 akçesinin hane ve mücerred, 400 akçesinin keten ve meyve, 160 akçesinin hayvancılık, 75 akçesinin âsiyâb ve 199 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁰⁸.

2.2.78. Sinanoğlu Çiftliği nam-ı diğer Balabancı Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 11 neferi hariçten 58 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 7120 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 5500 akçesinin hububat türü vergilerden, 636 akçesinin hane ve mücerred, 500 akçesinin keten ve meyve, 300 akçesinin hayvancılık, 15 akçesinin âsiyâb ve 149 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁰⁹.

2.2.79. Tatar Ahmed Köyü:

Mirliva hassı olan köyde biri sipahi olan 16 neferi hariçten, 50 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 3700 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2600 akçesinin hububat türü vergilerden, 563 akçesinin hane ve mücerred, 260 akçesinin keten ve meyve, 110 akçesinin hayvancılık, 30 akçesinin âsiyâb ve 126 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³¹⁰.

2.2.80. Sinanoğlu Çiftliği nam-ı diğer Bahseklü Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 13 neferi hariçten 50 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 3400 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2200 akçesinin hububat türü vergilerden, 535 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 170 akçesinin hayvancılık, 60 akçesinin âsiyâb ve 135 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³¹¹.

305 TADB. TTD. 49, 49, v.77a-b.

306 TADB. TTD. 49, 49, v.77b-78b.

307 TADB. TTD. 49, 49, v.78b-79a.

308 TADB. TTD. 49, 49, v.79a-b.

309 TADB. TTD. 49, 49, v.79b-80a.

310 TADB. TTD. 49, 49, v.57a-b.

311 TADB. TTD. 49, 49, v.80b-81a.

2.2.81. Ahadlu Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 30 neferi hariçten 51 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 4500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 3500 akçesinin hububat türü vergilerden, 351 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 120 akçesinin hayvancılık, 60 akçesinin âsiyâb ve 169 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³¹².

2.2.82. Seydi Bey ve Kethudalu ve Sülelü ve Emir Aliler ve Aşçılar

Menteşa Köyü'nden ifrâz olduğu anlaşılan köyde iki neferi hariçten, biri pir-i fâni ve ve biri köprücü olan 21 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1300 akçesinin hububat türü vergilerden, 255 akçesinin hane ve mücerred, 200 akçesinin keten ve meyve, 110 akçesinin hayvancılık, 15 akçesinin âsiyâb ve 120 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³¹³.

2.2.83. Arslan Hacı Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 17 neferi hariçten, biri imam, ikisi sipahi ve ikisi sipahizâde olan toplam 51 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 3880 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2500 akçesinin hububat türü vergilerden, 568 akçesinin hane ve mücerred, 400 akçesinin keten ve meyve, 180 akçesinin hayvancılık, 60 akçesinin âsiyâb ve 92 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³¹⁴.

2.2.84. Karaağaç Çiftliği:

Mirliva hassı olan köyde 16 neferi hariçten 37 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 4000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2900 akçesinin hububat türü vergilerden, 530 akçesinin hane ve mücerred, 350 akçesinin keten ve meyve, 80 akçesinin hayvancılık ve 150 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³¹⁵.

2.2.85. Köseler Çiftliği:

Mirliva hassı olan köyde 20 neferi hariçten, ikisi köprücü, biri bazdâr ve biri muhassıl olan 70 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 4500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 3900 akçesinin hububat türü vergilerden, 708 akçesinin hane ve mücerred, 500 akçesinin keten ve meyve, 210 akçesinin hayvancılık, 20 akçesinin âsiyâb ve 163 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³¹⁶.

2.2.86. Kutlu Köyü:

Mirliva hassı olan köyde dokuz neferi hariçten 40 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 3000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1900 akçesinin hububat türü vergilerden, 440 akçesinin hane ve mücerred, 400 akçesinin keten ve meyve, 130 akçesinin hayvancılık ve 130 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³¹⁷.

2.2.87. Depecik Viranı Köyü:

Mirliva hassı olan köyde sekiz neferi hariçten, biri hatib ve ikisi muhassıl olan toplam 41 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1750 akçesinin hububat türü vergilerden, 382 akçesinin hane ve mücerred, 170

312 TADB. TTD. 49, 49, v.81a-b.

313 TADB. TTD. 49, 49, v.81b-82a.

314 TADB. TTD. 49, 49, v.82a-b.

315 TADB. TTD. 49, 49, v.82b-83a.

316 TADB. TTD. 49, 49, v.83a-b.

317 TADB. TTD. 49, 49, v.83b-84a.

akçesinin keten ve meyve, 80 akçesinin hayvancılık ve 118 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³¹⁸.

2.2.88. Göngellü Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 37 nefer hariçten, biri muallim olan toplam 63 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2100 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1100 akçesinin hububat türü vergilerden, 420 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 160 akçesinin hayvancılık, 60 akçesinin âsiyâb ve 70 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³¹⁹.

2.2.89. Kırk Depecik Köyü:

Mirliva hassı olan köyde biri sipahi olan 13 nefer hariçten, 43 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1100 akçesinin hububat türü vergilerden, 477 akçesinin hane ve mücerred, 170 akçesinin keten ve meyve, 70 akçesinin hayvancılık, 15 akçesinin âsiyâb ve 168 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³²⁰.

2.2.90. Katyalu Köyü:

“sâbıkâ” mezrâ’a olduğu anlaşılan köyde dokuz nefer hariçten, biri bazdar olan toplam 14 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 1500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1050 akçesinin hububat türü vergilerden, 84 akçesinin hane ve mücerred, 60 akçesinin âsiyâb ve 36 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³²¹.

2.2.91. Gündüzlü Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 11 nefer hariçten, biri sipahi olan toplam 45 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2750 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1850 akçesinin hububat türü vergilerden, 433 akçesinin hane ve mücerred, 280 akçesinin keten ve meyve, 80 akçesinin hayvancılık ve 107 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³²².

2.2.92. Kayacık Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 18 nefer hariçten, ikisi bazdar olan 60 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 3000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2000 akçesinin hububat türü vergilerden, 598 akçesinin hane ve mücerred, 180 akçesinin keten ve meyve, 130 akçesinin hayvancılık, 15 akçesinin âsiyâb ve 77 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³²³.

2.2.93. Sarucalar Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 19 nefer hariçten, biri sipahi olan toplam 57 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 2200 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1200 akçesinin hububat türü vergilerden, 547 akçesinin hane ve mücerred, 150 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin hayvancılık, 60 akçesinin âsiyâb ve 143 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³²⁴.

318 TADB. TTD. 49, 49, v.84a-b.

319 TADB. TTD. 49, 49, v.84b-85a.

320 TADB. TTD. 49, 49, v.85a-b.

321 TADB. TTD. 49, 49, v.85b.

322 TADB. TTD. 49, 49, v.86a.

323 TADB. TTD. 49, 49, v.86a-b.

324 TADB. TTD. 49, 49, v.87a.

2.2.94. Katilki Köyü:

Mirliva hası olan köyde biri hariçten 16 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 700 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 400 akçesinin hububat türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³²⁵.

2.2.95. Arman Köyü:

Mirliva hası olan köyde 33 neferi hariçten, biri muhassıl olan 95 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 9300 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 6300 akçesinin hububat türü vergilerden, 1507 akçesinin hane ve mücerred, 500 akçesinin keten ve meyve, 600 akçesinin hayvancılık, 60 akçesinin âsiyâb ve 333 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³²⁶. Köyün bir hissesinin de Dündar Bey'in babası Hamza Bey'in eşkincilü mülkü olduğu belirtilmektedir. Köyün Dündar Bey'in soyundan gelen kişilerce eşkincü eşdirilmek şartıyla tasarruf edildiği anlaşılmaktadır. Köyün bu hissesinde 11 neferi hariçten, biri mu'tak olan 42 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Hissenin hâsılı 3800 akçe olup, hane ve mücerred 565, hububat 2000, keten ve meyve 350, hayvancılık 330, âsiyâb 30 ve bâd-ı hevâ-deştâni vergisi 275 akçe ile gelir kalemlerini teşkil etmektedir³²⁷. Yine Hamza Bey'in oğlu Sinan Çelebi ve evlâdına ait diğer bir hissede 33 neferi hariçten 53 nefer mütemekkindir. Hissede kaydedilen hâsıl 3200 akçe olup, hububat gelirleri 2100 akçe ile en önemli gelir kalemlerini teşkil etmektedir. Böylelikle köyün toplam hâsılının 16.300 akçe olduğu, vergi nüfusunun ise 190 neferi bulduğu hesaplanmaktadır³²⁸.

2.2.96. Turak Köyü:

Hamza Bey evlâdlarından Ali'nin eşkincilü mülkü olan köyde 16 neferi hariçten 32 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2600 akçe olup, vergi kalemlerini hane ve mücerred 358, hububat 1600, keten ve meyve 150, çayır-çiftlik ve zemin 240 ve âsiyab vergisi 120 akçeyle gelir kalemlerini teşkil etmektedir³²⁹.

2.2.97. Tavak ve Turak Köyü:

Mehmed Paşa'nın eşkincilü mülkü olduğu anlaşılan köyde 15 neferi hariçten, biri bazdar olan 59 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 3200 akçe olup, vergi kalemlerini hane ve mücerred 682, hububat 1800, keten ve meyve 250, hayvancılık 150, çiftlik 200 ve bâd-ı hevâ-deştâni vergisi 118 akçeyle gelir kalemlerini teşkil etmektedir³³⁰.

2.2.98. Bağırğan-ı Sagir Köyü:

Kırk Amrud Köyü yakınında olduğu belirtilen köyde 11 neferi hariçten 21 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2674 akçe olup, hane ve mücerred 167, hububat 1974, keten ve meyve 200, kovan 100, âsiyâb 60 ve bâd-ı hevâ-deştâni vergileri 175 akçeyle gelir kalemlerini teşkil etmektedir³³¹.

2.2.99. Kışlak, Otlak, Yaylak, Mezrâ'a:

Üç mezrâ'a ve kışlak, otlak ve yaylaktan 1465 akçe hâsıl sağlanmaktadır³³².

325 TADB. TTD. 49, 49, v.87b.

326 TADB. TTD. 49, 49, v.87b-88b.

327 TADB. TTD. 49, 49, v.89a.

328 TADB. TTD. 49, 49, v.90a.

329 TADB. TTD. 49, 49, v.89b.

330 TADB. TTD. 49, 49, v.90b.

331 TADB. TTD. 49, 49, v.91a.

332 TADB. TTD. 49, 49, v.91b.

2.2.100. Bağ Basan nam-ı diğer Kara Sipahi Kışlası:

Ekinlikten 3200 akçe hâsıl sağlandığı anlaşılmaktadır³³³.

2.2.101. Kara Dere Köyü:

Köyün hâsılı 1290 akçe kadardır³³⁴.

2.2.101. Sepetçi Köyü:

Adapazarı'ndaki Kızıl Beylü Köyü'nden ifrâz olduğu anlaşılan köyün hâsılı 2000 akçedir³³⁵.

2.2.102. Gebze İskelesi ve Bički ve Tekne Kârhanesi:

Bu başlık altında 1500 akçelik bir hâsıl kaydedilmiştir³³⁶.

2.2.103. Bayındır Köyü:

Bazdâr ve Atmacacı tımarı olduğu belirtilen köyde yedi nefer hariçten 11 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 1488 akçe olup, hububat vergisi 888, hane 99, keten ve meyve 35, âsiyâb 400, çayır 10 ve bâd-ı hevâ 68 akçe ile vergi kalemlerini teşkil etmektedir³³⁷.

2.2.104. Kızılca Elmas ve Kızılca Köyü:

Bazdâr ve Atmacacı tımarı olduğu belirtilen çiftlikte üçü hariçten, biri bazdar olan beş nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 898 akçedir³³⁸.

2.2.105. Esedlü Çiftliği:

Bazdâr ve Atmacacı tımarı olduğu belirtilen çiftlikte yedi nefer hariçten 26 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 1000 akçe olup, hububat vergisi 500, hane 286, keten ve meyve 80, hayvancılık 80 ve bâd-ı hevâ 99 akçe ile vergi kalemlerini teşkil etmektedir³³⁹.

2.2.106. Karaca Murad Çiftliği:

Bazdâr ve Atmacacı tımarı olduğu belirtilen köyde on nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 966 akçe olup, hububat vergisi 566, hane 134, keten ve meyve 100, kovan 50, çayır 20 ve bâd-ı hevâ 96 akçe ile vergi kalemlerini teşkil etmektedir³⁴⁰.

2.2.107. Firusoğlu Köyü:

Bazdâr ve Atmacacı tımarı olduğu belirtilen köyde yedi nefer hariçten, biri âmâ, biri divâne ve ikisi bazdâr olan toplam 55 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 3397 akçe olup, hububat vergisi 2097, hane 567, keten ve meyve 450, kovan 100, âsiyâb 30, çayır 50 ve bâd-ı hevâ 100 akçe ile vergi kalemlerini teşkil etmektedir³⁴¹.

2.2.108. Karaağaç Mevrâ'ası:

Ekinliğin hâsılı 550 akçedir³⁴².

333 TADB. TTD. 49, 49, v.91b.

334 TADB. TTD. 49, 49, v.91b.

335 TADB. TTD. 49, 49, v.92a.

336 TADB. TTD. 49, 49, v. 91a-b.

337 TADB. TTD. 49, 49, v. 93b.

338 TADB. TTD. 49, 49, v. 93b.

339 TADB. TTD. 49, 49, v. 94a.

340 TADB. TTD. 49, 49, v. 94a-b.

341 TADB. TTD. 49, 49, v. 94b-95a.

342 TADB. TTD. 49, 49, v. 95a.

2.2.109. Heri Divan? Köyü:

Sultan Bayezid tarafından Şeyh Muhiyiddin Halife'nin İstanbul'daki Camii'ne vakfedildiği anlaşılan köyde 146'sı hane olan 196 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 15.593 akçe hâsıl yazılıdır³⁴³.

2.2.110. Havlu Camii nam-ı diğer Bekdaş ve Depeköyü:

Sultan Bayezid tarafından Hacı Fakı'ya temlik edilen köyün, Hacı Fakı tarafından mescidine vakfedildiği anlaşılmakta olup, köyde 101'i hane olan 125 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı ise 8843 akçedir³⁴⁴.

2.2.111. Fakı Hacı Çiftliği Köyü:

Hamza Bey'in İznik'teki zaviyesine vakfedilen köyde 26'sı hane olan 36 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3237 akçe hâsıl yazılıdır³⁴⁵.

2.2.112. Türkmen Köyü:

Sultan Bayezid Han tarafından Şeyh Muhiyiddin Halife'nin İstanbul'daki Camii'ne vakıf olduğu anlaşılan köyde 21'i hane olan 31 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3016 akçe hâsıl yazılıdır³⁴⁶.

2.2.113. Nusret? Nalcı Köyü:

Orhan Bey'den Zeyneddin'e imamet ve hitâbet ciheti için vakfedilen köyde 50'si hane olan 58 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2673 akçe hâsıl yazılıdır³⁴⁷.

2.2.114. Sarsan Mezrâ'ası:

Orhan Bey'den Ali ve Ömer Fakih'e vakfedilen mezrâ'da 16'sı hane olan 21 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2989 akçe hâsıl yazılıdır³⁴⁸.

2.2.115. Bürde Köyü:

Emir Sultan'ın Bursa'daki türbesine vakfedildiği anlaşılan köyde 23'ü hane olan 30 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1837 akçe hâsıl yazılıdır.

2.3. Şile Nahiyesi Kır İskân Birimleri

2.3.1. Safer Musa Köyü:

Padişah hassı olan köyde yedi neferi hariçten 17 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1600 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1000 akçesinin hububat türü vergilerden, 177 akçesinin hane ve mücerred, 140 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin hayvancılık, 30 akçesinin âsiyâb ve 153 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁴⁹.

2.3.2. Öğümce Köyü:

Padişah hassı olan köyde 18 neferi hariçten 46 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 4000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2900 akçesinin hububat türü vergilerden, 510 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 110 akçesinin hayvancılık ve 180 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁵⁰.

343 TADB. TTD. 579, v. 119b-120a.

344 TADB. TTD. 579, v. 120b-122b.

345 TADB. TTD. 579, v. 123a-b.

346 TADB. TTD. 579, v. 123b-124a.

347 TADB. TTD. 579, v. 124b-125a.

348 TADB. TTD. 579, v. 124b-125a.

349 TADB. TTD. 49, 49, v. 97b.

350 TADB. TTD. 49, 49, v. 97b-98a.

2.3.3. Selamet Firuz Köyü:

Padişah hasası olan köyde sekiz neferi hariçten 62 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1600 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2200 akçesinin hububat türü vergilerden, 765 akçesinin hane ve mücerred, 600 akçesinin keten ve meyve, 170 akçesinin hayvancılık, 60 akçesinin âsiyâb ve 205 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁵¹.

2.3.4. Hüseyin Hacı nam-ı diğer Kayalu Köyü:

Padişah hasası olan köyde 15 neferi hariçten 32 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1700 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1000 akçesinin hububat türü vergilerden, 334 akçesinin hane ve mücerred, 170 akçesinin keten ve meyve, 80 akçesinin hayvancılık ve 116 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁵².

2.3.5. Kızıl Mahmud Çiftliği:

Padişah hasası olan köyde 14 neferi hariçten 40 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2200 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1200 akçesinin hububat türü vergilerden, 370 akçesinin hane ve mücerred, 190 akçesinin keten ve meyve, 327 akçesinin hayvancılık ve 113 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁵³.

2.3.6. Karagöz Çiftliği nam-ı diğer Karcılı Köyü:

Padişah hasası olan köyde dokuz nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1200 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1000 akçesinin hububat türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁵⁴.

2.3.7. Kızıl Ali Köyü:

Padişah hasası olan köyde 17 neferi hariçten 40 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2300 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1500 akçesinin hububat türü vergilerden, 381 akçesinin hane ve mücerred, 200 akçesinin keten ve meyve, 80 akçesinin hayvancılık, 15 akçesinin âsiyâb ve 134 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁵⁵.

2.3.8. Köseoğlu Çiftliği:

Mirliva hasası olan köyde 13 neferi hariçten 33 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2800 akçesinin hububat türü vergilerden, 351 akçesinin hane ve mücerred, 110 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin hayvancılık, 30 akçesinin âsiyâb ve 20 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁵⁶.

2.3.9. Karaca Köyü:

Mirliva hasası olan köyde dokuz neferi hariçten, biri muhassıl ve biri pir-i fâni olan 36 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1500 akçesinin hububat türü vergilerden, 384 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 140 akçesinin hayvancılık ve 176 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁵⁷.

351 TADB. TTD. 49, 49, v. 98a-b.

352 TADB. TTD. 49, 49, v. 99a.

353 TADB. TTD. 49, 49, v. 99b.

354 TADB. TTD. 49, 49, v. 99b-100a.

355 TADB. TTD. 49, 49, v. 100b.

356 TADB. TTD. 49, 49, v. 100b-101a.

357 TADB. TTD. 49, 49, v. 101a.

2.3.10. Bolu Köyü:

Mirliva hasası olan köyde 12 neferi hariçten 56 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3624 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1924 akçesinin hububat türü vergilerden, 637 akçesinin hane ve mücerred, 600 akçesinin keten ve meyve, 200 akçesinin hayvancılık, 45 akçesinin âsiyâb ve 222 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁵⁸.

2.3.11. Kayağlı Köyü:

Mirliva hasası olan köyde 11 neferi hariçten, biri sipahi olan 30 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 4800 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 4000 akçesinin hububat türü vergilerden, 285 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 180 akçesinin hayvancılık ve 35 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁵⁹.

2.3.12. Doğancılı Köyü:

Mirliva hasası olan köyde 15 neferi hariçten, 36 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1800 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 800 akçesinin hububat türü vergilerden, 365 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 150 akçesinin hayvancılık, 75 akçesinin âsiyâb ve 110 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁶⁰.

2.3.13. Kaynalı-i Kebir Köyü:

Mirliva hasası olan köyde beş neferi hariçten, biri hâtib olan 32 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2100 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1300 akçesinin hububat türü vergilerden, 417 akçesinin hane ve mücerred, 110 akçesinin keten ve meyve, 50 akçesinin hayvancılık, 120 akçesinin âsiyâb ve 103 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁶¹.

2.3.14. Bağırğan Köyü:

Mirliva hasası olan köyde 11 neferi hariçten, biri sipahi olan 26 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1300 akçesinin hububat türü vergilerden, 184 akçesinin hane ve mücerred, 100 akçesinin keten ve meyve, 80 akçesinin hayvancılık, 250 akçesinin âsiyâb ve 184 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁶².

2.3.15. Çalköy:

Mirliva hasası olan köyde on neferi hariçten, biri sipahi olan 47 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3200 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1200 akçesinin hububat türü vergilerden, 457 akçesinin hane ve mücerred, 280 akçesinin keten ve meyve, 150 akçesinin hayvancılık ve 113 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁶³.

2.3.16. Hacı Doğan Çiftliği:

Mirliva hasası olan köyde biri sipahi olan 28 neferi hariçten, biri hâtib, biri muhassıl, biri köprücü ve biri bazdâr olan 56 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 4000 akçe hâsıl

358 TADB. TTD. 49, 49, v. 101b.

359 TADB. TTD. 49, 49, v. 102a.

360 TADB. TTD. 49, 49, v. 102a-b.

361 TADB. TTD. 49, 49, v. 102b.

362 TADB. TTD. 49, 49, v. 102b-103a.

363 TADB. TTD. 49, 49, v. 103b-104a.

yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2900 akçesinin hububat türü vergilerden, 452 akçesinin hane ve mücerred, 350 akçesinin keten ve meyve, 200 akçesinin hayvancılık ve 98 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁶⁴.

2.3.17. Kaynalı-ı Küçük Köyü:

Mirliva hassı olan köyde beş nefer hariçten, 26 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 4026 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 3016 akçesinin hububat türü vergilerden, 311 akçesinin hane ve mücerred, 400 akçesinin keten ve meyve, 180 akçesinin hayvancılık ve 119 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁶⁵.

2.3.18. Derseni nam-ı diğer Esedoğlu Çiftliği:

Mirliva hassı olan köyde altı nefer hariçten, ikisi bazdâr olan 29 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1800 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 900 akçesinin hububat türü vergilerden, 197 akçesinin hane ve mücerred, 340 akçesinin keten ve meyve, 150 akçesinin hayvancılık, 90 akçesinin âsiyâb ve 123 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁶⁶.

2.3.19. Kurd Çiftliği nam-ı diğer Halil Çiftliği:

Mirliva hassı olan köyde on nefer hariçten, 24 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2100 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 900 akçesinin hububat türü vergilerden, 208 akçesinin hane ve mücerred, 455 akçesinin keten ve meyve, 310 akçesinin hayvancılık, 90 akçesinin âsiyâb ve 137 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁶⁷.

2.3.20. Burhanlı Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 15 nefer hariçten, 72 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 7999 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 6000 akçesinin hububat türü vergilerden, 692 akçesinin hane ve mücerred, 600 akçesinin keten ve meyve, 479 akçesinin hayvancılık, 75 akçesinin âsiyâb ve 153 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁶⁸.

2.3.21. Taş Temur-i diğer Köyü:

Mirliva hassı olan köyde altı nefer hariçten, 43 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2652 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1552 akçesinin hububat türü vergilerden, 418 akçesinin hane ve mücerred, 400 akçesinin keten ve meyve, 150 akçesinin hayvancılık, 30 akçesinin âsiyâb ve 102 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁶⁹.

2.3.22. Yakuboğlu Çiftliği nam-ı diğer Turasi Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 13 nefer hariçten, biri âmâ, üçü muhassıl ve biri meremmetçi olan 61 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 4669 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2569 akçesinin hububat türü vergilerden, 599 akçesinin hane ve mücerred, 990 akçesinin keten ve meyve, 320 akçesinin hayvancılık, 60 akçesinin âsiyâb ve 131 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁷⁰.

364 TADB. TTD. 49, 49, v. 104a-b.

365 TADB. TTD. 49, 49, v. 104b-105a.

366 TADB. TTD. 49, 49, v. 105a.

367 TADB. TTD. 49, 49, v. 105a-b.

368 TADB. TTD. 49, 49, v. 105b-106a.

369 TADB. TTD. 49, 49, v. 106a-b.

370 TADB. TTD. 49, 49, v. 106b-107a.

2.3.23. Taştemur-i Kebir Köyü:

Mirliva hası olan köyde 11 nefer hariçten, ikisi bazdâr olan 84 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1300 akçesinin hububat türü vergilerden, 845 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 340 akçesinin hayvancılık, 60 akçesinin âsiyâb ve 165 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁷¹.

2.3.24. Kaynalı nam-ı diğer Mirahur Ali Köyü:

Mirliva hası olan köyde altı nefer hariçten, 15 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 643 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 400 akçesinin hububat türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁷².

2.3.25. Turahan Köyü:

Mirliva hası olan köyde iki nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 250 akçe hâsıl yazılıdır³⁷³.

2.3.26. Mirahur Ali nam-ı diğer Karkın Köyü:

Mirliva hası olan köyde biri hariçten, sekiz nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1400 akçesinin hububat türü vergilerden, 105 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin hayvancılık ve 95 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁷⁴.

2.3.27. Fakihoğlu nam-ı diğer Mustafalı ve Balluca Köyü:

Mirliva hası olan köyde 19 nefer hariçten, biri hâtib olan 66 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 4500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2500 akçesinin hububat türü vergilerden, 648 akçesinin hane ve mücerred, 650 akçesinin keten ve meyve, 280 akçesinin hayvancılık, 30 akçesinin âsiyâb, 120 akçesinin kârhâne ve 272 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁷⁵.

2.3.28. Hurmaoğlu Çiftliği:

Mirliva hası olan köyde 38 nefer hariçten, biri köprücü ve biri sipahizâde olan 69 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1300 akçesinin hububat türü vergilerden, 536 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 200 akçesinin hayvancılık, 90 akçesinin bezirhâne ve 174 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁷⁶.

2.3.29. Bayraklı Köyü:

Mirliva hası olan köyde 18 nefer hariçten, ikisi köprücü olan 65 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3650 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2450 akçesinin hububat türü vergilerden, 624 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin kovan, 15 akçesinin âsiyâb ve 161 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁷⁷.

2.3.30. Erikli Köyü:

Mirliva hası olan köyde üçü hariçten, 33 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup,

371 TADB. TTD. 49, 49, v. 107a-b.

372 TADB. TTD. 49, 49, v. 108a.

373 TADB. TTD. 49, 49, v. 108a-b.

374 TADB. TTD. 49, 49, v. 108b.

375 TADB. TTD. 49, 49, v. 108b-109a.

376 TADB. TTD. 49, 49, v. 109a-b.

377 TADB. TTD. 49, 49, v. 110a-b.

1600 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 700 akçesinin hububat türü vergilerden, 421akçesinin hane ve mücerred, 200 akçesinin keten ve meyve, 130 akçesinin hayvancılık ve 149 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁷⁸.

2.3.31. Safalu Köyü:

Mirliva hassı olan köyde dört neferi hariçten, 25 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2084 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1084 akçesinin hububat türü vergilerden, 243 akçesinin hane ve mücerred, 250 akçesinin keten ve meyve, 230 akçesinin hayvancılık, 110 akçesinin bezirhâne ve kârhâne ve 167 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁷⁹.

2.3.32. Dinmez Alilü Köyü:

Mirliva hassı olan köyde on neferi hariçten, biri mâlûl olan 30 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 5500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 4000 akçesinin hububat türü vergilerden, 250 akçesinin hane ve mücerred, 700 akçesinin keten ve meyve, 250 akçesinin hayvancılık, 30 akçesinin bezirhâne ve 270 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁸⁰. Köy yakınındaki Lutfi Fakih Çiftliği Mezrâ'asından da 395 akçe hâsıl sağlandığı anlaşılmaktadır.³⁸¹

2.3.33. Ahmedlü Köyü:

Mirliva hassı olan köyde biri yeniçeri ve biri serşimşirci olan 18 neferi hariçten, biri pir-i fâni, ikisi seyyid ve üçü köprücü olan toplam 95 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 7000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 4500 akçesinin hububat türü vergilerden, 904 akçesinin hane ve mücerred, 900 akçesinin keten ve meyve, 140 akçesinin hayvancılık, 120 akçesinin kârhâne ve mâhi öşrü, 150 akçesinin âsiyâb ve 276 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁸².

2.3.34. Kara Musa nam-ı diğer Karamanlu Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 22 neferi hariçten, 69 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 6402 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 4602 akçesinin hububat türü vergilerden, 355 akçesinin hane ve mücerred, 725 akçesinin keten ve meyve, 290 akçesinin hayvancılık, 110 akçesinin kârhâne ve bezirhâne ve mâhi öşrü, 90 akçesinin âsiyâb ve 240 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁸³.

2.3.35. Yunus Yeri:

Karamanlu'ya tabi olan köyde üçü hariçten dokuz nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 336 akçe olup, 200 akçesinin hububat türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır.

2.3.36. Gençlü Köyü:

Mirliva hassı olan köyde üçü hariçten, biri pir-i fâni, ikisi seyyid ve biri dilsiz olan toplam 40 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1100 akçesinin hububat türü vergilerden, 363 akçesinin hane ve mücerred, 150 akçesinin keten ve meyve, 130 akçesinin hayvancılık, 30 akçesinin âsiyâb ve 137 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁸⁴.

378 TADB. TTD. 49, 49, v. 110b.

379 TADB. TTD. 49, 49, v. 111a.

380 TADB. TTD. 49, 49, v. 111a-b.

381 TADB. TTD. 49, 49, v. 124a.

382 TADB. TTD. 49, 49, v. 111b-112a.

383 TADB. TTD. 49, 49, v. 112b-113a.

384 TADB. TTD. 49, 49, v. 113a-b.

2.3.37. Horzum-i Büzürk ve Horzum-i Küçük ve Asılbeyi Çiftliği Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 35 neferi hariçten, biri sipahi ve biri sipahizâde olan toplam 112 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 5100 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 3200 akçesinin hububat türü vergilerden, 1020 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 200 akçesinin hayvancılık, 60 akçesinin kârhâne, 120 akçesinin âsiyâb ve 200 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁸⁵.

2.3.38. Tavaşoğlu Çiftliği nam-ı diğer Tavaş Murad Köyü:

Mirliva hassı olan köyde sekizi hariçten, 21 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 800 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 500 akçesinin hububat türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁸⁶.

2.3.39. Demürcilü nam-ı diğer Firuz Çiftliği:

Mirliva hassı olan köyde altısı hariçten, 28 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3285 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2585 akçesinin hububat türü vergilerden, 258 akçesinin hane ve mücerred, 260 akçesinin keten ve meyve, 50 akçesinin kovan, 50 akçesinin kârhâne ve âsiyâb ve 82 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁸⁷.

2.3.40. Turak Çiftliği nam-ı diğer Tavaş Murad Köyü:

Mirliva hassı olan köyde dördü hariçten, biri muhassıl olan 35 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1780 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1000 akçesinin hububat türü vergilerden, 329 akçesinin hane ve mücerred, 230 akçesinin keten ve meyve, 50 akçesinin hayvancılık ve 71 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁸⁸.

2.3.41. Kara Toğan Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 14 neferi hariçten, biri sipahi olan 41 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 5484 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 4284 akçesinin hububat türü vergilerden, 375 akçesinin hane ve mücerred, 350 akçesinin keten ve meyve, 230 akçesinin hayvancılık, 135 akçesinin âsiyâb ve 110 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁸⁹.

2.3.42. Aydemir nam-ı diğer Akçe Ak Köyü:

Mirliva hassı olan köyde yedisi hariçten, biri mâ'lûl ve üçü doğancı olan toplam 72 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 4760 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2460 akçesinin hububat türü vergilerden, 870 akçesinin hane ve mücerred, 550 akçesinin keten ve meyve, 125 akçesinin hayvancılık, 135 akçesinin âsiyâb ve 220 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁹⁰.

2.3.43. İsalâr Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 22 neferi hariçten, biri sipahi ve biri sipahizâde olan 45 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 4000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2400 akçesinin hububat türü vergilerden, 440 akçesinin hane ve mücerred, 700 akçesinin keten ve meyve, 250 akçesinin hayvancılık, 60 akçesinin âsiyâb ve 150 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁹¹.

385 TADB. TTD. 49, 49, v. 113b-114b.

386 TADB. TTD. 49, 49, v. 114b.

387 TADB. TTD. 49, 49, v. 114b-115a.

388 TADB. TTD. 49, 49, v. 115a-b.

389 TADB. TTD. 49, 49, v. 115b-116a.

390 TADB. TTD. 49, 49, v. 116a-b.

391 TADB. TTD. 49, 49, v. 116b-117a.

2.3.44. Çağırğan Şahin Köyü:

Mirliva hassı olan köyde dokuzu hariçten, biri bazdar ve biri sipahi olan toplam 61 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 8189 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 6389 akçesinin hububat türü vergilerden, 612 akçesinin hane ve mücerred, 250 akçesinin keten ve meyve, 380 akçesinin hayvancılık, 30 akçesinin âsiyâb ve 178 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁹².

2.3.45. Kul Yusuf nam-ı diğer Fethüddin Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 25 neferi hariçten, toplam 50 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3200 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1900 akçesinin hububat türü vergilerden, 437 akçesinin hane ve mücerred, 700 akçesinin keten, bağ ve meyve, 100 akçesinin hayvancılık ve 100 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁹³.

2.3.46. Kaynarca Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 18 neferi hariçten, 51 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3120 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2000 akçesinin hububat türü vergilerden, 531 akçesinin hane ve mücerred, 150 akçesinin keten ve meyve, 245 akçesinin hayvancılık, 30 akçesinin âsiyâb ve 164 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁹⁴.

2.3.47. Adil Çiftliği nam-ı diğer Depe Viran Köyü:

Mirliva hassı olan köyde ikisi hariçten, 13 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1310 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 610 akçesinin hububat türü vergilerden, 188 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin kovan, 30 akçesinin âsiyâb ve 82 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁹⁵.

2.3.48. Küçük Şahin nam-ı diğer Bulduk Köyü:

Mirliva hassı olan köyde sekizi hariçten, 61 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3650 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1300 akçesinin hububat türü vergilerden, 532 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 300 akçesinin hayvancılık, 60 akçesinin âsiyâb ve 158 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁹⁶.

2.3.49. İskenderlü Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 20 neferi hariçten, beşi köprücü ve beşi bazdâr olan toplam 85 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 4800 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 3900 akçesinin hububat türü vergilerden, 1005 akçesinin hane ve mücerred, 400 akçesinin keten ve meyve, 150 akçesinin hayvancılık, 40 akçesinin kârhâne, 90 akçesinin âsiyâb ve 215 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁹⁷.

2.3.50. İskender nam-ı diğer Keremüddin Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 22 neferi hariçten, biri atmacacı, ikisi bazdâr, biri imam, biri muhassıl, ikisi sipahizâde ve biri sipahi olan toplam 78 nefer mütemekkin olarak

392 TADB. TTD. 49, 49, v. 117a-b.

393 TADB. TTD. 49, 49, v. 117b-118a.

394 TADB. TTD. 49, 49, v. 118a-b.

395 TADB. TTD. 49, 49, v. 118b.

396 TADB. TTD. 49, 49, v. 119a.

397 TADB. TTD. 49, 49, v. 119b.

kaydedilmiş olup, 3300 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1700 akçesinin hububat türü vergilerden, 877 akçesinin hane ve mücerred, 150 akçesinin keten ve meyve, 160 akçesinin hayvancılık, 40 akçesinin kârhâne, 75 akçesinin âsiyâb ve 258 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁹⁸.

2.3.51. Kızık Şahin Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 12 neferi hariçten, biri mâ'zûl sipahi ve ikisi bazdâr olan toplam 71 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 4746 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 3146 akçesinin hububat türü vergilerden, 841 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 280 akçesinin hayvancılık, 85 akçesinin âsiyâb ve 144 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır³⁹⁹.

2.3.52. Sekban nam-ı diğer Geredelü Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 12 neferi hariçten, biri mâ'zûl ikisi sipahi, ikisi sipahizâde ve biri mu'tak olan toplam 66 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3673 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1973 akçesinin hububat türü vergilerden, 859 akçesinin hane ve mücerred, 480 akçesinin keten ve meyve, 135 akçesinin hayvancılık, 60 akçesinin âsiyâb ve 110 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴⁰⁰.

2.3.53. Emirlü Mezrâ'ası:

"Sâbıka" karye olup, mezrâ'aya dönüştüğü anlaşılan ekinlikte yedi nefer zira'at etmektedir. 1000 akçelik hâsılın 850 akçesi hububat vergilerinden sağlanmaktadır⁴⁰¹.

2.3.54. Celal nam-ı diğer Hoşlak Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 30 neferi hariçten, 47 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2200 akçesinin hububat türü vergilerden, 401 akçesinin hane ve mücerred, 260 akçesinin keten ve meyve, 50 akçesinin kovan ve 99 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴⁰².

2.3.55. Kuruca Doğan nam-ı diğer Dünder Köyü:

Mirliva hassı olan köyde biri kadı olan 28 neferi hariçten, biri türbedâr ve beşi bazdâr olan toplam 69 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 6050 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 4350 akçesinin hububat türü vergilerden, 696 akçesinin hane ve mücerred, 620 akçesinin keten ve meyve, 130 akçesinin hayvancılık, 45 akçesinin âsiyâb ve 209 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴⁰³.

2.3.56. Ali nam-ı diğer Murad Ali Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 36 neferi hariçten, biri sipahizâde olan toplam 82 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2400 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1100 akçesinin hububat türü vergilerden, 655 akçesinin hane ve mücerred, 200 akçesinin keten ve meyve, 190 akçesinin hayvancılık ve orman, 40 akçesinin kârhâne, 60 akçesinin âsiyâb ve 155 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴⁰⁴.

2.3.57. İsaoglu Çiftliği nam-ı diğer Köselü Köyü:

Mirliva hassı olan köyde dördü hariçten, 17 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup,

398 TADB. TTD. 49, 49, v. 120a-b.

399 TADB. TTD. 49, 49, v. 120b-121a.

400 TADB. TTD. 49, 49, v. 121a-b.

401 TADB. TTD. 49, 49, v. 122a.

402 TADB. TTD. 49, 49, v. 122a-b.

403 TADB. TTD. 49, 49, v. 122b-123a.

404 TADB. TTD. 49, 49, v. 123a-b.

1500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 700 akçesinin hububat türü vergilerden, 225 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 150 akçesinin hayvancılık, 15 akçesinin âsiyâb ve 110 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴⁰⁵.

2.3.58. Kısacık Doğan Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 17 nefer hariçten, biri mülâzım, biri muhassıl, biri sipahizâde, biri sipahi, biri köprücü ve beşi bazdâr olan toplam 75 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1300 akçesinin hububat türü vergilerden, 692 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 250 akçesinin hayvancılık, 40 akçesinin kâr hâne, 25 akçesinin kömür ocağı, 50 akçesinin iskele, 30 akçesinin âsiyâb ve 363 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴⁰⁶.

2.3.59. Kargalu nam-ı diğer Keremüddin Köyü:

Mirliva hassı olan köyde altısı hariçten, ikisi bazdâr olan toplam 59 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 6000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 4300 akçesinin hububat türü vergilerden, 712 akçesinin hane ve mücerred, 530 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin kovan, 120 akçesinin mandıra, 150 akçesinin âsiyâb ve 118 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴⁰⁷.

2.3.60. Kızılca Viran Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 16 nefer hariçten, 46 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1800 akçesinin hububat türü vergilerden, 466 akçesinin hane ve mücerred, 520 akçesinin keten ve meyve, 50 akçesinin kovan ve 164 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴⁰⁸.

2.3.61. İkizce nam-ı diğer Gölcük ve Turak ve Menayir Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 24 nefer hariçten, biri muhassıl olan 80 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 5500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 3800 akçesinin hububat türü vergilerden, 732 akçesinin hane ve mücerred, 640 akçesinin keten ve meyve, 50 akçesinin kovan, 15 akçesinin âsiyâb ve 268 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴⁰⁹.

2.3.62. Alaca Çiftliği nam-ı diğer Seyfeköy:

Mirliva hassı olan köyde 16 nefer hariçten, 40 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1900 akçesinin hububat türü vergilerden, 339 akçesinin hane ve mücerred, 500 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin kovan ve 161 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴¹⁰.

2.3.63. Kene Tuğrul nam-ı diğer Binmez Köyü:

Mirliva hassı olan köyde sekizi hariçten, 27 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2600 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1800 akçesinin hububat türü vergilerden, 275 akçesinin hane ve mücerred, 320 akçesinin keten ve meyve, 160 akçesinin hayvancılık, 15 akçesinin âsiyâb ve 30 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴¹¹.

405 TADB. TTD. 49, 49, v. 124a.

406 TADB. TTD. 49, 49, v. 124a-b.

407 TADB. TTD. 49, 49, v. 125a.

408 TADB. TTD. 49, 49, v. 125b.

409 TADB. TTD. 49, 49, v. 126a-b.

410 TADB. TTD. 49, 49, v. 126b.

411 TADB. TTD. 49, 49, v. 127a.

2.3.64. Celal Hacı Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 11 nefer hariçten, biri zâvitedâr ve biri köprücü olan toplam 66 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 4000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2400 akçesinin hububat türü vergilerden, 720 akçesinin hane ve mücerred, 400 akçesinin keten ve meyve, 180 akçesinin hayvancılık, 50 akçesinin kârhâne ve bezirhâne, 150 akçesinin âsiyâb ve 120 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴¹².

2.3.65. Çengi Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 15 nefer hariçten, 40 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2345 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1044 akçesinin hububat türü vergilerden, 419 akçesinin hane ve mücerred, 400 akçesinin keten ve meyve, 150 akçesinin hayvancılık, 90 akçesinin kârhâne ve bezirhâne, 140 akçesinin âsiyâb ve 110 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴¹³.

2.3.66. Karaman nam-ı diğer Yahşilü Köyü:

Mirliva hassı olan köyde yedisi hariçten, ikisi bazdâr 99 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 5344 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 3444 akçesinin hububat türü vergilerden, 1218 akçesinin hane ve mücerred, 150 akçesinin keten ve meyve, 250 akçesinin hayvancılık, 30 akçesinin bezirhâne, 75 akçesinin âsiyâb ve 177 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴¹⁴.

2.3.67. Kara Beyoğlu Çiftliği Köyü:

Mirliva hassı olan köyde yedisi hariçten, biri saka ve üçü sipahi olan toplam 52 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3200 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2000 akçesinin hububat türü vergilerden, 536 akçesinin hane ve mücerred, 310 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin kovan, 20 akçesinin biçki kârhânesi, 30 akçesinin âsiyâb ve 204 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴¹⁵.

2.3.68. Akkilise Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 14 nefer hariçten, ikisi bazdâr 40 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 900 akçesinin hububat türü vergilerden, 463 akçesinin hane ve mücerred, 330 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin kovan, 120 akçesinin âsiyâb ve 87 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴¹⁶.

2.3.69. İzci Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 21 nefer hariçten, 48 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 4800 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 3726 akçesinin hububat türü vergilerden, 524 akçesinin hane ve mücerred, 250 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin kovan ve 200 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴¹⁷.

2.3.70. Cengerlü Köyü ve Hacı Çiftliği:

Mirliva hassı olan köyde 13 nefer hariçten, 24 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Horzum Köyü yakınındaki çiftlikte ise on nefer hariçten, üçü bazdâr olan 14 nefer

412 TADB. TTD. 49, 49, v. 127a-b.

413 TADB. TTD. 49, 49, v. 127b-128a.

414 TADB. TTD. 49, 49, v. 128a-129a.

415 TADB. TTD. 49, 49, v. 129a-b.

416 TADB. TTD. 49, 49, v. 129b-130a.

417 TADB. TTD. 49, 49, v. 130a.

meskûndur. Köy ve çiftliğin hâsılı 3091 akçe olup, mezkûr hâsılın 2091 akçesinin hububat türü vergilerden, 362 akçesinin hane ve mücerred, 200 akçesinin keten ve meyve, 220 akçesinin hayvancılık, 15 akçesinin âsiyâb ve 113 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴¹⁸.

2.3.71. Bıyıklı Ali nam-ı diğer Kuburcu Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 13 nefer hariçten, 53 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 6400 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 5000 akçesinin hububat türü vergilerden, 608 akçesinin hane ve mücerred, 500 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin kovan, 30 akçesinin âsiyâb ve 162 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴¹⁹.

2.3.72. Sıralı Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 26 nefer hariçten, 63 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 5159 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 3629 akçesinin hububat türü vergilerden, 789 akçesinin hane ve mücerred, 420 akçesinin keten ve meyve, 200 akçesinin hayvancılık, 20 akçesinin âsiyâb ve 171 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴²⁰.

2.3.73. Derelü Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 11 nefer hariçten, biri danişmend ve biri mu'tâk olan toplam 37 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1200 akçesinin hububat türü vergilerden, 328 akçesinin hane ve mücerred, 200 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin kovan, 60 akçesinin âsiyâb ve 112 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴²¹.

2.3.74. Turak Çiftliği nam-ı diğer Çeribaşı Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 17 nefer hariçten, 40 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 5300 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 4000 akçesinin hububat türü vergilerden, 515 akçesinin hane ve mücerred, 350 akçesinin keten ve meyve, 200 akçesinin hayvancılık, 105 akçesinin âsiyâb ve 60 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴²².

2.3.75. Sepetçi Köyü:

Mirliva hassı olan köyde yedisi hariçten, biri mülâzım 60 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 6500 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 5000 akçesinin hububat türü vergilerden, 719 akçesinin hane ve mücerred, 500 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin kovan, 45 akçesinin âsiyâb ve 136 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴²³.

2.3.76. Kara İlyas nam-ı diğer Hacı Şeyh Köyü:

Mirliva hassı olan köyde üçü hariçten, biri pir-i fâni 43 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 4000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2500 akçesinin hububat türü vergilerden, 487 akçesinin hane ve mücerred, 600 akçesinin keten ve meyve, 200 akçesinin hayvancılık, 105 akçesinin âsiyâb ve 108 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴²⁴.

418 TADB. TTD. 49, 49, v. 111b-112a.

419 TADB. TTD. 49, 49, v. 131a.

420 TADB. TTD. 49, 49, v. 131a-b.

421 TADB. TTD. 49, 49, v. 132a.

422 TADB. TTD. 49, 49, v. 132a-b.

423 TADB. TTD. 49, 49, v. 132b-133a.

424 TADB. TTD. 49, 49, v. 133a-b.

2.3.77. Tosya nam-ı diğer Saru Şeyh Köyü:

Mirliva hasası olan köyde 17 neferi hariçten, biri âmâ olan 53 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3600 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2500 akçesinin hububat türü vergilerden, 466 akçesinin hane ve mücerred, 350 akçesinin keten ve meyve, 120 akçesinin hayvancılık, 75 akçesinin âsiyâb ve 89 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴²⁵.

2.3.78. İnegöl Hızır nam-ı diğer Tutak Köyü:

Mirliva hasası olan köyde yedisi hariçten, biri sipahi ve biri sipahizâde olan toplam 37 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 5900 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 4800 akçesinin hububat türü vergilerden, 399 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 150 akçesinin hayvancılık, 90 akçesinin âsiyâb ve 161 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴²⁶.

2.3.79. Curca nam-ı diğer Murad Kul Köyü:

Mirliva hasası olan köyde on neferi hariçten, 65 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 4000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2460 akçesinin hububat türü vergilerden, 381 akçesinin hane ve mücerred, 500 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin hayvancılık, 90 akçesinin âsiyâb ve 68 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴²⁷.

2.3.80. Kızıl Akyer nam-ı diğer Fazlullah Köyü:

Mirliva hasası olan köyde 23 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3592 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2192 akçesinin hububat türü vergilerden, 446 akçesinin hane ve mücerred, 550 akçesinin keten ve meyve, 125 akçesinin hayvancılık, 60 akçesinin kârhâne, 60 akçesinin âsiyâb ve 149 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴²⁸.

2.3.81. Boğalular Köyü:

Mirliva hasası olan köyde 25 neferi hariçten, 68 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 6000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 4000 akçesinin hububat türü vergilerden, 599 akçesinin hane ve mücerred, 1000 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin kovan, 15 akçesinin âsiyâb ve 286 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴²⁹.

2.3.82. Kemereddinlü Köyü:

Mirliva hasası olan köyde 38 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1600 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 900 akçesinin hububat türü vergilerden, 180 akçesinin hane ve mücerred, 25 akçesinin keten ve meyve, 410 akçesinin hayvancılık, 60 akçesinin âsiyâb ve 25 akçesinin bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴³⁰.

2.3.83. Hacıoğlu Çiftliği nam-ı diğer Tahir Çiftliği:

Mirliva hasası olan köyde 14 neferi hariçten, 23 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3138 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1837 akçesinin hububat türü vergilerden, 525 akçesinin hane ve mücerred, 410 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin hayvancılık,

425 TADB. TTD. 49, 49, v. 133b-134a.

426 TADB. TTD. 49, 49, v. 134a-b.

427 TADB. TTD. 49, 49, v. 134b-135a.

428 TADB. TTD. 49, 49, v. 135b.

429 TADB. TTD. 49, 49, v. 136a-b.

430 TADB. TTD. 49, 49, v. 136b-137a.

135 akçesinin âsiyâb ve 131 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴³¹.

2.3.84. Beğlü Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 30 nefer hariçten, biri bazdâr, biri sipahizâde ve biri köprücü olan toplam 73 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3998 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1999 akçesinin hububat türü vergilerden, 640 akçesinin hane ve mücerred, 900 akçesinin keten ve meyve, 250 akçesinin hayvancılık, 75 akçesinin âsiyâb ve 135 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴³².

2.3.85. Hamzalu Köyü:

Mirliva hassı olan köyde iki nefer hariçten, 15 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1100 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 400 akçesinin hububat türü vergilerden, 146 akçesinin hane ve mücerred, 150 akçesinin keten ve meyve, 300 akçesinin hayvancılık ve 104 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴³³.

2.3.86. Satmaz nam-ı diğer Kızılcaköy:

Mirliva hassı olan köyde 29 nefer hariçten, beşi köprücü olan toplam 77 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3600 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2200 akçesinin hububat türü vergilerden, 843 akçesinin hane ve mücerred, 300 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin hayvancılık, 60 akçesinin âsiyâb ve 147 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴³⁴.

2.3.87. Satmaz nam-ı diğer Akbaş Köyü:

Mirliva hassı olan köyde yedisi hariçten, biri bazdâr 52 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3400 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2000 akçesinin hububat türü vergilerden, 688 akçesinin hane ve mücerred, 520 akçesinin keten ve meyve, hayvancılık, 30 akçesinin âsiyâb ve 162 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴³⁵.

2.3.88. Kuşlu Çiftliği:

Mirliva hassı olan köyde 12 nefer hariçten, 26 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 4600 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 4200 akçesinin hububat türü vergilerden, 235 akçesinin hane ve mücerred, 115 akçesinin keten ve meyve, 60 akçesinin hayvancılık ve 90 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴³⁶.

2.3.89. Nasiri nam-i diğer Bakurcıyan Köyü:

Mirliva hassı olan köyde dokuzu hariçten, biri muhassıl 46 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1000 akçesinin hububat türü vergilerden, 521 akçesinin hane ve mücerred, 200 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin kovan, 45 akçesinin âsiyâb ve 134 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴³⁷.

2.3.90. Kara Turmuş Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 15 nefer hariçten, 49 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş

431 TADB. TTD. 49, 49, v. 137a.

432 TADB. TTD. 49, 49, v. 137a-b.

433 TADB. TTD. 49, 49, v. 138a.

434 TADB. TTD. 49, 49, v. 138a-b.

435 TADB. TTD. 49, 49, v. 138b-139a.

436 TADB. TTD. 49, 49, v. 139b.

437 TADB. TTD. 49, 49, v. 139b-140a.

olup, 3600 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2600 akçesinin hububat türü vergilerden, 484 akçesinin hane ve mücerred, 212 akçesinin keten ve meyve, 100 akçesinin hayvancılık ve 304 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴³⁸.

2.3.91. Kara Mahmud nam-ı diğer Karaman Deresi Köyü:

Mirliva hassı olan köyde biri yeniçeri olan 25 nefer hariçten, biri sipahi ve ikisi köprücü olan toplam 51 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2700 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 1500 akçesinin hububat türü vergilerden, 532 akçesinin hane ve mücerred, 240 akçesinin keten ve meyve, 300 akçesinin hayvancılık, 45 akçesinin âsiyâb ve 163 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴³⁹.

2.3.92. Danişmendlü Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 11 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 600 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 300 akçesinin hububat türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴⁴⁰.

2.3.93. Durca nam-ı diğer Tatar İlyas Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 17 nefer hariçten, 64 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 5600 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 4600 akçesinin hububat türü vergilerden, 581 akçesinin hane ve mücerred, 150 akçesinin keten ve meyve, 50 akçesinin kovan, 60 akçesinin kâr hâne, 45 akçesinin âsiyâb ve 196 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴⁴¹.

2.3.94. Kazlu Çiftliği Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 13 nefer hariçten, biri bazdâr toplam 26 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3000 akçe hâsıl yazılıdır. Söz konusu hâsılın 2200 akçesinin hububat türü vergilerden, 273 akçesinin hane ve mücerred, 320 akçesinin keten ve meyve, 50 akçesinin kovan ve 157 akçesinin bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden sağlandığı anlaşılmaktadır⁴⁴².

2.3.95. Mezarî:

Çeşitli mezarâalarda zirâat eden 48 neferden oplam 2300 akçe hâsıl sağlandığı anlaşılmaktadır⁴⁴³.

2.3.96. Halugörlü Köyü:

Kara Doğan Köyü'nden ifrâz olduğu anlaşılan köyde 15 nefer hariçten, 57 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2500 akçe olup, hububat vergileri 1500, hane ve mücerred vergileri 529, keten ve meyve 200, hayvancılık 250, âsiyâb 120 ve bâd-ı hevâ-deştâni vergileri 101 akçe ile gelir kalemlerini teşkil etmektedir⁴⁴⁴.

2.3.97. Kâr hâne

Korucadağ'daki Ada Karhânesi'nde 1280 akçe hâsıl mukayyedir⁴⁴⁵.

2.3.98. Hacı Çiftliği Köyü:

Mirliva hassı olan köyde 13 nefer hariçten, 24 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir.

438 TADB. TTD. 49, 49, v. 140b-141a.

439 TADB. TTD. 49, 49, v. 141a.

440 TADB. TTD. 49, 49, v. 141b.

441 TADB. TTD. 49, 49, v. 141b-142a.

442 TADB. TTD. 49, 49, v. 142a-b.

443 TADB. TTD. 49, 49, v. 142b-143a.

444 TADB. TTD. 49, 49, v. 143b.

445 TADB. TTD. 49, 49, v. 144a.

Köyün hâsılı 1900 akçe olup, hububat vergileri 1200, hane ve mücerred vergileri 245, keten ve meyve 100, hayvancılık 200, âsiyâb 15 ve bâd-ı hevâ-deştâni vergileri 140 akçe ile gelir kalemlerini teşkil etmektedir⁴⁴⁶.

2.3.99. Kabaklu nam-ı diğer Şuayyibli Köyü:

Bazdar tımarı olduğu belirtilen köyde 32 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2000 akçe olup, hububat vergileri 800, hane ve mücerred vergileri 462, keten ve meyve 400, hayvancılık 200 ve bâd-ı hevâ-deştâni vergileri 138 akçe ile gelir kalemlerini teşkil etmektedir⁴⁴⁷.

2.3.100. Yaylalu ve Sancaklu ve Seketli ve Yeniköy:

Bazdar tımarı olduğu belirtilen köyde 10 neferi hariçten, 27 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 1942 akçe olup, hububat vergileri 872, hane ve mücerred vergileri 307, keten ve meyve 400, hayvancılık 250, âsiyâb 15 ve bâd-ı hevâ-deştâni vergileri 100 akçe ile gelir kalemlerini teşkil etmektedir⁴⁴⁸.

2.3.101. Nureddin nam-ı diğer Mahmud Çiftliği:

Bazdar tımarı olduğu belirtilen köyde beş neferi hariçten, 15 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 1020 akçe olup, hububat vergileri 1500, hane ve mücerred vergileri 780, keten ve meyve 20, kovan 10 ve bâd-ı hevâ-deştâni vergileri 52 akçe ile gelir kalemlerini teşkil etmektedir⁴⁴⁹.

2.3.102. Nureddin nam-ı diğer Beşir Çiftliği:

Bazdar tımarı olduğu belirtilen köyde altı neferi hariçten, 32 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 1744 akçe olup, hububat vergileri 834, hane ve mücerred vergileri 482, keten ve meyve 200, hayvancılık 110 ve bâd-ı hevâ-deştâni vergileri 118 akçe ile gelir kalemlerini teşkil etmektedir⁴⁵⁰.

2.3.103. Kabakoz Köyü:

Bazdar tımarı olduğu belirtilen köyde 25 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 1288 akçe olup, hububat vergileri 588, hane ve mücerred vergileri 349, keten ve meyve 150, hayvancılık 70 ve bâd-ı hevâ-deştâni vergileri 141 akçe ile gelir kalemlerini teşkil etmektedir⁴⁵¹.

2.3.104. Yunuslu Köyü:

Bazdar tımarı olduğu belirtilen köyde yedi neferi hariçten, dokuz nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 803 akçe olup, hububat vergileri 540 akçe ile en önemli gelir kalemini teşkil etmektedir⁴⁵².

2.3.105. İlyaslu nam-ı diğer Izgara Köyü:

Bazdar tımarı olduğu belirtilen köyde 11 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 591 akçe olup, hububat vergileri 291 akçe ile en önemli gelir kalemlerini teşkil etmektedir⁴⁵³.

446 TADB. TTD. 49, 49, v. 143b.

447 TADB. TTD. 49, 49, v. 145b.

448 TADB. TTD. 49, 49, v. 145b-146a.

449 TADB. TTD. 49, 49, v. 146a-b.

450 TADB. TTD. 49, 49, v. 146b.

451 TADB. TTD. 49, 49, v. 147a.

452 TADB. TTD. 49, 49, v. 147a-b.

453 TADB. TTD. 49, 49, v. 147b.

2.3.106. Aleksi nam-ı diğer Sadıklı Köyü:

Bazdar tımarı olduğu belirtilen köyde beş nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 392 akçedir⁴⁵⁴.

2.3.107. Narlı Köyü:

Bazdar tımarı olduğu belirtilen köyde dokuz nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 490 akçedir⁴⁵⁵.

2.3.108. Tune Köyü:

Bazdar tımarı olduğu belirtilen köyde 24 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 585 akçe olup, hububat vergileri 180, hane ve mücerred vergileri 267, keten ve meyve 30, kovan 50 ve bâd-ı hevâ-deştâni vergileri 53 akçe ile gelir kalemlerini teşkil etmektedir⁴⁵⁶.

2.3.109. Doğanlı Köyü:

Bazdar tımarı olduğu belirtilen köyde 26 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 662 akçedir⁴⁵⁷.

2.3.110. Azgara Köyü:

Bazdar tımarı olduğu belirtilen köyde 32 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 1396 akçe olup, hububat vergileri 796 akçe ile gelir kalemlerini teşkil etmektedir⁴⁵⁸.

2.3.111. Kara Kiras-ı Büzürk Köyü:

Bazdar tımarı olduğu belirtilen köyde 22 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 1447 akçe olup, hububat vergileri 647, hane ve mücerred vergileri 279, keten ve meyve 150, hayvancılık 240 ve bâd-ı hevâ-deştâni vergileri 141 akçe ile gelir kalemlerini teşkil etmektedir⁴⁵⁹.

2.3.112. Kara Kiras-ı Küçük Köyü:

Bazdar tımarı olduğu belirtilen köyde sekiz nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 759 akçedir⁴⁶⁰.

2.3.113. Mezra'a:

Dört adet mevrâ'ada toplam 872 akçe hâsıl mukayyedir⁴⁶¹.

2.3.114. Şarka (?) Sunkur Köyü:

Sultan Selim Han Evkâfi dâhilinde olan köyde 53'ü hane olan toplam 69 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 5612 akçe hâsıl tesbit edilmiştir⁴⁶².

2.3.115. Ağaçoğlu Köyü:

Sultan Selim Han Evkâfi dâhilinde olan köyde 28'i hane olan toplam 43 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 4238 akçe hâsıl tesbit edilmiştir⁴⁶³.

454 TADB. TTD. 49, 49, v. 147b-148a.

455 TADB. TTD. 49, 49, v. 147b.

456 TADB. TTD. 49, 49, v. 148a-b.

457 TADB. TTD. 49, 49, v. 148b-149a.

458 TADB. TTD. 49, 49, v. 149a.

459 TADB. TTD. 49, 49, v. 149b.

460 TADB. TTD. 49, 49, v. 150a.

461 TADB. TTD. 49, 49, v. 149a.

462 TADB. TTD. 579, v. 105a-b.

463 TADB. TTD. 579, v. 105b-106a.

2.3.116. Ağaçaçıl Köyü:

Sultan Selim Han Evkâfî dâhilinde olan köyde 26'sı hane olan toplam 36 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 4240 akçe hâsıl tesbit edilmiştir⁴⁶⁴.

2.3.117. Doğancıoğlu Köyü:

Ahi Çelebi Evkâfî dâhilinde olan köyde 83'ü hane olan toplam 102 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 5634 akçe hâsıl tesbit edilmiştir⁴⁶⁵.

2.3.118. Emir Bey Köyü:

Orhan Bey'den İznik Medresesi ve Kandıra Camii için vakfedilmiş olan köyde 26'sı hane olan toplam 37 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 8185 akçe hâsıl tesbit edilmiştir⁴⁶⁶. Bundan başka Şile Nahiyesi içinde Murad oğlu Dünder adına 3016 akçe hâsıllı bir yer ile Akbıyık ve Emirce Sultan adına kayıtlı zâviye evkâfî da dikkat çekicidir⁴⁶⁷.

2.4. İznik Nahiyesi Kır İskân Birimleri

2.4.1. Hızıroğlu Köyü:

Köy 13 nefer ile meskûn olup, 2200 akçe hâsılı ile mukayyedir. Köyün gelir kalemlerini 1710 akçeyle hububat gelirleri, 138 akçeyle hane ve mücerred, 220 akçeyle bagat ve bakla, 50 akçeyle balıklağı ve 91 akçeyle bâd-ı hevâ-deştâni vergileri teşkil etmektedir⁴⁶⁸.

2.4.2. Dünderlu Köyü:

Köy altısı hariçten, 20 nefer ile meskûn olup, 8500 akçe hâsılı ile mukayyedir. Köyün gelir kalemlerini 3980 akçeyle hububat gelirleri, 60 akçeyle bakliyat, 374 akçeyle hane ve mücerred, 1070 akçeyle bagat, sebze ve meyve, 1400 akçeyle çeltik ve çeltik nehri, 740 akçeyle hayvancılık, 70 akçeyle kuru ve 236 akçeyle bâd-ı hevâ-deştâni vergileri teşkil etmektedir⁴⁶⁹.

2.4.3. Kazan Köyü:

"hâli anîr-re'âya" şeklinde kaydedilen köyün hariçten zira'at edildiği belirtilme olup, 25 nefer mukayyedir. Köyün hâsılı 4500 akçe olup, gelir kalemlerini 2700 akçeyle hububat gelirleri, 174 akçeyle hane, 150 akçeyle sebze ve meyve, 1416 akçeyle hayvancılık ve 63 akçeyle deştâni vergileri teşkil etmektedir⁴⁷⁰.

2.4.4. Kamice Köyü:

"hâli anîr-re'âya" şeklinde kaydedilen köyün hariçten zira'at edildiği belirtilme olup, 13 nefer mukayyedir. Köyün hâsılı 3400 akçe olup, gelir kalemlerini 2087 akçeyle hububat gelirleri, 263 akçeyle mücerred, 600 akçeyle bağ ve ceviz, 400 akçeyle hayvancılık, 30 akçeyle âsiyâb ve 20 akçeyle deştâni vergileri teşkil etmektedir⁴⁷¹.

2.4.5. Yörükçe Köyü:

Köy, beş nefer ile meskûn olup, 2100 akçe hâsılı ile mukayyedir. Köyün gelir kalemlerini 1560 akçeyle hububat, 207 akçeyle hane, 350 akçeyle hayvancılık, 20 akçeyle meyve ve 23 akçeyle bâd-ı hevâ-deştâni vergileri teşkil etmektedir⁴⁷².

464 TADB. TTD. 579, v. 106a-b.

465 TADB. TTD. 579, v. 107a-108a.

466 TADB. TTD. 579, v. 115a-116a.

467 TADB. TTD 579, v. 117b.

468 TADB. TTD. 49, v. 156a.

469 TADB. TTD. 49, v. 156a-b.

470 TADB. TTD. 49, v. 156b.

471 TADB. TTD. 49, v. 157a.

472 TADB. TTD. 49, v. 157a.

2.4.6. Kara Bölük nam-ı diğer Kör Sinan Köyü:

Köy, altısı hariçten 30 nefer ile meskûn olup, 4256 akçe hâsılı ile mukayyedir. Köyün gelir kalemlerini 1756 akçeyle hububat, 333 akçeyle hane ve mücerred, 680 akçeyle hayvancılık, 350 akçeyle meyve ve bağ ve 137 akçeyle bâd-ı hevâ-deştâni vergileri teşkil etmektedir⁴⁷³.

2.4.7. Çıkrıkçı Mezrâ'ası:

Ekinlik, beş nefer ile meskûn olup, 1898 akçe hâsılı ile mukayyedir. Gelir kalemlerini 1570 akçeyle hububat, 38 akçeyle hane, 1030 akçeyle hayvancılık, 40 akçeyle meyve ve sebze ve 20 akçeyle deştâni vergileri teşkil etmektedir⁴⁷⁴.

2.4.8. Türkeşler Köyü:

Hariçten zira'at edildiği belirtilen köyde 17 nefer tesbit edilmiş olup, köyün hâsılı 1200 akçe olarak verilmiştir. Köy yakınındaki Odan Mezrâ'asında da 1000 akçelik hâsil kaydedilmiştir⁴⁷⁵.

2.4.9. Kula Şahin nam-ı diğer Kara Delik Köyü:

Köy, ikisi hariçten 16 nefer ile meskûn olup, 4999 akçe hâsılı ile mukayyedir. Köyün gelir kalemlerini 3496 akçeyle hububat, 204 akçeyle hane ve mücerred, 300 akçeyle hayvancılık, 800 akçeyle meyve, sebze ve bağ ve 196 akçeyle bâd-ı hevâ-deştâni vergileri teşkil etmektedir⁴⁷⁶.

2.4.10. Aydoğdu Köyü:

Köy, dördü hariçten 13 nefer ile meskûn olup, 2000 akçe hâsılı ile mukayyedir. Üç adet zemin kaydının da bulunduğu köyün gelir kalemlerini 1300 akçeyle hububat, 251 akçeyle hane ve mücerred, 350 akçeyle hayvancılık ve 99 akçeyle bâd-ı hevâ-deştâni vergileri teşkil etmektedir⁴⁷⁷.

2.4.11. Hoca Köyü:

Köy, dokuzu hariçten 17 nefer ile meskûn olup, 3065 akçe hâsılı ile mukayyedir. Köyün gelir kalemlerini 1900 akçeyle hububat, 212 akçeyle hane ve mücerred, 100 akçeyle kovan, 805 akçeyle meyve, sebze ve bağ ve 48 akçeyle bâd-ı hevâ-deştâni vergileri teşkil etmektedir⁴⁷⁸.

2.4.12. Kandemiş Köyü:

Köy, on nefer ile meskûn olup, 2900 akçe hâsılı ile mukayyedir. Köyün gelir kalemlerini 1600 akçeyle hububat, 178 akçeyle hane ve mücerred, 950 akçeyle hayvancılık, 150 akçeyle meyve ve sebze ve 20 akçeyle bâd-ı hevâ-deştâni vergileri teşkil etmektedir⁴⁷⁹.

2.4.13. Güreş Köyü:

Hariçten zira'at edildiği belirtilen köyde, 32 nefer tesbit edilmiş olup, 2300 akçe hâsılı ile mukayyedir. Köyün gelir kalemlerini 1245 akçeyle hububat, 155 akçeyle hane ve mücerred, 400 akçeyle hayvancılık, 420 akçeyle meyve, sebze ve bağ ve 30 akçeyle bâd-ı hevâ-deştâni vergileri teşkil etmektedir⁴⁸⁰.

473 TADB. TTD. 49, v. 157b.

474 TADB. TTD. 49, v. 157b-158a.

475 TADB. TTD. 49, v. 158a.

476 TADB. TTD. 49, v. 158a-b.

477 TADB. TTD. 49, v. 158b.

478 TADB. TTD. 49, v. 159a.

479 TADB. TTD. 49, v. 159a-b.

480 TADB. TTD. 49, v. 159b.

2.4.14. Karaca Ali nam-ı diğer Çerkeşlü Köyü:

Köy, 11 neferi hariçten 20 nefer ile meskûn olup, 2000 akçe hâsılı ile mukayyedir. Köyün gelir kalemlerini 1480 akçeyle hububat, 263 akçeyle hane ve mücerred, 180 akçeyle hayvancılık, 150 akçeyle meyve ve bağ ve 120 akçeyle bâd-ı hevâ-deştâni vergileri teşkil etmektedir⁴⁸¹.

2.4.15. Otaç nam-ı diğer Şeyh Köyü:

Hariçten zira'at edildiği belirtilen köy, 29 nefer ile meskûn olup, 3500 akçe hâsılı ile mukayyedir. Köyün gelir kalemlerini 1550 akçeyle hububat, 277 akçeyle hane ve mücerred, 300 akçeyle hayvancılık, 900 akçeyle çeltik, 460 akçeyle meyve, sebze ve bağ ve 13 akçeyle deştâni vergileri teşkil etmektedir⁴⁸².

2.4.16. Balaban nam-ı diğer Laçın Mezrâ'ası:

Hariçten zira'at edildiği belirtilen köy, altısı hariçten 34 nefer ile meskûn olup, 4000 akçe hâsılı ile mukayyedir. Köyün gelir kalemlerini 3100 akçeyle hububat, 106 akçeyle hane, 400 akçeyle hayvancılık, 350 akçeyle sebze ve penbe ve 44 akçeyle deştâni vergileri teşkil etmektedir⁴⁸³.

2.4.17. Müşkire Köyü:

Köy, beşi hariçten 56 nefer ile meskûn olup, 5450 akçe hâsılı ile mukayyedir. Köyün gelir kalemlerini 2550 akçeyle hububat, 575 akçeyle hane ve mücerred, 100 akçeyle hayvancılık, 2600 akçeyle meyve, sebze ve bağ ve 125 akçeyle bâd-ı hevâ-deştâni vergileri teşkil etmektedir. Köyün gelir kalemleri içinde bağcılığa ait vergilerin hububat gelirlerinden fazla oluşu dikkat çekicidir⁴⁸⁴.

2.4.18. Yortan Köyü:

Köy, 23 nefer ile meskûn olup, toplam hâsılı mukayyed değildir. Köyün gelir kalemlerinden sadece hane mücerred vergisinin miktarı belli olup, diğer kalemlerin hâsılı hakkında bilgi mevcut değildir. Hububat, hane, baklagil, sebze, meyve ve penbe, hayvancılık, dibek ve bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden köyde yapılan ekonomik faaliyet hakkında bir fikir verebilmektedir⁴⁸⁵.

2.4.19. Kiremit

Köy, 13 nefer ile meskûn olup, toplam hâsılı mukayyed değildir. Köyün gelir kalemlerinden sadece hane mücerred vergisinin miktarı belli olup, diğer kalemlerin hâsılı hakkında bilgi mevcut değildir. Hububat, hane, baklagil, sebze, meyve ve penbe, hayvancılık, dalyan, dibek ve bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden köyde yapılan ekonomik faaliyet hakkında bir fikir verebilmektedir⁴⁸⁶.

2.4.20. Hızırköy

Hariçten zira'at edildiği belirtilen köy, 20 nefer ile meskûn olup, toplam hâsılı mukayyed değildir. Köyün gelir kalemlerinden sadece hane mücerred vergisinin miktarı belli olup, diğer kalemlerin hâsılı hakkında bilgi mevcut değildir. Hububat, hane, baklagil, sebze, meyve ve penbe, hayvancılık, erz nehri ve bâd-ı hevâ-deştâni türü vergilerden köyde yapılan ekonomik faaliyet hakkında bir fikir verebilmektedir⁴⁸⁷.

481 TADB. TTD. 49, v. 159b-160a.

482 TADB. TTD. 49, v. 160a-b.

483 TADB. TTD. 49, v. 160b.

484 TADB. TTD. 49, v. 160b-161a.

485 TADB. TTD. 49, v. 161a-b.

486 TADB. TTD. 49, v. 161b-162a.

487 TADB. TTD. 49, v. 162a.

2.4.21. Dereköy:

Köyde üçü hariçten, biri kasap ve biri âmâ olan toplam 23 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 5000 akçe hâsıl mukayyedir. Söz konusu hâsılın 3560 akçesini hububat, 500 akçesini meyve, sebze ve bağ, 200 akçesini hayvancılık, 200 akçesini pirinç, 264 akçesini hane ve mücerred ve 276 akçesini bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergiler teşkil etmektedir⁴⁸⁸.

2.4.22. Dögerek Köyü:

Köyde 16 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1000 akçe hâsıl mukayyedir. Söz konusu hâsılın 520 akçesini hububat, 220 akçesini meyve, sebze ve bağ, 100 akçesini hayvancılık 264 akçesini hane ve mücerred ve 17 akçesini bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergiler teşkil etmektedir⁴⁸⁹.

2.4.23. Kâki Köyü:

Köyde 23 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 5000 akçe hâsıl mukayyedir. Söz konusu hâsılın 2290 akçesini hububat, 100 akçesini meyve, sebze ve bağ, 540 akçesini hayvancılık, 30 akçesini kârhâne, 191 akçesini hane ve mücerred ve 49 akçesini bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergiler teşkil etmektedir⁴⁹⁰.

2.4.24. Boyaluca Köyü:

Köyde biri imam ve biri muhassıl olan toplam 98 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 5200 akçe hâsıl mukayyedir. Söz konusu hâsılın 2480 akçesini hububat, 600 akçesini meyve, sebze, penbe, 750 akçesini hayvancılık, 957 akçesini hane ve mücerred ve 113 akçesini bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergiler teşkil etmektedir⁴⁹¹.

2.4.25. Nefs-i Görele:

Lala Paşa'nın Yıldırım Bayezid eliyle mülkü olan Görele nefsinin, Lala Paşa'nın torunlarından Musa Bey veled-i Mehmed Bey'e Sultan Murad ve Sultan Bayezid temliknâmesiyle geçtiği, Musa Bey'den sonra sırasıyla oğlu Elvan'a, sonra evladından Mehmed oğlu Mustafa'ya tımâr tarikiyle verildiği, Mustafa'dan sonra ise oğlu Musa'nın tasarrufunda olduğu anlaşılmaktadır. Köyde biri hatib, biri sipahizâde, ikisi mu'tâk, beşi sâdât olan toplam 44 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 5999 akçe hâsıl mukayyedir. Söz konusu hâsılın 1699 akçesini hububat, 1200 akçesinin bagat, 700 akçesini çeşitli meyve ağaçları, 800 akçesini hayvancılık, 150 akçesini âsiyâb ve dibek, 600 akçesini çeltik, 300 akçesini niyâbet ve bâc-ı bazar, 300 akçesini orman ve 250 akçesini bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergiler teşkil etmektedir⁴⁹². Görele nehrinden de 2720 akçe hâsıl sağlandığı anlaşılmaktadır.

2.4.26. Bolgaruz Köyü:

Köyde 14 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 890 akçe hâsıl mukayyedir. Söz konusu hâsılın 550 akçesini hububat, 200 akçesini hayvancılık, 247 akçesini hane ve mücerred ve 53 akçesini bâd-ı hevâ-deştbâni türü vergiler teşkil etmektedir⁴⁹³.

2.4.27. Korkud Köyü:

Hariçten zira'at edildiği belirtilen köyde dokuz nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 400 akçe hâsıl mukayyedir⁴⁹⁴.

488 TADB. TTD. 49, v. 162b.

489 TADB. TTD. 49, v. 163a.

490 TADB. TTD. 49, v. 163a-b.

491 TADB. TTD. 49, v. 163b-164b.

492 TADB. TTD. 49, v. 164b-165a, 167a.

493 TADB. TTD. 49, v. 165a.

494 TADB. TTD. 49, v. 165b.

2.4.28. Dağ Arı Köyü:

Köyde sekizi hariçten, 13 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 700 akçe hâsıl mukayyedir. Söz konusu hâsılın 380 akçesini hububat vergileri teşkil etmektedir⁴⁹⁵.

2.4.29. Akçe Ak Köyü:

Hariçten zira'at edildiği belirtilen köyde biri yeniçeri olan 19 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2100 akçe hâsıl mukayyedir. Söz konusu hâsılın 1000 akçesini hububat, 280 akçesini sebze, 600 akçesini hayvancılık, 164 akçesini hane ve mücerred ve 56 akçesini bâd-ı hevâ-deştânî türü vergiler teşkil etmektedir. Köy yakınındaki Delikli Kaya Mezrâ'asından ise 1350 akçe hâsıl sağlandığı anlaşılmaktadır⁴⁹⁶.

2.4.30. Umurcanlu Mezrâ'ası:

Hariçten zira'at edildiği belirtilen köyde 20 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1580 akçe hâsıl mukayyedir. Söz konusu hâsılın 793 akçesini hububat, 680 akçesini sebze ve bağ, 874 akçesini hane ve mücerred ve 20 akçesini bâd-ı hevâ-deştânî türü vergiler teşkil etmektedir⁴⁹⁷.

2.4.31. Ardıç Köyü:

Köyde 20 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 800 akçe hâsıl mukayyedir. Söz konusu hâsılın 400 akçesini hububat vergileri teşkil etmektedir⁴⁹⁸.

2.4.32. Mezârî:

Dört mezrâ'a, iki çayır ve iki çiftlikten toplam 3717 akçe hâsıl sağlandığı anlaşılmakta olup, mezrâ'alardan birinde altı nefer tesbit edilmiştir⁴⁹⁹.

2.4.33. Yenice Köyü:

Murad Hüdâvendigâr'dan Mehmed Bey Zâviyesi için vakfedilen köyün en son mutasarrıfları olarak Hamza Bey ve Sinan Bey kaydedilmiştir. Köyde 14 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 16.969 akçe hâsıl yazılıdır⁵⁰⁰.

2.4.34. Ayvacık Köyü:

Sultan Murad Bey tarafından Balaban Bey'e temlik edilen köy, Balaban Bey ve Oruç Bey tarafından vakfedilmiştir. Köyde 58'i hane olan 71 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 13.967 akçe hâsıl yazılıdır⁵⁰¹.

2.4.35. Gedikli Köyü:

Orhan Bey'in İznik'teki imaretine vakfedilen köyün Söğüd'e tabi olduğu anlaşılmakta olup, köyde 17'si hane olan 27 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 3914 akçedir⁵⁰².

2.4.36. Dereköy:

Orhan Bey'in İznik'teki imaretine vakfedilen köyün Söğüd'e tabi olduğu anlaşılmakta olup, köyde 23'ü hane olan 32 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 8771 akçedir⁵⁰³.

495 TADB. TTD. 49, v. 165b.

496 TADB. TTD. 49, v. 166a.

497 TADB. TTD. 49, v. 166a-b.

498 TADB. TTD. 49, v. 166b.

499 TADB. TTD. 49, v. 167a-b.

500 TADB. TTD. 579, v. 60b.

501 TADB. TTD. 579, v. 61a-b.

502 TADB. TTD. 579, v. 62b.

503 TADB. TTD. 579, v. 63a-b.

2.4.37. Danişmendlü Köyü:

Orhan Bey'in İznik'teki imaretine vakfedilen köyün Söğüd'e tabi olduğu anlaşılmakta olup, köyde 22'si hane olan 28 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 5756 akçedir⁵⁰⁴.

2.4.38. Çebi Köyü:

Orhan Bey'in İznik'teki imaretine vakfedilen köyün Söğüd'e tabi olduğu anlaşılmakta olup, köyde 29'u hane olan 47 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 35.952 akçedir⁵⁰⁵.

2.4.39. Ömerköy:

Sultan II. Bayezid Han'ın oğlu Sultan Mehmed'in kızı Hafza Hatun'un Bursa'daki mescidine vakfedilen köyde, 15'i hane olan 21 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 3267 akçedir⁵⁰⁶.

2.4.40. Karadigin:

Hafza Hatun'un Bursa'daki mescidine vakfedilen köyde 26'sı hane olan 42 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2715 akçedir⁵⁰⁷.

2.4.41. Hocaköy:

Orhan Bey'in İznik'teki Camii hatibine vakfedilen köyde 10'u hane olan 15 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 1049 akçedir⁵⁰⁸.

2.4.42. Kozluca Köyü:

Orhan Bey tarafından İznik'teki medrese talebeleri için vakfedilen köyde 26'sı hane olan 45 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 5904 akçedir⁵⁰⁹.

2.4.43. Meram (?) Köyü:

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın İznik'teki imaretine vakfedilen köyde 70'i hane olan 96 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 37.713 akçe olup, bunun 11.000 akçesinin "balıklağı"dan sağlandığı anlaşılmaktadır⁵¹⁰.

2.4.44. Hamza Bey Köyü:

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın İznik'teki imaretine vakfedilen köyde 22'si hane olan 34 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 1968 akçedir⁵¹¹.

2.4.45. Tacir Köyü:

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın İznik'teki imaretine vakfedilen köyde 32'si hane olan 43 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 3504 akçedir⁵¹².

2.4.46. Görmez Köyü:

Çandarlı İbrahim Paşa'nın İznik'teki imaretine vakfedilen köyde 28'i hane olan 40 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 4167 akçedir⁵¹³.

504 TADB. TTD. 579, v. 63b-64a.

505 TADB. TTD. 579, v. 64a-b.

506 TADB. TTD. 579, v. 64b.

507 TADB. TTD. 579, v. 65a-b.

508 TADB. TTD. 579, v. 66a.

509 TADB. TTD. 579, v. 66a-b.

510 TADB. TTD. 579, v. 67a-68a.

511 TADB. TTD. 579, v. 68a-b.

512 TADB. TTD. 579, v. 68b-69a.

513 TADB. TTD. 579, v. 69b.

2.4.47. Natır nam-ı diğer Ferraş Bali Köyü:

Görel'e tabi olan köy, Sultan Murad Han zamanında İbrahim Paşa Evkâfı arasında gösterilmiştir. Köyde 16'sı hane olan 23 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 28.647 akçe hâsıl yazılıdır⁵¹⁴.

2.4.48. Akköy nam-ı diğer Çeltükçi Köyü:

Çandarlı İbrahim Paşa'nın İznik'teki imaretine vakfedilen köyde 41'i hane olan 55 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 19.568 akçedir⁵¹⁵.

2.4.49. Hacıbeylü Köyü:

Çandarlılardan Alem hatun Vakfı'na bağlı olan köyde 32'si hane olan 43 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 6641 akçedir⁵¹⁶.

2.4.50. Akalan Köyü:

Çandarlı Halil Paşa'nın İznik'teki imaretine vakfedilen köyde 20'si hane olan 38 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2584 akçedir⁵¹⁷.

2.4.51. Aktaş Köyü:

Çandarlı Halil Paşa'nın İznik'teki imaretine vakfedilen köyde dokuzu hane olan 14 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2521 akçedir⁵¹⁸.

2.4.52. Akköy:

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın İznik'teki imaretine vakfedilen köy, Gündüz bey'in kızından satın alınmış olup, köyde 13'ü hane olan 20 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 14.000 akçedir⁵¹⁹.

2.4.53. Çakırviran nam-ı diğer Dağköy:

Söz konusu kayıt, Sultan Bayezid'in validesinin kim olduğu hususundaki farklı görüşleri yeniden gündeme getirmektedir. Danişmend tarafından Mükerreme, Uluçay tarafından ise Gülbahar şeklinde tesbit edilen bu husus, evkâf defterindeki bu kayıtle Danişmend'in lehine çözülmüş gibi görünmektedir. Bununla beraber, Mükrimme Hatun'un taşıdığı "Sitti" ünvanının "teyze, hala" manasına geldiği düşünülürse, kardeşi Alaüddevl'e'nin kızı Ayşe Hatun ile Bayezid Han'ı evlendiren Sitti Mükrimme Hatun'un II. Murad'ın aldığı karar icabı siyaseten "Valide Sultan" olarak anıldığı söylenebilir. Sultan Bayezid Han'ın Zülkadiroğlu Süleyman Bey'in kızı ve Alaüddevl'e'nin kızkardeşi olan vâlidesi Sitti Mükrimme (Mükerreme) Hatun adına Bursa'da bulunan mescidi için vakfedilen köyde 31'i hane olan 47 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 5188 akçe olup, söz konusu kayıt, Bayezid'in annesinin Sitti Mükrimme mi, yoksa Gülbahar Hatun mu oluşu yönündeki şüpheleri Mükrimme lehinde sağlamlaştıran kanıtların yeni bir örneğini teşkil etmektedir.⁵²⁰

2.4.54. Uluviran Köyü:

Çandarlı Hayreddin Paşa'nın İznik'teki imaretine vakfedilen köyde üç nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 300 akçe hâsıl yazılıdır⁵²¹.

514 TADB. TTD. 579, v. 70a.

515 TADB. TTD. 579, v. 70b-71a.

516 TADB. TTD. 579, v. 71b.

517 TADB. TTD. 579, v. 72a.

518 TADB. TTD. 579, v. 72b.

519 TADB. TTD. 579, v. 72b-73a.

520 TADB. TTD. 579, v. 73a-b.

521 TADB. TTD. 579, v. 73b.

2.4.55. Hisarcık Köyü:

Orhan Bey'i İzmit'teki imaretine vakfedilen köyde 18'i hane olan 22 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 2094 akçedir⁵²².

2.4.56. Emirler Köyü:

Orhan Bey'i İzmit'teki imaretine vakfedilen köyde 10'u hane olan 16 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 1290 akçedir⁵²³.

2.4.57. Dutluca Köyü:

Sultan Bayezid Han'ın kızı Hatice Hatun'un Vakfı'na bağlı olan köyde 28'i hane olan 40 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 11.592 akçedir⁵²⁴.

2.4.58. Depe nam-ı diğer Akhüddam (?):

Sultan Bayezid'in kızı hatice Hatun'un Vakfı'na bağlı olan köyde 47'si hane olan 66 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 11.473 akçedir⁵²⁵.

2.4.59. Ok-ı Kebir Köyü:

Meşihati Mevlana Hüseyin'e bırakılan köyün de Hatice Hatun Vakfı'na bağlı olduğu anlaşılmakta olup, köyde 54'ü hane olan 71 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 5570 akçedir⁵²⁶.

2.4.60. Tarlu Köyü:

Sultan Bayezid Han'ın kızı Hatice Sultan'ın Vakfı olan köyde 12'si hane olan 28 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 1645 akçedir⁵²⁷.

2.4.61. Gedik Köyü:

Sultan Selim Han'ın İstanbul'daki Cami-i Şerifi için vakfedilen köyde 22'si hane olan 39 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 9551 akçedir⁵²⁸.

2.4.62. Pek Köyü:

Sultan Bayezid Han'ın merhum oğlu Sultan Mehmed Han için vakfettiği köyde 15'i hane olan 22 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 4988 akçedir⁵²⁹.

2.4.63. Çakır Köyü:

Sultan Bayezid Han'ın merhum oğlu Sultan Mehmed Han için vakfettiği köyde 38'i hane olan 49 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 9878 akçedir⁵³⁰.

2.4.64. Baltocuk Köyü:

Kapu ağası Hüseyin Ağa'nın Yörgüç Paşa oğlu Yunus Bey'in kızı hatice Hatun'dan satın aldığı köyde yedisi hane olan sekiz nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 2577 akçedir. Hüseyin Ağa'nın köyü, İstanbul'da bina ettirdiği camiine vakfettiği anlaşılmaktadır⁵³¹.

522 TADB. TTD. 579, v. 73b-74a.

523 TADB. TTD. 579, v. 74a-b.

524 TADB. TTD. 579, v. 74b-75b.

525 TADB. TTD. 579, v. 75b.

526 TADB. TTD. 579, v. 76a-b.

527 TADB. TTD. 579, v. 76b-77a.

528 TADB. TTD. 579, v. 77a-b.

529 TADB. TTD. 579, v. 78a.

530 TADB. TTD. 579, v. 78a-b.

531 TADB. TTD. 579, v. 79a.

2.4.65. Kaya nam-ı diğer Gündüz Köyü:

Sultan Bayezid Han'ın Hüseyin Ağa'ya temlik ettiği köyde 13'ü hane olan 16 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 2737 akçedir⁵³².

2.4.66. Pazarköy ma'a Terziler Köyü:

Orhan Bey tarafından İznik'teki medrese müderrisi için vakfedilen köyde 85'i hane olan 124 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 58.249 akçedir. Bu hâsılın 36.000 akçesinin nehirden sağlandığı belirtilmektedir⁵³³.

2.4.67. Hatunköy:

Murad Hüdâvendigâr tarafından annesi Nilüfer Hatun ve Alaeddin Paşa ruhu için vakfettiği köyde dört nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 9605 akçedir⁵³⁴.

2.4.68. Akköy:

Balaban Paşa'nın kızı Hundi Hatun'un Hamza Bey oğullarından satın aldığı köy, bir süre Firuz Bey ve oğulları tarafından işletildikten sonra Hundi Hatun'un kızı Sultan Paşa ve daha sonra sırasıyla oğlu Mustafa ve kızı Cihanşah'a, ba'dehu Hatice Hatun'a intikal etmiştir. Köyde 12 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 3320 akçedir⁵³⁵.

2.4.69. Dereköy:

Ebu Eyib Ensârî Evkâfı içinde gösterilen köyde 15'i hane olan 25 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 4811 akçedir⁵³⁶.

2.4.70. Solöz Köyü:

Hatice Hatun'un mülkiyetinde olan köyde 46'sı hane olan 68 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 26.222 akçedir⁵³⁷.

2.4.71. Seydiler Köyü:

Hatice Hatun'un mülkiyetinde olan köyde 19'u hane olan 25 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 3310 akçedir⁵³⁸.

İznik nahiyesi'nde bundan başka Orhan Bey Camii hatibi için vakfedilen bir mezrâ'ada tesbit edilen sekiz neferin ürettiği ürünler üzerinden 1595 akçe hâsıl alındığı görülmektedir. Karaca Ahmed dervişleri için vakfedilen yerler, Gündüz oğlu Efendi'nin "Boynu eğri-Mutasarrıf Çiftliği" adıyla meşhur vakıf yeri, Balaban Paşa Vakfı adına kayıtlı toplam 3160 akçe hâsıllı iki adet ekinlik kaydı, Orhan Bey Sarayı bahçesi içinde Hacı Çaka Zaviyesi adına kayıtlı yerler, Karaoğlan adına kayıtlı evkâf ile Savcı Subaşı adına kayıtlı 782 akçe hâsıllı vakıf yerler de burada zikredilmelidir.

2.5. Gebze Nahiyesi Kır İskân Birimleri

2.5.1. Davudlu Köyü:

Hass-ı Şâhi ve tımar hissesi olduğu belirtilen köyde onu hariçten olmak üzere toplam 61 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 7142 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 996, hububat vergisi 5702, keten 200, meyve 100, asiyyâb 30, otlak 50 ve

532 TADB. TTD. 579, v. 79a-b.

533 TADB. TTD. 579, v. 79b-80b.

534 TADB. TTD. 579, v. 80b-81a.

535 TADB. TTD. 579, v. 81a.

536 TADB. TTD. 579, v. 81b.

537 TADB. TTD. 579, v. 83b.

538 TADB. TTD. 579, v. 84a.

bâd-ı heva ve deştâni 64 akçe ile teşkil etmektedir. Söz konusu hâsılın 5342 akçesinin has, 1800 akçesinin ise tımar hissesi olduğu belirtilmektedir⁵³⁹.

2.5.2. Soğanlık Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 15'i hariçten, biri imam, ikisi mu'tak ve biri sipahizâde olan toplam 48 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2713 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 430, hububat vergisi 1213, piyaz, meyve ve bağ 400, kovan ve ganem 300, kireç fırını 200 ve bâd-ı heva ve deştâni 170 akçe ile teşkil etmektedir. Söz konusu hâsılın 5342 akçesinin has, 1800 akçesinin ise tımar hissesi olduğu belirtilmektedir⁵⁴⁰.

2.5.3. Asılhan Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde üçü yeniçeri ve biri bevab olan dokuz neferi hariçten, biri imam ve biri bazdâr olan toplam 41 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2400 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 380, hububat vergisi 1420, bostan, bağ, zeytin-ceviz, kestane ve meyve 250, kovan ve çayır 130 ve bâd-ı heva ve deştâni 170 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁴¹.

2.5.4. Urûz Beyi Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde biri sipahi olan altı neferi hariçten, biri muhassıl ve üçü bazdâr olan toplam 128 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 8640 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 1385, hububat vergisi 5640, ceviz 130, ganem 200, âsiyâb 15, bezirhâne 240 ve bâd-ı heva ve deştâni 240 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁴².

2.5.5. Uzun Hamid Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde beş neferi hariçten olan 15 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2500 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 194, hububat vergisi 1800, keten ve meyve 300, âsiyâb 30 ve bâd-ı heva ve deştâni 176 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁴³.

2.5.6. Tuğrul ve Camus Viranı nam-ı diğer Doğanlı Mezrâ'aları:

Hariçten zira'at edildiği belirtilen ekinliklerden toplam 2600 akçe hâsil sağlanmakta olduğu anlaşılmaktadır. Tuğrul Ekinliği'nde dokuz nefer tesbit edilmiştir⁵⁴⁴.

2.5.7. Kazıkköyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 17 neferi hariçten, toplam 39 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 4200 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 339, hububat vergisi 3200, bostan, keten ve meyve 200, kışlak 200, âsiyâb 30 ve bâd-ı heva ve deştâni 231 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁴⁵.

2.5.8. Elmacık Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde hariçten 12 nefer kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 3200 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 316, hububat vergisi 2000, keten ve meyve 450, kovan 200, âsiyâb 90 ve bâd-ı heva ve deştâni 144 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁴⁶.

539 TADB. TTD. 49, v. 219b-220a.

540 TADB. TTD. 49, v. 220a-b.

541 TADB. TTD. 49, v. 220b-221a.

542 TADB. TTD. 49, v. 221a-222a.

543 TADB. TTD. 49, v. 220b-221a.

544 TADB. TTD. 49, v. 222a-b.

545 TADB. TTD. 49, v. 222b-223a.

546 TADB. TTD. 49, v. 223a.

2.5.9. Şuayyiblü nam-ı diğer Uruz Deresi Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde biri hariçten, biri divâne olan toplam 37 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 3500 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 585, hububat vergisi 2000, keten ve meyve 300, kovan, ganem ve çayır 450, âsiyâb 50 ve bâd-ı heva ve deştbâni 100 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁴⁷.

2.5.10. Orhanlu Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde sekiz neferi hariçten, toplam 52 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2319 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 591, hububat vergisi 979, bağ, ceviz, keten ve meyve 360, kovan, ganem ve çayır 300, bezirhâne 60, göl ve sazlık 30 ve bâd-ı heva ve deştbâni 199 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁴⁸.

2.5.11. Sevindik Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde ikisi muhassıl, ikisi hariçten ve biri İlyas Bey Zaviyesi hizmetkârı olan toplam 57 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2000 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 559, hububat vergisi 800, ceviz, keten ve meyve 150, kovan ve ganem 300, âsiyâb 30 ve bâd-ı heva ve deştbâni 122 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁴⁹.

2.5.12. Kara Göllü Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 15'i hariçten, biri mu'tâk ve sekizi İlyas bey Zâviyesi hizmetkârı olan toplam 34 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2400 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 325, hububat vergisi 1300, bostan, keten ve meyve 180, kovan, kışlak ve ganem 400, bezirhâne 40 ve bâd-ı heva ve deştbâni 135 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁵⁰.

2.5.13. Ağıl Pınarı Mezrâ'ası:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen ve Pendik yakınlarında olan ekinlikte köyde 19 nefer gebran mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Ekinliğin hâsılı 1278 akçe olup, gelir kalemlerini hane 100, hububat vergisi 1098, bostan, piyaz, sıra ve deştbâni 80 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁵¹.

2.5.14. Eşeklü Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 20'si hariçten, biri İlyas bey Zâviyesi hizmetkârı olan toplam 56 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 4100 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 186, hububat vergisi 2900, bostan, keten ve meyve 230, hayvancılık 580, âsiyâb 30 ve bâd-ı heva ve deştbâni 174 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁵².

2.5.15. Kozluca Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde beşi hariçten, biri bazdâr olan toplam 45 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 4999 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 521, hububat vergisi 3699, keten ve meyve 350, kovan 100, âsiyâb 60 ve bâd-ı heva ve deştbâni 30 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁵³.

2.5.16. İksarlu Köyü:

Resul Fakih mezrâ'ası ile beraber ele alınan köyde 27'si hariçten, toplam 66 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2500 akçe olup, gelir kalemlerini hane

547 TADB. TTD. 49, v. 223b.

548 TADB. TTD. 49, v. 223b-224a.

549 TADB. TTD. 49, v. 224b.

550 TADB. TTD. 49, v. 225a.

551 TADB. TTD. 49, v. 225a-b.

552 TADB. TTD. 49, v. 225b-226a.

553 TADB. TTD. 49, v. 226b.

vergisi 641, hububat vergisi 1300, keten ve meyve 200, kovan, çayır ve ganem 190, âsiyâb 30 ve bâd-ı heva ve deştâni 139 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁵⁴.

2.5.17. Göllü Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 12'si hariçten, biri bazdâr olan toplam 64 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 3000 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 783, hububat vergisi 1700, keten ve meyve 200, kovan ve çayır 130, âsiyâb 15 ve bâd-ı heva ve deştâni 175 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁵⁵.

2.5.18. Çallu Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde altısı hariçten ve biri muhassıl olan toplam 40 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2400 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 455, hububat vergisi 1500, meyve 100, kovan ve ganem 150, âsiyâb 30 ve bâd-ı heva ve deştâni 145 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁵⁶.

2.5.19. Pelidlü Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde üçü hariçten, biri bazdâr olan toplam 70 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 7000 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 814, hububat vergisi 5000, ceviz, bostan, keten ve meyve 600, kovan, çayır, kışlak ve ganem 270, bezirhâne 40, âsiyâb 60 ve bâd-ı heva ve deştâni 116 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁵⁷.

2.5.20. Ömer Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 12'si hariçten, toplam 54 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2000 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 537, hububat vergisi 1100, keten ve meyve 100, kovan ve ganem 97 ve bâd-ı heva ve deştâni 82 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁵⁸.

2.5.21. Kara Göllü Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 13'ü hariçten, biri bazdâr olan toplam 51 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2000 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 603, hububat vergisi 1100, bostan, keten ve meyve 170, kovan ve ganem 70, âsiyâb 30 ve bâd-ı heva ve deştâni 30 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁵⁹.

2.5.22. Hacı Fakih Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 12'si hariçten, biri pir-i fâni olan 45 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 4000 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 526, hububat vergisi 3000, bostan, keten ve meyve 170, kovan ve ganem 60, âsiyâb 30 ve bâd-ı heva ve deştâni 214 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁶⁰.

2.5.23. İshaklu Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 17'si hariçten, toplam 91 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 9200 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 892, hububat vergisi 6880, keten ve meyve 600, kovan, çayır ve ganem 320, âsiyâb 120 ve bâd-ı heva ve deştâni 388 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁶¹.

554 TADB. TTD. 49, v. 227a.

555 TADB. TTD. 49, v. 227b.

556 TADB. TTD. 49, v. 227b-228a.

557 TADB. TTD. 49, v. 228a-b.

558 TADB. TTD. 49, v. 228-229a.

559 TADB. TTD. 49, v. 229a-b.

560 TADB. TTD. 49, v. 229b-230a.

561 TADB. TTD. 49, v. 230a-b.

2.5.24. Alaca Kilise Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde biri bazdâr ve biri sipahi olan 20'si hariçten, biri bazdâr olan toplam 46 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 3400 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 509, hububat vergisi 2460, keten ve meyve 130, kovan ve ganem 150, âsiyâb 30 ve bâd-ı heva ve deştâni 120 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁶².

2.5.25. Yahya Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde biri sipahi ve biri yeniçeri olan 17'si hariçten, ikisi mu'tâk ve biri ma'lûl olan toplam 91 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 7200 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 994, hububat vergisi 5200, keten ve meyve 430, kovan, çayır ve ganem 450, âsiyâb 15 ve bâd-ı heva ve deştâni 111 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁶³.

2.5.26. Otac Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde biri sipahi olan on neferi hariçten, toplam 36 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 4500 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 415, hububat vergisi 3000, keten ve meyve 300, kovan ve ganem 400, âsiyâb 120 ve bâd-ı heva ve deştâni 265 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁶⁴.

2.5.27. Zekeriyaköy:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 20'si hariçten, biri diâne olan toplam 47 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2400 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 580, hububat vergisi 1400, keten ve meyve 150, kovan 100, âsiyâb 15 ve bâd-ı heva ve deştâni 155 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁶⁵.

2.5.28. Yazır Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 22'si hariçten, toplam 65 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 3925 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 667, hububat vergisi 2725, keten ve meyve 150, kovan ve ganem 200 ve bâd-ı heva ve deştâni 183 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁶⁶.

2.5.29. Çemenere Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde yedisi hariçten, ikisi mu'tâk, biri bazdâr ve biri müezzin olan toplam 55 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 4860 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 595, hububat vergisi 2610, bağ, bostan, keten ve meyve 520, kovan, çayır 600, saz 200, bezirhâne 60, fırın mukatâ'ası 10, bâc-ı bazar 60 ve bâd-ı heva ve deştâni 215 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁶⁷.

2.5.30. Ada Beylü nam-ı diğer Kara Ali Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde biri sipahi üçü hariçten, toplam 42 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 1750 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 416, hububat vergisi 1200, keten ve meyve 80, kovan ve ganem 50, âsiyâb 15 ve bâd-ı heva ve deştâni 50 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁶⁸.

562 TADB. TTD. 49, v. 230b-231a.

563 TADB. TTD. 49, v. 231b-232a.

564 TADB. TTD. 49, v. 232b.

565 TADB. TTD. 49, v. 232b-233a.

566 TADB. TTD. 49, v. 233a-b.

567 TADB. TTD. 49, v. 234a-b.

568 TADB. TTD. 49, v. 235a.

2.5.31. Kaysar Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde beşi hariçten, toplam 16 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 1200 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 223, hububat vergisi 800, keten 50, kovan ve çayır 80 ve bâd-ı heva ve deştâni 47 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁶⁹.

2.5.32. Taşlu Geçid Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 17'si hariçten, toplam 25 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 600 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 343, hububat vergisi 130 akçeyle teşkil etmektedir⁵⁷⁰.

2.5.33. Yayalar Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 17'si hariçten, toplam 27 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 3900 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 346, hububat vergisi 3280, bağ, keten ve meyve 330, dalyan ve otlak 60 ve bâd-ı heva ve deştâni 164 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁷¹.

2.5.34. Musih Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 11'i hariçten, toplam 22 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 500 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 129 ve hububat vergisi 290 akçeyle teşkil etmektedir⁵⁷².

2.5.35. Küçük Süli nam-ı diğer Salih Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 20'si hariçten, toplam 40 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2900 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 414, hububat vergisi 1900, bostan, keten ve meyve 300, çayır ve sazlık 160, âsiyâb 30 ve bâd-ı heva ve deştâni 96 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁷³.

2.5.36. Fakihlü Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde biri âma olan 15 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 1074 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 177, hububat vergisi 600, bostan, keten ve piyaz 100, kovan 100, âsiyâb 30 ve bâd-ı heva ve deştâni 67 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁷⁴.

2.5.37. Konaçlı, Özbek, Kuzucu-Musacı ve Bozalanı Mezrâ'aları:

Orhanlı Köyü civarındaki ekinlikte (Konaçlı) ikisi yeniçeri olan sekiz nefer, Kamerlü Köyü civarındaki Özbek'te altı, Kuzucu ve Musacı'da on ve Bozalan'da 19 nefer olmak üzere toplam 43 nefer tesbit edilmiştir. Bunlardan Konaçlı'da 650, Özbek'te 200, diğer mezrâ'alarda 600 akçe olmak üzere toplam 1450 akçe hâsil tesbit edilmiştir⁵⁷⁵.

2.5.38. Hayranlı ve Rasüllü, Yunus ve Alaeddin Köyleri:

Hayranlı Köyünde sekizi hariçten olan 43, Rasüllü, Yunus ve Alaeddin köylerinde ise, beşi hariçten, biri bazdâr ve biri kalkancı olan 32 nefer olmak üzere toplam 75 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köylerin hâsıllarının beraber kaydedildiği anlaşılmakta olup, toplam hâsıl 7349 akçedir. Köylerin gelir kalemlerini ise, hane vergisi 1042, hububat

569 TADB. TTD. 49, v. 235a.

570 TADB. TTD. 49, v. 235a-b.

571 TADB. TTD. 49, v. 235b.

572 TADB. TTD. 49, v. 236a.

573 TADB. TTD. 49, v. 236a-b.

574 TADB. TTD. 49, v. 236b-237a.

575 TADB. TTD. 49, v. 237a-b.

vergisi 5049, bostan, keten ve meyve 650, kovan ve çayır 250, âsiyâb 120, bezirhâne 90 ve bâd-ı heva ve deştâni 300 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁷⁶.

2.5.39. Akviran Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde üçü hariçten olmak üzere toplam 25 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2814 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 350, hububat vergisi 1900, bostan ve keten 300, kovan ve çayır 150 ve bâd-ı heva ve deştâni 114 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁷⁷.

2.5.40. Şih nam-ı diğer Dolay Oba Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde biri gebran olan on neferi hariçten olan toplam 32 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 4000 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 481, hububat vergisi 2800, bostan, keten, ceviz ve meyve 325, kovan ve ganem 240, bezirhâne 30 ve bâd-ı heva ve deştâni 164 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁷⁸.

2.5.41. Kurd Obası Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 13 neferi hariçten olan toplam 42 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyde Mehmed Paşa'ya ait bir çiftlik kaydına da rastlanmaktadır. Köyün hâsılı 4600 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 571, hububat vergisi 2900, bostan, bağ, keten ve meyve 700, kovan, kışlak ve çayır 255 ve bâd-ı heva ve deştâni 199 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁷⁹.

2.5.42. Yenice Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde dokuz neferi hariçten, biri mu'tak olan toplam 21 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 3850 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 241, hububat vergisi 2950, bostan, keten ve meyve 300, kovan, çayır ve ganem 170, âsiyâb 30 ve bâd-ı heva ve deştâni 159 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁸⁰.

2.5.43. Endekli Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 12 neferi hariçten olan toplam 94 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2600 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 1154, hububat vergisi 840, bostan, keten ve meyve 230, hayvancılık 350, kireç fırını 20, âsiyâb 60 ve bâd-ı heva ve deştâni 100 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁸¹.

2.5.44. Büyük Başlu Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde ikisi yeniçeri ve biri hafız olan 13 neferi hariçten toplam 49 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 5000 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 513, hububat vergisi 3680, bağ, bostan, keten ve meyve 300, hayvancılık 250, âsiyâb 30 ve bâd-ı heva ve deştâni 277 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁸².

2.5.45. Mazlum Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 13 neferi hariçten olan toplam 46 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 5500 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 1154, hububat vergisi 3600, bostan, keten ve ceviz 600, hayvancılık 230 ve bâd-ı heva ve deştâni 258 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁸³. Köyün ganem ve kârhane gelirlerinden de 200 akçe sağlandığı ayrıca kaydedilmiştir.

576 TADB. TTD. 49, v. 238a-b.

577 TADB. TTD. 49, v. 238b.

578 TADB. TTD. 49, v. 239a.

579 TADB. TTD. 49, v. 239a-b.

580 TADB. TTD. 49, v. 239b-240a.

581 TADB. TTD. 49, v. 240a-241a.

582 TADB. TTD. 49, v. 240a-241a-b.

583 TADB. TTD. 49, v. 240a-241b-242a.

2.5.46. İli Suluk Mezrâ'ası:

Hariçten ekildiği belirtilen yerde 13 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 7000 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 221, hububat vergisi 3940, bağ, keten, sir ve piyaz ve meyve 2500, hayvancılık 400, âsiyâb 60 ve deştâni 100 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁸⁴.

2.5.47. Behram Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde altı neferi hariçten olan toplam 33 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 1240 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 368, hububat vergisi 730, keten ve meyve 80, hayvancılık 40 ve bâd-ı heva ve deştâni 22 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁸⁵.

2.5.48. Arkad Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 32 neferi hariçten olan toplam 67 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 5000 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 619, hububat vergisi 3300, keten ve meyve 500, hayvancılık 300 ve bâd-ı heva ve deştâni 281 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁸⁶.

2.5.49. Göllüce Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde beşi hariçten olan toplam 12 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 1100 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 185 ve hububat vergisi 600, bostan, keten ve meyve 230, hayvancılık 350, kireç fırını 20, âsiyâb 60 ve bâd-ı heva ve deştâni 100 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁸⁷.

2.5.50. Kutluca Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde sekizi hariçten, biri İlyas Bey Zâviyesi hizmetkârı olan toplam 63 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 6000 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 675, hububat vergisi 4000, keten ve meyve 300, hayvancılık 400, âsiyâb 270 ve bâd-ı heva ve deştâni 355 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁸⁸.

2.5.51. Uruzlu Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 12 neferi hariçten olan toplam 94 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı ile ilgili bilgi bulunmamaktadır⁵⁸⁹.

2.5.52. Şemseddinlü Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde yedisi hariçten, biri mu'tâk olan toplam 30 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 1800 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 306, hububat vergisi 1000, keten ve meyve 180, hayvancılık 150, bezirhâne 30 ve bâd-ı heva ve deştâni 134 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁹⁰.

2.5.53. Piyade Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 24 neferi hariçten toplam 48 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 5700 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 764, hububat vergisi 3176, keten ve bagat 600, hayvancılık 700 ve bâd-ı heva ve deştâni 200 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁹¹.

584 TADB. TTD. 49, v. 242a.

585 TADB. TTD. 49, v. 242a-b.

586 TADB. TTD. 49, v. 242b-243a.

587 TADB. TTD. 49, v. 243a-b.

588 TADB. TTD. 49, v. 243b-244a.

589 TADB. TTD. 49, v. 244a.

590 TADB. TTD. 49, v. 244b.

591 TADB. TTD. 49, v. 245a-b.

2.5.54. Ada Kilise Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 16 neferi hariçten, biri mu'tâk olan toplam 52 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 5000 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 713, hububat vergisi 3200, keten ve meyve 550, hayvancılık 450, âsiyâb 30 ve bâd-ı heva ve deştâni 257 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁹².

2.5.55. Umurca Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 20 neferi hariçten, üçü İlyas Bey Zaziyesi hizmetkârını olan toplam 49 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 4900 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 648, hububat vergisi 3600, bostan, keten ve meyve 200, hayvancılık 200, âsiyâb 30 ve bâd-ı heva ve deştâni 172 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁹³.

2.5.56. Deyyanlu-i Küçük nam-ı diğer Fermanlu Köyü:

Tımar olduğu belirtilen köyde altı neferi hariçten olan toplam 21 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2300 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 400, hububat vergisi 1500, bağ 200, çayır 100 ve bâd-ı heva ve deştâni 100 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁹⁴.

2.5.57. Viranköy:

Tımar hissesinde ve deniz kenarında olduğu belirtilen köyde çoğu yeniçeri olan 21 neferi hariçten, biri imam ve biri bazdâr olan toplam 62 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 3400 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 780, hububat vergisi 1900, bahçe, keten ve meyve 250, hayvancılık 120, İskele 127, âsiyâb 60 ve bâd-ı heva ve deştâni 203 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁹⁵.

2.5.58. Kamerlü Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde iki neferi hariçten, beş neferi İlyas Bey Zaziyesi hizmetkârını olan toplam 41 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 3600 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 430, hububat vergisi 2300, keten ve meyve 400, hayvancılık 220 ve bâd-ı heva ve deştâni 173 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁹⁶.

2.5.59. Dibeklü Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 17 neferi hariçten, biri çakırcı, biri bazdâr ve ikisi cebe olan toplam 82 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 3848 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 780, hububat vergisi 2260, keten, kestane ve meyve 350, kovan 100, kârânâne 40, âsiyâb 90 ve bâd-ı heva ve deştâni 240 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁹⁷.

2.5.60. Emirlü ve Sarulu Köyleri:

Dizâr tımarı olduğu belirtilen köyde sekiz neferi hariçten olan toplam 45 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2800 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 443, hububat vergisi 1440, bostan, keten ve meyve 400, hayvancılık 300, âsiyâb 60 ve bâd-ı heva ve deştâni 137 akçe ile teşkil etmektedir⁵⁹⁸.

592 TADB. TTD. 49, v. 245b-246a.

593 TADB. TTD. 49, v. 246a-b.

594 TADB. TTD. 49, v. 246b-247a.

595 TADB. TTD. 49, v. 247a-b.

596 TADB. TTD. 49, v. 248a.

597 TADB. TTD. 49, v. 248a-249a.

598 TADB. TTD. 49, v. 249a.

2.5.61. Bayırlu nam-ı diğer Mevzi' Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde 11 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 725 akçe hâsıl tesbit edilmiştir⁵⁹⁹.

2.5.62. Yakacık Köyü:

Hass-ı Şâhi olduğu belirtilen köyde onu gebran ve birçoğu yeniçeri olan 19 neferi hariçten toplam 26 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 1900 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 139, hububat vergisi 1100, bağ-bostan, piyaz, keten ve meyve 230, hayvancılık 200, kireç fırını 10 ve bâd-ı heva ve deştâni 121 akçe ile teşkil etmektedir⁶⁰⁰.

2.5.63. Çerkeşli Köyü:

Timar olduğu belirtilen köyde 12 neferi hariçten olan toplam 84 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 3000 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 1245, hububat vergisi 1030, keten ve meyve 300, hayvancılık 300, bezirhâne 60, âsiyâb 60 ve bâd-ı heva ve deştâni 50 akçe ile teşkil etmektedir. Köyün hinta ve şa'irden elde edilen 190 akçelik gelirinin İznik'teki medrese ile camideki müezzin ve huffâza vakf olduğu belirtilmektedir⁶⁰¹.

2.5.64. Tavşanlı Köyü:

Timar olduğu belirtilen köyde 19 neferi hariçten olan toplam 62 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 1600 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 614, hububat vergisi 400, ceviz, keten ve meyve 260, hayvancılık 270, âsiyâb 30 ve bâd-ı heva ve deştâni 26 akçe ile teşkil etmektedir. Köyün hinta ve şa'irden elde edilen 180 akçelik gelirinin İznik'teki medrese ile camideki müezzin ve huffâza vakf olduğu belirtilmektedir⁶⁰².

2.5.65. Demircilü Köyü:

Timar olduğu belirtilen köyde 23 neferi hariçten olan toplam 86 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 5550 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 1020, hububat vergisi 2680, keten ve bostan 600, hayvancılık 720, âsiyâb 120 ve bâd-ı heva ve deştâni 400 akçe ile teşkil etmektedir. Köyün hinta ve şa'irden elde edilen 360 akçelik gelirinin İznik'teki medrese ile camideki müezzin ve huffâza vakf olduğu belirtilmektedir⁶⁰³.

2.5.66. Sekilü Köyü:

Timar olduğu belirtilen köyde sekiz neferi hariçten olan toplam 28 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 1460 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 255, hububat vergisi 630, ceviz, keten ve meyve 300, hayvancılık 200 ve bâd-ı heva ve deştâni 13 akçe ile teşkil etmektedir. Köyün hinta ve şa'irden elde edilen 70 akçelik gelirinin İznik'teki medrese ile camideki müezzin ve huffâza vakf olduğu belirtilmektedir⁶⁰⁴.

2.5.67. Köseler Köyü:

Timar olduğu belirtilen köyde dokuz neferi hariçten olan toplam 79 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 4635 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 827, hububat vergisi 2680, ceviz, keten ve meyve 600, hayvancılık 243, âsiyâb 30 ve bâd-ı heva ve deştâni 235 akçe ile teşkil etmektedir. Köyün hinta ve şa'irden elde edilen 520 akçelik gelirinin İznik'teki medrese ile camideki müezzin ve huffâza vakf olduğu belirtilmektedir⁶⁰⁵.

599 TADB. TTD. 49, v. 249b.

600 TADB. TTD. 49, v. 249b-250a.

601 TADB. TTD. 49, v. 250a-251a.

602 TADB. TTD. 49, v. 251a-b.

603 TADB. TTD. 49, v. 251b-252a.

604 TADB. TTD. 49, v. 252b.

605 TADB. TTD. 49, v. 252b-253a.

2.5.68. Karye (İsim Yok):

İsmi olmayan köyde 6709 akçe hâsıl mukayyed olup, köyün vergi nüfusu hakkında bilgi sahibi olmak da mümkün olmamaktadır. Köyün hâsılından 1000 akçesinin eşkincülü tımarı olduğu belirtilmektedir.

2.5.69. Mürsel ve Kızılca Viran Mezrâ'aları:

Kadılı Köyü yakınındaki ekinliklerin hariçten ziraat edildiği belirtilmekte olup, 400 akçe hâsıl mukayyedir. Ekinlikte toplam sekiz nefer tesbit edilmiştir.

2.5.70. Şıhlu ve Mazharlu Köyü:

Kamerlü Köyü'nden ifrâz olduğu belirtilen köyde beş neferi hariçten olan toplam 27 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 1200 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 273, hububat vergisi 500, keten ve meyve 150, hayvancılık 110 ve bâd-ı heva ve deştâni 143 akçe ile teşkil etmektedir⁶⁰⁶.

2.5.71. Hızır Köyü:

Tımar olduğu belirtilen köyde sekizi hariçten, biri ma'lûl olan toplam 21 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 500 akçe olup, hububat vergisi 200 akçedir. Tomartaş Mezrâ'asında ise 1800 akçe hâsıl yazılıdır.

2.5.72. Buldukoğlu nam-ı diğer Akpınar Köyü:

Köyde 11 neferi hariçten, üçü Şeyh Muhiyiddin Camii meremmetçisi ve biri mu'tâk olan toplam 123 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 6760 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 1558, hububat vergisi 4160, keten ve meyve 450, hayvancılık 250, bezirhâne 30, âsiyâb 45 ve bâd-ı heva ve deştâni 227 akçe ile teşkil etmektedir⁶⁰⁷.

2.5.73. Sökeri Köyü:

Tımar olduğu belirtilen köyde dördü hariçten olan toplam 27 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 2600 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 427, hububat vergisi 1700, bostan, keten ve meyve 170, kovan 100, kireç fırını 20, âsiyâb 30 ve bâd-ı heva ve deştâni 153 akçe ile teşkil etmektedir. Kazanlı Mezrâ'asından ise 300 akçe hâsıl sağlanmaktaydı⁶⁰⁸.

2.5.74. Endüklî-i diğer Köyü:

"Sâbıka" mezrâ'a olduğu belirtilen köyün nüfusu hakkında bilgi olmayıp, 400 akçe hâsıl mukayyedir. Derviş Yeri mezrâ'asında ise dokuz nefer tesit edilmiş olup, 600 akçe hâsıl mukayyedir. Davud Paşa ormanlığından 15, dalyânlardan da 990 akçe hâsıl sağlandığı anlaşılmaktadır. Kale mustahfizânlarından üç nefere ise 1200 akçelik tımar kaydedildiği belirlenmektedir. Perviz Ağa tarlası zemininden ise 1600 akçe sağlandığı belirtilmiştir⁶⁰⁹.

2.5.75. Doğanlı Paşa Yiğid nam-ı diğer Bektaşlı Köyü:

Bazdâr tımarı olduğu anlaşılan köyde sekizi hariçten olmak üzere toplam 38 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1830 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 367 akçeyle hane, 1123 akçeyle hububat, 100 akçeyle keten ve meyve, 100 akçeyle kovan, 30 akçeyle bezirhâne ve 100 akçeyle bâd-ı hevâ ma'a deştâni vergileri teşkil etmektedir⁶¹⁰.

606 TADB. TTD. 49, v. 253b.

607 TADB. TTD. 49, v. 255a-b.

608 TADB. TTD. 49, v. 255b-256a.

609 TADB. TTD. 49, v. 260a-261a.

610 TADB. TTD. 49, v. 261b.

2.5.76. Doğancı İsmail Köyü:

Bazdâr tımarı olduğu anlaşılan köyde biri hariçten olmak üzere toplam 34 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2208 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 307 akçeyle hane, 1401 akçeyle hububat, 150 akçeyle keten ve meyve, 200 akçeyle kovan ve ganem ve 150 akçeyle bâd-ı hevâ ma'a deştâni vergileri teşkil etmektedir⁶¹¹.

2.5.77. Bozöyük Köyü:

Bazdâr tımarı olduğu anlaşılan köyde ikisi bazdâr olan on neferi hariçten ve biri Şeyh Muhiyeddin Vakfı meremmetçisi olan toplam 21 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2140 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 207 akçeyle hane, 1418 akçeyle hububat, 170 akçeyle ceviz, keten ve meyve, 100 akçeyle kovan, 45 akçeyle âsiyâb ve 100 akçeyle bâd-ı hevâ ma'a deştâni vergileri teşkil etmektedir⁶¹².

2.5.78. Tur Beği Köyü:

Bazdâr tımarı olduğu anlaşılan köyde 16 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 301 akçe hâsıl tesbit edilmiştir⁶¹³.

2.5.79. Ömer ve Göçük Mezrâ'aları:

Bazdâr tımarı olduğu anlaşılan köyde biri hariçten olmak üzere toplam dokuz nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 663 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Göçük Mezrâ'asında ise, on nefer tesbit edilmiş olup, 312 akçe hâsıl yazılıdır⁶¹⁴.

2.5.80. Poladlu Köyü:

Köyde 12 nefer mütemekkin olup, 678 akçe hâsıl yazılıdır.

2.5.81. Bulgurlu Köyü:

Gaziler Depesi adıyla meşhur mezrâ'a ile beraber kaydedilen köyün, Sultan Ahmed Han tarafından H. 1026 Cemâziye'l-âhiri'nde Mevlana Şeyh Seyyid Mahmud Hazretleri'ne temlik edildikten sonra bu keyfiyetin, Sultan Osman ve Sultan Mustafa tarafından da mukarrer tutulduğu belirtilmektedir. Köyde 47 nefer Müslüman, dört nefer kıbtî, iki nefer gebrandan müteşekkil 53 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam hâsıl belirtilmemişse de yaklaşık 6000 akçe hâsıl tesbit edilmiştir⁶¹⁵.

2.5.82. Kayranca ma'a Kaysar Köyü:

Çandarlı Halil Paşa'nın mülkü olduğu anlaşılan köyde 30 neferi Müslüman ve 51 neferi gebrandan müteşekkil toplam 81 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyde ayrıca altı adet çiftlik kaydına rastlanmaktadır. Köyün hâsılı Bağçecik köyü ile beraber yazılmıştır⁶¹⁶.

2.5.83. Bağçecik Köyü:

Çandarlı Halil Paşa'nın mülkü olan köyde 19 nefer gebran mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, Kaysar Köyü ile beraber 10.200 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 3399 akçeyle hane, 1800 akçeyle hububat, 1800 akçeyle keten, meyve-ceviz, sebze-piyaz, bağ-bostan, 400 akçeyle kovan, çayır ve ganem, 105 akçeyle âsiyâb, 150 akçeyle iskele ve 146 akçeyle bâd-ı hevâ ma'a deştâni vergileri teşkil etmektedir⁶¹⁷.

611 TADB. TTD. 49, v. 261b-262a.

612 TADB. TTD. 49, v. 262a-b.

613 TADB. TTD. 49, v. 262b.

614 TADB. TTD. 49, v. 262b-263a.

615 TADB. TTD. 49, v. 288b-289b.

616 TADB. TTD. 49, v. 289a-b.

617 TADB. TTD. 49, v. 289b-290a.

2.5.84. Pendik Köyü:

İsmail Bey'in oğlu İbrahim bey'in mülkü iken nesh edilerek tımara verildiği anlaşılan köy, daha sonra Şeyh Muhiyiddin tarafından vakfedilmiş olup, köyde 85'i hane olan 110 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 6709 akçedir⁶¹⁸.

2.5.85. Çenger Köyü:

İsmail Bey'in oğlu İbrahim bey'in mülkü iken nesh edilerek tımara verildiği anlaşılan köy, daha sonra Şeyh Muhiyiddin tarafından vakfedilmiş olup, köyde 132'si hane olan 210 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı 14.396 akçedir⁶¹⁹.

2.5.86. Akviran Köyü:

Sultan Selim Han'ın İstanbul'daki Camii için vakfedilen köyde, 30'u hane olan 46 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 4150 akçedir⁶²⁰.

2.5.87. Aslıhan nam-ı diğer Kocalar Köyü:

Sultan Selim Han'ın İstanbul'daki Camii için vakfedilen köyde, 35'i hane olan 43 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 3208 akçedir⁶²¹.

2.5.88. Ürgüplü Köyü:

Sultan Selim Han'ın İstanbul'daki Camii için vakfedilen köyde, 56'sı hane olan 84 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 8027 akçedir⁶²².

2.5.89. Söğüdcük nam-ı diğer Depecik Köyü:

Sultan Selim Han'ın İstanbul'daki Camii için vakfedilen köyde, 32'si hane olan 35 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 4791 akçedir⁶²³.

2.5.90. Rahve Köyü:

Sultan Selim Han'ın İstanbul'daki Camii için vakfedilen köyde, 28'i hane olan 39 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 2502 akçedir⁶²⁴.

2.5.91. Danişmend Viranı Köyü:

Orhan Bey tarafından Gebze'deki Camii için vakfedilen köyde, dokuzu hane olan 12 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 757 akçedir⁶²⁵.

2.5.92. Geredelü Köyü:

Hatice Hatun'un vakfı olan köyde, 39'u hane olan 54 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 10.870 akçedir⁶²⁶.

2.5.93. Aslıca Köyü:

Mevlana Gürânî'nin İstanbul'daki Camii için vakfedilen köyde, 60'ı hane olan 76 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 9332 akçedir⁶²⁷.

2.5.94. Hasanlu Köyü:

Aslıhan için Bayezid Hüdâvendigâr zamanında vakfedilen köyde, 48'i hane olan 59

618 TADB. TTD. 579, v. 20b-22a.

619 TADB. TTD. 579, v. 22a-24a.

620 TADB. TTD. 579, v. 25b-26b.

621 TADB. TTD. 579, v. 26b-27a.

622 TADB. TTD. 579, v. 27a-28b.

623 TADB. TTD. 579, v. 28b-29a.

624 TADB. TTD. 579, v. 29a-b.

625 TADB. TTD. 579, v. 29b-30a.

626 TADB. TTD. 579, v. 30a-31a.

627 TADB. TTD. 579, v. 31a-32a.

nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 2803 akçedir. Bir ara Ebû Eyüb Ensârî Evkâfına dâhil edilen köyün, son olarak Aslıhan kızı soyundan kızlara döndürüldüğü belirtilmektedir⁶²⁸.

2.5.95. Conk Köyü:

Fenârizâde Nişancı Şemseddin Çelebi tarafından vakfedilen köyde, 64'ü hane olan 77 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 6043 akçedir⁶²⁹.

2.5.96. Hereke ma'a Gezerli Köyü:

Ebu Eyyüb Ensârî Evkâfı adına kayıtlı olan köyde, 56'sı hane olan 68 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 5549 akçedir⁶³⁰.

2.5.97. Darıca Köyü:

Çelebi Sultan Mehmed'in Bursa'daki evkâfı adına kayıtlı olan köyde, 119'u hane olan 177 nefer (14'ü Müslüman) mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı Akpınar ile beraber verilmiştir⁶³¹.

2.5.98. Akpınar Köyü:

Çelebi Sultan Mehmed'in Bursa'daki evkâfı adına kayıtlı olan köyde, 39'u hane olan 62 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı Darıca ile beraber 33.996 akçe olarak verilmiştir⁶³².

2.5.99. Kalengri (?) Köyü:

Çelebi Sultan Mehmed'in Bursa'daki evkâfı adına kayıtlı olan köyde, 17 neferi hane olan 20 neferi hariçten olmak üzere 71'i hane olan 104 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 17.155 akçedir⁶³³.

2.5.100. Tekye nam-ı diğer Tuzla Köyü:

Çelebi Sultan Mehmed'in Bursa'daki evkâfı adına kayıtlı olan kasabada, yedisi Müslüman ve 218 nefer gebrandan müteşekkil toplam 225 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Belirtilen gebran nüfusun 68 neferi Papa Matyos, 49 neferi Papa Paşa ve 44 neferi isimsiz bir mahallede kayıtlıken, 46'sı hane 57 neferi hariçten gelenler olarak mimlenmiştir. Kasabanın hâsılı 54.706 akçeyi bulmaktadır⁶³⁴.

2.5.101. Astoros Köyü:

Sultan Bayezid Han tarafından Bostancıbaşı Abdullah Ağa'ya temlik edilen köyün mezkûr ağa tarafından mescid ve çeşmelerine vakfedildiği anlaşılmaktadır. Köyde, 11'i hariçten gelen 25 neferi Müslüman olmak üzere 67'si hane olan 97 nefer gebran mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Hariçten gelip Kuzguncuk adı verilen köyde 15'i hane olan 21, yine hariçten gelip Astoros'ta ise 38'i hane olan 57 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, böylelikle köy nüfusunun 175 neferi bulunduğu söylenebilir. Köyün hâsılı 27.085 akçeyi bulmaktadır⁶³⁵.

2.5.102. Kartal Köyü:

Orhan Bey'in Gebze'deki Cami'i adına kayıtlı olan köyde, 34'ü hane olan 52 neferin

628 TADB. TTD. 579, v. 32a-b.

629 TADB. TTD. 579, v. 33a-b.

630 TADB. TTD. 579, v. 34a-b.

631 TADB. TTD. 579, v. 35a-36a.

632 TADB. TTD. 579, v. 36b-37a.

633 TADB. TTD. 579, v. 37b-39a.

634 TADB. TTD. 579, v. 39a-41b.

635 TADB. TTD. 579, v. 41b-42a.

yanısına 23'ü hane olan 32 neferin de hariçten gelerek yerleştikleri belirlenmektedir. Köyün toplam nüfusu 84 neferi bulmakta olup, hâsılı 10.611 akçedir⁶³⁶.

2.5.103. Herkedon nam-ı diğer Kadıköy ma'a Kılıç:

Sultan Selim Han'ın İstanbul'daki evkâfı adına kayıtlı olan köyde, 34'ü hariçten olmak üzere 40 nefer Müslüman ve 41'i hane olan 57 neferi hariçten, 53'ü hane olan 100 neferi kadim olarak mimlenmiş toplam 157 nefer gebrandan müteşekkil toplam 197 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı Kılıç Köyü ile beraber 41.289 akçedir⁶³⁷.

2.5.104. Donuzluca Köyü:

Çoban Mustafa Paşa'nın Gebze'deki evkâfı adına kayıtlı olan köyde, 32'si hane olan 56 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 3946 akçedir⁶³⁸.

2.5.105. Şems İliç Köyü:

Orhan Bey'den Şems'e vakf-ı evlâd olduğu belirtilen köyde, 12'si hariçten olan 17 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 1800 akçedir⁶³⁹.

2.5.106. Orpa nam-ı diğer Maldepesi Köyü:

Sultan Mehmed Han'ın İstanbul'daki evkâfı adına kayıtlı olan köyde, 29'u ortakçı ve 26'sı gebran olarak mimlenen toplam 55 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı belirtilmemiştir⁶⁴⁰.

2.5.107. Akkilise nam-ı diğer Sorkunlar Köyü:

Sultan Mehmed'in İstanbul'daki evkâfı adına kayıtlı olan köyde, 19'u ortakçı ve 24'ü gebran olarak mimlenen toplam 43 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı belirtilmemiştir⁶⁴¹.

2.5.108. Tekur Çayırı Köyü:

Rüstem Paşa Vakfı'na bağlı olan köyde, 19'u hane olan 32 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 1108 akçedir⁶⁴².

2.5.109. Azmanlu-i Büzürg Köyü:

Mihrimâh Sultan'ın Üsküdar'daki külliyesine vakfedilen köyde, 42'si hane olan 71 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 2000 akçedir⁶⁴³.

2.5.110. Gemicî Çiftlikleri:

Gemiciler için vakfedilen çiftliklerde 13.160 akçe hâsil mukayyedir⁶⁴⁴.

2.5.111. İki adet Mezrâ'a:

İlyas Bey Vakfı adına kayıtlı iki mezrâ'ada toplam 2500 akçe hâsil mukayyedir⁶⁴⁵.

2.6. Yoros Nahiyesi Kır İskân Birimleri

2.6.1. Kaklıcak Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde 35'i hariçten, biri imam, biri müezzin ve üçü mu'tâk

636 TADB. TTD. 579, v. 44a-b.

637 TADB. TTD. 579, v. 44b-47a.

638 TADB. TTD. 579, v. 47a-b.

639 TADB. TTD. 579, v. 48b.

640 TADB. TTD. 579, v. 55b-56a.

641 TADB. TTD. 579, v. 56a-b.

642 TADB. TTD. 579, v. 56b-57a.

643 TADB. TTD. 579, v. 34a-b.

644 TADB. TTD. 579, v. 50b.

645 TADB. TTD. 579, v. 48a.

olmak üzere toplam 99 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3800 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 631 akçeyle hane, 1800 akçeyle hububat, 800 akçeyle bağ-bostan, 200 akçeyle çayır ve ganem, 60 akçeyle âsiyâb, 200 akçeyle iskele ve 209 akçeyle bâd-ı hevâ ma'a deştâni vergileri teşkil etmektedir⁶⁴⁶.

2.6.2. İncirlü Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde 12'si hariçten, toplam 36 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1000 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 293 akçeyle hane, 440 akçeyle hububat, 200 akçeyle bağ-bahçe-bostan, 50 akçeyle çayır ve 17 akçeyle bâd-ı hevâ ma'a deştâni vergileri teşkil etmektedir⁶⁴⁷. "Sâbika" karye olduğu belirtilen Feridoğlu ekinliğinde ise dört nefer tesbit edilmiş olup, 400 akçe hâsıl yazılıdır.

2.6.3. Depe Sekilü Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde üçü hariçten, toplam 17 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1200 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 164 akçeyle hane, 680 akçeyle hububat, 210 akçeyle bağ-bahçe-bostan ve 26 akçeyle bâd-ı hevâ ma'a deştâni vergileri teşkil etmektedir⁶⁴⁸.

2.6.4. Demürcilü Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde sekizi hariçten, toplam 30 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2800 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 381 akçeyle hane, 1700 akçeyle hububat, 480 akçeyle keten, bağ-bostan-piyaz ve sazlık, 100 akçeyle kovan, 30 akçeyle âsiyâb ve 19 akçeyle bâd-ı hevâ ma'a deştâni vergileri teşkil etmektedir⁶⁴⁹.

2.6.5. Ali Bahadır Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde biri mu'tâk olmak üzere toplam 11 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1200 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 241 akçeyle hane, 840 akçeyle hububat, 40 akçeyle meyve, 60 akçeyle çayır ve kovan ve 19 akçeyle bâd-ı hevâ ma'a deştâni vergileri teşkil etmektedir⁶⁵⁰. Akın Mezrâ'asında ise, yedi nefer meskûn olup, 300 akçe hâsıl mukayyedir.

2.6.6. Akviran-ı Büzürk Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde 13'ü hariçten, toplam 42 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2300 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 428 akçeyle hane, 1160 akçeyle hububat, 250 akçeyle keten-bostan ve meyve, 200 akçeyle çayır ve kovan, 90 akçeyle âsiyâb ve 72 akçeyle bâd-ı hevâ ma'a deştâni vergileri teşkil etmektedir⁶⁵¹.

2.6.7. Akviran-ı Küçük Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde dördü hariçten, 12 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 200 akçe hâsıl tesbit edilmiştir⁶⁵².

2.6.8. Öğümce Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde altısı hariçten, 15 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1850 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 183 akçeyle

646 TADB. TTD. 49, v. 267a-b.

647 TADB. TTD. 49, v. 268a.

648 TADB. TTD. 49, v. 268b.

649 TADB. TTD. 49, v. 268b-269a.

650 TADB. TTD. 49, v. 269a.

651 TADB. TTD. 49, v. 269b-270a.

652 TADB. TTD. 49, v. 270a.

hane, 950 akçeyle hububat, 250 akçeyle meyve-piyaz-bostan, 300 akçeyle çayır, kovan ve ganem ve 167 akçeyle bâd-ı hevâ ma'a deştbâni vergileri teşkil etmektedir⁶⁵³.

2.6.9. Hüseyinlü Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde üçü hariçten, sekiz nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 700 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 136 akçeyle hane, 500 akçeyle hububat vergileri teşkil etmektedir⁶⁵⁴.

2.6.10. İshaklu Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde dokuzu hariçten, 13 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1000 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 129 akçeyle hane ve 600 akçeyle hububat vergileri teşkil etmektedir⁶⁵⁵.

2.6.11. Hacı Beğlü Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde üçü hariçten, 11 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1500 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 166 akçeyle hane ve 1100 akçeyle hububat vergileri teşkil etmektedir⁶⁵⁶.

2.6.12. Davudoğlu Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde üçü hariçten, 15 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 570 akçe hâsıl tesbit edilmiştir⁶⁵⁷.

2.6.13. Çıldır Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde sekizi hariçten, 32 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2100 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 619 akçeyle hane, 800 akçeyle hububat, 420 akçeyle keten, meyve, piyaz, kestane bağ-bostan, 120 akçeyle çayır ve kovan, 120 akçeyle âsiyâb ve 111 akçeyle bâd-ı hevâ ma'a deştbâni vergileri teşkil etmektedir⁶⁵⁸. Çıldır'a bağlı Kılıçlu Köyü'nde ise, beşi hariçten, biri bazdâr ve biri sipahi olmak üzere toplam 23 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 500 akçe hâsıl tesbit edilmiştir⁶⁵⁹. İsacalu'da ikisi hariçten, 13 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 500 akçe hâsıl tesbit edilmiştir⁶⁶⁰. Hacı Yusuf Köyü'nde ikisi hariçten, dokuz nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 280 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Böylece Çıldır Köyü'nün toplam hâsılının 3480 akçeyi bulduğunu hesaplanmaktadır⁶⁶¹.

2.6.14. Depe Viran Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde 15'i hariçten, üçü bazdâr olmak üzere toplam 51 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 4600 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 618 akçeyle hane, 3100 akçeyle hububat, 200 akçeyle keten ve meyve, 400 akçeyle yaylak, çayır ve kovan, 30 akçeyle bezirhâne, 252 akçeyle bâd-ı hevâ ma'a deştbâni vergileri teşkil etmektedir⁶⁶².

2.6.15. Yenice Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde 15'i hariçten, biri bazdâr olmak üzere toplam 25 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2600 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün

653 TADB. TTD. 49, v. 270a-b.

654 TADB. TTD. 49, v. 270b.

655 TADB. TTD. 49, v. 270b-271a

656 TADB. TTD. 49, v. 271a.

657 TADB. TTD. 49, v. 271b.

658 TADB. TTD. 49, v. 271b-272a.

659 TADB. TTD. 49, v. 272a.

660 TADB. TTD. 49, v. 272b.

661 TADB. TTD. 49, v. 272b.

662 TADB. TTD. 49, v. 273a.

gelir kalemlerini; 306 akçeyle hane, 1700 akçeyle hububat, 300 akçeyle meyve ve keten, 150 akçeyle çayır ve ganem ve 146 akçeyle bâd-ı hevâ ma'a deştâni vergileri teşkil etmektedir⁶⁶³.

2.6.16. Kulfallu Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde 16 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1000 akçe hâsil tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 221 akçeyle hane ve 400 akçeyle hububat vergileri teşkil etmektedir⁶⁶⁴.

2.6.17. İskenderlü Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde 24 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1200 akçe hâsil tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 297 akçeyle hane ve 600 akçeyle hububat vergileri teşkil etmektedir⁶⁶⁵.

2.6.18. Kurna Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde dokuzu hariçten, 29 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2200 akçe hâsil tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 376 akçeyle hane ve 1300 akçeyle hububat vergileri teşkil etmektedir⁶⁶⁶.

2.6.19. Kozluca Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde altısı hariçten, 27 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 4050 akçe hâsil tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 298 akçeyle hane, 2450 akçeyle hububat, 450 akçeyle keten, meyve-bostan, 300 akçeyle kovan, çayır ve ganem, 30 akçeyle âsiyâb ve 152 akçeyle bâd-ı hevâ ma'a deştâni vergileri teşkil etmektedir⁶⁶⁷.

2.6.20. Ayvalu Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde yedisi hariçten, 47 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 5500 akçe hâsil tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 627 akçeyle hane, 4000 akçeyle hububat, 400 akçeyle keten, meyve-bostan, 220 akçeyle çayır ve kovan, 15 akçeyle âsiyâb ve 244 akçeyle bâd-ı hevâ ma'a deştâni vergileri teşkil etmektedir⁶⁶⁸.

2.6.21. İne Hoca nam-ı diğer Sırapınar Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde sekizi hariçten, 11 neferi seyyid, biri müezzin olmak üzere toplam 46 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 7535 akçe hâsil tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 620 akçeyle hane, 5735 akçeyle hububat, 450 akçeyle keten, meyve-bostan, 400 akçeyle kovan, çayır ve ganem, 15 akçeyle âsiyâb, 100 akçeyle bâc-ı bazar ve 177 akçeyle bâd-ı hevâ ma'a deştâni vergileri teşkil etmektedir⁶⁶⁹.

Çavuşlu Mezrâ'asında ise dört nefer tesbit edilmiş olup, 800 akçe hâsil mukayyedir.

2.6.22. Keserli Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde sekizi hariçten, toplam 22 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1100 akçe hâsil tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 229 akçeyle hane, 400 akçeyle hububat, 200 akçeyle keten ve meyve, 150 akçeyle kovan ve çayır, 60 akçeyle bezirhâne vergileri teşkil etmektedir⁶⁷⁰.

663 TADB. TTD. 49, v. 273b.

664 TADB. TTD. 49, v. 273b-274a.

665 TADB. TTD. 49, v. 274a.

666 TADB. TTD. 49, v. 274a-b.

667 TADB. TTD. 49, v. 274b-275a.

668 TADB. TTD. 49, v. 275a-b.

669 TADB. TTD. 49, v. 275b-276a.

670 TADB. TTD. 49, v. 276a-b.

2.6.23. Esence Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde sekizi hariçten, 47 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 6235 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 714 akçeyle hane, 4335 akçeyle hububat, 500 akçeyle keten ve meyve, 400 akçeyle kovan, çayır ve ganem ve 286 akçeyle bâd-ı hevâ ma'a deştâni vergileri teşkil etmektedir⁶⁷¹.

2.6.24. Mancık nam-ı diğer Sekbanlu Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde altısı hariçten, 19 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3800 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 319 akçeyle haneve 3000 akçeyle hububat, 800 akçeyle bağ-bostan, 200 akçeyle çayır ve ganem, 60 akçeyle âsiyâb, 200 akçeyle iskele ve 209 akçeyle bâd-ı hevâ ma'a deştâni vergileri teşkil etmektedir⁶⁷².

2.6.25. Çerilü Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde ikisi hariçten, on nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 800 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün en önemli gelir kalemini 500 akçeyle hububat vergisi teşkil etmektedir⁶⁷³.

2.6.26. Kabakoz-ı Küçük Köyü:

Köyün nüfusu hakkında herhangi bir bilgi olmayıp, 2000 akçe hâsıl yazılıdır.

2.6.27. Koçlu Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde 29'u hariçten, toplam 50 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2800 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Köyün gelir kalemlerini; 368 akçeyle hane, 1800 akçeyle hububat, 250 akçeyle keten ve meyve, 150 akçeyle çayır ve kovan ve 158 akçeyle bâd-ı hevâ ma'a deştâni vergileri teşkil etmektedir⁶⁷⁴.

2.6.28. Göllü nam-ı diğer Hasanlu Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde üçü hariçten, sekiz nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1830 akçe hâsıl tesbit edilmiştir⁶⁷⁵.

2.6.29. Kabakoz-ı Büzürk ma'a Kiraslı Mezrâ'ası:

"sâbıka" karye olup sonradan mezrâ' haline geldiği anlaşılan yerde 1186 akçesi hububat vergilerinden sağlanan toplam 1600 akçe hâsıl tesbit edilmiştir⁶⁷⁶.

2.6.30. Kum nam-ı diğer Öyük Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde üç nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, mandıra ve çiftliklerde 1831 akçe hâsıl kaydedilmiştir⁶⁷⁷.

2.6.31. Yokuşlu Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde ikisi hariçten, biri bazdâr olmak üzere toplam 14 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 500 akçe hâsıl tesbit edilmiştir⁶⁷⁸.

2.6.32. Saru Bayrak nam-ı diğer Tutallu Köyü:

Hass-ı şahi olduğu anlaşılan köyde dördü hariçten, ikisi mutak yedi nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 24.400 akçe hâsıl tesbit edilmiştir⁶⁷⁹.

671 TADB. TTD. 49, v. 276b-277a.

672 TADB. TTD. 49, v. 277a-b.

673 TADB. TTD. 49, v. 277b.

674 TADB. TTD. 49, v. 278a-b.

675 TADB. TTD. 49, v. 278b.

676 TADB. TTD. 49, v. 278b-279a.

677 TADB. TTD. 49, v. 279b.

678 TADB. TTD. 49, v. 269b-270a.

679 TADB. TTD. 49, v. 279b.

2.6.33. İskele ve Çayır Resmleri:

Kabakoz Köyü iskelesi, Ayrık İskele ve çayırdan toplam 950 akçe hâsıl sağlandığı hesaplanmaktadır⁶⁸⁰.

2.6.34. Orhan nam-ı diğer Tunrul Pınarı Köyü:

Köyde beşi hariçten, ikisi mu'tak on nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 500 akçe hâsıl tesbit edilmiştir⁶⁸¹.

2.6.35. Taşoğulları nam-ı diğer Kadıköy:

Hass-ı şahı olduğu anlaşılın köyde altısı hariçten, toplam 19 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 1900 akçe hâsıl tesbit edilmiştir⁶⁸².

2.6.36. Dere Sakal Köyü:

Sultan Selim Han'ın Evkâfı içinde yer alan köyde 74 neferi Müslüman, 146'sı hane olan toplam 179 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köy âhâlisinin ormancılık etmelerinden dolayı tekâlif-i örfiyeden muaf tutuldukları belirtilmektedir. Köyün hâsılı 15.546 akçedir⁶⁸³.

2.6.37. Bilavyan Köyü:

Orhan Bey'den Ada Camii hatibi için vakfedildiği anlaşılın köyde 17'si hane olan toplam 24 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 2692 akçedir⁶⁸⁴.

2.6.38. Köpükçilü Köyü:

Orhan Bey'den Karasu Mescidi için vakfedildiği anlaşılın köyde 70'i hane olan toplam 72 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 3000 akçedir⁶⁸⁵. Orhan Bey mescidindeki imamet vazifesi için 350 akçe hâsılıyla Kaymaklu Köyü'nü de vakfetmiştir⁶⁸⁶.

2.6.39. Küçük Depecik Köyü:

Hamza Bey'den sonra sırasıyla evlâdından Yusuf Çelebi, Sultan Hatun, bâde Yahya Çelebi ile oğulları Hüsrev, Ahmed ve Veli'ye intikâl eden köyde 15'i hane olan toplam 22 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, köyün hâsılı 3207 akçedir⁶⁸⁷.

2.6.40. Kutlu Doğmuş Köyü:

Hacı Muslihiddin'in Vakfı'na bağlı olan köyde 46'sı hane olan 60 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 3430 akçe hâsıl yazılıdır⁶⁸⁸.

2.7. Ada ma'a Karasu Nahiyesi:

2.7.1. Ayan Gölü nam-ı diğer Sapanca:

Sapanca'da biri imam ve hatib, biri imam, biri ma'lûl ve biri sipahizâde olmak üzere toplam 89 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Sapanca'nın toplam hâsılı 3200 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücurred vergisi 782, su biçkisi 120, asiyâb 120, bâd-ı heva ve deştâni 200, kışlak 978, Sakarya nehri iskelesi 1600 ve ihtisâb ve bâc-ı bazar vergisi 2500 akçe ile teşkil etmektedir⁶⁸⁹.

680 TADB. TTD. 49, v. 279b-280a.

681 TADB. TTD. 49, v. 280a.

682 TADB. TTD. 49, v. 280a-b.

683 TADB. TTD. 579, v. 93b-95a.

684 TADB. TTD. 579, v. 95b-96a.

685 TADB. TTD. 579, v. 96a-97a.

686 TADB. TTD. 579, v. 99a.

687 TADB. TTD. 579, v. 97a.

688 TADB. TTD. 579, v. 100a-b.

689 TADB. TTD. 49, v. 170a.

2.7.2. Kutluca-i Kebir nam-ı diğer Çaybaşı Köyü:

Kutluca-i Kebir (Büyük Kutluca) Köyü'nde biri müezzin, biri bazdar, biri hatib ve 26'sı Sakarya Nehri üzerindeki köprü için hizmet veren köprücü olmak üzere toplam 330 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Kutluca-i Kebir'in toplam hâsılı 13.598 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 2714, hinta, şa'ir, gallat, kapluca ve darıdan müteşekkil hububat ürünleri 7498, keten 300, meyve 200, çayır 200, bostan 200, sir ve piyaz 400, ceviz 100, kovan, ganem, ağıl gibi hayvancılık vergilerinden 800, bozahane 200, kârthane 60, bâd-ı heva ve deştâni 426 ve bâc-ı bazar (Ada) 500 akçe ile teşkil etmektedir⁶⁹⁰.

2.7.3. Kutluca-i Sagir Köyü:

Köyde biri imam, biri hatib ve dokuzu köprücü olmak üzere 58 neferin yanısıra hariçten gelen biri imam, biri müezzin, biri hatib, biri müderriszâde ve ikisi mu'tak olarak kaydedilen 24 neferin teşkil ettiği toplam 82 nefer mukayyedir. Sapanca'nın toplam hâsılı 5168 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 793, hinta, şa'ir, alef, kapluca ve darının içinde bulunduğu hububat vergisi 3068, keten 100, meyve 150, kovan 100, bostan 60, piyaz 200, sebze 100, ceviz 50, ganem 200, otlak 100 ve bâd-ı heva ve deştâni 147 akçe ile teşkil etmektedir⁶⁹¹.

2.7.4. Haydarlu Köyü:

Köyde mütemekkin olarak kaydedilen 22 neferin yanısıra hariçten gelen 30 nefer daha mukayyedir. Sapanca'nın toplam hâsılı 7336 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 533, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 5636, keten 100, meyve 100, kovan 100, piyaz 200, sebze 150, ceviz 100, ganem 100, kışlak 100 ve bâd-ı heva ve deştâni 117 akçe ile teşkil etmektedir⁶⁹².

2.7.5. Koca Ali Köyü:

Köyde 65 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 4200 akçe hâsıl tesbit edilmektedir. Koca Ali'nin hâsılı içindeki gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 660, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 2800, keten 100, meyve 100, kovan 100, çayır 30, kestane 100, asiyâb 30, kârthane 20, kışlak 100 ve bâd-ı heva ve deştâni 160 akçe ile teşkil etmektedir⁶⁹³.

2.7.6. İksalı Köyü:

Kadılı Köyü'nün yanında olduğu belirtilen köyde 20 neferin yanısıra 12 nefer de hariçten gelenlerin mütemekkin olarak kaydedildiği görülmektedir. Köyün hâsılı 1000 akçe olup, hane ve mücerred vergisi 307, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 400, keten, meyve, kovan, çayır ve ganem vergisi 10'ar, bostan 5, kârthane 20 ve bâd-ı heva ve deştâni 18 akçe ile gelir kalemlerini teşkil etmektedir⁶⁹⁴.

2.7.7. Bollu Köyü:

Köyde biri muhassıl olan 17 neferin yanısıra hariçten 22 neferden müteşekkil 39 nefer meskûn olarak kaydedilmiştir. Köyün toplam hâsılı 5168 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 330, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 500, keten, meyve, kovan ve bostan 10'ar, sebze 20 ve bâd-ı heva ve deştâni 90 akçe ile teşkil etmektedir⁶⁹⁵. Depecik Mezrâ'sında da 200 akçe hâsıl bulunmaktadır.

690 TADB. TTD. 49, v. 170a-172b.

691 TADB. TTD. 49, v. 172b-173b.

692 TADB. TTD. 49, v. 173b-174a.

693 TADB. TTD. 49, v. 174a-b.

694 TADB. TTD. 49, v. 174b-175a.

695 TADB. TTD. 49, v. 175a-b.

2.7.8. Sögüdlü Köyü:

Beycüğeş Köyü'nün sınırında olduğu belirtilen köyde ikisinin hariçten geldiği anlaşılan 6 nefer mütemekkindir. Köyün hâsılı sadece 300 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergileri, hububat vergileri, sebze ve meyve, kışlak ve bâd-ı heva vergisi teşkil etmektedir⁶⁹⁶.

2.7.9. Kızıl Beğlü Köyü:

Köyde biri sipahizâde, ikisi muhassıl ve biri müezzin olarak kaydedilen toplam 40 neferin yanısıra hariçten beş nefer daha mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün toplam hâsılı 2300 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 452, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 1100, keten 100, meyve 100, kovan 100, pestil 120, çayır 100, otlak 148, otlak 50 ve bâd-ı heva ve deştbâni 148 akçe ile teşkil etmektedir⁶⁹⁷.

2.7.10. Kadılı Köyü:

Köyde biri âmâ ve biri köprücü olmak üzere 93 neferin yanısıra hariçten gelen 11 neferin teşkil ettiği toplam 104 nefer mukayyedir. Kadılı'nun toplam hâsılı 7000 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 1027, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 4400, keten 200, meyve 100, kovan 200, piyaz 250, sebze 250, çayır 100, kışlak ve otlak 150, kârhaneye 60 ve bâd-ı heva ve deştbâni 263 akçe ile teşkil etmektedir⁶⁹⁸.

2.7.11. Çiftlik Köyü:

Köyde 32 neferin yanısıra hariçten gelen dört neferin teşkil ettiği toplam 36 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 2200 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 503, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 12000, keten 100, meyve 100, kovan 100, çayır 50, kestane 100, ağıl 20 ve bâd-ı heva ve deştbâni 127 akçe ile teşkil etmektedir⁶⁹⁹.

2.7.12. Eşref Köyü:

Köyde biri Orhan Camii imamı olan 91 neferin yanısıra hariçten gelen 19 neferin teşkil ettiği toplam 110 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 16.000 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 2110, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 10.400, keten 300, meyve 200, kovan 300, bostan 200, sebze 400, piyaz 500, çayır 200, ganem 300, otlak 200, kozanlık 400 ve bâd-ı heva ve deştbâni 490 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁰⁰.

2.7.13. Bahşiköy:

Eşref Köyü'nden ifraz edildiği belirtilen köyde 10 neferin yanısıra hariçten gelen beş neferin teşkil ettiği toplam 15 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 2400 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 169, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 1610, piyaz 150, sebze 50, kovan 100, çayır 50, ceviz 60, meyve 50 ve bâd-ı heva ve deştbâni 161 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁰¹.

2.7.14. Çiçeklü nam-ı diğer Kara Gözli Köyü:

Köyde 45 neferin yanısıra hariçten gelen 15 nefer haymanenin teşkil ettiği toplam 60 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 4800 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve

696 TADB. TTD. 49, v. 175b.

697 TADB. TTD. 49, v. 176a.

698 TADB. TTD. 49, v. 176b-177a.

699 TADB. TTD. 49, v. 177a-b.

700 TADB. TTD. 49, v. 177b-179a.

701 TADB. TTD. 49, v. 179a.

mücerred vergisi 679, hinta, şa'ir, gallat, kapluca ve darıdan müteşekkil hububat vergisi 2960, keten 100, meyve 150, kovan 150, çayır 100, sebze 150, piyaz 300 ve ceviz 10 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁰². Çekek Sekid nam-ı diğer Armudlu ekinliğinde ise 440 akçe hâsil yazılı olduğu görülmektedir.

2.7.15. Alahane ma'a Receblü Köyü:

Köyde 26 neferin yanısıra hariçten gelen dört neferin teşkil ettiği toplam 30 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 2500 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 298, hinta, şa'ir ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 1680, keten 100, meyve ve pestil 30, kovan 50, bostan 20, sebze 20, piyaz 50, âsiyâb 60, kestane 100 ve bâd-ı heva ve deştâni 100 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁰³.

2.7.16. Alahane ma'a Beyler Köyü:

Köyde 74 neferin mütemekkinolarak kaydedildiği anlaşılmaktadır. Köyün toplam hâsılı 2800 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 801, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 1600, keten 50, meyve 30, kovan 50, piyaz 50, kestane 50, bostan 50 ve bâd-ı heva ve deştâni 119 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁰⁴.

2.7.17. Aydoğan Köyü:

Köyde 13 neferin yanısıra hariçten gelen 15 neferin teşkil ettiği toplam 28 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 2400 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 503, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 292, keten 100, meyve 50, kovan 50, bagat 100, kestane 50, bostan 50, piyaz ve sir 50 ve bâd-ı heva ve deştâni 158 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁰⁵.

2.7.18. Karasu Köyü:

Köyde biri imam olan 162 neferin yanısıra hariçten gelen 7 neferin teşkil ettiği toplam 169 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 7882 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 1828, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 4482, keten 400, meyve ve pestil 400, mahsul-i mürdegân-ı kul, cariyeye ve gav 80, kovan 150, bostan 200, çayır 100, asiyâb 60, kârhane (Ada), kestane 60 ve bâd-ı heva ve deştâni 202 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁰⁶.

2.7.19. İncirlü Köyü:

Köyde birişeyh, biri muhassıl ve üçü mu'tak olarak kaydedilen 66 neferin yanısıra hariçten gelen iki neferin teşkil ettiği toplam 68 nefer meskûndur. Köyün toplam hâsılı 3200 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 666, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 2000, keten 150, meyve 20, kovan 50, çayır 50, kışlak 160, asiyâb 60 ve bâd-ı heva ve deştâni 44 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁰⁷.

2.7.20. Beğcügez nam-ı diğer Feriköy:

Köyde biri hatib, üçü bazdar, ikisi muhassıl, biri meremmetçi ve biri köprücü olarak kaydedilen 81 neferin yanısıra hariçten gelen ve biri sipahizâde ve biri de hatib olarak kaydedilmiş bulunan 38 neferin teşkil ettiği toplam 119 nefer mütemekkindir. Köyün toplam hâsılı 4680 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 1035, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 2580, keten 50, meyve ve pestil 50, kovan 100, çayır 40, bostan 50, piyaz 350, sebze 300 ve bâd-ı heva ve deştâni 125 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁰⁸.

702 TADB. TTD. 49, v. 179b.

703 TADB. TTD. 49, v. 180a-b.

704 TADB. TTD. 49, v. 181a.

705 TADB. TTD. 49, v. 181a-b.

706 TADB. TTD. 49, v. 182a-b.

707 TADB. TTD. 49, v. 183a.

708 TADB. TTD. 49, v. 183b-184a.

2.7.21. Abdal nam-ı diğer Kavaklı Köyü:

Köyde 26 neferin mütemekkinolarak kaydedildiği görülmektedir. Köyün toplam hâsılı 2500 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 288, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 1700, keten 50, meyve 50, kovan 100, çayır 20, kışlak 200 ve bâd-ı heva ve deştâni 92 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁰⁹.

2.7.22. Tersiyeye Köyü:

Köyde biri muhassıl, biri müezzin ve biri bazdar olan 272 neferin yanısıra hariçten gelen 101 neferin teşkil ettiği toplam 373 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 14.250 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 3695, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 8650, keten 300, meyve 300, kovan 200, bostan 300, çayır 100, piyaz 200, sebze 200, âsiyâb, kışlak 100 ve bâd-ı heva ve deştâni 100 akçe ile teşkil etmektedir⁷¹⁰.

2.7.23. Yağmurlu Köyü:

Köyde 24 neferin yanısıra hariçten gelen 13 neferin teşkil ettiği toplam 37 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 2200 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 287, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 900, keten 50, meyve 20, kovan 50, bostan 100, piyaz 100, sebze 50, ceviz 30, kışlak 50 ve bâd-ı heva ve deştâni 63 akçe ile teşkil etmektedir⁷¹¹.

2.7.24. Yavaşlu nam-ı diğer Karaköy:

Köyde biri müezzin, üçü köprücü, biri siğahizâde ve 11'i bazdar olmak üzere 42 neferin yanısıra hariçten gelen ve biri sipahi ve biri yeniçeri olarak kaydedilen 13 neferin teşkil ettiği toplam 55 neferin meskûn olduğu anlaşılmaktadır. Köyün toplam hâsılı 1800 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 582, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 800, keten 20, meyve 50, kovan 50, çayır 50, bostan 50, piyaz 50, sebze 50 ve bâd-ı heva ve deştâni 98 akçe ile teşkil etmektedir⁷¹². Yavaşlu Köyü kışlaklarında ise 4600 akçe hâsılın yazılı olduğu gözönüne alınırsa köyden toplam 6400 akçe hâsıl elde edildiği söylenebilir.

2.7.25. Düzce ve İnekulu Mezrâ'ları:

Hariçten ziraat bulunduğu belirtilen Düzce ekinliğinin hâsılı 300, İnekulu ekinliğinin hâsılı ise 350 akçe olarak kaydedilmiştir⁷¹³.

2.7.26. Olukça Köyü:

Köyde hane ve mücerred vergisinden 804 ve Eşme Dağı Kârhanesinden 815 akçe olmak üzere toplam 1619 akçe hâsıl mukayyedir.

2.7.27. Egdır Mezrâ'sı:

Eskiden köy olduğu belirtilen ekinliğin hâsılı 200 akçedan ibarettir. Bundan başka, Sakarya Nehri sahilindeki Söğüd Korusu zemininden 5200, Karasu iskelesinde bulunan tahta ve kerestelerden 200 akçe hâsıl elde edildiği anlaşılmaktadır.

2.7.28. Ayan Kotanı Köyü:

Mevlana Muhiyiddin tarafından Kandıra'daki Havlu Camii kurbunda bina ettirdiği mescidin mesâlihi için vakfedildiği anlaşılan köyde 150 nefer mukayyed olup, hâsıl yazılmamıştır⁷¹⁴.

709 TADB. TTD. 49, v. 184b.

710 TADB. TTD. 49, v. 185a-187a.

711 TADB. TTD. 49, v. 187a-b.

712 TADB. TTD. 49, v. 188a.

713 TADB. TTD. 49, v. 188b.

714 TADB. TTD. 579, v. 91b-92b.

2.8. Yalakabad Kır İskân Birimleri:

Nahiyyeye bağılı olarak 43 köyün yanısıra 6 mezrâ' ve bir çiftlik kaydına rastlanmaktadır. Köylerden sekiz tanesi "bazdar" tımarı olarak kaydedilmiştir. Nahiyyeye bağılı birimlerde 97'si gebran olmak üzere toplam 1704 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 172.402 akça hâsıl kaydedilmiştir.

2.8.1. Sagalı Köyü:

Yalakabad'a bağılı olan köyde 9 neferin yanısıra hariçten gelen 14 neferin teşkil ettiği toplam 23 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 5000 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 374, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 3200, bağı 400, meyve 20, kovan 100, sir ve piyaz 50, zeytun 100, bostan 50, kışlak 420, çayır 50, mandıra 60 ve bâd-ı heva ve deştâni 186 akçe ile teşkil etmektedir⁷¹⁵.

2.8.2. Tatar Mezrâ'sı:

Ekinlikte 23 neferin mütemekkin olarak kaydedildiği görülmektedir. Mezrâ'nın toplam hâsılı 4000 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 221, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 2560, meyve 400, çayır 200, piyaz 300, bostan 200, asiyâb 60, kışlak 50 ve deştâni 10 akçe ile teşkil etmektedir⁷¹⁶.

2.8.3. Göllü Köyü:

Hariçten ziraat edildiği belirtilen köyde 12 neferin meskûn olduğu görülmektedir. Köyün toplam hâsılı 1400 akçe olup, gelir kalemlerini hane 203, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 1047, meyve 30, bostan 50, çayır 50 ve deştâni 20 akçe ile teşkil etmektedir⁷¹⁷.

2.8.4. Yukaru Kaçak Köyü:

Köyde 41 neferin yanısıra hariçten gelen beş neferin teşkil ettiği toplam 46 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 3050 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 415, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 1050, bagat 600, meyve 200, bostan 100, ceviz 50, kovan 100, piyaz 30, kestane 60, kışlak 260 ve bâd-ı heva ve deştâni 195 akçe ile teşkil etmektedir⁷¹⁸.

2.8.5. Şahin Çavuş Köyü:

Köyde 16 neferin yanısıra hariçten gelen 8 neferin teşkil ettiği toplam 24 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 2000 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 347, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 100, bağı 200, meyve 100, kovan 100, bostan 50, kiras ve hassa çiftlik 200 ve bâd-ı heva ve deştâni 100 akçe ile teşkil etmektedir⁷¹⁹.

2.8.6. Çaldıra Köyü:

Köyde biri imam ve biri pir-i fâni olarak kaydedilen 110 neferin meskûn olduğu anlaşılmaktadır. Köyün toplam hâsılı 7200 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 811, ceviz, kestane ve zetin 1200, bagat 3800, meyve 200, kovan 150, kiraz 300, piyaz 100, asiyâb 240 ve bâd-ı heva ve deştâni 400 akçe ile teşkil etmektedir⁷²⁰.

715 TADB. TTD. 49, v. 193a.

716 TADB. TTD. 49, v. 193b.

717 TADB. TTD. 49, v. 193b.

718 TADB. TTD. 49, v. 194a.

719 TADB. TTD. 49, v. 194b.

720 TADB. TTD. 49, v. 195a-b.

2.8.7. Koyunluca Köyü:

Köyde 77 nefer gebranın mütemekkin olarak kaydedildiği görülmektedir. Köyün toplam hâsılı 4000 akçe olup, gelir kalemlerini ispençe vergisi 2310, bagat 4000, iskele 200 ve bâd-ı heva ve deştbâni 800 akçe ile teşkil etmektedir⁷²¹.

2.8.8. Konaklu Köyü:

Köyde biri imam olan 50 neferin yanısıra hariçten gelen dört neferin teşkil ettiği toplam 54 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 3850 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 371, bagat ve meyve 3000, ağıl ve dalyan 300 ve bâd-ı heva ve deştbâni 179 akçe ile teşkil etmektedir⁷²².

2.8.9. Göbek Köyü:

Köyde yedi neferin meskûn olduğu anlaşılmaktadır. Köyün toplam hâsılı 2000 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 66, bagat ve meyve 1700, âsiyâb 150 ve bâd-ı heva ve deştbâni 84 akçe ile teşkil etmektedir⁷²³.

2.8.10. Ulaşlu Köyü:

Köyde biri hatib, biri müezzin ve biri bazdar olan 172 neferin yanısıra hariçten gelen ve dördünün sipahizâde olduğu belirtilen 9 neferin teşkil ettiği toplam 181 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 16.583 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 1390, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 4583, bagat ve meyve 5660, kovan 500, iskele resmi 850, kiraz 2940, asiyâb 360 ve bâd-ı heva ve deştbâni 500 akçe ile teşkil etmektedir⁷²⁴.

2.8.11. Kara Muradlu nam-ı diğer Akdoğan Köyü:

Köyde 48 neferin yanısıra hariçten gelen beş neferin teşkil ettiği toplam 53 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 2200 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 512, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 900, bağ 400, ceviz 100, meyve 100, bostan 30, kestane 50 ve bâd-ı heva ve deştbâni 148 akçe ile teşkil etmektedir⁷²⁵.

2.8.12. İnebeğlü Köyü:

Köyde biri imam olan 27 neferin yanısıra hariçten geldiği belirtilen 9 nefer ile beraber toplam 36 neferin meskûn olduğu görülmektedir. Köyün toplam hâsılı 2500 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 304, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 1550, bağ 350, meyve 50, ceviz 50 ve bâd-ı heva ve deştbâni 196 akçe ile teşkil etmektedir⁷²⁶.

2.8.13. Akçe At Köyü:

Köyde biri imam olan 49 neferin yanısıra hariçten gelen 11 neferin teşkil ettiği toplam 60 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 7000 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 740, hinta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 4200, bostan 200, piyaz 100, bağ 600, meyve 280, çayır 50, âsiyâb 120, ceviz ve eşcâr 500 ve bâd-ı heva ve deştbâni 210 akçe ile teşkil etmektedir⁷²⁷.

721 TADB. TTD. 49, v. 196a.

722 TADB. TTD. 49, v. 196a-b.

723 TADB. TTD. 49, v. 197a.

724 TADB. TTD. 49, v. 197b-198a.

725 TADB. TTD. 49, v. 198b.

726 TADB. TTD. 49, v. 199a.

727 TADB. TTD. 49, v. 199b.

2.8.14. Akköy:

Köyde 8 neferin yanısıra hariçten gelen 8 neferin teşkil ettiği toplam 16 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 1500 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 329, hinta ve mahlûttan müteşekkil hububat vergisi 1000, sir ve piyaz 30, bağ 100 ve bâd-ı heva ve deştâni 41 akçe ile teşkil etmektedir⁷²⁸.

2.8.15. Hatıblü Köyü:

Köyde 9 neferin mütemekkin olduğu görülmektedir. Köyün toplam hâsılı 3344 akçe olup, gelir kalemlerini hinta ve mahlûttan müteşekkil hububat vergisi 2600, bağ 200, sir ve piyaz 30, kışlak ve otlak 300 ve deştâni 10 akçe ile teşkil etmektedir⁷²⁹.

2.8.16. Aleksi nam-ı diğer İlyas Köyü:

Köyde biri imam ve biri hatib olan 25 neferin yanısıra hariçten gelen biri imam 13 neferin teşkil ettiği toplam 38 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 2310 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 375, hinta ve mahlûttan müteşekkil hububat vergisi 910, bağ 200, meyve 200, ceviz 80, bostan 50, sir ve piyaz 150, kovan 100, çayır 60, kestane 100 ve bâd-ı heva ve deştâni 89 akçe ile teşkil etmektedir⁷³⁰.

2.8.17. Tonuzçılı Köyü:

Köyde 18 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün toplam hâsılı 2000 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 189, hinta ve mahlûttan müteşekkil hububat vergisi 1100, bağ 450, meyve 100, kovan 50 ve bâd-ı heva ve deştâni 111 akçe ile teşkil etmektedir⁷³¹.

2.8.18. Mehmedköy:

Köyde 11 neferin meskûn olduğu görülmektedir. Köyün toplam hâsılı 1300 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 138, hinta ve mahlûttan müteşekkil hububat vergisi 600, bağ 100, meyve 100, bostan 50, sir ve piyaz 100, ceviz 50, kestane 100 ve bâd-ı heva ve deştâni 62 akçe ile teşkil etmektedir⁷³².

2.8.19. Derbendköy:

Köyde 37 nefer gebran mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün toplam hâsılı 700 akçe olup, gelir kalemlerini hinta ve mahlûttan müteşekkil hububat vergisi 600, keten 20 ve bâd-ı heva ve deştâni 80 akçe ile teşkil etmektedir⁷³³.

2.8.20. Subaşı Köyü:

Köyde beş neferin yanısıra hariçten gelen 9 neferin teşkil ettiği toplam 14 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 3500 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 238, hinta, şa'ir, kapluca, burçak ve gallâttan müteşekkil hububat vergisi 2080, bağ 200, meyve 100, ceviz 100, kışlak 300 ve bâd-ı heva ve deştâni 168 akçe ile teşkil etmektedir⁷³⁴.

2.8.21. Maniş nam-ı diğer Mankış Köyü:

Köyde 9 neferin mütemekkin olarak kaydedildiği görülmektedir. Köyün toplam hâsılı 2800 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 263, hinta ve mahlûttan müteşekkil hububat vergisi 1600, bağ 200, ceviz 100, bostan 100, çayır 20, kestane 100,

728 TADB. TTD. 49, v. 200a.

729 TADB. TTD. 49, v. 200a.

730 TADB. TTD. 49, v. 200a-b.

731 TADB. TTD. 49, v. 201a.

732 TADB. TTD. 49, v. 201a.

733 TADB. TTD. 49, v. 201b.

734 TADB. TTD. 49, v. 201b-202a.

asiyâb 180 ve bâd-ı heva ve deştâni 137 akçe ile teşkil etmektedir⁷³⁵.

2.8.22. Mihmad nam-ı diğer Paşa Çiftliği Köyü:

Köyde 9 neferin yanısıra hariçten gelen 8 neferin teşkil ettiği toplam 17 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 1550 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 246, hınta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 1050, meyve 50 ve bâd-ı heva ve deştâni 154 akçe ile teşkil etmektedir⁷³⁶.

2.8.23. Saruhanlı Köyü:

Köyde 25 neferin mütemekkin olarak kaydedildiği görülmektedir. Köyün toplam hâsılı 2800 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 373, hınta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 1200, bağ 300, meyve 250, kovan 100, bostan 100, ceviz 150, kestane 100, asiyâb 60 ve bâd-ı heva ve deştâni 165 akçe ile teşkil etmektedir⁷³⁷.

2.8.24. Rum Paşa Köyü:

Köyde 15 nefer gebranın yanısıra hariçten gelen 10 nefer Müslümandan müteşekkil toplam 25 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 4600 akçe olup, gelir kalemlerini ispençe 375, hane vergisi 325, hınta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 1800, bağ 300, meyve 200, bostan 300, çayır 100, sir ve piyaz 200, kışlak 800, âsiyâb 60 ve bâd-ı heva ve deştâni 140 akçe ile teşkil etmektedir⁷³⁸.

2.8.25. Virancık Köyü:

Köyde 15 neferin meskûn olduğu görülmektedir. Köyün toplam hâsılı 480 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 206, hınta, şa'ir, alef, kapluca ve burçaktan müteşekkil hububat vergisi 164, bağ 30, meyve 10, bostan 20, kovan 20, sir ve piyaz 20 ve bâd-ı heva ve deştâni 10 akçe ile teşkil etmektedir⁷³⁹.

2.8.26. Çağşak Köyü:

Köyde ikisi sipahi olarak kaydedilen 14 neferin mütemekkin olduğu görülmektedir. Köyün toplam hâsılı 2200 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 257, hınta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 650, bağ 200, meyve 100, bostan 100, ceviz ve armut 250, kışlak ve mandıra 340 ve bâd-ı heva ve deştâni 153 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁴⁰.

2.8.27. Sovucak Köyü:

Köyde 8 neferin meskûn olduğu görülmektedir. Köyün toplam hâsılı 1300 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 114, hınta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 600, bağ 100, meyve 50, bostan 50, sir ve piyaz 50, ceviz 20, kovan 30, kestane 200, kışlak 100 ve bâd-ı heva ve deştâni 86 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁴¹.

2.8.28. Samanlı Köyü:

Köyde 64 neferin mütemekkin olduğu anlaşılmaktadır. Köyün toplam hâsılı 6000 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 807, hınta ve mahlûtta müteşekkil hububat vergisi 3300, bağ 300, meyve 200, kovan 50, bostan 300, şalgam ve kelem 150, Piyale Paşa Çayırı 320, kışlak 120, ganem 160 ve bâd-ı heva ve deştâni 223 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁴².

735 TADB. TTD. 49, v. 202a.

736 TADB. TTD. 49, v. 202a-b.

737 TADB. TTD. 49, v. 202b.

738 TADB. TTD. 49, v. 203a.

739 TADB. TTD. 49, v. 203a-b.

740 TADB. TTD. 49, v. 203b.

741 TADB. TTD. 49, v. 204a.

742 TADB. TTD. 49, v. 204a-b.

2.8.29. Saraycık Köyü:

Köyde biri divane olan 47 nefer gebranın yanısıra hariçten gelen 34 nefer kesimcinin teşkil ettiği toplam 81 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 15.500 akçe olup, gelir kalemlerini hınta, mahlût ve şa'irden müteşekkil hububat vergisi 11.550, bağ 1000, dalyan 1500, kovan 50, kışlak 200, çayır 500, ganem 500 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁴³.

2.8.30. Adil ve İrtecek Köyü:

Köyde 10 neferin yanısıra hariçten gelen 20 neferin teşkil ettiği toplam 30 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 10.000 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 100, hınta ve mahlûtтан müteşekkil hububat vergisi 6500, bagat 2000, meyve ve ceviz 300, kestane 150, kışlak 100, âsiyâb 30, balıklağu 200, iskele resmi 150, kârhone 200 ve bâd-ı heva ve deştâni 270 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁴⁴.

2.8.31. Berad nam-ı diğer Sirmere Köyü:

Köyde biri âmâ ve biri sipahi olan 70 neferin yanısıra hariçten gelen üç neferin teşkil ettiği toplam 73 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 3000 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 626, hınta ve mahlûtтан müteşekkil hububat vergisi 1300, bağ 400, meyve 200, kovan 200, bostan 100, hassa çiftlik 50 ve bâd-ı heva ve deştâni 124 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁴⁵.

2.8.32. Kiraslu Köyü:

Köyde 41 neferin yanısıra hariçten gelen ve birinin yeniçeri olduğu belirtilen 19 neferin teşkil ettiği toplam 60 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 5300 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 999, hınta ve mahlûtтан müteşekkil hububat vergisi 2300, keten 100, bagat 1000, meyve 100, ceviz 50, kestane 20, kovan 100, bostan 100, piyaz 150, sebze 100, kışlak 100 ve bâd-ı heva ve deştâni 201 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁴⁶.

2.8.33. Dereköy:

Gazi Hüdavidigar tarafından Aşağı Kaçuk Köyü ile beraber Murad Bey Oğlu İbrahim Bey'e temlik edildiği ve sonra neslinden Hüsam Bey'e müntakil olduğu belirtilen köy, akabinde kızı Ayşe'ye ve ondan da kızı Fatma Hatun'a, daha sonra oğlu Mutafa'ya intikal etmiştir. Son tahlilde Mahmud tarafından tasarruf edildiği anlaşılan köyde ikisi sipahi olan 15 neferin yanısıra hariçten gelen iki neferin teşkil ettiği toplam 17 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 2000 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 232, hınta ve mahlûtтан müteşekkil hububat vergisi 1100, bagat 200, bostan ve ceviz 30, kovan 80, asiyâb 12, hassa çiftlik 100 ve bâd-ı heva ve deştâni 119 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁴⁷.

2.8.34. Aşağı Kaçuk Gedik Köyü:

Köyde 6 neferin mütemekkin olduğu anlaşılmaktadır. Köyün toplam hâsılı 2000 akçe olup, gelir kalemlerini hane ve mücerred vergisi 80, hınta ve mahlûtтан müteşekkil hububat vergisi 1100, bağ 100, bostan ve ceviz 100, kovan 50, çayır 150, kışlak 100 ve bâd-ı heva ve deştâni 34 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁴⁸. Köyde bulunan birçiftlikten de 600 akçe hâsıl sağlandığı anlaşılmaktadır.

2.8.35. Çeltükçi Köyü:

Köyde 17 neferin yanısıra hariçten gelen dört neferin teşkil ettiği toplam 21 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 2243 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 240, hınta

743 TADB. TTD. 49, v. 204b-205a.

744 TADB. TTD. 49, v. 205b.

745 TADB. TTD. 49, v. 206a-b.

746 TADB. TTD. 49, v. 207b.

747 TADB. TTD. 49, v. 207b-208a.

748 TADB. TTD. 49, v. 208b.

ve mahlûttan müteşekkil hububat vergisi 840, bagat 100, keten 45, sebze 100, meyve 100, ceviz ve armut 100, asiyâb 360, çayır 200 ve bâd-ı heva ve deştâni 131 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁴⁹. Çeltikçi Köyü yakınında bulunan Kumlacık'da 500, Hıyarcık Mezrâ'sında ise 300 akçe hâsıl yazılıdır.

2.8.36. Ada Mezrâ'sı:

Çeltükçü Köyü sınırında yer alan ekinlikte dört nefer meskûn olarak kaydedilmiş olup, 500 akçe hâsıl tesbitedilmiştir⁷⁵⁰.

2.8.37. Temurhan Mezrâ'sı:

Hariçten zira'at edildiği belirtilen ekinliğin hâsılı 250 akçedir⁷⁵¹.

2.8.38. Doğan Mezrâ'sı:

"Sabıkân karye" olduğu belirtilen ekinliğin hâsılı 600 akçeyi bulmaktadır⁷⁵².

2.8.39. Artık Mezrâ'sı:

Ekinliğin hâsılı 150 akçedan ibarettir⁷⁵³.

2.8.40. Aşçı Balaban nâm-ı diğer Ulaş Mezrâ'sı:

"Sabıkân karye" olduğu belirtilen ekinliğin hâsılı 550 akçeyi bulmaktadır⁷⁵⁴.

2.8.41. Hacı Bayram Çiftliği:

Dereköy'ün yanında olduğu belirtilen çiftliğin hâsılı bellideğildir.

2.8.42. Derecik Köyü:

Bazdar tımarı olduğu belirtilen köyde biri zimmi olan 25 neferin yanısıra hariçten gelen 10 neferin teşkil ettiği toplam 35 nefer mukayyedir. Köyün toplam hâsılı 2329 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 323, hınta, şa'ir, kapluca, alef, burçak ve darıdan müteşekkil hububat vergisi 1470, bağ ve meyve 350, iskele resmi 100, bostan 50, ceviz 50 ve bâd-ı heva ve deştâni 80 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁵⁵.

2.8.43. Tavşanlı Köyü:

Bazdar tımarı olduğu anlaşılan köyde biri bazdar olan 19 neferin meskûn olduğu görülmektedir. Köyün toplam hâsılı 2243 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 243, hınta, şa'ir, kapluca, burçak, alef, darı ve nohuddan müteşekkil hububat ve baklagil vergisi 2462, bağ 400, kovan 100, meyve 50, çayır 170, bostan 150, asiyâb 30 ve bâd-ı heva ve deştâni 177 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁵⁶.

2.8.44. Doğançı Köyü:

Bazdar tımarı olduğu anlaşılan köyde 8 neferin yanısıra hariçten gelen 9 neferden müteşekkil 17 neferin meskûn olduğu görülmektedir. Köyün toplam hâsılı 978 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 168, hınta, şa'ir, kapluca, burçak, alef ve darıdan müteşekkil hububat vergisi 610, bağ 100, meyve 20, bostan 20, kârhane 60 ve bâd-ı heva ve deştâni 50 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁵⁷.

749 TADB. TTD. 49, v. 207b-208a.

750 TADB. TTD. 49, v. 205b.

751 TADB. TTD. 49, v. 206a.

752 TADB. TTD. 49, v. 206a.

753 TADB. TTD. 49, v. 206a.

754 TADB. TTD. 49, v. 206a.

755 TADB. TTD. 49, v. 210a.

756 TADB. TTD. 49, v. 210b.

757 TADB. TTD. 49, v. 211a.

2.8.45. Boynağı Köyü:

Bazdar tımarı olduğu belirtilen köyün hâsılı 618 akçedir⁷⁵⁸.

2.8.46. Kayalı Köyü:

Bazdar tımarı olduğu anlaşılan köyde 17 neferin yanısıra hariçten gelen dört neferin de eklenmesiyle 21 neferin meskûn olduğu söylenebilir. Köyün toplam hâsılı 1680 akçe olup, gelir kalemlerini hane vergisi 243, hınta, şa'ir, kapluca, alef ve darıdan müteşekkil hububat vergisi 1180, meyve 50, çayır 120, bostan 50 ve bâd-ı heva ve deştâni 37 akçe ile teşkil etmektedir⁷⁵⁹.

2.8.47. Sarucalu Köyü:

Elekçi Köyü yakınında bulunan köyde 530 akçe hâsıl tesbit edilmektedir⁷⁶⁰.

2.8.48. Danişmendlü Köyü:

Bazdar tımarı olduğu belirtilen köyde 530 akçe hâsıl tesbit edilmektedir⁷⁶¹.

2.8.49. Virancık Köyü:

Bazdar tımarı olduğu belirtilen köyde 474 akçe hâsıl tesbit edilmektedir⁷⁶².

2.8.50. Koca Deresi Köyü:

Sultan Selim Han Evkâfi'na bağlı olan köyde 131'i hane olan 165 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 24.360 akçe hâsıl mukayyedir⁷⁶³.

2.8.51. Akköy:

Sultan Selim Han Evkâfi'na bağlı olan köyde 39'u hane olan 44 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 8330 akçe hâsıl mukayyedir⁷⁶⁴.

2.8.52. Kayaca Ağaç Köyü:

Hundi Hatun'un kızı Sultan Paşa'dan satın aldığı köyü, Sultan Bayezid Han'ın eşi ve Şehzâde Abdullah'ın annesi Şirin Hatun, Bursa ve Mihaliç'teki muallimhanesine vakfetmiş olup, köyde üç nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı ise 2333 akçedir. Bunun yanısıra yukarıda ele alınan Koca Deresi Köyü'ndeki üç göz değirmeninden de vakıf adına 14.000 akçe elde edildiği tesbit edilmiştir⁷⁶⁵.

2.8.53. Kadılı Köyü:

Sultan Bayezid Han'ın kendisinden önce vefat eden oğlu Şehzâde Abdullah adına yaptırdığı zaviyeye vakfedilen köyde 19'u hane olan 29 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 4839 akçe hâsıl mukayyedir⁷⁶⁶.

2.8.54. Hancı (?) Köyü:

Yakub Paşa, Mehmed Bey oğlu Ali Bey'den satın aldığı köyü İznik'teki zaviyesine vakfetmiş olup, köyde 22'si hane olan 31 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı ise, 6721 akçedir⁷⁶⁷.

758 TADB. TTD. 49, v. 211a.

759 TADB. TTD. 49, v. 211b.

760 TADB. TTD. 49, v. 211b.

761 TADB. TTD. 49, v. 211b.

762 TADB. TTD. 49, v. 211b.

763 TADB. TTD. 579, v. 131b-134a.

764 TADB. TTD. 579, v. 131b-134a.

765 TADB. TTD. 579, v. 135a.

766 TADB. TTD. 579, v. 135a-b.

767 TADB. TTD. 579, v. 136a-b.

2.8.55. Adaklu Köyü:

Süleyman Paşa'nın İznik'teki Cami-i Şerifi'ne vakfedildiği belirtilen köyde 130'u hane olan 183 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 25.190 akçe hâsıl mukayyedir. Vakfın tevliyetinin Karaoğlan'ın erşed evlâdına şart edildiği anlaşılmaktadır⁷⁶⁸.

2.8.56. Dil Köyü:

Sultan Bayezid Han tarafından Ahmed Paşa'ya temlik edilen köyü Ahmed Paşa vakfetmiştir. Köyde 27'si hane olan 38 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 7170 akçe hâsıl mukayyedir⁷⁶⁹.

2.8.57. Çamurköy:

Çandarlı Halil Paşa'ya Murad han tarafından temlik edilen köy vakıf olup, köyde 18'i hane olan 26 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Köyün hâsılı ise, 3340 akçedir⁷⁷⁰.

2.8.58. Bayad Mezrâ'ası:

Halil Paşa Evkâfi'na bağlı olan ekinlikte 2460 akçe hâsıl mukayyedir⁷⁷¹.

2.8.59. Hırka Köyü:

Sultan Bayezid Han'ın oğlu Şehzâde Sultan Mehmed ruhu için vakfedildiği anlaşılan köyde 11'i hane olan 13 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 7529 akçe hâsıl mukayyedir⁷⁷². Köyde Defterdâr Hüsâm Bey'in İznik'te bir mahalleye adını veren evkâfi adına kayıtlı altı göz değirmen ve diğer akarâtan sağlanan 24.393 akçelik bir hâsıl kaydı daha bulunmaktadır.

2.8.60. Reyhan Paşa nam-ı diğer İskenderköy:

Sultan Murad Han'dan çok ilginç bir şekilde "satın" aldığı belirtilen köyü Reyhan Paşa'nın daha sonra vakfettiği anlaşılmaktadır. Köyde yedisi hane olan sekiz nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, toplam 9510 akçe hâsıl mukayyedir⁷⁷³.

2.8.61. Kabaklu Mezrâ'ası:

Ali Paşa, İbrahim oğlu Süleyman Bey ve kardeşinden aldığı yeri İstanbul'daki imaretine vakfetmiş olup, ekinlikte 6550 akçe hâsıl mukayyedir⁷⁷⁴.

2.8.62. Merdaş Viranı Mezrâ'ası:

Aydın oğlu İsa Bey'in Gazi Hüdavendigâr ruhu için vakfettiği ekinlikte sadece 350 akçe hâsıl mukayyed olsa da söz konusu vakıf, "Osmanlılaşma" sürecine ışık tutması ve tevâifü'l-mülûk döneminde beyler arasındaki ilişkiyi aksettirmesi bakımından son derece önemlidir⁷⁷⁵.

2.8.63. Boryan nam-ı diğer Seydi Bey Köyü:

Kapı Ağası Haydar Paşa Evkâfi'na bağlı olan köyde 21'i hane olan 23 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 4529 akçe hâsıl mukayyedir⁷⁷⁶.

768 TADB. TTD. 579, v. 136b-137a.

769 TADB. TTD. 579, v. 137b-138a.

770 TADB. TTD. 579, v. 138a.

771 TADB. TTD. 579, v. 138a.

772 TADB. TTD. 579, v. 140a-b.

773 TADB. TTD. 579, v. 140b-141a.

774 TADB. TTD. 579, v. 141a.

775 TADB. TTD. 579, v. 141b.

776 TADB. TTD. 579, v. 142a.

2.8.64. Yeniköy nam-ı diğer Kara Kilise Köyü:

Kapı Ağası Haydar Paşa Evkâfı'na bağlı olan köyde 13'ü hane olan 16 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 2637 akçe hâsıl mukayyedir⁷⁷⁷.

Sonuç

XVI. yüzyılın sonlarında, Kocaili Sancağı'nın İzmit, İzmit, Gebze, Şile, Kandıra, Yoros, Yalakbad ve Ada ma'a Karasu olmak üzere sekiz nahiyeden müteşekkil olduğu anlaşılmaktadır. Zikrolan nahiye merkezleri ve bağlı köylerde meskûn olan neferânın sayısı 28.591 olup bunlardan sadece 1083 neferinin gebran, yani gayr-ı müslim olarak kaydedildikleri anlaşılmaktadır. Söz konusu nahiyelerin nefslerinde 2645 neferi Müslüman ve 262 neferi gebran olmak üzere toplam 2907 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Bu sayı, sancakta meskûn olan toplam nüfusun yaklaşık % 10'una tekâbül etmektedir. Sancağın toplam vergi hâsılının yaklaşık 2.945.000 akçe olduğu hesaplanmaktadır. Şehir gelirlerinin toplamı ise, her ne kadar 259.652 akçe olarak hesaplanmışsa da bazı vakıf binalarından elde edilen gelirlerin de eklenmesiyle bu miktarın 320.000 akçeyi bulduğu söylenebilir. Bu da şehir gelirlerinin sancağın toplam geliri içindeki oranını yaklaşık % 11 olarak belirler. Bu nahiyelerin nefsleri içinde, gerek yerleşim biriminin fazlalığı, gerek demografik yoğunluğu ve gerekse iktisâdi durumu bakımından en büyüğünün İzmit Nefsi olduğu anlaşılmaktadır. Toplam 26 mahalleye ayrılmış olan nahiyede 757 neferi Müslüman ve 57 neferi gebran olmak üzere toplam 814 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 109.500 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Sancağın en büyük ikinci şehri olan Gebze'nin kendi nefsinden başka, kaza merkezini teşkil ettiği düşünülen Üsküdar'ı da içine alacak şekilde teşkilatlandırılmış olan geniş bir ünite olduğu anlaşılmaktadır. Bunlardan on mahalleye ifraz edilmiş şekilde kaydedilen Gebze'de 320, 19 mahalleye ayrılmış şekilde kaydedilen Üsküdar'da ise 425 nefer olmak üzere toplam 745 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiştir. Gebze şehrinde kaydedilen 19.000 akçenin yanısıra vakıf dükkânlarından da en az 23.250 akçe hâsıl sağlandığı, Üsküdar nefsinde kaydedilen 33.900 akçelik hâsılın da eklenmesiyle nahiyenin merkezini teşkil eden şehir merkezlerinin toplam hâsılının yaklaşık 76.000 akçeyi bulduğu hesaplanmaktadır. Sancağın en önemli üçüncü şehri ise, İzmit'tir. Şehirde on neferi gebran olan toplam 341 neferin 20 mahalleye dağılmış olarak kaydedildiği görülmektedir. Şehir merkezinin hass-ı şahi hissesinde kaydedilen 38.000 akçenin yanısıra vakıf dükkânlardan elde edilen gelirlerle bu miktarın en az 50.000 akçeyi bulduğu hesaplanmaktadır. Şile, sancağın en önemli dördüncü büyük şehir merkezi olup, vakıf hissesinde olan tek şehir merkezi özelliğine de sahiptir. 579 numaralı evkâf defterinden anlaşıldığı kadarıyla dört mahalleye ayrılmış olan şehir merkezinde meskûn bulunan 79 nefer Müslümanın yanısıra 195 nefer gebrandan hâsıl olan 23.384 akçelik gelirin, Yıldırım Bayezid tarafından Bursa'daki Şeyh Ebû İshak Kâzerûnî Dergâhı'na vakfedildiği anlaşılmaktadır. Bununla beraber, Şile'de hass-ı şâhi hissesinde bulunan bazı gelir kalemlerinin de bulunduğu ve bunların da eklenmesiyle şehir gelirlerinin en az 46.000 akçeyi bulduğu hesaplanmaktadır. Sancağın Karadeniz tarafında bulunan Kandıra şehri ise, dört mahalleye ifraz edilmiş olup toplam 242 neferden hâsıl olan 16.800 akçelik hâsılıyla tesbit edilmiştir. Yoros Nahiyesi'nin merkezini teşkil eden Yenice Kal'ası (Anadolu Hisarı) ise, üç mahalleye ayrılmış olup, 174 nefer Müslüman ile mütemekkindir. Şehrin 8878 akçelik hâsılının vakıf, 1300 akçelik hissesinin ise dizdar tımarı olarak kaydedildiği görülmekte olup, bu şekilde şehir gelirinin 10.000 akçeyi biraz geçtiği hesaplanmaktadır. Yalakabad (Yalova) Nahiyesi'nin merkezini teşkil eden Kara Mürsel ise, altı mahalleye ifraz edilmiş olan toplam 317 nefer Müslüman ile mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, 6800 akçe hâsıla sahiptir. Sancağın son nahiyesini teşkil eden Ada ma'a Karasu Nahiyesi ise herhangi bir nefse sahip değildir. Kurulan pazar

777 TADB. TTD. 579, v. 142b.

etrafında gelişen merkezin Kutluca ve Ayan (Sapanca) etrafında şekillendiği söylenebilir.

İncelenen bölgede söz konusu yüzyılın sonlarına kadar kurulmuş olup, varlığını devam ettiren toplam 560 köyün ismine rastlanmaktadır. Söz konusu yerleşim birimlerinde mütemekkin olarak kaydedilen toplam neferanın sayısı 25.684'tür. Bunlardan sadece 821 neferi gebran olarak kaydedilmiştir. Nüfusun dini hüviyetine bakıldığında toplam nüfusun yaklaşık % 98'inin Müslüman olduğu, "gebran" başlığı altında kaydedilen hristiyanların ise nüfusun sadece % 2'sini teşkil ettikleri görülmektedir. Sancakta meskûn neferlerden hatırı sayılı bir bölümünün köprücü veya cami, mescid gibi yerlerde bulunan vakıf görevlilerinin teşkil ettiği muaf zümreye mensup olduğu görülmektedir. Bölgede görevli köprücülerin daha Orhan Gazi zamanından itibaren teşkilatlandırıldığı anlaşılmaktadır. Bunun yanısıra, ekilebilir alanlara göre köy nüfusunun genelde seyrek oluşu, hariçten gelenlerin sayısının fazlalığından anlaşılmaktadır.

Kır iskân birimleri açısından en zengin olan nahiyeye olarak Gebze olarak karşımıza çıkmaktadır. Sancakta tesbit edilen 560 köyün 103'ü Gebze'ye bağlı olup, çok sayıda mevrâ'a ve çiftlik kaydı da tesbit edilebilmektedir. Nahiyedeki kır iskân birimlerinde 624 neferi gayr-ı müslim olan toplam 5796 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, bu neferlerden hâsıl olan vergi miktarının yaklaşık 557.000 akçe olduğu hesaplanmaktadır. Tesbit edilen köylerden 26'sı vakıf köyü olup, en kalabalık ve geliri en fazla olan köylerin vakıf köyleri olduğu rahatlıkla görülebilmektedir. Vakıf köylerinde meskûn olan toplam 2111 neferden, yaklaşık 295.000 akçe hâsıl olmaktadır ki bu Gebze kırsalında tesbit edilen toplam vergi miktarının yarısından fazlasını teşkil etmektedir. Has, tımar ve az sayıdaki mülk toprağında mütemekkin olarak kaydedilen 3685 neferden ise, yaklaşık 264.000 akçe hâsıl elde edildiği görülmektedir. Bu bilgiler ışığında genel olarak bakıldığında Gebze Nahiyesi'nde meskûn olan toplam 6521 neferin yaklaşık % 12'sinin şehirlerde yaşadığı, nahiyenin toplam hâsılının ise 633.000 akçeyi biraz geçtiği söylenebilir. Sehir ve köy nüfusunun oranı, bunların hâsılatı ile de doğru orantılıdır.

Kır iskân birimleri açısından en zengin ikinci nahiyeye ise İznik'tir. Sancakta tesbit edilen 560 köyün 66'sı İznik'e bağlı olup, çok sayıda vakıf mevrâ'a ve çiftlik kaydı da tesbit edilebilmektedir. Nahiyedeki kır iskân birimlerinde 2150 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, bu neferlerden hâsıl olan vergi miktarının yaklaşık 487.500 akçe olduğu hesaplanmaktadır. Tesbit edilen köylerden 38'i vakıf köyü olup, en kalabalık ve geliri en fazla olan köylerin de vakıf köyleri olduğu görülmektedir. Vakıf köylerinde meskûn olan toplam 1440 neferden, yaklaşık 400.000 akçe hâsıl olmaktadır ki bu İznik kırsalında tesbit edilen toplam vergi miktarının % 85'ini teşkil etmektedir. Has ve tımar toprağında mütemekkin olarak kaydedilen 710 neferden ise, yaklaşık 87.844 akçe hâsıl elde edildiği görülmektedir. Bu bilgiler ışığında genel olarak bakıldığında İznik Nahiyesi'nde meskûn olan toplam 2491 neferin yaklaşık % 12'sinin şehirlerde yaşadığı, nahiyenin toplam hâsılının ise 538.000 akçeyi biraz geçtiği söylenebilir. Sehir ve köy nüfusunun oranı, bunların hâsılatı ile de doğru orantılıdır.

Kandıra Nahiyesi, kır iskân birimleri açısından geniş hinterlanda sahip nahiyeler arasındadır. Sancakta tesbit edilen 560 köyün 108'i bu nahiyeye bağlı olup, çok sayıda vakıf mevrâ'a ve çiftlik kaydı da tesbit edilebilmektedir. Nahiyedeki kır iskân birimlerinde 5475 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, bu neferlerden hâsıl olan vergi miktarının yaklaşık 440.000 akçe olduğu hesaplanmaktadır. Tesbit edilen köylerden altısı vakıf köyü olup, vakıf köylerinde meskûn olan toplam 497 neferden, yaklaşık 39.000 akçe hâsıl olmaktadır ki bu Kandıra kırsalında tesbit edilen toplam vergi miktarının % 9'unu teşkil etmektedir. Has ve tımar toprağında mütemekkin olarak kaydedilen 4871 neferden ise, yaklaşık 393.000 akçe hâsıl elde edildiği görülmektedir. Bazdar tımarı olan dört köy ve iki mevrâ'adan ise, 107

nefer meskûn olarak kaydedilmiş olup, 8299 akçe hâsıl tesbit edilmiştir. Bu bilgiler ışığında genel olarak bakıldığında Kandıra Nahiyesi'nde meskûn olan toplam 5717 neferin yaklaşık sadece % 7'sinin şehirlerde yaşadığı, nahiyenin toplam hâsılının ise 633.000 akçeyi biraz geçtiği söylenebilir. Şehirden sağlanan hâsılın oranı sadece % 4 kadardır.

Şile Nahiyesi, kendisine bağlı 112 köy ile çok sayıda mezrâ'a ve çiftlikledikkat çekmektedir. Nahiyedeki kır iskân birimlerinde toplam 5041 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, bu neferlerden hâsıl olan vergi miktarının yaklaşık 379.000 akçe olduğu hesaplanmaktadır. Tesbit edilen köylerden beşi vakıf köyü olup, vakıf köylerinde meskûn olan toplam 287 neferden, yaklaşık 27.900 akçe hâsıl olmaktadır ki bu Şile kırsalında tesbit edilen toplam vergi miktarının yaklaşık % 7'sini teşkil etmektedir. Has ve tımar toprağında (93 köy ve beş mezrâ'a) mütemekkin olarak kaydedilen 4477 neferden ise, yaklaşık 334.800 akçe hâsıl elde edildiği görülmektedir. bazdar tımarı olan 14 köyde meskûn olan 277 neferden alınan vergi miktarı, 15.990 akçeyi bulmaktadır. Bu bilgiler ışığında genel olarak bakıldığında Şile Nahiyesi'nde meskûn olan toplam 5310 neferin yaklaşık % 5'sinin şehirlerde yaşadığı, nahiyenin toplam hâsılının ise 425.000 akçeyi biraz geçtiği söylenebilir. Sehir ve köy hasılının oranına bakıldığında ise, şehir hâsılının oranının % 12'yi bulduğu görülmektedir.

İzmit nefsi, sancağın en gelişmiş nefsi olmasına rağmen hinterlandının diğer nahiyelere göre daha dar olması dikkat çekicidir. Sancakta tesbit edilen 560 köyün sadece 45'i İzmit'e bağlı olup, çok sayıda vakıf mezrâ'a ve çiftlik kaydı da tesbit edilebilmektedir. Nahiyedeki kır iskân birimlerinde 21 neferi gayr-ı müslim olan toplam 1524 nefer mütemekkin olarak kaydedilmiş olup, bu neferlerden hâsıl olan vergi miktarının yaklaşık 206.000 akçe olduğu hesaplanmaktadır. Tesbit edilen köylerden 15'i vakıf köyü olup, en kalabalık ve geliri en fazla olan köylerin vakıf köyleri olduğu görülmektedir. Vakıf köylerinde meskûn olan toplam 604 neferden, yaklaşık 106.000 akçe hâsıl olmaktadır ki bu İzmit kırsalında tesbit edilen toplam vergi miktarının yarısından fazlasını teşkil etmektedir. Has ve tımar ve toprağında mütemekkin olarak kaydedilen 920 neferden ise, yaklaşık 100.000 akçe hâsıl elde edildiği görülmektedir. Bu bilgiler ışığında genel olarak bakıldığında, İzmit Nahiyesi'nde meskûn olan toplam 2338 neferin yaklaşık üçte birinin şehirlerde yaşadığı, nahiyenin toplam hâsılının ise 315.000 akçeyi biraz geçtiği söylenebilir. Şehir ve köy nüfusunun oranı, bunların hâsılatı ile doğru orantılıdır.

Bazı bazdar tımarı ve mülk köylerin yanısıra 14'ü vakıf, 45'i has ve tımar olan toplam 64 köyün bağlı bulunduğu Yalakabad Nahiyesi'nin toplam geliri, 172.000 akçesi has ve tımar (bazdar dahil), 125.515 akçesi vakıf hissesi olmak üzere toplam 297.500 akçeyi biraz geçmektedir. Köylerde meskûn olanların 176 neferi gayr-ı müslim olarak kaydedilmiştir. Biri vakıf olan 28 köyün bağlı bulunduğu Ada ma'a Karasu Kazası'nın toplam geliri ise sadece 130.000 akçe civarındadır.

Sancak dâhilinde en gelişmiş yerleşim birimlerinin büyük bir bölümü vakıf olup, Kandıra, İznik ve Gebze'ye tâbidir. Burada gelişmişlik kriterini hâsılı 10.000 akçeyi geçmek şartı teşkil etmekte olup, bu kriteri Kandıra'da Kızılca-i diğer (10.300 akçe), menteşa nam-ı diğer Yavrucak (10.000 akçe), Arman Köyü (16.300 akçe), Heri (?) Divan (15.593 akçe), İznik'te Yenice (19.696 akçe), Ayvacık (10.200 akçe), Çebi (35.952 akçe), Meram (11.000 akçe), Akköy nam-ı diğer Çeltükçi (19.568 akçe), Akköy (14.000 akçe), Dutluca (11.592 akçe), Depe nam-ı diğer Akhüddam (?) (11.473 akçe), Pazarköy ma'a Terziler (58.249 akçe), Solöz (26.222 akçe) ve Gebze'de Bağçecik (10.200 akçe), Çenger (14.396 akçe), Geredelü (10.870 akçe), Akpınar (33.996 akçe), Kalengri (14.155 akçe), Tekye nam-ı diğer Tuzla (54.706 akçe), Astoros (27.085 akçe), Kartal (10. 611 akçe), Herkedon nam-ı diğer Kadıköy (41.289 akçe), Saru Bayrak nam-ı diğer Tutallu (24.400 akçe) ve Deresakal (15.546 akçe) köyleri karşılamaktadır.

16. VE 17. YÜZYILLARDA İZNİKMİD ŞEHİRİ

Ahmet GÜNEŞ*

GİRİŞ

İznikmid'in Yeri, Adı ve Tarihçesi

a) Yeri ve Adı

Günümüzde Kocaeli'nin merkez ilçesidir. İzmit şehri, aynı adı taşıyan körfez kıyısındaki düzlükle gerideki yamaçlar üzerinde yayılır. Şehrin iskân alanı, deniz kıyısını izleyen İstanbul-Ankara yolunun hemen kuzeyinden başlayarak yamaçlarda 220 m. yüksekliklere kadar çıkar (Veliahmet mahallesinde). İskân yamaçlar üzerinde yayıldığı gibi doğudan batıya doğru sıralanan tepeleri birbirinden ayıran dere vadilerinin içine doğru da sokulur.¹ Adı geçen körfez doğuya doğru İzmit ovası ile temadi eder; bu ova ise, belirsiz bir eşikten (Büyük-Derbend) sonra, Sapanca gölü çukuru vasıtası ile aşağı Sakarya havzasına (Adapazarı ovası = Akova) açılır. Bu iç körfezin kuzey ve güney kenarları boyunca dağlar yükselir. Güneyde, Samanlı dağlarının ormanlar ile kaplı ve vadiler ile yarılmış yamaçları uzanır; kuzeyde, genellikle çok yüksek olmayan Kocaeli tepelerinin bu çevrede azami yüksekliğini almış olması dikkati çeker. Hakikaten bu tepeler şehrin kuzey batısında Çene dağında 645 m.'ye kadar yükselir. Yüksek kütle kendisi ile körfez arasında kalan, ince yalı şeridini kışın kuzeyden gelen soğuk rüzgârlardan korur.²

Eski adı "Nikomedia"dır³. Bu kelime zamanla değişikliklere uğrayarak Osmanlılar döneminde (esasen, tahrir defterlerindeki kayıtlara göre) İznikmid'e dönüşmüştür⁴.

Özellikle eski adından da anlaşılacağı üzere, M.Ö. 262'de Bitinya⁵ Kralı I. Nikomed

* Prof. Dr., Gazi Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. e-mail:ahmetg@gazi.edu.tr

1 Metin Tuncel, "İzmit" mad., *İA. (TDV.)*, Cilt: 23, s.: 541.

2 Bkz.: Besim Darkot, "İzmit" mad., *İA. (MEB.)*, V/2, s.: 1254.

3 İbn Hurdazbih ve İdrisî tarafından "Nikumudiya" imlasiyla kaydedilmesi hakkında bkz.:B. Darkot, a.g.m., s.: 1251.

4 Orta ve Yeniçağlarda burayı ziyaret eden Avrupalılar arasında bu adı "İsmirik" ve "İsnich" olarak tespit edenler vardır. Bunlardan ikincisi İznik ile karıştırılmasına sebep olmuştur. (Bkz.: B. Darkot, a.g.m., aynı sahife). Evliya Çelebi seyahatnamesinde yer alan -O'na has- bir yorumu göre: 'Orhan Gazi derya-misal asker ile bu kal'a-yı ibtida muhasara etmeğe Koca Bay'ı serdar edüp "İznimdir var git" buyurmuşlar. Kal'a feth olup ismine "İznim git" demişler, İzmit, "İznim git'den galatdır. Bazıları İznikmit derler, bazıları İznimig derler." Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini), Hazırlayanlar: Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 2. Kitap, İstanbul 1999, (YKY), s.: 39.

5 Geleneksel kullanışta Bithynia adı, bugünkü Bursa, Bilecik, Bolu, Sakarya, Kocaeli illerini ve Zonguldak ilinin Filyos çayına kadar uzanan bölümünü kapsar. Anna Komnena, Alexiad -Malazgirt'in Sonrası-, (Çeviren: Bilge

tarafından hemen hemen bugünkü yerinde⁶, (daha doğrusu doğu kesiminde), eski zamanlarda, genel olarak şehirleri tepelere yerleştirmek adetine uygun olarak, (başlangıçta) körfeze hakim olan tepelerden birinin üzerinde kurulmuştur⁷. Başka bir deyişle, İzmit'in kendisine kesintisiz halef olduğu Nikomedia ('nın iç kalesi), kuzeydeki dağlık sahanın sahile en fazla yaklaştığı bir mevkiye, savunmayı kolaylaştıracak şekilde, dik yamaçlar üzerinde düzlük oluşturan bir sahada (Orhan tepesi, yüksekliği: 165 m.) kurulmuş ve eski şehir bunun etrafında, yamaçların nisbeten az eğimli yerlerinde, taraçavari düzlüklerinde ve nihayet dar yalı şeridi üzerinde yayılmıştır. Bitinya ile Roma Nikomediası'nın kale surları ile çevrilmiş alanını kesin olarak tespit etmek, şehir surlarının Osmanlıların eline geçtikten sonra tahrip edilmiş olması ve bir daha tamir etmek lüzumu görülmemiş olması sebebiyle imkânsızdır.⁸

Tarihçesi

⁹Yukarıda adı geçen kral kendi adını verdiği¹⁰ bu şehri (Bitinya) krallığının payitahtı yapmıştır. Anadolu içlerine açılan işlek bir yol üzerinde olduğundan ilk ve orta çağlarda pek çok saldırıya uğramıştır¹¹. M.Ö. 74'lerde Roma İmparatorluğunun bir eyalet merkezi olmuş, imar edilmiş¹², ve fakat pek çok depreme maruz kalmıştır. 258'de Gotlar, 284'te

Umar), İstanbul 1996, s.: 124. (Çevirenin dipnottaki açıklaması).

- 6 Bununla birlikte, İzmit'in M.Ö. VIII. yüzyılın sonlarında Megaralılar tarafından kurulan "Astakos" şehri olabileceği de ileri sürülmektedir. Ancak, M.Ö. III. yüzyılın başlarında Trakya Kralı Lysmachos'ca tahrip edilen adı geçen şehrin İzmit'in yerinde olmadığı kabul edilmektedir (B. Darkot, a.g.m., s.: 1251, 1252). "... I. Nicomede kurduğu yeni payitahta, Astacus şehrinin geriye kalan sakinlerini davet etti. Bu durum İzmit'in kazandığı şöhreti yine kendisine bırakmakla beraber, Astacus'un, harabeler üzerinde kısmen yeniden kurulmasına engel olmadı." Charles Texier, Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi (Çeviren: Ali Suat), Birinci Cilt, Hazırlayan: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002, s.: 98. Bunlar bir yana, Osmanlı yorumuna ve bu cümleden olarak, Hoca Saadettin'e göre, İznikmid (İzmit) şehri Makedon adıyla da tanınmaktadır. Makedonyalı İskender'in babası Filikos'un tahtkenti ve İskender'in doğum yeri olduğu için, İskender-i Makedonî şehri diye de bilinir. Hoca Saadettin Efendi, Tacüt-Tevarih (Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu), Cilt: I, Ankara 1999, (Dördüncü Baskı), s.: 58. Bu düzlemde Evliya Çelebi'ye göre de "Yunanlıların Aleksandra dedikleri İskender'in asıl adı "Yunanlı İskender"dir. Hz. Peygamberden sekiz yüz seksen iki sene önce bu İzmit şehrinde dünyaya gelmiştir. Amma Filikos oğlu İskender, Rumeli'nde Kavala'da doğmuştur. Yunanlıların kavline göre, dünyaya dört İskender gelmiştir. Amma İzmit şehrinde doğmuş olan İskender şanlı bir padişah olup, İzmit'i geliştirerek sağlam bir kale yaptırmıştır ki, İstanbul'a benzermiş. Hala kalıntıları ve kale duvarları meydandadır. Yunan tarihlerinde, İzmit şehrine "İskender-i Makedonya" derler. İskender Temmuz ayında, İstanbul'un karşısındaki Çamlıca dağlarında yaylaya çıkmıştı. Halen Üsküdar'ın adı bile İskender isminin galatıdır. Evliya Çelebi, Seyahatname, (Tam metin), Cilt.2 (Sadeleştiren: Tefvik Temelkuran v.d.), İstanbul Tarihsiz, (Üçdal Neşriyat), s.: 437.
- 7 Ancak, İzmit, uzun süre tepelerde kalmadı; halkı, ticaret ve gemicilik işleri için doğal olarak deniz kıyısına indiler. C. Texier, a.g.k. ve c., s.: 101.
- 8 B. Darkot, a.g.m., s.: 1254. (19. yüzyılın ikinci çeyreğinde Anadolu'yu gezen ve araştıran, Texier'e göre) Şehrin en yüksek kısmında, eski şehre ait olduğu izlenimi veren yer yer kuleleri olan bir sıra duvar vardır. Bunlar, şehrin son derece rahat bir ortama kavuşmasıyla da Bitinya şehrinin kalesi olarak hizmet görmüştür. ... Asıl tepenin batı tarafından inilirken duvarlar, bahçelerin ve ev kümelerinin arasında kaybolur. Bununla beraber, bir mesafeden diğerine büyük taşlardan yapılmış ve zamanında hiç şüphesiz üzerinde evler yükselmiş olan güzel bir hat oluşturan asıl duvarları görülür. Bu türden son duvar, batıdaki tepenin eteğindedir. Bu nokta, zamanında denizin kenarında idi. Bu duvar, tuğladan yapılmış ve her üç metrede bir, büyük taşlardan dayanak noktalarına bağlanmıştır. Bunların arasında, denizde sona eren lağımalar vardır. Bu kanallar, hala sağlam ve mükemmel durumdadırlar. Onlar burada rahat ve geniş bir şehir bulunduğuna işaret ederler. Bunlar, içinde bir adam ayakta yürüyecek kadar büyük kanallardır ve yatay olarak yerin altına girmişlerdir. İzmit şehrinin, çok sayıda ve iyi korunmuş böyle kanallara ihtiyacı doğrudur. Bu da, dik bir tepenin eğimi üzerinde engebeli bir yerde bulunan bir şehrin, bugün yenisinde görüldüğü gibi yağmur selleri ile karşı karşıya kalacağı varsayımdır. Yalnız duvarları ve az rastlanan bazı eski yıkıntılarının incelenmesi sonucunda, İzmit harabelerini farklı üç döneme ayırmak mümkündür. Onlar da bağımsız Bitinya dönemi, Romalılar dönemi ve Bizans dönemidir. C. Texier, a.g.k. ve c., s.: 100,101.
- 9 Bu kısımda, -metin içinde, esas itibariyle- İzmit'in, 16. yüzyıldan önceki tarihinin yazı konusu edildiği belirtilmelidir.
- 10 Bir şehrin kurucusu olmak unvanı o kadar makbul idi ki bir yeri alan bir hükümdarın ya da güç sahibi bir prensin önem verdiği ilk iş, bazı şehirlerin adlarını değiştirerek yerine kendi adını koymak olurdu. Texier, a.g.k., ve c., s.: 100.
- 11 B. Darkot, a.g.m., s.: 1252. Clemens Bosch, İzmit Şehri'nin Muhtasar Tarihi (Terc.: Osman Nuri Arıdağ), İstanbul 1937, s.: 5,6,7.
- 12 B. Darkot, a.g.m., s.: 1252. Bitinya'nın hakimi olan Roma imparatorları, buralılara müttefik bir devletin halkı gibi davrandılar. Her tarafa düzgün yollar açıldı, limanlar yapıldı ve eyaletleri kıyı şehirleriyle doğrudan doğruya birbirine bağlamak için kanallar açıldı. Bitinya'yı kaplayan ormanların işletilmesi, en çok dikkat çeken bir iş oldu. Binaların süslenmesi Roma'ya ve Avrupa'ya kadar yansımaya başladığından, eşrafın zengin köşkerlerini

de İranlılar tarafından tahrip edilmiştir. IV. yüzyıl ortalarıyla V. yüzyılın ilk yarısında yine şiddetli depremler olmuştur. VI. yüzyılın ortalarında bir dereceye kadar imar edilmişse de, malum tabii ve gayr-ı tabii afetler abidelerin yok olmasına sebep olmuştur¹³.

Daha önce VII. yüzyılın ortalarından itibaren Anadolu içlerine yapılan İslam akınlarının İzmit ve çevresine olan etkileri ve bu bağlamda, daha sonraları, bir ara Araplar tarafından alınmış olması bir yana; yazı konusu İzmit, XI. yüzyılın sonlarında Selçuklular tarafından feth olunmuştur. Ancak, I. Haçlı seferi sırasında (1097) tekrar Hıristiyanların eline geçmiştir. Daha sonraları birkaç yıl (1204-1207) Latinlerin işgali altında kalmıştır¹⁴.

Osmanlıların zuhurundan sonra, Orhan Gazi zamanında Akçakoca'nın da dâhil bulunduğu bir Osmanlı sefer heyeti tarafından fethedilmiştir. Bu tarih hakkında Türk ve Bizans kaynaklarında farklı tespitler bulunmaktadır¹⁵. Yazı konusu fetih, bunlardan ilkinde göre 727(1326/27)-731(1330/1331) arasında; ikincisine göre ise 1338'de gerçekleşmiştir¹⁶.

süslemek için kıymetli eşya ve malzeme göndermeyle baş edemiyorlardı. Marmara adasında tükenmez bir beyaz mermer ocağı vardı; ... Trajan zamanında, Bitinya'ya yönetici olarak atanan Pline, önemli süslemeleri olan İzmit'ten çok büyük övgülerle söz ediyor. İmparatora yazdığı mektuplarda, yönettiği eyaletin mutluluğu için dileklerde bulunduğu görülür. Trajan'a yazılı olarak sunduğu mektuplarından birinde, yapılacak faydalı işleri bütün ayrıntılarıyla açıklar. Pline bu mektubunda, İzmit'ten otuz kilometre uzaklıkta bulunan Sapanca gölünü bir kanal ile denize bağlamayı düşündüğünden söz eder. Bu göl diğer taraftan Sakarya nehrine bağlanarak gemilerin, İstanbul boğazını dolaşmak zorunda kalmaksızın, Karadeniz kıyılarıyla İzmit körfezi arasında gidip gelmeleri sağlanacaktı. Bu şekilde yol kısalarak bütün Tınyalılar (Thyniens) yarımadasını dolaşmak zorluğu kalmayacaktı. Bu fikrin, Bitinya krallarından birisi tarafından uygulamaya konulması düşünülmüştü; fakat Trajan'ın Pline'e bildirdiği kabule rağmen bir şey yapılmadığı anlaşılıyor. C. Texier, a.g.k. ve c., s. 102, 103. Bu konuda başka bir girişim için bkz.: Bilge Umar, a.g.k., s.: 301, 302. Bu bağlamda yazmak gerekirse: Evliya Çelebi'ye göre "... İskender, İzmit'in doğu tarafındaki Sapanca gölünü yararak İzmit körfezine akıtmıştır. Sakarya nehri ile Karadeniz ve İzmit körfezi arasında, Kocaeli ve İzmit bir ada gibi kalmış imiş. Sonra İstanbul Tekfuru olan Kostantin, Sapanca halicini kapatarak İzmit'i adalıktan kurtarmıştır. Amma yine Osmanlı devleti isterse, Sapanca gölü İzmit körfezine akarak bir kantar odun beş akçe, bir tahta iki akçe olur. Ve bütün İzmit gemileri tâ Düzce pazarına yanaşıp orası ticaret iskelesi olur. Evliya Çelebi, a.g.k. ve c., (Üçdal Neşriyat), s.: 437. Netice itibarıyla, -E. Çelebi'nin yazdıkları bir yana- ilk, orta ve yeni çağlarda (16. yüzyılda) ve daha sonraları (19. yüzyılın ikinci yarısında) gündeme gelen, İzmit körfezini Sapanca gölüne ve o vasıta ile Sakarya nehrine, bir kanal ile, bağlayarak, Marmara denizi ile Karadeniz arasında nakliyat yapmak projesi tahakkuk etmemiş olsa bile, bu düşünce, özellikle geleneksel süreklilik açısından, oldukça dikkat çekicidir. Öte yandan, fazla suyunu Sakarya nehrine boşaltan Sapanca gölünden İzmit'e su getirtmek imkanı elde edilmiştir. Bkz.: B. Darkot, a.g.m., s.: 1255.

13 B. Darkot, a.g.m., s.: 1252. (Texier'e göre) -Daha sonra da ayrıntılı olarak işleneceği belirtilmek üzere- Şehrin en şiddetli depremden zarar gördüğü yıl miladî IV. yüzyıldır. O zamanın bütün yazarları, bu felaketten gayet acıklı bir şekilde söz ederler. Libanius ve Ephrem, İzmit'in son günlerini dile getiren şiirler yazmışlardır. (C. Texier, a.g.k. ve c., s. 105). İzmit şehri, ancak VI. yüzyılın ortalarına doğru Justinian'ın zamanında eski mimarisini kısmen bulabildi. ... C. Texier, a.g.k. ve c., s.: 109.

14 B. Darkot, a.g.m., s.: 1252.

15 B. Darkot, a.g.m., aynı sahife.

16 Hammer (GOR, I, 85, 580), Leunclavius (Hist, s.: 186-190), ve Sa'd ad-Din'e (I, 34, 37) atfen B. Darkot, a.g.m., aynı sahife. 1337 veya 1338 tarihi için ayrıca bkz.: Herbert Adams Gibbons, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, (Osmanlıca'dan aktaran: Hüseyin Dağ-İngilizce Çeviri: Bülent Arı), Ankara 1998, s.: 54. Fuad Köprülü, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, İstanbul 1986 (2. basım), s.: 173. Bu meydana Osmanlı rivayetindeki fetih havadisi nakledilecek olursa: "30. Bab, Bu bab Orhan Gazi Padişah Olduktan Sonra Ne Yaptı, Onu Bildirir. Kardeşine verdiği kesinleştirdi. Bu sırada Akça Koça dahi dünyayı terketti. Konur Alp de onun gibi oldu. Orhan Gazi bu sancağı oğlu Süleyman Paşa'ya verdi. İnönü sancağını oğlu Murad Gazi'ye verdi ki küçük oğludur. Orhan Gazi, askerini aldı, İzmit'e vardı. Çünkü Gazi Rahman geldiği zaman İzmit'in nasıl alınabileceğini ona bildirmişti. Asker toplanınca Bursa'dan Yenişehir'e çıktılar. Sürdüler, Geyve'ye indiler. Oğlu Süleyman Paşa'yı Ap Suyu'nda buldular. Ayan gölünün kenarı olan Aydos'taki gaziler geldiler. Orhan'ı karşıladılar. Sürdüler, İzmit'e vardılar. Onun sahibi bir kadındı. İstanbul tekfuru ile yakınlığı vardı. Adına Yalakonya/Belkonda derlerdi. Yalova'nın sahibiydi. Deredeki hisar onundu. Bir kardeşi vardı. Adına Kalayon/Kalbon derlerdi. Yukarı sırttaki hisar onundu. Şimdiki zamanda Türkler ona Koyun Hisarı derler. Bunların hisarının üzerine Türkler vardı. Savaşırken Kalayon'un göğsüne ok dokundu. Acı duymadan öldü. Orhan Gazi geldi. İzmit yakınına kondu. Kadın dedi ki: "Ben bu Türkler ile savaşmam. Onun için ki eğer bunlar bizden öldürülürse ölen gitti. Yerinde kalandan fayda ne? Eğer biz bunları öldürürsek bunlarla kan düşmanı oluruz. Kıyamete kadar savaşmak gerek" kadının bir yarar kişisi vardı. Onu gönderdi: "Andlaşalım. Bize ziyanınız dokunmasın. Hisarı da verelim" dedi. Orhan Gazi de kabul etti ki o kadın her nesi varsa alsın ve hisarı teslim etsin, kadın yine haber gönderdi: "Ben gece çıkarım. Beni Türkler'le bekletsin" dedi. Öyle yaptılar. Her kafirin gitmek veya kalmak isteği kendi elinde olsun dedi. İskeleye gemiler getirildiler. İsteklerince doldurdular. Orhan Gazi: "Sakının ki bu kâfirlerin bir çöpü gitmesin. Andımızda hain olmayalım" dedi. Yapılan and yerine getirildi. Orhan Gazi de hisara girdi. Aydos'ta oturan gazilerin hepsi de İzmit'e geldiler. Oturdular. Orhan Gazi, oğlu Süleyman Paşa'yı İzmit'e getirdi. Kiliseleri mescit yaptı. Bir kiliseyi de medrese yaptı. Şimdi dahi medresedir. ..." Aşıkpaşazade: Aşıkpaşaoğlu Tarihi, (Hazırlayan: A. Nihal Atsız), Ankara 1985, s.: 43,44. Ayrıca bkz.: Mehmed Neşri, Kitâb-ı Cihân-nümâ, (Neşri Tarihi), C.: I, (Yayımlayanlar: Faik Reşit Unat, Mehmed A.

Bu ihtilaflar¹⁷ bir yana, İzmit'i ele geçiren Osmanlı Beyliği, Kocaeli yarımadasına hâkim olmuştur¹⁸.

H. İnalçık'a göre, "1337'de Bizans İmparatoru Andronikos, Arnavutluk'taki asilere karşı ordusuyla uzak bir sefere çıkmıştı ve İzmit'in yardımına gelmesi ihtimali yoktu. Bizans imparator ailesinden bir prenses, İzmit bölgesini elinde tutuyordu. Orhan Gazi döneminde, Sakarya üzerinde, Absu'da Şehzade Süleyman idaresinde bir uc kurulmuştu. Sapanca Gölü kıyısında Akça Koca'nın İzmit'e akın merkezi olan Beşköprü'de de başka bir uc vardı. Pendik tarafında, Aydos'ta İstanbul'a karşı diğer bir uc'da Abdurrahman Gazi kumandası altında, gaziler faaliyettedirler. 1337 yılında İzmit kuşatmasında bu uçlardaki tüm gaziler gelip, Orhan Bey'in ordusuna katıldılar. Orhan Bey, ordusuyla İzmit Kalesi önüne geldiğinde, gaziler gelip ona katıldılar. Kaledekiler açlık çekiyordu. Ablukaya daha fazla dayanmanın imkânsızlığını anlayan Bizanslı prenses teslim kararı aldı (1337). 1337 yılında artık Osmanlı Beyliği'nin sınırları, Gebze ve İzmit'i de içine alarak Karadeniz'e kadar uzanıyordu. Bursa, İznik ve İzmit gibi Bizans'ın üç büyük şehrini ele geçirmesi, Osmanlı'nın varlığını artık tamamen bağımsız bir devlet olarak sürdüreceğe güce ulaştığını gösteriyordu."¹⁹ İzmit'in, idaresinin kime verildiği hususunda farklı görüşler olmakla birlikte, bu anlamda, az önce de adı geçen Süleyman Paşa'nın İznikmid ile münasebetinin olduğu²⁰ burada bulunan çok sayıdaki ileride bazılarında da atıflarda bulunulacak olan- vakfından/mevkufundan (da) anlaşılmaktadır.

Öte yandan, XV. yüzyılın başlarında Timur'un askerlerince yağmalanmış²¹; ve bundan sonra devamlı olarak Osmanlı hâkimiyetinde kalmıştır²². XV. yüzyılda Anadolu eyaletine tabi olan daha sonra da (XVI. yüzyılda) Cezair-i Bahr-i Sefid eyaletine bağlanan- Kocaeli sancağının merkeziydi.²³

16. ve 17. Yüzyıllarda İznikmid Şehri

Bu başlık altında öncelikle "şehir"den söz etmek uygun olacaktır. Bu cümleden olarak, Osmanlılar açısından bakıldığında, "kasaba ve şehir" cuma kılınır ve bazarı durur yerdir²⁴. Bununla birlikte, şüphesiz ki "şehir" kavramının çok sayıda tarifi vardır. Bunlardan birine göre: Nüfusu belirli bir sınırı ve yoğunluğu aşan, ekonomisi daha çok tarım dışı faaliyetlerle

Köymen), Ankara 1987, s.: 149, 151. Yine bkz.: Hoca Saadettin, a.g.k. ve c., s.: 59, 60, 61.

- 17 H. A. Gibbons'a göre, "İzmit'in sukutu tarihini tesbit etmenin imkânı yoktur. Osmanlı müverrihleri buranın 1326'da yani Bursa'nın sukutu ile -kendisinin tahta cülusu tarihinde-, Orhan'ın mülküne idhal edildiğini yazarlar. Burada Bizans menbalarının müttefikan şehadetlerini kabul etmek daha muvafıktır. Çünkü bunlar İzmit'in İznik'ten sonra sukut etmesi lazım geldiği hakkındaki istidlalî mutalaayı tekid ediyor. Gregoras. IX, 6, sh. 545; Phr. I. 8, sh. 38. Hammer burada Gregoras'ın şehadetini nazara almamazlık edemez. Kendisi şehrin Osmanlılar tarafından gâib edildikten sonra tekrar zabt edilmiş olması yolunda ferasetkârane bir fikir dermian etmektedir. Cantacuzenos (II. 24, sh. 446 ve 26 sh. 459) III. Andronicus'un 1331'de iki defa İzmit'in imdadına gittiğini söyler, fakat ne İzmit ve ne Bursa'nın zıyaından bahsetmez. Feridun Bey Münşeât'ında (Bibliyo-Nasyo. Eski yazmalar, Türkçeler 79) 1332'de Süleyman'ı İzmit valisi tayin eden bir ferman vardır, fakat bu Münşeât'ın ilk parçalarının mevsukiyeti ağır bir şüphe altındadır." H. A. Gibbons, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, s.: 54.
- 18 F. Köprülü, Osmanlı İmparatorluğu'nun Kuruluşu, s.: 173.
- 19 Halil İnalçık, (Seçme Eserler -II) Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I (Klasik Dönem, 1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim), İstanbul 2009 (30. Baskı), s.: 45, 46.
- 20 Kimine göre İznik Süleyman Paşa'ya (Feridun, Münşeât, I, 69) kimilerine göre ise İznikmid Süleyman Paşa'ya, Bursa Murad'a verilmiştir (Oruç, s.: 16; Neşri, s.: 163). Bu konuda bkz.: R. Anhegger, "İznik" Mad., I.A. (M.E.B.), V/2, İstanbul 1988, s.:1259.
- 21 Ducas'a (Bonn tab., s.: 72) atfen, B. Darkot, a.g.m., s.: 1252.
- 22 B. Darkot, a.g.m., aynı sahife. Ancak burada hemen belirtmek gerekirse; İzmit, Birinci Dünya Savaşı sonunda, 6 Temmuz 1920'de İngiliz ve Yunan kuvvetleri tarafından işgal edilmiş ve fakat daha Milli Mücadele sona ermeden 28 Haziran 1921'de işgalden kurtarılmıştır.
- 23 XIX. asır başında merkezi Bursa olan Hüdavendigar eyaletine (1867'de vilayet) bağlandı. Bir müddet için İstanbul vilayetine bağlandıktan sonra, 1888'de müstakil sancak haline konuldu ve nihayet Cumhuriyet devrinde bu idari bölge, Kocaeli isimli bir vilayet halini aldı. B. Darkot, a.g.m., s.: 1252.
- 24 Yine, onlara göre, "kasaba" han, hamam ve kervansaray bulunan yerdir (Ö. Ergenç, "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 1981, II, s.: 1265). Genel olarak şehirlerin kuruluş tarzları hakkında bkz.: Nikita Elisseeff, "Fiziki Plan", İslam Şehri (Haz.: r.b. Serjant- Tercüme eden: Elif Topçugil), İstanbul 1992, s.: 122.

şekillenen, aslî nüfusundan başka tesir sahasında yaşayanlara da hizmet sağlanan yerleşim birimidir²⁵). Tarih araştırmalarında sıkça yararlanılan bir diğerine göre ise: Tarımla birlikte başka üretim faaliyetleri de gerçekleştirilen hukukî statüsü olan yerleşim merkezidir. Anlaşılabacağı üzere, bu tariflerde doğrudan ya da dolaylı olarak, idarî-demografik, sosyo-ekonomik ve kültürel kıstaslara işaret edilmektedir. Bu cümleden olarak, “şehir” belirtilen maddelerden ilki bakımından birkaç kelimeyle, belli sayıda insanın yaşadığı yerleşim birimi, ikincisi ve üçüncüsü açısından ise, bir cümleyle, sosyal hayatın farklı kültür gruplarına, mesleklerle ve işbölümüne göre organize edildiği ve tabiatıyla müesseseseleşmenin yoğunlaştığı ve münasebetlerin giriftleştigi yerleşim yeridir²⁶.

a) Mahalleleri

Osmanlı şehrinin özellikle şekli (fizik) ve ictimaî bakımdan en çarpıcı niteliği mahallelere bölünmüş olmasıdır. Öyle ki, şehirler, ticarî-sinaî merkezler ve esasen cami/mescidler etrafında kurulan mahalleler olarak başlıca iki kısma ayrılmıştı²⁷. Özer Ergenç'in Stanford Shaw ve Gönül Tankut'a atıfta bulunarak yaptığı bir tarife göre, özetle mahalle, genellikle bir dinî yapı ya da pazarın etrafında gelişen, çoğunlukla her birinde dini, inanç ve iktisadî faaliyetleri, kısaca hayat tarzları aynı olan insanların yaşadığı bir birimdir²⁸.

Başka bir deyişle, Osmanlı şehrinde mahalle; birbirini tanıyan, bir ölçüde birbirlerinin davranışlarından sorumlu, sosyal dayanışma içinde olan kişilerden oluşmuş bir topluluğun yaşadığı yerd. Diğer bir tanımıyla, aynı mescitte ibadet eden topluluğun aileleriyle birlikte ikamet ettikleri şehir kesimidir. Öyle ki, mahallenin sosyal birim olarak taşıdığı önemden dolayı, Orta-Doğu ve İslam kültür çevresinin şehirleri bir sosyal bütün değil, mahallelerden oluşan bir bileşim olarak tanımlanır.²⁹ Bu cümlelerden de olarak, Osmanlı şehrinde mahalle temel yönetim birimidir.³⁰

25 (Başka bir deyişle) Genellikle şehir denilince, yerleşiklerinin işbölümüne tabi olarak tarım dışı mal ve hizmet ürettiği ve bunları yakın çevresi ya da daha geniş bir alan için pazarladığı yerleşme birimi akla gelir. Böyle bir yerleşme birimini, sur, pazar yeri, kısmî otonomiye dayanan şehirselle yönetim kurumlarının binaları ve şehirliğin genel toplanma yerleri karakterize eder. (Özer Ergenç, XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa (Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma), Ankara Tarih, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi, -Ankara Üniversitesi-), s.: IX). Yine, -benzer bir deyişle- bir yerin insanları, gerekli bütün maddeleri kendileri elde etmeye kalkışmayıp, işbölümüne tabi olarak tarım dışı mal ve hizmet üretiyorlarsa ve bunları pazarda satışa sunuyorlarsa, o yere kasaba veya şehir denir. Burası ürünlerinin bir kısmını yakın çevresi veya daha geniş bir bölgeye satarken, -daha önce de işaret edildiği üzere- beslenmesini sağlamak için de etrafındaki kırsal bölgeye bağlıdır. Şehir tanımında yer alan öğeler içinde sanayi ve ticaret mahalli olmanın belirtilmesi, şehir ekonomisinin esaslarını ortaya koyar. Osmanlılarda da, sanayi ve ticaret faaliyetleri şehirlerde toplanmıştır. Her şehirselle yerleşmede, tarımsal olmayan üretim örgütleri vardı. Bu örgütler sadece şehre değil, şehrin merkezliğini ettiği bölgeye de hizmet ediyorlardı. Bazı şehirler, hizmeti bölge dışına taşıyan yoğun üretimi ile ülke ekonomisine önemli katkıda bulunabilecek tarzda bir sanat kolunda ihtisaslaşmışlardı. (Mesela) Bursa, böylesi şehirlerin en açık örneğidir. Ö. Ergenç, a.g.t., s.: 188.

26 Bu konuda bkz.: Ahmet Güneş, “Karakteristik Bir Osmanlı Nefsi: Gebze”, Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, C. 1, 1997, s.: 73-74.

27 Bkz.: Ahmet Güneş, “Karakteristik Bir Osmanlı Nefsi: Gebze”, s.: 75.

28 (A. Güneş, a.g.m., s.: 76). Açıkçası: Diğer İslam şehirlerinde olduğu gibi, mahallelere bölünmüş olmak, Osmanlı şehirleri için de önemli bir özelliktir. Osmanlı şehrinde mahalle, bir caminin, bir zaviyenin (veya) çevresinde kurulan meskenlerden oluşan veya birlikte yaşama isteği duyan aynı meslek mensupları veya aynı inanç ve gelenek sahiplerinin evlerinden oluşan bir şehir içi yerleşme birimidir. (Ö. Ergenç, a.g.t., s.: 100). Mahalle her dönemde, hepsi zorunlu olarak aynı anda bulunmasalar da bazı kamusal ve ortak öğelere (ibadethane, okul, kütüphane, yiyecek dükkânları, çeşmeler, bazen bir hamam), ayrıca henüz gelişimini tamamlamamış idari strüktürlere sahip küçük kent köyleri olarak karşımıza çıkar, alçak gönüllü ve soyutlanmış kamusal yapılar, buldukları konum ve boyutları ile doku içinde kendilerini göstermezler, hatta bazı parsellerde kısmen veya bütünüyle konutun yerine geçerler ya da çeşmelerde olduğu gibi, ortak kullanıma ait başka bir yapının nadiren de bir evin duvarına bitişiktirler. Bazen mahallenin bir kavşakta, çayırda ve açıklıkta henüz yeni oluşmaya başlayan bir merkez bulunduğu da olur. Maurice M. Cerasi, Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğu'nda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi (Çeviren: Aslı Ataöv), İstanbul, 2001 (2. Baskı), s.: 71.

29 (Ö. Ergenç, a.g.t., s.: 33). Bununla birlikte; Osmanlı şehrinin, birbirleri arasında organik bir bağlantı olmayan parçaların düzensiz yığını diye nitelenmesinin doğru olmaması ve mahallelerin, kendi içinde dar ve çıkmaz sokaklarına rağmen, bir bölümün parçası olduğu bilincinin belgelere yansımaları hakkında (da) bkz.: Ö. Ergenç, a.g.t., s.: XI.

30 Ö. Ergenç, a.g.t., s.: 34.

Öte yandan, Osmanlı şehrinde mahalleler, birbirlerine ve şehrin merkezi durumundaki ticaret kesimine “uluyol” denilen birer yolla bağlantılı idi. Ancak kendi içinde sevkedici bir planın egemenliğinden ziyade, evler arasındaki çıkmaz sokakların bol görüldüğü bir fizik düzene sahipti. Bu sokaklar genellikle bir bölüm evin yararlandığı ve tarik-i hass diye adlandırılan sokaklardı. Bu yüzden uluyol’a çıkmak, şehrin diğer kesimlerine ulaşmak, batı şehrinde görüldüğü biçimden daha değişikti. Bu İslam şehrinde, evin ve ev bahçesinin günlük yaşamda daha büyük bir önem taşımasından ileri geliyordu.³¹

Bunlar bir yana, burada, bu çalışmada; İznikmid şehrinin mahalleleri, nüfusu ve iktisadi/mali vaziyeti hakkında esasen resmî bilgi edinebildiğimiz kabaca 16. yüzyılın ilk çeyreğine (MM.550)³² ve 17. yüzyılın ilk çeyreğine (KK.49)³³ ait asıl veri kaynağımızı oluşturan ve dolayısıyla çalışmamızın esas sınırlarını da tayin eden iki mufassal tahrir defterinin kullanıldığı ifade edilmelidir. Ayrıca, bu arada özellikle ileride söz konusu edilecek bazı tespitler için yararlandığımız (kabaca) 16. yüzyılın ortalarına ait bir vakıf tahrir defteri (KK.579)³⁴ da zikredilmelidir.³⁵

Anlaşılaacağı üzere, söz konusu tahrir defterleri, bu çalışmada işlenen konular açısından (özellikle, bazı bahislere ilişkin olarak oldukça önemli olan) ilgili döneme ait İznikmid’in şerhiye sicilleri (de) bugüne intikal etmediğinden devri itibarıyla esas kaynak niteliğindedir. Bundan dolayı, burada, bu defterlerin kullanılmasında (da) ıstılahî, tahsisî ve sair bakımlardan dikkat edilmesi gereken bazı noktaların bilinmesinin bu kaynaklardan istihraç olunacak tarihi bilginin güvenilirliği açısından zaruri olduğu hemen ifade edilmelidir. Bu çerçevede, (mesela) bu çalışmada tahrir defterlerinden istihraç olunan mahallelerin “Şer’iyye Sicilleri”ndeki ya da “Evliya Çelebi Seyahatnamesi”ndekilerden tefriken ve özellikle de “Tahrir Defterleri”nin vergisel karakterini teşhiren “tahrir mahallesi” olarak kabul edildiği (ya da edilmesi gerektiği) belirtilmelidir.

Yine, malum da olduğu üzere tahrir defterlerindeki verilerin kullanımında bu defterlerin çeşitsel özelliklerinin bilinmesi de oldukça önemlidir. Bu cümleden de olarak, mufassal defterlerden farklı olarak icmal defterlerinin esasen tevzi/tahsis defterleri olduğu hatırlanmalıdır. Mesela ilgili fasılda da yazıldığı vurgulanmak üzere TT.438’de İznikmid nefsi/şehri gelirlerinin çoğu sancak beyine tahsis edilmiştir. Anlaşılaacağı üzere çoğu sancak beyine tahsis edilmiş olmakla birlikte bunlar İznikmid nefsinin bütün gelirleri değildir. Bunların bir kısmı da padişaha tahsis edildiğinden “hassha-i padişah-ı alempenah” başlığı altında kaydedilmiştir. Ayrıca, biraz sonra söz konusu olacak olan MM.550’de yer alan mülk/vakıf Depcek mahallesinin TT.438’de kayıtlı olmaması da zikre değerdir. Bu sebeple elde edilen bilginin hangi kaynağa (ya da kaynağın hangi türüne) ait olduğunun bilinmesi ve belirtilmesi bazı yanlışlıkların önüne geçebilmek için elzemdir.

Öte yandan, aynı kaynak türünde mesela (devri şartlara müsteniden) mufassal KK.49’da mesleki tavsifin öne çıkması gibi zamanla bir takım değişikliklerin ortaya çıkabileceği

31 Ö. Ergenç, a.g.t., s.: 35.

32 H.929/M.1522/1523 tarihidir. İstanbul’da Başbakanlık Osmanlı Arşivinde mahfuzdur. Bu çalışmada da kullanılan TT.438’in -kuvvetle muhtemel- mufassalıdır. (“Nefs-i İznikmid” için bkz.: Sahife: 2-14). Bu vesile ile ifade etmek gerekirse: -1530 tarihli- TT.438 (Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri) de Başbakanlık Osmanlı Arşivi’ndedir. Tahmin edileceği üzere, 1520’li yıllara ait tahrirlerdeki verileri/bilgileri muhtevidir. “Nefs-i İznikmid” için bkz.: Sahife: 759-760).

33 H.1034/M.1625 tarihidir. Anlaşılaacağı üzere IV. Murad devrinde tedvin edilmiştir. T.K.G.M. Kuyud-ı Kadime arşivindedir. “Nefs-i İznikmid” için bkz.: Sahife:12-19.

34 H.969/M.1561-1562 tarihidir. T.K.G.M. Kuyud-ı Kadime arşivindedir. İznikmid için bkz.: Varak: 1-18. Burada vakıflar konusunda bazı atıflarda bulunulan -Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde mahfuz- (I. Ahmed dönemi’ne ait) TT.733 (İznikmid için bkz.:Sahife: 362-374) ile -yine Başbakanlık Osmanlı Arşivi’nde mahfuz, H. 929 tarihli- MM.22 de kaydedilmelidir.

35 Daha açık bir deyişle, bu çalışmanın hazırlanmasında orijinal veriler, esasen MM.550/TT.438, KK.49, KK.579 ve MM.22 künyeli/nolu “tahrir defterleri”nden derlenmiştir. Bu meyanda, daha önce sahife/varak numaralarının yazılmasından da anlaşılacağı üzere, bazı istisnalar/vakıf defterleri hariç künyeleri verilen tahrir defterlerine ileride dipnotlarda teker teker atıfta bulunulmayacağı da hemen belirtilmelidir.

de unutulmamalıdır. Bu cümlelerden de olarak, bu çalışmada metnin akışını olumsuz yönde etkilemesine rağmen, tarihin vasıtalı/aracılı bir disiplin olduğu ve bu araçların/kaynakların niteliğinin tarihi bilginin niceliğini/niteliğini de belirlediği hakikatine istinaden bu gerçeklikten uzaklaşmamak için sık sık defter vurgusu da yapılarak veri kaynağı ya da zemininin karakteri mümkün olduğunca, hikâyeci tarzdan uzak durularak, mesela, “İmam kayıtlı olmayan Hamza Fakih mahallesinde İbrahim veled-i Abdullah hatib-i cami (ba-berat-ı hümayun) olarak kayıtlıdır.” denilerek- hatırlatılmaya çalışılmıştır.

Bu çerçevede, 1520’li yıllarda, yani Kanuni Sultan Süleyman devrinin başlarında daha doğrusu, MM.550’deki kayıtlara göre Kocaeli Sancağı’nın merkezi olan İznikmid nefsinde on beşi müslümanlara, biri gayr-ı müslimlere mahsus toplam on altı mahalle bulunmaktaydı.³⁶ 17. yüzyılın ilk çeyreğinde (KK.49’daki kayıtlara göre) mahalle sayısı yirmi dördü müslümanlara ikisi gayr-ı müslimlere ait olmak üzere -“M. Kertil³⁷ ma’a Mescid-i Cedid” birlikte sayıldığında oldukça artarak yirmi altıya çıkmıştır.³⁸ Bu mahallelerden bazılarının muhtemel olduğu vurgulanmak üzere on altısı Cuma mahallesi de Cami mahallesinin karşılığı varsayıldığında eski mahallelerdir. Bu cümleden de olarak, M. Hacı Hurma, Hacı Hurma n.d. Şeyh; M. Yenice, M. Yenice n.d. Ahmedçik; M. Hacı Ebri, M. Hacı Ebri n.d. Çukur; muhtemelen de M. Çeşme, M. Baş Çeşme; M. Yenice Mescid n.d. Ak Mescid, M. Akça Mescid³⁹ olmuştur. Bu bağlamda eski mahallelerin tamamı varlıklarını bazı değişikliklerle korumuş ve “ma’a Mescid-i Cedid” hariç (MM.550’ye göre KK.49’da) on da yeni mahalle zuhur etmiştir. Bunlardan esasen sadece birisi ikinci bir ad taşımaktadır. Bundan mühlhem olarak, genellikle eski mahalleler bir bakıma tabii olarak, tavzihen ikinci bir adla anılmıştır.

Mahalle adlarına topluca bakıldığında; adlandırmalarda, (cami, mescid, tekke ve imaret gibi) değişik dinsel ya da toplumsal kurumların, bu kurumları yaptırınların veya onlara adlarını veren itibar ve nüfuz sahiplerinin (yani şahısların) ve coğrafi ve iktisadi/ticari yerlerin/konumların belirleyici olduğu gözlenmektedir. Söz konusu kurumlar arasında, geleneksel dünyanın niteliklerine ve bu bağlamda mahallenin tanımına da uygun olarak, camiler ve esasen mescidler oldukça dikkat çekicidir. Bu cümleden de olarak, daha önce mahallenin tanımında da vurgulandığı üzere mahallenin dini/toplumsal merkezinin esasen cami ve (özellikle) mescidler olduğu (da) hatırlanmalıdır.⁴⁰ Bu düzlemde M. Cami ve M.

36 Burada TT.438’de on beş MM.550’de ise on altı mahalle bulunduğu ifade edilmektedir. MM.550’de “der-sınur-ı karye-i Selengri/Selgeri” açıklamasıyla kayıtlı olan Depecik mahallesinin yarısının Abdüsselam Beğ’e yarısının da İbrahim Ağa’ya mahsus olduğu anlaşılmaktadır. Bundan dolayı da -hatırlanacağı üzere- bu mahalle TT.438’de sancakbeyi hasları kısmında kayıtlı değildir. Abdüsselam Beğ kendi nisf hissesini Çekmece’de olan medresesine vakf etmiştir. Nitekim bu mahallenin sonunda, zikr olan mahalle halkının evlerinin yeri icaresini sahib-i vakf ve mülke verdikleri ve bunun mülk defterinde kayıtlı olduğu da yazılmıştır. Ayrıca Selengri/Selgeri karyesinin de nisfının Abdüsselam Bey’e diğer nisfının da İbrahim Ağa’ya ait olduğu ve Abdüsselam Bey’in kendü (bu) nisf hissesini (de) Küçük Çekmece’de olan medresesine vakf eylediği, nisf-ı aharının hass-ı şahı (ber-muceb-i defter-i atik kemâkan mukarrer) olduğu anlaşılmaktadır. KK.579, v. 9/a,b.

37 16. yüzyılın ilk çeyreğinde (MM.550 ve TT.438’de) Kerti olarak kayıtlı olan bu mahallenin adının 16. yüzyılın ortalarında da Kertil olarak anılmasına işaret eden bkz: KK.579/14b.

38 Evliya Çelebi’nin -bizim tesbitlerimize oldukça yakın olmak üzere- 17. yüzyıl ortalarında İznikmid/İzmit’te (üç mahallesi kefare ve bir mahallesi Yahudi) yirmi üç mahallenin bulunduğunu kaydetmiş olması oldukça dikkat çekicidir. (Bkz.: Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (YKY), s.:39). Ayrıca, Texier’e göre de, -XIX. yüzyılda- “Şimdiki İzmit şehri on dokuzu Türklerin, üçü Hristiyanların ve biri Yahudilerin olmak üzere yirmi üç mahalleden oluşur.(C. Texier, a.g.k. ve c., s.: 112)”.

39 Daha önceki tarihlerde de (mahalle-i) Akça Mescid adlandırması için bkz. TT.733, s. 374.

40 Cami ve mescidlerin en önde gelen özellikleri, namaz kılınan yani ibadet görevinin yerine getirildiği yer oluşlarıdır. Mescidler daha çok mahalle cemaatinin veya bir çarşıdaki esnafın müdavimi olduğu ibadethanelerdir. Camiler ise, genellikle şehrin en önemli yerlerinde, bütün şehirlili ve hatta pazara gelen köylü de kapsayan cemaatleri ile daha büyük dinsel yapılardır. Bu yüzden cami, ibadet yeri olmanın yanısıra, bir takım başka fonksiyonları da yüklenmiştir. Özellikle Cuma günleri burada hutbe okunur, dini ve sosyal konularda vaazlar verilir, cemaat arasında bazı konular tartışılır. Kitle eğitimi ve öğretimi açısından bunların büyük önemi vardır. Ayrıca çeşitli haberlerin yayılma merkezleri de camilerdir. Bu hususlara sicillerimizden (ya da sicillerden) alınmış belgeler tanıklık etmektedir. (Ö. Ergenç, Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihiğine Katkı, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, Ankara 1995, s.: 151). Özellikle akşam ve yatsı namazları mahallenin bütün erkeklerinin katılması ile kılınır. Mahalleli, cami veya mescidin devamlısı olduğu için, belgelerde genellikle mahalle ahalisi cemaat olarak anılmaktadır. Bu yüzden imam mahallenin temsilcisi durumundadır. (Ö. Ergenç, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, s.: 147. Bu konuda ayrıca bkz.: Ö. Ergenç, a.g.t., s.: 180). Camiyedevamlı gelme mahalleli

Cami-i Mehmed Beğ ve özellikle de M. (Kertil ma'a) Mescid-i Cedid, M. Yenice Mescid n.d. Ak Mescid/Akça Mescid, M. Mescid-i Sinan Beğ ve M. Mescid-i Çarşu zikredilmelidir. Dahası esas veri kaynağımız olan malum tahrir defterlerinde adlarında doğrudan "mescid" kelimesi yer alan mahalleler bir yana, aslında, (yeniden vurgulamak gerekirse, ileride de görüleceği üzere adlarında doğrudan "mescid" kelimesi bulunmayan) pek çok "mahalle adının", vakıf kayıtlarından çıkarıldığı kadarıyla, aynı zamanda, "mescid adı" olduğu da müdelledir.

Bilhassa şahıslar açısından bakıldığında ise; mahallelerin, doğrudan ya da dolaylı olarak (bazen eserlerine atıflarda bulunularak), faaliyetleriyle (ya da görev ve hizmetleriyle) (esasen) İznikmid'in alınmasında, (şehrin) kurulmasında ve gelişmesinde rol oynayan, (mesela, fakih, kazı, hacı, bey, şeyh, vs. unvan ya da görevlerine sahip) şahısların adlarıyla ya da (sadece) unvan/görev/sıfatları ile ve bazen de birlikte anıldığı görülmektedir. Bu bağlamda, M. Hamza Fakih, M. Kazı, M. Şeyhler, M. Hacı Hurma n.d. Şeyh, M. Hacı Hasan, M. Hacı Ebri, M. Bayezid Beğ n.d. Baba Tekkesi, daha önce de bilvesile adları zikredilen M. Cami-i Mehmed Beğ ve M. Mescid-i Sinan Beğ zikre değerlidir. Burada özellikle hacıların ve beylerin dikkat çektiği belirtilmelidir. Coğrafi ve iktisadi/ticari yerler/konumlar açısından bakıldığında da, M. (Ebri n.d.) Çukur, M. İskele, M. Depecik, M. Çarşu, M. (Mescid-i) Çarşu, M. Debbağlar zikre değerlidir. Burada, M. Çeşme/Baş Çeşme, M. Eyne Pınarı, M. Su kapısı da bittabi, özellikle su ve çeşmelerin altı çizilerek vurgulanmalıdır.

Bu meyanda, 17. yüzyılın ilk çeyreğinde adı geçen yeni mahallelere ya da onların adlarına (ad vericilerine) 16. yüzyılın ortalarında (KK.579'da) da rastlandığı ifade edilmelidir. Bu cümleden olarak, M. Debbağlar⁴¹ ve Mehmed Beğ Camii⁴² zikre değerlidir. Bu durum ileri de başka açılardan da söz konusu edileceği belirtilmek üzere İznikmid'in esasen 16. yüzyılın ortalarında (ki büyüklüğüne ya da büyüdüğüne merkurum tarihe mahsus İznikmid'in mahallelerine ve nüfusuna ilişkin mufassal verilere sahip olmadığımızdan işaret olarak da kabul edilebilir.

b) Nüfusu

Burada öncelikle mahzurlarından dolayı tahmini nüfusu hesaplamasının yapılmadığı ifade edilmelidir. Bununla birlikte mevcut ham verilerden esasen nefer sayılarından hareketle de İznikmid hakkında bazı nitelermelerde bulunmak mümkündür. Bu cümleden olarak, Tablo 1'de de görüleceği üzere söz konusu defterlerdeki verilere göre (bunların güvenilirlikleri/gerçeklikleri bir yana) İznikmid nefsinde, 1520'li yıllarda, (MM.550'ye göre, takriben) 643, 17. yüzyılın ilk çeyreğinde ise (KK.49'a göre, takriben) 847 nefer bulunmaktaydı. Şehir araştırmalarında kullanılan bir modele göre, 16-17. yüzyıllarda kasaba, 400-999; şehir, 1000-2999 arasında; büyük şehir ise, 3000'in üzerinde vergi mükellefi barındıran yerleşim merkezidir⁴³. Buna göre, açıkçası niceliksel açıdan bakıldığında, İznikmid, 1520'li yıllarda, (kabaca 16. yüzyılın ilk çeyreğinde) ve mahalle sayısı ve nüfus miktarı artmış olmakla birlikte 17. yüzyılın ilk çeyreğinde takriben kasaba büyüklüğündeydi.⁴⁴

için, komşularının nazarında kendisinin güvenilir olup olmadığının işaretidir. (Ö. Ergenç, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, s.: 147). Bu düzlemde, -daha önce de işaret edildiği üzere- çoğu kez bir mescid, bir mahalleyi belirler. Büyük camiler (ise), şehrin kalabalık semtleri olan ticaret kesiminde yer almışlardır. Ö. Ergenç, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, s.: 23.

41 Bkz.: KK.579 v.13/b, TT.733, s.365.

42 KK.579'da (M. 1561-1562) mukayyed olmasına rağmen bu caminin 1576'da yapıldığı ileri sürülmektedir.

43 Suraiya Faroqhi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler (Tercüme eden: N. Kalaycıoğlu), İstanbul 1993, s.: 15.

44 Evliya Çelebi'ye göre, "Bu şehir cümle üç bin beş yüz mükellef ve müzeyyen tabaka tabaka bağlı ve bağçeli mamur ve müzeyyen kırmızı kiremit örtülü haneleri vardır. (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (YKY), s.:39)". Texier'e göre de -19. yüzyılda- "Nüfusu; -aile olarak- 2.500 Türk, 1.200 Rum, 800 Ermeni, 500 Yahudi olmak üzere -her ailenin altı kişi olduğu kabulüyle- otuz bin kişidir. (C. Texier, a.g.k. ve c., s.: 110)". Bu meyanda, Texier'in "Fakat Müslüman şehirlerinin nüfusu hakkında doğru bilgi edinmenin ne kadar güç olduğu bilinmektedir; çünkü halk gibi, valiler de içinde olduğu durumda genellikle nüfus miktarını gizlerler. Halk (reaya) kısmına biraz güvenilirse de onlar da dindaşlarının sayısını saklamakta yarar olduğu inancındadırlar. Çünkü her milletin "çorbacı" veya "papaz"ları aracılığıyla, kişi başına tahsil olunan "haraç" ya da "nüfus vergileri" toplam olarak valiler tarafından hazineye konduğundan, aralarında çok sayıya bölerek her nüfusa daha hafif

16. yüzyılın kabaca ortalarında İznikmid'in nüfusu eğer inceleme sürecimizdeki zirvesine çıktıysa, maruf kesitte İznikmid'in şehir vergi mükellefi barajına yaklaştığı (ya da ulaştığı ve bu anlamda da şehir olduğu) da ileri sürülebilir.

Anlaşılabacağı üzere, İznikmid'in nüfusunun söz konusu yüzyıllık süreçte 17. yüzyılın ilk çeyreğindeki (KK.49'dakinden) daha fazla olması ihtimali olan kesitler (de) bulunmaktadır. Mesela, az önce nüfus/şehir bahsinde, daha önce de mahalle faslında vurgulandığı ve imar faaliyetlerinin de işaret ettiği üzere 16. yüzyılın ortalarında (TT.436'da İznikmid cüzü olmadığından), nüfusun; kabaca, (16. yüzyılda) Akdeniz havzasındaki kentsel nüfus artışı⁴⁵ istikametinde, çoğaldığı tahmin olunabilir. Bu ihtimaller bir yana, 1520'li yıllara (MM.550'ye) göre 17. yüzyılın ilk çeyreğinde (KK.49'da) daha önce işlenen, mahalle sayısının artışı ile de birlikte nüfus da artmıştır. Başka bir deyişle, mevcut verilere göre kesin olan, İznikmid nefsinin nüfusunun yaklaşık yüzyıllık bir sürede neferen dikkat çekecek derecede artmış olmasıdır.

Bu meyanda, nüfus üzerindeki değişik yönlü tesirleri açısından 16. ve 17. yüzyıllarda, daha açık bir deyişle, özellikle 16. yüzyıl sonlarında ve ilerleyen yıllarda, genel olarak Kocaeli sancağında yaşanan güvenlikle ilgili sıkıntılı günler de hatırlanmalıdır. Açıkçası, hassaten gönderilen hükümlerden de çıkarılacağı üzere, "Ağaç Denizi" olarak adlandırılan İznikmid havalisinin müdhiş karışıklıklar içerisinde olduğu; şaki, ehl-i fesad gibi adlarla anılan mücrimlerin çevrenin ormanlık olmasından da yararlanarak ahaliyi soydukları, seferi askerleri katlettikleri ve hatta ev basdıkları (da) bilinmektedir. Bu düzlemde, afetler cümlesinden olarak, 1567'deki deprem ve 1592'deki veba salgını da kayda değerdir.

Bunlar bir yana, nüfus açısından mahallelere bakılacak olursa: Tablo 1'de de görüleceği üzere, 1520'li yıllarda esasen neferen en kalabalık üç mahalle Hacı Hurma (nefer:61/60-hane:34), Kerti (n.60/h.43/42) ve Sendel (n.56/h.35/34); en az neferli/nüfuslu mahalleler de Hacı Hasan (n.19), Yenice (n.20) ve Hacı Ebri (n.22) mahalleleriydi. 17. yüzyılın ilk çeyreğinde ise neferen en kalabalık üç mahalle (sırayla) yeni mahallelerden Uruslar (n.95), eski mahallelerden Kerti/Kertil, yine, yeni mahallelerden Bayezid Beğ; en az neferli/nüfuslu mahalleler de yeni mahallelerden Eyne Pınarı (n.7), eski mahallelerden Hacı Ebri (n.10) ve Şeyhler mahalleleriydi. Malum inceleme kesitimizde, karşılaştırma imkânı bulunan eski mahallelerin çoğunun neferen nüfusu azalmıştır. Öyle ki, nüfusu yarı yarıya ya da yarısından fazla azalmış çok sayıda mahalle bulunmaktadır. Özellikle Turudoğlu mahallesinin nüfusundaki aşırı azalma dikkat çekmektedir. Buna karşılık nüfusu artan mahalleler de vardır. Bu çerçevede Kerti/Kertil mahallesinin nüfusu epeyce, zimmilerdir/iskele kafirleri ki şehir altında otururlar açıklamasıyla mukayyed İskele mahallesinin nüfusu biraz, Çarşu mahallesinin nüfusu ise çok az artmıştır. (İlginçtir ki,) Hacı Hasan mahallesinin nefer sayısında herhangi bir değişiklik olmamıştır.

Burada, nüfusun önemli unsurlarından mücerred ve topluca muafılardan da (ya da başka bir adlandırmayla niteliklilerden de) kısaca söz edilebilir. 1520'li yıllarda, daha doğrusu MM.550'de, İznikmid nefsinde takriben 158 mücerred ve 108 de muaf/nitelikli mukayyedir. Bu meyanda, en çok mücerredin Hamza Fakih, Hacı Hurma ve Kazı mahallelerinde, en çok muafın/niteliklinin ise Cami, Kazı ve Sendel mahallelerinde bulunduğu ifade edilebilir. Öte yandan, 17. yüzyılın ilk çeyreğinde ise kayıtlı beş mücerred

gelen bu miktardan -nüfus sayısı az gösterilirse- önemli bir kısmı kendi sandıklarında kalıyordu." alıntısındaki tespitleri -özellikle, sayımların sıhhati açısından- gerçekten kayda değerdir. Bkz.: C. Texier, a.g.k. ve c., s.: 110, 112. Bu bağlamda, XIX. yüzyılın ikinci yarısına ait nüfus tahminleri 15.000 ile 40.000 arasında değişmektedir. B. Darkot, a.g.m., s.: 1253. Burada; -tabiiyle 19. yüzyıl kapsamında olmak üzere-, 1873'te Anadolu demir yolunun ilk parçası olan Haydar-Paşa İznit arasındaki 91 km.'lik demir yolunun işletmeye açılması (B. Darkot, a.g.m., s.: 1253) da İznit tarihindeki önemli gelişmelerden biri olarak zikredilmelidir.

45 Bu konuda bkz.: F. Braudel, Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, C.: 1, (Tercüme eden: M. Ali Kılıçbay), İstanbul 1989, s.: 217-218.

ve eskisi ile karşılaştırıldığında az sayıda (ileride söz konusu edilecek, eski unsurlara muadil) muaf/nitelikli bulunmaktaydı. Özellikle mücerredler açısından bakıldığında bu durumu doğal karşılamak mümkün değildir. Bu seyir KK.49'un tanzim tarzındaki değişikliklere dair ileride yazılacak bazı tespitlerin de işaret ettiği üzere esasen bir tarif ya da uygulama değişikliğinden kaynaklanmış görünmektedir. Bu meyanda, tahrir defterlerinin malum idari/vergisel mahiyeti vurgulanmaya değerdir. Bu cümleden de olarak, tahrir defterlerindeki rakamların, mali ahvale göre değişebilecek ya da belirlenebilecek bir karaktere sahip olduğu unutulmamalıdır.

Bu bağlamda, biraz daha ayrıntıya inilerek 1520'li yıllarda, yani Sultan Süleyman devrinin başlarında MM.550'deki kayıtlara göre (esasen muaf/nitelikliler açısından) şehrin mütemayiz mahallelerine ve söz konusu unsurların kimliklerine, başka bir deyişle toplumsal zümrelere, İznikmid'in nefsi karakterini de tayin etmek amacıyla bakılacak olursa:

Öncelikle ifade etmek gerekirse, daha sonra da atıflar da bulunulacağı üzere Kazı n.d. Nureddin/Nuruddin mahallesinin gerçekten de adı ile müsemma kadı mahallesi olduğuna dair işaretler bulunmaktadır. Açıkçası "el-an kazı" olduğu belirtilen Kasım veled-i Hamza bu mahallede kaydedilmiştir. Yine bu mahallede mukayyed olan Mahmud Çelebi veled-i Lütfullah -sahib-i berat- kazıdaydı. Oğlu Muhammedi de sahib-i beratı. Bu arada, şehrin önemli görevlilerden olan muhtesib Hüseyin veled-i Hasan'ın da Turudoğlu mahallesinde ba-berat-ı hümayûn- kayıtlı olduğu belirtilmelidir.

Ayrıca, Cami mahallesi de kurumsal/vakıf görevlileriyle öne çıkmaktadır. Bu çerçevede bunlardan çoğunun ilgili/başka bahislerde de söz konusu edileceği vurgulanmak üzere imam, müezzin, kayyım, cüzhan (-ı cami), katib (-i darü'-ş-şifa), nazir (-ı evkaf-ı cami ve medrese, ba-berat-ı hümayun, Ali Fakih) ve -ba-berat-ı hümayun- muallim, -ba-berat-ı hümayun- cabi (Ömer) ve -ba-berat-ı hümayun- iki cihet mutasarrıfı (Abdurrahman ve İbrahim) zikre değerlidir. Burada, İznikmid nefsinde mukayyed dört cihet mutasarrıfından birinin Çarşu mahallesinde diğerinin de Yenice Mescid mahallesinde olduğu ifade edilmelidir. Yine, İznikmid nefsinde mukayyed iki cabiden biri de (cabi-i hammam-ı Davud Paşa, ba-berat-ı hümayun) Kazı n.d. Nureddin mahallesindeydi. Ayrıca, Hamza Fakih mahallesinde ba-berat-ı hümayun- bir sermahfil bulunmaktaydı.

Bu doğrultuda, 1520'li yıllarda (daha doğrusu, MM.550'de) on bir mahallede Kazı n.d. Nureddin mahallesindeki Mehmed veled-i Hacı Musa imam ve cüzhan (bâ-berat-ı hümayun) olmak üzere birer imam mukayyedir. İmam kayıtlı olmayan Hamza Fakih mahallesinde İbrahim veled-i Abdullah hatib-i cami (ba-berat-ı hümayun) olarak yazılıdır. Burada, biri M. Sendel'de ve biri de M. Cami'de kayıtlı olmak üzere, iki müezzin, M. Çeşme'deki ba-berat-ı hümayun bir muarraf-i cami (imam Hamza'nın oğlu olduğu anlaşılan, Mehmed), yine M. Cami'de kayıtlı olan bir kayyım ve bir cüzhan da zikredilmelidir. Bu kategoride daha önce de vurgulandığı üzere M. Cami öne çıkarak dikkat çekmektedir.

1520'li yıllarda (MM.550'de) İznikmid nefsinde dikkat çeken unsurlardan biri de medrese öğrencisi ya da vergi toplayıcısı oldukları konusu tartışmalı olan muhassıllardır. Sekiz mahallede değişik sayılarda (toplam 20) muhassıl kaydı bulunmaktadır. Bu kayıtlara göre çoklukları açısından M. Kazı n.d. Nureddin (5), M. Sendel (4) ve M. Cami (3) öne çıkmaktadır.

Esasen akrabalık ilişkileri açısından bakıldığında, Turudoğlu mahallesindeki muhassıl Hasan'ın, Çınarlıdere köprüsünün meremmetçisi olan Muhammedi'nin üçü mücerred olmak üzere, kayıtlı dört oğlundan biri olduğu; Sendel mahallesindeki muhassıllardan ikisinin Nasuh ve Piri'nin kardeş, muhassıl Mustafa'nın ise müezzin Muhammedi'nin oğlu olduğu; Hamza Fakih mahallesindeki iki muhassıldan aynı zamanda kazıade olarak kayıtlı

olan Davud Çelebi (veled-i Muhyiddin) ile Abdî'nin de kardeş olduğu; en çok (5) muhassılın kayıtlı olduğu Kazı n.d. Nureddin mahallesindeki muhassıllardan Yunus (veled-i Hacı Halife), Mahmud ve Ahmed'in de kardeş, yine kardeş muhassıllardan Abdî ve Muhammedi'nin babaları Kasım veled-i Hamza'nın daha önce de vurgulandığı hatırlatılarak, mahallenin adı ile de uyumlu olduğu belirtilmek üzere, "elan" kazı olduğu; Şeyhler mahallesindeki muhassıl Şems'in ehl-i berat olan Emir veled-i Mürsel'in biraderi olduğu; Cami mahallesindeki üç muhassıldan biri olan Hacı Mehmed'in, darüşşifa kâtibinin biraderi, muallim Hacı Sinan'ın oğlu, cüzhan-ı cami olan Hacı Muhyiddin veled-i Hacı Hayreddin'in de yeğeni olduğu anlaşılmaktadır. Bu verilerin, İznikmid nefsinde kayıtlı olan muhassılların medrese öğrencisi olduklarına işaret ettiği söylenebilir.

Bu arada yazmak gerekirse, Kerti mahallesinde ise bir şeyh-i zaviye (ba-berat-ı hümayun, Muhammedi) ile Yenice Mescid n.d. Ak Mescid mahallesinde bir hizmetkar-ı zaviye (-i İlyas Beğ, muaf-ı ani'l-avarız, be-hükm-i hümayun, Mustafa) bulunmaktadır.

1520'li yıllarda (MM.550'de) çoklukları (toplam 20) ile dikkat çeken unsurlardan biri de İznikmid'in (ya da İznikmid havalisinin yer/yüzey yapısına/biçimine ve bu zeminde) özellikle İstanbul yolu üzerindeki önemli/stratejik pozisyonuna⁴⁶ delalet edercesine köprü meremmetçileridir. On mahallede az ya da çok köprü meremmetçisi kayıtlıdır.

Çoklukları açısından M. Kerti (3), M. Yenice Mescid (3) ve M. Çeşme (3) zikre değerdir.

Bu meremmetçilerin hangi köprülerde görevli oldukları da malumdur. Mesela Turudoğlu mahallesindeki bir kişi (be-hükm-i hümayun, muaf-ı ani'l-avarız) Çınarludere köprüsünün; Çarşu mahallesindeki bir kişi (ba-berat-ı hümayun, muaf-ı ani'l-avarız) Sinan köprüsünün; Çeşme mahallesindeki üç kişiden biri (muaf-ı ani'l-avarız) Akarca köprüsünün, ikisi (Hacı Kemal ve mücerred olarak da kayıtlı olan oğlu Mustafa, be-hükm-i hümayun, muaf-ı ani'l-avarız) Çakmak köprüsünün; M. Şeyhler'deki bir kişi (muaf-ı ani'l-avarız) Akarca köprüsünün; Hacı Hurma mahallesindeki iki kişiden biri aynı zamanda mücerred olarak muttasıf olduğu da belirtilmek üzere, be-hükm-i hümayun, muaf-ı ani'l-avarız- Çınarludere köprüsünün, biri de (be-hükm-i hümayun, muaf-ı ani'l-avarız) Akarca köprüsünün; Yenice Mescid n.d. Ak Mescid mahallesindeki üç köprücüden biri (olan Hasan veled-i Abdullah) -be-hükm-i hümayun, muaf-ı ani'l-avarız- Akarca köprüsünün; ikisi de Emir-i Alem köprüsünün; Yenice mahallesindeki bir kişi -be-hükm-i hümayun, muaf-ı ani'l-avarız- Çölmekçi köprüsünün; Kerti mahallesindeki üç kişiden ikisi -be-hükm-i hümayun, muaf-ı ani'l-avarız- Akarca

⁴⁶ İznikmid, öncelikle ticari imkân ve faaliyetleri mütezammın sembolik bir ifadeyle, Anadolu'nun kapılarında biridir. (B. Darkot, a.g.m., s. 1252. Ayrıca bkz.: Clemens Bosch, a.g.e., s. 5-7). Bu cümleden olarak Osmanlılar zamanında, özellikle İstanbul'un fethinden sonra, İran ve Elcezire yolları üzerinde başlıca konak yerlerinden birisi ve Anadolu'dan gelen kervanların dağılım merkezi olduğundan ehemmiyeti gittikçe artmıştır. (Nitekim tüccar ve yolcuların ihtiyaçlarını karşılayabilmek için kervansaray ve hanlar yapılmıştır. Bunlardan birisi de K. S. Süleyman'ın veziri Pertev Paşa tarafından inşa ettirilenidir. (B. Darkot, a.g.m., aynı sahife)). İran ve Anadolu kervan yolu İstanbul'a Bolu, İzmit ve Gebze üzerinden ulaşır. Ankara Eskişehir üzerinden gelen yol, İzmit yakınlarında bu yolla birleşirdi. Arabistan, Şam, Halep ve Konya üzerinden gelen hac yolu, İznik'in ötesinde Dil'den İzmit Körfezini geçtikten sonra, Gebze'de İran yoluna kavuşurdu. 15 ve 16. yüzyıllarda İstanbul-Bursa yolu, Mudanya üzerinden denizden İstanbul'a ulaşırdı; ancak 17. yüzyılda Dil iskelesinden geçerek Gebze'den Bursa'ya giden yol daha önem kazanmıştır. (Halil İnalçık, Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Çağ -1300-1600- (Çeviren: Ruşen Sezer), İstanbul 2004 (4. Baskı), s.: 152). R. Mantran'a göre, Anadolu'da İzmit, Edirne'ninkine biraz benzeyen bir konuma sahiptir, çünkü İstanbul'a yönelik bütün Anadolu yolları bu kentten geçmek zorundaydılar. Bu yollar İran ve Erzurum'dan gelip, Sivas ve Ankara'dan geçtikten sonra, buradan güneyde Eskişehir, kuzeyde Bolu'ya yönelen büyük yol veya Adana, Konya ve Afyon Karahisar tarihiyle İran yoluna Eskişehir'de kavuşan, Halep yolu; ve aynı zamanda Burdur ve Afyon üzerinden gelen Antalya yolu ve Manisa, Balıkesir, Bursa tarihiyle gelen İzmir yolu gibi yollardır. Bütün bu yol ağı İzmit'e doğru daralmakta ve buradan da Üsküdar'a ulaşmaktadır. (R. Mantran, 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, II. Cilt, (Çevirenler: Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan), 1986 Ankara, s. 86). Yine, R. Mantran'a göre, "Arabalara Asya yollarından çok Avrupa yollarında rastlanmaktadır. Asya yollarında araba nisbeten kısa mesafelerde kullanılmaktadır. Örneğin İzmit bölgesinden odun veya Bursa ovasından yiyecek maddeleri taşınması gibi. (R. Mantran, a.g.k. ve cilt, s. 86, 87). Anlaşılaacağı üzere İznikmid önemli bir menzil şehriydi. Bu cümleden de olarak, Çaldıran seferine (1514) çıkan Yavuz Sultan Selim iki gün burada kalmıştır. Yine, Kanuni Sultan Süleyman 1534 ve 1548 tarihlerinde gerçekleşen İran seferlerinde burada konaklamıştır.

köprüsünün, biri de be-hükm-i hümayun, muaf-ı ani'l-avarız- Çakmak köprüsünün; Cami mahallesindeki Mehmed adlı bir kişi de muaf-ı ani'l-avarız Kaynarca Deresi (ve İlica Ayağı) ve Hacı Ahmed ve Erman/Araman köprülerinin meremmetçisiydi. Öte yandan, Hacı Hasan mahallesindeki dört meremmetçiden ikisi (Karagöz veled-i Abdullah ve Şirmerd veled-i Abdullah) muaf-ı ani'l-avarız Akarca köprüsünün, biri be-hükm-i hümayun, muaf-ı ani'l-avarız- Çakmak köprüsünün, biri de ba-berat-ı hümayun- (Yunus veled-i Abdullah da) "su yolu Hammam-ı Davud Paşa ve çeşmehâ-yı mezkûr" meremmetçisiydi. Burada adı geçen köprülerden özellikle Akarca köprüsünün öne çıktığı belirtilmelidir. Ayrıca, yazılanlardan özellikle verilen muafiyetlerden bölgede esasen (kara) ulaşım ya da ulaşım hizmetlerinin devlet tarafından çok önemsendiğini çıkarmak da mümkündür.

Öte yandan, İznikmid'de karbansaray ile köprü yapımı ve tamine ait bir vakıf kaydı da çeşni kabilinden aslında, bölgenin yol/köprü potansiyel ve ihtiyacı ve bittabi yolcu çokluğu/yoğunluğu açısından işlenmeye değerdir. Buna göre, İvaz oğlu Hacı Hamza Kazıklı köyünde gelen ve giden için bir karbansaray ve Hisar deresinde ana yol üzerinde bir köprü bina etmişti. Bunlar için de Kazıklı köyünde bağlar, değirmen ve saireyi vakf ederek (hâsıl: 500) muhtaç oldukça vaki olan mahsulden karbansaray ve köprü meremmetine sarf olunmasını ve bakisinin evladından mütevellinin olmasını şart koşmuştu.⁴⁷

Tahmin edileceği üzere, 1520'li yıllarda İznikmid nefsinde kategorik sayıları çok fazla olmamakla birlikte daha başka muaf/nitelikli unsurlar da bulunmaktaydı. Bu cümleden olarak MM.550'deki kayıtlara göre yazılacak olursa: (İznikmid'in coğrafi/tabii vaziyetine ve bu düzlemde istihdam alanlarına da işareten) Hacı Hasan mahallesinde ba-berat-ı hümayun- bir bazdar (İlyas veled-i Hacı Hasan), Depecik mahallesinde elinde doğancılık beratı olan bir kişi (Karagöz veled-i Abdullah), yine Depecik mahallesinde bir korıcı (-ı direk ve seren an-cebel-i İznikmid ve İznik, Piri) bulunmaktaydı. Öte yandan, dört de sipahizade vardı. Bunlardan üçü Hacı Hurma mahallesindeki Muhammedi (veled-i Hayreddin) ile oğulları Yusuf ve Mustafa'ydı. Dördüncüsü ise Depecik mahallesindeki Musa'ydı. Yine, Sendel mahallesinde bir doğancızade (Abdi), Yenice Mescid mahallesinde bir ulufeci-zade (Yusuf Balı veled-i Ahmed) ile bir cebeci-zade-i dergâh-ı âlî bulunmaktaydı. Ayrıca, -Turudoğlu (yeniçeri Hayreddin, ehl-i berat), Sendel (yeniçeri Sinan), Hamza Fakih (yeniçeri Kasım veled-i Hamza) ve Kerti (yeniçeri İlyas) mahallelerinin her birinde birer kişi olmak üzere, parantez içinde adları verilen dört de mazul yeniçeri vardı.

Gayr-ı müslim mahallesi olarak mukayyed olan İskele mahallesindeki dört port mastori de zikre değerdir. Bunlardan üçü be-hükm-i hümayun, muaf-ı ani'l-avarız Kosta ve iki oğludur. Dördüncüsü ise yine, be-hükm-i hümayun, muaf-ı ani'l-avarız Dimitri veled-i Yorgi'dir.

Öte yandan, biri Hamza Fakih mahallesinde biri de Hacı Hasan mahallesinde (Ali Dede) olmak üzere iki pir ve fakir, Kazı mahallesinde bir fani (Mahmud), Yenice Mescid mahallesinde bir a'ma (Mustafa) bulunmaktaydı. Çarşu, Çeşme ve Kazı n.d. Nureddin mahallelerinde toplam dört kişi de kötürüm olarak kayıt edilmişti. Bunlardan Kazı mahallesinde olan kişinin (Hoşkadem'in) mutak/atik olduğu ifade edilmelidir. M. Sendel (4), M. Turudoğlu (1) ve M. Yenice Mescid mahallelerinde toplam altı da gaib vardı. Bunlar bir yana, 1520'li yıllarda (MM.550'de) İznikmid nefsi nüfusunun terkiyatı açısından dikkat çeken önemli unsurlardan biri de geleneksel dünyanın/toplumların bir gerçeği olan köleliğin⁴⁸ sonucu

47 MM.22, s.: 203. KK.579, v.13/b. TT.733, s.365.

48 Abbasi halifeleri zamanından beri Ortaçağ İslamında çok sayıda köle, müslüman yöneticilerinin milis kuvvetlerinde kullanılıyordu. Köleler ayrıca kent el sanatlarında ve devlete ya da büyük toprak sahiplerine ait büyük malikânelerde iş gücü olarak kullanılıyordu. Üstelik saray örneğini izleyerek, yukarı sınıf ve hatta gayrimüslimler arasında hali vakti yerinde olanlar hane halklarını çok sayıda köle ile genişletmişti. Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeği", Osmanlılar, Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler, İstanbul

olarak ortaya çıkan uteka ya da atiklerdir.⁴⁹ MM.550'de mukayyed mahallelerin yarısında esasen, müteferrik olarak (toplam 25) atik kayıtlıdır.

Bu meyanda beş mutak kayıtlı olan Çarşu, dört mutak kayıtlı olan Kerti ve üç mutak kayıtlı olan Kazı n.d. Nureddin mahalleleri şimdilik bir yana dokuz mutak kayıtlı olan mülk/vakıf nitelikli Depecik mahallesi özellikle zikre değerlidir.

Bu mahalledeki atiklerden ikisi Kadı biri de Balı Beğ adına kayıtlıdır. Çarşu mahallesinde adına atik kayıtlı eşhastan üçü "hacı"dır. Bunlardan adına iki atik kayıtlı olan Hacı Mehmed vurgulanmaya değerlidir. Bu meyanda, adına atik kayıtlı bazı kimselerin hiçbir ayırt edici sıfat ya da unvana sahip olmadıkları da ifade edilmelidir. Buna örnek olarak, Kerti mahallesindeki adına iki atik kayıtlı olan Muhyiddin gösterilebilir. Burada, atiklerin taşıdıkları adlardan Karagöz, Alagöz, Hoşkadem, İskender, Balaban, Şirmerd'in dikkat çekici olduğu belirtilmelidir.

Ayrıca, İznikmid'de her mahallede baba adı Abdullah olarak kaydedilen ve bazılarının meremmetçi olduğu anlaşılan çok sayıda (takriben 69) kişinin bulunduğu da ifade edilmelidir. Bunlara çokluk açısından bakıldığında M. Depecik, M. Hacı Hurma, M. Yenice ve M. Kerti öne çıkmaktadır. Bu kategoride de dikkat çekici adlar olarak Karagöz, Alagöz, İskender ve Temürhan zikredilebilir.

Burada İznikmid nefesine ait olmamakla birlikte atiklerin Osmanlı toplumundaki yerini göstermesi bakımından (da, yine) bir vakıf kaydı çeşni kabilinden takdime değerlidir. Buna göre, Haydar Çelebi adlı bir kişi İznikmid'e tabi Ahi adlı köyde bir mescid bina ederek masrafları için yirmi bin akça vakf etmişti. (KK.579'a göre) O zamanlar mezbur meblağ vâkifin şartı gereğince utekadan mütevellî olan Abdullah oğlu Behram'ın tasarrufundaydı.⁵⁰

Öte yandan, MM.550'de KK.49'da nüfus tarifinin esas belirleyicisi olduğunu göreceğimiz mesleki tavsifin örnekleri de bulunmaktadır. Açıkçası bazı kişiler meslekleriyle tarif olunmuşlardır. Buna örnek olarak, Depecik mahallesinde Kefşger (ayakkabıcı) Hasan ve Balıççı Hızır, Kerti mahallesinde Debbağ Sinan, Cami mahallesinde Muhtab Mustafa gösterilebilir. Bu meyanda Yenice Mescid n.d. Ak Mescid mahallesindeki Reis Hacı İbrahim veled-i Âli de zikredilebilir. Yine, baba adı yerine mesleklerin yazılabildiği de ifade edilmelidir. Mesela Çeşme mahallesinde kötürüm olarak kayıtlı olan Muhammedî'nin baba adı yerine "nalband" yazılmıştır.

Ayrıca, MM.550'de Depecik mahallesinde hem mülk/vakıf birimlerin cazibesini hatırlatan ve hem de köyleri çağrıştıran, haricden kayıtlı olan harici sekiz nefer (İlyas v. Hasan, Nebi v. Ali, Veli v. Ahmed, Yeniçeri Ahmed, Kara Hacı, Bıyıklı Mahmud, Yeniçeri Şüca, Turgud v. İbrahim) de özellikle yeniçerilerin dikkat çekici olduğu vurgulanmak üzere zikre değerlidir.

Yaklaşık olarak bir yüzyıl sonra 17. yüzyılın ilk çeyreğinde (KK.49'a göre) nüfus terkiyatına baktığımızda: Öncelikle, daha önce de vurgulandığı hatırlatılmak üzere KK.49'da İznikmid'in nefis/şehir nüfusunun kayıt tarzında 16. yüzyılın ilk çeyreğine göre dikkat çekici değişikliklerin ortaya çıktığı ifade edilmelidir. Daha açık bir deyişle, İznikmid mahallelerindeki neferler/

2010, s.: 163.

49 Köle, Osmanlı geleneksel toplumunda büyük ölçekli, devamlı ve düzenli iş gücü gerektiren girişimlerde acil olarak ihtiyaç duyulan bir şeydi. Yalnızca imparatorluk ordusu ve dananması için muazzam yapı işleri, büyük sayıda nakliye hayvanının yüklenmesi ya da ordu ve saray için geniş ölçekli tarımsal üretimde değil, aynı zamanda genel olarak toplumda belirli sanatlarda, büyük malikanelerde ve geniş hanelerde de köleye ihtiyaç vardı. Ancak, imparatorluğun genel sosyo-ekonomik kuruluşunun bir bütün olarak sınırlı bir alanını meydana getiren bu kısımlarda bile konak (geniş hane) ve büyük malikaneler dışında köle emeği, özellikle imparatorluk yasalarının hiçe sayıldığı ve merkezi iktidarın gerilediği on altıncı yüzyıl sonundan itibaren zamanla ortadan kalktı. Halil İnalçık, "Osmanlı İmparatorluğu'nda Köle Emeği", Osmanlılar, Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler, İstanbul 2010, s.: 180, 181.

50 KK.579, v.13/b. TT.733, s.:365.

nüfus, daha önce ilgili fasıllarda yazıldığı vurgulanarak MM.550'de esasen muafiyetler/vazifeler/statüler (ya da daha önce de kullanılan başka bir adlandırmayla resmi/bedeni v.b. nitelikler), KK.49'da ise MM.550'de de bazı örneklerinin bulunduğu tekiden belirtilmek (ve aslında 1520'lerden öncesine ait daha eski bir uygulama olduğu da vurgulanmak) üzere esasen meslekler/sanatlar dikkate alınarak tavsif edilmiştir. Dolayısıyla, KK.49'da MM.550'den esas itibarıyla farklı olarak İznikmid nefsinde yine hatırlanacağı üzere, (esasen imamlar hariç) öncekine göre istisna kabul edilebilecek kadar az sayıdaki (eski tarife muadil) muaf/nitelikli ve mücerred bir yana, (bir bakıma sanki şehir nüfusunun kontrolüne işaret edercesine) neredeyse bir Osmanlı şehrinde bulunması gereken hemen her türden meslek erbabına rastlamak mümkündür. Bu meslek/sanat erbabını ve bazı muaf/nitelikli grupları şimdilik bir yana bırakarak, evvela, (daha önce işlenen MM.550'de de bulunan) dikkat çekici bazı unsurlara açıkçası, imam/hatip/müezzin/kayyım ve atiklere göz atılacak olursa:

Merkum defterde mukayyed yirmidört (26-2) müslüman mahallesinden takriben dörtte üçünde genellikle fakih olarak anılan imam kayıtlıdır. Fakihlere örnek olarak, M. İmare'teki Hasan Fakih, M. Bayezid Beğ n.d. Baba Tekkesi'ndeki Ahmet Fakih, M. Mescid-i Sinan Beğ'deki Rüstem Fakih gösterilebilir. Öte yandan, anlaşılacağı üzere bazı mahallelerde imam kayıtlı değildir. Bazı mahallelerde ise hatib, müezzin ve kayyım kayıtlıdır. Bunlara örnek olarak da, M. Cami-i Mehmed Beğ'deki bir müezzin ile bir hatip (Şemseddin Fakih, hatib-i cami), ve daha önce "fakih" ünvanı/vurgusu münasebetiyle adı geçen- M. Mescid-i Sinan Beğ'deki malum imamdan başka bir müezzin (Mehmed) ve bir de kayyım (Hacı Ahmed) zikredilebilir.

Yine MM.550'de de göze battığı hatırlatılmak üzere 17. yüzyılın ilk çeyreğinde KK.49'da da mahallelerin takriben yarısında az ya da çok mutak/atik kayıtlıdır. Mutaklardan bir kısmı MM.550'de olduğu gibi mahallelerde müteferrik olarak, bir kısmı da söz konusu eski uygulamadan farklı tarzda mahallelerden ayrı olarak ama bazıları yine de bir mahalleye mahsusen müstakilen topluca kaydedilmiştir.

Müteferriklere ilişkin olarak M. Su Kapusu, M. Cami-i Mehmed Beğ, M. Mescid-i Çarşu ve M. Uruslar'dakiler zikre değerdir. Müstakillere gelince, yeni mahallelerden elli iki neferli bir mahalle olan M. Bayezid Beğ n.d. Baba Tekkesi'nden sonra söz konusu mahalleye ad/adını da verdiği anlaşılın Bayezid Beğ adına (adı geçen mahalleye tahsisen utekayı Bayezid Beğ, der-mahalle-i mezbur açıklamasıyla) on üç nefer atik kayıtlıdır. Yine M. Su Kapusu'ndan sonra İznikmid'de Mescid-i Sinan Beğ adında bir (yeni) mahallenin de bulunduğu hatırlatılmak üzere "uteka-yı Sinan Beğ" başlığı altında, adı geçen mahalledeki müteferrik atiklerden birinin de Sinan Beğ adına, "uteka-yı Sinan Beğ" başlığı altındaki atiklerden birinin de Yakup Beğ adına kayıtlı olduğu vurgulanmak üzere ikisinin de nalbant olduğu anlaşılın on yedi nefer atik kayıtlıdır. Ayrıca, M. Cami-i Mehmed Beğ'den sonra "uteka-yı Mehmed Beğ" başlığı altında, Mehmed Beğ adına 8/9 nefer atik kayıtlıdır.

Anlaşılacağı üzere, İznikmid'de, (köleler, köle ihtiyacı ve onların istihdam alanları bir kenara), özellikle 17. yüzyılın ilk çeyreğinde, çocukları bir yana dikkat çekecek sayıda azadlı köle bulunmaktaydı. Bu durumun, Osmanlı daha doğrusu İznikmid toplumundaki kölelik ve özgürleşme/özgürleştirme eylem ve süreci ve bittabi dikey hareketlilik açısından oldukça önemli olduğu aşikârdır. Bununla birlikte, bu durum, aynı zamanda, başka bir açıdan bakıldığında (İznikmid'in nefis/şehir nüfusunu artıran kaynaklardan biri olduğu da anlaşılın) İznikmid'e yapılan mecburi göç, dolayısıyla da İznikmid'e insan transferi ya da İznikmid nüfusunun takviyesi anlamına da gelmektedir.

Öte yandan, adına atik kayıtlı kişilerin kimliklerine bakıldığında müteferriklerdeki bir yana özellikle üç toplu/çoklu uteka kaydındaki "beğ" ünvanı (ya da beyler) öne çıkmaktadır.

Hatırlanacağı üzere, bunlardan İznikmid'de, ilk ikisinin adını taşıyan mahalleler bulunduğu da vurgulanmak üzere birincisi Bayezid Beğ, ikincisi Sinan Beğ, üçüncüsü de daha sonra da adı sık geçecek olan Mehmed Beğ'dir. Ayrıca, adına uteka kayıtlı olan M. Uruslar'daki Hacı Mahmud da zikre değerlidir. Bu meyanda, MM.550'de olduğu gibi adına atik kayıtlı bazı kimselerin hiç bir ayırt edici sıfat ya da unvana sahip olmadıkları da ifade edilmelidir.

Nihaî olarak, MM.550'deki kadar olmasa da KK.49'da mutaklar hariç İznikmid'de baba adı Abdullah olarak kaydedilen bazı kişilerin bulunduğu da belirtilmelidir. Bu cümleden de olarak, maruf mufassal tahrir defterlerindeki verilere göre İznikmid nüfusunun ekseriyetini müslümanlar oluşturmaktaydı.

c) Diğer Bazı Unsurlar/Meslekler ve İş Kolları

Şimdi de, daha önce atıfta bulunulan 17. yüzyılın ilk çeyreğinde KK.49'da mukayyed İznikmid nefsindeki (diğer bazı) unsurlara/mesleklere bakılabilir: Öncelikle nisbeten çok sayıdaki cüllahın (çul dokuyan/dokumacı) (tersanesi de bulunan) İznikmid'in konumuna ve buna dayalı (tersaneye matufen dolaylı) iş kollarına işaretlen⁵¹ göze çarptığı ifade edilmelidir. Ayrıca mesleki tavsifin yeni mahallelerde yoğunlaştığı da dikkat çekmektedir. Bu çerçevede M. Mescid-i Çarşu, M. Bayezid Beğ, M. İmaret ve M. Mescid-i Sinan Beğ meslek/sanat erbabı itibariyle özellikle temayüz etmektedir.

Bu cümleden de olarak KK.49'a göre Mescid-i Çarşu mahallesinde toplam yedi kişi olmak üzere debbağlar⁵² (deri terbiyecisi), başmakkıncılar, kassablar, Kasım ve İskender adlı kebkeburlar bulunmaktaydı. Yine bu mahalleye mahsusen helvacı Mustafa ve balıkçı Mustafa ile naib İbrahim ve Mustafa da zikredilmelidir. Bayezid Beğ mahallesinde öncelikle çok sayıdaki cüllah dikkat çekmektedir. Bu mahallede ayrıca pabuccılar, başmakkı, hayyat, kuyumcu⁵³, kâtip (Hüsâm), çaşnigir (Mustafa) ve saire de vardı. İmaret mahallesinde ise dört dellak özellikle göze çarpmaktadır. Yine bu mahallede kassab, nalband, muhızır ve (Mustafa) reis de bulunmaktaydı. Bu meyanda Hovaca Sinan ile Mahmud Çelebi veled-i Kazı da vurgulanmaya değerlidir. Mescid-i Sinan Beğ mahallesinde de MM.550'yi hatırlattığı belirtilmek üzere bir kayyım (Hacı Ahmed) ve muallim (Ahmed Fakih) özellikle dikkat çekmektedir. Bu mahalledeki hayyat, cüllah ve nalbandlar (Karagöz ve İlyas) da zikredilmelidir.

Öte yandan, Cami-i Mehmed Beğ ve Kazı mahallelerinde de cüllah(lar) bulunmaktaydı. Adı geçen Cami-i Mehmed Beğ mahallesinde, ayrıca, çizmecî, bakkal (Hüseyn), kassab (Şahin), dellak (Mehmed), devecî ve bir de katib (Yusuf) vardı. Bunlara ilaveten, Debbağlar mahallesindeki bir yeniçeri, Kertil mahallesindeki bir sipahi, Kazı mahallesindeki (Ramazan, İbrahim ve Hüseyn adlarındaki) üç serraç (eyer ve at koşum takımcısı) ve Su Kapısı mahallesindeki bir külhâncî ile Hacı Hasan (Bayezid) ve Uruslar (Ahmed) mahallelerindeki adları geçen reisler de zikredilmelidir.

Görülebileceği üzere, İznikmid nefsinde mal ve hizmet üreten değişik iş kollarına mensup meslek/sanat sahib(ler)i bulunmaktaydı.⁵⁴ Bu durum, daha açık bir deyişle, KK.49'dan

51 (Tersane-i Âmire'ye müteallik olduğu vurgulanmak üzere) Yelken ve tente bezleri Tersane-i Âmire'den verilen ölçülere uygun olarak cüllah denilen dokumacılar tarafından pamuk ipliği ile dokunuyordu. Kirpas hizmetinde olan sanatkârlardan sabbağlar, bezlerin boyama işlerini yapıyor, terziler ise gemilere takılacak sancakları ve kullanılır hale getirmek üzere diğer bezleri dikiyordu. Tersane-i Âmire tarafından istenen yelken ve tente bezlerinin hazırlanması görevi, Gelibolu, Kal'a-ı Sultaniye, Kilitü'l-bahr, Eceabad, Semadirek ve Maydos kadınlarının idi. İdris Bostan, Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire, Ankara 1992, s. 157, 158.

52 Bu meyanda, -debbağhane(lerin) yerine işaretlen- KK. 579'(v.3/a) da mukayyed "(zemin-i) debbağhane der-nefs-i İznikmid 'an mahalle-i İskele (ber vech-i maktû, fi-sene 10)" kaydı zikre değerlidir.

53 Altın ve gümüşten evani ve süse müteallik şeyler yapan sanatkâr. Ş. Samî, Kâmûs-ı Türkî, C: II, İstanbul 1996, s.: 1120. Mantran'ın naklettiğine göre de, kuyumculuk geleneksel olarak Yahudi ve Rumların çok sayıda oldukları bir meslektir. R. Mantran, a.g.k. ve cilt (2), s.: 59.

54 S. Faroqî'ye göre de, (Uydu Kentlerden) bir kent çarşısı gerektiren hizmetleri Bursa, İznikmid (İzmit) Ro-

çıkarılan bu kısıtlı/örnek veriler bile İznikmid nefsinde, esasen şehre mahsus (metal, deri, dokuma vs.'ye müteallik) sınaî ve ticarî pek çok iş alanının varlığına (ve bunlardan bazılarının yaygınlığına/gelişmişliğine) işaret etmektedir. Bunların dışında, (öncelikle Kocaeli sancağında çok sayıda "karhane-i erre"nin bulunduğu vurgulanarak) pek çok gözlemcinin ve birazdan söz konusu edilecek olan bazı iş yerlerinin de işaret ettiği üzere (değişik vesilelerle atıflarda bulunulan) ağaç/kereste sanayi de özellikle zikredilmelidir.⁵⁵ Bu meyanda İstanbul/Üsküdar'daki imar faaliyetlerinin İznikmid'deki kereste ticaretini canlandırdığının anlaşıldığı da ifade edilmelidir. Nitekim (Mart, 1572 tarihli) Üsküdar ve İznikmid kadılarına gönderilen bir hükümde, III. Murad'ın validesi (Nurbanu Sultan) tarafından Üsküdar'da bina olunan dükkânlara lazım olan kerestenin akçalarıyla tedarik edilmesi söz konusu edilmektedir.⁵⁶ Burada, bittabi İznikmid tersanesi de unutulmamalıdır.⁵⁷ Dolayısıyla söz konusu orman/ağaç/kereste potansiyeline/sanayiine de müsteniden İznikmid'de ağır sanayi olarak nitelendirilebilecek olan bir gemi sanayi de bulunmaktaydı.⁵⁸

Bu bağlamda, İznikmid hem sahip olduğu tabî potansiyel/zenginlik ve strateji⁵⁹, ve bittabi bunlara dayalı iş alanı/kolları hem de bu düzlemde payitahtla olan (malum) alaka ve irtibatı bakımından birazdan bazıları söz konusu edilecek olan çarşı, pazar ve iskeleleriyle oldukça işlek bir ticaret merkeziydi. Bu cümleden de olarak, hinterlandından taşınan mesela meyve türü ürünler bir tarafa, İstanbul'un/İstanbulular'ın ihtiyacının karşılanması amacıyla gemilerle getirilen, buğday, arpa, pirinç, kuru yemiş, üzüm, incir vs.'nin gayr-ı

doscuk (Tekirdağ) ve daha önemsiz birkaç kentin sunabildiği anlaşılıyor. S. Faroqhi, Osmanlı'da Kentler ve Kentliler, s. 363.

- 55 Evliya Çelebi'ye göre, "Bu şehrin mekulat (u) meşrubat (ve) mahsulâtının memduhatından şehrin canib-i şarkisinde olan dağlara ağaç denizi derler, âdem gaib olur. Bi-emrillahi Te'ala anda dirah-ı azimler var kim eflike ser çeküp her birinin sayesinde on bin koyun sayelenir. güneş tesir etmez, bî-had ü bî-payan dağlardır. Bu kûh-ı hiyaban içre guna-gun tahtalar biçilir. Bıçkı değirmanları vardır kim tarif ve tavsifi mümkün değildir. "Şeniden ki bûd mânenid dîde" mazmununca ibret-nüma çarh-ı âsiyab-ı mâ-i câilerdir. Ve bu dağlarda bürdinar direk keserler ve ellişer arşın kaddî, çapa direk keserler ve Rumeli ve Balkan direkleri meşhurdur. Andan İzmit buhayresi tamam olduğu mahalde, leb-i deryada tuzlası meşhurdur. Leziz tuz olmağıla başka tuz emini verir. Ve şehir içre camilerde ve çeşmelerde cerayan eden Paşasuyu ab-ı hayatdan nişan verir, bu dahi meşhurdur. Ve beyaz kirazi ve kızıl elması dahi meşhurdur. (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (YKY), s.:40)". Texier'e göre de İzmit'in başlıca ticareti, kereste ile tuzdur. (Bu meyanda, -tuz/tuzlalar konusunda tahrir defterlerinde de verilerin/bilgilerin bulunduğu da belirtilmelidir.) Önemli miktarda tuz üretmek için kurulan tuzlalara, Evliya Çelebi'nin sonundaki bataklıklar çok yaramıştır. Tuz üretimi özel şahısların elindedir; hükümet yalnız üretilen tuzdan öşür alır, kereste ticareti serbesttir, hükümet hesabına nümune olarak deniz inşaatında kullanıma uygun olan alınır. (C. Texier, a.g.k. ve c., s.: 112). (Yine O'na göre), "Fakat bu serbestlik, halka yük olan birtakım sınırlamalar karşılığında pahalya mal olur; çünkü Türkler gibi kereste ticareti yapan halk kısmı, tersane hizmetleri için, angarya şeklinde gerekli miktarda amele temin etmek zorundadırlar. Hükümet, kendi tezgâhları için ameleye beş gurushev yevmiye tayin etmiştir; fakat bu para çok az tam olarak ödenir ve hiç kimse hakkını validen istemeye cesaret edemez. Ermeniler İstanbul'a ihraç edilen deri işiyle meşgul olurlar." C. Texier, a.g.k. ve c., s.: 112.
- 56 MD.12, s. 205, n. 1080. (12 Numaralı Mühimme Defteri (978-979/1570-1572). -Özet, Transkripsiyon ve İndeks- (T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı), Yayın No:33, Ankara 1996).
- 57 Osmanlılar tarafından fethinden çok önceleri de tersanesi bulunan İznikmid ve civarında, elverişli ormanların mevcudiyeti her dönemde gemi inşasını teşvik etmiştir. İznikmid tersanesi, gemi tezgâhları ve kereste mahzenleri olan bir tersane idi. İznikmid tersanesinde zaruret olduğu zamanlarda büyük gemiler de inşa edilmekteydi. Nitekim 1650 senesinde bütün İmparatorluk tersane ve tezgâhlarında otuz kalyon inşasına teşebbüs edildiğinde iki kalyonun İznikmid'de yapılması planlanmıştı. Ayrıca kalyata, firkate ve işkampoye İznikmid'de inşa edilen gemi çeşitlerinden idi. Hünkâr Sarayı yakınında bulunan İznikmid tersanesinin eski şekli kesin olarak bilinmemekle beraber, -daha önce de vurgulandığı üzere- Köprülüler devrinde kısmen genişletilerek 1838'de II. Mahmud devrinde büyük ölçüde tamir edildiği malumdur. Bunlardan ayrı olarak XVI. yüzyılda da tersanenin zaman zaman tamir geçirdiği tespit edilmektedir. İdris Bostan, a.g.e., s.: 19. B Darkot'un yazdığına göre de, İznikmid tersanesi Köprülüler devrinde genişletilmiş ve Venedik donanmasıyla çarpışan Osmanlı filosundaki gemilerden pek çoğu burada yapılmıştır (B. Darkot, a.g.m., s.: 1252). Öte yandan, Texier'e göre, "Zamanında Ceneviz (Genes) ve Venedik (Venise) deniz kuvvetlerini başarısız düşüren donanmaların çıktığı Tersane-i Hümayun'dan, bugün büyücek gemi yapamayan bomboş bir harabe kalmıştır. Çünkü yavaş yavaş biriken toprak kümeleri sonucu havuz dolarak büyük teknelerin yaşamasına uygun olmayan duruma gelmiştir. (C. Texier, a.g.k. ve c., s.: 112). Bununla birlikte, yine O'na göre, "Önemli donanımı İstanbul'da yapılmak üzere, İzmit'te hala bazı savaş gemileri inşa edilmektedir. (C. Texier, a.g.k. ve c., s.: 110)".
- 58 Tavernier'e göre, çok sayıda gemi inşa tezgâhi ve kereste ticarethanesi bulunmaktaydı. Bkz. (B. Darkot, a.g.m., s.: 1253.
- 59 Bkz.: Clemens Bosch, a.g.k., s.: 5-7.

kanunî olarak İznikmid iskelelerinde satılıyor olması da, ticareti canlandırmış olmalıdır. Burada, nihai olarak değişik vesilelerle gündeme gelen/gelecek 16. yüzyılın ortalarındaki (KK.579'daki) para vakıflarının İznikmid'de dikkat çekici nicelikte olmasının da İznikmid'deki iş hayatının canlılığına yorulabileceği ifade edilmelidir.

d) Bazı İş Yerleri/Tesisler ve Dış Görüntü

Az önce söz konusu edilen meslek/sanat sahiplerinin (de) çalıştıkları çarşı, dükkân ve sair iş yer ve alanlarından olmaları (harapaları bir yana) muhtemel bazıları vakıf kayıtlarına (da) yansımıştır. Çeşni kabilinden şehrin zahirî/fizik(î) yapısına da işareten bunlardan bazıları (esasen KK.579'a ve kısmen/tekraren TT.733'e- göre) takdim olunacak olursa:

Öncelikle, çarşı ve pazarlardan, bakkallar çarşusu, pirinç bazarı, yoğurt bazarı⁶⁰ ve yukarı bazar⁶¹ın söz konusu kayıtlarda yer aldığı belirtilmelidir. Öte yandan, Kocaili beğine ve İznikmid kadısına gönderilen yukarı bazar diye bilinen yerde hamam önünde ve Akça Mescid civarında miri gemilerde yürüyen acemi oğlan taifesinin bayramda eğlence yerleri ihdas etmelerine ve onların fesad ve şenaahtlerine dair şikâyet odaklı (1571 tarihli) bir hükümde, nefs-i İznikmid'de asıl çarşu ve bazarın aşağı iskelede (aşağı iskele kurbunda) bulunduğu ve dolayısıyla iskelenin halkın toplanma yeri olduğu ifade edilmektedir.⁶² Bu bağlamda, merkum yıl(lar)da, İznikmid'de esasen ticari faaliyetlerin yukarı bazarda değil aşağı iskele ve çevresinde temerküz ettiğini (ya da ettirilmeye çalışıldığını) ve buranın/buraların oldukça hareketli/kalabalık olduğunu (ya da olmasının istenildiğini) söylemek mümkündür.

Bu hüküm ve tefsiri bir yana, söz konusu vakıf kayıtlarında Mehmed Beğ Hanı⁶³'nın adı da geçmektedir.⁶⁴ Ayrıca daha sonra da söz konusu edilecek olan Mehmed Beğ cami-i şeriflerine mevkuften yüz kırk bab dükkân ve odalar bina eylemiştir (hâsıl:23.952). Bu dükkânlar arasında, bir bab bozahane, iki bab nalband ve bir bab aşçı dükkânı da yer almaktaydı. Bu meyanda (mahsul-i) hammam da (fi-sene: 7000) zikre değerdir.⁶⁵

Tahmin edileceği üzere İznikmid'de başka hamamlar da bulunmaktaydı. Bunlardan bazıları, Süleyman Paşa Hamamı⁶⁶ MM.22'deki bir kayda göre Mevlana Muhyiddin'in bina edip Kutbeddin Çelebi'nin satın alup Genivize'deki zaviyesine vakfettiği Muhyiddin/Kutbeddin Hamamı ve daha önce adı geçen Davud Paşa Hamamı'dır.⁶⁷

Bazı vakıf kayıtlarından da derya kenarında (bir) bozahanenin ve onun civarında mahzenlerin⁶⁸, yine bahre giden yol üzerinde mahzenlerin⁶⁹, İskele'de harab olduğu belirtilen iki mahzenin⁷⁰, Kutbeddin Hamamı kurbunda bir bezirhanenin⁷¹, kale içinde taştan oyulmuş iki havzı ve dört adet küp ile birlikte zikredilen ve ilgili kayıtlarda "elan harab" olduğu vurgulanan bir bezirhanenin⁷², debbağların çalışma koşullarına/işlerine koşut/uygun olarak Debbağhane deresi diye bir derenin ve burada dükkânların bulunduğu istihraç

60 KK.579, v.14/a. TT.733, s.366.

61 KK.579, v.14/b. TT.733, s.366.

62 MD.12, s. 62, n. 805.

63 KK.579, v.14/a. TT.733, s.365.

64 Evliya Çelebi'ye göre, "Amma cümleden mükellef mihman saray-ı Pertev Paşa, yetmiş ocak hân-ı müsafirin-i âyende vü revendegândır kim cümle binası kârgir toloz kubbe ve kurşumlu hân-ı azimdir. (...) Bunlardan mâ'ada tüccar hanlarıdır. (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (YKY), s.:40)".

65 KK.579, v.3/b.

66 KK.579, v.14/a. TT.733, s.365.

67 Evliya Çelebi'ye göre, "Cümleden Pertev Paşa hammamı, âb u hevâsi ve binası ve libası, dellak-ı ra'nâsi ve huddâm-ı zibâsi vardır ve hammam-ı hoş cû Rüstem Paşa, bu dahi Pertev Paşa gibi Mimar Sinan Ağa binasıdır. (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (YKY), s.:40).

68 KK.579, v.13/a.

69 KK.579, v.14/a. TT.733, s.366.

70 KK.579, v.14/a. TT.733, s.366.

71 KK.579, v.15/a. TT.733, s.367.

72 KK.579, v.14/a. TT.733, s.366.

olunmaktadır. Yine daha önce adı geçen Yukarı Bazarda dükkan⁷³(lar), derya kurbunda birbirine muttasıl dört dükkan⁷⁴, İskele mahallesinde birbirine muttasıl dükkanların (dört adet) bulunduğu anlaşılmaktadır.⁷⁵ Burada zikredilmeyen vakf kayıtlarında mevcut çok sayıda başka dükkân(lar)ın olduğu da belirtilmelidir.⁷⁶ Bu meyanda Abdüsselam Bey'in adını taşıyan bir çeşmenin bulunduğu da ifade edilmelidir.⁷⁷

Öte yandan, şehirdeki değişim açısından da dikkat çekici olduğu belirtilmek üzere, bir bakıma, İznikmid'den dışarıya gelir transferini de gösteren Genivize'deki Kutbeddin zaviyesi ile ilgili olan (KK.579'daki) bir kayıta, İznikmid'de talebeye mevkuf üç dükkânın harab olmasından ve dükkânlar altında olan arz üzerinde miri tarafından bina olunan KK.49'da karşımıza çıkacak olanlardan olması muhtemel iki adet asiyabdan ve şehrin büyümesine ya da iskân alanının genişlemesine işaret olarak kabul edilebilecek olan üç tarafı tarık-ı amm ve bir canibi hamama muttasıl olan bir arz-ı haliye üzerinde on iki aded evler bina olunmasından söz edilmektedir.⁷⁸

e) Diğer Bazı Müesseseler ve Gelir Kaynakları

Buraya kadar yazılanlardan da anlaşılacağı üzere İznikmid nefsinde çok sayıda (değişik zamanlarda/tarihlerde yapılmış olan) büyüklü küçüklü müessese/vakıf eseri de ve bunlara mahsus gelir kaynağı da bulunmaktaydı. Herşeyden önce mahalle adlarından bunu anlamak mümkündür. Bu çerçevede, M. Yenice Mescid (n.d. Ak Mescid), M. Mescid-i Cedid, M. Cami, M. (Bayezid Beğ n.d.) Baba Tekkesi, M. Cami-i Mehmed Beğ, M. Mescid-i Sinan Beğ, M. Mescid-i Çarşu ve M. İmaret zikre değerdir. Bu meyanda, söz konusu mufassal/ icmal tahrir defterlerinde nefis/mahallat fasıllarındaki mahalle adlarında yer almayan ve fakat daha önce mahalle faslında da vurgulandığı üzere vakıf defterlerindeki (esasen 16. yüzyılın ortalarına ait olan KK.579'daki) kayıtlarda mahalle adıyla ya da yalın olarak anılan ve aslında o zamanlar her müslüman mahallesinde bulunması da gereken mescidler de hatırlatılmalıdır. Bu cümleden olarak imamına (mukata'alı) bağlar ve bağçeler⁷⁹ ve (imamının cüz tilaveti için iki bin akçasının Mutaf Hızır'a ait olduğu vurgulanmak üzere)

73 KK.579, v.14/b. TT.733, s.367.

74 KK.579, v.15/a. TT.733, s.368.

75 KK.579, v.14/a. TT.733, s.365.

76 Bu tespitler seyyahların gözlemleri ile örtüşmektedir. 17. yüzyıla ait tasvirler, -bunun daha önce de yazıldığı hatırlatılmak üzere- Tavernier'in "çok sayıda gemi inşa tezgâhi ve kereste ticarethanesi bulunmaktadır" mealindeki ifadesinde de işaret edildiği gibi İznikmid'in -esasta- özellikle ticarî açıdan gelişmiş mamur bir şehir olduğu izlenimini vermektedir. Benzer şekilde E. Çelebi, "mamur ve abadan bir şehir olduğunu, Grelot ise İstanbul hariç bütün şehirlere tekaddüm ettiğini, halkın genellikle ticaretle uğraştığını vurgulamaktadır. Burada, XVIII. yüzyıl seyyahlarının da İzmit'in mevkiini genellikle medhettikleri ve ticaretinin faal olduğunu ifade ettikleri belirtilmelidir. (B. Darkot, a.g.m., s.: 1253). Bu çerçevede, Evliya Çelebi'nin gözlemleri, -bir kısmının nüfus faslı ile de ilgili olduğu vurgulanarak- daha ayrıntılı biçimde yazılacak olursa: "Ve iskelesi guya Mısır benderidir ve ankâ bazarganlar vardır. (Yeniçeri serdarı ve sipah kethüdayeri ve müftisi ve nakibü'l-eşrafi ve ayan (u) eşrafi gayet çokdur.) Çoğu kereste bazarganlarıdır. (Guna-gun akmişe-i fahireler giyer muhteşem yeniçeri oturakları ve korucuları vardır.). (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (YKY), s.:39). "... Bu hanlardan mâ'ada iskele başında cümle iki yüz aded kereste ve gayri metâ' mahazinleridir ve cümle bin yüz aded dükkân ehl-i hiref-i günâ-gündür ve kırk aded münakkaş kahvehaneleri vardır. Serdar kahvesi (...) Bunlar tabi civanlarıyla meşhur kahavilerdir. Amma bu şehrin kârgir bina bezzazistanı yoktur. Lakin tüccar hanlarında cümle zî-kiymet giran-baha şeyler bî-baha bulunur. Ve Hünkâr Sarayı kurbunda Tershane-i âmiresi vardır. (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (YKY), s.:40)". Katip Çelebi'ye göre de İznikmid, suru olmayan, iskelesi ünlü olan, camileri, hanları ve ayrıca bağçeleri bulunan, Kocaeli sancağının merkezi olmakla, sancak beyinin oturduğu bir yerdir (Katip Çelebi, Cihannüma, s.: 662). Bkz. B. Darkot, a.g.m., s.: 1253.

77 Öte yandan yine Evliya Çelebi'ye göre "Bu şehrin cemi' haneleri mürtefi bayırlar üzre vâki olup pencereleri kible canibinde deryaya nazırdır. Ve cümle esvakları serapa beyaz taş ile kaldırım döşelidir. Cümle hanelerinin enseleri dağlardır ve dağlar üzre bağlardır. (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (YKY), s.:40)". Texier'e göre de, "Burada Osmanlıların meydana getirdikleri eserler sanatkâra ancak bir sanat hissi veriyorsa, tabiat da buna karşılık daima zinde, daima azametli ve görkemli bir görüntü sergiler. Terebentin (çam) ağaçlarıyla gölgelenmiş tepeler, ölümlerin mezarlarını saran gülbüz, siyah serviler, her evi süsleyen yeşil bahçeler, bu şehre, içine girildiği zaman bayılın şen ve süslü bir görüntü verirler. (C. Texier, a.g.k. ve c., s.: 112)".

78 KK.579, v.14/a. TT.733, s.366.

79 KK.579, v.12/a. TT.733, s.362.

toplam beş bin akça vakf edilmiş olan Çeşme mahallesi mescidi⁸⁰, ceviz ağaçları, dükkânlar ve binlerce akça vakfedilmiş olan Hacı Hurma mescidi⁸¹, bilvesile daha önce de adı geçen ve esasen mevkufu ceviz ağaçları ile dikkat çeken Kertil mahallesi mescidi⁸² ve ayrıca Abdüsselam Beğ mescidi⁸³ zikredilebilir.⁸⁴

Öte yandan, yine vakıf kayıtlarına göre yazıldığı hatırlatılmak üzere Cami-i Mehmed Beğ mahallesine de adını verdiği anlaşılan ve daha önce de bilvesile zikredilen Mehmed Beğ İznikmid nefsinde bir cami, beş adet misafirhane, on adet hücre ile bir zaviye ve bir karbansaray yaptırmıştı.⁸⁵ Bu meyanda İznikmid nefsinde Abdüsselam imareti⁸⁶ ve İznikmid medresesi de zikre değerdir. Bu cümleden olarak, Kızılca Elma karyesinin bir kısmı (an-karye), İznikmid ve havalisinde pek çok vakfı/mevkufatı bulunan Süleyman Paşa tarafından bu medreseye vakf edilmişti.⁸⁷ Mevlana Muhyiddin Mehmed bin Lütfullah da İznikmid nefsinde beş hücreli bir medrese ve Süleyman Paşa hamamı kurbunda bir muallimhane bina ederek bunların cihetleri için de yirmi iki dükkân(ı) tevliyeti evladına meşruten vakf etmişti.⁸⁸

İznikmid'de, söz konusu vakıf kayıtlarında, hem eğitim/öğretim faaliyetleri ve hem de para vakıfları açısından, (esasen vakıf tahrir defterlerinin tedvin tarzına müsteniden, değişik zamanlarda/tarihlerde yapıldıkları da belirtilerek) muallimhanelerin özellikle dikkat çektiği ifade edilmelidir. Bundan mülhem olarak, başka yerlerde de muallimhaneleri bulunan, bölgesel etkinliğe sahip Şeyh Muhyiddin kuvvetle muhtemel İznikmid nefsinde (Sultan Bayezid Han'a atıfla) muallimine yevmi üç akça tahsis edilen bir muallimhane bina etmişti.⁸⁹ Yine Hacı Hasan, zaviye kurbunda muallimhane ve tevliyet cihetine, (Abdüsselam Beğ mescidine) ve saireye (de) mahsusen, mevkufu hücreler, dükkânlar, mahzenler ve dört bin akçe olan bir muallimhane bina etmişti.⁹⁰ Ayrıca, Hacı Muslihiddin, Çarşu Mescid kurbunda bir muallimhane bina ederek levazımı ve masarifi (ve bakisi evladı) için otuz bin akça ve Kutbeddin hamamı kurbunda bezirhane ve bir bağçe tevliyeti aslah evladına meşruten⁹¹; Hasan veled-i Musa Kertil mahallesinde bir muallimhane bina ederek, cihet-i muallim (fi-şehr: 100), cihet-i tevliyet (fi-sene: 100), (baki kalan, meremmet ve sair, levazım gibi) masrafları ve ayrıca Kertil mahallesi mescidine "her senede şem" (atmış akça) için on bin akça tevliyeti evladına meşruten⁹²; Hüseyin Dede adlı bir kişi de mektep muallimine her sene iki hatm tilavet etmesi için bin üç yüz akça⁹³ vakf etmişti.

Bu meyanda, malum KK.579'a istinaden mescid ve muallimhanelerin ve imam ve muallimlerin esasen gelir kaynaklarının çeşitliliği (ya da ek gelir kaynakları) adına yazılacak

80 KK.579, v.12/a.

81 KK.579, v.13/a. TT.733, s.364.

82 KK.579, v.14/b. TT.733, s.367.

83 KK.579, v.13/a. TT.733, s.364.

84 Evliya Çelebi'ye göre, "Cümle yigirmi üç mihrabdır. Cümleden kadim çarşu içinde Mahkeme Câmî'i bir minareli (...) örtülü cema'at-i kesireye malikdir. Ve leb-i deryada Pertev Paşa Câmî'i, selâtin câmî'i-misal kurşum kubbeli ve minareli câmî-i ruşendir. Süleyman Han veziri Pertev Paşa yedi sene hâkim olup inşa etmiştir. Gayet ruşen ve müzeyyen camî-i latifdir kim Koca Mi'mar Sinan binasıdır. Ve Mehemed Bey Câmî'i ve Alaeddin Beğ ve Abdüsselam Câmî'leri Mimar Sinan binasıdır. Bu camî'lerden mâ'adâ mesacidlerdir. (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (YKY), s.: 40). Texier'e göre, "en eski cami Sultan Orhan Gazi tarafından çevrilen bir Rum kilisesidir. En büyük cami ise, Büyük (Kanunî) Sultan Süleyman zamanında, Pertev Paşa'nın yaptırdığıdır. Bu cami, tersanenin girişindeki kapıya yakın yerdedir. Mimar Sinan bu caminin ufak ayrıntılarında bile, o sırada İstanbul'da yapılmakta olan, Süleymaniye Camiini taklit etmiştir. (Aynı mimar bir hamam ile bir de kervansaray yapmıştır.)-(C. Texier, a.g.k. ve c., s.: 112)".

85 KK.579, v.3/b.

86 KK.579, v.13/a. TT. 733, s.364.

87 KK.579, v.10/b, 11/a.

88 KK.579, v.14/a. TT.733, s.365.

89 KK.579, v. 8/a,b.

90 KK.579, v.13/a. TT.733, s.364.

91 KK.579, v. 15/a. TT.733, s.367.

92 KK.579, v. 15/a. TT.733, s.367.

93 KK.579, v.13/a. TT.733, s.364.

olursa: Hacı Hasan bin Musa esasen, Kertil mahallesinin imamı ile adı geçen mahalledeki muallimhanede muallim olanların ve Yenice Mescid mahallesi imamının cüz okumaları ve ayrıca mütevellî olanlara her senede yüz akça, mezbur mahalle mescidine ve Yenice mescidine şem için de otuzar akça verilmesi şartıyla- on iki bin akça vakf etmişti.⁹⁴ Bunlar bir yana, burada Şirin Baba zaviyesi de anılmalıdır.

Görülebileceği üzere, bir önceki fasıl da nazar-ı dikkate alınarak bu fasıllarda, özne olarak, özellikle Süleyman Paşa, (Rüstem Paşa'nın kethüdası) Mehmed Bey, (Defterdar) Abdüsselam Bey ve Mevlana Muhyiddin; gelir kaynak türü olarak da (esasen) kentsel kira, kırsal/tarımsal vergi/ürün ve özellikle de istirbah gelirleri dikkat çekmektedir. Bunlarla birlikte, burada daha önce de adı geçen İznikmid'de de görev yapan Pertev Paşa ve bittabi 16. yüzyıl ortalarında İznikmid'in vaziyetine/gelişimine işaret eden onun cami, çeşme, hamam, medrese, kervansaray ve aşhaneden oluşan İznikmid'in Osmanlı ordusunun geçiş yolu üzerinde bulunmasına da delalet eden ve Mimar Sinan eseri olarak kabul edilen menzil külliyesi de zikredilmelidir.

f) Diğer Şehir Gelirleri ve Bunların Tahsisatı

İznikmid şehrinin/nefsinin (diğer) gelirlerine ve bunların tahsisatına bakılacak olursa: (Daha önce de bilvesile belirtildiği üzere) İznikmid nefsinin gelirlerinin inceleme kesitimizde/ tarihlerimizde kâhîr ekseriyetinin sancak beyine tahsis edildiği görülmektedir. Bu çerçevede (1530 tarihli) -TT.438'de, miriliva haslarına ilişkin olarak, topluca "Mukata'a-ı iskele ma'a bac-ı bazar ve bozahane"⁹⁵ ve meyhane ve resm-i arus ve bad-ı heva-ı nefsi-i şehir ve resm-i ağnam-ı şehirlüyan ve bezirhane"⁹⁶ grubuna mahsusen 58.400 akça ve ayrıca, "ispençe-i gebran-ı iskele-i İznikmid", fi-sene 975- kayıtlıdır. İstihraç edileceği üzere, şehre ait gelirler sadece bunlardan ibaret değildir. Mesela padişah hasları arasında "resm-i kile-i nefsi-i İznikmid (4.000)" ve "mukata'a-ı kapan-ı meyve-i İznikmid (fi-sene 4.000)" yer almaktadır. Bunlar bir yana, MM.550'de -TT.438'de, sancak beyine tahsis edilen şehri 58.400 akçalık gelirin ayrıntılı dökümü bulunmaktadır. Buna göre, "mukata'a-ı bac-ı bazar-ı nefsi-i şehir", -fi-sene- 6.694; "mukata'a-ı iskele ve meyhane ve bozahane", -1.400 akçalık imam hissesi (eimme-i şehir) hariç- 49.500; "resm-i ağnam-ı şehirlüyan", 232; "bezirhane", -kit'a: 4, fi: 20- 80; "bad-ı heva ve cürm-i cinayet ve resm-i arus-ı nefsi-i şehir", 1.888; "resm-i zemin", 6 akçaydı. Bu meyanda daha önce söz konusu edilen- Depecik mahallesinin mülk/ vakıf olduğu da hatırlanmalıdır.

(1625 tarihli) KK.49'da ise hass-ı miriliva olarak İznikmid nefsinde sancak beyine tahsisen, bazı tesmiye ve terkip değişiklikleri ile "mahsul-i mukata'a-ı iskele-i İznikmid ve gümrük-i iskele-i Boğaz-ı Cendere, ma'a bezirhane ve resm-i ganem-i şehirlüyan", (daha önce (MM.550'de) "mukata'a-ı iskele ve meyhane ve bozahane" kategorisinde 1.400 akçalık eimme hissesinin kayıtlı olduğu hatırlatılmak üzere) 1.400 akçalık Süleyman Paşa Camii imamı hissesi hariç 46.000; "mahsul-i bac-ı bazar" (ve saire), 6.000; "mahsul-i mukata'a-ı şemhane ve resm-i fucı-yı gebran ve mukata'a-ı bozahane", 14.000; "bad-ı

94 KK.579, v.15/a. Öte yandan, Evliya Çelebi'ye göre, "Darü'l-hadis ve medrese ve kurrâ yokdur. (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (YKY), s.: 40)". Texier'e göre, -19. yüzyıla ilişkin olduğu hatırlatılmak üzere- "Şehrin nüfus ve ticaretine oranla (bu eserler cami, hamam, kervansaray vs), hiçbir sanat değeri arz etmezler. IV. Murat'ın yaptırdığı, bahçelerle çevrili saraydan hiçbir iz kalmamıştır. (C. Texier, a.g.k. ve c., s.: 112)". Yine O'na göre "İzmit harabeleri ayrıntılarıyla incelenirse bir eski eser meraklısına, silinmiş bir medeniyetin karışık ve belirsiz anılarından fazla bir şey hissettirmez.(C. Texier, a.g.k. ve c., s.: 112)".

95 Bozahane, Osmanlı şehirlerinde bir çeşit toplantı ve eğlence yeridir. Bkz. Özer Ergenç, "16. Yüzyıl Ankarası: Ekonomik, Sosyal Yapısı ve Kentsel Özellikleri", Tarih İçinde Ankara, Ankara 1981, s. 56.

96 Bezirhanenin farklı tarifleri yapılmıştır. Bunlardan birine göre tabaklanmış büyükbaş hayvan derilerinin yumuşatılıp terbiye olunduğu yerdir (H. Sıdkı Köker, "Vakıflar Tarihinde Tosya" VD., V (1962), s. 260). Bir diğerine göre ise bulgur değirmenidir. (Mehmet Ali Ünal, XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Ankara 1989, s. 141). Öte taraftan bezirin keten tohum yağı olduğu da bilinmektedir. (Bkz. Kâmûs-ı Türkî, s.284). Bu cümleden olarak, Kocaeli'nin de bu işletmelerde keten işleniyor olması muhtemeldir.

heva-ı şehir ma'a resm-i arus-ı şehirlüyan-ı nefsi- İznikmid", 10.000 ve yine ayrıca "mahsul-i ispençe-i gebran-ı nefsi- İznikmid", 2.000 akça kayıtlıdır. Görüleceği gibi 2.000 akça hariç bunların toplamı 76.000 akça etmektedir.

Anlaşılabileceği üzere (kabaca 16. yüzyılın ilk çeyreğinden 17. yüzyılın ilk çeyreğine uzanan) yaklaşık olarak yüz yıllık bir sürede, enflasyon farkı dikkate alınmaksızın (ya da nominal olarak), sancak beyine mahsus, esasen mukataa olarak kayıtlı olduğu hatırlatılmak üzere (mukayyed) toplam gelir de bir artış söz konusudur. Bu düzlemde bac-ı bazarın azalmış olması bir yana, bad-ı heva grubundaki fevkalade artış malum nüfus ve asayiş problemlerinin çoğalmasına işaret edercesine özellikle dikkat çekmektedir. Bu meyanda, söz konusu tahsisata istinaden İznikmid şehrinde asayişin sağlanmasında sancak beyinin yetkili olduğunun anlaşıldığı da ifade edilmelidir⁹⁷.

Ayrıca, KK.49'da İznikmid'e mahsus diğer gelir kalemleri de toplam 39.800 akça olmak üzere "mahsul-i kapan-ı meyve" -der-nefs-i şehir-i mezbur, 15.000; "mahsul-i asiyabha-ı nefsi- şehir", -bab-5, resm- 18.000; "mahsul-i bac-ı keyl-i şehir-i mezbur", 5.200; "mahsul-i iskele-i Baş", 1.600 akçaydı. Bu kalemler arasında asiyablar ve özellikle "mahsul-i kapan-ı meyve"deki TT.438'e göre fevkalade artış özellikle meyvecilikteki gelişime işaretten dikkat çekmektedir. Görüleceği üzere, ilgili/mevcut veriler; daha önce meslekler faslında esasen yazıldığı ve şimdi tekiden vurgulandığı belirtilmek üzere İznikmid nefsinde esas itibarıyla şehre mahsus sınaî ve ticarî (ve kısmen de zirai) mal/mahsul ve hizmet üreten/veren pek çok iş alanının/kolunun varlığına (ve bunlardan bazılarının da gelişmişliğine) delalet etmektedir.

Sonuç

Buraya kadar yazılanlardan da anlaşılacağı üzere daha önce nüfus faslında yapılan niceliksel değerlendirmeler (tavsif) kısmen bir yana İznikmid esasen niteliksel olarak bir şehir hüviyeti/statüsü taşıyordu. Nitekim daha önce yapılan tariflerden de çıkarılacağı üzere, şehrin belirleyicileri arasında, nüfustan başka ve hatta ona tekaddüm eden idari ve ticari faktörlerin bulunduğu da unutulmamalıdır⁹⁸. Daha açık bir ifadeyle, idari ve ticari kıstaslar silsilesinden olarak, şehirlerde, sancakbeyi ya da bir kadının bulunması, nüfusun mühim bir kısmının geçimini tarım dışı uğraşlarla sağlaması ve bittabi pazar faaliyetlerinin olması gerekmektedir⁹⁹.

Öte yandan, İznikmid şehri esasen, niceliksel verilerin de işaret ettiği üzere yaklaşık yüzyıllık bir süreçte deprem gibi hayatî bir dezavantajına rağmen¹⁰⁰ büyümüştür.

97 Ayrıca, Kocaeli Sancağı Beği Ali'nin subaşlarının şehrin hıfzı için gece kol gezmeleri -ve kasaba-ı İznikmid'den bazı kimselerin buna mani olmaları (ve bunların küreğe gönderilmesi)- hakkında İznikmid kadısına gönderilen (Aralık 1559 tarihli) bir hüküm için bkz.: MD. 3, s. 252, n. 569. (3 Numaralı Mühimme Defteri (966-968/1558-1560), T.C. Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü, Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı, Yayın No:12, Ankara 1993).

98 16. yüzyılın sonlarında bile vergi mükellefi yüzün altında olan Silifke'de, İçel beyinin oturduğu, iki kale ve mühim işyerlerinin bulunduğu bilinmektedir. S. Faroqhi, a.g.k., s.: 12.

99 S. Faroqhi, a.g.k., s.: 12-13. Aynı yazar, "Ankara ve Çevresindeki Arazi Mülkiyetinin ya da İnsan Toprak İlişkilerinin Değişimi" Tarih İçinde Ankara, 1981, Seminer Bildirileri, Ankara 1984, s.: 65. Zaten, kent ile kasaba arasındaki fark zayıftı, bu fark daha çok yerleşmeye mal edilmiş yönetim göreviyle koşullanmıştı ve zaman içinde de değişime uğradı. Belgelerde ve tarih yazılarında birkaç yüz evi barındıran kentler hakkında bilgilere rastlanır; başka kaynaklarda ise iki-üç bin nüfuslu büyük kasabalar köy olarak tanımlanır. M. M. Cerasi, a.g.k., s.: 57.

100 İzmit'in serencamında, stratejik konumu, tabii zenginlikleri ve bu potansiyel ile gelişmesi/geliştirilmesi ve fakat bu gelişmeyi bazen dizginleyen, bazen engelleyen ve hatta bazen de yok eden- deprem gerçeği, kısaca insan ve deprem mücadelesi göze çarpmaktadır. Bu cümleden de olarak; daha önce de atıfta bulunulan, IV. yüzyıl ortalarında vukubulan depremle ilgili Texier'in naklettikleri; -bunların bu depremle olan ilgisi ve güvenilirliği bir yana- hem geçmiş, hem günü ve hem de geleceği hayati olarak ilgilendirmesi ve etkilemesi, daha açık bir deyişle, "deprem tekerrür eder" gerçeğini yansıtması ve bu bağlamda 17 Ağustos'ta yaşananları hatırlatması, bakımından özellikle işlenmeye değerdir. "(Şehrin en şiddetli depremden zarar gördüğü yıl miladî IV. yüzyıldır.) O zamanın bütün yazarları, bu felaketten gayet acıklı bir şekilde söz ederler. Libanius ve Ephrem, İzmit'in son günlerini dile getiren şiirler yazmışlardır. Libanius 354

Başka bir deyişle, İznikmid'in avantajları, tabiri caizse, söz konusu dezavantajına/dezavantajlara galebe çalmıştır. Bu avantajlar arasında malum olduğu üzere coğrafi konumunun/fizik(i) yapısının ve bittabi (yer altı ve yer üstü) tabii kaynaklarının zenginliğinin önemli bir yeri vardır.

Bu çerçevede hemen ifade etmek gerekirse; aslında, geleneksel dünyanın/zamanın en önemli temsilcilerinden biri olan ve dolayısıyla söz konusu (eski) dünya ve zamanı, (o çağların bağlamında yaptığı tespitler ve geliştirdiği nazariyeler ile) modern insanlar için anlamlı ve anlaşılır kılan (ya da aydınlatan) İbn Haldun'a (Ö.T.:1406) göre (de); şehir(ler) kurulurken göz önünde bulundurulması gereken hususlar esas itibarıyla, İznikmid'i tasvir edercesine şunlardır:

a) Savunması kolay olmalı. Bunun için sarp kayalık, nehir ya da deniz kenarı tercih edilir. Böyle yerlerdeki şehirleri saldırganlardan korumak kolay olur.

b) Havası iyi olmalı. Durgun hava veya bataklık civarındaki pis kokular şehircilik açısından sakıncalıdır.

c) İhtiyaçların karşılanmasına elverişli bir yer olmalı. Yetecek kadar su bulunmalı. Şehir halkının gıdasını sağlamak için çevrede otlaklar, ekime ve dikime müsait arazi bulunmalı.

d) Gerek yakıt, gerek kereste ihtiyacının karşılanması için şehir ormana yakın bir yerde kurulmalı.

e) Ulaşımın kolay olması için deniz kenarındaki dağ başları ya da aşiretlerin kalabalıklar halinde yaşadıkları sahiller tercih edilmeli. Zira baskına karşı buraların korunması kolay olur.¹⁰¹

ylında yazdığı bir şiirde, İzmit harabelerini dile getirir: "Daha dün bir şehir; fakat bugün topraklara girmiş olan İzmit, sessizlik içinde ağlamalıdır. Onu süsleyen nice genel, özel binalar, birbirinin üstüne devrildiler! Tersaneden bahçelere kadar hepsi harap oldu. Onu ünlü yapmaya yeten mahkemeleri, birçok tapınakları, hamamları, sarayları, tiyatroları kalmadı. Güneş tam tepedeydi. O zaman şehrin bekçi tanrıları tapınakları terk etmişlerdi, şehir kılavuzsuz bir gemi gibi batıyordu. Duvar duvar üstüne, direk başka bir direğin üzerine, dam öbür dama düşüyor ve hatta temeller tahrip oluyordu. En önce tiyatro gürültülü bir şekilde çöktü. Yangın başladı, çatılardan alevler dağılıyordu; Babil surlarından daha sağlam olan "yarış binası" yıkıldı. Aç olan yabanî hayvanlar serbestçe dışarı çıktılar. Kemerler, müzeler, lütf ve merhamet tapınakları ve imparatorun adını alan büyük hamam, hepsi, bu korkunç felaketin ortasında hayata gitti. Güneşin ışığı, en yakın eşyayı ayırt ettiremeyecek derecede kayboldu; sonra, sanki tanrıların biri yıldırım indirerek, dünyanın dört köşesindeki rüzgarları harekete geçirdi, korkunç bir fırtınanın gürültüleri, kıyıya doğru çoşan dalgaların iltisi duyuldu. Bunlara kasırgalar, ateş almış buhar selleri ile korkunç depremler eklendi ve şehirle beraber etrafının da altı üstüne geldi. Tepenin yamacında bulunan evlerin çoğu birbirinin üstüne düştü ve bu ürpertici yıkılmanın seslerini her tarafa yansıttılar. Dağların tepelerinde, kadınlarını, çocuklarını, akrabalarını arayanların çığlıkları yankılanıyordu." Kısaca, günün üçüncü saatinden çok evvel karanlık kaybolarak hava açıldığı zaman, felaketin bütün görüntüleri ortaya çıktı. "Yıkıntılar altındaki çaresizler ezilerek öldüler; omuzlarına kadar gömülmüş diğerleri de yardım gelmediğinden hayatlarını kaybettiler. Üstüne düştükleri yüksek ağaçlar üzerinde asılı kalanlar da böyle oldu. Aynı darbe ile ölen birçok adamın cesedi birbirine karışmıştı. Bazıları korkudan ve bazıları da evinin yıkıntıları içinde kalarak açlıktan öldü. ... Eğer yangınların şiddeti, elli gün ve elli gece devam ederek ne varsa hepsini yok etmeseydi, tapınakların ve özel konutların büyük bir kısmını kurtarmak mümkün olacaktı. ..." C. Texier, a.g.k. ve c., s.: 105, 106, 109. Tabiatıyla, İzmit, -Osmanlılar döneminde- 1509, 1567, 1719'da -ve daha sonraki tarihlerde- meydana gelen depremlerde de büyük zarar görmüştür. İşte, bunlardan da dolaydır ki, -daha önce de yer yer vurgulandığı üzere-, İzmit, hem Türk hâkimiyetinden önceki ve hem de sonraki dönemlere ait tarihi eserler bakımından fakirdir. Bitinya krallarının ve Roma imparatorlarının yaptırmış olduğu binalardan hemen hiçbir eser kalmamıştır. Eski surlardan, şehir içinde Orhan tepesi civarında rastlanan parçalar, iri bloklardan oluşan temel kısımları olup, üst kısımları genellikle ortadan kalkmıştır. ... Öte yandan, Türk dönemi eserleri cümlesinden olarak; camilerin en önemlisi, Evliya Çelebi'nin Mahkeme camii adıyla yadettiği Pertev Paşa (bugünkü adıyla Yeni-Cuma) camiidir. Ayrıca, -yine Evliya Çelebi tarafından zikredilen camiler arasında geçen ve 1894'te depremde yıkılmış iken, II. Abdülhamit tarafından yeniden inşa ettirilmiş olan- Mehmed Bey camii de kayda değerdir. (Bkz.: B. Darkot, a.g.m., s.: 1254, 1255). Ne yazık ki, 17 Ağustos 1999 tarihinde meydana gelen büyük depremde Yeni Cuma (Pertev Paşa) Camii'nin minaresiyle Fevziye (Mehmed Bey) Camii'nin çatısı da hasara uğramıştır... Bu meyanda Mehmed Bey Camii'nin yeniden yapıldığı ifade edilmelidir. Bu cümlelerden de olarak, burada, İzmit'teki Osmanlı dönemine ait pek çok tarihî eserin tekrar yapılmasından dolayı, söz konusu eserlerin ilk yapım tarihlerinin tespitinde, sıkıntılar çekildiği ve bittabi ihtilafların ortaya çıktığı da belirtilmelidir.

101 Süleyman Uludağ, İbni Haldun, Ankara 1993, s.: 143. Burada -son kısmının daha önce de yazıldığı

Bu bağlamda esasen İznikmid'in söz konusu avantajlı vaziyet ve şartlarına işaret etmesi bakımından Hoca Saadet'in (Ö.T.:1599) yazdıkları (da) zikre değerlidir. O'na göre "... güzel bir belde olup, havası gayet iyi, çevresi de pek sevimlidir. Dört fersah uzağında bulunan geniş bir alan halkın mesire yeridir. Bunun ortasında büyük bir kuyu vardır. Anlatılmaya kalkılırsa yine bir destan olacak kadar renkli, ağaç denizi denilen ormanı ise, şehrin hemen yanı başında bulunmaktadır. Burasını bahr-i Firenk ve Rum'a bağlayan körfeze Dil adı verilir ki, güzel eserlerle süslü İzmit kalesi, onun kenarındadır."¹⁰² Bu düzlemde, yine Hoca Saadet'in'e göre "Bu tarihlerde İzmit çevresinin diğer bölgelere göre daha zengin ve bakımlı oluşunun bir sebebi şudur: Osmanoğulları kendilerini göstermeye başladıkları zaman, mal ve mülk sahibi kâfirlerin bir kısmı asil yurtlarını bırakıp, bu yöreyi daha güvenli, korunması öngörülen bir bölge olarak tanıdılar ve buraya göç etmişlerdi. Aynı zamanda burası, dara gelindiği vakit, deniz yoluyla kaçma kolaylığına da sahip bulunuyordu. Böylece birbirini destekleyerek burada yurt tutmuşlardı. Bir başka sebep de, Belakonya'ya ait olduğu Belako adıyla tanınan yörede bir çok imkânların varlığıdır. Sıcak kaynak suları, bütün uyuz ve benzeri deri hastalıkları ile sinir ve bünye marazlarına iyi gelmekte olduğu tecrübelerle bellendiğinden, çevreden gelen halkla dolup taşmakta ve tutulmaktadır. Bu ılıcanın kuruluşu ve ilk yapısı, halkın gösterdiği ilginin aslı konusunda, haberleri rivayet edenler şöyle hikâye etmektedirler. ..."¹⁰³

Bu kitabî tespit ve tefsirlerle de mutabık olarak, hem kara ve hem de deniz ulaşımı açısından stratejik öneme sahip olan İznikmid, daha önce köprücüler faslında ayrıntılı olarak işlendiği hatırlatılmak üzere öncelikle, ticarî (ve aynı zamanda askeri) imkân ve faaliyetleri için sembolik bir ifadeyle, Anadolu'nun kapılarında biridir. Bundan da mülhem olarak Osmanlılar zamanında, özellikle İstanbul'un fethinden sonra, İran ve Elcezire yolları üzerinde başlıca konak yerlerinden birisi ve Anadolu'dan gelen kervanların dağılım merkezi olduğundan önemi gittikçe artmıştır. İkinci olarak, özellikle (Cezair-i Bahr-i Sefid Eyaleti'ne bağlı bir idari birim olarak) denizlerdeki (askeri) faaliyetler dikkate alındığında hayatiyeti biraz daha belli olacağı üzere, bir önceki madde ile de ilgili olarak, malum da olduğu üzere (liman ve tersanesiyle) ormanlık bir bölgede yer almaktaydı; tabiiyle kereste/odun ticareti ve gemi inşacılığı hayli ilerlemişti. Bu cümleden de olarak; tabii kaynakları/zenginlikleri kapsamında İznikmid'de/n 16. ve 17. yüzyıllarda, belgesel kaynaklara da yansıdığı üzere yerel ihtiyaçların karşılanmasının dışında, bazı tarımsal ürünler ve bunların ihracı (da) bir yana gemicilikten, inşaatçılığa, bağçecilikten, arabacılığa ve topçuluğa kadar çok farklı ve çeşitli işlerde kullanılmak üzere kereste ve ayrıca (yakıt)/odun temin edilmekteydi.¹⁰⁴ Öyle ki, bu tabii/fizikî imkânlar ve bittabi zenginlikler (de), esasen geleneksel düzenlerin (teknolojik ikellikten doğan) en önemli engellerinden biri olan ulaşım/taşıma problemini çözebilmek (ya da alternatif yollarla ulaşım/taşıma işini biraz daha kolaylaştırabilmek) için (Osmanlı Devleti'nde benzer başka örnekleri de bulunan) ve daha önce "tarihçe" faslında işlenen Sakarya Nehri'nin Sapanca Gölü'ne, bu gölü de İznikmid körfezine bağlama (kanal) projesini inceleme kesitimizde (de), gerçekleştirilememiş olsa da gündeme getirmişti¹⁰⁵.

hatırlatılmak üzere- "ab (u) hevasının letafetinden halkı sağlardır ve reng-i rûyları ağlar (dır). ... Ve şehriçe camii'lerde ve çeşmelerde cerayan eden Paşasuyu ab-ı hayatdan nişan verir, bu dahi meşhurdur. (Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (YKY), s.:40)" alıntısı kayda değerdir.

102 Hoca Saadet'in Efendi, Tacüt-Tevarih (Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu), Cilt: I, s.: 58-59.

103 Hoca Saadet'in Efendi, Tacüt-Tevarih (Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu), Cilt: I, s.: 62.

104 Texier de -19. yüzyılda- "Bu şehir, çok güzel yeri, ormanlara yakınlığı ve halkının çalışkanlığı sayesinde, önceleri sahip olduğu önemini kaybetmemiştir. O şimdi Küçük Asya'nın önemli bir şehridir. (C. Texier, a.g.k. ve c., s.: 110.)" demektedir.

105 Bu hususta Selaniki Mustafa Efendi'nin (Ö.T.:1599/1600) yazdıkları kayda değerdir. O'na göre "(Sakarya suyu ve Sabanca gölü İznikmid deryasına cari olmak hususudur ki görülmeğe gidildi.) Ve bu esnada İznikmid deryasına cari olacak Sabanca gölü ve Sakarya suyu için hafr olunacak Hendek üstüne Sadriazam Sinan Paşa hazretleri kendüler bizzat re'ye'l-ayn görmek iktiza eylediği paye-i serir-i a'lâya arz olunup izn-i hümayun ile sadriazam hazretleri Kapudan Hasan Paşa baştardasına girüp ve serdar Ferhad Paşa ve Anadolu Kadiaskeri Ali Çelebi Efendi ve dahi erkân-ı devletden lazım olanlar umur-ı mühimme görmeğe ma'an gitmek ferman olundu. Salı gün divan-ı âliden kalkıldığı gibi çekdürüp gitdiler. Allah ta'âla düşvar işlerin asan eyleyüp, hayr u saadetle avdet müyesser ola. "Vezir Nişancı Mehmed Paşa hazretleri mesalih-i

TABLO:1/16. ve 17. YÜZYILLARDA İZNİKİMİD'DEKİ MAHALLELER VE NÜFUSA İLİŞKİN VERİLER

Mahalleler	Hane MM550	Hane TT438	Hane KK49	Mücerred MM550	Mücerred TT438	Mücerred KK49	Muaf/Nitelikli MM550	Muaf/Nitelikli TT438	Muaf/Nitelikli KK49	Nefer MM550	Nefer TT438	Nefer KK49
1-M.Turudoğlu/ Turudoğlu	21	21		14	14		6	6		41	41	13
2-M.Sendel/ Sindel	35/34(a)	35		10	10		12	12		56	57	25
3-M.Hamza Fakih	27	27		21	21		6	6		54	54	24
4-M.Çarşı	14/13	13		3	3		7	7		23	23	26
5-M.Çeşme (Muhtemelen KK. 49'da M. Baş Çeşme)	31/29	29		6(b)	5		8	8		44/42	42	33
6-M.Kazı n.d. Nureddin (KK. 49'da M. Kazı)	19/18	19		15	15		12	11		45	45	19
7-M.Şeyhler	17/16	16		5	5		4	4		25	25	12
8-M.Hacı Hurma (KK. 49'da M. Hurma n.d. Şeyh)	34	34		20(c)	20		7	7		61/60	61	35
9-M.Yenice (KK. 49'da M. Yenice n.d. Ahmedçik)	13	13		6	6		1	1		20	20	17
10-M.Kerti (KK. 49'da M. Kertil ma'a Mescid-i Cedid)	43/42	43		13	13		5	4		60	60	75
11-M.Hacı Hasan	9/8	9		4	4		7	6		19	19	19
12-M.Hacı İbri/ Ebri/Eberi (KK. 49'da M. Hacı Ebri n.d. Çukur)	12	12		9	9		1	1		22	22	10
13-M.Yenice Mescid (MM. 550'de M. Yenice Mescid n.d. Ak Mescid), (Muhtemelen KK. 49'da M. Akça Mescid)	28/27	28		9	9		10	7		46	44	36
14-M.Cami	21	21		11d	10		14	14		45	45	

müslimine cevap vire" diyü buyuruldı. Ve Nişancı Abdülmuhiy Paşa çok zemandur müzmin maraza mübtela olup, hastalığı müştedd olmada, cümle tuğra-ı şerif meşakkati vezir-i müşarun ileyh hazretlerinin uhdesinde idi. Fi evahir-i cumadelahire, sene 999. Ve husus-ı mezbur mahalline varılıp ale't-tafsil üç günde ahali ve mi'maran ve mühendisin-i âlem olanlar ile görölüp tamam ahsen vechile mesaha ve tahmin sahih olunup mufassal u meşruh paye-i serir-i âlem-masire arz olundukda saadetlü padişah-ı âlem-penah hazretlerinin mesamî-i aliyelerine bazı a'yân-ı saadet lisanından ahbar-ı garibe vasıl olmağla buyurulmuş ki "terk-i ehemmi ve iştigal be-mühim hamakatdur. Din ü devlete lazım olur maslahat değıldür, fukara-i memleket ve zuafa-i raiyyet mihnet ü meşakket çeküp, enva-ı şedaid-i zulm ile kâr u kisb itmek lazım değıldür. Saltanat mühimmatının ehemmi donanma gemilerin yapdırup itmam u tekml itmekdür, şimdide dek odun niçe oli-geldiyse yine anun üzerine adl u dad eylemek vacibdür" diyü buyurmuşlar. Fi'l-hakika kalamül-mulûk mulûkü'l-kelamdur. Sadriazam hazretlerinin kendü baka-yı izzetiçün çalışduğı kasd u sa'yi vechile tehir olunup, re'yi batıl oldı. (Selaniki Mustafa Efendi, Tarih-i Selaniki, (Hazırlayan: Mehmet İpşirli), C. I, İstanbul 1989, s. 238)".

15-M.İskele, Zimmilerdir ki, şehir altında otururlar. (MM. 550 ve KK. 49'da M. İskele kafirleri ki şehir altında otururlar)	27	27 (hane-i gebran)		8	8	4	4	4		39	39	43
16-M.Depecik	38			4			4			46+8		35
17-M.Bayezid Beğ n.d. Baba Tekkesi Utekâ-ı Bayezid Beğ der mahalle-i mezkûr												52 13
18-M.Su Kapusu Utekâ-ı Sinan Beğ												24 17
19-M. Eyne Pınarı												7
20-M.Cami-i Mehmed Beğ Utekâ-ı Mehmed Beğ												24 9/8
21-M.Mescid-i Sinan Beğ												28
22-M.Cum'a												28
23-M.Mescid-i Çarşu												49
24-M.Uruslar												95
25-M.Cedid Gebran, Kavak dimekle meşhurdur.						1						14
26-M. Debbağlar												34
27-M.İmaret												32
Yekûn	389/ 380a	347		158	152	5	108	98		646+ 8/ 643+8a	597	814e 847

a) Benim toplamım. b, c, d) Biri aynı zamanda meremmetçi. e) Cem'an neferat-ı müslimanan ma'a gebran.

KAYNAKÇA

(Kullanılan Kitabî Kaynaklar)

- Anhegger, R.; "İzmit" Mad., İ.A. (M.E.B.), V/2, İstanbul 1988.
- Aşıkpaşazade; Aşıkpaşaoğlu Tarihi, (Hazırlayan: A. Nihal Atsız), Ankara 1985.
- Bosch, Clemens; İzmit Şehri'nin Muhtasar Tarihi (Terc.: Osman Nuri Arıdağ), İstanbul 1937.
- Bostan, İdris; Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersane-i Âmire, Ankara 1992.
- Braudel, Fernand; Akdeniz ve Akdeniz Dünyası, C.: 1, (Tercüme eden: M. Ali Kılıçbay), İstanbul 1989.
- Cerasi, Maurice M.; Osmanlı Kenti, Osmanlı İmparatorluğunda 18. ve 19. Yüzyıllarda Kent Uygarlığı ve Mimarisi (Çeviren: Aslı Ataöv), İstanbul, 2001 (2. Baskı).
- Darkot, Besim; "İzmit" mad., İA. (MEB.), V/2.
- Elisseff, Nikita; "Fiziki Plan", İslam Şehri (Haz.: r.b. Serjant- Tercüme eden: Elif Topçugil), İstanbul 1992.
- Ergenç, Özer; XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa (Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma), Ankara Tarihsiz, (Yayımlanmamış Doçentlik Tezi, -Ankara Üniversitesi-).
- Ergenç, Özer; XVI. Yüzyılın Sonlarında Bursa (Yerleşimi, Yönetimi, Ekonomik ve Sosyal Durumu Üzerine Bir Araştırma), Ankara 2006.
- Ergenç, Özer; "Osmanlı Şehirlerindeki Yönetim Kurumlarının Niteliği Üzerinde Bazı Düşünceler", VIII. Türk Tarih Kongresi, Ankara 1976, Kongreye Sunulan Bildiriler, Ankara 1981.
- Ergenç, Özer; "16. Yüzyıl Ankarası: Ekonomik, Sosyal Yapısı ve Kentsel Özellikleri", Tarih İçinde Ankara, Ankara 1981.
- Ergenç, Özer; Osmanlı Klasik Dönemi Kent Tarihçiliğine Katkı, XVI. Yüzyılda Ankara ve Konya, Ankara 1995.
- Evliya Çelebi Seyahatnamesi, (Topkapı Sarayı Bağdat 304 Yazmasının Transkripsiyonu-Dizini), Hazırlayanlar: Zekeriya Kurşun, Seyit Ali Kahraman, Yücel Dağlı, 2. Kitap, İstanbul 1999, (YKY).
- Evliya Çelebi, Seyahatname, (Tam metin), Cilt.2 (Sadeleştiren: Tefvik Temelkuran v.d.), İstanbul Tarihsiz, (Üçdal Neşriyat).
- Faroqi, Suraiya; "Ankara ve Çevresindeki Arazi Mülkiyetinin ya da İnsan Toprak İlişkilerinin Değişimi" Tarih İçinde Ankara, 1981, Seminer Bildirileri, Ankara 1984.
- Faroqi, Suraiya; Osmanlı'da Kentler ve Kentliler (Tercüme eden: N. Kalaycıoğlu), İstanbul 1993.
- Gibbons, Herbert Adams; Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, (Osmanlıca'dan aktaran: Hüseyin Dağ-İngilizce Çeviri: Bülent Arı), Ankara 1998.
- Güneş, Ahmet; "Karakteristik Bir Osmanlı Nefsi: Gebze", Gazi Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi, C.: 1, 1997.
- Hoca Saadetin Efendi, Tacüt-Tevarih (Hazırlayan: İsmet Parmaksızoğlu), Cilt: I, Ankara 1999, (Dördüncü Baskı).
- İnalçık, Halil; Osmanlı İmparatorluğu, Klasik Çağ -1300-1600- (Çeviren: Ruşen Sezer), İstanbul 2004.
- İnalçık, Halil; (Seçme Eserler -II) Devlet-i Aliyye, Osmanlı İmparatorluğu Üzerine Araştırmalar-I (Klasik Dönem, 1302-1606): Siyasal, Kurumsal ve Ekonomik Gelişim), İstanbul 2009 (30. Baskı).
- İnalçık, Halil; "Osmanlı İmparatorluğunda Köle Emeği", Osmanlılar, Fütühat, İmparatorluk, Avrupa ile İlişkiler, İstanbul 2010.
- Komnena, Anna; Alexiad -Malazgirt'in Sonrası-, (Çeviren: Bilge Umar), İstanbul 1996.
- Köker, H. Sıdkı; "Vakıflar Tarihinde Tosya" VD., V (1962).
- Köprülü, Fuad; Osmanlı İmparatorluğunun Kuruluşu, İstanbul 1986 (2. basım).
- Mantran, Robert; 17. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul, II. Cilt, (Çevirenler: Mehmet Ali Kılıçbay, Enver Özcan), 1986 Ankara.
- Mehmed Neşrî, Kitâb-ı Cihân-nümâ, (Neşrî Tarihi), C.: I, (Yayımlayanlar: Faik Reşit Unat, Mehmed A. Köymen), Ankara 1987.
- Selaniki Mustafa Efendi, Tarih-i Selaniki, (Hazırlayan: Mehmet İpşirli), C. I, İstanbul 1989.
- Şemseddin Samî, Kâmûs-ı Türkî, C.: I, II, İstanbul 1996.
- Texier, Charles; Küçük Asya, Coğrafyası, Tarihi ve Arkeolojisi (Çeviren: Ali Suat), Birinci Cilt, Hazırlayan: Enformasyon ve Dokümantasyon Hizmetleri Vakfı, Ankara 2002.

- Tuncel, Metin; "İzmit" mad., İA. (TDV.), Cilt: 23.
- Uludağ, Süleyman; İbni Haldun, Ankara 1993.
- Ünal, Mehmet Ali; XVI. Yüzyılda Harput Sancağı (1518-1566), Ankara 1989.

Ahmet
GÜNEŞ

KOCAELİ YARIMADASINDA NÜFUS ve YERLEŞİM (15-19. YÜZYILLAR)

Gülfettin ÇELİK*

Giriş

Osmanlı sistemi siyasal-idari alanda merkezî üniter, sosyal alanda sosyal grup, ekonomik alanda da küçük ölçekli özel sektör işletmeciliğine dayalı bir sistem olarak tanımlanabilir. Bu genel karakterin inanış-algı arka planının ortaya çıkardığı bir yaklaşıma dayalı olduğu muhakkak ise de ortaya çıkan modelin coğrafya-iklim şartları yanında dönemin üretim ve taşıma teknolojisinin tayin ediciliğinde temel üretim faktörlerinin sınırları-imbânları dâhilinde şekillendiği açıktır.

Bu çerçevede Osmanlı toplumsal sistemi, bölgede kendisinden önce var olan toplumsal sistemlerden çok önemli bir farklılık olarak, sınıf esasına dayalı olmayan ancak devletin ve onun gereklerinin de öncelikli olduğu bir model olmuştur. Reelde, sosyal grupların idari bakımdan yöneten-yönetilen, hukuki bakımdan hür-köle, dini bakımdan Müslüman-gayrimüslim, yerleşim bakımından da yerleşik (köylü, şehirli)-göçebe ayırımında dikkate alındığı bir örnek olarak dikkati çeker.

Sistemin, bütün sosyal grupları toplumsal sistemin kurucu unsuru gibi reel hayata katışı yanında, var olan sosyal grupları da korunması gereken, yok olmalarına göz yumulmayacak birimler olarak görmesi kayda değer bir başka yöndür. Bu çerçevede toplum, grup esaslı bir ilişki düzeyi öngören, grup düzeyinde örgütlenmiş durumda olmuştur.

Kocaeli yarımadası, İzmit'ten Üsküdar'a kadarki bir bölgeyi içine alan geniş bir mekân olarak tanımlanan sosyal yapılanma dâhilinde ortaya çıkan grupların siyasal-idari, iktisadi ve sosyal ilişkilerinin her boyutunu ve düzeyini yansıtan, bu temeller etrafında ortaya çıkan uygulamaların önemli bir göstergesi olarak ele alınabilecek bir bölgedir.

Nüfus ve Yerleşim Boyutunda Osmanlı Sisteminin Tanımı

Osmanlı sisteminde nüfus ve onun yerleşimi siyasal-idari, sosyal ve ekonomik bakımdan önemle dikkate alınan bir konu olmuştur. Bu ilgi yoğunluğunun ardında daha önceki devletlerin bu husustaki uygulamalarının, özellikle de temel inançlar-algılar noktasında İslam düşüncesi ile beslenen kendisinden önceki İslam devletlerinin ortaya koyduğu

* Prof. Dr., İstanbul Medeniyet Üniversitesi, Siyasal Bilgiler Fakültesi, İktisat bölümü Öğretim Üyesi,
e-mail: gulfcelik@yahoo.com

pratiklerin yanında Osmanlı sisteminin kendi zaruretlerinin belirlediği geleneğin önemli bir yeri vardır.

Temel üretim faktörleri bakımından Osmanlı Devleti doğal kaynağın bol, emek gücünün kısıtlı olduğu bir imkânlar ortamı olmuştur. Bu özelliği ana hatları ile 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar değişmeksizin devam etmiştir. Nüfusun kıt kaynak oluşu, onun katma değerinin yüksekliğini ortaya çıkarmıştır. Bu nedenle genel olarak, onun toplumsal sistem içinde hangi somut işlevleri yerine getireceğinin önceden tespiti ve buna göre konumlandırılmasını toplumun önceden kabullendiği, siyasal otoritenin buna ilişkin ürettiği/üreteceği politikaları meşru uygulamalar olarak gördüğü söylenebilir.

Bu genel çerçevenin içinde, Osmanlı sistemini bölge özelinde tanımlamak, bölgeye toplumsal sistem içinde biçilen rolü ele almak, imkânlar-sınırlar dâhilinde ortaya koymak varılacak sonuçlar/yapılacak tanımlamalar açısından önemlidir. Konuya bu perspektiften yaklaştığımızda öncelikle iki hususun, "iaşe" ve "güvenlik" başlıklarının gündeme düşmesi kaçınılmazdır.

İaşe konusu Osmanlı sistem kurucu ve yürütücülerinin olmazsa olmaz olarak gündemlerine aldıkları bir konu olmuştur. Üretim için gerekli olan doğal kaynakların bolluğuna karşılık kıt olan emeğin üretim için en uygun şartlarda istihdam olunması temel hususlardan birisi olarak görülmüştür. Bunun da ortaya çıkardığı çok doğal bir sonuç olarak ekonomi politikaları ihtiyaçlar ekonomisi modeline destek veren arz yönlü politikalar olmuştur.

Mevcut üretim ve taşıma teknolojisinin getirdiği sınırlar dâhilinde, zirai üretimde sabit emek gücü ve toprağa dayalı küçük ölçekli "çifhane" işletmecilik yapısı temel zaruretlerin temin yolu olarak görüldüğünden, bu modelin devamının temini otoritenin bütün dönemler asli görev alanlarından birisi olarak kabul olunmuştur. Üretim, paylaşım ve tüketim boyutu ile "dar bölge ihtiyaçlar ekonomisi modeli" olarak tanımlanabilecek olan bu model, Kocaeli yarımadasında da Latin işgalleri yanında İslam ilerlemesi karşısında ortaya çıkan Bizans gerilemesi ile yaşanan nüfus kayıpları ve hareketlerinin belirleyici olduğu problemler ortamında kurulmaya çalışılmıştır.

İkinci önemli konu olan güvenlik problemi Osmanlı sistem kurucuları tarafından devletin varlık tarihi içinde en başından en sonuna kadar, bazen otoritenin yaptırım gücü, bazen devletin varlığının temini anlamında/düzeyinde, sürekli olarak gözetilen bir husus olmuştur. Devletin (ve onun somut temsilcisi olarak sultanın), düzenin olmazsa olmaz şartı olarak kabulü, bu hususun en önemli meşrulaştırıcı aracı olmuştur. Konunun Kocaeli yarımadasındaki izdüşümüne baktığımızda gördüğümüz, 14 ve 15. yüzyıllarda bölgenin sistem ile eşdeğer bir anlam taşıdığıdır. Konu, Osmanlı sisteminin kendi varlığını (özelde Kocaeli yarımadasını) savunma becerisi boyutunda ancak 15. yüzyıl ortalarında bir problem alanı olmaktan çıkmıştır. Bizans karşısında Çelebi Sultan Mehmet ile bölgenin Osmanlı sisteminin bir parçası olarak tescili bunu sağlayan önemli bir husus olmuştur. Bundan sonra, yerel-bölgesel boyutta ortaya çıkan güvenlik sorunlarının tekrar sistem boyutunda bir problem haline gelişi ancak 17. yüzyılda söz konusu olmuştur. Yarımada, 1580'lerde ortaya çıkan Celali hareketleri ile başlayan nüfus seyyaliyetinin ortaya çıkardığı kargaşanın bir örneği olarak, bu dönemden başlamak üzere 20. yüzyılın başlarına kadar dikkat çeken bir bölge olmuştur.

Konunun açıklayıcılığı bakımından, nüfus ve yerleşimi doğrudan ilgilendiren bu iki temel gündeme ilişkin geliştirilen kalıcı ve değişime tabi çözümler ele alındığında ise, yine birbiri ile ilintili başka alt başlıklar gündeme düşer. Bu çerçevede; hukuki, dini, yerleşim

ve yönetim ayrımları bakımından yapılabilecek tanımlamalar dâhilinde bütün toplumsal sistem alt başlıkları ile bir şekilde gündem oluşturur. Mesela; askerî-reaya ayırımında, Müslim-gayrimüslim ayırımında, hür-köle ayırımında, köylü-şehirli ayırımına karşılık gelebilecek uygulamalar, sistemin temel problem alanlarındaki başarı düzeyini takip etme fırsatı vermektedir. Nüfus ve onun yerleşimi konuları bu alanlarda önemli bir takip çerçevesi oluşturmaktadır.

Kocaeli yarımadası özelinde, algı-inanış arka planının ortaya çıkardığı zihniyet dünyası ile birlikte, (1) temel belirleyicilerin takibi ve bunların politikalara yansımaları ile birlikte (2) bölgenin sistem bütünü içindeki yerinin sürekli gözetilmesi kaydı ile Kocaeli yarımadasındaki nüfus ve yerleşim konusu bize önemli bir açıklayıcılık getirmektedir.

Nüfus ve Yerleşim Politikalarında Tanımlanma ve Dönemlendirilme Sorunu

Devletin kuruluşundan çöküşüne kadar geçen zaman zarfında nüfus ve yerleşim konusunda ortaya çıkan farklılaşmaların anlaşılabilmesi ancak politikalara ilişkin bir tanım geliştirilmesi ve uygulamaların sebep/sonuç ilişkisinde değerlendirilmesi ile mümkündür. Bu ise, yaşanan benzer ve farklı durumlarda hangi tedbirlerin alındığı/alınmaya çalışıldığının ortaya konulmasını gerektirir.

Öncelikli problem alanları iaşe ve güvenlik olan ve bu husustaki temel anlayış ve kabullerin değişmediği, hatta bu alanları ilgilendiren değişimleri bir sapma olarak gören, ortaya çıkan farklılaşmaları önlemeye çalışan bir toplumsal sistemde değişimi izlemek oldukça kolay bir durum. Ancak, yine de konunun, tarihi akışta sistem bütününe ilişkin genellemelerin yerel/bölgesel boyuta indirgenerek ele alınması önemli bir husustur. Bu itibarla, bütüncül bir yaklaşımla, makro boyut da göz önüne alınarak ana hatları ile bölgeye ilişkin nüfus ve yerleşimin, gerek reel durum gerek politikalar bağlamında (dönemler arasında iç içe geçişlerin olduğu göz ardı edilmemek kaydı ile) birbirinden birçok yönden farklılaşan

- a) 15. ve 16. yüzyılları içine alan Sistemin Kuruluş Dönemi
  - b) 17. ve 18. yüzyılları içine alan Sistemin İşleyişinin Aksadığı Dönemi
  - c) 19. ve 20. yüzyıllar ise Sistemde Yenileşme ve Dönüşüm Dönemi
- olarak üç temel dönemde ele alınabileceği görülür.

Osmanlı sisteminin nüfus ve yerleşim boyutu ile bölgede oluşumu aşamasında Bizans'tan devralınan miras önemlidir. Latin istilası, 15. ve 16. yüzyılları içine alan sistemin kuruluş döneminin Kocaeli yarımadası ekseninde hangi şartlarda ortaya çıktığı, Bizans'tan devraldığı mirasın ne olduğu hususunda önemli bir göstergedir. Zira 1096 yılında ortaya çıkan İzmit Latin işgali bölgenin uzun dönemli bir tahribat döneminin başlangıcını teşkil etmiştir. Yine bu ilk tahribatın ardından, IV. Haçlı seferlerinde yeniden Latin işgali yaşayan bölge yaşadığı yıkımdan sonra ancak 1228 yılında Bizans hâkimiyetine geri dönebilmiştir. Bölgenin batısında yer alan İstanbul ise daha büyük ve sürekli bir yıkımla karşı karşıya kalmış, 1204 yılında ortaya çıkan Latin istilası ancak 1261 yılında nihayetlenebilmiştir.

Osmanlı ilerleyişinin hızı da (Osmanlı Beyliği'nin sahip olduğu meziyetler yanında) bölgenin hangi şartlarda bulunduğu bir delil olarak değerlendirilebilir. Bizans'ın bölgede Osmanlı ilerleyişini önleyebilecek bir savunma gücüne sahip olmadığı açıktır. Bu husus gerek askerî boyut, gerekse nüfus ve yerleşim yapısı itibarıyla böyledir. Zira direniş kabilinden tepkiler ancak bazı kalelerde ortaya çıkabilmiş, onların el değiştirmesi ile bölge kolaylıkla Osmanlı hâkimiyetine girmiştir.

Yarımadanın kolaylıkla elde edilmesine rağmen İstanbul'un sahip olduğu güç yine de bölgede Osmanlı düzeninin oluşum sürecini geciktirmiştir. Hatta Çelebi Sultan Mehmet'in başa geçmesi bölgenin istikrarlı bir yapıya ulaşması için önemli bir adım olmuş ise de İstanbul'un alınışına kadar geçen zaman zarfında bölgenin bu yönü ile güçlü bir yapı arz etmeyen bir nitelikte kaldığı söylenebilir. Bu çerçevede Bizans İmparatorluğu'ndan miras olarak kalan hali ile bölgenin, deniz kıyısı hattı boyunca var olan yerleşim birimlerinin haricinde kalan iç bölgelerde oldukça seyrek nüfus ve küçük ölçekli dağınık bir yerleşim yapısında olduğu bir söylenebilir. Dönem, Osmanlı Devleti'nin nüfus artışını ve yeni yerleşim birimlerinin kurulmasını teşvik eden politikalar uyguladığı, bir netice olarak da bölge nüfusundaki artışa paralel, mevcut yerleşim birimlerinde büyüme, yenilerinin ortaya çıktığı bir dönem olarak tanımlanabilir.

Alt dönemde bölge ancak İstanbul'un alınışı ile büyük ölçekte değişim yaşamıştır. İstanbul'un fethi, bölgenin sistem için taşıdığı anlamı farklılaştırmıştır. Bölge, özellikle mevcut üretim ve taşıma teknolojisinin getirdiği sınırlar belirleyiciliğinde bu tarihten itibaren, yeni makro sistem öncelikleri dikkate alınarak kurgulanmaya çalışılmıştır denilebilir. Bu çerçevede bölgesel ve kıtasal ticaretin yanında özelde İstanbul'un zaruretlerinin önemli bir ağırlığının olduğu görülür. Bu yapılanmanın yerel düzeydeki yerleşim birimlerinin temel ihtiyaçlarının karşılanması önceliğinde gerçekleştirilmeye çalışıldığı da atlanmaması gereken bir husustur.

Bu tercihler ekseninde Kocaeli yarımadasında elde edilen yerlerin adım adım iskân olunması, İstanbul'un alınışı ile daha kapsamlı ve planlı bir hale gelmiştir. Bu çerçevede örneğin İstanbul'da bir taraftan şehrin ihtiyacı olan nitelikli insan grupları buraya yerleştirilirken diğer taraftan da yakın çevre bölgeler, şehrin çeşitli ihtiyaçlarını karşılayacak toplulukların yaşadığı mekânlar olarak görülmüş, bu bölgeler buna göre iskâna tabi tutulmuştur. İstanbul özelinde, verimli arazilerin üretime kazandırılarak şehrin ihtiyaçlarının karşılanması, ulaşım emniyeti ile güvenliğin sağlanması hedeflerini güden bu iskânların bu yönü ile kırsal yerleşimi dikkate alan bir nitelikte olduğu görülür. Nitekim Anadolu yakasındaki has araziler de bu yerleşim uygulamalarından istifade ile büyüme sürecine girmişlerdir.

Benzer şekilde bölgenin güvenlik zarureti Marmara, Boğazlar ve Karadeniz kıyılarında yer alan kalelerin düzenli gelir alanlarına sahip olmalarını gerektirmiş, bölgeye yapılan yerleşimler tımar, zeamet gelirlerinin bu ihtiyaçlar doğrultusunda planlanmasını gerektirmiştir.

15. ve 16. yüzyıl nüfus ve iskân politikalarının temel karakteri ele alındığında, daha önceki devletlerin de uygulaması olan bazı tedbirlerin alınmaya çalışıldığını görürüz. Örneğin "kulluk" statüsü verilerek, esir olarak bölgeye getirilen insanların İstanbul çevresine yerleştirilmeleri bir Roma mirası olarak, köle emeğine dayalı bir tarım yapısı oluşturma hedefini vurgulayan bir uygulama olmuştur. Ancak Osmanlı sisteminin tercihinin köle emeği yerine, özgür köylü emeğine dayalı küçük işletmecilik oluşu, bu gibi uygulamaların belirli örnekler düzeyinde kalmasına neden olmuş, sistem arazinin rakabesinin devlette olduğu, özel girişimcilik üzerine kurgulanmıştır. İslam hukukunun devletin pencik hakkına veya köle emeğine izin veriyor olması, reel ekonominin de emeğe olan ihtiyacı bile sistemin temel karakterinin bu yönde gelişmesine engel olmamıştır.

17 ve 18. yüzyıllar (öncelikle Anadolu'da ortaya çıkan başka içsel faktörlerin belirleyiciliğinde olmak üzere), bölgenin yeni bir döneme girdiği zaman aralığıdır. Devlet bir taraftan mevcut politikalarını devam ettirmeye çalışırken, diğer taraftan da mecburiyetleri kabullenme aşamasındadır.

17. yüzyıla kadar geçen dönem, bölge açısından, ana hatları ile Osmanlı toplumsal sisteminin kendine özgü şartlarında ortaya çıkmıştır denilebilir. Bölge için uygulanan politikalar ve ortaya çıkan siyasal-idari, sosyal ve ekonomik yapı ve bu çerçevede gelişen ilişkiler ağı bu dönemde Anadolu ve Rumeli'nin birçok bölgesi ile büyük ölçüde benzeşmektedir.

17 ve 18. yüzyılları içine alan Sistemin İşleyişinin Aksadığı Dönemi bölge açısından önemli kılan en önemli husus genel Osmanlı sisteminde beliren bozulmanın bölgedeki ilk somut-önemli yansıması olarak nüfus ve yerleşime ilişkin daha önce kurulan düzenin bozulmasıdır. Ortaya çıkan sapma, düzensizlik-istikrarsızlık etkisi ile adeta 19. yüzyıl son çeyreğine kadar temel belirleyici olmuştur denilebilir. Bu dönem (benzer gelişmeleri yaşayan diğer bölgeler için uygulanan politikalarda birçok bağlamda benzerlikler görülsede) İstanbul'la olan bağın-yakınlığın ayrıca tayin ediciliğinde ele alınmayı gerektirir. Bölgenin İstanbul için taşıdığı önem Kocaeli yarımadasının özel ilgi görmesine neden olmuştur.

19. yüzyıl ise özellikle dışsal faktörlerin etkisi ile farklı bir sürece girişi ifade eder. Özellikle dış göçlerle birlikte bölge yeni bir nüfus yapısı ve yerleşim modeline kaymıştır. Daha önce görülmemiş zaruretlar ortamında devletin bu dönemde uyguladığı politikalarda farklılaşmayı ifade eden sapmalar söz konusudur.

Sistemde Yenileşme ve Dönüşüm Dönemi olarak tanımlanan 19. ve 20. yüzyıllar özellikle 1854 Kırım Harbinden sonra ortaya çıkan, 1877-78 Osmanlı Rus Savaşı, Balkan Harpları ve Birinci Dünya Savaşı ile devam eden nüfus hareketlerinin Osmanlı sistemini her yönü ile yeniden tayin eden bir etki ortaya çıkardığı alt dönemlerde ele alınabilir. Bu çerçevede Kocaeli yarımadasının, nüfus ve yerleşim temelli önemli bir dönüşüm süreci içinde olduğu görülür.

19. yy. sonu, İzmit Körfezi'nin doğusu ve Pertev Mehmet Paşa Camii. (KBB Arşivi)

Kocaeli Yarımadasında Nüfus ve Yerleşimin Gelişimi

Tarihî süreçte bölge, yakın ve uzak bölgeler ile irtibatının kara ve deniz yolu ile sağlanma imkânı olan, hatta kıtalararası ulaşım-iletişimin birçok yönden merkezi niteliğinde bir yarımada olarak var olmuştur. Ancak, bu genel tanımlamaya rağmen yine tarihî süreçte ana teması artelen bölgenin güney sahili ve sahile yakın doğu batı hattında gelişmiştir. Bu husus

özellikle Rumeli ile Anadolu'nun Bizans döneminden çok daha güçlü bir siyasal, ekonomik ve sosyal bütünlük içinde bölgenin bir parça haline geldiği Osmanlı Devleti döneminde ortaya çıkmıştır. Nitekim Bizans döneminde var olan ulaşım hattı Osmanlı Devleti'nde 16. yüzyıldan itibaren her mevsim için düzenli ulaşım imkân veren bir altyapı ile donatılmış, İstanbul- Anadolu karayolu güzergâhı Üsküdar-Gebze-İzmit hattında tek bir ana yol halinde gelişmiştir. Her ne kadar İstanbul-İzmit güzergâhında Gebze'nin kuzeyinden geçen tali bir yol daha var ise de bu da Dil iskelesi güzergâhı ile birleşmekte olduğundan deniz sahiline yakın olan yol ana ulaşım hattı olarak örgütlenmiştir. Buna göre, Anadolu'da üç ayrı kol halinde ilerleyen yol İzmit-Üsküdar aralığında birleşerek, tek bir hatta dönüşmektedir.

Bölge coğrafyasının zirai üretim açısından çok parçalı oluşu ve Karadeniz ile Akdeniz iklimlerine olan açıklığı, Kocaeli yarımadasında nüfus ve yerleşimin önemli diğer iki belirleyicisidir. Nitekim bölgede verimli tahıl üretimi yapılabilecek alanlar ağırlıklı olarak orta karasal bölge olmuştur. Marmara denizine yakın kıyı bölgeleri ise özellikle Kuzey rüzgârlarının etkili olduğu bölgeye kadar yayılma imkânı bulmak üzere zeytincilik faaliyeti ile iştigal etmiştir. Karadeniz kıyıları hariç meyvecilik bölgenin diğer imkânlarından birisidir. Ayrıca Üsküdar-Beykoz hattından başlayıp Bolu dağlarına kadar orta kuzey hattında devam eden orman-koruluk araziler muhiti ağaç yetiştiriciliği bölgeleri olarak kayda geçmiştir.

Ekonomik boyut yanında bölge Osmanlı Devleti açısından 17. yüzyıla kadar güvenlik önceliklerinin bir neticesi olarak değerlendirilmiştir. Bu itibarla Kocaeli yarımadası, İstanbul Boğazı ve İzmit'e varıncaya kadar güney hattı ile bir güvenlik bölgesi olarak askerî zaruretler önceliğinde örgütlenen bir alan olarak dikkati çeker. 17. yüzyıldan itibaren ise, özellikle 18. yüzyıl ikinci yarısı ile 19. yüzyılda bir iç güvenlik problemi olan bir bölge olarak tanımlanabilir. İç güvenlik probleminin öne çıkışı bir ölçüde 19. yüzyılın son döneminde bölgeye yapılan yeni yerleşimler ile önemli ölçüde gerilemiş ise de Birinci Dünya Savaşı sonrası ortaya çıkan işgal ile 20. yüzyıl başlarında yeniden önemli bir gündem maddesi olmuştur.

Bu imkân ve zorunluluklar ortamında Kocaeli yarımadası askerî ve idari bakımdan klasik yerleşim bölgelerinden birisi olarak gelişmiştir. Belgelerden takip olunabildiği üzere; idari bakımından bölge 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar, ana hatları ile Kocaeli sancak yapısı içinde örgütlenmiş durumda olmuştur.¹

Bu hususta 1867 yılı köklü bir değişimin başlangıcı olmuştur. Bu tarihten itibaren, İstanbul ekseninde düşünölmeye başlayan yakın bölgeler buraya bağlanmaya başlanmıştır. Örneğin bu kapsamda Gebze Kocaeli'nden alınarak, Kartal Kazasına bağlı bir birim olarak İstanbul vilayeti sınırları içine katılmıştır.² Bölgenin köklü bir şekilde yeniden yapılandırılması

1 15. yüzyılda, Kocaeli sancağı dâhilinde Gebze, İznikmid, Kandıra, Şile, İznik, Ada ve Karasu, Yalakabad ve Yoros nahiyelerini içine alan bir bölgedir. 1530 yılı tahririne göre bu dönemde Kocaeli sancağına Gebze, İznikmid, Kandıra, Şile, Yoros, Yalakabad, İznik ve Ada kazaları mevcuttur. Kanuni döneminde Kocaeli sancağı, Anadolu eyaletine bağlı bir olarak Gebze, Yalakabad, Görele, İznik, İznikmid, Şile, Kandıra ve Geyve'den oluşmaktadır. Ancak Kanunî'nin son döneminde yaşanan bir değişiklik ile Kocaeli sancağı Anadolu eyaletinden alınarak 939/1533'de kurulan Cezayir-i Bahr-i Sefid Eyâletine (Kapudan Paşa Eyaleti de denilmektedir) bağlanmıştır. 1844-45 yılında hazırlanan temettuat defterlerine göre bu tarihte Kocaeli Sancağı, Bolu Eyaletine bağlıdır. 1846 yılında ise tekrar yeni bir düzenleme üzerine Kocaeli'nin Kastamonu eyaletine bağlandığı görölmektedir. Bu tarihte Kocaeli sancağı Bolu, Viranşehir, Sinop ve Kastamonu sancakları ile birlikte Kastamonu eyaleti dâhilindedir. Tanzimat döneminde ortaya çıkan bu değişiklik ile Kocaeli, Gebze'yi de içine alacak şekilde bir sancak olarak 1867 yılına kadar, Hüdavendigâr Eyaletine bağlıdır. Bkz. Tuncer Baykara, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş*, I. *Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988, s. 127-128, 185, 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1994, Kamu's-ül Alam, II, s.849, Ahmet Akgündüz, *Osmanlı Kanunnameleri ve Hukuki Tahlilleri*, FEY Vakfı, C. 5, İstanbul, 1992, s. 385. 1273/1856 Yılı Devlet Salnamesi, Zikreden Tuncer Baykara, "Anadolu'nun Tarihi ....", s. 231.

2 1888 yılında İstanbul vilayetine bağlı olarak, Merkez Kaza, Çatalca Mutasarrıflığı (Çatalca, Büyükçekmece, Silivri kazalarını havi), Beykoz, Kartal, Şile ve Adalar Kazaları ile birlikte ayrı bir kaza olarak yer almaktadır. 1916 yönetim bölümlenmesinde de Gebze, İstanbul'a bağlı diğer birimler olan Bakırköy, Beykoz, Kartal, Adalar, Şile ve Adakale (Tuna üzerinde bir Türk kalesi) ile birlikte bir kaza olarak görölmektedir. 1923 yılın-

Cumhuriyet döneminde olmuş, 1923 yılından itibaren Gebze'nin de içinde olduğu alt bölge Kocaeli vilâyetine bağlanmıştır.

Osmanlı dönemi boyunca yarımada adli bakımdan Üsküdar'a bağlıdır.³ Sancak alanı ile yargı alanında örtüşmenin olduğu dönemde adli merkezi olarak Üsküdar kadılığı ile askerî merkezi olarak İznikmid (İzmit) yaklaşık aynı yerleşim alanına hitap etmişlerdir.

Bölge, askerî bakımdan 17. yüzyıl başlarına kadar klasik askerî yapılanmanın hâkim olduğu dönemde Kocaeli sancağının ihtiyaçları ekseninde tanımlanmış durumdadır. Bu tarihten sonra ise bu yapı değişmeye başlamış ve nihayet 19. yüzyılda ortaya çıkan diğer zaruretlere bağlı olarak İzmit, Anadolu bölgesi ile daha fazla eklenmiş bir nitelik kazanmıştır. Buna karşılık bu yüzyılda İstanbul'un elde ettiği yeni durum nedeniyle Gebze'ye kadar uzanan bir coğrafya İstanbul merkezli bir tanımlamanın parçası olarak dikkat çekmeye başlamıştır. Bu çerçevede Üsküdar – İzmit hattı deniz kıyısı boyunca ilerleyen yolun da çok doğal bir sonucu olarak güney sahil hattı nüfus ve yerleşim hareketliliği bakımından, Karadeniz'e ulaşan karasal bölgelere göre daha dinamik bir karakter kazanmıştır.

16. yüzyılın ortalarında Kocaeli sancağı dâhilinde toplam 632 adet köy ve mezra vardır. Köy ve mezraların 12 adedi Padişah, Paşa ve Mirliva hassı, 6 adedi arpalık, 492'si kale muhafızlarının tımarıdır. Cezayir-i Bahr-ı Sefid eyaletinin bir livası olan Kocaeli sancağı genel olarak Tersane-i Amire'nin denetiminde olan bir bölgedir. Timara konu olan gelirinin bir kısmı yine bu nedenle deniz kenarındaki kale görevlilerin tımarı olarak kayıtlıdır. Bu çerçevede Boğazkesen, Şile, Yenice, Yoros (Beykoz) ve Bahriye kaleleri zikredilebilir. Ayrıca bölgede vakıflara ait 117 adet köy, 34 adet mezra mevcut olup, yine sancak dâhilinde 61 adet de çiftlik vardır. Bunlar da toplamda 582 adet nefer, sipahi ve zaim kayıtlıdır. Mevcut yerleşim birimlerinde 14.362 hane-mücerret kayıtlı olup, 4.470 kişi muaf statüsündedir. Kalelerde 18.707 nefer vardır. Bölgede toplam olarak liva merkezi olan İzmit ile birlikte, 8 kaza, 1 şehir, 2 kasaba, 5 kale, 42 adet cami ve mescit, 7 adet imaret, 4 kervansaray, 5 medrese, 26 zaviye, 13 hamam, 202 dükkân, 35 değirmen mevcuttur.⁴

Sayılan bütün veriler dikkate alındığında 1530 tahriri bize ana hatları ile bir taraftan nüfus ve yerleşim yapısını ortaya koyarken diğer taraftan da Osmanlı sisteminin sınırlarına dair önemli ipuçları vermektedir. Örneğin dikkate çekmesi beklenen bir husus köylerin, bir arada yaşamanın en küçük ölçeği olarak kurulmakta oluşudur. Mikro işletme ölçeği olarak köyün, tımar sisteminin bir ünitesi olarak küçük köy öbekleri halinde gelişme içinde oluşudur. Ortalama 7-15 haneli köylerin sayısı çok sayıdadır. Aynı aile birlikteliklerinin boş-uygun görülen arazilere iskânı ile ortaya çıkmış ilk yerleşim birimlerinin örnekleri olan bu yerleşim birimleri, sistemin bir parçası olarak kabul olunan ünitelerdir. Yine dikkati çeken önemli bir diğer husus da bölgenin toplumsal sistem açısından taşıdığı önemdir. Bölge, sistemin gerek yönetim gerek askerî güvenlik unsuru olan kişilerin gelir alanı olarak kurgulanmış durumdadır. Bu itibarla yerleşim yapısı 15 ve 16. yüzyıllar boyunca sürekli olarak gözetilen, tahkim olunan bir nitelik arz etmiştir.

Bu alt başlık İstanbul ile birlikte düşünüldüğünde daha sarıh bir hal almaktadır. Nitekim alınan tedbirler ile, fetihle yüz bin kişinin de altında olan İstanbul nüfusu Kanuni Sultan Süleyman döneminde optimal kapasiteye ulaşmış, bütün Kocaeli yarımadası çok sayıda küçük köyün ortaya çıktığı, bölgesel ölçekte nüfus yoğunluğunun artışına sahne olmuştur.

Bu çerçevede Kocaeli yarımadasında mevcut birçok yerleşim birimi bir yönü ile askerî

da Cumhuriyet döneminin hemen başında Kartal, Ömerli ve Şile ile birlikte Üsküdar vilâyetine bağlı olarak görülmektedir. Baykara, "Anadolu'nun Tarihi ...", s. 142.

3 BOA, Mühimme Defteri No: 88-9.

4 BOA, 438 Numaralı Muhasebe-i Vilâyet-i Anadolu Defteri (937/1530), II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1994, s. 70.

kesimin gelir alanı, kurumların ihtiyaçlarının temin noktası olurken diğer taraftan da tahıl, yaş sebze ve meyve üretimi ile, başta İstanbul şehri olmak üzere bölgedeki kasabalara tahsisli üretim yapan yerleşim birimleri vazifesini görmüştür. Örneğin bölge 16 ve 17. yüzyıllarda Tersane-i Âmire'nin kereste ihtiyacının karşılanma bölgelerinden birisidir.⁵

16. yüzyıl önceki yüzyıllardan önemli bir farklılık dönemidir. 14 ve 15. yüzyıllar sistemin kuruluş dönemi niteliğini taşıırken bu yüzyıl ise adeta bir dünya sistemi olarak egemenliğini kabul ettirdiği bir dönemdir. Bunun çok doğal bir sonucu olarak bu yüzyılda bölgedeki nüfus ve yerleşim yapısı oluşturulan yapıyı güçlendirici bir gelişme göstermiş, nüfus artışı bu dönemde adeta bir düzenlilik göstermiştir. Dönem içinde, başlangıçta bulunmayan birçok yeni köy de kurulmuştur. Örneğin; Eşekli, Pelitli, Sekili, Kadıllı ve Akkilise (Akseki) köyleri ortalama % 50 civarında bir nüfus kaybına uğramışlarken, diğer tarafta Denizli, Çerkeşli, Demircili, Tavşanlı, Köseler, Aşağı Hereke, Tuzla ve Darıca köyleri önemli nüfus artışı yaşamışlardır. Özellikle birer deniz sahil köyü durumundaki Tuzla, Darıca ve Hereke dönem başındaki en büyük köyler olma durumlarını dönem sonunda da korumuşlardır. Ancak yine de dönem içinde görülen kırsal kesimdeki nüfus artışı her yerleşim biriminde aynı düzeyde olmamıştır. Durum, örneklenen yerleşim birimleri kapsamında aşağıdaki tablodan takip olunabilir.

Tablo No:

Kırsal Bölge (Köyler) Nüfusu ve Yerleşimi (1530-1844/45)

	1530				1707-1810		1844/45		1530-1844/45 Değişimi %
	Hane	Mücerred	Muaf	Tahmini Nüfus (b)	Hane	Tahmini Nüfus	Hane	Tahmini Nüfus	
Eşekli (Merkepli)	(18)	(10)	(4)	130	43 ⁶	215	8	40	- 67
Pelidli	(29)	(13)	(1)	176	65 ⁷	325	29	145	- 11
Denizli	(16)	(10)	(3)	115			68	340	+ 324
Çerkeşli	(17)	(20)	(3)	140	109 ⁸	545	71	355	+ 296
Demircili	(30)	(15)	(3)	195	80 ⁹	400	88	440	+ 244
Tavşanlı	(23)	(4)	(3)	138	58 ¹⁰	290	62	310	+ 231
Sekili	(17)	(5)	-	95	24 ¹¹	120	6	30	- 67
Köseler	(37)	(13)	-	213	72 ¹²	360	70	350	+ 177
Akkilise	(17)	(8)	(8)	141	52 ¹³	260	11	55	- 59
Kadıllı	(26)	(19)	(3)	183			15	75	- 54
Cumalı	-	-	-	-			49	245	
Tepecik	-	-	-	-			53	265	
Orhanlı	-	-	-	-			38	190	

5 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Ankara, 1992, s. 118.

6 1134/1722 yılı için

7 1181/1767 yılı için

8 1178/1764-1216/1802 yılları için

9 1177/1763-1199/1785 yılları için

10 1178/1764 yılı için

11 1119/1707-1178/1764 yılları için

12 1177/1763-1195/1781 yılları için

13 1236/1821 yılı için

Ovacık	-	-	-	-			28	140			
Tavşanlı	-	-	-	-			185	925			
Mutarlı	-	-	-	-			36	180			
Eskihisar	-	-	-	-					11	55	
Hereke	-	-	-	-	58 ¹⁴		290				
Herekedün (Kadı) (a)	(66) 5			330 25	200 ¹⁵ 43	201 ¹⁶ 40	1000 215	1005 200	175 (c)	875(c)	+ 265
Müslim Gebrân	55 6	-	-	275 30	157	161	785	805			
Tekin (Tuzla) (Niğde)	(111) 3	(32) 2	- -	587 17	225 ¹⁷ 7		1125 35		271 37	1.355 185	+ 244 + 1233
Müslim Gebrân Tuzcuyan	77 31	28 2	- -	413 157	218		1090		234	1170	
Tarıcı (Darıca)	(162) 2	(36) -	(2) -	856 10	184 ¹⁸ 14	191 ¹⁹ 14	920 70	955 70	218 82	1.090 410	+ 133 + 4100
Müslim Gebrân	160	36	(2)	846	170	177	850	885	136	680	- 16

(a): 1530 yılı için Aşağı Hereke, Kale mezarası ile birlikte

(b): Nüfus rakamları, hane sayısına muafların ilave edilip, beş ile çarpılıp çıkan sonuca mücerredlerin ilavesi suretiyle elde edilmiştir.

(c): 1844/45 yılı aşağı ve yukarı Hereke birlikte.

Kaynak: BA, Temettuat Defterleri No: 3584, 3587, 3588, 3589, 3590, 3592, 3593, 3594, 3596, 3597, 3598, 3599, 3600, 3601, 3602, 3603, 3604, 3605, 3606, 3607, 3608, 3609, 3910, 3611,3612, 3613, 3614, 3615. İstanbul Ahkam Defterleri, No: 20/33/97, 14/122/309, 3/89/345, 7/81/258, 10/6/15, 6/353/1001, 92/160/1, 7/88/280, 7/88/280, 8/39/124, 48/347/2, 11/68/197, 48/388/4, 11/68/197, 48/347/2, 7/88/280, 10/238/845, 5/213/649, 12/142/426, 17/73/154, 5/213/649, 6/353/1001, 10/6/15, 8/68/216, 3/89/345, 5/58/186, 7/81/258, 14/40/90, 7/81/258, 2/321/1076, 3/89/345, 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1994. Zikreden; Gülfettin Çelik, 16-19. Yüzyıl Gebze (Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme, Gebze Belediyesi Yayını, 2003, Gebze, s. 124.

14 1197/1783 yılı için

15 1208/1794 yılı için. 9 nefer Müslim ve 100 nefer gebran ve 57 nefer hariçten gelip bu köyde iskân eden gayrimüslim, 34 nefer hariçten ziraat eder Müslim.

16 1225/1810 yılı için. 6 Müslim, 104 gebran, 57 hariçten gelen gebran ve 34 haric Müslim

17 1164/1751-1178/1764 yılları için

18 1164/1751 yılı için

19 1178/1764 yılı için

1900'ler, Denizden İzmit'e genel bakış. (KBB Arşivi)

16-18. yüzyıl arasında, tahrir, ahkâm defterleri ile şer'iyye sicillerine de yansdığı üzere çok sayıda küçük haneli köy ortaya çıkmış, 19. ve 20. yüzyıllara gelindiğinde, yerleşim öbikleşmesinin bir neticesi olarak ortadan kalkmışlardır. Önceden, askerî kesimin bir gelir alanı olarak varlıklarının korunmasına çalışılan küçük ölçekteki bu köyler yenileşme-dönüşüm döneminde tımar sisteminin ortadan kalkmasına paralel olarak doğal, süreçte yok olmuşlardır.

Bazı köylerin ise varlıklarını devam ettirmekle birlikte 19. yüzyıl sonlarına kadar pek kayda değer nitelik taşımadığı söylenebilir. Bunun en önemli nedeni büyük yerleşim birimlerinin periferisinde kalıp, onlar için de kalıcı bir fonksiyon üstlenmemiş olmalarıdır. Örneğin Kadıköy ve çevresinde yer alan Fenerbahçe (Hieria), Kalamış (Ötropion), Caddebostan (Dris-Rufinyenes), Bostancı (Poleetikon), Küçükyalı (Satir), Maltepe ve Dragos (Brias), Kaltal (Kartalimen), Samandra (Damatris), Aydos (Aetos), Bizans döneminde sahip olduğu bağımsız bir yerleşim alanı olarak ayrı bir yapı oluşunun aksine 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar küçük yerleşim alanları olarak ancak var olabilmişlerdir.²⁰ Adı geçen mekanlar açısından, İstanbul eşrafının Anadolu yakasına geçerek sayfiye yerleri edinmeleri ve özellikle Osmanlı Rus savaşları sonrası bölgeye muhacirlerin getirilip yerleştirilmesi, düzenli vapur seferlerinin başlaması, demiryolu yapımı gibi hususlar nüfus ve yerleşimde yeni gelişmeleri ortaya çıkarmıştır.²¹

19. yüzyıl Osmanlı Rumeli ve Anadolu'sunda bütün yerleşim birimlerini doğrudan etkileyen büyük nüfus hareketleri dönemidir. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren bütün Anadolu ve Rumeli için önemli olan bu durum, toplam nüfus yanında bölgesel dağılımlarda da önemli değişiklikler ortaya çıkarmıştır. Kırım harbinden itibaren, Birinci Dünya Savaşı öncesine kadar sürekli bir nüfus artışı söz konusu olmuştur. Dönem başında kilometre kareye 16,20 kişi isabet ederken dönem sonunda bu rakam 21,17'ye yükselmiştir. Buna göre dönem başı ve sonu itibarıyla Türkiye genelinde nüfus en az % 30 artmıştır. Türkiye genelindeki nüfus artışını bir ölçüde Birinci Dünya Savaşına kadarki dönemde gayrimüslim nüfusun önemli bir bölümünün ülke dışına çıkışı yavaşlatmıştır.

²⁰ Bedi N. Şehsuvaroğlu, *Göztepe, Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu*, 1969. İstanbul, s. 12.

²¹ Şehsuvaroğlu, a.e, s. 9.

Tablo No:

İzmit-İstanbul Ekseninde Nüfus (1885-1914)

		1885	1894	1895	1896	1906	1914	Türkiye % oranı (1914)
İstanbul		873.565	1.030.234	1.030.234	1.030.234	782.227	909.978	5,67
Müslim	Dersadet ve bilad-ı selase	384.910	520.194	520.194	520.194	370.339	489.876	4,17
	Şehremaneti mülhakatı ²²	40.455	40.455	40.455	40.455	61.420	70.558	
G.müslim		448.200	469.585	469.585	469.585	350.468	349.544	14,61
İzmit ²³		195.669	195.659	203.375	206.694	290.517	325.153	2,03
Müslim		133.123	133.117	138.440	141.827	200.560	226.859	1,69
G.müslim		62.546	62.642	64.935	64.867	89.957	98.294	4,11
Osmanlı Türkiye'si		12.272.414	12.515.527	12.313.638	12.484.114	14.513.041	16.037.334	
Müslim		9.097.504	9.678.054	10.290.368	10.921.190	12.366.968	13.410.010	
G.müslim		3.174.910	2.837.473	2.023.270	1.562.924	2.146.073	2.391.562	

Kaynak: Gülfettin Çelik, Sosyo-Ekonomik Sonuçları ile Osmanlı Türkiye'sine Göçler (1877-1912), Yayınlanmamış Doktora Tezi, s. 178-179, 194-195.

Nitekim 1885'ten 1914'e kadarki dönemde sadece bugünkü sınırları ile Türkiye'de yaşayan gayrimüslim nüfus 3.174.910'dan 2.391.562'ye düşmüştür. Buna göre, bu tarihler arasında gayrimüslim nüfus % 25 azalmıştır.

Kocaeli yarımadası köylerindeki nüfusun dini bakımdan dağılımına bakıldığında 1530 yılındaki yerleşimde Müslümanların kara bölgesindeki köyler ve mezralarda toplandığı görülür. Gayrimüslimler ise deniz kıyısındaki köylerde meskûn durumdadırlar. Dönem başındaki bu duruma rağmen zaman içinde, özellikle Celali isyanları sonrasında Anadolu'nun çok geniş bir coğrafyasında ortaya çıkan göç hareketi bölge çevresine de uzanacak şekilde yayılmıştır. Bunun bir göstergesi nüfus rakamlarındaki değişimdir. Nitekim köylerde 18. yüzyıl boyunca *haric ez defter* olarak kayıtlanmış çok sayıda kayıt dışı reaya tespit etmek mümkündür. Köylerdeki nüfus değişimi bu gelişmeyi yansıtmaktadır. Mesela Aşağı Hereke'de 57 adet gayrimüslim, 34 adet de Müslim ziraat yapar vaziyette yerleşmişlerdir. Benzer şekilde Tuzla ve Darıca'da defter kaydı dışındaki reaya sayısı artmaktadır.

Bölgede yoğun olarak bulunan Rum nüfusa karşılık diğer Gayrimüslim nüfusun kayda değer şekilde yerleşimi 17. yüzyıldan itibaren ortaya çıkmış olup, 19. yüzyılda gündem oluşturmaya başlamıştır.

Dikkati çeken husus, sahil yerleşim mıntıklarında daha dönem başından itibaren önemli bir Gayrimüslim nüfusun var oluşudur. Bizans bakiyesi yerleşim birimleri olarak Hereke, Tuzla, Darıca, Akpınar, Pendik ve İstavroz bu yönleri ile dikkati çekmektedir. Buralarda Müslüman nüfus ancak 19. yüzyılda önemli bir yekûna ulaşmıştır.

²² Şehremaneti mülhakatı, Dersaadet ve Bilad-ı Selase dışında kalan İstanbul'u (Gebze, Küçükçekmece, Kartal, Beykoz, Şile ve Marmara Adalarını) içermektedir

²³ İzmit, Adapazarı, Karamürsel, Kandıra, Geyve, Yalova ve İznik'i içine almaktadır.

Tablo No: 55

Gayrimüslim Yerleşime Sahip Köyler Nüfusunun Dini Dağılımı (hane) (1530-1844/45)

	1530	1740	1747	1751	1764	1794	1810	18444/1845
Herekedûn	66			92 ²⁴	136 ²⁵	200 ²⁶	201 ²⁷	175
Müslim	5			6	50	43	40	
G. müslim	55			86	86	157	161	
.....	6							
Tuzla	111		205 ²⁸	225 ²⁹	225			271
Müslim	3		-	7	7			37
G. müslim	77		205	218	218			234
Tuzcuyan	31							
Darıca	162	191 ³⁰		184 ³¹	191 ³²			218
Müslim	2	14		14	14			82
G. müslim	160	170		170	177			136
Akpınar	12	69 ³³			69 ³⁴			
Müslim	-	-			-			
G. müslim	12	69			69			
Pendik	102			111	111			
Müslim	11							
G. müslim	91							
İstavroz	65		189 ³⁵		191 ³⁶			
Müslim	19		36		36			
G. müslim	46		153		155			

Kaynak: BA, Temettuât Defterleri No: 3584, 3587, 3588, 3589, 3590, 3592, 3593, 3594, 3596, 3597, 3598, 3599, 3600, 3601, 3602, 3603, 3604, 3605, 3606, 3607, 3608, 3609, 3910, 3611, 3612, 3613, 3614, 3615. İstanbul Ahkâm Defterleri, No: 20/33/97, 14/122/309, 3/89/345, 7/81/258, 10/6/15, 6/353/1001, 92/160/1, 7/88/280, 7/88/280, 8/39/124, 48/347/2, 11/68/197, 48/388/4, 11/68/197, 48/347/2, 7/88/280, 10/238/845, 5/213/649, 12/142/426, 17/73/154, 5/213/649, 6/353/1001, 10/6/15, 8/68/216, 3/89/345, 5/58/186, 7/81/258, 14/40/90, 7/81/258, 2/321/1076, 3/89/345, 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1994. Zikreden; Gülfettin Çelik, 16-19. Yüzyıl Gebze (Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme, Gebze Belediyesi Yayını, 2003, Gebze, s. 118.

İstanbul ve İzmit (Adapazarı ve İzmit'e kadarki bir alanı içine almakta) çevresi toplam Türkiye nüfusunun sırası ile % 5,67'sini ve % 2,03'ünü içine almaktadır.

24 6 müslim ve 86 nefer gebran ve bir zemin.

25 50 Müslim ve 86 gebran ve bir zemin.

26 9 nefer Müslim ve 100 nefer gebran ve 57 nefer hariçten gelip bu köyde iskân eden kâfirler, 34 nefer hariçten ziraat eder Müslim.

27 6 Müslim, 104 gebran, 57 haricden gelen gebran ve 34 haric Müslim

28 201 gebran, 4 haric.

29 7 Müslim ve üç mahalle ve 218 gebran.

30 3 Müslim, 11 haricden eken Müslim ve 177 gebran reaya

31 14 Müslim ve 170 gebran

32 14 Müslim ve 177 gebran

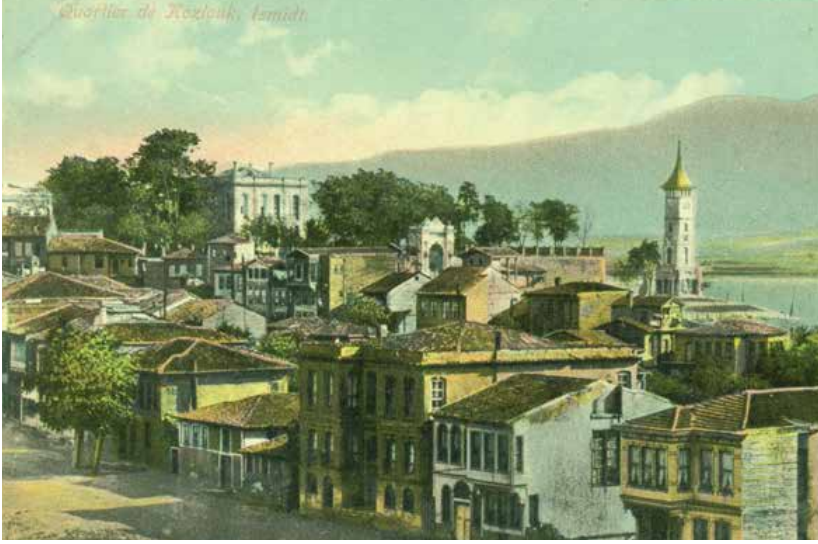
33 7 gebran ve 62 haricden Gebze'de mütemekkin gayrimüslim reaya

34 7 gebran ve 62 haricden Gebze'de mütemekkin gayrimüslim reaya

35 Kısıklı ve Guzguncuk ile 25 Müslim, 11 hariçten ekenler, 77 gebran, 20 hariçten mütemekkin, 56 hariçten gelip mütemekkin ve kâfirler

36 Kısıklı ve Guzguncuk ile 36 Müslim, 155 gebran

19. yüzyıl ikinci yarısından itibaren başlayan ve 20. yüzyıl başında da devam eden nüfus hareketlerinin getirdiği Müslüman nüfus kitlelerinin yerleşimine rağmen nüfusun dini bakımdan dağılımına bakılacak olunursa görülür ki bölgedeki gayri Müslim nüfus Türkiye ortalamasının üzerindedir. İstanbul, toplam Müslüman nüfusun % 4,17'sini, İzmit ise 1,69'unu barındırmaktadır. 1914 yılında, toplam 2.391.562 kişi olan gayrimüslim nüfusun 489.876'sı İstanbul'da, 98.294 kişisi de İzmit ve havalisinde oturmaktadır. Oran olarak bu rakamlar İstanbul için toplamın % 14,61'i, İzmit için de % 4,11'ine karşılık gelmektedir. İstanbul toplam nüfusunun % 60,59'u Müslim, % 38,41'i ise gayrimüslimlerden oluşmaktadır. Toplam gayrimüslim nüfusun önemli bir bölümünün adı geçen İzmit ve İstanbul çevresinde meskûn oluşu önemli bir durumdur.

1900'lerin başı, Kozluk Mahallesi'nin genel görünümü. (KBB Arşivi)

Müslim-Gayrimüslim dağılımı itibariyle bölgenin geçirdiği dönüşüm bir yönü ile Osmanlı sisteminin yaşadığı genel problemlere işaret eden bir alt başlıktır. 15. yüzyıldan başlayarak, Gayrimüslim grupların bölgedeki yerleşim birimlerine, özellikle Dersaadet'e yönelişinin gerisinde daha önce mukim olunan bölgelerde ortaya çıkan itici faktörlerin yanında, gelen bölgenin çekiciliğinin de yeri vardır. Zira İzmit'ten İstanbul'a kadarki sahil hattı ve özellikle Dersaadet bu unsurların gelip yerleşmek isteyeceği bazı farklılıklara sahip olmuştur. 15. ile 19. yüzyıllar arasındaki uzun zaman aralığında daima var olan bu farklılıkları, 18 ve 19. yüzyıllarda daha da belirgin hale geldiği dikkate alınmak kaydı ile sıralayacak olursak;

- Bölgenin, devletin her şartta can ve mal güvenliğini diğer bölgelere göre daha yüksek düzeyde sağlayabileceği bir bölge olduğunun düşünülmesi,
- Sistemin, bölgede yaşayanların temel ve diğer ihtiyaçlarının karşılanmasında öncelikli politikalar uygulaması, bu hususta sahip olduğu başarı düzeyi,
- Çevre bölgenin (Üsküdar-İzmit aralığı) merkez bölge (Dersaadet) için taşıdığı anlam nedeniyle, ekonomik faaliyetler itibariyle destek bölge yaklaşımı içinde görülmesi, ekonomik canlılığının bu doğrultuda teşvik olunması/korunması,
- Artı değer, dolayısı ile refahın Dersaadet başta olmak üzere bölgeye doğru akması nedeniyle bu refahtan pay alma umududur.

Kocaeli Yarımadası Ölçeğinde Nüfus ve Yerleşim Politikalarının Başarısı

Nüfus ve nüfusun yerleşimi konusu Osmanlı sisteminin önemli bir sağlık göstergesidir. Zira bütün tarihi boyunca konu, sistemi çeşitli kademelerde doğrudan etkileyen önemli bir husus olmuştur. Bu çerçevede, durağan nüfus artışı ortamında, mevcut üretim ve taşıma teknolojisinin sınırları dâhilinde siyasal-idari, ekonomik ve sosyal alanda üretim, paylaşım ve tüketim süreçlerini idame etme durumunda olan bir sistemin en doğal olarak yapmak isteyeceği, kıt kaynak olan nüfusun bu sınırlara göre konumlandırılması ve bunun devamıdır. Nüfusun, belli bölgelere aktarımı veya belirlenmiş yerlerde sabit kalması beklenen farklı dönemlerde, siyasal otoritenin uyguladığı politikadaki başarısını, daha üst bir değerlendirme ile sistemin başarı düzeyini ortaya koyması bakımından önemlidir.

Bu kapsamda konunun sistemi bölgesel boyutta belirleyen genel sebepler boyutunda ele alınması önemli olmakla birlikte, özellikle dönemsellikteki değişir belirleyicilerin etkisinin de incelenmesi gözden kaçırılmaması gereken bir husustur. Bunun yanında bu hususların alt bölgeler boyutundaki durumu da ayrıca önemlidir.

Bu çerçevede, Kocaeli yarımadası farklı her üç dönemde de nüfus ve yerleşim bakımından politika yapıcılarının önemli bir gündem maddesi olmuştur. Bölge 17. yüzyıla kadar nüfus yoğunluğu artırılmaya, bu dönemden sonra da nüfus artışı ve kompozisyonu kontrol edilmeye çalışılan bir bölge olmuştur. Bu genel çerçevenin içinde bölgenin ayrıca alt bölgeler itibarıyla de farklı öncelikler dâhilinde birbirinden farklılaşan politikalara tabi olduğu görülür. Bu çerçevede örneğin, İzmit-İstanbul hattının ve özellikle Dersaadet'in nüfus açısından var olan çekiciliği yanında gelinen bölgelerin iticiliği de önemlidir.

Kocaeli yarımadası özelinde problem daha kuruluş aşamasında sisteme etki eden dışsal faktörler eli ile Bizans mirası olarak ortaya çıkmıştır. Bu aşamada, bir beylik ölçeğinden devlet büyüklüğüne erişim için nüfus bağlamında gerekli olan birçok unsurun karşılanması problemi Bizans mirasının belirleyiciliğinde olmuştur. Latin istilasından beri toparlanamayan Bizans, durağan bir yapının önemli bir sebebi olarak nüfus problemini Osmanlı sistemine devretmiştir. Osmanlı Devleti, kuruluş sürecinde, Bizans dönemi iktisadi durgunluğuna ilave olarak bölgeden uzaklaşan nüfusun da etkisi altında yarımadayı sınırlarına dâhil etmiştir. Bu itibarla, daha kuruluş döneminin her aşamasında mevcut araziye yerleşim ve üretim sürecine katılımı hususunda teşvik edici, icbar edici uygulamalar içinde olmuştur. Sistem kurucularının bu konudaki en büyük imkânı yaptırım gücünün yüksekliğidir. Otoritenin meşruiyet kaynaklarının çokluğu bunu temin eden önemli bir durum olmuştur. Bu çerçevede kişilere yapılan arazi tahsisleri ile ortaya çıkan vakıf ve çiftlik araziler ile gerek Bizans bakiyesi olan köyler ve gerekse yeni köyler ihdası ile bölge iskân mahalli olarak seçilmiştir. Ancak, Bizans'ın Osmanlı hâkimiyetini kabul etme dönemi olan 14. yüzyıl ortalarından itibaren, İstanbul'un fethine kadar geçen 15. yüzyıl döneminde, iskân ve yerleşim bakımından bölge çok yoğun bir çabanın gösterildiği, yoğun bir iskân bölgesi olarak dikkati çekmez. Bunun önemli nedenleri arasında sayılabilecek olan, bölgenin batısının denizle nihayetlenmesi ve Bizans'ın askerî güç olarak bölgeyi tehdit etme potansiyelinin, özellikle Çelebi Sultan Mehmet ile birlikte artık zayıflaması yanında Rumeli bölgesinde ortaya çıkan ilerleme imkânlarının getirdiği yeni fırsatlardır. Bu nedenle sistem kurucuları Kocaeli yarımadasından çok Rumeli'nin sisteme katılımı konusunu öncelikli gündem maddesi olarak kabul etmişlerdir.

Bir tarafta Bizans'ın bölgeyi kalıcı olarak tekrar elde etme potansiyelinin azlığı, diğer taraftan da Rumeli'deki ilerleme imkânları Kocaeli yarımadasının yerleşim bakımından yoğun bir çaba içine girilmesini gereksiz kılmıştır. Bu dönemde yapılan "sürgün" uygulamalarının ağırlıklı olarak Rumeli'yi dikkate alan uygulamalar olduğu görülür. Bu

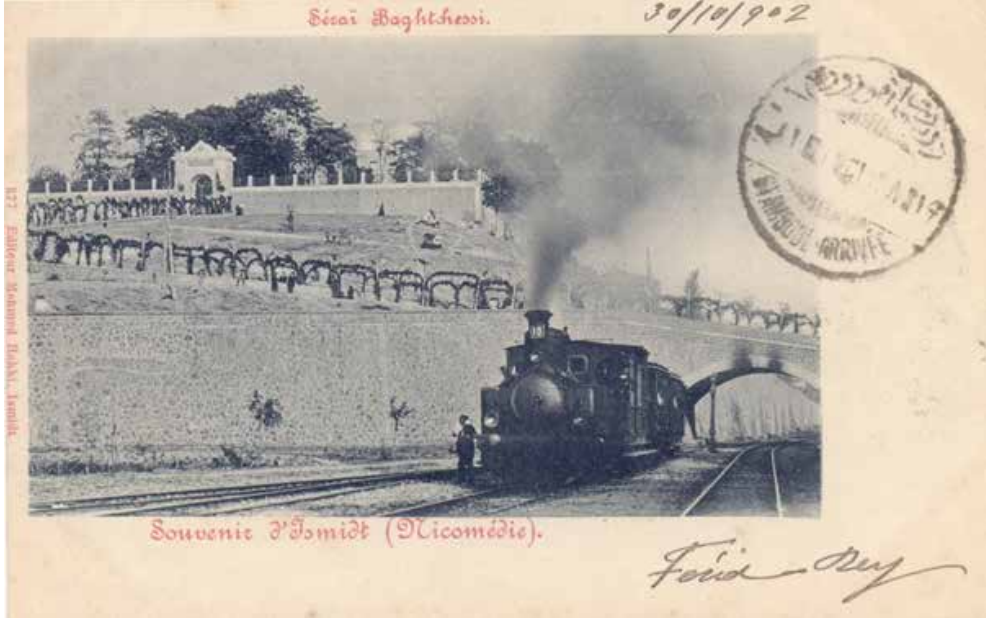
çerçeve, yarımada'daki yerleşim sürecinin diğer bölgelerdeki yerleşim uygulamaları dikkate alındığında oldukça doğal yollarla gerçekleştiği söylenebilir. Anadolu insanının seyyaliyet kabiliyetinin yüksekliğinin de kolaylaştırıcı katkısı ile ilgili dönem için sistemin yerleşim politikaları bakımından başarılı bir dönem geçirdiği söylenebilirse de yarımada'nın, karasal batı bölgesine doğru gittikçe artan oranda bir nüfusun azlığı içinde olduğu görülür. Ancak yine de bu aşamada, daha kuruluş sürecinde olan sistemin bölge bütünü ölçeğinde kendini tanımlama-kabul ettirme yetkinliği içinde olduğu belirtilmelidir.

Anadolu'nun geniş üretim alanlarına karşılık mevcut üretim teknolojisinin ihtiyacı olan insan emeğinin karşılanamayışının nedeni doğum oranlarının düşüklüğünden ziyade, ölüm oranlarındaki yüksekliktir. Genel olarak, bir sıklıkta ortaya çıkan savaşlar yanında zaman zaman ortaya çıkan kıtlıklar, hastalıklar ve diğer tabii afetler ölüm oranlarındaki yüksekliğin başlıca sebepleridir. Bu itibarla, Osmanlı genel yapısı içinde, nüfus sorunu, nüfusun doğal artış oranının düşüklüğü gerçeğinde bir çözümlenmeye tabi kılınmıştır. Kurulan model düşük artış oranına sahip nüfusa geliştirilen bir cevap niteliğindedir. Ancak 16. yüzyılda yaşanan doğal nüfus artışı, mevcut yapıyı zorlamıştır. Mevcut üretim-tüketim modelini zorlayacak orandaki fazla olan nüfusun doğal yollarda bölgesel kayışları bu nedenle bu dönemde biraz göz yumulur bir durum olmuştur. Kocaeli yarımadası bu şekilde nüfusu, doğal nüfus artışının ortaya çıkardığı bir seyyaliyetin neticesi olarak 15. ve 16 yüzyıllarda artış trendi içinde olan bir bölge olmuştur. Bu durum, zaten nüfus yoğunluğu düşük olan bölge açısından artı teşkil eden bir husus olmuştur. Bu dönemdeki nüfus hareketliliği Osmanlı toprak ve askerî sisteminin ihtiyaçları/sınırları dâhilinde başarılı bir şekilde yönlendirilebilmiştir. Bu yönü ile denilebilir ki siyasal otorite, sistemin ihtiyaç hissettiği nüfusu oldukça doğal olan bir yolla, geniş bir coğrafyada, yeni yerleşim birimleri de ihdas etmek suretiyle bütün aktarabilme becerisinde olmuştur.

Bütün 14. ile 16. yüzyıllar arasında Kocaeli yarımadası askerî ve zirai gerekler doğrultusunda önemli bir nüfusun bölgeye akışının temin olunduğu bir bölge olarak dikkati çeker. Ancak yine de yarımada'nın insan kaynağı bakımından daha cazip hale gelişi ancak İstanbul'un elde edilişi sonrasındadır. Ve bu nedenle bu hususta daha yoğun göç alınan alt dönem İstanbul'un alınışı sonrasında ortaya çıkmıştır. Dersaadet'in büyük alım ve tüketim gücü bitişik ve yakın çevrenin kendisi ile eklenmiş bir şekilde örgütlenmesine neden olmuştur. Bu doğrultuda bitişik ve yakın çevre iskâna çalışılmış, uzun bir müddet doğrudan devlet eli ile iskânlar yapılmış, kendiliğinden ortaya çıkan göçlere de imkân verilmiştir.

16. yüzyıl, bölgenin özellikle transit aktarım güzergâhı oluşunun doğal bir sonucu olarak, ayrıca ulaşım hattı ve yakın hinterlandının gerektirdiği kurum ve yapıların ikmali dönemidir. Gebze'de yüzyılın başlarında inşa olunan Çoban Mustafa Paşa ile İzmit'teki Mehmet Paşa külliyesi bu babda zikredilebilecek örneklerdir. Dönem, hem teknik beceri ve yetkinlik bakımından, hem de maddi imkânlar bakımından büyük bir güce erişmiş olan devletin nüfusun yerleşimi açısından gerekli altyapının tamamlanma dönemi olarak dikkati çeker. Bütünün bir parçası olarak tespit olunan birçok yerleşim birimlerinde tesis olunan yapıların bu dönemde büyük maliyetler ile tamamlanması ölçülebilir-kontrol edilebilir bir nüfus büyüklüğü hedefini de ortaya koyar. Gebze örneğinde Çoban Mustafa Paşa hanının, çeşme, köprü, su yolları ve diğer ilgili tesislerin inşası, bunların sağlıklı işleyişini temin eden vakıfların tesisi bu ölçeği temin eden önemli unsurlardır. Var olan arşiv kaynakları bölgede oluşan ekonomik, sosyal ve idari kapasitenin büyüklüğünü ortaya koyma açısından yeterli örnekler ile doludur. Osmanlı sistemi bu dönemde gerek idarecisi gerek reayası ile birbirini tamamlayan bir özellik arz eder. Erbabının kurduğu müesseselerin sadece nüfusun fiziki temel ihtiyaçlarını esasa alan değil aynı zamanda sosyal ilişki standardını da destekleyen sonuçlarının oluşu Osmanlı sisteminin maddi-manevi bütünlüğe olan hassasiyetini göstermektedir.

Oluşturulan sistemin bir başarı göstergesi olarak nüfusun yerleşim alanlarının dağılımına bakıldığında Osmanlı siyasi otoritesinin etkinliği açıkça görülebilir. Nüfusun kırsal kesimde küçük yerleşim birimleri halinde asırlara varan bir tarihi süreç içinde, babadan oğula geçecek mirasın da korunması şeklinde tutunabilmesi ancak bu otoritenin ve dolayısı ile sistemin belirleyici ve kontrol edici gücü ile açıklanabilir.

1890'lı yıllar, İstasyondan Kasr-ı Hümayun'a bir bakış. Saat Kulesi henüz yapılmamışken. (KBB Arşivi)

16. yüzyıl sonlarından itibaren 19. yüzyılın ikinci yarısına kadar geçen evrede, nüfus azlığı aynı zamanda nüfusun yerleşim kontrolü problemi olarak da yeni bir ivme kazanmıştır. Bu alt dönemde, nüfusun çok daha büyük bir coğrafyada nüfus hareketliliği içinde oluşu, problemin niteliğini ve boyutun farklılaştırmış, kalıcı bir problem alanı olarak sisteme bozucu etki oluşturmuştur. 17 ve bütün 18. yüzyıl bu problem karşısında sistemin nüfus hareketliliğini kontrol etme çabası içinde oluşu dönemi olmuştur. Bu çerçevede özellikle 18. yüzyılda bölgedeki vakıflar bünyesinde yer alan imaretlerde yer alan görevlilerin sayı ve çeşidindeki artış bile, bu kurumların/müesseselerin bunalım dönemlerinde icra ettiği fonksiyon hakkında bilgi verebilir. Bu yönü ise sistemin, ortaya çıkan dışsal ve içsel etkileri bir şekilde absorbe etme kapasitesinde olduğu söylenebilir.

Bu çerçevede özellikle Dersaadet nüfus baskısının azaltılmaya çalışıldığı bir bölge olarak dikkati çeker. Genel olarak bu alt bölgeye ilave nüfusun gelmesi önlenmek istenmiştir. Ancak bu genel durumun daha ötesinde özellikle Gayrimüslim nüfusun bölgeye devam eden akışının kontrolü için doğrudan bu grupları hedef alan daha geniş bölgede tedbirler alınmaya da çalışmıştır. Bu çerçevede örneğin Boğazın sahil muhitlerine Gayrimüslim yerleşmelerini önlemek için Müslümanların Gayrimüslimlere su kullanım haklarını satmaları yasaklanmış, nüfus hareketlerine kontroller getirilmiştir.

19. yüzyılda, Balkanlardan başlayarak Osmanlı sistemine gittikçe daha büyük etki oluşturmaya başlayan etnik temelli yeni problem alanlarının Kocaeli yarımadasındaki nüfus ve nüfusun yerleşimine ilişkin ortaya çıkardığı en önemli gündem maddesi, artık kendilerine gittikçe daha fazla oranda şüphe ile bakılan gruplara otoritenin zorlaştırmacı uygulamalar içine girişidir.

Problemin her iki boyut itibariyle Anadolu ve Rumeli geneli için ana hatları ile kalıcı bir çözüme kavuşması ancak 19. yüzyılın ikinci yarısında ortaya çıkan büyük dış göçler ve genel hayat şartlarındaki iyileşme döneminde olmuştur.

Ancak, yine de Osmanlı sisteminin kuruluşundan çöküşüne kadar, nüfusun kendi iç kompozisyonu konusu bir tarafta olmak kaydı ile ekonomik alanda hane, sosyal ve idari alanda da mahalle/köy/cemaat-aşiret ölçeğine dayalı oluşu nedeniyle, kent ve kır nüfus ve yerleşimine ilişkin geliştirdiği politikalarında sebat etme çabasında olduğu görülür. Bu husus Cumhuriyet Türkiye'sinin de gelişen teknolojik şartlar ve değişen siyasal rejime rağmen önemli ölçüde miras olarak devraldığı bir husus olmuştur.

Sonuç

Osmanlı sisteminin bir sağlık göstergesi olarak nüfus ve nüfusun yerleşimi, farklı içsel ve dışsal belirleyicilerin etkisi altında, kuruluştan çözülme ve yıkılış dönemine kadar Kocaeli yarımadası örneğinde de gündem oluşturmuş önemli bir konu olarak dikkati çeker. Konunun bölge örneğinde ele alınışının ortaya çıkardığı en önemli netice, farklı belirleyicilerle şekillenen dönemlerde bile sistemin, temel kabuller ve bunlar etrafında ortaya çıkan politikalarının devamı konusunda direnç gösteren/gösterme becerisine sahip yapısıdır. Sistem, adeta nüfus ve nüfusun yerleşimine ilişkin ürettiği çıktılarda örneklenebildiği üzere aynı sonuçları elde etme çabasını sistemin dışsal faktörler belirleyiciliğinde parçalanmasına kadar da devam ettirmiştir.

KAYNAKÇA:

- 438 Numaralı Muhasebe-i Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530), II, Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü Osmanlı Arşivi Daire Başkanlığı Yayını, Ankara, 1994.
- Baykara, Tuncer, *Anadolu'nun Tarihi Coğrafyasına Giriş, I. Anadolu'nun İdari Taksimatı*, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü, Ankara, 1988.
- BOA, İstanbul Ahkam Defterleri, No: 20/33/97, 14/122/309, 3/89/345, 7/81/258, 10/6/15, 6/353/1001, 92/160/1, 7/88/280, 7/88/280, 8/39/124, 48/347/2, 11/68/197, 48/388/4, 11/68/197, 48/347/2, 7/88/280, 10/238/845, 5/213/649, 12/142/426, 17/73/154, 5/213/649, 6/353/1001, 10/6/15, 8/68/216, 3/89/345, 5/58/186, 7/81/258, 14/40/90, 7/81/258, 2/321/1076, 3/89/345.
- BOA. Mühimme Defteri No: 88-9.
- BOA, Temettuat Defterleri No: 3584, 3587, 3588, 3589, 3590, 3592, 3593, 3594, 3596, 3597, 3598, 3599, 3600, 3601, 3602, 3603, 3604, 3605, 3606, 3607, 3608, 3609, 3910, 3611,3612, 3613, 3614, 3615.
- Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, Türk Tarih Kurumu, Ankara, 1992.
- Çelik, Gülfettin. *16-19. Yüzyıl Gebze (Sosyo-Ekonomik Bir İnceleme)*, Gebze Belediyesi Yayını, Gebze, 2003.
- Şehsuvaroğlu, Bedi N. Göztepe, *Türkiye Turing ve Otomobil Kurumu*, İstanbul, 1969.

TAPU-TAHRİR DEFTERLERİNE GÖRE KOCAELİ VE ÇEVRESİNDEKİ YER ADLARI HAKKINDA BİR DEĞERLENDİRME

Ahmet GÜNDÜZ*

Giriş

Bölgelerin tabii yapısı, iklim şartları, bitki örtüsü, ekonomik ve kültürel ürünleri ile üzerinde yaşayan canlılardan etkilenen yer adları, milletlerin yerleşme tarihi bakımından önemli belgeler arasında yer almaktadır.

Özel adları, özellikle kişi adlarını inceleyen bilim dalına *onomastik*, bu bilimin yer adları ile uğraşan alt koluna ise *toponomi* denilmektedir¹. Toponomi, Türk Tarihi, kültürü ve yerleşme coğrafyası bakımından büyük önem taşımaktadır. Zira hızlı kentleşme, teknoloji alandaki gelişmeler veya doğal afetler sonucu birtakım iskân yerleri zaman içerisinde ortadan kalkmakta veya başka bir bölgeye taşınabilmektedir. Bir bölgenin başka bir kültürün hâkimiyetine geçmesi de buradaki adların kısmen veya tamamen değiştirilmesine yol açabilmektedir². Bundan dolayı, yer adlarının tespiti ve ortaya konulması kültür tarihi açısından son derece önemlidir.

Türkiye’de toponomi çalışmalarına 1920’li yıllarda başlanmış ve bu konuda birçok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmaların çoğunda daha çok modern yer adları kılavuzları esas alındığı için, günümüz yer adlarının tarihî kökenlerine pek inilememiştir. Oysa Osmanlı Arşivi’nde yer alan tapu-tahrir defterleri ve şeri’ye sicillerinde Türkiye’deki yer adları konusunda çok zengin veriler bulunmaktadır. Özellikle tapu-tahrir Defterleri, yer adları araştırmalarında son derece kapsamlı kaynaklar olup, bu defterlerde şehir ve köy yerleşim yerlerinin isimleri ile insan, eşya, hayvan, boy, oymak, meslek, inanç, renk vs. adları hakkında ayrıntılı istatistikî bilgiler elde etmek mümkündür. Nitekim Kocaeli ve çevresi kayıtlarını içeren tapu-tahrir defterlerindeki kayıtlar incelendiğinde, bölgenin yer adları hakkında önemli veriler olduğu görülmektedir.

Kocaeli ilinin merkezi olan İzmit köklü bir geçmişe sahiptir. Tarihî süreçte birçok medeniyet ve kültüre merkezlik etmiştir. Şehrin kuruluş tarihi M.Ö. 712 yılına kadar dayanmaktadır. Nikomedeia şeklinde anılan şehrin adı, İslâm yazarları tarafından Nîkümüdiya, Nikumûdiyye ve Nîkümüziya şeklinde zikredilmiştir. Türkçe kaynaklarda ise genellikle İznikmîd şeklinde geçmiştir³.

* Doç. Dr., Mustafa Kemal Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü, e-mail: gunduza@mku.edu.tr
1 Bahaeddin Yediyıldız, “Türkiye’de Yer Adı Verme Usulleri”, *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1984, s. 25.
2 Enver Çakar, “Halep Sancağında Türkçe Yer Adları”, *OTAM*, S. 11, Ankara, 2000, s. 83.
3 İdris Bostan, “İzmit”, *TDVİA*, C. 23, s. 536.

Orhan Bey tarafından 1337 tarihinde Osmanlı idaresine alınan bölgenin yönetimi Süleyman Paşa'ya bırakılmıştır⁴. Bu dönemde İzmit'in merkez olduğu Kocaeli Sancağı teşkil edilmiştir. Sancak bu tarihte *Anadolu Eyaleti*'ne bağlanmış, XVI. yüzyılın ikinci yarısından sonra ise *Cezâir-i Bahr-i Sefid Eyâleti*'ne dâhil edilmiştir⁵. XVI. yüzyılda yapılan tahrirlere göre Kocaeli Sancağı; *İznikmid*, *Kandıra*, *Şili*, *İznik*, *Yoros*, *Yalakâbâd*, *Ada* ve *Genevize* kazalarından oluşmaktadır⁶.

Bu çalışmanın temel kaynaklarını Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan 116, 436 ve 425 nolu tapu-tahrir defterleri oluşturmaktadır. 1522-23 (H. 929) senesine ait 116 nolu defter tamamen Kocaeli Sancağı'na aittir. İcmal olan defterin ilk sahifesi "*Defter-i Mücmel-i Kocaili...*" şeklinde başlamaktadır. 1-8. sahifeleri *İznik*, 9-24. sahifeleri *Yalakâbâd*; 25-35. sahifeleri *Şili*; 36-40. sahifeleri *Genevize* ve 41-63. sahifeleri *Ada* kazalarına ait kayıtları içermektedir.

552 sahifeden oluşan 436 nolu tahrir defterinin baş tarafı eksiktir. Kanuni Sultan Süleyman dönemine ait olan mufassal defterin kesin tarihi belli olmamakla beraber, 1561 tarihli olduğu tahmin edilmektedir⁷. Defterin baş tarafındaki eksiklerin yanında, diğer bazı sahifeleri de bir hayli tahrif olmuştur. Sadece *İznik*, *Kandıra*, *Yoros* ve *Genevize* kazalarına ait kısımlar eksiksizdir.

Kanuni dönemine ait olan 425 nolu tahrir defteri ise 260 sahifeden ibarettir. Defterin 1-181. sahifeleri Bolu, 182-260. sahifeleri ise Kocaeli'ne ait kayıtları muhtevirdir. 182. sahifede Sadrazam İbrahim Paşa'nın Kocaeli'ndeki hasları verilmiştir. 185-188. sahifeler arasında *İznikmid*; 189-193 sahifelerde *İznik*; 193-198. Sahifelerde *Yalakabad*; 202-214. Sahifelerde *Kandıra*; 215-225. Sahifelerde *Şili*; 227-231. Sahifelerde *Genevize* ve 232-259. sahifelerde *Ada* kazasına ait kayıtlar yer almaktadır.

Bu defterlerdeki kayıtlardan yerleşme birimlerinin (köy, mezra) üzerinde durulmuş ve 597 yer ismi tespit edilmiştir. Bu adlar kendi içerisinde: çevre ile ilgili olanlar; eşya isminden kaynaklananlar; aşiret, boy, cemaat ve önemli şahsiyet adlarına dayananlar; tarihî, sosyal, kültürel değer ve yapılardan kaynaklananlar; tasvirî adlar; şahıs isimli adlar; meslek adları ile adlandırılanlar; hayvan adlarına dayananlar ve inanış ile ilgili olanlar şeklinde gruplara ayrılmıştır (tablo:1). Ayrıca kıyaslamalar yapılabilmesi için Kocaeli ve çevresi yer adları ek tablo olarak verilmiştir.

Tablo1: Kocaeli ve Çevresindeki Yer Adlarının Kategorik Dağılımı

No	Yer Adı Kategorileri	Adet	%
1	Çevre ile ilgili olanlar	168	28
2	Eşya isminden kaynaklananlar	11	2
3	Aşiret, boy, cemaat ve önemli şahsiyet adlarına dayananlar	92	15
4	Tarihi, sosyal, kültürel değer ve yapılardan kaynaklananlar	33	6
5	Tasvirî adlar	22	4
6	Şahıs isimli adlar	134	22
8	Meslek adları ile adlandırılanlar	30	5
9	Hayvan adlarına dayananlar	25	4

4 Bostan, a.g.m., s. 536.

5 Ahmet Güneş, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında basılmamış doktora tezi, Ankara 1994, s. 9.

6 BOA, TD, 436, s. 1-550; TD, 116, s. 1-63; TD, 425, s. 182-259; A. Güneş, a.g.e., s. 9-10.

7 Güneş, s. 5.

10	İnanış şekli ile ilgili olanlar	17	3
11	Diğer	65	11
	Toplam	597	100

Tabloda görüldüğü gibi, Kocaeli ve çevresindeki yer adlarının büyük bir bölümü (% 28) çevre ile ilgilidir. Bunu % 22'lik oranla şahıs isimleri, % 15'lik oranla da aşiret, boy ve cemaat adları oluşturmaktadır. En düşük orandaki adlandırmaları ise % 2'lik oranla eşya isimleri meydana getirmektedir.

Çevre İle İlgili Adlar

İnsanlar, yaşadıkları kültür çevrelerinde ayrıldıktan sonra, kimliklerini korumak için göç ettikleri yeni çevreye hâkim olmaya çalışırlar. Bunun için önceki yurtlarında kendilerini yansıtan adları vermeye başlarlar. Böylece, eski yurt yeni topraklar üzerine taşınır ve yeni topraklar üzerine eski vatan işlenir. Bu da, yeni vatan tutulan toprağın ve tabiat ortamının benimsenmesini ve göç eden grubun yaşamasını kolaylaştırır⁸. Göç eden insanlar, karşılaştıkları yeni ortamdan etkilendikleri için, bu çevreyi tanımak ve tanımlamak için fizikî şartlarına uygun yer isimleri seçerler. Anadolu toprakları Türk hâkimiyetine alındıktan sonraki süreçte, yeni kurulan veya mevcut yerleşim yerlerine adlandırmalar yapılırken de aynı uygulamanın yapıldığını görmekteyiz. Zira Türkler tarafından ilk defa iskân edilen yerlere, öncelikle yerleşilen mekânın coğrafi özelliklerinden kaynaklanan adlar ya da önceki yurtlarındaki yerleşmelerin adları verilmiştir. İkinci olarak kendi aşiret, oymak, cemaat veya önde gelen şahsiyetlerinden birinin adını konulmuştur⁹.

Bu arada, Türkiye'deki yer ve mevki isimlerinin genellikle tabiat unsurları dikkate alınarak verildiği bilinmektedir. Bu unsurlar arasında ise topoğrafik özellikler başta gelmektedir. Dağ kenarlarında, akarsu mecralarında, küçük tepelerde, yamaçlarda, yaylalarda, taraçalarda, bellerde, burunlarda yerleşmiş köyler arasında, bulunduğu mevkiin topoğrafik adını alanlar bir hayli fazladır¹⁰.

Kocaeli ve civarında toplam 168 adet çevre ile ilgili ad bulunmaktadır. Bunları coğrafi özellikleri yansıtan adlar, iklimle dayalı adlar, maden ve taş adları, renklerle ilgili adlar ve bitkisel tasvire dayalı adlar olarak alt gruplara ayırabiliriz.

Coğrafi Özellikleri Yansıtan Adlar

Yeryüzü şekilleri ile su kaynaklarının tasvirlerini gösteren yer adları bu grupta ele alınmıştır. Bu grup için tespit edilen toplam 93 adet yer adı aşağıda tablo halinde verilmiştir.

Tablo 2: Coğrafi Özellikler İle İlgili Adlar

1	Ada		Çiftlik	63	Kırkdepecik
2	Adaköy	33	Çukur	64	Kokulu
3	Ak Helâmür	34	Dağönü	65	Kozân
4	Ak İbik	35	Dakik Pınârı	66	Kozbârlu
5	Ak Kilisa	36	Değirmen Deresi	67	Kozluca
6	Ak Köy	37	Depe Sekili	68	Kum
7	Akpınâr	38	Depecik	69	Kumlu
8	Akarca	39	Depeköy	70	Kuyucâk

8 Çakar, s. 85.

9 Nusret Koca-Hakkı Yazıcı, "Afyonkarahisar İlindeki İdari Yerleşmelerin Toponimik Sınıflandırılması", *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 56, İstanbul 2011, s. 3.

10 H. H. Karaboran, "Türkiye'de Mevki Adları Üzerine Bir Araştırma", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1984, s.108.

9	Akova	40	Derbend	71	Kuyuluca
10	Alâca Çiftliği	41	Dere	72	Kuyuluca-i diğeri Küçük
11	Alaca Kilisa	42	Dere Köy	73	Küçüksulu
12	Armân	43	Derecik	74	Nerdibânlu Büzürg
13	Aydemir	44	Derelü	75	Nerdibânlu Küçük
14	Aydoğan	45	Döngellü	76	Öbekçe
15	Aydoğdu	46	Eğri	77	Pelid Pınarı
16	Ayna Göl Cifr	47	Egrice Çiftliği	78	Pendik
17	Aysalar	48	Eğrice	79	Pulluca
18	Bâlluca	49	Eğrioğlu	80	Sekilü
19	Bâyır İshâk Çiftliği	50	Gediklü	81	Sırâlu
20	Bozalân	51	Gölköy	82	Subâş
21	Bozkonân	52	Görece	83	Tariklu
22	Bozyân	53	İli Suluk	84	Tekür Çâyırı
23	Bulâklu ¹¹	54	Kâdirğa Dâğı	85	Topraklu Çiftliği
24	Bulutlu	55	Kara Pınâr	86	Turâçlı
25	Büklüm	56	Karasu	87	Uluca
26	Çâğşâk ¹²	57	Karaman Deresi	88	Uruz Deresi
27	Çâkırlar	58	Kârdâl	89	Vadi-yi Hacı
28	Çâl	59	Kayâğlı	90	Yakâcık
29	Çâllu	60	Kâyarakça	91	Yenice
30	Çârdâk	61	Kertil ¹³	92	Yokuşlu
31	Çây Başı	62	Kâzıklı	93	Yüzpâre

Bitkisel Tasvire Dayalı Adlar

İsimlerini tabii bitki çeşitlerinden alan yer ve mevki adlarının sayısı da önemli bir orandadır. Ağaç, meyve, sebze, tahıl, çiçek ve bitki yapısının yaygın olduğu yerlere dayanan yer adları bu gruba girmektedir. Kocaeli ve çevresinde bu grup için 41 adet ad tespit edilmiştir.

Tablo 3: Bitkisel Tasvire Dayalı Adlar

1	Armud	15	Güllü	29	Kara Kirâs Küçük
2	Armudlu	16	Güllüce	30	Karaağac
3	Ayvâlu	17	Güllüce Hızırlı	31	Ketâncelu
4	Bağçe	18	Güllüce-i Diğeri	32	Kirkemrud
5	Çâyır	19	Gülyorus	33	Kızılca Elma
6	Çenger ¹⁴	20	İncirlü	34	Kızılca Elmacık
7	Çinâr	21	Kabâ Koz Çardak	35	Kirâslu
8	Çinârlı	22	Kabâğlı	36	Mâncılık ¹⁵
9	Çiçeklü	23	Kabâkoz	37	Öbekçe ¹⁶

11 *Bulâk*: Kaynak, pınar. *TDK, Büyük Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr/>

12 *Çâğşâk*: Çağlayan. *TDK, Büyük Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr/>

13 *Kertil*: Geçit, boğaz. *TDK, Büyük Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr/>

14 *Çenger*: Yemeği yapılan enginar, keten otu. *TDK, Büyük Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr/>

15 *Mâncılık*: Çiçek inciri, ham incir. *TDK, Büyük Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr/>

16 *Öbek*: Tomurcuk. *TDK, Büyük Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr/>

10	Çubuklu	24	Kabâkoz Büzürg	38	Pelidlü
11	Dönmez İneblu	25	Kabâkoz Küçük	39	Soğânlu
12	Elmâcık	26	Kara Ağaç Çiftliği	40	Uhlâmur
13	Elmalu	27	Kara Güllü	41	Yassıbâğ
14	Eriklü	28	Kara Kirâs		

İklimi Tasvire Dayalı Adlar

İklimle ilgili sadece 5 adet yer adı (*Karlu, Karlu Çiftliği, Yağmurlu, Yağmurlar Kırıcılı*¹⁷) tespit edilmiştir.

Maden ve Taşlarla İlgili Adlar

Kayalık ve taşlık arazilerle, bakır ve demir gibi madenlerin mevcut olduğu topraklar üzerinde veya yakınlarında kurulan yerleşim yerleri bu fizikî şartlar dikkate alınarak adlandırılmışlardır. Bu alt grupta Kocaeli ve çevresinde 14 adet yer adı olup bunlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 4: Maden ve Taşlarla İlgili Adlar

1	Aktaş	8	Tâşlu Geçid
2	Delüklü Kaya	9	Taşlukend
3	İncilü	10	Taştemur
4	Kayâ Koz	11	Taştemur-ı Diğer
5	Kayâcık	12	Temurtaş
6	Kayâlu	13	Tomartaş
7	Tâşlu	14	Yukâru Kayâcık

Renkleri Tasvir Eden Adlar

Renklerle ilgili yer adlarını, bazı renk adlarının diğer ad öbekleri ile birleşik yer adı oluşturmalarından dolayı, eksiksiz olarak tespit etmek mümkün değildir. Bununla birlikte; kara, karacave sarı renkleri ile oluşturulmuş 14 yer ismi tablo 5'te gösterilmiştir.

Tablo 5: Renkleri Tasvir Eden Adlar

1	Elvânlu	8	Karaca Murad Çiftliği
2	Kara Beğoğlu Çiftliği	9	Karaca Umurlu
3	Karabölük	10	Karadeniz
4	Karaca Ahur	11	Karadurmuş
5	Karaca Ahur Çiftliği	12	Karagöz Çiftliği
6	Karaca Ali	13	Sârıca
7	Karaca Doğan	14	Sarılu

Eşya İsminden Kaynaklanan Yer Adları

Çeşitli eşyalar da yer ismi olarak kullanılmıştır. Kocaeli ve çevresinde eşya isminden kaynaklanan 11 adet yer ismi tespit edilmiştir.

17 Kırıcı: Dolu. TDK, Büyük Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr/>

Tablo 6: Eşya İsminden Kaynaklanan Adlar

1	Dibeklu	7	Kılıclu
2	Dirancık ¹⁸	8	Kılınçlu
3	Dolâb	9	Kurna ¹⁹
4	İbriklü	10	Mühürlü
5	Kalâfatlu ²⁰	11	Ökçe
6	Kalkânlu		

Boy, Oymak ve Aşiret Adlarından Gelen Yer Adları

Kocaeli ve çevresinde bu grup için belirlenen adlar tahrir defterlerindeki kayıtlara nazaran 92 adettir.

Tablo 7: Boy, Oymak ve Aşiret Adlarından Gelen Yer Adları

1	Akça Beglü	32	Karaboy	63	Otrarlu
2	Alâmân	33	Karaca Rahmân	64	Özbek
3	Aniye Beğlü	34	Karamân	65	Rum Paşa
4	Armağânşâh	35	Karaman Deresi	66	Sâlurlu
5	Ay Hâtun	36	Karamânlu	67	Sârubeglü
6	Ayân Köy	37	Karamüsellü	68	Sârucalar
7	Babakulu	38	Kârkın	69	Sârucalu
8	Babasuluk	39	Kâş Oğulları	70	Sâruhân
9	Bağırğan Şahin	40	Kayser	71	Sâruhanlu
10	Bâyındır	41	Kayserlu	72	Sinanoğlu
11	Beglü	42	Kınık	73	Sinanoğlu çiftliği
12	Beğtimur	43	Kızânoğlu	74	Sipahoğlu
13	Bektâşlu	44	Kızânoğlu Çiftliği	75	Sofuoğlu
14	Berâş Oğlu Çiftliği	45	Kızık	76	Tâş Oğulları
15	Bulduk Oğlu	46	Kızılbeğlü	77	Tâtâr
16	Burma Oğlu çiftliği	47	Kocaoğlu Çiftliği	78	Tâtâr Ahmed
17	Bürtanoğlu Çiftliği	48	Korkud	79	Tatar İlyâs
18	Büryanoğlu	49	Korkudoğlu	80	Turtur Oğlu
19	Çerkeslu	50	Köle Oğlu Çiftliği	81	Türkeşler
20	Çerkeşlu	51	Köseler	82	Türkmân
21	Dânişmendlu	52	Korkud Oğlu	83	Ulâş
22	Dânişmendoğlu	53	Kuruca Doğan	84	Umûr
23	Döğerdik	54	Kuyuca Müslim İshak Çiftliği	85	Umurca
24	Emirlü	55	Melik	86	Umurcalu
25	Esirlü Çiftliği	56	Melik Çiftliği	87	Uruz Begi

18 *Dirân*: Harmanda sapları yaymaya yarayan demir ya da tahtadan yapılmış ucu çatalı tarım aygıtı. *TDK, Büyük Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr/>

19 *Kurna*: taş veya plastik tekne. *TDK, Büyük Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr/>

20 *Kalâfat*: Bir çeşit yeniçeri başlığı. Osmanlı Devleti'nde vezir veya yüksek mevkide devlet adamlarının giydikleri bir başlık. *TDK, Büyük Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr/>

26	Esiroğlu iftliği	57	Menteşâ	88	Uruzlu
27	Fukaraoğlu	58	Mustafalar	89	Yakuboğlu
28	Furyâzlu	59	Mürsel	90	Yâzır
29	Gündüzlü	60	Mürsellü	91	Yâzır Gülü
30	Hasbeg	61	Nâsiri	92	Yusuşşah
31	Kalender	62	Osmanlu		

Meslek Adlarından Kaynaklanan Yer Adları

Bölgede meslek isimlerinin de önemli oranda yer adı olarak kullanıldığı görölmektedir. Zira bu kategoride 30 adet yer adı tespit edilmiştir.

Tablo 8: Meslek Adlarından Kaynaklanan Yer Adları

1	Balâbancı	11	Dellâller	21	Hoca
2	Bâlcılar	12	Demircilü	22	Hocaköy
3	Çavuş	13	Derziler	23	Hurmaoğlu iftliği
4	Çâvuş Virânı	14	Derzilü	24	Kâdılar
5	Çavuşlu	15	Doğânacı	25	Muhtesib
6	Çeltükçi	16	Doğancılar	26	Sekbân
7	Çengi	17	Doğancılu	27	Sekbânlu
8	Çeri Bâşı	18	Ferâclar	28	Subâşı
9	Çıkrıkçı	19	Hâciblü	29	Tûlcü
10	Dellâl	20	Hatiblu	30	Tuzcu

İnsan Adından Kaynaklanan Yer Adları

Kocaeli ve çevresindeki yer adlandırmalarında şahıs isimlerinin oranı bir hayli yüksektir. Nitekim bu kategoride toplam 134 ad (% 22) tespit edilmiştir.

Tablo 9: İnsan Adından Kaynaklanan Yer Adları

1	Adil	46	Hacı Yusuf	91	Mehmed
2	Adil iftliği	47	Hacıbeglü	92	Mehmed Köy
3	Ahmedler	48	Hâcılı	93	Mihâliç
4	Ahmedlu	49	Halil iftliği	94	Murâd
5	Ak Doğân	50	Hamza Ali	95	Murad Ali
6	Aklâmurda Halil Köy	51	Hamzalu	96	Murad Kulu
7	Alaaddin	52	Hasanlu	97	Musaca
8	Aleksi	53	Hızır	98	Mustafalar veya Hoca
9	Ali	54	Hüsâmeddin	99	Nureddin
10	Ali Bahâdır	55	Hüseyin Beglü	100	Nusretlu
11	Amircâ iftliği	56	Hüseyin Hacı	101	Orhan
12	Aniye Hoca	57	Hüseyinlu	102	Orhanlu
13	Arifler	58	Hüseyinlü-i Diğer	103	Osman
14	Arslan Hacı	59	İbrahim	104	Ömer
15	Asılbeg iftliği	60	İlyas	105	Ömer Köy
16	Aslıhan	61	İlyaslu	106	Ömerlü
17	Aşçı Balabân	62	İsa Oğlu iftliği	107	Pir Emin

18	Ayna Hoca	63	İshâklu	108	Rıza Ali
19	Bâhri	64	İskender	109	Samed
20	Bedirlü	65	İskender Şâh	110	Sarı Doğan
21	Behram	66	İskenderlu	111	Saru Cemal
22	Burhân Çiftliği	67	Kânberce	112	Saru Doğan
23	Burhânlu	68	Kara Ali	113	Saru Hacı Beg
24	Celâl	69	Kara Doğan	114	Saru Şeyh
25	Celâl Hacı	70	Kara İbrahim	115	Seydi Beg
26	Çâğırğan Şâhin	71	Kara İlyas	116	Sinânlu
27	Çiftlik-i Lütfi	72	Kara Mahmud	117	Sofulu Ali
28	Davud	73	Kara Muradlu	118	Şah Ali
29	Davudlar	74	Kara Musa	119	Şâh Melik
30	Davudlu	75	Kara Timurhan	120	Şâhin Çâvuş
31	Davudoğlu	76	Kâyâmâs	121	Şemseddin
32	Doğan	77	Kerimüddin	122	Şemseddinlü
33	Doğan Köy	78	Kısâcık Doğan	123	Taceddin
34	Doğancı İsmail	79	Kızıl Ali	124	Taceddinlü
35	Dündâr	80	Kızıl Amir	125	Tâhir Çiftliği
36	Eşref	81	Kızıl Mahmud çiftliği	126	Turahân
37	Fahreddinlü	82	Kızıl Şâhin	127	Turan Çiftliği
38	Fazlullah	83	Koca Ali	128	Uzun Hamid
39	Firuz Çiftliği	84	Kul Yusuf	129	Yahya
40	Firuz Oğlu Çiftliği	85	Kula Şahin	130	Yerâş Murad
41	Hacı Çiftliği	86	Küçük Hasanlu	131	Yunus
42	Hacı Doğan Çiftliği	87	Küçük Şahin	132	Yunus Beri
43	Hacı Köy	88	Mahmed Köy	133	Yusufca
44	Hacı Oğlu çiftliği	89	Mahmud Çiftliği	134	Zekeriya
45	Hacı Şeyh	90	Mazlum		

Hayvan Adlarını Yansıtan Yer Adları

Hayvanların adları da yer adı olarak kullanılmıştır. Kocaeli ve çevresinde bu kategoride toplam 25 adet yer adı bulunmaktadır.

Tablo 10: Hayvan Adlarını Yansıtan Yer Adları

1	Ağca At	14	Karğâlu
2	Akça At	15	Kazlu
3	Balâbân	16	Keçilü
4	Balabânlu	17	Koçlu
5	Boğâlar	18	Koyunluca
6	Çakâllar	19	Kurd Çiftliği
7	Doğanlu	20	Kurd Obası
8	Donguzcalu	21	Kuşlu Çiftliği
9	Gögercinlik	22	Kuzucu
10	Gögercinlü	23	Suğurluk ²¹

²¹ Suğur: Ada tavşanı. TDK, Büyük Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr/>

11	Kara Sungur ²²	24	Tavşânlu
12	Karaca	25	Ulu Koç
13	Karacâlar		

İnanç Kökenli Yer Adları

Bu kategoride tespit edilen yer adı sayısı 18 adettir. Bunlar aşağıdaki tabloda verilmiştir.

Tablo 11: İnanç Kökenli Yer Adları

1	Bâyramlı	10	Kutlu
2	Çânlu	11	Kutluca
3	Ecirlü	12	Kutluca-i diğer Küçük
4	Ensâr	13	Pâpâslık
5	Ensârlu	14	Pirânlu
6	Fâkılı	15	Resullu
7	Hızırcı	16	Şeyh
8	Hızırköy	17	Tekür Ziyaret
9	Keramet		

Tarihî, Sosyal, Kültürel Değer ve Yapılardan Kaynaklananlar Adlar

Bu kategoride ele alınan yer adları sayısı 33'tür. Genellikle virân, ören, örân, hân vs. gibi kelimelerin diğer ad öbekleri ile birleşmeleri neticesinde oluşmuş yer adlarıdır.

Tablo 12: Tarihi Yapı Kökenli Yer Adları

1	Akçakılisa	12	Dere Kilisâ	23	Örân Oğlu
2	Ak Virân	13	Eskü Dırdırlu	24	Ören Oğlu
3	Akvirân-ı Büzürg	14	Gökçe Virân	25	Örencânlu
4	Akvirân-ı Küçük	15	Hisar Beği	26	Öyük
5	Alâhâne	16	Hisârcıklu	27	Sarâyıcık
6	Alâhâne-i diğer	17	Hisarlık	28	Sarâyılı
7	Bazar-ı Semendire	18	Kızılca Virân	29	Şeker Viran
8	Bozöyük	19	Konâk	30	Virân
9	Demürhân	20	Küçük Virân	31	Virâncık
10	Depe Viran	21	Orkun Köy	32	Yenice Hisar
11	Depecik Viran	22	Örân Kös	33	Yenice Köy

Tasvire Dayalı Yer Adları

Bu kategoride ele alınan yer adı sayısı 22 adet olarak tespit edilmiştir.

Tablo 13: Tasvire Dayalı Yer Adları

1	Acar	12	Memiklü
2	Aleflu ²³	13	Tomalâk
3	Bâğirgen	14	Tûlcî Divanı
4	Bâğırğân	15	Tuzaklı
5	Bulğurlu	16	Tuzâklu

22 *Sungur*: Doğana benzeyen, yırtıcı, avcı kuş. *TDK, Büyük Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr/>

23 *Alef*: Alev. *TDK, Büyük Türkçe Sözlük*, <http://www.tdk.gov.tr/>

6	Büyük Bâşlu	17	Uzun Köy
7	Cöngerler	18	Ya'renlü
8	Güzellü	19	Yarâlu
9	İndâl ²⁴	20	Yârencelü
10	Kanlıcâk	21	Yatân
11	Konuklu	22	Yuvalu

Diğer Yer Adları

Bu kategoriye dâhil ettiğimiz yer adı sayısı 65 adettir. Bu adlar belli bir gruplamaya dâhil edilemeyecek ölçüde farklılıklar göstermektedir (tablo:14).

Tablo 14: Diğer Yer Adları

1	Aflikânlu	23	Genclü	45	Ortâc
2	Avsum	24	Günân	46	Ögülce
3	Belendlü	25	Gürgenç	47	Ögünc
4	Berâş	26	Hurzem-i Büzürg	48	Poladlu
5	Berâşlu	27	Hurzem-i Küçük	49	Sâburlu
6	Bohşiye	28	İldelik	50	Sadre
7	Bollu	29	İrtegil	51	Sâğâl
8	Bulduk	30	Kâlmekli	52	Sağâlu
9	Cürce	31	Kâtpâlu	53	Sağırlık
10	Çâtçâk	32	Kâtyalu-ı Büzürg	54	Sâğlı
11	Çeker	33	Kâtyâlu-ı Küçük	55	Samandıra
12	Çıldır	34	Kızan	56	Samanlu
13	Çorca	35	Kirdemin	57	Sâmrâm
14	Dumâk	36	Kurye (Kurma)	58	Sâvcı
15	Durâk	37	Küreş	59	Selâmet
16	Durak Çiftliği	38	Lâçin	60	Sevindik
17	Dürzem-i Büzürg	39	Merâmet	61	Süllü
18	Dürzem-i Küçük	40	Meysâ	62	Şu'ayıblü
19	Enderbuğur	41	Mirâk	63	Yalâkabâd
20	Ertegil	42	Miri Divân	64	Yerâşlu
21	Fahre	43	Mübeysâ	65	Yersiyi
22	Firyâz	44	Nurhâk		

24 İndâl: Hayal. TDK, Büyük Türkçe Sözlük, <http://www.tdk.gov.tr/>

Sonuç

Tapu-tahrir defterlerinden faydalanarak Kocaeli ve çevresindeki yer adları üzerine yapılan bu çalışmada şu sonuçları çıkarmak mümkündür. İlk olarak, bölgede 597 yer adı tespit edilmiştir. İkinci olarak, Kocaeli ve çevresi yer adları genel olarak tabii olgulardan hareketle verilmiş tasvirî adlardır. Dolayısıyla adlandırmalarda genellikle yerleşim birimlerinin coğrafi özellikleri dikkate alınmış ve yer adlarının yakınlarındaki dere, tepe, dağ, göl, akarsu ve bitki örtüsünün özellikleri tasvir edilmiştir. Ayrıca, boy, oymak, aşiret, kişi ve tarihi yapılar dikkate alınarak verilen yer adları da önemli bir oran teşkil etmiştir.

Tahrir defterlerindeki kayıtlara nazaran bölge sakinlerinin üzerinde yaşadıkları tabiatı gözlemledikleri, onu tanıdıkları ve onda keşfettiklerini kendi dilleriyle tasvir ettikleri gözlemlenmiştir. Tespit edilen adlardan bir kısmının *Akpınâr, Akova, Bozalân, Dağönü, Depe Sekili, Dere, Gölköy, Karasu, Kumlu, Küçüksulu, Yokuşlu* gibi yeryüzünün tabii yapısını dile getiren tasvirlerden olması da bu görüşü desteklemektedir. Bazen *Delüklü Kaya, Kayâcık, Tâşlu, Taştemur, Temurtaş, Yukâru Kayâcık* gibi adlarla toprağın mahiyeti; *Armudlu, Çınârlu, Çiçeklü, Elmalu, Erikli, Güllü, İncirli, Kara Güllü, Kara Kirâs, Kızılca Elma, Kirâslu* vb. adlarla da bölgede bulunan meyve ağaçları ile bitki türleri anlatılmıştır.

Elvânlu, Sârica, Sarılı, Ak Virân, Bozöyük ve Akçakilisa adlarında olduğu gibi bazen de tabiatın renkleri betimlenmiştir. *Memikli, Tomalâk ve Büyük Bâşlu* gibi adlarda mizahi yönler olduğunu söyleyebiliriz. *Karapınâr, Karasu ve Küçüksulu* gibi adlar ise taşıdıkları suyun vasfına göre tasvir edilmiştir.

KAYNAKLAR

Arşiv Belgeleri

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi, *Tapu-Tahrir Defteri*, No: 436; 425; 116.

Tetkik Eserler

- Bostan, İdris, "İzmit", *TDVİA*, C. 23.
- Çakar, Enver, "Haleb Sancağında Türkçe Yer Adları", *OTAM*, S. 11, Ankara, 2000.
- Güneş, Ahmet, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarından XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, Ankara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Tarih Anabilim Dalında basılmamış doktora tezi, Ankara 1994.
- Karaboran, H. H., "Türkiye'de Mevki Adları Üzerine Bir Araştırma", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1984.
- Koca, Nusret, Hakkı Yazıcı, "Afyonkarahisar İlindeki İdari Yerleşmelerin Toponimik Sınıflandırılması", *Türk Coğrafya Dergisi*, S. 56, İstanbul 2011.
- Sarı, Cemal, Yusuf Tepeli, "Türk Kültür Coğrafyasında Yerleşme Adları: Teke Yöresi Örneği", *Karadeniz Araştırmaları*, Güz 2012, Sayı 35.
- Yediyıldız, Bahaeddin, "Türkiye'de Yer Adı Verme Usulleri", *Türk Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1984.

Ek

425 No'lu Tapu-Tahrir Defterinde (Kanuni Dönemi) Geçen Yer Adları.

No	Yerleşim Adı	Tabi Olduğu Yer	Osmanlıca Yazılışı	Varsa İkinci Adı	Osmanlıca Yazılışı	sf.	Statü
1	Çârdâk	İznikmid	چارداق	Çeltükçi	چلتوکچي	182	Karye
2	Delâller	İznikmid	دلاله لار	-	-	182	Karye
3	Kaliz	İznikmid	کالیز	-	-	182	Karye
4	Sağırlık	İznikmid	ساقیرلیق	Aflikânlu	افلیکانلو	182	Karye
5	Sarâyılı	İznikmid	سراییلی	-	-	182	Karye
6	Tekür Çâyırı	Genivize	تکور چایری	-	-	182	Karye
7	Selâmet...	Şili	سلامت وردا	-	-	182	Karye
8	Firyâz	İznikmid	فیر یاز	-	-	182	Mezra
9	Sâğâl	Yalakabad	ساعال	-	-	182	Karye
10	Küreş	Edincik	کورش	-	-	182	Karye
11	İznikmid	-	-	-	-	184	Nefs
12	Orângüs	İznikmid	دوره گوس	-	-	184	Karye
13	Mihâlîç	İznikmid	میالیچ	-	-	184	Karye
14	Kilisâ	İznikmid	کلیسا	-	-	184	Karye
15	Sâlmaz	İznikmid	سالم	Kızılca	کزیلجا	184	Karye
16	İznik	-	-	-	-	184	Nefs
17	Kândırı	-	-	-	-	184	Nefs
18	Tâşlu Geçid	Genivize	تاشلو گچید	-	-	184	Karye
19	İznikmid	-	-	-	-	185	Kaza
20	Ketâncelu	İznikmid	کتانچلو	-	-	185	Karye
21	Dere	İznikmid	دیره	-	-	185	Karye
22	Sadre	İznikmid	سدره	-	-	185	Karye
23	Hüsemeddin	İznikmid	هوسام الدین	-	-	185	Karye
24	Yenice	İznikmid	یونیجه	-	-	185	Karye
25	Aleflu	İznikmid	الیفلو	-	-	185	Mezra
26	Kayâ Koz	İznikmid	کایا کوز	-	-	185	Karye
27	Kumlu	İznikmid	کومل	-	-	185	Mezra

28	Akça At	Yalakabad	رچونما	-	-	185	Karye
29	Ulâş	Yalakabad	رولاش	-	-	185	Karye
30	Ayân Köy	İznikmid	ایمان کوی	-	-	185	Karye
31	Dere Kilisâ	İznikmid	دیره کلیسا	-	-	186	Karye
32	Cürce	Şili	قورجه	Murad Kulu	رلدووا	186	Karye
33	Tâyi	İznikmid	تایه	-	-	186	Karye
34	Berâş Oğlu	İznikmid	براشی روغلی	Berâş	براش	186	Karye
35	Şeker Viran	İznikmid	شکر ویران	-	-	186	Karye
36	Korkudoğlu	Kandıra	کورکودو روغلی	Küçük Virân	کوکوردو	186	Karye
37	Kâyırakçâ	İznikmid	کایراکچا	-	-	186	Karye
38	Yassıbağ	İznikmid	یاسی باغ	-	-	187	Karye
39	Çâyır	İznikmid	چایر	-	-	187	Karye
40	Kumlu	İznikmid	کومل	-	-	187	Karye
41	Özbek	İznikmid	اوزبک	-	-	187	Karye
42	Kalâfatlu	İznikmid	کالیفاتلو	-	-	188	Karye
43	Burhân	İznikmid	بورهان	-	-	188	Mezra
44	Kerimüddin	İznikmid	کریم دین	-	-	188	Mezra
45	Bürtanoğlu Çiftliği	İznikmid	بورتانو روغلی	-	-	188	Mezra
46	Kızânoğlu Çiftliği	İznikmid	کیزانو روغلی	-	-	188	Mezra
47	Ferâclar	İznikmid	فرعلا	-	-	188	Mezra
48	Günân	İznikmid	گونان	-	-	188	Mezra
49	Ortâc	Görece	ورتاج	Şeyh	ش	189	Karye
50	Calos	Kandıra	کالوس	-	-	189	Karye
51	Keramet	Görece	کرامت	-	-	189	Karye
52	Sây maz	Şili	سایماز	Aktaş	اکتاش	189	Karye
53	Eriklü	Kandıra	یریکلو	-	-	189	Karye
54	Dündâr	Görece	دوندار	-	-	190	Karye
55	Pâpâslık	Görece	پاپاسلیق	-	-	190	Karye

56	Sofuoğlu	İzник	سوفو اولو	-	-	190	Karye
57	Kozluca	İzник	كوزلچا	-	-	190	Karye
58	Osman	İzник	اسمان	-	-	190	Mezra
59	Aydoğdu	İzник	اي دوغدا	-	-	190	Karye
60	Dere Köy	Görece	دريه كوي	-	-	190	Karye
61	Çikrikçi	İzник	چيكركي	-	-	190	Mezra
62	Kirâslu	İzник	كيراسلو	-	-	190	Mezra
63	Kara Doğan	Şili	كردو نانا	-	-	190	Karye
64	Bağçe	İzник	باغچه	-	-	190	Karye
65	Tuzâklu	İzник	توزاكلو	-	-	190	Karye
66	İncirlü	İzник	ينجربلو	-	-	190	Mezra
67	Akova	İzник	اكووا	-	-	191	Karye
68	Yüzgenc	İzник	يوزجنگ	-	-	191	Karye
69	Akarca	Kandıri	اكاركا	-	-	191	Karye
70	Karabölük	İzник	كارابولوك	-	-	191	Karye
71	Türkeşler	İzник	توركيشلر	-	-	191	Karye
72	Kabdis	İzник	كابدس	-	-	191	Karye
73	Sâruhân	İzник	ساروفاه	-	-	191	Mezra
74	Kâki	İzник	كاهي	-	-	191	Karye
75	Erdinc?	İzник	يردينج	-	-	191	Karye
76	Kula Şahin	İzник	كولاشاهين	Karadeniz	كردو كلس	191	Karye
77	Kılınçlu	Kandıri	كيلينچلو	Daniş- mendlü	دانيس مندللو	191	Karye
78	Meskere	İzник	ميسكيرا	-	-	192	Karye
79	?	İzникmid	ميس	-	-	192	Karye
80	Bozyân	Görece	بو زيان	-	-	192	Karye
81	Derziler	Görece	ديرزيلر	-	-	192	Karye
82	Sâturlu	İzник	ساتورلو	-	-	192	Karye
83	Kozân	Görece	كوزان	-	-	192	Karye

84	Kâki	İznik	کاکي	-	-	192	Karye
85	Boyâluca	İznik	بو بالوچه	-	-	193	Karye
86	Kaysertlu	Genivize	کيسر تلو	-	-	193	Karye
87	Saymanlu	Genivize	سيمانلو	-	-	193	Karye
88	Murâd	Genivize	مراد	-	-	193	Karye
89	Yersiye	Genivize	يرسيه	-	-	193	Karye
90	Adaköy	Yalakabad	اداکوچه	-	-	193	Mezra
91	Demürhân Çiftliği	Yalakabad	دمير حان	-	-	193	Mezra
92	Yüzpâre	Yalakabad	يوز پارچه	-	-	194	Karye
93	Tâtâr	Yalakabad	تاتار	-	-	194	Karye
94	Sarâyıcık	Yalakabad	سرایک	-	-	194	Karye
95	Derbend	Yalakabad	در بند	-	-	194	Karye
96	Tonguzcalu	Yalakabad	تونگوزچالو	-	-	194	Karye
97	Arnak	Yalakabad	ارناک	-	-	194	Mezra
98	Konuklu	Yalakabad	کونکلو	-	-	194	Karye
99	Karamürsellü	Yalakabad	کرامورسللو	-	-	194	Karye
100	Koyunluca	Yalakabad	کونلوچه	-	-	195	Karye
101	Çağşak	Yalakabad	چاغشاک	-	-	195	Karye
102	Aşçı Balabân	Yalakabad	اشچی بالابان	-	-	195	Karye
103	Enderbuğur	Yalakabad	ندر بوغور	-	-	195	Mezra
104	Aniye Beğlü	Yalakabad	انیه بگللو	-	-	195	Karye
105	Ulâş	Yalakabad	اولاش	-	-	195	Karye
106	Çeltükçi	Yalakabad	چلتوکچی	-	-	196	Karye
107	Hatiblu	Yalakabad	هاتیبلو	-	-	196	Karye
108	Çavuş Viranı	Yalakabad	چاوش ویرانی	Doğancı	دوغانچی	196	Karye
109	Kara Muradlu	Yalakabad	کارا مرادلو	Akdoğan	اکدوغان	196	Karye
110	Kızıl Şahin	Şili	کیزیل شاهین	-	-	196	Karye
111	Bulâklu	Şili	بولاکلو	-	-	196	Karye
112	Subâş	Yalakabad	سوباش	-	-	197	Karye
113	Ak Köy	Yalakabad	اک کوه	-	-	197	Karye

114	Pulluca	Şili	پوللوجا	-	-	197	Karye
115	Aleksi	Şili	رکس	-	-	197	Karye
116	Rum Paşa	Yalakabad	رؤم پاشا	-	-	197	Karye
117	Hacı Oğlu	Şili	حاجا اولوغا	Tâhir Çiftliği	تاهیر	197	Karye
118	Rıza Ali	Şili	ریزا علی	-	-	197	Karye
119	Uzun Hamid	Genivize	اوزون هامید	-	-	197	Karye
120	Kızılca Virân	Genivize	کیزیلجا ویران	-	-	197	Mezra
121	Eyleslü	Genivize	ایلسلو	-	-	197	Mezra
122	Tökerük	Genivize	توکروک	-	-	197	Mezra
123	Dere	Yalakabad	دیره	-	-	198	Karye
124	İstâfâcık	Yalakabad	ایستافاجیک	-	-	198	Karye
125	Sâruhanlu	Yalakabad	ساروخلو	-	-	198	Karye
126	Hacı Köy	Yalakabad	حاجا کوی	-	-	198	Mezra
127	Dögerdik	Yalakabad	دوگردیک	-	-	198	Karye
128	Mübeysâ	Yalakabad	مبسا	?	مبسا	198	Karye
129	Hızır Köy	Yalakabad	هیزر کوی	-	-	198	Mezra
130	Nusretlu	Yoros	نوسرتلو	-	-	198	Karye
131	Kândırı	-	-	-	-	202	Kaza
132	Akçakilisa	Kandıra	اکچاکلیسا	-	-	202	Karye
133	Bâğırigen	Kandıra	باغیرین	-	-	202	Karye
134	Kaymas	Kandıra	کایماس	-	-	202	Karye
135	Karlu	Şili	کارلو	-	-	202	Karye
136	Buhiye	Şili	بوخیه	-	-	202	Karye
137	Tûlcî Divanı	Kandıra	طولی و دیوانه	Tûlcî	تولی	202	Karye
138	Tâtâr Ahmed	Kandıra	تاتار احمد	-	-	202	Karye
139	Yârencelü	Kandıra	یارنجلو	-	-	202	Karye
140	Kırkdepecik	Kandıra	کیرکدپچیک	-	-	202	Karye
141	Gögercinlü	Kandıra	گورجینلو	-	-	202	Karye
142	Yarâlu	Kandıra	یارالو	-	-	202	Karye
143	Çukur	Kandıra	چکور	-	-	202	Karye

144	Akça Beglü	Kandıra	اڤيڭلو	-	-	202	Karye
145	Çakâllar (Çatallâr?)	Kandıra	چاكالار	-	-	202	Karye
146	Çâl	Şili	چال	-	-	202	Karye
147	Döngellü	Kandıra	دونگولو	-	-	202	Karye
148	Mürsellü	Kandıra	مورسلو	-	-	202	Karye
149	Yusufşah	Kandıra	يوسف شاه	-	-	202	Karye
150	Kızılbeğlü	Ada	كيزيلبگللو	-	-	202	Karye
151	Pelid Pınarı	Ada	پلید پیناری	-	-	202	Karye
152	Gügercinlik	Ada	گورگینلیک	-	-	202	Karye
153	Aleksi	Ada	الکسی	-	-	202	Karye
154	Depecik Viran	Ada	دیپچیک ویران	-	-	202	Karye
155	Kabağlu	Şili	قاباغلو	-	-	202	Karye
156	Kızılca Elma	İznikmid	کیزیلچا ایلما	-	-	202	Karye
157	Hocaköy	İznik	حوقاکوی	-	-	202	Karye
158	Bâyır İshak Çiftliği	Kandıra	بایر ایشاک	-	-	202	Karye
159	Ülper	Kandıra	اولپر	-	-	202	Karye
160	Eriklü	Kandıra	ایرکللو	-	-	202	Karye
161	Küçük Hasanlu	Kandıra	کوکچو حسنلو	-	-	203	Karye
162	Güllüce	Kandıra	گوللوچه	-	-	203	Karye
163	Elvânu	Kandıra	ایلدوانلو	Güzellü	گوزللو	203	Karye
164	Karaca Ahur	Kandıra	کاراجا اهور	-	-	203	Karye
165	Ören Oğlu	Kandıra	اورن اوغلو	-	-	203	Karye
166	Kara Ağaç	Kandıra	کارا اعاچ	-	-	203	Karye
167	İndâl	Ada	ایندال	Ulu Koç	اولو کوج	203	Karye
168	Begcinüz	Ada	بگچینوز	-	-	203	Karye
169	Alâhâne	Ada	الاهانه	-	-	203	Karye
170	Tülci Divanı	Kandıra	تولجی دیوانی	-	-	203	Karye
171	Kızılçâ	Kandıra	کیزیلچا	-	-	203	Karye
172	Karacâlar	Kandıra	کاراجا	Kâyremlu	کایرملو	203	Karye

173	Çâkırlar	Kandıra	پاقر	-	-	203	Karye
174	Alefîü	Kandıra	عنانلو	-	-	203	Karye
175	Sârubeglü	Kandıra	ساروبگللو	-	-	203	Karye
176	Kınık	Kandıra	کینک	Karaağaç	کاراغاج	203	Karye
177	Hurmaoğlu Çiftliği	Kandıra	حورماوغللو	-	-	203	Karye
178	Küçük Şahin	Şili	کوجک شاهین	-	-	203	Karye
179	Bayrâmlu	Şili	بیراملو	-	-	203	Karye
180	Çâkırlar	Kandıra	پاقر	-	-	204	Karye
181	Öyük	Kandıra	ویوک	-	-	204	Karye
182	Sâburlu	Kandıra	سابرلو	-	-	204	Karye
183	Ülper	Kandıra	اولپر	-	-	204	Karye
184	Yakuboğlu	Şili	یاقوب اوغلی	-	-	204	Karye
185	Eriklü	Şili	اریکللو	-	-	204	Karye
186	Meysâ	Şili	میساه	Yâzır Gülü	یازیر گیلو	204	Karye
187	Kırkemrud	Şili	کیرکمرود	-	-	204	Karye
188	Eriklü	Şili	اریکللو	-	-	204	Karye
189	Karaca	Şili	کاراجا	-	-	204	Karye
190	Ay Hâtun	Şili	ای هاتون	-	-	204	Karye
191	Köse Oğlu	Şili	کوسه اوغلی	-	-	204	Karye
192	Ay Doğdu	İzник	ای دوغدو	-	-	204	Karye
193	Dere Köy	İzник	دیره کوی	-	-	204	Karye
194	Çıkırıççı	İzник	چیکریچچی	-	-	204	Mezra
195	Kirâslu	İzник	کیراسلو	-	-	204	Mezra
196	Sinânoğlu Çiftliği	Kandıra	سینانو اوغلی	Balâbancı	بالابانچی	205	Karye
197	Bâğırğân	Kandıra	باغیرغان	-	-	205	Karye
198	Süllü	Kandıra	سوللو	-	-	205	Karye
199	İldilek	Kandıra	یلدیلک	-	-	205	Karye
200	Çâkırlar	Kandıra	پاقر	-	-	205	Karye
201	Aklâmurda Halilköy	Kandıra	اکلاموردا-هالیکوی	-	-	205	Karye
202	Gündüzlü	Kandıra	گوندوزلو	-	-	205	Karye

203	Çiftlik-i Lütfi	Kandıra	سکرتلفیه	-	-	205	Karye
204	Pirânlu	Kandıra	پیرنلو	-	-	206	Karye
205	Karaca Rahman	Kandıra	کارجه رحمان	Danişmen- doğlu	دانیشنردوغل	206	Karye
206	Muhtesib	Kandıra	مختسب	-	-	206	Karye
207	Alâca	Şili	اللاجه	-	-	206	Karye
208	Hüseyin Hacı	Şili	حاجه حای	-	-	206	Karye
209	Mustafalar	Şili	مستغایر	-	-	206	Mezra
210	Hasbeg	Kandıra	حاصب	-	-	206	Karye
211	Türkmân	Kandıra	تورکمان	-	-	206	Karye
212	Çâl	Kandıra	چال	-	-	206	Karye
213	Sinanlu	Kandıra	سنانلو	-	-	206	Karye
214	Kızılca	Kandıra	کزیلچا	-	-	207	Karye
215	Kuyuluca	Kandıra	کویولوجا	-	-	207	Karye
216	Kumlu	Kandıra	کوملج	-	-	207	Karye
217	Kılınçlı	Kandıra	کیلینچلی	Dâniş- mendlu	دانیشنمندلو	207	Karye
218	Sinanoğlu	Kandıra	سنانوردوغل	Memiklü	میکلر	207	Karye
219	Elmâcık	Kandıra	المجک	-	-	207	Karye
220	Miri Divân	Kandıra	میری دیوانه	Babakulu	باباکول	207	Karye
221	Amircâ Çiftliği	Kandıra	امیرجاصیل	-	-	207	Karye
222	Ağcâlu	Kandıra	اچالو	-	-	207	Karye
223	Tûlcî Divanı	Kandıra	تولجی دیوانه	-	-	207	Karye
224	Kuyuluca	Kandıra	کویولج	-	-	207	Karye
225	Osmanlu	Kandıra	عثمانلو	-	-	208	Karye
226	Arman	Kandıra	ارمان	-	-	208	Nefs
227	Durâk	Kandıra	دوراک	-	-	208	Karye
228	Eskü Dırdırlu	Kandıra	اسکوردوردلو	Çerkeslü	چرکسلو	208	Karye
229	İskender Şâh	Şili	اسکندر شاه	-	-	208	Karye
230	Kayâcık	Kandıra	کایاجک	Ak Helâ- mur	اک هلامور	209	Karye
231	Tûlcî Divanı	Kandıra	تولجی دیوانه	Kertil	کرتیل	209	Karye

232	Bâlcı	Kandıra	باجی	-	-	209	Karye
233	Örân Oğlu	Kandıra	رورانف	-	-	209	Karye
234	Avtun	Kandıra	روتوک	-	-	209	Karye
235	Ecirlü	Kandıra	رحیلو	-	-	210	Karye
236	Köselü Çiftliği	Kandıra	کوسلو	-	-	210	Karye
237	Kara Ağaç Çiftliği	Kandıra	کارجا	-	-	210	Karye
238	Kızılca-i diğer	Kandıra	کزیلکا	-	-	211	Karye
239	Güllü	Genivize	گوللو	-	-	211	Karye
240	Keçilü	Kandıra	کچلو	Pir Emin	پیرامین	211	Karye
241	Korkudoğlu	Kandıra	کوردوعلی	Küçük Virân	کوکوردوعلی	211	Karye
242	Muhtesib	Kandıra	مختسب	-	-	211	Karye
243	Sâfrâca	Kandıra	صافرا	-	-	212	Karye
244	Orkun Köy	Kandıra	اورکون	-	-	212	Karye
245	Halil Çiftliği	Kandıra	حلیل	Kurd Çiftliği	کورد	212	Karye
246	Umurcalu	Görece	اورمورچالو	-	-	212	Karye
247	Adil	Yalakabad	عادل وایرته کور	-	-	212	Mezra
248	Ertegil	Yalakabad	عادل وایرته کور	-	-	212	Mezra
249	Korkud	Görece	کوردو	-	-	212	Karye
250	Kokulu	Görece	کوکولو	-	-	212	Mezra
251	Kâtbâlu	Şili	کاتبالو	-	-	212	Karye
252	Arslan Hacı	Kandıra	ارسلان حاجی	-	-	212	Karye
253	Hâciblü	Kandıra	حاجیبلو	-	-	213	Karye
254	Adil Çiftliği	Şili	عادل وایرته کور	Depe Viran	دپه ویران	213	Karye
255	Menteşâ	Kandıra	منتشا	Kâvirüklü	کاویرکلو	213	Karye
256	Umûr	Kandıra	اورمور	-	-	213	Karye
257	Güllü	Yalakabad	گوللو	-	-	213	Karye
258	Kayser	Yalakabad	کایسر	-	-	213	Karye
259	Kızık	Genivize	کزیک	-	-	213	Karye

260	Bohşiye	Kandıra	بِهْ	-	-	213	Karye
261	Fâkılı	Kandıra	فَاكِلِي	-	-	213	Karye
262	Alâmân	-	لَا مَان	-	-	214	Nefs
263	Durak	-	دوراك	-	-	214	Karye
264	Güllüce ..	Kandıra	گوللوچة	-	-	214	Karye
265	Tülcü Divânı	Kandıra	تولجی دیوانی	-	-	214	Karye
266	Çârdâk	İznikmid	چارداق	-	-	214	Karye
267	Kul Yusuf	Şili	کول یوسف	Fethüddin	فی ادریس	215	Karye
268	Mirâk	İznikmid	میراک	-	-	215	Karye
269	Yenice	Yoros	یغنی	-	-	215	Karye
270	İbrahim	-	ابراهیم	İsa	عیسی	215	Mezra
271	Hâyrâlu	-	حیرالو	-	-	215	Karye
272	Ceyl-i? Tomârtâş	Genivize	سیرطی بارطاس	-	-	215	Karye
273	Karabeğoğlu Çiftliği	Şili	کاراباغ اوغلی	-	-	215	Karye
274	Ak Kilisa	Şili	اک کلیسا	-	-	215	Karye
275	Demircilü	Şili	دمیرچیلو	Kabruz Çiftliği	کابروز	215	Karye
276	Kartu Çiftliği	Şili	کارتو	-	-	215	Karye
277	Beglü	Şili	بکلو	-	-	216	Karye
278	Bozkonân	İznikmid	بوژکونان	-	-	216	Karye
279	Kızıl Amir	Şili	کیزیل امیر	Fazlullah	فوزلاله	216	Karye
280	Hurzem-i Büzürg	Şili	هورزم بوزورگ	-	-	216	Karye
281	Hurzem-i Küçük	Şili	هورزم کوچوک	-	-	216	Karye
282	Asılbeg Çiftliği	Şili	اسیلبک	-	-	216	Karye
283	Genclü	Şili	گنچلو	-	-	217	Karye
284	Ensâr	Genivize	انسار	-	-	217	Karye
285	Celâl Hacı	Şili	جلال حاجی	-	-	217	Karye
286	Sırâlu	Şili	سیرالو	-	-	217	Karye
287	Çengi	Şili	چنگ	-	-	217	Karye

288	Dönmez 'İneblu	Şili	دیز عنبلو	Kızıl Şahin	زیدشاهر	218	Karye
289	Boğâlar	Şili	بوغالار	-	-	218	Karye
290	Bulâklu	Kandıra	بولاقلو	-	-	218	Karye
291	Hacı Doğan Çiftliği	Şili	حاجی دوغان صیقلی	-	-	218	Karye
292	İsa Oğlu Çiftliği	Şili	عسا	-	-	219	Karye
293	Emirlü	Şili	امیرلؤ	-	-	219	Karye
294	Sekbânlu	Şili	سکبانلو	-	-	219	Karye
295	Gediklü	İznikmid	گدیقلؤ	-	-	219	Karye
296	Hisar Beği	İznikmid	حصاریک	-	-	219	Karye
297	Bozyân	İznikmid	بوzyân	-	-	219	Karye
298	Kalkânlu	İznikmid	کالکانلو	-	-	219	Karye
299	Çönkerler	Şili	چونکرلر	-	-	219	Karye
300	Kirdemin	İznikmid	کیردیمین	-	-	219	Karye
301	Kâtbâlu	Kandıra	کاتبالو	-	-	219	Karye
302	Kayser	İznikmid	کایسر	-	-	219	Karye
303	Bâlcılar	İznikmid	بالجیلار	-	-	219	Karye
304	Yağmurlu	Ada	یاغمورلو	-	-	219	Karye
305	Karğâlu	Şili	کارغالو	Kerimüddin	کریم دین	219	Karye
306	Kızıl Şahin	Şili	زیدشاهر	-	-	220	Karye
307	Karamân	Şili	کارامان	-	-	220	Karye
308	Tutçı Divanı	Kandıra	طوخی وورانی	-	-	220	Karye
309	Kuyuca Müslim İshak Çiftliği	Kandıra	کویوچا مسلم اشاک صیقلی	-	-	220	Karye
310	Saru Doğan	Kandıra	سارو دوغان	-	-	220	Karye
311	Kâtbâlu	Kandıra	کاتبالو	-	-	220	Karye
312	Mâncılık	Genivize	مانچیلک	Sekbânlu	سکبانلو	220	Karye
313	Hurmaoğlu Çiftliği	Şili	خورما اوغلو صیقلی	-	-	220	Karye
314	Fukaraoğlu	Şili	فوقار اوغلو	Mustafalar	مصطفالو	220	Karye
315	Bâlluca	Şili	باللؤچا	-	-	220	Karye

316	Kânberce	Şili	خانبره	-	-	221	Karye
317	Çağırğan Şahin	Şili	خانجاناها	-	-	221	Karye
318	Ahmedler	Şili	لوه لر	-	-	221	Karye
319	Kara Güllü	Genivize	نك كولو	-	-	221	Karye
320	Kara Musa	Şili	نك موس	Karamânlu	نك موس	221	Karye
321	Yunus Beri	Şili	يونس برى	-	-	221	Mezra
322	Eğirce	Şili	لکله	-	-	222	Karye
323	Kâtbâlu	Şili	كاتباو	-	-	222	Karye
324	Ayân Kürdleri	Şili	رمان كوردو	-	-	222	Karye
325	Turahân	Şili	طوره خان	-	-	222	Karye
326	Fahreddenlü	Şili	فرادنبلو	-	-	222	Karye
327	Kara Sungur	Şili	ويستور	-	-	222	Mezra
328	Aniye Hoca	Yoros	هانك مسك	-	-	222	Karye
329	Hisârbeği	İznikmid	حصارباي	-	-	222	Karye
330	Hacı Çiftliği	Yoros	هانك مسك	-	-	222	Karye
331	Kâdırğa Dâğı		خانورمه طانغ	-	-	222	Yaylak
332	Sekbânlu	Şili	سكبانو	-	-	223	Karye
333	Boğâlar	Şili	بوغالو	-	-	223	Karye
334	Sıralu	Şili	سارالو	-	-	223	Karye
335	Zekeriâ	Şili	زكيا	-	-	223	Karye
336	Ulâş	Yalakabad	اولاش	-	-	223	Karye
337	İncilü	Kandır	انجيلو	-	-	223	Karye
338	Turan Çiftliği	Şili	طوران مسك	Yerâş Murad	يرانش ولد	223	Karye
339	Taştemur	Şili	طاشتمور	-	-	223	Karye
340	İlyas	Şili	الياس	-	-	223	Karye
341	Bağırğan Şahin	Şili	باغجاناها	-	-	224	Karye
342	Selâmet ...	Şili	سلامت قودور	-	-	224	Karye
343	Kozbâzlu	İznikmid	كوزبازو	-	-	224	Karye
344	İzci	Şili	ليزسي	-	-	224	Karye

345	Armağânşâh	İznikmid	ارمغانشاه	-	-	224	Karye
346	Aydemür	Şili	ایدمور	-	-	225	Karye
347	Hacı Oğlu Çiftliği	Şili	حاجی اودغلو چیتلیگی	Tâhir Çiftliği	تاهیر	225	Karye
348	İskender	Şili	ایسکندر	-	-	225	Karye
349	Bağırغان	Şili	باغیرغان	-	-	225	Karye
350	Genivize			-	-	227	Kaza
351	Aslıhan	Genivize	اسلیهان	-	-	227	Karye
352	Soğânlu	Genivize	سوغانلو	-	-	227	Karye
353	Yâzır	Genivize	یازیر	-	-	227	Karye
354	Depe Sekili	Yoros	دپه سکیلی	-	-	227	Karye
355	Ali Bahâdir	Yoros	الی باهادر	-	-	227	Karye
356	Eğri oğlu	Kandırı	اگره اولغولو	-	-	227	Karye
357	Tuzcu	İznikmid	توزجو	-	-	228	Karye
358	Gebe...	Şili	گبه...	-	-	228	Karye
359	Hâcılı	Kandırı	حاجیلی	-	-	228	Karye
360	Adil Çiftliği	Kandırı	ادیل چیتلیگی	Depe Virân	دپه ویران	228	Karye
361	Tövbeklü	Kandırı	توبکللو	-	-	228	Karye
362	Çâvuş	Yoros	چاوش	-	-	228	Karye
363	Kara Güllü	Genivize	کارا گوللو	-	-	228	Karye
364	Nerdibânlu Küçük	Genivize	نردیبانلو کؤچوک	Karamânlu	کرامانلو	228	Karye
365	Nerdibânlu Büzürg	Genivize	نردیبانلو بوزورگ	-	-	228	Karye
366	Virân	Genivize	ویران	-	-	228	Karye
367	Çânlu	Genivize	چانلو	-	-	228	Mezra
368	Alaca Kilisa	Genivize	الاجا کیلیسا	-	-	229	Karye
369	Bozkonân	İznikmid	بوزکونان	-	-	229	Karye
370	Şu'ayblü	Genivize	شویابلو	-	-	229	Karye
371	Danışmendlü	Kandırı	دانیشمندلو	-	-	229	Karye
372	Sıralu	Genivize	سیرالو	-	-	229	Karye

373	Pelidlü	Genivize	بيليدلو	-	-	229	Karye
374	Ögünc	Yoros	دوگونا	-	-	230	Karye
375	Delüklü Kaya	İznik	دوگولونا	-	-	230	Karye
376	Kabâkoz Küçük	Yoros	قبا قور	-	-	230	Karye
377	Çubuklu	Yoros	ببديتاي	-	-	230	Karye
378	Kanlicâk	Yoros	قاكلماقا	-	-	230	Mezra
379	Temur Taş	Kandıra	تمور تاش	-	-	230	Karye
380	İskele	Genivize	اسكالا	-	-	230	Karye
381	Küçük Sulu	Yoros	كوكوسولا	-	-	230	Karye
382	Karaca Ali	-	وارا علي	-	-	230	Karye
383	Balâbân	-	بالبابا	Lâçin	لاچين	230	Mezra
384	Kuzucu	-	كوزوجي	Hamza Ali	حمزا علي	230	Mezra
385	Dâğ Önü	İznik	طاع اوني	-	-	230	Mezra
386	Dibeklu	Genivize	ديبكولو	-	-	231	Karye
387	Elmâcık	Genivize	الماجيك	-	-	231	Karye
388	Mihmar	Yalakabad	مهار	-	-	231	Karye
389	Güllüce	Yalakabad	گوللوجو	-	-	231	Karye
390	Yahya	Genivize	يحيى	-	-	231	Karye
391	Zekeriya	Genivize	زكريا	-	-	231	Karye
392	Ak Virân	Yoros	اق ويران	-	-	231	Karye
393	Ada	-		-	-	232	Kaza
394	Çiftlik	Ada	چيفتليك	-	-	232	Karye
395	Kara Su	Ada	قرا سو	-	-	232	Karye
396	Karaca Ali	Ada	قرا علي	-	-	232	Karye
397	Kâdılar	Ada	قاديلار	-	-	232	Karye
398	?	Ada	مكدريك	Armud	ارمود	232	Karye
399	Bulutlu	Ada	بولوتلو	-	-	232	Mezra
400	Depecik	Ada	ديپيچيك	-	-	232	Mezra
401	Kutluca	Ada	كوتلوچا	Çây Başı	چاي باش	232	Karye

402	Haydarlu	Ada	هيدارلو	-	-	232	Karye
403	Aysalar	Şili	عسالر	-	-	232	Karye
404	İncirlü	Ada	لجیرلو	-	-	232	Karye
405	Egri	Ada	لکری	-	-	233	Karye
406	Kâlmekli	Kandıra	کالمکه	-	-	233	Karye
407	Berâşlu	Ada	براشلو	-	-	233	Karye
408	Çiçeklü	Ada	چیکلو	Karalu	کیرلو	233	Karye
409	Kara İbrahim	Kandıra	قیرابراهم	-	-	233	Karye
410	Alâhâne-i diğەر	Ada	الخانہ دیگر	-	-	233	Karye
411	Ay doğan	Ada	ای دوغان	-	-	233	Karye
412	İndâl	Ada	اندال	Uluca	ارلوچ	233	Karye
413	Kuyuluca-i diğەر Küçük	Ada	قوبوچه دیگر کوچک	-	-	234	Karye
414	Bulduk Oğlu	Genivize	بولدوک اوچلو	Ak Pınâr	اک پینار	235	Karye
415	Behrâm	Genivize	بهرام	-	-	235	Karye
416	Değirmen Deresi	İznikmid	دیرمندر	Urcunlu	اورجونلو	235	Karye
417	Dakik Pınârı	Genivize	دکین پینار	-	-	235	Mezra
418	Umurca	Genivize	اورمورچ	-	-	235	Karye
419	Musaca	Genivize	موسچا	-	-	235	Mezra
420	Depe viran	Yoros	دپه ویران	-	-	235	Karye
421	Saru Bayrak	Yoros	سارو بایراق	-	-	235	Karye
422	Ayna Göl Cifr		اینا گول جفر	Dumâk	دوماک	235	Karye
423	Davudlar	Genivize	داودلار	-	-	236	Karye
424	?	Genivize	سالر	-	-	236	Karye
425	Kuzucu	Genivize	کوزوچ	-	-	236	Karye
426	Selgeri	Genivize	سلچر	-	-	236	Karye
427	Bazar-ı Semen- dire	Genivize	بازار سمن دیر	-	-	237	Karye
428	İbriklü	Ada	ایبریکلو	-	-	237	Karye
429	Yassıbağ	İznik	یاسی باغ	-	-	237	Karye

430	?	Genivize	ساح	-	-	237	Karye
431	?	Genivize	قصبه	?		237	Karye
432	Sârucular	Kandırı	ساروچولار	-	-	238	Karye
433	Büklüm	Genivize	مکلم	-	-	238	Karye
434	Çıldır		چیلدی	?	ایلی ساح	238	Karye
435	?		ماء دنگ	-	-	238	Mezra
436	Asice	Yoros	لسج	-	-	238	Karye
437	Adil ve Ertegil	Yalakabad	عاده وارینه کله	-	-	239	Mezra
438	Sarâyılı	İznikmid	سیرلبل	-	-	239	Karye
439	Büyük Başlu	Genivize	بیله باشلو	-	-	239	Karye
440	Hızır	Genivize	هضر	-	-	239	Karye
441	Nâsiri	Şili	نأسیر	Tekür Ziyaret	کوره صاه	239	Karye
442	Kuruca Doğan	Şili	دروجه وفاه	-	-	240	Karye
443	Celâl	Şili	جلال	-	-	240	Karye
444	Hüsâm	Genivize	هس	?	بولامورلویا	240	Karye
445	Orhan	Yoros	لوروفاه	-	-	240	Karye
446	Çerkeslu	Genivize	چورکلو	-	-	240	Karye
447	Köseler	Genivize	کوسلر	-	-	240	Karye
448	Kurd Obası	Genivize	کورد اوباسی	-	-	241	Karye
449	Kirâslu	Yalakabad	کیراسلو	-	-	241	Karye
450	Karadurmuş	Şili	قارادورموش	Beğtimur	کیتور	241	Karye
451	Kirâslu	Yalakabad	کیراسلو	-	-	241	Mezra
452	Demircilü	Genivize	دمیرچیلو	-	-	241	Karye
453	Sekilü	Genivize	سکیلو	-	-	241	Karye
454	Ögülce	Şili	اوگولجه	-	-	244	Karye
455	Mazlum	Genivize	مظلم	-	-	244	Karye
456	Güllüce	Genivize	کوللوچه	-	-	244	Karye

457	Kayâcık	Kandıra	قاجاق	Uhlâmur	لوملامور	244	Karye
458	Arslan Hacı	Kandıra	لوسلان حاجی	-	-	244	Karye
459	İskenderlü	Şili	لوسکندرلو	-	-	244	Karye
460	Ögülce	Şili	لورگولجی	-	-	244	Karye
461	Mazlum	Genivize	مظلوم	-	-	244	Karye
462	Hâcı Doğan Çiftliği		حاجی دوغانا	-	-	244	Karye
463	Kozluca	Genivize	کوزلوچا	-	-	244	Karye
464	Çinâr	İznikmid	چینار	-	-	244	Karye
465	Büyük Başlu	Genivize	بیوکباشلو	-	-	245	Karye
466	Taştemur-ı diğer	Ada	تاشتمور	-	-	245	Karye
467	Mehmed Köy	Yalakabad	مهد کوی	-	-	245	Karye
468	Öbeklü	Genivize	وبهکلی	Kara Ali	-	245	Karye
469	Pendik	Genivize	پندیک	-	-	245	Karye
470	Çinger	Genivize	چینگر	-	-	245	Karye
471	Özbek	Kandıra	اوزبک	-	-	245	Karye
472	Özbek	İznikmid	اوزبک	-	-	245	Karye
473	Yukârü Kayâcık	Yalakabad	یوکاردنا جاق	-	-	246	Karye
474	Saraylı	İznikmid	سرایلی	-	-	246	Karye
475	Güllü	Yoros	گوللو	Saru Hacı Beğ	سارو حاجی بیگ	246	Karye
476	Arifler	Genivize	اریفلر	-	-	246	Karye
477	Tavşanlı	Genivize	توشانلو	-	-	247	Karye
478	Kurna	Yoros	کورنا	-	-	247	Karye
479	Avsum	İznikmid	اوسوم	-	-	247	Karye
480	İli Suluk	Genivize	الی سولوک	-	-	248	Karye
481	Bulğurlu	Genivize	بولغورلو	-	-	249	Karye
482	Demircilü	Yoros	دمیرچیلو	-	-	249	Karye
483	Ömer Köy	Genivize	ؤمر کوی	-	-	249	Karye
484	Güllü	Genivize	گوللو	-	-	249	Karye
485	Kozluca	Yoros	کوزلوچا	-	-	249	Karye
486	Hacı ...	Genivize	حاجی ...	-	-	249	Karye

487	Demircilü	Genivize	دورجلو	-	-	249	Karye
488	Yenice	Genivize	کچی	-	-	250	Karye
489	Bozalân	Genivize	بوزدال	-	-	250	Karye
490	Mühürlü	Genivize	مهرلو	-	-	250	Karye
491	Davud	Genivize	داود	-	-	250	Karye
492	Özbek	Genivize	اوزبک	-	-	250	Mezra
493	Hacı Yusuf	-	حاجی یوسف	-	-	250	Mezra
494	Ak Virân	Genivize	اق ویران	-	-	250	Karye
495	Şemseddin	Genivize	شمس الدین	-	-	250	Karye
496	İshâklu	Genivize	ایشاکلو	-	-	251	Karye
497	Sevindik	Genivize	سوندک	-	-	251	Karye
498	Sâvcı	Genivize	ساقی	-	-	251	Mezra
499	Mürsel	Genivize	مورس	-	-	251	Mezra
500	Demircilü	Yoros	دورجلو	-	-	251	Karye
501	Kayâcık	Yoros	کایاق	-	-	251	Karye
502	Nâsiri	Şili	نâسری	Tekür...	تکوره صاه	252	Karye
503	Kara Mahmud	Şili	کارا محمود	Karaman Deresi	کرامان دره سی	252	Karye
504	Unâc	Genivize	اوناق	-	-	252	Karye
505	Çinârlu	Genivize	چینارلو	-	-	252	Karye
506	Çürce	Şili	چورجه	Tatar İlyas	تامار ایلیاس	252	Karye
507	Kutluca	Genivize	کوتلوچ	-	-	252	Karye
508	Mehmed Köy	Yalakabad	مه محمد کوی	-	-	253	Karye
509	Orhânlu	Genivize	اورخانلو	-	-	253	Karye
510	Uruz Begi	Genivize	اوزربان	-	-	254	Karye
511	Sâru Bayrak	Yoros	سارو بایراق	-	-	254	Karye
512	Ayna Göl Cifr	Şili	آینه گوله صفر	Konâk	کوناق	254	Karye
513	Ruzlu	Genivize	روزلو	-	-	254	Karye
514	Yenice	Yoros	کچی	-	-	255	Karye
515	Celâl	Şili	جلال	-	-	255	Karye
516	Çâllu	Genivize	چاللو	-	-	255	Karye

517	Kum	Genivize	كوم	-	-	255	Karye
518	Ak Kilisâ	Genivize	كوكليا	-	-	255	Karye
519	Çâllu	Genivize	چاللو	-	-	256	Karye
520	Kum	Yoros	كوم	Öyük	كوك	256	Karye
521	Kabâkoz	Yoros	كباكو	-	-	256	Karye
522	Ülper	Kandırî	كولپر	-	-	256	Karye
523	Ayvâlu	Yoros	كوللو	-	-	257	Karye
524	Yatân	Genivize	ياتان	-	-	257	Karye
525	Kâş Oğulları	-	كاش اوغوللاری	Kâfil	كافیل	257	Karye
526	Kızıl Ali	Şili	كزیر علی	-	-	258	Karye
527	Hüseyin Hacı	Şili	حسین حاجی	-	-	258	Karye
528	Karagöz	Şili	كارگوز	-	-	258	Karye
529	Kızıl Mahmud Çiftliği	Şili	كزیر محمد	-	-	259	Karye
530	Karabeg Oğlu Çiftliği	Şili	كاربگ اوغول	-	-	259	Karye
531	Alâca Çiftliği	Şili	الاجا	-	-	259	Karye

XVI. YÜZYILDAN XX. YÜZYILA KOCAELİ'NDEKİ YER ADLARINDA MEYDANA GELEN DEĞİŞMELER

Mehmet Salih ERPOLAT*

Giriş

Dünyadaki yer adları çalışmalarının tarihi, Türkiye'deki yer adları çalışmalarına göre çok daha eskilere dayanmaktadır. Türkiye'de son yıllarda artan üniversite ve araştırmacı sayısındaki artışa bağlı olarak yer adlarını araştırmalarda da nispi bir artış görülmektedir, ancak olması gereken seviyeden bir hayli uzaktır. Her şeyden önce çalışma sahası onomastik (adbilim) ve adbilimin dallarından yer adları (toponomi) olan özel bir araştırma birimi bulunmamaktadır. Bu alandaki çalışmalar daha ziyade birkaç araştırmacının özel gayretleriyle sınırlı bulunmaktadır. Bunlar yer adlarının çeşitli yönlerden taşıdığı önem üzerinde durmuşlardır¹.

Bu bildiride, Kocaeli Sancağı'nın² XVI. yüzyıldaki köy, mezra ve mahalle adları tespit edilmiştir. Buradaki yer adlarının XX. yüzyıldaki durumu ortaya konulmuştur. Ancak burada incelenen alan XVI. yüzyıldaki Kocaeli Sancağı'nın tamamı yerine, günümüzdeki Kocaeli vilayetinin sınırları esas alınmıştır. Zira XVI. yüzyılda Kocaeli Sancağı Yalak 'Abâd (Yalova), Ada (Adapazarı), Şile, İznik, Yoros ve Üsküdar gibi Kocaeli vilayetinin sınırları dışında kalan yerleşim yerlerini içine almaktaydı. Buraların da çalışmaya dâhil edilmesiyle birlikte meydana gelecek çalışmanın hacmi bildiri sınırlarını çok aşacaktı. Bu yüzden bildirimiz Kocaeli vilayetinin yer adlarıyla sınırlı tutulması uygun görülmüştür.

* Yrd. Doç. Dr., Dicle Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: msalierpolat@hotmail.com

- 1 Hasan Moğol, "Antalya'nın Fethi ve Türk Mührünün Vuruluşu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 87 (Aralık 1993), s. 146; Özcan Başkan, "Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1970 Belleten*, Ankara (1989), s. 227; Cemal Arif Alagöz, "Türkiye Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler", *Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1984, s. 11-22; Hasan Eren, "Yer Adlarımızın Dili", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1965 Belleten*, Ankara (1989), s. 158; Mehmet Salih Erpolat, "Osmanlı Coğrafyasındaki Yer İsimlerini Doğru Tespit Etmenin Zorlukları Önemi ve Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBArD)*, S. 1, (2003), s. 1-15; XVI. Yüzyılda Diyarbakir Beylerbeyliği'ndeki Yer İsimleri (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1999; Bahaeddin Yediylidiz, "Türkiye'de Yer Adları Verme Usulleri", *Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1984, s. 25-41; Mehmet Eröz, "Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları", *Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1984, s. 43-53; Yücel Özkaya, "XVIII. Yüzyılda Orta Anadolu'daki Kaza ve Mahalle Adlarının Zamanımızda Uğradığı Değişiklikler", *Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1984, s. 233-241; Harun Tünel, "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, s. 23-34; Sevan Nişanyan, Hayali Coğrafyalar: Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de Değiştirilen Yer Adları, İstanbul 2011.
- 2 Kocaeli, Osmanlı idari taksimatı içerisinde Kaptan Paşa Eyaleti'ne bağlı bir sancaktı. Bkz. Mehmet Ali Ünal, *Paradigma Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, İstanbul 2012, s. 378.

Kocaeli Sancağı, XIX. yüzyılda İzmid Sancağı adıyla Osmanlı Devleti'nin idari yapısı içinde yer almıştı. Bu dönemde sancak, İzmid, Gebuze, Ada Pazarı, Kara Mürsel ve Kandıra olmak üzere beş kaza Ab Safi (Alp Sufi) (İzmid kazasına bağlı); Taraklı, Ak Hisar (Gebuze kazasına bağlı); Sapanca, Hendek, Bahçecik (Ada Pazarı kazasına bağlı); Yalova (Kara Mürsel kazasına bağlı); Kara Su, Şeyhler, Ağaçlı ile Beş Divan ve Ak Abâd olmak üzere 14 nahiyeden müteşekkil idi³. XIX. yüzyılda Kocaeli vilayetinin köy adlarının büyük ölçüde XVI. ve XVII. yüzyıllardaki adlarla aynı olduğu gözlenmektedir⁴.

Bu bildiriye, Kocaeli Sancağı'nın Kocaeli vilayetine tekabül eden kısmında tespit edilen yer adlarının etimolojisi üzerinde durulmamıştır.

Bu çalışmada, İstanbul'daki Başbakanlık Osmanlı Arşivi'ndeki 436, 116 ve 438 numaralı tahrir defterleriyle, Ankara'daki Kuyûd-ı Kadime Arşivi'ndeki Kocaeli Sancağı'na ait 49 numaralı mufassal tahrir defterindeki arşiv bilgileri temel alınmıştır. Arşiv belgelerinden tespit edilen yer adlarında meydana gelen değişiklikler ise 1928'de hazırlanan *Son Teşkilatı Mülkiyede Köylerimiz Adları* ile 1970'te hazırlanan *Türkiye Mülk İdare Bölümleri ve Bunlara Bağlı Köyler Belediyeler* adlı kitapların Kocaeli kısmındaki bilgilerden faydalanılmıştır.

Kocaeli Sancağı'nın Kocaeli vilayetine tekabül eden kısmına dair mahalle, köy ve mezralarının yer aldığı 1625 tarihli Tahrir Defteri'nin ilgili sayfaları çalışmamızın sonunda ek olarak verilmiştir. Böylece okunuşunda yanlış olma ihtimalinin olduğu yer adları için okuyucunun doğrusuna veya aslına ulaşması düşünülmüştür.

Kocaeli Sancağı'ndaki Mahalle⁵ Köy ve Mezra Adları

Burada XVI. yüzyılda Kocaeli Sancağı'na bağlı İznikmid (İzmit), Kandıra ve Gekbuze⁶ (Gebze) kazalarındaki mahallelerin adlarını, tahrir defterlerindeki kayıtlardan tespit ettiklerimiz okuyucuyla paylaşılacaktır.

1526 tarihli mufassal tahrir defterinin İzmit kısmı eksik olduğu için Kocaeli Sancağı'nın merkezi olan İznikmid kazasının mahallelerinin izine rastlanılmamaktadır. 438 numaralı muhasebe defterinde ise 15 mahallenin adları yer almaktadır. Bunlar; Turud Oğlu, Seydi, Hamza Fakih, Çarşu (1625'te Mescid-i Çarşu), Kertil (1625'te Mescid-i Cedid ile birlikte yazılmıştır.)⁷, Kadı nd. Nureddin (1625'te mahallenin diğer adı olan Nureddin yazılmamıştır.)⁸, Şeyhler, Hacı Hurma? nd. Şeyh (Diğer adı olan Şeyh adı 1625'teki kayıta mevcuttur.), Yenice nd. Ahmet Çakra (Ahmet Çakra/Çankara? adı 1625'teki kayıta görülmektedir.), Câci Ebrind, Çukur⁹, Yeni Mescit, Cami, İskele¹⁰ mahalleleridir. 1625'te bu mahallelere Cami-i Mehmet Bey, Mescid-i Sinan Bey, Cum'a, Ağça Mescid, Dabbağlar, Eyne Pınarı, Bayezid Bey nd. Baba Tekkesi, Su Kapsusu, İmaret, Mehmet Fakih, Uruslar?, Depecik¹¹, Cedid Gebrân¹² ve İskele Kâfirleri¹³ gibi yeni mahallelerin oluştuğu görülmektedir.

3 Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı 'Alâm*, C. 2, İstanbul 1306, s. 849.

4 Mehmet Kaya, "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaili) Sancağı'nın Demografik Durumu ve İskân Siyaseti", *Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, S. 41, (2007), s. (59-81).

5 İzmit (İznikmid) kazasının mahalleri daha önce Ahmet Güneş tarafından tespit edilerek doktora tezinde yer verilmiştir. Bkz. Ahmet Güneş, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarında XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1994, s.44-45.

6 Bu adın Lebisa adının buzulmuş şekli olduğunu belirtmiştir. Ali Cevad, *Memâlik-i Osmaniyenin Tarih ve Coğrafya Lugatı*, Dersaadet (İstanbul) 1313, s. 671; Ahmet Güneş, bu adı Genivize imlasiyle okumayı tercih etmiştir. Bkz. A. Güneş, *XVI. Yüzyılın Başlarında...*, s. 10.

7 KKA, TD 49, s. 12. Bu adla XVI. yüzyılda Diyarbekir Beylerbeyliğine bağlı Ergani sancağında da bir köy mevcuttu. Söz konusu köy günümüzde de aynı adla mevcut olan bir mezra konumundadır. Bkz. M. Salih Erpolat, *Diyarbekir Beylerbeyliği'ndeki Yer İsimleri*, s. 340, 357.

8 KKA, TD 49, s. 15.

9 KKA, TD 49, s. 16.

10 KKA, TD 438, s. 759. Bu defterin tıpkıbasımı Başbakanlık Devlet Arşivleri Genel Müdürlüğü tarafından 438 Numaralı Vilayet-i Anadolu Defteri (937/1530) II, Ankara 1994 adıyla yapılmıştır.

11 KKA, TD 49, s. 18.

12 KKA, TD 49, s. 19. Buradaki kayıttan ve mahallenin adından buranın gayrimüslim tebaanın meskûn olduğu görülmektedir. Buranın "Kavaklı demekle meşhurdur" olduğu notu düşünülmüştür.

13 KKA, TD 49, s. 19. Bu mahalle 43 nefer gayrimüslim tebaanın meskûn olduğu bir mahalledir.

Bu durum İznikmid¹⁴ (İzmit) şehrinin XVII. yüzyılın başlarında daha geliştiği ve nüfusunun arttığını göstermektedir.

Kandıra kazasında Camiî nd. Hacı Aydın¹⁵, Dabbağ Oğlu (Dabbâğlar nd. Ebri Oğlu)¹⁶, Mescid-i Kara Durak ve Çarşu mahalleleri mevcuttu. Günümüzde Hacı Aydın Aydınlık, Kara Durak Akdurak, Çarşı mahallesi ise eski adıyla varlığını sürdürmektedir.

Gebze kazasında XVI. ve XVII. yüzyıllarda Osman nd. Şeyh İlyas Bey¹⁷, Subaşı nd. Cami'-i Orhan, Güzel nd. Çıracı, Ada (Adalı)¹⁸, Küçük Mescid, Kara Bakkal, Yahşi Bey nd. Hacı Halil, Cedid Cami'-i Mustafa Paşa, Hüsrev Bey ve Mütevelli Mustafa mahalleleri vardı.

İzmit, Kandıra ve Gebze kazalarında yer alan mahalle adlarının kaynağı; orada cami, mescit gibi dinî müessese inşa ederek şehrin imarına ve mahallelinin temel ihtiyaçlarından bazılarını gidermede etkili olmuş kişilerin, önemli kamu hizmeti gören şahısların adlarından veya unvanlarından, şehrin fiziki durumundan, şehirdeki ticari faaliyet alanları, üretim ve imalat yapılan yerler olduğu anlaşılmaktadır.

Kocaeli Sancağı'nın XVI. yüzyıldaki köy ve mezra adları dil bakımından büyük ölçüde Türkçe özellikler taşımaktadır. Bunlar coğrafi özellikler: Depe Köy, Depecik Viranı, Kırk Depecik, Çukurdere nd. Değirmen, Çukurluk, Çukur, Dağ; renkler: Ak Pınar, Kara Ağaç, Kızılca Elma, Kara Dere, Sarı Beylü, Saruca Köy, Sarucalar, Saru Doğan; Oğuz boy adları: Bayındır, Kınık nd. Kara Ağaç; su: Ak Pınar, Kaynarca, Pelid Pınarı, Şeyh Pınarı, Kara Göllü, Recep Pınarı; bitki: Çamlıca, Darıca, Pelidli, Elmacık, Kızılca Elma, Kaba Koz, Kırk Emrut (Armut); sayılar: Kırk Depecik, Kırk Emrud; dinî hayat: Şeyh Pınarı, Alaca Kilise, Dere Kilise, Akça Kilise; meslek: Kethüda, Kalyoncu, Kaymak nd. Yayıclar, Doğancı İsmail, Doğancı Başı, Camus Viranı nd. Doğancı, Aşçılar; hayvan adları: Tavşan, Tavşan Viranı, Donuzluca adlarında görülmektedir.

Yer Adlarında Meydana Gelen Değişiklikler

Kocaeli Sancağı'ndaki yer adlarında XVI. yüzyıldan başlayarak XX. yüzyıla kadar devam ettiği görülmektedir. XVI. yüzyılda Kocaeli Sancağı'ndaki yer adlarında meydana gelen değişmelerin XX. yüzyıldaki yer adlarında yapılan değişikliklerden farklı olarak kanunla değil, tabii yollarla olan değişiklikler olduğu ifade edilebilir. XVI. yüzyılda yer adlarında görülen değişikliklerin tedrici olarak gerçekleştiği ve değişikliklerde göçlerin, doğal felaketlerin, idarî bir takım değişikliklerin, etkili mahallî idarecilerin, dinî ve sosyal hayatın öncülerinin, cemaat ve toplulukların bölgedeki varlıklarının etkili olduğu düşünülmektedir. Bunların yanında zamanla oluşan sosyal ve ekonomik değişmeler ile hayatın tabii akışına bağlı olarak insan unsurunda meydana gelen gelişmeler de yer adlarındaki değişikliklerin sebepleri arasında sayılabilir.

Kocaeli Sancağı'nda XVI. yüzyılda yer adlarındaki değişmeler daha çok eski ad ile yeni adın birlikte zikredilmesi şeklinde olduğu görülmektedir. Meselâ, İznikmid kazasına bağlı Aban Köyü nâm-ı diğer (diğer adı) Sabancı, Ada nd. Gökçe Viran, Alaca Atlu nd. Horzum,

14 Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi II. Kitap*(Haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul 1998, s. 38'de bu adın kaynağını fetih sırasında "İznikmid var git" buyurmuşlar. Kal'afeth olup ismine "İznim git" demişler. İzmit, "İznim git"den galattır. Bazıları İznikmit derler, bazıları İznimig derler" şeklinde açıklamaya çalışmıştır, ancak bu yaklaşımın doğru olmadığı bilinmektedir. İznikmid adının kaynağı, şehrin eski adı olan Nikomedia şehrin kurucusu Bitinya Kralı I. Nikomed'den gelmektedir. Bkz. İdris Bostan, "İzmit" Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi C. 23, s. 536.

15 BA, TD 436, s. 22.

16 BA, TD 438, s. 768; KKA, TD 49, s. 40. Bu mahallenin adı, BA, TD 436, s. 24'te Dabbağ nd. Ebri Oğlu şeklinde yazılmıştır.

17 XVI. yüzyılın başlarında Şeyh İlyas Bey ve Mustafa b. Şeyh İlyas Bey adlarını taşıyan iki kişinin mahalle sakinleri arasında yaşadıklarına dair kayıt mevcuttur. Bu itibarla mahallenin adına kaynaklık eden ilk şahsın ne zaman yaşadığına ilişkin bilgilere sahip olmamakla beraber Şeyh İlyas Bey'in 1520'li yıllarda orta veya orta yaşın üstünde bir kişi olduğu oğlunun vergi mükellefi olmasından anlaşılmaktadır. BA, TD 436, s. 282.

18 BA, TD 438, s. 785; KKA, TD 49, s. 213.

Çukur Dere nd. Değirmen, Değirmen Deresi nd. Orhanlu, Eflakanlu nd. Kazıklı/Çukurluk, Evsamnd. Sireler¹⁹, Gerdemin nd. Çelebi, Hisarcıklı nd. Kil Yoros²⁰, Kardak nd. Kalyoncu, Kalkanlı nd. Hacı Hızır²¹, Özbey (Özbek) nd. Depe Köy²², Kaymak nd. Yayıncılar, Kaba Koz nd. Çeltükçü²³; Kandıra kazasına bağlı Kınık nd. Kara Ağa²⁴, Kılınçlı nd. Danişmendlü²⁵, Tuti (Dudu) Divanı nd. Kertil²⁶, İhlamurca-yı Halil Köyü nd. Hızır²⁷, Ütük nd. Umurcalı²⁸ ve Gekbuze (Gebze) kazasına bağlı Bulduk (Bulduk Oğlu) nd. Ak Pınar, Ada Beylü nd. Kara Ali, Şuayblı nd. Uruz Deresi²⁹ gibi köy adları bunu göstermektedir. Bu köy adlarında meydana gelen değişikliklerin o günün ihtiyaçlarından kaynaklandığını, siyasi bir saik ya da kasıtlı bir yaklaşımdan kaynaklanmadığını düşünülmektedir.

Yer adlarının değiştirilmesinde kasti yaklaşımlar, XIX. yüzyılda Osmanlı Devleti'nin terk etmek zorunda kaldığı eski Türk topraklarında Türkçenin, Türkçe ile birlikte İslam kültürünün izlerini silmeye matuf davranışların sergilendiği Rumeli ve Kafkasya'da³⁰ gerçekleştirildiği görülmektedir. Rumeli ve Kafkasya'daki Türkçe yer adlarının değiştirilerek Türk izlerinin silinmesine tepki olarak 13 Mayıs 1913'te İskân-ı Muhacirîn Nizamnâmesi'nin uygulanmasında ve daha sonra 5 Ocak 1915'te Enver Paşa'nın imzasıyla yayımlanan genelge uyarınca Türkiye'de de Ermenice, Rumca ve Bulgarca kökenli yer adlarında değişikliğe gidilmiştir. Ancak Enver Paşa'nın yer adlarında değişikliklere gidilmesini öngören talimatnamesi 15 Haziran 1916'da lağvedilmiştir. Türkiye'de kanun marifetiyle yer adlarında değişikliklere gidilmesi uygulamaları 20 Aralık 1920'te İlk Meclis'te de gündeme gelmiştir. Burada yer adlarının değiştirilmesiyle ilgili olarak dile getirilen taleplerin bir kısmı 1922'de yerine getirilmiştir. Buna göre; Magriköy Bakırköy'e, Van'a bağlı Müküs Bahçesaray'a, Sinasos Mustafapaşa'ya, Ayastefanos Yeşilköy'e, İmroz Gökçeada'ya tahvil edilmiştir. Türkiye'de yer adlarını değiştirme faaliyetleri 1924, 1926, 1934-1936, 1956 ve 1983'te olmak üzere farklı zamanlarda gerçekleştirilmiştir³¹.

Cumhuriyet döneminde Kocaeli vilayetine bağlı köylerin adlarında büyük bir değişikliğin gerçekleştiğini ifade etmek zordur. Burada yer adlarındaki değişikliklerin büyük kısmı kelimelerdeki bazı harflerin çıkarılması veya yer değiştirilmesi, viran yerine ören kelimesinin kullanılması, cedid yerine yeni kelimesinin tercih edilmesi şeklinde olmuştur. Meselâ, Gökçeviran'ın Gökçeören'e, Anbarcı'nın Ambarcı'ya, Cedit'in Yenice'ye, Ayvazpınar'ın Ayvazpınarı'ya, Kadıllı'nı Kadılı'ya, Hatıplar'ın Hatipler'e, Aşağıulaşlı'nın Ulaşlı'ya dönüştürülmesi gibi. Bunların yanında kelimenin imlasi ve manasını bütünüyle farklılaştıran değişikliklerin de yapıldığı görülmektedir. Bunların sayısı ise bir hayli sınırlıdır. Meselâ, Roşkar adının Bağlıca'ya, Merkepli'nin Şekerpınar'a, Akkilese'nin Güzeltepe'ye, Yadin'in Topluca'ya, Morgeli'nin Beyce'ye, Yalıyadeş'in Çamkonak'a, Nefsiyadeş'in Esentepe'ye, Merdigöz'ün Avcıköy'e, Kürtköy'ün Çamdibi'ne, Ereğli'nin önce Güzelkiy, sonra Güzelyalı'ya³² dönüştürülmesi Kocaeli vilayetindeki yer adları değişikliklerinin numunelerindedir.

19 BA, TD 116, s. 54; KKA, TD 49, s. 31.

20 KKA, TD 49, s. 27.

21 KKA, TD 49, s. 24.

22 KKA, TD 49, s. 26.

23 KKA, TD 49, s. 28.

24 KKA, TD 49, s. 57.

25 BA, TD 116, s. 18.

26 KKA, TD 49, s. 67.

27 KKA, TD 49, s. 70.

28 KKA, TD 49, s. 68.

29 KKA, TD 49, s. 224.

30 Mehmet Kengerli, "Ermenistan Tarihî Türk Yerleşim Yerlerinin Adlarını Değiştirdi", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, S. 267, (1989 Ankara), s. 127-138.

31 Kasım 2013 tarihli 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, "Yer Adlarını İfade Etmek mi "Kürdistan"a Sınır Çizmek mi? adlı rapor.

32 *Türkiye Mülki İdare Bölümleri ve Bunlara Bağlı Köyler Belediyeler (1 Haziran 1970 durumu)*, Ankara 1971, s. 555-559.

Tablolar Hakkında

Tablolarda, XVI. yüzyılda Kocaeli Sancağı'nın İznikmid (İzmit), Kandıra ve Gekbuze (Gebze) kazalarına bağlı köy ve mezraları ile 1928 ve 1970'te Kocaeli vilayetine bağlı köy adları mukayeseli olarak yer verilmiştir. Günümüzdeki Kocaeli ili sınırları dâhilindeki coğrafyada XVI. yüzyılda yer alan köy ve mezraların adları ortaya konularak bu adlarda veya köy ve mezraların varlıklarında zamanla meydana gelen değişimler tablo hâlinde belirtilmiştir. Böylece Kocaeli vilayetinin tarihî coğrafyasındaki yer adlarında gerçekleşen değişiklikleri ve bu değişikliklerin XX. yüzyıldaki aldığı hâli görmek mümkündür. Ancak 1928'de Kocaeli vilayetinin kazalarına bağlı nahiyelerin köylerine tablolarda yer verilmesine rağmen, İzmit'in Merkez³³, Ak Meşe³⁴, Uzun Tarla³⁵ ve Bahçecik³⁶; Kandıra'nın³⁷ Merkez³⁸ Akça Ova³⁹, Şeyhler⁴⁰ ve Kaymas⁴¹ (günümüzde Kaymaz⁴²); Gebze'nin Merkez⁴³, Darıca⁴⁴, Taş Köprü⁴⁵ ve Molla Fenaî⁴⁶ nahiyelerinin adları tablolara yansıtılmamıştır.

Tablolardaki ilk sütunda XVI. yüzyıldaki köy ve mezra adlarına, ikinci sütunda 1928'deki köy adlarına ve son sütunda 1970'teki köy adlarına yer verilmiştir. XVI. yüzyıldaki köy ve mezra adları tahrir defterlerindeki sıra yerine mümkün mertebe alfabetik sıra ile verilmiştir. 1928 yılına ait sütunda yer alan köy adları ise eski alfabadeki sıralamaya göre, daha doğrusu kitapta yer aldığı şekliyle tablolara yansıtılmıştır^{47*}.

Tablolar incelendiği zaman 1928'de Kocaeli vilayetinde köy sayısında ciddi bir artışın olduğu görülmektedir. Bunun yanında XVI. yüzyılda varlıkları tespit edilen köy ve mezraların büyük bir kısmının varlıklarının resmî kayıtlarda yer almadığı müşahede edilmektedir. Bu durum, söz konusu köylerin adlarıyla beraber varlıklarının da mı ortadan kalktığı, yoksa eski köylerin yerinde iskân edenlerin aynı yerler için farklı isimleri mi kullandıkları sorusunu akla getirmektedir. Bu soruya sağlıklı bir cevap verebilmek için başka belgelerin incelenmesi, 93 Harbi, Balkan ve I. Dünya savaşları sonrasında bölgeye yerleştirilen savaş mağdurları iskân edilirken yeni köyler mi kuruldu? Yoksa bunlar mevcut köylere mi yerleştirildiler? Bunlara da bakmak gerekmektedir. Bir de deprem ve yangın gibi tabii felaketler sonrasında ortadan kalkan köyler olmuş mudur? Olmuşsa bunların yerine sonradan yeni yerleşim yerleri kuruldu mu? Kurulduysa eski adlarla mı kuruldu? Yoksa buralara yeni adlar mı verildi gibi soruların doğru cevaplandırılması lazımdır.

Tablo: 1 İznikmid (İzmit)Kazası Köy ve Mezraları

No	Köyün XVI. Yüzyıldaki adı	1928'deki Adı	1970'teki Adı
1	Aban Köyü nd. Sabancı	-	-
2	Ada nd. Gökçe Viran	Gökçeler	Gökçeören
3	Alaca Atlu nd. Horzum	-	-
4	Alamanlu	-	-
5	Aleflü (Mz)	-	-

33 *Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, İstanbul 1928, s. 803.

34 *Köylerimizin Adları*, s. 804.

35 *Köylerimizin Adları*, s. 805.

36 *Köylerimizin Adları*, s. 805.

37 1928'de Kandıra kazasına bağlı 668 köy vardı. Bkz. *Köylerimizin Adları*, s. 814.

38 *Köylerimizin Adları*, s. 814-816.

39 *Köylerimizin Adları*, s. 816-817.

40 *Köylerimizin Adları*, s. 817-820.

41 *Köylerimizin Adları*, s. 820.

42 *Köyler Belediyeler*, s. 558.

43 *Köylerimizin Adları*, s. 821.

44 *Köylerimizin Adları*, s. 821. Darıca nahiyesinin sadece Darıca köyü vardı.

45 *Köylerimizin Adları*, s. 821.

46 *Köylerimizin Adları*, s. 823.

6	Armağanşa	-	-
7	Ayan Günay	-	-
8	Bekir Viran	-	Bekirdere?
9	Boz Duman	-	-
10	Budak (Burak)	Budaklar?	-
11	Burguman (Turguman)?	-	-
12	Busuri	-	-
13	Cendere	-	-
14	Çardak	-	-
15	Çavlı Hacı	-	-
16	Çayır	-	-
17	Çayır (Mz)	-	-
18	Çengerlü	-	-
19	Çınarlu	Çınarlı	Çınarlı
20	Çınarlu Dere (Mz)	-	-
21	Çit	-	-
22	Çukurdere nd. Değirmen	-	-
23	Dağ	Dağ	-
24	Darlık	-	-
25	Değirmen Deresi nd. Orhanlu	Değirmendere	Değirmendere
26	Döller (Delallar)	-	-
27	Dere Kilise	-	-
28	Dere Köy	Dere	-
29	Dere Köyü	-	-
30	Derya	-	-
31	Eflakanlu nd. Kazıklı Çukurluk	-	-
32	Ekinlü (Mz)	-	-
33	Emirce	-	-
34	Ermenanşa	-	-
35	Esvam (Esum) nd. Sireler	-	-
36	Evranc Köyü (Evrancös)	-	-
37	Eymirhanlu	-	-
38	Fikri (Megri) Viranı	-	-
39	Foryuzlu	Ferizli?	-
40	Gediklü	Gedikli	Gedikli
41	Gemlik (Melik)	-	-
42	Gerdemin nd. Çelebi	Geremedin?	-
43	Göllü	-	-
44	Günay (Mz)	-	-
45	Hacı Efendi (Mz)	Hacı Oğlu?	-
46	Hisar Beyi	-	-
47	Hisarcık (Hisarcıklü) nd. Kil Yoros	-	-
48	Hüssam Bey	-	-
50	Hüsameddin	-	-
51	Kadı	-	-

* Köylerimizin Adları adlı kitap, Harf inkılabından önce basılmıştır.

52	Kalafat	-	-
53	Kalafatlu	-	-
54	Karacalar (Mz)	-	-
55	Kara Dağ	-	-
56	Kara Göllü	-	-
57	Kaya Koz (Kaba Koz) nd. Kalyoncu	-	-
58	Kaymak nd.Yaycılar	-	-
59	Kayranca	Gayrancık?	-
60	Kayser	-	-
61	Kazan Oğlu Çiftliği (Mz)	-	-
62	Kazıklı	-	-
63	Katanlu?	-	-
64	Kelez	-	-
65	Kemer Abdal (Mz)	-	-
66	Keremü'd-din Çiftliği (Mz)	-	-
67	Ketancalı	Ketenci?	Ketenciler?
69	Kızılca Elma/Köy	-	-
70	Kilise	-	-
71	Kiraz	Kiraz	Kiraz
72	Korkutan	-	-
73	Koz Yazılı	-	-
74	Köselü	Köse Köy	Köseköy
75	Kumlu	-	-
76	Kuruca Ada (Mz)	Ada Tepe?	-
77	Kutlu (Mz)	-	-
78	Melik (Mz)	-	-
79	Menteşe	-	-
80	Mihaliç	-	-
81	Özbey	-	-
82	Pırnaz? (Mz)	-	-
83	Purnazlı?	-	-
84	Saraylı	Saraylı	Saraylı
85	Saruca Köy	-	-
86	Sekban	Sekbançı	-
87	Selgeri	-	-
88	Sığılık nd. Eflakanlı	-	-
89	Taştığın	-	-
90	Tavşan Viranı	-	-
91	Tavşan	-	-
92	Tayı	-	-
93	Tuzcu	-	-
94	Türümler Çiftliği (Mz)	-	-
95	Uhrinik nd. Depe Köy	Tepe Köy	-
96	Urik	-	-
97	Urunkuş (Urunkus)	-	-

98	Uzun Köy	Uzun Bey Çiftliği?	Uzubey
99	Yassı Bağ	-	Yassıbağ
100	Yassı Bağ	-	-
101	Yassı Bağ (Mz)	-	-
102	Yaycılar	-	-
103	Yaycılar nd. Faik? (Mz)	-	-
104	Yenice	-	-
105	Yortan (Burtan)	-	-
106	Yortan Oğlu Çiftliği (Mz)	-	-
107	-	Ahi	-
108	-	Arslan Bey	Arslanbey
109	-	Arızlı	Arızlı
110	-	Aşağı Sofular	-
111	-	Asmacı	-
112	-	Ak Pınar	-
113	-	Akça Kisse	-
114	-	İhsaniye	-
115	-	Üç Gaziler	-
116	-	Umurlar	-
117	-	Balkancılar	-
118	-	Belen Ören	Belen
119	-	Bögürgen	Bögürgen
120	-	Pamuklar	-
121	-	Tekke	-
122	-	Çay Köy	-
123	-	Çubuklu-i Bâla	Çubuklubala
124	-	Çoban	-
125	-	Çulcular	-
126	-	Hakaniye	Hakaniye
127	-	Hacı Mahmut Çiftliği	-
128	-	Hasan Oğlu	-
129	-	Hoca Köy	-
130	-	Hatip	Hatip
131	-	Davulcular	-
132	-	Dur Hasan Divanı	Dur Hasan
133	-	Durgut	-
134	-	Recep Oğlu	-
135	-	Rahmiye	Rahmiye
136	-	Sepetçi	-
137	-	Suadiye	Suadiye
138	-	Seferler	-
139	-	Şapşallar	-
140	-	Şefkatiye	-
141	-	Şahbazlar	-
142	-	Sadıklar	-

143	-	Sofu Oğlu	-
144	-	Solaklar	-
145	-	Topallar	-
146	-	Doğancılar	Doğantepe?
147	-	Toygar	-
148	-	Toylar	-
149	-	Osmaniye	-
150	-	Karga	-
151	-	Kaba Oğlu	Kabaoğlu
152	-	Kara Depe	Karatepe
153	-	Kışla iftliği	-
154	-	Kalemci Oğlu	-
155	-	Koç	-
156	-	Kozluca	-
157	-	Kul Oğlu	-
158	-	Kulfallı	-
159	-	Kullar	Kullar
160	-	Kaynarca	Kaynarca
161	-	Kepekli	-
162	-	Gün Doğdu	Gündoğdu
163	-	Murad Oğlu	-
164	-	Nebi Hoca	Nebihoca
165	-	Yağcılar	Yağcılar
166	-	Yukarı Sofular	-
167	-	Ak Mişe	Akmeşe
168	-	Anbarcı	Ambarcı
169	-	Alan Düzü	-
170	-	Ayvalı	-
171	-	İslam Köy	-
172	-	İnamiye	-
173	-	Orta Burun	Ortaburun
174	-	Orta Köy	-
175	-	Uzunlar	-
176	-	Bahşılı	-
177	-	Pir Ahmet	-
178	-	Tevfikiye	-
179	-	Camili	-
180	-	Cedid	Yenice
181	-	avuş Oğlu	-
182	-	Hasancıklar	-
182	-	Hayrabad	-
183	-	Dökmeciler	-
184	-	Diğer Gügercinlik	-
185	-	Rünan	-
186	-	Sultaniye	Sultaniye

187	-	Süleymaniye	Süleymaniye
188	-	Sapak Pınar	Sapakpınar
189	-	Toramanlar	-
190	-	'Aşırlar	Aşırlar
191	-	Fevziye	-
192	-	Kadriye	Kadriye
193	-	Kara Pınar	-
194	-	Kara Davudlu	-
195	-	Kara Abdülbaki	Karaabdülbaki
196	-	Kızılıcık	-
197	-	Kalaycılar	-
198	-	Kulaksız Çiftliği	-
199	-	Gügercinlik	-
200	-	Mecidiye Müslim	Mecidiye
201	-	Monla Oğlu	-
202	-	Nasuhlar	-
203	-	Acı Su	Acısu
204	-	Eşme Ahmediye	Eşmeahmediye
205	-	Eşme Müslim	Eski Eşme
206	-	İfraziye	-
207	-	Elmacı Oğlu	-
208	-	Emin Bayrakdar	-
209	-	Uzun Tarla	Uzuntarla
210	-	Balaban	Balaban
211	-	Buber Oğlu	-
212	-	Bodur Oğlu	-
213	-	Tepe Köy	-
214	-	Ciyuci	-
215	-	Hikmetiye	Hikmetiye
216	-	Havlı Burun	Avluburun
217	-	Dombay Oğlu	-
218	-	Ramiye	-
219	-	Selimiye	Selimiye
220	-	Sünbüle Mahmudiye	-
221	-	Şirin Sulhiye	Şirin Sulhiye
222	-	Turna	-
223	-	Kabakçı	-
224	-	Mancar Oğlu	-
225	-	Maşukiye	Maşukiye
226	-	Nusretiye	Nusretiye
227	-	Ahmediye	Ahmediye
228	-	Ak Sığın	Aksığın
229	-	Ayvaz Pınarı	Ayvazpınarı
230	-	Alarlı	-
231	-	İrşadiye	İrşadiye

232	-	Umniye	Ummiye?
233	-	Örcün	Örcün
234	-	İcadiye	İcadiye
235	-	Bahçecik	Bahçecik
236	-	Burcha	-
237	-	Tepecik	Tepecik
238	-	Saniye	-
239	-	Servetiye	Servetiye Cami
240	-	Hasaneyn	Hasaneyn
241	-	Hisareyn	Hisareyn
242	-	Döngel	Döngel
243	-	Serinlik	Serindere?
244	-	Selimiye	-
245	-	Siyre Tepe	Siyretepe
246	-	Şevketiye	Şevketiye
247	-	Sofular	Sofular
248	-	Ferhadiye	Ferhadiye
249	-	Kazgandere	Kazandere
250	-	Lütfiye	Lütfiye
251	-	Mesruriye	Mesruriye
252	-	Mamuriye	Mamuriye
253	-	Nüzhetiye	Nüzhetiye
254	-	Nimetiye	Nimetiye
255	-	Yeni Köy	Yeniköy
256	-	Yeni Mahalle	-
257	-	Yuvacık	Yuvacık
258	-	Akçat	Akçat
259	-	Ayazma	Soğuksu
260	-	Ereğli	Güzelyalı
261	-	İhsaniye	İhsaniye
262	-	İlyas	İlyasköy
263	-	Uzuncuk	-
264	-	Oluklu	Oluklu
265	-	İne Beylü	İnebeyli
266	-	Ulaşlı	Ulaşlı
267	-	Tepe	Tepeköy
268	-	Tahtalı	Tahtalı
269	-	Tevfikiye	Tevfikiye
270	-	Senaiye	Senaiye
271	-	Çavuş Çiftliği	Çavuşçiftliği
272	-	Havuz Dere	Havuvdere
273	-	Halı Dere	Halıdere
274	-	Hayriye	Hayriye
275	-	Dere	Dereköy
276	-	Deniz Çalı	Denizli?

277	-	Sermayeci	Sermayesi
278	-	Selimiye	Selimiye
279	-	Semetler	Semeter
280	-	Safiye	Safiye
281	-	Sulu Dere	Suludere
282	-	Osmaniye	Osmaniye
283	-	Fevziye	Fevziye
284	-	Kadriye	Kadriye
285	-	Kara Ahmetli	Karaahmetli
286	-	Kara Pınar	Karapınar
287	-	Kara Dere	Karadere
288	-	Kara Derbendçi	-
289	-	Kaytaç Dere	Kaytaçdere
290	-	Kürt	Çamdibi
291	-	Geyik Dere	Geyikdere
292	-	Mahmudiye	Mahmudiye
293	-	Mecidiye	-
294	-	Nusretiye	Nusretiye
295	-	Hersek	Hersek
296	-	Yalak Dere	-
297	-	-	Balören
298	-	-	Bayraktar
299	-	-	Cumaköy
300	-	-	Çavuşlu
301	-	-	Çayırköy
302	-	-	Çiftlikköy
303	-	-	Çubukluosmaniye
304	-	-	Deretepe
305	-	-	Doğantepe
306	-	-	Doğantepe
307	-	-	Durhasan
308	-	-	Emirhan
309	-	-	Eseler
310	-	-	Fethiye
311	-	-	Kaşıkçı
312	-	-	Kulmahmut
313	-	-	Sarimeşe
314	-	-	Tütünçiftliği
315	-	-	Bağlıca/Roşkar
316	-	-	Kurtdere
317	-	-	Camidüzü
318	-	-	İbrikdere
319	-	-	Tepetarla
320	-	-	Yeni Eşme
321	-	-	Zeytinburnu

322	-	-	Kirazlıyalı

Mehmet
Salih
ERPOLAT

Tablo:2 Kandıra Kazası Köy ve Mezraları

No	Köyün XVI. Yüzyıldaki adı	1928'deki Adı	1970'teki Adı
1	Adalü	-	-
2	Ahadlu	Ahadlı	-
3	Akarca	-	-
4	Akça Beylü	-	Akçabeyli
5	Akça Kilise	Akça Kisse	-
6	Ak Emrud	-	-
7	'Aleflü	Alefli	Alefli
8	Aleksi nd. Kârâ Deli	-	-
9	Ancalu (Atcalu)	-	-
10	Arslan Hacı	-	-
11	Bahse? (Keçe)	-	-
12	Balabancı nd. Sekbancı	Balaban?	Balaban?
13	Balcı	Balcı	Balcılar?
14	Baş İshak Çiftliği	-	-
15	Bayındır	-	-
16	Beylü	Beyceğiz?	-
17	Börekçiyân	-	-
18	Canus	-	-
19	Çağırğan	Çağırkalar	Çağırğan
20	Çakallı (Çakallar)	Çakallar	-
21	Çakırlar	Çakırlar	-
22	Çal	Çal Köy	Çalköy
23	Çavluca	Çalca	-
24	Çukur	-	-
25	Dadı Rahman	-	-
26	Kılınçlı nd. Danişmendlü	-	-
27	Döleklü (Çevliklü)	-	-
28	Döngellü	Döngelli	Döngelli
29	Depecik Viranı	-	Tepecik
30	Depecik (Mz)	-	Tepe?
31	Depencik Viranı Başı	-	-
32	Dere-i Geyik	Dere?	-
33	Durak	Duraklı	Duraklı
34	Durak Musa	-	-
35	Eğri Oğlu Çiftliği	-	-
36	Ay Hatun	Ay Hatun	-
37	Elmacık nd. Kum	-	-
38	Elmacık ve Kuru Divanı nd. Eynekulu	Baba?	Babaköy?
39	Elmalü	-	-
40	Elvanlü nd. Güzellü	-	-
41	Emirce	-	-
42	Erikli Çiftliği	-	Erikli

43	Esedlü Çiftliği	-	-
44	Evran Oğlu	-	-
45	Eymirce Çiftliği	-	-
46	Fakih Hacı Çiftliği	-	-
47	Firuzlu (Mz) Firus Oğlu (köy)	-	-
48	Göğereklü? (Nökerciklü)	-	-
50	Gebelü	-	-
51	Göllüce	-	-
52	Göllüce-i Hızırlu	-	-
53	Güğercinlik	-	-
54	Güğercinlik Viranlu	-	-
55	Gündüzlü	-	-
56	Hacı	Hacı	Hacılar?
57	Hacı Bey/Has Beylü	-	-
58	Hacılu	Hacı Oğlu?	-
59	Hatıblü nd. Çatçak (Çalınca) ve Ökçe	Hatibler	Hatipler
60	İklamur Kara Halil Köyü nd. Hızırıcı	-	-
61	İşık (Mz)	-	-
62	İbrahim (Mz)	-	-
63	İlbeği	-	-
64	İl Değın (İl-Tekin)	-	-
65	Kabilgi? Kaya Beleni?	Belen?	-
66	Kamalı?	-	-
67	Kapuluca	-	-
68	Kara Ağaç Çiftliği	-	-
69	Karacalar nd. Kurucalu	Karacalar	-
70	Karaca Umur(lu)	-	-
71	Kara Ağaç (Mz)	-	-
72	Kara Dere	-	-
73	Kara Divan	-	Karadivan
74	Karaca Han	-	-
75	Karaca Müslim	-	-
76	Kara İbrahim nd. Kara Timurhan	-	-
77	Karaca Murad Çiftliği nd. Bereklü	-	-
78	Karaca Müslim ve Şeyh İshak Çiftliği	-	-
79	Karaca Rahman nd. Danişmend Oğlu	-	-
80	Karlu Çiftliği	-	-
81	Kuru Divanı	-	-
82	Katanlu/Katayalu	-	-
83	Kavak	Kavaklı?	-
84	Kayacık nd. Uhlamur	-	-
85	Kaymas	Nefs-i Kaymas	Kaymaz
86	Keçilünd.Pir Ümmet	Pir Oğlu?	-
87	Kethüda	-	-

88	Kılınçlı	-	-
89	Kınık nd. Kara Ağaç	Kara Ağaç Oğlu	Karaağaç
90	Kırk Depecik	Kırk Tepe?	-
91	Kırk Emrud	Kırk Armut	Kırkarmut
92	Kısa Hacı	-	Kısalar
93	Kızılca Elmacık	Kızıl Elma	-
94	Kuşçu (Kıvıcı?)	-	-
95	Kızılca	-	-
96	Kızılca-ı diğer	-	-
97	Kızılca Elmacık	-	-
98	Kızılca Köy	-	-
99	Kızılca Umur	-	-
100	Kızıl Dilek	-	-
101	Korkud Oğlu Çiftliği nd. Küçük Viran	-	-
102	Köselü Çiftliği	Köselü	-
103	Kumlu	Aşadı Kumlu	-
104	Kum Kışla (Mz)	-	-
105	Kurt Çiftliği	Kurt Yeri?	Kurt Yeri?
106	Kutlu	-	-
107	Kuyuluca	-	-
108	Küçük Hasanlu	Küçük Hasan	-
109	Menteşe nd. Kârûk	-	-
110	Muhtesib	-	-
111	Mürsellü	-	-
112	Naib İshak Çiftliği nd. Opar ve Eriklü	Naib?	Naipköy?
113	Nerul?	-	-
114	Oruçhanlu	Oruçlu?	-
115	Osmanlı	Osmanlı	Osmanlı
116	Öz Hacetlü (Oruchanlu)	-	-
117	Ören Oğlu/Ozan Oğlu	-	-
118	Ütük nd. Urumcalu	Ütük	-
119	Özbey	Nefs-i Özbey	Özbey
120	Pelid Pınarı	Pelid Pınarı	Pelitpınarı
121	Polatlu	-	-
122	Saburlu	-	-
123	Sadık (Mz)	-	-
124	Samram nd. Uzun Köy	-	-
125	Sarı Beylü	Sarı Beyli	-
126	Saru Doğan nd. Gökçe Viran	-	-
127	Sarı Su	-	-
128	Sarucalar	-	-
129	Senir Kesen (Mz)	-	-
130	Sepetçi	Sepetçi	Sepetçi
131	Seydi Bey ve Kethüdalü ve Sülelü ve Eymür Aliler ve Aşçılar	-	-
132	Sinan Oğlu nd. Kıcıklu	-	-

133	Sinan Oğlu (Mz)	-	-
134	Sinan Oğlu iftliği nd. Balabancı	-	-
135	Sinan Oğlu iftliği nd.	-	-
136	Sinanlu	-	-
137	Süllü	Aşağı Süllü	Süllü
138	şeyh İşhak iftliği	-	-
139	şeyh Pınarı (Mz)	-	-
140	Tatar Ahmet	Tatar Ahmet	Tatarahmet
141	Terziler	Terziler	Terziler
142	Timurtaş	-	-
143	Topçu Divanı nd. Kara İbrahim(lü)	Topçu	-
144	Topçu Divanı nd. Kertil	Kertil	-
145	Turaçlar	Turaç	Turaç
146	Tuti Divanı nd. Topçu Divanı	-	-
147	Türkmen	Türkmen	-
148	Ulu Yar	-	-
149	Oparnd. Taceddin(lü)	-	-
150	Umur	-	-
151	Üsküdarlar nd. erkeşlü	-	Çerkeşli
152	Yağ Basan (Mz)	-	-
153	Yağdiğin (Yağdegin)	-	-
154	Yahya	Yahya	-
155	Yaraşlu	-	-
156	Yaycı	-	-
157	Yazıcalu	-	-
158	Yola Geldi şeyh iftlik (Mz)	-	-
159	Yulaflu	-	-
160	Yusuf	-	-
161	Yusuf şah	Yusufca?	Yusufca
162	-	Ahmetli	-
163	-	Ahmetcikler	-
164	-	Asarlı	-
165	-	Aşağı Süllü	-
166	-	Aşağı Kurt Yeri	-
167	-	Aşılı	-
168	-	Akça Mehmetler	-
169	-	Ak Sakallar	-
170	-	Antablı	Antaplı
171	-	Alay Bey	-
172	-	Erikler	-
173	-	Eğricil	Eğercili
174	-	Ören	-
175	-	Ocakçılar	-
176	-	Ekmek Yemezler	-
177	-	İncecik	İncecik

178	-	İranlar	-
179	-	Işıklar	-
180	-	Bargirler	-
181	-	Ballar	-
182	-	Bıçakçılar	-
183	-	Besdilciler	-
184	-	Beşirli	-
185	-	Beşkeş	-
186	-	Bağdatlar	-
187	-	Beylerbeyi	Beylerbeyi
188	-	Burma Geçit	-
189	-	Burhanlı	-
190	-	Boz Burun	Bozburun
191	-	Bollu	Boluköy
192	-	Beyazidler	-
193	-	Birceler	-
194	-	Putlar	-
195	-	Cebeci	Cebeci
196	-	Cedid	-
197	-	Çavuşlar	-
198	-	Çabarlar	-
199	-	Çerçili	Çerçili
200	-	Çıraklı	-
201	-	Hacı Osmanlı	-
202	-	Hacı Gaziler	-
203	-	Hacı Mazlı	-
204	-	Hüdaverdiler	-
205	-	Hatipler ikinci	-
206	-	Hatipler üçüncü	-
207	-	Dalca Mesudiye	Dalca
208	-	Duraklı ikinci	-
209	-	Recepler	-
210	-	Rıdvanlar	-
211	-	Ramazanlar	-
212	-	Revşanlar	-
213	-	Saraç Oğlu	-
214	-	Seferler	-
215	-	Seyrek (Sirek)	-
216	-	Şavaklı	-
217	-	Şahveliler	-
218	-	Şabanlar	-
219	-	Sarnıçlar	-
220	-	Sakallar	-
221	-	Sedefler	-
222	-	Safalı	Safalı

223	-	Sucahlı	-
224	-	Sofular	-
225	-	Sofular ikinci	-
226	-	Taş Anbar	-
227	-	Tafralar	-
228	-	Tarakçı Kışla	-
229	-	T/Zurnacılar	-
230	-	'Avdanlı	-
231	-	Arifler	-
232	-	Giapler	-
233	-	Gargın (Karkın)	-
234	-	Goncalar	Goncaaydın?
235	-	Fettah Kışla	-
236	-	Ferdenli	-
237	-	Ferizli	-
238	-	Katcalı	-
239	-	Karlı	-
240	-	Kasımlar	-
241	-	Kadı	-
242	-	Kipti Şabanlar	-
243	-	Kara Ağaç	Karaağaç
244	-	Kara Bacaklar	-
245	-	Kara Hasanlar	-
246	-	Kara Sakallar	-
247	-	Kara Aliler	-
248	-	Kara Kocalı	-
249	-	Koçlar	-
250	-	Koç Taş	-
251	-	Kistikân	-
252	-	Koca Oğlu	-
253	-	Koca Bayramlar	-
254	-	Koruklar	-
255	-	Kanatlar	-
257	-	Kaya Pınar	-
258	-	Kayalar	-
259	-	Kıpalı	-
260	-	Gebeli	-
261	-	Keten Önü	-
262	-	Kefken Mansuriye	-
263	-	Gemici Pınarı	-
264	-	Genç Ali	-
265	-	Kütükçüler	-
266	-	Gürgen Pınarı	-
267	-	Kürüşler	-
268	-	Göl Başı	-

269	-	Güvemler	-
270	-	Lokmanlı	Lokmanlı
271	-	Mancalar	-
272	-	Mantarcılar	-
273	-	Mecidiye	-
274	-	Mollalar	-
275	-	Molla Hasanlar	-
276	-	Müezzinler	-
277	-	Malaklar	-
278	-	Midiller	-
279	-	Nebi Oğlu	-
280	-	Nevrin	-
281	-	Hediyeli	-
282	-	Yaramazlar	-
283	-	Yağbolu	-
284	-	Yağcılar	Yağcılar
285	-	Yalı Yadiş Osmaniye	Çamkonak
286	-	Yayla	-
287	-	Yahyalar	-
288	-	Yukarı Süllü	-
289	-	Yukarı Kurt Yeri	Kurt Yeri
290	-	Yukarı Komal	-
291	-	Azaklı	-
292	-	Aşağı Hatipler	-
293	-	Akça Ova	Akova
294	-	Alacalar	-
295	-	İshaklar	-
296	-	İlyaslar	-
297	-	Orta	-
298	-	Üğümce-i Sagir	Üğümce
299	-	Üğümce-i Kebir	Üğümce
300	-	Ulu Pınar	-
301	-	Besdiller (Pestiller)	-
302	-	Bucaklı	-
303	-	Böcekler	-
304	-	Budala	-
305	-	Boğazlar	-
306	-	Büyük Aşağı	-
307	-	Pir Ahmetler	-
308	-	Tekke şeyhler	-
309	-	Tekkeli	-
310	-	Çakırlar	-
311	-	Çakmaklar	-
312	-	Çalca	Çalyer?
313	-	İkinci Çalca	-

314	-	Çiftlik	-
315	-	Çelebi	Çelebi
316	-	Hamursuzlar	-
317	-	Hocalar	-
318	-	Hoca Oğlu	-
319	-	Emirler	-
320	-	Huraşlar	-
321	-	Horzum Sagir	-
322	-	Horzum Kebir	-
323	-	Deli Hasanlar	-
324	-	Deli Veli	Deliveli
325	-	Düz	-
326	-	Dülger	-
327	-	Dik Bucaklı	-
328	-	Severler	-
329	-	Selametli	Selametli
330	-	şaranlar	-
331	-	şahinler	şahinler
332	-	Saciciler	-
333	-	Sarı Kocalar	-
334	-	Sarı şeyh	Sarışeyh
335	-	Saltıklar	-
336	-	Sofular	-
337	-	Sungurlu	şerefsungur?
338	-	Taslaklar	-
339	-	Dağ Oğlu	-
340	-	Tokaçlar	-
341	-	Tongurlu	-
342	-	'Avdan	-
343	-	Abdi Beşe	-
344	-	Ömerli	Ömerli
345	-	Gırgırlar	-
346	-	Fethiye	-
347	-	Kabaklar	-
348	-	Karamanlar	-
349	-	Karamadin	Pınarlı
350	-	Kadı	-
351	-	Kadı ikinci	-
352	-	Kadı üçüncü	-
353	-	Kanlar	-
354	-	Kayyumlar	-
355	-	Koyunlu	-
356	-	Gebeşler	-
357	-	Kemerler	-
358	-	Küçük Aşağı	-

359	-	Köseliler	-
360	-	Gogoşlar	-
361	-	Güvemler	-
362	-	Nasuhlar	-
363	-	Veyisler	-
364	-	Yağcılar	-
365	-	Yorgalar	-
366	-	Yukarı Hatipler	-
367	-	Yukarı	-
368	-	Yumuşak	-
369	-	Yunuslar	-
370	-	Ahmetler	-
371	-	Aşağı	-
372	-	Aşağı Kara Çalı	-
373	-	Ağacık	-
374	-	Ada Tepe	-
375	-	Akbaşı	-
376	-	Ak Pınarlı	-
377	-	İhsaniye	-
378	-	İskenderli	-
379	-	İfritler	-
380	-	Aydişler	-
381	-	İmamlar	-
382	-	İmamlar ikinci	-
389	-	Emirler	-
390	-	Odacılar	-
391	-	Uzun Alan	-
392	-	Okçular	-
393	-	İrca (İrice)	-
394	-	İğne Hanlar	-
395	-	Eyyüpler	-
396	-	Bakırlı	-
397	-	Balcılar	-
398	-	Baltalı	-
399	-	Bayram Oğlu	-
400	-	Bahşı Oğlu	-
401	-	Bezirciler	-
402	-	Beş Değirmen Çiftliği	-
403	-	Bektaşlar	-
404	-	Belen	Belen
405	-	Büyük Yanık	-
406	-	Putlar	-
407	-	Pir Fakihler	-
408	-	Teperikli	-
409	-	Tefekler (Tüfekler)	-

410	-	Tekneler	-
411	-	Tümekler	-
412	-	Tümek	-
413	-	Cedid	-
414	-	Cebek	-
415	-	Cedid Kışla	-
416	-	Cedid ikinci	-
417	-	Cinler	-
418	-	Ceylan Dere	-
419	-	Çiftlik	-
420	-	Çekşek	-
421	-	Çelebiler	-
422	-	Çelikler	-
423	-	Çubuklu	-
424	-	Çengelli	-
425	-	Çimşidler	-
426	-	Çuru Oğlu	-
427	-	Çiyaklar	-
428	-	Hacı Muharremler	-
429	-	Hacı Mahmutlar	-
430	-	Hacı Mustafalar	-
431	-	Habibler	-
432	-	Hasan Bey	-
433	-	Hamzalar	-
434	-	Hatipler	-
435	-	Hatipler ikinci	-
436	-	Hatipler üçüncü	-
437	-	Hoca Oğlu	-
438	-	Hoca	-
439	-	Hayaller	-
440	-	Hayaller ikinci	-
441	-	Davutlar	-
442	-	Dedeler	-
443	-	Deli Hasanlar	-
444	-	Durmuşlar	-
445	-	Dirmandiler	-
446	-	Dizmandiler	-
447	-	Reisler	-
448	-	Resiller	-
449	-	Zadeler	-
450	-	Sebiller	-
451	-	Seyfler	-
452	-	Şaşidler	-
453	-	Şemenler	-
454	-	Sarı Oğlu	-

455	-	Sarı Oğlu ikinci	-
456	-	Sarı Oğlu üçüncü	-
457	-	Sarı Ahmetler	-
458	-	Sarı Çoban	-
459	-	Sucahlı	-
460	-	Taş Oluk	-
461	-	Taşlı Geçit	-
462	-	Dağ Ağzı	-
463	-	Dokuz Oluk	-
464	-	Turnalı	-
465	-	Tokat	-
466	-	Zingil Kışla	-
467	-	Zingiller	-
468	-	Abdurrezzak	-
469	-	Abdurrahmanlar	-
470	-	Ömer Ağa	-
471	-	Ömer Paşa	-
472	-	Gancalar (Goncalar)	-
473	-	Gırgırlar	-
474	-	Fındıklı	-
475	-	Kaz Mandırası	-
476	-	Kadı	-
477	-	Kadı ikinci	-
478	-	Kalburcu	-
479	-	Kalburcu Oğlu	-
480	-	Kalaycılar	-
481	-	Kabaklar	-
482	-	Kıpti Sarı	-
483	-	Kara Ağaç	-
484	-	Kara Diken	-
485	-	Karamanlar	-
486	-	Kuru Dere	-
490	-	Kosca	-
491	-	Kofa	-
492	-	Kol Oğlu	-
493	-	Kolcu Oğlu	-
494	-	Kulaklı	-
495	-	Kayacıklı	-
496	-	Kayaklar	-
497	-	Kaynarca-ı Kebir	Kaynarca?
498	-	Koyun Ağılı	-
499	-	Keçikli	-
500	-	Keçilli	-
501	-	Gül Beşe	-
502	-	Küçük Kışla	-

503	-	Küçük Kaynarca	-
504	-	Gökçeler	-
505	-	Güvendikli	-
506	-	Gölce	-
507	-	Göl Köprü Yörük Aşireti	-
508	-	Kürtler	-
509	-	Lazlar	-
510	-	Manavlar	-
511	-	Manav Pınarı	-
512	-	Muharremler	-
513	-	Muharremler ikinci	-
514	-	Mahmudiye	-
515	-	Maksutlar	-
516	-	Mevcutlar	-
517	-	Müezzinler	-
518	-	Mollalar	-
519	-	Mehter	-
520	-	Nal Köy	-
521	-	Nalbantlar	-
522	-	Yazlık Pınarı	-
523	-	Yakup Kalfalar	-
524	-	Yukarı Karacalar	-
525	-	Ahmet Beşe Oğlu	-
526	-	Ahmetcikler	-
527	-	Arslanlar	-
528	-	Araman	Araman
529	-	Ariklar	-
530	-	Akçalar	-
531	-	Erikli	Erikli
532	-	İmamlar	-
533	-	İyne Hanlar	-
534	-	İkciler?	-
535	-	Bey Oğlu	-
536	-	Böcekler	-
537	-	Boşnaklar	-
538	-	Bilalli	Sinanlı Bilalalı?
539	-	Pir Oğlu	-
540	-	Pirceler	-
541	-	Tatarlar	-
542	-	Tahtacılar	-
543	-	Terziler	-
544	-	Terziler ikinci	-
545	-	Caca Oğlu	-
546	-	Cansızlar	-
547	-	Çaprazlar	-

548	-	Çakallar	-
549	-	Çavuşlar	-
550	-	Çoban Ailler	-
551	-	Çukurlar	-
552	-	Çiller	-
553	-	Hacı İsmailler	-
554	-	Hacı Oğlu	-
555	-	Hasan Fakihler	-
556	-	Hatipli Sagir	-
557	-	Hıdırlar	Hıdırlar
558	-	Davutlar	-
559	-	Deli Hasanlar	-
560	-	Duraklı	-
561	-	Durmuşlar	-
562	-	Dökdiran?	-
563	-	Ramazan Beşeler	-
564	-	Sahtiyanlar	-
565	-	Selmanlı	-
566	-	Seyit Ailler	Seyitaliler
567	-	Şekürler ?	-
568	-	Şekürler ikinci	-
569	-	Şeyh	-
570	-	Sarı Ahmetler	-
571	-	Sarıca Ali	Sarıcaali
572	-	Sakallar	-
573	-	Sofalar	-
574	-	Solaklar	-
575	-	Tokmaklı	-
576	-	Arabacılar	-
577	-	Ömerli	Ömerli
578	-	Kara Dere	-
579	-	Kumarlar	-
580	-	Kışla	-
581	-	Kısalar	-
582	-	Keremler	-
583	-	Kemaliye	-
584	-	Kumrud	-
585	-	Muharremler	-
586	-	Muharremler ikinci	-
587	-	-	Beyce/Morgeli
588	-	-	Döngelli
589	-	-	Çakırcaali
590	-	-	Duraçalı
591	-	-	Kabağağaç
592	-	-	Kıncılı

593	-	-	Kızılcapınar
594	-	-	Kocakaymaz
595	-	-	Topluca/Yadin
596	-	-	Akçağıl/Ağaçağıl
597	-	-	Akıncı
598	-	-	Hacı Şeyh
599	-	-	Teksen
600	-	-	Ahmethacılar
601	-	-	Mülkşehsüvar
602	-	-	Aktoprak
603	-	-	Altınova
604	-	-	Çamçukur
605	-	-	Örencik
606	-	-	Subaşı
607	-	-	Tokmak
608	-	-	Fulacık
609	-	-	Avcıköy/Merdiğöz
610	-	-	Kızderbent

Tablo: 3 Gebze Kazası Köy ve Mezraları

No	Köyün XVI. Yüzyıldaki adı	1928'deki Adı	1970'teki Adı
1	Açıcı	-	-
2	Ada Beylü nd. Kara Ali	Karaca Ali?	-
3	Ağca Alan (Mz)	-	-
4	Ak Kilise	Ak Kilise	Güzeltepe
5	Ak Pınar	-	-
6	Ak Pınar (Mz)	-	-
7	Ak Viran	Ak Viran	Akören
8	Alaca Kilise	-	-
9	Ali (Mz)	-	-
10	Arklar	-	-
11	Aslahan	-	-
12	Aydınlı	Aydınlı	-
13	Banara? (Mz)	-	-
14	Bazar	Pazar	-
15	Bazar-ı Danişmend	-	-
16	Bazarlı	Pazarlar	-
17	Behram	-	-
18	Boz Alan (Mz)	-	-
19	Boz Öyük (Mz)	-	-
20	Bulduk Oğlu nd. Ak Pınar	-	Bulduk?
21	Bulgurlu	-	Bulgurlu?
22	Büyük Başlu	-	-
23	Cenger	-	-
24	Camus Viranı nd. Doğançı (Mz)	-	-
25	Çallu	Çal?	-

26	Çamlıca	-	-
27	Çerkeşlü	Çerkeşli	-
28	Çonkara	-	-
29	Damlu	-	-
30	Danişmend Viranı	-	-
31	Darıcı	Darıca?	Darıca
32	Davudlu	Davudlar?	-
33	Dafnil? Pınarı (Mz)	-	-
34	Demürciler	Demirciler	-
35	Dere Begli	Dere	-
36	Dibeklü (Diklü)	-	-
37	Doğancı Başı	-	-
38	Doğancı İsmail	-	-
39	Donuzluca	Denizli?	Denizli
40	Döğercik (Döğer)	-	-
41	Eksarlü	-	-
42	Elmacık	Elmacık	Elmacık
43	Eski Gebze	-	-
44	Eşeklü	Merkepli?	Şekerpınar
45	Eymirlü	-	-
46	Eymir Süleyman (Mz)	-	-
47	Falengeri	-	-
48	Geredelü	Geredeli	-
50	Göllüce	-	-
51	Hacı Fakı (Fakih)	Hacı?	-
52	Hacı Yusuf	-	-
53	Hâtlı (Kaklu)	-	-
54	Hereke	Hereke	Hereke
55	Herekedun	-	-
56	Hızır (Mz)	-	-
57	İllı Suluk	-	-
58	İriklü	-	-
59	İshaklu	-	-
60	İskele	-	-
61	İstavros	-	-
62	Kamerler	-	-
63	Kanlıcak (Mz)	-	-
64	Kara Göllü	Kara Göllü	-
65	Karalü	-	-
66	Kardel (Geredelü)	-	-
67	Katil Tomar (Mz)	-	-
68	Kayacık	-	-
69	Kaysırlü	-	-
70	Kazalu	-	-
71	Kazıklı (Mz)	-	-

72	Kılınç (Mz)	-	-
73	Kızık	-	-
74	Kızılca Viran (Mz)	-	-
75	Korucu	-	-
76	Kozluca	Kozluca	-
77	Kösâk (Mz)	-	-
78	Köseler (Çiftliği)	Köseler	Köseler
79	Kum	-	-
80	Kurt (Kurt Obası)	-	-
81	Kutluca	Kutluca	Kutluca
82	Küçük Sülü nd. Salih	Küçüklü?	-
83	Mazlum	-	-
84	Mesih nd. Dolay Oba	-	-
85	Musinc (Mz)	-	-
86	Musân	-	-
87	Mürsel	-	-
88	Nerdubanlu	-	-
89	Nerdubanlu-yı Küçük nd. Karamanlu	-	-
90	Orhanlu	Orhanlı	-
91	Ormanlu	-	-
92	Otaç	-	-
93	Öbeklü? nd. Kara Ali	-	-
94	Ömer (Mz)	-	-
95	Ömerlü	Ömerli	Ömerli
96	Özbek (Mz)	-	-
97	Özü Beyi	-	-
98	Pelidlü	Pelitli	Pelitli
99	Pendik	-	-
100	Polatlu (Mz)	-	-
101	Rasul Fakı (Resullu)	-	-
102	Recep Pınarı (Mz)	-	-
103	Reislü	-	-
104	Samandıra	-	-
105	Sarular	-	-
106	Sarılu	-	-
107	Savcı (Mz)	-	-
108	Sekülü	-	-
109	Selgeri (Sülgeri)?	-	-
110	Sevindik (Sevindikli)	Sevindikli	Sevindikli
111	Sıralu	Sıra?	-
112	Soğanlu	-	-
113	Sunkurca (Mz)	-	-
114	Şems Şeyh	-	-
115	Şemseddin(lü)	Şemseddin	Şemsettin
116	Şeyhlü	-	-

117	Şuayblu nd. Uruz Deresi	-	-
118	Taşlı Geçit	Taşlı Geçit	-
119	Tavşanlı	Tavşanlı	Tavşanlı
120	Tekin	-	-
121	Tekvur Çayırı (Mz)	-	-
122	Timurtaş (Mz)	-	-
123	Tonrul (Mz)	-	-
124	Dur Beyi (Mz)	Dur Beyli?	-
125	Umurca	Umurca	-
126	Uruzlu	-	-
127	Uzun Hamid	-	-
128	Günlü (Ürkütlü)	-	-
129	Üsküdar	-	-
130	Viran	-	-
131	Yadiş Viranı nd. Doğancı	Nefs-i Yadeş	Esentepe
132	Yahya	Yahya	-
133	Yahya Oğlu	-	-
134	Yakacık	-	-
135	Yatan	-	-
136	Yayalar	-	-
137	Yazır	Yazır-ı Kebir	-
138	Yazırlu nd. Muslu	-	-
139	Yenice	-	-
140	Yenice Hisar	-	-
141	Zekeriya	-	-
142	-	Erikli	-
143	-	Eski Hisar	Eski Hisar
144	-	İnedinli	-
145	-	Bali	-
146	-	Belen	-
147	-	Hacı Yusufnar	-
148	-	Tavşancıl	Tavşancıl
149	-	Tuzla	-
150	-	Kalburcu	Kalburcu
151	-	Muallim	Muallim
152	-	Yarımca -ı Bâlâ	Yarımca?
153	-	Yarımca-ı Zir	-
154	-	Ahadlı	-
155	-	Arslanlı	-
156	-	Akçalar	-
157	-	Alacalar	-
158	-	İshakçılar	-
159	-	Elbizli	-
160	-	Eleşli	-
161	-	Emirşallı	-

162	-	Orhanlı	-
163	-	Oruçlu	-
164	-	Oruç Hocalar	-
165	-	Urgutlu	-
166	-	Ünezli	-
167	-	İne Beyli	-
168	-	Bıçakçılar	-
169	-	Pocalar	-
170	-	Tepe Menayiri	-
171	-	Cuma	-
172	-	Çarmaklar	-
173	-	Çancılar	-
174	-	Çavuşlu	Çavuşlu?
175	-	Çongullu	-
176	-	Çıraklı	-
177	-	Hacı İbrahimler	-
178	-	Hatıpler	-
179	-	Hatıpler	-
180	-	Hoca Oğlu	-
181	-	Hayreddin	-
182	-	Deli Mahmutlar	-
183	-	Demirciler	Demirciler
184	-	Duraklı	Duraklı
185	-	Dikenli	-
186	-	Duranlı	-
187	-	Sipahiler	Sipahiler
188	-	Surlar (Sürler)	-
189	-	Sarı Hocalar	-
190	-	Sarı Haliller	-
191	-	Samutlar	-
192	-	Sudcalar	-
193	-	Osmanlı	-
194	-	Ali Kethüdalar	-
195	-	Ali Hocalar	Ali Hocalar
196	-	Fakılar	-
197	-	Kargalar	-
198	-	Kasımlar	-
199	-	Katıkçı	-
200	-	Kadılı	-
201	-	Kancılı	-
202	-	Kara Ahmetli	-
203	-	Kara Kaşlı	-
204	-	Kara Kadılar	-
205	-	Kara Yakuplar	Karayakuplu
206	-	Kadışlı	-

207	-	Kurtçu	-
208	-	Kuşlu	-
209	-	Kayalar	-
210	-	Kırlı	-
211	-	Martılar	-
212	-	Muharremli	-
213	-	Muratlar Himmetli Divanı	-
214	-	Muratlar Kara Göllü	-
215	-	Melemezli	-
216	-	Naib	Naipköy
217	-	Nezirler	-
218	-	Nalbantlar	-
219	-	Himmetli	Himmetli
220	-	Yağcılar Çavuşlu	-
221	-	Yavaşlı	-
222	-	Ovacık	Ovacık
223	-	Tepecik	Tepecik
224	-	Tepe Viran	-
225	-	Cuma	Cumaköy
226	-	Hamidiye	-
227	-	Demirciler	-
228	-	Kadılı	Kadılı
229	-	Mudarlı	Mudarlı
230	-	-	Kirazlıyalı
231	-	-	Balçık
232	-	-	Kargalı
233	-	-	Yağcılar
234	-	-	Ayvazpınarı
235	-	-	İhsaniye
236	-	-	Şirinköy
237	-	-	Yazlık

Sonuç

XVI. yüzyıldaki Kocaeli Sancağı'nın sınırları, günümüz Kocaeli ilinin sınırlarından daha geniş bir alanı kapsamaktaydı. Kocaeli Sancağı, bugün müstakil birer il olan Sakarya (Ada) ve Yalova (Yalak Abâd); İzmit, Üsküdar, Yoros, Şile ve Görele ilçelerini içermekteydi. Günümüzde ilçe konumunda olan Karamürsel, Darıca, Hereke, Karasu, Samandra XVI. yüzyılda Kocaeli Sancağı'nın birer köyleri idi.

Bu bildiriyle bugünkü Kocaeli vilayetinin 1526, 1625, 1928 ve 1970 yıllarında tutulmuş resmî kayıtlara yansıyan köy, mezra ve XVI. yüzyıldaki mahalle adları tespit edilerek yeni kuşakların bu bilgilerle tanışması sağlanmıştır.

XVI. yüzyılda Kocaeli Sancağı'ndaki yer adlarının büyük bir oranı Türkçe özellikler taşıdığı tespit edilmektedir. Bu durum, bölgede Türk hâkimiyetinin yanında yöredeki nüfusun da büyük oranda Türk olduğunun açık delillerindedir. Türklerin Anadolu'yu vatanlaştırmalarında üstün yöneticilik vasıflarının yanında kalabalık nüfus yoğunluğunun da etkili olduğu düşünülmektedir.

Kocaeli Sancağı'ndaki yer adlarında Türkçenin yanında Türk hâkimiyetinden önce bölgede hâkim olan kültürlerinin izlerini taşıyan yer adları da mevcuttur. Bu adlar daha çok şehir adlarında görülmekte olup günümüzde de varlıklarını sürdürmektedir. İzmit, Gebze ve Samandıra gibi adlar buna misal verilebilir.

Köy, mezra ve mahalle adları sadece bölgenin iskân tarihi hakkında bilgi vermekle kalmaz, aynı zaman taşıdıkları dil özellikleri bakımından da kıymet taşımaya haizdirler. Ad olmanın yanında kelime olarak da dil, folklor, içtimaiyat ve inanç tarihi için de bunlardan yararlanılabilir. Burada tespit edilen yer adlarından hareketle dil, sosyoloji, folklor ve halkbilimi gibi disiplinlerle ilgili araştırmalarda bulunanlara önemli sayılabilecek ham malzemenin tespit edildiği düşünülmektedir.

Türkiye'de yer adlarının değiştirilmesi hususu gündemin önemli sayılabilecek konularından biri olmaya devam etmektedir. Bu değişimler ağırlıklı olarak XIX. yüzyılın sonlarında, XX. yüzyılın başlarında devlet mekanizması marifetiyle yapıldığı kayıtlarda yer almaktadır. Ancak yer adlarındaki değişiklikler XVI. yüzyıldan beri yapıldığı anlaşılmaktadır. Bu çalışmada da ortaya konulduğu gibi bazı yer adları zamanla değişikliğe uğrayarak varlıklarını sürdürmüşlerdir. Bu durum, Kocaeli Sancağı'nda Ada nam-ı diğer Gökçe Viran, Değirmen Deresi nd. Orhanlı, Hisarcık nd. Kil Yoros, Alaca Atlu nd. Horzum, Kınık nd. Kara Ağaç gibi yer adlarında tespit edilmektedir. Burada adı değiştirilen köylerin eski adlarının da bir süre birlikte kullanıldığı dikkat çekmektedir. Kocaeli Sancağı'nda adı değişme uğrayan Kınık'ın 24 Oğuz boy adlarından biri olduğu ve daha sonra kayıtlarda yer almayarak Karaağaç adıyla XX. yüzyılda varlığını sürdürmüştür.

Cumhuriyet döneminde Kocaeli vilayetindeki yer adlarında meydana gelen değişmelerin, Türkiye'deki diğer illerde yapılan değişikliklerle mukayese edildiğinde adlarında değişikliğe gidilen yerleşim yerlerinin sınırlı sayıda olduğu görülmektedir. Bu sayının 4 nahiye, 26 köyle % 11 olduğu görülmektedir. Oysa aynı dönemde bu oran Rize'de % 33, Trabzon'da % 72 ve Siirt'te % 84 oranında olmuştur. Bu değişikliklerin tamamı da yabancı kelimelerin Türkçeleştirilmesi şeklinde olmadığı, Türkçe isimlerin de değiştirildiği anlaşılmaktadır. Meselâ, Değirmendere adının Gölcük'e tahvil edilmesi bunun açık bir göstergesidir.

XIX. yüzyılın sonlarında meydana gelen Osmanlı-Rus savaşları sonunda Kırım ve Kafkasya'dan, Balkan Savaşları sonunda Rumeli ve Trakya'dan, Millî Mücadele'den sonra imzalan antlaşmalara bağlı olarak kabul edilen Mübadele sonrasında Ege Adaları'ndan ve

Batı Trakya'dan Kocaeli vilayetine hatırı sayılır miktarda göçlerin gerçekleştirildiği ve buna bağlı olarak çok sayıda yeni köyün kurulduğu anlaşılmaktadır.

Osmanlı Devleti, XIX. yüzyılda sanayi tesislerini Kocaeli bölgesinde kurmasıyla başlayan sanayileşme çabaları Cumhuriyet döneminde de artarak devam etmiştir. Bu durum, beraberinde şehirlerin gelişerek birçok köyün yok olmasına yol açmıştır. Bundan dolayı 1928'de mevcut olan çok sayıda köyün ortadan kalkmasına yol açmıştır. Bunun yanında yurdun çeşitli yerlerinden göç eden sayıları milyonlara varan insanların Kocaeli bölgesine yerleşmesi sonucu olarak kültürdeki mahalli unsurların aşınması ve belki de yok olması tehlikesiyle karşı karşıya getirmiştir.

Köyleri mahalle konumuna getiren 6 Aralık 2012 tarih, 28489 sayılı Resmî Gazete'de yayımlanan 6360 sayılı Büyükşehir Kanunu, Türkiye'deki 30 büyükşehre bağlı köylerin mahalle itibar edilmesiyle beraber söz konusu köy adlarında meydana gelebilecek yeni bir yer adları değişikliği dalgası ihtimali belirlemiştir. Büyükşehir Belediye Meclisleri, tarih ve kültüre saygı çerçevesinde, mahalleye tahvil edilen köylerin adlarına dokunulmadan koruması gerekmektedir. Şehirlerin zamanla gelişerek içine aldıkları köyler olmaktadır. Oluşan bu yeni mahallelere imkânlar ölçüsünde yerini aldıkları köylerin adlarıyla hatırlanmalarının uygun olacağı düşünülmektedir.

KAYNAKÇA

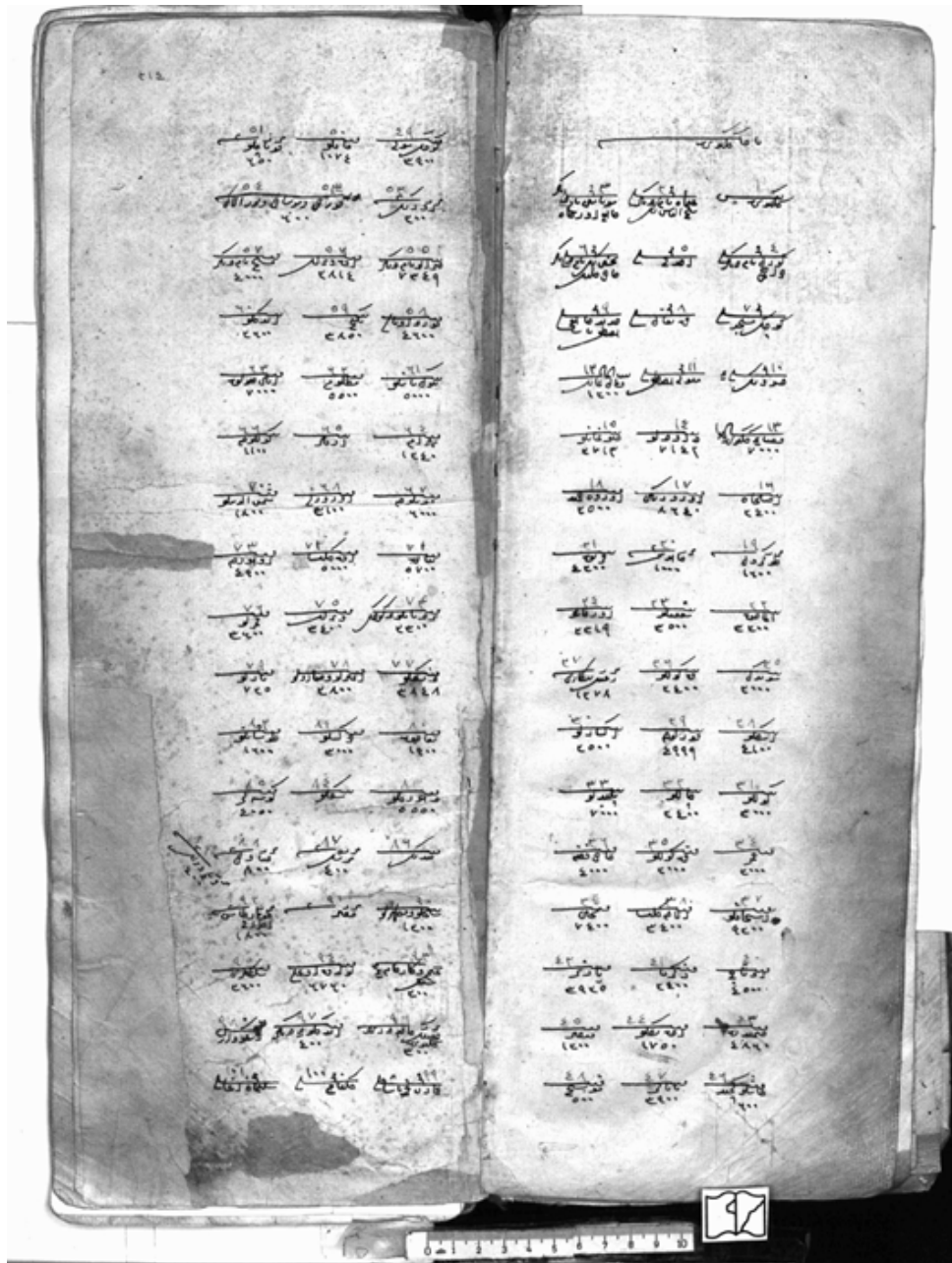
- Alagöz, Cemal Arif, "Türkiye Yer Adları Üzerine Bazı Düşünceler", *Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1984, s. (11-22).
- Ali Cevad, *Memâlik-i Osmaniye'nin Tarih ve Coğrafya Lugatı*, Dersaadet (İstanbul) 1313.
- Başkan, Özcan, "Türkiye Köy Adları Üzerine Bir Deneme", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1970* Belleten, Ankara (1989), s. (237-251).
- Bostan, İdris, "İzmit" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi* C.23, s. (536-541).
- Eren, Hasan, "Yer Adlarımızın Dili", *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı 1965* Belleten, Ankara (1989), s. (155-165).
- Eröz, Mehmet, "Sosyolojik Yönden Türk Yer Adları", *Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1984, s. (43-53).
- Erpolat, Mehmet Salih, "Osmanlı Coğrafyasındaki Yer İsimlerini Doğru Tespit Etmenin Zorlukları Önemi ve Dikkat Edilmesi Gereken Hususlar", *Sosyal Bilimler Araştırma Dergisi (SBArD)*, S. 1, (2003), s. (1-15).
- Erpolat, Mehmet Salih, *XVI. Yüzyılda Diyarbekir Beylerbeyliği'ndeki Yer İsimleri* (Basılmamış Doktora Tezi), Konya 1999.
- Evliyâ Çelebi, *Evliyâ Çelebi Seyahatnâmesi II. Kitap* (Haz. Zekeriya Kurşun-Seyit Ali Kahraman-Yücel Dağlı), İstanbul 1998.
- Güneş, Ahmet, *Tahrir Defterlerine Göre XVI. Yüzyıl Başlarında XVII. Yüzyıl Başlarına Kadar Kocaeli Sancağı*, (Basılmamış Doktora Tezi), Ankara 1994.
- Kasım 2013 tarihli 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, "Yer Adlarını İade Etmek mi "Kürdistan"a Sınır Çizmek mi? adlı rapor.
- Kaya, Mehmet, "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaili) Sancağı'nın Demografik Durumu ve İskân Siyaseti", Ankara Üniversitesi Tarih Araştırmaları Dergisi, S. 41, (2007), s. (59-81).
- Kaya, Mehmet, "Yalova-Gemlik Bölgeleri ve İzmit Yarımadası'nda Yunan Mezalimine Dair İtilaf Devletleri Araştırma Komisyonu Raporları (12-22 Mayıs 1921)", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılap Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, S. 51, (2013), s. (563-578).
- Kengerli, Mehmet, "Ermenistan Tarihî Türk Yerleşim Yerlerinin Adlarını Değiştirdi", *Azerbaycan Türk Kültür Dergisi*, S. 267(1989), s. (127-138).
- Moğol, Hasan, "Antalya'nın Fethi ve Türk Mührünün Vurulduğu", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 87 (Aralık 1993), s. (135-146).
- Nişanyan, Sevan, *Hayali Coğrafyalar: Cumhuriyet Dönemi'nde Türkiye'de Değiştirilen Yer Adları*, İstanbul 2011.
- Özkaya, Yücel, "XVIII. Yüzyılda Orta Anadolu'daki Kaza ve Mahalle Adlarının Zamanımızda Uğradığı Değişiklikler", *Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1984, s. (233-241).
- *Son Teşkilât-ı Mülkiyede Köylerimizin Adları*, İstanbul 1928.
- Şemseddin Sami, *Kâmûs-ı 'Alâm*, C. 2, İstanbul 1306.
- Tunçel, Harun, "Türkiye'de İsmi Değiştirilen Köyler", *Fırat Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, C. 10, S. 2, s. (23-34).
- *Türkiye Mülkî İdare Bölümleri ve Bunlara Bağlı Köyler Belediyeler (1 Haziran 1970 durumu)*, Ankara 1971.
- Ünal, Mehmet Ali, *Paradigma Osmanlı Tarihi Sözlüğü*, İstanbul 2012.
- Yediylidiz, Bahaeddin, "Türkiye'de Yer Adları Verme Usulleri", *Türkiye Yer Adları Sempozyumu Bildirileri*, Ankara 1984, s. (25-41).

EKLER

Mehmet
Salih
ERPOLAT

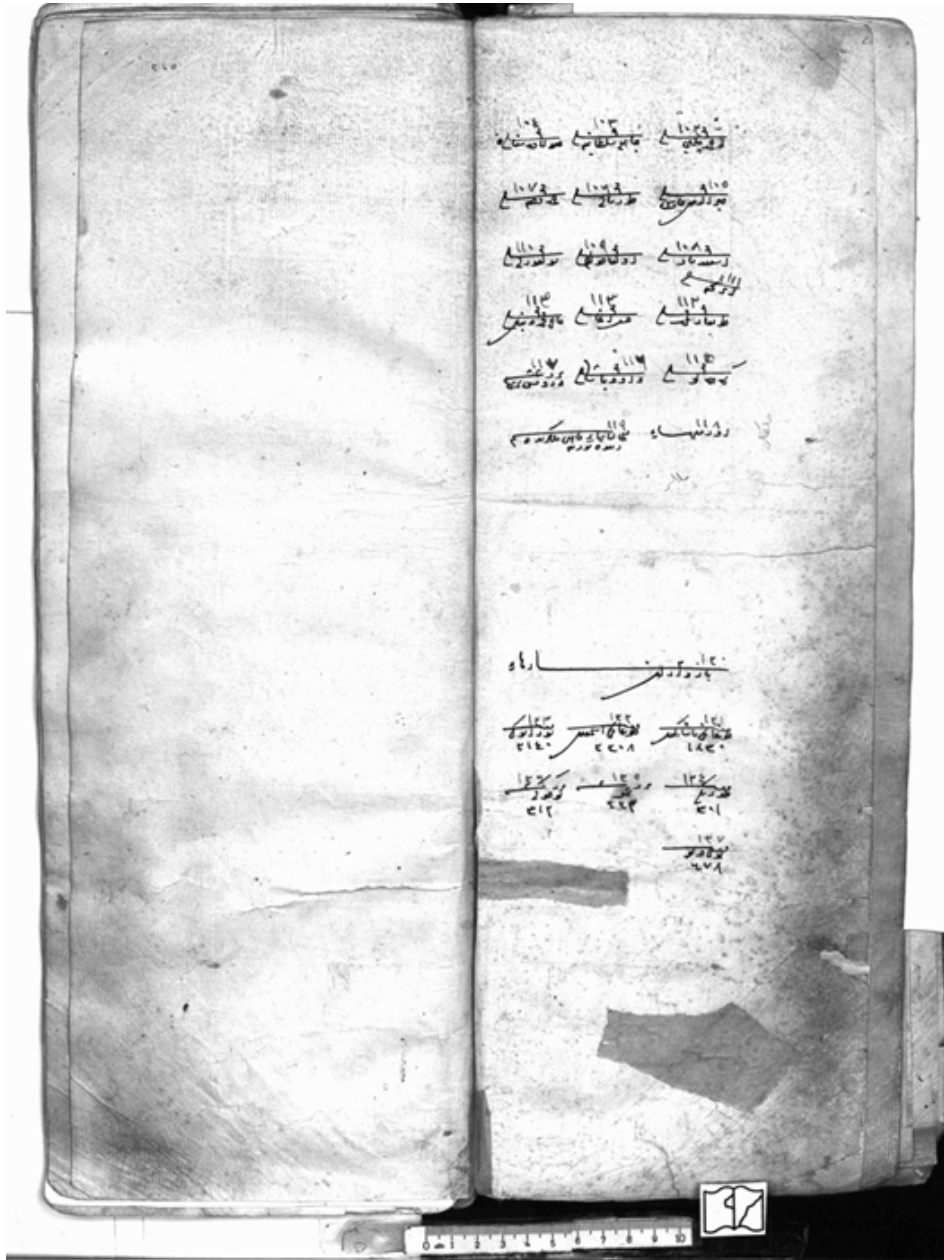

Ek: 1 İzmit kazasının 1625 Tarihindeki Köy ve Mahallerinin Yer Aldığı Tahrir Defteri Sayfası

Ek: 2 Gebze Kazasının 1625 Tarihindeki Köy ve Mahallerinin Yer Aldığı Tahrir Defteri Sayfası

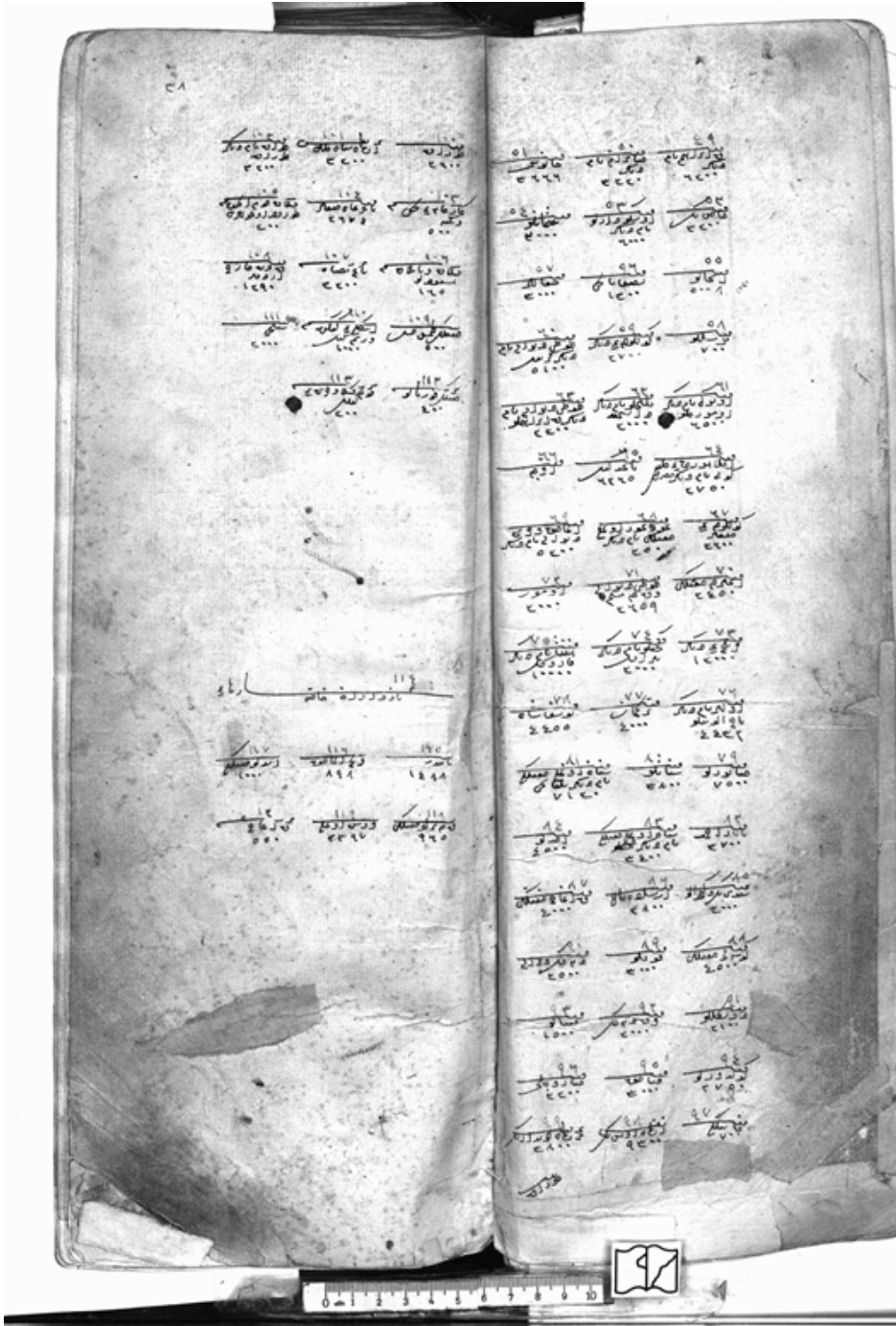

Ek: 3 Üsküdar'ın1625 Tarihindeki Mahalleleri

Ek: 4 Kandıra Kazasının 1625 Tarihindeki Köy ve Mahallerinin Yer Aldığı Tahrir Defteri Sayfası

Ek: 5 Kandıra Kazasının 1625 Tarihindeki Köylerinin Yer Aldığı Tahrir Defteri Sayfası

AKÇAKOCA'NIN KURDUĞU ŞEHİR: AKÇAŞEHİR

Yılmaz KURT*

Bu tebliğimizde İstanbul Başbakanlık Arşivi'nde bulunan 694 numaralı ve 1256/1840 tarihli Bolu Nüfus Defteri'ndeki bilgileri kullanarak Akçakoca'nın adı ile anılan Akça Şehir (Akçaşar) kazasının nüfus yapısını araştıracacağız.

Akçaşehir, XVI. yüzyılda Bolu Sancağı'na bağlı bir kadılık merkezi idi. 1934 yılından sonra kazanın adı Akçakoca olarak değiştirildi. Halk dilinde isim çoğu zaman şehir kelimesi kale anlamındaki “şar” ile değiştirilerek *Akçaşar* şeklinde anıldı. Selçuklu Türkleri bölgeye gelmeden önce Bitinya kralı *Zipitis* burada *Dia* veya *Diapolis* adı ile anılan bir şehir kurmuştu. Bolu bölgesinin liman şehri olarak önem taşımaktaydı. Abbasi Devleti emrinde bölgeye gelen Türk askerleri bölgede kalıcı bir etki bırakmadılar.

XV. yüzyılın en önemli tarihçisi olan Aşıkpaşazâde, Orhan Gazi zamanında İzmit'in fethini anlatırken Gazi Kara Mürsel'den ve Gazi Akçakoca'dan söz eder:

“Ermen Pazarı'nı Yahşılı'ya verdiler. Kandıra İli'ni Akbaş'a verdiler. Bunların neslinden şimdi dahi vardır (1485). Fazlullah Kadı ki Gebze'de tekkesi vardır, o Akça Koca'nın neslindedir. Kocaeli'nin, Ak Yazı'nın, Konurapa'nın ve Bolu ilinin hepsinin fethinin aslı ve gerçeği budur”¹. Akçaşehir kazasında geçen Fazlı Divanı adının Fazlullah Kadı ile ilişkisi ve Gazi Akça Koca ile olan akrabalığı konusu özel olarak araştırılması gereken önemli bir konudur.

Osmanlı kaynaklarına göre Osman Bey döneminde o zamanki adıyla Düz Bazarı (bugün Adapazarı) civarında Sakarya havzasında Akça Koca'nın fetihlerde bulunduğu görülmektedir. Akça Koca, önce Osman Bey'in müttefiki konumunda iken sonra onun vassalı, yani ona bağlı beylerden birisi olmuştur². Osman Gazi'nin en seçkin komutanları Konur Alp, Akça Koca, Samsa Çavuş gibi Türkçe isimler taşıyan beylerdi³.

* Prof. Dr., Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Müdürü, DTCF Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. ykurt@ankara.edu.tr; yilmazkurt2002@yahoo.com.

1 Aşıkpaşazâde, *Aşık Paşaoğlu Tarihi*, Neşreden: Atsız, MEB Yayınları, İstanbul 1992, s. 39-40.

2 Halil İnalçık, “Osman Gazi'nin İznik (Nicaea) Kuşatması ve Bafeus Savaşı”, *Söğüt'ten İstanbul'a*, Derleyenler: Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 304.

3 Gyula Kaldy-Nagy, “Osmanlı İmparatorluğu'nun İlk Yüzyıllarında Kutsal Savaş (Cihat)”, *Söğüt'ten İstanbul'a*, Derleyenler: Oktay Özel, Mehmet Öz, İmge Kitabevi, Ankara 2000, s. 402.

XVI. yüzyılda tutulan Tahrir Defterlerinde erkek çocuklar kayıt edilmemiş sadece eli iş tutan (*kâr ü kisbe kâdir*) erkek nüfus yazılmıştı. XIX. yüzyılda tutulmaya başlayan Nüfus Defterlerine ise “1 günlük” bile olsa bütün erkek nüfus kayıt edilmiştir. Amaç asker kaynağının tespit edilmesi olduğundan kadınların yazılmasına gerek duyulmamıştır. Tahrir Defterlerinde vergi sorumlusu erkek nüfus baba adlarıyla birlikte köy, mahalle veya cemaat bazında tek tek yazılmış, vergi vermesine engel bir vücut noksanlığı varsa (a'mâ, yek-pâ, yek-dest, pîr-i fânî, mecnûn şeklinde) bu durum belirtilmiştir. Nüfus Defterlerinde ise her köy veya mahallede yaşayan erkekler hane esas alınarak, aile adları ile birlikte yazılmışlardır. Yetişkin kişiler, “orta boylu”, “uzun boylu” veya “Ter bıyıklı”, “kara sakallı”, “kumral sakallı” şeklinde belirgin özellikleriyle tarif edilmişler; kişi ve baba adlarından sonra yaşı belirtilerek kişi hakkındaki tanım sonlandırılmıştır. 15-17 yaşındakiler “şâb-emred” yani “bıyığı yeni terlemiş genç delikanlı” olarak kayıt edilirken daha küçük yaşta çocuklar için vücut özelliği belirtilmesine, bir başka deyimle resmine gerek duyulmamıştır.

Akçaşehir Kazası Divanları (Köyleri)

1840 yılında Akçaşehir kazası divanları (köyleri) şunlardı: 1. Beydivan (103 hane); 2. Kıran (28 hane); 3. Tefe ? (13 hane); 4. Akkaya (34 hane); 5. Fazlı (27 hane); 6. Tahirli (37 hane).

TABLO 1: Akçaşehir Kazası Köyleri.

Sıra	Köy Adı	Hane	Kişi
1	Beydivan	103	253
2	Kıran	28	55
3	Tefe	13	30
4	Akkaya	34	91
5	Fazlı	27	55
6	Tahirli	37	81
	TOPLAM	242	565

Beydivan Köyünde Yaşayan Aileler

Beydivan, Akçaşehir kazasının ilk divanı olarak kayıtlıdır. Divan deyimi özellikle bu yörede kullanılmakta olup genellikle “nahiye” anlamında idari bir terimdir. Öyle sanıyoruz ki boybeyi bu divanda oturduğu için ismini Bey Divanı olarak almış ve zamanla isim Beydivan şekline dönmüştür. Nitekim *Akçaoğlu* lakabı ile anılan aile de bu divanda yaşamaktaydı. Aile reisi 69 yaşındaki, kır sakallı *Mehmed bin Mustafa* oğlu ve torunuyla birlikte yaşamaktaydı. 30 yaşındaki oğluna babası Mustafa'nın adı verilmişti. *Mustafa* da 4 yaşındaki oğluna *Mahmud* ismini koymuştu. Çiftçilikle uğraşan bu ailenin niçin Akçaoğlu lakabı aldığına dair bir bilgi yok. Ancak kazada bu lakabı taşıyan başka aile bulunmadığından *Akça Koca*'nın ismini yaşatmasının belki de özel bir anlamı vardır diye düşünebiliriz.

Beydivan kazasında yaşayan başka bir sülale de *Alibeyoğlu* sülalesidir. 3 ayrı hanede yaşamakta olan sülalenin en yaşlı kişisi 4 nolu hane reisi 60 yaşındaki İsmail bin Mustafa'dır. Karaca sakallı, orta boylu bir kişi olan İsmail, kerestecilik yapmaktadır. İsmail'in Mustafa, Ahmed, Ömer isimli üç oğlu 16, 15 ve 14 yaşlarında olup “şabemred” olarak kayıt edilmişlerdi. En küçük oğlu Ahmed ise 1840 yılında henüz 7 yaşında idi. İsmail'in en büyük oğlu Mehmed 16 yaşında olduğuna göre ya geç evlendi veya ilk çocukları kız oldu diye düşünebiliriz. İsmail'in 15 yaşındaki ikinci oğlu Mustafa'nın “asâkir-i bahriyede” olduğu belirtilmiştir. Sülalenin 2 nolu hanesinde hane reisi 39 yaşında, kara sakallı, baltacılık yapmakta olan Mustafa bin Ahmed'tir. Mustafa 6 yaşındaki oğluna babasının

ismini verdiğinde belki de babası hayatta değildi. Mustafa, Ahmed'ten 4 yıl sonra doğan ikinci oğluna Musa ismini verdi. Alibeyoğlu sülalesinde 3. hane reisi 35 yaşındaki Ali bin Ahmed'tir. Baba isimlerine bakarak 39 yaşındaki Mustafa ile 35 yaşındaki Ali'nin kardeş olduklarını söyleyebiliriz. Ali de ilk oğluna ağabeyi gibi babasının ismini vermişti. Böylece sülalede 16, 6 ve 2 yaşında olmak üzere 3 ayrı Ahmed birlikte büyümeye başlamıştı. Bu durum günümüzde bile birçok sülalede sıkça görülen bir şeydir.

Akçaşehir kazasındaki sülaleleri sadece isim olarak verecek ve bunlarla ilgili bazı sınıflandırmalar yapmaya çalışacağız.

Abdullahoğlu, Aktınlıoğlu, Alibeyoğlu, Alioğlu, Anvahidoğlu, Arabacioğlu, Arnabutoğlu (Arnavutoğlu), Ateşlioğlu, Azaklıoğlu, Balcıoğlu, Bartınlıoğlu, Bayramoğlu, Bedenazoğlu, Bekcioğlu, Bekiroğlu, Bekmezciöğlu, Berberhasanoğlu, Bostancıoğlu, Boyalioğlu, Bozaklıoğlu, Celilmustafaoğlu, Celiloğlu, Ceyranoğlu, Ciritioğlu, Çadircioğlu, Çakiroğlu, Çakıralıoğlu, Çatukoğlu, Çavuşoğlu, Çeharşenbeli (Çarşanbalı), Değirmencioğlu, Deliahmedoğlu, Delimustafaoğlu, Durdukethüdaoğlu, Ebubekiroğlu, Efendioğlu, Etmekçioğlu, Gebeşoğlu, Girevizoğlu, Gümüşovalı, Hacıabdullahoğlu, Hacıbekiroğlu, Hacıdavudoğlu, Hacıhasanoğlu, Hacımehmedoğlu, Hacımustafaoğlu, Hacıoğlu, Haliloğlu, Hancıoğlu, Hayalioğlu, Hayramehmedoğlu, Hayraismailoğlu, Hüseyinoğlu, İbrahimreisoğlu, İkizoğlu, İncemehmedoğlu, İnceninoğlu, İncirlioğlu, İsaoğlu, İslamoğlu, İslambulluoğlu, İsmailoğlu, Kabasakaloğlu, Kabukcuoğlu, Kadioğlu, Kahyaoğlu, Kalyoncuoğlu, Kapusuzoğlu, Karaahmedoğlu, Karabeşoğlu, Karadayıoğlu, Karakaçakoğlu, Karamustafaoğlu, Karaalıninoğlu, Karpelazoğlu, Keleşoğlu, Keteroğlu, Kethüdaoğlu, Kıranlıoğlu, Kisaalioğlu, Kocaahmedoğlu, Kocaalioğlu, Kocabıykoğlu, Kocamustafaoğlu, Konrapalioğlu, Kosdakoğlu, Körekederioğlu, Kuzuoğlu, Lazoğlu, Levendoğlu, Mansuroğlu, Memişoğlu, Mısırlıoğlu, Mirasyedioğlu, Mollaibrahimioğlu, Mollaömeroğlu, Mollayahyaoğlu, Mollasüleymanoğlu, Musluoğlu, Müminoğlu, Osmandayioğlu, Osmanoğlu, Ömeroğlu, Pankurzoğlu, Pankutoğlu, Paşalioğlu, Perkazoğlu, Sakaryalioğlu, Salanlıoğlu, Sariibrahimoğlu, Sarialioğlu, Sarimehmedoğlu, Sıramehmedoğlu, Tavailahmedoğlu, Timurcuoğlu (Demircioğlu), Tiryakioğlu, Topuzoğlu, Turşucuoğlu, Uncuoğlu, Ustahasanoğlu, Uzunahmedoğlu, Uzunmehmedoğlu, Yahyaoğlu, Yördemoğlu, Zubaroğlu.

Kavim, Millet, Yer Adları

Arnabutoğlu (Arnavutoğlu), Azaklıoğlu, Bartınlıoğlu, Çeharşenbeli (Çarşanbalı), İslambulluoğlu, Konrapalioğlu, Lazoğlu, Mısırlıoğlu, Sakaryalioğlu aileleri kendilerini bir millete veya bir yere nispet ederek isim almışlardır.

Meslek Adları

Arabacioğlu, Balcıoğlu, Berberhasanoğlu, Etmekçioğlu, Kadioğlu, Kalyoncuoğlu, Kethüdaoğlu, Levendoğlu, Timurcuoğlu (Demircioğlu), Turşucuoğlu, Ustahasanoğlu aileleri ise meslek adlarıyla anılmaktaydı. Mollaibrahimioğlu, Mollaömeroğlu, Mollasüleymanoğlu, Mollayahyaoğlu şeklinde 4 ayrı ailenin "molla" lakabıyla anılması bölgede okuryazarlığın yaygın olduğu şeklinde değerlendirilebilir.

TABLO 2: Akçåşehir Kazasında Erkek Nüfusun Yaş Dağılımı.

Yaş	Kişi	Yaş	Kişi	Yaş	Kişi
1	25	11	8	21	2
2	27	12	20	22	10
3	22	13	4	23	2
4	15	14	7	24	1
5	11	15	17	25	28
6	14	16	12	26	0
7	17	17	11	27	2
8	23	18	14	28	10
9	7	19	4	29	3
10	15	20	33	30	27
Yaş	Kişi	Yaş	Kişi	Yaş	Kişi
31	1	41	0	51	0
32	4	42	0	52	1
33	4	43	2	53	2
34	0	44	1	54	0
35	20	45	20	55	3
36	1	46	2	56	3
37	1	47	2	57	0
38	4	48	3	58	1
39	2	49	3	59	3
40	31	50	17	60	13
Yaş	Kişi	Yaş	Kişi	Yaş	Kişi
61	1				
65	5				
69	1				
70	4				
75	10				
80	6				
85	2				
90	1				
	565				

TABLO 3: Yaş gruplarına göre nüfus dağılımı.

Yaş grubu	Toplam Kişi	%	Yaş Grubu	Toplam Kişi	%
01- 10	176	31,1	51- 60	26	4,6
11- 20	130	23	61- 70	11	1,9
21- 30	85	15	71- 80	16	2,8
31- 40	68	12	81- 90	3	0,5
41- 50	50	8,8	TOPLAM	565	100

Genç nüfusu 1-30 yaş arası kabul edersek erkek nüfusun % 69,2'sini genç erkekler oluşturmaktadır. Askerlik yaş sınırını 40 olarak alacak olursa nüfusun % 85'i, 40 yaşından küçük yetişkinlerden ve çocuklardan oluşmaktaydı. 81-90 yaş arasında sadece 3 kişi olup 90 yaşından daha büyük hiç kimse yoktu. Antalya Nüfus Defteri'nde gördüğümüz 96 yaşında olduğu halde 11, 7 ve 5 yaşlarında 3 erkek çocuk sahibi dede-babayı veya 110 yaşını yaşamış dedeleri burada göremiyoruz⁴. Yaş gruplandırmalarındaki dağılımın da eşit veya eşite yakın olmadığını belirtmek gerekir. 01-10 yaş grubunda 176 kişi bulunması artan genç nüfusa işaret etmektedir ve normal bir sonuç olarak değerlendirilmektedir. Ancak 50 yaşında 17 yetişkin erkek olduğu halde 51 yaşında hiç kimse olmaması, 52 yaşında sadece 1 kişi görünmesi özellikle bu yaşlar için yaşların çok da kesin bir şekilde tespit edilmediğini veya yazımında yuvarlak rakamlar kullanıldığını düşündürmektedir.

Meslek Grupları

Akçaşehir her ne kadar kıyı kasabası da olsa insanların büyük çoğunluğu geçimini çiftçilikten sağlamaktaydı. Kazada çiftçi olarak kayıtlı 102 kişi vardı. Bu 102 kişiden ayrı olarak 24 kişi de deftere "rençber" olarak kayıt edilmişti. Kelime anlamı "zorluk çeken" olan bu Farsça deyim XVI. yüzyılda transit ticaret yapan tüccarlar için kullanıldığı halde XIX. yüzyılda artık daha çok "tarım işçisi", "ırgat" anlamında kullanılmaya başlamıştı. Geçimini ormandan sağlayan kişilere "baltacı" denilmekteydi. Baltacılıkla geçinen 20 kişi görülmektedir. Ayrıca 15 kişi de "keresteci" olarak kayıtlı idi. Bu kereste elbette ki sadece ev yapımında değil aynı zamanda gemi ve sandal yapımında da kullanılmış olmalıdır.

Gemicilik de önemli bir meslekti. 7 kişi "gemi reisi" yani kaptan idi. Tahirli Divanı'ndan Yahya oğlu Mehmed için "gemi reisi" değil sadece "reis" denilmişti⁵. Ayrıca bu kişilerin emrinde 20 kişi de "gemici" olarak çalışmaktaydı. 2 kişi için biraz daha detaylı bilgi verilmiş ve bunların "muçı" oldukları belirtilmiştir. Tahirli Divanı'na kayıtlı bu iki kişiden Mustafa 16; Mehmed ise 14 yaşında idi⁶. Beydivan'dan 60 yaşındaki aksakallı İbrahim oğlu Ahmed ise kendisi gibi yorgun sandalyeyle geçimini sağlamaya çalışmaktaydı⁷.

4 kişi "muhtar" olarak kayıtlı idi ki bunlardan Kıran divanından ve Körünoğlu sülalesinden Abdullah oğlu Mehmed 20 yaşında idi ve en genç muhtar konumundaydı. 6 kişi "karye imamı, imam-ı karye" olarak, 1 kişi de hatib olarak kayıtlıdır. "Molla" olarak anılan 5 ayrı aile bulunmasına rağmen "müderres" veya "muallim" olarak kayıtlı kimse görülmemektedir. Buna rağmen bazı isimlerin başında sıfat olarak kullanılmış olan "Molla Ali", Molla İbrahim" gibi sıfatların aslında meslek ifade etmek üzere kullanıldığını düşünebiliriz. "Berber Mustafa"nın da berberlik yaptığı için bu şekilde anılmakta olduğunu kabul edersek isimlerin başındaki bu sıfatları da meslek kısmına aktarmamız gerekecektir. İdari bölünmede Beydivanı, Tahirli, Akkaya vs. birer "Divan" olarak yazılmış olmasına rağmen kazada 4 muhtar ve 6 köy imamının isminin verilmesi bunların sonuç olarak birer köy statüsünde teşkilatlandıklarını göstermektedir.

Ter Bıyıklılar ve Ak Sakallılar

Nüfus Defterlerinin en önemli özelliklerinden birisi kişilerin vücut özelliklerini vererek "resmini" çizmiş olmasıdır. 15-16 yaşından önceki çocukların vücut özellikleri henüz kesinleşmediğinden bunlar için böylesine bir betimlemeye gerek duyulmuyordu. 14-16 yaşındakiler için ya "şab-emred" veya "ter bıyıklı" deyimleri kullanılıyordu. Defterimizde

4 3191 numaralı Antalya Defteri, İğdir kazası, s. 390: Ahmed veled-i İslâm, yaş: 120; s. 416: İbrahim veled-i Süleyman, yaş: 110; s. 408: Hatib Abdulah Efendi bin Mustafa, Yaş: 96, 11, 7 ve 5 yaşlarında 3 erkek çocuk sahibi.

5 BOA, 694 numaralı Bolu Nüfus Defteri (1256/ 1840), s. 35.

6 BOA, 694 numaralı Bolu Nüfus Defteri (1256/ 1840), s. 36 ve 34.

7 BOA, 694 numaralı Bolu Nüfus Defteri (1256/ 1840), s. 13.

104 kişi “şab-emred” diye kayıtlı iken bir kişi “taze sakallı”; 39 kişi de “ter bıyıklı” olarak gösterilmişti. Buna göre kazada 144 kişi (% 25,4) genç delikanlı bulunmaktaydı.

Boy bakımından 201 kişi ile halkın büyük çoğunluğunun “orta boylu” olduğu anlaşılmaktadır. Kısa boylu 11 kişi; uzun boylu 54 kişi vardı.

Ten ve saç-sakal rengi bakımından kumral ve sarı saçlı, sarı sakallı olanların kara saç ve sakallılardan daha fazla olduğu görülmektedir. Kara sakallı 26 kişiye karşılık kumral sakallı 65, sarı sakallı 22 kişi bulunmaktaydı. Ak sakallı 21 kişi ile kır sakallı 15 kişi ve kırca sakallı 8 kişinin esmer mi yoksa kumral mı olduklarını bilemiyoruz. Ancak köse sakallı 26 kişi bulunması dikkat çekmektedir. Tahirli Divanından 25 yaşındaki Feyzullah oğlu Abdullah deftere “yek-çeşm” yani “tek gözlü” olarak kayıt edilmişti. Beydivan sakinlerinden Konrapalioğullarından 61 yaşındaki kısa boylu Ali oğlu Mehmed ise “a’reç” yani topaldır⁸. Kıran Divanında yaşayan Tiryakioğullarından orta boylu, kumral sakallı 38 yaşındaki Deli Mehmed bin Yusuf gerçekten de aklî melekesi normal olmadığı için “Deli Mehmed” diye anılmaktaydı ve deftere “mecnûn” olarak kayıt edilmişti⁹.

Beydivan’dan olup Kethüdaoğlu sülalesinden olan 28 yaşındaki Ali bin Ömer 16 yaşında iken kayıp olmuş ve 12 yıldan beri kendisinden haber alınamamıştı. Aslında kendisinden 3 yıl haber alınamayan kişiler için “gaiblik i’lâmı” çıkarılır ve bu kişilerin malları mirasçılara taksim edilirdi. Mirasçıları yoksa bunlar “mâl-ı mefkûd” adıyla hazineye gelir yazılırdı. Buna rağmen Ali için 12 yıldır bu işlemin niçin yapılmadığını bilemiyoruz¹⁰.

Defterimizde 13 kişi “üvey oğul” olarak kayıtlıdır. Bu üveylik ya evlendiği eşinin ilk evliliğinden olan çocuğunu sahiplenmek şeklinde olmakta veya ölmüş olan kendi kardeşinin vs. çocuğunu sahiplenmek şeklinde gerçekleşmekteydi. Antalya defterinde dikkatimizi çeken “yetim” kaydının bu defterde yer almadığını veya “üvey evlad” şekline dönüştüğünü söyleyebiliriz.

En Çok Kullanılan Adlar

Kişi isimlerine baktığımızda XVI. yüzyıldaki tablonun XIX. yüzyılda da değişmediğini görmekteyiz. XVI. yüzyılda en çok kullanılan isim Mehmed idi; XIX. yüzyılda da yine Mehmed en çok kullanılan isim olmak özelliğini korumaktadır. 595 kişiden 102 tanesi (% 18) Mehmed ismini taşımaktaydı. Mustafa adı 79 kişi (% 13,9); Ali adı ise 73 kişi (% 12,9) tarafından kullanılıyordu. Baba adlarında ise Mustafa ismi küçük bir farkla öne geçmiş; Mehmed ismi ikinci sırada kalmıştı. Şâkir adı baba adlarında sadece 1 kişi tarafından kullanılmakta iken oğul neslinde birden bire 10 kişi tarafından kullanılmaya başlanılmış ve en çok kullanılan ilk 10 ad içerisine girmiştir. 565 kişiden 128 kişi birbiriyle kardeş olduğundan bunların baba adları oranı etkilememesi için sadece 1 defa yazılmıştır. Bir başka deyişle baba adlarında 437 kişi baz alınmıştır.

8 BOA, 694 numaralı Bolu Nüfus Defteri (1256/ 1840), s. 4.

9 BOA, 694 numaralı Bolu Nüfus Defteri (1256/ 1840), s. 17.

10 BOA, 694 numaralı Bolu Nüfus Defteri (1256/ 1840), s. 11.

TABLO 4: En Çok Kullanılan Adlar.

	Kişi Adı	Sayı (565 kişi)	%	Sayı (437 kişi)	%
1	Mehmed	102	18,5	73	12,9
2	Mustafa	79	13,9	74	13,0
3	Ali	73	12,9	50	8,8
4	Ahmed	70	12,3	54	9,5
5	İbrahim	26	4,6	30	5,3
6	Osman	21	3,7	13	2,3
7	Hüseyin	18	3,1	20	3,5
8	İsmail	18	3,1	17	3,0
9	Hasan	17	3,0	8	1,4
10	Şâkir	10	1,7	1	0,1
11	Ömer	9	1,5	10	1,7
12	Abdullah	7	1,2	7	1,2
13	Mehmed Ali	6	1,0	0	0
14	Salih	6	1,0	3	0,5
15	Yahya	6	1,0	10	1,7
16	Ebubekir	5	0,8	4	0,7
17	Halil	5	0,8	6	1,0
18	İlyas	5	0,8	1	0,1
19	Yakub	5	0,8	3	0,5
20	Davud	4	0,8	2	0,3
	TOPLAM	475	84,0	386	86,0

XVI. yüzyıldaki isim taramalarımızda en çok kullanılan isim listesinde Durdu, Durmuş, Sevindik, Satılmış gibi bir veya 2 isim genellikle görülürdü. XIX. yüzyıl ortalarında nüfusun tamamının olmasa bile büyük bir çoğunluğunun Türk ve Türkmen/Yörük olduğu bir bölgede en çok kullanılan 20 isim arasında bir tane bile Türkçe ad bulunmaması ilginçtir. Bu duruma bağlı olarak isimlerde Mehmed, Mustafa, Ali gibi Arapça kökenli İslâmî isimlerin kullanım oranları artmış ve isim çeşidi de bu ölçüde azalmıştır. Kişi adlarında en çok kullanılan ilk 10 isim 417 kişiye ad olmuştur. Oran olarak söylemek gerekirse, ilk 10 isim nüfusun % 73,8'itarafından kullanılmaktaydı. İsim çeşitliliği bakımından da kişi neslinde 565 kişi 66 ayrı adla çağırılmaktaydı. Bunlar içerisinde Molla Ali, *Molla Halil*, *Berber Mustafa*, *Hatib Ahmed* gibi meslekle birlikte anılan isimleri de hesaba katacak olursak isim çeşitliliğinin son derece azalmış olduğunu söyleyebiliriz.

Mezhep Etkisi Gösteren Adlar ve Veled-i Abdullah'lar

XVI. yüzyılda takip edebildiğimiz mezhep etkisi gösteren *Ali Kulu*, *Şah Kulu*, *Aliverdi* gibi isimler görülmemektedir. Konuya ihtida yönünden baktığımızda Abdullah adının kişi ve baba neslinde eşit olduğu ve hiçbir ihtida olayı yaşanmadığı görülmektedir. Aslında bölgede Gayrimüslim nüfus da kayıt edilmediğinden bu durum son derece normal karşılanmalıdır. Akkaya köyünden orta boylu, kırca sakallı, 60 yaşındaki *Es-seyyid Ali* köyün imamıdır. Ali için "Es-seyyid" sıfatı kullanıldığı halde bunun babası *Ahmed* için "Es-seyyid" denilmemiş olması bu sıfatın Peygamber soyundan olmak iddiasından çok "Mevlana" gibi, "Fakih" gibi ilmiye sınıfından olduğunu göstermek üzere kullanılmış olduğunu düşünebiliriz¹¹.

11 BOA, 694 numaralı Bolu Nüfus Defteri (1256/ 1840), s. 24.

Sonuç

Anadolu alperenlerinden Akçakoca'nın kurduğu Akçaşehir'in 1840 yılında sahip olduğu nüfus yapısı 694 numaralı Bolu Nüfus Defteri'nin verdiği bilgiler ışığında incelendi. Bir kıyı kasabası olmasına rağmen halkın büyük çoğunluğu çiftçilik ve rencberlik ile uğraşmaktaydı. Daha sonra gemicilik önemli bir uğraş alanı idi. En az 8 reis bulunmasından hareketle 8 geminin denize açıldığını ve bazı insanların bu gemilerde gemici ve miço olarak çalışmakta olduğunu görmekteyiz. Ormandan ağaç kesen kimselere "baltacı" denilmekteydi. Bir kısım halk ise ev inşaatı ve gemi yapımı için kereste satarak geçimini sağlamaktaydı. 1826 yılında yeniçerilik kaldırılmış ve Anadolu'nun birçok yerinde gençler "Asâkir-i Mansûre"ye kayıt edilmişlerdi. Akçaşehir kazasında ise Asâkir-i Mansure yerine "Asakir-i Bahriye"ye asker yazıldığını görmekteyiz. 565 kişinin kayıt edildiği kazada nüfusun % 84'ü 40 yaşından küçük olup genç nüfus özelliği göstermektedir. 60 yaşından büyük olan insan sayısı ise dikkat çekecek kadar azdır ve en yaşlı kişi 90 yaşındadır. Kişi adları bakımından ise isim çeşitliliği XVI. yüzyıla kıyasla azalmış ve Mehmed, Ali, Mustafa gibi İslamî kökenli Arapça isimler daha yaygın olarak kullanılır olmuştur. Bölgede Gayrimüslim nüfus görülmediği gibi ihtida olayına da rastlanmamaktadır. Kişi adlarından hareketle yaptığımız değerlendirmede mezhep etkisi gösteren adlara da rastlanılmamıştır.

KOCAELİ SANCAĞI'NDA ÇİNGENELER VE CIZYE MESELESİ

Emine DİNGEÇ*

Bildirimde Kocaeli ve çevresinde Çingene toplumunun sosyal yapısını ve bu vesile ile Çingenerden alınan cizye meselesini ele almak istiyorum. Bu konuyu seçmemdeki neden özellikle Kocaeli'nin mekân olarak, Osmanlı'nın başkenti İstanbul'a yakınlığı, İstanbul'un Anadolu'ya açılan güzergâhında yer alması vesilesiyle birbirinden farklı etnisitelerden, dinî inançlardan olan cemaatlere rastlamanın mümkün olmasıdır. Bu toplumlar içinde Çingener kendilerine özgü yaşam tarzları ve yerleşiklerin onları algılama biçimleri bakımından özel bir grup oluştururlar.

Kocaeli ve Çingenerleri konusunda monografik bir çalışma bulunmamaktadır.¹ Bildirimim, Kocaeli'nin Osmanlı'nın Anadolu yakasında olması dolayısıyla Osmanlı Çingenerleri üzerine yapılan çalışmalarda ihmal edilen Anadolu'daki Çingenerlerin toplum içindeki konularını anlamlandırmaya kısmen katkı sağlayacağı kanaatindeyim.

Bildirim iki soruya cevap arayacaktır. Birincisi, incelediğimiz bölgede Çingener topluma entegre olmuş mudur? İkinci ise Müslüman olmalarına rağmen neden "cizyegüzar" statüde tutulmuşlardır?

Çingener Osmanlı öncesinde bu coğrafyadaki toplumun bir parçasıydı. Özel mesleklere sahip olmalarıyla nüfus olarak sayısal değerleri az olsa bile, şehrin yaşamsal alandaki dağılımları "yaygın"dır. Yerleşiklerle ilişkileri "faydacılık" esasına dayanır. Yaşam tarzları "arada kalmış toplum" izlenimini uyandırır. Bununla bağlantılı olarak dinî inanışlarına göre "cizyegüzar" sayılmaları nedeniyle devlet onları "kripto" olarak algılar. 19. yüzyılda aile yapısı açısından, "geniş aileden" "çekirdek aileye" dönüşüm içindedirler. Bu değerlendirmeleri Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan nüfus ve cizye defterlerinden çıkartmaktayız.

* Doç. Dr., Dumlupınar Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü. e-mail: emine.dingec@dpu.edu.tr
1 Alexandre G. Paspati, *Etudes Sur les Tchinghianes: ou, Bohemiens De L'empire Ottoman*, Osnabrück 1973; Tayyib Gökbilgin, "Çingener", İA, C.3, ss. 420-427; Enver M. Şerifgil, "XVI. Yüzyılda Rumeli Eyaleti'ndeki Çingener", *Türk Dünyası Araştırmaları*, S. 15, İstanbul 1981, s.117-144; Elena Marushiakova- Vesselin Popov, *Osmanlı İmparatorluğu'nda Çingenerler*, (Çev. Bahar Tırnakçı), Homer Kitabevi, İstanbul, 2006. Kitabın İngilizce baskısı; Elena Marushiakova, Vesselin Popov, *Gypsies in the Ottoman Empire: A Contribution to the History of the Balkans*, (Bristol: Great - Britain by 2001); Emine Dengeç, *Rumeli'de Geri Hizmet Kurumu İçinde Çingenerler (XVI. Yüzyıl)*, Anadolu Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, Eskişehir, 2004; İsmail Altınöz, *Osmanlı Toplumunda Çingenerler*, İstanbul Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Doktora Tezi, İstanbul, 2005; İsmail Altınöz, *Osmanlı Toplumunda Çingenerler*, TTK, Ankara 2013.

Kocaeli Sancağı coğrafi konumu bakımından hem karadan hem denizden payitaht için tampon bölge pozisyonundaydı. Özellikle Anadolu'dan yapılan göç hareketlerinin kontrolü buradan sağlanmaktaydı. İşsiz, güçsüz ve İstanbul'da asayiş sıkıntısı çıkarabileceklerin geçişi daha İstanbul'a gelmeden engellenmekteydi.² Nüfus, büyük merkezlere akım eğilimi gösterir. Bu durum Kocaeli bölgesini, İstanbul'un güvenlik şeridi haline getirmekteydi.

Tablo I. 17.Yüzyılın Sonu 18. Yüzyılın Başında Anadolu'da Kıpti Nüfusu³

	H.1108 / M.1696-1697		H.1110 / M.1698-1699		H.1111 / M.1699-1700	
	Müslim	Zimmi	Müslim	Zimmi	Müslim	Zimmi
Bolu	4	30			45	20
Haleb	180	3	180	3		
Sivas	250	50				
Kastamonu, Kangırı	19	10				
Ankara	160	80				
Kütahya, Karahisar-ı Sahip, Sultanönü	29	4				
Kocaili, Hüdavendigar, Biga, Kütahya			1360	85		
Koca-ili, Hüdavendigar, Biga, Karesi					1250	50
Kütahya, Karahisar-ı Sahip					35	15
Adana, Sis, İçil	21	8				
Kayseri	66	34				
Aydın, Saruhan			96	8		
Siğla, İzmir			90	-	80	-
Maraş, Malatya, Ayntab			32	53		
Haleb, ?, Maraş, Malatya					233	3

Kaynak: BOA, DMMK, 23769, s. 1-43.

17. yüzyılın sonu, 18. yüzyılın başında Çingenerin Anadolu'nun diğer yerlerindeki nüfus yoğunluğu durumuna göz attığımızda Kocaeli ve çevresinde bir yığılmadan söz edebiliriz (Bkz. Tablo I).

Yukarıdaki tablo 17. yüzyılın sonunda hazırlanan bir cizye defterine göre düzenlenmiştir. Sayımlar "cizye evrakı" üzerinden yapılmıştır. Görüldüğü üzere, her yıl farklı yerleşim yerlerinin kayıtlara geçmesi, Çingene nüfusunun şehirlere göre dağılımında net bir bilgiye ulaşılmasını engellemektedir. 1699 yılında Koca-ili, Hüdavendigar, Biga ve Kütahya ile birlikte toplam Kıptîyan cizye evrakı adedi bin dört yüz kırk beş iken, iki yıl sonra Kütahya

2 Yahya Koç, *149 Numaralı Mühimme Defteri (1155-1156/1742-1743) İnceleme-Çeviriyazı-Dizin*, İstanbul Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 2011, Hüküm, 209, s. 334-335.

3 Veriler kaynağı belirtilen "cizye" defterinden olup, evrak adedi üzerindedir. Tahmini nüfusu belirlemek için bu rakamları 5 ile çarpmak gerekir.

ve Karahisar-ı Sahip'teki Çingenerler ayrı kaydedilmişler ve onların cizye evrak adedi kırk beş olarak sayılmıştır. Kocaeli Çingene nüfusunun çıplak değerine yakın olmak için Kütahya ve Karahisar değerlerini çıkardığımızda bin dört yüz evrak kalır. Bu rakam üzerinden değerlendirme yaparsak ve üç vilayette eşit dağılım olduğunu varsayarsak vilayet başına 466,6 gibi bir rakam ortaya çıkar. Bu rakam Anadolu'nun diğer yerlerine göre oldukça yoğundur ve bu tablodaki en yüksek değerdir (Bkz. Tablo I). Liman ve ticaret kenti olan gerek İzmir ve çevresinde, gerekse İçil ve çevresinde nüfusu buna göre azdır. Koca-ili, Hüdavendigar, Biga gibi vilayetlerin İstanbul'a yakınlığı, İstanbul'un iş olanağı sunma çekiciliği, bu nüfus fazlalığının gerekçesi olmalıdır.

19. yüzyılda Kocaeli Sancağı'nın kazalarını, Kıptîleri içinde barındırıp barındırmama özelliğine göre üç grupta irdeleyebiliriz. Bunlardan birincisi; Müslüman nüfusun yanında Ermeni, Rum ve Kıptî nüfusu barındıran "heterojen" yapıya sahip olan kazalardır. İzmid, Kaymas, Şeyhler, Adapazarı ve Sapanca, İznik kazaları bu kategoriye girmektedir. Bu yapılanmada Çingene nüfusu diğer kazalara göre daha fazladır (Bkz. Tablo I). Şehirleşmenin temel ölçütlerinden biri; farklı unsurların birlikteliğidir. Benzerliklerin azalması, farklılıkların artması, büyümenin ve globalleşmenin adeta sembolü olmuş, bu durum benzeşmeyen unsurların daha rahat barınmasını sağlamıştır. Formülleşen bu tez, Çingene nüfusunun da bu kazalardaki yoğunluğunu açıklamaktadır.

İkinci kategoride ise Müslüman nüfusun yanında sadece etnik olarak Çingene nüfusunun bulunduğu yerleri saymak gerekir. Bu yerler; Kandıra ve Gençli, Hendek ve Akyazı, İpsafi, Saruçay, Taşköprü, Bazarköy ve Karasu kazalarıdır. Diğer etnik nüfusun olmamasına rağmen sayıları az da olsa Çingene nüfusunun varlığı, ayrıcalıklı meslekleri sayesinde toplumların onlara olan ihtiyacı ile açıklanabilir.

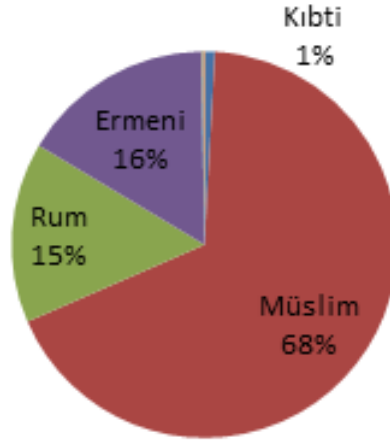
Üçüncü kategoriye Çingene nüfusunun yer almadığı kazaları koyabiliriz. Gölpazarı, Lefke, Yenice-i Taraklı, Akabad, Beşdivan, Ağaçalı, Akhisar, Yalova ve Geyve'de Çingene nüfusu yoktur. Bu kazalar içinde Ağaçalı, Beşdivan, Akabad ve Yenice-i Taraklı nüfus olarak az olduğu gibi "homojen" bir yapıya sahiptir.⁴ Kocaeli Sancağı dâhilinde Rum ve Ermeni nüfusun oranı birbirine çok yakındı (Bkz. Grafik I). Geyve, Yalakabad, Karamürsel kazalarında Müslümanların yanında Rum ve Ermeniler bulunurken Kıptî nüfus bulunmamaktadır. Çingene yerleşimin olmadığı bu yerlere muhtemelen göçebe Çingenerler uğrayarak ürün ve hizmetlerini ulaştırmaktaydı.

Çingenerler, Kocaeli Sancağı'nda nüfus dağılımının yaygınlığı açısından Müslümanlardan hemen sonra gelmektedir. 598 nolu nüfus defterine göre Kocaeli'ne bağlı yirmi beş kaza bulunmaktadır. Bu kazaların on yedisinde Çingene yerleşimi mevcuttur. Çingenerlerin Kocaeli Sancağı'nın nüfusuna göre oranı %1'dir (Bkz. Grafik I). Bu sonuç, Çingene nüfusunun yoğun olmasa da, yaygın olduğunu gösterir. Örneğin Yahudi yerleşimi sadece bir kazada, Rum ve Ermeni yerleşimi on iki kazadadır.⁵ Bu yaygınlık, Çingenerlerin icra etmekte oldukları mesleklerle ilgili olup toplumun özel yetenekli bu insanlara duyduğu ihtiyaç ile bağlantılıdır.

4 BOA, NFS 670, s. 2-3.

5 BOA, NFS 670, s. 2-3.

Grafik I. 19. Yüzyılda Kocaeli Sancağı Nüfusu

Kaynak: BOA, NFS, No. 670, s. 2-3.

Genelde işsiz güçsüz olarak algılanan Çingene grupları, aksine kalifiye meslek sahibiydi. Demirci, sepetçi, elekçi, burgucu⁶ gibi meslekler tamamen tarım toplumunun temel malzemelerini üretmeye yönelikti (Bkz. Tablo III). Bu ihtiyacı karşılama onları aranan insan konumuna getirmekteydi. El yetenekleri ve marifetleri sayesinde toplumun “kalifiye” insanları haline geliyorlardı. Bu anlamda özellikle bir mesleğe sahip Çingene, topluma yük olmak yerine toplumda işlerin düzenlenmesinde aranjördü.

Tarım toplumlarının Çingenelere ihtiyacı olduğu gibi, Çingeneler de spesifik işlerle uğraşıyor olmalarından dolayı başka toplumlara muhtaç idiler. Bu muhtaçlık, Çingeneleri yerel toplumlara yakın kıldı. Çingenelerin yerel toplum arasındaki ilişkileri bir anlamda “karşılıklı faydacılık” ilişkisinden doğdu. Bu durum Çingenelerin bir bölgeye yerleşmesini de açıklamaktadır. Bunun yanında Çingenelerin icra ettikleri meslekler arasında “çiftçi” kaydının olması, onların yerleşikliğinin ve topluma adaptasyonun simgesiydi. Fakat yerleşik hayata geçmiş olsalar bile “cemaat” yaşam alışkanlıklarını bırakmadıkları izlenir. Bunun iki göstergesi vardır. Birincisi mesleklerin babadan oğula geçmesi, ikincisi ise aynı yerleşim alanında yaşayanların toplu olarak aynı mesleği icra etmeleridir (Bkz. Tablo III).

Tablo II. 19. Yüzyılda Kocaeli Sancağı'nda Çingene Nüfus Dağılımı

Kaza	Kıbtî Müslim Hane	Nüfus	Kıbtî Reaya Hane	Nüfus
İzmid	19	50	-	-
Kaymas	7	22	-	-
Şeyhler	38	97	-	-
Adapazarı ve Sapanca	76	193	8	18
Geyve	-	-	-	-
Akhisar	-	-	-	-
Yalakabad (Yalova)	-	-	-	-
Karamürsel	-	-	-	-
Ağaçlı	-	-	-	-
Beşdivan	-	-	-	-

⁶ Burgu: Tahta gibi sert maddelerde delik açmaya yarayan alet. Bkz. İlhan Ayverdi, *Misalli Büyük Türkçe Sözlük*, C. I, Kubbealtı Neşriyat, İstanbul 2006, s. 427.

Akabad	-	-	-	-
Kandıra ve Gençli	48	131	-	-
Hendek ve Akyazı	33	65	-	-
İpsafı	23	46	-	-
Saruçay	8	22	-	-
Şile	31	72	-	-
Taşköprü	6	13	-	-
Muradiye?	3	5	-	-
Gekbüzü (Gebze)	17	35	-	-
Yoros nam-ı diğer Beykoz	8	10	-	-
Yenice-i Taraklı	-	-	-	-
Tuhurgan?	4	7	-	-
Bazarköy	8	21	-	-
Karasu	8	20	-	-
İznik	15	39	-	-
Lefke	-	-	-	-
Gölpazarı	-	-	-	-
Toplam	352	894	8	18

Kaynak: BOA, NFS 670, s. 2-3.

Kıptîlerin genel görüntüsü hakkında ortak bir kanı bulunmaktadır. Öyle ki, bu ortak kanı bir dönem nüfus cüzdanlarına “esmer vatandaş” olarak kaydedilmelerine bile vesile olmuştur.⁷ Oysa Kocaeli Sancağı örneğinde Çingeneler sadece esmer değildi. Kumral ve sarışın Çingeneler kayıtlarda yer almaktaydı.⁸ Adapazarı ve Sapanca yöresindeki eşkâlleri belirtilen nüfusun % 82’si esmer, % 18’ü ise kumral ve sarışındı.

Tablo III. 19. Yüzyılda Adapazarı ve Sapanca’da Çingene Meslekleri

	Cabacı	Demirci	Sepetçi	Elekçi	Çiftçi	Burgucu ⁹	Mehter	Bakkal
Sapanca	11	1	1					
Dağrıcı		1	47				1	1
Doğancılar	6	5					2	
Beğlik Kışla		1			5			
Karye-i Cedid					13			
Söğütlü				15		2		
Uzanlar				11+8				

Kaynak: BOA, NFS 598, s.1-15.

Adapazarı ve Sapanca çevresinin nüfus defterlerindeki yaş verileri, Çingenelerin dinamik ve üretken bir toplum olduklarını göstermektedir. Yaşlar incelenirken göze çarpan nokta yaşların, bugünkü kullandığımız anlamda çocukluk, ergenlik, gençlik, orta yaşlılık, yaşlılık kavramlarını kapsayacak nitelikte yuvarlanarak yazılmasıdır. Bu yuvarlamalar, iş verimliliğini anlamlandırmada ve vergi toplanmasında kolaylık sağlıyordu.

7 1950’li yıllar. Bkz. Ceyhun Suvari, *Artakalanlar: Anadolu’dan Etnik Manzuralar*, E Yayınları, İstanbul 2006, s. 295.

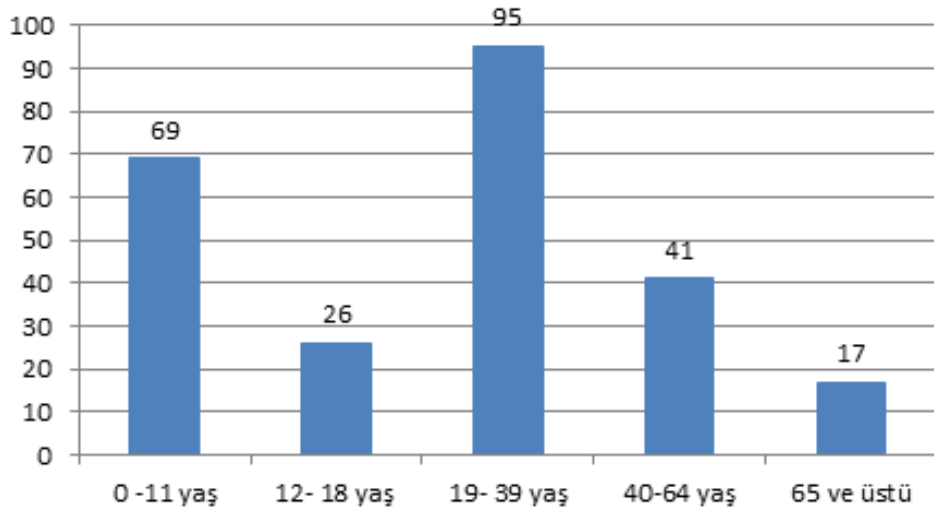
8 BOA, NFS 598, s.1-15.

9 Mehter: Osmanlı’da askeri mızıkacı takımı. Ayverdi, age, C.III, s. 1984. Müzik ile uğraşanlar için bu terim kullanılmış olmalı. Kocaeli Sancağı’na bağlı başka bir defterde “mehter” olarak kayıtlı olanların yanında ayrıca “zurnacı” olarak kaydedilenler de yer almaktadır. Bkz. BOA, NFS 656, s. 3-4.

Defterlerde on iki yaş altı “sagır” olarak belirtilmişti. Sagır olarak kayıtlara geçenler, henüz üretime katkısı olmayan çocuklardı. Çocuklar toplumun dinamikliğinin en önemli göstergesidir. Nüfus defterin birini örnek olarak alırsak, doksan dokuz hanede altmış dokuz çocuk kayıtlı ve bu çocukların on biri “bir” yaşında idi.¹⁰ % 50’den fazlası beş yaş altı olup bakıma muhtaç çocuklardı.

12-18 yaş aralığındakiler “şabb-ı emred” olarak nitelendirilmişti. Şabb-ı emred’ler henüz ekonomik döngüye katkı sağlamıyorlardı. Eşkâlleri tarif edilmediği gibi meslekleri de belirtilmemişti. Bunlar muhtemelen babalarının yanında yardımcı olarak çalışıyorlardı.¹¹Ergenlik dönemini kapsayan bu yaş grubu kendisini bir mesleğe hazırlamakta ve kısa bir zaman içinde kendi hanesini oluşturmaktaydı.

Grafik II. 19. Yüzyılda Adapazarı ve Sapanca’da Bulunan Kıptî Nüfusun Yaş Grafiği

Kaynak: BOA, NFS 598.

19-39 yaş grubu genç ve üretkendi. Bu gruba dâhil ettiklerimizin eşkâlleri genellikle “bıyık” üzerinden yapılmıştı. Ergenlikten çıkmış yirmili, yirmi beşli yaşlar “ter” bıyıklı ifadesi ile tanımlanmış, bu yaşın üstündekiler ise bıyığın rengine göre “kara”, “kumral”, “sarı” olarak nitelendirilmişti. Otuzlu yaşlardan itibaren “sakal”, belirleyici bir unsur olarak dikkat çekmektedir. Yine sakallar, “kara”, “kırca”, kumral” ve “köse” olarak belirtilmiştir. “Bıyık” ve “sakal” tanımlamasına dâhil olanların icra ettikleri meslekler de belirtilmiştir. Bu anlamda “bıyık” ve “sakal” yaş tarif etmede belirleyici bir unsur iken, meslekteki kariyeri de ifade etmektedir. 40-64 yaş aralığında, mesleğinin doruğunda olan Çingenelerin gerek mesleki ve gerekse yaştaki olgunlukları “ak sakallı” ifadesinde anlam bulmuştur.65 yaş üzeri olanlar dinç ve çalışmalarına devam ederler.¹² Ortalama ömrü belirlemek zor olsa da; 65 yaş üzeri kayıtlı olanlar ile babaları olmadan “karındaşları” ile birlikte kaydedilenleri karşılaştırdığımızda; %39’unun 40-65 yaş ve civarında öldüklerini varsayabiliriz.

Aile yapısı olarak “çekirdek aile” tipi görülmekle birlikte “geniş aile” tipine de rastlanmaktaydı. Torunları ve damatları kayıtlara geçenler “geniş aile” geleneğini hala devam ettirenlerdi. Fakat bunun yanında yirmi yaşında olup kendi hanesi kuranlar da mevcuttu.¹³ Verilerden çok eşliliğe dair bir sonuca ulaşmak zordur. Fakat “üvey oğul” ve “üvey baba” ifadeleri çok eşlilik olmasa da birden fazla evliliklerin gerçekleştiğini söylemek mümkündür.¹⁴ Bu durum sadece erkekler için değil, kadınlar için de geçerlidir.

10 BOA, NFS 598, s.1-15.

11 Başka bir defterde “şabb-ı emred” kayıtlı gençler “demirci çırağı” olarak kaydedilmiştir. Bkz. BOA, NFS 656, s.4-5.

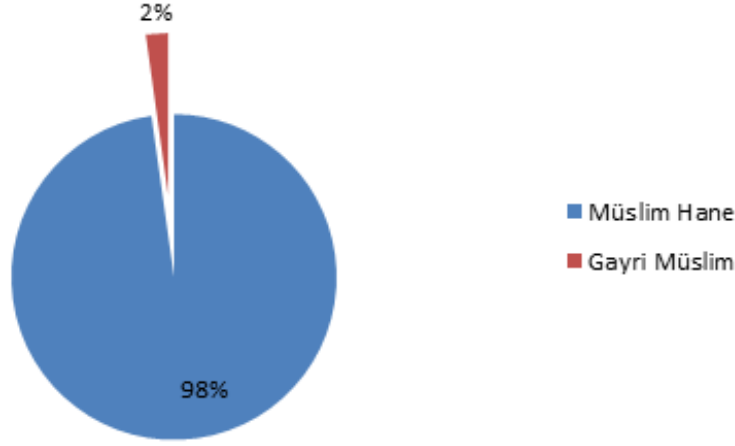
12 BOA, NFS 598, s.1-15.

13 BOA, NFS 598, s.1-15.

14 BOA, NFS 598, s.1-15; BOA, NFS 656, s. 6.

Yukarda bahsettiğimiz saptamalar dışında Çingene toplumunun Osmanlı toplumuna entegrasyonunu iki noktadan değerlendirebiliriz; “dinî inanış” ve “göçebe yaşam tarzı”. Bu noktalardan baktığımızda 19. yüzyılda Kocaeli Sancağı’nda bulunan Çingene, Osmanlı toplumuna adaptasyon sağlamış görünmektedirler.

Grafik III. 19. Yüzyılda Kocaeli Sancağı’nda Bulunan Kıptîyanların Dinî İnanışları

Kaynak: BOA, NFS 670, s. 2-3.

Kıptîyan nüfusun sadece %2’lik kesimi Hristiyan’dır (Bkz. Grafik III). % 98’lik kısmı Müslüman olsa da Kıptîyanların yaşam şekli ve dine bakışı, onları “cizye” ödeme yükümlülüğünden kurtarmıyordu.¹⁵ Bu durum yukarda bahsettiğimiz Osmanlı toplumuna adaptasyon meselesinin kısmen kâğıt üzerinde olduğunu düşündürmektedir. Osmanlı Devleti Çingene’lerin “ehl-i perde” oluşuna inanıyordu. Bu kapsamda onların görünüşte Müslüman gibi, ama gerçekte kendi inanışlarını devam ettirdiği kanaatindeydi. Osmanlı’nın Çingene’yi “kripto” olarak algılaması bir yerde olağandı. Birçok yazar Çingene’lerin “dâhil oldukları toplumun dinini göreceli” olarak kabul ettiklerini dile getirir.¹⁶

Osmanlı, Çingene’leri dinî inanışları bakımından üç kategoride değerlendiriyordu. Bunlardan birincisi Hristiyan Çingene’ler; ikincisi Müslüman ismini almış “ehl-i perde” olanlar; sonuncusu ise “ehl-i islam” olduğunu kanıtlayan Çingene’lerdi. Hristiyan Çingene’ler cizye vergisini gerektiği gibi öderken “ehl-i perde” grubundakiler kısmen indirim tabii idiler. Son gruptakiler ise Müslümanlar ile camiye giden, namaz kılan, çocuklarına İslamiyet’i öğreten, bir anlamda İslam dininin gereklerini, adabına göre uygulayanlardı.¹⁷ Bu gruptakiler padişahın beratı ile cizyeden muaf tutuluyorlardı.¹⁸

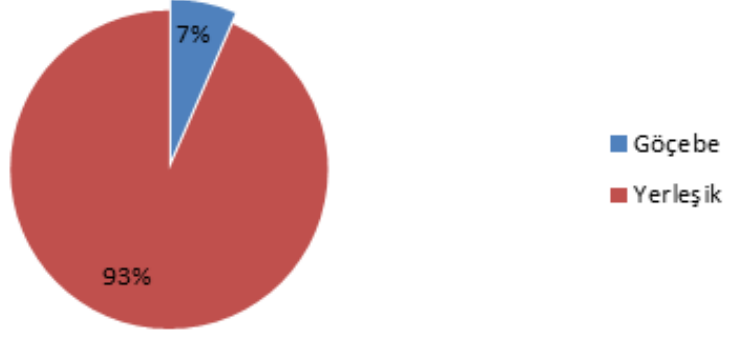
15 H. 1110/ M. 1698-99 yılına ait Kocaeli, Hüdavendigar, Biga ve Kütahya ve çevresinden 1360 Müslüman, 85 zimmi; H. 1111/ M. 1699-1700 yılına ait Kocaeli, Hüdavendigar, Biga ve Karesi ve çevresinden 1250 Müslüman, 50 zimmi Kıptî cizye evrakı düzenlendi. Bkz. BOA, DMMK, 23769.s. 34, 36-37.

16 Osmanlı Devleti’ndeki Çingene’lerin dinî inançları konusunda Paspati, dine fazla aldırmadıklarını Müslüman ya da Hristiyan olmalarının fazla önem taşımadığını belirterek; yerleşik Hristiyanların vaftiz olmadan öldüklerini, göçebe Müslümanların ise sünnet olmadan öldüklerine dikkat çeker. Bkz. Paspati, *age.*, s. 26-27. Halliday ise Osmanlı Çingene’lerinin Müslüman inancında olanlarının görünüşte sunni olmalarına rağmen daha çok Şii olduklarını belirtir. Bkz. R. Halliday, *Folklore Studies Ancient and Modern*, London 1924, s. 18.

17 Elena Marushiakova- Vesselin Popov, *Osmanlı İmparatorluğu’nda Çingene’ler*, (Çev: Bahar Tırnaççı), Homer, Kitabevi, İstanbul 2006, s. 56.

18 BOA, İbnülemin, No. 829 (H. 19 Ramazan 1102 /M. 16 Haziran 1691).

Grafik IV. Adapazarı ve Sapanca'da Yaşayan Göçebe ve Yerleşik Kıptîyanların Oranı

Kaynak : BOA, NFS 598.

19. yüzyılda Çingenelerden göçebe hayatı devam ettirenler olsa da Adapazarı ve Sakarya çevresinde bunların oranı %7 idi (Bkz. Grafik IV). Burada yaşayan Çingenelerin önemli bir kısmı yerleşik hayata geçmişti. Hatta içlerinden tarım ile uğraşanlar mevcuttu.¹⁹

Sonuç olarak; Çingeneler toplum içinde sorun çıkaran veonlara külfet olmalarının aksine toplum için elzem olan meslekleri icra eden, bu nedenle toplumun vazgeçilmez unsurları olarak görünmektedirler. Çingeneler, toplumun eksik yanlarını doldurarak, zenginlik katmaktadır. Buna rağmen kendilerinden önceki yerleşiklerle hayatı ve dinî algılayışlarının farklılıkları "arada" kalan toplum statüsünden alıkoymamıştır. Özellikle cizye ödemelerindeki uygulama bunun en önemli kanıtıdır. 19. yüzyılda Kocaeli'nde Çingeneler her ne kadar kendine özgü içsel kurallarını devam ettirmiş olsa da, zamana ayak uydurmuş, bunu gerek aile yaşantısına ve gerekse sosyal yaşantısına taşımıştır.

19 BOA, NFS 598, s. 10; BOA, NFS 656, s. 3.

DARBHÂNE-İ ÂMİRE'NİN YAKACAK İHTİYACININ TEMİNİNDE KOCAELİ'NİN YERİ VE ÖNEMİ

Ömerül Faruk BÖLÜKBAŞI*

Giriş

Tarih boyunca bütün devletleri meşgul etmiş olan iâşe ve ikmal sorunları, altı asır müddetle Osmanlı Devleti'ni de uğraştırmıştı. İmparatorluğun uçsuz bucaksız sınırları içindeki büyük şehirlerin ve özellikle payitaht İstanbul'un iâşesi oldukça külfetliydi. Kalabalık nüfusuna ilaveten saraya, muhtelif devlet kurumlarına, kapıkulu ocaklarına, ordu ve donanmayla bağlantılı askerî/sınâî tesislere ev sahipliği yapan İstanbul, ünlü bir tarihinin deyimiyle bir "mide kent"ti. İstanbul sakinleri üretmekten ziyade tüketiyordu. Payitahtın keresteden güherçileye, gümüşten bakıra, koyun etinden zahireye kadar geniş bir yelpazeye yayılan ve sayısı neredeyse sınırsız olan ihtiyaçları vardı. Bunların karşılanabilmesi için binlerce insan akılcıca bir planlama ve etkin bir işbölümüyle seferber ediliyordu. Sistemin temel gayesi imparatorluğun kaynaklarından mümkün olan en düşük maliyet ve en yüksek verimlilikle istifade etmektir. Bunun için bazı özel uygulamalara gidilmiş, belli sektörlerde tekeller oluşturulmuş, çeşitli sınırlandırma ve yasaklamalar getirilmişti. Özellikle stratejik önemdeki bazı sektörlerde devletin ihtiyaçları diğer kişi ve kurumların ihtiyaçlarının önüne geçirilmişti. Ancak toplumun ve devletin öncelikleri arasında hassas bir denge tesisi de ihmal edilmemişti. Üreticilerin ezilmemesi, herhangi bir kıtlık ve buhran yaşanmaması için gerekli tedbirler alınmıştı. Bütün bu düzenlemelerin sonucunda Osmanlı Devleti, adeta saat titizliğinde çalışan devasa bir iâşe ve ikmal makinesine dönüşmüştü¹.

Her vilayetin imkânları ölçüsünde pay sahibi olduğu bu sistemde, İstanbul civarındaki yerleşim birimlerine büyük iş düşüyordu. Bunlar arasında İstanbul'un yanı başında yer alan Kocaeli, sahip olduğu zengin orman arazileriyle ön plana çıkıyordu. Başkente mesafe olarak yakın olmasına ilaveten deniz yoluyla nakil ve sevk imkânına da sahipti. Gıda maddeleri

* Yrd. Doç. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü,
e-mail: faruk.bolukbasi@bilecik.edu.tr.

1 Osmanlı iâşe sisteminin genel esasları ve iktisadî yapı içindeki yeri için bakınız: Mehmet Genç, "Osmanlılar: İktisadî ve Ticarî Yapı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII, 525-532; Sam White, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, Çeviren: Nurettin Elhüseyni, İstanbul 2013, s. 47-86; "Mide kent" kavramını kullanan Robert Mantran'ın İstanbul'la ilgili çalışması ve payitahtın iâşesiyle ilgili değerlendirmeleri için bakınız: XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi, Çeviren: M. A. Kılıçbay, E. Özcan, Ankara 1990, II cilt; İstanbul'daki bazı önemli devlet kurumlarının ihtiyaçlarının nasıl temin edildiği hususunda bakınız: İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, İstanbul 1992, s. 101-170; Ömerül Faruk Bölükbaşı, XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire, İstanbul 2013, s. 69-104.

konusunda olmasa da kereste, odun, odun kömürü gibi nakliyesi zahmetli ürünler açısından cazip bir tedarik noktasıydı. Orman potansiyeli öylesine yüksekti ki, kaynaklarda “ağaç denizi” olarak anılıyordu. Payitahttaki Tersâne-i Âmire'nin en büyük kereste tedarikçisiydi. Tophane, Cebehane ve Baruthâne-i Âmire'nin de orman ürünleri ihtiyacını karşılıyordu. İstanbul halkının ihtiyaç duyduğu yakacak odun ve kömür ile inşaat işleri için gerekli kereste de Kocaeli bölgesinden tedarik ediliyordu². Kocaeli ormanlarından istifade eden İstanbul'daki kurumlardan biri de darphaneydi. Darbhâne-i Âmire faaliyetlerini sürdürebilmek için gerek duyduğu yakacağı önemli bir kısmını buradan temin ediyordu.

Darbhâne-i Âmire'nin Yakacak İhtiyacı

Devlet hazinesinin ve piyasanın ihtiyaç duyduğu nakit parayı basıp tedavüle süren Darbhâne-i Âmire'nin başlıca gereksinimi altın ve gümüştü³. Ancak kıymetli madenin temin edilmesi tek başına yeterli değildi. İşlenip para haline getirilebilmesi için başka malzemelere de ihtiyaç duyuluyordu⁴. Bunlar arasında özellikle yakacak büyük önem taşıyordu. Para basımının kesintiye uğramadan sürdürülebilmesi yakacak maddelerin düzenli olarak teminine bağlıydı. Bu yüzden devlet idarecileri yakacak temini hususunda çok hassastı⁵.

Darphanenin kullandığı üç tür yakacak vardı. Bunlardan ilki olan funda kömürü, darphane alet edevatının imali esnasında kullanılıyor; Terkos, İğneada, İstiranca, Bandırma, Bozburun, Beykoz ve Alemdağı gibi yerlerden tedarik ediliyordu. Darphanenin yıllık funda kömürü ihtiyacı 1.400 ayardı⁶. Darphanenin kullandığı ikinci tür yakacak ise odundu⁷. Odunun nereden, ne şekilde, kimler vasıtasıyla temin edildiği konusunda ayrıntılı bilgiye sahip değiliz.

Para basarken kullanılan en önemli yakacak türü ise odun kömürüydü. Kocaeli bölgesinden temin edilen odun kömürü, havasız bir ortamda odunun kömürleşmesiyle elde ediliyordu. Hava alamayan odun kül olana dek yanmıyor, ancak kimyasal açıdan dekompoze olup kömüre dönüşüyordu. Günümüzde üretiminde modern ocakların da kullanıldığı odun kömürü, geçmişte dik torluklarda imal ediliyordu. Torlukların yeri seçilirken rüzgâr almayan, kuytu, süzek topraklı, eskiden de aynı amaçla kullanılmış, ağaç ve su kaynaklarına yakın yerler tercih ediliyordu. Bu şekilde odun kömürü hazırlamak oldukça uzun sürüyor ve zahmetli oluyordu. Daha da önemlisi hazırlayacak kişinin bu işte tecrübe kazanmış ve ustalaşmış bir kişi olması gerekiyordu⁸. Günümüzde de Kocaeli'nin çeşitli bölgelerinde geleneksel usullerle kömür imaline devam edilmektedir.

Darbhâne-i Âmire'nin ihtiyaç duyduğu kömür genellikle çam ve meşeden, bazen de köknar ve kızılğaçtan yapılıyordu. Darphaneye yıllık 20.000 ayar kömür gelmesi gerekiyordu. Kaynaklarda ayarın bir kömür çuvalını ifade ettiği belirtilmekte, ancak tam olarak ne kadarlık bir ağırlığa tekabül ettiği açıklanmamaktadır⁹.

- 2 Arif Bilgin, “Sakarya ve Çevresinin İstanbul'un Gündelik Hayatına Katkısı (16-19. Yüzyıl)”, *Sakarya İli Tarihi, I*, Sakarya 2005, s. 305-326; Bostan, *Tersâne-i Âmire*, s. 102-115; İdris Bostan, “İzmit” *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIII, 536-541; Resül Narin, “Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları” *Belleter*, C.LXXV/274, Aralık 2011, s. 769-781; Muharrem Öztel, “İstanbul'un Temel İhtiyaçlarından Mahrukâtın (Odun ve Kömür) Önemi ve Mahrukât Arz Piyasası (1789-1918)” *Turkish Studies*, Volume 8/7 Summer 2013, p. 487-505.
- 3 Konunun ayrıntıları için bakınız: Bölükbaşı, *Darbhâne-i Âmire*, s. 69-104.
- 4 Hepsini aynı derecede önemli olmasa da, ihtiyaç duyulan malzemeler arasında çelik, demir, kurşun, şap, tortu, taş, tuğla, toprak, kum, kireç, kil, horasan, alçı, revgan-ı sade, şem-i revgan, hasır süpürge, teneke, kova, sabun ve kahve vardı [16 Aralık 1830 (1 Receb 1246), *HH.d.* nr. 14591; 30 Mayıs 1843 (1 Cemaziyelevvel 1259), *D.DRB.MH*, 820/40; 29 Mayıs 1843 (29 Rebiülâhîr 1259), 821/46; 29 Mayıs 1843 (29 Rebiülahir 1259), 821/46; *D.BŞM.DRB*, 15/48].
- 5 24 Temmuz 1768 (9 Rebiülevvel 1182), *C.DRB*, nr. 2593.
- 6 21 Ocak 1811 (25 Zilhicce 1225), *C.DRB*, nr. 2152; 6 Şubat 1790 (21 Cemaziyelevvel 1204), nr. 2798.
- 7 29 Mayıs 1843 (29 Rebiülâhîr 1259), *D.DRB.MH*, 821/46; *HH.d.* nr. 14591; nr. 21568.
- 8 Yener Öker, Turgay Akbulut, “Odun Kömürü ve Seyyar Madeni Kömür Ocaklarında Üretim”, *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 1994, s. 35-49.
- 9 31 Mayıs 1840 (29 Rebiülevvel 1256), *C.DRB*, nr. 1239; 21 Haziran 1773 (29 Rebiülevvel 1187), nr. 2296; 12 Şubat 1783 (9 Rebiülevvel 1197), *C.AS*, nr. 39546.

Darphanenin Kömür İhtiyacının Karşılanması ve Kocaeli

Ömerül
Faruk
BÖLÜKBAŞI

Darphane için gerekli kömürünü Kocaeli yöresindeki Bahçecik, Yuvacık ve Yeniköy ahalisi hazırlıyordu. Kömür temin işi ormandan ağaç kesilmesiyle başlıyor; kesilen ağaçların *hark* edilmesiyle yani yakılarak kömüre çevrilmesiyle devam ediyordu¹⁰. Buraya kadar işleri yürüten Yuvacık ve Bahçecik ahalisiydi. Hazırlanan kömürü katırlarla Baş, Sekban ve Taşlıca iskelelerine taşıma işini ise Yeniköy ahalisi üstlenmişti. İskelelerde kömürün bir süre beklemesi gerekebildiğinden; bu iş için hazırlanmış, depolamaya uygun özel mahzenler kullanılırdı¹¹. Bu depolardan alınan kömür gemilerle İstanbul'a taşınır, burada darphane tarafından kiralanan mahzenlere yerleştirilirdi¹².

Darphaneye kömür sevkini durması üretimi aksatacağı için darphane nazırı, sahibi ayar, kefçe nazırı gibi üst düzey idareciler kömür işini bizzat takip ederdi. Ayrıca bu işle hususi olarak ilgilenen çeşitli görevliler de tayin edilmişti. Çam kömürü hammalat kethüdası ve kömürcübaşı bunlardan ikisiydi¹³. Darphanenin önemli memurlarından biri olan gözcübaşı ise kömürün hesabını tutardı¹⁴. Darphanedeki bu görevlilere ek olarak Kocaeli bölgesindeki mutasarrıf, kadı, yeniçeri zabiti, gümrük emini ve ayanlarda kömür sevkياتının aksamadan yürütülmesinden mesuldü¹⁵. Bir dönem bölgede kömür nazırı unvanlı özel bir görevli de istihdam edilmişti¹⁶. Kömürü hazırlayan köylerin ahalisi uzun asırlardır aynı işi yaptıkları için kömürcülükte uzmanlaşmışlardı¹⁷. Bu üç köyün halkına hizmetleri karşılığında cizye dışındaki vergilerden muafiyet bahşedilmişti¹⁸. Kömür bedelini darphaneden mirî fiyat üzerinden alırlardı¹⁹.

Darphaneye kömür sevkياتı bazen aksayabiliyor, devletle kömürcü reayanın ilişkileri bozulabiliyordu. Bu gibi durumların ortaya çıkmasının en önemli sebeplerinden biri köylülere tanınan muafiyetlerin ihlal edilmesiydi. İstanbul'a sık sık mahalli idarecilerin kötü muamelelerinden ve haksız vergi taleplerinden yakınan arzuhaller gelirdi. Asayişin bütün memleket sathında bozulduğu savaş zamanlarında şikâyetler iyice artıyordu. Muafiyetlerin unutulmaya yüz tuttuğu bu tür dönemlerde, kömürcü reayayı sıkıntıya sokan bir diğer husus ise payitahttaki Tersane, Tophane ve Baruthane gibi kurumların kömür tedariki veya başka hizmetler talep etmeleriydi. Bu durum kargaşaya ve iyice baskı altına giren ahalinin köylerinden kaçmasına yol açıyordu²⁰. Bu tür durumlarda darphane idarecilerinin devreye girmesi, köylülerin ezilmesine engel olması gerekiyordu. Mesela 1787-1792 Osmanlı-Rus Savaşı esnasında donanma hizmetinde çalıştırılmak üzere aranan 500 Ermeni'nin 10'unun Yuvacık'tan, 20 tanesinin de Bahçecik'ten alınması emri verilmişti. Fakat daha sonra darphane nazırının devreye girmesi ve bu durumun kömür sevkياتını durduracağını hatırlatması üzerine emir geri alınmıştı²¹. Reayanın himayesi konusunda gösterilen hassasiyetin bir benzeri, darphaneye tahsis edilen orman arazisinin korunması hususunda da gösteriliyordu. Bölgeden başka kimselerin ağaç kesmesi yasaklanmıştı²².

10 Eylül 1810 (Şaban 1225), C.DRB, nr. 1414.

11 24 Temmuz 1768 (9 Rebiülevvel 1182), C.DRB, nr. 2593; 7 Kasım 1773 (21 Şaban 1187), C.DRB, nr. 3165; D.DRB.THR, 4/3; D.DRB.d, nr. 656; 27 Nisan 1776 (8 Rebiülevvel 1190), D.DRB.d, nr. 126.

12 3 Ağustos 1731 (29 Muharrem 1144), MAD.d, nr. 10325, s. 126; D.DRB.d, nr. 491.

13 3 Nisan 1776 (13 Safer 1190), C.DRB, nr. 2281; 7 Kasım 1773 (21 Şaban 1187), nr. 3165; 23 Nisan 1844 (5 Rebiülâhir 1260), D.DRB.d, nr. 3; 29 Ağustos 1776 (14 Receb 1190), HH.d, nr. 5924, vr.13a.

14 7 Eylül 1830 (19 Rebiülevvel 1246), HH.d, nr. 15977.

15 27 Nisan 1776 (8 Rebiülevvel 1190) D.DRB.d, nr. 126.

16 Eylül 1810 (Şaban 1225), C.DRB, nr. 1414.

17 18 Nisan 1775 (17 Safer 1189), C.ML, nr. 21370; AE.SAMD.II, 17/1866.

18 12 Eylül 1829 (13 Rebiülevvel 1245), C.DRB, nr. 2120; 22 Mart 1830 (26 Ramazan 1245), nr. 2662; 4 Ağustos 1893 (26 Zilkade 1207), nr. 300; 1 Temmuz 1790 (18 Şewal 1204), nr. 1925.

19 27 Nisan 1776 (8 Rebiülevvel 1190), D.DRB.d, nr. 126.

20 19 Nisan 1775 (17 Safer 1189), C.ML, nr. 21370; nr. 6742; 27 Mart 1790 (11 Receb 1204), C.DRB, nr. 372; 5 Temmuz 1793 (26 Zilkade 1207), nr. 300; 2 Kasım 1776 (20 Ramazan 1190), C.ZB, nr.3649.

21 25 Mart 1790 (9 Receb 1204), C.DRB, nr. 934.

22 3 Eylül 1803 (16 Cemaziyelevvel 1218), D.DRB.d, nr. 969; D.DRB.MH, 1044/1.

Darphaneye kömür sevkiyatını aksatan hususlardan biri de miri fiyatı yeteriz bulan ahalinin piyasaya kömür satışını devlete kömür vermeye tercih etmesiydi. Aslında yasak olan bu tür girişimler, cezalandırılmasına rağmen engellenemiyordu²³. Bazen de nakliye işini gerçekleştiren gemi reisleri birtakım usulsüzlükler yapabiliyordu. Aldıkları ücreti yetersiz bulan reisler nakliye sırasında gemilerine başka mallar da yüklemek istiyor, bu da kömür sevkiyatını azaltıyordu²⁴. Orman arazisinde sık sık türeyen eşkiyalar da kömür üretimini sekteye uğratan önemli tehdit unsurlarından birisiydi²⁵.

Darphane için kömür temin eden üç köyün ahaliisi tamamıyla gayrimüslimdi. Önemli bir kısmı Ermeni, bir kısmı ise Rum'du. Bölgede Osmanlı hâkimiyeti öncesine kadar uzanan Ermeni yerleşimi, fetihten sonra da artarak devam etmişti. Hatta XIX. yüzyılda bölgede en kalabalık gayrimüslim unsur Ermenilerdi²⁶.

Bahçecik, Yuvacık ve Yeniköy ahalisinin darphane için kömür tedarik etmeye ne zaman başladıklarını bilemiyoruz. Fatih Sultan Mehmet döneminden beri bu işi yaptıkları rivayetine ihtiyatla yaklaşılsa bile, XVII. yüzyıl sonlarından itibaren bu bölgeden darphane için kömür temin edildiğini kesin olarak söyleyebiliriz²⁷. Tanzimat Fermanı bazı değişikliklere yol açmışsa da, bu durum XIX. yüzyılın ikinci yarısına kadar devam etmiştir. Tanzimat'ın ilanıyla kömür reayanın muafiyetleri kaldırılmıştı²⁸. Yüzyılın ikinci yarısından itibaren çam kömürü yerini İngiltere'den ithal edilen kok kömürüne bırakmıştır²⁹.

Sonuç

Darphanenin Kocaeli bölgesinden kömür temin süreci, Osmanlı işe ve lojistik sisteminin genel esaslarına uygun biçimde, Mehmet Genç'in geliştirdiği modeli esas alarak söylersek provizyonist ve fiskalist ilkelere göre seyretmekteydi. Söz konusu sistem devletin ve halkın ihtiyaçları arasında bir denge gözetiyordu. Halkın herhangi bir kıtlık ve buhrana düşmeden işesinin temini, devlet kurumlarının düzenli ve güçlü bir şekilde çalışabilmesine imkân verecek şekilde ihtiyaçlarının karşılanması bu dengenin nihaî hedefiydi. Bu çerçevede değerlendirildiğinde darphanenin sorunsuz bir şekilde yakacak temin edilebilmesi için gerekli şartlar hazırlanmış, darphane için üretim yapan ahalinin korunmasına da dikkat gösterilmişti. Darphanenin kömürü İstanbul'a en yakın bölge olan Kocaeli'nden temin ediyor olması da, sistemin pragmatik karakterine uygundu. Kocaeli gibi İstanbul'a yakın ve orman potansiyeli çok yüksek bir yerden kömür tedariki, ulaşım ve üretim maliyetlerini mümkün olan en düşük seviyeye indiriyordu.

23 7 Kasım 1773 (21 Şaban 1187), C.DRB, nr. 3165; D.DRB.THR, 4/3.

24 17 Ocak 1761 (10 Cemaziyelahir 1174), MAD.d, nr. 3168, s. 149.

25 1-10 Eylül 1810 (Evail-i Şaban 1225), C.DRB, nr. 1414.

26 12 Eylül 1829 (13 Rebiülevvel 1245), C.DRB, nr. 2120; 21 Mart 1830 (26 Ramazan 1245), nr. 2662; Bayram Çakıcı, *İzmit Mutasarrıflığı'nda Ermeniler ve Tehcirleri (1888-1919)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, danışman: A. Çetin, Sakarya 1998, s. 10-19; Vital Cuinet, *İzmit-Mutasarrıflığı*, Çeviren: Pelin Koç, İstanbul 2012, s. 6, 44; Tuğba Okuyan, *İzmit Temettuât Defterleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, danışman: A. Çetin, Sakarya 2004, s. 438-502; 802-875.

27 19 Nisan 1775 (17 Safer 1189), C.ML, nr. 21370; 7 Kasım 1691 (15 Safer 1103) AE.SAMD.II, 17/1866.

28 18 Mayıs 1840 (16 Rebiülevvel 1256), D.DRB.d, nr. 143.

29 8 Mayıs 1900 (8 Muharrem 1900), İ.ML, 38/6-Muharrem/1318.

KAYNAKÇA

Arşiv Belgeleri

Başbakanlık Osmanlı Arşivi

- AE.SAMD.II (Ali Emiri – Sultan II. Ahmed); 17/1866.
- C.DRB (Cevdet – Darphane); 300, 372, 934, 1414, 1925, 2120, 2152, 2593, 2662, 2296, 2798, 3165.
- C.AS (Cevdet – Askeriye); 39546.
- C.ML (Cevdet – Maliye); 21370.
- C.ZB (Cevdet – Zaptiye); 3649.
- D.BŞM.DRB (Bâb-ı Defterî Başmuhasebe Darbhâne-i Âmire); 15/48.
- D.DRB.MH (Darbhane-i Âmire Evrakı – Muhasebe); 820/40; 821/46; 1044/1.
- D.DRB.THR (Darbhane-i Âmire Evrakı – Tahrirat); 4/3.
- İ.ML (îrade- Maliye); 38/6-Muharrem/1318.
- MAD (Maliyeden Müdevver Defterler); 3168, 10325.
- D.DRB.d (Darphane Defterleri); 3, 126, 143, 491, 522, 656, 969.
- HH.d (Hazine-i Hassa Defterleri); 5924, 14591, 15977, 21568, 23400, 24776.

Kitap, Makale, Tez ve Ansiklopedi Maddeleri

- Bilgin, Arif, "Sakarya ve Çevresinin İstanbul'un Gündelik Hayatına Katkısı (16-19. Yüzyıl)" Sakarya İli Tarihi, I, Sakarya 2005, s. 305-326.
- Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilâtı: XVII. Yüzyılda Tersâne-i Âmire*, İstanbul 1992.
- Bostan, İdris, "İzmit" *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2001, XXIII, 536-541.
- Bölükbaşı, Ömerül Faruk, *XVIII. Yüzyılın İkinci Yarısında Darbhâne-i Âmire*, İstanbul 2013.
- Cuinet, Vital, *İzmit Mutasarrıflığı*, Çeviren: Pelin Koç, İstanbul 2012.
- Çakıcı, Bayram, *İzmit Mutasarrıflığı'nda Ermeniler ve Tehcirleri (1888-1919)*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, danışman: A. Çetin, Sakarya 1998.
- Genç, Mehmet, "Osmanlılar: İktisadî ve Ticarî Yapı", *Türkiye Diyanet Vakfı İslam Ansiklopedisi*, İstanbul 2007, XXXIII, 525-532.
- Mantran, Robert, *XVII. Yüzyılın İkinci Yarısında İstanbul: Kurumsal, İktisadi, Toplumsal Tarih Denemesi*, Çeviren: M.A. Kılıçbay, E. Özcan, Ankara 1990, II cilt.
- Narin, Resül, "Osmanlı Devleti Zamanında Kocaeli Ormanları" Belleten, C.LXXV/274, Aralık 2011, s. 769-781.
- Okuyan, Tuğba, *İzmit Temettuât Defterleri*, Sakarya Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, danışman: A. Çetin, Sakarya 2004.
- Öker, Yener, Turgay Akbulut, "Odun Kömürü ve Seyyar Madeni Kömür Ocaklarında Üretim", *İstanbul Üniversitesi Orman Fakültesi Dergisi*, 1994, s. 35-49.
- Öztel, Muharrem, "İstanbul'un Temel İhtiyaçlarından Mahrukâtın (Odun ve Kömür) Önemi ve Mahrukât Arz Piyasası (1789-1918)" *Turkish Studies*, Volume 8/7 Summer 2013, p. 487-505.
- White, Sam, *Osmanlı'da İsyân İklimi, Erken Modern Dönemde Celâli İsyânları*, Çeviren: Nurettin Elhüseyni, İstanbul 2013.

ORTA MACAR KRALLIĞI'NDAN İZMİT'E İMRE THÖKÖLY

Hüseyin Şevket Çağatay ÇAPRAZ*

İmre Thököly, Habsburg İmparatorluğu'na karşı Osmanlı gücünü de arkasına alarak ülke çapında bir bağımsızlık mücadelesine girişmiştir. Öyle ki, Sultan IV. Mehmet tarafından Macar generale "Orta Macaristan Kralı" unvanı dahi verilmiştir. Bağımsız Macaristan'ın kurulmasına yönelik büyük mücadeleler verip, fedakarlıklar göstermiş olmasına rağmen general, Macar askerî gücünü kendi emri altında heba ettiği ve aslında ülkesini savunmasız bıraktığı eleştirisiyle karşılaşır. Ancak Habsburg karşıtı Macar militer faaliyetleri onun idaresi altında doruk noktasına ulaşmıştır.

Mülteci Askerler Hareketinin Başlaması

İmre Thököly'nin babası İstván Thököly, zengin bir sığır tüccarı idi. Habsburg İmparatoru ve Macar Kralı III. Ferdinand tarafından kendisine kont unvanı verilmiştir.¹ Ardından vali olarak tayin edilmişse de İstván Thököly, tavrını anayasal idareden yana koymuş ve Erdel Hükümdarı I. Ferenc Rákócı tarafından da desteklenen bir örgütlenmede yer alarak krala karşı isyan etmiştir.² Ancak bu ayaklanma Habsburg kuvvetlerince bastırılmış ve 1670 yılında Thököly ailesinin mal varlığına el konulmuştur.³

Sözünü ettiğimiz ayaklanma 1664'te Kral Naibi Ferenc Wesselényi ve bir kısım Macar beyi tarafından Avusturya Arşidüklüğü'ne karşı başlatılmıştır. İdareci sınıf arasındaki bu örgütlenme üç temel nedene dayanmaktadır: 1664 Vaşvar Antlaşması'yla Habsburg idaresinin o zamana kadar aldığı bütün toprakları Osmanlı İmparatorluğu'na bırakması, Viyana'nın merkezileştirme politikası ve katolizm baskısı. Ancak söz konusu yapılanmanın ortaya çıkmasıyla krallık, şüphelendiği yüzlerce kişiyi tutukladı.⁴ Bunun sonucunda Krallık Macaristanı'nın soyluları Erdel Beyliği'ne kaçmaya ve Partium adı verilen Erdel sınırındaki bölgeye yığılmaya başladı, askerî güce sahip olanlar yörede kamp kurdu.⁵ İmre Thököly'nin mücadelesi böylelikle başlamış oluyordu, kendisi bu askerî taburlarda yetişti.

* Dr., Szeged Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü, Osmanlı Araştırmaları Bilim Grubu Üyesi, Szeged-Macaristan, e-mail: cagataycapraz@gmail.com

1 Zsuzsanna J. Újváry, "A Thököly-Család", "Az Üstökös Kegyeletje", *Késmárki Thököly Imre (1657-1705)*, szerkesztette: Gebei Sándor, Hajdúszoboszló, 2010, s. 13-14.

2 Dávid Angyal, *Késmárki Thököly Imre (1657-1705)*, Első Rész, Budapest, 1888, s. 41. Antal Pezenhoffer, *A Magyar Nemzet Történelme*, IV. Kötet, Szekszárd, 1999, s. 114.

3 Béla Köpecı, *Erdély Története*, II. Kötet, Budapest, 1986, s. 794.

4 László Benczédi, *A Wesselényi-féle Rendi Szervezkedés Magyarországon (1664-1671)*, Kandidátusi Kézirat, Budapest, 1976, s. 72.

5 Benczédi, *A Wesselényi-féle ...*, s. 72.

İmre Thököly yukarıda değindiğimiz mücadeleler esnasında henüz on üç yaşındaydı; ancak başkaldırı İmre Thököly'nin hayatını kökünden değiştirerek onun Habsburg Hanedanlığı'na karşı derin bir öfke beslemesine neden oldu. Bundan sonra Thököly, ömrünün geriye kalan 28 yılını *bujdosó / kuruc* askerlerinin (isyancı mülteciler) arasında iktidara karşı direnen önce bir asker, sonra bir komutan olarak geçirecekti.⁶ Öyle ki 1680'lerin başına gelindiğinde, kendisi artık Yukarı Macaristan'a hükmeden bir generaldi.

Hükümdarlığa Giden Yol

İmre Thököly'nin yükselişindeki belki de en önemli hadise, 27 Kasım 1677'de Erdel Hükümdarı Mihály Apafi'nin izni üzerine, bir kısım askeriyle birlikte mülteci ordularına katılmasıdır. Hemen ardından Erdel kuvvetleriyle beraber Habsburg İmparatorluğu kontrolündeki Yukarı Macaristan'ın zengin maden kentlerini ele geçirmesi, genç komutana büyük ün kazandırmıştır.⁷ Üç yıl sonra Szoboszló kentinde düzenlenen toplantıda kuruz⁸ askerlerinin başkomutanı seçilmiştir.⁹

Aslına bakılırsa Thököly, Macaristan'daki mülteci hareketinin hem askerî, hem de politik olarak Erdel ile sınırlandırılmayıp, bütün Macaristan'da egemenliği sağlayabilecek ölçüde bağımsız bir yapıya kavuşturulmasını amaçlamaktaydı.¹⁰ 1681'de Osmanlı, Thököly idaresindeki kuruz ve Erdel orduları, Habsburg İmparatorluğu'nun doğu kentlerini ele geçirmek üzere harekete geçtiğinde; kuruz askerlerinin sayısının 15.000 civarında olduğu¹¹ göz önünde bulundurulursa, bu hedefin gerçekleştirilebilir olduğu gözden kaçmamaktadır.

Bu aşamada Osmanlı İmparatorluğu'nun Macaristan'ı, Habsburg imparatoru ve aynı zamanda Macaristan kralından ayırarak bir vasal Macar devleti kurma politikası göz ardı edilmemelidir. Tampon devletin oluşturulması için ilk plan I. Süleyman zamanında, János Szapolyai'nin krallığının Bâb-ı Âli tarafından tanınmasıyla kendini gösterdi ve Köprülü Ahmed zamanında Mihály Apafi'nin Macar kralı ilan edilmek istenmesiyle yeniden gündeme geldi.¹² Fakat tarihin gidişatı Osmanlı Devleti'nin istifade edebileceği yeni bir fırsat sunuyordu: İmre Thököly.

1681 Macaristan seferi Thököly'nin politik hayatında bir dönüm noktası idi. Sabık seferin sonunda Mihály Apafi'ye Orta Macaristan'ın idaresi verilecekti, hatta bunun için kendisine İstanbul'dan ahdname dahi gönderilmişti. Fakat başarısızlıkla sonuçlanan sefer için hükümdar sorumlu tutulunca bu ahdname geri alınmıştır.¹³ Gelişmeler üzerine Thököly derhal İstanbul'a bir elçilik heyeti gönderdi. Sándor Papp'ın da belirttiği gibi, Thököly'nin böyle bir adım atmaya cesaret etmesinde Macaristan'daki Türk idarecilerin desteği olmalıydı. Aslında kendisi muhtemel iktidar değişimi hakkında bilgilendirilmişti.¹⁴ Öyle ki, 27 Nisan 1682'de, yani Thököly'nin ahdnameyi almasından yaklaşık altı ay önce

6 Gyula Pauler, "A bujdosók támadása 1672-ben", *Századok*, 3/1 (1869), s. 10.

7 Ágnes Várkonyi, *A Kuruc Kor Hősei*, Budapest, 2006, s. 52.

8 Bu terim ilk olarak 1514'te Haçlı Seferleri'ne katılan köylüler için kullanılmışsa da 16. yüzyıla gelindiğinde anlam değişimine uğramıştır; artık Habsburg İmparatorluğu'na karşı Macar topraklarında mücadele veren Macarları genellemektedir. Kelimenin kökeni Latince haç anlamına gelen *crux*'tan gelmektedir. Matthias Bel, *Notitia Hungariae Novae Historico Geographia*, Magyar Országos Levéltár, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Központ Történettudományi Intézet, Budapest, 2012, s. 595.

9 Zsigmond Pál Pach - Ágnes Várkonyi, *Magyarország Története (1526 - 1686)*, Budapest, 1985, s. 1156.

10 Várkonyi, *A Kuruc Kor ...*, s. 53.

11 Angyal, *Késmárki Thököly ...*, Első Rész, s. 254. Ágnes Várkonyi, *Magyarország Keresztútjain*, Budapest, 1978, s. 371.

12 Sándor László Tóth, "A Szináni Ajánlat. Oszmán Vazallus Államok Létesítésének Terve 1593-ban", *Aetas*, 15/1 (2002), s. 97-110.

13 Sándor Papp, "Ottoman Accounts of the Hungarian Movements against the Habsburgs at the Turn of the Seventeenth and the Eighteenth Centuries", *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, edited by: Colin Imber - Keiko Kiyotaki, Library of Ottoman Studies; 6, vol. II., I. B., London 2005, s. 39.

14 Sándor Papp, "Szabadság vagy Járom? A Török Segítség Kérése A XVII. Század Végi Magyar Rendi Mozgalmak Idején", *Hadtörténelmi Közlemények*, 116/3-4 (2003), s. 653.

Eğri beylerbeyi Ali Paşa Thököly'ye gönderdiği mektupta şu ifadeleri kullanıyordu: "Yüce ve muzaffer İmparatorumuzun izzetli emriyle Orta Macar'ın seçilmiş kralı, iyiliğimizi isteyen komşu yiğit beye...¹⁵".

Beyin elçilerinin Bâb-ı Âli'deki talepleri oldukça açtı: Thököly'nin İstanbul Hükümeti tarafından Macar kralı olarak atanması. Böylelikle kuruz askerleri iki yıl içinde bütün ülkeyi ele geçirecektir.¹⁶ Mihály Apafi olası bir anlaşmanın önüne geçebilmek için İstanbul'a kendi elçilerini gönderiyordu; fakat İstanbul'a gerekli olan kişi artık Thököly idi.¹⁷ Uzun İbrahim Paşa komutasındaki 1682 yılı seferlerinin başarılı geçmesinin ardından, ele geçirilen kalelerden biri olan Fülekte Thököly nihayet Orta Macar Kralı ilan ediliyor, İbrahim Paşa kendisine hükümdarlık alametleri olan tuğ, sancak ve ahdnameyi sunuyordu.¹⁸

Sándor Papp'a göre ahdname¹⁹ Macarca olarak hazırlanmış olup daha sonra

15 *Magyar Országos Levéltár*, G. 2, II / 1. fol. 163-164, "Hatalmas és Győzhetetlen császárunknak kegielmes parancsolatjából Orta Magiarnak valasztot kirallja Szomszed vitez ur jo akaronk".

16 Angyal, *Késmárki Thököly ...*, Első Rész, s. 279.

17 János Varga, "A Túl Élés Az Árulás Mezsgyén. Batthyány Kristóf és Batthyány Ádám Az 1683 Évi Hadjárattan", *Ezredforduló – Századforduló – Hetvenedik Évforduló. Ünnepi Tanulmányok Zimányi Vera Tiszteletére*, szerkesztette: J. Újváry Zsuzsanna, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba, 2001, s. 490-491.

18 Angyal, *Késmárki Thököly ...*, Első Rész, s. 285. Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin*, (1066-1116 / 1656-1704), hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Ankara, 1995, s. 381-384.

19 Ahdname'nin Türkçe varyasyonu Sándor Papp tarafından, kendisinin Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde gerçekleştirdiği çalışmalarla gün yüzü görmüştür: Sándor Papp, "Thököly Imrénék és Közép-Magyarország Népeinek Kiállított Szultáni Szerződésével. Imre Thököly ve Orta Macaristan Halkına Verilen Ahdname-i Hümayun", István Seres, *Thököly Imre és Törökország / Imre Thököly ve Türkiye*, Budapest, 2006, s. 278-289. Ayrıca bu metinden "Thököly Imre Gözüyle Osmanlı İmparatorluğu'nun 1694 Petrovaradin Kuşatması" adlı çalışmamızda da yararlandık. (*Gazi Akademik Bakış Dergisi*, 6 (2010), s. 123-176.) Taraf-ı şehriyâriden Orta Macâr tâifesine virilen 'ahdnâme-i hümayûndur (1) el-hamdü' li-llâhi' l-meliki l-müte'âl cenâb-ı hakk ve feyyâz-ı mutlak âsitân-ı refi'ü' l- (2) bünyân ve 'atebe-i // 'aliyye-i se'âdet-âşyânımı merci-i selâtîn-i cihân ve melâz u (3) melce'-i ekâsire-i devrân // eyleyüb zill-ı memdûd ve inâyet-i 'aliyye-i sâhib- (4) kırân-ı muzdan müstazill ve südde-i seniyye-i // cihân-penâhımuza müstenid olanlar (5) dâ'ima muntazamü'l-hâl ve makzîyü' l-âmâl oligelmışlerdür // binâ'en 'alâ zâlike hâlâ (6) Orta Macâr tâifesi 'atebe-i 'aliyyemüze teba'iyyet u itâ'ati // kendülere sermâye-i se'âdet (7) ve vesile-i râhat u refâhiyyet bilüb devlet-i 'aliyyemüze // ilticâ ve âsitâne-i se'âdet- (8) 'unvânımı melâz u melce' idinüb izhâr-i 'ubûdiyyet u ihtisâs ile // itâ'at u inkıyâd ve (9) 'atebe-i 'aliyye-i cihân penâhımuza istinâd idüb husûl-i murâd // (p. 348.) ve emniyyet u (10) nizâm-ı bilâd için istid'â-yi 'inâyet ve on dört mâdde üzerine // ahvâl-i ser-hadd-ı memleket ve klâ'ı ve kurâyı himâyet ve nizâmı mutazammın 'ahd-nâme-i hümayûnum // (11) iltizâm eyledükleri pâye-i serîr-i se'âdet-masîr-i hüsvânemize 'arz u telhîs olunduk da // (12) cümlesine 'ilm-i âlem-şümûl-i pâdişâhânemüz muhîf u şâmil olmağla bu dâ'dân-ı // (13) muhalledü' l-erkân ve hânedân-ı se'âdet-bünyânımuza itâ'at u inkıyâd idenlere (14) dâ'imâ // bâb-ı se'âdetümüz küşâde olub ihsân-i emân ile islâh-i umûr-ı mülk ü millet // (15) gayret-i hasane-i cihândârî ve kâ'ide-i müstahsene-itâcdârî olmağla iltimâsları // (16) 'izz-i huzûr-i fâyizü' n-nûr-ı hüsvânemde karîn-i kabûl ve hayyiz-i vusûle mevsûl // (17) oldığın müşîr u müştemil hatt-ı hümayûn-ı se'âdet-makrûnumla fermân-ı âlîşânımız (18) sâdir olmağın işbu on dört mâddedür ki zikr olunur [evvelki madde] bundan akdem (19) Erdel hâkimi // olub Betlen Gâbôr'un neslinden olan Grôf Tökeli Imre de-Kîrzmâk (20) devlet-i 'aliyyemde // nice zahmet ve meşakkat tahammülü ile dâ'imâ sadâkat u istikâmet (21) üzere olduğı // ecilden zîr-i himâye-i şehriyârîmde kabûl kılınub mukaddemâ Orta Macâr (22) tâifesi // hüsn-i ihtiyârları ve iltimâsları üzere bi lutfi'llâhi te'âlâ Orta Macâr (23) memleketinin // krâlluğuna nasb olunub ve fevtinden-sonra devlet-i 'aliyyemün sadâkati (24) uğruna // cânını bezl iden Zerînoğlun Elenâ nâmında kızı zevcesi olmağla kadîmden (25) tasarrufında // olan emvâl u emlâki devlet-i 'aliyyem cânibinden hıfz u himâyet oluna (26) ikinci // (p. 349.) mâdde Grôf Tökeli Imre vefât itdükden-sonra Orta Macâr kralluğuna (27) kimi // dilerler ise Macâr tâifesi hüsn-i ihtiyârlarıyla intihâb idüb âsitâne-i se'âdetümüze (28) 'arz u telhîs ideler ve lâkin pâpiştalardan bir kimesne Macâr krâlluğuna kabûl (29) olunmaya // ve bir kimesne pâpâştâ (sic!) olub Macâr krâlluğuna tâlib olur ise devlet-i (30) 'aliyyem // himâyesiyle men'u def oluna üçüncü mâdde Macâr tâifesi ve anlara tâbi' (31) olan // Hırvât gene kendü memleketlerinde ve âyîn u 'adetlerine ve mu'afiyetlerinde hıfz (32) olunalar // şöyle-ki kâlviniştâ ve lüterân âyînlerine zarar u ziyân isâbet itdürilmeye ve (33) mezbûrlar // memleketlerinde kadîmî kâ'ideleri üzere sıyânet olunub devlet-i 'aliyyeme (34) 'arz // olunan hediye bir vehile artirilmasına cevâz gösterilmeye fi-mâ ba'd devlet-i (35) 'aliyyem tarafından // memleketleri ve Macâr tâifesi cümle zuhûr iden düşmenden hıfz u (36) himâye oluna // dördüncü madde Macâr memleketine ve ana tâbi' olub itâ'at u inkıyâd (37) üzere olan // yerlere bu sefer bahânesiyle ve ba'dü' l-yevm min ba'd hasâret u hakâret (38) itdürilmeyüb // re'âyâ u berâyâsı esîr olunmaya beşinci mâdde devlet-i 'aliyyem (39) tarafından iktizâsı // üzere ta'yin-i 'asker ve Orta Macâr tâifesi kendü hizmetleriyle kendü (40) memleketi // hudûdî dâhilinde Nemçe'den her ne kadar kal'e ve kastel ve şehir ve vârôs (41) ve palanka // alınur ise kendülere teslim oluna ve düşmen şerrinden hıfz oluna altıncı (42) mâdde // kendü vilâyetlerini şenletmek ve kondurmağla ma'mûr olur ise mâni' olmayub (43) // (p. 350.) iktizâ ider ise düşmenleri def'tün im dâd dahi virile yedinci mâdde Nemçe (44) ile 'akd-ı // sulhde Orta Macâr tâifesine zarar u ziyân kasdiyle söz bağlanmayub itâ'at (45) üzere // olan Orta Macâr tâifesi himâyet oluna sekizinci mâdde itâ'at üzere

Osmanlıcaya çevrilmiştir.²⁰ Osmanlıca metindeki *pápista* (katolik), *kálvinista* (kalvinist), *lutheránus* (luteran), *érsek* (başpiskopos), *püspök* (piskopos) gibi Macarca ifadelerin nedeni de büyük ihtimalle budur.²¹

Ahdnamenin ilk şartı veraset hukukunun işleyiş mekanizması hakkındaydı. Buna göre Gábor Bethlen soyundan gelen İmre Thököly, Orta Macaristan Kralı ilan ediliyordu. Ayrıca İlona Zrínyi de metne dâhil edilmişti. Hükümdarın eşi ve Osmanlı Devleti'nin yanında faaliyet gösteren Péter Zrínyi'nin kızı olması nedeniyle imparatorluk onun topraklarını ve mallarını koruyacaktı. Sözleşmenin diğer noktası Thököly'nin ölümünden sonraki hukuki durumu düzenliyordu: Katolik olmaması koşuluyla Macar aristokrasi sınıfının seçtiği bir kişi, Bâb-ı Âli'nin onaylaması suretiyle egemenliği devralır. Ahdnamenin diğer hususu ibadet özgürlüğünü garanti altına alıyordu; ancak bu çerçeveye yalnızca protestanlar (kalvinist ve luteran) dâhil edilmiş, katoliklere yer verilmemiştir.

Bir diğer nokta da, 1682 yılı seferinde Macarların ve müttefiklerinin bir zarar görmeyeceği garanti edilmiş, ayrıca Habsburg egemenliğinden kurtarılan Macar kent ve kalelerin Macarlara geri verilmesi kararlaştırılmıştır. Sonraki hükme göre, Macarlar zarar görmüş şehirlerini tekrar inşa edebilecek ve ihtiyaç durumunda Osmanlı ordusu kendilerine koruma sağlayacaktı.

Ahdnamenin içerdiği bir başka önemli hususa göre Osmanlı Devleti, Macarların aleyhine herhangi bir antlaşmaya imza atmayacaktı. Ayrıca Macarlar Habsburglardan topraklarını geri alana değin Osmanlı İmparatorluğu kendilerine destek sağlayacaktı. Dahası Vaşvar Antlaşması'nda alınan kararlar geçerliliğini sürdürecekti.²²

olan // (46) Orta Macâr tâ'ifesinin ahvâllerine gereği gibi nizâm virilüb kendülere lâzım olan // (47) şeyleri Nemçe'den alvirilinceye değin devlet-i 'aliyyem tarafından kendülere imdâd u (48) i'ânet oluna // tokuzuncı mâdde yetmiş beş senesinde Nemçe ile mün'akid olan sulhde (49) Orta Macâr memleketi // için 'ahd-nâme-i hümayûnumda derc olunan şurûtnu bu (50) mevadda muvâfık olanı mer'i vu mahfûz olub // ol şurût üzere yerleri ve köyleri ve (51) mansıbları ve intizâm-ı memleket ve sâyir (sic!) umûrlarında eski // kâ'ideleri üzere (52) asûde-hâl olalar onuncu mâdde Orta Macâr Krâli ve Macâr tâ'ifesi şimdiye değin // Orta (53) Macâr düşmeni olub âyînlerine mâni' u zarar üzere olan yezüiyeleri' aralarından // ihrâc (54) idüb gerek erşek ve gerek pişlp] İkdür bu ta'ifeyi tebdîl idüb kâlvinişta // ve lûterândan (55) olanları yerlerine nasb ideler ol-makûleler der-i devlet-medârumuza şikâyete // gelürler (56) ise sözlere dinlenmeyüb iktizâ iderse imdâdumuz ile def oluna // on birinci mâdde (57) kadîmü' l-eyyamdan berü iki kılıc arasında olub tarafeyne virgü // viren kariyyeler yine (58) üslûb-i sâbık üzere virgüleri iki tarafa vakit ü zemâniyle // virüb virgüleri artırılmaya ve (59) bu bâbda mu'tâd-i kadîme muhâlif vaz' u hareket ile // Orta Macâr tâ'ifesine te'addî vü (60) gadir olunmaya on ikinci madde Orta Macâra (p. 351.) tâbî' bâzırğanlar getürdükleri ve (61) alub götürdükleri emti'adan mu'tâd üzere // düşeni virdüklerinden sonra emîn u sâlim (62) memâlik-i mahrûseme gelüb gideler // kimesne mâni' olmaya on üçüncü mâdde beher (63) sene virgülerin getüren ve umûr-ı // memleket için gelen ilçileri ve kapukedhüdâları (64) mu'tâd üzere ri'âyet oluna on dördüncü // mâdde beher sene kırk bin kara gurûş virgüleri (65) virile ve bir eyyâmıdan artırılmaya ve cenâb-ı //hilâfet-me'âbumdan-sonra evlâd-ı (66) emcâd-ı 'alî-nejîdumdan taht-nişîn-i 'Osmânî ve sadr-nişîn-i // evreng-i süleymânî ve (67) sâhib-kırânî olanlar zikr olunan virgünün mikdârını artırmaya imdi // fi-mâ ba'd bu mevâdd-ı merkum üzere tahrîr u temhîd olunan 'ahdnâme-i hümayûnum mukarrer u (68) mu'teber // tutulub yerleri ve gökleri yokdan var iden hazret-i Allâh celle şânehünün ism-i (69) şerîfin[e] // yâd ve peygamberümüz hâtemü' n-nebiyyin ve fahrü' l-mürselîn (70) Muhammed' l-Mustafâ sallâ llâhu te'âlâ 'aleyhi ve sellem // hazretlerinin mu'cizât-i (71) kesîret' l-berekât-larını îrâd idüb şîme-i kerîme-i hüsrevân-ı sadâkat- // mu'tâd ve (72) kâ'ide-i merziyye-i tâcdârân-ı vefâ-i'ti-yâd üzere 'ahd u mîsâk iderüm ki // zikr olunan (73) mevâddun şurût u kuyûd ve mevâsîk u 'uhûdına kemâl mertebe ri'âyet olunub // mâdâm ki ol- cânibden hilâfına vaz'u hareket sudûr eylemeye taraf-ı hümayûn-ı (74) // pâdişâhânemüzden ve vükelâ-yi 'âli-makâm ve sâ'ir mîr-i mîrân-ı sâhibbü' l-ihtîşâm ve (75) ümerâ-ı // zev' l-ihtirâm ve 'umûmen 'asâkir-i nusret-encâm-ı zafer-me'âsirümdel[n] ve (76) cümle 'ubûdiyyetümüz ile // şeref-yâb olan tavâyif-i huddâmdan bir ferd hilâfına (77) müte'allik vaz'u hareket eylemeye // (p. 352.) şöyle bileler'alâmet-i şerîfe i'timâd kılalar fi evâ'ili s [şa'bân] sene 1093.

20 Macar ve Latin dillerinde kaydedilen belgelerin değerlendirmesi için bkzn. Iván Nagy, "Egykorú Emlékirat Thököly Imréröl", *Századok*, 9/2 (1876), s. 655-663.

21 Sándor Papp, "Magyar Rendi Mozgalmak és Az Oszmán Birodalom A 17-18. Század Fordulóján", *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica Tomus, CXVI* (2002), s. 129-136. Sándor Papp, "Movements of the Hungarian Estates and the Ottoman Empire at the Turn of the 17th and the 18th Centuries", *Mediterrán Tanulmányok, Études sur la région Méditerranéenne*, 11 (2002), Université de Szeged, Département d'Histoire Moderne et d'Études Méditerranéennes, s. 125-136.

22 Böylelikle Érsekújvár ve Várad gibi stratejik öneme sahip kaleler Osmanlı kontrolünde kalıyordu. Benedek Jánicsó, *Erdély Története*, Cluj-Kolozsvár, 1931, s. 166.

Ahdname yeniden kurulacak Macar Devleti'nin dinî temelini ve aynı zamanda Habsburg karşıtlığını yansıtıyordu. Buna göre katolikler ülke güvenliğini tehlikeye düşürüp dinî vecibelerin yerine getirilmesini engellediklerinden başpiskopos ve piskopos aracılığıyla bu taifenin yerine kalvinistler ve luteranlar getirilecekti.

Ahdname mali düzenlemeler de içermektedir. Buna göre, her iki tarafa da vergi ödeyenler buna devam edecek; ancak vergi miktarı artmayacaktı. Alışlagelen gümrük vergilerinin toplanmasına devam edilecek ve tüccarlar özgürce faaliyetlerini sürdürebilecekti. Orta Macar Devleti'nin kapı keddüdası ve elçi masrafları Bâb-ı Âli tarafından karşılanacaktı. Devletin yıllık vergisi ise kırk bin kara kuruş (imparatorluk talleri) olarak belirlenmişti.

Thököly Başkaldırısının Habsburg Karşıtlığı ve İdeolojik Çıkması

Macar soylularının Habsburg Hanedanı'ndan en büyük beklentisi, Viyana'nın kontrolü altında tuttuğu Macaristan topraklarını korumasıydı. Ancak sarayın bürokratik yapılanması böyle bir beklentiyi yerine getirmekten çok uzaklaşmış, Vaşvar Antlaşması ise olayların gelişimini tetiklemiştir. Bu durum merkezden bağımsız bir özellik arz eden kuruz birliklerinin ortaya çıkmasına neden olmuş ve yeni askerî yapılanma, tabi olarak Macaristan'ın bağımsızlığını hedeflemiştir.²³

Mevcut mücadelelerde arşidüklüğe karşı bir dış destek Erdelli Macar aristokratları arasında her zaman gündemdediydi. Aslında onlar bu desteği Fransızlardan almak istemişlerse de XIV. Louis'e göre bu denli doğuya gitmek aşırı masraflı olacaktı.²⁴ Çasarlık kuvvetleriyle baş edebilecek yegâne güç artık Osmanlı İmparatorluğu idi. Bu nedenle Kral Naibi Ferenc Wesselényi, Viyana'ya karşı örgütlenme başlatmasının hemen ardından Bâb-ı Âli'den yardım talep etmiştir.²⁵ Dolayısıyla soyluların başlattığı bu mücadele, kısmen de olsa Osmanlılara tabilik arz etmektedir.²⁶

Bu tabilik, yıllar sonra generalin de dış siyasetinde zuhur etti. Thököly'ye göre hak edenlere unvanlarının başışlanmasında en çok Türkler ve Fransızlar rıza göstermekteydi.²⁷ Ayrıca Thököly'nin askerleri arasında en fazla Türk müttefikliği fikri güç kazanmıştı. Asıl dertlerine "hıristiyanlık" bir çözüm sunamamış, protestanlara dinî özgürlükleri verilmemişti.²⁸ Dolayısıyla dönemin politik şartları Osmanlılarla iş birliğini makul kılmaktaydı:

"Boyun eğmemiz gerekse eğer, iyidir daha yücesine,

Hizmet etmemiz gerekse eğer, iyidir kudretlisine."²⁹

Elbette üç parçaya ayrılmış ülkenin birleşmesi için çaba sarfetmek mevcut mücadelenin doğu ve batısında bulunan imparatorluklar arasında ezilmesini beraberinde getirecekti. Dolayısıyla bir müttefik devlet, general için hayati önem taşımaktaydı. Böylelikle en azından Erdel aristokrasisinin isteği yerine getirilip protestan din özgürlüğü sağlanmalı; mümkün olursa bağımsız Erdel kurulmalıydı.³⁰ Domokos Kosáry'ye göre mevcut politik durum

23 László Benczédi, "Thököly Imre és Fejedelemsége", *Thököly Emlékünnepe, A Fejedelemhalálának 270. Évfordulója Alkalmából*, szerkesztette: Molnár Mátyás, A Szabolcs-Szatmár Megyei Múzeumok Igazgatóság, Vaja, 1975, s. 7.

24 Ágnes Várkonyi, "Magyarország Az Új Kihívások Korában", *Valóság*, 41/6 (1988), s. 58.

25 Béla Köpeczi, *Tanulmányok A Kuruc Szabadságharcok Történetéből*, Budapest, 2004, s. 12.

26 László Benczédi, *Rendiség, Abszolutizmus és Centralizáció A XVII. Század Végi Magyarországon (1664-1685)*, Budapest, 1980, s. 112.

27 Benczédi, *Rendiség, Abszolutizmus ...*, s. 114.

28 Béla Köpeczi, "Thököly-Felkelés és A Külföldi Szövetség", *A Thököly-Felkelés és Kora*, szerkesztette: Benczédi László, Budapest, 1983, s. 97.

29 Thököly'nin askerlerinin söylediği bir marştan kesit. Imre Varga, "Thököly A Magyar Irodalomban", *Thököly Emlékünnepe, A Fejedelemhalálának 270. Évfordulója Alkalmából*, szerkesztette: Molnár Mátyás, Vaja, 1975, s. 72.

30 Barna Mezey, "Különleges Államalakulat A Magyar Alkotmánytörténetben: A Felvidéki Fejedelemség", *Thököly Imre Gróf és Felkelése (Gróf Imrich Thököly A Jeho Povstanie)*, szerkesztette: Kónya Péter, Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity, Prešov, 2009, s. 58.

nedeniyle yeni bir egemenlik kurulması gayreti kendini gösteriyor ve ülkenin geleceği için “düşmanla” iş birliği yapılıyordu.³¹ Aslında Thököly, Osmanlı-Habsburg savaşını bağlayacak barış antlaşmasından önce safını belli etmek zorundaydı.³² Bu aşamada Habsburg Hükümeti Thököly’yi tebasından biri olarak görmüş, Osmanlı Hükümeti ise kendisine bir ahdname sunmuştur.³³ Böylece Thököly siyasetini Osmanlıların tarafında belirlemiştir.

Bâb-ı Âli ile işbirliği yapılması 150 yıl süren Osmanlı hakimiyeti döneminde zaman zaman ortaya çıkan bir ikilemi de tekrar alevlendirdi: Habsburg çatısı altında Macar krallık topraklarının yeniden birleştirilmesi ya da Osmanlı İmparatorluğu’nun desteğiyle Habsburg egemenliğine karşı mücadele edip vasalet; ancak toprak bütünlüğü sağlanmış bir devletin teşkil edilmesi.

Thököly mevcut ikilem hakkındaki duruşunu şu sözlerle özetler: “*Hıristiyan kralların desteğiyle özgürlüğümüzü ümit etmek zayıf bir ihtimaldir. Bu babda, ancak Türk silahlı bujdos askerlerini eve zaferle götürebilir... Ben ülkemin sükûnetini ve mutluluğunu dileyen, bunun için zahmet gösteren bir oğlu ve ferdiyim. Yurdumu Macaristan olarak görürüm ve elbet huzurlu bir yaşam dilerim.*”³⁴

Osmanlılarla işbirliğine karşı ilk tepki Érsekújvár Başpiskoposu Ádám Forgács’tan gelmiştir. Kendisinin, generalin babası István Thököly’ye yazdığı şu satırlar Krallık Macaristanı’nın Habsburg’a bağlı dış politikasını özetlemektedir: “*Eğer bazıları rüyalarında Türkleri görüyorlarsa, görsünler; lakin kurbağalar elbet kendilerine kral diye bir leylek seçerler*”³⁵

Kimin kaleme aldığını tespit edemesek de sahibinin Habsburg taraftarı ve Macar idareci sınıfından olduğunu söyleyebileceğimiz aşağıdaki satırlar, sözünü ettiğimiz ikilemi farklı bir gözden aktarmaktadır:

“*Öyle olabilir ki, şevketliniz doğası gereği Hıristiyanlara düşmandır. Gavur Türk’ün yalancı göz boyayıcılığının Zat-ı Âliniz lehine neye vasil olduğunu, dahası o düzenbazın oyalamalarıyla ne ümit edilebileceğini rahatlıkla hissedebilirsiniz. O ki, şimdiye kadarki sahte sözlerle kendi düşmanının; kendisinden önce kimsenin üstesinden gelemediği Macarlığın kendini tüketmesinden başka ne ister? Şevketlinizin bu kadar zamandır kâfirlerin riyakârlığını fark etmemesine hayret ediyorum. İnyetli efendimizin gözünü öylesine boyadılar ki, kendinize ve kendi kanınıza karşı düşmana yardım eder hale geldiniz. Size nazaran Macarlığımdan dolayı acı içindeyim. Hıristiyanlığın ve aynı zamanda zavallı yurdumuzun felakete sürüklendiğinin farkında olarak haşmetli efendimizin aklını başına almasını istemekteyim. Benimle beraber sevgili milletimize ve yurdumuza acıyın! Kudretli efendimiz yeniden sadakat gösterecek, doğamız gereği düşmanımız olanların saadeti için birbirimizin kanını boş yere akıtmayalım!*”³⁶

Ancak aşağıda, generalin savaş divanında, bir komutan tarafından sarf edilen sözler, kuruz askerlerinin mevcut siyasi algısını ve aynı zamanda generalin bağımsızlık yolunu özetlemektedir:

31 János Kalmár, “A Thököly-Kép Napjaink Történetírásában. A „Törökösség” Kérdése”, “Az Üstökös Kegyeletje”, *Késmárki Thököly Imre (1657-1705)*, szerkesztette: Gebei Sándor, Hajdúszoboszló, 2007, s. 63.

32 Kalmár, “A Thököly-Kép ...”, s. 61-62.

33 Ágnes Várkonyi, “Az Életpálya Válaszútjai”, *Thököly Imre Gróf és Felkelése (Gróf Imrich Thököly A Jeho Povstanie)*, szerkesztette: Kónya Péter, Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity, Prešov, 2009, s. 27.

34 1680 civarında Thököly’nin Kral Naibi Esterházy Pál’e yazdığı mektuptan alıntı. Benczédi, “Thököly Imre és ...”, s. 9-10.

35 Aktaran: János Varga, *Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682-1684-ben*, Budapest, 2007, s. 75.

36 Magyar Országos Levéltár Thököly-Szabadságharc Levéltára, G. 1. 2. Az első kuruc felkelés vezetőinek levelei. 1/1 fol. 1-2. “Szatmárból ismeretlen Nemzetes és Vitézlő Magos Ferencnek, az alsó parton lévő mezei hadaknak kapitányának, nekem jó akaró barátomnak adassék”.

“İyi Alman beylerine barış lazımsa,

Terk eyleye yurdumuzu eğer anlaşmaya razıysa.”³⁷

Kuruz Hareketinin Çöküşü

II. Viyana Kuşatmasıyla başlayan geri çekilme sürecinde Niş'in dahi kaybedilmesi üzerine İmre Thököly, Osmanlı İmparatorluğu'nun bölgede tutunamayacağını gördü ve bu nedenle 1687'de Erdel Hükümdarlığı'nı tanımları koşuluyla İmparatorluk Ordusu Generali Veterani'ye Habsburg tarafına geçeceği garantisini verdi.³⁸ Thököly egemenliğini sürdürmeyi, dahası seferin sonunda galip tarafta yer almayı planlamaktaydı. Kendisi askerî gücü temsil etmekteydi ve yaptığı teklif neticesinde 1687'den itibaren Erdel fiili olarak Habsburg yönlendirmesi altına girmekle karşı karşıya kaldı.³⁹ Fakat generalin isteğini, Erdel üzerindeki hâkimiyetini kaybetmek istemediğinden Osmanlı Devleti gerçekleştirecekti.

15 Nisan 1690'da Erdel Hükümdarı I. Mihály Apafi öldü. Oğlu 1684 yılında düzenlenen berat ile halef olarak tayin edilmiş olsa da Sultan II. Süleyman, Haziran ayında İmre Thököly'yi Erdel Hükümdarı olarak atadı.⁴⁰ Bunun üzerine Thököly bir süreliğine Güney Erdel'i kontrolü altına aldı; ancak kısa süre sonra Habsburg kuvvetleri karşısında Eflâk'a sıkıştı.⁴¹

Thököly'nin politik kariyeri aslında burada son buluyordu. Kendisi bir süre daha Osmanlı İmparatorluğu'nun sınır boylarında askerî faaliyetlerine devam etti. Fakat Karpat Dağları'nı bir daha geçemeyecekti.⁴² 1690'da generalin asker sayısı beş bini geçerken⁴³ 1694'te bu miktar bin civarına düşmüştü.⁴⁴ Dolayısıyla hareket kabiliyeti Osmanlı himayesini aşacak düzeyde değildi. Bu dönem boyunca bir Bulgar ayaklanmasını bastırmak ve Osmanlı Devleti'nin görevlendirmesiyle Tisza boyunca Habsburglara karşı ayaklanma çıkartmak gibi roller üstlenmiştir. Artık sıradan bir Osmanlı vasalından farkı yoktur.

Haziran 1697'de Sultan II. Mustafa, Macaristan'ın geri alınması için sefer başlattığında, İmre Thököly Yukarı Tisza topraklarını ele geçirmek üzere harekete geçti; ancak başarısız oldu. Sultanın Temeşvar'a kaçmak zorunda kaldığı 11 Eylül 1697 tarihli Zenta yenilgisi tarihin gidişatını belirledi.⁴⁵ Yenilginin ardından 1699 yılında Karlofça Barış Antlaşması imzalandı.

Antlaşma, 1683 yılında Sadrazam Kara Mustafa Paşa'nın imparatorluğun askerî gücünü seferber edip Viyana'yı kuşatmasıyla başlayan 16 yıllık savaş dönemini kapatarak Osmanlı Devleti'ni, Orta Macaristan ve Erdel'i Viyana Hükümeti'ne devretmeye mecbur etmiştir. İmparator Lipot, savaşın sorumlusu olarak nitelediği İmre Thököly'nin ibretlik

37 İmre Varga, *A Kuruc Küzdelmek Költészete*, Budapest, 1977, s. 26.

38 Dávid Angyal, *Késmárki Thököly Imre (1657-1705)*, Második Rész, Budapest, 1889, s. 213.

39 Lajos Szádeczky, *Thököly Erdélyi Fejedelemsége*, Különnyomat A "Századok" 1889-ik Évfolyamából, Budapest, 2011, s. 4.

40 Gyula Nagy, *Magyar Történelmi Évkönyvek és Naplók A XVI-XVIII. Századokból*, "Czegei Vass György és Vass László Napló 1659-1739", 100-101, Budapest, 1896, III. MHHS 35. Belgenin orijinaline ulaşamadık. Ancak Belgrad Kadısı İbrahim ibn Osman tarafından hazırlanan bir suret bulunmaktadır. Bknz. Lajos Fekete, "A Rákóczi-Aspremont-Levélár Török Iratai", *Levélári Közlemények*, 13 (1935), s. 127. Géza Dávid, *A Hódoltság Török Forrásai Nyomában*, Budapest, 1993, s. 433.

41 Ágnes Várkonyi, "Az Önálló Fejedelemség Utolsó Évtizedei (1660-1711)", *Erdély Története Három Kötetben*, II. Kötet, szerkesztette: Köpeczi Béla, Budapest, 1988, s. 879.

42 *Der Löwe von Temeschwar*, Erinnerungen an Ca'fer Pascha den Älteren / aufgezeichnet von seinem Siegelbewahrer 'Alî; unter Mitarb. von Karl Teplý übers., eingele. und erklärt von Richard F. Kreutel, Verlag-Styria-Graz-Wien-Köln, 1981, s. 91-106.

43 Kálmán Thaly, *Késmárki Tököly Imre és Némely Főbb Híveinek Naplója és Emlékezetes Írásai 1686-1705* (Tököly Imre Saját Írásai), Pest, 1868, s. 583.

44 Thaly, *Késmárki Tököly Imre és Némely ...*, s. 792.

45 László Szita - Gerhard Seewann, „A Legnagyobb Győzelem” Dokumentumok Az 1697. Évi Török Elleni Hadjárat és A Zentai Csata Történetéhez, Pécs-Szigetvár, 1997, s. 89-92.

şekilde cezalandırılabilmesi için kendilerine teslimi talebinde bulundu.⁴⁶ Ancak alınan kararda Thököly'nin adı geçmiyordu: Arşidüklüğün Osmanlı İmparatorluğu'na kaçan tebaası sınırdan uzak bir yere yerleştirilecek ve Lipot'un imparatorluğuna geri dönmesine izin verilmeyecekti.⁴⁷

Thököly'nin İzmit'e Gidişi ve Buradaki Hayatı

Ne yazık ki, İmre Thököly'nin İzmit'teki yaşantısına ilişkin elimizde pek fazla veri bulunmamaktadır. Şu kadarından eminiz ki, Thököly ve maiyeti Bulgaristan'dan öteye gitmek istememekte ve en kötü ihtimal olarak Edirne'ye nakledilmeyi ön görmektedir. Ancak Bâb-ı Âli'nin fermanıyla denizin öte tarafına, İzmit'e nakledilmeleri ana vatana dönmeleri konusunda büyük ümitsizliğe kapılmalarına neden olmuştur.

Thököly'nin sekreteri János Komáromi, Macar mültecilerin İzmit'e varışlarını bir bayram havasında karşıladıklarını kaleme almaktaysa da aşağıdaki satırlardan anladığımız üzere İzmit'e getirildiği için generalin eşi İlona Zrínyi'ye hüznün hâkimidir: *"Vardığımız gecenin akşamı sayısız Macar misafirimiz vardı. Hem şehirliler hem de limana yanaşmış gemilerdeki Türkler ve Hıristiyanlar, Macar müzisyenlerin ezgileriyle, kaynağı bitmeyen şaraplarıyla ve danslarıyla hayrete düşmüşlerdi. Misafirlüğün sonunda zavallı hanımımız, şevketli İlona Zrínyi bir kuğunun ölmeden önce yaptığı gibi, olağan üstü keyifli olduğunu göstererek masadan kalktı. Neden böyle yaptığını anlamıştım, yine de emin olmak için ertesi gün saygıdeğer hanımımıza sordum. Aslında böyle davranmak istemediğini; ancak hem muhterem kocası hem de hizmetkârları ve yardımcıları denizin öte tarafından buraya getirilişimizi hüznle karşılamasınlar, bu tür düşünceleri akıllarından çıkarsınlar diye kendini örnek gösterdiğini itiraf etti. Kabul etmeliyim ki, pek çok kez ve kalpten bir şekilde, zavallı efendimiz kendisiyle dans etmem için bana davette bulunmuştu; ama bitkin olduğum için bu isteğini yerine getirememem bugün bile zoruma gider. (Elbet dans benim ekmeğim değildir. Bütün mültecilik hayatımda bir kereden fazla dans etmedim, o da yine yüce efendimizin ısrarı üzerine Belgrad'da gerçekleşti.) Lakin o gün efendimiz gitmeme izin vermedi, bunun yerine elimi tuttu. Artık daha iyiydim, bunu iki katı telafi etmeye, hatta Tanrının izniyle Patak Kalesi'nde gerçekleştirmeye ant içtim. Ancak artık hanımefendiye bir borcum bulunmamaktadır; çünkü o zavallı hem İzmit'e, hem de Patak Kalesi'ne veda etmiştir ve şimdi kutsal meleklerin ve göçmüş ruhların yanında başka türlü bir bahtıyarlığı yaşıyor."*⁴⁸

Bu travmatik havayı bir tarafa bırakırsak János Komáromi, günlüğünün bundan sonraki kısmını özellikle generalin vaktini nasıl geçirdiğine ayırır. Kendisi İzmit'in güzel bağlarından ve av hayvanlarının bolluğundan bahsetmekte, Thököly'nin sık sık ava çıktığını belirtmektedir. Öyle ki, İmre Thököly gut hastalığından oldukça muzdarip olmasına rağmen av tutkusundan vazgeçmemiştir. Gut hastalığının tedavisi için ise İzmit çevresindeki kaplıcaları ziyaret etmiştir.

General ve sekreteri daha İzmit'e gider gitmez, Komáromi'nin Herakleia olarak kaydettiği Marmara Ereğlisi Limanı'nı dolaşmışlardır: *"Bu yerin öyle güzel ve öyle geniş üzüm tepeleri ve bahçeleri var ki, kekliklerin yanında havalide sülün sürüleri yaşar. Yörenin bahçeleriyle birlikte cennetten bir köşe olduğunu söylerler. Bu bahçelerde tahıl, üzüm ve meyve bolca bulunur. Keklik ve sülünlerin yanı sıra pek çok çeşit vahşi hayvan, geyik, alageyik, yaban domuzu ve daha sayısız türden yaratık vardır. Bundan dolayıdır ki, Türkler buraya Küçük Mısır der."*⁴⁹

46 Kopčan Vojtech, "A Török Porta Thököly Politikája", A Thököly-Felkelés és Kora, szerkesztette: Benczédi László, Budapest, 1983, s. 127.

47 László Nagy, A Török Világ Végnapjai Magyarországon, Budapest, 1986, s. 386-389.

48 Iván Nagy, Magyarországi és Erdélyi Bujdosó Fejedelem Késmárki Thököly Imre Secretariusának Komáromi Jánosnak Törökországi Diariumja és Experientiája, Budapest, 1887, s. 73-74.

49 Nagy, Magyarországi és Erdélyi Bujdosó ..., s. 75.

Komáromi bir başka gezisinde Rum Papaz Kalesi'nin harabelerini gezdiklerini, burada hazinelerin olduğunu; ancak çıkartılmasına izin verilmediğini söylemektedir.⁵⁰

Komáromi kaplıcalardan bahsederken özellikle Janico olarak kaydettiği Yeniköy'ün şifalı sularına değinir: “İzmit'in karşısında, Yeniköy adındaki köyün yanında bulunan, “arena” ve dalak hastalığına iyi gelen kükürtlü su, büyük bir kayalığa akar; kendilerine burada banyo yaptırdım.”⁵¹

Thököly ve Komáromi beraberce yaptıkları gezilerin birinde “suyu arena, dalak şişkinliği ve diğer iç hastalıklarına iyi gelen” bir kaynağa rastlamışlardır. Bu civarı Komáromi ayrıntılı olarak tasvir etmektedir: “Güzel, büyük ve yoğun ağaçlık yerin altında üçlü ahşap ev bulunmaktadır. Burayı, İzmit' e sürgün edildiğinde imparatorun Osman Paşa adındaki eniştesi yaptırmıştı. Suyun verdiği keyifle Sultan hanımla beraber vakit geçirirlerdi. İnsan bu sudan 3-4 ejtel⁵² de içse (benim de denediğim gibi) sanki hiç içilmemişçesine şişkinlik yapmazmış.”⁵³

Thököly, sadrazamın 1702 yılında bir çiftlik alması için verdiği beş kese akçeyle “çiçek çiftliği evi” adını verdiği yeri satın alıyordu. Komáromi bu yerden övgüyle bahsetmekteydi: “...güzel çiçeklerle kaplanmış çayırıyla, yakında bulunan karlı dağlardan gelen hayranlık uyandırıcı alabalıklı çaylarıyla, güzel, bol, serin kaynaklarıyla, bol meyveleri, gölgelikleri ve yaşam için gereken diğer imkânlarıyla ve çiftliğin üstünde, tepede bulunan çıplak kalesiyle efendimiz bu evi Bostancı Mustafa Ağa'dan aldı ...”⁵⁴

Thököly'nin ikametgâhı hakkındaki bilgilere Montraye adındaki Fransız bir seyyahın 1727'de yayınladığı notlardan ulaşabilmekteyiz. Kendisi İzmit'ten bahsederken, şehrin bakırlığına, genel bir fakirliğin hüküm sürdüğüne değinmekte ve aynı ruh halinin generalin yaşantısına da yansıdığını belirtmektedir.⁵⁵ Montraye, çiftliği saran çayırardan hayranlıkla söz etse de generalin evinin bir taşra evinden farksız olduğunu, bu çiftlikte beyin ve eşinin dünyadan soyutlanmış halde yaşadıklarını anlatmaktadır ve beyin halini “ilacı olmayan bir melankoli” olarak tasvir etmiştir. Seyyaha göre bu kederli havanın en büyük nedenlerinden biri Fransa'nın olanlara tepkisiz kalmasıydı.⁵⁶ Ancak 1705'te başka bir Fransız seyyah, Paul Lucas generali ziyaret etmiş ve beyin keyfinin gayet yerinde olduğunu kaydetmiştir.⁵⁷

General'in İzmit'teki son günlerini yine Komáromi'nin günlüğünden öğrenmekteyiz. 2 Eylül 1705'te kâtip şunları kaydetmektedir: “Ben artık ölüme hazırım, Tanrıyla ve vicdanımla barıştım; kendimi ve tatlı öksüz oğlumu bütünüyle tanrıya emanet ettim, her saat başı o mutlu anı, bu dünyadan göçüşümü sessizce bekliyorum. Ama tevazuyla dilerim ki, yüce efendimiz de kendilerini ölüme hazırlasın...”⁵⁸ Hastalığından dolayı Thököly'nin çaresizliğini gören Komáromi, Thököly'nin vasiyetnamesini derhal hazırlamasını, yoksa hizmetkarların birbirini doğrayacağını ve bunu duyan Türklerin Macarları kürek cezasına çarptıracaklarını, ayrıca mühürlenmiş vasiyetnamenin derhal Fransız Elçiliği'ne gönderilmesi gerektiğini vurgulamaktadır.⁵⁹

50 Nagy, *Magyarország és Erdélyi Bujdosó* ..., s. 77

51 Nagy, *Magyarország és Erdélyi Bujdosó* ..., s. 76-77.

52 1 ejtel (Almanca achtel) = 1/8 litre. Zsigmond Jakó, *Az Erdélyi Mérték Történet Kérdéseihöz*, L. Kötet, Kolozsvár, 1945, s. 242.

53 Nagy, *Magyarország és Erdélyi Bujdosó* ..., s. 78

54 Nagy, *Magyarország és Erdélyi Bujdosó* ..., s. 79

55 Aubry De La Mottraye, *A de la Mottraye's Travels Through Europe, Asia, and Into Part of Africa; Containing Geographical, Topographical, and Political Observations*, Charleston, South Carolina, 2011, s. 227.

56 Mottraye, *A de la Mottraye's Travels* ..., s. 225.

57 Paul Lucas, *Voyage du Sieur Paul Lucas, fait par ordre du Roi dans la Grece, L'Asie Mineure, Le Macedoine et L'Afrique*, Charleston, South Carolina, 2011, s. 61-69.

58 Nagy, *Magyarország és Erdélyi Bujdosó* ... s. 84.

59 Nagy, *Magyarország és Erdélyi Bujdosó* ..., s. 84-85.

Bu kayıttan on gün sonra İmre Thököly, 48 yaşında hayata gözlerini yumdu.⁶⁰ Naaşının yurduna götürülebilmesi için büyük çaba sarf edilse de bir Ermeni mezarlığına defnedilmiştir.⁶¹ Aslında mezar yerini seçen yine Komáromi'nin kendisiydi. Toprağa verildiği yeri “zavallının sık sık zamanını geçirdiği bol yapraklı bir ağacın altı, suyu serin bir kaynağın yanı ve yakınında kimsenin defnedilmediği bir yer” şeklinde tasvir ediyordu. “Burayı Ermenilerden 60 tallere satın aldım. Hayatı boyunca çok kez uzandığı o büyük ağacın altına mezar kazdırıp, tabutun etrafına taşlar dizdirdim ve üstüne kalın meşe keresteler koyup defnettım.”⁶²

Macaristan'da Yeni Bir Dönem

Habsburg İmparatorluğu'nun Macar topraklarını işgalinin ardından buradaki mutlakiyetçi politikası ve yalnızca Katolikliği öngören karşı reformist uygulamaları pek çok Macar soylusunun ve askerinin topraklarını bırakıp Erdel'e göçmesine neden oldu. İmre Thököly'nin başarısının sırrı, bu kitleyi bağımsız bir devlet kurma ülküsünde birleştirebilmesinde gizliydi. Kendisi de kaçak askerlerden olup 1680'de isyancı askerlerin başına komutan olarak atanan Thököly, uluslararası politik durumun da elvermesiyle Viyana Arşidüklüğü'ne karşı Osmanlı İmparatorluğu ve Fransa'nın desteğini kazanmış, Osmanlı vasallığında Orta Macar Kralı ve Erdel Beyi olana dek yükselmiştir.

Generalin siyaseti, devrin iktidarlarınca çoğu zaman eleştiriye maruz kalmış, kendisi bir maceraperest olarak nitelendirilmiştir. Thököly'yi kuruz generali olarak atayan selefi Mihály Apafi dahi 1683 yılında yazdığı bir mektupta hakkında şu sözleri sarf etmektedir: “O yalnızca şahsi menfaatinin peşinde [...] Macar milleti için bir emniyete vasıl olamaz, eğer tersini beyan edecek olursa, iki yüzlülükten başka bir şey değildir.”⁶³

Karlofça ile birlikte kurulan yeni düzende Osmanlıların 150 yıllık Macaristan hâkimiyeti son bulmuş ve kuruz hareketinin yaşam alanı ortadan kalkmıştır. Antlaşma gereğince “kuruz kralının” Osmanlı İmparatorluğu'na iltica etmek zorunda kalması hem hayatını, hem de kalkışmasını bir çıkmaza sokmuştur. Ancak ortaya koyduğu mücadele daha sonraki Macar bağımsızlık hareketleri için geleneksel bir alt yapı oluşturacaktır. Ayaklanmanın bastırılmasından sonra ülkeyi hâkimiyeti altına alan Habsburg mutlakiyetçiliğinin yarattığı sosyo-politik baskı, Thököly'ye yapılan en ağır eleştirilerin nedeni olan ve iki kılıç arasında olarak tanımlayabileceğimiz “bağımsızlık için Türk desteği mi yoksa Alman hegemonyasındaki Macar toprak bütünlüğü mü?” şeklindeki fikrinsel çatışmanın da sürmesini beraberinde getirmiştir.

60 Nagy, *Magyarország és Erdélyi Bujdosó* ..., s. 86.

61 Nagy, *Magyarország és Erdélyi Bujdosó* ..., s. 87.

62 Nagy, *Magyarország és Erdélyi Bujdosó* ..., s. 87-88.

63 Géza Pálffy, *Romlás és Megújulás (1606-1703)*, Budapest, 2009, s. 44.

Hükümdarlık alametleriyle Imre Thököly.

Dávid Angyal, Késmárki Thököly Imre (1657-1705), Második Rész, Budapest, 1889, s. 66.

KAYNAKÇA

- Angyal, Dávid, *Késmárki Thököly Imre (1657-1705)*, Első Rész, Budapest 1888.
- Angyal, Dávid, *Késmárki Thököly Imre (1657-1705)*, Második Rész, Budapest 1889.
- Aubry De La Mottraye, *A de la Mottraye's Travels Through Europe, Asia, and Into Part of Africa: Containing Geographical, Topographical, and Political Observations*, Charleston, South Carolina 2011.
- Bel, Matthias, *Notitia Hungariae Novae Historico Geographia*, Magyar Országos Levéltár, Magyar Tudományos Akadémia Bölcsészettudományi Központ Történettudományi Intézet, Budapest 2012.
- Benczédi, László, "Thököly Imre és Fejedelemsége", *Thököly Emlékünnepség. A Fejedelemlhalálának 270. Évfordulója Alkalmából*, szerkesztette: Molnár Mátyás, A Szabolcs-Szatmár Megyei Múzeumok Igazgatósága, Vaja 1975, s. 5-22.
- Benczédi, László, *A Wesselényi-féle Rendi Szervezkedés Magyarországon (1664-1671), Kandidátusi Kézirat*, Budapest 1976.
- Benczédi, László, *Rendiség, Abszolutizmus és Centralizáció A XVII. Század Végi Magyarországon (1664-1685)*, Budapest 1980.
- Dávid, Géza, *A Hódoltság Török Forrásai Nyomában*, Budapest 1993.
- Defterdar Sarı Mehmed Paşa, *Zübde-i Vekayiât, Tahlil ve Metin, (1066-1116 / 1656-1704)*, hazırlayan: Abdülkadir Özcan, Ankara 1995.
- *Der Löwe von Temeschwar*, Erinnerungen an Ca'fer Pascha den Älteren / aufgezeichnet von seinem Siegelbewahrer 'Alî; unter Mitarb. von Karl Teplý übers., eingel. und erklärt von Richard F. Kreutel, Verlag-Styria-Graz-Wien-Köln 1981.
- Fekete, Lajos, "A Rákóczi-Aspremont-Levéltár Török Iratai", *Levéltári Közlemények*, 13 (1935), s. 123-157.
- Jakó, Zsigmond, *Az Erdélyi Mérték Történet Kérdéseihez*, L. Kötet, Kolozsvár 1945, s. 240-243.
- Jánicsó, Benedek, *Erdély Története*, Cluj-Kolozsvár 1931.
- Kalmár, János, "A Thököly-Kép Napjaink Történetírásában. A „Törökösség” Kérdése”, "Az Üstökös Kegyeletje". *Késmárki Thököly Imre (1657-1705)*, szerkesztette: Gebei Sándor, Hajdúszoboszló 2007, s. 59-71.
- Köpeczi, Béla, *Erdély Története*, II. Kötet, Budapest 1986.
- Köpeczi, Béla, "Thököly-Felkelés és A Külföldi Szövetség", *A Thököly-Felkelés és Kora*, szerkesztette: Benczédi László, Budapest 1983, s. 89-102.
- Köpeczi, Béla, *Tanulmányok A Kuruc Szabadságharcok Történetéből*, Budapest 2004.
- *Magyar Országos Levéltár Thököly-Szabadságharc Levéltára, G. 1, 2. Az első kuruc felkelés vezetőinek levelei. 1/1 fol. 1-2.* "Szatmárból ismeretlen Nemzetes és Vitézlő Magos Ferencnek, az alsó parton lévő mezei hadaknak kapitányának, nekem jó akaró barátomnak adassék".
- *Magyar Országos Levéltár, G. 2, II / 1. fol. 163-164*, "Hatalmas és Győzhetetlen császárunknak kegielmes parancsolatjából Orta Magiarnak választot kirallja Szomszed vitez ur jo akaronk".
- Mezey, Barna, "Különleges Államalakulat A Magyar Alkotmánytörténetben: A Felvidéki Fejedelemség", *Thököly Imre Gróf és Felkelése (Gróf Imrich Thököly A Jeho Povstanie)*, szerkesztette: Kónya Péter, Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity, Prešov 2009, s. 49-64.
- Nagy, Gyula, *Magyar Történelmi Évkönyvek és Naplók A XVI-XVIII. Századokból*, "Czegei Vass György és Vass László Naplója 1659-1739", 100-101, Budapest 1896, III. MHHS 35.
- Nagy, Iván, "Egykorú Emlékirat Thököly Imréről", *Századok*, 9/2 (1876), s. 655-663.
- Nagy, Iván, *Magyarországi és Erdélyi Bujdosó Fejedelem Késmárki Thököly Imre Secretariusának Komáromi Jánosnak Törökországi Diariumja és Experienciája*, Budapest 1887.
- Nagy, László, *A Török Világ Végnapjai Magyarországon*, Budapest 1986.
- Pach, Zsigmond Pál - Várkonyi, Ágnes, *Magyarország Története (1526 - 1686)*, Budapest 1985.
- Pálffy, Géza, *Romlás és Megújulás (1606-1703)*, Budapest 2009.
- Papp, Sándor, "Magyar Rendi Mozgalmak és Az Oszmán Birodalom A 17-18. Század Fordulóján", *Acta Universitatis Szegediensis, Acta Historica Tomus, CXVI* (2002), s. 129-136.
- Papp, Sándor, "Movements of the Hungarian Estates and the Ottoman Empire at the Turn of the 17th and the 18th Centuries", *Mediterrán Tanulmányok, Études sur la région Méditerranéenne*, 11 (2002), Université

- de Szeged, Département d'Histoire Moderne et d'Études Méditerranéennes, s. 125-136.
- Papp, Sándor, "Ottoman Accounts of the Hungarian Movements against the Habsburgs at the Turn of the Seventeenth and the Eighteenth Centuries", *Frontiers of Ottoman Studies: State, Province, and the West*, edited by: Colin Imber - Keiko Kiyotaki, Library of Ottoman Studies; 6, vol. II., I. B., London 2005, s. 38-48.
  - Papp, Sándor, "Szabadság vagy Járom? A Török Segítség Kérdése A XVII. Század Végi Magyar Rendi Mozgalmak Idején", *Hadtörténelmi Közlemények*, 116/3-4 (2003), s. 633-669.
  - Papp, Sándor, "Thököly Imrének és Közép-Magyarország Népének Kiállított Szultáni Szerződéslevél. Imre Thököly ve Orta Macaristan Halkına Verilen Ahidname-i Hümayun", Seres István, *Thököly Imre és Törökország / Imre Thököly ve Türkiye*, Budapest 2006.
  - Paul Lucas, *Voyage du Sieur Paul Lucas, fait par ordre du Roi dans la Grece, L'Asie Mineure, Le Macedoine et L'Afrique*, Charleston, South Carolina 2011.
  - Pauler, Gyula, "A bujdosók támadása 1672-ben", *Századok*, 3/1 (1869), s. 1-16.
  - Pezenhoffer, Antal, *A Magyar Nemzet Történelme*, IV. Kötet, Szekszárd 1999.
  - Szádeczky, Lajos, *Thököly Erdélyi Fejedelemsége*, Különnyomat A "Századok" 1889ik Évfolyamából, Budapest 2011.
  - Szita, László - Seewann, Gerhard., „A Legnagyobb Győzelem” Dokumentumok Az 1697. Évi Török Elleni Hadjárat és A Zentai Csata Történetéhez, Pécs-Szigetvár 1997.
  - Thaly, Kálmán, *Késmárki Tököly Imre és Némely Főbb Híveinek Naplói és Emlékezetes Írásai 1686-1705 (Tököly Imre Saját Írásai)*, Pest, 1868.
  - Tóth, Sándor László, "A Szináni Ajánlat. Oszmán Vazallus Államok Létesítésének Terve 1593-ban", *Aetas*, 15/1 (2002), s. 97-110.
  - Újváry, Zsuzsanna J., "A Thököly-Család", "Az Üstökös Kegyeltje", *Késmárki Thököly Imre (1657-1705)*, szerkesztette: Gebei Sándor, Hajdúszoboszló 2010, s. 13-24.
  - Varga, Imre, "Thököly A Magyar Irodalomban", *Thököly Emlékünnepség. A Fejedelemhalálának 270. Évfordulója Alkalmából*, szerkesztette: Molnár Mátyás, Vaja 1975, s. 61-78.
  - Varga, Imre, *A Kuruc Küzdelmek Költészete*, Budapest 1977.
  - Varga, János, "A Túl Élés Az Árulás Mezsgyén. Batthyány Kristóf és Batthyány Ádám Az 1683 Évi Hadjáratban", *Ezredforduló - Százaadforduló - Hetvenedik Évforduló. Ünnepi Tanulmányok Zimányi Vera Tiszteletére*, szerkesztette: J. Újváry Zsuzsanna, Pázmány Péter Katolikus Egyetem, Bölcsészettudományi Kar, Piliscsaba 2001, s. 486-504.
  - Varga, János, *Válaszúton. Thököly Imre és Magyarország 1682-1684-ben*, Budapest 2007.
  - Várkonyi, Ágnes, "Magyarország Az Új Kihívások Korában", *Valóság*, 41/6 (1988), s. 55-61.
  - Várkonyi, Ágnes, "Az Életpálya Válaszútjai", *Thököly Imre Gróf és Felkelése (Gróf Imrich Thököly A Jeho Povstanie)*, szerkesztette: Kónya Péter, Vydavateľstvo Prešovskej Univerzity, Prešov 2009, s. 11-38.
  - Várkonyi, Ágnes, "Az Önálló Fejedelemség Utolsó Évtizedei (1660-1711)", *Erdély Története Három Kötetben*, II. Kötet, szerkesztette: Köpeczi Béla, Budapest 1988.
  - Várkonyi, Ágnes, *A Kuruc Kor Hősei*, Budapest 2006.
  - Várkonyi, Ágnes, *Magyarország Keresztútjain*, Budapest 1978.
  - Vojtech, Kopčan, "A Török Porta Thököly Politikája", *A Thököly-Felkelés és Kora*, szerkesztette: Benczédi László, Budapest 1983, s. 119-128.

XVII. YÜZYILIN İKİNCİ YARISINDA OSMANLI ORDUSUNA KOCAELİ BÖLGESİNDEN YAPILAN LOJİSTİK DESTEKLER

Mustafa Nuri TÜRKMEN*

Kocaeli bölgesi Anadolu coğrafyasının kuzeybatı ucunda ve İstanbul'un Asya kıtasındaki kapısı konumundadır. Bu konumundan dolayı İstanbul ile münasebeti organik bağ derecesindedir. Bu sebepten İstanbul'un iaşesine katkı yapması ilk akla gelen konulardandır. Özellikle sebze, meyve, hububat ve ette İstanbul'u destekleyeceği açıktır. Çünkü bu konularda İstanbul ulaşım olarak yakın olan her yerden; ulaşımı kolay olan yerlerden karadan (Kocaeli ve Trakya gibi) veya deniz yoluyla gelebilecek her yerden İstanbul'un iaşesine katkı beklenirdi. Bu konuda hububat ve et Osmanlı Devleti'nin İstanbul'un iaşesi için talep ettiği elzem maddelerdendi.

Acaba konumuz olan XVII. yüzyılın ikinci yarısında Kocaeli Sancağı'nın idari yapısı nasıldı ve hangi kazalar kendisine bağlıydı? Osmanlı ordusu ve donanmasına Kocaeli bölgesinden yapılan lojistik destekler hususunda hangi konular öne çıkmaktadır? Kocaeli yarımadası genel itibarıyla ormanlık bölge olduğu için orman ürünlerinin öne çıkması mantıklı görünmektedir. Bu bölgeden Osmanlı ordusuna ve donanmasına ne çeşit orman ürünleri sağlanmıştır? Bunlar hangi ürünlerdir ve ne şekilde temin edilmiştir? Avarız vergisi karşılığı ocaklık ise kaç avarız hanesinden ne miktar ürün istenmiştir? Para karşılığı alınmış ise hangi fiyata satın alınmıştır? Orman ürünlerinin dışında başka mal ve hizmet istenmiş midir; eğer istenmiş ise bunlar nelerdir? Kocaeli'nin ister Karadeniz sahilleri, isterse Marmara sahillerindeki iskelelerden hangileri Osmanlı ordusunun lojistik hizmetlerinde kullanılmıştır? Bu gibi soruların cevaplarını bulmak bu bildirinin özünü oluşturacaktır. Bu konuda Osmanlı arşivlerinin yayınlamış olduğu Mühimme Defterleri ve yine Osmanlı arşivlerinin Maliyeden Müdevver Defterler serisinden 2790 numaralı avarız defteri verileri vazgeçemeyeceğimiz kaynaklarımızdır.

XVII. yüzyılın ikinci yarısında Kocaeli Sancağı İzmit, Şile, Kandıra, Yoros, Yalakabad, Gebze, Ada ve İznik kazalarından oluşmaktaydı¹. Bu taksimat coğrafi olarak Kocaeli yarımadasını ve Bursa'nın bazı kazalarını içine alacak bir genişliğe işaret etmektedir. Günümüz Türkiye'sinin İzmit, Yalova, Sakarya ve İznik'i içine almaktadır. Ancak günümüz İzmit'ini İznikmid, Şile, Gebze, Kandıra kazaları karşılamaktadır.

* Prof. Dr., Batman Üniversitesi, Fen Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü Öğretim Üyesi. e-mail: mustafanuriturkmen@yahoo.com

1 Mehmet Kaya, "XIX. Yüzyılda İzmit Sancağı'nın Demografik Durumu ve İskân Siyaseti", *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih, Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2007, C. 26, Sayı, 41, s. 60.

Kocaeli bölgesi, İstanbul'a yakınlığı, gerek denizden ve gerekse karadan ulaşım kolaylığı dolayısıyla başkentin arka bahçesi konumundadır. Bu bölgedeki her türlü istihali İstanbul'dan ayrı düşünmek imkânsızdır. Osmanlı Devleti başkentin iaşesi için ulaşım olarak yakın olan her yerden hububat ve hayvani gıdalar talep eder iken, yanı başındaki Kocaeli'nin bundan muaf olması düşünülemez. Halkın elindeki ihtiyaç fazlası her türlü üründe öncelik başkentin olmalıdır. 24 Kasım 1560 (5 Rebiülevvel 968) tarihli hükümde, Kocaeli bölgesinden halkın kendine yeter miktar ayırdıktan sonra elindeki fazla zahirenin narh-ı rûzî üzerine satın alınıp iskelelere gelen gemilere yüklenerek acilen gönderilmesi istenmiştir². Bu konuda öncelik başkentin olduğundan yabancı tüccarın hububat almasına izin verilmezdi. Hububat alan yabancı gemiler takibata uğrar ve kendilerine zahirenin nereden yüklendiği ve hangi eminlerin bu işe alet olduğu araştırılırdı³. Bazen gemiciler daha fazla kar etmek hırsıyla Karadeniz'den yükledikleri buğdayları İstanbul yerine Kocaeli'nin iskelelerine yıkmakta ve buralarda satmaktadırlar. Bu ise İstanbul'da sıkıntıya sebep olduğundan bu iskelelerde zahire gemilerinin yüklerini boşaltmalarına izin verilmemesi istenmiştir⁴.

Bu bölgeden gerek Topkapı Sarayı'na, gerekse İstanbul'a giden en önemli sebze kalemini kuru soğan oluşturmaktadır⁵. Bunu üzüm ve üzüm mahsulleri takip etmekteydi. 27 Ağustos 1618 (6 Ramazan 1027) tarihli İznikmid kadısına gönderilen hükümde, İznikmid havalisinde yetişen üzümlerin Gemlik ile birlikte gemici taifesine kadimden beri tayin edildiği, bu bölgelerdeki üzümlerin Yahudi ve kefereye satılmamasının sağlanması ve bu hususta bağ sahiplerinin tembih edilip aksi hareket edecek olanların hapis cezasına çarptırılması istenmiştir⁶. Kocaeli bölgesi İstanbul'u lojistik olarak destekleyen yerlerden birisi olduğu için bu bölgedeki hastalık ve afet gibi konular ile devlet yakından ilgilenir, gerekli tedbirlerin alınmasını sağlardı. 28 Mart 1571 (2 Zilkade 978) tarihli İznik ve Geyve kadılarına gönderilen hükümde bu yıl çekirge afetine uğrayan bölgede, çekirgelerin yumurta bırakma durumu göz önüne alınarak gerekli tedbirlerin alınması istenmiştir⁷.

Kocaeli İstanbul'a yakınlığı sebebiyle lojistik bakımından da vazgeçilemeyecek konumdaydı. Bu yakınlıktan dolayı burada devletin malzeme depolarının varlığını tespit edebiliyoruz. Bu cümleden olarak; 27 Şubat 1571 (2 Şevval 978) tarihli hükümde İznikmid'de mahzenlerde bulunan 600 adet top yuvarlaklarının kira arabaları ile Karamürsel İskelesi'ne ve oradan da gemilere yüklenmesi istenmiştir. Ayrıca ordunun ihtiyacı olarak toplatılan hayvanların bu bölgedeki çayırıklarda tutulduğunu görmekteyiz. 22 Mayıs 1570 (16 Zilhicce 977) tarihli Anadolu Beylerbeyi'ne yazılan hükümde, sefer mühimmatı için Anadolu'dan getirilen 500 katar devenin muhtelif vilayetlere dağıtılacağı, İznikmid kazasında ise Beş köprü Çayırının bu iş için tahsis edildiği, bu çayırın payına düşen develere iyi bakılıp diğer çayırıkların çiğnetilmemesi istenmiştir⁸.

Kocaeli Sancağı'nın hiç şüphesiz en önemli ve Osmanlı Devleti için vazgeçilemez istihali orman ürünleriydi. Başta donanmanın ihtiyaç duyduğu çeşitli cins ve ebatlarda kereste, inşaatlarda ihtiyaç duyulan keresteler ve sarayın ve halkın ihtiyaç duyduğu yakacak odun ve odun kömürü. Kocaeli bölgesi ormanlık alan olduğundan ve İstanbul'a yakın olma hesabıyla başkentin odun ihtiyacının önemli bir bölümünün buralardan karşılanması anlaşılır görünmektedir. Doğu Trakya da ormanlık ve odun istihaline uygundur. Fakat

2 Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA) Yayını, 3 Numaralı Mühimme Defteri, özet ve transkripsiyon (3. Mühimme) Ankara 1993, s. 716, Hüküm (h.) 1652.

3 BOA, 3. Mühimme, s. 708, h. 1634.

4 BOA, 85. Mühimme Defteri, Ankara 2002, s. 280, h. 463.

5 Arif Bilgin, "Sakarya ve Çevresi'nin İstanbul'un Gündelik Hayatına Katkısı", *Sakarya İli Tarihi*, Sakarya 2005, s. 306; Arif Bilgin, *Osmanlı Saray Mutfağı*, İstanbul 2004, s. 136.

6 BOA, 82. Mühimme, s. 208, h. 313.

7 BOA, 12. Mühimme Defteri, Ankara 1996, C.I, s. 382, h. 618.

8 BOA, 12. Mühimme, s. 35, h. 57.

ulaşım imkânları bakımından Kocaeli yarımadası gerek Marmara ve gerekse de Karadeniz sahillerindeki iskelelerden ulaşım olarak daha yakın görünmektedir. Bu cümleden olarak; 22 Mayıs 1560 (26 Şaban 967) tarihli Kocaeli beyine ve İznikmid kadısına yazılan hükümde Matbâh-ı Amîre'nin odun ihtiyacı için 16 köyün tayin edildiği, bu köylerden gemi inşası için kereste kestirilmemesi ve odunların vakti zamanında hazır edilmesi istenmiştir⁹.

20 Mart 1572 (5 Zilkade 979) tarihli Üsküdar ve İznikmid kadısına gönderilen hükümde, Nurbânu Sultan'ın Üsküdar'da yaptırmakta olduğu dükkânlar için gerekli olan kerestenin narh-ı cârî üzere nakit akçe ile satın alınmasına kimsenin müdahale etmemesi istenmiştir¹⁰. 3 Şubat 1631 (1 Receb 1040) tarihli İznikmid kadısına yazılan hükümde, İstanbul'un imar işlerinde kullanılmak üzere istenen ıhlamur tomruklarının boylarının 4 zira', kalınlıklarının 3 parmak ve enlerinin ise 60'ar parmak olması gerektiği, kesenlerin buna riayet etmesi, eksik kesilen kerestelerin fırınlara dağıtılacağı söylenmiştir¹¹.

Kocaeli beyine gönderilen 14 Aralık 1559 (14 Rebiülevvel 968) hükümde kadirga yapımında kullanılacak kerestelerin bir an evvel kesilip hazır edilerek iskelelerde hazır edilmesi istenmiştir¹². Mîrî kadirga kerestesi kesim işinden sorumlu şahıslara bıçkıcıbaşı denildiğini görüyoruz. 13 Aralık 1617 (14 Zilhicce 1026) tarihli İznikmid kadısına gönderilen hükümde bıçkıcıbaşına saldıran eşkiyanın yakalanarak merkeze gönderilmesi istenmiştir¹³. Bununca üzerinde Kereste Emîni (Nazırı) bulunurdu. Bunun görevi kerestelerin ormandan kesimi, kıyılara indirilmesi ve İstanbul'a gönderilmesinden sorumluydu¹⁴. Ormanlardan kesilen tomruklar camus arabalarıyla sahillere indirilirdi¹⁵. Kereste naklinde sıkıntı yaşanmaması için devlet yolların fiziki şartlarının düzeltilmesi için yetkilileri uyarmıştır. 15 Haziran 1560 (21 Ramazan 967) tarihli Kocaeli beyi ve Sapanca kadısına yazılan hükümde, gemi ağacı kesen arabalar geçmekte zorlandıkları için kaldırımcılara yolların tamir ettirilerek kışın zahmet çekilmemesi için balçık olacak yerlerin düzeltilmesi istenmiştir¹⁶.

Merkeze gönderilen kerestelerin standartlarında sapma olmasına karşılık, istenen kerestelerin ölçüleri tafsilatlı şekilde belirtilmiştir. 16 Şubat 1631 (14 Receb 1040) tarihli İznikmid kadısına yazılan hükümde tersane ve İstanbul'da kullanılmak üzere istenen gürgen veya belut kerestelerin boylarının üçer zira' ve enlerinin de belirtildiği ölçülerde kesilmesi ve eksiksiz gönderilmesi istenmiştir¹⁷. Kocaeli bölgesi devlet merkezine yakın olması hesabıyla buradaki kereste ve odunda İstanbul'un ve donanma önceliği düşünülüşünden başkasının kesmesine müsaade edilmiyordu. 28 Eylül 1560 (7 Muharrem 968) tarihli Kocaeli beyi ve Şile kadısına yazılan hükümde dağlarda kimseye tahta biçtirilmemesi, izinsiz biçilenlerin ise el konularak merkeze gönderilmesi istenmiştir¹⁸.

1082 senesinde İznikmid kazasında 250,5 avarız hanesi mevcuttur. 1082 senesinde Kocaeli Sancağı'nda avarız-ı divâniyye karşılığı tahakkuk eden meblağ şu şekildedir.

9 BOA, 3. *Mühimme*, s. 511, h. 1161.

10 12. *Mühimme Defteri*, Ankara 1996, C. II, s. 200, h. 1080.

11 BOA, 85. *Mühimme*, s. 432, h. 714.

12 BOA, 3. *Mühimme*, s. 283, h. 621.

13 BOA, 82. *Mühimme Defteri*, Ankara 2000, s.28, h. 42.

14 Hüdai Şentürk, "Osmanlılar döneminde Sakarya", *Sakarya İli Tarihi*, Sakarya 2005, s. 184.

15 Şentürk, *a.g.m.*, s. 185.

16 BOA, 3. *Mühimme*, s.550, h. 1255.

17 BOA, 85. *Mühimme*, s. 378, h. 625.

18 BOA, 3. *Mühimme*, s. 671, h. 1552.

İznikmid	20726
İznik	21840
Yalakabad	13000
Sarıçayır (gayr-ı ez- köprücüyan)	595
Pazarköy nam-ı diğer Gürle	14950
Ab-ı safi	6500
Akhisar	12135
Geyve	51780
Akyazı	13850
Sapanca	22800
Toplam	178176
Nahiye-i Üsküdar	
Kaymas	20568
Kandır	19897
Ağaçlı	13720
Akabad	6852
Gençli	14415
Sahanlı	20826
Taşkiri	2105
Karamürsel ¹⁹	15950
Toplam	114333

Kocaeli ve Üsküdar birlikte hesaplandığında toplam 292509 akçe etmektedir. Bazı camaat ve topluluklardan İzmit'ten 186.565 akçe nakit avarız toplanmıştır²⁰.

Kocaeli Sancağı'ndan İstenen Kereste Cinsleri

Kereste cinsleri	Miktarı	Akçe değeri
Eygü-i kadirga	2188 *	5= 10940
Döşek-i kadirga	573 *	4= 2292
Doldurma-i ser kadirga	175 *	4= 700
Vatika-i kadirga	500 *	4 = 2000
Çatal-ı kadirga	195 *	4 = 780
Kemere-i kadirga	581 *	10= 5810
Bodostama-i kadirga	36 *	30= 1080
Kızak-ı paşa	13 *	100 = 1300
Doldurma-i kıcı kadirga	42 *	10= 4200
Kemere-i paşa	375 *	10= 3750
Dümen-i kadirga	47 *	120= 5640
Dümen-i paşa	4 *	500= 2000
Eğri-i çatma-i paşa	8 *	50= 400
Kol kadime-i paşa	22 *	15= 330
Pare-i omuzluk	20 *	15= 300
Ser kemere-i kadirga	1911 *	4= 7644

19 BOA. *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*,no: 2970, s.48b. Mustafa Nuri Türkmen, *Kamanıçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları*, Ankara 2002, s. 141.

20 Mustafa Nuri Türkmen, *Kamanıçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları*, Ankara 2002, s. 141.

Kasa-i kadirga	55 *	25= 1375
Baklava-i kadirga	2991 *	5 = 14955
Ser sütun-ı kadirga	18 *	60= 1080
Taban-ı zevrak	20 *	30= 600
Tırhandil-i kadirga	7 *	30= 210
Pıraçol-ı kebir	600 *	65= 39000
Doldurma-i ser paşa	91 *	5= 455
Çubuk-ı belut	30 *	65= 1950
Doldurma-i kıç-ı paşa	224 *	10= 2240
Yarma-i siyah	269 *	15= 4035
Vürdinar-ı belut	1247 *	65= 81055
Çeleng-i paşa	53 *	50= 2650
Ser kemere-i paşa	331 *	5= 1655
Eygü-i paşa	1410 *	6= 8460
Taban-ı koğuş	84 *	80= 6720
Kabalık-ı paşa	4 *	50= 200
Tırhandil-i paşa	2 *	50= 200
Eğri-i yan-ı zevrak	4 *	30= 120
Besleme-i paşa-i kadirga	2 *	50= 200
Omuzluk-ı kadirga	21 *	30= 630
Eğri çatma-i kadirga	28 *	25= 700
Sürtme-i kadirga	13 *	20 = 260
Doldurma-i kadirga	19 *	30= 570
Kubbe-i siyah	14 *	60= 840
Babalık-ı kadirga	17 *	40 = 680
Pare-i kabalık	10 *	10 = 100
Kabalık-ı kadirga	47 *	25= 1175
Pare-i kadirga	15 *	40= 600
Ser sütun-ı paşa	7 *	60 = 420
Taban-ı zevrak	1 *	30 = 30
Baklava-i paşa	443 *	5 = 2215
Döşek-i paşa	160 *	5= 800
Kızak-ı kadirga	10 *	80 = 800
Vürdinar-ı çam	100 *	65 = 6500
Vürdinar-ı delikli	20 *	80= 1600
Koğuş-ı paşa	80 *	150= 12000
Kubbe-i siyah-ı paşa	5 *	60 = 300
Pare-i bodostama-i Kadirga	10 *	15 = 150
Sütun-ı kerekete-i kadirga	10 *	80 = 800
Pıraçol-ı koğuş ve anbar	2000 *	4 = 8000
Vürdinar-ı delikli	50 *	80= 4000
Merse-i kadirga	10 *	20 = 200
Tomruk-ı kadirga	2000 *	2= 4000
Dayak-ı kadirga	2000 *	2= 4000

Pontelye-i kadirga	400 *	3= 1200
Kereste-i sandal	1200 *	2= 2400
Seren-i kadirga	30 *	250= 7500
Bodostama-i sandal	10 *	10= 100
Irgad-ı paşa	5 *	50= 250
Sütun-ı mavna	2 *	5000= 10000
Sütun-ı kerenkete-i mavna	2 *	100 = 200
Seren-i mavna	6 *	500= 3000
Sütun-ı kerenkete-i mavna	2 *	100= 200
Taban-ı zevrak	4 *	30 = 120
Çubuk-ı çam-ı paşa	100 *	65= 6500
Yarma-i siyah	20 *	15= 300
Sütun-ı baştarda	5 *	1200 = 6000
Sütun-ı kadirga	10 *	900 = 9000
Seren-i baştarda	20 *	50 = 1000
Seren-i kerenkete-i kadirga ²¹	30 *	50 ²² = 1500
Toplam		317566

İstenen kereste cinsleri kaç adet ise fiyatıyla çarptığımızda yukarıdaki rakamı elde etmiş oluyoruz. Kocaeli ve Üsküdar birlikte hesaplandığında toplam 292.509 akçe etmektedir. Bazı camaat ve topluluklardan İzmit'ten 186.565 akçe nakit avarız toplanmıştır²³.

Devletin talep ettiği kereste, halka bedelsiz yüklenen bir angarya değildi. Ocaklık olanı avarız mukabilinde, ocaklık fazlası ise bedeli ödenmek şartıyla satın alınıyordu. Ocaklık kerestenin de tamamı vergiye sayılmazdı. Bunun beşte bir fiyatı ödemekte, diğeri vergi karşılığı sayılmaktaydı²⁴.

Üsküdar ile birlikte Kocaeli nakit avarız, cemaatlerden nakit avarız ve kereste ocaklığı avarızını üst üste hesapladığımız zaman 796.640 akçe gibi bir rakama ulaşmış oluruz.

Ocaklık kerestenin dışında istenen keresteler için ise rayiç fiyat üzerinden bedeli ödenmek üzere satın alma yoluna gidilirdi. Bedel ödemede ise izlenen yol, yakın çevredeki toplanacak olan vergilerin havale edilmesi şeklindeydi. İznik Gümrüğü vergi gelirlerinin havale edilen kaynaklardan birisi olduğunu görebiliyoruz. 30 Eylül 1618 (10 Şevval 1027) tarihli İznikmid kadısına gönderilen hükümdede, Mîrî kadirga mühimmatı için İznik gümrüğüne yüz yirmi dört bin akçe sâliyâne olduğu, bunun yüz bininin tahsil olduğu, baki kalan yirmi dört bin akçenin Bıçkıcıbaşı İbrahim'e ödenmesi istenmiştir²⁵. Havale edilen meblağların kaynağı nedir diye bakacak olur isek yakın çevrede toplanması mümkün olan her türlü vergi kaynağı havale edilebildiğini görüyoruz. Aynı tarihli İznikmid kadısına gönderilen bir başka hükümdede Evrenlukes köyü halkının öşür ve bâd-ı hevâ karşılığı her yıl devlete vermeleri gereken meblağın mîrî kadirga ihtiyaçları için tayin edildiği belirtilmiştir²⁶.

1672 (1082) senesi Osmanlı Devleti'nin Lehistan seferi hazırlıklarının yoğun yaşandığı bir yıl olduğundan Kocaeli'nin sürsatı Çardak Menziline havale edilmiştir. 18 Kasım 1671 (6 Receb 1082) tarihli hükümdede; Kocaeli Sancağı'nın sürsat ve iştira zahiresini Çardak Menzili'ne götürmek için Karakollukçu Ahmet Ağa'nın görevli olduğu, bunların temin edilerek Tekirdağ iskelesine getirmesi istenmiştir. Şayir ve dakikin kilesi 1,5 akçeden

21 BOA, MAD, no: 2970, s. 77.

22 İdris Bostan, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII: Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara 1992, s. 105.

23 Mustafa Nuri Türkmen, a.g.e., s. 141.

24 Bostan, a.g.e, s. 107.

25 BOA, 82. *Mühimme*, s.224, h. 337.

26 BOA, 82. *Mühimme*, s.225, h. 338.

nakliye ücreti ödenmesi, şayir kilesi 40, dakik 90, ağnam adet 200, revgân-ı sadenin vukiyyesi 30, aselin vukiyyesi 20, hatabın arabası 70, samanın kantarı 30 akçeden iştır olunmuştur. Aynı şekilde, yine Kocaeli Sancağı beyine gönderilen aynı tarihli bir başka hükümde, 1082 senesine mahsup olmak üzere Rumeli'ne sürsat salındığı, Anadolu'dan da istenen miktar ağnam, revgân-ı sade, şayir ve dakikin temin edilerek ordu nüzül eminine teslimi istenmiştir²⁷.

Sadece gemiler için değil Osmanlının kullandığı toplarda da keresteye ihtiyaç duyuluyordu. 26 Kasım 1671 (24 Receb 1082) tarihli hükümde; İznikmid, Sapanca, Kandıra, Ağaçlı kadılarına gönderilen hükümde, 80 adet top kundak tahtası 100 akçeden, 100 adet top kemerlik tahtası 60 akçeden temin edilerek gönderilmesi istenmiştir²⁸.

Osmanlı donanması kürekli gemilerden oluştuğu için bol miktarda küreğe ihtiyaç duyuluyordu. Bunun içinde başta avarız karşılığı olmak üzere çeşitli kaynaklardan temini yoluna gidiliyordu. Kocaeli Sancağı'ndan 1082 senesinde avarız karşılığı temin edilen kürek şu şekildedir.

Yalakabad	20315 akçe
Aralık	14250 akçe
Karamürsel	23500 akçe
Yekün	67565 akçe

Tanesi 25 akçeden 1997 adet kürek 39.925 akçe, tanesi 40 akçeden 441 adet kürek 17.640 akçe eder. 2438 adet kürek için toplamı ise 57.565 akçe gibi bir hesap çıkarılmıştır²⁹. Aynı konuda 18 Şubat 1572 (3 Şevval 979) tarihli Kandıra kadısına gönderilen hükümde kadırgalar için 1000 adet kaluça küreği kestirilerek İznikmid iskelesine indirilmesi istenmiştir³⁰.

Sonuç olarak Kocaeli Sancağı, İstanbul ile yakın ilişkili olmak zorunda olan bir bölgedir. İstanbul'dan ayrı düşünülmesi imkânsızdır. Bu sebepten İstanbul'un iâşe ve yakacak ihtiyacı noktasında vazgeçilemeyecek noktadadır. Sefer hazırlıklarında ise hem kendisi ordu ve donanmanın ihtiyaç duyduğu malzemeleri temin ederken, diğer taraftan Anadolu'dan gerek deniz yoluyla gerekse kara yoluyla gelecek malzemenin güvenliğinden de sorumluydu. Özellikle tersanede gemi yapımı ve onarımı için talep edilen kereste ve diğer orman ürünleri konusunda Osmanlı coğrafyasında ayrıcalıklı bir konuma sahiptir. Diğer malzemelere göre orman ürünleri bariz şekilde öne çıkmakta, bu sebepledir ki kereste avarız defterlerinde ocaklık şeklinde kaydedilmiştir.

KAYNAKÇA

- Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BOA), Maliyeden Müdevver Defterler (MAD), *Ahkâm Defteri*, no: 6572.
- Bilgin, Arif, "Sakarya ve Çevresi'nin İstanbul'un Gündelik Hayatına Katkısı", *Sakarya İli Tarihi*, Sakarya 2005.
- Bilgin, Arif, *Osmanlı Saray Mutfağı*, İstanbul 2004, s. 136.
- BOA, *12 Numaralı Mühimme Defteri*, Ankara 1996, C. II.
- BOA, *3 Numaralı Mühimme Defteri*, Ankara 1993.
- BOA, *82 Numaralı Mühimme Defteri*, Ankara 2000.
- BOA, *85 Numaralı Mühimme Defteri*, Ankara 2002, C. II.
- BOA, MAD, no: 2970.
- Bostan, İdris, *Osmanlı Bahriye Teşkilatı: XVII: Yüzyılda Tersane-i Amire*, Ankara 1992.
- Kaya, Mehmet, "XIX. Yüzyılda İzmit Sancağı'nın Demografik Durumu ve İskân Siyaseti", *Ankara Üniversitesi Dil-Tarih, Coğrafya Fakültesi Tarih Araştırmaları Dergisi*, Ankara 2007.
- Şentürk, Hüdayi, "Osmanlılar döneminde Sakarya", *Sakarya İli Tarihi*, Sakarya 2005.
- Türkmen, Mustafa Nuri, *Kamanıçe Seferinin Lojistik Hazırlıkları*, Ankara 2002.

27 BOA. MAD, no: 6572, s. 77.

28 BOA. MAD, no: 6572, s. 82.

29 BOA. MAD, no: 2970, s. 47a.

30 BOA, 12. *Mühimme*, s. 35, h. 57.

19. YÜZYIL BAŞLARINDA KOCAİLİ SANCAĞI'NDA EŞKİYALIK

Osman KÖSE*

Giriş

Kocaili Sancağı'nın merkezi İznikmid'tir. İznikmid, Bithynia kralı I. Nikomed tarafından M.Ö. 262'de kuruldu. Bu nedenle kurulduğu tarihten Osmanlı yönetimine geçinceye kadar şehrin adı "Nikomed" olarak bilinmektedir. Şehir Osmanlı yönetimine geçince "Nikomedyalıznikomid"den esinlenerek "İznikmid" olarak söylenmeye başlandı. Şehir hakkında Osmanlı kaynakları ve belgelerinde de hep "İznikmid" adı geçmektedir. Bu kullanım daha sonra "İzmid/İzmit" olarak modern döneme kadar geldi. Diğer bir görüşe göre de Yunanca toplanma yeri anlamında "smiti"den "İzmid" olarak kullanılmaya başlanmıştır. Fakat ilk görüş daha akla yatkın bulunmaktadır¹.

"Kocaili" adı ise Orhan Bey döneminde bu bölgeyi Bizans'tan alan "Akça Koca"nın adına izafeten ve ona saygı olarak söylenmeye başlandı. Bu kullanım, Osmanlılar döneminde "Kocaili" şeklinde olmakla beraber, daha sonra "Kocaeli" olarak modern zamandaki söylem halini aldı. Osmanlılar döneminde "Kocaili Sancağı", bağlı kazaları da içine alan geniş bir coğrafi alanı içine almaktadır. İznikmid ise Kocaeli Sancağı'nın merkezidir.

Kocaili Sancağı'nın kapsadığı alan, 11. yüzyılda Selçuklu Devleti yönetimine girdi. Haçlı Seferlerinde şehir büyük tahribat gördü ve bir müddet onların yönetiminde kaldı. 1258 yılından sonra bölgede tekrar Bizans hâkimiyeti başladı. Kocaili çevresi 1337'de Orhan Bey döneminde Osmanlı yönetimine geçti ve bu hâkimiyet aralıksız olarak devam etti. Osmanlı idari taksimatında Kocaili, mutasarrıflıkla idare edilen bir sancak statüsündedir². Sancağın sınırları, modern zamandaki Kocaeli'nin sınırlarından çok daha farklıdır. 1552 tarihli bir Osmanlı kanunnamesine göre Kocaili Sancağı İznikmid, Gekbuze (Gebze), Yalakabad (Yalova), İznik, Şile, Kandıra ve Yoros'tur. 19. asrın başlarında ise Kocaili'nin kazaları İznikmid, Adabazarı, Sapanca, Akhisar, Geyve, İznik, Pazarköy, Yalakabad, Karamürsel Kaymas, Şeyhler, Kandıra, Gençli, Ağaçalı, Hendek, Akyazı, Karasu, İpsafi, Sarıçayır, Beşdivan, Şile ve Taşköprü'den ibaret bulunmaktadır. Sancak nüfusu ise 19. asrın başlarında 55.000-58.000 arasındadır³.

* Prof. Dr., Polis Akademisi, Güvenlik Bilimleri Fakültesi Dekanı, Ankara, e-mail: oskose@hotmail.com

1 İznikmid adı için bakınız: Oğuz Polatel, "Nikomedia'dan İzmit'e Bir Kent Adının Dönüşümü", *Journal of History Studies*, Prof. Dr. Enver Kinukçu Armağanı", Nisan 2012, s. 279 - 295.

2 Kocaili Sancağı Çelebi Sultan Mehmed dönemine kadar olan süreçte oluştu. Enver Konukçu, "Sakarya Nehri ile Boğaziçi Bithyniası'ndan Kocaili Sancağı'na", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, (2008 / II), s. 110.

3 Mehmet Kaya, " XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaili) Sancağının Demografik Durumu ve İskân Siyaseti", *AÜ. DTCE*,

Osmanlı Devleti'nde merkezî otoritenin zayıflamasının bir sonucu olarak 18. yüzyılda ayanlık ve derebeyliğin ülkenin her tarafında yaygın olduğu gözlenmektedir. Yerel yönetimlerde etkin olan ayan ve derebeyleri, merkezi idare ile ters düştüklerinde etrafında toplanan taraftarlarıyla eşkıyalık hareketlerine başlamaktadırlar. Yol kesmek, gıda ve ticari emtiaları götüren kervanları soymak, köy ve kasabalara saldırmak, evleri yakmak, adam öldürmek ve yaralamak şeklinde gelişen eşkıyalığın özellikle 1768-74 Osmanlı-Rus savaşlarından sonra arttığı gözlenmektedir. Altı yıl süren savaş, devleti ve halkı iktisaden tükettiği gibi sosyal zafiyetlerin oluşumunu da beraberinde getirmiştir⁴. Bu çerçevede devlet ilk defa tarihinde borçlanma arayışları içine girerek, 1774 Küçük Kaynarca Antlaşması'ndan sonra iç borçlanma ile bu inkırazı aşmaya çalışmıştır. Kırım seferi ve hemen arkasından patlayan 1787 Osmanlı-Rus Savaşı, Osmanlı toplumunun sosyal dengesini derinden sarsmıştır. İşte asrın sonlarına doğru gelişen iç ve dış etmenler, buna paralel olarak da ülke çapında eşkıyalığın artmasına sebep olmuştur. Tımar sistemi ve Yeniçeriliğin bozulduğu da tüm Osmanlı coğrafyasını saran kargaşa ve eşkıyalığın önemli sebeplerinden bazılarını oluşturmaktadır⁵.

Bu makalede, bahsedilen şartlar çerçevesinde Kocaili Sancağı'nda 19. asra girerken oluşan eşkıyalık faaliyetleri ve devletin aldığı önlemler ele alınacaktır.

Kocaili Sancağı'nda Eşkıyalık

Eşkiya, dağda ve kırdan soygun amaçlı yol kesen kimselere denir. Eşkiyalara haydut da denmektedir. Batı kaynaklarında kelimenin karşılığı "*bandit*" şeklindedir. Osmanlılar bu kullanıma benzer bir adlandırma ile denizlerde arkasında bir devletin desteği olan korsanların dışındakileri "*izbandit*" olarak tanımlamaktadır.

Osmanlı Devleti'nde her asırda yerel şartlardan rahatsızlığın bir sonucu olarak eşkıyalık hareketleri gözlenmektedir. 18. asır sonlarına doğru da merkezî idarenin gittikçe gevşeyen otoritesi, savaşların iktisadi çöküntüyü hızlandırmasının da etkileriyle sosyal düzeni alt üst eden eşkıyalığın artmasına vesile oldu. Şüphesiz Osmanlı Devleti'nde ve dolayısıyla Kocaili Sancağı'nda bu dönemde görülen eşkıyalığın siyasi hedefleri bulunmamaktadır. Siyasi veçhesi olmayan eşkıyalık, merkezî ve yerel yönetimden kaynaklanan hoşnutsuzluğun bir sonucu olarak etrafına kalabalık toplayabilen nüfuzlu kişilerin silahları ile birlikte dağa çıkmaları ve yol kesmelerinden ibarettir. Kocaili Sancağı'nda eşkiyalar kazalarda ya ayandır veya devlet görevlerinde bulunmuş çevrelerinde itimat edilen kişilerdir. Osmanlı devlet bürokrasisi ve özellikle askerî birimlerde üst görevlerde bulunup da eşkıyalığa başlayanların etrafında kalabalıklar daha çok toplanmaktadır.

Eşkiyaların sonu genelde devletin kılıcı ile ölümdür. Eşkiya reisleri veya önemli taraftarlarının kellelerinin kesilerek "*bab-ı hümayunda*" teşhir için İstanbul'a gönderilmesi gelenekselleşti. Bunun amacı, devlete başkaldıran "*eşkiya makulelerinin*" sonunun bu şekilde olduğunu "*ibretü'l-lissairin*" için halka izhar etmektir. Eşkiyalar elbette bir sebep ortaya koyarak silahları ve adamları ile dağa çıkarlar ve yol keserler. Eşkıyalık ile derdini anlatıp isteklerine kavuşanlar ve normal hayata dönenler olmaktadır. Fakat bu çok az rastlanan bir şeydir. Eşkiyanın sonu genelde hüsrandır ve hedefe ulaşmak neredeyse mümkün değildir. Eşkiya reisleri ve eşkiyadan bazılarının kesik başları teşhir için "*bab-ı hümayun*"a gönderilirken bu kadar şanslı olmayanlar da vardır. 1781 yılında Adapazarı-Sapanca-Kocaili hattında eşkıyalık yaparken yakalanan 15 yeniçeri askerine yapılan uygulamada olduğu gibi, kesilen kelleler "*denize ilka' (salıverilme)*" edilmektedir⁶.

Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi, C. 26, S. 41, 2007, s. 62 - 65.

4 Mustafa Akdağ, "Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri", *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8, S. 14, s. 51 - 61.

5 Mustafa Akdağ, "Tımar Rejiminin Bozuluşu", *AÜDCF Dergisi*, C.3, S.4, Ankara 1945, s. 419 - 431; "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", C. 5, S. 3, Ankara 1947, s. 291 - 313.

6 BOA. HH. 1450 / 12. Kocaeli Mutasarrıfından sadarete, 29 Zilhicce 1195 (16 Aralık 1781)

Sancağa bağlı Adapazarı kazası ve çevresi eşkıyalığın yoğun olarak görüldüğü yerlerdendir. Kazaya bağlı Söğütlü köyünde bina edilen kale, eşkıyaların zaman zaman korunmak için sığındıkları yerlerdendir. Kocaeli mutasarrıflığının elinde kalelere müdahale edebilecek ağırlıkta silahlar olmayınca, 1781 yılında Söğütlü Kalesi'ne sığınan eşkıyaları ele geçirmek için olduğu gibi zaman zaman Tophane-i Amire'den top istenmekteydi.⁷

Osmanlı Devleti 1768-74 yılı savaşı, Kırım'ı Ruslardan kurtarma hazırlık ve seferleri ve bunun sonucunda tekrar 1787 yılında başlayan savaşla iktisadi, askerî ve sosyal yönlerden zor bir sürecin içine girdi. Devletin, özellikle dış politika ile uğraştığı ve dikkatini savaşa çevirdiği bir dönemde diğer yörelerde olduğu gibi Kocaili'de de eşkıyalık hareketlerinde artış oldu. Bu nedenle Kocaili'ni eşkiya ve derebeylerinden temizlemek amacıyla Seyyid Mustafa Paşa mutasarrıf olarak atandı. Göreve başladıktan sonra Mustafa Paşa'nın eşkiya takibinde yeterli gayret göstermediği görülmektedir. Kandıra'ya başlı Göğün'de 4-5 yıldır etrafına adamlar toplayarak eşkıyalık eden eşkiya Hasan'ın başını keserek Bab-ı Hümayun'a gönderdiğine yönelik mutasarrıf Mustafa Paşa'nın yazısına, tahta henüz birkaç ay önce çıkan III. Selim'in tepkisini koyarak cevap vermesi bunu göstermektedir. Padişah, Eşkiya Hasan'ın kellesinin kapağıya konulmamasını tembihlerken, "*Mustafa Paşa'yı buraya göndermemizin sebebi eşkiya ve derebeylerini idam ettirmek içindi. Şimdiye kadar bir işe yaramadı*" diyordu. Padişaha göre Kocaeli sancağında çok derebeyi vardı ve "*zaman derebeyi idam ettirmek zamanı*"ydı⁸.

Osmanlı donanması ve Tersane-i Amire'nin ihtiyacı olan kerestelerin epey bir kısmı Kocaeli Sancağı dâhilinden karşılanıyordu. Bu amaçla sancak merkezi olan İznikmid'de, Kereste Eminliği bulunuyordu. Adapazarı da tersanenin kereste ihtiyacını karşılayan yerlerdendi⁹. Kocaeli mutasarrıfı, kereste kesimi için emir geldiğinde kesim ve nakliyatı yapacak olan arabacıları tayin ederek kesim mahalline gönderirdi. Devletin en büyük endişesi, savaş devam ederken talep edilen kereste ihtiyacını geciktirebilecek olan eşkiya saldırılarıydı. Bu nedenle Kocaeli mutasarrıflarının en büyük önceliği kereste kesim ve nakline engel olacak bir eşkiya saldırısına engel olmak veya buna fırsat vermemektir. Bu çerçevede 1792 yılında Rusya ve Avusturya ile savaş bitince donanma ihtiyacı için Adapazarı'ndan kesim yaparken Akyazı'da etrafında 40 kadar adamı ile eşkıyalık yapan İsmail Beşe oğlu Muhammed'in, dağda, Şeyhler Kazası, Kaynarca ve Sapanca gölü kenarında kesim yapan arabacılara saldırarak bir kısmını öldürmesi ve bir kısmını da yaralaması buna örnektir. Bu olayda Kaymas ayanı Ayanoğlu, eşkiya Beşeoğlu'nun üzerine gittiyse de bir netice alamamış ve çok sayıda işçi hayatını kaybetmesine rağmen kereste kesimi devam etmişti¹⁰.

Kocaeli Sancağı'ndaki kazalar ayanlarının eşkıyalar ile yakın ilişkileri vardı. Bazen de kaza ayanları yerel veya merkezî yönetimle yaşadıkları sorunlar sebebiyle isyan ettikleri ve dağa çıktıkları oluyordu. Ayanların eşkıyalara yardım etmeleri veya zamanla "*eşkiya makulesi*" olmaları olağan bir durumdu. Yukarıda bahsedilen Beşeoğlu'nu yakalaması için görevlendirilen Kaymas kazası ayanı bu görevini icra etmeyerek eşkiya aile ortak hareket edenlerdendi¹¹. Karamürsel ve etrafında eşkıyalık yapanlar Tombazoğlu ve Koca Mehmed adlı eşkıyalardı. Nasihat ve tecziye ile bu davranışları bırakmayınca her iki eşkiya ve tarafları 1790 yılında Kocaeli Sancağı mutasarrıfı Mehmed Bey tarafından kazadan uzaklaştırıldı¹².

Kocaeli Sancağı'nda 18. asrın sonlarına doğru eşkıyalığın artması ve asayişin bozulmasının sebebi olarak mutasarrıfların yetersizlikleri gösteriliyordu. Son yıllarda savaşların çoğalması

7 BOA. HH. 1450 / 12. Kocaeli Mutasarrıfından sadarete, 29 Zilhicce 1195 (16 Aralık 1781)

8 BOA. HH. 1386/55060, Sadrazamdan telhis, 29 Zilhicce 1203 (20 Eylül 1789)

9 Şenay Özdemir, "Osmanlı Donanmasının Bir "Seyir Defteri" ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler", *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Dergisi*, C. 24, S. 37, Ankara 2005:119.

10 BOA. HH. 198/10014, Kocaeli Sancağı mutasarrıfından sadarete, 13 Zilhicce 1206 (2 Ağustos 1792)

11 BOA. HH. 198/10014, Telhis üzerine Hattı Hümayun, 29 Zilhicce 1206 (18 Ağustos 1792)

12 BOA. CZ. 690, Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Mehmed Beye, Evail-i Muharrem 1205 (Ekim 1790)

ve uzun sürmesi sebebiyle vezirlerin savaşlarda görevlendirilmesinin bir sonucu olarak Kocaili Sancağı vezirler ile değil mütesellimler ile idare ediliyordu. Kocaili dışından tayin edilecek mütesellimlerin bölgeyi bilmemeleri ve tecrübeden hali olmaları sebebiyle yerli kimselerden bu göreve atama yapılıyordu. Yerli mütesellimler, sancak dâhilindeki ahaliyi iyi tanımaları, dost/ahbab oldukları kişilerin ve ayanların eşkıyalık ve uygunsuzlukları karşısında “nefsi” davranabiliyorlar, idarede ve uygulamada gevşeklik gösterebiliyorlardı. Bu nedenle onların eşkıyalar üzerine kararlı varamamaları Kocaili’ni “ihtilalden” kurtaramıyordu. Savaştan sonra bu “ihtilale” nihai bir çözüm bulmak ve “tersanenin kereste ihtiyacını teminde aksamaya engel olmak için” III. Selim tarafından “cesur” ve “işbilir” olarak vasıflandırılan sabık Akdeniz başbuğu Mustafa Paşa, Kocaili Sancağı Mutasarrıflığı’na atandı. Mustafa Paşa, savaştan sonra Edirne’ye gelmiş ve 250 kapısı halkıyla orada ikamet ediyordu. Kapı halkıyla Kocaili’ne gelen mutasarrıf Mustafa Paşa’nın öncelikli görevi “halka zulmeden zalim derebeylerinin haklarından gelmek” olacaktı¹³.

Mustafa paşa kapısı halkıyla Kocaili’ne geldikten sonra eşkıyalar üzerine takibata başladı. Yeniçeri ve “pespaye hazele makulesi” eşkıya grupları idam edilerek veya korkutularak dağıtılmaya çalışıldı. Hüdavendigâr’a bağlı Lefke ve Sultanönü’ne bağlı Eskişehir kazalarında faaliyet gösteren eşkıyalar da Kocaili’nde halka zarar vermekteydi. Bu sancakların meşhur eşkıyaları olan Cebecioğlu ve Himmetoğlu’nun idamları için Mustafa Paşa, İstanbul’dan izin istedi. Padişah III. Selim, Kocaili Sancağı haricinde olan bu kazalardaki eşkıya takibi konusunda Mustafa Paşa’ya izin vermedi. Padişah bu konuda “kendi mutasarrıf olduğu sancakta bu kadar derebeyi varken hakından gelemeyüb ahar sancaklarda olan eşkıyanın haklarından nice gelir” diyerek bir nevi Mustafa Paşa’yı azarlamaktaydı. Lefke ve Eskişehir’deki eşkıyaların ortadan kaldırılması görevini ise Gölbarzı ayanı Küçük Ağa’ya verdi¹⁴. Bu tarihlerde Gölbaşı ayanı Küçük Ağa devletin itimat ettiği kişiydi; ama bu tarihten 5 sene sonra o da diğerleri gibi kendi kazasında eşkıyalığa başlayacak ve Kocaeli mutasarrıfı Osman Paşa tarafından hapsedilmek üzere İstanbul’a gönderilmesi istenecektir¹⁵. Etraf kaza ayanları ile de ittifak kurarak bir türlü yakalanamayan Küçük Ağa, etrafına topladığı çoğunluğu Arnavut olan eşkıyalarla terör estirecektir. 1779 yılında da devlet onu ele geçirmek için uğraşmaktaydı¹⁶.

Yakalanması Küçük Ağa’ya ihale edilen Lefkeli Cebecioğlu ancak 1795 yılında öldürüldü¹⁷. Cebecioğlu’nun idamından sonra onun adamları Eyyüb Beşe, Cezayirli, Karakullukçu Arnavud Osman ve Arnavud Salih ile etrafındaki eşkıyalar uzun süre Gemlik, Gekbuze, Kandıra ve Darıca arasında yolları kesecekler, kahvehanelere baskınlar düzenleyecekler, silah, gıda maddesi ve insan kaçırma gibi suçlar işlemeye devam edeceklerdir. Bu kadar geniş alanda terör estiren grupların yakalanmaması yerel görevlilerle eşkıya reisleri arasındaki irtibatın ve yardımlaşmaların göstergesiydi. Korkudan veya değişik sebeplerle eşkıyaların hayat ortamı bulması dönemin genel yapısına uygundu¹⁸. Gölbarzı ayanının adamlarından olan Göynük ve çevresinde eşkıyalık yapan Ali Osman adlı eşkıyanın da kellesi kesilerek adamları dağıtıldı ve malına el konuldu¹⁹.

Mutasarrıf Mustafa Paşa’nın eşkıya takibi konusunda pek başarılı olduğu söylenemez. Bu nedenle onun Kocaili mutasarrıflığı görevi çok uzun sürmedi ve yerine Hüseyin Paşa tayin edildi. Hüseyin Paşa, mutasarrıflık görevine hangi şartlarda ve sebeplerle atanmasının

13 BOA. HH. 198/10014, Telhis üzerine Hattı Hümayun, 29 Zilhicce 1206 (18 Ağustos 1792)

14 BOA. HH.1402/ 56589, Sadrazamdan telhis, 29 Zilhicce 1206 (18 Ağustos 1792)

15 BOA. HH. 267/ 15514, Sadarete, 29 Zilhicce 1213 (3 Haziran 1799).

16 BOA. CZ. 618, Geyve Ayanı Ebubekir’e, Evahir-ı Cemaziyelahir 1212 (Aralık 1797)

17 BOA. HH. 233/ 13019, Kocaeli Mutasarrıflığından, 29 Zilhicce 1213 (27 Haziran 1799)

18 BOA. A.E. III. Selim, 11414, Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Hüseyin Paşa’ya, Evail-i Şevval 1209 (Nisan 1795); CZ. 701, Kocaili Sancağı mutasarrıfına, 11 Şevval 1209 (1 Mayıs 1795)

19 BOA. A.E. III. Selim. 21262, Kocaeli Mutasarrıfı Ali Paşa’dan kaime, 24 Rebiulevvel 1215 (15 Ağustos 1800)

farkında birisi olarak eşkiya takibi konusuna öncelik verdi. İlk yaptığı işlerden birisi Adapazarı ve yöresinde yol kesmek, adam öldürmek ve soygunculuk yapmak suretiyle halkı sıkıntıya sokan Kartal adlı eşkiya reisini ortadan kaldırmak oldu. Kartal'ın kellesini keserek Bab-ı Hümayun'a gönderdi²⁰. Bu tarihlerde Karasu sakinlerinden A'zac Abdullah da 20 civarında adamıyla yol kesme, öldürme ve soygunlar yapıyordu²¹. Yine 1796 yılında Hüseyin Paşa Akyazı ve çevresinde büyük fenalıklar yapan eşkiyalar üzerine bizzat kendisi gitti. Bunun için İznikmid'den Adapazarı'na gelen Paşa, Akyazı ve çevresinde eşkiyalık yapan dört eşkiya reisini 124 adamıyla bir bahane ile yanına çağırıldı. Paşa'nın niyetini anlayan eşkiya reislerinden ikisi kaçtıysa da diğer ikisi ve yanlarında olan 75 taraftarının kelleleri kesilerek Bab-ı Hümayun'a gönderildi. Hüseyin Paşa'nın çok sayıda eşkiyayı ortadan kaldırması padişahı memnun ediyordu. III. Selim bu memnuniyetini, kendisine gelişmeleri bildiren sadrazamın yazısı üzerine "*aferin Hüseyin paşaya*" diye yazarak ifşa ediyor ve Hüseyin Paşa'nın "*güzel çıkacağı*" yani iyi bir mutasarrıf olacağını belirtiyordu²².

Bu dönemde sadece Kocaili'de değil, ülkenin her tarafında eşkiya grupları günden güne çoğalıyordu. Kocaili'de de kaza ve köylerin etrafında eşkiyalar türemişti. Balkanlarda en büyük problem de yine "*Dağlı eşkiyası*"ydı. Konumunun hassasiyetinden dolayı devletin önceliği bir an önce Rumeli'de artan bu eşkiyalığın ortadan kalkmasıydı. Bu nedenle Kocaili mutasarrıfları da zaman zaman eşkiya takibi için Rumeli'de görevlendiriliyordu. III. Selim, Kocaili'deki eşkiya takibinde başarılarından dolayı "*aferin*" diye taltif ettiği mutasarrıf Hüseyin Paşa'yı aradan geçen iki yıl sonra bu sefer "*dağlı maddesindeki hıyanetinden*" dolayı ithama başladı. Padişah, bu suçlamalar çerçevesinde Enderun'a çağırıldığı Hüseyin Paşa'nın 1796 yılında idam emrini verdi. Paşa'nın İstanbul, İznikmid ve Adapazarı'nda büyük mal varlığı vardı. Mal varlığının yanında 20 gulam ve bir kısmı çocuklu 20 cariyesi ise deftere kaydedilen dikkat çeken zenginlikti. İdamından önce mallarının müsaderesi için Defterdar, İznikmid ve Adapazarı'na gizlice emirler gönderildi. Bu tedbirler alındıktan sonra, Paşa idam edildi ve kesik başı Bab-ı Hümayun'a konuldu ve üzerine ölüm yaftası yazıldı. Paşa'nın İznikmid mütesellimi İstanbul'a çağırılarak tüm mal varlığı deftere kaydedildi. Paşa'nın idamı sebebiyle onun yerine geçici olarak İznikmid Kereste Emni Nuh Bey atandı. Hüseyin Paşa'nın kapı halkından bazıları da hapsedildi. Paşanın askerlerinin isyana teşebbüs etmemeleri için de önlemler alındı²³.

Hüseyin Paşa'nın "*dağlı eşkiyasındaki hıyaneti*" sebebiyle idamı üzerine III. Selim'in "*O havaliler cesur birine ihtiyaç duyduğundan, münasibi yerine bulunsun*" emri üzerine Kocaili Mutasarrıflığı'na Osman Paşa tayin edildi. Osman Paşa selefleri gibi eşkiya meselesine öncelik verdi. Çünkü kendilerinden öncekilerin sonu eşkiya ile uğraşmada başarısızlıktan dolayı pek iyi neticelenmiyordu. Osman Paşa, göreve başladığının ilk aylarında Kocaili eşkiya Çilekoğlu'nu Yalaklıbad kazası civarında ele geçirerek dört adamı ile kellesini kesti²⁴. 1800 yılının başlarında da Kandıra Kazası Göken Köyü'nde eşkiyalık yapan Fenercioğlu Mustafa yakalandı; fakat idam edileceği sırada Kaymas kazası eşkiyalarından Ayanoğlu Mehmed tarafından kaçırılarak kurtarıldı. Fakat Kocaili mutasarrıflığının askerî takibatı sonucu Fenercioğlu tekrar yakalanarak kellesi kesildi. Bu olayda görüldüğü gibi eşkiyalar kendi aralarında dayanışma içine girmektedirler²⁵.

Adapazarı ile Sapanca arasında "Papaslık boğazı" denilen güzergâh yolcuların sık gelip geçtiği yerlerdendi. Buranın derbendçiliğini yapan Kocabaşı Kara Hasan, 1801 yılında yol kesme, soygun ve cinayetlere giriştiğinden bölge tehlikeli bir yer haline geldi. Derbentçi

20 BOA. HH. 1403/ 56713, Kocaeli Sancağı mutasarrıfından, 29 Zilhicce 1208 (28 Temmuz 1794)

21 BOA. A.E. III. Selim, Kocaeli Mutasarrıfı Hüseyin Paşa'dan, 7 Zilhicce 1208 (6 Temmuz 1794)

22 BOA. HH. 1443/59284, sadareten padişaha, 29 Zilhicce 1210 (5 Temmuz 1796)

23 BOA. HH. 34/ 1699, Defterdardan, 29 Zilhicce 1212 (14 Haziran 1798)

24 BOA. HH. 80/ 3312, Kocaeli Sancağı mutasarrıfı Osman Paşa'dan, 13 Rebi'ul-evvel 1213 (25 Ağustos 1798)

25 BOA. HH. 239/ 13354, Kocaeli Mutasarrıfından, 29 Zilhicce 1214 (24 Mayıs 1800)

Hasan'ın, Adapazarı naibi tarafından idam edilmesiyle bölge normale dönmeye başladı. Darphane'ye kömür ihtiyacı da Kocaili Sancağı'ndan karşılanıyordu. Kömürçülerin korktukları şey, yollarının eşkiyalar tarafından kesilmesi ve canlarına kastedilmesi idi. 1781 yılında İznik kazasının Yuvacık köyünden darphane için Başiskele'ye kömür nakleden Çukadar ve adamlarına saldıran eşkiyaların kellelerinin kesilmesinde olduğu gibi, Kocaili mutasarrıfı caydırıcı önlemler alarak kömür naklinin sağlıklı bir şekilde yapılmasını temin ediyordu²⁶.

1798 yılında Şile ve çevresinin etkili eşkiyalarından birisi Bektaşoğlu'ydu. Bektaşoğlu'nun kazada müstahkem bir de konağı bulunuyordu. Yol kesmek, adam öldürmek ve halkı haraca bağlamak Bektaşoğlu'nun yaptığı hukuksuz işlerdendi. Kocaili mutasarrıfının emriyle Ağva ayanı Mustafa Alemdar, Bektaşoğlu'nu yakalamak için uğraştıysa da bu mümkün olmadı²⁷.

Şile kazası ayanı Uzun Hasan da 1801 yılı başlarından itibaren isyan eden ve eşkiyalığa başlayan çevresinde nüfuzlu bir kişiydi. Uzun Hasan'ın en büyük destekçisi Ağva'da ikamet eden kendisi gibi eşkiya Kırkmak Mustafa'ydı. Bir türlü yakalanamayan Uzun Hasan ve Kırkmak Mustafa'nın idam cezaları Kocaili mutasarrıfına ihale edildi²⁸.

Osman Paşa'dan sonra mutasarrıflığa tayin edilen Ahmed Paşa da selefleri gibi göreve başlar başlamaz Kocaili çevresinde eşkiyalık yapan Pehlivan, Karakalpak, Sarıçayır kazasından Cebecioğlu Ahmed ve Bilal'i yakaladı ve onları idam ederek kellerini denize "ilka" eyledi. III. Selim, mutasarrıf Ahmed Paşa'ya "afarin bu adama, güzel gayret gösteriyor" diyerek takdirlerini belirtti²⁹. Yalakabad ve etrafında eşkiyalık yapan Çelikoğlu da avanesiyle yakalandı ve başları kesildi³⁰.

Kocaili'nde kazalarında ayanlar ve ayanlarla çoğu zaman beraber hareket eden eşkiyalar bazen kendi aralarında da çarpışıyorlardı. Her durumda da kaybeden eşkiyalar oluyordu. 1801 yılında hakkında idam kararı çıkan eşkiya Kandıralı Mehmed ve adamları³¹, Kocaeli mutasarrıfının gönderdiği kuvvetlere Yalakabad (Yalova)'ın Çınar Korusu'nda yenilince Yalakabad kazasına kaçması buna bir örnektir. Daha önce Karamürsel, Yalakabad, Pazarköy, Gemlik ve Gekbuze ayanlarına Kandıralı'nın yakalanması için emirler gönderilmesine rağmen, Yalakabad ayanı el-Hac Mustafa, Kandıralı Mehmed'e sahip çıktı ve ona kazanın kapılarını açtı. Buradan takviye alan Kandıralı, Karamürsel ayanı el-Hac Hasan üzerine saldırdı³². Burada Ganiçe köyünde gasp ve yangına sebep olan eşkiya Kandıralı Mehmed, dağa kaçtı ve yine hakkında idam kararı çıkan Delibalta'ya rast geldi. Deli Balta, idam edilmek için Kocaeli mutasarrıfı tarafından da aranmaktaydı. İki eşkiya grubu dağda çarpıştılar ve Deli Balta muharebeyi kaybetti. Kandıralı, Deli Balta'nın başını keserek gemi ile Yalakabad'a gitti³³.

Geyve kazasında da çoğalan eşkiyalar halka zarar veriyordu. Safi Köyü'nden Hacı Mansur oğlu Ali ve Ali Baloğlu Ömer ile Akhisar kazasına bağlı Ortalı Köyü'nden Bekir oğlu İbrahim için mütesellim Ahmed Paşa 1803 yılında idamları için izin aldı³⁴. Geyve üzerinden İstanbul'a yolculuk yapan devlet görevlileri, değerli eşya taşıyan ve yolculuk yapan tüccar ve yolcuların Sapanca istikametinde olan seyahatleri eşkiya saldırılarına karşı tehlikeler arz ediyordu. Saldırıları ile ölen kişilerin katilleri çoğu zaman tespit edilemiyordu³⁵.

26 BOA. HH. 90 / 3706, Kocaeli mutasarrıfından Padişaha, 19 Safer 1216 (1 Temmuz 1801)

27 BOA. A.E. III. Selim, 12319, Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Hüseyin Paşa'ya, Evahir-ı Cemaziye'l-ewvel 1213 (Kasım 1798).

28 BOA. CD. 531, Kocaili sancağı mutasarrıfına, Evasıt-ı Şevval 1215 (Mart 1801)

29 BOA. HH. 107/4220, Kocaeli Mutasarrıfından padişaha, 9 Rebi'ul-ewvel 1217 (10 Temmuz 1802)

30 BOA. HH. 80/3312, Kocaeli Mutasarrıfından, 16 Rebi'ul-ewvel 1217 (17 Temmuz 1802).

31 BOA. CZ. 605, Kocaili mutasarrıfından, 6 Cemaziye'l-ewvel 1216 (14 Eylül 1801)

32 BOA. HH. 105/4137, Kocaeli Mutasarrıfından padişaha, 29 Zilhicce 1217 (22 Nisan 1803).

33 BOA. HH. 104/4100, Kocaeli Mutasarrıfından, 3 Rebi'ul-ahır 1217 (3 Ağustos 1802)

34 BOA. HH. 78 / 3245, Kocaeli Mutasarrıfından sadarete, 9 Zilhicce 1217 (2 Nisan 1803)

35 BOA. A.E.III. Selim, 23539, Sadarete arzuhal, 20 Zilka'de 1216 (24 Mart 1802).

Yine Karamürsel ve Yalakabad yolu da tehlikeler arz ediyordu. 1802 yılında Karamürsel yakınlarında öldürülen Karaman valisinin çukadarı ve diğer görevlilerin katillerinin araştırmalar sonucu bulunamamaları buna örnek sayılır³⁶.

Eşkiya takibi ve te'dibi konusunda devletin genel politikası, meseleyi ilkönce “*suhuletle*” halletmekti. Eşkiya reisleri ile mutasarrıf veya halk üzerinde genel saygı gören ayanlar vasıtasıyla konuşmak, görüşmek ve isyana sebep teşkil edecek meseleleri halletmek ve canlarını bağışlamak takip edilen diğer bir yöntemdi. Devletin eşkiyalar üzerine yapacağı operasyonlarda ve eşkiyaların muhtemel saldırılarında halkın can ve malının zarar görmesinden çekiniliyordu. Mesela, 1800'lü yıllarda Adapazarı'nın meşhur eşkiya reislerinden Kara Osman ve Söğütlü Köyü'nden Tüfenkçi Beşli Köse oğlu Mehmed'in “*suhuletle*” veya olmazsa müdahaleyle ortadan kaldırılması düşüncesi buna örnek olarak gösterilebilir. Kara Osman ve Köse oğlu Mehmed, Adapazarı-Söğütlü hattında ve çevresinde çok kalabalık taraftara sahiptiler. Kocaili'nde bazı ayanlar da gizlice onlarla beraber hareket etmekteydi. İki eşkiya reisini ortadan kaldırmak ve taraftarlarını dağıtmak pek de kolay görünmüyordu. Kara Osman'ın taraftarlarından Kandıra ayanı Hacı Osman'ın Kocaeli'ne çağırılması ve onun vasıtasıyla eşkiya reislerinin “*suhuletle*” ele geçirilmeleri düşünüldüyse de bundan da vazgeçildi. Kocaili'deki ayanlar arasında sertliği, cesareti, kahramanlığı ve halk üzerindeki etkisi ile tanınan ve daha önce eşkiyalık yaptıysa da kendini affettirmeyi beceren Şile ayanı Uzun Hasan vasıtasıyla Adapazarı ve Söğütlü'deki eşkiyalık faaliyetleri “halk zarar görmeden” sonlandırılmaya çalışıldı. Arabuluculuğu “*suhuletül-beyn*” için yapmaya gönüllü olan Uzun Hasan, İznikmid Kereste Emni Nuh Bey'le haberleşiyordu. “*İslah-ı darulbeyn*” için yola çıkacak olan Uzun Hasan'ın bu işi halledeceğine hem Kocaili mutasarrıfı ve hem de Sadaret inanıyordu. Kara Osman'ın Adapazarı'nda kalmasını istemeyen devlet, Uzun Hasan'dan Kara Osman'ı ya beraberinde alıp gitmesini veya “*idam ederek*” gailenin temelden ortadan kalmasını istiyordu³⁷.

Eşkiyalar ve ayanlar arasında “*paylaşamama*” veya “*bölgelerine çökme*” sebeplerinden düşmanlıklar varsa da, dışarıdan gelebilecek ve hepsini etkileyecek tehlikelere karşı ittifaklar da oluyordu. Bu çerçevede Kara Osman ve Köse oğlu Mehmed, devletin Uzun Hasan vasıtasıyla “*şakilik*” hal ve fiiline sahip ayan ve eşkiyalara karşı teyakkuza geçeceğini sezince “*korku*” ve “*telaşa*” kapılarak saflarını sıklaştırmaya ve cephelerini genişletmeye çalıştılar. Uzun Hasan'ın “*şamatasızca*” icra edeceği rolün dışında Bilecik ayanı Kalyoncu Ali Bey'in de eşkiyalara karşı yürütülecek olan operasyonun sorumlusu Kocaeli Mutasarrıflığı emrine verilmesi bu korkuyu haklı çıkartıyor ve katmerleştiriyordu. Bu nedenle Şeyhler ayanı Mustafa Bey, Karasu ayanı Hacı Abdi Bey ve Cellad Emin operasyonun kendilerine de uzanacağını düşünerek Kara Osman ve Köse oğlu Mehmed'e katıldılar. Bu nedenle “*Kara Osman meselesi*” 1803 yılında Kocaili mutasarrıflığının en önemli sorunu haline geldi. Meselenin daha da büyümesi ve tehlike arz etmesi üzerine bu gailenin bir taraftan Uzun Hasan ve Bilecik ayanı Kalyoncu Ali Bey vasıtasıyla “*suhuletle*” halledilmesi yoluna gidilirken, diğer taraftan da askerî kuvvet toplanmaya başlandı. Askerî kuvvet, kararlılık göstergesi olarak kullanılacak ve “*suhuletle*” çözüme yardımcı olacaktı. Burada dikkate değer olan, “*kasabalar ve köylerin harap olması*” ve “*halkın zarar görmesinden endişe*” ile devletin askerî bir operasyondan kaçınmasıdır. Yörenin iki önemli siması Şile ayanı Uzun Hasan ve Bilecik ayanı Kalyoncu Ali Bey, devlete isyan eden şakileri “*suhuletle*” yola getirmek için devletin itimat ettiği “*ricacı suretinde tavassut*” eden kişilerdi³⁸.

Kendisi Kocaili'nin yerlisi olan İznikmid Kereste Emni Nuh Bey de bu tür gailelerin defi için devletin itimat ettiği ve görüşüne başvuru alan kişilerdendi³⁹. Tersane-i Amire'nin

36 BOA. CZ. 3430, Kocaili Sancağı mutasarrıfına, 13 Zilka'de 1216 (17 Mart 1802)

37 BOA. HH. 216/ 11900, Kocaeli Sancağı mutasarrıfına, 23 Rebi'ul-ewvel 1218 (13 Temmuz 1803)

38 BOA. HH. 217/ 11964, Kocaeli mutasarrıfına, 6 Rebi'ul-ahır 1218 (26 Temmuz 1803)

39 BOA. HH. 216/11858, Kocaeli mutasarrıfına, 2Zilka'de 1218 (13 Şubat 1804)

kereste ihtiyacını en fazla karşılayan bir yer olarak Kocaili'de şekavet olaylarının bir surette önlenmesi yoluna gidiliyordu. Bu nedenle Adapazarı çevresinde ortalığı vaveylaya veren eşkıyaları bir taraftan “*suhuletle*” teskin etmek, olmazsa “*izale-i vücutları*” için de mutasarrıf Abdurrahman Paşa kuvvet toplamak için gayret gösteriyordu⁴⁰. Ayanların bu ittifaka katılmamaları için nasihat yollu “*tembihler*” de yapıyordu⁴¹.

Devletin, eşkıyaları “*suhuletle*” teskin etme yoluna gitmesi halka zara verecek bir kargaşaya meydan vermemek içindi. Asıl takip edilen politika eşkıyalığa meyleden ayan veya başka zevatın ele geçirilmeleri halinde idamlarıydı⁴². Kara Osman olayında Uzun Hasan çözüm için güvenilen bir isim olmasına rağmen idama götüreceği süreç için de kuvvet hazırlığı yapıyordu⁴³. Uzun Hasan itimada şayan bir kişi olarak devletle eşkıyalar arasında “*suhuleti*” temin için 1804 yılı başlarında Adapazarı'na gitti. Yaz aylarının başlangıcında kereste kesimi ve ekimlerin yapılacağı bir dönemin başlangıcında bu işin iyi niyetle sonlandırılması halinde kuvvet kullanımı için hazırlıklar tamamı. Uzun Hasan, durumun vahametini çok iyi anlatmış olacak ki Kara Osman, Söğütlülü Köse oğlu Mehmet, Şeyhler ayanı Mustafa Bey, Karasu ayanı Hacı Abdi Bey ve Cellad Emin'in tavırları yumuşamaya başladı⁴⁴.

Bu sıralarda Kocaeli mutasarrıfı, Adapazarı civarındaki ayanlarla halka zarar vermeden yapılacak olan operasyonun şeklini görüşmekteydi. Ayanlar, eşkıyalara yardım etmeyeceklerine dair taahhütlerde bulundular. Benderek (Karadeniz Ereğlisi) ayanı İbrahim Bey de bu taahhüde katılan ayanlardandı⁴⁵. Muhtemel operasyon için Tophane'den iki top istendi. Kocaili'deki eşkıyaların fark etmemeleri için toplar Ankara'ya gönderilmek üzere tophaneden çıkarılacaktı. Bu hazırlıklardan Kara Osman ve avnesinin haberi olmuş olacak ki Uzun Hasan'ın “*suhulet*” önerisi kabul edildi ve şekavet 1804 yılı başlarında sona erdi⁴⁶.

Kaymas ayanı Ayanoğlu Hacı Muhammed de uzun zamandan beri Kara Osman'ın başını çektiği eşkıyalar ittifakından ayrı olarak şekavetlerde bulunuyordu. Kaymasoğlu, adam öldürme, soygun, kereste, odun ve kömür tedarikine engel olmaması için “*tenbih ile mütenebbih*” olmayınca vücudu “*rûy-ı arzdan ref*” olunmak üzere, idam emri 1209 yılında Kocaili mutasarrıfına gönderildi. İdam fermanından sonra uzun süre ele geçirilememesi Ayanoğlu'nu daha da çekilmez hale getirdi⁴⁷. Kaymas ayanının “*izale-i vücudu*” Şile ayanı Uzun Hasan'a ihale edildi. Kocaili mutasarrıfı bu maksada binaen uzun Hasan'a ihtiyacı olan asker ve silah yardımı yaptı⁴⁸. Kaymasoğlu, kale gibi müstahkem konaklara sahip olduğundan ele geçirilmesi zordu. Mutasarrıf Abdurrahman Paşa, Kaymasoğlu üzerine yapılacak operasyon için Tophane'den “*mühimmatıyla*” birlikte Obüs topu istedi. Top İznikmid iskelesine gelecek ve orada topçulara teslim edilecekti. Operasyon bittikten sonra da tekrar Tophane'ye teslim edilecekti. Tophane-i Amire'den İznikmid iskelesine gönderilen mühimmat şu şekildedir: 7 vukiyyelik bir obüs topu (aynı tarihli belgede Kobüz de yazmaktadır. Muhtemelen Obüs/kobüz şeklinde kullanılmaktadır), 100 adet humbara-i İngilizi, 100 adet kulle, 250 adet şal-ı kise, 250 adet Konya teneke, 100 adet mahtab, 5 adet fitil-i Mısrikankal, 400 kıyye barut-ı siyah ve 250 adet zarftır. Ayrıca yapılacak operasyon için piyade askerine de ihtiyaç bulunuyordu. Bu ihtiyaç da Karadeniz Ereğli ayanı tarafından (Bendrekli) karşılandı⁴⁹.

40 BOA. HH. 218/ 12002, Kocaeli mutasarrıfına, 6 Zilka'de 1218 (17 Şubat 1804)

41 BOA. HH. 219/ 12048-B, ilam, 21 Zilka'de 1218 (3 Mart 1804)

42 BOA. HH. 215/11783, Kocaeli mutasarrıfına, 23 Zilka'de 1218 (5 Mart 1804)

43 BOA. HH. 218 / 11986, Şileli Uzun Hasan'a, 3 Zilhicce 1218 (15 Mart 1804)

44 BOA. HH. 218/12017, Kocaeli Mutasarrıfı'ından, 14 Zilhicce 1218 (26 Mart 1804)

45 BOA. HH. 219/ 1204-C, Bendrekli Kazası ayanına, 3 Zilhicce 1218 (15 Mart 1804)

46 BOA. HH. 124/5160, Kocaeli mutasarrıfına, 29 Zilhicce 1218 (10 Nisan 1804)

47 BOA. CZ. 1045, Kocaeli mutasarrıfına, Evasıt-ı Zilka'de 1212 (Mayıs 1798)

48 BOA. HH. 218/11998, Kocaeli Mutasarrıfına, 26 Zilhicce 1218 (7 Nisan 1804)

49 BOA. CA. 2970, Kocaeli Sancağı Mutasarrıfı Abdurrahman Paşa'ya 11 Muharrem 1219 (22 Nisan 1804)

1804 yılında eşkıyalık olaylarının fazlaşması dikkatlerin, kereste naklinin yapıldığı ve İstanbul'dan doğu taraflarına yapılacak olan ticari, dini ve sosyal amaçlı ziyaretlerin güzergâhında olan Kocaeli üzerine yönelmesine sebep oldu. Bu nedenle Padişah III. Selim, eşkıyalık olaylarının arttığı Kocaeli'ye “*bir nizam verilmesi*” talimatı verdi. Verilecek nizam çerçevesinde Mutasarrıf Ahmed Paşa'yı başarısızlığından dolayı görevinden alma planları konuşulmaya başlandı. Ahmed Paşa, üstesinden gelemediği eşkıyalığı daha da fazlaştırmakla suçlanıyor ve uygulamalarıyla da sancak dâhilinde sevilmiyordu. Bu nedenle onun görevden alınmasının “*ihtilali yatıştıracağı*” düşünülüyordu. Mutasarrıf Ahmed Paşa'nın görevden alınması halinde yerine Kocaili'yi çok iyi bilen yerli birisinin atanması son dönemlerde gelenek haline gelmişti. İznikmidli olan ve orada ikamet eden eski Yeniçeri Ağası Halil Bey akla gelen ilk isim oldu fakat bu denli galeli bir vazifeyi “*yapacak evsafıta*” görünmediğinden ondan vazgeçildi. Ocaktan çıkma Kapıcıbaşı ve aynı zamanda Kocaili'de Tahta Serdarlığı da yapan Kasım Bey üzerinde duruldu. Kocaili'de kalması ve Tahta serdarlığı yapmış olması sebebiyle “*tecrübeye*” de sahipti. Görev kendisine verildiğinde başarısız olursa “*ihtilalin daha da artmasından*” korkularak ondan da vazgeçildi. Başka bir kişi bulunamadığından ve meselenin de ehemmiyeti dikkate alındığından “*uygun birisi bulununcaya kadar*” İznikmid Kereste Emini olan Osman Bey Kocaili mutasarrıfı oldu. Muvakkaten bu göreve atanmasına rağmen ondan çok şeyler bekleniyordu. Mutasarrıf Ahmed Paşa azledilerek Erzurum eyaleti emrine verileceği 1806 yılı başlarına kadar İstanköy adasına sürgüne gönderildi. Bu değişiklik haberi padişaha bildirildiğinde o da mutasarrıflık yapacak bir adam bulunamamasından yakınıyor ve “nizam”dan kastının da “*Ahmed Paşa'nın görevden alınması*” olduğunu vurguluyordu⁵⁰. Fakat Osman Bey'in mutasarrıflığı çok kısa sürerek tekrar asli görevine iade edildi ve Kasım Paşa bu göreve atandı.

Gekbuze (Gebze) ayanı Hasan Çavuş da Gebze ve çevresinde eşkıyalık yapıyordu. Görev yaptığı çevrede halka zulmediyor ve İstanbul'un yanı başında güvensizlik oluşturuyordu. Mutasarrıf Osman Bey, göreve geldikten sonra ayan Hasan Çavuş'u yakalayarak boğdurdu ve bu gaile ortadan kalktı⁵¹.

Şile ayanı Uzun Hasan'ın arabuluculuğu ile Kara Osman etrafında ittifak kuran Kocaili ayanlarının eşkıyalıkları önlenmişti. Uzun Hasan'ın hem Kocaili ve hem de padişah nezdinde nüfuzu arttı. Fakat eşkıyalık ve zorbalığın devletin gücü ile değil, nasihat yollu teskin edilmesi ve devletten “*te'dib*” görmemesi uygun fırsatı bulduklarında tekrar bu işe girişecekleri anlamına geliyordu. 1805 yılı başlarında Dağlı eşkıyası üzerinde Kocaili'den kuvvet gönderilmesiyle dikkatlerin başka tarafa çevrilmesi ve ortamın sakinleşmesini fırsat bilen Kocaili ayanlarından bazıları tekrar eski alışkanlıklarına dönmeye başladılar. Ayrıca kendi aralarında da kavgalar ediyorlar ve bunun faturası da halka çıkıyordu. Yol kesme, soygun ve adam öldürmelerden dolayı İznikmid'in nüfusu artmaya başladı. Tekrar nükseden “*haşeratın önü alınmazsa*” Kocaili'nin “*Rumeli'ye döneceğinden*” korkuluyordu. Mutasarrıf Kasım Paşa, bölgenin “en nüfuzlu adamı” olarak görülen İznikmid Kereste Emini Osman Bey ve “*nüfuzlu fakat korkak biri*” olarak vasıflandırılan Bilecik Ayanı Ali Bey 1805 yılı başlarında elbirliğiyle bu işin üstesinden gelmek üzere harekete geçtiler⁵².

Aynı yılın sonlarına doğru sancak dâhilinde asayiş kısmen sağlandı. Mutasarrıf Kasım Paşa, sadarete bilgi verirken “*selefimiz Ahmed Paşa zamanındaki gibi*” ifadeler kullanarak onun zamanında eşkıyalığın olduğu fakat alınan tedbirlerle şimdi neredeyse kalmadığı imalarında bulunuyordu. Fakat dikkati çeken, bölgenin büyük eşkıyaları olan Adapazarlı Kara Osman, ayan Hacı İsmail ve Menzilci Mustafa'nın hala ayakta olmaları ve eşkıyalığa

50 BOA. HH. 126/ 5222, Sadrazamdan telhis üzerine Hattı Hümayun, 29 Zilhicce 1218 (10 Nisan 1804)

51 BOA. HH. 82/3408, Kocaeli Mutasarrıflığından, 23 Receb 1219 (28 Ekim 1804)

52 BOA. HH. 56/ 2572, Sadarettten Padişaha, 29 Zilhicce 1219 (31 Mart 1805)

fırsat buldukça devam etmeleri idi. Mutasarrıf Kasım Paşa, bahsedilen bu eşkıyaların müstahkem konakları olduğunu, Kandıra'da bulunan 200 dirhemlik toprakların bu konak ve kaleleri yıkamayacağını onun yerine “beşer kıyyelik” iki menzil toprakların gerekli olduğunu söylüyordu. Talep edilen topraklar Kocaili'deki eşkıya ve ayanların dikkat ve telaşına sebep olmaması için “Ankara'ya gidecek” diye mutasarrıfın emrine gönderildi⁵³. Akhisar, Hendek ve Kaymas ayanları da Kasım Paşa emrine verildi⁵⁴.

Kasım Paşa, hazırlıklarını tamamladıktan sonra Adapazarı'na geldi. Kış boyu mücadele etmesine rağmen bir başarı sağlayamadı. Bir başarı sağlanamamasının sebebini Paşa “Adapazarı civarının gayet bataklık olması ve şiddetli kış” şartlarına bağlıyordu. Kara Osman ve avenesini daha önce yaptığı gibi 1806 yılı başlarında Bilecik ayanı Kalyoncu Ali Bey vasıtasıyla affını istedi. Kara Osman, yaptıklarına “istiğfar” ediyor ve “halka zulmetmeyeceği, kereste kat'ı ve nakline engel olmayacağı” konularında taahhütlerde bulunuyordu. Bilecik ayanı Kalyoncu Ali Bey'in kefaletiyle padişaha sunulan bu öneri olumlu karşılandı. Bir kere Kocaili'nin eşkıyalar ve ayanlar yeri olmasının yanında, mütegalibelerin kendi aralarında ihtilafları olduğu gibi ittifaklarının da olduğu biliniyordu. Birisi saldırıya uğradığında, diğerine sığınyordu. Mesela, devletin itimat ettiği Kalyoncu Ali Bey eşkıyalara mutavassıt olmasına rağmen aynı zamanda yardımcı da oluyordu. Bunların bilinmesine rağmen tavassuta olumsuz cevap verilse mutasarrıf Kasım Paşa'nın eşkıyayı temizleyeceğine inanılmıyordu. Bu şartlar dikkate alınarak Kalyoncu Ali Bey'in kefaletiyle Kara Osman ve avenesini affedildi. Fakat bu afta önemli bir nokta, eşkıyadan Deli Kadri üzerine yapılacak olan sefer ve bu sefere Kara Osman'ın da 400 asker gönderecek olmasıydı⁵⁵.

Eşkıya takibinde genelde devlete bağlı ayanların yardımıyla asi ayanlara karşı mücadele ediliyordu. Her ayanın aynı zamanda isyan edebileceği ihtimali yüksek olduğundan güvenilmesi imkânsızdı. Mesela Bilecik ayanı Kalyoncu Ali Bey, Kara Osman'a karşı canla başla mücadele ederken onun adamlarından Sarıcaoğlu Osman Bey, 1803 yılında İnegöllü Numan Bey'e saldırarak onu çiftliğinde muhasara edebiliyordu⁵⁶.

Eşkıya takibinde Kasım Paşa'nın başarı sağlayamaması onun da azlini beraberinde getirdi. Yerine bölgenin “en nüfuzlu kişisi” olarak bilinen İznikmid Kereste Emni Osman Bey, Kocaili mutasarrıfı oldu⁵⁷.

1806 yılı sonunda çıkan Osmanlı-Rus savaşı döneminde devletin dikkatini seferlere vermesi sebebiyle Kocaili'de eşkıyalık olayları artarak devam etti. Eşkıyaya kuvvetli askerî darbe indirilememesi, yerel halktan zorla yardım alınması, ayanların eşkıyalarla işbirliği ve görevlilerin liyakatsızlıkları sebebiyle eşkıyalık eksik olmuyordu. Savaşın başladığı 1806 yılı Kasım ayından 3- 4 ay sonra İznikmid körfezi ve adalar eşkıyaların cirit attığı yerler haline geldi. “Tokmakçı” olarak adlandırılan eşkıyalar, değerli eşyalar nakleden kayıkları soyuyorlardı. Hem deniz ve hem de karada yoğunlaşan asayiş eksikliği seyahati ve yaşamı olumsuz etkiliyordu. Mudanya'dan İstanbul'a hazine ve değerli eşya götüren bir geminin Şileli Bayrakdaroğlu Mustafa tarafından ele geçirilmesi üzerine 1807 yılı Mayıs'ında İznikmid, Karamürsel, Yakakabad, Gökboza, İznik ve Değirmendere'den aynı anda kalkan kayıklarla askerî bir operasyon yapılması türünden olaylar ve müdahaleler olağan hale geldi. Söz konusu bu operasyonda Şileli Mustafa, Karadenizli Uzun Süleyman ve Söğütlülü Ali adlı eşkıya reisleri yakalanarak kelleleri kesildi⁵⁸. Yine Kocaili ve çevresinin meşhur eşkıyalarından “Yarımağa” lakaplı Abdülfettah Ağa da idam edildi⁵⁹.

53 BOA. HH. 71/ 2978-A, Kocaeli mutasarrıfından sadarete, 8 Receb 1220 (2 Ekim 1805)

54 BOA. HH. 71/2978, Kocaeli mutasarrıfına, 8 Receb 1220 (2 Ekim 1805)

55 BOA. HH. 82/ 3409, Kocaeli mutasarrıfından, 15 Zilka'de 1220 (4 Şubat 1806)

56 BOA. CZ. 3112, Hüdavendigar Sancağı Mütessellimine, Evahir-ı Rebi'u'l-ewvel 1216 (Temmuz 1803)

57 BOA. HH. 119/4806, Sadarete, 29 Zilhicce 1220 (20 Mart 1806)

58 BOA. HH. 78/3249, Kocaeli mutasarrıfından sadarete, 1 Rebi2ul-ewvel 1222 (9 Mayıs 1807)

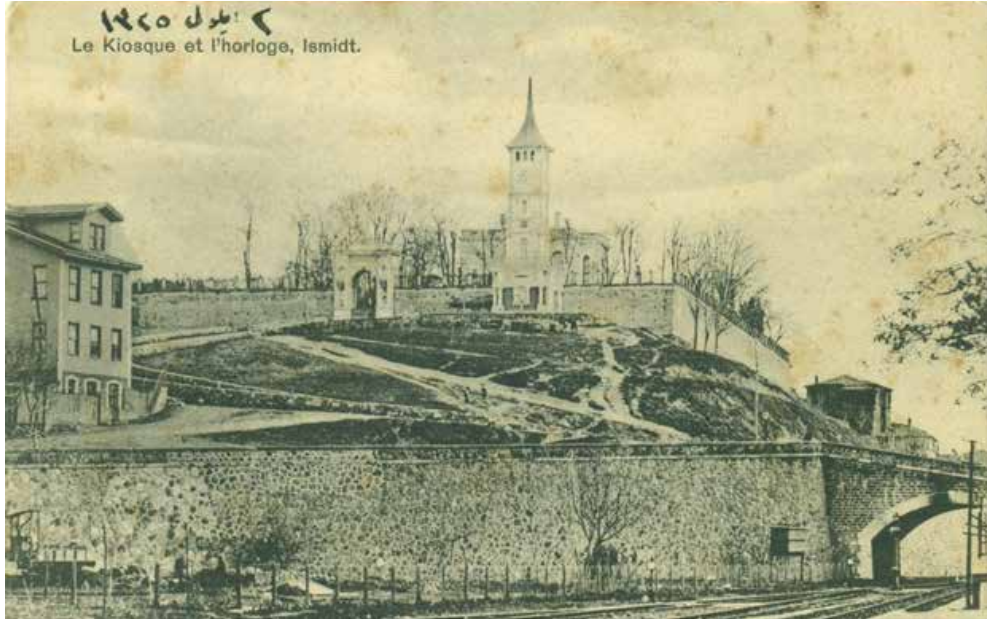
59 BOA. HH. 1354 / 52951, Kocaeli mutasarrıflığından, 29 Zilhicce 1222 (27 Mart 1808)

Sonuç

18. asrın sonlarına doğru Kocaili’de olduğu gibi Osmanlı Devleti’nin tamamında eşkıyalığın arttığı gözlenmektedir. Savaşların sık ve uzun yıllara yayılması toplumda sosyal ve ekonomik yapıyı sarsmıştır. Osmanlı askerî teşkilatı olan Yeniçeriliğin bozulması da eşkıyalığın bir trend dahilinde artmasına sebep olmuştur.

Kocaili, İstanbul’un yanı başında olması sebebiyle Osmanlı Devleti’ndeki genel bozulmadan en çok etkilenen yerlerden biridir. Kocaili, müstakil idaresi ile Osmanlı donanmasının kereste ihtiyacını karşılayan en önemli yerlerden birdir. Buranın Anadolu ve doğuya doğru giden yol üzerinde olması Kocaili’nin önemini daha da artırmaktadır. Kocaili mutasarrıflarının ve merkezî idarenin tüm çabalarına rağmen Kocaili çevresinde eşkıyalık faaliyetleri Ayanlık ve Yeniçeriliğin kaldırılmasına kadar mütemadiyen devam etmiştir. Bu gelişmelerden sonra Kocaili Sancağı’nda eşkıyalık olayları tamamen kalktı demek elbette söylenemez. Sadece bu tarihten sonra görülen eşkıyalık faaliyetlerinin önceki dönemlere göre çok azamaya başlamış olduğudur.

EKLER

İzmit Tren İstasyonu'ndan Saat Kulesi ve Kasr-ı Hümayün'a bir bakış. (1900'ler.)

Önde İzmit Tren İstasyonu'nun müştemilatı, arkada ise Saat Kulesi ve Kasr-ı Hümayün (1905)

KAYNAKÇA

Arşiv

- Ali Emiri. III. Selim (A.E. III. Selim)
- Cevdet Askeriye (CA)
- Cevdet Dahiliye (CD)
- Cevdet Zabita (CZ)
- Hattı Hümayun (HH)

Kitap ve Makaleler

- Akdağ, Mustafa, " Osmanlı Tarihinde Ayanlık Düzeni Devri", *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C.8, S. 14, s. 51-61.
- -----, "Timar Rejimin Bozuluşu", *AÜDCF Dergisi*, C.3, S.4, Ankara 1945, s. 419-431; "Yeniçeri Ocak Nizamının Bozuluşu", C. 5, S. 3, Ankara 1947, s. 291-313.
- Kaya, Mehmet, "XIX. Yüzyılda İzmit (Kocaili) Sancağının Demografik Durumu ve İskân Siyaseti", *AÜ. DTCF, Tarih Bölümü Tarih Araştırmaları Dergisi*, C. 26, S. 41, 2007, s. 59-80.
- Konukçu, Enver, "Sakarya Nehri ile Boğaziçi Bithyniası'ndan Kocaili Sancağı'na", *SAÜ Fen Edebiyat Dergisi*, (2008 / II), s. 109-124.
- Özdemir, Şenay, "Osmanlı Donanmasının Bir "Seyir Defteri" ve XVIII. Yüzyıl Osmanlı Denizciliğine İlişkin Bazı Gözlemler", *AÜDTCF Tarih Bölümü Tarih Dergisi*, C. 24, S. 37, Ankara 2005, 113-169.
- Polatel, Oğuz, "Nikomedia'dan İzmit'e Bir Kent Adının Dönüşümü", *Journal of HistoryStudies*, Prof. Dr. Enver Kınukçu Armağanı, Nisan 2012, s. 279-295.

GEBZE MENZİLHANESİNİN FİZİKÎ YAPISI VE MÜŞTEMİLATI (1700-1850)

Yaşar BAŞ*

Giriş

Menzil teşkilatı, Osmanlı posta ve haberleşme teşkilatının önemli kurumlarından biri olmuştur. Buralarda ulakların ve beygirlerinin kısa süreli konaklama, dinlenme, iaşe, imâte vb. temel ihtiyaçları karşılanmıştır. Menzillerden, başta ulaklar olmak üzere,¹ tüccarlar, özel işi olanlar, vezir, beylerbeyi, mütesellim, sancak beyi emri ile hareket edenler,² asker ve zahire nakli gibi hususlarda gelip geçenler yararlanmış ve beygirlerini değiştirmişlerdir.³

Osmanlı coğrafyasında menziller, XVII. yüzyılın sonlarında yapılan büyük düzenlemeyle yeniden teşkilatlanmış ve bir çatı altında toplanmıştır. Bu bağlamda, menzil hizmetlerinin finansmanı ve idaresi hususunda 1698 yılında yapılan düzenlemeler dikkati çekmiştir. Söz konusu tarihten itibaren menziller, “menzilhane” adı ile kullanılmaya başlanmıştır. Daha öncesinde menzil beygirlerini kimlerin ve ne şekilde temin edeceği ve besleyeceği konusunda farklı uygulamalar mevcut iken, bu tarihten itibaren menzil beygirlerinin tedariki, beslenmesi, ulaklara verilmesi; menzillerin iltizama verilmesi vs. konularındaki uygulamalar ile menzil idareleri tek çatı altında toplanmıştır.⁴ Bununla beraber, XVIII. yüzyılın ortalarından itibaren, menzilhaneler önemini yitirmeye başlamıştır. Sultan II. Mahmut zamanında, 23 Ekim 1840 tarihinde ise, yerlerini posta teşkilâtına bırakmıştır.⁵

* Yrd. Doç. Dr., Bingöl Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Tarih Bölümü Öğretim Üyesi, e-mail: yasarbas2000@hotmail.com

1 BA, A. E. SABH. I (Ali Emiri. I. Abdülhamid), nr. 50/3563.

2 Yücel Özkaya, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumı*, İstanbul 2010, s. 293.

3 Bu bildirinin Giriş ve Gebze Menzilhanesi ile ilgili ilk 3 sayfalık kısmı, yazarın aynı konudaki makalesi özetlenerek hazırlanmıştır. Bkz. Yaşar Baş, “XVIII-XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gebze Menzilhanesi”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/5 Spring 2013, p. 101-126.

4 Cemal Çetin, *Anadolu’da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya 2009, s. 15 vd; Gebze Menzilhanesi hakkında geniş bilgi için bkz. Yaşar Baş, “XVIII-XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gebze Menzilhanesi”, *Turkish Studies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/5 Spring 2013, p. 101-126.

5 Necdet Aysal, “Çöküşten Mütarekeye Osmanlı’da Haberalma”, *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı. 40, Kasım 2007, s. 527; Nesimi Yazıcı, “II. Mahmud Döneminde Menzilhaneler: Ref-i Menzil Bedeli”, *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, (28-30 Haziran 1989)*, Bildiriler, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1990, s. 157; Nesimi Yazıcı, “Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı”, *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı. 3, s. 336.

Gebze Menzilhanesi

Gebze Kasabası, Osmanlı devrinde önemli bir gelişme gösterememiştir. Ancak ana yolların üzerindeki konumu dolayısıyla Anadolu'nun en önemli konaklama/menzil merkezi olarak öne çıkmıştır. Gebze Menzilhanesi, Üsküdar'dan sonra, doğu yönünde 9 saatlik mesafede ve Anadolu menzilhanelerinin ayrılma ve birleşme noktasında yer almıştır. Ulaklar, Gebze'den itibaren yönlerini tayin etmiş; Batıya Üsküdar yönüne gidenler, burada birleşmişlerdir. Bu sebeple Anadolu'daki en yoğun Menzilhane olmuştur.

Osmanlı devrinde Gebze, asker, hac, surre, sefir ve ulak konaklamalarının ana birleşim ve dağıtım menzili olarak öne çıkmıştır. "Ulu yol" ya da "hac yolu" olarak isimlendirilen Anadolu'nun sağ kolu, Üsküdar'dan başlayarak, Gebze-Dil İskelesi veya İznikmid üzerinden, İznik, Yenişehir, Bozöyük, Eskişehir, Seyitgazi, Hüsrev Paşa Hanı, Akşehir, Ilgın, Konya, Karapınar, Ereğli, Adana ve Antakya'ya, oradan itibaren bir kol Halep'e, bir kol da Şam'dan Hicaz ve Mısır'a ulaşacak şekilde iki ayrı güzergâh takip etmiştir. Yolun Üsküdar'dan başlayıp Antakya üzerinden Halep'e uzanan güzergâhı, ana eksenini oluşturmuştur.⁶ 5 Temmuz 1796 tarihli hatt-ı hümayunda diğer yolların bozuk olması dolayısıyla surrenin, Gebze, İznikmid ve Lefke yolunu tercih ettiği beyan edilmiştir.⁷ 6 Mart 1817 tarihli Hatt-ı Hümayun ekinde ise, Surre Emîni Said'in, Şam'dan hareket eden surre ve hacı kafilesinin Dil İskelesi'nden geçmek suretiyle Gebze'ye gelmiş oldukları, buradan İstanbul'a doğru hareket edecekleri bildirilmiştir.⁸

Her biri birbirinden farklılık arz edebilen askerî, hac-surre ve ulak menzilleri, Gebze'de kurulmasına karşılık, sadece ulak menzilhanesi belli bir mekâna sahip olmuştur. Menzilhane, kasaba sınırları dâhilinde geçici ve geniş arazide kurulan konaklama menzillerinin dayanağı, haberleşme, yardım ve bağlantı noktası, esas olarak da ulak menzilhanesi işlevini yerine getirmiştir.⁹ Konumu dolayısıyla benzerlerine kıyasla daha özenle tanzim edilmiştir. Tamir ve bakımına özen gösterilmiştir. Diğer menziller, pek çok yönden bu menzilhaneyle örnek almıştır. Mesela 3 Eylül 1758 tarihli emirname, Üsküdar Menzilhanesi'nin, Gebze Menzilhanesi gibi tanzimi talep edilmiştir.¹⁰

Gebze Menzilhanesi hakkında tespit edilebilen en erken kayıt 1691 tarihidir. Konu ile ilgili pek çok belge ve bilgi arasında, bu tarihi takip eden kayıtların sayısı 3-5 kadardır. Osmanlı coğrafyasında bulunan menziller hakkında 1698 yılında yapılan büyük düzenlemeden sonra, menzilhane ile ilgili bilgilerin daha çok görülmeye başlaması, Menzilhane'nin XVII. yüzyılın sonlarında teşkilatlanmış olduğunun bir işareti olabilir. Ancak bu durum, Gebze gibi yoğun yolculuk yapılan bir kasabada, daha önce menzil hizmetinin verilmemiş olduğu anlamına gelmez.¹¹ Bugün Kocaeli ili Gebze İlçesi'nde, Menzilhane Caddesi, Menzilhane Mahallesi ve Menzilhane Hamamı adlı birbiriyle iç içe yer ve mekân isimleri bulunmaktadır. Gebze Menzilhanesi de Sultan Orhan zamanında yapıldığı ileri sürülen Menzilhane Hamamı civarında kurulmuş olmalıdır.¹²

6 Mehmet Fatih Müderrisoğlu, "Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri", *Türkler*, c. 10, Ankara 2002, s. 921; Sema Altunan, "Osmanlı Devleti'nde Haberleşme Ağı: Menzilhaneler", *Türkler*, c. 10, Ankara 2002, s. 913; Yusuf Halaçoğlu, "Ulaşım ve Yol Sistemi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 3, İstanbul 1991, s. 127; Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 65 vd. İzzet Sak, Cemal Çetin, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, Güz 2004, 182.

7 BA, HAT (Hatt-ı Hümayun), nr. 1415/57806; Yaşar Baş, "XVIII-XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gebze Menzilhanesi", p. 104.

8 BA, HAT, nr. 760/35892; Yaşar Baş, "XVIII-XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gebze Menzilhanesi", p. 104.

9 Yaşar Baş, "XVIII-XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gebze Menzilhanesi", p. 105.

10 BA, A. E. SÖSM. III (Ali Emiri. III. Osman), nr. 16/1044.

11 Yaşar Baş, "XVIII-XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gebze Menzilhanesi", p. 103, 104.

12 Yaşar Baş, "XVIII-XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gebze Menzilhanesi", p. 105.

Gebze Menzilhane Hamamı (KBB Arşivi)

Menzilhanenin Fizikî Yapısı ve Müştemilatı

Fizikî Yapısı

Menzilhane yapıları, genel olarak iki ana bölümden meydana gelmiştir. *Birinci grubu*, insanların meskûn olduğu yerlerdir. Bunlar, menzilci, çalışanlar ve ulaklar için kurulan belli bir hane veya çalışma/dinlenme mahallerinden oluşmuştur. Bina veya binaların sahip oldukları odalar ile mescit, mutfak, kahvehane, tuvalet, banyo gibi birimler birinci grupta yer almıştır. İkinci grup yapılar, ahır, samanlık ve depo gibi birimlerdir.¹³

Menzihanelerde, insanların ve hayvanların kaldıkları kısımlar genellikle birbirine yakın veya iç içe olmuştur. Kışın ısınma durumu ve güvenlik unsuru dikkate alınacak olunur ise, konaklama, temel ihtiyaçların karşılanması, insanların ve hayvanların gözetimi ile postanın korunması için, görevliler veya yolcuların kaldığı odaların en azından bir kısmının, hayvanların kaldıkları ahır ile yarı bağlantılı olmasına dikkat edilmiştir. Esasen bu yapı şekli, hemen her han, menzil veya benzeri yapıların esaslarından olmuştur.¹⁴

Gebze Menzilhanesi'nin binaları, hanları veya fizikî yapısını ilgilendiren yapı veya yapılar hakkında ayrıntılı bilgiler elde edilememiştir. Ancak anlaşıldığına göre Gebze Menzilhanesi, iyi teşkilatlanmış yapılardan biri olarak klasik menzihanelere uyan yapı gruplarından oluşmuştur. Anadolu'nun merkezi ulaşım yollarının kesiştiği bir konumda bulunan Menzilhane, bir sofa ve bir kaç oda, mutfak, banyo, tuvalet, ahır, samanlık, depo, ambar, çeşme veya kuyu gibi bölümlere sahip olmuştur. Yoğun yolculuk yapılan bir konumda bulunmasına karşılık, sade bir şekilde tefriş edilmiştir. Fizikî yapısında hayvanların ve görevlilerin kaldığı bölümler ile samanlık ve depo gibi gruplar yer almıştır.¹⁵ O devrin şartlarına göre işlevini en iyi yapabilmesi bakımından mirî tarafından desteklenmiştir. Bakım onarım işlerinin takibi ve giderleri, devlet tarafından karşılanmıştır.

13 Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002, s. 177; Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzihaneler (1690-1750)*, s. 31-37.

14 Yusuf Halaçoğlu, *Menziller*, s. 177. Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzihaneler (1690-1750)*, s. 31-38.

15 Ayrıca bkz. Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzihaneler (1690-1750)*, s. 31-38.

Menzilhane'nin fizikî yapı gruplarında zamanla bazı değişiklikler yapılmıştır. Mesela 1764 ve 1774 yılları arasında Gebze Menzilhanesi'nin yeniden ve hızlı bir şekilde tanzimi ve bu düzenlemeden kaynaklanan giderlerin karşılanması emredilmiştir.¹⁶ 30 Nisan 1822 tarihinde bir mirî handan ibaret Gebze Menzilhanesi'nin onarımı söz konusu olmuştur.¹⁷ On yıl sonraki tespitlere göre, İzmit'te, Gebze Menzilhanesi beygirlerine bir han daha tahsis edilmiştir. Hanın tamiri için, 1832 yılında, İzmit mimarlarından Mehmed Raşit ve Ali Halife görevlendirilmiştir.¹⁸

Müştemilatı (Mal Varlığı)

Menzilhane, kaydedildiği gibi fizikî olarak bir bina/han veya hanlardan oluşan yapılardan oluşmuştur. Birkaç defter kaydından hareketle Gebze Menzilhanesi'nin mefruşat, oturma grubu, mutfak ve temizlik eşyası, ısınma ve aydınlatma malzemeleri, hayvan, taşıma ve hayvan koşum takımları, hayvan yemi ve hayvanlar ile ilgili diğer malzemelerden ibaret müştemilatı hakkında bazı değerlendirmeler yapmak mümkündür.

Bunlardan *birincisi* Menzilci Mehmed'in ölümü üzerine 8 Temmuz 1729 tarihinde düzenlenmiştir. Mehmed Efendi'nin evinde ve Menzilhane'de bulunan eşyayı göstermektedir. İki ayrı listede gösterilen mal varlığı listesinin *ilki*, 26 Haziran 1729 tarihidir ve Mehmed'in evinde bulunan şahsî mal varlığı ile ilgilidir. Bu listede ağırlıklı olarak menzilcinin hanesinde mevcut olan yatak ve oturma odalarının mefruşatı ile mutfak eşyası yer almıştır. Eşya türlerinin toplam kıymetleri belirlenmiştir. Ancak sayıları ve birim fiyatları kaydedilmemiştir. Dolayısıyla bunlar değerlendirmeye alınmamıştır.

Aynı defterdeki 8 Temmuz 1729 tarihli ikinci liste, Mehmed'in mülkü olarak Menzilhane'de bulunan beygir, beygir donanımları, tefrişat ve mutfak eşyası ile hububat ve samanı gösteren 36 parçalık eşyaya aittir.¹⁹

Menzilhane'nin müştemilat kaydı ile ilgili *ikinci* defter, 8 Mayıs 1804 tarihidir. Üsküdar ve Gebze menzilhanelerinin Giridî Hüseyin'den Hancızade Salih Ağa'ya devri sırasında hazırlanmıştır. Gebze Menzilhanesi'nin mirîye ait 39 parçadan oluşan eşyası kayda alınmıştır.²⁰

Bu konudaki *üçüncü* defter, Alemdar Ahmed Ağa'nın menzilci olduğu 13 Mart 1808 tarihinde tutulmuştur. Menzilhane'nin mirî adına 32 kalemlik; Menzilci Alemdar Ahmed Ağa'nın mülkü olarak kayıtlı 11 kalemlik toplam 28 beygirin ve eşyanın listesi tespit edilmiştir. Ayrıca Alemdar Ahmed Ağa'ya ait eşyanın birim fiyatları takdir edilmiştir.²¹

22 Temmuz 1820 tarihli *dördüncü* bir defterde ise, Gebze Muhtarı Menzilci İbrahim Efendi ile Gebze Ayanı ve Dergâh-ı Ali Gediklisi Zaim el-Hac Ali Ağa'nın zamanında Üsküdar, Dilbaşı ve Gebze menzilhanelerinde bulunan, satın alınan, yeni kayda geçen muhtelif eşyanın ve bunların kıymetleri kayda geçirilmiştir. Bu tespitlerde, Gebze Menzilhanesi'nin mutfak, samanlık ve ahırında bulunan 19 kalemlik mal varlığı işlenmiştir. Ayrıca Menzilhane'nin odaları ve kahvehanesinde mevcut 12 kalem eşyanın yanında saman ve arpanın miktarı ve birim tutarlarına yer verilmiştir.²²

16 BA, C. NF (Cevdet Nafia), nr. 31/1539, 1540.

17 BA, C. NF, nr. 16/774.

18 BA, C. NF, nr. 17/846.

19 BA, *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, nr.10492, s.20; Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 31, 36 vd.

20 BA, *Mevkufat Kalemi Defterleri (D.MKF)*,31174, s. 2; Bu kayıt, bir incelemede 1806 tarihli gösterilmiştir. Bkz. Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 36 vd.

21 BA, D. MKF, nr. 31225, s. 2.

22 BA, D. MKF, nr. 31473, s. 3-16.

Tanzimat hükümleri gereğince, menzilhaneler postahanelere çevrilmiş, müştemilatı ve idâresi Hazîne'ye devredilmiştir. Bu vesileyle Gebze Menzilhane, 21 Aralık 1839 tarihli emirle Hazine'ye teslim edilmiştir. Mirî adına Postahane olarak emâneten işletilmek üzere Selim Ağa'ya ihale edilmiştir. Bu sırada tespit edilen müştemilatı ile Asım Bey tarafından 5 Mart 1840 tarihinde mevcut beygir ve eşyanın listesi büyük ölçüde birbirine uymaktadır. Sadece ilk tutulan listede, eski ile yeni, kullanılan ile kullanılmayan eşyanın ayırımı yapılmamıştır. Muhasebe kayıtlarında bu durum açıkça tespit edilebilmektedir.

Söz konusu *beşinci* defterde, Gebze Menzili Postahanesi'nin, beygir, demir, katran, semer, koşum takımı, beygir, araba sayısı vs. ile ilgili 20 kalemlik varlık listesi ve birim kıymetleri çıkarılmıştır. Bunlardan yola çıkılarak menzilhanelerin görevlileri ve hayvanlarının günlük kullanım eşyası ile ilgili daha elle tutulabilir bazı tahminler ve tespitler yapmak mümkün olabilmektedir. Listeler karşılaştırıldığında, farklı dönemlere ait olmalarına rağmen, kullanılan eşyanın önemli oranda benzeştiği anlaşılmaktadır.²³

Eşya Gruplarına Göre Mal Varlığı

Gebze Menzilhane'sinde insanların kullandığı eşya türlerinin bütününe bakılınca, esas itibarıyla dörde ayrıldığı görülmektedir. Bunların *birinci* grubu dinlenme, oturma, uyuma ve ibadet ile ilgili kilim, yorgan, yastık, battaniye, minder ve seccade gibi oda veya sofa eşyasıdır. *İkincisi*, yemek ve servis hizmetleri için kullanılan tabak, tencere, sahan, cezve, sini gibi eşyadır. *Üçüncüsü*, ısıtma, ısınma ve yemek pişirmek için kullanılan eşya gibilerdir. *Dördüncü* grup ise, diğer hizmetler, yani aydınlatma, su temini, temizlik, yemek veya daha başka işler için kullanılan şamdan, leğen, ibrik, sitil gibi eşyadır.²⁴ Mevcut eşya türlerini, mefruşat-oturma, giyim-yatak-örtünme, mutfak-temizlik, ısınma-aydınlatma şeklinde yine dörde ayırmak da mümkündür (Tablo 1).

Tablo 1: Farklı dönemlerde Gebze Menzilhane'sinin mefruşat, oturma, yatak, örtü grubunu gösterir liste

Adı	İşlevi	8 Tem. 1729 ²⁵	8 Mayıs 1804 ²⁶	13 Mart 1808 ²⁷	22 Tem. 1820 ²⁸	5 Mart 1840 ²⁹
Mefruşat, oturma grubu vb.						
İskemle (ağaç)	Oturma grubu			2		
Kilim (yıpranmış, eski)	Döşemelik grubu	8				
Makad (Beylik sofa makad, eski)	Oturma grubu	1				
Minder	Oturma grubu	7			1	
Minder	Oturma grubu				3	
Minder (içi pamuk dolu, eski)	Oturma grubu				3	
Minder (pamuklu)	Oturma, yaslanma		12	4	2	
Seccade (halı)	İbadet amaçlı örtü		1	1		
Yasdık (büyük)	Yaslanma, uyuma				6	
Yasdık (yıpranmış, eski)	Yaslanma, uyuma				7	

23 BA, MAD, nr.10494, s. 32, 34, 35.

24 Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 31-38.

25 BA, MAD, nr.10492, s.20; Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 31, 37.

26 BA, D. MKF, 31174, s. 2; Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 31, 37, 38.

27 Listede açık renkle gösterilen rakamlar, mirîye ait; koyu renkli rakamlar, menzilciye ait eşyayı göstermektedir. BA, D. MKF, nr. 31225, s. 2.

28 BA, D. MKF, nr. 31473, s. 3.

29 BA, MAD, nr.10494, s. 32, 34, 35, 38.

Yasdık (orta)	Yaslanma, uyuma				2	
Yasdık (küçük)	Yaslanma, uyuma				6	
Yastık (beledî)	Yaslanma, uyuma		12	4		
Yastık (kadife)	Yaslanma, uyuma		8			
Yastık (kadife, yıpranmış, eski)	Yaslanma, uyuma			4		
Yastık (beledî, yıpranmış, eski)	Yaslanma, uyuma	14				
Giyim-yatak-örtü grubu						
Abiye (nuger, beylik, yeni)	Giyim eşyası					64
Cibinlik	Uyuma					1
Beylik (bir tür battaniye)	Isınma, örtü malzemesi		6	5	2	
Keçe (yıpranmış, eski)	Giyim, ısınma, örtü		7		18	
Keçe (menzil keçesi)	Giyim, ısınma, örtü	68				
Keçe (yeni iş keçesi)	Giyim, ısınma, örtü	22				
Şilte (örtü)	Oturma, yatma örtüsü		2			
Velense (eski, yünlü battaniye)	Döşemelik örtü	1				
Yastık (baş)	Yatma, uyuma malzemesi		2			

Menzilhanenin oturma grubu, gayet sade olarak düzenlenmiştir. Grup, iskemle, makad, minder ve yastıklardan oluşmuştur. 1729 yılında döşemede sekiz eski kilim mevcut iken, daha sonra çeşitli sebeplerle mefruşat arasından çıkarılmışlardır. Mefruşat grubunun en önemlisi “beylik sofa makad” denilen ve genellikle sofa veya salon gibi geniş mekânlarda konuşlandırılan mobilya türüdür. Makad, oturak, oturulacak yer, minder anlamına gelmektedir. Bugün kırsal kesimde halen kullanılabilen, kanepa yüksekliğinde, genellikle pencere önlerini kaplayan bir tür eski tür mobilya grubudur.³⁰ Buna göre, menzilhanenin bir sofası olduğu anlaşılmaktadır. Halıların bulunmadığı yıllarda, sofada yoğun olarak minderler ve yastıklar kullanılmıştır. Bunların, makad veya döşeme üzerinde, oturma ve dinlenme amaçlı olarak değerlendirilmiş olduğu anlaşılmaktadır (Tablo 1).

Oturma grubu gibi, giyim, yatak ve örtü mefruşatı, az sayıda, bir kısmı eski ve basit battaniye, yastık, keçe ve iş elbisesinden ibaret kalmıştır. 1729 yılında görülen halıların dışında daha, sonraki yıllarda halıların kullanımda olmadığı anlaşılmaktadır. En dikkati çeken eşya türü, sadece 1840 yılı tespitlerinde görülen, sivrisinek ve benzeri zararlı hayvanlardan korunmak için yatağın üstüne kurulan cibinliktir.³¹ Bu eşya, burada kalma durumunda olan menzilci, kâhya veya yolcular için hazırlanmış olmalıdır. Menzilhanenin, 1820 yılında bir yazıcısı, bir anbar emini, bir nalbandı, dört kethüdası, sekiz seyisi, iki menzil hademesi, on dört sürücüsü olmak üzere, toplam 31 çalışanının varlığı tespit edilmiştir.³²

13 Aralık 1840-12 Mart 1841 tarihleri arasında Menzilhane Müdürü Mehmed, Kâtip Mehmed, kâhya, sürücüler ve seyisler olmak üzere, ortalama 18-20 kişilik görevli grubu olmuştur.³³

Bu ayrıntılara göre menzilhane, en azından XIX. yüzyılın ilk yarısında görevlilerin veya gelip geçenlerin kısa süreli dinlenmesine göre düzenlenmiştir. Kalabalık bir yolcu grubu için gerekli olan düzgün ve rahat bir uyuma ve konaklamaya uygun mefruşat ve eşyaya göre tefriş edilmemiştir (Tablo 1).

30 Bkz. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2011, s. 1001.

31 İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 253.

32 BA, D. MKF, nr. 31481, s. 2; menzilhanenin görevlileri için bkz. Yaşar Baş, “XVIII-XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gebze Menzilhanesi”, p. 113-114.

33 BA, *Maliye Nezareti Masarifat Defterleri (ML. MSF)*, nr. 2126, s. 2, 4, 6; 1923, s. 2-3; Ayrıca bkz. Yaşar Baş, “XVIII-XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gebze Menzilhanesi”, p. 113-114.

Az sayıda ve basit özelliklere sahip mutfak ve temizlik malzemesi, yukarıdaki tespitleri doğrular niteliktedir. Bazı kayıtlarda, nerede ise mutfak malzemesine hiç yer verilmemiştir. Kimi devirlerde, geniş çaplı yemek pişirme ve servis yapmaya yarayan karavanalar mevcut olmamıştır. Tespitler, söz konusu eşyanın sadece menzilhane görevlileri veya sınırlı sayıda ulak ve yolcuların ihtiyacına göre hazırlanmış olduğu intibainı vermektedir. Aynı veriler, özellikle XIX. yüzyılda menzilhane düzenli yemek yapılmadığının işareti sayılabilir. Yemek, içecek, pişirme, servis, saklama aparatlarının sayısı ve özellikleri bunun ispatıdır. Nitekim menzilhane, 1840 yılında postaneye dönüştürülmüş, yemek ve mutfak işleri tamamen söz konusu olmaktan çıkarılmıştır. Dolayısıyla var olan basit ve az sayıdaki mutfak eşyası kaldırılmıştır (Tablo 2).

Mutfak eşyasında olduğu gibi, ısınma ve aydınlatma aparatları, bazen hiç olmamış veya bir iki adetle sınırlı kalmıştır. Bu malzemeler, acil ihtiyaç durumlarında menzilcinin evinden karşılanmış olmalıdır. Söz konusu aletlerin azlığı, menzilhane beygirler dışında gece konaklamasına çok da uygun olmadığını gösteren başka bir işarettir (Tablo 2).

Moltke'nin 1830'lu yıllardaki ifadeleri, menzilhanelerin ve tabii olarak Gebze Menzilhane'sinin bu konudaki durumunu özetler niteliktedir. Onun tespitlerine göre, menzilhane gelen binici önce geniş çizmelerini çıkarırdı. Ocağın başındaki yastıklara dayanarak dinlenmeye başlardı. Bu sırada bir leğenle ibrik getirilir, ellerini yıkaması temin edilirdi. Arkasından tabaksız, küçük ayaklı ve zarf denilen bir fincanla şekersiz, sütsüz ve telveli kahve sunulurdu. Bunu takiben çubuklar getirilir, daha sonra meşin bir sofraya serilerek bir sahan pilav ikram edilirdi. Bunun arkasından herkes üzerindeki elbiseyle yatıp uyurdu.³⁴

Tablo 2: Farklı dönemlerde Gebze Menzilhane'sinin mutfak, temizlik, ısınma ve aydınlatma eşyası

Adı	İşlevi	8 Tem. 1729 ³⁵	8 Mayıs 1804 ³⁶	13 Mart 1808 ³⁷	22 Tem. 1820 ³⁸	5 Mart 1840 ³⁹
Mutfak ve temizlik eşyası						
İbrik	Temizlik		1	1		
İbrik (kahve ibriği)	Kahve servisi		1	2		
Cezbe (cezve)	Kahve pişirme		1	2		
Fıçı	Saklama kabı		1			
Fıçı (pirinç fıçısı)	Saklama kabı			1		
Fincan (Kütahya)	Kahve servisi		8	5		
Güğüüm (kahve güğüümü)	Kahve pişirme		1			
Güğüüm (ocak güğüümü)	Su ısıtma aracı	1				
Güğüüm (şerbet güğüümü)	İçecek servisi			1		
Karavana	Yemek servisi				2	
Karavana (ufak)	Yemek servisi				2	

³⁴ Helmuth Von Moltke, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul 1969, s. 23; bilgi için bkz. Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 41.

³⁵ BA, MAD, nr.10492, s.20; Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 31, 37.

³⁶ BA, D. MKF, 31174, s. 2; Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 31, 37, 38.

³⁷ Açık renkle gösterilen rakamlar, miriye; koyu renkli rakamlar, menziliye ait eşyayı göstermektedir. BA, D. MKF, nr. 31225, s. 2.

³⁸ BA, D. MKF, nr. 31473, s. 3.

³⁹ BA, MAD, nr.10494, s. 32, 34, 35, 38.

Kefçe (kepçe)	Karıştırma ve servis		1	12		
Kâse	Yemek servisi		1			
Körük (ocak)	Ateş yakma	2				
Leğen (ibrik leğeni)	Temizlik	1	1	2	1	
Leğen (çorba leğeni)	Yemek servisi	1				
Lenger (yayvan, geniş kap)	Yemek servisi		2			
Maşraba (Küçük su kabı)	Su servisi			1		
Sabun çuvalı (boş)	Temizlik malzemesi					
Sac (büyük)	Pişirme aparatı	1				
Sac (küçük)	Pişirme aparatı	3				
Sacayak,	Pişirme aparatı				1	
Sahan	Pişirme, yemek	7	5		2	
Sahan kapağı	Pişirme, yemek		8			
Sini (orta kesim, yıpranmış, eski)	Pişirme aparatı	1	2			
Sitil (kulplu su kabı, eski)	Su taşıma, saklama	3				
Tava (tabe)	Pişirme, yemek			1		
Tava (el tabesi)	Pişirme, yemek	2	1	1		
Tencere ve kapak	Pişirme, yemek		4		2	
Tencere (büyük)	Pişirme, yemek	1				
Tencere (orta)	Pişirme, yemek	4				
Tepsi (orta)	Yemek-içecek malz.			1	1	
Isınma-aydınlatma malz.						
Meşe (büyük)	Isıtma, inşaat	1				
Minkal (bakır)	Isınma aparatı		2			
Minkal (eski)	Isınma aparatı			1	1	
Kandil	Aydınlatma aracı				1	
Şamdan	Aydınlatma aracı	1	2			

Menzilhaneler, asıl olarak binek hayvanı temini için tesis edilmiştir. Hayvanlar ve onlarla ilgili mekânlar veya eşya türleri, menzilhanelerin ikinci esas varlık grubunu oluşturmuştur. Bu mekânların olmazsa olmazı, ahırlardır. Ahırların yanında ot, arpa veya saman ihtiyacını karşılayacak samanlık veya depolar hayati önemi kazanmıştır. Hayvan yemi temini ve saklanması, menzilhaneleri en çok uğraştıran işler arasında yer almıştır. Ahırlar ve hayvan yemlerinin saklandığı samanlıklar veya depolar, menzilhanelerin en hacimli ve önemli fizikî alanları olmuşlardır. Hayvan yemlerinin güzün alınıp depolanması gereği, geniş samanlıklara, depolara ve yüksek meblağlar tutan paralara ihtiyaç doğurmuştur. Bunların tamamlayıcısı olarak da çeşme veya kuyular yer almıştır.⁴⁰

40 Yusuf Halaçoğlu, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002, s. 177; Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 31-37.

Tablo 3: Farklı dönemlerde Gebze Menzilhanesi'nin, beygir, koşum takımı, yem vb. eşyasını gösterir liste

Yaşar
BAŞ

Adı	İşlevi	8 Tem. 1729 ⁴¹	8 Mayıs 1804 ⁴²	13 Mart 1808 ⁴³	22 Tem. 1820 ⁴⁴	5 Mart 1840 ⁴⁵
Hayvan, taşıma, koşum takımı						
Araba (yıpranmış, eski)	Taşıma aracı					6
Araba (müstamel, kullanılan)	Taşıma aracı					4
Bargir	Yük hayvanı	153				
Bargir (evsât)	Yük hayvanı					8
Bargir (tuvânâ, ulyâ)	Yük hayvanı			23		28
Bargir (ednâ)	Yük hayvanı			5		21
Belleme (semer altlığı, eski)	Koşum takımı					10
Belleme (semer altlığı, müst.)	Koşum takımı					21
Eğer (çürük)	Koşum takımı			2		9
Kaltak (Eğer, sürücü eğeri)	Koşum takımı	15		7	20	
Kantarma (sürücü kantarması)	Koşum takımı	15				
Kolan (semer kolanı)	Koşum takımı	4		7		
Koşum (çürük)	Koşum takımı					10
Köstek	Koşum takımı			5		
Kuskun (yeni)	Koşum takımı			6	1	
Mutaf çulu (yeni)	Koşum takımı	7				
Palan (müstamel)	Koşum takımı				83	
Paldım (semer paldımı)	Koşum takımı	4		2 + 4	18	
Pâla (bâla, pâle, pele, çürük)	Koşum takımı					17
Pâla (bâla, pâle, pele, kesme)	Koşum takımı			22		
Semer	Koşum takımı			2		
Semer (yıpranmış, eski, hurda)	Koşum takımı	10			40	7
Semer (müstamel)	Koşum takımı	10		9		6
Terbiye (çürük)	Koşum takımı					10
Yular	Koşum takımı	5.5 deste		10 + 55		
Zahme (üzengi asılan kayış)	Koşum takımı			20	11	

41 BA, MAD, nr.10492, s.20; Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 31, 37, 38,51 vd.

42 BA, D. MKF, 31174, s. 2; Cemal Çetin, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 31, 37, 38, 51 vd.

43 Listede açık renkle gösterilen rakamlar, mirîye ait; koyu renkli rakamlar, menziliye ait eşyayı göstermektedir. BA, D. MKF,nr. 31225, s. 2.

44 BA, D. MKF,nr. 31473, s. 3.

45 BA, MAD, nr.10494, s. 32, 34, 35, 38.

Hayvan yemi						
Alef (yulaf), kantar, kıyye	Hayvan yemi		1200			
Saman	Hayvan yemi	3600 kıy		600 kantar	35000 kıy	
Saman (sığır damında mevcut)	Hayvan yemi	50 kıyye				
Şa'îr (arpa), keyl	Hayvan yemi	300	145	145	420	
Hayvanlarla ilgili diğer malz.						
Bel çekisi	Tartı aleti			1		
Çuval, (yeni)	Tahıl, saman taşıma				5	6
Çuval	Tahıl, saman taşıma				15	
Demir çubuk, kıyye	Mobilya, inşaat					18
Demir hurda, kıyye	Mobilya, inşaat					5
Güğüm (büyük sığır güğümü)	Hayvan sulama			1		
Kalbur (arpa kalburu)	Tahıl ayırıştırma				1	
Kapan	Hayvan yakalama			25		
Katran, kıyye	Sağlık malz, Nem önl.			5		2
Kova (kuyu kovası)	Hayvan sulama aparatı				1	
Mih (nal mihı)	Nal çakma malzemesi	3000		1500		
Nal çubuk 3 (kesim)	Hayvan ayak aparatı					
Nal (kesim)	Hayvan ayak aparatı	112		120 + 160		
Torba (beygir torbaları, eski)	Yem taşıma malzemesi	153				
Torba (müstamel)	Yem taşıma malzemesi				2.5 deste	15
Urgan	Yük bağlama			2 + 18	?	

Menzilhanelerin ikinci esas varlık grubunda, hayvanlar, arabalar, koşum takımları, hayvan yemleri ve diğer hayvan malzemeleri olmak üzere beş tür varlık veya eşya bulunmuştur. Doğal olarak bu türden varlıklar, menzilhanelerin en kalabalık ve önemli değerleri ve eşyası arasında yer almışlardır (Tablo 3). Gebze Menzihanesi'nin esas varlığı da beygirler ve koşum takımları olmuştur. Ulak beygirleri, menzilhane teşkilatının bel kemiğini oluşturmuşlardır. Menzilhane, Anadolu'nun önemli ulaşım ağlarını birbirine bağlamıştır. Konumu itibarıyla fazlaca beygir beslenmesine ihtiyaç duyulmuştur.

Menzilhane, mirîye veya menzilcilere ait olmak üzere, ortalama yüz beygire sahip olmuştur.⁴⁶ 1840 yılı kayıtlarına göre, az sayıda da olsa postanede günün şartlarına göre araba kullanmaya başlanmıştır (Tablo 3).

46 Yaşar Baş, "XVIII-XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gebze Menzihanesi", p. 120-122.

Menzilhanelerin eşyası arasında bulunan beygir koşum takımları, belki bugün bir kısmı bilinmeyen ad ve türlerden oluşmuştur. Atın üzerine binip oturmak veya yük bağlamak için, bugün de kaltak, eğer, palan, semer adları ile bilinen ve birbirine yakın işlevleri olan yumuşak ve enli biniş malzemeleri kullanılmıştır.

Semerin altına, atın terini alması ve semerin acıtmaması için atın belini örtecek şekilde, belleme adı verilen bir tür örtü konulmuştur. Semeri, sağlamlaştırmak için, atın semerine bağlanıp, kuyruğunun altından geçirilen kuskun veya paldım adları ile bilinen ve yine birbirine benzer işlevi olan kayış türleri yer almıştır. Atın başına, soğuk, sıcak ve terden korumak için bâla, pâla, pele, şeklinde ifade edilen örtüler konulmuştur.

Azılı atları kontrol etmek veya dizginlemek için, ağzına veya boynuna “kantarma veya terbiye” adlı demir dizginler takılmıştır. Bu malzemeler, yuların atın başına veya başlığına gelen kısmına bağlanacak şekilde yapılmıştır. Koşum esas itibarıyla hayvanın arabaya takılması, araba ve benzeri tekerlekli şeylerin çekilmesine yardımcı olan bir eşyadır. Köstek adı verilen bağ, beygirin kaçmasını önlemek için hayvanın iki veya üç ayağına vurulmuştur. Ata binmek için üzenge takılmış, bunların atın sırtında durması için “zahme” denilen bir tür kayış tutturulmuştur. Söz konusu aparatlar, bu gün de kullanıldığı gibi atı dizginlemeye, arabaya koşmaya, binmeye, yük yüklemeye, yemlemeye ve kontrol altında tutmaya yaramıştır. Sulama, nallama, tımar etme ile ilgili malzemeler de dikkati çeken beygir malzemeleri olmuştur. Kalın veya ince halatlardan oluşan organlar⁴⁷ ise, tabii ki eşya taşımak için kullanılmıştır (Tablo 3).

Menzilhanelerde görülen, ancak türü belirtilmemiş olan katran, organik maddelerden kuru damıtma yoluyla elde edilen, sıvı yağ kıvamında, kara renkli, ağır, is kokulu, suda erimeyen bir maddedir. Ahşap kısımların, ahır, depo, samanlık gibi yapıların nem ve böceklerden korunması ve çürümesinin önlenmesi için kullanılmıştır. Nemi ve böcek girişini önlemek için inşaat döşemesine veya temellerinin dış tarafına sürülmüştür. Bu madde, mikrop öldürücü olarak hayvanların uyuz ve yaralarının üzerine de sürülmüştür.⁴⁸ Bu arada hayvanın sağlıklı yürüyebilmesi amacıyla nal ve atın tırnağına çakmak için kullanılan mıhlar da menzilhanelerde kullanılan önemli malzemeler arasında sayılmıştır. Nal değişim dönemlerine denk gelen bazı sayımlarda, iki malzemedan fazlaca bulunduğu görülmüştür (Tablo 3).

Yıllara Göre Mal Varlığı ve Birim Eşya Fiyatları

Gezbe Menzihanesi ile ilgili olarak 1808, 1820 ve 1840 yıllarında menzilhanelerin eşya türleri, sayıları, mal varlığı hakkında tespitler yapılmıştır. Bir kısım eşyanın birim fiyatlarına yer verilmiştir. 1808 yılında menziliye ait eşyanın; 1820 ve 1840 yıllarında ise, mirî veya menziliye ait günlük kullanım eşyasının birim fiyatları gösterilmiştir (Tablo 1-3).

Verilere göre, menzilhanelerin, menzilci ve görevlilerle ilgili dört; hayvanlarla ilgili üç grup olmak üzere toplam yedi sınıftan oluşan müstemilatı, yıllar bazında değişim geçirmiştir. İnsanların temel ihtiyaçları ile ilgili mefruşat-oturma, giyim-yatak-örtü, mutfak-temizlik ve ısınma-aydınlatma eşyasında, sayı, fiyat ve gruplar bakımından farklılaşmalar görülmüştür. Mesela 1808’de mevcut olan beylik battaniye, iskemle, minder, seccade, beledi ve kadife yastık türlerinden oluşan mefruşat-oturma grubundan, en basit gezici oturma eşyası olan iki ahşap iskemle 1820’de ortadan kalkmıştır. Mefruşat-oturma grubundaki eşya, 1808 yılına kıyasla 1820 yılında sayı olarak % 40 oranında artmıştır. Buna karşılık, 1839 yılında teşkilatın postaneye çevrilmesi ile söz konusu varlıklar menzilhanelerden çıkarılmıştır.

⁴⁷ İsmail Parlatur, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 151, 176, 922, 926, 1334, 1335, 1483, 1693; Beygir malzemeleri ve koşum takımlarının ayrıntılı açıklaması için ayrıca bkz. Cemal Çetin, *Anadolu’da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, s. 51 vd.

⁴⁸ Kaynak: <http://katran.nedir.com/#ixzz2yg08INTH>. Erişim tarihi: 12.04.2014.

Menzilhanenin, battaniye, keçe ve giyim gibi yatak ve örtü grubu, 1808 yılında yer almamıştır. 1820 yılında, her biri 1,5 kuruştan iki battaniye ve toplam 32 kuruş sayılan eskimiş ve yıpranmış 18 keçe kaydedilmiştir. 1840 yılında keçeler görülmez olmuştur. Bunların yerine, yeni beylik abiyeler (?) yer almıştır. Bunların sayısı, 1839 yılı sonlarında 24 iken, 5 Mart 1840'da 64'e yükselmiş ve her birine ortalama 18 paralık birim fiyat biçilmiştir. Aynı tarihte yatak-örtü grubundan olup 12 kuruş değer biçilen bir cibinlik ilk defa menzilhane kayıtlarına girmiştir.

Mutfak ve temizlik eşyasına gelince, 1808 yılında menzilciye ait her biri 20 para değerindeki 12 yemek kepçesi dışındaki eşya tamamıyla mirî adına kaydedilmiştir. Cezve, piring fiçisi, fincan, şerbet güğümü, ibrik, kahve ibriği, leğen ve maşrapa gibi eşyadan ibaret malzemenin her birinin sayısı bir iki adetle sınırlı olmuştur. 1820 yılında, bu malzemeden sadece 2 kuruş değerindeki 1 leğenin adı geçmektedir. Bununla beraber, yine sayıları bir iki ile sınırlı, 2 büyük, 2 küçük karavana, 1 sacayak, 2 sahan, 2 kapaklı tencere ve 1 tepsi alınmıştır. Adı geçen eşyanın her birine birim fiyat olarak 15, 4, 2, 15, 15, 10 akçelik değerler biçilmiştir. 1840 yılında bu eşya grubu ortadan kaldırılmıştır.

Isınma ve aydınlatma grubunda yer alan eşya, 1808'de 1 mangal, 1820'de 10 kuruşluk eski bir mangal ve menzilciye ait 3 kuruşluk bir kandilden ibaret kalmıştır. 1840'ta ısınma grubu da ortadan kaldırılmış gözükmemektedir. Ancak ısınma ihtiyacı görmezden gelinemeyeceğine göre, başka şekilde kaydedilmek suretiyle kullanılmış olmalıdır.

Menzilhanelerin en önemli günlük kullanım eşyası, esas itibarıyla hayvan, hayvan koşum malzemesi ve bunlarla ilgili malzemelerden oluşmuştur. İlk devirlerde, bu eşyanın bir kısmı mirîye bir kısmı menzilciye ait iken, 1839'dan itibaren bütünü mirî adına geçirilmiştir. Bu tarihten itibaren menzilhanelerin özel eşyasının postanelerde resmî bir değeri kalmamıştır.

Müştemilat olarak en önemli değerler, şüphesiz beygirler olmuştur. Menzilhanenin beygir sayısı, 1729'da 153; 1808'de bütünü menzilciye ait 23'ü genç ve iyi; 5'i adi cinsinden olmak üzere, toplam 28 idi. 1820 yılında, menzilhane adına beygir kaydı yapılmamıştır. Menzilhane, beygirsiz olamayacağına göre, bu beygirler başka bir şekilde kayda geçirilmiştir. Aralık 1839'da mirî adına 65 beygir olduğu tespit edilmiştir. Bunların altısı, 21 Aralık 1839-4 Şubat 1840 tarihleri arasında telef olmuştur. 5 Mart 1840'ta toplam beygir sayısı 57'ye düşmüştür. Buna göre, son bir ay içerisinde 2 beygir daha ölmüştür.

Görüldüğü kadarıyla, beygir bakımı önemli, ağır ve problemleri bir iş olmuştur. Zor ve devamlı yük işleri, bakımsızlık ve hastalıklar, hayvan ölümlerinde rol oynamıştır. Bu arada hayvan fiyatları da belki hastalık, hayvan bulamama ve paranın değer kaybı dolayısıyla zaman geçtikçe yükselmiştir. Mesela, 1808 yılında beygirin en ucuzu 55, en iyisi 145 kuruş iken, 1840 yılında sırasıyla en ucuzu 100, orta kıymetteki 300 ve en iyisi 500 kuruşa çıkmıştır. Aynı şekilde kullanışlı bir semer, daha önce 5 kuruş iken, 1840 yılında 12 kuruş olmuştur. Beheri 40 kuruşluk 4 yeni; beheri 25 kuruşluk 6 eski ve yıpranmış araba, kullanılan araçlar listesine girmiştir. Genel olarak bakılacak olursa, devrin enflasyonist etkisinin arz ve talebe göre fiyatlarda yükselmeye sebep olduğu söylenebilir.

1808 yılına göre, 1820 yılında hayvan koşum malzemelerinin türü eksilmiş, ancak kullanılan palan ve eski-yeni semerlerin miktarı artmıştır. 1808 ve 1840 yılı kayıtlarında mevcut hayvan malzemelerinden nal, mih ve diğer yardımcı malzemelerin genelinde artış görülmüştür. Bu durum, mart ayı başlarında beygirlerin nallarının yenilenmiş olmasından kaynaklanmıştır. Aynı yıl içinde cibinlik demiri, tabanlı Rus demiri, hurda ve yeni demir çubuklar ile çuval, katran ve çivinin bolca mevcut olduğu anlaşılmaktadır. Buna göre, eşya tespiti sırasında menzilhane, fiziksel olarak da bakım-onarım söz konusu olmuştur.

Menzilhanelerin önemli varlıklarından bir diğer grubu hayvan yemleri oluşturmuştur. 1820 yılında menzilhane için 3760 kuruş harcanmıştır. Giderin 2187,5 kuruşu, kıyyesine (okka, ûkiyye, kıyye, 1282 gr)⁴⁹ 2,5 para ödenen 35.000 kıyyelik saman için yapılmıştır. Arpanın kilesine ise yaklaşık 70 para takdir edilmiştir. 1840 yılında saman ve arpa gibi hayvan yemleri, menzilhanenin mirî kayıtlarından çıkarılmışlardır (Tablo 1-3).

Sonuç

Osmanlı devri menzilhaneleri hakkında pek çok araştırma yapılmıştır. Bu araştırmalarda genellikle menzilhanelerin işlevi, hangi yol ağı üzerinde ve nerede bulunduğu, görevlileri ve benzeri alanlar üzerinde durulmuştur. Yeterli kaynak ve bilgi elde edilememesi dolayısıyla bazı menzilhanelerin durumu hakkındaki değerlendirmelerde ayrıntılara girilememiştir. Gebze Menzilhanesi hakkında diğer menzilhanelere kıyasla çok daha geniş incelemeye yarayacak arşiv vesikalarına ulaşılmıştır. Bu kaynaklara dayanarak XVIII. ve XIX. yüzyılın ilk yarısında Gebze Menzilhanesi'nin tarihçesi, coğrafi konumu, fizikî yapısı, müstemilâtı, menzil idaresi, menzilcileri ve diğer görevlileri, gelir-gider kaynakları, beygir sayısı, beygirlerin kullanım sıklığı ile ilgili geniş bilgiler elde edilebilmektedir. Bu veriler, başka menzilhanelerin durumu hakkında da kısmen aydınlatıcı özelliklere sahiptir. Menzilhanenin fizikî yapısı ile mirîye ve menzilcilere ait mal varlığı veya günlük kullanım eşyasının mahiyeti bu konuya örnektir. İncelemede, menzilhanenin günlük kullanım eşyasından mefruşat-oturma grubu, giyim-yatak-örtü grubu, mutfak-temizlik eşyası, ısınma-aydınlatma aparatları, hayvan sayısı, taşıma araçları, koşum takımları, hayvan yemleri ve hayvanlarla ilgili diğer malzemeler hakkında kayda değer tespitler ortaya konulmuştur. Söz konusu günlük kullanım eşyasının sayıları ve birim eşya fiyatları açığa çıkarılmıştır. Menzilhanelerin önemli bir temsilcisi olarak öne çıkan Gebze Menzilhanesi örneğinde, devrin şartlarında menzilhanelerin fizikî yapıları, kullanım eşyası ve bu eşyanın birim değerleri tespit edilmiştir. Menzilhane varlıklarının genel olarak nelerden oluştuğu gösterilmiştir. Söz konusu bilgiler, genelde iktisat tarihi ve şehir tarihi açısından, özel olarak Gebze ve Bölge Tarihi bakımından önem arz etmektedir.

49 Ükiyye (Kıyye), 1283 gramlık eski bir ağırlık ölçüsü. İsmail Parlatır, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, s. 1746.

EKLER

Menzilhane Hamamı (KBB Arşivi)

Menzilhane Hamamı (KBB Arşivi)

KAYNAKÇA**Başbakanlık Osmanlı Arşivi (BA)**

- Ali Emiri. I. Abdülhamid (A. E. SABH. I), nr. 50/3563.
- Ali Emiri. III. Osman (A. E. SOSM. III), nr. 16/1044.
- Cevdet Nafia (C. NF), nr. 16/774, 17/846, 31/1539, 1540.
- *Mevkufat Kalemi Defterleri (D.MKF)*, 31174, 31225, 31473, 31481.
- Hatt-ı Hümayun (HAT), nr. 760/35892, 1415/57806.
- *Maliyeden Müdevver Defterler (MAD)*, nr.10492, 10494.
- *Maliye Nezareti Masarifat Defterleri (ML. MSF)*, nr. 1923, 2126.

Araştırma Eserleri, Makaleler ve Web sayfası

- Altunan, Sema, "Osmanlı Devleti'nde Haberleşme Ağı: Menzilhâneler", *Türkler*, c. X, Ankara 2002, s. 913-919.
- Aysal, Necdet, "Çöküşten Mütarekeye Osmanlı'da Haberalma", *Ankara Üniversitesi Türk İnkılâp Tarihi Enstitüsü Atatürk Yolu Dergisi*, Sayı. 40, Kasım 2007, s. 523-543.
- Baş, Yaşar, "XVIII-XIX. Yüzyılın İlk Yarısında Gebze Menzilhanesi", *TurkishStudies - International Periodical For The Languages, Literature and History of Turkish or Turkic*, Volume 8/5 Spring 2013, p. 101-126.
- Çetin, Cemal, *Anadolu'da Faaliyet Gösteren Menzilhaneler (1690-1750)*, Selçuk Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü, Tarih Anabilim Dalı, Yeniçağ Tarihi Bilim Dalı, Doktora Tezi, Konya 2009.
- Halaçoğlu, Yusuf, "Ulaşım ve Yol Sistemi", *Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA)*, c. 3, İstanbul 1991, s. 127-128.
- -----, *Osmanlılarda Ulaşım ve Haberleşme (Menziller)*, Ankara 2002.
- <http://katran.nedir.com/#ixzz2ygO8INTH>. Erişim tarihi. 12.04.2014.
- <https://www.google.com.tr/search?q=menzilhane+hamamı+gebze&biw=1680&bih=917&tbm=erisim> tarihi. 14.04.2014.
- Moltke, HelmuthVon, *Moltke'nin Türkiye Mektupları*, (Çev. Hayrullah Örs), İstanbul 1969.
- Müderrisoğlu, Mehmet Fatih, "Menzil Kavramı ve Osmanlı Devleti'nde Menzil Yerleşimleri", *Türkler*, c. 10, Ankara 2002, s. 920-926.
- Özkaya, Yücel, *18. Yüzyılda Osmanlı Toplumunu*, İstanbul 2010.
- Parlatır, İsmail, *Osmanlı Türkçesi Sözlüğü*, Ankara 2011.
- Sak, İzzet, Cemal Çetin, "XVII. ve XVIII. Yüzyıllarda Osmanlı Devleti'nde Menziller ve Fonksiyonları: Akşehir Menzilleri Örneği", *Selçuk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Türkiyat Araştırmaları Dergisi*, Sayı 16, Güz 2004, s. 179-221.
- Yazıcı, Nesimi, "II. Mahmud Döneminde Menzilhaneler: Ref-i Menzil Bedeli", *Sultan II. Mahmud ve Reformları Semineri, (28-30 Haziran1989), Bildiriler*, İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Tarih Araştırma Merkezi, İstanbul 1990, s. 157-192.
- -----, "Tanzimatta Haberleşme ve Kara Taşımacılığı", *Ankara Üniversitesi Osmanlı Tarihi Araştırma ve Uygulama Merkezi Dergisi (OTAM)*, Sayı. 3, s. 333-377.

Uluslararası
Gazi Akça Koca ve Kocaeli Tarihi
Sempozyumu Bildirileri

International Symposium on
Ghazi Akça Koca And History Of Kocaeli
Proceedings

